

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE İLERİ VE ÇAĞDAŞ ÇALIŞMALAR 2

Editörler

Doç. Dr. Halim AKBULUT
Doç. Dr. Rifat IŞIK

**SOSYAL, İNSAN VE
İDARİ BİLİMLERDE
İLERİ VE ÇAĞDAŞ
ÇALIŞMALAR 2**

Editörler

Doç. Dr. Halim AKBULUT

Doç. Dr. Rıfat IŞIK

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE İLERİ VE ÇAĞDAŞ ÇALIŞMALAR 2

Editörler: Doç. Dr. Halim AKBULUT, Doç. Dr. Rifat IŞIK

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Aralık 2023

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-6585-87-4

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Bölüm 19

BİLGİ EKONOMİSİ BAĞLAMINDA TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI
ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Alper GEDİK, Murat ÇELİK, Tayfun İSKENDER

Bölüm 232

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜCADELESİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK
KAPSAMINDA YEŞİL LİMANLAR

Ateş BAYAZIT, Tuğba KIRIŞ

Bölüm 375

TURİZM FAKÜLTELERİNDE MESLEKİ İNGİLİZCE ÖĞRETİM
SÜREÇLERİNDE YAŞANAN SORUNLARA YÖNELİK BİR
DEĞERLENDİRME

Davut UYSAL

Bölüm 4.....96

SÜRDÜRÜLEBİLİR DÜNYA İÇİN YENİ DÖNEM ARAÇLAR ÜZERİNE
BİBLİYOMETRİK ANALİZ

DİLŞAD ERDOĞAN

Bölüm 5115

SIRP VE YUNAN AYAKLANMALARINDA
BÜYÜK DEVLETLERİN ROLLERİ

Erdal TAŞBAŞ

Bölüm 6130

SOSYOPOLİTİK, DOĞAL VE KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN
ULUSLARARASI TURİZM ÜZERİNDEKİ ETKİLEŞİMİNİN DENETİMSİZ
MAKİNE ÖĞRENMESİ İLE İNCELENMESİ

Erdemalp ÖZDEN, Didem GÜLERYÜZ

Bölüm 7152

PSİKOLOJİK ŞİDDETTİN (MOBBİNG)
ÇALIŞANLAR ÜZERİNE ETKİSİ VE HUKUKİ BOYUTLARI

Erhan DAĞ, Yaşar DEMİR

Bölüm 8174

YEREL YÖNETİMLERDEKİ REKREASYONEL HİZMETLERİN
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Selin CENGİZ, Yağmur ÖZTÜRK

Bölüm 9188

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET DÖNEMİNE DİL POLİTİKALARININ
ANAYASAL YÖNÜ VE AZINLIKLAR

Erhan TAŞ

Bölüm 10 206

KEVNÎ AYETLERİN BİLİMSEL TEFSİR BAĞLAMINDA
YORUMLANMASI

SÜLEYMAN ATEŞ ÖRNEĞİ

Fatmanur DAĞ, Esra HACİMÜFTÜOĞLU

Bölüm 11228

BİR ZİHNİYET MESLESİ:

ALATURKA BURJUVAZİNİN ÖZELLİKLERİ

Ezgi AYDOĞAN

Bölüm 12247

KURUMSAL İMAJ AÇISINDAN SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

Fadime DİLBER, Murat BEYAZ

Bölüm 13272

KAMU KURUMLARINDA SOSYAL MEDYA KULLANIMI: SAĞLIK
BAKANLIĞI ÖRNEĞİ

Fadime DİLBER

Bölüm 14293

SAT GERİ KİRALA İŞLEMLERİNİN TMS/TFRS, BOBİ FRS VE TDHP
KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

İrem COŞKUN, Ferhat BİTLİSLİ

Bölüm 15327

ADLİ MUHASEBENİN YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ YERİ

Sercan SÜSLÜ, Filiz ANGAY KUTLUK

Bölüm 16355

TÜRKİYE'DEKİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FONLARI ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Filiz YETİZ

Bölüm 17375

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BARIŞ ÇALIŞMALARINA YÖNELİK
GENEL KONSEPT

Fusun ÖZERDEM

Bölüm 18395

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA EYLEMİ,
KİLİT BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KURULUŞLARI ve İKLİM EYLEMİ

Füsun ÖZERDEM

Bölüm 19416

İKLİMLENDİRME SİSTEMLERİ KONTROLÜNDE MAKİNE
ÖĞRENMESİ YÖNTEMLERİNİN KULLANILMASI

Sezgin IRMAK, Güray TONGUÇ

Bölüm 20430

DEĞİŞEN PARADİGMA:YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİNE KURAMSAL
BİR BAKIŞ

Hamide DEĞER

Bölüm 21444

TÜRKİYE'DE GÜMRÜK BİRLİĞİ VE EKONOMİK ENTEGRASYON
KONUSUNDA YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK
ANALİZİ

Hamza ÇEŞTEPE, Gülçin GÜRBÜZ

Bölüm 22466

KURUMSAL İTİBAR VE İLGİLİ OLDUĞU KAVRAMLARI

Harun SELÇUK

Bölüm 23483

KAMU YÖNETİMİ ve HALKLA İLİŞKİLER KAVRAMLARININ TEORİK
ÇERÇEVEDE ELE ALINMASI

Harun SELÇUK

Bölüm 24498

TÜRKİYE'DE HAKİMLER VE SAVCILAR KURULU'NUN YAPISI,
HUKUKİ İŞLEMLERİ VE YARGISAL DENETİMİ

Haydar ALBAYRAK

Bölüm 25524

ULAŞIMIN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ:
HAVAYOLU ULAŞIMI ÖRNEĞİ

Hüsamettin NAS, İslam GÖKALP

Bölüm 26554

TCMB ANALİTİK BİLANÇOSU VE ANALİTİK BİLANÇODAN ELDE
EDİLEN TEMEL ORANLAR

İbrahim AL

Bölüm 27572

KOLEKTİF ZEKANIN İŞ DÜNYASINDA YERİ VE ÖNEMİ
İsmail BAKAN, Kevser ÖZYAŞAR

Bölüm 28590

TRIUMPH DES WILLENS: NAZİ PROPAGANDASININ
SİNEMATOGRAFİK ANALİZİ
Mehmet Ali GAZİ

Bölüm 29 604

ÖĞRENCİLERİN İŞ GÜVENLİĞİ PERFORMANS SEVİYELERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇARŞAMBA MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU
LİSESİ ÖRNEĞİ
Mehmet Ali ZENGİN, Mustafa SEKMEN, Murat TEKBALKAN

Bölüm 30619

BİR KIZIL GONCA YA DA KIZIL KARTAL:
ROSA LUXEMBURG
Melek HALİFEOĞLU

Bölüm 31642

SOSYAL GÜVENLİK KURUMU UYGULAMA PORTALININ E-HİZMET
KALİTESİ: İÇ VE DIŞ MÜŞTERİ ALGILARI ARASINDAKİ
KARŞILAŞTIRMA
Recep Ahmed YILDIZ, Metin BAYRAM

Bölüm 32657

DİJİTAL MUHASEBENİN KAVRAMSAL AÇIDAN İNCELENMESİ
Kader TÜRKOĞLU, Mustafa Erhan TÜRKOĞLU

Bölüm 33678

OSMANLICA SÜRELİ YAYINLARDA SERVET-İ FÜNÛN DERGİSİNDE
ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA DAİR YAYIMLANAN MAKALELERİ
Nuray ACAR, Doç. Dr. Mustafa İsmail DÖNMEZ

Bölüm 34692

PANDEMİ SÜRECİNİN (2020-2021) TÜRKİYE' DEKİ DERİ VE DERİ
MAMULLERİ İHRACATINA ETKİSİ
Hatice ER, Ertan EROL, Nuray Olcay IŞIK EMEKSİZ

Bölüm 35707

AİLE İŞLETMELERİNDE OYUNUN KURALLARINI KOYMAK:
AİLE ANAYASASI
Ömer Faruk COŞKUN

Bölüm 36..... 738
YENİLİKÇİ İNSAN SERMAYESİ
Cemile ŞAHİN, Özlem BALABAN

Bölüm 37752
1986-2021 YILLARI ARASINDA SAĞLIK ALANINDA YAPILAN
VERİ MADENCİLİĞİ ÇALIŞMALARI
Burcu DURMUŞ, Öznur İŞÇİ GÜNERİ, Aynur İNCEKIRIK

Bölüm 38769
DİJİTAL OYUN TASARIMINDA İKLİM KRİZİ İNCELEMESİ
Segâh YEŞİLYURT, Özlem BARIŞ, Ömer ÜN

Bölüm 39788
SHARENTİNG, AKRAN DESTEK ETKİSİ, GİZLİLİK ENDİŞESİ:
EBEVEYNLERİN ÇOCUKLARIN ÖZEL BİLGİLERİNİ INSTAGRAM'DA
PAYLAŞMA YAKLAŞIMLARI
Semra GEÇKİN ONAT

Bölüm 40814
TOPLUMSAL NORM VE TABULARIN POSTMODERN DÖNÜŞÜMÜ:
THE 100 DİZİSİNİN KIYAMET SONRASI DÜNYASINDA TABULARIN
YENİDEN YAPILANDIRILMASI
Serkan KOÇ

Bölüm 41823
SERHAD BÖLGESİ
DENGBÊJLİK/GOVENDBÊJLİK GELENEĞİ
SERHAD REGION DENGBÊJLİK/GOVENDBÊJLİK TRADİTİON
Songül ÇAKMAK

Bölüm 42849
CARİ AÇIĞIN BELİRLEYİCİ FAKTÖRLERİ ÜZERİNDE TAHMİN
ÇALIŞMALARI: BİR ALAN YAZIN TARAMASI
Süleyman ŞAHİN

Bölüm 43863
SURİYELİ SİĞİNMACI GENÇLERİ BAĞIMLILIĞA SÜRÜKLEYEN
NEDENLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Ummühani USLU

Bölüm 44878
GÜZELLİK ALGISININ KADIN BEDENİ ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK
OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ
Merve BOZKURT, Yelda SEVİM

Bölüm 45895

“DİŞİL EMNİYET SÜBAB”I OLMANIN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ:
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ-BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
KARŞILAŞTIRMASI
Yonca ALTINDAL

Bölüm 46933

GEMİ KAPTANININ İŞVEREN VEKİLİ VE GEMİ ADAMI OLARAK HAK
VE YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Yunus ALHAN

Bölüm 47952

YAPAY ZEKANIN İKTİSADİ-İDARİ DEĞİŞİMLERDEKİ ROLÜ:
KAVRAMSAL BİR BAKIŞ
Yunus Emre TOPÇU

Bölüm 48971

KÖLELİKTEN VALİLİĞE BİR OSMANLI PAŞASI:İSMAİL PAŞA
Kader DEMİR KIRAYIT

Bölüm 49998

SİYASİ PARTİ PROGRAMLARINDA
SİVİL TOPLUMA İLİŞKİN HEDEFLER
Mesut KOÇ

Bölüm 501010

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI KALE SAVUNMALARINDA
TOPLARIN YERİ VE ÖNEMİ BALLYEMEZ, ŞAYKA VE ŞAHİ TOPLARI)
Serhat KUZUCU

Bölüm 511017

KARS VE SARIKAMIŞ'IN KURTARILMASI SÜRECİNDE
İNGİLİZLERİN HALİD PAŞA İLE İLGİLİ İSTEKLERİ
Ferhat ACAR

Bölüm 521034

TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER SEKTÖRÜNDE
ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET: G-8 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE İÇİN
GRUBEL-LLOYD ENDEKSİ İLE ANALİZ (2002-2021)
Hacer Esra BÜLBÜL, Yavuz YILDIRIM

Bölüm 531057

EBEVEYNLERİN EBEVEYN EĞİTİMİNDEN BEKLENTİLERİ
Burcu GEZER ŞEN

Bölüm 1

BİLGİ EKONOMİSİ BAĞLAMINDA TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Alper GEDİK¹
Murat ÇELİK²
Tayfun İSKENDER³

ÖZET

Günümüzde bilgi sadece okul hayatında öğrenilmesi gereken akademik konuların ötesinde bir zorunluluk haline gelmiş ve çağın gereksinimlerini karşılamak isteyen her birey için, zaman ve mekân sınırları olmaksızın hayatın her alanında bilgiye sahip olması gereklilik taşımaktadır. Bilginin, gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda bu denli önemli hale gelmesi, insanların bilgiye erişim ve yeni bilgiler edinme yöntemlerini hızla değiştirmeye başlamıştır. Teknolojinin günlük yaşantımıza girişiyle birlikte, bilgiye ulaşmak, paylaşmak ve yeni bilgi oluşturmak artık rutin bir hâl almıştır. Teknolojik gelişmeler, yaşamımızın her alanına kolaylıkla ve farkında olmadan girdiği bu çağda, ömür boyu öğrenme olumlu bir şekilde etkilenirken, bireylerin kontrolsüz teknoloji kullanımıyla ortaya çıkan bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında teknoloji bağımlılığının toplumsal açıdan incelenmesi dikkate değer bulunmuş ve bu bağlamda toplum üzerinde teknoloji bağımlılığının ne etkiler bıraktığı ve çözüm önerileri içeren bir yapılmının yapılmasına gerek bulunmuştur.

1.GİRİŞ

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, bireylerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için dijital platformlara bağımlı hale gelmesi kaçınılmaz bir gerçek haline gelmiştir (Yengin, 2019). İnternetin iletişimi kolaylaştırması ve ücretsiz bilgiye hızlı erişim olanağı sunması, çağdaş toplumları kökten değiştirmiştir (Starcevic ve Aboujaoude, 2015). Geleneksel kişilerarası iletişim araçları, zaman ve

¹ Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-9085-5605 - alpergedik@selcuk.edu.tr

² Öğr. Gör. Selçuk Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4020-6279 - mcelik@selcuk.edu.tr

³ Öğr. Gör. Selçuk Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-7382-257X – İskender_t@selcuk.edu.tr

mekân sınırlamasından kurtularak anlık iletişim sağlayan araçlara yerlerini bırakmıştır.

Mobil teknolojilerin gelişimi, iletişim, internet erişimi, sosyal medya, bankacılık işlemleri, fotoğraf ve video çekme, not alma, e-kitap okuma gibi bir dizi önemli özelliği son derece çekici hale getirmiştir (Yusufoğlu, 2017). İnternet, insanların araştırma becerilerini artırmış, uluslararası kütüphanelere erişimlerini kolaylaştırmış, bankacılık işlemlerini hızlandırmış, işlerini verimli bir şekilde yürütmelerine olanak tanımış ve çevrimiçi alışveriş gibi günlük pratik işlemleri kolaylaştırmıştır.

Web 2.0 teknolojisiyle birlikte, bilgi paylaşımı tek yönlü olmaktan çıkıp, iki yönlü ve eşzamanlı bir paylaşım haline gelmiş, sosyal medya yüz yüze iletişimi sanal dünyaya taşımıştır. Aynı şekilde, oyuncular artık istedikleri eylemleri gerçekleştirebilecekleri oyunları bilgisayarlar ve çevrimiçi platformlarda bulmaktadırlar. Mobil cihazlarda oynanabilen oyunlar, zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde her yerde erişilebilir hale gelmiştir. Oyun içindeki görevleri tamamlamanın sağladığı tatmin duygusu, aynı zamanda oyundaki başarıları anlık olarak paylaşma ve bilinmeyen kişilerle yarışabilme olanağı sunarak oyun deneyimini zenginleştirmiştir. Ancak, oyunlara fazla zaman ayıran bireyler, günlük yaşamlarını olumsuz etkileyebilirler (Yengin, 2019).

Bağımlılık, kişilerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarının, sosyal yaşamlarının zarar görmesine rağmen belirli takıntılı bir durumu tekrarlamaya, yinelemeye karşı koyamayacak şekilde istek duymaları ve bu davranışı sürdürmeleri olarak tanımlanır (Köksal, 2016). Bağımlılık, zarar verici ve vazgeçilmesi zor bir deneyime saplanıp kalma durumunu ifade eder.

Teknoloji bağımlılığı, sadece teknolojinin aşırı kullanımı veya yüksek teknolojiye katılım ile ilgili olmayan, psikolojik bağımlılıkla ilişkisi olmayan alışkanlıklardan daha fazlasını ifade eder (Limayem ve Cheung, 2007). Yani bir teknolojiyi aşırı veya istemsizce kullanmak veya bir teknolojiyle fazla meşgul olmak, tek başına bir bağımlılık anlamına gelmez. Griffiths (1999) teknoloji bağımlılığını kimyasal bağımlılık türünden farklı bir davranış bağımlılığı olarak değerlendirir. Teknoloji bağımlılığını, “dikkat çekme”, “yoksunluk”, “çatışma”, “nüks”, “tolerans” ve “ruh hali değişimi” gibi altı bağımlılık kriteri ile tanımlar (Griffiths, 1999). Young'a (1996) göre, bilgisayarlar insanlarda sürekli tatmin ve istek duygularına yol açarak aşırı kullanımı teşvik eder ve bu, teknoloji bağımlılığına neden olur. Balta ve Horzum'a (2008) göre teknoloji, aslında insan hayatını kolaylaştırmak amacıyla geliştirilmişken, teknoloji bağımlılığı gibi olumsuz sonuçlara neden olmuş ve insanların günlük yaşamlarını olumsuz etkileyebilir hale getirmiştir. Temel amacı insanlara kolaylık sağlamak olan teknoloji, kullanıcılarını kendisine bağımlı hale getirebilir. Cep telefonları,

bilgisayarlar ve internet teknolojilerinin kullanımının artmasıyla birlikte, teknoloji bağımlılığı, televizyon, internet, bilgisayar, sosyal ağlar, çevrimiçi oyunlar, anlık mesajlaşma, video gibi teknoloji bağımlılıkları ortaya çıkmıştır.

Gelişen teknolojinin yaşamın her alanında kullanılması, bireylerin teknolojiyi kullanarak gerçekleştirdikleri saldırgan, agresif, zarar verici davranışları iletişim teknolojilerini kullanarak sürdürmelerine olanak tanımıştır. Teknoloji bağımlılığı gibi, iletişim teknolojilerinin kullanımıyla ortaya çıkan sanal zorbalık, teknolojinin yaşamımıza getirdiği olumsuz davranışlardan biridir. Sanal zorbalık, bir bireyin veya grup tarafından kasıtlı olarak ve sürekli olarak başkalarına zarar vermek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanılmasıdır (Belsey, 2007). Tüm bunlar göz önüne alındığında teknoloji bağımlılığının toplumsal açıdan incelenmesi dikkate değer bulunmuş ve bu bağlamda toplum üzerinde teknoloji bağımlılığının ne etkiler bıraktığı ve çözüm önerileri içeren bir yapılmının yapılmasına gerek bulunmuştur.

2.1. Teknoloji Kavramı

Dünya genelinde internetle ilgili önemli gelişmeler, Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı tarafından 1969 yılında internet ağı oluşturma çalışmalarıyla (Ektiricioğlu vd., 2020) başlamıştır. İnternet ağı, 1989 yılı itibariyle halkın erişimine açılmış ve 1991 yılında ticari kullanıma açılmıştır. Ülkemiz sınırlarında ise ilk geniş internet ağı 1986 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Ancak zamanla kullanılan internet ağı yetersiz hale gelmiş ve kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bu durum, “Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından yürütülen bir proje ile yeni bir internet ağı oluşturma çalışmalarının başlatılmasıyla 1993 yılında ülkemizde ilk internet bağlantısının kurulmasıyla çözülmüştür” (Parlak, 2005). Böylece teknoloji, bireylerin yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Çakır ve Oğuz, 2017).

Teknoloji, internet aracılığıyla bilgilere hızlı ve kolay erişimi teşvik etmesi nedeniyle, günümüzde insan hayatının her yönünü etkilemektedir (Meral, 2018). Bireyler, teknolojinin sunduğu fırsatlar sayesinde herhangi bir sınırlama olmadan yaşamlarındaki neredeyse her ihtiyacı karşılayabilmektedir. Teknoloji, kullanıcıların gereksinimleri ve kullanım alışkanlıkları doğrultusunda sürekli olarak gelişmektedir. Teknolojik ilerlemeler, bireylerin günlük yaşamlarını kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda 21. yüzyılın değişen dünya koşullarına uyum sağlamalarına da yardımcı olmaktadır (Çakır ve Oğuz, 2017).

Ancak teknoloji, beraberinde bazı problemleri de getirmiştir. İnternetin mobil cihazlarla birleşmesiyle birlikte, cep telefonları, sosyal medya platformları, televizyonlar, tabletler ve dijital oyunlar gibi teknolojik araçlar,

bireylerin günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ve bu trend devam etmektedir. Teknolojinin sürekli gelişimiyle birlikte, teknoloji ve internet kullanımını bir araya getiren cihazların sayısı da artmıştır. Bireyler, mobil uygulamalar aracılığıyla telefonlarıyla evlerinde olmasalar bile evlerinin cihazlarını uzaktan kontrol edebilme yeteneğine sahiptirler (Meral, 2018).

Teknoloji, internet ağlarını kullanarak geliştirdiği ürünlerin yelpazesini genişletmektedir. Bu ürünler, uzaktan kontrol edilebilen klima, perdeler ve ışıklar gibi basit ev eşyalarından, buzdolabı veya derin dondurucuların içeriğini telefon ekranından görüntülemeye, yemeklerin süresi sona erdiğinde otomatik olarak kapanabilen fırınlar veya çamaşır makinelerine kadar uzanmaktadır. Ayrıca, odaların düzenini çıkardıktan sonra evi süpüren ve şarjı bitince otomatik olarak şarj istasyonuna dönen küçük robotlar gibi ürünler de mevcuttur. Bu imkanlar, bireylerin günlük yaşamlarını kolaylaştırırken, aynı zamanda teknolojiye olan bağımlılığı artırmakta ve teknolojik imkanların olmadığı veya kesildiği mekanlarda sorunlar yaşamalarına neden olabilmektedir (Çakır ve Oğuz, 2017).

“Teknoloji ve internetin birleşmesiyle ortaya çıkan bu cihazlar, insanları neredeyse kuşatmış durumdadır” (Akkaş, 2019). Bu ürünler, başlangıçta eğlence veya boş zaman geçirme amaçlı olarak ortaya çıksalar da kullanımları alışkanlığa dönüşebilir ve bu kullanımlar zaman içinde bağımlılığa yol açabilir. Genel olarak bağımlılık kavramı, teknoloji kullanımının aşırı artmasıyla birlikte içerik ve anlam bakımından değişmektedir, ancak teknoloji bağımlılığı giderek daha fazla tanınmaktadır (Akkaş, 2019).

2.2. Bağımlılık Kavramı

Bağımlılık kelimesinin literatürdeki anlamına bakıldığında, Arapça kökenli “İptila” kelimesinin yabancı literatürde “addiction” olarak adlandırılan tutsaklık veya tutkunluk anlamına geldiği görülmektedir. Bu nedenle bağımlılık, kölelik, düşkünlük ve tiryakilik gibi anlamları içermektedir (Tarhan, 2019). Benzer terimler olarak ele alınan “addiction” ve “dependency” terimleri sıklıkla karıştırılmakta veya birbirinin yerine kullanılmaktadır. İkisi arasında önemli farklar bulunsa da her iki durumda da tolerans ve yoksunluk belirtileri ortaya çıkabilir. “Dependency” terimi genellikle bir davranış kalıbını yavaşça azaltma veya belirli bir maddenin kullanımını azaltma sürecini ifade ederken, “addiction” terimi, kişinin beyin kimyasının değiştiği davranış kalıpları veya yoğun madde kullanımı sonucu ortaya çıkar. Şiddetli bağımlılık, genellikle kişinin kendine veya başkalarına zarar verme riski taşısa bile belirli davranışları tekrarlamak için zorlayıcı veya kontrol edilemeyen dürtüler veya belirli maddelere yönelik şiddetli isteklerle kendini gösterir. Bu tür bağımlılığın

üstesinden gelmek için tek yol tedavidir (Kappelle, 2019). İncelenen bağımlılık kavramının tam İngilizce karşılığı “Addiction” kavramıdır ve literatür taraması bu anahtar kelime üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Newport (2019) tarafından yapılan tanıma göre, bağımlılık, bir kişinin tüm olumsuz sonuçlara rağmen belirli bir davranışı tekrar tekrar yapması veya bir maddeyi tekrar tekrar kullanması durumunu ifade eder. Bu tanım, bağımlılığın sadece madde kullanımıyla sınırlı olmadığını vurgulamaktadır. İnsanlar işlerine, diğer insanlara, evlerine, eşyalara ve bir dizi başka davranışa bağımlı hale gelebilirler.

Bağımlılığın yaygın olarak kronik bir beyin hastalığı olduğu kabul edilmektedir. Ödül sistemini etkin bir şekilde işletememe sonucunda genetik savunmasızlık ve sürekli risk altında olma gibi faktörlerin etkileşimine dayandığı düşünülmektedir (Carreno ve Perez, 2019).

Bağımlılığın iki temel türü bulunmaktadır. İlk tür, alkol, esrar, eroin gibi fiziksel, biyolojik ve zihinsel zararlar veren maddelere bağımlılığı içerir. İkinci tür ise belirli bir davranışın sürekli tekrarlanması sonucu kişinin psikolojik, toplumsal ve fiziksel denge kaybı yaşayarak çevresinden uzaklaşma durumunu ifade eden davranışsal bağımlılıktır (Büyükalın ve Kırık, 2017).

Bağımlılığın üç temel karakteristik özelliğinden bahsedebiliriz. İlk karakteristik özellik, bağımlılığın kronik bir hastalık olmasıdır. Bağımlılık uzun süreli bir rahatsızlık olup, bazen hayat boyu devam edebilen bir durumdur. Kronik hastalıkların yönetimi zorluğu göz önüne alındığında, bu tür hastalıkların engellenmesi ve başlangıcının önlenmesi büyük önem taşır. Ancak bağımlılığın başladığı durumda uzun vadeli bir tedavi süreci gereklidir (Dinç, 2015). Özetle, başlıca hedef, bağımlılığın gelişimini engellemektir; ancak bağımlılık geliştiğinde ise tedavi edilmelidir.

Bağımlılığın ikinci karakteristik özelliği, temel nedenin primer (birincil) olmasıdır. Bu, bağımlılığın başlangıcının hangi sebep ile olursa olsun başladığında, bağımlılığın kendisinin bağımsız bir varlık olarak devam edeceği anlamına gelir. Başlangıç nedeni ortadan kalksa bile, edinilmiş bağımlılık sürer (Dinç, 2015).

Bağımlılığın üçüncü karakteristik özelliği ise sürekliliğidir. Bu, bağımlılık gelişen madde veya davranışın dozunun ve sıklığının sürekli artış göstereceği anlamına gelir. Yani bağımlılık seviyesi zaman içinde artar ve devam eder (Dinç, 2015).

Her toplumda, birçok insan sıklıkla nikotin, kafein, şeker, çikolata gibi farklı maddelere bağımlı hale gelebilir. Diğerleri ise daha zararlı ilaçlara bağımlı olabilirler. Bu bağlamda, bir kişinin bu maddelere karşı hissettiği yoğun istek, fiziksel bağımlılık, psikolojik bağımlılık veya sadece tercih meselesi mi olduğu

sorusu uzun süre tartışılan bir konu olmuştur. Zamanla, uyuşturucular ve uyuşturucu kullanımı hakkındaki düşünceler önemli ölçüde değişmiştir (Kappelle, 2019).

Adams'a göre (2017), hem klasik hem de yeni bağımlılıklar, aşağıdaki özellikleri içerir:

- Zevk ve Rahatlama: Bağımlılığın başlangıcında sınırlı bir süre için hoş bir deneyimi içerir. Bu süre, bağımlılığın “balayı dönemi” olarak adlandırılır.
- Baskınlık: Madde veya davranış düşüncesi sürekli olarak kişinin zihnini meşgul eder. Bu dürtüye karşı koyamama durumu vardır, ve kişi bu dürtüyü sürekli olarak deneyimler.
- Aşırma: Maddeyi almadan veya belirli bir davranışı gerçekleştirmeden önce kişide bir içsel gerginlik ve ihtiyaç hissi vardır.
- Ruh Hali İstikrarsızlığı: Bu etki, başlangıçta madde alımının veya davranışın başlaması ile sınırlıdır, ancak daha sonra artarak devam eder.
- Hoşgörü: Zamanla madde kullanımının veya belirli bir davranışın etkisini elde etmek için miktarın veya sürenin artırılması gerekliliği vardır.
- Kontrol Kaybı: Madde alımı veya davranışın uygulanması sırasında artan bir kontrol kaybı hissi vardır.
- Yoksunluk: Madde alımı veya davranışın süresinin durdurulması veya azaltılmasında derin bir ruhsal ve fiziksel sıkıntı hissi meydana gelir.
- Çatışma: Madde kullanımının veya davranışın kronik hale gelmesi, ailevi, sosyal, eğitimsel ve iş uyumunda büyük bozulmalara yol açar.
- Kalıcılık: Madde kullanımı veya davranış, giderek artan ciddi ve olumsuz sonuçlara rağmen devam eder.
- Etki: Belirli bir süre ara verdikten sonra, madde kullanma veya davranışı tekrarlama eğilimi sık sık görülür.
- Çoklu Uyuşturucu Kullanımı ve Çapraz Bağımlılık: Birden fazla madde kullanma veya birden fazla davranış sergileme eğilimi, bir bağımlılıktan diğerine “atlama” sıklığına işaret eder. Madde ve madde dışı bağımlılıklar arasında önemli bir çapraz bağımlılık olgusu gözlemlenir.
- Ana Risk Faktörlerinin Benzerliği: Bağımlılığa yatkınlığı artıran risk faktörleri, dürtüsellik, heyecan arama eğilimi, yetersiz ve rahatsız edici bir aile ortamı gibi benzer özellikleri içerebilir.

Bu özellikler hem geleneksel madde bağımlılığı hem de yeni tür bağımlılıklarda tanımlanabilir ve bu bağlamda bağımlılığın çok yönlü ve karmaşık bir hastalık olduğunu gösterir.

Bağımlı bireylerin zaman algısı oldukça farklıdır. Bu kesim, “istediğim zaman bırakabilirim” cümlesini belki de en sık kullanır. Uzun vadeli sonuçlarla

ilgilenmek istemezler. Örneğin, sigara bağımlıları gelecekte karşılaşacakları kanser, kalp damar hastalıkları, şeker hastalığı, felç gibi sağlık sorunlarını önemsemezler. Çünkü bu tür hastalıklar ileri tarihlerde ortaya çıkar. Bağımlı birey, anlık zevkle ilgilenir. Kullandıkları madde veya davranıştan aldıkları haz, coşku, zindelik hissi ve dünyadan kopma, onlar için en önemli faktörlerdir. Bu kişiler için “zaman” kavramını yaşadıkları anın deneyimleri belirler. İsteseler de, “istediğim zaman bırakabilirim” düşüncesi hâkim olsa da, aslında birçok kişi bağımlı olduğu madde veya davranışı bırakmakta zorlanır (Twerski, 2021).

Varoluşsal bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, hayatta olmak bağımlı olmayı içerir. Her birey, temel ihtiyaçları karşılamak için yiyecek, su, hava gibi faktörlere bağımlıdır. Ancak bu, zararlı alışkanlıkları ve olumsuz sonuçları içermemelidir. Bu noktada, bağımlılık olarak ele alınan olgu, başlangıçta tatmin sağlasa da uzun vadede yıkıcı etkileri olan bir durumdur. Bu bağlamda, internet kullanımının bireyin yaşamına başlangıçta tatmin getirmesi ve sonraki dönemlerde olumsuzluklar yaratması, davranışsal bağımlılık olarak ele alınmasını desteklemektedir (Kappelle, 2019).

2.2. Bağımlılık Türleri

Bağımlılık türleri, psikolojik bağımlılık (davranışsal bağımlılık) ve fizyolojik bağımlılık (madde bağımlılığı) olarak iki ana kategoride değerlendirilmektedir. Psikolojik bağımlılık, belirli bir davranışın alışılmadık bir sıklık ve süreklilikle devam etmesi sonucunda bireyin fiziksel, ruhsal, toplumsal işlevlerini ve görevlerini yerine getirme yeteneğini kaybetmesi, yaşam düzeninin bozulması ve çevresine uyum sağlamada sorun yaşaması olarak tanımlanır (Güçlü, 2015). Öte yandan, maddelere bağımlılık genellikle madde bağımlılığı kavramı altında incelenir. Bu madde bağımlılığına örnek olarak kahve, çay, çikolata, sigara, uyuşturucu maddeler, ve alkol gibi maddeler verilebilir (Karaman & Kurtoğlu, 2009).

2.2.1. Fizyolojik Bağımlılık

Fizyolojik bağımlılık, bir kişinin belirli bir maddeyi düzenli olarak ve uzun veya kısa süreli kullanmasının ardından vücudun bu maddeye karşı tolerans geliştirmesi ve madde kullanımının azaltılması veya kesilmesi durumunda yorgunluk belirtilerinin ortaya çıkması şeklinde tanımlanır (Karaman & Kurtoğlu, 2009). Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, psikolojik bağımlılığın şiddeti bireyden bireye değişebilirken, fiziksel bağımlılığın şiddeti bağımlı madde alımının kesilmesinin ardından meydana gelen eksiklik belirtilerinin ciddiyeti ile daha tutarlı bir şekilde belirlenir (Güçlü, 2015).

Fizyolojik bağımlılık, bireyin vücut sisteminin belirli bir maddeye alışması ve bu maddeyi düzenli olarak kullanmadığında yoksunluk belirtileri göstermesi durumunu ifade eder. Bu tür bağımlılıklar genellikle bir maddenin sürekli kullanımıyla ortaya çıkar ve vücut, belirli bir maddeye karşı tolerans geliştirmeye başlar. Fizyolojik bağımlılık durumlarında, madde kullanımı kesildiğinde vücut, alışkın olduğu maddeyi talep eder ve bu durum, çeşitli fiziksel belirtilerle kendini gösterebilir (Twerski, 2021).

Örneğin, alkol bağımlılığı durumunda, düzenli alkol tüketimi vücutta alkol metabolizmasını etkiler ve alkol kullanımı bırakıldığında kişide titreme, terleme, mide problemleri gibi yoksunluk belirtileri görülebilir. Benzer şekilde, opioid bağımlılığı durumunda, opioid kullanımının aniden kesilmesi vücutta şiddetli ağrı, huzursuzluk ve uyku bozukluklarına neden olabilir (Dinç, 2015).

Fizyolojik bağımlılık, bireyin vücut fonksiyonlarının belirli bir maddeye uyum sağlamasıyla ortaya çıkar ve bu süreç, kullanımın devam etmesi halinde vücutta adaptasyonun devam etmesiyle sürer. Bu tür bağımlılıklar genellikle uzun süreli ve etkileri ciddi olabilen durumlar olarak değerlendirilir. Fizyolojik bağımlılık durumları, tedavi gerektirebilecek ve bireyin sağlığını olumsuz etkileyebilecek önemli sorunlara yol açabilir (İlhan, 2006);

2.2.2. Psikolojik Bağımlılık

Psikolojik bağımlılık, bireyin duygusal veya kişilik özellikleri nedeniyle, duygusal tatmin veya kişisel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bir davranışa veya bir maddeye karşı geliştirdiği düşkünlüğü ifade eder. Psikolojik bağımlılıklarda, madde kullanıldığında rahatlama, haz ve doyum hissi ortaya çıkar. Kimyasal (fiziksel) bağımlılıktan farklı olarak, psikolojik bağımlılıkların tespiti daha karmaşıktır. Bu tür bağımlılıkları tanımlamak ve sınıflandırmak için, genellikle ilaç bağımlılığını değerlendirmek için oluşturulan klinik ölçütler kullanılır (Griffiths, 1999).

Psikolojik bağımlılık, bireyin duygusal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla belirli bir madde, davranış veya aktiviteye aşırı derecede bağımlı hale gelmesini ifade eder (Kappelle, 2019). Bu bağımlılık, genellikle fiziksel bir bağımlılık durumu olmaksızın, bireyin günlük yaşamını olumsuz bir şekilde etkileyebilir ve çeşitli sosyal, duygusal ve işlevsel sorunlara neden olabilir. Psikolojik bağımlılığın temelinde, belirli bir uyarıcının veya aktivitenin bireyin ruhsal durumunu olumlu bir şekilde etkilemesi ve bu nedenle sürekli bir çekim gücü oluşturması yatar. Örneğin, madde bağımlılığı durumunda, alkol, sigara veya uyuşturucu kullanımı bireyin ruhsal dengesini korumak için bir çözüm olarak algılanabilir (Karaman & Kurtoğlu, 2009). Aynı şekilde, teknoloji, bilgisayar oyunları, internet veya alışveriş gibi alanlara yönelik bağımlılıklar da,

bireyin yaşamını sürdürmek için alternatif bir destek kaynağı olarak algılanabilir. Bu tür bağımlılıklar, bireyin sosyal ilişkilerini, işlevselliğini ve genel yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyerek, uzun vadede ciddi psikososyal sorunlara yol açabilir (Güçlü, 2015).

2.3. Bağımlılığın Belirtileri

Bireylerin bir davranışa veya bir maddeye bağımlı olup olmadığını değerlendirmek için dünya genelinde kabul gören DSM-IV (1994) ve benzeri kriterler gibi belirli ölçütler referans alınır. Davranış temelli bağımlılıkların tanı ölçütleri, Griffiths (1999) tarafından aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- **Dikkat Çekme:** Bireyin, gerçekleştirmek istediği bir davranışın, yaşamındaki en önemli şey haline gelmesi durumunu ifade eder. Bu, zaman içinde kişinin davranışları, duyguları ve düşünceleri üzerinde hakimiyet kurmasına yol açar. Örneğin, teknolojik cihazları sürekli kullanmak istemek, hiçbir belirgin neden olmadan teknolojiyle ilgilenmeyi gerektirebilir.

- **Ruh Hali Değişimi:** Bu tanı ölçütü, belirli bir davranışı gerçekleştirmenin ardından kişisel deneyimlerin değişmesi ve bu davranışı bir başa çıkma stratejisi olarak görmekle ilgilidir.

- **Tolerans:** Tolerans, kişinin belirli bir davranışı veya maddeyi kullanırken her seferinde daha fazla ihtiyaç duyması anlamına gelir. Örneğin, bir internet kullanıcısının, doyum seviyesine ulaşmak için her seferinde daha fazla süre harcaması bu kavramın bir örneğidir.

- **Yoksunluk:** Yoksunluk belirli bir davranışın aniden sona ermesi veya engellenmesi durumunda ortaya çıkan fiziksel etkileri veya istenmeyen duygusal durumları ifade eder. Örneğin, bir bilgisayar kullanıcısının bilgisayar oyunlarına erişimi engellendiğinde ortaya çıkan titreme, huzursuzluk ve sinirlilik bu kavramı yansıtabilir.

- **Çatışma:** Bu kavram, bağımlı bireyler ile sosyal çevreleri arasında yaşanan iş, aile, sosyal hayat, hobiler ve kişisel tercihlerle ilgili çatışmaları veya bireyin kendi içsel çatışmalarını kapsar.

- **Nüks Etme:** Nüks etme, bir davranışın daha önceki zararlı kalıplarına geri dönme eğilimini ifade eder. Bu, yıllarca süren kontrol veya kaçınma sonrası bağımlılığın tekrar en yüksek düzeye ulaştığı durumu anlatır (Günüç, 2009).

İnternet ve bilgisayar bağımlılığına dair bir değerlendirme yapabilmek için, birçok uzmanın katkılarıyla oluşturulan belirtiler şunlardır (Griffiths, 1999):

- **Sürekli İnternet Kullanımı:** Gün içinde sürekli olarak internete bağlı kalmak ve bu süre boyunca zamanın nasıl geçtiğini fark etmemek.

- Suçluluk Duygusu: Bilgisayar ve internet başında geçirilen zamanın farkında olmak ve suçluluk duymak, ancak bu zevki bir kenara bırakmamak ve bu iki çelişkili duygu arasında gidip gelmek.

- Kişisel Bilgilerin Paylaşımı: Kendi e-posta adresi, sosyal medya profilleri veya çevrim içi oyunlardaki adları sürekli olarak çevreye dağıtmaya çalışmak.

- Sosyal İzolasyon: İnternet dışındaki dünya ile bağların kopması, sosyal çevreye olan ilginin azalması, sürekli olarak interneti düşünmek ve bu düşkünlükle başa çıkamamak.

- Sosyal Aktivitelerde Azalma: Sosyal etkinliklerde belirgin bir azalma, çevredeki kişiler tarafından anlaşılama hissi, sportif etkinliklerden uzaklaşma ve fiziksel olarak güç kaybı.

- Uyku Sorunları ve Yorgunluk: İnternet başında geçirilen süre arttıkça sürekli uykusuz kalma ve yorgunluk hissi, iş verimliliğinin düşmesi.

- Günlük İhtiyaçların İnternet Üzerinden Karşılama Girişimi: En basit günlük ihtiyaçların bile internet üzerindeki sanal ortamlardan temin etmeye çalışılması.

- Aile Bağlarının Zayıflaması: Aile üyelerine yeterli zaman ayırlamaması nedeniyle aile bağlarının zayıflaması.

- İş ve Sosyal Hayat Etkilenmesi: Gündelik işlerin ve kişilerin bilgisayar ve internet kullanımına engel olduğu düşüncesi, iş verimliliğinin azalması.

Bu belirtiler, internet ve bilgisayar bağımlılığına işaret edebilir ve bu konuda endişeleri olan kişilerin profesyonel yardım aramalarını gerektirebilir.

Griffiths'in 1999 yılında yaptığı bilgisayar ve internet bağımlılığını tanımlamaya yönelik araştırmasında tespit ettiği 10 önemli madde bağımlılık belirtilerini açıklamaktadır;

- Saatlerce Bilgisayar Başında Olma: Bilgisayarın başına otururken sadece birkaç dakika geçirmeyi niyetlerseniz, ancak saatlerce zaman kaybediyorsanız.

- Yalan Söyleme Duygusu: Aile üyeleri, arkadaşlar ve iş arkadaşlarınızla bilgisayar ve internetle geçirdiğiniz süre hakkında yalan söylemek zorunda hissetmeniz.

- Fizyolojik Sorunlar: Bilgisayar ve internet kullanımı nedeniyle fizyolojik sorunlar yaşadığınıza inanmanız.

- Zamanı Düşünme ve Planlama: Sürekli olarak internet kullanımını düşünüp planlar yapmanız ve buna engel olamamanız.

- Sürekli İzin Arama: İhtiyacınız olan bilgilere ulaşmak için çok fazla zaman harcamanız ve çalışmanızı bitirmek için sürekli bahaneler bulmanız.

- Sanal Kimlik: Sanal ortamlarda gerçek kimliğinizi gizlemeyi ve başka bir kişi gibi davranmayı tercih etmeniz, yüz yüze iletişim yerine sanal iletişimden hoşlanmanız.

- Sürekli Kontrol Etme İsteği: Kişisel hesaplarınıza sık sık bakma ve e-postalarınızı kontrol etme isteği.

- Öncelik Değiştirme: Bilgisayar ve internet için yeme içme düzeninizi veya görevlerinizi ihmal etme, çevrenize verdiğiniz sözleri tutamama.

- Karışık Duygular: Bilgisayar ve internet kullanımıyla ilgili hem suçluluk duygusu hem de zevk alma hali yaşama.

- Yoksunluk Belirtileri: Bilgisayarınıza ulaşamadığınızda endişe duyma ve yoksunluk belirtileri gösterme.

Bu belirtiler, bir bireyin bilgisayar ve internet bağımlılığına sahip olabileceğine işaret edebilir. Bu durumda, uzman yardımı almak ve bu bağımlılığı kontrol altına almak önemlidir.

2.4. Bağımlılık Döngüsü

Bağımlılık döngüsü, bireyin belirli bir uyarıcıya veya davranışa karşı geliştirdiği tekrarlayan bir süreci yansıtan karmaşık bir kavramdır (İlhan, 2006). Başlangıç noktası, çeşitli tetikleyici durumlar veya duygusal zorluklar olabilir ve bireyin bu durumlarla başa çıkma çabası, belirli bir maddeye veya davranışa yönelik kullanım ile sonuçlanır. Bu kullanım, kısa vadeli zevk veya rahatlama sağlar ve beynin ödül sistemini etkiler. Sürekli tekrarlanan kullanım, bireyin vücut ve zihin sistemlerinin bu maddeye veya davranışa alışmasına yol açar, bu da tolerans gelişimine neden olabilir. Ancak, bu alışkanlığın devam etmesi durumunda, belirli bir süre sonra yoksunluk belirtileri ortaya çıkar ve bireyin bu belirtilerle başa çıkmak için tekrar kullanım arayışına girmesiyle döngü yeniden başlar. Bağımlılık döngüsü, bireyin yaşamını olumsuz etkileyebilir ve bağımlılığı sürdürme eğilimindedir (Günüç, 2009).

Bağımlılığın aşamaları ve döngüsü, kişiden kişiye değişebilir. Bağımlılığın evreleri şu şekilde özetlemek mümkündür (İlhan, 2006);

- Hazırlanma Aşaması: Kişi, maddeyi deneme isteğini düşünmeye başlar, bazen arkadaşlarının veya çevresindeki insanların kullanımına yönelik merak ve belirsizlikle bu aşamada olabilir.

- Maddeyi İlk Kez Deneme: Bu aşamada kişi, merak ve arkadaşlarının etkisi altında ilk kez maddeyi kullanır. Genellikle bu aşama bilinçsizce başlar ve duygusal boşlukları doldurmak veya farklı hissetmek için kullanılır.

- Maddeyi Sürekli Kullanma: Kişi, “bağımlı olmam” veya “bu son kez olacak” gibi düşüncelerle maddeyi sürekli kullanma eğilimindedir. Madde kullanımı artar, ancak kişi hala kontrolünü kaybetmeyeceğini düşünür.
 - Yoğun Madde Kullanımı: Bu aşamada kişi maddeyi sıkça ve yoğun bir şekilde kullanmaya başlar. Olumsuz sonuçlar artar, ancak kişi maddeyi bırakma isteğini kaybeder ve kendini güçsüz hisseder.
 - Değişim İçin Yeniden İnanma: Kişi, madde kullanımının zararlarını fark etmeye başlar ve maddeyi bırakma isteği doğar. Bu aşamada desteklenmeli ve motive edilmelidir.
 - Maddeyi Yeniden Düşünme: Kişide maddeye karşı olumlu düşünceler tekrar ortaya çıkar. Madde kullanmamaya olan kararlılık zayıflar ve olumlu anılar geri gelir. Kişi eski arkadaş çevresiyle iletişime geçebilir.
 - Arada Sırada Madde Kullanmaya Başlama: Kişi, arada sırada madde kullanmaya başlar ve bu kez bu durumdan pişmanlık duyar. Genellikle bu aşamada kimseye bu konuda bilgi vermez ve yardım istemez.
 - Tekrardan Başlama: Kişi tekrar yoğun bir şekilde madde kullanmaya başlar, bağımlılığın tüm belirtileri belirgin hale gelir. Bağımlılık yeniden başlar.
- Bu aşamalar, bağımlılığın gelişimini ve döngüsünü açıklar. Erken fark edilmesi ve müdahale edilmesi, bağımlılıkla başa çıkmada daha etkili olabilir.

2.5. Teknoloji Bağımlılığı Kavramı

Teknoloji, dünya genelindeki bireyleri, coğrafi sınırlardan bağımsız olarak birbirine bağlama yeteneği ve yaşamlarını büyük ölçüde kolaylaştırma potansiyeli sunan bir önemli araç haline gelmiştir. Ancak, teknolojinin bu sunduğu imkanlarla birlikte, sadece bireylerin yaşamlarını değil, aynı zamanda küresel düzeyde toplumları ve dünyayı da derinden etkilemeye başlamıştır. İnternet teknolojisi, özellikle sosyal medyanın kullanımı, birey ve toplum yaşamını, zamanın algılanış biçimlerinden günlük rutinlerin dönüşümüne kadar büyük ölçüde etkilemiştir (Babacan, 2016).

2000'li yılların başlarına kadar, internet ve bilgi teknolojilerinin yaygın kullanımına dair bilgiler sınırlıydı ve teknoloji bağımlılığı gibi kavramlar neredeyse bilinmezdi. Ancak, bu dönemden itibaren internet ve bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte, bireylerin günlük yaşamları bu teknolojilere bağımlı hale geldi. İnsanlar, bilgisayarlar, akıllı telefonlar, oyun konsolları ve internet bağlantısı olmadan günlük işlerini yapma yeteneklerini yitirmeye başladılar (Aydın, 2017).

Teknoloji, bireylerin yaşamlarını büyük ölçüde kolaylaştırmayı amaçlayan imkanlar sunmakla kalmayıp aynı zamanda geleneksel kavramları, sosyal

yapıları ve yaşam biçimlerini de kökten değiştirme ve dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Teknoloji, bireylerin alışkanlıklarından, düşünme biçimlerine ve sorunlara yaklaşma şekillerine kadar birçok yönünü etkileyerek, sosyal hayatı temelden etkilemektedir (Chayko, 2018)

Teknoloji, birçok alanda farklı olanaklar sunarken, bireyler bu olanakları kendilerine uyarlamak ve geleneksel davranışları teknolojiyle birleştirmek istemektedir. Sosyal yaşam, bu bağlamda büyük ölçüde değişikliklere uğramaktadır. Teknoloji, erişimi kolaylaştırması, düşük maliyetli olması ve bağımsız deneyimler sunabilmesi nedeniyle birçok farklı amaç için kullanılabilir hale gelmiştir. Ancak, bu kullanımın aşırı ve düşüncesiz olması, teknolojinin kötüye kullanılmasına yol açabilir.

Son yıllarda, teknolojinin aşırı ve sorumsuzca kullanımının bir sonucu olarak yeni bir bağımlılık türü ortaya çıkmıştır. Teknoloji bağımlılığı, bireylerin teknolojiye aşırı bağımlılık geliştirmesi sonucu ortaya çıkan bir sorundur ve birçok konuda gündeme gelmektedir. Teknoloji, bilgi paylaşımı, görev yürütme ve iletişim gibi önemli işlevleri yerine getirmeyi amaçlayan bir araç olmasına rağmen, istismar edilebilecek bir potansiyele de sahiptir (Aydın, 2017).

Teknoloji bağımlılığı, son dönemlerde artan teknoloji kullanımı ve kötüye kullanımı nedeniyle önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu bağımlılığın etkilerini anlamak ve bu konuda farkındalık yaratmak, teknoloji kullanımını daha bilinçli bir şekilde ele almamıza yardımcı olabilir (Chayko, 2018)

Neil Postman'a göre, bilgisayar teknolojileri ve savaş arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bilgisayar teknolojilerinin gelişimi ve yayılması, savaşta olduğu gibi kazananlar ve kaybedenler arasında bir mücadeleye dönüşmektedir. Teknolojiler geliştikçe ve kullanıldıkça, bu kazananlar ve kaybedenler belirlemektedir. Ancak hangi tarafın kazanıp hangi tarafın kaybedeceği her zaman net bir şekilde belirlenmemektedir (Postman, 1993).

Teknoloji kullanımı, özellikle gençler arasında hızla artmaktadır ve çocuklar ile ergenlerin yaşam biçimlerini etkileyerek yeniden şekillendirmektedir. Daha önceki nesiller teknolojiye adapte olmaya çalışırken, genç nesiller bu yeni teknoloji dünyasının içinde doğmaktadır. Bu nedenle çocuklar ve ergenler, teknolojiden uzak bir dünyayı hayal etmek yerine, bu teknolojiyle büyümekte ve onu hayatlarının bir parçası olarak kabul etmektedirler (Postman, 1993).

Profesör Mark Griffiths'e göre, internet ve teknolojik cihazların aşırı kullanımı, teknoloji bağımlılığını oluşturan davranışsal belirtilerle karakterizedir. Bu belirtiler arasında aşırı kullanım, kullanma isteğinin doyurulamaması, aktivitelerin ihmal edilmesi, sosyal ilişkilere zarar verme, negatif duygu ve stres kaçışı, kullanımın durdurulamaması ve kullanım miktarı hakkında yalan söyleme bulunmaktadır (Griffiths, 1995). Griffiths, teknoloji

bağımlılığını kimyasal madde kullanımına dayalı bir bağımlılık türü olmayan, insan ve makine etkileşiminden kaynaklanan bir davranışsal bağımlılık olarak tanımlar. Bu nedenle teknoloji bağımlılığını davranışsal bağımlılıkların bir alt türü olarak kabul eder (Griffiths, 2000).

2.6. Teknoloji Bağımlılığı Boyutları

Bu bölümde, teknoloji bağımlılığının dört temel boyutundan bahsedilmektedir. Bu boyutlar, sosyal ağ bağımlılığı, anlık mesajlaşma, çevrimiçi oyun bağımlılığı ve web sitesi kullanımınıdır. Teknoloji bağımlılığı, bu dört boyutun etkileşimi ve aşırı kullanımıyla kendini gösterir.

2.6.1. Sosyal Ağ Bağımlılığı

Teknolojinin hızlı gelişimi, veri kullanımının artmasını ve veri madenciliğinin zorunlu hale gelmesini sağlamıştır. Bu süreçte, ortaklaşa kullanılan internet teknolojileri Web 2.0'ı ortaya çıkarmıştır. 2004 yılında O'Reilly Media tarafından tanıtılan Web 2.0, kullanıcıların karşılıklı bilgi alışverişi ve içerik paylaşımına imkan tanıyan yeni nesil web teknolojisi olarak kabul edilir. Web 2.0 teknolojisi sürekli değişmekte ve gelişmektedir. Yeni sosyal ağ siteleri oluşturulmakta ve mevcut olanlara yeni özellikler eklenmektedir. Örnek olarak Facebook, Twitter, Instagram, YouTube ve LinkedIn gibi sosyal medya uygulamaları bu yeni nesil Web 2.0 uygulamalarının birer örneğidir (Hawi, & Samaha, 2017).

Sosyal medya, Web 2.0 teknolojisinin temelleri üzerine inşa edilmiştir ve kullanıcıların içerik oluşturmaya ve bu içeriklerin karşılıklı olarak paylaşılmasına olanak tanır (Longstreet, & Brooks, 2017). Kaplan ve Haenlein (2010) tarafından tanımlandığı gibi, sosyal medya platformları kullanıcıların fikirlerini, inançlarını, duygularını ve kişisel deneyimlerini paylaşmalarına izin veren web tabanlı uygulamalardır. Sosyal medya şu an iletişim, haberleşme, bilgi edinme ve daha birçok amaçla kullanılmaktadır.

Ancak, bazı kullanıcılar için sosyal medya bağımlılık ve alışkanlık yapıcı olabilir. Kuss ve Griffiths (2017) tarafından belirtildiği gibi, sosyal ağlar artık bir yaşam biçimi haline gelmiş ve özellikle 1990'ların sonrasında doğan kuşak için vazgeçilmez birer araç haline gelmiştir. Bu kuşak için teknoloji, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır ve sosyal medya olmadan yaşamı düşünmek neredeyse imkansızdır. Teknoloji, güncel kalmak ve sürekli bağlı olmak gereken bir gereklilik olarak algılanmaktadır. Ayrıca, çevrimiçi video paylaşım uygulamalarının özellikle etkileşim açısından yüksek seviyede olduğu gözlemlenmiştir.

Büyükarşlan ve Kırık (2017) tarafından belirtilen sosyal medyanın temel özellikleri şunlardır:

- Sosyal medya herkes tarafından erişilebilir ve kullanışlı bir teknolojidir.
- Sosyal medya kişisel ve toplu iletişim kurmaya olanak tanır.
- Sosyal medyanın derin etkisi bulunur.
- Sürekli olarak kullanılabilir.
- Tekrarlanabilir.
- Yüksek araştırma olanakları sunar.
- Ölçeklenebilirdir.

Gençler arasında, sosyal medyanın iletişim aracı olarak kullanımı büyük bir öneme sahiptir. Gençler, bireysel özelliklerini tanımlamak ve düşüncelerini ifade etmek için sosyal medya platformlarını kullanırken, kendilerini bir topluluğun bir parçası olarak hissetmek ve bu topluluğun kabulünü kazanmak için bu platformlarda temsil edildiklerini düşünürler. Aynı zamanda, bu platformlarda bağlantı kurdukları kişilerden sosyal destek olarak duygusal bağlarını güçlendirirler. Ancak, bu etkileşimlerin kendisi bazı riskleri içerebilir (Wood, 2016).

Sosyal medya bağımlılığının temelinde yalnızlık yatmaktadır. Bireyler, sosyal ilişkilerinde bulamadıkları mutluluğu sosyal medya kullanarak aramaktadır. Toplumsal hayattan bunalan bireyler, sosyal medyaya yönlendirilir. Yüz yüze ilişki kurmakta zorlanan ve beğenilme korkusu yaşayan bireyler, sanal dünyada gizlilik içinde mutluluk bulurlar (Büyükarşlan ve Kırık, 2017).

Modern dünyada, çevrimiçi sosyal ağlar topluluk duygusunu genişlettiğine ve iletişimi artırdığına inanılmaktadır. Teknoloji, sosyal ilişkilerin ne anlama geldiğini değiştirmiş ve insanların topluluğu nasıl deneyimlediğini yeniden şekillendirmiştir. Ancak, diğer çevrimiçi etkinlikler gibi, bu ağlar da bir bağımlılığa dönüşebilir. Sanal sosyal yaşam, dijitalleşen toplumlar için sosyal ağ sitelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Facebook gibi sosyal ağ siteleri, kullanıcılara çevrimiçi platformda diğer insanlarla bağlantı kurma ve ilişkiler kurma imkanı sunmaktadır. İnsanlar genellikle ortak ilgi alanları ve geçmişleri aracılığıyla bağlantı kurmaktadır. Bazıları aileleri, arkadaşları ve kişisel olarak tanıdıkları diğer insanlarla iletişim kurar. Ancak internet, kullanıcıların dünya genelindeki insanlarla yeni bağlantılar kurmasına da olanak sağlar (Perdew, 2014).

Turkle'a göre (2017), bazı insanlar çevrimiçi sosyalleşmeyi tercih ediyor, çünkü bu onlara kendilerini kontrol etme imkanı verdiğini düşünüyorlar. Teknoloji, insanların birbirleriyle geçirdikleri zamanı kontrol etmelerine

yardımcı oluyor. Diğer yandan, yüz yüze konuşmalar sık sık tahmin edilemez olabiliyor. İnsanlar konuşmanın ne yöne gideceğini ve ne kadar süreceğini nadiren kontrol edebiliyorlar. Ancak sosyal ağlarda, bireyler söylemek istediklerini planlayabilir ve göndermeden önce düzenleyebilirler. Turkle (2017), bu kontrollü yaklaşımın “birbirlerini tanımak ve anlamak için gerçekten işe yaramadığını” konusunda uyarıyor.

Sosyal medya siteleri pek çok kullanıcı için kesinlikle büyük bir dikkat dağıtıcıdır ve kullanıcılar saatlerce bu platformlarda vakit geçirebilirler. Diğerleri için ise sosyal medya bağımlılığa dönüşebilir (Jorgensen, 2016).

Ayrıca, çevrimiçi sosyal ağ hizmetleri, geniş ve heterojen iletişim ağları oluşturmak ve sürdürmekte zorlananlar için önemli ilişki kurma potansiyeli sunar gibi görünüyor. Arkadaş edinmekte zorlanmayanlar kadar, sosyal sorunları olanlar da sosyal ağları kişiler arası bağlantılarını geliştirmek için kullanabilirler. Kar amacı gütmeyen kuruluşlar, fon yaratma ve gönüllü ağlarını oluşturmak için bu platformları kullanırken, politikacılar seçim kampanyalarını ve bağış takiplerini bu medya aracılığıyla yönetebilirler. İş insanları, LinkedIn gibi siteler aracılığıyla hizmetlerini tanıtarak ve uygun danışmanlık hizmetlerini bulup kullanarak fayda sağlarlar. Üniversite öğrencileri benzer ilgi alanlarına sahip benzer düşünen kişileri bulmak için sosyal ağ sitelerini kullanabilirler. Sosyal medya, var olan ilişkileri güçlendirmenin yanı sıra insanları bir araya getirme ve bir arada tutma konusunda neredeyse sınırsız bir potansiyel sunmaktadır. İyi ya da kötü, sosyal ağlar insan etkileşimini derinden etkileyen bir devrim niteliği taşıyor (Steinfeld vd., 2009).

İyi yönleriyle birlikte internet algoritması, kullanıcıların düşünce tarzına uygun olan kişileri takip etmelerine sebep olabilir. Literatürde homofili olarak geçen kavram, yani benzer severlik, sosyal medya kullanımında da karşımıza çıkar. Sosyal ağlar, aslında dünyaya açılmayı ve farklı görüşlerin varlığını kabul etmeyi amaçlasa da, sistematığı gereği sıklıkla aynı düşünceye sahip insanları bir araya getirir ve bireylerin düşünce yapısının doğruluğunu binlerce kişi tarafından onaylandığı fikrini destekler. Bu yerel bağlantıları azaltırken kullanıcı etkinliğini sürdürür ve kullanıcılar arasındaki gerçek yerel benzerliği istatistiksel etkilerden ayırmak için bir model sunar. Bu analiz, benzer ilgi alanlarına sahip kullanıcıların arkadaş olma olasılığının daha yüksek olduğunu gösterir ve bu nedenle kullanıcılar arasındaki benzerliği yalnızca ek açıklama meta verilerine dayalı olarak öngörmek yerine sosyal bağlantıları dikkate almalıdır (Aiello vd., 2012).

Turkle (2017), teknolojinin insanları birbirine bağladığını, ancak aynı zamanda onları birbirinden ayırdığını savunur. Bazı insanlar, belki de gerçek dünyada bulamayacakları çevrimiçi bağlantıları arzularlar. Platformlar,

insanlara kendilerini dinlenmiyor hissettikleri bir dünyada özgürce konuşabilecekleri bir alan sunduklarını iddia ederler. Ancak insanlar yalnızca internet üzerinden sosyalleştiklerinde, konuşma, dinleme ve beden dilini gözlemlene gibi becerileri geliştirmekte zorlanabilirler. Bu özellikle gençler için gerçek dünyadaki sosyal ve sözel becerileri engelleyerek başkalarının yanında kendilerini garip hissetmelerine neden olabilir. Bu da bazı gençlerin gerçek dünyadaki sosyal durumlardan kaçınmasına yol açabilir. Bu da bağımlılık oluşturan bir döngü yaratabilir, çünkü bu gençler çevrimiçi sosyalleşmeye daha fazla ihtiyaç duyabilirler (Sigerson, 2017).

Turkle (2017), teknolojinin insanları birbirine bağladığını, ancak aynı zamanda onları birbirinden ayırdığını vurgular. Bazı insanlar, gerçek hayatta bulamayacakları çevrimiçi bağlantıları özlerler. Facebook veya Twitter gibi platformlar, insanlara genellikle kimse tarafından dinlenmiyormuş gibi hissettikleri bir dünyada özgürce konuşabilecekleri bir platform sunduklarını iddia ederler. Ancak insanlar yalnızca internet üzerinden sosyalleştiklerinde, konuşma, dinleme ve beden dili okuma gibi becerileri geliştirmekte zorlanabilirler. Bu, özellikle gençler için sosyal ve sözel becerileri engelleyerek, başkalarının yanında kendilerini garip hissetmelerine neden olabilir. Bu, bazı gençlerin gerçek hayattaki sosyal etkileşimlerden kaçınmalarına yol açabilir. Bu, bağımlılık oluşturan bir döngü yaratabilir, çünkü bu gençler çevrimiçi sosyalleşmeye daha fazla ihtiyaç duyabilirler.

Sosyal medya bağlantıları, gençler ve yetişkinler arasındaki sosyal etkileşimi artırmak için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bununla birlikte, yaşlı yetişkinler genellikle sosyal medya hizmetlerini kullanma konusunda isteksizdirler ve yüz yüze iletişimi veya telefon görüşmelerini sosyal medya aracılığıyla sosyalleşmeyi tercih etmezler. Bu medya tercihleri ve sosyalleşme yöntemlerindeki farklılıklar, yaşlı yetişkinler arasında iletişim eksikliği yaratarak olumsuz etkiler doğurabilir (Munoz vd., 2015).

Sosyal ağların aşırı kullanımı, kullanıcıların fiziksel ve zihinsel sağlığı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabilir. Daha fazla sosyal medya kullanımının, bireylerin uyku kalitesini, sağlıklarını, ilişkilerini ve genel refahlarını olumsuz etkilediğini gösteren araştırmalar vardır. Sosyal medya bağımlılığı, sıklıkla uyku kalitesini bozar, fiziksel aktivite miktarını azaltır ve kişilerin dinlenme ve yeniden enerji toplama fırsatlarını azaltır (Iranmanesh & Foroughi, 2021).

2.6.2. Anlık Mesajlaşma Bağımlılığı

Anlık mesajlaşma uygulamaları, internet bağlantısı üzerinden iki veya daha fazla kişi arasında hızlı metin iletişimini sağlayan iletişim araçlarıdır. Bu tür iletişim, katılan tarafların metni yazdıktan hemen sonra görmelerini sağlayarak,

yazılı bir konuşmayı canlı bir telefon görüşmesi gibi yapar. Ayrıca anlık mesajlaşma, bilgisayar tabanlı ve birebir iletişimi destekler. E-posta, sohbet odaları, çağrı cihazları, telefon görüşmeleri, sesli mesajlar, arayan kimlik tanıma ve çok kişilikli “sohbet” modellerini içeren programların birleşimidir (Huang & Leung, 2010).

Özellikle WhatsApp gibi internet üzerinden mesajlaşma imkanı sağlayan uygulamaların piyasaya sürülmesi, tüketicilere herhangi bir internet bağlantısının olduğu her yerden akıllı telefonları kullanarak ücretsiz metin mesajları gönderme olanağı sunmuştur (Sultan, 2014). WhatsApp, Line, Wechat ve benzeri dakikalara varan mobil mesajlaşma uygulamalarının popüleritesi arttıkça, insanlar duygu ve ifade aktarımını metin yoluyla yapma becerisine sahip olmuşlardır. Bu uygulamalar, insanların günlük yaşamlarını, aileleriyle, arkadaşlarıyla, meslektaşlarıyla ve profesyonellerle olan iletişimlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Mobil mesajlaşma uygulamaları sayesinde iletişim her yerde kolayca sağlanabilir hale gelmiştir (Gupta & Kalra, 2014).

Ekim 2021 itibarıyla, Whatsapp aylık olarak iki milyardan fazla kullanıcıya ulaşmıştır, ve bu uygulama dünya çapında en popüler mobil sosyal uygulamalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri dışındaki pazarlarda güçlü bir varlığa sahiptir. Facebook Messenger ise aylık 1.3 milyar kullanıcı ile ikinci sıradadır (Statista, 2021).

Anlık Mesajlaşma (MIM) uygulamaları çoğu insan için büyük fayda sağlamaktadır ve büyük ve karmaşık sosyal ağların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, MIM'in gereğinden fazla kullanılması olumsuz sonuçlara yol açabilir. Aşırı MIM kullanımı, bireylerin hem maddi hem de zihinsel olarak beklenmeyen olumsuz sonuçlarla karşılaşabileceği bir davranış olarak kabul edilir. Örneğin, bazı kullanıcılar aşırı süreler harcayarak MIM kullanır, bu da sınırlı zamanı diğer faaliyetlerden çalar ve günlük yaşam becerilerini olumsuz etkileyebilir (Zhang & Lee, 2021).

Diğer teknolojik aktiviteler ve uygulamalara kıyasla, anlık mesajlaşma uygulamalarının kullanıcılar üzerinde daha fazla bağımlılık yarattığı düşünülmektedir. Aşırı MIM kullanımı, kullanıcıların MIM kullanırken fazla zaman harcadığını ve zamanı unuttuğunu hissetmelerine yol açabilir. Aşırı MIM kullanımı, stres, uykusuzluk, akademik başarısızlık gibi fiziksel ve zihinsel sorunlara neden olabilir (Wang vd., 2021). Bu nedenle anlık mesajlaşma uygulamalarının kullanımında bağımlılık riskine dikkat etmek önemlidir.

2.6.3. Dijital Oyun Bağımlılığı

İnternet oyun bağımlılığı (IGA), teknoloji bağımlılığının bir alt kategorisidir ve online oyunların aşırı oynanması durumunu ifade eder. IGA, diğer patolojik

internet aktiviteleri gibi akademik bir ilgi odağı olmuştur. Ancak IGA, bireylerin hem kişisel hem de sosyal düzeyde daha tehlikeli sonuçlara yol açabileceği bir alandır (Kwon vd., 2011).

Dijital oyunlar genellikle insanlar için eğlence amaçlı oynanan aktivitelerdir ve oyun oynamaya yönlendiren içsel motivasyon, oyunun kendisinden gelir. Bu, örneğin oyunda ilerleme kaydetmek veya başarılar elde etmekten kaynaklanan haz gibi motivasyonları içerir. Oyun dışı nedenlere dayalı sonuçlar, yani ödüller gibi, dışsal motivasyonlardan kaynaklanan nedenler, oyuncular için genellikle daha az önemlidir (Poels vd., 2012).

Oyun bağımlısı bireyler, bir dizi sorunla karşı karşıya kalabilirler. Bilgisayar başında fazla zaman harcamaları, aileleri ve arkadaşlarıyla zaman geçirmek istememelerine, okulda başarısızlık yaşamalarına ve oyun kaybettiklerinde sınırlı bir ruh haline bürünmelerine neden olabilir (Rahman vd., 2021). Bu nedenle, oyun bağımlılığının ciddiyetini kabul eden Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Hastalık Sınıflandırmasının (ICD-11) on birinci revizyonuna oyun oynama bozukluğunu dahil etmiş ve Amerikan Psikiyatri Birliği, DSM-5'te çevrimiçi oyun oynama bağımlılığını tehlikeli olarak işaret etmiştir (Lee vd., 2021).

Situmorang'un (2021) çalışmasına göre, çevrimiçi oyun bağımlıları genellikle dünyadan kopuk hisseden ve kendilerini yalnız hisseden kişilerden oluşur. Oyun bağımlıları, oyunlarda edindikleri arkadaşlar ve oyunları kazandıklarında aldıkları hazlarla gerçek dünyada elde edebilecekleri başarıları yerine koyabilirler. Bu nedenle, çevrimiçi oyun bağımlılığına yardımcı olabilecek basit aktivitelerin bulunması önemlidir. Aileler ve ebeveynler, çocuklarının oyun bağımlılığı sorunuyla başa çıkmalarına yardımcı olabilirler. Müzik, dans, görsel sanatlar, yazma, tiyatro, oyunlar ve mizah gibi farklı aktiviteler, bağımlı kişilere gerçek dünyada tatmin ve başarı hissi sunabilir. Aynı zamanda evcil hayvan edinmek ve bahçecilik gibi aktiviteler de bu bağımlılığın üstesinden gelmelerine yardımcı olabilir (Situmorang, 2021).

Çevrimiçi oyunların popülaritesinin artması, çevrimiçi oyun bağımlılığı vakalarının artmasına ve bağımlı kişilerin ailelerine karşı sorumluluklarını göz ardı etmelerine neden olmaktadır. Bu bağımlılık vakaları, işten ayrılma, sağlık sorunları, suç işleme ve hatta ölümlere yol açabilen çok sayıda olumsuz sonuç doğurabilir (Wang vd., 2021).

Çevrimiçi oyunlar, oyunculara başarılar, ödüller, hedefler, özgürlük ve kimlik sağlayabilen özellikler sunmaktadır. Bu nedenle, narsistik kişilik özelliklerine sahip bazı insanlar için çevrimiçi oyunlar, benlik saygısını artırabilir, reddedilme korkusunu azaltabilir ve statü ve saygı kazandığını hissettirebilir (Hasriandry & Wahyuni, 2021).

İnternet oyun bağımlılığı odak noktası çevrimiçi oyun olmasına rağmen, birçok çevrimiçi davranış bağımlılık benzeri sorunlarla ilişkilendirilmiştir. Aynı anda birden fazla bağımlılık benzeri davranış ortaya çıkabileceğinden, hangi davranışların sorunlu kullanıma yol açabileceğini belirlemek karmaşık olabilir (Carras vd., 2017).

Ergenler, eğlence, heyecan, kendilerine meydan okuma veya diğer tatmin edilmemiş ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla video oyunları oynarlar. Doğru bir şekilde kullanıldığında, internet oyunları bilişsel becerilerin gelişmesine ve olumlu sosyal davranışların artmasına katkıda bulunabilir. Ancak bağımlılık seviyesinde oyun oynayanlar için bu oyunlar, fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarına, özdenetim eksikliğine ve diğer olumsuz etkilere yol açabilir (Jeong vd., 2020). Bu nedenle, oyunların dengeli bir şekilde kullanılması ve aşırı bağımlılığın önlenmesi önemlidir.

2.6.4. İnternet Bağımlılığı

Web siteleri, verileri bir ağda depolayan ve birden fazla yerde erişilebilen birleştirilmiş web sayfaları olarak tanımlanır. Genellikle metinler, resimler, sesler ve diğer medya öğelerini içerirler. Web sitelerine herkesin erişimi vardır ve bu nedenle potansiyel hedef kitlesi oldukça geniştir. Web siteleri, web yöneticileri veya içerik üreticileri tarafından yönetilir ve HTML veya diğer web tabanlı dillerle oluşturulurlar. Bu nedenle, web sitesi oluşturmak için programlama bilgisine gerek yoktur (Schünzel & Traue, 2022).

Ancak, web sitesi oluşturmanın kolaylığı, internet üzerinde gereksiz bilgi ve zararlı içeriğin de hızla yayılmasına neden olabilir. Ayrıca, web sitelerinin genellikle herhangi bir düzenleyici veya denetleyici kurum tarafından denetlenmediği veya onaylanmadığı bir ortamda, güvenilirlik sorunları da ortaya çıkabilir.

Web siteleri geleneksel olarak içerik sağlayıcısı ve tüketici arasındaki bir ilişkiyi yansıtıyordu. Ancak Web 2.0 veya “sosyal ağ” olarak bilinen yeni tür web siteleri, katılımcıların aktif bir rol oynayabildiği sistemlere odaklanmaktadır. Bu tür web siteleri, kullanıcıların içerik oluşturmasına, düzenlemesine ve paylaşmasına olanak tanır. Bu tür siteler, katılımcıların etkileşimini teşvik edebilir ve daha karmaşık ilişkileri destekleyebilir. Ancak, aynı zamanda bağımlılık potansiyelini artırabilir, çünkü kullanıcılar sürekli olarak içerik oluşturup tüketme konusunda etkileşimde bulunabilirler (Walther & Jang, 2012).

Kullanıcıların web sitelerine aktif katılımı, bu sitelere bağımlılığı artırabilir, çünkü kullanıcılar sürekli olarak yeni içerik üretme, diğer kullanıcılarla etkileşimde bulunma ve çevrimiçi topluluklarda yer alma eğilimindedirler. Bu

nedenle, web kullanımının dengeli ve sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi önemlidir.

2.7. Teknoloji Bağımlılığı ile Alakalı Kavramlar

Bu bölümde teknoloji ile alakalı kavramlar ele alınacaktır.

2.7.1. Phubbing

Phubbing, sosyal ortamlarda bir kişinin dikkatini telefonuna çevirerek başkalarını görmezden gelme davranışını ifade eder (Latifa, Mumtaz & Subchi, 2019). Phubbing, kişilerarası iletişim sırasında cep telefonuna odaklanma eğiliminde olan bireylerin tanımlandığı bir kavramdır (Wu & Yang, 2021). “Phubbing” terimi, “phone” ve “snubbing” kelimelerinin birleşiminden gelir ve bir kişinin, sosyal bir ortamda doğrudan iletişim kurmak yerine telefonunu kullanarak başkalarını küçümsemesi anlamına gelir.

2012 yılında Avustralya İngilizcesi sözlüğü olan Macquarie Dictionary'nin bir kampanyası sırasında “phubbing” terimi ortaya çıktı. McCann Group adlı reklam ajansı, cep telefonları nedeniyle başkalarını görmezden gelme davranışını tanımlayan yeni bir kelime bulmak için uzman sözlük derleyicilerini davet etti. Sonuç olarak, 23 yaşındaki Avustralyalı öğrenci Alex Haigh, “phubbing” terimini buldu. Bu noktadan itibaren McCann Group, “Phubbing'i Durdurun” kampanyasıyla bu davranışa dikkat çekmeye çalıştı (Utami, Anam & Noorrizki, 2020).

Phubbing, insanların konuşma sırasında veya birlikte geçirdikleri zaman boyunca telefon kullanmalarının, karşı tarafı görmezden gelme veya dışlanmış hissettirme bir yoludur (McDaniel & Wesselmann, 2021, s.2). Birisi, kişi yerine telefonlarına odaklandığında, dışlanma ve memnuniyetsizlik duygularına neden olabilir. Bu durum, günümüzde yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur, özellikle yüz yüze görüşmelerde kişilerarası bağlantıları olumsuz etkileyebilir (Wang, Gao, Yang, Zhao & Wang, 2020).

2.7.2. FOMO

Gündemden Kopma Korkusu (FOMO), bilim insanlarının ilgisini çeken ve özellikle sosyal medya kullanımıyla bağlantılı olarak önem kazanan bir kavramdır. Bu kavram, bir bireyin başkalarının yaşayabileceği sosyal veya kişisel deneyimleri kaçırma endişesini ifade eder. FOMO, başlangıçta çevrimdışı veya gerçek dünya bağlamında tanımlanmış olmasına rağmen, daha sonra sosyal medya kullanımıyla güçlü bir ilişki kurmuştur (Tandon, Dhir, Islam, Talwar & Mäntymäki, 2021).

Gündemden kopma korkusu, psikolojik ihtiyaç eksikliklerini sosyal medya katılımı ile ilişkilendiren bir aracılık görevi görebilir. FOMO'nun, kişinin hayattaki en iyi kararlarını etkileyerek olumsuz bir ruh hali veya depresif duygulara neden olabileceği düşünülmektedir. Araştırmalar, FOMO'nun, kişilerin ruh halinde değişikliklere ve sosyal medya katılımında kendini eksik hissetmelerine yol açabilecek güdülerin altında yatan nedenlerle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Przybylski, Murayama, Dehaan & Gladwell, 2013).

Yapılan çalışmalar, FOMO'nun sinirlilik, endişe ve yetersizlik duygularını içerdiğini ve bireylerin sosyal medya kullanımı sırasında bu duyguların yoğunlaştığını göstermiştir. Benlik saygısının, kişinin deneyimlediği FOMO seviyesini etkileyebileceği öne sürülmektedir. Sosyal medya kullanımı sırasında mevcut olan psikolojik özellikler, durumlar ve faktörler, FOMO'nun anlaşılmasına yardımcı olan temel yapı taşlarıdır. Yetersizlik, sıklıkla utanç ve yetersizlik olarak algılanan, benliğin olumsuz bir durumla karşılaşma deneyimidir. Sosyal dışlanma, FOMO'nun altında yatan faktörleri, yani kaygı ve benlik saygısını etkilediği için, kaçırma korkusunda da önemli bir rol oynayabilir (Abel, Buff & Burr, 2016).

2.7.3. Nomofobi

Nomofobi, cep telefonu veya internet aracılığıyla iletişim kuramamanın modern korkusunu ifade eden bir terimdir. Bu kavram, “No Mobile Phobia” ifadesinden türetilmiş olan İngilizce kökenli bir kelime olan “nomophobia”dan gelir (King et al., 2014, s.28). Nomofobi, sanal iletişimi sağlayan yeni teknolojilerin gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir cep telefonu bağımlılığı bozukluğu olarak kabul edilir.

Nomofobi, bir cep telefonu veya bilgisayarla temasın kesilmesinden kaynaklanan rahatsızlık, endişe, sinirlilik veya ıstırapı ifade eder (Bragazzi & Puente, 2014). Bu korku dört ana boyutta yapılandırılmıştır:

- Diğer insanlarla iletişim kuramaktan kaynaklanan korku veya sinirlilik.
- Bağlanamama korkusu.
- Bilgiye anında erişememe korkusu.
- Mobil cihazların sağladığı konfordan vazgeçme korkusu.

Nomofobi, özellikle genç nüfusta, benlik saygısı, yalnızlık ve mutlulukla ilgili sorunları teşvik ederek zihinsel ve kişisel sorunlara neden olabilir. Mobil teknolojiye güçlü bir bağımlılık, yaşamın diğer yönleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir ve sürekli dikkat dağınıklığına neden olabilir (Rodríguez-García vd., 2020).

Cep telefonları, 21. yüzyılın en büyük bağımlılıklarından biri olarak adlandırılır. Cihazlar, kişisel özerkliği destekler, kimlik ve prestij sağlar, kişilerarası ilişkilerin kurulmasını ve sürdürülmesini destekler ve eğlence kaynağıdır. Ancak, araştırmalar, cep telefonu kullanımının bağımlılığa neden olabileceğini, bu durumun cihazın yokluğunda kayıp duyguları, kaygı/aşerme belirtileri, geri çekilme/kaçış belirtileri, tolerans belirtileri ve kontrol kaybı gibi endişe belirtileriyle bağlantılı olabileceğini göstermektedir (Nikhita, Jadhav & Ajinkya, 2015).

Nomofobi, işlev bozukluğuna neden olabilen bir durum olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Duyusal İşleme Bozukluğu (SPD) gelişebilir. Günlük aşırı telefon kullanımı, internet üzerinden kişisel ve sosyal ilişkiler kurma ve gerçeklikten kaçma ihtiyacı, daha önce teşhis edilmemiş bir SPD'nin varlığını ortaya çıkarabilir (King vd., 2013). Bu çalışmalarda, SPD'li hastaların telefonda aşırı miktarda zaman harcayarak sosyal ve kişisel ilişkilerden kaçış yolu buldukları gözlemlenmiştir.

2.7.4. Dijital Minimalizm

Minimalizm, Millbur & Nicodemus'un (2010) tanımına göre, hayatın fazlalıklarından kurtulmak ve önemli olan şeylere odaklanmak amacıyla kullanılan bir araçtır. Minimalizm, mutluluk, doyum ve özgürlüğü bulmak için gereksiz karmaşıklıklardan kaçınmanın bir yolu olarak görülmektedir. Newport (2019) ise dijital minimalizmi, çevrimiçi geçirilen vaktin hayatınızdaki değerli şeyleri belirleyip geri kalan faaliyetlere sırt çevirmeyi öngören bir teknoloji kullanımını felsefesi olarak tanımlamıştır.

Dijital minimalizmin üç temel ilkesi şu şekildedir (Newport, 2019):

- Dağınıklık maliyetlidir: Hayatınız ilerledikçe, dikkatinizi dağıtan dijital ortamlardan toplanan bilgiler olumsuz etkilere neden olabilir.
- Optimizasyon esastır: Dijital minimalistler, kullanacakları teknolojinin olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirir ve bu doğrultuda hareket eder.
- Niyet tatmin edicidir: Dijital yaşamınızı kontrol etme eylemi, güç verir. Bilinçli kararlar almak, zamanınızı nasıl kullanacağınıza dair önemli bir faktördür.

Skivko, Korneeva & Kolmykova (2020) ise dijital minimalizmi zaman çerçevesi ve iletişimin odağı açısından üç ana fikirle ayırmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir;

- Dijital diyet: Belirli bir nedenden dolayı medya tüketiminin sınırlı bir süre için azaltılması, daha kaliteli sonuçlar elde etmek amacıyla kullanılır.
- Dijital detoks: Çevrimiçi iletişimden kaynaklanan stresi azaltma ve gerçek iletişime odaklanmayı öğretme amacını taşır.

- Medya çileciliği: Manevi değerler için dünya hayatından vazgeçmeyi ifade eder. Bilgi akışına bilinçli bir kısıtlama getirme ve iletişim teknolojisinin kontrolüne odaklanır.

Dijital minimalizmin bu yaklaşımları, dijital bağlantıyı azaltmanın ve teknolojiyi daha bilinçli bir şekilde kullanmanın farklı yollarını sunmaktadır.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Dünyada ve ülkemizde teknolojik ilerlemelerin hız kazanmasıyla birlikte, internet, akıllı telefon, bilgisayar ve tablet gibi teknolojik araçlar, insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. 2020 yılına ait “We Are Social” verilerine göre, dünya nüfusunun %67’si akıllı telefon, %59’u internet ve %49’u aktif sosyal medya kullanmaktadır. Türkiye’de ise “Hane Halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması” raporuna göre, 2020 yılında 16-74 yaş aralığındaki bireylerin %79’u internet kullanmaktadır. Bu oran, 2019’da %75,3 idi. İnternet kullanım oranı, aynı yaş grubundaki erkeklerde %84,7 iken, kadınlarda %73,3 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, 2020 yılı Ağustos ayında Türkiye’deki hanelerin %90,7’sinin evden internete erişim imkanına sahip olduğu belirlenmiştir ki bu oran, 2019’da %88,3’tü (TÜİK, 2020).

Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte, günlük yaşamda dijitalleşmenin artması teknoloji bağımlılığını bir sorun haline getirebilir (Ertemel ve Aydın, 2018). Literatüre bakıldığında, teknoloji bağımlılığı üzerine yapılan çalışmaların giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, en sık incelenen konular arasında akıllı telefon bağımlılığı, internet bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığı (Sigerson, Cheung ve Cheng, 2017) bulunmaktadır.

Teknolojik cihazlara bağımlılığın bireyler üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışmada, yoğun teknolojik araç kullanımının zayıf uyku düzenine, dikkat dağınıklığına ve sosyal beceri eksikliğine neden olabileceği tespit edilmiştir (Parry, 2016). Özellikle ergenler üzerinde yapılan bir çalışmada, akıllı telefon, internet, sosyal medya ve dijital oyunların ağırlıklı olarak kullanıldığı ve bu teknolojik araçlarla geçirilen sürenin, sosyal bağıllığı olumsuz etkileyebileceği sonucuna varılmıştır (Savcı ve Aysan, 2017). Aynı şekilde, başka bir çalışmada, ergenlerin üçte ikisinden fazlasının teknolojik araçlarla günde altı saatten fazla vakit geçirdiği belirlenmiştir (Mohamed Ibrahim vd., 2018). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada ise, akıllı telefon bağımlılığının akademik performans ve spor faaliyetleriyle negatif bir ilişki içinde olduğu görülmüştür (Chaudhury ve Tripathy, 2018). Ayrıca, Alkhunzain (2019) tarafından yürütülen bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin günde sekiz saatten fazla akıllı telefon kullanma eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

İnternet bağımlılığı üzerine gerçekleştirilen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda, üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada, yüksek internet bağımlılığına sahip olan öğrencilerin daha düşük akademik başarı ve yorgunluk düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada, yoğun internet ve akıllı telefon kullanımına sahip öğrencilerin okul performanslarında zorlanabileceği belirtilmiştir (Sert vd., 2019). Diğer bir çalışmada, internet bağımlılığı düzeyi ile akademik performans arasında negatif bir korelasyon olduğu ve internet bağımlılığına sahip bireylerde psikolojik uyumsuzlukların nedeninin kaçınan başa çıkma olduğu vurgulanmıştır (Bhattacharyya, 2017). Ümmet ve Ekşi'nin (2016) çalışmasında ise sanal yalnızlığın, gerçek hayattaki yalnızlığı anlamlı bir şekilde yordadığı belirtilmiştir.

İnternet kullanım amaçlarına yönelik yapılan bir çalışmada, interneti oyun oynamak ve sosyal medya için kullanan bireylerin, interneti akademik amaçlar için kullananlara kıyasla daha yüksek düzeyde problemlili internet kullanımına sahip olduğu belirtilmektedir. Aynı çalışmanın regresyon analizi sonuçları, mükemmeliyetçilik, suçlama ve onaylanma ihtiyacı gibi irrasyonel inançların sorunlu internet kullanımındaki varyansın %2'sini açıkladığını göstermektedir (Ergun-Basak & Aydın, 2019). Bunun yanı sıra, aşırı internet kullanımının anksiyete, madde kullanım bozukluğu, DEHB ve depresyon gibi durumlarla yüksek düzeyde eş tanı alabileceği belirtilmiştir (Jorgenson, Hsiao & Yen, 2016).

Sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılan çalışmalarda, sosyal medya bağımlılığı ile benlik saygısı arasında negatif bir korelasyon ve yaşam doyumu ile pozitif bir korelasyon olduğu gözlemlenmektedir (Hawi & Samaha, 2017). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, sosyal medya bağımlılığı ile akademik performans arasında negatif bir ilişki bulunmuştur (Hou vd., 2019). Diğer bir çalışmada ise yaşam doyumu ile sosyal medya bağımlılığı arasında negatif bir ilişki olduğu ve yaşam doyumunun azaldıkça sosyal medya bağımlılığında bir artış olabileceği belirtilmiştir (Longstreet ve Brooks, 2017). Ayrıca, sosyal medya bağımlılığı ile depresyon, stres ve anksiyete arasında pozitif bir ilişki olduğu, sosyal medya bağımlılığı ile manevi iyilik hali arasında ise negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir (Wood, Center & Parenteau, 2016).

KAYNAKÇA

- Abel, J. P., Buff, C. L. ve Burr, S. A. (2016). *Social media and the fear of missing out: Scale development and assessment*. *Journal of Business & Economics Research (JBER)*, 14(1), 33-44.
- Aiello, L. M., Barrat, A., Schifanella, R., Cattuto, C., Markines, B. ve Menczer, F. (2012). *Friendship prediction and homophily in social media*. *Acm Transactions On The Web (Tweb)*, 6(2), 1-33.
- Akkaş, İ. (2019). *Teknoloji Bağımlılığı*. Eğitim Yayınevi. Konya.
- Alkhunzain, A. S. (2019). An Empirical Study on Smartphone Addiction of the University Students. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 13(12): 184-195
- Balta, O. C. ve Horzum, M. B. (2008). İnternet Bağımlılığı Testi. *Journal of Educational Sciences & Practices*, 7(13). Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/272357837>.
- Belsey, B. (2007). *Cyberbullying: A real and growing threat*. ATA Magazine, 88(1), 14- 21. Erişim adresi: <http://www.teachers.ab.ca/Quick+Links/Publications/Magazine/Volume+88/Number+1/Articles/Cyberbullying.htm>
- Bhattacharyya R. (2017). Addiction to Modern Gadgets and Technologies Across Generations. *Eastern J Psychiatry*, 18(2): 27-37.
- Carras, M. C., Van Rooij, A. J., Van De Mheen, D., Musci, R., Xue, Q. L. ve Mendelson, T. (2017). Video gaming in a hyperconnected world: a cross sectional study of heavy gaming, problematic gaming symptoms, and online socializing in adolescents. *Computers In Human Behavior*, 68, 472-479.
- Carreno F., D. ve Pérez-Escobar, J. A. (2019). Addiction in existential positive psychology (epp, pp2. 0): From a critique of the brain disease model towards a meaning-centered approach. *Counselling Psychology Quarterly*, 32(3-4), 415- 435.
- Chaudhury, P. & Tripathy, H. K. (2018). A Study on İmpact of Smartphone Addiction on Academic Performance. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(2.6): 50-53
- Chayko, M. (2018). *Süper Bağlantılı İnternet, Dijital Medya & Tekno-Sosyal Hayat*. (Çeviri: Berkay Bayındır, Deniz Yengin, Tamer Bayrak). Der Yayınları. İstanbul.
- Çakır Ö, Oğuz E (2017) Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri İle Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (13).

- Dinç, M. (2015). Teknoloji bağımlılığı ve gençlik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 31-65.
- Ergun-Başak, B. ve Aydın, M. (2019). Problematic Internet Use in Terms of The Purposes of Internet Use, İrrational Beliefs, Feelings of Inferiority, and Gender. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3): 471–496.
- Griffiths, M. D. (2000). Internet Addiction – Time To Be Taken Seriously? *Addiction Research*, 8.
- Griffiths, M.D. (1995). *Technological Addictions*. Clinical Psychology Forum. (76)
- Griffiths, M. (1999). *Internet addiction: Fact or fiction?. The Psychologist: Bulletin of the British Psychology Society*, 12, 246–250. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/232557569_Internet_Addiction_Fact_or_Fiction/link/5c6e6fb84585156b570dc494/download
- Gupta, A. ve Kalra, P. (2014). *Relationship classifier and stress analyzer in the mobile messaging application network through text mining*. In 2014 5th International Conference-Confluence The Next Generation Information Technology Summit (Confluence) (240-245). IEEE.
- Güçlü, G. (2015). *Yaşam boyu öğrenme argümanı olarak teknoloji bağımlılığı ve yaşama yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Sivas.
- Günüç, S. (2009). *İnternet bağımlılık içeğinin geliştirilmesi ve bazı demografik değişkenler ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Gürarlan Baş, N., & Karatay, G. (2020). *Effects Of Technology Usage On The Addictive Behaviors Of Secondary School Students*. Perspectives In Psychiatric Care, 56(4), 871-877.
- Hasriandry, D. ve Wahyuni, Z. I. (2021). Understanding online game addiction based on motivation, narcissitic personality traits, self-control and social self-efficacy. In 2021 9th International Conference On Cyber And IT Service Management (CITSM), 1-6.
- Hawi, N. S. & Samaha, M. (2017). The Relations Among Social Media Addiction, Self Esteem, and Life Satisfaction in University Students. *Social Science Computer Review*, 35(5): 576-586.
- Hou, Y., Xiong, D., Jiang, T., Song, L. & Wang, Q. (2019). Social Media Addiction: Its İmpact, Mediation, and İntervention. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 13(1): 1-17.

- Huang, H. ve Leung, L. (2010). Instant messaging addiction among teenagers: Abstracting from the chinese experience. *In Addiction Medicine*, 677-686.
- Iranmanesh, M. ve Foroughi, B. (2021). Personality traits, psychological well-being, facebook addiction, health and performance: testing their relationships. *Behaviour & Information Technology*, 40(7), 706-722.
- İlhan, V. (2006). Gündelik Hayatta E- Yaşam: İhtiyaç- Arzu Çelişkisi Çerçevesinde Yeni İletişim Teknolojileri Bağımlılığı. *İletişim Fakültesi Dergisi*, Erciyes Üniversitesi.
- Jeong, H., Yim, H. W., Jo, S. J., Lee, S. Y., Lee, H. K., Gentile, D. A. ve Choi, J. S. (2020). *Gaming patterns and related symptoms in adolescents using cluster analysis: baseline results from the internet user cohort for unbiased recognition of gaming disorder in early adolescence (icure)* study. *Environmental Research*, 182.
- Jorgenson, A. G., Hsiao, R. C. J. & Yen, C. F. (2016). *Internet Addiction and Other Behavioral Addictions*. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 25(3): 1-12.
- Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). *Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media*. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Kappelle, R. P. V. (2019). *Addiction: How we get stuck and unstuck in compulsive patterns and behavior*. Wipf And Stock Publishers.
- Karaman, M. K., & Kurtoğlu, M. (2009). Öğretmen adaylarının internet bağımlılığı hakkındaki görüşleri. *Akademik Bilişim Dergisi*, 11(13), 641-650.
- King, A. L. S., Valenca, A. M., Silva, A. C. O., Baczynski, T., Carvalho, M. R. ve Nardi, A. E. (2013). *Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia?*. *Computers İn Human Behavior*, 29(1), 140-144
- King, D. L., Delfabbro, P. H., Griffiths, M. D., & Gradisar, M. (2011). *Assessing clinical trials of Internet addiction treatment: A systematic review and CONSORT evaluation*. *Clinical Psychology Review*, 31(7), 1110–1116.
- Köksal, E.N. (2016). *Ondokuz mayıs üniversitesi öğrencilerinde sigara, alkol, madde kullanım sıklığının ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez merkezi veri tabanından erişildi. (TEZ No: 426705).

- Kwon, J. H., Chung, C. S. ve Lee, J. (2011). The effects of escape from self and interpersonal relationship on the pathological use of internet games. *Community Mental Health Journal*, 47(1), 113-121.
- Latifa, R., Mumtaz, E. F. ve Subchi, I. (2019). *Psychological explanation of phubbing*
- Lee, Z. W., Cheung, C. M. ve Chan, T. K. (2021). Understanding massively multiplayer online role-playing game addiction: A hedonic management perspective. *Information Systems Journal*, 31(1), 33-61.
- Limayem, M. ve Cheung, C. M. (2008). Understanding information systems continuance: The case of internet-based learning technologies. *Information & Management*, 45(4), 227-232. doi: 10.1016/j.im.2008.02.005.
- Longstreet, P. & Brooks, S. (2017). Life Satisfaction: A Key to Managing İnternet and Social Media Addiction. *Technology in Society*, 50: 73-77.
- Meral, G. (2018). Is Digital Addiction A Reason For Obesity?. *Annals Of Medical Research*. 25.
- Mohamed Ibrahim, E., Mahmoud Soliman, N., Mohamed Abd-El Aal, E. & Saied Sabry, S. (2018). Effect of Technology Addiction on Life Style among Adolescent. *Egyptian Journal of Health Care*, 9(2): 176-189
- Muñoz, D., Cornejo, R., Gutierrez, F. J., Favela, J., Ochoa, S. F. ve Tentori, M. (2015). *A social cloud-based tool to deal with time and media mismatch of intergenerational family communication*. *Future Generation Computer Systems*, 53, 140-151.
- Newport, C. (2019). *Dijital minimalizm*, Çev. Cansel Mavituna, Metropolis Yayınevi, İstanbul.
- Nikhita, C. S., Jadhav, P. R. ve Ajinkya, S. A. (2015). Prevalence of mobile phone dependence in secondary school adolescents. *Journal of clinical and diagnostic research: JCDR*, 9(11), VC06
- Parlak A. (2005). *İnternet ve Türkiye 'de İnternetin Gelişimi* (Bitirme Tezi). Elazığ. Fırat Üniversitesi.
- Parry, C. (2016). *Addiction to Technological Devices: Its Effect on An Individual's Health, Lifestyle and Social Skills*. Cardiff, U.K: Cardiff Metropolitan University.
- Perdew, L. (2014). *İnternet addiction*. Abdo.
- Postman, N. (1993). *Technopoly The Surrender Of To Technology*. Vintage Books A Division Of Random House
- Przybylski, A. K., Murayama, K., Dehaan, C. R. ve Gladwell, V. (2013). *Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out*. *Computers İn Human Behavior*, 29(4), 1841-1848.

- Rodríguez-García, A. M., Moreno-Guerrero, A. J. ve Lopez Belmonte, J. (2020). Nomophobia: An individual's growing fear of being without a smartphone—a systematic literature review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(2), 580.
- Savcı, M. (2017). *Ergenlerin Sosyal Zekâ, Sosyal Kaygı, Akran İlişkileri, İnternet Bağımlılığı ve Sosyal Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkiler* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Schünzel, A., & Traue, B. (2022). *Websites*. In *handbuch methoden der empirischen sozialforschung* (pp. 1295-1307). Springer VS, Wiesbaden.
- Sert, H., Taskin Yilmaz, F., Karakoc Kumsar, A., & Aygin, D. (2019). *Effect Of Technology Addiction On Academic Success And Fatigue Among Turkish University Students*. *Fatigue: Biomedicine, Health & Behavior*, 7(1), 41-51.
- Sigerson, L., Li, A. Y. L., Cheung, M. W. L. & Cheng, C. (2017). *Examining common information technology addictions and their relationships with non-technology related addictions*. *Computers in Human Behavior*, 75, 520-526.
- Situmorang, D. D. B. (2021). Expressive art therapies for treating online games addiction in covid-19 outbreak: Why are they important?. *Ethics, Medicine, And Public Health*, 18, 100691.
- Skivko, M., Korneeva, E. ve Kolmykova, M. (2020). *Digital minimalism as a leading limitation of media communications in the Heyday of digital culture*. In *Proceedings of the 6th international conference on social, economic, and academic leadership (ICSEAL-6-2019)* (pp. 225-229).
- Starcevic, V. ve Aboujaoude, E. (2015). Cyberchondria, cyberbullying, cybersuicide, cybersex: "new" psychopathologies for the 21st century?. *World Psychiatry*, 14(1), 97-100. doi: <https://doi.org/10.1002/wps.20195>
- Statista (2022). <https://www.statista.com/statistics/346167/facebook-global-dau>
- Steinfeld, C., Di Micco, J. M., Ellison, N. B. & Lampe, C. (2009). *Bowling online: Social networking and social capital within the organization*. In *Proceedings of the fourth international conference on Communities and technologies* (pp. 245- 254).
- Tandon, A., Dhir, A., Islam, N., Talwar, S. ve Mäntymäki, M. (2021). Psychological and behavioral outcomes of social media-induced fear of missing out at the workplace. *Journal Of Business Research*, 136, 186-197.
- Turkle, S. (2017). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Hachette Uk.

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*.
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=bilgi-teknolojileri-ve-bilgi-toplumu-102&dil=1>
- Twerski, A.J. (2020). *Bağımlılık psikolojisi* (Çev: B.A. Uzun). Say Yayınları.
- Utami, M., Anam, M. K. ve Noorrizki, R. D. (2020). *The relationship between phubbing and romantic relationship satisfaction: A literature review*. KnE Social Sciences, 370-385.
- Walther, J. B., & Jang, J. W. (2012). Communication processes in participatory websites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 18(1), 2-15.
- Wang, C., Zhang, J. ve Lee, M. K. (2021). *Time flies when chatting online: A social structure and social learning model to understand excessive use of mobile instant messaging*. Information Technology & People
- Wang, X., Gao, L., Yang, J., Zhao, F. ve Wang, P. (2020). Parental phubbing and adolescents' depressive symptoms: Self-esteem and perceived social support as moderators. *Journal of youth and adolescence*, 49(2), 427-437.
- Wood, M., Center, H. & Parenteau, S.C. (2016). Social Media Addiction and Psychological Adjustment: Religiosity and Spirituality in The Age of Social Media. *J. Mental Health, Religion & Culture*, 19 (9): 972-983.
- Wu, Y. ve Yang, X. (2021). Relative deprivation and phubbing: Fear of missing out as a mediator. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 49(7),1-9.
- Yengin, D. (2019). Teknoloji bağımlılığı olarak dijital bağımlılık. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 9(2), 130-144. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/685284>
- Young, K. (1996). *Psychology of computer use: XL. addictive use of the internet: a case that breaks the stereotype*. Psychological Reports, 79, 899-902. doi: 10.2466/pr0.1996.79.3.899.
- Yusufoğlu, Ö. Ş. (2017). Boş zaman faaliyeti olarak akıllı telefonlar ve sosyal yaşam üzerine etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5). Erişim adresi: <http://www.itobiad.com/download/article-file/360505>
- Zhang, J. ve Lee, M. K. (2021). *Time flies when chatting online: A social structure and social learning model to understand excessive use of mobile instant messaging*. Information Technology & People.

Bölüm 2

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜCADELESİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA YEŞİL LİMANLAR

Ateş BAYAZIT¹
Tuğba KİRİŞ²

ÖZET

Son yıllarda küresel ısınmanın artması ile beraber iklim değişikliği sorunu daha da çok gündeme gelmektedir. Özellikle taşımacılıktan kaynaklanan sera gazı salınımlarının küresel ısınmayı tetiklemesi ile birlikte uluslararası taşımacılıkta bu duruma bir önlem alınması gerektiği düşüncesi önem kazanmıştır. Özellikle denizyolu taşımacılığının uluslararası taşımacılıkta sıkça kullanılması ve gemilerin sera gazı salınımlarının ciddi derecelere ulaşması, denizcilik sektöründe sürdürülebilirlik çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu sebeple hem günümüzde kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek hem de gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakabilmek, enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, çevreye verilen zararın en aza indirgenmesi için sürdürülebilir liman kapsamında yeşil liman kavramı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı, yeşil limanların, sürdürülebilirlik çalışmalarına ne derecede etki ettiği, bu sebeple hem dünyada hem de Türkiye'deki bazı yeşil limanlar örnekleri incelenmiş ve çevreye duyarlılık açısından hangi uygulamaların gerçekleştirildiği açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda yeşil liman uygulamalarının iklim değişikliği mücadelesine olumlu yönde etki edeceği kanısına varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, iklim değişikliği, küresel ısınma, sürdürülebilir liman, yeşil liman.

ABSTRACT

In recent years, with the increase in global warming, the problem of climate change has come to the agenda more and more. Especially with the greenhouse gas emissions from transport triggering global warming, the idea that a measure

1 Prof. Dr.; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, atesbayazit@hbv.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5467-9288.

2 Uzm. A Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü Doktora Öğrencisi, kiris.tugba@hbv.edu.tr ORCID No: 0000-0002-6915-8805.

should be taken in international transport has gained importance. Especially the frequent use of maritime transport in international transport and the greenhouse gas emissions of ships reaching serious levels have accelerated the sustainability studies in the maritime sector. For this reason, the concept of green port has emerged within the scope of sustainable port in order to be able to meet its own needs today and to leave a livable world to future generations, to use energy saving and renewable energy resources, and to minimise the damage to the environment. The aim of this study is to determine to what extent green harbours, which arise from the interaction between climate change and maritime sector, affect sustainability studies. For this reason, some examples of green harbours both in the world and in Turkey are given and it is explained which practices are carried out in terms of environmental sensitivity. As a result of the study, it is concluded that the practices of existing green ports will have a positive impact on the fight against climate change.

Keywords : Sustainability, climate change, global warming, sustainable port, green port.

1.GİRİŞ

Denizcilik sektörü çok eskiden beri varlığını ve önemini sürdürmektedir. Okyanuslar, denizler, göller ve akarsular dünya yüzeyinin %70-75 arası bir oranını kaplamaktadırlar. Hem bu kadar büyük oranda yer kaplayıp hem de denize kıyısı olan ülkelerin sayısı fazla oldukça denizyolu ticareti de kendiliğinden gelişmek durumunda kalmıştır. Denizcilik sektörü, coğrafi keşiflerle başlayan ve Sanayi Devrimi ile devam edip 20. yy.da Bretton Woods'ta yer alan serbest ticaret ekonomisi teknoloji ve ekonomi alanlarında önemli bir rol üstlenmiştir (Öztemiz, 2021: 5). Son yıllarda ise denizyolu ticareti halen artmaya ve küresel anlamda büyümeye devam ettiği bilinmektedir.

Denizyolu taşımacılığı genel anlamıyla, insanların ve/veya malların okyanuslarda, denizlerde, kanallarda veya akarsularda deniz araçları yardımı ile bir limandan başka bir limana taşınmasıdır. Uluslararası ticarete konu olan birçok malın taşınması denizyolu ile gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle uluslararası rekabetin yoğun olduğu küresel pazarlarda denizyolu taşımacılığı en önemli taşımacılık türü olarak varlığını korumaktadır.

Ulaşım sektörünün giderek küreselleşmesi, enerji tüketiminin artması, doğal kaynakların verimsiz ve bilinçsizce kullanımı gibi insan faaliyetleri küresel ısınma sorununu tetiklemekte ve iklim değişikliğine olumsuz yönde etki etmektedir. Özellikle taşımacılıkta fosil yakıtların kullanımı sera gazlarının salınımını ciddi oranda arttırmaktadır. Küresel ticaretin büyük bir bölümü de

denizyolu taşımacılığı ile gerçekleştirildiğinden iklim değişikliğine etkisi oldukça fazladır.

İnsanlar yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmek ve ihtiyaç duydukları gereksinimleri karşılayabilmek adına doğal kaynakları kullanmaktadır. Küreselleşmenin ve sanayileşmenin etkisiyle beraber doğal kaynak kullanımı daha da çok artmaktadır. Bu durumun temel sebebi olarak, küreselleşme arttıkça ülkeler arası gerçekleşen ticaret artması, ticaret arttığı için paralel olarak taşımacılık faaliyetleri artması ve sanayileşme ile taşımacılık daha da çok geliştiği için, fosil yakıt kullanımının da artması gösterilebilmektedir. Fosil yakıtlar daha çok kullanıldıkça çevreye daha fazla sera gazı salınımı meydana gelmektedir. Söz konusu bu sera gazları da başta küresel ısınma ve iklim değişikliği olmak üzere pek çok açıdan çevreye olumsuz derecede zarar vermektedir. İşte bu sebeple insanlık faaliyetlerin devam edebilmesi için, yaşamsal faaliyetlerden ödün vermeden doğal kaynak kullanımının en aza indirgenmesi ve çevreye verilen etkinin azaltılması gerekmektedir. Çünkü doğal kaynaklar insan yaşamı için vazgeçilemez bir yaşam desteğidir. Bu nedenle doğal kaynakların daha etkin ve verimli kullanılabilmesi amacıyla sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır.

Sürdürülebilirlik için 1987 Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Brundtland Raporu'nda bir tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamaya göre sürdürülebilirlik, “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamak” şeklindedir (<https://www.un.org/en/academic-impact/sustainability> Erişim Tarihi: 18.10.2023). Başka bir deyişle sürdürülebilirlik, mevcut durumda olan doğal kaynakların bir ekosistem içerisinde uzun yıllar boyunca verimli kullanılarak gelecek nesiller için korunması ve bu durumu sürdürme sürecidir (Onaran, 2014: 4).

İklim değişikliği ile mücadele edebilmek ve gelecek nesillere de yaşanabilir bir dünya bırakabilmek adına sürdürülebilirlik çalışmaları yapılmaktadır. Son yıllarda her sektörde olduğu gibi denizcilik sektöründe de sürdürülebilirlik çalışmaları hız ve önem kazanmaya başlanmıştır.

Denizcilik sektörünün ana unsurlarından biri de limanlardır. Genel anlamıyla limanlar, gemilerin yakıt, erzak gibi ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan, gemilere olumsuz hava koşullarında sığınak olan, gemilerin yük veya yolcu akışının gerçekleşmesini sağlayan, belirli altyapı ve donanımı içeren, yapay veya doğal su alanlarıdır. Limanlar uluslararası ticaret açısından, denizyolu taşımacılığında gemilere verdiği hizmetlerden dolayı oldukça önemli ve kritik bir noktada bulunmaktadır. Çünkü bir ülkenin sahip olduğu limanın kapasitesi ve

teknolojik gelişmişlik düzeyi, o ülkenin küresel pazarlarda sahip olduğu rekabet koşullarını ve gücünü ifade etmektedir.

Limanlarda gerçekleştirilen ve ekonomik fayda sağlayan faaliyetlerin olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla çevresel etkilerinin de kontrol edilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Çünkü limanların çevresel etkileri sadece ilgili alandaki liman, gemi ya da sahip olduğu hinterlandıyla ilgili değil aynı zamanda iklim değişikliği gibi küresel sorunlar ile de ilgilidir. Bu nedenle limanlarda gerçekleşen faaliyetlerin etkilerini ve çevresel zararlarını kapsayan stratejik ve sistematik bir çözümün bulunması önemli bir konu haline gelmiştir. Bu sebeple de birçok sektörde olduğu gibi liman sektöründe de sürdürülebilirlik çalışmaları giderek önem kazanmış ve sürdürülebilir liman kavramı ortaya çıkmıştır.

Limanlardaki sürdürülebilirliğin temel amacı, sera gazı emisyonlarının azaltılması, çevreye duyarlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, limanlardan kaynaklanan su, hava ve toprak kirliliğinin önüne geçilmesi, dünyanın ve canlı yaşamının devamı için kendisine yetecek miktarda enerji tüketip daha çok tasarruf yapılmasıdır. Sürdürülebilir liman çalışmalarına bakıldığında ise günümüzde karşımıza en çok çıkan uygulama ve yaklaşım, çalışmanın da ana konusunu oluşturan yeşil limanlardır. Yeşil liman genel olarak, faaliyetlerinde sürdürülebilir stratejiler uygulayan, çevreye verilen zararı en aza indirmeye çalışan limandır.

Çalışmada öncelikle iklim değişikliklerinin nedenlerine, etkilerine, küresel anlamda alınan önlemlere ve denizyolu taşımacılığına etkisine yer verilmiştir. Daha sonra çalışmanın da ana konusunu oluşturan yeşil liman kavramı ele alınmıştır. Sürdürülebilir liman ve yeşil liman kavramaları açıklanmış, yeşil limanın çevresel etkilerine yer verilip, dünyada ve Türkiye’de yer alan bazı yeşil liman örneklerinden bahsedilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında yeşil limanların iklim değişikliği mücadelesindeki önemi vurgulanmış ve yeşil limanların daha çok var olması ve gelişmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE GENEL BAKIŞ

İklim değişikliği, ister insan faaliyetlerin yaratmış olduğu tahribat sonucunda isterse doğal süreçlerin etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıksa da, genel anlamda iklim dönüşümü olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu bu iklim dönüşümü ise yıllarca veya daha uzun bir süre boyunca meydana gelen değişimlerdir. Kısaca iklim değişikliği, sıcaklık, yağış, rüzgâr gibi hava kaynaklı olayların uzun vadede istatistiksel olarak değişmesidir. İklim değişikliğini Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) “*Karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlemlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da*

dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde meydana gelen değişiklik” olarak tanımlamaktadır (United Nations, 1992: 3).

Günümüzde iklim değişikliği ve küresel ısınma kavramları birbiri yerine sıkça kullanılmaktadır. Her ne kadar iki kavram birbirleri ile ilgili ve bağlantılı olsa da aslında aynı anlama gelmemektedirler. Küresel ısınma, dünyanın ortalama sıcaklığının artması ile iklimde yaratabileceği değişiklikleri ifade ederken; iklim değişikliği ise belirli bir yerdeki sıcaklık, nem, rüzgâr, yağış gibi hava olaylarındaki değişimi ifade etmektedir.

2.1. Küresel Isınma ve Etkileri

Güneşten gelen ışınlar atmosferden geçmekte ve yeryüzünü ısıtmaktadır. Atmosferde yer alan bazı gazlar ise yeryüzüne ulaşan bu ışınların bir kısmını tutar ve yeryüzünün belirli bir sıcaklık derecesinde kalmasına yardımcı olur. Atmosferin ışığı geçirme ve ısıyı tutma özelliği sayesinde, karaların, denizlerin ve okyanusların su sıcaklıkları dengede kalır ve donmaları önlenmiş olmaktadır. Ancak yeryüzü tarafından emilen bu ısı bir müddet sonra kızılötesi ışık olarak yeryüzünden gökyüzüne doğru geri yansımaktadır. Söz konusu bu kızılötesi ışıkların bir kısmı uzay boşluğunda yayılmakta bir kısmı da atmosferde bulunan sera gazları (karbondioksit, metan, azot oksit, hifrokarbonforür, hidroflorokarbonlar, ozon ve su buharı)tarafında emilmekte ve tekrardan yeryüzüne yansımaktadır. Ancak bu durumun sonucunda da yeryüzü daha da fazla ısıya maruz kalmaktadır. İşte bu ısınma ve yalıtım özelliği gösteren atmosferik olaya sera etkisi adı verilmektedir.

Sera etkisi genel açıdan bakıldığında dünya yüzeyinin sıcaklığının korunmasında oldukça büyük rol oynamaktadır. Ancak sera gazları tarafından tutulan ve yeryüzüne geri yansıtılan ışıklardan dolayı dünya yüzeyi olması gereken daha çok ısındığında güncel bir küresel sorun olan küresel ısınma ortaya çıkmaktadır. Genel anlamıyla küresel ısınma, atmosferde yer alan sera gazlarının birikimi sonucunda dünya yüzeyindeki sıcaklıkların artmasıdır. Artan bu sıcaklıklar da uzun vadede iklim değişikliklerine sebebiyet vermektedir.

Küresel ısınmayı tetikleyen ve gün geçtikçe arttıran başlıca etmen insan faaliyetleridir. Sanayi Devrimi'nden itibaren küresel anlamda artan sanayileşme ve nüfusun artışı ile beraber atmosfere yüksek miktarda bırakılan karbondioksit (CO₂), diazot monoksit (N₂O) ve metan (CH₄) gibi gazlar beklenilenden daha fazla sera etkisi oluşturmuştur ve böylece sıcaklıkların aşırı artmasına sebebiyet vermiştir. Sera gazı salınımını arttıran insan faaliyetlerine; fosil yakıtların kullanımı, sanayileşme, enerji üretimi, ormanları tahrip etme ve ulaşım sektörü gibi örnekler verilebilmektedir.

Küresel ısınmanın dünya ve canlı yaşamı üzerindeki olumsuz ve potansiyel etkileri vardır. Bu etkiler ise şu şekildedir:

➤ İklim değişiklikleri: Sıcaklık artmasına, fırtına gibi daha şiddetli hava olaylarına, yağış rejimlerindeki değişikliklere ve tarımsal faaliyetlere etkisi olmaktadır.

➤ Deniz seviyesinin yükselmesi: Küresel ısınma sonucunda sıcaklıkların artmasıyla birlikte buzullar erir ve deniz seviyesinde yükselmeler görülür. Bu durum tuzlu suyun tatlı su kaynaklarına karışmasıyla birlikte tatlı su kaynakların azalmasına, kıyı bölgede yaşayan insanların yaşam alanlarının yok olmasına ve canlıların ekosistemlerinin bozulmasına neden olacaktır. Yapılan araştırmalara ve hesaplamalara göre 2050 yılında deniz seviyelerinde 35 cm'ye kadar bir yükselme olacağı öngörülmektedir (Aksay, Ketenoglu, Kurt, 2005: 38).

➤ Su kaynaklarının azalması: Sıcaklıklardaki meydana gelen artış, dünya yüzeyindeki buharlaşmayı arttıracığından aşırı buharlaşma, kuraklık, içme suyu kaynaklarında azalma, yağışların azalması gibi sorunlarla karşılaşılma ihtimalini yükseltmektedir.

➤ Ormanların tahrip edilmesi: Ormanların yok edilmesiyle birlikte atmosfere daha fazla sera gazı salınacağından küresel ısınma artacaktır.

➤ Ekolojik sistemin bozulması: Biyolojik çeşitliliğin aşırı sıcaklık ve yetersiz su kaynakları nedeni ile tehlikeye girmesi beklenmektedir.

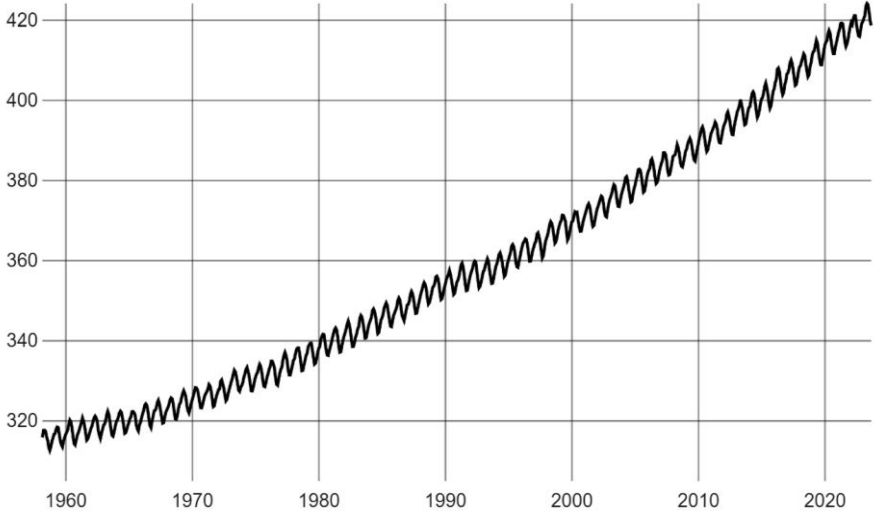
➤ İnsan sağlığı sorunları: Aşırı sıcaklıklar, yağış azlığı ve şiddetli toprak ve hava olaylarından dolayı tarımsal ürünlerde azalma meydana gelecek ve yeterli beslenme sağlanamayacaktır. Yine sıcaklardan dolayı sıcak çarpmaları, solunum yetersizliği, dehidrasyon, bulaşıcı hastalıklar gibi sağlık sorunları ile karşılaşılma ihtimali de yüksektir.

2.2. İklim Değişikliği, Nedenleri ve Etkileri

Yeryüzü atmosferin sera etkisi sayesinde belirli ve yaşanabilir bir sıcaklık düzeyinde kalmaktadır. Çünkü atmosferdeki sera gazları güneşten gelen ışınları emer ve yeryüzünü ısıtır. Sera etkisi var olmasıydı dünyanın buzul bir gezegen olacağı ve canlı yaşamının mümkün olmayacağı bilinen bir gerçektir. Ancak dünya yaşamındaki canlılığın devamı için gerekli ve önemli olan sera etkisi Sanayi Devrimi ile birlikte artmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi ile paralel artan insan faaliyetleri sonucunda da enerji üretmek için kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların kullanımı artmıştır. İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan fosil yakıtların artması ise önemli bir sera gazı olan karbondioksitin (CO₂) artmasına neden olmaktadır. Atmosferde artan karbondioksit miktarı ise, dünyanın sahip olduğu ve iklimi düzenleyici görevi üstlenen karbon döngüsünün dengesini bozmaktadır. Karbon döngüsünün bozulması ile birlikte biriken enerji nedeniyle

atmosferi terk etmekte zorlanması ve atmosfere tekrar girmesi daha kolay olduğundan, karbondioksitin atmosferdeki miktarı ve yarattığı enerji daha çok çoğalmaktadır (Aksoy,2023:8). Bu sebeple de biriken karbondioksit dünyanın olduğundan daha da çok ısınmasına ve sıcaklıkların artmasına yol açmakta ve iklim değişikliklerinin temel çıkış noktası olmaktadır (Rörsch vd., 2005: 105).

Şekil 1. 1960 – 2023 Eylül Arası Atmosferdeki Karbondioksit Değerleri (ppm*)

Kaynak: <https://climate.nasa.gov/vital-signs/carbon-dioxide/> (Erişim Tarihi: 21.10.2023)

*Ppm (Parts per million): Milyonda bir birim demektir.

Şekil 1'deki veriler dikkate alındığında atmosferdeki karbondioksit oranının dalgalı bir seyir izlediği ancak sürekli olarak yükseldiği görülmektedir. Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi (NOAA) Eylül 2023 verilerine göre son kayda geçen atmosferdeki karbondioksit miktarı 418.51 ppm'dir.

Atmosferdeki karbondioksitin (CO₂) artması sorunu sadece fosil yakıtların kullanımı ile değil aynı zamanda ormanların insan faaliyetleri sonucunda tahrip edilmesiyle birlikte de ortaya çıkmaktadır. Çünkü ormanlar zarar gördükçe ve yok oldukça, karbondioksitin emiliminin yavaşlaması sonucu atmosferdeki miktarı artmakta ve sıcaklık artışına neden olmaktadır.

İklim değişikliklerine her ne kadar insan faaliyetleri neden olsa da doğal sebepler de etkili olabilmektedir. Bu doğal sebeplerden bazıları şu şekildedir:

- Güneşten gelen ışınların radyasyon oranları yükselirse, yeryüzüne ulaşan ışınlar küresel sıcaklıkların yükselmesine sebebiyet vermektedir

(<https://www.obi.bilkent.edu.tr/bultenorta/ekoorta08092017.pdf> Erişim Tarihi: 22.10.2023).

- El Nino etkisi ile Pasifik Okyanusu'nun doğusunda kalan kısımlarda yüzey suyunun aşırı sıcak olmasından dolayı buharlaşması daha çabuk gerçekleşmektedir. Gerçekleşen bu salınım küresel sıcaklıkların artmasına neden olmaktadır. Bu olay küresel iklim değişikliğinde en büyük etkisi olan hava olayıdır.

- Volkanik patlamalar esnasında atmosfere büyük miktarlarda gaz, sıvı ve kül parçacıkları yayılmaktadır. Patlamanın etkisiyle yükselen tozlar ve gazlar güneş ışınlarının yeryüzüne ulaşmasını engelleyen bir tabaka oluşturmaktadır. Güneş ışınları yeryüzüne bu tabakadan dolayı ulaşamadığı için, sıcaklıkların düşmesine sebebiyet vermektedir.

- Dünya'nın güneş etrafındaki yörüngesi her 95.000 yılda bir düzleşmekte; her 41.000 yılda eksenini bir doğrusal, 23.000 yılda da dairesel bir sapma gerçekleşmektedir. Bu hareketler sonucunda da Dünya'nın zaman zaman soğuk dönemler yaşadığı, bu dönemlerde 100.000 yıllık periyotlarda 10.000 yıl süreyle sıcak dönemler geçirdiği bilinmektedir. Bu durumda küresel ısınmanın doğal sebeplerinden biri de budur (<https://www.obi.bilkent.edu.tr/bultenorta/ekoorta08092017.pdf> Erişim Tarihi: 22.10.2023).

Günümüzde büyük bir problem olmaya devam eden küresel ısınma, giderek iklim değişikliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Gün geçtikçe iklim değişikliğinin büyüklüğü ve etkilediği alan sayısı artmaktadır. Kara ve kutup bölgeleri okyanus ve denizlere göre, kış mevsimi yaz mevsimine göre ve geceleri de gündüze göre iklim değişikliğinden daha fazla etkilenmektedir (Maslin, 2014). İklim değişikliklerinin genel etkileri aşağıda verilmiştir.

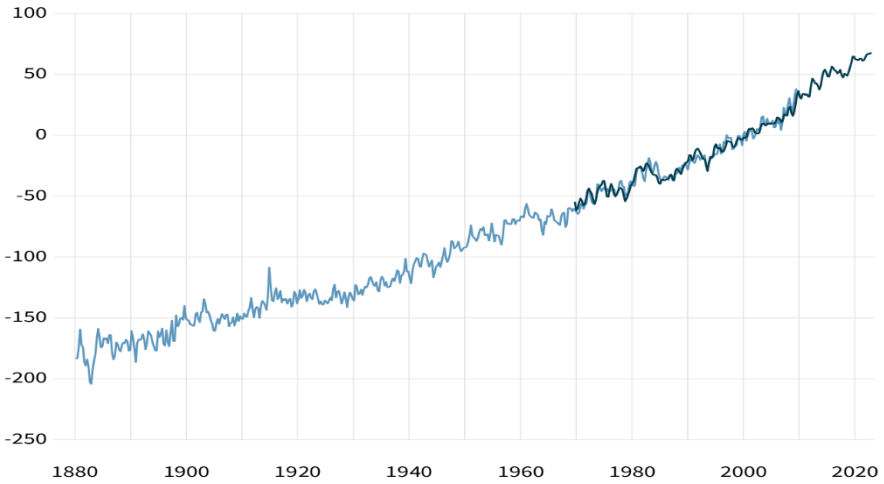
- Mevsimlere Etkisi: Araştırmalarda, iklim değişikliği sebebi ile zamanında yaşanması beklenen mevsimler hareketlerde bir kayma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Günlük yaşamda da etkisi hissedilebildiği gibi, bahar ve yaz mevsimlerinin beklenilenden daha erken başladığı, kış aylarının ise daha kısa süreli olduğu ve soğuk gün sayısının daha az olduğu örnekleri verilebilmektedir. Bu tür iklim değişiklikleri var olan yaşam döngüsünü ciddi derecede etkilemektedir.

- Deniz ve Okyanuslara Etkisi: İklim değişikliğinin en belirgin olumsuz etkilerinden birisi okyanus ve deniz seviyelerinin yükselmesidir. Bu duruma neden olan olaylar ise küresel ısınmanın etkisi ile kara buzulların erimesi ve okyanus sularının ısınmasıdır (Aksoy, 2023: 13). Okyanus suyunun ısınmasıyla birlikte ısıl genişleme oranı daha çok artacağından deniz suyu seviyesi yaklaşık olarak 30 cm. yükselmesine denk geldiği araştırmacılar tarafından saptanmıştır.

Yapılan araştırmalarda 21. yüzyılda deniz seviyelerinin 10 – 33 cm. arasında bir yükselme görüleceği tahmin edilmektedir.

Antarktika ve Grönland karasal buzul kütlelerdir ve küresel iklim değişikliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra Alaska ve Kuzey Kutbu da önemli buzul rezervlerinin olduğu bölgelerdir. Deniz seviyelerinin yükselmesinde kara buzullarının su buzullarından etkisi daha fazladır. Kara buzulları eridikçe deniz suyuna karışır ve deniz seviyesini yükseltici rol oynar. Yapılan araştırmalar sonucunda Grönland’da eriyen buzullar nedeniyle küresel deniz seviyesi yaklaşık olarak 11 mm., Antarktika’da eriyen buzullar nedeniyle de 7 mm. yükselme göstermiştir. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) 2022 Küresel İklim Geçiçi Durumu Raporu’nda yer alan bilgilere göre, deniz seviyesinin yükselme hızı 2020’den günümüze kadar iki katına çıkmış ve yükselme seviyesi 10 mm. olarak kaydedilmiştir (<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-3/> Erişim Tarihi: 21.10.2023). Kuzey Buz Denizi olarak da bilinen Arktik Denizi’nde yer alan deniz buzullarında da son yıllarda ciddi derecede erime olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2. Yıllar Bazında Deniz Seviyesinin Yükselmesi (mm)

Kaynak: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-sea-level> (Erişim Tarihi: 21.10.2023)

Şekil 2’de verilen grafik göz önüne alındığında küresel deniz seviyesinin 1880 yılından itibaren yaklaşık olarak 21-24 cm. kadar yükseldiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda deniz seviyesindeki yükselmede ciddi bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi buzulların erimesi ve

okyanusların ısınması deniz seviyesini yükseltici etki yapan iki önemli ana unsurdur.

► Hava Olaylarına Etkisi: İklim değişikliği ile birlikte hava olaylarının daha sık ve daha şiddetli geçtiği gerçekleştiği bilinmektedir. Öncelikle sıcaklıklarda ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO)'nun 2022 Küresel İklim Geçici Durumu Raporu, sıcaklık kayıtlarının tutulmasından bu zamana kadar ölçülen en sıcak beşinci yıl olduğunu açıklamıştır (<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-3/> Erişim Tarihi: 21.10.2023). Sıcaklıkların artması orman yangınlarını tetikleyen bir etkidir. Orman alanların tahribi veya yok olmasıyla fotosentez azalacağından karbondioksit miktarında bir artış yaşanacak ve atmosfere salınan karbondioksit nedeniyle küresel ısınma daha da çok artacaktır.

Sıcaklıklar arttıkça buharlaşma da daha şiddetli gerçekleşeceği için kuraklık, çölleşme ve yağışların yoğunlaşmasına da küresel su sorununa neden olacaktır. Özellikle buharlaşma tatlı su kaynaklarında gerçekleştiğinde yaşamın devamlılığı için gereken içme suyunda azalma meydana gelecektir. Bu durum da insan sağlığını ve canlı hayatını tehlike altına atmaktadır. Su kaynakları sadece beslenme değil aynı zamanda temizlik gibi olguların ana unsuru olduğundan, temiz su bulunamayınca hijyen sağlanamadığı için, bulaşıcı hastalıkların da artacağı düşüncesi yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca şiddetli buharlaşmanın ve yüksek sıcaklıkların etkisiyle beraber artan kuraklık nedeniyle tarımsal faaliyetler etkilenmekte ve gıda sorunu ortaya çıkmaktadır. Buharlaşmaya başka bir açıdan bakıldığında ise bazı bölgeler kuraklık sorunu ile mücadele ederken, bazı bölgelerde ise buharlaşmanın artması ile birlikte yağışlar da artış göstermektedir. Şiddetli yağışların artması, yaşam yerlerinde sel baskınlarına ve taşkınlara sebebiyet verebilmektedir. Bu durum da canlı yaşamını olumsuz yönde etkileyecektir.

Ek olarak sıcaklıkların etkisiyle okyanus ve deniz yüzeylerinin ısı derecelerinin yükselmesi rüzgâr hızını da etkileyen bir durumdur. Fırtınaların ve kasırgaların daha şiddetli geçmesi ve daha yıkıcı etkiler bırakması, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları ile bağlantılıdır.

► Ekolojik Etkisi: İklim değişikliği ile birlikte artan sıcaklıklardan dolayı biyo-çeşitlilik alanında ciddi azalmalar meydana gelmektedir. Değişen iklim koşulların uyum sağlayamayan birçok bitki ve hayvan türü yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Deniz ve okyanuslarda gerçekleşen ısınmalar ile deniz ekosistemi etkilenmektedir. Özellikle deniz ekosistemini yakından ilgilendiren mercan resifleri, artan okyanus ve deniz ısısından etkilendikleri için renkleri beyaza dönmekte daha sonrasında işlevsellerini yitirmektedirler.

► Ekonomik Etkileri: İklim değişikliği turizmden sanayiye, ticaretten taşımacılığa kadar pek çok küresel alanda ekonomik sorunu da beraberinde getirmektedir. Çünkü yaşanan çevresel sorunlar ekolojik sorunları, ekolojik sorunlar da ekonomik sorunları etkilemektedir. İklim değişikliğinin ekonomik kalkınma ile ilişkisini açıklayan Nobel ekonomi dalında ödül kazanan Amerikalı Prof. William D. Nordhaus'a “iklimde oluşabilecek her 3 santigrat derecelik bir artışın, küresel gayri safi milli hasılda %2,1’lik bir oranda azalmaya yol açacağını” ifade etmektedir (Nordhaus, 2018: 345). Nordhaus iklim değişikliğinden kaynaklanan ekonomik zararları en aza indirgeyebilmek için karbon vergilendirme ve emisyon azaltma çalışmalarının yapılması gerektiğinin önemini vurgulamıştır. (Nordhaus, 2019’dan alıntılan Gök, 2023: 24).

2.2.1. İklim Değişikliğine Karşı Alınabilecek Önlemler

İklim değişikliğine karşı hem bölgesel hem de küresel anlamda en etkili çözüm yolu en etkili çözüm emisyonların azaltılmasına yönelik yapılacak çalışmalarıdır.

Emisyon azaltma çalışmaları, sera gazlarının fazla salınmasından dolayı atmosferde biriken miktarlarının azaltılmasıdır. Fosil yakıtların kullanılması ortaya çıkan ve miktarı artan karbondioksit en önemli olan sera gazıdır. Burada amaç karbondioksitin atmosfer içerisindeki miktarını azaltmaya çalışmaktır. Kömür, doğal gaz ve petrol başlıca fosil yakıtları oluştururlar. Aralarında kullanıldıktan sonra atmosfere en çok karbon salınımı yapan yakıt kömür; en az salınımı yapan yakıt ise doğal gazdır. Bu nedenle kömür kullanımlarının azaltılması, iklim değişikliği mücadelesinde yapılabilecek en etkili çözümlerden bir tanesidir. Örneğin fosil yakıtların en çok kullanıldığı sektör enerji sektörüdür. Elektrik üretiminde fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerji (güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, hidroelektrik enerjisi, gelgit enerjisi gibi) kaynaklarının kullanılması emisyon oranlarında düşürücü etki yapacağı öngörülmektedir.

Sera gazı emisyonlarını azaltmak için kullanılacak bir başka yöntem ise karbon vergisi uygulamasıdır. Karbon vergisi, üretim, tüketim veya ticaret esnasında oluşan karbondioksit emisyonlarından alınan bir vergi türüdür ve karbon ayak izi ile doğru orantılı olacak şekilde belirlenir. Günümüzde her ülke tarafından kullanılsa da sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. Amaç, iklim değişikliği mücadelesinde karbon emisyon oranlarını azaltarak çevreye duyarlı faaliyetler gerçekleştirmektir.

İklim değişiklikleri giderek arttıkça etkileriyle beraber yaşamak zorunda kalınması kaçınılmaz bir gerçektir. Bu nedenle adaptasyon yaklaşımı, iklim değişikliğini önlemek ya da azaltmak yerine, onunla beraber yaşama ve beklenen değişikliklere ayak uydurma fikrine vurgu yapan bir yöntemdir. Örnek verilecek

olursa deniz seviyesinin yükselmesi ile beraber dalgaların ve fırtınaların etkisi daha da çok artacağından, insan yaşamının olduğu kıyı yerleşim yerlerine bu etkilerden korunmak için gerekli altyapı ve inşaatların yapılmasıdır. Her ne kadar adaptasyon çalışmaları bazı ülkeler tarafından uygulanmaya çalışılsa da iklim değişikliğinin etkilerinin ne derece şiddetli olacağı tam olarak bilinemediğinden günümüz koşullarında yetersiz kalmaktadır.

İklim değişikliğini azaltmaya yönelik uluslararası alanda girişimler ve uygulamalar da mevcuttur. Uluslararası kapsamında gerçekleşen iklim değişikliğini azaltmaya yönelik politikalar ve girişimler aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir:

❖ Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP): 1972 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı esnasında ortaya çıkmıştır. İklim değişikliği konusunu küresel anlamda ilk kez gündeme getirmesinden dolayı büyük önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın günümüzde 193 üye devleti bulunmaktadır. Programın amacı, iklim değişikliği, kaynak verimliliği, çevresel yönetim gibi alanlarda sürdürülebilir kalkınma amaçlarına destekçi konumunda olmaktır.

❖ Uluslararası İklim Değişikliği Paneli (IPCC): Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından 1988 tarihinde kurulmuştur. Amacı, iklim değişikliği ve küresel ısınmaya sebep olan etkenlerin bilimsel açıdan incelemesi, hükümetlere bu konuda ayrıntılı ve bilgilendirici açıklamalar yapmak ve raporlar sunmaktır. Günümüzde 195 üyesi bulunmaktadır.

❖ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC): 1992'de Brezilya'da düzenlenen konferansta kabul edilen ve 1994 yılında yürürlüğe giren sözleşmenin 194 üyesi bulunmaktadır. Sözleşmenin amacı, atmosferde bulunan sera gazlarını dengeleyerek, iklim sistemine insan faaliyetlerini önleyecek bir seviyeye ulaşmasını sağlamaktır. Türkiye bu sözleşmeye 2004 yılında üye olmuştur.

❖ Kyoto Protokolü: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin düzenlemiş olduğu bir konferansta 1997 yılında imzalanmıştır. Küresel ısınmayı ve sera gazlarının salınımını azaltmayı amaçlayan ve bu konuda maddi ve hukuki yaptırımları içeren bir protokoldür. Türkiye 2009 yılında üye olmuştur. Bu protokol ile sera gazlarının 1990 öncesindeki seviyede tutulması planlanıyordu. Bu protokol kapsamında ortaya çıkan sonuçlar beklenen etkiyi yaratamayınca 2016 yılında Paris İklim Anlaşması imzalanmıştır.

❖ Paris İklim Anlaşması: 2015 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi konferansında kabul edilmiş, 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Kyoto protokolünde sadece gelişmiş ülkelere belirli sorumluluklar

yüklenirken, bu sözleşmede tüm dünya ülkelerinin iklim değişikliği ve küresel ısınma konusunda sorumlu olduğunu öne sürülmüştür. Anlaşmanın genel amacı, küresel sıcaklık artışlarını 2 santigrat derece ile sınırlandırmak ve hatta mümkün olduğu kadar 1,5 santigrat derecenin altında tutmaktır.

2.3. İklim Değişikliğinin Denizyolu Taşımacılığına Etkisi

İklim değişikliği ve küresel ısınma her geçen gün etkisini yavaş yavaş da olsa göstermektedir. Ortalama sıcaklıkların artması ile birlikte deniz seviyelerinin yükselmesi, deniz ve okyanus yüzeylerinin ısınmasıyla rüzgârların daha sert ve hızlı esmesi gibi olaylar, denizyolu taşımacılığının üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır.

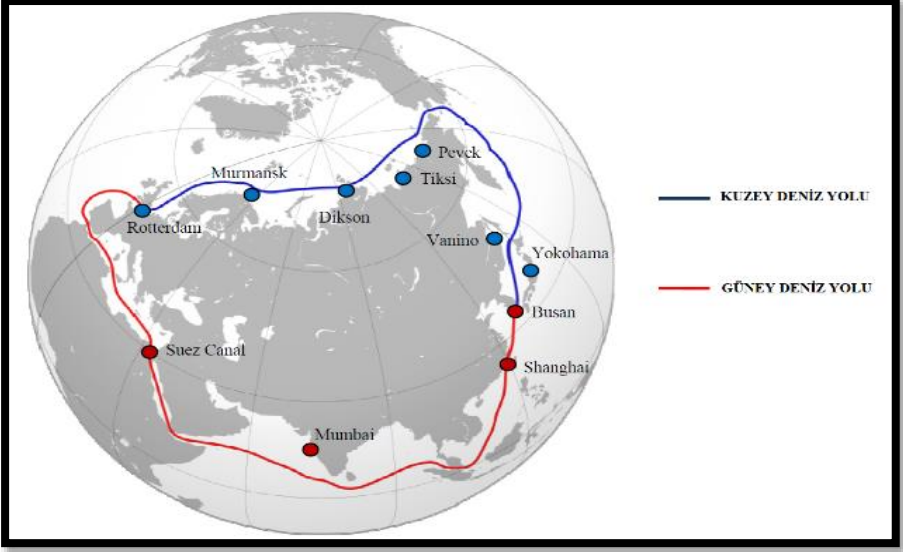
Yapılan araştırmalara göre limanlardaki gemilerden kaynaklanan karbondioksit emisyonları 2030 yılına kadar %40 oranında yükseleceği öngörülmektedir. Emisyonların yükselmesi sera etkisini arttıracığından sıcaklıklar artacak, sıcaklıkların artması ile buzulların erimesi hızlanacak ve sonuç olarak deniz seviyesi yükselecektir. Deniz seviyesi yükseldikçe kıyı ve kara arasındaki kot farkı değişeceğinden gemilerin kıyıya yanaşmasında sorun çıkması muhtemel bir olaydır. Çünkü deniz seviyesinin belirli bir seviyede yükselmesi demek, denizin kıyı yerleşim alanından içeriye doğru girmesi demektir. Böyle bir durumda gemilerin yanaşacakları liman veya iskelelerin belirli bir suyun altında kalması durumu ihtimali çok az da olsa vardır. Ancak bu durumun gerçekleşmesi için deniz seviyelerinin çok hızlı ve hacimsel olarak çok yüksek miktarda yükselmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu olumsuzluğun yaşanma ihtimali günümüze nazaran oldukça düşüktür.

İklim değişikliğinin denizyolu ticaretine bir başka etkisi de, sıcaklığın artması ile paralel olarak buharlaşma şiddetinin artmasıdır. Tatlı su kaynaklarının buharlaşarak giderek azalması, nehir taşımacılığını olumsuz yönde etkileyecektir. Taşımacılık yapılan nehrin buharlaşmadan dolayı suyu çekileceği için derinliği azalacaktır. Bu durum da yük taşıyan gemilerde draft (geminin su altında kalan kısmı) sorununu ortaya çıkaracaktır. Yani normal şartlarda belirli bir nehirden geçebilen gemi, nehir suyunun derinliğinin azalması nedeni ile geçemeyecek duruma gelmesi muhtemeldir. Buharlaşma sorununun bir başka etkisi ise gemilerin taşıdığı yüklerle ilgilidir. Nehir suyundaki azalmadan dolayı gemiler daha az yük taşımak zorunda kalması ve bu duruma bağlı olarak da ton başına taşıma ücretleri artacağı tahmin edilmektedir. Bu sebeple de nehir taşımacılığı yerine karayolu taşımacılığı tercih edilirse, kullanılan fosil yakıtların zararlı etkisinin karayolu taşımacılığında daha çok olmasından dolayı, karbon salınımının daha fazla artacağı öngörülmektedir.

İklim değişikliğinin etkileri günümüzde yaşanmaya devam etmektedir. Kuraklığın yarattığı etkiye örnek verilmek istendiğinde Panama Kanalı'nın güncel durumu söylenebilmektedir. Normal şartlarda Panama Kanalı'ndan günlük ortalama 36 adet gemi geçişi kaydedilmektedir. Ancak bölgede etkili olan El Nino hava olayından dolayı kuraklık seviyesi artış göstermiş ve kanaldan geçen günlük gemi sayısı ortalama 31 adede düşürülmüştür. 3 Kasım 2023 itibari ile kanaldan geğecek günlük gemi sayısı 25 adede, 2024 Şubat ayından itibaren de 18 adede düşürülecektir. Gemi geçişi sayılarının düşmesindeki başlıca sebep, iklim değişikliğinin neden olduğu kuraklıktır. Kanaldan bir geminin geçişi için 200 milyon ton tatlı su kullanılmaktadır ve bu tatlı suyun ana kaynağı ise Gatun Gölü'dür. Ancak kanalın tatlı su kaynağı olan Gatun Gölü'nün su seviyesi mevsim şartlarının çok daha altında olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Günlük gemi geçişlerinin kanal tarafından azaltılması bu nedendendir. Bu durumun denizyolu ticaretinde olumsuz bir etki yaratması beklenmektedir. Çünkü gemi geçişlerin azaltılması ile gemiler ya kanal girişinde daha uzun süre beklemekte ya da alternatif yol olarak daha uzun güzergâhı seçmek durumunda kalmakta ve bu iki durumun sonucunda da taşınan ürünün maliyetleri artmaktadır (<https://www.bbc.com/turkce/articles/ckd9dq1r4qgo> Erişim Tarihi: 11.10.2023).

İklim değişikliğinin denizyolu taşımacılığına etkisinin başka bir güncel konusu ise, Kuzey Buz Denizi (Arktik Okyanusu)'nin güzergâh olarak daha sık kullanılmasıdır. Küresel ısınmanın etkisi ile buzulları erimeye başlayan Kuzey Buz Denizi, günümüzde sıkça kullanılan Güney Deniz Yolu'na karşı rakip olmuş durumdadır. Rusya'nın Kuzey Deniz Yolu'nu uluslararası denizyolu taşımacılığına açması ve küresel ısınmanın etkisi ile zamanla bu yolu kullanarak Asya-Avrupa arasında seyir yapan gemilerin sayısı artış göstermiştir (Sevgili ve Türkistanlı, 2019: 4.)

Şekil 3. Kuzey Deniz Yolu ve Güney Deniz Yolu Haritası

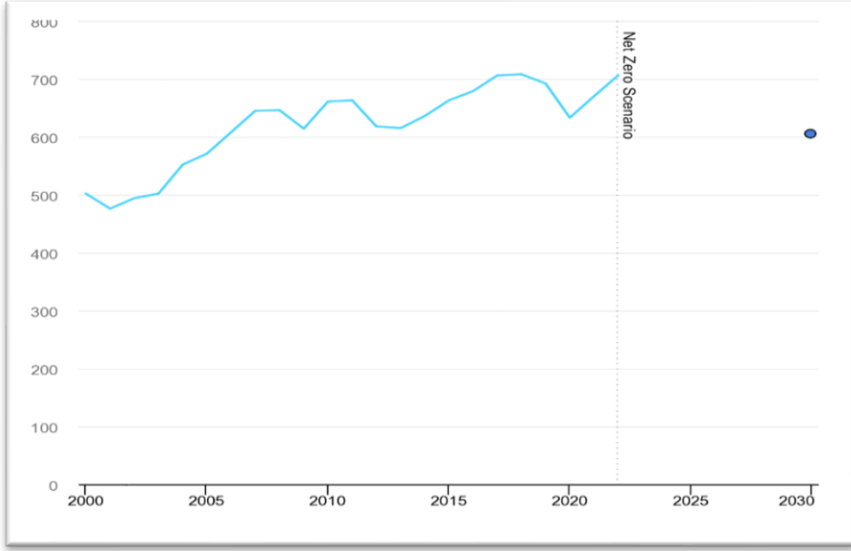
Kaynak: Sevgili ve Türkistanlı, 2019: 4.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA LİMANLAR

3.1. Sürdürülebilir Liman Anlayışı

Kara ve deniz yolunun birbirleri ile entegre edildiği alan olan limanlar, deniz yolu taşımacılığının ana unsurlarından biridir. Uluslararası ticarete ve ulaştırma sektöründe kilit bir konumda bulunan limanlar, bünyesinde gerçekleştirdikleri faaliyetler ve dinamik yapıları nedeniyle fazla miktarda enerji tüketmek durumundadırlar (Danışman ve Özalp, 2016: 101). Çünkü limanlar sadece elleçlemelerin yapıldığı yer değil aynı zamanda taşınan yüke katma değer katan ve yoğun sanayi faaliyetlerinin gerçekleştiği yerdir (Ateş ve Akın, 2014: 173). Bu tür faaliyetler göz önüne alındığında çevresel kirlenmeler artmakta ve enerji kullanımından dolayı da sera gazı salınımları iklim değişikliklerini etkilemektedir.

Şekil 4. Uluslararası Denizyolu Taşımacılığında Kaynaklanan Emisyon Oranı (Milyon Ton)

Kaynak : <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/co2-emissions-from-international-shipping-in-the-net-zero-scenario-2000-2030-3> (Erişim Tarihi: 27.10.2023).

Sürdürülebilirlik kavramı liman sektörü açısından bakıldığında, liman ve liman unsurlarının o anda ihtiyaç duyduğu ve gelecek zamanda da ihtiyaçlarını karşılamakla beraber doğru doğal kaynak kullanımı ile doğal kaynakları korumayı amaçlayan bir süreç olarak tanımlanabilmektedir. Türkiye Liman İşletmecileri Derneği (TÜRKLİM) Yeşil Liman Raporu'nda, sürdürülebilir liman kavramını “*çevresel açıdan performansı yüksek liman işletmeciliği oluşturmak için ve sürekli gelişmeyi hedefleyen stratejiler, yenilikçi teknolojiler, uygun yatırımlar ile günümüzün ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilen limanlar*” şeklinde açıklamıştır. Başka bir ifadeyle sürdürülebilir liman, enerji kaynaklarını verimli olarak kullanan, çevreye duyarlı, sera gazı emisyonlarını en aza indirmeye çalışan, sürekli iyileştirme çabasıyla faaliyetlerini yürüten, aynı zamanda paydaşları ile iyi ilişkiler kurarken kârlarını en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışan, günümüzde ve gelecekte ihtiyaçlarını karşılayabilen liman şeklinde tanımlanabilir.

Limarlarda sürdürülebilirlik çalışmaları ve gerçekleştirilen faaliyetler üç temel boyutta ele alınabilmektedir:

✓ Çevresel Boyut: Gürültü kirliliği, deniz dip tarama faaliyetleri, hava kirliliği gibi konularda belirlenmiş olan standartlara ve kurallara uygun hareket etmek.

✓ Ekonomik Boyut: Liman için yatırım getirilerini, limanın sahip olduğu alanı en verimli şekilde kullanabilmesi ve liman işletmeciliğini en üst düzeye çıkarabilmesi için gerekli olan liman altyapısının sağlanması.

✓ Sosyal Boyut: Limanlarda gerçekleşen faaliyetlerin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak.

Limanda gerçekleştirilen faaliyetlerde sürdürülebilirliğin başarılı bir şekilde devam ettirilebilmesi için, emek, teknoloji ve değerli alanlar arasında kurulan stratejilerin dengelenmesi gerekmektedir. Çünkü liman faaliyetlerindeki sürdürülebilirlik kavramı, ekonomik istikrarı korurken, çevreyi olumsuz etkileyen unsurların azaltılması ve sosyal sorumluluk konularına dikkat çekerek geliştirilmesi gereken stratejiler bütünüdür (Özispı ve Arabelen, 2021: 1433). Ek olarak, limanlarda sürdürülebilirlik yaklaşımlarının küresel pazarlarda rekabet avantajı elde etme ve rekabetçi konuma ulaşmada büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Liman yönetiminde sürdürülebilirlik açısından faaliyetler beş ana başlık altında incelenmektedir. Bunlar; enerji yönetimi, atık yönetimi, ekipman yönetimi, sosyal çevre ve iş güvenliğidir.

- Enerji Yönetimi: Limanların sürdürülebilir faaliyetler içerisinde bulunabilmesi için kullandıkları enerjilerin maliyetlerini düşürmesi ve emisyon oranlarını azaltması gerekmektedir. Fosil yakıtların kullanımı yerine yenilenebilir enerji kullanımları desteklenmektedir.

- Atık Yönetimi: Denizlerde meydana gelen kirliliğin büyük bir kısmı liman ve gemi atıklarından meydana gelmektedir. Tehlikeli madde atıkları, sintinede biriken suların boşaltılması, kimyasal atıklar, gemi boyasından kaynaklanan atıklar, kirli balast suyunun boşaltılması gibi durumlar denizleri kirletmektedir. Sürdürülebilirlik açısından limanların atık yönetimi konusunda planlamaya sahip olması oldukça önemlidir.

- Ekipman Yönetimi: Limanlarda gerçekleşen elleçleme, depolama, liman içi taşıma gibi faaliyetlerin yapılmasında çevreye en az zarar veren araçlar kullanılmalıdır. Örneğin, elektrikli araçların liman faaliyetlerinde kullanılması sürdürülebilir bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

- Sosyal Çevre: Limanlar konuları gereğince paydaşlarıyla beraber sürekli bir etkileşim içerisinde. Limanın bu söz konusu paydaşlarıyla olan ilişkisi geliştikçe ve iyileştikçe, çevresinin sürdürülebilir bir sosyal yapıda olması artmaktadır.

- İş Güvenliği: Limanlarda gerçekleşecek iş kazalarını azaltmaya yarayacak uygulamalar ve düzenlemeler geliştirilmektedir.

3.2. Yeşil Liman Kavramı

Günümüzde limanlarda sürdürülebilirlik çalışmaları ve yönetimi göz önüne alındığında, en çok karşılaşılan ve uygulanan yaklaşım yeşil limandır. Yeşil liman genel anlamda, sürdürülebilirlik kapsamında çevreye verilen zararları en aza indirmeyi amaçlayan, iklim değişikliklerine duyarlı faaliyetlerde bulunan, çevre dostu liman olarak tanımlanabilmektedir. Yeşil limanlar sadece çevresel ihtiyaçları karşılamayan aynı zamanda ekonomik çıkarları da arttıran sürdürülebilir limanlardır. Çünkü yeşil temel limanların bir başka amacı da çevresel etkilerin ve ekonomik çıkarların birbirleri ile dengelenmesidir (Köseoğlu ve Solmaz, 2020: 36). Yeşil limanlardaki temel hedef ise, söz konusu limanlarda düşük ve sıfır emisyonlu enerji üretmek ve tüketmektir (TÜRKLİM Sektör Raporu, 2021: 16).

Yeşil liman kavramı ve sürdürülebilir liman kavramı her ne kadar birbirine benzese de ve birbiri yerine kullanılsa da, aslında aynı tanımlamayı ifade etmemektedir. Sürdürülebilir limanlar sosyal, ekonomik ve çevresel konulara odaklanırken, yeşil limanlar sadece çevreye verilen zararlı etkileri azaltmayı hedeflemektedir (<https://www.dilekasan.com/surdurulebilir-yesil-liman-uygulamaları/> Erişim Tarihi: 26.10.2023).

Avrupa Deniz Limanları Örgütü (ESPO) 1994 yılında ESPO Çevresel Uygulama Tüzüğü'nü yayınlamış; 2003 yılında ise bu dokümanı güncelleyerek Yeşil Rehber (Green Guide) adı altında bir rehber yayınlamıştır. Bu rehberin amacı, çevresel açıdan sürdürülebilir gelişmeyi ve sürekli ilerlemeyi sağlamak adına, limanda yetkili olan kişilerde bir değişme başlatmak ve geleceğe yönelik hedefler koyup gerçekleştirmelerini teşvik etmektir (ESPO, 2012: 6). ESPO, Avrupa liman sektörünün temel çevresel girişimi olan EcoPorts ile beraber, 1996 yılında limanların çevresel önceliklerini belirlemek amacıyla 15 farklı ülkeden 281 limanın katılımı ile bir anket çalışması gerçekleştirmiştir. Daha sonrasında 2004, 2009, 2013 ve 2016 yıllarında ve sonrasında her sene söz konusu bu anketler yüksek liman katılımlarıyla yapılmaya devam edilmiştir. Söz konusu bu anketlerin sonuçları aşağıda verilen tablodaki gibidir.

Tablo 1: Yıllar Bazında Avrupa Liman Sektöründe İlk 10 Çevresel Öncelikler (2016-2023*)

2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Hava kalitesi	Hava kalitesi	Hava kalitesi	Hava kalitesi	Hava kalitesi	Hava kalitesi	İklim Değ.	İklim Değ.
Enerji Tüketim	Enerji Tüketimi	Enerji Tüketimi	Enerji Tüketimi	İklim Değ.	İklim Değ.	Hava kalitesi	Hava kalitesi
Gürültü	Gürültü	Gürültü	İklim Değ.	Enerji Tüketimi	Enerji Tüketimi	Enerji Tüketimi	Enerji Tüketimi
Yerel Halk ile İlişkiler	Su Kalitesi	Yerel Halk ile İlişkiler	Gürültü	Gürültü	Gürültü	Gürültü	Gürültü
Çöp/Liman atıkları	Dip tarama faal.	Gemi Atıkları	Yerel Halk ile İlişkiler	Yerel Halk ile İlişkiler	Yerel Halk ile İlişkiler	Su Kalitesi	Su Kalitesi
Gemi Atıkları	Çöp/Liman atıkları	Liman Geliştirme (Kara)	Gemi Atıkları	Gemi Atıkları	Su Kalitesi	Yerel Halk ile İlişkiler	Gemi Atıkları
Liman Gelişimi (Kara)	Liman Geliştirme (Kara)	İklim Değ.	Çöp/Liman Atıkları	Su Kalitesi	Gemi Atıkları	Gemi Atıkları	Yerel Halk ile İlişkiler
Su Kalitesi	Yerel Halk ile İlişkiler	Su Kalitesi	Liman Gelişimi (Kara)	Çöp/Liman atıkları	Dip tarama faal.	Çöp/Liman atıkları	Liman Geliştirme (Kara)
Toz	Gemi Atıkları	Dip tarama faal.	Dip tarama faal.	Dip tarama faal.	Liman Geliştirme (Kara)	Liman Geliştirme (Kara)	Çöp/Liman atıkları
Dip tarama faaliyeti	İklim Değişikliği	Çöp/Liman atıkları	Su Kalitesi	Liman Geliş. (Kara)	Çöp/Liman atıkları	Dip tarama faal.	Liman Gelişimi (Deniz)

Kaynakça: ESPO Environmental Report, 2023: 17. * 4 Ekim 2023 tarihi itibarı ile güncel verilerdir.

Tablo 1'deki veriler iklim değişikliği etkisinin yıllar geçtikçe önem derecesinin arttığını göstermektedir. İklim değişikliği, enerji tüketimi ve hava

kalitesi çevresel önceliklerin sıklıkla ilk üç sırada olduğu görülmektedir. Bu çevresel önceliklerin değişmemesinin temel sebebi, denizyolu taşımacılığında sera gazı emisyonlarının yoğun derece salınması sorunudur. Bu sorunlarından doğan etkileri en aza indirmek amacıyla liman yönetimlerinin yeşil liman uygulamalarına geçmeleri gerektiği kaçınılmaz bir gerçektir.

3.2.1. Yeşil Limanların Çevreye Etkileri ve Alınan Önlemler

Yeşil liman kavramına göre limanlarda meydana gelen üç ana çevresel problem vardır. Bunlar; liman faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel etkiler, gemilerden kaynaklanan emisyonlar ve intermodal taşımacılık faaliyetlerden kaynaklanan çevresel etkilerdir.

- **Liman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Çevresel Etkiler:** Limanlarda kullanılan yükleme, boşaltma, istifleme gibi elleçleme işlemleri, sintine ve balast suyu atıklarının denize boşaltılması, deniz ve deniz dibi tarama çalışmaları gibi liman içi faaliyetlerden kaynaklanan çevresel etkiler meydana gelmektedir. Bu tip etkiler özellikle kıyı su alanlarına ve kıyı ekosistemine ciddi hasarlar vermektedir. Liman içi faaliyetler (yük elleçleme, liman inşaatı, liman içi ulaşım gibi) sırasında oluşan sera gazı emisyonlarının havaya karışması da iklim değişikliklerini önemli derecede tetiklemektedir. Ayrıca yine bu faaliyetlerden dolayı meydana gelen gürültü kirliliği de kıyı alanlarında yaşayan ve limanlarda çalışan insanlar için rahatsız edici boyutlara ulaşabilmektedir.

- **Gemilerden Kaynaklanan Emisyonlar:** Gemilerden kaynaklı en önemli çevresel sorunlar sera gazı emisyonlarından dolayı iklim değişikliğini etkilemesi ve hava kirliliğidir. Bu tür etkiler yalnızca insan sağlığını değil aynı zamanda deniz ekosistemini ve balıkçılık sektörünü de etkilemektedir. Denizcilik sektöründe kullanılan gemi tipleri dikkate alındığın en çok konteyner gemilerinden, dökme yük gemilerinden ve petrol tankerlerinden meydana gelen emisyonlar oldukça yüksektir.

- **İntermodal Taşımacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Çevresel Etkiler:** Küresel taşımacılıkta limanlar, bir aktarma merkezi olarak kullanıldığından önemli bir konumda bulunmaktadır. Denizyolu taşımacılığı karayolu taşımacılığı ile entegre edildiğinde daha çok emisyon artışı meydana gelmektedir. Bu durumun en temel sebebi, karayolu taşımacılığının yaydığı emisyonun diğer taşımacılık türlerine göre daha fazla olmasıdır.

Yeşil liman uygulamalarında yukarıda bahsedilen olumsuz çevresel etkileri en aza indirmek için bazı planlamalar ve uygulamalar yapılmaktadır. Hava kirliliği kapsamında emisyonları azaltabilmek için; düşük kükürtlü yakıtların kullanılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına teşvik edilmesi, liman içi faaliyetlerde elektrikli ekipmanların kullanılması, enerji kullanımında

tasarrufa gidilmesi, fazla miktarda sera gazının salınmasını önlemek için denizyolu - demiryolu bağlantılı taşımacılık sistemlerinin geliştirilmesi gibi stratejiler uygulanmaktadır. Gürültü kirliliğini azaltmak içinse, liman içi elleçleme faaliyetlerinde gürültü azaltıcı ekipmanların kullanılması ve belirli gürültü seviyelerini aşmamaya özen gösterilmesi gerekmektedir. Su kirliliğinin önüne geçmek ve deniz ekosistemini koruyabilmek için ise, balast suyunun kirlilik oranını ölçmek, kimyasal sıvı sızıntılarının denize karışmasını önlemek, yağ sızıntıları durumunda acil plan uygulamaları geliştirmek, kanalizasyon ya da sintine devresine parmaklık veya kafes takarak denize karışabilecek atıkların önüne geçmek gibi uygulamalar yapılmaktadır. Limanlarda kullanılan enerji ve kaynaklar açısından bakıldığında, liman alanlarının ve ofislerin yenilenebilir enerji kaynakları ve çevre dostu enerji ile kullanılmasını sağlamak, enerjileri verimli kullanmak, mikro iklim tasarımı yapmak, soğutucu etkisi olan konteynerlerde ısı yalıtım boyası kullanmak gibi uygulamalar göz önüne alınmaktadır (Akın, 2020: 33). Atık yönetiminde ise limanlarda kullanılan ambalajlar miktarını azaltmak, geri dönüşümü mümkün olan ambalajları ve ofis eşyaları kullanmak, atıkları sınıflandırmak ve ayrıştırmak gibi çalışmalar yapılmaktadır.

3.2.2. Dünyadan Bazı Yeşil Liman Örnek Uygulamaları

Küresel taşımacılıkta limanlar elleçleme faaliyetleri kapsamında çevreye verdikleri zararlar nedeniyle oldukça önemli bir konumdadır. Bu zararları azaltabilmek ve önüne geçebilmek amacıyla limanlarda gönüllük esasına dayanan sürdürülebilir yeşil liman çalışmaları yapılmaktadır. Böylelikle limanlar daha çevreci bir anlayış içerisinde olarak faaliyetlerini bu yönde gerçekleştirmektedirler. Limanlarda çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla dünya genelinde bazı uygulamalar ve girişimler mevcuttur.

Avrupa kıtasına bakıldığında yeşil liman kavramının güncel hayatta uygulanması ve geliştirilmesi, ESPO tarafından takip edilmektedir. Özellikle ESPO'nun 2003 yılında yayınladığı Yeşil Rehber liman yöneticilerine, liman paydaşlarına, üye ülkelere ve kamuya yeşil liman uygulamaları ve politikaları açısından yol gösterici niteliktedir (Mataracı, 2016: 11). Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerde gerçekleşen yeşil liman uygulamaları ESPO tarafından EcoPorts projesi kapsamında yürütülmektedir (Alnıpak ve Yorulmaz, 2019: 103). EcoPorts tarafından üye limanlara sunulan iki adet araç vardır. Bunlar Kendi Kendine Tanı Yöntemi (Self Diagnosis Method-SDM) ve Liman Çevresel İnceleme Sistemi (Port Environmental Review System-PERS)'dir. SDM, limanların çevresel anlamda kendi liman stratejilerini geliştirmesine ve bu

stratejiler üzerinde uygulamalar yapmasına imkân veren aynı zamanda çevresel riskleri ve saptamak ve bunları önlemek için yapılan bir kontrol listesi olarak tanımlanmaktadır. PERS ise liman sadece liman sektörü için geliştirilmiş bir çevre yönetim standardıdır. PERS Sertifikasına sahip olan limanlar, 2 yıl geçerli olmak üzere yeşil liman olarak sertifikalandırılırlar. 2016 yılında Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation-APEC) Forumu, Yeşil Liman Ödülü sistemini geliştirmiştir. Birleşmiş Milletler destekli Doğu Asya Denizleri Çevre Yönetimi Ortaklık Programı (Partnerships in Environmental Management for the Seas of East Asia-PEMSEA) ise limanlar açısından çevre, iş sağlığı, kalite gibi konulardan oluşan bir kod sistemi uygulamaktadır.

ABD Çevre Koruma Ajansı (Environmental Protection Agency-EPA), ülkenin ekonomik refahını arttırmak ve çevre ile ilgili faaliyetleri geliştirmek amacıyla topluluklarla, liman sektörüyle ve devlet ile birlikte koordineli bir şekilde çalışmaktadırlar. Ayrıca 2007 yılından itibaren ABD ve Kanada, limanlar, terminaller ve tersaneler için faaliyete geçirdikleri bir Yeşil Deniz sertifikasyon programı uygulamaktadırlar.

Dünya'daki yeşil liman uygulamalarını gerçekleştiren ve çevresel etkileri azaltmayı amaçlayan limanlardan bazıları; Rotterdam Limanı, Amsterdam Limanı, Hamburg Limanı, Antwerp Limanı, Cenova Limanı, Hong Kong Limanı, Singapur Limanı, Şangay Limanı ve Los Angeles/Long Beach Limanlarıdır.

Hollanda'da yer alan Rotterdam Limanı, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında 2007 yılında Rotterdam İklim Girişimi (RCI)'ni kurmuştur. Girişimi kurmakta ana hedefi ise, 2050 yılına kadar ilgili bölgedeki karbondioksit emisyon miktarını 1990 yılındaki verilere göre %50 oranında düşürmektir. Liman içerisindeki faaliyetlerde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaktadır. Rüzgâr enerjisi açısından Rotterdam Limanı toplam 200 megawatt (MW) miktarında bir rüzgâr türbinine sahiptir ve bu türbin Hollanda'nın sahip olduğu rüzgâr enerjisi kapasitesinin yaklaşık olarak %10'una denk gelmektedir. Limandaki çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları; liman aydınlatmasında LED ışık kullanmak, yeni nesil yük elleçleme araçları kullanmak, biyo-yakıt ve yenilenebilir enerji kullanmak, yakıt tasarrufu sağlamak, liman içi ulaşımında ve depolamada karbondioksit emisyonlarını en aza indirmek, demiryolu ve iç su yolu gibi sürdürülebilir taşıma türlerini tercih etmek, satın alınan hizmette/üründe sürdürülebilirlik kavramını ön planda tutmak, vinçlerde kullanılan enerjinin elektrik enerjisi ile kullanılmasını sağlamak olarak örnek verilebilmektedir. Rotterdam Limanı, limandaki sürdürülebilirlik çalışmalarını ve etkinliklerini arttırmak için teşvik ve ceza yöntemlerini kullanmaktadır. Örneğin, limana yanaşan 'Yeşil Ödül' sahibi olan LNG tankerlere %6 oranında oranda indirim sağlamaktadır.

Hollanda’da bulunan bir başka diğerk önemli liman ise Amsterdam Limanı’dır. Limanda daha hızlı, temiz ve gürültüsüz şekilde sürdürülebilir bir taşıma olan ‘Prorail Sistemi’ bulunmakta ve demiryolu taşımacılığı kullanılmaktadır. Yine limanlarda enerji depolama sistemi ile çalışan vinçler, limana yanaşan gemilerin egzozların yakalanması ve temizlenmesine yönelik çalışmalar, tozsuz kömür aktarımı sağlayan kapalı konveyör sistemi, aydınlatmalarda LED ışıkların kullanılması gibi sürdürülebilir uygulamalar mevcuttur. Limanda bulunan ‘Biodiesel Amsterdam’ tesisinde ise 100 milyon civarı bitkisel yağ atıklarından biyo-dizel yakıt üretmektedir. Çevreci ve sürdürülebilir enerji olan rüzgâr ve güneş enerjisi kullanılmakta ve rüzgâr tribünlerinden 64 MW elektrik enerjisi üretmekte olup, 100 MW elektrik enerjisi üretmeyi amaçlamaktadır. Liman alanında beklemede kalan ve limanda konaklayan gemilerin kendi makinelerini güç ve ısı için çalıştırmasını engellemek amacıyla liman yakınındaki elektrik hatlarından enerji çekilerek kıyı güç kaynağı sistemi kullanılmakta ve böylelikle gemiden kaynaklı hava kirliliği azaltılmaktadır.

Almanya’da bulunan Hamburg Limanı, 1990 yılından itibaren yenilebilir enerjiye yatırım yapmakta ve 2050 yılına kadar karbondioksit salınımlarını %80 oranında azaltmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için de çevresel etkileri en az olan ve sürdürülebilirliği ön planda tutan uygulamaları mevcuttur. Bu nedenle liman içi taşımacılıkta sadece batarya ile çalışan ve gürültü kirliliğine neden olmayan otomatik yönlendirmeli araçlar kullanılmaktadır (Acciaro vd., 2014: 5). 2011 yılından itibaren gemilerin ekolojik etkileri ile bağlantılı olarak liman tarife hesaplaması yapmaktadır. Limanının Tollerort konteyner terminalinde ‘The Twin Operations’ adlı uygulama ile gemide bulunan konteynerlerin elleçleme yapması gereken sefer sayısı azaltılarak dizel yakıt harcamalarını düşürülmüştür. Bu başarı sefer başına 20 TEU ya da 40 TEU konteyner taşımak yerine tek seferde iki 20 TEU konteynerin taşınması ile elde edilmiştir (1 TEU: 20 feetlik konteyneri ifade etmektedir ve yaklaşık olarak 34 metreküplük bir hacme sahiptir. Konteyner terminalleri ve gemi kapasiteleri için kullanılan kesin ölçü birimleri arasındadır). The Twin Operations sayesinde elektrikli araç kullanımı artmış ve karbondioksit oranı her yıl yaklaşık olarak 80 ton azalma göstermiştir. Limanın çatısına konulan güneş panelleri sayesinde güneş enerjisi kullanılmakta ve bu enerji sayesinde sıcak su üretilmektedir. Yine rüzgâr tribünleri sayesinde de rüzgâr enerjisinden de faydalanılmaktadır.

Belçika’daki Antwerp Limanı, sürdürülebilirlik alanında iyileşmeler ve geliştirmeler göstermek adına kapsamlı bir emisyon kontrolü ve karbon ayak izi hesaplama planı uygulamaktadır. 2030 yılına kadar karbondioksit emisyonlarını yarıya kadar düşürmek ve 2050 yılına kadar da yenilenebilir enerji kaynak kullanımını arttırarak net sıfır karbondioksit noktasına ulaşmayı amaçlamaktadır.

Avrupa'daki kimya endüstri ticaretinin ana limanı Antwerp Limanı olduğundan, terminalde gereğinden fazla ısı üretilmektedir. Çevreci yaklaşım ile ortaya çıkan endüstriyel bir atık olan ısının, başka ticari sektörlerde hammadde olarak kullanılması yönünde planlamalar ve uygulamalar yapmaktadır (Port Of Antwerp Bruges, <https://www.portofantwerpbruges.com/en/our-port/climate-and-energy-transition>, Erişim Tarihi: 08.11.1023). Liman içi faaliyetlerde kullanılan araç ve ekipmanlar için düşük kükürtlü yakıt kullanmaktadır. Liman sürdürülebilir etkinliklerini arttırmak için teşvik ve ceza fiyatlandırması yöntemini uygulamaktadır. Örneğin, denize petrol dökülmesi durumunda gemi sahiplerine çeşitli para cezaları uygulamakta; enerji denetimi yapan işletmeler içinse mali teşvikler sağlamaktadır (Keske, 2021: 35).

İtalya yer alan Cenova Limanı ise Liman Çevresel Enerji Planı (PEAP) aracılığıyla, yenilenebilir kaynaklardan enerji üreterek, enerji tasarrufu önlemleri almaya başlamıştır. Liman alanlarında karbondioksit emisyonlarını azaltmak ve hava kalitesini iyileştirmek amacıyla fosil yakıtların alternatif yenilenebilir kaynaklarla aşamalı olarak değiştirilmesi planlanmaktadır (<https://www.portsofgenoa.com/en/sustainability-en/green-port-en.html> Erişim Tarihi: 03.11.2023).

Hong Kong Limanı'nın temel amacı, limanın gelişebilmesi için sürdürülebilir ve rekabetçi bir planlamanın oluşturulmasıdır. Limanın önceliği ise, liman çevresindeki insan yerleşimlerinin sera gazı emisyonlarından en az derecede etkilenmesidir. Diğer limanlarda da olduğu gibi liman faaliyetlerinde elektrikli araçlar kullanılmaktadır.

Singapur Limanı, 2011 yılında 'Maritime Singapur Green Port' adlı programı başlatmış ve gemilerden kaynaklanan emisyonların azaltılması yönünde uygulamalar yapmaktadır. Bu uygulama kapsamında, limana gelen gemilerde çevreci istemler olduğu takdirde liman aidatlarında %15 oranında bir indirim uygulamaktadır. Singapur Limanı'nda konaklamak isteyen bir geminin (5 gün veya daha az) uluslararası standartlarda belirlenmiş olan kükürt oranından bile daha düşük bir kükürt içeriğine sahip temiz yakıt kullanması gerekmektedir (Kaya, 2022: 17). 2050 yılında net sıfır karbon salınımı hedefleyen liman, diğer limanlarda olduğu gibi ceza ve teşvik fiyatlandırması uygulamaktadır. Şangay Limanı, 2008 yılında Çin Ulaştırma Bakanlığı ile "Liman Enerji Tasarrufu Rehberi" ve "Karbondioksit Sınırlandırması Programı" geliştirilmiştir. Bu programların içeriğinde enerji tüketimlerinin sınırlandırılması, verimi yüksek olan konteyner elleçme araçlarının kullanılması, dizel yakıt yerine elektrik enerjisinin kullanılması gibi konular bulunmaktadır. 2060 yılında net sıfır karbon salınımını hedefi bulunmaktadır. Los Angeles Limanı, sürdürülebilirlik anlayışını limanda gerçekleştirilen tüm faaliyetlere uygulanması gerektiğini

vurgulamış ve 2001 yılında “Yeşil Bayrak Hız Azaltma Programı”nı uygulamaya koymuştur. Bu program sayesinde, gemilerin limana 20 deniz mili kadar yaklaştığında hızlarını azaltması istenmektedir. Buradaki amaç, hava kirliliğini tetikleyen sera gazı emisyonlarının azaltılmasıdır. İlgili programdan kaynaklanan uygulamanın emisyon azalmasındaki tahminler ise %40 - %50 oranları arasındadır (Kaya, 2022: 18). Limanın hava kirliliğini azaltmak için gerçekleştirdiği diğer uygulama ise “PierPass Programı”dır (Aregall vd., 2018: 30). Bu programa göre, limanın işlek ve yoğun olduğu saatlerde, limana gelen karayolu araçlarından ve limana getirilen konteynerlerden ek ücret alınmaktadır. Alınan bu ek ücret ise, gece mesaisi ya da resmi tatiller esnasında ortaya çıkan ek işletme masraflarında kullanılmaktadır (Aregall vd., 2018: 31).

3.2.3. Türkiye’de Bazı Yeşil Liman Örnek Uygulamaları

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de denizcilik sektöründe sürdürülebilirlik çalışmaları yapılmaktadır. Özellikle hem dünyada hem de Türkiye’de artan denizyolu taşımacılığı ile birlikte limanların da gelişmesi ve çevresel duyarlılıklarının artırılması kaçınılmaz bir sonuçtur. 2000’li yılların başından itibaren Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından deniz ve çevresi, petrol ve kimyasal sıvıların sızıntıları, gemi atıkları, atıkların bertarafı, havanın ve suyun kirletilmesinin önlenmesi gibi çevresel konularda çıkarılan mevzuatlar ile alınması gereken önlemler uygulanmaya başlanmıştır. Böylelikle Türkiye’de yeşil liman, AB limanlarındaki uygulamalar ve politikalar göz önüne alınarak ve bunlara ek olarak, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafınca yeşil liman projesi başlatılmıştır. Bu projenin en önemli etkenlerinden biri, Türkiye’deki limanlar ile uluslararası limanlar arasındaki rekabetin daha çevreci ve daha baskın bir strateji çerçevesinde gerçekleşmesidir (Kaya, 2022: 9). 2014 yılında Ulaştırma, Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü (DTGM) ve Türk Standartları Enstitüsü (TSE) arasında imzalanan protokol ile beraber “Yeşil Liman/Eko Liman” projesine başlanmıştır. Yeşil Liman projesine katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır (TSE, <https://www.tse.org.tr/yesil-liman-eko-liman-projesi/> Erişim Tarihi: 29.10.2023). Günümüzde bakanlığın mevcut yeni adı Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve mevcut yeni müdürlüğün ismi Denizcilik Genel Müdürlüğüdür. Protokol günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

TÜRKLİM “Yeşil Liman Raporu/Yeşil Liman Politika, Düzenleme ve Uygulamaları” başlıklı raporuna göre yeşil liman politikası; liman faaliyetlerinden kaynaklı ortaya çıkan su kirliliği ve hava kirliliğinin önüne geçilmesi, emisyon oranlarının azaltılması, deniz habitatının ve ekosisteminin korunması, liman kıyı bölgesindeki toprak kirliliğinin azaltılması, liman ve kıyı

bölgelerdeki su kalitesinin artırılması, limana giriş çıkış yapan tüm paydaşlara çevresel konularda işbirliği gerçekleştirilmesidir (Akandere, 2021: 520).

Hem liman işletmeciliği konusunda daha çevre dostu bir anlayış benimsenmesi hem de uluslararası alanda bir saygınlık unsuru olarak anılmasından dolayı Türkiye’de yeşil liman uygulamalarının arttığı görülmektedir. Türkiye’de yeşil liman sertifikasına sahip olan limanlar; Aksa Limanı, Altınel Limanı, Asyaport, Bodrum Kruvaziyer Limanı, Borusan Limanı, Ege Port, Evyaport, Hopaport, Kumport, Limakport, Limaş Limanı, Mardaş, Marport, Petkim Limanı, Solventaş, Nempport, Efesanport, Qterminals Antalya, Poliport ve Samsunport’tur. EcoPorts aracılığı ile sertifikalandırılmış ve PERS sertifikası alan ilk Türk limanı Asyaport limanı; Yeşil Liman/Eko Liman projesi kapsamında sertifikalandırılan ilk liman ise Marport limanıdır.

Sürdürülebilir bir çevre için sürdürülebilir bir liman olmayı hedefleyen Asyaport, Avrupa’da ve Türkiye’de ilk defa liman içi taşımacılıkta dizel yakıt yerine LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) kullanmaktadır. Liman faaliyetlerinde kullanılan tüm vinçler elektrikle çalışmakta ve fosil yakıtlar sadece araçlar ve acil durum jeneratörleri için kullanılmaktadır. Böylelikle Asyaport karbon salınımını 1230 ton azaltmayı başarmıştır. Limanda bulunan 1280 adet güneş paneli sayesinde güneş enerjisinden elektrik üretimi ve LED aydınaltma için faydalanmaktadır. Limanda oluşan atıklar ise sınıflara ayrılarak türlerine göre ayrı ayrı depolanmakta, yasal sürelerde bekletilmekte ve lisanslı firmalar aracılığı ile lisanslı geri kazanım veya bertaraf tesislerine gönderilmektedir. Ayrıca tehlikeli atıklar grubu için drenaj sistemi bulunmaktadır. Yine limanda yangın ve sulama alanlarında kullanılmak üzere, yağmur suyunu toplayan ve arıtılmasını sağlayan bir sistem kullanılmaktadır. (Asyaport, 2022).

Marport Limanının işletmiş olduğu E-RTG dönüşüm projesi ile elektrikli lastik tekerlekli portal vinç ile limanlardaki emisyonların azaltılmasına yönelik yatırım ve çalışmalar yapmıştır. Bu projenin sonucunda karbon ayak izindeki değişim hesaplanmış ve ISO 14064 standardı ile belgelendirilen ilk liman olma özelliğini elde etmiştir. Bu standardın gerekliliği olarak 2013 yılından itibaren konteyner elleçlemelerinin tamamı elektrik enerjisi kullanılarak gerçekleştirilmekte; yalnızca yer değiştirme esnasında dizel yakıt kullanılmaktadır (Keske, 2021: 28). Ayrıca limanda gemiden kaynaklı emisyonların neden olduğu hava kirliliğini en aza indirmek amacıyla aydınlatma, soğutma ve havalandırma gibi ekipmanların enerji ihtiyacını karşılamak için cold ironing (kıyıda gemiye güç veya alternatif deniz gücü, ana ve yardımcı motorları kapalı durumda iken rıhtımdaki bir gemiye kıyı elektrik gücü sağlama işlemi) uygulaması gerçekleştirilmektedir.

Kumport Limanı da 2010 yılında dizel yakıt yerine elektrik enerjisi ile faaliyetler yapmaktadır. Hibrit teknolojisini de kullanarak emisyon oranlarını ve yakıt tüketimini azaltmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, 2021 yılında dizel yakıt tüketiminde %7,3 oranında düşüş sağlanmıştır. Limanda yer alan yönetim binaları, enerji verimli binalar olarak tasarlanmış, aydınlatma ve havalandırma sistemleri için çevre dostu uygulamalar tercih edilmektedir (Kumport, 2021: 56-57): Ayrıca limandaki ofislerin gün ışığından en yüksek düzeyde faydalanılması hedefi göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Ek olarak, ISO 14064 standardına uygun sera gazı emisyon ölçümü gerçekleştirmekte ve atık yönetimi konusunda çalışmalar yapmaktadır.

Samsunport'ta da atıklar tehlikeli ve tehlikesiz atıklar olarak ayrıştırılmaktadır. 2018 yılından itibaren kurumsal anlamda sera gazı ölçümleri yapılmaktadır. 2019 yılında Temiz Deniz Derneği-TURMEPA ile birlikte kıyı temizliği çalışmalarına katılmıştır. Limanın çatısına güneş panelleri kurularak güneş enerjisinden yararlanılmakta ve aydınlatmalar için LED sistemi kullanılmaktadır.

Sürdürülebilirlik kapsamında bakıldığında ek olarak Limakport Limanında fosil yakıtlı vinçlerin kullanımı yerine elektrikli vinçlerin kullanımı arttırılmakta; Borusan Limanında RTG elektrik dönüşüm projesi ile karbondioksit salınımı azaltılmakta; Petkim Limanında ise 8 bin ton karbondioksit emisyon kazanımı ve 32 bin ton su tasarrufu sağlanmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel ticaretin artması ile taşımacılık sektörü her geçen gün büyümektedir. Dünyanın büyük bir bölümünün denizler ve okyanuslarla kaplı olmasından dolayı denizyolu taşımacılığı küresel ticarete sıkça kullanılmaktadır. Ancak hem gemilerin seyir sırasında kullandıkları fosil yakıtlar hem de limanlarda gerçekleşen faaliyetlerden (elleçleme, liman içi ulaşım, depolama vs.) ötürü sera gazı salınımları oldukça fazladır. Bu durumun çevreye vermiş olduğu zararı azaltmak adına limanlarda sürdürülebilir uygulamalar ve çalışmalar mevcuttur. Sürdürülebilir liman yaklaşımında en çok kullanılan politika ise yeşil limandır.

Yeşil limanlar, sürdürülebilir yaklaşımına sahip olan çevre dostu limanlardır. Yeşil limanların temel amacı, çevresel duyarlılığın arttırılarak limanlarda sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır. Yenilenebilir enerjinin kullanılması, fosil yakıt kullanımının azaltılması gibi çalışmalar hem denizyolu taşımacılığında kaynaklanan karbondioksit salınımlarını azaltmakta hem de çevreci bir yaklaşım olmaktadır. Hem dünyada hem Türkiye'de iklim değişiklikleri ile mücadele edebilmek ve çevresel etkileri azaltabilmek için yeşil liman uygulamaları bulunmaktadır. Yeşil limanlara örnek olarak Avrupa'dan Rotterdam Limanı,

Amsterdam Limanı, Hamburg Limanı, Antwerp Limanı, Cenova Limanı; Asya'dan Hong Kong Limanı, Singapur Limanı, Şangay Limanı ve Amerika'dan Los Angeles Limanı verilebilir. Aksa Limanı, Altınel Limanı, Asyaport, Bodrum Kruvaziyer Limanı, Borusan Limanı, Ege Port, Evyaport, Hopaport, Kumport, Limakport, Limaş Limanı, Mardaş, Marport, Petkim Limanı, Solventaş, Nempport, Efesanport, Qterminals Antalya, Poliport ve Samsunport ise Türkiye'de yer alan yeşil limanlardır. Bu limanların ortak özellikleri gönüllülük esasına dayanarak belirli bir çevresel duyarlılık yaklaşımı benimsemeleri ve faaliyetlerini bu yönde gerçekleştirmeleridir. Avrupa limanlarındaki çevresel önceliklerin yıl bazında değiştiği görülmektedir. Ancak özellikle son yıllarda ilk üç çevresel önceliğin kendi aralarında sıralamasının değiştiği ama önceliklerin değişmediği görülmektedir. Bu öncelikler iklim değişikliği, hava kalitesi ve enerji tüketimidir. Gemilerden ve limanlardan kaynaklanan aşırı karbondioksit salınımı küresel ısınmayı tetiklediği için iklim değişikliği önceliği ilk sırada, hava kalitesi ikinci sırada ve enerji tüketimi üçüncü sırada yer almaya başlamıştır. Ayrıca küresel ısınma sonucunda deniz seviyeleri yükselmekte ve denizcilik sektörü bu durumdan olumsuz derecede etkilenmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında denizcilik sektörü, küresel ısınma ve iklim değişikliğini hem etkilemekte hem de bunlardan etkilenmektedir. Bu nedenle gemilerin ve limanların çevreye verdiği zararlar ne kadar azaltılmaya çalışılırsa hem denizcilik sektörü açısından hem de iklim değişikliği açısından olumlu faydası olacağı tahmin edilmektedir.

Sürdürülebilirlik kapsamında yeşil limanların ana hedefi 2050 yılında net sıfır karbon oranına ulaşmaktır. Bunun için liman içi faaliyetlerde yenilenebilir enerji kaynakları sıkça kullanılmakta, gemiler ise düşük kükürtlü yakıtlar kullanılmaktadır. Böylelikle sera gazlarının salınımı azaltılması beklenmektedir. Denizyolu taşımacılığında kaynaklanan emisyon oranlarının dalgalı bir seyir izlediği ve en son 2020 ciddi bir düşüş yaşadığı gözlemlenmektedir (Şekil 4). Buradaki ciddi düşüşün sebebi 2020 yılında ciddi derecede yaşanan Covid-19 pandemisidir. Pandemiden kaynaklı küresel ticaretin sekteye uğraması sonucu taşımacılık da duraksadığı için emisyon oranlarında düşüş yaşanmıştır. Ancak en son verilere bakıldığında emisyon oranının en yüksek seviyede seyir ettiği görülmektedir. Bu emisyon oranlarının daha da çok düşürülebilmesi için tüm dünya genelinde yeşil liman uygulamalarının artması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için gönüllülük esasına dayanan yeşil liman politikalarının zorunlu hale getirilmesi, bazı limanlarda gerçekleştirilen kirlilik önleyici ve temiz enerji kullanımı özendirici olan ceza ve teşvik politikalarının daha çok limanda uygulanması, yenilenebilir enerji kullanımı için yapılan yatırımların artırılması, limanda çalışan personellere yeşil liman uygulamaları hakkında eğitim verilmesi ve limanlarda karbon ayak izinin hesaplanması gibi uygulamalara ağırlık verilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Acciaro, M., Ghiara, H. ve Cusano, M. I. (2014). Energy management in seaports: A New Role For Port Authorities. *Energy Policy*, 71, 4-12.
- Akandere, G. (2021). Yeşil Sertifikalı Limanların Performansının Entegre ENTROPİ -TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(4), 515-535.
- Akın, G. (2006). Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2): 29-43.
- Akın, M. (2020). Yeşil Limanlarda Performans Kriterlerinin Değerlendirilmesi Üzerine Nicel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İskenderun.
- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., Kurt, L. (2005). “Küresel Isınma ve İklim Değişikliği”, *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25): 29-42.
- Aksoy, F. (2023). İklim Değişikliğinin Sosyoekonomik Etkilerinin Modellenmesini Geliştirmek İçin Bir Çerçeve. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Alnıpak, S., & Yorulmaz, M. (2019). Limanlarımızda Sürdürülebilir Çevre Yönetimi: Yeşil Liman Kavramı, VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 12-13.
- Aregall, M. G., Bergqvist, R. ve Monios, J. (2018). A Global Review Of The Hinterland Dimension Of Green Port Strategies. *Transportation Research Part D*, 59, 23-34.
- Artiah, T., Lee, D., Nelson. D. and Walker J. (2010). The Determinants of Corporate Sustainability Performance. *Journal of Accounting and Finance*, 50(1), 31-51.
- Asyaport Limanı. (2022). Sürdürülebilirlik Raporu, 2022.
- Aşkın, Ö. (2023). Yeşil İnsan Kaynakları Uygulamalarının Yeşil Liman Performansı Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Ateş, A. ve Akın, M. (2014). Türkiye’de Yeşil Liman Kavramı ve Yasal Çerçevesi. <https://i-sem.info/PastConferences/ISEM2014/ISEM2014/papers/A7-ISEM2014ID31.pdf> (Erişim Tarihi: 23.10.2023).
- Çimen, N. (2023). Büyük Kentler ve Küresel Isınma İlişkisi: Kocaeli-Şanlıurfa Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Danışman Koşar, İ. ve Özalp, G. (2016). Karbon Ayak İzinin Azaltılmasında Yeşil Liman Uygulamasının Rolü: Marport Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 8(Özel Sayı), 99-116.

- Demir, E. (2021). Yeşil Liman Kriterlerinin AHS Metodu ile Analiz Edilerek Performans Değerlendirilmesinin Yapılması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Demirbaş, M. ve Aydın, R. (2020). 21. Yüzyılın En Büyük Tehdidi: Küresel İklim Değişikliği. *Ecological Life Sciences*, 15(4): 163-179.
- Demirel, N., Acer, A., Alagöz, S. (2021). *Tedarik Zinciri Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- ESPO (European Sea Ports Organization) (2012). Green Guide: Towards Excellence in Port Environmental Management and Sustainability. www.espo.be/media/espopublications/espo_green%20guide_october%202012_final.pdf (Erişim Tarihi: 26.10.2023)
- ESPO (European Sea Ports Organization) (2023). ESPO Environmental Report 2023: EcoPorts in Sights. www.espo.be/media/ESPO%20Environmental%20Report%202023.pdf (Erişim Tarihi: 06.11.2023).
- Geneş, E. (2022). İşletmelerin Sürdürülebilirlik Stratejileri İle Sürdürülebilir Tedarik Zinciri ve Lojistik Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Goss, R. O. (2002). An Early History of Maritime Economics. *International Journal of Maritime Economics*, 4(4), 390-404.
- Gök, A. (2023). Türkiye’de İklim Değişikliği Politikaları ve Sürdürülebilir Finans Uygulamalarının Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Healy, S. (2020). Greenhouse Gas Emissions from Shipping: Waiting for Concrete Progress At IMO Level. Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652754/IPO_L_BRI\(2020\)652754_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652754/IPO_L_BRI(2020)652754_EN.pdf) (Erişim Tarihi: 24.10.2023).
- <https://climate.nasa.gov/vital-signs/carbon-dioxide/> (Erişim Tarihi: 21.10.2023)
- [https://egethm.csb.gov.tr/hava-ve-bilesenleri-i-96567#:~:text=Atmosferde%20bulunan%20gazlar%20C4%B1%20iki%20grupta,%20C%20neon%20C%20ksenon\)%20d%C4%B1r.](https://egethm.csb.gov.tr/hava-ve-bilesenleri-i-96567#:~:text=Atmosferde%20bulunan%20gazlar%20C4%B1%20iki%20grupta,%20C%20neon%20C%20ksenon)%20d%C4%B1r.) (Erişim Tarihi: 13.10.2023)
- <https://evrimagaci.org/blog/kuresel-isinma-ve-iklim-degisikligi-nedenleri-ve-onleme-yollari-13690> (Erişim Tarihi: 13.10.2023)
- <https://link.springer.com/content/pdf/10.1057/palgrave.ijme.9100052.pdf> Erişim Tarihi: 17.10.2023

<https://marport.com.tr/kurumsal/detay/cevre-politikasi> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

<https://spk.gov.tr/surdurulebilirlik> (Erişim Tarihi: 18.10.2023)

https://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_atmosferi (Erişim Tarihi: 13.10.2023)

<https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/kuresel-isinma-el-ninolari-guclendiriyor/1621791> (Erişim Tarihi: 21.10.2023).

<https://www.ankasam.org/iklim-degisikliginin-kuresel-deniz-ticaretine-etkileri/> (Erişim Tarihi: 10.11.2023).

<https://www.ankasam.org/iklim-degisikliginin-kuresel-deniz-ticaretine-etkileri/> (Erişim Tarihi: 09.11.2023)

<https://www.asyaport.com/tr-TR/cevre-ve-sosyal-sorumluluk/627903> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

<https://www.bbc.com/turkce/articles/cml1njv309do#:~:text=El%20Nino%2C%20k%C3%BCresel%20iklimde%20en,%20S%C4%B1cak%2C%20so%C4%9Fuk%20ve%20etkisiz.&text=2%2D7%20y%C4%B1l%20aras%C4%B1%20bir,atmosfere%20b%C3%BCy%C3%BCk%20miktarde%20%C4%B1s%C4%B1%20kat%C4%B1yor.> (Erişim Tarihi: 22.10.2023).

<https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-sea-level> (Erişim Tarihi: 22.10.2023).

<https://www.dilekasan.com/sera-gazlari-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 13.10.2023)

<https://www.dilekasan.com/surdurulebilir-yesil-liman-uygulamalari/> (Erişim Tarihi: 26.10.2023).

<https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/co2-emissions-from-international-shipping-in-the-net-zero-scenario-2000-2030-3>

[https://www.imo.org.tr/Eklenti/803,sera-gazi-kuresel-isinma-ve-kyoto-protokolupdf.pdf?0#:~:text=Metan%2C%20ozon%20ve%20kloroflorokarbon%20\(CFC,k%C3%BCresel%20%C4%B1s%C4%B1nma%20olarak%20ifade%20edilir.](https://www.imo.org.tr/Eklenti/803,sera-gazi-kuresel-isinma-ve-kyoto-protokolupdf.pdf?0#:~:text=Metan%2C%20ozon%20ve%20kloroflorokarbon%20(CFC,k%C3%BCresel%20%C4%B1s%C4%B1nma%20olarak%20ifade%20edilir.) (Erişim Tarihi: 19.10.2023).

<https://www.noaa.gov/climate> (Erişim Tarihi: 21.10.2023)

<https://www.obi.bilkent.edu.tr/bultenorta/ekoorta08092017.pdf> (Erişim Tarihi: 22.10.2023)

<https://www.petkim.com.tr/iklim-ve-cevre> (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

https://www.portofamsterdam.com/sites/default/files/2023-05/Visie%20ketenverduurzaming2022_DTP04_ENG%5B9363%5D.pdf (Erişim Tarihi: 06.11.2023).

<https://www.seragazidogrulama.com/sera-gazi-nedir-sera-gazlari-nelerdir-nasil-olusur-sera-gazi-etkisi-nedir-sera-gazi-emisyonu-nedir-nasil-azaltilir> (Erişim Tarihi: 13.10.2023)

- <https://www.un.org/en/academic-impact/sustainability> (Erişim Tarihi: 18.10.2023)
- Ilık, M. (2020). Tatvan Limanı'nın Yeşil Liman Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis.
- International Maritime Organization. (2018). IMO Action to Reduce Greenhouse Gas Emissions From International Shipping, <https://www.wcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/IMO%20ACTION%20TO%20REDUCE%20GHG%20EMISSIONS%20FROM%20INTERNATIONAL%20SHIPPING> (Erişim Tarihi: 24.10.2023).
- IPCC (2022). *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change* https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_I_FullReport.pdf (Erişim Tarihi: 21.10.2023)
- IPCC. (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.
- Karaman, S. Ve Gökalp, Z. (2010). Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Su Kaynakları Üzerine Etkileri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(1): 59-66.
- Karlı, H. & Karlı Öztaş, R. G. & Aydın, H. (2020). Rotterdam, Antwerp ve Hamburg Limanlarının Akıllı Liman Bağlamında Değerlendirilmesi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 9(18), 01-16.
- Kaya, E. N. (2022). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Limanlar Örnek Çalışma: Samsunport. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Keske, B. (2021). Yeşil Liman Olabilme Potansiyelleri Açısından Limanların ANP-BOCR Yöntemi ile Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
- Korucuk, S. & Memiş, S. (2019). Yeşil Liman Uygulamalarının Performans Kriterlerinin Dematel Yöntemi ile Önceliklendirilmesi: İstanbul Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 134-148.
- Köseoğlu, M. C. & Solmaz, M. S. (2020). Türkiye ve Dünya Yeşil Liman Ölçütlerinin Karşılaştırılmalı Bir Değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 12(Özel Sayı), 33-57.
- Kumport Limanı (2021). Sürdürülebilirlik Raporu 2021. https://www.kumport.com.tr/resources/files/documents/KUMPORT2021_TR_240123.pdf (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

- Lam, J. S. L. ve Notteboom, T. (2014). The Greening Of Ports: A Comparison Of Port Management Tools Used By Leading Ports n Asia and Europe. *A Transnational Transdisciplinary Journal*, 34(2), 169-189.
- Maritime & Port Authority of Singapore (2022). Annual Report 2022: Charting An Innovative And Sustainable Future For Martime Singapore. https://www.mpa.gov.sg/docs/mpalibraries/mpa-documents-files/comms-and-community/annual-report/mpa_integrated_ar_2022.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2023).
- Maslin, M. (2014). *Climate Change: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Mataracı Gültepe, G. D. (2016). Yeşil Liman Yaklaşımı ve Liman İşletmelerinde Sürdürülebilirlik. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Nordhaus, W. D. (2018). Projections and Uncertainties about Climate Change in an Era of Minimal Climate Policies. *American Economic Journal: Economic Policy*, 10(3), 333-360.
- Onaran, B. (2014). *Sürdürülebilir Pazarlama*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Özdemir, Ü. (2018). Türkiye’de Yeşil Liman Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme Örneği. *Social Science Studies Journal*, 4(16), 1209-1218.
- Özispa, N. & Arabelen, G. (2021). Limanalrın Sürdürülebilirlik Stratejilerinin AHP Yaklaşımı ile Önceliklendirilmesi. *Journal of Yasar University*, 16(63), 1430-1453.
- Öztemiz, H. H. (2021). Uluslararası Denizyolu Taşımacılığı Bağlamında Liman Etkinliği ve Sektör Performansının Dış Ticaret İle İlişkisi: 2035 Yılı Türkiye Dış Ticaret Projeksiyonu,. Doktora Tezi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Alanya.
- Panama Kanalı'nda kuraklık: Günlük gemi geçişi 25'e indirildi.* (1 Kasım 2023). <https://www.bbc.com/turkce/articles/ckd9dq1r4qgo> (Erişim Tarihi: 11.10.2023).
- Port Of Antwerp Bruges, <https://www.portofantwerpbruges.com/en/our-port/climate-and-energy-transition>, Erişim Tarihi: 08.11.1023)
- Port Of Genoa, (2021). The Ports of Genoa Sustainable Routes. <https://www.portsofgenoa.com/en/sustainability-en/green-port-en.html> (Erişim Tarihi: 03.11.2023).
- Rörsch, A., Courtney, R. S., & Thoenes, D. (2005). Global Warming and The Accumulation of Carbondioxide in The Atmosphere: A Critical Consideration of the Evidence. *In Environment*, 16(1).
- Sanrı, Ö. (2021). Yeşil Limanlar Üzerine İçerik Analizi, 2009-2020. *Beykoz Akademi Dergisi*, 9(2), 50-72.

- Sevgili, C. & Türkistanlı, T. T. (2019). Kuzey Deniz Yolu ve Türkiye'nin Denizyolu Taşımacılığına Etkisi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Shanghai International Port, (2020). Sustainable Development Report. <https://en.portshanghai.com.cn/SustainabilityReport/1748.jhtml> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).
- Sluntaş, E. (2021). Türk Çevre Mevzuatının Yeşil Liman Uygulamaları Kapsamında Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tol, R. S. J. (2018). The Economic Impacts of Climate Change. Review of Environmental. *Economics and Policy*, 12(1), 4–25.
- Tunçluer, H. (2010). *Sürdürülebilirlik*, Tunçluer Yayınları, İstanbul.
- Türk Standartları Enstitüsü (TSE). <https://www.tse.org.tr/yesil-liman-eko-liman-projesi/> (Erişim Tarihi: 29.10.2023)
- Türkeş, M. (2007). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler. *İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi*, 1(1): 26-37.
- TÜRKLİM. (2021). “Türkiye Limancılık Sektörü 2021 Raporu”, <https://www.turklim.org/turklim-sektor-raporu-2021/>. (Erişim Tarihi: 25.10.2023).
- TÜRKLİM. (2022). “Türkiye Limancılık Sektörü 2022 Raporu”, <https://www.turklim.org/turklim-sektor-raporu-2022/>. (Erişim Tarihi: 25.10.2023).
- UNFCCC. (2023). What is the United Nations Framework Convention on Climate Change? | UNFCCC. <https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change> (Erişim Tarihi: 20.10.2023)
- United Nations. (1992). United Nations Framework Convention On Climate Change. https://enerji.gov.tr//Media/Dizin/EVCED/tr/%C3%87evreVe%C4%B0kl im/%C4%B0kl imDe%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi/Birle%C5%9Fmi %C5%9FMilletler%C4%B0kl imDe%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%C3%87er%C3%A7eveS%C3%B6zle%C5%9Fmesi/Belgeler/%C3%87er%C3%A7eve_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi.pdf. (Erişim Tarihi: 20.10.2023).
- World Ports Sustainability Report (2020). <https://sustainableworldports.org/wp-content/uploads/WORLD-PORTS-SUSTAINABILITY-REPORT-2020-FIN.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2023).

- Yahşi, M. (2022). Lojistik'te Sürdürülebilirlik ve Yeşil Liman: Türkiye Örneği. 11. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi. Kocaeli.
- Yang, Y. C. ve Chang, W. M. (2013). Impacts Of Electric Rubber-Tired Gantries On Green Port Performance. *Research in Transportation Business & Management*, 8, 67-76.
- Yeğın, A.O. (2023). Limanlarda Tehlikeli Yük Operasyonları İle İlgili Riskler ve Alınacak Önlemlerin Bulanık Çok Kriterli Bütünleşik Modelle İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Yılmaz, F. (2019). “Yeşil-Eko Liman Yaklaşımı”nın Deniz Ticareti ve Lojistik Sektörüne Katkıları: Türkiye ve AB'deki Uygulamaların Karşılaştırılması. *Journal of Transportation and Logistics*, 4(2), 65-78.
- Yorulmaz, M. & Baykan, Z. (2023). Türkiye’de Sürdürülebilir Liman İşletmeciliği ve Yönetimi Literatürünün Değerlendirilmesi. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, 3(1), 01-12.

Bölüm 3

TURİZM FAKÜLTELERİNDE MESLEKİ İNGİLİZCE ÖĞRETİM SÜREÇLERİNDE YAŞANAN SORUNLARA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Davut Uysal¹

ÖZET

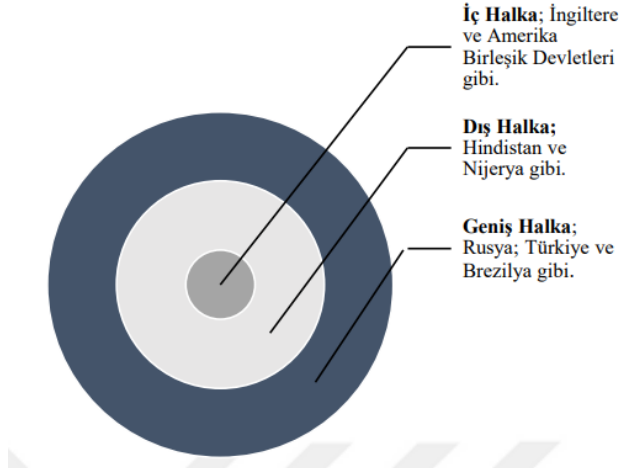
Bu bölümün amacı İngilizce dil öğretimine yönelik sıklıkla kullanılan bazı temel kavramlara ve yabancı dil öğrenme süreçlerinde güdülenmenin rolüne değinmektir. Sonrasında Osmanlı döneminden başlayarak yabancı dil öğretiminin tarihçesi, turizm sektöründe yabancı dile olan gereksinim ve turizm fakültelerinde yabancı dil öğretiminin mevcut durumu ve dil öğretimi ile ilgili yaşanan sorunlar, özel amaca yönelik İngilizce öğretimi, özel amaca yönelik İngilizce öğretiminde öğretim elemanlarının rolleri, öğrencilerinin genel özellikleri, özel amaca yönelik İngilizce öğretimi ile genel amaca yönelik İngilizce öğretiminin karşılaştırmalı özeti, özel amaca yönelik İngilizce öğretimine yönelik program tasarımı ve gereksinim çözümlemesi süreçleri, ders tasarım süreçleri, ders içeriği ve öğretim programı tasarımı ve tasarım sürecine yönelik yaklaşımlar ve özel amaca yönelik İngilizce öğretimi program tasarımında dikkat edilmesi gereken temel hususlara değinilecek, sonrasında özel amaca yönelik İngilizce öğretimi ders materyallerinin seçimi ile alan yazında turizm öğrencilerine yönelik yapılmış mesleki yabancı dil gereksinim çözümlemesi çalışmalarının bulguları özetlenecektir. Bu bölümde paylaşılan teorik ve ampirik bulguların başta turizm öğretiminde olmak üzere İngilizcenin mesleki amaçlı öğretimin yapıldığı her kademe için değerli bulgular oldukları düşünülmekte ve ilgili kurumların mesleki yabancı dil öğretim programlarının tasarımında bir rehber fonksiyonu görmesi beklenmektedir.

GİRİŞ

İngilizce dili gerek birinci dil gerekse yabancı dil olarak dünyanın her yerinde yaygın şekilde konuşulan bir dildir. Bir başka ifadeyle İngilizce günümüzün farklı kültürlerinden gelen insanların ortak iletişim dili

¹ Doç. Dr. Davut Uysal, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, davutuysal@gmail.com,
ORCID No: [0000-0001-8241-4407](https://orcid.org/0000-0001-8241-4407)

fonksiyonunu üstlenmiştir. Özellikle teknolojik gelişmeler İngilizce dilinin bu rolünü perçinlemektedir. İngilizcenin dünya üzerinden yaygın şekilde konuşulan bir dil olmasının ABD'nin küresel bir ekonomik güç olmasının ve teknoloji üreten bir devlet olmasının doğal bir sonucu olduğu savunulmaktadır (Pennycook, 2006). İngilizcenin dünya çapında bir iletişim dili haline gelmesiyle birlikte İngilizcenin öğretimine yönelik anadili İngilizce olmayan ülkelerin atabileceği iki adım söz konusudur. Bu adımlardan ilki İngilizcenin ülkenin resmi dili olarak ilan edilmesi veya İngilizcenin yabancı dil olarak öğretilmesidir (Crystal, 2003). Bu noktaya yönelik Karchu (1988) tarafında ileri sürülen üç halka teorisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Şekil 1'de görüldüğü üzere İngilizceyi konuşan milletler iç halka, dış halka ve geniş halka olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

Şekil 1. Karchu'nun (1988) İngilizce Halka Modeli

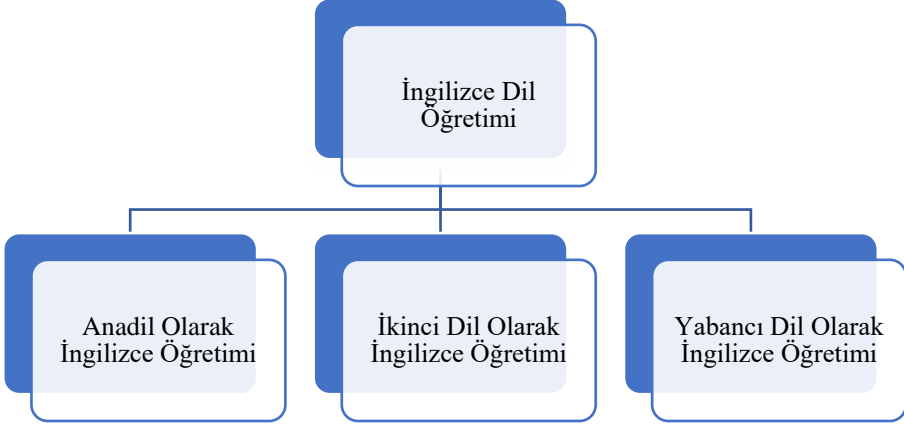
Şekil 1'de görüldüğü üzere, İngilizcenin anadil olarak konuşulduğu ülkeler merkezde yer alan iç halkayı oluşturmaktadır. Bu halkada yer alan ülkeler İngilizcenin hem dilbilimsel hemde kültürel merkezi pozisyonundadırlar. Bu ülkelere İngilizcenin anadil olarak konuşulduğu Kanada, ABD, İngiltere ve Avusturalya örnek olarak verilebilir. Merkezdeki bu halkanın hemen dışında dış halka yer almaktadır. Bu halkada İngilizcenin eğitim ve yönetim alanında resmi dil olarak kullanıldığı ama ülkenin anadili olmayan ülkeler yer almaktadır. Bu halkaya yönelik Hindistan, Sri Lanka, Nijerya örnek olarak verilebilir. En dışta yer alan geniş halka ise İngilizce dilinin okullarda öğrencilere yabancı dil olarak öğretilmekte ama sosyal hayatta ve resmi kurumlarda kullanılmamaktadır (Karchu, 1988)

LİTERATÜR TARAMASI

Dil Öğretiminde Kullanılan Temel Kavramlar

Dil öğretim süreçlerine yönelik kullanılan bir çok kavram vardır ve bu kavramlar birbirlerinden anlamlı şekilde farklıdır. Dil öğretim süreçlerinin doğru anlaşılması ve planlanabilmesi için bu kavramlara hakim olunması önemlidir. Birinci dil veya anadil kavramı bireylerin hayatlarının başında anne-babalarından ve yakın çevrelerinden edindikleri dil için kullanılır. Bu dil bireylerin bilinç altına inmekte ve bireylerin içinde yaşadıkları toplumla en güçlü bağlarını oluşturmaktadır (Aksan, 1990). İnsanoğlu dünyaya geldikten sonra zihinlerini dolduran ilk dildir. Burada öğrenmeden ziyade edinme söz konusudur. Öğrenme ve edinme kavramları arasında ne tür bir farkın sözü konusu olduğu bölüm içerisinde daha sonra detaylı olarak açıklanacaktır. Anadil yada birinci dil sonrası öğrenilen veya edinilen her dil ikinci dil olarak kabul edilmektedir (Klein, 1986).

İkinci dil genelde hedef dilin toplumca yaygın olarak konuşulduğu ve iletişim aracı fonksiyonu üstlenen dil için kullanılır. Almanya’da Türk kökenli bir ailede doğan bir gencin anadili Türkçe ve içinde yaşadığı toplumla etkileşim sonrası edindiği ve toplumda bir iletişim aracı olarak kullanılan Almanca ise onun ikinci dilidir. Burada Almancanın bir yabancı dil olmadığı vurgulanması önemlidir. Çünkü yabancı dil öğretim yolu ile okullarda öğrenilen ve içinde yaşanılan toplumda gündelik bir iletişim aracı fonksiyonu olmayan dil için kullanılır (Klein, 1986). Türkiyede İngilizceyi okullarda veya özel kurslarda aldığı eğitim ile öğrenen kişilerin İngilizceyi bir yabancı dil olarak öğrendiği ifade edilebilir. Henrici (2007) yabancı dili tek bir dilin yaygın şekilde konuşulduğu toplumlarda öğretilen bir başka dil için kullanmış ve yabancı dilin öğrenilen toplumda gündelik hayatta bir iletişim aracı olarak kullanılmadığına vurgu yapmıştır. İkinci dil öğretildiği toplumda başlıca iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. İngilizcenin Hindistandaki durumu buna güzel bir örnek olarak verilebilir. Buraya kadar anlatılanlar Şekil 2’de görüldüğü gibi özetlenebilir.

Dil Öğretiminde Dil Edinimi ve Öğrenimi Arasındaki Fark

Konuya yönelik ileri sürülen görüşler farklılık göstermektedir. Krashen (1981) bir dilin edinimi ile öğrenimi arasında çok net bir ayrıma gitmektedir. Edinme söz konusu olduğunda hedef dile uzun süre maruz kalma ve dilin bilinçaltına işlenmesi söz konusudur. Öğrenme durumunda ise bilinçli bir gayret ve azim söz konusudur. Bu bakışa göre bir dil günlük hayatta iletişim aracı olarak kullanıldığı bir ortamda ilgili dile maruz kalınarak bilinçaltınca içselleştiriliyorsa burada dilin “edinimi” söz konusudur. Hedef dil sınıfta bir öğretmen aracılığıyla öğretim yoluyla içselleştirilmeye çalışılıyorsa “öğrenme” durumunun söz konusu olduğu ifade edilebilir (Kramina, 2000). Hedef dil öğrenen tarafından bilinçaltına içselleştirildiği durumlarda o öğrencinin ilgili dilin gramerine yönelik yetersiz olması ama dilin iletişim aracı olarak kullanımına yönelik becerilerinin iyi düzeyde olması beklenmektedir. Eğer hedef dil biliçüstü olarak içselleştirilirse, o dilin gramerine yönelik yeterliğinin iyi olması ama bir iletişim aracı olarak kullanımına yönelik becerilerinin ise zayıf olması beklenebilir. Birinci dilin edinimi genelde öğrenen tarafından çocuk yaşlarda gerçekleşir ve öncesinde edinilen bir başka dil yoktur. İkinci dilin ediniminin söz konusu olduğu durumda öğrenen ikinci dili anadili ile birlikte eşzamanlı olarak edinmektedir. Bir dilin edinimi ile öğrenimi arasındaki fark Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1. Öğrenme ve Edinme Kavramları Arasındaki Fark

Öğrenme	Edinme
<ul style="list-style-type: none">• Yapaydır• Çok tekniktir• Öğrenenin önceliği yazılı dil becerisinin geliştirilmesi üzerinedir• Tümdengelsel bir öğretim söz konusudur, yani öğretim kural odaklıdır ve yukarıdan aşağıya doğrudur.• Önceden hazırlanan bir ders izlencesi olmalıdır• Dilin öğrenilmesine yönelik aktiviteler kullanılır• Genelde şekilseldir• Bilgi üretirimi söz konusudur	<ul style="list-style-type: none">• Doğaldır• Bireyseldir• Öğrenenin ve öğretenin önceliği dilin konuşulabilmesi üzerinedir• Tümevarımsal bir durum söz konusudur. Yani süreç kuralların keşfedilmesi esasına dayanmaktadır. Tabandan tavana doğrudur.• Sıkı şekilde takip edilen bir ders izlencesi mevcut değildir. Süreç genelde doğaçlama ilerler.• Sunulan aktiviteler hedef dildedir.• İletişim merkezlidir• Öğrencinin becerileri geliştirilir

Kaynak: (Badea, 2009)

Dil Öğreniminde Güdülenme ve Rolü

Güdülenme her alanda başarı için çok önemlidir. Güdülenme her öğrenme sürecinde geçerli olabilir ve bu süreçlerden bir tanesi yabancı dil öğrenimidir. Güdülenme davranışları tetikleyen, onları rehberlik eden ve kontrol eden içsel bir durumdur (Woolfolk, 1998). Slavin (1995) güdülenme kavramını zaman içinde kişilerin davranışlarını aktif hale getiren, yönlendiren ve aynı zamanda sürekliliğini sağlayan içsel bir süreç olduğuna vurgu yapmıştır. Bu tanımlara bakarak güdülenmenin her öğrenme sürecinde olduğu gibi yabancı dil öğrenim süreçlerinde çok önemli olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bireyler anadillerini ailesi ve çevresi ile iletişim kurabilmek için güdülenme sonucu edinirler (Mower, 1960). Gardner (1982) bu görüşten etkilenmiş ve bu görüşü temel alarak güdülenmeye yönelik bir model ileri sürmüştür. Bu model aşağıdaki bileşenlerden oluşmaktadır:

- Sosyo-kültürel çevre
- Öğrenenler arası bireysel farklılıklar
- Öğrenmenin gerçekleştiği çevre

Bu modele dayanarak bir tür güdülenme için üç bileşenin varolması gerektiği savunulmuştur (Gardner,1982);

- Çaba (Güdü)
- İstek (Öğrenci)
- Etki (Duygusal öğrenci tepkileri)

Bütünleyici ve araçsal güdülenme olmak üzere iki tip güdülenmeden bahsedilebilir. Bütünü güdülenmiş öğrenenler anlamak amaçlı öğrenmeyi daha çok isterler ve öğrendikleri yabancı dilin konuşanlarını daha yakından tanımayı ve

onların kültürlerinin bir parçası olmayı isterler ve bundan dolayı hedef dili öğrenme noktasında istekleri yoğundur (Ellis, 1997; Masgoret & Gardner, 2003).

Araçsal güdülenmiş öğrenenler hedef dili çok basit gerekçelerden dolayı öğrenmeyi istemektedirler. Bu sebep bir okula kabul edilmek, daha yüksek maaş veya terfi olanağı, toplumsal saygınlık gibi gerekçeler olabilir. Yani araçsal güdülenmiş bir öğrenen dili ekonomik bir kazanım elde etmek için arzulamaktadır. Her iki tür güdülenmede dil öğrenim süreçlerinde önemlidir. İlgili alan yazında yapılan bir çok çalışma bunu desteklemektedir (Gardner & Lambert, 1972). Brown (2000) bir dili yabancı dil olarak öğrenenlerin bu bahsi geçen iki tür güdülenmenin karışımı, yani hibrit bir güdülenmeye ihtiyaç duyduklarını savunmuştur. Konuya yönelik Fillmore (1991) yabancı dilin öğrenilmesine yönelik üç koşulun öğrenenlerce karşılanması gerektiğini savunmuştur;

- Güdülenmiş öğrencilerin dili öğrenmeye yönelik bir ihtiyaç hissetmesi
- Hedef yabancı dili anadil olarak konuşanlardan desteğin alınması
- Öğrenen ile hedef dili anadil olarak konuşanlar arasında bir tür etkileşim söz konusu olması

Bütünleyici ve araçsal güdülenme birbirini tamamlayan güdülenme türleri olarak görülmektedir. Hangi tür güdülenmenin söz konusu olduğu öğrenme ortamına göre değişmektedir (Ellis, 1997). Güdülenmeyi içsel ve dışsal güdülenme diye ayıran araştırmacılar olmuştur. İçsel güdülenme öğrenenin merakından kaynaklı güdülenme olarak tanımlanırken, dışsal güdülenmenin ise bir kazanım elde etmeye yönelik arzu ile yakından ilişkili olduğu savunulmuştur (Woolfolk, 1998; Ryan & Deci, 2000; Santrock 2004). İçsel ve dışsal güdülenme arasındaki fark Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. İçsel ve Dışsal Güdülenme Arasındaki Fark

İçsel Güdülenme	Dışsal Güdülenme
<ul style="list-style-type: none">• Zorlukla mücadele vardır• İlgi ve merak vardır• Bağımsız karar alınabilir ve kişisel gelişim temin edilir• Sorunların çözümü noktasında bağımsız hareket etme kabiliyeti vardır• Başarıya yönelik içsel bir kriter konulmuştur	<ul style="list-style-type: none">• Kolaycılık söz konusudur• Yüksek not alma veya birisini memnun etme amaçlıdır• Sorunların çözümünde öğretmene bağımlı olma söz konusudur• Hangi adımın atılması gerektiğine yönelik karar alım süreçlerinde öğretmene bağımlılık söz konusudur• Başarıya yönelik dışsal bir kriter vardır

Kaynak: (Spolsky, 1989)

İngilizce öğrenmeye yönelik olumlu tutuma sahip olan öğrenenlerin hem bütünleyici hemde araçsal güdülenmeleri söz konusudur (Ditua, 2012). İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenenler için araçsal güdülenmiş olmaları öğrenme süreçlerinde daha fazla etkiye sahiptir (Moskovsky & Alrabai, 2009).

Türkiyede Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğretiminin Kısa Tarihi

Ülkemizde yabancı dil öğretimine yönelik çabaların yaklaşık iki yüzyıldan önce başladığı bilinmektedir. Bu zaman diliminde çok farklı öğretim sistemleri ve yöntemleri işe koşulmuştur. Tüm bu çabalara rağmen günümüz koşullarında yüksek öğretime gelen öğrencilerin ortaöğretimden yetersiz İngilizce dil yeterlik düzeyi ile geldikleri görülmektedir (Demirel, 1999). Herşeye rağmen bir yabancı dil bilmenin çok gerekli olduğu genel kabul gören bir görüştür. Ülkemizde bazı yükseköğretim kurumları yabancı dilde eğitim vermeye başlamıştır ve bu uygulama büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirilerin odak noktası bir alanda yabancı dilde eğitim verilmesinin ilgili alanın içeriğinin etkili şekilde öğrenenlerce anlaşılmasında engel teşkil edeceğine yöneliktir (Bayraktaroğlu, 2015). Yabancı dil öğretimine yönelik çabaların özellikle 1. Dünya savaşı sonrası yoğunlaştığı görülmektedir. 1933 yılında ülkemiz yüksek eğitim sisteminde gerçekleştirilen köklü değişikliklerin bir sonucu olarak yurt dışından alan uzmanları ülkemize getirilmiş ve eğitim sistemimizi inceleyerek detaylı bir rapor hazırlamaları talep edilmiştir. Hitler Almanyasından kaçan birçok öğretim üyesi ülkemize gelmiş ve üniversitelerde ders vermişlerdir. Bu bile yabancı dil öğretimine yönelik sorunların çözülmesine bir çare olamamıştır.

Yabancı dil öğretiminin ortaöğretim kademesinde yaygınlaşmasıyla birlikte eğitim sistemi ciddi ciddi şekilde yabancı dil öğreticisi ihtiyacı hissetmiş ve bu ihtiyacın farklı karşılanması yolu gitmiştir (Demircan, 1988):

- Üniversitelerin farklı bölümlerinden mezun olan ve A, B, C yabancı dil düzeyine sahip olanlar,
- Eğitim Enstitülerinin yabancı dil bölümlerini dışarıdan bitirenler,
- Eğitim Enstitüsü yaz okulunu açıktan bitirenler,
- Eğitim Enstitüsünden hızlandırılmış eğitim alanlar,
- Milli Eğitim Bakanlığınca bazı zamanlarda açılan ve öğretmen muavinliği sınavını başarı ile geçenler

Bu listeden ilk dikkati çeken nokta yabancı dil öğretmeni olarak istihdam edilen öğretmenlerin genelde yabancı dil eğitimi veren bir okuldan mezun olmadıklarıdır. 1956 yılı itibarıyla derslerinden bazılarını yabancı dilde öğreten tek kurumun Galatasaray Lisesi olduğu görülür. Daha sonra Anadolu liseleri açılmış ve iyi bir yabancı dil eğitiminin verilmesi amaçlanmıştır (Demirel, 1993). 1983 yılında 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitime yönelik kanun yürürlüğe

girmiş eğitim kurumlarında okutulacak yabancı dil derslerine ve içeriklerine düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeyle uyulması gereken temel esaslar şöyle belirlenmiştir (Resmi Gazete, 1983/18196: 24);

- Türk vatandaşlarına Türkçe dışında bir dil anadil olarak okutulamaz veya okutulması önerilemez,

- İlköğretim, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumlarında, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersleri ve Türk Kültürüne yönelik dersler yabancı bir dilde okutulamaz. Öğrencilere, bu derslerde Türkçeden başka bir dilde araştırma görevleri ve ödev yaptırılmaz,

- Türkiye’de eğitim ve öğretim yapılacak yabancı diller, Milli Güvenlik Kurulunun görüşü alınarak, Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edilir,

- İlk, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında hangi derslerde yabancı dilde eğitim ve öğretimin yapılacağı MEB tarafından, yükseköğretim kurumlarında hangi derslerde yabancı dilde eğitim ve öğretimin yapılacağı dersler YÖK tarafından belirlenir.

- Bir yabancı dilde okutulacak derslerin programlarının tabi olacağı esaslar; ilköğretim ve yaygın eğitim kurumları için MEB, yükseköğretim kurumları için YÖK tarafından belirlenir,

- Yabancı dil eğitim ve öğretimiyle ilgili uygulamaların Türk Milli eğitiminin amaçlarına, temel ve ana ilkelerine ve bu Kanundaki esaslara uygunluğu; ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında MEB; yükseköğretim kurumlarında YÖK tarafından denetlenir.

Bir yabancı dil bilmenin bireylere sağlayacağı mesleki avantajlar ve sağlayacağı sosyal saygınlığa yönelik inanç artmış ve beraberinde yabancı dil öğretimi hem kamu hem özel sektörde yaygınlık kazanmıştır. Kamu eliyle yabancı dil öğretimi Anadolu Liseleri ve Süper Liseler eliyle yapılmaya çalışılırken özel sektörde ise Milli Eğitime bağlı bir çok eğitim kurumu açılmış ve bu kurumlarda yabancı dil öğretimine büyük önem verilmiştir. İngilizce öğretimin desteklenmesi amaçlı ilk önce Ortadoğu Teknik Üniversitesi kurulmuş sonrasında bunu Boğaziçi Üniversitesi takip etmiştir. Bu iki kurumun eğitim dili büyük oranda İngilizce olmuş ve bu özellikleriyle diğer yüksek öğretim kurumlarından ayrılmışlardır.

Daha sonra bu üniversiteleri 1983 yılında Bilkent Üniversitesinin kuruluşu, 1993 yılında Koç Üniversitesinin kuruluşu ve 1997 yılında Sabancı Üniversitesinin kuruluşu izlemiştir. Tüm bu çabalara rağmen günümüzde yabancı bir dil olarak İngilizcenin genç nesillerce etkili şekilde konuşulabildiğini söylemek zordur. Yapılan araştırmalar 15-29 yaş aralığında

bulunan gençlerin halen yetersiz yabancı dil bilgisine sahip olduklarını göstermektedir (Başat, 2014).

2018 yılında yayınlanan İngilizce Yeterlik İndeksine (EPI) bakıldığında, ülkemizin yeterlik puanının 47.17 ile düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Aynı skorun 2014 yılında 47.80 olduğu ve 4 yıllık bir zaman diliminde düştüğü görülmektedir. Avrupa ülkelerinin EPI puan ortalamasının 56.64 olduğu dikkate alındığında ülkemizin durumu daha net anlaşılabilir. Tablo 3'te 32 Avrupa ülkesinin EPI puanı görülmektedir. Ülkemiz bu listede 31. Sırada yer almaktadır (EPI, 2018).

Tablo 3. Avrupa Ülkelerinin 2018 EPI Skorları

İsveç	70.72	Çekya	59.99
Hollanda	70.31	Macaristan	59.51
Norveç	68.38	Yunanistan	58.49
Danimarka	67.34	Slovakya	58.11
Lüksemburg	66.33	Bulgaristan	57.95
Finlandiya	65.86	Litvanya	57.81
Slovenya	64.84	İspanya	55.85
Almanya	63.74	İtalya	55.77
Belçika	63.52	Fransa	55.49
Avusturya	63.13	Beyaz Rusya	53.53
Polonya	62.45	Rusya	52.96
İsviçre	61.77	Ukrayna	52.86
Romanya	60.31	Gürcistan	52.28
Hırvatistan	60.16	Arnavutluk	51.49
Sırbistan	60.04	Türkiye	47.17
Portekiz	60.02	Azerbaycan	45.85

Kaynak: (EPI, 2018)

Ülkemizin EPI gibi dışsal bir kaynak bir kenara bırakılarak ülkemizde yapılan yabancı dil sınavlarında katılımcıların aldıkları ortalama yabancı dil skorları içsel bir kaynak dikkate alındığında, durumun benzer olduğu görülmektedir. Tablo 4'te görüldüğü üzere ülkemizde katılımcıların dil

sınavlarında tatmin edici düzeyde dil skoru alamadıkları görülmektedir. Tablo 4 2013 ile 2017 yılları arasında KPSS ÖABT’de öğrencilerin aldıkları yabancı dil skorlarının ortalaması verilmektedir. Tablodan görüldüğü üzere öğrencilerin İngilizce için toplam doğru cevap ortalaması toplam soru sayısının neredeyse yarısına denk gelmektedir. Durum Fransızca ve Almanca için daha kötüdür. ÖABT sınavına sadece yabancı dil öğreten öğretmenlerin girebildiği düşünüldüğünde durumun vehameti daha net ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. 2013-2017 YKPSS ÖATB Skor Ortalaması

Yıl	Dil	Ortamala Doğru Cevap	Giren Sayısı	Aday	Cevaplanan Soru Sayısı
	Fransızca	11.701	682		50
	İngilizce	28.902	15044		50
2014	Almanca	16.417	3.880		50
	İngilizce	26.771	15.500		50
2015	İngilizce	23.247	15.724		50
	Almanca	17.484	4287		50
2016	İngilizce	27.295	13.459		50
	Almanca	14.239	4.074		50
2017	İngilizce	24.61	11.322		50

Kaynak: (Uysal, 2019c)

Ülkemizde yabancı dil öğretim süreçlerine yönelik yaşanan sorunların göstergesi olarak düşünülebilecek başka bir bulgu ise Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından ülkemizde Yabancı Dil becerilerinin ölçülmesi amaçlı uygulanan sınavların istatistikleridir. Tablo 5’te 2010-2018 yılları arasında LYS5 sınavına giren öğrencilerin ortalamaları görülmektedir. Görüldüğü üzere, yabancı dil sınavına giren öğrenci sayısı istikrarlı bir şekilde artış eğilimindedir ama bu artışın tersi şekilde doğru cevap sayısı azalış eğilimindedir.

Tablo 5. 2010-2018 LYS 5 Sınav Ortalamaları

Yıl	Yabancı Dil Testi	Ortalama Doğru Cevap	Giren Aday Sayısı	Sorulan Soru Sayısı	Soru
2010	Almanca	50.8	1.341	80	
	Fransızca	39.4	1.004	80	
	İngilizce	38.7	28.244	80	
2011	Almanca	44.49	1.677	80	
	Fransızca	35.53	1.108	80	
	İngilizce	27.75	35.563	80	
2012	Almanca	35.59	2.036	80	
	Fransızca	37.70	1.102	80	
	İngilizce	28.62	42.443	80	
2013	Almanca	30.62	1.762	80	
	Fransızca	36.23	1.059	80	
	İngilizce	24.90	46.386	80	
2014	Almanca	25.24	1.927	80	
	Fransızca	32.75	1.061	80	
	İngilizce	21.48	62.129	80	
2015	Almanca	31.36	1.089	80	
	Fransızca	41.93	714	80	
	İngilizce	21.34	50.086	80	
2016	Almanca	29.60	991	80	
	Fransızca	36.83	581	80	
	İngilizce	21.46	50.417	80	
2017	Almanca	34.30	989	80	
	Fransızca	34.79	757	80	
	İngilizce	24.55	50.610	80	
2018	Almanca	38.991	1.005	80	
	Fransızca	33.629	658	80	
	İngilizce	28.446	48.992	80	

Kaynak: (Uysal, 2019c)

Turizm Sektöründe Yabancı Dil İhtiyacı ve Turizm Fakültelerinde Yabancı Dil Öğretimi

Turizm fakülteleri ülkemizin turizm sektöründe ihtiyaç duyulan nitelikli eleman ihtiyacını karşılamaları için kurulmuş yükseköğretim kurumlarıdır. Bu fakültelerde öğrencilerin verilen nitelikli eğitim almaları ve mezuniyet sonrası sektörde nitelikli alanlarda istihdam edilmeleri beklenmektedir. Nitelikli bir turizm çalışanın iyi derece yabancı dil yeterliliğine sahip olması

gerekmektedir. Çünkü turizm sektörü uluslararası doğası gereği farklı dillerin konuşulduğu ve farklı kültürlerden bireylerin yoğun iletişim içinde olduğu bir sektördür (Davras & Bulgan, 2012) ve İngilizce bu sektörde iletişim amaçlı en yaygın kullanılan yabancı dildir.

İyi bir yabancı dil yeterliliğiyle bir yükseköğretim kurumundan mezun olunması mezunların meslek hayatlarında farklı kültürler ile etkili iletişim kurabilmelerini sağlamaktadır. İyi derece yabancı dil yeterliliğiyle mezun olan öğrenciler aynı zamanda daha fazla ve daha iyi iş fırsatları yakalayabilmektedir. Turizm sektöründe sunulan hizmetler genelde soyut içerikli olup sunulan hizmetten tüketicilerin algılanan memnuniyeti hizmeti sunan kişinin niteliklerinden doğrudan etkilenmektedir (Leslie & Richardson, 2000; Haven-Tang & Jones, 2008). Turizm çalışanının yetersiz yabancı dil yeterliliğiyle hizmet sunduğu durumlarda ise tüketiciye sunulan turistik ürünlerin algılanan çekiciliği ve ziyaretçilerin memnuniyet seviyesi düşmektedir (Leslie & Russell, 2006; Ghaniy & Latif, 2012; Akgöz & Gürsoy, 2014). Turizm fakültelerinde verilen yabancı dil eğitiminin niteliğinin artırılmasına daha fazla önem verilmeli ve buna yönelik öğretim programlarının geliştirilmesine ve titizlikle uygulanmasına, buna yönelik personelin istihdamına ve mesleki gelişimlerine yönelik daha fazla çaba sarf edilmelidir (Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b; Uysal, 2019c). Turizm sektörünün paydaşları arasında turizm çalışanlarının yabancı dil yeterliliğinin iyi olmasına yönelik genel bir konsensüs olmasına rağmen, bu amaca hangi yöntem ve planlama ile en etkili şekilde ulaşılabileceğine yönelik genel bir konsensüs yoktur. Mevcut durumda turizm fakültelerinde eğitim gören öğrenciler yetersiz yabancı dil becerileriyle mezun olmaya devam etmektedirler (Türkeri, 2014; Uysal vd., 2018; Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b; Uysal, 2019c).

Yapılması gereken turizm fakültelerinde uygulanan öğretim programlarının öğrencilerin ve sektörün ihtiyaçları göz önüne alınarak tasarlanmasıdır (Akgöz & Gürsoy, 2014; Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b). Turizm fakültelerine yönelik yabancı dil öğretim müfredatının planlanması aşamasında genelde sadece ilgili yabancı dili öğreten öğretim elemanları ve yöneticilerin görüşleri dikkate alınmakta, dil öğrenimin birincil muhatapları olan öğrenciler ve hatta sektörün ihtiyaçları göz ardı edilmektedir (Diken, 2006; Akın, 2010; Sabuncuoğlu, 2010; İğrek, 2013; Gökçe, 2015; Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b). Bundan dolayı yapılması gereken turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizceye yönelik ihtiyaçları birinci ağızdan öğrenilmeli, hedef sektör olan turizm sektörünün ihtiyaçları dikkate alınarak yeni bir İngilizce öğretim programı tasarlanmalıdır.

Bir çok fakültede program kapsamında mesleki İngilizce dersleri

verilmektedir ama uygulamada bu derslerin içeriği genel amaca yönelik İngilizce öğretimi boyutunda kalmaktadır (Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b). Özel Amaçlı İngilizce öğretim süreçlerinde öğrenci gereksinimleri eksiksiz belirlenmeli, buna göre bir program geliştirilmeli ve öğrencileri merkeze alan bir yaklaşımla geliştirilen program uygulanmalıdır (Hutchinson & Waters, 1991). Özel amaca yönelik yabancı dil öğretim programlarında hedef yabancı dilin bir bütün olarak öğretilmesi amaçlanmaz. Sadece öğrencilerin mesleki anlamda ihtiyaç duydukları daha sınırlı ve faydalı, ihtiyacı hissedilen ve öğrenciler tarafından anlamlı bulunan yabancı dil içeriği uygun araçlar ve metodolojiyle öğretilir (Hutchinson & Waters, 1991) ve sahip olunan ders saati daha etkin kullanılır. Özel amaçlı yabancı dil öğretimi genelde yetişkin yaşa ulaşmış ve bir mesleğe yönelik istihdam adayı pozisyonunda olan kitlelere ve bir derece kadar genel İngilizce yeterliliği olan öğrenenlere uygulanır. Bundan dolayı turizm fakültelerinde özel amaca yönelik İngilizce öğretim programının uygulanması genel amaca yönelik İngilizce öğretim programı ile birlikte uygulanmalıdır. Yani genel amaca yönelik İngilizce öğretim programı özel amaca yönelik İngilizce öğretim programına yönelik öğrencileri hazırlayıcı bir fonksiyon üstlenmelidir.

Mevcut sistemde turizm fakültelerinde genel ve mesleki İngilizce dersleri altında uygulanan öğretim içerikleri, ders materyalleri benzer olmakta, genelde tüm derslerde genel amaçlı İngilizce öğretim metodolojisi uygulanmaktadır. Ayrıca mesleki İngilizce derslerine giren öğretim elemanlarının özel amaçlı İngilizce öğretimi konusunda uzmanlıkları ve tecrübeleri olmamakta, mevcut olan öğretim elemanlarına bu amaca yönelik mesleki gelişimin temin edilemesi için teşvik sağlanmamaktadır (Uysal vd., 2018; Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b)

Turizm Fakültelerinde Yabancı Dil Öğretimi ile İlgili Yaşanan Sorunlar

Turizm fakültesi öğrencilerinin yabancı dil öğrenmede neden başarısız olduklarına yönelik yapılan çalışmalar belirli bazı ortak bulgulara işaret etmektedir. Bu bulgulara göre öğrencilere yabancı dil öğretiminde not merkezli bir yaklaşım benimsenmekte, derslerde kullanılan ders materyallerinin içerik yönünden görsel zenginlik içermesine dikkat edilmemekte ve dilin konuşulmasını önceleyen aktivitelere yeterince ağırlık veya hiç ağırlık verilmemektedir (Akgöz & Gürsoy, 2014). Yabancı dil derslerine giren öğretim elemanları alanlarına yönelik yeterli tecrübeye sahip olmamakta (Türkeri, 2014) ve aynı zamanda öğretim programlarının tasarımında hedef kitle olan öğrencilerin yabancı dile yönelik mesleki ihtiyaçları dikkate alınmamaktadır (Gökçe, 2015). Öğretim elemanları derslerde sözel iletişim ve dinleme

becerilerinin ölçülmesine yönelik ölçme araçları kullanmamakta, daha ziyade dilin gramerini öğretmeye ve ölçmeye ağırlık vermekte, derslerin içerikleriyle derslerdeki kazanımları ölçmeyi amaçlayan ölçme araçlarının kapsamı örtüşmemektedir. Bundan dolayı derslerde kullanılan öğretim materyalleri öğrencilerin hedef öğrenme davranışlarını kazanması noktasında etkisiz kalmaktadır (Ghaniy & Latif, 2012; Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b). Turizm fakültelerinde uygulanmakta olan müfredat öğrencilerin mesleki gereksinimlerini karşılamamaktadır (Uysal vd. 2018; Uysal & Seçilmiş, 2019a; Uysal & Seçilmiş, 2019b).

Turizm eğitimi alan yükseköğretim öğrencilerinin düşük motivasyon kaynaklı yabancı dil öğrenmeye isteksiz olduklarına ve bunun doğal sonucu dil öğrenim süreçlerinde başarısız olduklarına yönelik bulgular ileri süren çalışmalarda mevcuttur (Kozak, 2009; Davras & Bulgan, 2012; İşigüzel, 2013; Hanbay, 2014; Akgöz & Gürsoy, 2014; Altürk vd. 2016). Öğretim elemanlarının öğretim yöntemleri kaynaklı ve öğrencilerin derslere yönelik beklentilerinin karşılanmasına yönelik gerekçeler de ileri sürülmüştür (Kırmızı, 2012; Demiral & Kaya, 2015). Turizm öğrencilerinin mesleki ihtiyaçlarının dikkate alınmadan öğretim programlarının geliştirilmesinden dolayı öğretim süreçleri başarısızlıkla sonuçlanmaktadır (Choi, 2010). Zhao & Intaraprasert (2013) gerçekleştirdiği bir araştırma ile turizm öğrencilerinin yabancı dili kullanım becerilerinin geliştirilmesine yönelik ders içeriklerinin geliştirilip uygulanmamasından dolayı öğrencilerin yabancı dillerini yeterince geliştiremedikleri sonucuna ulaşmıştır. Laborda (2007) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada dil öğretim süreçlerinde gezi ve sosyal aktivitelerin düzenlenerek öğrencilerin bunlara katılımın teşvik edilemesinin yeterli düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Davras & Bulgan (2012) tarafında gerçekleştirilen bir çalışmada ise yüksek öğretimde öğrencilere hazırlık sınıfı uygulamasının yaygın olmadığı ve lisans eğitiminde ise yabancı dil derslerinin haftalık saatlerinin etkili bir dil öğrenimi için yetersiz olduğu belirlenmiştir. Ghaniy & Latif (2012) bir araştırma gerçekleştirmiş ve yabancı dil eğitimi sunan öğretim elemanlarının kurumlarda görevli diğer öğretim elemanlarıyla işbirliği için yeterli fırsat sunulmadığı ve aynı zamanda yabancı dil öğretim programının paydaş katılımıyla ortak hazırlanmadığı, öğretim süreçlerinde öğrenci kazanımlarını ölçen ölçme araçlarının öğrencilerin ilgisini çekici tarzda hazırlanmadığı ve iletişim odaklı ölçme araçlarının kullanılmadığını belirlemiştir

SONUÇ

Türkiyede mesleki İngilizce öğretiminin yapıldığı kurumlarda, başta turizm fakülteleri olmak üzere, mevcut mesleki yabancı dil öğretimine yönelik sorunlar

değerlendirilirken konunun bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Mesleki yabancı dil ve genel yabancı dil öğretimi ülkemiz için uzun yıllardır tam olarak çözüm bulunamamış bir problemdir ve turizm fakültelerinin öğrenci kaynağı ortaöğretim kurumlarıdır. Bundan dolayı bu sorunun çözümü konunun tüm kademeleri kapsayan bütüncül bir yaklaşım ile ele alınmasına bağlıdır.

Yapılan literatür analizleri ve konuya yönelik yapılan amprik çalışmaların bulguları bize turizm fakültesi veya her hangi bir diğer yüksek öğretim kurumunda mesleki veya genel İngilizce öğretimine yönelik sorunun ortaöğretim kurumlarında etkili bir sistemin uygulanmaması ve etkili yabancı dil öğretiminin yapılmamasıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Kısacası yüksek öğretim kurumlarında yaşanan mesleki ve genel yabancı dil öğretim sorunları aslında ortaöğretim aşamasında yapılan yanlışlardan kaynaklanan bir sonuçtur. Çünkü tüm yüksek öğretim kurumlarının beslendiği öğrenci havuzu ortaöğretim kurumlarıdır. Bundan dolayı çözüme yönelik çabaların ilk önce ortaöğretim kurumlarından başlaması önerilir. Böylece elde edilen olumlu sonuçların yüksek öğretim kurumlarına olumlu yansıtacağı çok nettir. Bu yüksek öğretim kurumlarında mevcut sistem içinde yapabilecek bir şeyin olmadığı anlamına gelmemektedir. Tabiki bu süreçte yükseköğretim kurumlarının mevcut imkanlar ve mevcut öğrenci profili ile atabileceği ve atması gereken adımlar vardır. Mesleki İngilizce öğretiminin etkin sürdürülmesine yönelik çağdaş prensipleri benimseyen bir program tasarımı elzemdir. Ama eğer konu ortaöğretim kurumlarından başlayarak aşağıdan yukarıya gelişme prensibiyle ele alınırsa yüksek öğretim kurumlarında konuya yönelik atılacak her olumlu hamle daha olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları birbirlerini besleyen kurumlardır. Yani ortaöğretim mezunları yüksek öğretim kurumlarında eğitimlerini devam ederken yüksek öğretim kurumlarının mezunlarından bazıları ise ortaöğretim kurumlarına eğitimci olarak katılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında döngünün ortaöğretim kurumlarıyla başladığı ve yüksek öğretim kurumlarıyla devam ettiği ve bu döngünün bitmeyen ve ilerleyici bir döngü olduğu unutulmamalıdır. Döngüye ortaöğretim kurumları aşamasında yapılacak olumlu bir müdahalenin sonrasında yüksek öğretim kurumlarına olumlu yansıtacağı ve bu döngünün gelişerek her kademeye olumlu yansıtılarak devam edeceği görülmektedir.

Turizm fakülteleri mevcut durumda mesleki İngilizce öğretimi konusunda olumlu sonuçlar almak istiyorsa, her kurumun kendi öğrenci havuzunun ihtiyaç ve yeterliklerini düşünerek öğretim programlarını geliştirmesi önemlidir. Her kurumun kendine özel, mevcut öğrencilerine özel öğretim programlarının tasarlanması ve uygulanması önemlidir. Yukarıda ifade edildiği üzere, turizm

fakültelerine öğrencilerin ortaöğretim kurumlarından yetersiz İngilizce düzeyi ile gelmelerine rağmen mevcut durumda müfredat her yıl gelen öğrencilerin İngilizce yeterli düzeylerinin esas alınmasıyla şekillendirilmeli ve öğrencilerin ilk yılki İngilizce düzeyleri ile son yıl mezuniyet öncesi yabancı dil düzeyleri objektif ölçme araçlarıyla değerlendirilmeli ve elde edilen bulgulara göre müfredat değerlendirilerek gerektiği noktalarda revizyona gidilmelidir.

Mesleki yabancı dil öğretimi ayrı bir uzmanlık alanıdır. Mevcut sistemde yabancı dil ve mesleki İngilizce öğretiminde görev alan öğretim elemanları aynı uzmanlık alanından olup benzer eğitim geçmişlerine sahiptir. Bundan dolayı yüksek öğretim kurumlarında İngilizce öğretmenleri yetiştiren kurumlarda mesleki İngilizce öğretimi noktasında uzmanlığa yönelik dersler konulmalıdır. Mezuniyet sonrası ise Turizm fakültesi gibi yüksek öğretim kurumlarında mesleki yabancı dil öğretim faaliyetlerini yürütecek öğretim elemanları mesleki gelişim amaçlı faaliyetlere, konferans ve eğitimlere katılmaları teşvik edilmedir.

Bu çalışma bulgularına dayanarak aşağıdaki çıkarımlarda bulunulabilir;

- Turizm fakültelerinde şu an için yapılan İngilizce öğretimi öğrenci ihtiyaçlarını karşılamamaktadır.

- Genel İngilizce öğretimi ve Mesleki İngilizce öğretimi belirli bir sistematik üzerine planlanarak bir birini tamamlayıcı bir yaklaşımla verilmeli, genel İngilizce öğretimi mesleki İngilizce öğretimine yönelik bir altyapının oluşturulması amaçlı yapılandırılmalıdır.

- Tek başına genel İngilizce öğretimi yoluyla dil öğretimine yönelik hedeflere ulaşamayacağı gibi, sadece mesleki İngilizce öğretimi ile hedeflere ulaşılmasında mümkün değildir. Çünkü turizm fakültelerine öğrenciler ortaöğretimden düşük dil yeterliğiyle gelmektedir. Bundan dolayı ilk 1 yada 2 yıl genel İngilizce öğretim programının uygulanması önerilmekte ama çıktı düzeyinin orta altı düzey olarak belirlenmeli ve sonrasında mesleki İngilizce öğretim programı ile devam edilmelidir.

- İngilizce ders içerikleri gerek aktivite gerekse materyal seçimiyle öğrencilerin mesleki ihtiyaçlarına paralel konular içermelidir.

- Turizm fakültesinde uygulanmakta olan mesleki İngilizce öğretim programına yönelik gereksinim sistematik olarak tekrarlanmalıdır.

- Turizm fakültelerinde İngilizce öğretim elemanlarına yönelik Belirli Amaca Yönelik İngilizce Öğretimi üzerine hizmet içi eğitim düzenlenmelidir.

- İngilizce öğretim elemanlarının özel amaca yönelik ve mesleki amaçlı İngilizce öğretimine yönelik organizasyonlara mesleki gelişim amaçlı katılımları teşvik edilmelidir.

- Turizm alan derslerine giren ğretim elemanları İngilizce ğretim programı geliştirme ve uygulama süreçlerine dâhil edilmeli ve derslerinde öğrencilerin bir dereceye kadar İngilizceye maruz kalmalarını sağlayacak öğrenme tecrübeleri yaratmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (2010). *Andragojik ilkelere göre geliştirilmiş problem temelli mesleki İngilizce eğitimi programının etkililiği*. Ankara Üni&rsitesi, Ankara.
- Aksan, D. (1979). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara Üni&rsitesi Basımevi.
- Akgöz, E. & Gürsoy, Y. (2014). Turizm Eğitiminde Yabancı Dil Öğrenme, İstek & Kararlılıkları: Selçuk Üni&rsitesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 21, 29.
- Altürk, A., Yel, G., Yüksel, T. A., & Balcı, U. (2016). Turizm Fakülte & Yüksekokullarında Yabancı Dil Eğitimi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/3, p. 139-150.
- Badea, O. (2009). *Acquisition vs. learning of a second language: English negation*. *Philologica Jassyensia*, 1, 89-94.
- Başat, G. (2014). Neden yabancı dil öğrenemiyoruz. *Aljazeera Türk Dergi*, 24. <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/09/01/neden-yabanci-dil-ogrenemiyoruz/> 10 Kasım 2017
- Bayraktaroğlu, S. (2015). *İngilizceyle eğitimin Türk eğitim sistemi üzerinde yarattığı sakıncalı sonuçları ortada*. <http://t24.com.tr/haber/ingilizceyle-egitimin-turk-egitimsistemi-uzerinde-yarattigi-sakincali-sonuclari-ortada,315915> 25 Mart 2015
- Brown, H.D. (2000). *Principles of language learning and teaching*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.
- Choi, K. (2010). Needs analysis of students of Tourism English, *In Proceeding of the 10th Conference of PAAL* (pp. 57-68). <https://doi.org/10.3727/108354210X12904412050099>. 14 Aralık 2015
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge Uni&rsity Press
- Davras, G. M. & Bulgan, G. (2012). MYO öğrencilerinin İngilizce hazırlık eğitimine yönelik tutumları: Isparta MYO Turizm & Otel İşletmeciliği örneği. *Doğuş Üni&rsitesi Dergisi*, 13(2), 227-238.
- Demiral, S. & Kaya, M. (2015). Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri: Fransızca Öğretimi Çerç&sinde Bir İnceleme. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/3, Winter 2015, p. 331-342.
- Demircan, Ö. (1988). *Türkiye'de yabancı dil*. Remzi kitabevi, İstanbul, s. 92.
- Demirel, Ö. (1993). *Yabancı Dil Öğretimi: iikeler, Yöntemler, Teknikler*. Ankara: USEM Yay.
- Demirel, Ö. (1999). *Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Yayınları.

- Diken, Ü. (2006). *Gereksinim çözümlemesi kullanılarak uygulanan özel amaçlı dil (ingilizce) öğretimi (SDÜ. Eğirdir meslek yüksekokulu örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler), Isparta.
- Ditua, R. C. (2012). The motivation for and attitude towards learning English. *Asian EFL Journal*, Volume 6.
- EPI, (2018). EF English proficiency index 2018. <https://www.ef.com.tr/~/media/centralefcom/epi/downloads/fullreport/s/v8/ef-epi-2018-english.pdf> 26 Ekim 2018
- Ellis, R. (1997). *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press
- Fillmore, L. W. (1991). When learning a second language Ortalamas losing the first. *Early Childhood Research Quarterly*, 6(3), 323-346.
- Gardner, R. C. (1982). Language attitudes and language learning. *Attitudes towards language variation*, 132-147.
- Gardner, R. & Lambert, W. (1972). *Attitudes and Motivation in Second Language Learning*. Rowley, MA: Newbury House
- Ghaniy, S. Y. A. & Latif, M. M. A. (2012). English language preparation of tourism and hospitality undergraduates in Egypt: Does it meet their future workplace requirements? *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 11(2), 93- 100.
- Gökçe, A. (2015). Turizm ön lisans programlarında meslek amaçlı İngilizce (EOP) öğretiminin öğrenci görüşlerine dayalı ihtiyaç değerlendirmesi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(2), 174-209.
- Hanbay, O. (2014). Moti& der Tourismus-Studierenden für die Wahl des Deutschen als zweite Fremdsprache. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 421- 427
- Haven-Tang, C. & Jones, E. (2008). Labour market and skills needs of the tourism and related sectors in Wales. *International Journal of Tourism Research*, 10(4), 353- 363.
- Henrici, G. R. C. (2007). ‚Zweitsprachenerwerbsforschung‘, (Ed. Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm), Handbuch Fremdsprachenunterricht, A.Francke &lag, Tübingen und Basel.
- Hutchinsons, T. & A. Waters. (1991). *English for Specific Purposes*. Great Britain: Cambridge University Press.
- İğrek, E. (2013). İçerik tabanlı yabancı dil öğretim yaklaşımının Mesleki Yabancı Dil (İngilizce) derslerinde öğrencilerin akademik başarılarına etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

- İşigüzel, B. (2013). Turizm İşletmeciliği & Otelcilik Programlarındaki Mesleki Almanca Dersleri Üzerine Bir Araştırma. *NWSA-Humanities*, 8(4), 363-371.
- Kachru, B. (1988). ESP and the Non-nati& Varieties of English: Towards a Shift in Paradigm. *ESP in the classroom: Practice and evaluation*. London: Modern English Publications and the British Council
- Kırmızı, B. (2012). Almanca Derslerinde Dilbilgisi Konularının Öğreniminde Bilgisayar Destekli Öğretimin Öğrenci Başarısına Etkisi. *Adıyaman Üni&rsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012(10).
- Klein, W. (1986). *Second language acquisition*. Cambridge Uni&rsity Press.
- Krashen, S. D. (1981). *Second language acquisition and second language learning*. Oxford Uni&rsity Press.
- Kramina, I. (2000). *Lingo – Didactic Theories Underlying Multi – Purpose Language Acquisition*. Uni&rsity of Latvia
- Kozak, M. A. (2009). Akademik turizm eğitimi üzerine bir durum analizi, Mugla Uni&rsitesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22.
- Laborda, J. G. (2007). Language tra&l or language tourism: ha& educational trips changed so much? *Tourism Today*, Fall 2007, 29-42.
- Leslie, D. & Richardson, A. (2000). Tourism and cooperati& education in UK undergraduate courses:: are the benefits being realised?. *Tourism Management*, 21(5), 489-498.
- Lesliea, D. & Russell, H. (2006). The importance of foreign language skills in the tourism sector: A comparati& study of student perceptions in the UK and continental Europe. *Tourism Management*, (27), 1397-1407.
- Moskovsky, C.& Arabai, F. (2009). Intrinsic motivation in Saudi learners of English as a foreign language. *The Open Applied Linguistics Journal*, 2(1)
- Masgoret, A. M. & Gardner, R. C. (2003). Attitudes, motivation, and second language learning: a meta–analysis of studies conducted by Gardner and associates. *Language learning*, 53(1), 123-163.
- Mower, O. H. (1960). *Learning theory and language. Learning theory and symbolic process*. New York: John Wiley & Sons
- Pennycook, A (2006). *Global Englishes and Transcultural Flows*. New York: Routledge
- Resmi Gazete (1983). Tarihi: 19.10.1983. Resmi Gazete Sayısı: 18196:24. “Yabancı Dil Eğitim & Öğretimi Kanunu.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*,25(1), 54-67.

- Sabuncuoğlu, A. (2010). *Meslek liselerinde özel amaçlı İngilizce öğretimine yönelik gereksinim çözümlemesi uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Santrock, J. W. (2004). *Educational Psychology*. New York: McGrawHill.
- Slavin, R. E. (1990). *Cooperati& learning: Theory, research, and practice*. PrenticeHall.
- Spolsky, B. (1989). *Conditions for Second Language Learning*, Oxford University press.
- Türkeri, İ. (2014). Yükseköğretim düzeyinde turizm eğitiminin özel nitelikli sorunları & çözüm önerileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 1-14
- Uysal, D., Temizkan, S. P. & Taslacı, N. (2018) Investigation of Higher Education Tourism Students for English. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Tra&l*. Volume: 1 Issue: 1 Page: 18 – 28
- Uysal, D. (2019c). Turizm fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinim çözümlemesine dayalı bir program önerisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Uysal, D., & Seçilmiş, C. (2019a). Turizm Fakültesi öğrencilerinin İngilizce iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik gereksinim çözümlemesine dayalı bir program önerisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3808-3835.
- Uysal, D., & Seçilmiş, C. (2019b). English communication needs of tourism faculty undergraduates: A comparative stakeholder analysis. *Journal of Tourism Leisure and Hospitality*, 1(2), 68-75.
- Woolfolk, A. (1998). *Educational Psychology*. USA: Allyn and Bacon, Inc., s.372
- Zhao, T. & Intaraprasert, C. (2013). Use of communication strategies by tourismoriented EFL learners in relation to attitude towards English speaking and English language and exposure to oral communication in English. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 3(5), 1-8

Bölüm 4

SÜRDÜRÜLEBİLİR DÜNYA İÇİN YENİ DÖNEM ARAÇLAR ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

DİLŞAD ERDOĞAN¹

GİRİŞ

Kısa süreli sıcaklık değişimleri ile ortaya çıkan hava koşullarındaki dönüşümün uzun dönemli ortalama değeri bölgelerin iklim koşulları olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim, kısa dönemli hava olaylarının aksine uzun dönemli değişimleri ifade etmektedir. Bu özelliği ile iklim değişimleri dünyanın var oluşundan bu yana gerçekleşen doğal bir süreçtir. Ancak doğal etkenler beraberinde insan faaliyetlerindeki artış iklimin değişim hızını artırmaktadır. Bu sebeple iklim değişikliği Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Panelinde ‘Karşılaştırılabilir bir zaman periyodunda gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinliklerinin sonucu, iklimde bir değişiklik’ biçiminde tanımlanmıştır.

Klasik üretim anlayışındaki üretim faktörlerinden doğal kaynakların emek ve sermaye tarafından işlenme süreci çıktı odaklı, hammaddenin etkin kullanılmadığı, fosil yakıtlar gibi sürdürülemez kaynakların kullanıldığı büyüme ve kar odaklı bir sistemdir. Bu anlayışın olumsuz çevresel etkileri günümüzde giderek büyüyen bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle dünyadaki yeni dönüşüm doğaya ve insan hayatına saygılı sektörel bir değişimi hedef almaktadır. Yeşil dönüşüm olarak nitelendirilen bu süreç sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla makroekonomik hedeflerin çevreye ve insan haklarına duyarlı şekilde yapılandırılmasıdır. Bu nedenle üretim ve çevre doğası gereği birbirine bağlı ve ayrı değerlendirilemeyen iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni dünya düzeni olarak nitelendirilen sürdürülebilir kalkınmanın üretim yapısında zorunlu kıldığı değişim sektörel bazda enerji, sanayi, ulaşım, yapılanma, tarım ve ormancılık alanlarında çevre odaklı temiz üretim anlayışıdır. Bu sektörlerden biri olan ulaşım fosil yakıt kullanımında ağırlığıyla küresel ısınmanın baş aktörlerinden birini oluşturmaktadır. Ulaşım

¹ Öğr. Gör. ; Akdeniz Üniversitesi Korkuteli Meslek Yüksek Okulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü. dilsaderdogan@akdeniz.edu.tr ORCHID No: 0000-0002-9117-5994

çeşitleri arasında karayolu ulaşımının artan nüfus ve ihtiyaçlar beraberinde yoğun kullanımı ve kırsal ile kentsel alanları birbirine bağlama özelliği bu alanda alternatif, çevreye duyarlı kaynak kullanımı ihtiyacı doğurmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerin başlattığı ve gelişmekte olan ülkelerin uyum sağlamaya çalıştığı sürdürülebilir kalkınma kapsamında ulaşımda alternatif kaynak kullanımı ve bu yönlü teknolojiyle üretilen araçlar son dönemde ilgi odağı haline gelmiştir. Bununla paralel olarak alan hakkında yapılan bilimsel çalışmalarda artarak önem kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı sürdürülebilir kalkınmada yeni dönem araçlar olarak nitelendirilen hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili 2006-2023 yılları arasında yapılmış olan çalışmaların bibliyometrik analizidir. Bibliyometrik analiz bir alanda yapılmış bilimsel çalışmalarla ilgili anahtar kelime, atıf sayısı, çalışmanın yer aldığı kategoriler, en fazla yayın yapılan kurumlar, ülkeler ve yazarlarla ilgili zamana yayımlı detaylı analiz imkânı sunmaktadır. Aynı zamanda alan hakkındaki literatürün yeniliğini ortaya koyan bibliyometrik analiz sayesinde gelecekteki araştırmalara ışık tutulmaktadır. Bu amaçla yapılan bu araştırmada web of science veri tabanından elde edilen veriler citespace ve vosviewer programlarında görselleştirilerek sunulmaya çalışılmıştır.

1. Kavramsal çerçeve

Çevrenin insan kaynaklı tahribatı atmosfer içinde sera gazı salınımını yükselterek sıcaklıkları artırmaktadır. Küresel ısınma olarak nitelendirilen bu süreçte iklim değişimleri daha hızlı gerçekleşerek canlı hayatına tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda iklim değişikliği; Isıyı tutan sera gazlarının atmosferde artışı ile ortalama sıcaklıkların yükselmesi ve sonucunda iklimin beklenmeyen değişimlere uğraması' olarak tanımlanabilir. Günümüzde insanoğlu iklim değişikliğinin baş aktörü gösterilmekte ve küresel ısınma beraberinde artan sıcaklıklar iklim krizi olarak nitelendirilmektedir. Nüfus artışı beraberinde artan talep, bunu karşılamaya yönelik üretim faaliyetlerindeki artış yaşamsal ve ekonomik döngünün sürdürülmesi için sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanma çabası doğanın bilinçsiz kullanımına sebep olmaktadır.

Dünya tarihinde sanayi devrimi ticaret hacminin yapılmasında bir dönüm noktası olmuştur. 18. Yy'da buhar makinasının icadı ile başlayan süreçte yeni buluşların üretime etkisi makineleşmiş endüstriyi ortaya çıkararak üretim ve istihdam yapısını değiştirmiş, Avrupa'da gerçekleşen bu yönlü sermaye birikimi ulaşım ağlarının gelişimi ile enerji kullanımını artırmıştır. Bu yönlü gelişim üretim faaliyetlerinde hava kirliliğini artırarak

insan sağlığını olumsuz etkilemiştir. (Yağmur vd., 2023:1) Gelişmekte olan teknoloji ile 2. Dünya savaşından sonra küresel ekonomi 10 kat daha büyümüş, dünya ticaret hacmindeki değişim sanayileşme ağırlıklı olmuştur. İhtiyaç duyulan enerjinin çoğu fosil yakıtlar, petrol-gaz ve kömürden karşılanmıştır. Ancak bu yakıtların kullanımı yüksek gaz salınımına sebep olarak atmosferdeki havanın ısınmasına sebep olmuştur. Günümüzde sera gazlarının atmosfer içindeki oranı sanayi devriminin başlangıcına göre yüzde 40 artmış, bu artışın dörtte üçü son 45 yılda gerçekleşmiştir (Freedman, 2013).

Büyüme ve kalkınma hedefinde kaynakların sınırsızca kullanımı ve yenilenemeyen enerji kaynaklarına bağlı üretim anlayışı birbirini besleyen kriz süreçleri olarak dünyanın karşısına çıkmıştır. Sanayi devriminden günümüze geçen tarihsel süreçte sermayenin el değiştirmesi ile kapitalist üretim anlayışı ve sistemin doğal döngüsü haline gelen kriz süreçleri ekonomide bir dönüşüm gerekliliğine neden olmaktadır. Bu dönüşüm gerekliliği 2008 krizinden sonra kurumsal odak haline getirilmiştir. Bu bağlamda somut adımlar atan dünya ekonomileri ortak bildirgelerle, çizdikleri yeşil eylem yol haritaları ile, az gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomileri bu dönüşüme entegre etme planlarıyla çevre dostu üretim ve tüketim anlayışı ile yenilenebilir kaynaklar ve sürdürülebilirlik konusunda alarına geçmişler, acil eylem planları yapmışlardır. Sürdürülebilir kalkınma hedef ve politikaları aracılığıyla üretim faaliyetlerindeki dönüşüm planının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu amaçla gerek çıktı odaklı gerekse tedarik zincirinde yeni yeşil alanlarının geliştirilmesi önem kazanmıştır. Yeşil sektörlerin ortaya çıkması ve yeşil dönüşüm makro politikalar kapsamına ele alınmıştır.

1980'lerle birlikte büyüyen ve küreselleşme sürecine ayak uydurmaya çalışan, özellikle gelişmiş ekonomilerin çevresel etkileri göz ardı ederek oluşturduğu üretim anlayışı, yeşil dönüşümle doğaya dost, düşük karbon odaklı ekosistem ve canlı hayatına saygılı insan onuruna yakışan sosyal destek ve güvenceler sunan, yenilenebilir enerji kaynakları ile etkinliğin yüksek olduğu bir üretim anlayışını benimsemektedir. Yeşil dönüşümün bir gereklililiği olarak karşımıza çıkan sürdürülebilir kalkınma temelinde üç boyutlu bir anlayışla kurgulanmıştır. Çevresel, ekonomik ve sosyal boyut olarak nitelendirilen sürecin, çevresel boyutunu doğal kaynakların ve çevrenin korunması, ekonomik boyutunu büyüme, verimlilik ve yeniliğin teşvik edildiği enerji kaynaklarının kullanımı, sosyal boyutunu ise insan haklarına saygılı ve insan onuruna yakışan şartların benimsendiği bir üretim tarzı oluşturmaktadır (Talaş, 2023:1122).

Gelişmiş bir dünyada yeşil dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma önemli bir adım olarak nitelendirilmiştir ancak bu sürecin ilk adımı olarak kurumsal alt

yapının gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkelerde geliştirilmesi, uygulamaya konması gereklidir. Geçiş planlamasında yeşil alanlar genel olarak sektörler bazında enerji, sanayi, ulaşım, yapılanma, tarım ve ormancılık olarak ayrılmış; her bir sektör kendi içerisinde ayrılarak incelenmiştir (UNEP, ILO vd., 2008:301).

Yeşil dönüşümde yaklaşımlar çıktı ve süreç odaklı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çıktı odaklı yaklaşımlar yeşil binalar, temiz ulaşım, güneş enerjili su ısıtma sistemleri gibi çevre dostu mal ve hizmet üretimini nitelerken; süreç odaklı yaklaşımlar su tüketiminin azaltılmasına, geri dönüşüm hizmetlerinin geliştirilmesi ve çevre kirliliğinin azaltılmasıyla yeşil ekonomiye katkısı olan işler olarak nitelendirilmektedir. (Puica, Badea vd., Green jobs literatüre Review, 2022). Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde temel alınan kriter, karbon emisyonunu azaltan sektörel faaliyetlerin yoğunlaştırılmasıdır. Bu sektörlerden öne çıkan ulaşım ve ulaşımda sürdürülebilirlik yeni dünya düzeninde çevresel etkilerin göz önüne alınmasında itici bir kuvvet oluşturmaktadır. Sanayileşme ve kentleşmenin bir gereği olarak artan ulaşım faaliyetleri ve bunun beraberinde fosil yakıtların kullanımı, sera gazı emisyonlarını artırarak iklim değişikliğinde önemli bir rol oynamaktadır (Kayakuş vd., 2023:1).

Ulaşım sektörü büyümenin itici gücüdür. Özellikle gelişmiş ülkelerde ulaşım ihtiyacının karşılanması için gereken enerji karbon salınım miktarını artırmaktadır. Kentsel ve kırsal alanlarda temel ihtiyaçların karşılanması araç bağımlılığını artırmaktadır (Mattioli, 2016: 118). Doğada kaynakların sınırlı olması, dünya nüfusunun sürekli artan yapısı, ulaşım ihtiyacının giderek artması ve yükselen talep sürekli enerji ihtiyacı doğurmaktadır. Bu amaçla fosil yakıt kullanımı da çevresel bazda olumsuz etkisini yükseltmektedir. Bu tür yakıtların hava kirliliği ve küresel ısınmada etkisi yüksektir. Bu sebeple ulaşım sektörü kaynaklı emisyonların azaltılması sürdürülebilir kalkınma hedefinde önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre ulaşım sektörü, elektrik ve ısı üretimi sektörlerinden sonra en fazla karbon ayak izi salımı yapan sektör olup, bu emisyonların %70'inden fazlasına sahiptir (Bıyık ve Civelekoğlu, 2018:162).

Küresel ısınma beraberinde çevreye salınan zararlı gaz miktarının artması ve petrol rezervlerinin tükenecek olması sürdürülebilir kalkınma sürecinde alternatif kaynaklara yönelimi hızlandırmıştır. Bu konuda farkındalık özellikle son yıllarda gelişme göstermiş, benzin ve dizel yakıtla çalışan araçların yerine elektrikli araçların önemini artırmıştır. Değişen dünyada iklim değişikliği ve enerji arzı ile ilgili endişeler, fosil yakıtların ulaşım dışındaki sektörlerde de yoğun kullanımı ve ulaşım sektörünün sera gazı emisyonlarındaki yüksek payı

alternatif yakıtlara ve uzun vadeli sürdürülebilirlik sağlayan elektrikli araçlara yönelimi hızlandırmıştır. Geleneksel yakıt sistemi ile çalışan araçların hava kalitesini bozması ve yüksek gürültüye neden olması sebebiyle elektrikli araçlar karayolu taşımacılığında emisyonun azaltımı için umut verici bir gelecek vaat etmektedir ancak henüz gelişmekte olan pil teknolojisi ve maliyetlerin yüksekliği sebebiyle geleneksel araçlarla rekabeti henüz beklenen düzeye çekilmemiştir (Poullikkas, 2015:1277).

Sürdürülebilir ulaşımda yakıt dönüşümü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir gündem oluşturmaktadır. Buna verilebilecek en güzel örnek Avrupa Birliği'nin 2050 karbon sıfır hedefiyle oluşturduğu yeşil yol haritası ve buna uyumlanmayan ülkeler üzerindeki ekonomik yaptırımlardır. Yeni dünya düzeninde küresel ısınma karşıtı yaklaşımlarla ülkeler arası dış ticaret ilişkisi ve döviz rezervlerinin artırılması, uluslararası rekabette büyüme ve kalkınma hedefini etkileyen unsurlardır. (Kayakuş vd., 2023: 18) Bu nedenle Avrupa'nın dış ticaretinde sürdürülebilirlikle ilgili uygulayacağı yaptırımlar, gelişmekte olan ülkeleri de uyum konusunda hızlandırmaktadır. Tablo 1'de gösterildiği üzere Avrupa ve Türkiye örneğinden yola çıktığımız zaman son iki yıl içerisindeki elektrikli araçlardaki değişim oranı bize bunu göstermektedir.

Tablo 1. Avrupa ve Türkiye Otomobil Pazarı Yakıt Tipi

AVRUPA OTOMOBİL PAZARI YAKIT TİPİ						
YAKIT TÜRÜ	2023	2022	2021	2020	2019	2018
DİZEL	%12,98	%14,53	%17,61	%25,96	%30,54	%35,89
BENZİN	%39,24	%36,72	%40,24	%48,16	%58,8	%56,61
BEV	%13,55	%13,95	%10,34	%6,23	%1,87	%0,98
PHEV	%6,92	%8,98	%8,85	%5,19	%1,14	%1,02
HEV	%24,86	%23,38	%20,66	%12,71	%5,89	%3,98
DİĞER YAKIT	%2,45	%2,44	%2,29	%1,75	%1,68	%1,53
TÜRKİYE OTOMOBİL PAZARI YAKIT TİPİ						
YAKIT TÜRÜ	2023	2022	2021	2020	2019	2018
DİZEL	%16,34	%17,43	%19,67	%39,47	%52,09	%58,09
BENZİN	%68,94	%69,00	%66,49	%52,06	%39,97	%37,67
OTOGAZ	%1,10	%1,40	%4,52	%4,37	%4,79	%3,41
HİBRİT	%11,02	%10,86	%8,81	%3,96	%3,10	%0,80
ELEKTRİK	%2,61	%1,30	%0,51	%0,14	%0,06	%0,03

Kaynak: <https://ebsdanimanlik.com.tr/>, Temmuz 2023

Tablo 1'de Avrupa'da dizel yakıt payının giderek düştüğü bunun yanında elektrikli motora sahip araçların (BEV, PHEV, HEV) payının son yıllarda %45'lere kadar ulaştığı gözlenmektedir. Bunun yanında sürdürülebilirlik kavramının Türkiye'de giderek artan önemi ve sürdürülebilir kalkınma

hedeflerinin gerçekleştirilmesi için atık yönetiminin iyileştirilmesi, biyoçeşitliliğin korunması, su kaynaklarının korunması, çevre dostu yatırımların yapılması, ilgili yasaların güçlendirilmesi gibi adımlar atılmıştır (Talaş, 2023:1123). Bu çabalar ulaşımda hibrit ve elektrikli araç oranının %13'lere ulaşması ve dizel araç oranındaki azalmayla kendini gösterirken benzinli araçların payının yükselmesi uyumlanma konusunda henüz istenilen düzeye ulaşılmadığını göstermektedir. Avrupa'nın ulaştırma politikalarında sürdürülebilir ulaşım konusuna önem vermesinin en önemli sebebi sera gazı emisyonlarında büyük pay almasıdır. 2020 itibariyle sera gazı emisyonlarının sektörlere göre payı incelendiğinde toplam emisyonlar içinde ulaşımın %16,2 'sini oluşturması ve bunun %11,9'luk payının karayoluna ait olmasıdır (www.ourworldindata.org, 2020).

2. Bibliyometrik analiz

Bibliyometrik araştırmalar yayınların belli özelliklerinin detaylarının incelenmesiyle gerçekleştirilen bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulguların saptandığı bir analiz yöntemidir. Aynı zamanda atıf analizi yapılmasına da imkân veren bibliyometri ile en sık kullanılan kaynaklar belirlenmekte, bir alanla ilgili literatürün yeniliği saptanabilmektedir (Al vd., 2007:144).

Bilimsel çalışmanın yapısına yönelik detaylı analiz ve yöntemler sunan bibliyometri yazar, konu, yıl, atıf sayısı, en fazla bilimsel araştırmanın yapıldığı ülkeler ve konuyla ilgili anahtar kelimeler gibi yayınlardaki çeşitli unsurların sayısal analizler ve istatistikler yardımıyla incelenmesi ile ilgilenmektedir (Polat vd., 2013:275). Günümüzde bibliyometri yöntemi geçmişi daha iyi anlamak ve geleceği tahmin etmek için de kullanılmaktadır. Böylece konuya ilişkin yeni ve farklı bakış açılarının kazanımına yardımcı olmaktadır (Yıldırım, 2022:252). Aynı zamanda Bibliyometrik yöntemler; araştırmacıların okumaya başlamadan önce literatürü keşfetmelerine ve en etkili çalışmaları göstererek araştırmacının çalışmalarını yönlendirebilmektedir (Öztürk ve Kurutkan, 2020:2). Bibliyometrik teknikler zamanla gelişim göstermiş ve hala gelişmektedir.

Sürdürülebilir ulaşım ve fosil yakıtlara bağımlılığı azaltan bataryalı elektrikli araçların artan önemi gelişmekte olan ülkelerde akademik çalışmalarda da kendini göstermektedir. Ayrıca yeni dünya düzenindeki yeşil dönüşüm, tükenen kaynaklar ve küresel ısınma tehlikesi sebebiyle sürdürülebilir kalkınmada yeni dönem araçlar olarak nitelendirilen hibrit ve elektrikli ulaşım araçlarıyla ilgili yapılan çalışmaları birleştiren daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla çalışmada Web of Science (WoS) veri tabanında yayınlanan sürdürülebilir ulaşımda hibrit ve elektrikli

araçlar ile ilgili makalelerin bibliyometrik özellikleri incelenmektedir. Buna yönelik olarak aşağıdaki araştırma sorularına yer verilmiştir.:

- Hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili yapılan çalışmalarda en fazla çalışılan anahtar kelimeler nelerdir, zamana göre nasıl bir seyir izlemişlerdir?
- Hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili yapılan çalışmalarda atıf ve referanslar zamana göre nasıl seyir izlemiştir?
- Hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili yayınlarda en fazla iş birliği içinde olan kurumlar hangileridir?
- Hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili en fazla yayın yapan ülkeler hangileridir?
- Hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili yayın sayısı zamana göre nasıl bir seyir izlemiştir?
- Hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili yapılan çalışmalar hangi kategorilerde incelenmiştir?

Bibliyometrik analiz yapmak için Web of Science veri tabanından anahtar kelimelerle algoritmalar oluşturularak detaylı arama sonucunda 527 makaleye ulaşılmış olup Web of Science veri tabanından zaman içinde yapılan atıflar ve yayınların grafiği, yayınların Web of Science indeks dağılımı ve yayınların Web of Science kategorisi içeren veriler elde edilmiştir. Aynı zamanda 527 yayının veri içeriği düz metin halinde elde edilerek CiteSpace ve Vosviewer yazılımında kullanılmıştır.

3. Yöntem

3.1. Anahtar kelime analizi

Sürdürülebilirlik bakımından yeni dönem araçlar olarak bilinen hibrit ve elektrikli araçlar ekolojik dengenin bozulmasıyla birçok alanda olduğu gibi ulaşım alanında da teknolojinin yarar sağlayan icadı olarak nitelendirilmiş, günümüzde merak edilir ve etkileyici bir hale gelmiştir. Anahtar kelime seçimi için Web of Science veri tabanından detaylı arama seçeneği ile “elektrikli araçlar ve fişli elektrikli araçlar veya hibrit elektrikli araçlar ve sürdürülebilirlik” şeklinde başlık kısıtı ile arama yapılmıştır. Yapılan arama sonucunda 527 yayına ulaşılmıştır. Bu anahtar kelimelerle sürdürülebilir dünya için yeni dönem araçları üzerinde yapılan çalışmaların analizi yapılması amaçlanmıştır.

3.2.1. CiteSpace ile elde edilen bilimsel haritalama

Web of Science veri tabanından ulaşılan bilgilere dayalı olarak bilimsel haritalama yapmaya yarayan yazılım olan CiteSpace aracılığı ile ikili harita elde edilerek araştırılan konu üzerinde yapılan yayınların disiplinler arası iş birliği sunulmakta ve CiteSpace yazılımında Web of Science (WOS) veri tabanından alınanlara dayalı olarak referans, yazar atıf, dergi atıf, kurum, anahtar kelime ve ülke analizi yapılabilmektedir. Bunun yanında aynı yazılımla araştırılan alanla ilgili çizelge halinde zaman aralıklarına ayrılarak, başlık, anahtar kelime ve konu kategorisi seçeneklerine göre kümeler bazında zaman çizelgesi oluşturulabilmektedir.

Tablo2, CiteSpace adlı yazılımın kullanılarak anahtar kelime analizinin sonucunu gösteren bir atıf patlama tablosudur. Bu tablo, bir anahtar kelimenin belirli bir zaman diliminde ne kadar sık atıf aldığını gösterir. Tabloya göre, ‘ulaşım’ ve ‘sürdürülebilirlik’ en güçlü anahtar kelimelerdir. Bu durum kelimelerin elektrikli araçlar ve geleneksel araçlar arasındaki farklılıklar ve sürdürülebilirlik ile ilgili konuları içeren yayınlarda sıkça kullanıldığını göstermektedir.

Tablo 2. Anahtar Kelime Atıf Patlama Tablosu

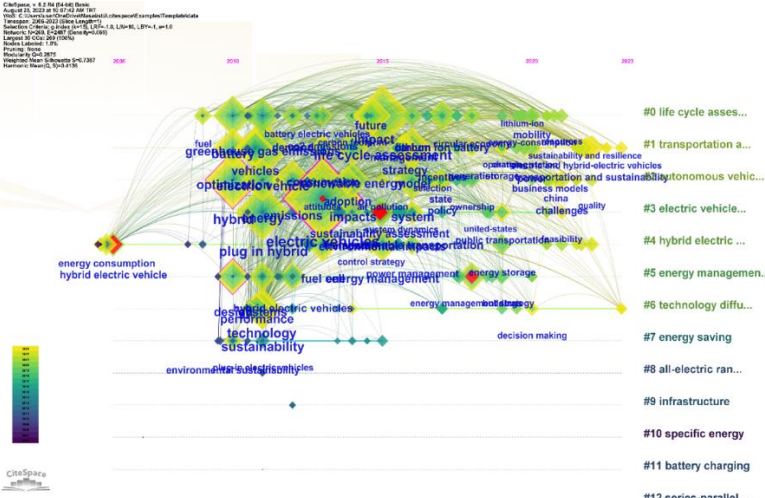
ANAHTAR KELİME	GÜÇ	BAŞLANGIÇ	BİTİŞ	2006-2023
Ulaşım ve sürdürülebilirlik	5,63	2022	2023
Hibrit elektrikli araç	3,92	2006	2018
Elektrikli ve hibrit elektrikli araçlar	3,89	2022	2023
Elektrikli araçlar	3,74	2014	2015
Sürdürülebilirlik değerlendirmesi	3,67	2015	2017
Sürdürülebilirlik ve esneklik	3,45	2022	2023
Ağ	3,2	2022	2023
Çevresel etkiler	2,99	2015	2019
Enerji yönetimi stratejisi	2,98	2018	2019

Şekil 1: Citespace Aracılığı ile Oluşturulan Anahtar Kelime Ağ Haritası

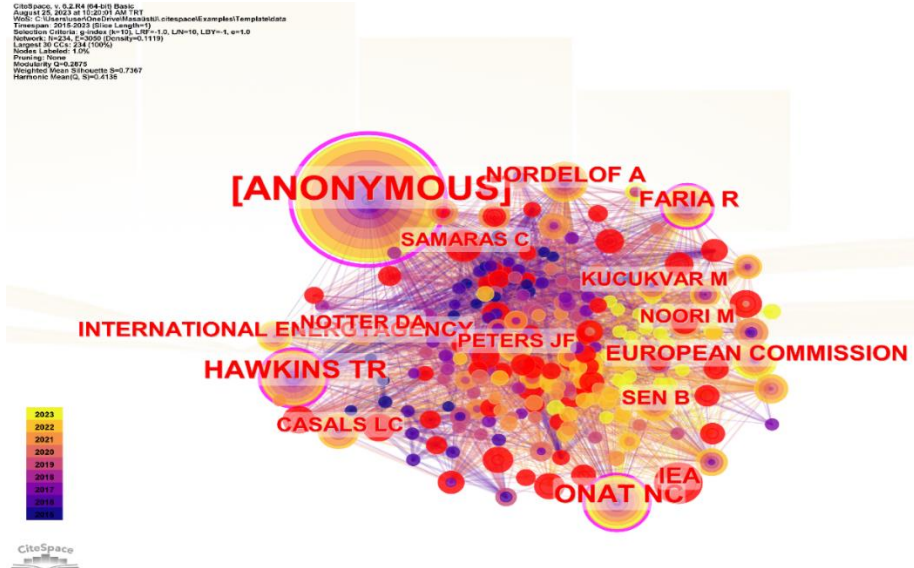
CiteSpace ile oluşturulan Şekil 1 anahtar kelimelerin ağ haritasıdır. Görselde 2006-2023 yılları arasında g-indeks 15 olarak oluşturulan anahtar kelime ağ haritasında kırmızı olan kümeler en çok atıf alan etiketlerdir. Ortaya çıkan görsel, elektrikli ve hibrit araçların iklim değişikliğiyle mücadelede önemli yere sahip olduğunu göstermektedir. Bunun sebebi elektrikli araçların geleneksel araçlara göre fosil yakıt kullanımı olmadığı için daha düşük karbon emisyonuna sahip ve yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanabilen araçlar olmasıdır (Kerem ve Gürbak, 2020:644). Elektrikli araçlar ve hibrit gibi terimler araçların farklı özelliklerini vurgulamaktadır. Görselin silüet değeri bilgilerin homojenliğini gösteren 0 ile 1 arası değerdir. Bu değerın şekil 1 için 0.7 olduğu görülmekte ve şeklin yüksek homojenliğe sahip olduğu görülmektedir. Kümeler etrafında bulunan mor halkalar ise merkezilik değerini ifade etmektedir. Merkezilik bir düğümün diğer düğümlerle olan arasındaki bağlantıyı ölçmektedir. Bununla durum elektrikli araba kelimesinin bilgi akışında önemli olduğunu ve erişilebilir olduğunu göstermektedir.

Citespace’de oluşturulan zaman çizelgesi grafiği anahtar sözcüklerin zaman içindeki atıf patlamasını göstermektedir. Kırmızı kümeler en fazla atıf alan kelimeleri simgelerken, mor halkalar merkezilik değerini göstermektedir. Zaman çizelgesinde 13 küme etiketleriyle birlikte verilmiştir. Küme boyutu 29 olan en büyük Küme 1’de en çok atıf yapılan kelime elektrikli araç (63), kümenin başlıca makalesi ise Sousa vd. (2022) olmuştur. Yapılan çalışmada elektrikli araçların kullanımını daha yaygın hale getirmek için farklı kamu politikaları incelenmiş ve Elektrikli araçların yayılması için gerekli AR- Ge çalışmaları araştırılmıştır.

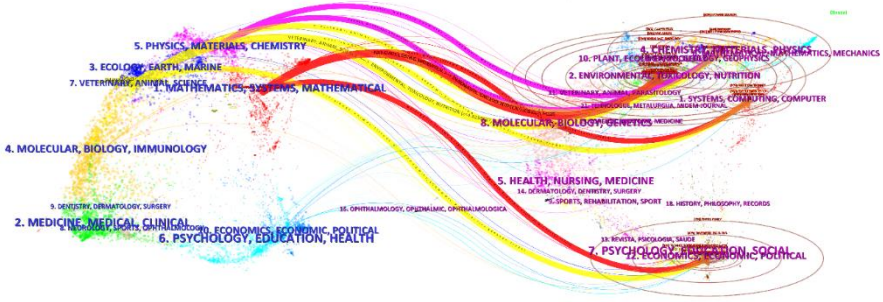
Şekil 2: CiteSpace Aracılığı ile Oluşturulan Anahtar Kelime Zaman Çizelgesi

Şekil 2’de anahtar kelime zaman çizelgesi yer almaktadır. Görseldeki mor halkalar merkezilik değerinin tespiti için kullanılmaktadır. Çizelgede görüldüğü üzere elektrikli araçlar, hibrit, tasarım ve araç performansı merkezi değerleri yüksek olan kelimelerdir. Merkezilik değerinin yüksek olması diğer düğümlerle aradaki bağlantının kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: CiteSpace Aracılığı ile Elde Edilen Yazar Atıf ve Referans Ağ Haritası

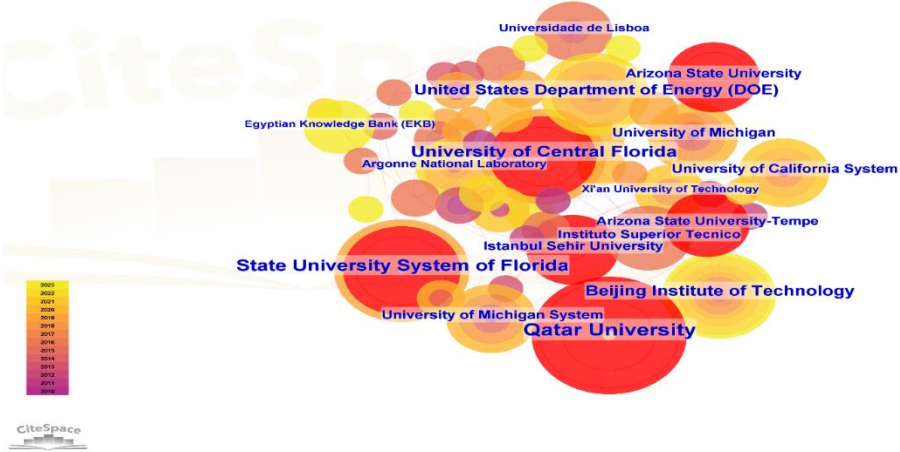
Şekil 3'te yazar atıf ve referans analizi ağ haritası yer almaktadır. Harita, elektrikli araçlarla ilgili yayınlanmış çalışmaların yazarlarını ve referanslarını göstermektedir. Her yazar ve referans farklı renk ve farklı büyüklüklerde kodlanmıştır. Renkler çalışmanın yıllarını temsil ederken, büyüklükler çalışmaların alıntı yoğunluğunu göstermektedir. Çalışanlar arasındaki ilişki atıf derecesini temsil etmektedir. Buna göre en büyük ve en renkli düğüme sahip olan anonim diğer bir ifadeyle bilinmeyen (2020) atıf sayısı 289'dur. İkinci olarak atıf sayısına sahip olan yazar ise Hawkins'dir. Merkezilik değerinin en yüksek anonim (bilinmeyen) olduğu görülmekte ve diğer yazarlar için en önemli bir alıntı kaynağı olduğu görülmektedir. Boyutu büyük olan kümelerin derece değeri yüksektir. Buna göre derece değeri en yüksek olan yazarın anonim (bilinmeyen) olduğu görülmektedir.

Şekil 4: CiteSpace Aracılığı ile Elde Edilen İkili Harita Modeli

CiteSpace aracılığı ile oluşturulan Şekil 4'te yer alan ikili harita, sürdürülebilir bir dünya için yeni dönem araçlar üzerine oluşturulmuştur. Sol tarafta kalan kısım atıf yapan iş bölümlerini temsil ederken, sağ tarafta kalan kısım atıf alan iş bölümlerini göstermektedir. Buna göre matematik, sistem, matematik iş bölümünün çevre, toksikoloji, beslenme alanıyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

CiteSpace v. 5.2.R4 (64-bit) Basic
Algorithm: 2023 at 10:37:25 AM TRT
View: C:\Users\user\OneDrive\Massive\citeSpace\Examples\Templatedata
Time span: 2010-2023 (k=1, LRF=1.0, L/N=10, LBY=1, s=1.0)
Detection Criteria: g-size (k=1.0), LRF=1.0, L/N=10, LBY=1, s=1.0
Network: N=100, E=103 (Density=0.0084)
Largest CC: 119 (60%)
Nodes labeled: 1.0%
Pruning: Basic
Modularity Q=0.8550
Weighted Mean Silhouette S=0.9804
Harmonic Mean(Q, S)=0.9139

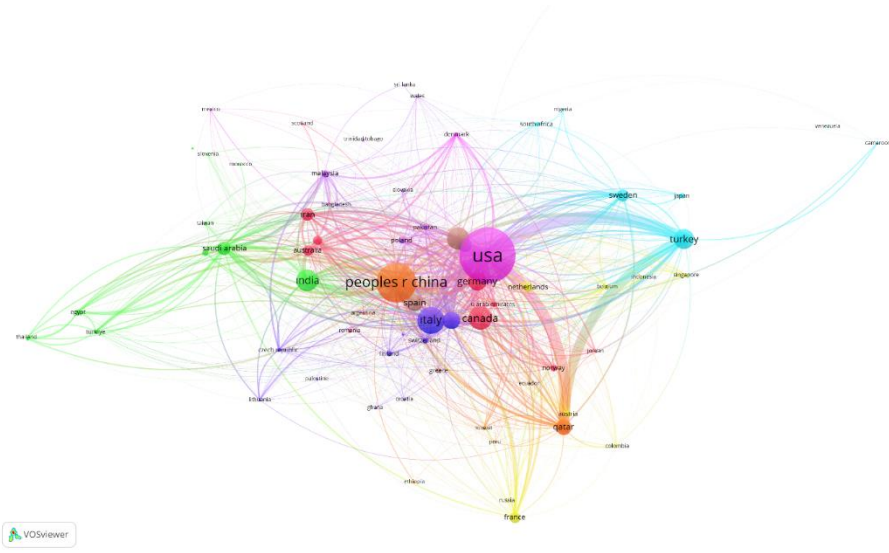

Şekil 5: CiteSpace Aracılığı ile Elde Edilen Kuruluşların Ağ Harita

CiteSpace aracılığı ile elde edilen Şekil 5, sürdürülebilir dünya için yeni dönem araçlar üzerine iş birliği içerisinde en çok yayın yapan kuruluşları göstermektedir. Buna göre kırmızı renge sahip olan düğümler en fazla atıf patlamasına sahip olan kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir. En fazla patlamaya sahip olan kuruluş 4.07 değerle Florida Eyalet Üniversitesi olduğu görülmektedir. Katar Üniversitesi yeni dönem araçları konusunda önemli bir kuruluş olduğu, elektrikli araçlar alanında uluslararası iş birliği yaptığı ve bunun örneği olarak Türkiye’deki İnönü Üniversitesi ile ortak yürüttükleri proje gösterilebilir. Bu projede elektrikli araçlarda kullanılacak lityum demir fosfat bataryaların performansını arttırmayı amaçlanmıştır. Türkiye’de İstanbul Şehir Üniversitesi’nin yaptığı yayınların 3.02 atıf patlamasına sahip olduğu görülmekte ve Türkiye’nin bu konuda yayın ürettiği anlaşılmaktadır.

3.2.2 Vosviewer ile elde edilen bilimsel haritalama

Vosviewer, bilimsel araştırmaların anahtar kelimeleri, ülkeleri ve referansları gibi birçok bibliyografik veriyi inceleyen ücretsiz bir tekniktir. Bu teknik aynı zamanda bibliyometrik haritalama olanağını sunmaktadır. Ayrıca ortak yazarlık, birlikte oluşma, bibliyografik eşleşme veya ortak atıf seçenekleriyle dergiler, yazarlar, araştırma kuruluşları, ülke ve anahtar kelime unsurlarıyla bilimsel haritalama yapmaya da yaramaktadır (Arslan, 2022: 36).

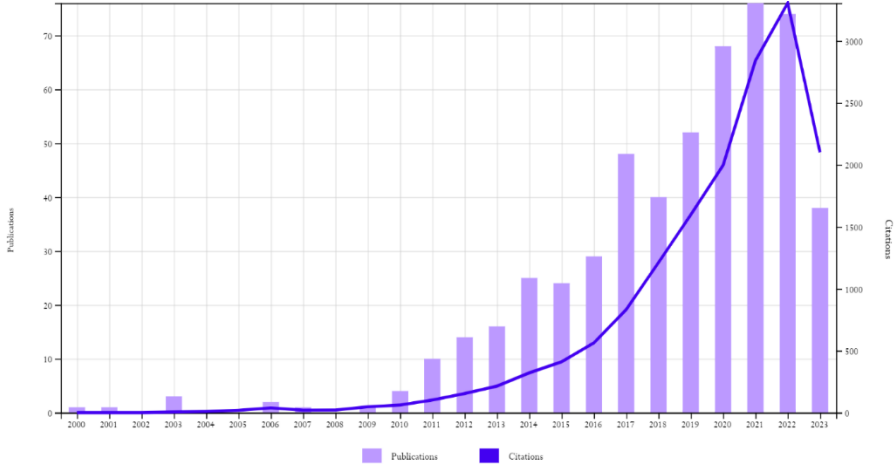

Şekil 6: Vosviewer ile Elde Edilen Ülke Ağ Haritası Analizi

Vosviewer yazılımından elde edilen verilere göre sürdürülebilir dünya için yeni dönem araçlar üzerindeki araştırmaların uluslararası nitelikte ve en fazla yayın yapan ülkelerin sırasıyla Amerika, Çin, İtalya, Kanada ve Türkiye olduğu gözlenmektedir. Türkiye'nin Katar ve Amerika ile iş birliği içerisinde ortak çalışmalar yürüttüğü ülkeler arasındaki çizgi kalınlığından anlaşılmaktadır.

3.2.3 Wos ile elde edilen veriler

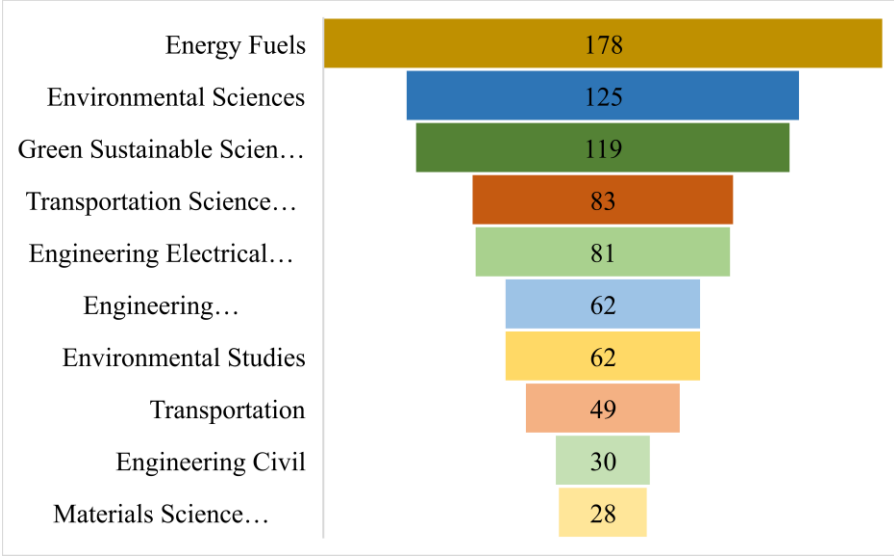
Web of Science (WOS), farklı disiplinlerden çok sayıda yayını bünyesinde barındıran arama ve detaylı arama seçeneği ile oluşturulan algoritmalarla ve/veya/değil istemleri ile istenilen verilerle nitelikli indekslerde yayımlanan yayınlara ulaşabilmektedir (Eck vd., 2011:1). Oluşturulan algoritmalar sonucunda listelenen yayınlar için filtreleme yöntemi kullanılarak istenilen sonuçlara ulaşabilmektedir. Aynı zamanda listelenen yayınların zaman içinde yayın ve atıf grafiğine, WOS kategorisine, ülkelere, yazarlara, döküman türüne, kuruluşlara, atıf mikro ve atıf makro gibi birçok bilgiye grafik türünde ve excel listesi biçiminde ulaşabilmektedir.

Şekil 7: Web Of Science Aracılığı ile Elde Edilen Zaman İçinde Yayın ve Atıf Grafiği

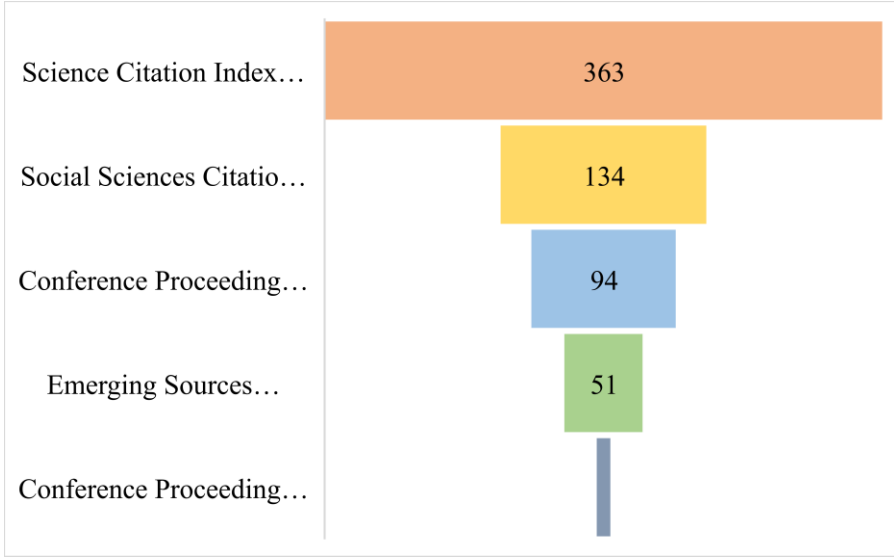
Web of Science aracılığı ile ulaşılan zaman içinde yapılan yayın ve atıf grafiği sonucunda ‘sürdürülebilir bir dünya için yeni dönem araçları’ araştırma konusu üzerinde yıl bazında yayının düzenli olmadığı görülmektedir. Son yıllarda yayın artışı olduğu fakat zirve yayın sayısının 2021 yılında elektrikli araçların rekor seviyede olmasına bağlı olarak dikkat çeken bir konu olduğu ve sonraki yılda düşüş yaşandığı görülmektedir. 2019 yılından itibaren yayın sayısının artması akademik personellerin evde daha çok zaman geçirmesi ve pandemiyle birlikte çevre ve sağlıklı yaşam unsurlarının öneminin artması, doğa farkındalığının yükselmesi olarak yorumlanabilmektedir. Zaman içinde atıf ise 2000’li yıllarda neredeyse yok denilebilecek düzeyde olduğu, 2010 yılları sonrasında ise istikrarlı olarak artış gösterdiği düşünülmektedir.

Tablo 3. Web of Science Kategori Grafik gösterimi

WOS'tan ulaşılan sürdürebilir dünya için yeni dönem araçlar üzerine yapılan çalışmaların kategorisi grafik halinde oluşturulmuştur. Oluşturulan grafik sonucunda Enerji yakıtları 178 yayın ile en çok yayın yapılan kategoridir. Bu kategori elektrikli araçların enerji kaynakları, verimliliği, emisyonu ve maliyeti ile ilgili konulara değinmektedir. Elektrikli araçlar alanında farklı bilimsel alanlarda çok disiplinli yaklaşım kullanılmaktadır.

Tablo 4. Web Of Science İndeks Grafik Gösterimi

Tablo 4’te görüldüğü üzere, SCI alanda 363 alıntı ile en çok yayın yapılan indekstir. Bu indeks, fen bilimleri alanındaki dergileri kapsayan nitelikli bir veri tabanıdır. SSCI ise 134 alıntı ile ikinci en çok alıntı yapılan indekstir. Bu indeks sosyal bilimler ve alandaki nitelikli dergileri kapsamaktadır. Bu durum elektrikli araçlar konusuna hem fen bilimleri hem de sosyal bilimler alanlarında odaklanıldığını göstermektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların genelinin nitelikli dergilerde yayınlanması konunun uluslararası çerçevede dikkat çektiği ve akademi dünyasında artan bir merak uyandırdığı olarak yorumlanabilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada sürdürülebilir ulaşımda yeni dönem araçlar olarak nitelendirilen hibrit ve elektrikli araçlarla ilgili 2006-2023 yılları arası yapılan bilimsel yayınların bibliyometri yöntemiyle analizi yapılmıştır. Web of Science veri tabanından elde edilen veriler citespace ve vosviewer yazılım programları sayesinde görselleştirilmiştir. Citespace ile anahtar kelime ağ haritası çıkarılmış, anahtar sözcüklerin zamana yayılmış atıf yoğunluğu, yazar, referans ve alanda en fazla iş birliği yapan kurumların analizi, vosviewer programı ile en fazla yayın yapan ülkelerin sıralandırılması yapılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre alanla ilgili en fazla yayın yapılan ülke Amerika ve yayın iş birliği içinde olan kuruluş Florida Eyalet Üniversitesi olmuş, onu

Katar takip etmiştir. Türkiye’de ise atıf derecesine bakıldığında azımsanmayacak oranda olduğu ve bu konuda yayınların öneminin arttığı gözlenmiştir. Bu durum gelişmiş ülkelerde artan çevre bilincinin bilimsel yayınlara yansıdığı, gelişmekte olan ülkelerin uyumlanma çabasında olduğunu göstermektedir. Troy R. Hawkins bu alanda ön planda olan yazar olarak saptanmış ve araştırma alanı atıf sayısı bakımından incelendiği zaman belli bir yazara ait yoğunlaşma görülmemiştir. Bunun sebebinin bu konuda ilk eserlerin (2010) Hawkins tarafından yazıldığı için olduğu düşünülmektedir.

Çalışma en fazla yayın yapılan yıl bakımından incelendiğinde 2021 yılının en çok alan konusunda araştırma yapılan yıl olduğu görülmüş, bunun sebebi olarak 2019 yılı pandemide evde geçirilen zaman ve sürdürülebilirliğin artan öneminin farkındalığıyla birlikte araştırmacıların bu konuya daha çok yoğunlaştığı düşünülmektedir. Elektrikli araçlarla ilgili yapılan yayın kategorisinde enerji yakıtlarının en fazla yayın yapıldığı kategori olduğu ve hem sosyal bilimler hem de fen bilimleri alanında yeni dönem araçlar hakkında araştırmalar yapıldığı saptanmıştır. Elektrikli araçların yüksek teknoloji ile üretimi göz önüne alındığında teknik araştırmaların fen bilgisi alanında, çevre ve sürdürülebilirlik politikalarıyla ilgili, fosil yakıtların yerine alternatif kaynakların kullanım öneminin vurgulandığı çalışmaların sosyal bilgiler alanında yapıldığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. (2022). Sosyal Bilim Araştırmalarında Vosviewer ile Bibliyometrik Haritalama ve Örnek Bir Uygulama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 33-56.
- Avrupa Yakıt Tipine Göre Otomobil Pazarı. (2023). <https://Ebsdanismanlik.Com.Tr/Avrupa-Yakit-Tipine-Gore-Otomobil-Pazarı-Temmuz-2023/> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Civelekoğlu, G., ve Bıyık, Y. (2018). Ulaşım Sektöründen Kaynaklı Karbon Ayak İzi Değişiminin İncelenmesi. Bilge International Journal Of Science And Technology Research, 2.2: 157-166.
- Freedman, A. (2013). The Last Time Co2 Was This High, Humans Didn't Exist. Climate Central, 3.
- Kayakuş, M., Erdoğan, D., ve Terzioğlu, M. (2023). Predicting The Share of Tourism Revenues In Total Exports. Alphanumeric Journal, 11.1: 17-30.
- Kayakuş, M., Terzioğlu M., Erdoğan D., Zetter, S.A., Kabas, O., ve Moiceanu, G. (2023). Et Al. European Union 2030 Carbon Emission Target: The Case Of Turkey. Sustainability, 15.17: 13025.
- Kerem, A., ve Gürbak, H. (2020). Elektrikli Araçlar İçin Hızlı Şarj İstasyonu Teknolojileri. Gazi University Journal Of Science Part C: Design And Technology, 8.3: 644-661.
- Mattioli, G. (2016). Transport Needs In A Climate-Constrained World. A Novel Framework To Reconcile Social And Environmental Sustainability In Transport. Energy Research & Social Science, 18: 118-128.
- Nogueira, T., Sousa, E., ve Alves, G. R. (2022). Electric Vehicles Growth Until 2030: Impact On The Distribution Network Power. Energy Reports, 8: 145-152.
- Our World In Data. (2020). Emissions By Sector: <https://ourworldindata.org/> adresinden 12 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Öztürk, N., ve Kurutkan, M.N. (2020). Kalite Yönetiminin Bibliyometrik Analiz Yöntemi İle İncelenmesi. Journal Of Innovative Healthcare Practices, 1.1: 1-13.
- Polat, C., Sağlam, M., ve Sarı, T. (2013). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27.2: 273-288.
- Poullikkas, A. (2015). Sustainable Options For Electric Vehicle Technologies. Renewable And Sustainable Energy Reviews, 41: 1277-1287.

- Sousa, C. ve Costa, E. (2022). Types Of Policies For The Joint Diffusion Of Electric Vehicles With Renewable Energies And Their Use Worldwide. *Energies*, 15(20), 7585.
- Talaş, H. (2023). 'Sürdürülebilirlik ve Çevre Muhasebesi Kavramlarının Karşılaştırılması.' *Sosyal, İnsani ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar 2.*' (pp.1119-1136). İzmir: Duvar Yayınları.
- Umut, A. L. ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin Bibliyometrik Profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21.2: 142-163.
- Unep, Ilo, Ioe And Ituc.(2008). 'Green Jobs: Towards Decent Work In A Sustainable, Low Carbon World.', World Watch Institute Report. https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/publications/wcms_158727/lang--en/index.htm adresinden 5 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Van E., Nees J., ve Waltman, L. (2011). Vosviewer Kullanarak Metin Madenciliği ve Görselleştirme. *Arxiv Ön Baskı Arxiv:1109.2058*.
- Yağmur, A.; Kayakuş, M, ve Terzioğlu, M. (2023). Predicting Renewable Energy Production By Machine Learning Methods: The Case Of Turkey. *Environmental Progress & Sustainable Energy*, E14077.
- Yildirim,S.,ve Çelikkaya,S.(2022). Türkiye'de İktisat Alanında Hazırlanmış Olan Doktora Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44: 251-284.

Bölüm 5

SIRP VE YUNAN AYAKLANMALARINDA BÜYÜK DEVLETLERİN ROLLERİ

Erdal TAŞBAŞ¹

Özet

Çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında meydana gelen ayaklanmaların özelliklerinden birine dikkat çekmektir. Bu özellik Batılı devletlerin ayaklanan Sırp ve Yunan milletlerine vermiş oldukları desteklerdir. Bu destekleri veren Batılı büyük devletlerin yapmış oldukları icraatlar, onların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 19. yüzyılda sergilemiş oldukları siyasetlerinin de yansımasını oluşturmaktadır. Hareketli bir siyasi dönemi de ifade eden 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için ayaklanmalar, ayrılımlar ve yenileşme hareketleriyle dolu bir zaman dilimidir. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarının önemli bir kısmını oluşturan Balkanlarda biz dizi ayaklanma yaşanmıştır. Bu ayaklanmaların başlıca nedenleri Osmanlı İmparatorluğu'nun artık zayıf diye nitelendirilen durumu, hızlı bir şekilde bütün Avrupa'yı etkileyen Fransız devrimi ve ortaya çıkardığı sonuçlar ile Avrupalı büyük devletlerin kışkırtmalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında 19. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ayaklanmalarda rol oynayan Avrupalı büyük devletlerin çıkarları bu ayaklanmaların çıkmasındaki en etkili sebepleri teşkil etmekteydi. Kendi çıkarları açısından, Osmanlı İmparatorluğu bünyesi herhangi bir ayrıma maruz kalmadan yaşayan milletleri, ayaklandırmak isteyen Avrupalı büyük devletlerin oynadıkları roller aynı zamanda onların hem Osmanlı hem de birbirleriyle olan rekabetçi politikalarını da ortaya koymaktaydı. Batılıların desteğini arkasına alan Sırp ve Yunan isyancıların çabaları başarılı olmuş ve bu iki Balkan milletinin 19. yüzyılda bağımsızlıklarını kazanmalarını Osmanlı İmparatorluğu engelleyememişti. Bu şekilde ayaklanmalar üzerinden kısaca özetlenmeye çalışılan batılı devletlerin ayrılıkçı hareketler üzerinden yürüttüğü 19. yüzyıl siyasetleri, hem Balkan coğrafyasının haritasını hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinin başlangıcını belirleyen temel unsur olmuştur.

¹ Doç.Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. erdtsbs@gmail.com ORCID No: 0000-0001-9856-6229

GİRİŞ

Oldukça eski bir geçmişe sahip olan milliyetçilik kavramı Fransız Devrimi ile dünya siyasi tarihine etkili bir giriş yapmış ve o zamandan günümüze kadar da bu etkisini korumayı başarmıştır. Ortak bir coğrafyada ortak dil, tarih ve gelenek gibi birikimlere dayalı özellikleri ifade eden millet terimi bu düşüncesinin oturduğu temeldir. Milletlerin kendi iktidarlarını kurması için verdiği mücadelenin ideolojik ve ateşleyici yanını oluşturan milliyetçilik, kaçınılmaz olarak öncelikle çok uluslu yapıları olan imparatorluk yönetimlerindeki topraklarda kendisini gösterecektir.

Bir imparatorluk olan Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarında 19. yüzyılın başlarında birçok ayaklanma ortaya çıkmıştı. Yerel bir başkaldırı olan bu ayaklanmaların bir kısmı uygun şartlar altında hızla gelişmiş ve ulusal bir başkaldırı niteliği kazanmıştı. Bu uygun şartlardan biri Avrupalı büyük devletlerin desteğidir ve onların desteğini arkasına alan milletlerin ayaklanma amaçlarına ulaşmalarında en etkili husus da bu olmuştur. Ayaklanmaların ideolojilerine hayat veren devrimin anavatanından Balkanlarda ayaklanmalara başlangıçta bir destek söz konusu olmamıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa 19. yüzyıla aralarında var olan bir dostluk siyaseti ile giriş yapmışlardı. Elbette bu durum Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne olan saygısından değil çıkarlarından kaynaklanmaktaydı ki her ikisinin de ortak düşmanı Avusturya ve Rusya idi. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan milletlerin Avusturya ve Rusya tarafından desteklenmesinin nedeni de bu devletlerin Balkan milletlerine olan samimi düşünceleri ile ilgili değildi. Bu iki devletin düşündüğü şey, ayaklanma hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu yıpratacağı ve zorda kalan Türklerin onların emperyalist çıkarlarının önünde artık engel oluşturamayacağıdır.

Anlaşılabileceği gibi Balkanlardaki milletlerin bağımsızlıklarını ellerine alma düşüncelerini eyleme çevirmelerinin nedenleri yalnızca Batılı devletlerin yönetimlerinde daha iyi bir yaşam olanaklarının sunulması ya da Batılı devletlerin onları desteklemesi değildir. Örneğin Rusya'nın Balkanlarda Osmanlı yönetiminde yaşayan milletleri kışkırtmasındaki neden, onların ulusal haklarını savunmak değil, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Balkanlarda kendisinin güçlenme siyasetini icra etmektir. Rusya'nın bu siyaseti söz konusu olduğunda 19. yüzyılın ilk yarısında Mora'da ve Adalar'da yaşayan Rumların kışkırtılması ve ayaklanmanın başarıya ulaşması, Balkan ayaklanmalarında önemli bir model olarak tarihteki yerini almıştır (Berkes, 2004: 151).

Aslında Balkanlarda yaşayan milletler siyasal birlikten uzak, kendine yetecek bir ekonomik güçleri olmayan ancak her ne hikmetse fikrî gerekçe ve isteklerini hemen eyleme dönüştürebiliyorlardı. Çünkü dış destek ve yardım

bulmak için aramak bile gerekmiyordu. Buna sebep ise Batının siyasi, sosyo-ekonomik ve dini ihtiraslarının karşımı olarak ortaya attıkları Şark Meselesinin halkalarından bir tanesini bölgenin oluşturmasıydı (Halaçoğlu, 1995: VII). O an alınan yardımlar ile gelecekte nelerin ipotek altına alınabileceğini, romantik havanın da etkisi ile kimse düşünmüyordu. Balkanlar üzerindeki emeller doğrultusunda, her seferinde farklı bir pakta doğru kayan Balkan ulusları, aslında diğerleri gibi kendi bağımsızlıklarını arzuluyordu. Bu arzuların en şiddetli yansımalarının görüldüğü yerlerden olan Bulgaristan'da ortaya çıkan yağmacı çeteler karışıklık çıkarmakta ve terör faaliyetlerine girişmekteydiler ancak onların siyasi beklentileri yoktu ve faaliyetleri de çete eylemlerinden ibaretti. Ancak Balkanların diğer bölgelerinde durum böyle değildi. Avusturya ve Rusya'nın yönlendirdiği bir milliyetçilik anlayışına dayanan Balkan ayrılıkçı faaliyetleri tam bir bağımsızlık fikrinden ziyade özerkçi bir anlayışa sahipti (Mantran, 1999: 19).

Buradan da anlaşılacağı gibi daha önceki dönemlerde aralarında ortak herhangi bir siyasi amaçları olamayan Balkan uluslarının çıkardıkları ayaklanmalarda da anlayış, amaç ve yöntem konularında bir birliktelik söz konusu değildi.

I. Sırp Ayaklanması

Sırbistan Osmanlı idaresine geçtikten sonra, bütün Hıristiyanlara verilen imtiyazlar Sırbistan'da da geçerli olmuş, hatta Osmanlı İmparatorluğu buraların özelliklerini dikkate alarak, buralarda özel bir idare teşkil etmişti. Sırbistan önce Semendire ve sonra Belgrad Paşalığı'na bağlanmış, Sırp toprakları idare bakımından sipahiler arasında paylaşılmış fakat Sırp köylüsü toprağın gerçek sahibi olarak kalmıştı. Köylü sipahilere kanunnamelerle belirtilen bir toprak gelirinin dışında bir şey vermiyordu. Bundan başka Sırlara din ve dil hürriyeti ile kendi kendilerini geleneklerine göre idare etme imtiyazları da verilmişti (Karal, 1983: 103).

Bir bakıma, Sırlar tarafından Habsburg monarşisine taşınan ve yerleştirilen millet sistemi, Batı Balkanlarda Sırp ulusal kimliğinin yayılması için çok önemli bir araç işlevi yerine getirmiştir. Türklerin, Katolik din adamlarının Batı Balkanlarda çalışmasını sık sık engellemesi nedeniyle ve Ortodoks vergi tahsildarlarına Katoliklerin kendi kiliseleri için ödediklerinin üstüne yeniden vergi toplamalarına zaman zaman izin vermeleri yüzünden, önemli sayıda Katolik, Hırvat-Sırp Kilisesi'ne geçti ve böylece yeni bir ulusal kimlik de benimsemiş oldu. Ortodoksluk ve Sırlık arasındaki sürekli uzlaşma özdeşleşme süreci, Sırp ayaklanmalarını ve otonom Sırp Prenslığı'nin kurulmasını izleyen dönemde tamamlandı (Banac, 1997: 91).

Söz konusu bu özel durumlar nedeniyle olsa gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında yaşanan ilk milliyetçi nitelikli ayaklanma Sırbistan'da ortaya çıkmıştır. Bu hareket Osmanlı yönetimi altında yaşamaya karşı girişilmiş bir halk ayaklanması değildi. Başlangıçta yeniçerilerin aşırılıkları karşısındaki kışkırtmaların etkisiyle ortaya çıkan ayaklanma emperyalist güçlerin, özellikle de Rusya'nın kışkırtmasıyla milli bir dava şeklini alacaktır.

Sırp isyan hareketi karşısında Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bölünmeler olmuş, bir kısım devlet adamı bu hareketin terörist bir faaliyet olduğunu ve bunun diğer Balkan milletlerine örnek olmaması için dayılara yardım edilmesi gerektiğini savunurken bir kısım devlet adamı da dayıların zorbalıkları karşısında Sırp hareketini meşru bir faaliyet olarak değerlendiriyorlardı. Asiler Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kararsız tutumundan da yararlanarak kısa sürede önemli başarılar kazanmışlardı. Avusturya topraklarında yaşayan ve gelişmelerden umutlanan Sırp'lardan da yardım gelmeye başlamıştı. Hatta Avusturya ordusundaki Sırp askerler birliklerinden kaçarak Sırp İsyanı'na yardıma gelmişlerdir. Yardımlarla genişleyen Sırp İsyanı karşısında dayılar, Avusturya'nın arabuluculuğunu kabul etmek zorunda kalmışlardı. 10 Mayıs 1804 tarihinde Zemun'da yapılan müzakerelerde Sırp'lar kabul edilemeyecek isteklerde bulunmuşlardı. Bu istekler, çiftliklerin kaldırılması, Sırp'lara serbest ticaret hakkının tanınması, knezlerini kendilerinin seçmesine izin verilmesi ve Avusturya'nın anlaşmanın garantör tarafı olması gibi isteklerdi. Ancak görüşmelerden isteklerini elde edemeyen Sırp'lar faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmışlardır (Börekçi, 2001: 54-55).

Sırp ayaklanması, 1804 yılından itibaren Kara Yorgi lakaplı Georgi Petroviç'in öncülüğünde milli bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Giderek büyüyen bu isyanla başa çıkmakta güçlük çekilirken 1806 yılında Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. Beklediği gibi Sırp'lar bu savaşta Rusya'ya askeri destek vermişlerdir. Ancak Avusturya'nın Rus kontrolünde bir Sırbistan'ı istememesi ve Napolyon'un Moskova Seferi dolayısıyla Sırp'lar bu savaştan umduklarını bulamamışlardır (Afyoncu, 2004: 177).

1804'teki isyan, Sultana karşı yapılan bir ayaklanma değildi. Sultan da Nizam-ı Cedid askerlerini teşkil ettiği ve Yeniçeri tehlikesinden kurtulmak için Anadolu'dan Abdurrahman Paşa'yı yanına getirdiği bu sırada, bu hareketin meydana gelmesinden oldukça memnun kalmıştı. Aynı yıl Bosna Valisi Bekir Paşa yeniçerileri Sırbistan eyaletinden çıkarmakla görevlendirilmiş ve kendisi Padişahın temsilcisi olarak hemen kabul görmüştü. Yapılan mücadele de Belgrad teslim olurken, yeniçeriler Orsova'ya kaçmış olsalar da şehrin komutanı tarafından yakalanıp öldürüldüler (Jorga, 2005: 156-157). İsyanın

bittiği zannedilmişti ancak dağılması beklenen Sırp asileri şimdi de Osmanlı İmparatorluğu'ndan çeşitli isteklerde bulunmaya başladılar. Buna göre; Belgrad Muhafızı Paşa'nın mahiyetinde Sırp milleti tarafından bir vekil bulunacak ve kalenin muhafazasına 1.500 Sırp iştirak ettirilecekti. Bunlara ek olarak genel af ilan edilecek, eski vergiler istenmeyecek, yeniçerilerin cezalandırılması için yapılmış olan savaşta harcanmış para Osmanlı hükümeti tarafından ödenecek, kiliselerin tamirine, çan çalınmasına ve mabetlerde haç takılmasına izin verilecekti. Doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu, Sırp'ların bu isteklerini kabul etmemiştir (Kartal, 1983: 105).

Osmanlı İmparatorluğu karşısında istediklerini almak için tek başına başarılı olamayacağını anlayan Sırp'lar, Avusturya ve Rusya'ya müracaat ederek bu iki devletten yardım istemişlerdir. Sırp'lar önce Avusturya'ya başvurmuşlardır ancak bu girişimlerinden kendileri açısından olumlu bir sonuç elde edememişlerdir. Bu girişimlerinin sonuçsuz kalmasıyla Sırp'lar bu defa da Rusya'ya başvurmuşlardır. Ancak Rusya Osmanlı İmparatorluğu ile barış sürecinde olduğundan Sırp'ların teklifini kabul etmemiştir (Börekçi, 2001: 65-66).

1806 yılında Sırp hareketleri karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun başarılı bir müdahale sergilemesine rağmen Sırp'lar faaliyetlerine devam etmekteydiler. Balkanlardaki önemli noktalara saldıran Sırp'ların faaliyetlerine son vermek için temmuz ayında Sırp'ların üzerine büyük bir saldırı düzenlenmiştir. Yapılan savaşta Osmanlı güçleri önemli başarılar elde ettilerse de Sırp'ların çete savaşı taktikleri karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Gelişmeler karşısında ellerinin güçlendiğini düşünen Sırp'lar, İstanbul'a temsilci göndererek şartlarını bildirmişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde Sırp'lar kendi vergilerini toplama hakkı kazanmışlar, Kara Yorgi'nin başknezliği tanınmış ve Sırp'lara muhtariyet verilmiştir (Börekçi, 2001: 79-82).

Sırp'lar, Avusturya ve Rusya devletleri tarafından destekleniyorlardı. Hem bu nedenle hem de yaşanan gelişmeler nedeniyle Sırp'ların özerklik talebi, Osmanlı tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu noktada Rus askerî ve ekonomik yardımlarının gönderilmesi ile Sırp'lar özerklikten vazgeçerek, Rusya ile yaptıkları ittifakın verdiği güvence ile giriştikleri bu hareketi bir bağımsızlık savaşına dönüştürdüler.

Öte yanda 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Türklerin Sırp'lar karşısında galip durumda olması Avusturya'nın da hareket geçmesine neden olmuştur. Avusturya'nın Sırp'lar lehine barış istemesi Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmemiştir. Avusturya'nın girişimlerinin sonuç vermemesi üzerine bu defa da Rusya harekete geçmiş, Belgrad'a bir general göndererek Sırp'lar arasındaki görüş ayrılıklarına son vermişti. Rusya'nın bu girişimiyle var

olabilecek Osmanlı-Sırp anlaşması da zora girmiş oldu (Börekçi, 2001: 103-104).

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılacak olan barış görüşmeleri başlayınca Sırlar Çar'a bir heyet göndererek isteklerini bildirdiler. Sırlara çıkarlarını savunacağı konusunda söz veren Çar'ın çabalarıyla savaşta yararlılık gösteremeyen fakat savaş sonunda Rusların desteği ile masa başında bazı haklar eden taraf Sırlar olacaktır. Yapılan Bükreş Antlaşması'nda özellikle Sırbistan meselesi üzerinde durulmuştu. Bu antlaşmanın 8. maddesine göre Sırlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giriştikleri isyandan dolayı affedilecek, Sırbistan vergilerini bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na "kesenek bir vergi" olarak ödeyecekler ve Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan'ı imtiyazlı bir eyaleti olarak kabul edecekti (Erim, 1953: 151-152). Artık bundan sonra Sırbistan, Rusya'nın himayesi altına girmiş bulunuyordu.

Esas itibariyle Şark Meselesinin bir parçasını oluşturan Sırp isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde dış güçlerin müdahaleleriyle siyaset belirlenmesinin ilk örneklerinden biriydi. Osmanlı-Rus savaşına sona erdiren ve Sırp sorununun uluslararası bir metne girmesine vesile olan Bükreş Anlaşması aynı zamanda çok sıkıntılı siyasi problemlerin doğmasına da zemin hazırlamıştır (Aslantaş, 2009: 133).

Sırbistan'da umulan bağımsızlığın elde edilemeyişi nedeniyle Kara Yorgi burada ağır bir siyaset izlemiş, bu nedenle birçok Sırp eşrafını karşısına almıştı. 1813 Ekim'inde Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar Sırları egemenliğine alışı halk ve eşraf tarafından memnurlukla karşılanmıştı. Gelişmeler karşısında Kara Yorgi Macaristan'a kaçmış, rakibi olan Miloş Obrenoviç Orta Sırbistan prensi olarak atanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi ilişkiler nezdinde sorunları çözme yanlısı olan Obrenoviç, Avrupa'da gelişen olaylar nedeniyle 1815 yılında yeni bir Sırp ayaklanmasının içine çekilmeye çalışılacaktır (Mantran, 1999: 33).

II. Sırp Ayaklanması

Obrenoviç'in baş knez seçilmesi ve Napolyon tehlikesinin ortadan kalkmasıyla rahatlayan Rusya, yeniden alevlenen Sırp İsyanı'na destek vermiştir. I. Napolyon'un yenilmesiyle eli güçlenen Rusya, Sırbistan'ı kendi güdümünde bir krallık haline getirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Yaşanan gelişmeler sonucunda 1816 yılında Osmanlı İmparatorluğu Obrenoviç'i baş knez olarak tanımış ve Sırlara özerklik vermiştir. Arkasından Obrenoviç, geri dönen Kara Yorgi'yi öldürterek rakipsiz kalmıştır (Afyoncu, 2004: 178).

İkinci Sırp İsyanı ilk önce Rudnik, Kraguyevaç ve Valyevo kazalarında patlak vermiştir. İsyancı Sırlar Rudnik'te Mütessellim Mehmet Ağa'yi

katletmişler ve Türk halkı göçe zorlayarak bir kısmını da esir almışlardır (Börekçi, 2001: 132). Sırların ikinci isyanı karşısında Osmanlı İmparatorluğu Hurşit Paşa komutasında bir orduyla Sırların üzerine gitmiş, Osmanlı'nın kararlı tutumu karşısında başarılı olamayacaklarını anlayan Sırlar barışa razı olmuşlar, böylelikle isyancılarının suçları da affedilerek Sırların ikinci isyanı bastırılmıştır (Börekçi, 2001: 139).

Bükreş Antlaşması'ndan sonra Sırp reayası arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı, Sırbistan'ın başında bulunan Kara Yorgi hazinelerini alarak Avusturya'ya kaçtı, yerine Prens olarak Miloş getirildi. 1821'de ortaya çıkan Yunan meselesi ile İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tutumları, Rusya için iyi bir fırsat olarak görünüyordu. Fakat, Yunan meselesinde Rusya'nın takip edeceği siyaseti İngiltere ve Avusturya'nın tasvip etmeyişi Çar Alexandre'ı 1825 yılında ölmesine kadar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı pasif bir politika gütmek zorunda bıraktı. Yeni Çar tahta çıkınca, halledilmemiş bütün meselelerin en kısa yoldan sonucuna varmak istiyordu. Bunun için de Mora'da başlayan ve gelişen isyanlardan yararlanarak, Bükreş Antlaşması'nın yürütülme şekli hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nu Akkerman Antlaşması'nı imzalamaya zorladı. Bu Antlaşma'ya Sırlar için de bir senet eklendi. 7 Ekim 1826 tarihli Akkerman Antlaşması'nın 5. maddesi ve buna ek olarak imzalanan Sırbistan hakkındaki senet bu imtiyazları onayladığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu, Sırbistan üzerinde aldığı kararlar hakkında Rusya'ya hesap vermeye zorluyordu (Karal, 1983: 64). Bu anlaşmasıyla Sırbistan hem muhtar bir beylik haline gelmiş hem de Rusya'nın himayesine girmiş bulunuyordu. Bu antlaşma hükümleri yürürlüğe konmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi ile sonuçlanan savaştan sonra yapılan Edirne Antlaşması, Akkerman'ın hükümlerini bir kere daha teyit ediyordu.

Yapılan antlaşmada Rusların Sırlara yönelik istekleri şunlardı. Din ve mezhep hürriyetinin verilmesi, adliye ve yönetim işlerinde bağımsızlık, prenslerin seçimlerinde müdahale edilmemesi, Sırbistan'daki garnizonlardan başka yerlere Müslümanların yerleşmemeleri, Sırlara Türklere ait bulunan çiftlikleri idare etmek ve bunların gelirlerinin yılda bir defa olmak üzere ödenmesi, okul, matbaa ve hastane açabilme haklarının verilmesi ve Sırlarla meskun olan toprakların tekrar Sırbistan'a katılmaları (Jorga, 2005: 271). Gerçekte bunlar doğrudan doğruya bağımsız bir Sırbistan hükümetinin kurulması demektir.

1829 yılında yapılan Edirne Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, Sırlara tam özerklik vermek durumunda kalmış, Obrenoviç babadan oğla hükümdar olma hakkı kazanmıştır. Özerk bir konum kazanan Sırlar buna karşılık olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarda birkaç askeri birlik bulundurmasına razı

olmuşlar ve Osmanlı İmparatorluğu'na yıllık vergi vermeyi kabul etmişlerdir (Mantran, 1999: 33). 1830 yılında bir fermanla, Sultan Sırbistan'da özerk bir yönetimi onaylamıştır.

Yunan Ayaklanması

Osmanlı yönetimi boyunca var olan hoşgörü ortamından yararlanan Yunanlılar hem kimliklerini hem de devlet içindeki imtiyazlı durumlarını korumuşlardı. Özellikle İstanbul'daki büyük Rum ailelerinin oynadıkları siyasi ve ekonomik roller nedeniyle Yunanlıların kafalarındaki bağımsızlık düşüncesi 19. yüzyıldan itibaren giderek artmıştır. Fransız Devrimi'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesi Yunanlılar arasında da yayılmaya başlamış, Yunan aydınları halkı örgütlemeye girişmişlerdi (Mantran, 1999: 17).

Bükreş Antlaşması'ndan sonra Sırp reayası arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı, Sırbistan'ın başında bulunan Kara Yorgi hazinelerini alarak Avusturya'ya kaçtı, yerine Prens olarak Miloş getirildi. 1821'de ortaya çıkan Yunan meselesi ile İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tutumları, Rusya için iyi bir fırsat olarak görünüyordu. Fakat Yunan meselesinde Rusya'nın takip edeceği siyaseti İngiltere ve Avusturya'nın tasvip etmeyişi Çar Alexandre'ın ölümüne kadar (1825) Osmanlı İmparatorluğu'na karşı pasif bir politika gütmek zorunda bırakmıştı (Karal, 1983: 64). Bununla birlikte Rusya'nın desteğini arkasına almak isteyen Yunanlılar başlarına Rus Çarı'nın yakını olan İoyanis Kapodistriatis'i geçirmeye çalışırlar fakat bunda başarılı olmayınca yerine aşırı milliyetçi birisi olan Aleksandros Ypsilantis Filik-i Etery'a'nın başına getirilmiştir. Yunanlılar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ayaklanma planı hazırlamışlar fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun müdahalesi karşısında planlarını hayata geçiremeyeceğini anlayan Ypsilantis Romanya'ya geçmiş ve buradaki Ortodoks Hıristiyanları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırma girişimlerinde bulunmuştur. Ancak başarılı olamayıp Macaristan'a sığınmak zorunda kalmıştır (Mantran, 1999: 35).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mehmet Ali Paşa'nın da yardımıyla Rum İsyanı'nı bastırması büyük devletlerin olaya karışmasına neden olmuştur. İngiltere, Rusya ve Fransa'nın girişimleri sonucunda Rum İsyanı devletlerarası bir sorun haline gelmiştir. Ayrıca Müslüman dünyasına ve Türklere düşmanlığı ile bilinen I. Nikola'nın Rusya tahtına geçmesiyle Rumlar güçlü bir destek bulmuşlardır (Gülsoy, 1993: 13).

1825 yılında Çar olan I. Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen ortadan kaldırmayı istemekteydi. Bu planlara sahip olan Rusya, Mora ve Girit'e Mehmet Ali gibi güçlü bir paşanın yerleşmesini istememekteydi. Rusya'nın isteğiyle 4 Nisan 1826 tarihinde İngiltere ve Rusya bir sözleşme imzalayarak

Mora'nın özerk olması konusunda anlaşmışlardır. Bu gelişme Yunanistan'ın bağımsızlığa giden yolunda önemli bir adım olmuştur. Çıkarları gereği Avusturya ve Prusya bu sözleşmeye karşı çıkarken, Fransa ise Rusya ve İngiltere'yi desteklemiştir (Afyoncu, 2004: 189).

1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca anlaşması ile Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenen Rusya, her fırsatta bu avantajını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir baskı unsuru olarak kullanmıştır. Rum İsyanı'nı da kendi çıkarlarını açısından bir fırsat olarak gören Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bazı isteklerde bulunmuştu. Bu istekler Eflak ve Boğdan voyvodalarının atanmasında Rusya'nın söz sahibi olması, Rus ticari gemilerinin boğazlardan serbestçe geçebilmesi ve Rusya limanlarına uğraması gereken diğer milletlerin gemilerine de aynı hakların verilmesi şeklindeydi. Rusya bu isteklerinin yerine getirilmesi için 17 Mart 1826'da Osmanlı İmparatorluğu'na bir de ultimatom vermiştir (Gülsoy, 1993: 14).

Öte yandan Sultan II. Mahmut içerideki sorunlarla uğraşmaktaydı. Bu sırada Yunan örgütlenmeleri arasında ortaya çıkan ayrılıklardan yararlanabilecek durumda değildi. Sultan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım talebinde bulunmuştur. Yardım karşılığında Mora ve Girit valiliklerini de isteyen Mehmet Ali Paşa Şubat 1825'te Girit Adası'nı ele geçirmiş ve Mora'ya da bir çıkarma yapmıştır. Yunanlılara karşı büyük başarılar kazanılmış, şimdilik Yunan başkaldırısı ezilmiştir.

I. Nicola 1825 yılında tahta çıkınca, halledilmemiş bütün meselelerin en kısa yoldan sonucuna varmak istiyordu. Bunun için de Mora'da başlayan ve gelişen isyanlardan yararlanarak, Bükreş Antlaşması'nın yürütülme şekli hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nu Akkerman Antlaşması'nı imzalamaya zorladı. Bu Antlaşma'ya Sırlar için de bir senet eklenmişti. Yapılan 7 Ekim 1826 tarihli Akkerman Anlaşması'na göre Osmanlı İmparatorluğu, Kafkasya'daki Rus egemenliğini ve Karadeniz'de serbest dolaşım haklarını tanımak zorunda kalmıştır (Karal, 1983: 64).

1827 Haziran ayında Osmanlı güçlerinin Atina'yı ele geçirmesiyle kaygılanan İngiltere, Fransa ve Rusya bir anlaşma yaparak Yunanlılar lehinde müdahalede bulunmaya karar vermişlerdir. 20 Ekim 1827 tarihinde Fransız ve İngiliz donanmaları Navarin'de Mısır ve Osmanlı donanmalarını kuşatmış ve Türk donanmasını tamamen yok etmiştir. Bu gelişme Yunanlıların yeniden umutlanmalarına ve harekete geçmelerine yol açmıştır (Mantran, 1999: 40). İngiltere'nin böyle bir müdahalede bulunmasında kendi kamuoyunda Yunan hayranı kitlelerin artan baskısı da etkili olmuştur.

Yaşanan Navarin faciasından sonra Rusya'nın yaptığı görüşme ve Yunanlılara bazı haklar verilmesi gibi talepleri Osmanlı İmparatorluğu tarafından

reddedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri tarafından verilen Mora'ya özerklik tanınması yolundaki muhtırayı da kabul etmemesi, bu devletlerin politikalarını daha da sertleştirmesine neden olacaktır. Ancak İngiltere'de iktidar değişikliği yaşanması nedeniyle İngiltere politikasını değiştirmiş, Mora konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na karışmama kararı almıştı. Bununla birlikte Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun anlaşmamalara uymadığını bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir (Afyoncu, 2004: 189).

Rus orduları doğuda hızla ilerleyerek Kars ve Erzurum'u ele geçirmiş, batıda ise Dobruca, Boğdan, Bulgaristan ve Edirne'yi işgal etmişlerdir. Savaşın gidişinden korkan Osmanlı İmparatorluğu barış yapmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Anlaşması ile Rusya büyük oranda isteklerini elde etmişti. Rusya'nın kazanımlarından rahatsızlık duyan diğer devletler bir konferans toplanması kararını almışlar ve yapılan 1830 Londra Konferansı ile Fransa ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda Rusya lehine parçalanmasını engellemişlerdir. Ancak Yunanistan'ın bağımsızlığı ilan edilmiş ve bu yeni statüko Avrupa büyük devletleri tarafından güvence altına alınmıştır (Mantran, 1999: 40-41).

Edirne anlaşması ile Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki nüfuzu artmış, atanacak voyvodaların yönetimde kalmaları ömür boyu olarak taraflarca kabul edilmişti. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu buralardan sağladığı gelirlerin bir kısmını da kaybetmişti. Rusya ise hem Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabilme haklarını devam ettirmiş hem de boğazlardan geçiş hakkı elde etmişti. Boğazlardan geçiş hakkı Rusya'nın isteği ile Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmayan bütün devletlere de açık hale getirilmişti (Gülsoy, 1993: 17-18).

AYAKLANMALARDA ROL OYNAYAN BÜYÜK DEVLETLER

Rusya

1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca anlaşması ile Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenen Rusya, her fırsatta bu avantajını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir baskı unsuru olarak kullanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında çıkan Sırp ve Rum İsyanlarını da kendi çıkarlarını açısından bir fırsat olarak gören Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bu olaylarda da baskı yaparak çıkarlarını yaşama geçirmeye çalışmıştır. Mevcut Osmanlı devlet yapısını sarsan ve uzun vadede bağımsızlık kazanmaya yönelik iç isyanlarda Rusya en büyük tahrikçi olmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkabilecek bütün faaliyetlerde rol almıştı. Çünkü

Rusya, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu ile girdiği savaşlardan toprak kazanırken diğer taraftan Osmanlı tebaası olan Ortodoksların koruyuculuğuna soyunarak Osmanlı İmparatorluğu'nu içten yıkma politikası gütmekteydi (Gülsoy, 1993: 13).

Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlerde en büyük pay sahip olan Rusya'dır. Ortodoks tebaanın kendisine olan bağlılıklarını sürdürmek ve onları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırmak için iki farklı yöntem kullanmıştır. Bu yöntemler Slavlık ve Ortodoksluk adına halkın dini duygularını kullanmak, eşkıyalık faaliyetlerine destek vererek arkalarında olduğunu göstermektir (Ahmet Cevdet Paşa, 1984: 401).

Avusturya

Bünyesinde çeşitli ırkları ve mezhepleri barındıran Avusturya, ulusçuluk düşüncesinin ve ulusal devletlerin kurulmasının daima karşısındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusların bağımsızlık kazanması Avusturya İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan öteki ulusal topluluklara bir örnek olabilir ve bu da, Almanları, Slavları, Macarları ve İtalyanların yöneticisi olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sonunu getirebilirdi. Bu nedenle, Avusturya'nın barışçı çabaları benimsemesi insancıl nedenlerden çok, varolan uluslararası düzende olabilecek her değişiklikten Avusturya'nın yitirebileceği çok şeyin olmasındandı (Tuncer, 2003: 24).

Temel kaygısı, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda, Avrupa güç dengesinin bozulması ve bunun genel bir savaşa yol açabilmesi ihtimalinden dolayı, Avusturya 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması politikasını benimsemişti. 19. yüzyılın başlarında, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünden korkmamakta; ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'nda yerini alabilecek olan herhangi bir başka güçten korkmaktaydı. Özellikle de Rusya'nın bölgeye yönelik olası planlarından kaygı duyuyordu. Bununla birlikte İngiltere ve Fransa gibi, Avusturya da Balkanlar'da Rus etkisinin yayılmasını durdurmayı ve Balkanlar'da toprağı olmasa bile, etki sahibi olmayı istiyordu. Bundan dolayı diğer Avrupa devletleri gibi islahatları bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye ve Balkanlar'daki halklar üzerinde Rusya'nın karşında etkin olmaya çalışmıştır.

İngiltere

19. yüzyılda, İngiltere büyük bir imparatorluğa sahipti ve bu imparatorluğun önemli bir parçasını oluşturan Hindistan'ın güvenliğini sağlamada önüne dikilen en önemli tehdit Rusya idi. İngiltere'nin Akdeniz politikasında,

güçsüzlüğü nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu tehdit oluşturmazdı ancak Rusya, Fransa ve Avusturya'nın da Akdeniz'de yerleşme ya da yayılma istekleri vardı. Akdeniz'de ortak bir tehlike karşısında bulunmaları, İngiltere'yi Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaştıran bir neden olmuştur. İki devleti yakınlığa getiren bir diğer neden ise, giderek güçsüzleşen Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirmek isteyen Avrupalı Büyük güçlerin bu doğrultudaki politikalarıydı (Tuncer, 2003: 75).

İngiltere'nin Akdeniz politikası ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikası, ulusçuluk esaslarına göre değil, İngiltere'nin ulusal çıkarlarına göre saptanmıştı. Dış politikasını güç dengesi üzerine kuran İngiltere, Avrupa devletlerinden hiçbirinin, diğerlerine kıyasla, üstün ve egemen bir konumda olmasını istemiyordu. Bu nedenle hem Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hem de Osmanlı'dan ayrılma mücadelesi veren halklar üzerinde diğer devletlerin etkin olması, İngiltere'nin ulusal çıkarlarına ters düştüğünden dolayı ulusal ayaklanmaların karşısında yer almış hatta reformlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dereceye kadar güçlenmesini ve Balkan uluslarıyla arasındaki sorunların yapılan reformlarla düzeltilmesini tercih etmiştir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu da artan Rus tehdidi nedeniyle İngiltere'yi yayında tutma siyaseti gütmüştür (Halaçoğlu, 1995: 3). Ancak ayaklanmaların bu şekilde çözümlenememesi üzerine İngiltere etkin devletin başka devlet olması yerine kendisinin olmasını tercih ettiğinden zaman zaman bu isyancıları desteklemiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise, diğer büyük devletlerin politikaları doğrultusunda ve gelişen olaylarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun artık ayakta duramayacağı anlaşıldıktan sonra İngiltere bağımsızlık isteyen halklara yönelik politikası değişmiş ve Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir.

Fransa

İngiltere ve Rusya kadar Fransa da Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgiliydi. Bunun en önemli nedeni de öteden beri Fransa'nın Akdeniz'de geniş bir sömürge imparatorluğu kurma hevesinde olmasıydı. Ayrıca zaman zaman da Avrupa'yı kendi egemenliği altına almaya çalışmıştı. Gerek Akdeniz'de gerek Avrupa'da, Fransa siyasal çıkarlarını gerçekleştirebilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini desteklemesini gerekli buluyordu. Ayrıca Fransa Osmanlı İmparatorluğu'ndan kapitülasyonlarla ve ticaret anlaşmalarıyla elde etmiş olduğu çeşitli ayrıcalıklara sahipti. İşte bu nedenlerle, Fransa 19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne ve reformlar yapmak suretiyle güçlenmesine taraftar görünüyordu. Bu amaca yönelik olarak

da Fransa, Osmanlı Hükümeti'ne Büyük Güçlerin müdahalede bulunmaması gerektiğini savunuyordu.

Fransa dış politikasında şu üç temel stratejiyi uygulamıştı. İngiltere ile daha iyi ilişkiler kurmaya hatta bir ittifak akdetmeye çaba harcamak, ulusçuluk ilkesinin başlıca savunucusu rolünü benimsemek, yabancı devlet boyunduruğundan kurtulmak ve özgürlüğüne kavuşmak isteyen ulusal topluluklara liderlik etmek ve Avrupa'nın, ulusçuluk ilkesi çerçevesinde yeniden örgütlenmesini sağlamak ve nihayet, Avrupa'daki Fransa'ya karşı oluşturulmuş olan düzeni ortadan kaldırmak. Rusya'nın bu uluslararası düzenin en büyük savunucusu olması nedeniyle Fransız dış politikasının temel amacı, Rusya'nın bu düzeni savunma gücünü zayıflatmak, Avrupa uyumunu bozmak ve Rusya'ya karşı kendi müttefiklerini oluşturmak olmuştur. Görüldüğü gibi, Fransa'nın bu doğrultudaki politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasına yönelik politikasıyla çelişmekteydi (Tuncer, 2003: 43).

Fransa, ulusçuluk ilkesinin savunucu rolünü üstlendiğinden dolayı hem diğer Avrupa devletlerine karşı Balkanlar'da daha etkin olmayı hem de Osmanlı toprakları ve Akdeniz üzerindeki emellerini gerçekleştirmeyi istemesinden dolayı bağımsızlık mücadelelerini desteklemiştir.

Sonuç

19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve Batılı büyük güçlerin kışkırtmaları ve koruyuculukları altında gerçekleşen milliyetçi ayaklanmalar önce Yunanlıların sonra da Sırların bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Öte yandan ilk ayaklanan azınlık olan Sırlar özerklik kazanarak hem Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yönelik politikalarında önemli bir deneyime hem de Yunanlılara da örnek teşkil etmişlerdir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu artık kendi ülkesinde yaşayan azınlıklara karşı cephe almak, onlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan her iki ayaklanmada da görüleceği üzere Osmanlı İmparatorluğu kendi iç meselesi olan sorunlarda tek başına hareket edebilecek tam anlamıyla güçlü bir devlet değildir artık. Hem Osmanlı zayıflığı hem de dönemin fikir akımlarının en önemlisi olan milliyetçiliğin hızlı yayılması, azınlıkları her fırsatta bahane eden Avrupalı büyük devletler için fırsat olmuştur. Öyle ki milliyetçiliğin zararlarından kendisini korumaya çalışan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bile Osmanlı azınlıklarının ayaklanmasını kendi lehine çevirecek politikaları arayışına girişmişti. Durum bu hale gelince Batılı devletler her fırsatta Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmaktan çekinmemişler, kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu içindeki gelişmelere müdahale etmişlerdir. Bu müdahalelerini kendi istedikleri gibi sonuçlandıran Avrupalı

büyük devletlerin bu politikaları yüzyılın ikinci yarısında da devam edecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar kendi çıkarları açısından azınlıkları ayaklandırmaya ve bunu zayıf Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir koz olarak kullanmayı temel politikaları haline getireceklerdir.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (2004). Sorularla Osmanlı imparatorluğu. c. I, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Aslantaş, S. (2009). Sırp isyanının uluslararası boyutu (1804-1813), Uluslararası İlişkiler, 109-136.
- Banac, I. (1997). Sırbistan'da milliyetçilik, yeni Balkanlar eski sorunlar. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Berkes, N. (2004). Türkiye'de çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Börekçi, M. (2001). Çetin; Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa, (1984). Tarih-i Cevdet. c.I, İstanbul: Üçdal Basımevi.
- Erim, N. (1953). Devletlerarası hukuku ve siyâsi tarih metinleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gülsoy, U. (1993). 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rumeli'den Rusya'ya göçürülen reaya. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (1995). Balkan harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jorga, N. (2005). Osmanlı İmparatorluğu tarihi. c.V, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). Osmanlı tarihi. c.V, TTK Yayınları, Ankara
- Mantran, R. (1999). Osmanlı İmparatorluğu tarihi. c. II, İstanbul: Adam Yayınları.
- Tuncer, H. (2003). Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878), Ankara: Ümit Yayıncılık.

Bölüm 6

SOSYOPOLİTİK, DOĞAL VE KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN ULUSLARARASI TURİZM ÜZERİNDEKİ ETKİLEŞİMİNİN DENETİMSİZ MAKİNE ÖĞRENMESİ İLE İNCELENMESİ

Erdemalp ÖZDEN¹
Didem GÜLERYÜZ²

GİRİŞ

Uluslararası turizm, küresel ekonomiye ve istihdama önemli katkılar sağlamaktadır. Bu katkılar gelişmiş ülkeler için ekonomik olurken, gelişmekte olan ekonomiler açısından daha fazla istihdam olarak karşılık bulmaktadır. Turizm endüstrisi, 2022 yılı sonunda Dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'nın (GSYİH) %11,6'sından fazlasını oluşturmuş ve yılda 341 milyondan fazla istihdam yaratmıştır (WTTC, 2023).

Genel itibarıyla turizm, siyasi istikrar (WTTC, 2023) çevresel sürdürülebilirlik (UNWTO, 2023), kültürel canlılık (Smith, 2015) ve hizmet kalitesi (Czernek & Czakon, 2016) gibi unsurlarla şekillenmektedir. Küreselleşmiş bir dünyada, turizm ve turistik faaliyetler sadece fiziksel altyapılardan değil aynı zamanda kültürel farklılıklar ve çevresel duyarlılıklarla birleşen deneyimsel bir aktivite olmaktadır. Ayrıca küresel turizm endüstrisi, küresel krizler (Uğur & Akbıyık, 2020), sürdürülebilirlik zorunlulukları (Yoopetch & Nimsai, 2019) ve demografik değişimler (Bak & Szczecinska, 2020) nedeniyle sürekli değişime uğrayan önemli bir ekonomik itici güçtür. Dolayısıyla yapısı bakımında turizm hem iç hem dış etkilere karşı kırılgan ve karmaşık bir yapıya sahiptir.

Bu karmaşıklık, uluslararası turizmin çeşitli sosyopolitik, doğal ve kültürel faktörleri içeren bir sektör olmasından kaynaklanmaktadır. Bu faktörlerin biri diğerleriyle etkileşime girerek çeşitli destinasyonların uluslararası turistler için çekiciliğini ve rekabet gücünü şekillendirmektedir. Örneğin, doğal güzelliklere sahip bir destinasyon (doğal faktör), uygun altyapıdan (sosyopolitik faktör) veya kültürel deneyimlerden (kültürel faktör) yoksunsa kayda değer bir turizm aktivitesi oluşturmayabilir. Bu karmaşık ilişkileri anlamak için öncelikle etkili

¹ Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, eozen@bayburt.edu.tr, ORCID:0000-0001-5019-1675

² Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, dguleryuz@bayburt.edu.tr, ORCID:0000-0003-4198-9997

turizm politikalarının geliştirilmesi, mevcut ve gelecekteki turizm talebinin yönetilmesi ve sürdürülebilir turizm modellerinin oluşturulması çok önemlidir. Dolayısıyla, uluslararası turizmin karmaşıklığını ve çeşitli yönlerinin nasıl iç içe geçtiğini anlamak hem gezginler hem de ev sahibi toplumlar için daha kapsayıcı, sürdürülebilir ve faydalı bir turizm endüstrisi oluşturacaktır.

Uluslararası turizme ilişkin çalışmalar genellikle GSYİH ve turist sayısı gibi ekonomik değişkenler kullanılarak, yöntem olarak doğrusal modeller ve önceden tanımlanmış hipotezler aracılığı ile analiz edilmektedir (Bayramoğlu & Ari, 2015; Cronjé & du Plessis, 2020; Goffi, 2013b). Ancak bu yaklaşımlar, özellikle değişen seyahat trendleri ve artan tüketici beklentileri karşısında destinasyonun rekabetçiliğini şekillendiren sosyopolitik, çevresel ve kültürel karmaşık etkileşimi göz ardı ettiği için eleştirilere maruz kalmaktadır (Tomassini & Cavagnaro, 2022a; Yousaf vd., 2018).

Bu çalışma, uluslararası turizm üzerinde etkisi olan sosyopolitik, doğal ve kültürel değişkenler arasındaki karmaşık örüntüleri ve bağlantıları ortaya çıkarabilecek güçlü bir araç olan denetimsiz makine öğrenmesini kullanarak, karar vericilere yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, 117 ülke verileri kullanılarak uluslararası turizmin yapısını yansıtan ve etkileyen 10 temel değişkene dayalı farklı ülke kümelerini belirlemek için hiyerarşik kümeleme analizi kullanılmıştır.

LİTERATÜR

Uluslararası turizmi, turizm sektörünü ve bu sektörde yaşanan rekabetçiliği analiz etmek, çok sayıda araştırmanın yapılmasına vesile olmuştur. Bu çalışmaların sonucunda ülkelere olan turizm talebini etkileyen faktörlerin karmaşık dokusunu yakalamaya çalışan çok sayıda model ortaya çıkmıştır. Porter'ın Elmas Modeli (Porter, 1990) gibi ilk modeller, kaynak donanımlarını ve endüstri kümelerini temel itici güçler olarak vurgulayarak rekabet avantajlarını anlamının temelini atmıştır. Fernando (2021), Sri Lanka'nın COVID-19 sırasındaki turizm manzarasını değerlendirmek için Elmas Modelinden yararlanmışır. Analiz, doğal güzellik ve vasıflı iş gücü gibi güçlü yönlerin yanı sıra altyapı ve teknolojideki zayıflıkları da ortaya çıkarmıştır. Daha da önemlisi; çalışma, pandemi sonrası gelişmiş güvenlik protokollerine, sürdürülebilir uygulamalara ve paydaşlar arasında iş birliğine olan ihtiyacın altını çizmiştir. Esen ve Uyar (2012), Elmas Modelini Türk turizm endüstrisini incelemek için kullanmışlardır. Türkiye'nin zengin kültürel mirası ve satın alınabilirliği varlık olarak tanımlarken insan kaynakları ve teknolojiye uyum konusundaki sınırlamalara çalışmada dikkat çekilmiştir. Çalışma, küresel pazarda başarılı olmak için niş deneyimlerin, marka oluşturmanın ve teknolojik entegrasyonun

önemini vurgulamıştır. Ancak Elmas Modeli genellikle sosyopolitik ve kültürel boyutların önemli rolünü göz ardı ederek öncelikle ekonomik ve fiziksel faktörlere odaklanmaktadır.

Crouch ve Ritchie'nin Destinasyon Rekabetçiliği Çerçevesi (1999) gibi daha sonraki araştırmalar, turizm üzerine yapılan çalışmaların kapsamını; altyapıyı, hükümet politikalarını ve kültürel olanakları içerecek şekilde genişletmiştir (Crouch & Ritchie, 1999; Goffi, 2013a). Bu ilerlemeler, faktörler arasındaki karmaşık etkileşimi kabul etse de genellikle doğrusal ilişkilere ve statik varsayımlara dayanmaktadır ve rekabet gücünü gerçekten şekillendiren incelikli dinamikleri yakalayamamaktadır (Kozak & Rimmington, 1999). Ek olarak, küresel boyutta ortaya çıkan siyasi dengesizlikler ve huzursuzluklar veya çevresel bozulma gibi hızlı değişiklikler, mevcut modellerin hızlı bir şekilde güncelliğini yitirmesine neden olmaktadır. Bu nedenle de dinamik modellemeleri ve ayarlanabilirliği benimseyen analizlere olan ihtiyaç literatürde vurgulanmıştır (Tomassini & Cavagnaro, 2022b).

Uluslararası turizm için yapılan çalışmalar incelendiğinde sosyopolitik, doğal ve kültürel faktörlerin turist tercihleri ve destinasyon çekiciliği üzerindeki etkisi üzerine yapılan analizler dikkat çekmektedir (Duglio vd., 2019; Eugenio-Martin vd., 2004; Patterson & Tureav, 2020). Bunlardan sosyopolitik analizler yapılan çalışmalarda; siyasi istikrarın ve yönetim kalitesinin, turistlerin emniyet ve emniyet algısını doğrudan etkilediği ve destinasyon seçiminin önemli belirleyicilerinden olduğu ortaya konulmuştur (Eugenio-Martin vd., 2004; WTTC, 2023). Bir ülkenin doğal zenginliğinin etiklerini inceleyen çalışmalarda; plajların, dağların ve çeşitli ekosistemlerin cazibesi, turizm talebinin önemli bir itici gücü olduğu gösterilmiştir (Duglio vd., 2019). Ancak çevresel bozulma ve kaynakların tükenmesi, destinasyon imajını etkileyen ve potansiyel olarak turizm gelirlerinin ve ziyaretçi memnuniyetinin azalmasına yol açan önemli tehditler oluşturduğu da güncel çalışmalarda yerini bulmuştur (UNWTO, 2023). Doğal zenginliğin yanısıra kültürel bağları inceleyen çalışmalarda, zengin geleneklerin, canlı kültürel aktivitelerin ve misafirperver toplulukların, turistleri o ülkeye ziyareti sağlanması aşamasında rekabet gücünü artırdığı görülmektedir (Patterson & Tureav, 2020). Yerel kültürleri anlamak ve saygı duymak hem turistlere hem de yerel topluluklara fayda sağlayan sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamak için hayati önem taşımaktadır.

Sosyopolitik yapı, doğal ve kültürel dokuların birbirleriyle olan karmaşık etkileşimini analiz edebilmek için bunların birbirine bağlılığını ve dinamik doğasını gözetebilecek lineer olmayan bir yöntem gerekmektedir. Bu bağlamda, değişkenler için verilerin daha kolay erişilebildiği günümüzde, büyük veriler için

denetimsiz makine öğrenmesi teknikleri, özellikle de hiyerarşik kümeleme, uluslararası turizmin karmaşık yapısını çözmek için güçlü bir araç sunabilecektir.

Literatürde hem denetimli hem de denetimsiz makine öğrenmesi algoritmaları kullanılarak yapılmış çalışmalar mevcuttur (Akın, 2021; Chung vd., 2020; Mensah & Chen, 2012). Akın (2021) turizmin ekonomik katkılarının ötesinde eğitim, kültür ve çevre gibi alanları da etkileyen etkileri olduğu vurgulanmakta ve Aşırı Öğrenme Makinesi (ELM) modeli ve bu modelin Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısını tahmin etmedeki uygulaması tanıtılmakta ve performansı Çok Katmanlı Algılayıcı (MLP) yöntemi ile karşılaştırılmaktadır (Akın, 2021). Mensah ve Chen (2012) yaptığı çalışmada kümeleme algoritması kullanmış ve bu çalışmayla ülkeleri sosyopolitik, doğal ve kültürel özelliklerine göre gruplandırmış ve potansiyel destinasyon türlerini ve bunların belirli gezgin segmentlerine olan çekiciliğini ortaya çıkarmıştır (Mensah & Chen, 2012). Bu yöntem, hedeflenen pazarlama stratejilerine ve kişiye özel turizm deneyimlerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Diğer bir çalışmada, küresel turizm ağları üzerine yapılmıştır ve 2000-2020 yılları arasında 124 ülkeden elde edilen veriler kullanılarak; dil, mesafe ve vize politikaları da dahil olmak üzere işlem maliyetlerinin azaltılması, sosyopolitik, doğal ve kültürel unsurların destinasyon çekiciliğini beklenmedik şekillerde nasıl etkilediğine dair sonuçlar ortaya koymuştur (Chung vd., 2020).

Bu veriye dayalı yaklaşım, geleneksel yöntemlerin lineer yapısına ve sınırlamalarına bir çözüm sunarak, araştırmacıların, uluslararası turizmin karmaşık dokusunu daha büyük bir hassasiyet ve öngörüyle analiz etmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışmada da gözetimsiz makine öğrenmesi yöntemlerinden olan hiyerarşik kümeleme yöntemi aracılığı ile analizler yapılmıştır.

METODOLOJİ

Metodoloji bölümü, veri kaynakları ve seçim kriterleri, veri işleme adımları ve seçilen kümeleme algoritması ve parametre ayarlarının arkasındaki mantık hakkında ayrıntılı bir genel bakış sağlamaktadır. Bu bölüm, çalışmada kullanılan analizin tekrarlanabilirliğine olanak tanınmasını ve bulguların güvenilirliğini artırmasını sağlayacaktır.

Veri Kaynakları ve Seçimi

Bu çalışmada, uluslararası turizmi ve turistik destinasyonların rekabetini etkileyen faktörleri değerlendirmek için gözetimsiz makine öğrenmesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem için 117 ülkeden ve 10 temel belirleyiciden oluşan bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri seti küresel olarak tanınan kaynaklar olan

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) ve Seyahat ve Turizm Gelişim Endeksi (TTDI) raporundan elde edilen verilerle hazırlanmıştır (Uppink & Soshkin, 2022).

Hiyerarşik kümeleme analizi için, yapılan literatür çalışmaları sonucunda turizm rekabetçiliğini etkileyen geniş kapsamlı faktörleri kapsayan on temel gösterge seçilmiştir. Bu göstergelerden ilki *Politika*'dır. Bu gösterge, vize düzenlemeleri, vergilendirme ve yatırım teşvikleri de dahil olmak üzere turizmin geliştirilmesiyle ilgili hükümet politikalarının istikrarını ve etkinliğini yansıtmaktadır. Bir diğeri *Çevresel Sürdürülebilirlik* göstergesidir. Bu gösterge, destinasyonun atık yönetimi, kaynakların korunması ve iklim değişikliğini hafifletme çabaları gibi çevrenin korunmasına olan bağlılığını değerlendirmektedir. *Emniyet ve Güvenlik* göstergesi suç oranlarını, siyasi istikrarı ve kolluk kuvvetlerinin etkinliğini kapsayacak şekilde turistlerin emniyet ve güvenlik düzeyini değerlendirmektedir. *Sağlık ve Hijyen* göstergesi, destinasyondaki sağlık altyapısının, sanitasyon standartlarının ve hijyen uygulamalarının kalitesini ölçmektedir. Bir diğeri gösterge olan *Fiyat Rekabet Edebilirliği* ise seyahat ve turizm hizmetlerinin diğeri destinasyonlarla karşılaştırıldığında göreceli olarak fiyat performansını ortaya koyan öncü bir göstergedir. *İnsan Kaynakları ve Yakınlık* göstergesi, turizm sektöründe vasıflı işgücünün varlığını, kültürel açıklığı ve turistlere yönelik misafirperverliği değerlendirmektedir. Diğeri önemli bir gösterge *Ulaşım Altyapısı*'dır. Bu gösterge, havalimanları, yollar ve toplu taşıma da dahil olmak üzere varış noktası içindeki ulaşım sistemlerinin kalitesini ve verimliliğini ölçmektedir. *Turizm Altyapısı ve Tesisleri* göstergesi ise, oteller, tatil köyleri, turistik yerler ve eğlence seçenekleri gibi turizmle ilgili altyapının kullanılabilirliğini ve kalitesini değerlendirmektedir. *Doğal Kaynaklar* göstergesi, plajlar, dağlar, yaban hayatı ve biyolojik çeşitlilik dahil olmak üzere doğal peyzajın çekiciliğini ve çeşitliliğini ölçmektedir. Son olarak, *Kültürel Kaynaklar* göstergesi, tarihi yerler, geleneksel festivaller ve sanatsal ifadeler de dahil olmak üzere destinasyonun kültürel mirasının zenginliğini ve canlılığını değerlendirmektedir (WEF, 2023).

Kümeleme Yöntemi

Küme analizi terimi, verilerin benzerliklerine göre farklı gruplara (kümelere) atanması sürecini ifade etmektedir. Bu şekilde, tanımlanmış bir parametreye göre daha benzer olan nesnelere (ölkeler, şehirler vb.) daha yakın görünmektedir. Bu yaklaşım, karmaşık verileri yorumlamak için sezgisel bir yöntem sağlamaktadır. Kümeleme analizi verilere bağlı olarak çeşitli yöntemlerin uygulanmasıyla çözümlenmektedir. Bu yöntemlerin her birinin kendine has özellikleri vardır ve neyin doğru olduğunun veya doğru kümelemeyi neyin belirlediğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Kümeleme çeşitli bağlantı ve mesafe yöntemleri kullanılarak

ilerlemektedir. *Uzaklık yöntemi*, iki gözlem arasındaki mesafenin nasıl hesaplanacağını belirlerken; *Bağlantı yöntemi*, halihazırda birleştirilmiş gözlemlerin mesafesine karar vermektedir (Suzuki & Shimodaira, 2006). Yani kümeler arası mesafenin kümedeki hangi noktadan ölçüleceğini seçerken kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan mesafe ve bağlantı yöntemleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Kümeleme Analizi için Uzaklık ve Bağlantı Yöntemi

Uzaklık Yöntemi	
Öklid	x ve y arasındaki en kısa mesafe. $d_{ij} = \left[\sum_{k=1}^p w_k^2 (x_{ik} - x_{jk})^2 \right]^{1/2}$
Manhattan	x ve y koordinatlarının mutlak farklarının toplamı. $d_{ij} = \sum_{k=1}^p w_k x_{ik} - x_{jk} $
Maksimum	x veya y koordinatındaki en büyük değişim mesafesi $d = x_1 - x_2 \text{ or } y_1 - y_2 $
Canberra	Bir çift nesnenin koordinatları arasındaki bir dizi kesir farkının toplamının alındığı formülse bir ölçü. $f(x) = \begin{cases} 0, & \text{for } x_{ik} = x_{jk} = 0 \\ \sum_{k=1}^p \frac{w_k x_{ik} - x_{jk} }{ x_{ik} + x_{jk} }, & \text{for } x_{jk} \neq 0 \text{ or } x_{ik} \neq 0 \end{cases}$
Bağlantı Yöntemi	
Tekli	Her kümeden en yakın iki nokta.
Tam	Her kümeden en uzak iki nokta
McQuitty/WPGMA	Kümelere uzaklıklarının ortalaması alınır, o kümedeki nokta sayısı dikkate alınmaz. (WPGMA, Aritmetik Ortalama ile Ağırlıklı Çift Grup Yöntemi).
Ortalama/UPGMA	Küme uzaklıklarının ortalaması alınır ve bu sırada kümedeki nokta sayısı dikkate alınır. (UPGMA, Aritmetik Ortalama ile Ağırlıklandırılmamış Çift Grup Yöntemi)
Centroid	Kümelere arası orta nokta Medyan Kümelere arası medyan noktası.
Ward's	İki kümeyi birleştirdikten sonra hata kareler toplamındaki (ESS) artışı hesaplar. ESS'deki artışı en aza indirecek şekilde seçilen ardışık kümeleme adımları şeklinde hesaplanır.
Uzaklık ölçüleri için formüller, x_{ik} ve x_{jk} 'nin i ve j bireyleri için p-boyutlu gözlemlerin k'ncı değişken değeri olduğu durumlarda verilir.	

Kaynak: (Everitt vd., 2011).

Hiyerarşik Kümeleme Analizi

Hiyerarşik kümeleme analizi, benzerliklerine göre veri noktası gruplarını aşamalı şekilde birleştirerek veya bölerek küme hiyerarşisi oluşturan bir yöntemdir. Analiz, bir veri setinde yer alan her noktayı (çalışmadaki her ülkeyi) ilk başta birer küme olarak değerlendirerek başlamaktadır. Daha sonra tek bir

küme veya önceden tanımlanmış bir durma noktasına ulaşıncaya kadar en benzer kümeleri yinelemeli olarak birleştirmektedir. Bu durum, her düzeyin farklı bir veri gruplamasını temsil ettiği ağaç (dendogram) benzeri bir yapı oluşturmaktadır (Everitt vd., 2011).

Çalışmada, hiyerarşik kümeleme analizi tekil kümeler halinde 117 ayrı ülkeyle başlamıştır. Her yinelemede (iterasyonda), küme içi varyansta en küçük artışın olduğu iki küme birleştirilmiştir. Bu işleme istenilen küme sayısına ulaşıncaya kadar devam edilmiştir. Optimum küme sayısı, küme sayısı arttıkça küme içi varyansın azalmasını görsel olarak değerlendirilerek belirlenmiştir.

Bu çalışmada uzaklık yöntemi olarak Manhattan ve bağlantı yöntemi olarak da Ward yöntemi kullanılmıştır. Manhattan mesafesi yöntemi aykırı değerlere karşı daha az duyarlıdır. Çalışma bağlamında inceleyecek olursak, ülkeler arasındaki farkların karesini alan Öklid mesafesinden farklı olarak, Manhattan mesafesi bunları toplamaktadır. Bu, değişkenlerdeki aykırı değerlerden daha az etkilenmesini sağlamakta ve potansiyel olarak daha dirençli (robust) kümelere yol açmaktadır.

Hiyerarşik kümelemede kümeler arasındaki benzerlikler ve yakınlıklar farklı yöntemlerle belirlenebilmektedir. Bunlar tam bağlantılı kümeleme, tek bağlantılı kümeleme, ortalama bağlantılı kümeleme, Ward'ın minimum varyans yöntemidir. Tablo 1'de yer aldığı üzere; tam bağlantı yöntemi, kümeler arasındaki en anlamlı mesafeyi dikkate alarak birleştirme işlemi gerçekleştiren algoritmadır. Bu yöntemin dezavantajı aykırı değerlere çok duyarlı olmasıdır. Diğer bir yöntem olan ortalama bağlantı yöntemi ise iki yapı arasındaki veriler arasındaki mesafelerin ortalama değerlerini dikkate alan bir denklemdir. Çalışmada kullanılan Ward yöntemi ise, her bir grupalamaya ilişkin bilgi kaybını en aza indirecek ve bu kaybı yorumlanabilir şekilde ölçecek bir yöntemdir. Bu yöntemle bilgi kaybı hata karelerinin toplamı olarak tanımlanmakta ve en küçük mesafeye sahip gruplar bir araya gelmemektedir (Ward, 1963). Tam tersine minimum varyans değerine sahip olanlar bir araya gelmektedir. Bu nedenle Ward yöntemiyle yapılar mümkün olduğunca homojen kümeler halinde oluşturulmaktadır.

Elimizdeki veri setinde hangi bağlantı yönteminin daha iyi sonuç vereceğini görmek için kümeleme yapısının miktarını ölçen toplayıcı katsayılar hesaplanmıştır. Değer 0 ile 1 arasında bir değer almakta olup, 1'e yaklaşması güçlü bir kümelene yapısına işaret etmektedir.

Tablo 2: Toplayıcı Katsayıların Sonuçları

Ortalama	Tekli	Tam	Ward
0.6547235	0.6686274	0.6823474	0.7378917

Tablo 2'ye göre, Ward'ın yöntemi değerlendirilen dört yöntem arasında en güçlü kümeleme yapısını ve bu hesaplama sonucunda daha sağlam kümeleme yapılarını tanımlayabilen belirli hiyerarşik kümeleme yöntemlerinin bulunmasını sağlamaktadır.

ANALİZ SONUÇLARI

Hiyerarşik kümeleme analizi, turizm rekabetçiliğini etkileyen 10 temel göstergedeki profillere dayalı 10 farklı destinasyon tipolojisini ortaya çıkarmıştır. Bu bölüm, analiz sonucunda oluşan kümeler ve bu kümelerdeki destinasyonlar hakkında bilgiler sunacaktır ve her kümenin özelliklerini ve rekabet gücünü daha derinlemesine ele almaktadır. Hiyerarşik kümeler 117 ülke için oluşturulmuştur. Analiz sonuçlarına göre 10 kümeye ayrılan ülkeler Tablo 3'te listelenmiştir.

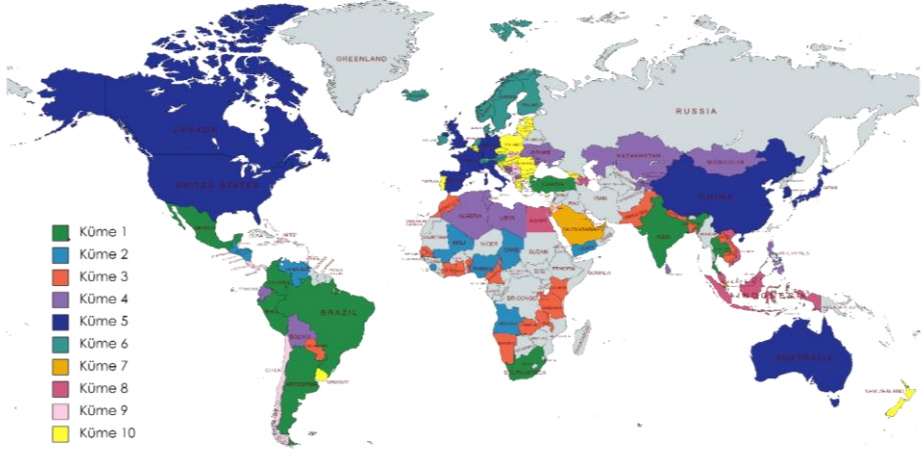
Tablo 3: Hiyerarşik Kümeleme Analizine Göre Sonuçlar

Kümelere	Ülkeler
Küme 1	Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Hindistan, Meksika, Peru, Güney Afrika, Tayland, Türkiye
Küme 2	Angola, Çad, El Salvador, Guatemala, Honduras, Lesoto, Mali, Nikaragua, Nijerya, Sierra Leone, Venezuela, Yemen
Küme 3	Bangladeş, Benin, Kamboçya, Kamerun, Fildişi Sahili, Gana, Kenya, Lao PDR, Malavi, Fas, Namibya, Nepal, Pakistan, Paraguay, Ruanda, Senegal, Tanzanya, Zambiya
Küme 4	Bolivya, Bosna Hersek, Ekvador, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Lübnan, Moldova, Moğolistan, Kuzey Makedonya, Filipinler, Sri Lanka, Tacikistan, Trinidad ve Tobago, Tunus
Küme 5	Avustralya, Kanada, Çin, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Kore, İspanya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri
Küme 6	Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Hong Kong ÖB, İzlanda, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, İsveç, İsviçre
Küme 7	Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan, Singapur, Birleşik Arap Emirlikleri
Küme 8	Azerbaycan, Botswana, Mısır, Endonezya, Malezya, Vietnam
Küme 9	Arnavutluk, Ermenistan, Yeşil Burun Adaları, Şili, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ürdün, Kuveyt, Mauritius, Karadağ, Panama, Sırbistan, Slovak Cumhuriyeti
Küme 10	Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Gürcistan, Yunanistan, Macaristan, İsrail, Letonya, Litvanya, Malta, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, Uruguay

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te ülkelerin dağılımı birbirlerine yakınlık derecelerine göre düzenlenmiştir. Bu kümelere ait detayları incelemeyen önce dünya üzerinde buldukları konumlar ve komşulukları da önem arz etmektedir. Analiz sonunda

elde ettiğimiz verilere göre aynı kümede olan ülkeleri benzer renklerle işaretleyerek Şekil 1 oluşturulmuştur.

Şekil 1: Kümelenmiş Ülkelere göre Dünya Haritası

Şekil 1'e göre kümelerin hepsi hakkında ortak bir tutum belirlemek kolay olmamakla birlikte; bazı kümelerin yakın coğrafyalarda oldukları (örneğin; Küme 1, Küme 7, Küme 10) diğer kümelerde benzer sosyoekonomik durumda (Küme 3, Küme 4) oldukları göze çarpmaktadır.

Analiz sonuçlarını daha ayrıntılı değerlendirmek için analizde kullanılan temel 10 değişken ve her küme için ortalama değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Kümelerin Değişkenlere Göre Ortalaması

Değişkenler	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10	Tüm Ülkeler
Ülke Sayıları	9	12	18	14	11	10	5	6	13	19	117
Kamu ve Hava Taşımacılığı	4,04	2,66	3,36	3,37	5,39	5,18	5,24	4,46	3,87	4,33	4,04
Kültürel Kaynaklar	4,09	1,70	1,98	2,02	5,53	2,69	2,68	3,10	1,99	2,64	2,71
Çevresel Sürdürülebilirlik	3,71	3,67	3,96	3,63	4,31	5,01	3,76	3,94	4,13	4,43	4,08
Politik İstikrar	3,16	2,72	4,04	3,11	4,77	5,55	5,70	4,82	4,09	4,01	4,03

Sağlık ve Hijyen	4,33	2,82	2,94	4,73	5,83	5,95	4,92	4,37	4,90	5,85	4,62
İnsan Kaynakları ve İşgücü Piyasası	4,02	3,07	3,54	3,98	4,98	5,42	5,29	4,66	4,25	4,70	4,28
Doğal Kaynaklar	5,02	2,55	2,74	2,49	4,91	2,40	1,69	3,44	2,14	2,32	2,90
Fiyat Rekabeti	5,67	5,40	5,47	5,68	4,11	3,65	5,22	6,12	5,06	4,70	5,07
Emniyet ve Güvenlik	4,15	3,98	5,05	5,03	5,76	6,22	6,27	5,39	5,54	5,82	5,28
Turist Hizmet Altyapısı	3,80	2,35	2,38	2,91	5,08	4,63	3,84	2,90	4,05	4,81	3,67
Uluslararası Turist Varışları (Ölçeklendirilmiş)	1,16	1,07	1,25	1,43	1,66	3,60	3,86	1,49	1,68	2,56	1,87
Ortalamanın Altında											
Ortalamanın Üstünde											

Tablo 4'e göre, kümelerin analizde kullanılmış değişkenlere göre ortalama değerleri yer almaktadır. Örneğin toplu ve hava taşımacılığında tüm ülkelerin ortalaması 4,04 puan olurken en yüksek ortalama Küme 5'te yer alan ülkeler oluşturmakta en düşük ortalama ise Küme 2'de yer alan ülkelerde olmaktadır. Tablo 4'te, bir küme, tüm ülkelerin ortalamasından yüksekse renk skalasında mavi rengi alırken, ortalamanın altında kaldığı durumlarda kırmızı renk almaktadır.

Daha detaylı analiz yapılması ve bütüncül bir resim oluşması açısından bu kümelerdeki ait demografik ve sosyoekonomik verilerde oluşturulmuştur. Tablo 5'te kümelere ait sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 5: Kümelere Göre Demografik ve Sosyoekonomik Veriler

Değişkenler	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10
Ort.Nüfus (M)	244	327	622	225	1.424	50	44	859	140	181
Ort. Kişi Baş GSYİH*	15.700	2.400	1.900	5.300	71.000	65.000	63.000	8.300	12.000	26.000
İşsizlik oran (%)	7,5	12,4	7,8	9,2	5,5	4,1	5,4	6,2	7,4	7,8
Gini Katsayısı	44,1	50,1	45,8	41,2	34,5	31,7	42,8	41,9	39,4	37,6
Ortalama İnsani Gelişmişlik Endeksi	0,75	0,53	0,56	0,69	0,89	0,93	0,86	0,69	0,78	0,81

Cinsiyet Eşitliği (Endeks Puanı)	0,69 1	0,5 48	0,5 65	0,6 25	0,77	0,84	0,57 9	0,6 33	0,71 7	0,77 5
Siyasi İstikrar	3,9	2,7	3,3	3,6	4,7	4,9	4,3	3,9	3,8	4,2
Turist Gelişi (M.)	102	12	58	31	181	73	44	87	38	72
Turizm Harcamaları**	1.13 0	210	450	440	2.36 0	1.80 0	2.42 0	640	980	1.25 0
Vize Kısıtlamaları	75	52	62	68	92	95	88	70	78	84
Korunan Alan Kapsamı (%)	13,6	11, 4	12, 2	14, 9	14	13,3	11,3	13, 5	12,8	13,1
İklim Değişikliği Savunmasızlığı	5,6	6,3	5,9	5,3	2,6	2,1	4,8	5,7	5,4	4,9
Basın Özgürlüğü	71	137	106	94	20	12	132	92	86	90
*(SAGP, ABD Doları), **(ABD Doları), ***(Kolaylık Puanı)										

Kümelerin Analizleri

Küme 1 - Gelişmekte Olan Ekonomiler, Yükselen Ülkeler

Bölge: Latin Amerika ve Güney Asya (Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Hindistan, Meksika, Peru, Güney Afrika, Tayland, Türkiye)

Ekonomik Durum: Bu kümedeki ülkeler çoğunlukla üst-orta gelirli veya alt-orta gelirli ekonomilerden oluşmaktadır. Genel olarak gelişen turizm sektörlerine sahiplerdir. Hindistan gibi bazı ülkeler önemli gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunlarıyla karşı karşıyadır.

Genel Değerlendirme: Bu kümedeki ülkeler doğal kaynaklar bakımından en zengin ülkelerden oluşmaktayken, kültürel kaynaklar açısından da en zengin ikinci kümedir. Bununla birlikte fiyat rekabeti açısından da yukarı sıralarda (üçüncü) yer almaktadır. Bu kümedeki ülkelerin en zayıf oldukları noktalar emniyet ve güven (dokuzuncu), politik istikrar (sekizinci) ve sağlık ve hijyen (sekizinci) noktası olmuştur. Diğer değişkenler açısından incelendiğinde küme ülkelerin dünya ortalamasında olduğu gözlenmiştir.

Küme 2 - Kırılgan Ekonomiler, Zorluklar ve Fırsatlar

Bölge: Başta Sahra Altı Afrika ve Orta Amerika (Angola, Çad, El Salvador, Guatemala, Honduras, Lesoto, Mali, Nikaragua, Nijerya, Sierra Leone, Venezuela, Yemen)

Ekonomik Durum: Bu kümedeki ülkeler, düşük-orta gelirli veya düşük gelirli ekonomilerden oluşmaktadır ve yoksulluk, altyapı ve siyasi istikrar konularında önemli zorluklarla karşı karşıyadır.

Genel Değerlendirme: Analizde ele alınan değişkenler açısından bakıldığında en düşük değere sahip ülkelerden oluşan küme olmuştur. Fiyat rekabeti ve doğal kaynaklar açısından bu küme dünya ortalamasında yer alırken diğer tüm

değişkenler için sonuncu sırada yer almıştır. Bu kümedeki ülkelerin buldukları coğrafya dolayısıyla yaşadığı zorluklar analiz sonuçlarında da kendini göstermektedir. Bu durum ileride yeni fırsatlar oluşmasına da neden olabilir.

Küme 3 - Gelişen Ekonomiler, Çeşitlenen Destinasyonlar

Bölge: Çeşitli, Afrika, Asya ve Latin Amerika'yı kapsayan ülkeler (Bangladeş, Benin, Kamboçya, Kamerun, Fildişi Sahili, Gana, Kenya, Lao PDR, Malavi, Fas, Namibya, Nepal, Pakistan, Paraguay, Ruanda, Senegal, Tanzanya, Zambiya)

Ekonomik Durum: Bu kümedeki ülkeler çoğunlukla düşük-orta gelirli ekonomiler olup, farklı seviyelerde gelişmişlik ve turizm potansiyeli bulunmaktadır. Nepal ve Fas gibi bazı ülkeler turizm endüstrilerini kurmuşken, diğerleri henüz gelişme aşamasındadır.

Genel Değerlendirme: Fiyat rekabeti ve doğal kaynaklar konusunda dünya ortalamasının üstünde olan ülkelere oluşan bir küme olmasına rağmen diğer değişkenlerin çoğunda en kötü ikinci ortalamaya sahiptir. Çevresel sürdürülebilirlik, politik istikrar ve emniyet ve güvenlik açısından nispeten dünya ortalamasına yaklaştığı görülmektedir.

Küme 4 - Denize Sınırı Olmayan veya Geçiş Ekonomileri, Altyapı ve Uygun Fiyat

Bölge: Orta Asya, Güney Amerika ve Doğu Avrupa dahil olmak üzere çeşitli ülkeler (Bolivya, Bosna Hersek, Ekvator, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Lübnan, Moldova, Moğolistan, Kuzey Makedonya, Filipinler, Sri Lanka, Tacikistan, Trinidad ve Tobago, Tunus)

Ekonomik Durum: Bu küme, farklı gelişme düzeylerine ve denize kıyısı olmama veya yakın zamanda yaşanan siyasi geçişler gibi zorluklara sahip olan alt-orta gelirli veya üst-orta gelirli ekonomilerden oluşmaktadır.

Genel Değerlendirme: Bu kümede yer alan ülkelerin en iyi oldukları gösterge, tüm kümeler arasında ikinci oldukları fiyat rekabeti göstergesidir. En sonda oldukları gösterge de çevresel sürdürülebilirlikte olmuştur. Diğer tüm göstergelerde dünya ortalamasına yakın ama altında kalan bu kümede yer alan ülkeler açısından doğal ve kültürel kaynaklar nispeten öne çıktıkları iki alan olmuştur.

Küme 5 - Gelişmiş Ekonomiler, Köklü Liderler

Bölge: Başta Avrupa ve Kuzey Amerika (Avustralya, Kanada, Çin, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Kore, İspanya, İngiltere, ABD)

Ekonomik Durum: İyi gelişmiş altyapıya, güçlü para birimlerine ve köklü turizm endüstrilerine sahip yüksek gelirli ekonomiler.

Genel Değerlendirme: Bu küme seçili göstergeler açısından değerlendirildiğinde en iyi ortalama sahip küme olmuştur. En iyi olduğu konular, Kamu ve hava taşımacılığı, turist hizmet altyapısı, kültürel kaynaklar olurken; doğal kaynaklar, sağlık ve hijyen ve çevresel sürdürülebilirlik göstergelerinde de yukarı sıralarda yer almışlardır. Dünya ortalamasının altında kaldıkları ve en başarısız oldukları gösterge anlaşılır bir şekilde fiyat rekabeti göstergesi olmaktadır. Gelişmiş ekonomilerden oluşan bu ülkeler, destinasyonlarını diğer göstergelerle de destekledikleri için fiyat konusunda dünyanın geri kalanına göre daha pahalı olmaktadır.

Küme 6 - Yüksek Gelirli Gelişmiş Ekonomiler, Sürdürülebilir Lüks

Bölge: Avrupa (Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Hong Kong, İzlanda, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, İsveç, İsviçre)

Ekonomik Durum: Bu kümedeki ülkeler istikrarları, gelişmiş altyapıları ve yüksek yaşam standartlarıyla bilinen çok yüksek gelirli ekonomilerdir. Turizm sektörü, ekonomilerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Genel Değerlendirme: Kümeler arasında en yüksek genel ortalamaya sahip ikinci küme bu kümedir. Özellikle en yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerden oluşan bu kümenin en iyi olduğu göstergeler, çevresel sürdürülebilirlik, sağlık ve hijyen ve insan kaynakları ve işgücü piyasası göstergeleri olmuştur. Emniyet ve güvenlik ve politik istikrarda ise ikinci en iyi küme pozisyonundadır. Diğer tüm göstergelerde de dünya ortalamasının çok üstünde konumlanmışlardır. Tüm kümeler içerisinde en kötü oldukları gösterge ise hiç şüphesiz fiyat rekabeti göstergesi olmuştur.

Küme 7 - Orta Doğu Merkezleri, Yükselen Yıldızlar

Bölge: Orta Doğu (Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan, Singapur, Birleşik Arap Emirlikleri)

Ekonomik Durum: Güçlü petrol bazlı veya çeşitlendirilmiş ekonomilere sahip yüksek gelirli ekonomilerdir. Turizm, Dubai gibi bazı ülkelerde büyüyen bir sektördür.

Genel Değerlendirme: Kümeler arasında seçili göstergelerde en iyi üçüncü durumda olan ülkeler bu kümede yer almaktadır. Bu kümenin diğer kümeler arasında en iyi olduğu iki gösterge, emniyet ve güvenlik ve politik istikrar olmuştur. Bu göstergelerin hemen arkasından da ikinci oldukları kamu ve hava taşımacılığı ve insan kaynakları ve işgücü piyasası göstergeleri gelmektedir. Sağlık ve hijyen konusunda da üst sıralarda olan bu küme diğer göstergelerde

dünya ortalamasına yakın değerler almıştır. Bu kümenin en kötü olduğu gösterge ise doğal kaynaklar olmuştur.

Küme 8 - Gelişen Güneydoğu Asya Ekonomileri, Büyüme ve Kaynakların Dengelenmesi

Bölge: Güneydoğu Asya (Azerbaycan, Botsvana, Mısır, Endonezya, Malezya, Vietnam)

Ekonomik Durum: Kümedeki ülkeler üst-orta gelirli ve alt-orta gelirli ekonomiler de dahil olmak üzere çeşitlidir. Turizm, başta Endonezya ve Vietnam olmak üzere birçok ülkede önemli bir sektördür.

Genel Değerlendirme: Bu kümede yer alan ülkeler fiyat rekabeti göstergesinde en yüksek ortalamaya sahiptir. Ayrıca kültürel ve doğal kaynaklar, politik istikrar konusunda da en yüksek ortalamaya sahip üçüncü küme olmuştur. Diğer tüm göstergelerde dünya ortalamasında veya üzerinde yer alan bu kümenin en geride olduğu göstergeler turist hizmet altyapısı ve sağlık ve hijyen göstergeleri olmuştur. Tüm kümeler içerisinde değerlendirdiğinde de en iyi dördüncü sırada olduğu görülmektedir.

Küme 9 - Üst-Orta Gelirli Gelişmekte Olan Ekonomiler, Gizli Cevherler

Bölge: Çeşitli, Avrupa, Latin Amerika ve Orta Doğu'yu kapsayan ülkeler (Arnavutluk, Ermenistan, Yeşil Burun Adaları, Şili, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ürdün, Kuveyt, Mauritius, Karadağ, Yeşil Burun Adaları, Panama, Sırbistan, Slovak Cumhuriyeti)

Ekonomik Durum: Bu kümede değişken turizm potansiyeline sahip üst-orta gelirli ekonomiler bulunmaktadır. Kosta Rika ve Şili gibi bazı ülkeler turizm endüstrisini kurmuşken, diğerleri henüz gelişme aşamasındadır.

Genel Değerlendirme: Genel dünya ortalamasına en yakın ülkeler bu kümeyi oluşturmuşlardır. Dünya ortalamasının üstünde oldukları iki gösterge çevresel sürdürülebilirlik ve turist hizmet altyapısıdır. Kültürel ve doğal kaynaklar ise en zayıf oldukları iki göstergedir. Tüm göstergelerdeki değerlere bakıldığında yükselme potansiyeli en fazla olan küme olarak kendini göstermektedir.

Küme 10 - Farklı Güçlü Yönlere Sahip Avrupa Ekonomileri, Dengeli Profiller

Bölge: Avrupa (Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Gürcistan, Yunanistan, Macaristan, İsrail, Letonya, Litvanya, Malta, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, Uruguay)

Ekonomik Durum: Bu kümede üst-orta gelirli ve yüksek gelirli ekonomiler de dahil olmak üzere çeşitli ülkeler bulunmaktadır. Turizm birçok ülkede, özellikle Yunanistan ve Hırvatistan'da önemli bir rol oynamaktadır.

Genel Değerlendirme: Turist hizmet altyapısı ve çevresel sürdürülebilirlik ve sağlık ve hijyen göstergelerine göre en iyi ortalamaya sahip ikinci küme durumundadır. Yine emniyet ve güvenlik ve insan kaynakları ve işgücü piyasası konusunda dünya ortalamasının bir hayli üstünde kendini konumlandırmış olan ülkelerden oluşan bu kümenin en geride kaldığı göstergeler doğal kaynaklar ve fiyat rekabeti göstergeleri olmuştur.

Hiyerarşik kümeleme analizinin ortaya çıkardığı on destinasyon tipolojisi birbirinden izole değildir. Çeşitli sosyopolitik, doğal ve kültürel faktörler tarafından şekillendirilen bir ağ ile birbirlerine bağlıdırlar. Dolayısıyla bu ağ anlamak, küresel turizmin dinamik doğasını kavramak ve etkili destinasyon yönetimi stratejileri geliştirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Analiz sonucu ortaya çıkmış kümeler, bu kümelerin şekillenmesini sağlayan göstergeler açısından incelenirse, birbirlerine bağlı bu ağı çözümlmek için bir adım daha atılmış olacaktır. İlk önce değişkenler arasındaki ilişkiyi görmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü, derecesini ve önemini ortaya koyan istatistiksel bir yöntemdir. Bu amaçla çok sayıda analiz mevcuttur. Ancak en çok kullanılan korelasyon analizleri Pearson ve Spearman'ın sıra korelasyon analizleridir. Pearson korelasyon analizi, değişkenler oransal veya kesikli ölçeklerle elde edilmişse ve normal dağılıma uygunsu bu durumda kullanılır. Değişkenler normal dağılıma uymuyorsa Spearman korelasyon analizi kullanılır. Bu durumda ilk olarak normallik analizi yapılmıştır. Normallik testinde değişkenlerin çoğunun normal dağıldığı ancak Kültürel Kaynaklar, Doğal Kaynaklar ve Fiyat Rekabetçiliği değişkenlerinin normal dağılmadığı görülmektedir. Bu durumda Pearson yerine Spearman'ın sıra korelasyon testi kullanılmıştır. Buna göre sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Değişkenler için Korelasyon Analizi

	<i>Kamu ve hava taşımacılığı</i>	<i>Kültürel Kaynaklar</i>	<i>Çevresel Sürdürülebilirlik</i>	<i>Politik İstikrar</i>	<i>Sağlık ve Hijyen</i>	<i>İnsan Kaynakları ve İşgücü Piyasası</i>	<i>Doğal Kaynaklar</i>	<i>Fiyat Rekabetçiliği</i>	<i>Emniyet ve Güvenlik</i>	<i>Turistik Hizmet Altyapısı</i>
<i>Kamu ve hava taşımacılığı</i>	1,000									
<i>Kültürel Kaynaklar</i>	0,622	1,000								
<i>Çevresel Sürdürülebilirlik</i>	0,518	0,172	1,000							
<i>Politik İstikrar</i>	0,691	0,229	0,499	1,000						
<i>Sağlık ve Hijyen</i>	0,682	0,420	0,502	0,362	1,000					
<i>İnsan Kaynakları</i>	0,854	0,401	0,562	0,693	0,793	1,000				
<i>Doğal Kaynaklar</i>	0,212	0,652	-0,025	-0,068	-0,034	0,036	1,000			
<i>Fiyat Rekabetçiliği</i>	-0,489	-0,274	-0,553	-0,417	-0,460	-0,536	-0,026	1,000		
<i>Emniyet ve Güvenlik</i>	0,627	0,123	0,515	0,624	0,611	0,653	-0,278	-0,359	1,000	
<i>Turistik Hizmet</i>	0,620	0,454	0,535	0,365	0,765	0,691	0,182	-0,600	0,490	1,000

Tablo 6'ya bakıldığında kamu ve hava taşımacılığı ile insan kaynakları ve işgücü piyasası arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki (0,85) mevcuttur. Yine insan kaynakları ve işgücü piyasası ve turistik hizmet altyapısı arasında da benzer bir şekilde güçlü bir ilişki (0,69) vardır. Bu göstergenin en ilişkisiz olduğu (0,036) değişken ise doğal kaynaklar olmuştur. Tablo 6 bu şekilde incelendiğinde çıkan sonuçların anlamlı olduğu görülmektedir. Tüm bunlar göz önünde tutularak kümeleme analizinde kullanılan değişkenler incelenmiştir.

Politik İstikrar göstergesine bakılacak olursa; sağlam politika çerçeveleri ve istikrarlı hükümetler, gezginleri cezbeden güvenli ve emniyetli ortamlar yaratarak turizmin gelişmesini teşvik eder. Bu durum, güçlü yönetişimin altyapı gelişimini kolaylaştırdığı ve sorumlu turizm uygulamalarını teşvik ettiği *Küme 1* ve *Küme 5* gibi kümelerde açıkça görülmektedir. Buna karşılık, zayıf yönetim ve siyasi istikrarsızlık, *Küme 2*'de gözlemlendiği gibi turizmi caydırabilir.

Çevresel Sürdürülebilirlik göstergesi, çevre sorunları konusunda artan farkındalık, destinasyonların sorumlu turizm ve kaynakların korunmasına öncelik verdiği *Küme 6* ve *Küme 8* gibi kümelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eğilim, hem gezginlerin çevre dostu deneyimlere yönelik tercihlerinden hem de turizmin uzun vadede yaşayabilirliğini sağlamak için sürdürülebilir uygulamalara duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

Emniyet ve Güvenlik göstergesi, turistlerin güvenli ve emniyetli destinasyonlara öncelik vererek bunu küme oluşumunda kilit bir faktör haline getirmektedir. *Küme 5* ve *Küme 7* emniyet ve güvenlik konusunda yüksek puanlar alarak endişesiz deneyimler arayan turistleri kendilerine çekmektedir. Buna karşılık, emniyet ve güvenlikle ilgili endişeler *Küme 2* gibi kümelerin büyümesini

engellemekte, güvenlik önlemleri ve altyapıya yatırım yapılmasını gerektirmektedir.

Sağlık ve Hijyen göstergesi, yüksek kaliteli sağlık sistemleri ve hijyen standartlarına bağlılık destinasyonun çekiciliğine katkıda bulunmaktadır. Bu durum, sağlık ve hijyene verilen önemin gezginler için bir refah duygusu yarattığı *Küme 10* ve *Küme 6* gibi kümelerde açıkça görülmektedir. Buna karşılık, bazı gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi, yetersiz sağlık altyapısı ve hijyen endişeleri turizmi caydırabilir.

Fiyat Rekabetçiliği göstergesi, bütçe bilincine sahip turistler, uygun fiyatlı seyahat ve turizm hizmetleri sunan destinasyonlara yönelmektedir. *Küme 4* ile *Küme 2* bu faktörü ortaya koymakta ve paranın karşılığını veren deneyimler arayan gezginleri cezbetmektedir. Ancak, yalnızca uygun fiyatlı destinasyonlar, çeşitli deneyimler ve benzersiz kültürel cazibe merkezleri sunan destinasyonlarla rekabet etmekte zorlanabilir.

İnsan Kaynakları ve İşgücü Piyasası göstergesi, nitelikli turizm işgücü, kültürel açıklık ve misafirperver konukseverlik kültürleri, olumlu turist deneyimleri yaratmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu faktör, sıcak misafirperverliğin ve çeşitli kültürel tekliflerin gezgin memnuniyetini artırdığı *Küme 1* ve *Küme 9* gibi kümelerde belirgindir. Buna karşılık, kültürel engeller ve dil zorlukları bazı destinasyonlarda turizmi engelleyebilir.

Kamu ve Hava Taşımacılığı göstergesi erişilebilir ulaşım ağları ve iyi gelişmiş altyapı, sorunsuz seyahat deneyimlerini kolaylaştırarak küme oluşumunda kilit faktörler haline gelir. *Küme 5* ve *Küme 7*, gelişmiş altyapıları ile çeşitli gezginleri çekerek bunu göstermektedir. Buna karşılık, yetersiz ulaşım ağları ve az gelişmiş altyapı, bazı gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi turizm gelişimini engelleyebilir.

Doğal Kaynaklar göstergesi, Nefes kesici manzaralar, zengin biyoçeşitlilik ve eşsiz ekosistemler doğa meraklılarını cezbederek *Küme 1* ve *Küme 3* gibi kümeleri şekillendirmektedir. Bu kaynakların sorumlu bir şekilde yönetilmesi ve korunması, bu bölgelerde turizmin sürdürülebilmesi için hayati önem taşımaktadır.

Kültürel Kaynaklar göstergesi, canlı kültürel miras, çeşitli gelenekler ve sanatsal ifadeler ziyaretçi memnuniyetini artırarak *Küme 9* ve *Küme 6* gibi kümeleri şekillendirir. Sorumlu turizm uygulamalarını sağlarken bu kültürel kaynakların korunması ve tanıtılması uzun vadeli başarı için çok önemlidir.

Bu ilişkiler birbirini dışlamaz; genellikle iç içe geçer ve birbirlerini etkilerler. Örneğin, güçlü politika çerçeveleri çevresel sürdürülebilirliği teşvik ederken, güvenli ve emniyetli bir ortam da nitelikli turizm işgücünü çekebilir. Dolayısıyla, destinasyon yöneticileri açısından bu karmaşık bağlantıların farkına varmak,

güçlü ve etkili stratejiler geliştirmeleri için hayati önem taşımaktadır. Her bir destinasyon tipolojisinin ardındaki itici güçler, çeşitli ilişkilerin ördüğü karmaşık verilerin analiz edilmesiyle anlamlı sonuçlar üretebilmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Uluslararası turizm, bir yanıyla küresel ekonomi üzerinde etkisi olan, istihdam yaratan iktisadi bir olgu olduğu gibi diğer yanıyla da sosyopolitik, doğal ve kültürel faktörleri içeren karmaşık bir sektördür. Bu çalışma, bu faktörlere dayalı olarak farklı ülke kümelerini belirlemek için denetimsiz bir makine öğrenmesi yöntemi ile turizm rekabetçiliğini analiz etmektedir. Bu yenilikçi yaklaşım, geleneksel coğrafi gruplandırmaların ötesine geçmekte ve turizm rekabetçiliğini şekillendiren faktörler arasındaki örüntüyü incelemektedir. 117 ülke üzerine yapılmış hiyerarşik kümeleme analizi sonucunda, farklı ekonomik kalkınma, siyasi istikrar, çevresel sürdürülebilirlik ve kültürel zenginlik düzeylerine sahip on farklı küme ortaya çıkmıştır. Bulgular, turizmi etkileyen faktörlerin karmaşık yapısını analiz ederek, GSYİH ve turist varışları gibi ekonomik göstergelerin değil, aynı zamanda sosyopolitik yönlerin ve korunan alan kapsamı ve iklim değişikliği kırılganlığı gibi çevresel hususların da önemini vurgulamaktadır. Her kümenin ve bu kümede yer alan ülkelerin, coğrafi, ekonomik, doğal vb. zorlukları olduğu gibi, güçlü yönleri de olan farklı kümeleri belirlenmiş ve politika yapımcılar ve turizm sektöründe karar verici pozisyonda olanalar için turizm rekabetçiliğini artırmaya yönelik uygulanabilir öngörüler sunmaktadır.

Sonuçlardan yola çıkarak, nispeten turist çekmekte zorlanan kümelerdeki ülkeler, hizmet altyapısının iyileştirilmesi, politik istikrarın desteklenmesine veya çevresel kaygıların giderilmesine odaklanabilir. Diğer yandan güçlü turizm sektörlerine sahip kümeler, kültürel miraslarını, doğal cazibe merkezlerini veya sürdürülebilirlik konusundaki kararlılıklarını vurgulayarak güçlü yönlerinden yararlanabilirler. Dolayısıyla, bu bilgiler ışığında, turizmin geliştirilmesine yönelik "herkese uyan tek bir yaklaşımın" başarılı olma ihtimalinin düşük olduğu görülmekte, aksine farklı kümeler için özel stratejilerin öneminin altı vurgulanmaktadır.

Bu analizin bulguları, destinasyon yöneticileri ve politika yapımcılar için değerli bilgiler sunmaktadır. Her bir kümenin kendine özgü profillerini ve rekabet güçlerini anlayarak, belirli turist segmentlerini çekmek, zayıf yönlerini ele almak ve sürdürülebilir turizm gelişimi için güçlü yönlerinden yararlanmak üzere stratejiler geliştirebilirler. Bunun yanı sıra; denetimsiz öğrenme yaklaşımı yenilikçi olmakla birlikte, her bir kümenin altında yatan dinamikleri tam olarak anlamak için nitel ve nicel çalışmalar yoluyla daha fazla doğrulama gerekmektedir. Gelecekteki çalışmalarda, uzman görüşleri ve turist anketleri gibi

nitel veriler de dahil olmak üzere daha geniş bir veri kaynağı yelpazesini birleştirmek için gelişmiş makine öğrenmesi teknikleri veya hibrit yöntemler uygulanabilir. Bu şekilde turizm rekabetçiliği için gelişmiş tahmin modellerinin tasarlanmasının önü açılabilir.

REFERANSLAR

- Akın, P. (2021). Comparing extreme learning machine and multilayer perception: tourism data as an example. İçinde H. Akgül & M. Kütük (Ed.), *Research & Reviews in Science and Mathematics* (1. bs, ss. 65-76). Gece Publishing.
- Bak, I., & Szczecinska, B. (2020). Global Demographic Trends and Effects on Tourism. *European Research Studies Journal*, 0(4), 571-585.
- Bayramoğlu, T., & Ari, Y. O. (2015). The relationship between tourism and economic growth in greece economy: a time series analysis. *Computational Methods in Social Sciences*, 3(1), 89-93.
- Chung, M. G., Herzberger, A., Frank, K. A., & Liu, J. (2020). International Tourism Dynamics in a Globalized World: A Social Network Analysis Approach. *Journal of Travel Research*, 59(3), 387-403. <https://doi.org/10.1177/0047287519844834>
- Cronjé, D. F., & du Plessis, E. (2020). A review on tourism destination competitiveness. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 256-265. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.06.012>
- Crouch, G. I., & Ritchie, J. R. B. (1999). Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity. *Journal of Business Research*, 44(3), 137-152. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(97\)00196-3](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(97)00196-3)
- Czernek, K., & Czakon, W. (2016). The Role of Institutions in Interorganizational Collaboration within Tourism Regions. İçinde M. M. Mariani, W. Czakon, D. Buhalis, & O. Vitouladiti (Ed.), *Tourism Management, Marketing, and Development: Performance, Strategies, and Sustainability* (ss. 151-171). Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9781137401854_8
- Duglio, Bonadonna, Letey, Peira, Zavattaro, & Lombardi. (2019). Tourism Development in Inner Mountain Areas—The Local Stakeholders' Point of View through a Mixed Method Approach. *Sustainability*, 11(21), 5997. <https://doi.org/10.3390/su11215997>
- Esen, S., & Uyar, H. (2012). Examining the Competitive Structure of Turkish Tourism Industry in Comparison with Diamond Model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 62, 620-627. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.104>
- Eugenio-Martin, J. L., Martín Morales, N., & Scarpa, R. (2004). Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.504482>
- Everitt, B. S., Landau, S., & Stahl, D. (2011). *Cluster Analysis 5th Ed.* (C. 5).
- Fernando, I. (2021). *Assessing the Competitiveness of Sri Lanka's Tourism in the COVID Period by Porter's Diamond Model* (ss. 1-22).

- Goffi, G. (2013a). A Model of Tourism Destination Competitiveness: The case of the Italian Destinations Of Excellence. *Turismo y Sociedad*, 12, 121-147.
- Goffi, G. (2013b). *Determinants of Tourism Destination Competitiveness: a theoretical model and empirical evidence*.
- Kozak, M., & Rimmington, M. (1999). Measuring tourist destination competitiveness: conceptual considerations and empirical findings. *International Journal of Hospitality Management*, 18(3), 273-283. [https://doi.org/10.1016/S0278-4319\(99\)00034-1](https://doi.org/10.1016/S0278-4319(99)00034-1)
- Mensah, Y. M., & Chen, H.-Y. (2012). Global Clustering of Countries by Culture – An Extension of the GLOBE Study. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2189904>
- Patterson, I. R., & Tureav, H. (2020). New Developments in Promoting Tourism in Uzbekistan. *Journal of Tourismology*. <https://doi.org/10.26650/jot.2020.6.2.0005>
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-11336-1>
- Smith, M. K. (2015). *Issues in Cultural Tourism Studies*. Routledge.
- Suzuki, R., & Shimodaira, H. (2006). Pvclust: an R package for assessing the uncertainty in hierarchical clustering. *Bioinformatics*, 22(12), 1540-1542. <https://doi.org/10.1093/bioinformatics/btl117>
- Tomassini, L., & Cavagnaro, E. (2022a). *Circular Economy: A Paradigm to Critically Rethink Sustainability in Tourism and Hospitality* (ss. 1-12). https://doi.org/10.1007/978-3-030-92208-5_1
- Tomassini, L., & Cavagnaro, E. (2022b). *Circular Economy: A Paradigm to Critically Rethink Sustainability in Tourism and Hospitality* (ss. 1-12). https://doi.org/10.1007/978-3-030-92208-5_1
- Uğur, N. G., & Akbıyık, A. (2020). Impacts of COVID-19 on global tourism industry: A cross-regional comparison. *Tourism Management Perspectives*, 36, 100744. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100744>
- UNWTO. (2023). *World Tourism Barometer*. https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/202305/UNWTO_Barom23_02_May_EXCERPT_final.pdf?VersionId=gGmuSXlwfM1yoemsRrBI9ZJf.Vmc9gYD
- Uppink, L., & Soshkin, M. (2022). *Travel & Tourism Development Index 2021: Rebuilding for a Sustainable and Resilient Future*. <https://www.weforum.org/publications/travel-and-tourism-development-index-2021/>

- Ward, J. H. (1963). Hierarchical Grouping to Optimize an Objective Function. *Journal of the American Statistical Association*, 58(301), 236-244. <https://doi.org/10.2307/2282967>
- WEF. (2023). *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/search/?query=tourism>
- WTTC. (2023). *Economic Impact Research*. <https://wttc.org/research/economic-impact>
- Yoopetch, C., & Nimsai, S. (2019). Science Mapping the Knowledge Base on Sustainable Tourism Development, 1990–2018. *Sustainability*, 11(13). <https://doi.org/10.3390/su11133631>
- Yousaf, A., Amin, I., & Santos, J. A. C. (2018). Tourists' Motivations to Travel: a Theoretical Perspective on the Existing Literature. *Tourism and hospitality management*, 24(1), 197-211. <https://doi.org/10.20867/thm.24.1.8>

Bölüm 7

PSİKOLOJİK ŞİDDETTİN (MOBBİNG) ÇALIŞANLAR ÜZERİNE ETKİSİ VE HUKUKİ BOYUTLARI

Erhan DAĞ¹
Yaşar Demir²

GİRİŞ

Mobbing iş ortamında çalışanlar ya da işverenler tarafından tekrarlı bir şekilde yapılan psikolojik terördür. Mobbing kişinin maruz kaldığı saygısız ve zararlı davranışlardır. Çalışanın iş yerindeki üstleri, astları ya da aynı seviyedeki çalışanlar tarafından uygulanan kötü muamele, şiddet, kötü söz, aşağılama, gibi anlamları ifade eden davranışlara maruz kalmasıdır. Mobbing, başka dillerde tek bir sözcükle karşılık bulması güç bir kavramdır. Diğer dillerde de ortak dil olarak kullanılan İngilizcedeki anlamıyla mobbing olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de mobbing kavramını; iş yerinde psikolojik taciz, iş yerinde psikolojik terör, iş yerinde duygusal taciz, iş yerinde moral taciz, iş yerinde zorbalık, iş yerinde yıldırma ve iş yerinde yıldırmaya yönelik psikolojik saldırı gibi birden fazla sözcüklerle ifade edilmektedir. Mobbing olgusu vuku bulması için illaki iş yerinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Mobbingin temeli bireyi rahatsız etmek, canını sıkmak, huzursuz etmek ve bulunduğu ortamı terk etmesinin sağlanmasıdır (Tınaz vd., 2008:4-9).

“mobbing” kavramı ilk olarak insanlar arasındaki etkileşimin tarzını betimlemek için kullanan bilim adamı Peter-paul Heinemann’dır. Heinemann mobbingi küçük çocuk gruplarında grup içerisinde tek ve güçsüz olan bir çocuğa karşı yapılan zarar verici saldırgan davranışlar olarak nitelendirmiştir. İş yerinde terfi çıkarlarının çatışması durumunda bir çalışanın diğer çalışanın konumunu etkileyecek durumda olması çıkarların çatışması kişiler arası iletişimi etkiler ve sonuçta mobbinge yol açabilir (Hubert ve Veldhoven, 2010:422). Mobbing normal bir çatışmanın olmadığı, yakın bir zamanda sona erecek bir krizin olmadığı, zaman içerisinde kaçınılamayan süregelen zulümlerin olduğu, saldırıların ve aşağılamaların uzun vadede yıkıcı bir güce sahip olmasıdır. Mağdur uzun zamandır acı çekmekte ve sık sık acıya maruz kalmaktadır. Mobbingin kişiler üzerinde yıkıcı etkileri vardır. Kişi psikolojik ve

¹ Öğr.Gör., Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gediz Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, erhan.dag@ksbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3474-1344>

² Dr.(PhD) Samsun İl Sağlık Müdürlüğü, mszydsimal@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9930-8440>

fiziksel olarak zarar görür, genellikle psikomatik semptomlar, depresif ya da endişeli durumlar, sürekli ve kontrolsüz gerginlik mevcuttur. Mobbinginde nadir görülen sonuçlardan biri de intiharlardır (Ege, 2000:3).

MOBBİNGİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İş yaşamında ise mobbing 1980’li yılların başında İsveç’te yaşayan Alman asıllı endüstri psikoloğu Heinz Leymann tarafından ortaya çıkarılmıştır. Leymann iş hayatında çalışan kişilerin uzun dönemli düşmanca ve saldırgan davranışların sergilenmesi olarak tanımlamıştır. Mobbing kavramının temelinde psikolojik nitelikli bir saldırı kastedilmektedir. Leymann’ın yapmış olduğu araştırmalar ve ortaya attığı görüşler bütün dünyadaki iş yerlerindeki mobbing araştırmalarına temel oluşturmaktadır. Leymann iş yerinde mobbingi sadece davranışsal olarak betimlemekle yetinmeyip, davranışın özel niteliklerini, ortaya çıkış şeklini, şiddetten en fazla etkileneni ve bunun sonucunda ortaya çıkabilecek psikolojik sorunlara da vurguda bulunmuştur. Araştırmacılar örgüt içerisinde gerçekleşen geçici sorunları değil kişiyi ruhsal yönden etkileyen diğer bir söylemle psikiyatrik ve psikomatik patolojik sonuçlara odaklanmışlardır. İş yerlerinde bu gibi olayları isimlendirmek için zorbalık, iş ya da iş gören tacizi, kötü muamele, duygusal taciz, kurban etme, göz dağı verme, psikolojik terör, psikolojik şiddet olarak adlandırılmaktadır. “Mobbing” ve “bullying” ayrımında bullying kavramında belirgin fiziksel saldırı ve tehdit unsurları ön plana çıkarken mobbingde psikolojik saldırılar ön plana çıkmaktadır. Leymann mobbing ve bulying kavramlarının ayrılması gerektiği kanaatine varmış ve okul çağındaki çocuklar yada gençlerin kendilerine zarar vermeyi bulying olarak tanımlarken, iş yerinde yetişkinler arasında ortaya çıkan düşmanca davranışlar için ise mobbing tanımını yapmaktadır (Tınaz vd., 2008:4-11) .

Yapılan ampirik çalışmalar neticesinde zorbalık, fiziksel saldırganlık tek bir kişi tarafından yapılmadığını açıkça göstermiştir. İş yerinde ağırlıklı olarak mobbing sebebi liderlerden kaynaklanmaktadır ve İş yerinde yaşanan taciz olayından belirli kişiler sorumludur. Mobbinge ilgili bugüne kadar yeterli çalışmanın olmadığı, metodolojik sorunlar yeterli araştırmanın yapılmasını engellemektedir. Yapılan araştırmalar sadece mağdurlara dayanmaktadır ve mobbing uygulayıcısı ve seyircilerde aranmamıştır sonuç olarak örgüt içerisinde çok sayıda çatışma mobbinge yol açmaktadır (Zapf vd., 1999:70-71).

Mobbingcinin kişisel özellikleri

Mobbing uygulayan kişiler güçlerini sadece üstlerine karşı takınmış oldukları abartılı davranışlarından almaktadır. Bu tür kişilerin bilgi, beceri ve karizmalarının güce etkisi yoktur. Aslına bu tür kişiler kimseye karşı saygı

duymazken abartılı bir saygıyı kendi güvenlerini tatmin etmek için kullanırlar. Mobbing uygulayan kişiler bunu kendilerinde bir alışkanlık olarak edinmişlerdir. Mobbing uyguladığı kişiler hiç fark etmez, sadece kendi egolarını, kendi hasta psikolojisini tatmin etmek için mobbing uygulamadan kaçınmazlar. Mobbingci karakterinde asla yanlış uygulama yoktur. Kendisi için iyi olan kişiler herkes için iyi, kendisi için kötü olan kişiler ise herkes için kötü olduğunu düşünürler. Kendilerine yöneltilen eleştirilerden asla hoşlanmazlar. Kendilerini destekleyen yarıdakçılara karşı yaranmacı ve övücü şekilde davranarak yanlarında olmalarını isterler. Mobbingci kişi kendisinde ast seviyede bulunanlar için aşırı zalimken kendinden üst seviyede tutulanlara karşı sempatik ve uysal davranış sergilerler. Bu tür kişiler mobbing uyguladığı kişiler gibi aşırı stresli, iç çatışma yaşayan ve bu durumdan çıkamadığı için sinir sistemlerinde ve kas sistemlerinde zayıflamayla birlikte duygusal tıkanmaya sebep olur. Mobbingci kişiler kendilerini her ne kadar çok çalışıyormuş, çalışkanmış gibi görseler de örgüt içerisindeki astların başarılarını çekemezler ve korkuya kapılarak mobbing sürecinin başlaması için bir sebep sayabilirler. Mobbingciler karşısında bulunan insanların kişililerine önem vermezken kendilerine doğruyu söylemeye çalışan kişilerden başlamak üzere psikolojik şiddete başlar ve bunu örgüt politikası haline getirmeye çalışır (Tutar, 2004:41-42).

MOBBİNGLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR VE ARALARINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Zorbalık İlişkisi

Zorbalık, bir başka tanımıyla birey tarafından uygulanan fiziksel saldırıdır. Zorbalık kavramıyla örgüt içerisinde meydana gelen şiddetli bir taciz olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda zorbalık ilişkisi, fiziksel saldırganlık tek bir birey tarafından yapılmaktadır ve genellikle bir süpervizör tarafından yapılmaktadır (Zapf, 1996:70). Zorbalık yapan kişi hiçbir zaman kendisinin yaptıklarından dolayı pişmanlık duymayıp üzerlerine alınmamaktadır. İş yerinde zorbalık kötü olaylara maruz kalma, tekrarlanan olumsuz davranışlar, kötü muamele ve güç dengesizliği olarak tanımlanabilir. Zorbalık, kişiye istemediği doğrudan ya da dolaylı olarak (tehdit) rahatsız edici mesajların gelmesi, saldırıların zamanla örgüt içerisinde tekrarlanması ve daha fazla kişiye yapılması, zorbalık davranışlarının uzun süre (aylar, yıllar) zaman alması, belirgin olarak ortaya çıkan güç dengesizliği olarak görülebilir (Salazar, 2017:133-134). İş yeri zorbalığı kendini savunmayacak durumda olan bir çalışanın iş yerinde bir ya da birden fazla kişinin düşmanca davranışları, kötü

muameleleri, taciz etme, dışlama, duygusal saldırıda bulunma gibi hareketlerle çalışmanı zor durumda bırakma, süreklilik arz eden bir olgudur. Kişiyeye yapılan kötü muamelenin zorbalık sayılabilmesi için en az altı ay boyunca kötü muameleye maruz kalması gerekmektedir. Dolayısıyla anlık yapılan fiziksel saldırılar zorbalık olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla kurbanın kendini savunamaması zorbalığın ortaya çıkması için yeterlidir. (Aydın, Öcel, 2009:95).

Çatışma İlişkisi

İş yerinde verimliliği arttırmak için çalışanlar arasında rekabet olması istenilen bir durum olabilir. İş yerindeki rekabet bazen sınırlarını aşarak şiddete dönüşebilmektedir. Bu şiddet olayları örgüt içerisindeki olaylara ve konulara yönelik olduğunda istenilebilir olmaktadır. İş yerinde bu çatışmalar kişisel değerlere uzandığı takdirde istenilir bir durum olmaktan çıkıp istenilmeyen bir hale girmektedir. İş yerinde yıldırma olduğunda iş ortamının huzuru bozulur, iletişim belirsiz olur ve ortamda düşmanca hareketler görülmektedir. Aslında mobbing örgütlerde büyütülmüş bir çatışmadan doğmaktadır. Yani çatışma başladıktan sonra iş yerinde yaşanan çatışma sonrası mağdur işyerindeki liderle ve ortamla stres yaşamaya başlar, bu olayların birikmesiyle asabiyet ve sinirlilik oluşur, mağdur duygularını dışa vurmaya başlar ve sonunda psikolojik terör olayı baş göstererek mobbinge dönüşmüş olur. Mobbingin oluşması için çatışmadan sonra haftalar veya aylar geçmesi gerekmektedir (Gökçe, 2008:54).

Çatışmanın yaşandığı ortamlarda uzlaştırma müzakereleri yapmak için bir takım ön koşullar vardır. İşçiler arasında çıkan çatışmalarda arabuluculuk ilkeleri şu şekilde olmalıdır;

- Etik bir şekilde savunabilir bir tartışma ortamı sağlamak,
- Her iki taraf içinde karar kılabilecek resmi prosedürleri belirlemek,
- Her iki tarafa da eşit muamelede yaklaşmak, eşit mesafede durmak,
- Taraflar arasında uzlaştırıcıya başvurma konusunda çok aktif olmak,

Toplumsal ilkelere kaçınma ilkesine göre çatışma ortamını oluşturan bireyin iş ten çıkarılmasıyla çözüm hedefine ulaşmaya çalışmaktadır (Leymann, 1990:123-124).

Stres İlişkisi

Stres, kişide fizyolojik veya psikolojik etmenler kaynaklı sinir sisteminin yıpratılması sonucu organizmada oluşan gerginlik, yorgunluk, güven kaybı dikkat dağınıklığı ve çöküntü olarak görülen psikolojik sorunlar olarak tanımlanabilir. Kişide bulunan stresin çevresel koşullarda meydana gelen olaylara karşı kronik yorgunluk, gerilim üzüntü, sinir bozukluğu veya

özgüvende azalma gibi tepkilerin bulunduğu bir ruh halini alabilir. Stres yaşayan insanların aşırı baskı sonucunda bireyi tehdit eden çevresel ve içsel faktörlere karşı tepkiler gösterir. Stres insanın kontrolü dışında gelişen sağlığını olumsuz etkileyen durum olarak tanımlanmasının yanında kaynağı her ne olursa olsun çevresel bir talebe gösterdiği belirsiz bir reaksiyon olarak tanımlanabilir. Tanımlara bakılarak stres; kişi ve çevrenin etkileşimi sonunda oluşması, kişiyi aşırı bir şekilde gerilime itmesi, risk ve tehlike algısını yükseltmesi, kişi aşırı ölçüde kaygılı ve gergin olması ve psikosomatik rahatsızlıklara neden olması gibi özellikler göstermektedir. Mobbinge haksız maruz kalma, rencide edilme tacize uğrama, duygusal eziyet ve psikolojik baskı bireyi gerilime ve strese sokan güçlü faktörlerdir (Tutar, 2015:168-169).

Şiddet İlişkisi

Şiddet kavramını kısaca sertlik, kaba davranış ve kuvvet kullanarak karşıdakine zarar verme olarak tanımlanabilir. Şiddet olaylarının çıkış sebebi insanları sindirmek, onları yıldırım amacıyla yapılan davranışların tümüne denilmektedir. Şiddet bir bireye zorla yapmak istemediği davranışları güç ve baskı uygulayarak zorla yaptırılmasıdır. Bu tür eylemler, zorlama, saldırı, kaba kuvvet, bedensel veya psikolojik olarak acı çektirmek ya da işkence olarak karşımıza çıkar. Kısaca kişiye fiziksel ve psikolojik olarak acı çekmesine kadar varacak fiziksel ve ruhsal yönden zarar verilmesidir. Birey karşısındaki kişiye inandırma, ikna etmek yerine kaba kuvvet, sert ve zor kullanma olarak ortaya çıkar. Kasıtlı olarak sözlener sözlerin çarpıtılması, aşağılayıcı bir dile başvurulması da şiddet kapsamında değerlendirilebilir (Tutar, 2004:13-14).

Şiddet denilince akla ilk gelen şiddet tipi fiziki şiddettir. Çünkü bulunduğumuz ortamlarda en sık rastladığımız şiddet türleri fiziki şiddet olduğu içindir. Aslında şiddet sadece fiziki şiddetten ibaret değildir. Diğer bir husus, şiddetin kültürel farklılıklar gösterdiği gerçeğidir. Bazı kültürlerde çocukların azarlanması şiddet değil terbiye olarak algılanırken bazı toplumlarda şiddet olarak algılanmaktadır. Kültürde şiddet oluşmasında önemli yer tutmaktadır (Akt. Dağ, 2017:4). Şiddet unsurunun ön önemli noktalarının biri de kişinin başkasına şiddet uyguladığı gibi, kendine de şiddet uygulaması mümkündür. Kişi mobbinge maruz kalması sonucu zor durumlarda kalacağı, bu sebeple de intihar etmesi kendisine uyguladığı şiddetin örneklerindedir (Tutar, 2004:14).

Cinsel Taciz

Cinsel taciz sözcüğünün çıkış noktası Amerika Birleşik Devletleridir. Amerika'da feministler tarafından kullanılan bu sözcük kısa zamanda yayılmış ve medyanın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Mahkemelerde yapılan yargılamalar

sonucunda da çok önemli olmuş ve hukuki anlam kazanmıştır. Artık bu terim tüm Avrupa'ya yayılmış ve her ülkede farklı bir şekilde ele alınmış ve yasal düzenlemelerde çok farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Cinsel taciz kadına yönelik yapılan bir saldırı olarak görülmektedir. Cinsel tacizin aynı cinsiyete sahip kişiler arasında meydana gelmesine rağmen yapılan araştırmalarda karşı cinsler arasında olduğu, çoğunlukla da kadınlara yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Cinsel tacizin kadınların çalışma özgürlüklerine ve kişilik haklarına saldırıda bulunduğu, diğer bir taraftan cinsiyet gruplarından birinin diğerine kıyasla mağdur olduğu için cinsiyet ayrımcılık kapsamında değerlendirilmektedir. Mahkemeler iş yerinde meydana gelen cinsel taciz vakalarında işverenleri sorumlu tutmuştur (Özdemir, 2006:87-88)

ÖRGÜTLERDE MOBBİNG

Mobbing olayı her ne kadar kişi üzerinde etkisi olsa da örgüt üzerinde de etkisi vardır. Mobbingin örgüte vermiş olduğu zarar ekonomiktir. Deneyimli personellerin mobbing olayına maruz kalması sonucu işten ayrılması, yeni personel alımı ve alınan personelin eğitimi vb. gibi durumlar meydana geleceği için örgüt içerisinde maliyet artmaktadır. İş yerinde mobbinge maruz kalan personel yasal izin, hastalık izni gibi durumlarla işten uzaklaşması, iş verimliliğinde düşüşe ve bununda örgütün maliyetlerinde artışa sebep olmaktadır. Diğer bir husus mobbing yüzünden işten ayrılan personelin yasal olarak hakkını araması ve bu hak karşılığının ödenmesi durumunda örgüte ek maliyetler olarak yüklenecektir (Tınaz, 2006/3, 18). Mobbing kişinin üretkenliğini ağır şekilde bozulmasına ve sağlık sorunlarına sebep olmaktadır. Alternatifi olmayan çalışanların işten çıkarılma, dışlanmadan kaynaklı uzun süren hastalıklar ve uzun süren tedaviler gerektirebilir (Groeblichhoff ve Becker, 1996:277-278).

Örgütlerde Mobbing Türleri

Dikey Mobbing

Dikey mobbing, örgüt içerisinde çalışan kişinin üstü tarafından cezalandırıcı, saldırgan ve kırıcı davranışları görmesidir. Üst çalışmış olduğu mevkiinin gücüne dayanarak astlarının yapılan yanlışları tüm çalışanların gözü önünde ortaya koyarak çalışana kızması, onu rencide etmesi dikey mobbing olarak adlandırılabilir. İşe yeni başlayan bir yöneticinin astlarına karşı mobbing oluşturan davranışları göstermesi, yöneticinin yeni girdiği ortama kendini kabul ettirmesi, disiplin sağlaması veya başkaldırıyı engellemesi amacıyla uyguladığı kabul edilebilirken, yöneticilerin mobbinge başvurması olarak bilinen en yaygın

nedeni kendi altında çalışan astlarının başarıları ve becerileri sebebiyle sosyal statüsünün tehdit edilmesi, astının genç veya yaşlı olması sebebiyle kayırılması gibi politik nedenler gelmektedir. Alttan üste doğru uygulanan mobbing de yapılan işler hakkında dedikodu yapılması, iş yerinde yapılan olumlu işleri üste iletirken olumsuz iletme, devamlı olarak çalışanlar hakkında olumsuz görüş sunma, verilen görevleri zamanında yapmama ve yapılacak işleri sabote etmektir. Bu tür olaylarla karşılaşan üst yönetim, çalışanları koruma amacıyla koruyucu önlemler alarak çalışanların iş yerinde güvende olduklarını hissettirebilir, psikolojik destek sağlayarak örgütsel sağlığı koruyabilir ve örgütsel verimliliğin artması için önemli katkı sunabilir (Tokat vd., 2011:47-48). Aşağıdan yukarıya yapılan tacizde, sadece bir kişi tarafından değil tüm birim çalışanları tarafından yapılan mobbingdir. Bu tür durumlar iş yerinde mevcut yönetimi tanınmama, dışlamaya yönelik, verilen görevlerin geciktirilmesi, yöneticinin verdiği kararların sorgulanması gibi davranışlar görülmektedir (Güngör, 2008:57).

Yatay Mobbing

Yatay mobbing, iş yerinde eşit şartlarda veya eşit statüde çalışanlar arasında ortaya çıkan psikolojik şiddette denilmektedir. Yatay mobbing, kıskançlık, iş arkadaşıyla yarışma, çekememezlik gibi duygulardan kaynaklanmaktadır. Yöneticilerin yatay mobbingi desteklemesi örgüt içerisinde mobbingin politika haline gelmesine neden olur. Bu süreçte mobbinge maruz kalan birey, aynı statüdeki kişilerle mücadele ederken, diğer taraftan üst yönetimle mücadele etmek durumunda kalacağı için örgütten izolasyonu hızlanacaktır. Rekabet iş yerinde yatay mobbingin oluşmasında önemli etken olabilir, rekabet duygusuna kapılan çalışan iş arkadaşına karşı haksız yere mobbinge başvurup ona karşı baskıcı davranışlarda bulunabilir. İş yerine farklı bir bölgeden gelme, kültürel çatışma ve kişiye karşı tahammülsüzlük mobbingin başlaması için sebep oluşturabilir. Diğer taraftan iş yerine her gün farklı bir giyim tarzıyla gelen, güzel giyinen, abartılı bir makyaj yapan kişilerde iş yerinde giyimine ve kendine özen göstermeyenlere karşı psikolojik taciz uygulayabilir (Tokat vd., 2011:48-49). Yatay organizasyonlarda genellikle makam, maddi çıkar ve iş yerinde yükselme kaynaklı olarak mobbing ortaya çıkmaktadır (Davenport vd., 2008:49).

Mobbing Süreci

Mobbing Belirtileri

Davranışsal Belirtiler

Mobbing uygulanırken birçok davranış belirtisi bulunmaktadır. Bunların hepsinin bireye uygulanması değil, sürekli bir biçimde tekrarlanması gerekmektedir. Bu davranışlar beş kategori altında değerlendirilmekte olup, iş yerinde psikolojik tacizi teşhis etmek amacıyla geliştirildiği ve kuzey Avrupa ülkelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Birinci Kategori: İletişime Yönelik Saldırılar

- Amir bulunmuş olduğu ortamda kurbanın kendisini ifade etme özgürlüğünü kısıtlar,
- Kuranın konuşmasının tamamlanmasına izin verilmez, sürekli sözü kesilir,
- Çalışma arkadaşları da kurbanın kendisini ifade etmesine izin vermezler,
- Kurban küçümsenir ve azarlanır,
- Kurbanın yaptığı işler ve özel yaşantısı sürekli olarak eleştirilir,
- Kurban sözlü tehditlere ya da tehdit telefonlarına maruz kalır,
- Kurbanı soğuk davranılarak temastan kaçınılır (Çukur, 2012:41).

İkinci Kategori: Sosyal İlişkilere İlişkin Saldırılar

- Kurbanla konuşulmaz ve herhangi bir sözlü iletişime girilmez,
- Çalışma ortamında izole edilerek uzak bir ortamda çalışmaya mecbur bırakılır,
- Çalışma arkadaşlarının kendisiyle konuşması yasaklanır ve kurbanın ortamda yokmuş gibi davranılır (Çukur, 2012:42).

Üçüncü Kategori: Sosyal İmajı Saldırıları

- Kurbanla ilgili çeşitli dedikodular yapılarak arkasından konuşulur,
- Kurban bulunmuş olduğu ortamda gülünç duruma düşürülür,
- Kurbanın akıl hastalığı bulunduğu dair imalar ortaya atılarak psikiyatrik tedavi görmesi için ikna edilmeye çalışılır,
- Kurbanın konuşma tarzı, yürüyüşü ve fiziksel engelleri açısından kendisiyle alay edilir,
- Politik ve dini inançları üzerinden saldırı gerçekleştirilir,
- Yapmış olduğu işleri yanlış ve yaralayıcı bir şekilde yargılanır,
- Kurbanı karşı küfür ve rencide edici sözler söylenir,
- Kurbanı karşı sözlü ve sözsüz tacizler yapılır.

Dördüncü Kategori: Mesleki ve Özel Konumuna Yönelik Saldırılar

- Kurbanı iş verilmemeye başlanır,
- İşlerindeki yaratıcılığını kaybetmesi için her türlü engelleme yapılır,
- Basit ve değersiz işler verilir,
- Uzmanlığıyla alakalı olmayan ya da basit uzmanlık gerektirecek işler verilir,
- Kurbanı beceriksiz göstermek için kapasitesinin üzerinde işler verilir,
- Kurbanı aşağılayıcı işler verilir.

Beşinci Kategori: Sağlığa Yönelik Saldırılar

- Kurban sağlığına zararlı işlerde çalıştırılır,
- Kurban fiziksel şiddete tehdidine maruz kalır,
- Kurbanı küçük bir ders vermek amacıyla şiddet uygulanabilir,
- Kurban çalışmış olduğu ortamda daha ağır şiddete maruz bırakılmaya çalışılır,
- Zarara sokmak amacıyla girişimlerde bulunabilir,
- Evine iş yerine zarar verilebilir,
- Kurbanı cinsel tacizde bulunabilir.

Bu tür davranışların basit çatışmadan farklı yorumlanması için, iş yerinde psikolojik taciz kapsamında değerlendirilebilmesi için “süre” ve “sıklık” değişkenlerin var olması şarttır. Psikolojik şiddet sayılması için davranışların en az haftada bir ve altı aydır süregelen bir şekilde devam etmesi gerekmektedir (Tınaz, 2008:53-55). Tacizde bulunanlar arasında görülen bu davranışlar, kişiler arasındaki çatışmanın köküne, kişilik özelliklerine, psikolojik durumlarına, kurum içi kültüre ve ilişkilere, işin gereklerine veya örgüt kültürüne göre değişebilmektedir (Güngör, 2008:62).

Fiziksel Belirtiler

Mobbingde davranış belirtilerinin dışında bireyde fiziksel belirtilerde ortaya çıkmaktadır. Bu belirtiler mobbingin yaşandığına dair bir belirti olarak kabul edilebilir. Bu belirtiler değişik başlıklarda toplanmıştır.

Beşinle ilgili olan belirtiler: Bireyde sıkıntı, panik atak, depresyon, baş dönmesi, hafıza kaybı, dikkat dağınıklığı ve uykusuzluktur.

Deriyle ilgili belirtiler: Deri üzerinde kaşıntı, pullanma ve dökülmelerdir.

Gözle ilgili belirtiler. görme bulanıklığı ve ani göz kararmalarıdır.

Sindirim sistemi ilgili belirtiler: Mide yanması ve ekşimesi, hazımsızlık ve mide ülserleridir.

Solunum sistemiyle ilgili belirtileri: Nefes alamama hissi, nefessiz kalma gibi solunum sistemi sorunlarıdır.

Bağışıklık sistemiyle ilgili belirtileri: Bağışıklık sisteminde zayıflama ve çabuk hasta olmadır.

Boyun ve sırtla ilgili belirtileri: Botun kaslarında tutulma, kaslarda ve sırtta ağrıdır.

Kalple ilgili belirtiler: Kalbin düzensiz ve hızlı çalışması, çarpın ve kalp krizidir.

Eklemlerle ilgili belirtiler: Titreme, terleme kendini halsiz hissetme ve kas ağrılarıdır (Tınaz, 2006 :18)

Bireyde ortaya çıkan hu rahatsızlar iş verimini etkileyecek ve çalışma motivasyonunda düşüş yaşanacaktır. Mobbingin asıl amacı zaten çalışan bireyin yıpratılmasıdır. Bireyde görülecek olan fiziksel belirtilerin varlığı, bireyi daha çok hata yapmasına, mobbingci tarafından daha çok mobbinge maruz kalmasına sebep olacaktır. Yaşanan tüm bu olaylar mağduru sadece iş hayatında değil, özel hayatında da etkileyerek kişide daha ağır hasarlara sebep olacaktır (Georgakopoulos, vd., 2011: 2).

Mobbing Sürecinde Rol Alanlar

Mobbing Uygulayıcılar

Mobbing uygulayıcılar kişilik gurubu olarak hiçbirine uygun olmadığı, etrafındaki kişilerin tanımına göre ve sergiledikleri davranışlara bakılarak tanımlanabilirler. Mobbingde en sık rastlanan türler;

Narsist Mobbingciler;

Narsist kişilik kendi altında çalışanları kontrol altında tutmak için elindeki gücü kullanan, gösterişli bir hayalde yaşayan, kendini bulunduğu ortamdaki herkesten üstün gören ve kendisinin hareketlerini kabullenilmesini isteyen kişilik tipidir. Narsist kişilik bozukluğu örgüt içerisinde huzuru bozan bir kişilik bozukluğudur. Narsistler kendilerini daima üstün görmeleri, göstermiş olduğu beceri ve başarıları daima abartıp olağan üstü olarak görürler ve değer görmek isterler. Narsist kişiliğe sahip olanlar kendilerini özel, benzeri olmayan, mükemmel olarak gördükleri için kendilerini ancak böyle kişilerin anlayabileceğini düşünürler. Başka kişilerle çıkar ilişkisi için hareket eder, karşısındaki kişilere empatik olarak yaklaşmaz, genellikle başkalarının başarılarını kıskanırlar. Narsist bir bireyin temel amacı; sınırsız bir başarı, zenginlik, kendini koruma, tüm güçleri elinde tutmak ve insanoğluna hâkim olmaktır. Hatta narsist kişiler kendilerini “hukuk” ve “ahlak” kurallarından daha üstün görürler ve yükselmelerinde ahlaki kural tanımazlar. Örgüt içerisinde farklı bireyler onu hafife alıp, yıpratıp ve eleştirerek yenilgiye uğratırsa

narsistler o bireylere karşı kin, öfke ve intikam duygusu beslerler (Tutar, 2004:43-45).

Hiddetli Bağırğan Mobbingciler;

Bu tür insanlar çalışma ortamlarında kendi içlerinde yaşamış oldukları öfkeyi bastıramazlar, problem haline gelen durumları aşamadıkları için diğer çalışanlarla uğraşmayı yeğlerler, kişilerin duygu ve düşüncelerini aşağılayıcı şekilde davranışlar sergilerler. Uğraşmış oldukları kişilerin ya işlerinden ayrılmaları ya da işini değiştirmeleri konusunda tehdit oluştururlar (Tınaz, 2006:19). Tür kişiliğe sahip bireyler karakter özelliği nedeniyle duygularını gizleyemez fevri davranışlarla açığa vururlar. İçindeki öfke ve kızgınlığı etrafındaki kişilere bağırarak, küfrederek, beddua ederek dışa vururlar. Kendi içinde yaşamış olduğu problemlerle başa çıkamadığı için başkalarıyla uğraşırlar. İş ortamında yapmış olduğu sinir, huysuzluklarıyla, davranış ve mimikleriyle ortamda çekilmez ve insanları bezdirirler (Tınaz, 2008:39-40)

İki Yüzlü Mobbingciler:

Bu tür kişiler yapmış olduğu kötülüklerin ortaya çıkmasından çok korkarlar, hatta suçlu olmadıklarını karşısındakilere inandırmak için yalan söylemekten bile geri kalmazlar. Başkalarının arkasından iş yaparken hep iyi adam rolüne bürünürler. Ortamda saldırganlıklarını örtbas etmek için sürekli iyi niyetli ve güler yüzlü davranırlar. Başkalarına karşı iyi davranış sergilerken, hedefe karşı sürekli kaba davranır, stres altında tutmaya çalışır ve onun hakkında sürekli olumsuz yorumlarda bulunurlar (Tınaz, 2008:41)

Megaloman Mobbingciler:

Kişilik özelliği olarak kendilerini büyük görme ve rol yapma vardır. Kendilerinde olan güven eksikliğini başka bireylere yönelik kıskanma, nefret etme ve saldırma olarak ortaya çıkar (Tınaz, 2006:20). Megaloman mobbingciler bireysel farklılıklara, başkalarının beceri ve yeteneklerini önemsemezler, kendilerini herkesten üstün görürler. Bu kişilerin genel özellikleri kendilerini daima üstün görme, sürekli kendilerinden bahsetmeleri ve övmeleri, numara yapmalarıdır. Kendilerinde olan güven eksikliği sebebiyle başkalarına karşı kıskançlık, nefret ve saldırgan davranışlar sergilerler. Bulunmuş olduğu ortama yeni kurallar getirir ve bu kuralların kendisi dışında herkesin uyması zorunludur (Tınaz,2008:40).

Hayal Kırıklığına Uğramış Mobbingciler:

İş hayatı dışında yaşamış olduğu olumsuz duygu ve olayların iş yaşamında çalışan diğer bireylere yansıtır. Her daim başkalarına karşı kıskançlık, haset ve kötü düşünceler beslerler (Tınaz, 2006:20). Aramış olduğu duyguyu yaşamdan bulmayan mobbingci, yaşamış olduğu tüm olumsuzlukları, kötü deneyimleri başkalarından çıkarmak ister. Çünkü diğer insanlar kendisi gibi olumsuz olayları yaşamadığı için suçlu konumundadır ve onun düşmanıdır. Bu tür kişiliğe sahip bireyler daima başkalarına karşı kıskançlık ve haset duyguları beslerler (Tınaz, 2008:40)

Mobbing Mağdurları

Mobbinge karşılaşma riski tüm iş yerlerinde ve tüm örgütlerde çalışanların başına gelebilir.

Yalnız Bir Kişi: Bu Tür kişiler kadın çalışanların çok olduğu bir iş yerinde çalışan tek erkek veya erkeklerin çalıştığı yerde çalışan tek bir kadın olabilir (Tınaz, 2006.20).

Acayip Bir Kişi: İş yerinde diğer çalışanlarla kaynaşmayan, farlı giyinen, engelli ya da yabancı bir kişi olabilir. Bazen evlilerin bulunduğu iş yerinde tek bekar olmak ya da bekarların bulunduğu ortamda tek evli olmakta mobbinge maruz kalmak için yeterli bir sebeptir (Tınaz, 2006.20).

Başarılı Bir Kişi: Çalışma yaşamında önemli bir başarısı bulunan, çalışmış olduğu yöneticilerinin güvenini kazanmış, müşterileri tarafından sevilen bir kişi mesai arkadaşları tarafından kıskanılabilir. Kişinin haberi olmadan onun hakkında kötü söylemler söylenebilir ve çalışanın yapmış olduğu işin düzeninin bozulması istenilir (Tınaz, 2006.20-21).

Yeni Gelen Kişi: Aynı iş yerinde çalışan bir personelin çok seviliyor olması ya da ortama yeni gelen bir çalışanın çalışma ortamında bulunanlardan fazla bazı özelliklerinin bulunması mobbinge maruz kalma riskini artırır. Çalışanın daha genç olması ya da güzel olması, ön plana çıkmasını sağlayan özelliklerinin bulunması da risk oluşturur (Tınaz, 2006:21).

Mobbing İzleyenleri

Çalışma ortamında psikolojik tacizin yaşandığı anda izleyici olarak rol alanlar, mobbinge karışmayan, ancak sürecin içerisinde olduğu için hisseden, ortamdaki olanlar karşısında sessiz kalan kişilerdir. Mobbing yaşayanın amirleri, iş arkadaşları veya yöneticiler kendileri sorumluluk almamak için olaydan kaçıp izleyici konumunda olabilirler. İş yerinde mobbinge maruz kalan kişinin yardıma ihtiyacı vardır. Fakat bazen gururundan dolayı ya da çekingen olmasından dolayı yardım talebinde bulunmaz. İş yeri içerisinde kurbanın

yakınında bulunan kişilerin mobbinge doğrudan katkısı olmasa da dolaylı olarak rolleri vardır. Bu gibi olaylarda susan kişilerinde mobbingi kabul ettiğini unutulmamalıdır. Mobbingi uygulayan kişinin konumu önemli olduğu kadar susan kişinin konumu da çok önemlidir. Susan kişiler amir, yönetici, şef vb. gibi durumlarda ise mobbingi sona erdirmeye yetkisine sahiptir. Mobbing olaylarında dolaylı izleyicilerde vardır. Bu tür kişiler;

- İş yerinde psikolojik taciz sürecinde hiç alakaları yok gibi gözükken iş arkadaşları, yöneticiler veya amirler gerçekte mobbing uygulayanla birlikte olabilirler. Bu tür kişiler ikiyüzlü olarak tanımlanır.

- Mobbing olayında herhangi bir sorumluluk almaktan kaçınan kişiler kendilerini arabulucu gibi göstermeyi de ihmal etmezler.

- Bu tür kişiler kendilerine çok güvenirlere, mobbing taraflarından birine çok yakın davranırlar ya da iki tarafa da yaklaşmazlar.

- Bazen de mobbingin sona erdirilmesinde kilit kişi konumundadırlar (Tınaz vd., 2008:49-50).

Mobbinge doğrudan katılmayan, ancak bir şekilde buna katılan, algılayan iş ortamındaki arkadaşlar ve yöneticilerdir. Yönetici konumundaki izleyiciler mobbingin oluşmasında yönlendirici etkiye sahiptir (Ege, 2000:3).

İş yerinde izleyici konumunda bulunan kişiler üç'e ayrılır.

Mobbing Ortakları: İş yeri ortamında vermiş oldukları destek ve iş birliği ile mobbinge yardımcı bulunurlar (Tınaz vd., 2008:50).

İlgisizler: Mobbinginin yapmış olduğu aşağılayıcı ve kırıcı davranışlarına ses çıkarmayıp, belki de tacizcinin yapmış olduğu davranışlardan haz almaktadırlar. Bu şekilde işi yerinde meydana gelen tacize karışmazlar ve hep izleyici konumunda kalırlar (Tınaz vd., 2008:50).

Karşıtlar: İş yerinde olumsuz koşullardan hoşlanmayan bu tip kişiler, kurban tarafında olurlar ve onlara yardım etmeye ve çözüm yolu bulmaya çalışırlar (Tınaz vd., 2008:50).

Mobbing izleyicileri sergiledikleri davranış bakımından da bölümlere ayrılmaktadır. İzleyici tipleri;

Diplomatik: iş yerindeki çatışma ortamında genellikle aracı rolündedirler. Bu açıdan örgüt içerisinde ne sevilir ne de nefret edilir. İlerideki zamanlarda mağdur durumunda olması tehlikesiyle karşı karşıyadır (Tınaz vd., 2008:51).

Yardakçı: bu tür izleyiciler mobbing yapanın sözünden hiç çıkmazlar, ancak bu özelliklerinin fark edilmesi kendilerini rahatsız eder. Örgüt içerisinde kendisini iyi bir iş arkadaşı olarak tanıtsa da amirlerinin bir iş arkadaşına mobbing uyguladığını düşündüğü an, amirinin tarafında olurlar (Tınaz vd., 2008:51).

Meraklı: Başkalarını sorunlarıyla ya da problemleriyle ilgilenen onların özel yaşamları hakkında soru sorarak özel hayata girmeye çalışan kişilerdir. Her daim yardım arayışı içerisinde olan kişi olduğu için kurban dahi ondan uzaklaşmak ister (Tınaz vd., 2008:51).

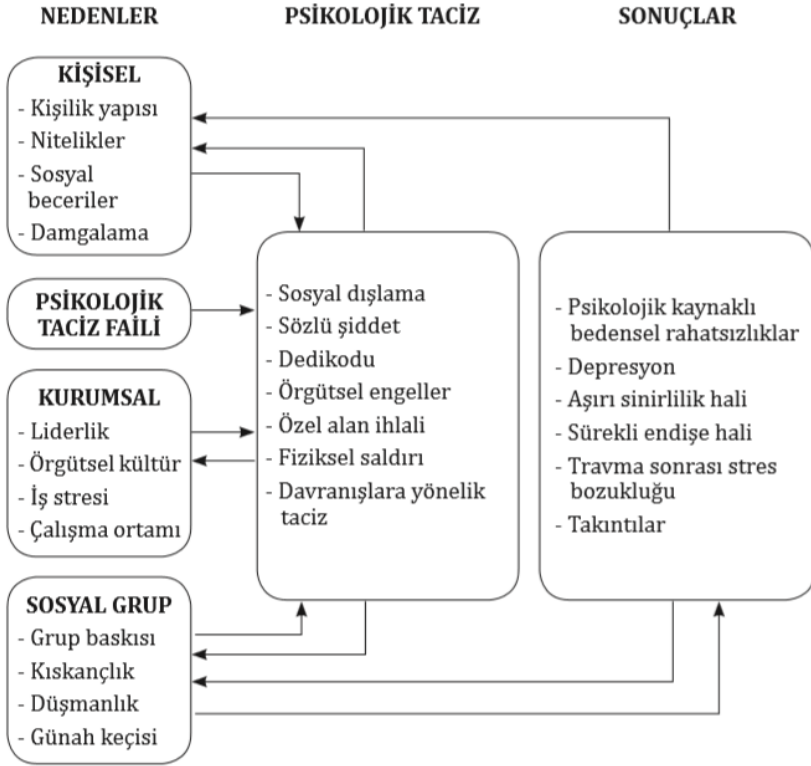
Bir Şeye Karışmayan: bu tür izleyiciler ortaklıkta olmaktan ve olaylara karışmaktan hiç hoşlanmazlar. Ortamda olan olaylar iyi ya da kötü olsun tamamından uzak durmaya çalışırlar ve korkarlar. Ortamdaki konuya ilişkin herhangi bir fikir sunmaz ve uzak durarak ilgisiz olurlar (Tınaz vd., 2008:51).

Sahte Masum; iş ortamının görünen tarafında hiçbir şeye karışmayan bir kişilik sergilemesine rağmen belli bir tarafın görüş ve düşüncesini desteklemektedir. Bu tarz davranış sergileyen kişiler mobbingcinin yanında olurlar ve onlara destek çıkarlar. Bu tür davranış sergilemesinin amacı kendisini sağlama alma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Tüm bu olanlar karşısında iş yerinde herhangi bir mobbing olayının yaşanmadığına dair yalan beyanda bil bulunabilir (Tınaz vd., 2008:51).

MOBBİNGİN ETKİLERİ

İş yerinde mobbing etkilerini tek bir nedene bağlamak güç ve yanlış bir durum olarak karşımıza çıkabilir. İş yerinde psikolojik taciz nedenleri, kişisel, kurumsal ve sosyal faktörleri bir arada ele almaktadır. Bu olgular birlikte değerlendirildiğinde kişiler, kurumlar ve sosyal çevrenin birbirleriyle daima etkileşim ve iletişim içerisindeyler. Birbirlerinden ayrı düşünülmesi veya ayrılması mümkün görülmemektedir (Çukur, 2012:38-39).

Psikolojik tacizin nedenlerine ilişkin yapılan sınıflandırma şekil 1' de gösterilmiştir.

Şekil 1. Psikolojik Tacizin Nedenleri ve Sonuçları.

Kaynak: (Çukur, 2012:38).

Bireysel Etkileri

Mobbinge maruz kalmış kişi kendisini baskı altında, dışlanmış, rencide edilmiş ve psikolojik açıdan yıpratılmış olarak hisseder. Bu sebeple yüksek stres yaşadığı için kendine olan güven sarsılır ve yeteneklerinden şüphe duymaya başlar. Yaşamış olduğu psikolojik baskı bedensel rahatsızlıklara dönüşür hatta bazıları çalışmaz duruma gelebilir. Çünkü psikolojik baskılara maruz kalmış kişi ruhsal dengesi bozulmakta, yoğun strese maruz kalmakta ve büyük travmalar yaşamaktadır. Kurbanın çevresinde sosyal destek sağlayanın olmaması, kurbanın güvensizlik hissinin artmasına yol açar ve güven eksikliği, azalan kişisel saygı hissi, depresyon, düşük motivasyon, çalışma isteksizliği, işten çıkma isteği işinde başarısızlığa yol açar. Kişinin maruz kaldığı mobbing her çalışmada aynı etkileri yansıtmaz, bazı çalışanlar ruhsal yönden az bir yara ile kurtulurken, kırılabilir ruhsal özellikler taşıyan kişiler daha çok etkilenip kalıcı hasar alabilirler. Psikolojik şiddete uğrayan birey; uzun süren yorgunluk, zayıflık, güç kaybı, hafıza kaybı, sinirlilik, saldırgan davranışlar, sosyal ilişkilerden kaçınma gibi rahatsızlıklar ve psikolojik semptomlar görülebilir.

Psikolojik şiddet sebebiyle aşırı şekilde stres yaşanan mağdurlarda güvensizlik uykusuzluk, baş ağrıları, nedeni olmayan edişe, huzursuzluk, bastırılmayan üzüntü, ağlama nöbetleri, kan basıncında yükselme, deride döküntüler, aşırı kilo kaybı ya da aşırı kilo alma gibi psikomatik rahatsızlıklar ortaya çıkabilir (Tutar, 2004:55-57). İş yerinde yoğun stres yaşayan kişiler aşırı tehdit ve tehlike altındayken; aynı olayları tekrar yaşamak, kontrol dışı hareketler, yoğun endişe ve panik, hayata kadercı bakış, sürekli endişeli olma, konsantrasyon düşüklüğü gibi semptomları yaşaması mümkündür. Bu tür travma yaşayan kişiler yeni iş yerine uyum sağlamada sorunlar yaşayabilir ve çıkan ilk sorunda ortamdan ayrılmak isterler (Davenport vd., 2008:72).

Örgütsel Etkileri

Örgüt içerisinde mobbinge maruz kalan kişiler iş yerini benimseyen, işle ilgili yeni fikirler sunan ve zeki kişilerdir. Çünkü mobbingciler iş yerinde yeni bir fikir ortaya sürülecekse bunun kendilerinden çıkmasını, en iyi işi kendilerinin yapma isteği ve üretici olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Genellikle psikolojik şiddete maruz kalan kişiler üst yönetimi bilgi, tecrübe ve başarısıyla tehdit olarak algılanan çalışanlardır. Mobbinge maruz kalan kişiler kurumun çıkarlarını ön planda tuttıkları için genellikle ses çıkarmayıp acı çekmeye razı olmaktadırlar, kurum içinden ya da dışarıdan da herhangi bir yardım talebinde bulunmayıp mobbinge karşı harekete geçme konusunda kararsız kalırlar. Psikolojik şiddete maruz kalan bireylerin örgüt içerisinde bulunan kurallara riayet edememeye ve örgütsel normsuzluk durumu ortaya çıkmaya başlar. Bireyin örgüt içerisinde bulunan kurallara riayet etmemesi kendi kurallarına göre davranması kuralsızlık durumunu ortaya koyduğu için bireyi “örgütsel anomiy”ye götürür. Örgütsel anominin varlığı; kaygı, huzursuzluk, mesai arkadaşlarından uzaklaşma, tecrit edilme, amaçsızlık ve anlamsızlık gibi duygu durumunda ve ruhsal yönden yaşanan değişimler olarak tanımlanır ve birey bu rahatsızlıkların ötesinde artık acı çekmeye başlar (Tutar, 2004:59-61).

Mobbingin Kişide Yarattığı Etki	Oran %
Motivasyon Düşüklüğü	71,9
Güvensizlik	67,9
Aciz Hissetme	57,7
Performans Düşüklüğü ve Düşünme Engeli	57
Sinirlilik	60,9
Kendi Yeteneklerinden Şüphe Etme	54,3
Emeklilik	58,9
Korku Hali	53,2
İstifa	57,3
Konsantrasyon Zayıflığı	51,5

Şekil 2. Mobbingin Bireyler Üzerindeki Etkileri.
(Kaynak: Şerifoğlu, 2019:40).

MOBBİNGİN HUKUKİ BOYUTU

Mobbingi cinsel tacizden ayıran en büyük özellik mobbing uygulayıcısıdır. Mobbingde kişi çalışan arkadaşına baskı, yıldırma uygulayarak ondan kurtulmayı hedeflerken, cinsel tacizde cinsel nitelikli bir amaç vardır. Cinsel tacizde mağdurun istemediği fakat kişinin anlık yapmak istediği hareket olarak ortaya çıkarken, mobbingde ise önceden planlanmış, süreklilik arz eden bir durum söz konusudur. Mobbingin mağdurları cinsiyet gözetmezken cinsel tacizin mağdurları bayanlardır. Mobbingde cinsel tacizin bir olduğu durumlarda olabilir bu durumda mobbingde cinsel taciz örtüşür olarak işlem tesisi edilmelidir (Bilgili, 2012:15).

Mobbinge maruz kalan kişilerin şikâyet etmeme sebepleri olarak; maruz kaldığı psikolojik şiddete karşın delillerinin yetersiz olduğu düşüncesi, hukukla mücadelenin pahalı ve uzun sürmesi ve sonucunda kaybetme riskinin olması olarak görülmektedir. Mağdurun mobbing davası açmaya karar vermesi durumunda dava açmadan önce iş yerinde mobbinge maruz kaldığına dair belge vb. gibi hazırlıkları yapması ispat açısından oldukça önemlidir. Mobbing olaylarının özellikle birebir iletişimde ortaya çıktığı, fakat ispat gerektirdiği için bu olayın örgüt içerisine yayılması gerektiği ve daha çok kişinin bilgisinin olması sağlanarak dava açılması kazanma şansını arttırmaktadır (Çukur, 2012:46).

Türkiye’de kişilik hakları yasal düzenleme ile korunma altına alınmıştır. 1982 Anayasası’nın ikinci kısmında Temel Haklar ve Ödevler bağılığının, I. Temel hak ve hürriyetlerin niteliği altındaki 12. Maddesinde “*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir*” denilmektedir. Bu hakların hangi durumlarda sınırlandırılacağı (madde 13), Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması (madde 14), Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması (madde 15), olmak üzere takip eden maddelerde ele alınmıştır. Yine 1982 Anayasasının ikinci bölüm kişinin hakları ve ödevleri, kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı (madde 17), Zorla çalıştırma yasağı (madde 18), Kişi hürriyeti ve güvenliği (madde 19), Özel hayatın gizliliği ve korunması (madde 20), maddeleri işverenin özen borcu ve psikolojik tacize karşı koruması gerektiğini gösteren hukuki temellerdir (www.tbmm.gov.tr, 2019).

Mobbinge maruz kalan kişilik hakları hukuka aykırı biçimde saldırıya uğrayanlar, yasada özel düzenleme varsa bu düzenleme kapsamında, düzenleme yoksa genel hüküm olan Borçlar Kanunu’nun 49. Maddesinde bulunan haksız fiil sorumluluğu çerçevesinde maddi tazminat talebinde bulunabilecektir. Vücut bütünlüğünün bozulması ve ölüm olaylarında manevi tazminat isteminde bulunabilecekleridir (TBK Md.56). Diğer kişilik haklarının ihlali durumunda manevi tazminat isteme hakları da vardır (TBK Md. 58). İşverenin çalışanların kişilik haklarını koruması Türk Borçlar Kanunu’nun 417. maddesi İşçinin genel olarak kişiliğinin korunması, yine Türk Borçlar Kanunu’nun 418. maddesi ev düzeni içerisinde çalışmada kişiliğin korunması, Türk Borçlar Kanunu’nun 419. maddesi kişisel verilerin sağlanmasında kişiliğin korunması konusun da karşımıza çıkan önemli düzenlemelerdir (Bilgili, 2012:23-25).

Ceza kanunlarında mobbinge örtüşen açıkça bir madde bulunmazken mobbinge örtüşebilecek bazı suçlar vardır. Bu suçların kapsamına giren eylemleri işleyen kişiler cezalandırılır. Bu suçlar; İntihara yönlendirme (TCK md. 84), kasten yaralama suçu (TCK md.86-87), eziyet suçu (TCK md.96), cinsel saldırı suçu (TCK md.102), cinsel taciz (TCK md.105), cebir kullanma suçu (TCK md.108), kişilerin huzur ve sükûnunu bozma suçu (TCK md.123), hakaret suçu (TCK md.125), gibi suçlar mobbing uygularken ortaya çıkabilir, bu durumda mobbing uygulayan hakkında suç teşkil edeceği için cezalandırılmaya gidilir (Bilgili, 2012:16-17). İş yeri mobbinginde mobbinge uğrayan kişi şikâyet edeceğinde yanında olaya şahit kimseyi bulamadığı durumlar olabiliyor. Özellikle mobbing uygulayıcı kişi amir olduğunda kimse şahit olmak istemiyor. Bu gibi durumlarda mobbinge maruz kalan birey, yasal olarak mobbingi kanıtlamak için belge toplamak zorundadır. Mobbing olayını hukuka taşıyacaksa mobbinge maruz kaldığına yönelik belgelerle ispat etmek

zorunda kalacaktır. İş yerinde birey mobbinge maruz kaldığında davranması gereken iki durum mevcuttur. İş yerinde çalışırken dava açması, bu durumda işinden atılma ihtimali vardır. Diğer işten ayrıldıktan sonra dava açılmasıdır.

SONUÇ

İş yerlerinde uygulanan mobbing (psikolojik terör) baskıya maruz kalan kişi üzerinde iş yerinde çalışanlar arasında iletişimde, örgütün tüm çevresinde uzun dönemli bir zarara neden olmaktadır. İş yerinde yaşanan mobbing sonucu çalışan birey bedensel olarak ruhsal ve fiziksel sağlığıyla ödemek zorunda olduğu ağır bir bedeldir. Bu zararlardan dolayı olarak işveren ve toplumu etkilediği, ürün kalitesinin bozulduğu, verimin ve üretimin düştüğü, firmanın pazarda olan saygınlığını koruyamadığı ve potansiyel müşterilerde kayıpların yaşandığı şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Mobbing olayı her ne kadar iş yerinde bireyin üzerinde olan tahrip olarak görülse de aslında örgüt üzerinde tahrip yaratmaktadır. İşveren mobbingin sonuçlarının işletme için ne denli zararlı olduğunu bilse mobbing olayının ortaya çıkamaması için ve mobbinge mücadele etmek için elinden geleni yapar. Mobbingin olumsuz yönlerini düşündüğümüzde işveren açısından öncelikle ekonomik nitelikte olmaktadır. Fakat ağır sosyal sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Bazı üst yönetimde bulunan kişiler mobbing için zaman ayırmaya, fazla ilgilenmek istemeyebilirler. Hatta bazıları mobbing olayını bir defaya mahsus bir olay olarak algılayabilirler. İş yerinde mobbinge mücadelede hem bireysel hem de kurumsal olarak mücadele etmek gerekmektedir. Mobbinge uğrayan mağdur özbenliğine olan saygısını yitirmemeli, kendisinden emin olmalıdır. Zorlandığı durumlarda uzmanlardan görüş ve yardım almalıdır. Kurum iş ortamında bir çatışma sezmesi durumunda zamanında müdahale edip çözümlenmesi şarttır. Ortamdaki gerginliğin azaltılması, ortamın yumuşatılması konusunda yöneticilere çok iş düşmektedir. İş ortamında mobbinge mücadele ederken diğer taraftan da hukuki yollara da başvuru yapılmalıdır. Özellikle kurumdaki kötü yönetim, kurum içerisinde iletişimsizlik iş yoğunluğunun fazla olan ve yönetimin ilgisiz olan iş yerlerindeki çatışmaların çözümlenmemesi psikolojik taciz için zemin hazırlamaktadır. Örgütün kültürü ve amaçlarının benimsendiği, sıcak, samimi ve güvene dayalı ilişkilerin kurulduğu örgütlerde psikolojik şiddet vakalarının daha az görüleceği iddia edilmektedir. Mağdur psikolojik tacize maruz kaldığında fail, örgüt ve sosyal çevre ile ilişki halinde olmaktadır. Bu sebeple mobbing olgusu tek bir nedene bağlı kalmaksızın birden fazla unsurun bir araya gelerek oluşan bir durum söz konusudur. İş yerinde mobbing maruz kalan mağdur hem bireysel hem de örgütsel olarak mücadele vermesi gerekmektedir. Mağdur yaşamış olduğu olay karşısında öncelikle

saygısını yitirmemeli, kendisine her daim güvenmelidir. Maruz kaldığı durumla mücadele ederken asla başarısız olacağını düşünmemeli, olaylara geniş bir pencereden bakmalıdır. Çok zor kaldığı durumlarda mağdur uzman kişiden yardım almalıdır. Örgüt içerisinde çatışmaların zamanında fark edilip gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Çatışmaların çözüme kavuşturulmasında yöneticilere öneli görevler düşmektedir. Aksi halde çatışmaların devamında örgüt içerisinde psikolojik şiddet olayının görülmesi kaçınılmazdır. Psikolojik tacizle alakalı herhangi özel bir kanun bulunmadığı için Türk Borçlar Kanunu ile getirilen yeni düzenlemeler sayesinde hukuki yollara başvurulabilme yolu açılmıştır. Bu hukuki düzenlemeler yanında iş kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nda yer alan bazı maddelerinde iş yerinde psikolojik taciz yönünden dava konusu olabileceği mağdur açısından avantajlı olmaktadır. İş yerinde yaşanan psikolojik tacizin değerlendirilebilecek özel kanun çıkarılması, ortamda bulunan hukuki boşluklar ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aydın O., Öcel H., (2009), “İşyeri Zorbalığı Ölçeği:Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması”, Türk Psikoloji Yazıları, Aralık 2009, 12(24) ss. 94-103
- Bilgili A., (2012), “İş Hukuku Açısından Mobbing (Psikolojik Taciz)” Karahan Kitapevi, 2.Baskı.
- Çukur C, (2012), “İşyerinde Psikolojik Taciz (mobbing)”, çimento endüstrisi işverenleri sendikası dergisi, 2012 Mart Sayısı, ss.34-48.
- Dağ E., (2017), “Hasta ve Yakınlarını Şiddete Yönelten Sebeplerin Araştırılması: Burdur İli Örneği”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Davenport N., Schwartz R D., Elliott G P., (2008), “Mobbing İş Yerinde Duygusal Taciz”, Çev. O.Cem ÖnerToy, Sistem Yayıncılık.
- Ege, H. (2000), “Mobbing: che cos’è il terrore psicologico sul posto di lavoro” http://www.proteo.rdbcub.it/article.php3?id_article=85&artsuite=1 (Erişim Tarihi: 25.03.2020).
- Georgakopoulos, A. , LaVena W and Brianna K., (2011), “Workplace Bullying: A Complex Problem in Contemporary Organizations” International Journal of Business and Social Science, Vol. 2, No. 3, Special Issue – January.
- Gökçe A.T., (2008), “Mobbing: İşyerinde Yıldırma Eğitim Örneği”, Öğreti Yayınları.
- Groeblinghoff, D., & Becker, M. (1996), A case study of mobbing and the clinical treatment of mobbing victims. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5(2), ss. 277–294.
- Güngör M., (2008), “Çalışma Hayatında Psikolojik Taciz”, Derin Yayınları.
- Hubert, A. B., & van Veldhoven, M. (2010), Risk sectors for undesirable behaviour and mobbing. European Journal of Work and Organizational Psychology, 10(4),ss. 415–424.
- Leymann H, (1990), “Mobbing and Psychological Terror at Workplaces”, Violence and Victims 5 (1990),ss. 119-126.
- Özdemir, Erdem (2006), “İşyerinde Cinsel Taciz”, Çalışma ve Toplum Dergisi/4.
- Salazar L.R., (2017), “Workplace Bullying in Digital Environments: Antecedents, Consequences, Prevention, and Future Directions”, Workplace Bullying in Digital Environments.
- Şerifoğlu E., (2019), “Mobbingin Özel Sektör Çalışanları Üzerindeki Etkileri: Bir Nitel Araştırma”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- TBMM, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (Erişim Tarihi:07.04.2020).
- Tınaz P, (2006), “Mobbing: İş Yerinde Psikolojik Taciz” Çalışma ve Toplum, 2006/3.
- Tınaz P, (2006), “İşyerinde Psikolojik Taciz”, Çalışma ve Toplum, 2006/4. İstanbul.
- Tınaz, P., Fuat Bayram ve Hediye Ergin (2008), Çalışma Psikolojisi ve Hukuki Boyutlarıyla İşyerinde Psikolojik Taciz (mobbing), 1. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Tokat B., Cindiloğlu M., Kara H., (2011), “Değerlerin Psikolojik Kuşatması Mobbing” Ekin Yayınevi.
- Tutar H, (2004), “İş Yerinde Psikolojik Şiddet” platin Yayınları.
- Tutar H., (2015), “Mobbing” (Nedenleri ve Başa Çıkma Stratejileri : Kuramsal Yaklaşım), Detay Yayınları.
- Zapf D, Goethe J.H., (1999), “ Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work “International Journal of Manpower 20,1/2

Bölüm 8

YEREL YÖNETİMLERDEKİ REKREASYONEL HİZMETLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Öğr. Gör. Selin CENGİZ¹
Yağmur ÖZTÜRK²

Özet

Bu çalışmada, yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetlerinin sürdürülebilirliği konusunu ele alınmış ve bu hizmetlerin toplum üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Makalenin ilk bölümünde, yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetleri sağlama amacını ve bu hizmetlerin yerel toplum üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, rekreasyonel faaliyetlerin sağlık, sosyal etkileşim ve toplumsal birlik gibi faktörlere olan katkıları vurgulanmıştır. "Sürdürülebilirlik Kavramı" başlığı altındaki ikinci bölümde de, yerel yönetimlerin rekreasyon hizmetlerini sürdürülebilir bir perspektifle nasıl planladığına odaklanılmıştır. Çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik ilkelerine uygun stratejiler ve uygulamalar incelenerek, yerel yönetimlerin sürdürülebilir rekreasyon hizmetlerini sağlama çabaları detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Son olarak, "Yerel Yönetimlerdeki Rekreasyonel Hizmetlerin Sürdürülebilirliği" bölümünde ise, önceki başlıklarda ele alınan konuların sürdürülebilirlik perspektifinden bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde, yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin, genel toplumsal refah ve çevresel koruma açısından nasıl sağlanabileceği üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, yerel yönetimlerin sürdürülebilir rekreasyonel hizmetler aracılığıyla toplumun uzun vadeli refahına olumlu katkılarda bulunma potansiyeline sahip olduğu ve bu bağlamda sürdürülebilirlik ilkelerinin hayati bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetimler, Rekreasyon, Sürdürülebilirlik.

¹ KMÜ, Ermenek Uysal ve Hasan Kalan Sağlık Hizmetleri MYO, Mülkiyeti Koruma ve Güvenlik Bölümü
selincengiz@kmu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1695-4330

² Bilim Uzm. yagmurr-yagmurr@hotmail.com ORCID No: 0009-0001-3410-7952

1. YEREL YÖNETİMLER VE REKREASYON

Toplumların ihtiyaçlarına yönelik hizmetleri düzenleyen, yerel düzeyde faaliyet gösteren yönetim birimlerine "yerel yönetimler" denir. Bu yönetim birimleri belediyeler, ilçe yönetimleri, şehirler, kasabalar ve köyler gibi çeşitli düzeylerde faaliyet gösterebilmektedir. Yerel yönetimler, belirli bir coğrafi bölge içindeki toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, hizmet sunmak ve yaşam kalitesini artırmak amacıyla faaliyet gösteren önemli kurumlardır(Coşkun, 1999).

Yerel yönetimler aynı zamanda yerel demokrasinin temel taşlarından biridir. Yerel seçimlerle kaydedilen belediye başkanları ve meclis üyeleri, halkın geneli olarak yerel yönetimlerde görev yapmaktadır. Bu demokratik süreç, yerel halkın ihtiyaç ve değişikliklerinin belirlenmesi, karar alma parçalarına katılım ve kamu tarafından yönetilen etkin bir rol oynama imkanı sağlar(Ataöv & Osmay, 2007). Yerel yönetimler, şeffaf bir yönetim anlayışına dayanarak, halkın demokratik haklarını korur ve yerel olarak desteklenen refahını artırmayı hedefler.

Yerel yönetimlerin bir diğer önemli görevi, yerel ekonomik kalkınmayı teşvik etmektir. Yerel yönetimler, yatırımcıların bölgesel çekimleri, iş olanakları yaratma ve yerel birimlerin desteklenmesi için çeşitli teşvikler ve politikalar uygulamaktadırlar. Ayrıca turizm, tarım, ticaret ve sanayi gibi sektörlerin gelişimini destekleyerek yerel ekonomiye katkı sağlarlar. Bunun yanı sıra, yerel yönetimler, işbirliği ve ortak projeler yoluyla bölgesel kalkınma stratejilerini oluşturur ve uygular(Güven & Şimşek, 2018). Yerel yönetimlerin temel görevlerinden biri de, yerel halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu ihtiyaçlar arasında altyapı hizmetleri (sular, kanalizasyon, yol ve elektrik gibi), sağlık hizmetleri, eğitim, pazarlama planlama, çevre koruma ve kamu güvenliği yer alır. Ayrıca, toplumların yaşam kalitesini artırmak ve vatandaşlara daha iyi bir çevre sunmak amacıyla çeşitli hizmetleri düzenler. Bu hizmetler arasında, rekreasyonel alanlarda sunulan aktiviteler, toplumun sosyal bağlarını güçlendirmek, fiziksel sağlığı desteklemek ve boş zamanları değerlendirmek adına önemli bir yer tutar. Yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetleri, şehirlerin ve kasabaların yaşanabilirliğini artırmada kritik bir rol oynamaktadır(Sevil, 2016).

Rekreasyon, bir toplumun bireylerinin boş zamanlarını değerlendirmelerini, dinlenmelerini ve eğlenmelerini sağlayan etkinliklerin genel adıdır. Yerel yönetimler, bu rekreasyonel ihtiyaçları karşılamak ve toplumun çeşitli kesimlerine hitap etmek adına çeşitli stratejiler geliştirirler. Bu çerçevede, parklar, spor tesisleri, kültürel etkinlikler ve rekreasyon merkezleri gibi çeşitli araçları kullanarak toplumun genel refahına katkıda bulunmaktadır. Parklar ve yeşil alanlar, yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetlerinin temel taşlarından biridir. Şehir içinde düzenlenen yeşil alanlar, vatandaşlara açık havada vakit

geçirme, spor yapma ve doğayla iç içe olma imkanı sunmaktadır. Bu parklar, çocuk oyun alanları, yürüyüş parkurları ve dinlenme bölgeleriyle donatılarak toplumun geniş bir kesiminin ihtiyaçlarına cevap vermektedir(Çıldam, 2022).

Spor tesisleri de yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Futbol sahaları, basketbol ve tenis kortları gibi tesisler, gençlerin ve yetişkinlerin aktif bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu tesislerin düzenlediği spor etkinlikleri, toplulukları bir araya getirir ve sosyal bağları güçlendirmektedir. Kültürel etkinlikler, bir diğer rekreasyonel hizmet alanıdır. Belediyeler, konserler, festivaller, tiyatro gösterileri gibi kültürel etkinliklere ev sahipliği yaparak toplumun sanatsal ve kültürel açıdan gelişmesine katkıda bulunurlar. Bu tür etkinlikler, şehir sakinlerine keyifli bir zaman geçirme ve farklı kültürleri tanıma fırsatı sunmaktadır.

Rekreasyon merkezleri ise geniş bir hizmet yelpazesi sunan ve birçok aktiviteyi bir araya getiren önemli mekanlardır. Fitness alanları, yüzme havuzları, spa olanakları gibi imkanlar, vatandaşlara sağlıklı yaşam tarzlarını benimsemeleri için çeşitli seçenekler sunmaktadır. Ayrıca, rekreasyon merkezleri, sosyal etkileşimi artırmak ve toplulukları bir araya getirmek adına çeşitli etkinliklere de ev sahipliği yaparlar. Etkinlik ve festival destekleri de yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetlerinde yer almaktadır. Belediyeler, toplulukların bir araya gelmesini sağlamak amacıyla konserler, festivaller, sokak etkinlikleri gibi organizasyonlara destek verirler. Bu etkinlikler, şehirdeki sosyal dokuyu güçlendirir, yerel ekonomiye canlılık katar ve toplumun birbirine daha yakın olmasını sağlamaktadır(Ağılönü, 2007).

Yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetleri, toplumun yaşam kalitesini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu hizmetler, sadece fiziksel sağlığı desteklemekle kalmaz, aynı zamanda sosyal bağları güçlendirir, kültürel gelişime katkıda bulunur ve toplumun genel refahını artırır. Yerel yönetimler, bu hizmetleri planlarken toplumun çeşitli kesimlerini göz önünde bulundurarak kapsayıcı ve erişilebilir bir yapı oluşturmaya özen gösterirler(Turgutkaya, 2020). Bu sayede, şehir sakinleri her yaş grubundan ve her sosyoekonomik düzeyden birey olarak rekreasyonel hizmetlerden eşit şekilde faydalanabilirler.

Yerel yönetimler, toplumsal ve kültürel değerleri desteklemek amacıyla rekreasyonel faaliyetlere de önem verirler. Rekreasyon, insanların boş zamanlarını değerlendirir, toplanır, eğlenmek ve eğlenmek için katıldıkları etkinliklerdir. Yerel yönetimler, parklar, spor alanları, müzeler, kütüphaneler, sanat merkezleri ve diğer rekreasyon alanları gibi tesisler sağlar ve yönetilir. Bu alanlarda, insanların sosyal etkileşimde bulunmalarını, sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmelerini ve kültürel etkinliklere katılmalarını sağlamaktadır. Yerel yönetimler, rekreasyonel etkinliklerin planlanması, koordine edilmesi ve tanıtım

konusunda da önemli bir rol oynamaktadır. Bu, yerel halkın çeşitli ilgi yoğunluğu ve yaşa hitap eden etkinliklerin düzenlenmesini içermektedir. Örneğin spor turnuvaları, konserler, festivaller, sanat sergileri ve çeşitli kurslar gibi etkinlikler, yerel yönetimler tarafından organize edilmektedir(Mersinli, 2009).

1.1. Yerel Yönetimlerin Rekreatif Hizmetleri Sağlama Amacı

Yerel yönetimlerin rekreatif hizmetleri sağlama amacı, toplumun fiziksel, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, yaşam kalitesini artırmak ve bir arada daha sağlıklı, mutlu bir topluluk oluşturmak üzerinedir. Bu hizmetler, yeşil alanlar, spor tesisleri, kültürel etkinlikler ve benzeri birçok aktiviteyi içermektedir. Yerel yönetimler, kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan vatandaşların yaşam kalitesini artırmak ve toplumsal refahı güçlendirmek amacıyla çeşitli hizmetleri sunarlar. Bu hizmetler arasında özellikle rekreatif alanlarda sağlanan aktiviteler, insanların boş zamanlarını değerlendirmelerini, sosyal bağlarını güçlendirmelerini ve sağlıklı yaşam tarzlarını sürdürmelerini amaçlamaktadır. Yerel yönetimlerin rekreatif hizmetleri sağlama amacı, bir dizi önemli faktörü içermektedir(Atay & Kaplan, 2022).

İlk olarak, yerel yönetimlerin rekreatif hizmetleri sağlama amacı, fiziksel sağlığı desteklemeyi hedeflemektedir. Parklar, yeşil alanlar ve spor tesisleri, toplum üyelerine açık alanlarda spor yapma, yürüyüş yapma ve diğer fiziksel aktivitelerde bulunma imkanı sunmaktadır. Bu tür aktiviteler, obezite, kalp hastalıkları ve benzeri sağlık sorunlarına karşı koruyucu bir etki sağlar. Ayrıca, rekreatif alanlar, çocuklara oyun oynama ve gençlere spor yapma altyapısı sunarak sağlıklı alışkanlıkların gelişimine katkıda bulunmaktadır(Uyral, 2019).

İkinci olarak, yerel yönetimlerin rekreatif hizmetleri sağlama amacı, sosyal etkileşimi artırmayı ve topluluk bağlarını güçlendirmeyi içermektedir. Parklar, kamusal etkinlikler ve kültürel festivaller gibi rekreatif alanlar, insanların bir araya gelmesini, tanışmasını ve sosyal bağlarını güçlendirmesini sağlamaktadır(Yücel, Atalay, & Korkmaz, 2020). Bu, toplumun dayanışma ve işbirliği duygularını kuvvetlendirir, insanları izole olmaktan kurtarır ve genel toplumsal refahı artırmaktadır.

Üçüncü olarak, kültürel çeşitliliği destekleme amacı da yerel yönetimlerin rekreatif hizmetlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kültürel etkinlikler, konserler, sanat sergileri ve festivaller, farklı kültürlerden gelen insanları bir araya getirerek anlayışı artırır ve toplum içinde birbirine saygı gösteren bir ortam oluşturur. Bu tür etkinlikler, yerel sanatçıları desteklemenin yanı sıra, kültürel çeşitliliği kutlama ve koruma amacını da taşımaktadır.

Son olarak, yerel yönetimlerin rekreatif hizmetleri sağlama amacı, doğal çevrenin korunmasını da içermektedir. Parklar, yeşil alanlar ve rekreatif

tesislerin sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, ekosistemlere zarar vermeden insanların bu alanlardan faydalanmasını sağlamaktadır. Bu, yerel yönetimlerin doğal kaynakları koruma, yeşil alanları sürdürülebilir bir şekilde kullanma ve çevresel etkileri en aza indirme çabalarının bir yansımasıdır.

Yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetleri sağlama amacı özetle, toplumun genel refahını ve yaşam kalitesini artırmak üzerinedir. Fiziksel sağlığı desteklemek, sosyal bağları güçlendirmek, kültürel çeşitliliği desteklemek ve doğal çevreyi korumak gibi amaçlar, yerel yönetimlerin rekreasyonel planlama ve uygulama süreçlerini şekillendiren temel unsurlardır. Bu hizmetler, toplumların daha sağlıklı, mutlu ve bağlı bir şekilde yaşamalarına katkıda bulunmaktadır(Cengiz ve Öztürk, 2023).

1.2. Rekreasyonel Faaliyetlerin Yerel Toplum Üzerindeki Etkileri

Rekreasyonel faaliyetler, yerel toplumlar üzerinde geniş kapsamlı ve olumlu etkiler yaratan önemli unsurlardır. Bu faaliyetler, parklar, spor tesisleri, kültürel etkinlikler, doğa yürüyüşleri ve benzeri bir dizi aktiviteyi içermektedir. Yerel toplumlar için rekreasyonel faaliyetler, fiziksel, sosyal, zihinsel ve ekonomik açılardan bir dizi avantaj sunmaktadır.

Fiziksel sağlık açısından, rekreasyonel faaliyetler, yerel toplum üyelerinin aktif bir yaşam tarzını sürdürmelerini teşvik etmektedir. Parklarda yapılan spor etkinlikleri, yürüyüş parkurları ve spor tesisleri, bireyleri düzenli egzersiz yapmaya teşvik eder. Bu da obezite, kalp hastalıkları ve benzeri sağlık sorunlarının önlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, rekreasyonel faaliyetlerin çeşitliliği, farklı yaş gruplarına hitap ederek toplumun genel sağlığını desteklemektedir(Öztürk ve Cengiz, 2023).

Sosyal etkiler açısından, rekreasyonel faaliyetler toplum içindeki sosyal bağları güçlendirmektedir. Parklarda düzenlenen etkinlikler, spor turnuvaları ve kültürel festivaller, insanları bir araya getirerek toplum içinde birbirine daha yakın olmalarını sağlamaktadır. Bu tür etkinlikler, toplum üyeleri arasında arkadaşlık ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, farklı yaş grupları ve demografik özelliklere sahip bireyleri bir araya getirerek toplumsal çeşitliliği desteklemektedir(Akkuş, 2021).

Zihinsel etkiler açısından, rekreasyonel faaliyetler stresi azaltır, zihinsel sağlığı destekler ve yaşam kalitesini artırır. Doğa yürüyüşleri, piknikler ve benzeri faaliyetler, kişilerin rahatlamasına ve zihinsel refahlarını artırmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, rekreasyonel etkinlikler, bireylerin kendilerini ifade etmelerini, yaratıcılıklarını geliştirmelerini ve yeni beceriler kazanmalarını teşvik etmektedir(Bozhüyük et al., 2012). Bu da bireylerin kendilerini daha iyi

hissetmelerine ve topluma daha olumlu bir katkıda bulunmalarına olanak tanımaktadır.

Ekonomik açıdan bakıldığında, rekreasyonel faaliyetler yerel ekonomiyi canlandırabilmektedir. Turistlerin çekilmesi, spor etkinlikleri ve kültürel festivaller, yerel işletmelerin büyümesine ve istihdamın artmasına katkıda bulunabilmektedir. Rekreasyon alanlarının bakımı ve etkinliklerin düzenlenmesi için yapılan harcamalar, yerel ekonomiye ek bir ivme kazandırabilmektedir.

Rekreasyonel faaliyetler aynı zamanda çevresel etkiler açısından da önemlidir. Yeşil alanların korunması, doğal ekosistemlere zarar vermeden rekreasyonel faaliyetlerin sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesi, çevresel hassasiyetin artmasına ve doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunmaktadır. Rekreasyonel faaliyetlerin yerel toplum üzerindeki etkileri oldukça geniş kapsamlıdır ve genellikle olumlu yöndedir. Fiziksel sağlık, sosyal bağlar, zihinsel refah, ekonomik kalkınma ve çevresel sürdürülebilirlik gibi birçok boyutta olumlu etkiler sağlayan rekreasyon, yerel toplumların yaşam kalitesini artırmak ve daha sağlıklı, mutlu bir gelecek inşa etmek adına önemli bir unsurdur. Yerel yönetimlerin, sürdürülebilir bir planlama ve yönetim stratejisi benimseyerek rekreasyonel faaliyetlere odaklanmaları, toplumların bu avantajlardan en iyi şekilde faydalanmalarını sağlayabilir(Akçakaya, 2016).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu“nun“ Ortak Geleceğimiz” başlığı ile yayınlanan raporuna göre sürdürülebilirlik, “bugünün gereksinim ve beklentilerini, gelecek nesillerin kendi gereksinim ve beklentilerini karşılayabilme olanaklarından ödün vermeksizin karşılayabilmek” şeklinde belirtilmiştir (WCED, 1987, s. 16). Bu kavram zamanla hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerin giderek gündem ve politikalarının merkezi haline gelerek, ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerinin ortak paydasını oluşturmuştur (Öztürk, 2019, s.171-195). Aynı zamanda, günümüzde sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan dengeli bir kalkınmanın temel unsuru haline gelmiştir.

Sürdürülebilirlik kavramı, günümüzde çeşitli sektörlerde ve yaşam alanlarında önemli bir yer tutmaktadır. Sürdürülebilirlik, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları içeren bir yaklaşım olarak tanımlanır. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin rekreatif faaliyetlerini sürdürülebilir kılmak, toplumun genel refahını artırmak, doğal kaynakları korumak ve gelecek nesillere daha iyi bir çevre bırakmak adına büyük bir öneme sahiptir. Sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Yerel

yönetimler, bu çerçevede rekreatif faaliyetlerini planlarken, sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemelidirler(Öztopçu, 2021).

Rekreatif faaliyetlerin sürdürülebilir olması için dikkate alınması gereken önemli konulardan biri, ekonomik sürdürülebilirliktir. Yerel yönetimler, rekreatif alanlarda ekonomik faaliyetleri destekleyerek yerel ekonominin canlanmasını sağlamalıdır. Bu, turizm faaliyetleri, etkinlik organizasyonları ve spor etkinlikleri gibi alanlarda ekonomik değeri artırarak yerel halka istihdam sağlamak ve gelir düzeyini yükseltmek anlamına gelmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik ise toplumun bir arada tutulması ve eşitlik ilkesine dayalı bir yaşam alanının oluşturulması ile ilgilidir. Rekreatif faaliyetler, toplumsal etkileşimi artırarak sosyal bağları güçlendirebilmektedir. Yerel yönetimler, bu faaliyetleri planlarken çeşitli sosyal grupları ve ihtiyaçları dikkate almalı, katılımcı bir planlama süreci benimsemelidir. Çevresel sürdürülebilirlik ise doğal kaynakların korunması, ekosistemlerin dengesinin sağlanması ve çevresel etkilerin en aza indirilmesiyle ilgilidir(Çelik, 2009). Rekreatif faaliyetlerin sürdürülebilir olması için yerel yönetimler, yeşil enerji kullanımı, atık yönetimi, biyoçeşitliliğin korunması gibi çevresel faktörleri göz önünde bulundurmalıdır.

Yerel yönetimler aynı zamanda rekreatif faaliyetlerde sürdürülebilirliği sağlamak adına toplumun katılımını teşvik etmeli ve bilinçlendirmeye yönelik çeşitli eğitim programları düzenlemelidir. Bu sayede, toplumun sürdürülebilirlik konusundaki farkındalığı artırılabilir ve bireylerin daha çevre dostu davranışlar sergilemeleri teşvik edebilmektedir. Yerel yönetimlerin rekreatif faaliyetlerde sürdürülebilirlik ilkesini benimsemesi, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları içeren bütünlüklü bir yaklaşımı gerektirir. Bu sayede, toplumun yaşam kalitesi artırılabilir, doğal kaynaklar korunabilir ve gelecek nesillere daha yaşanabilir bir çevre bırakılabilir. Sürdürülebilir rekreatif faaliyetler, yerel yönetimlerin liderlik ve iş birliği çabalarıyla mümkün olacaktır(Sin, 2016).

2.1. Yerel Yönetimlerin Sürdürülebilir Rekreasyon Hizmetleri Sağlama Çabaları

Yerel yönetimlerin sürdürülebilir rekreasyon hizmetleri sağlama çabaları, günümüzde giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Bu çabalar, doğal kaynakları koruma, toplumsal refahı artırma ve rekreasyonel faaliyetlerin ekonomik etkilerini dengeleme amacını taşımaktadır. Sürdürülebilir rekreasyon, toplumların mevcut ihtiyaçlarına cevap verirken aynı zamanda gelecek nesillerin bu kaynaklardan faydalanabilmesini güvence altına almayı hedeflemektedir(Kamya, 2020).

Birinci olarak, yerel yönetimlerin sürdürülebilir rekreasyon hizmetleri sağlama çabaları, çevresel duyarlılığı ön planda tutma ilkesine dayanmaktadır.

Bu kapsamda, rekreasyonel alanların planlanması ve yönetimi sırasında doğal ekosistemlerin korunması ve sürdürülebilir bir biçimde kullanılması öncelikli bir konudur. Yeşil alanların etkili bir şekilde korunması, biyoçeşitliliğin desteklenmesi ve su kaynaklarının akılcı bir şekilde yönetilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında temel faktörlerdir(Parlak & Meryem, 2020).

İkinci olarak, yerel yönetimler toplumsal adalet ve katılımı teşvik etme amacı gütmektedir. Sürdürülebilir rekreasyon hizmetleri, toplumun tüm kesimlerine adil bir şekilde ulaşılabilir olmalıdır. Engelli bireylerin rekreasyon alanlarına erişimini kolaylaştırmak, farklı sosyo-ekonomik grupların ihtiyaçlarına cevap vermek ve topluluk üyelerinin rekreasyon alanlarının planlanmasında söz sahibi olmalarını sağlamak, toplumsal eşitsizlikleri azaltma yolunda atılmış önemli adımlardır.

Üçüncü olarak, yerel yönetimler ekonomik sürdürülebilirliği gözeterek rekreasyon hizmetlerini planlamaktadır. Rekreasyonel faaliyetler, yerel ekonomiyi canlandırmalı ve istihdam yaratmalıdır. Ancak bu faaliyetlerin ekonomik getirisi, doğal ve kültürel kaynakların sürdürülebilirliği ile dengelenmelidir. Turizmin teşvik edilmesi, yerel işletmelere destek verilmesi ve rekreasyonel etkinliklerin ekonomik getirilerinin yerel topluluğa aktarılması, bu dengeyi sağlama çabalarını yansıtmaktadır(Satar, 2016).

Dördüncü olarak, yerel yönetimler eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerine büyük önem vermektedir. Halkın, rekreasyon alanlarını sürdürülebilir bir şekilde nasıl kullanabileceği konusunda bilinçlenmesi, bu alanların uzun vadeli korunmasına katkı sağlamaktadır. Doğa eğitim programları, okullarda çevre eğitimi, bilgilendirme kampanyaları ve seminerler, toplumun rekreasyonel faaliyetlere duyarlı bir yaklaşım benimsemesini desteklemektedir.

Sonuç olarak, yerel yönetimlerin sürdürülebilir rekreasyon hizmetleri sağlama çabaları, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bir araya getiren entegre bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu çabalar, doğal kaynakları koruma, toplumsal refahı artırma ve ekonomik kalkınmayı dengede tutma hedefiyle şekillenmektedir. Sürdürülebilir rekreasyon, toplumların bu alanlardan en iyi şekilde faydalanmasını sağlamak amacıyla yerel yönetimler, topluluklar ve diğer paydaşlar arasında iş birliği ve ortaklık anlayışını güçlendirmeye yönelik bir çağrıdır. Bu çabaların sürdürülebilir bir gelecek için önemli bir taahhüt olduğu unutulmamalıdır.

3. YEREL YÖNETİMLERDEKİ REKREASYONEL HİZMETLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Yerel yönetimlerdeki rekreasyonel faaliyet ve hizmetlerin sürdürülebilirliği, hem çevresel hem de toplumsal bir perspektiften önemli bir rol oynamaktadır. Bu

faaliyetler, doğal kaynakların korunması, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve toplumun genel refahının artırılması gibi çeşitli boyutları içermektedir(Doğan, 2010). Yerel yönetimlerin rekreasyonel faaliyetleri planlama ve yönetme süreçlerinde sürdürülebilirlik ilkelerine odaklanması, çevresel etkilerin minimize edilmesi açısından kritik bir adımdır. Doğal alanların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması, biyoçeşitliliğin korunması ve ekosistemlerin zarar görmemesi amaçlanmaktadır(Öztürk, 2023). Bu noktada, rekreasyonel alanların doğal peyzaj ile uyumlu bir şekilde tasarlanması ve bakımı, yerel yönetimlerin çevresel duyarlılığını yansıtmaktadır. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, su tasarrufu ve atık yönetimi gibi çevresel sürdürülebilirlik önlemleri de bu faaliyetlerin planlanmasında yer almalıdır.

Rekreasyonel faaliyet ve hizmetlerin sürdürülebilirliği aynı zamanda toplumsal bir perspektife dayanmaktadır. Yerel yönetimler, rekreasyonel imkanlara erişimi artırmak ve toplumun her kesimine hitap etmek adına çeşitli stratejiler geliştirmelidir. Engelli bireylerin rahatça kullanabileceği alanlar oluşturmak, çocuklara yönelik oyun ve eğitim alanları sağlamak gibi çeşitli düzenlemeler, toplumsal eşitsizlikleri azaltma hedefine yönelik adımlardır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen programlar, yaşlı bireylerin de faaliyetlere katılımını sağlayan düzenlemeler ve gençlerin katılımını teşvik eden projeler, toplumun tamamını kapsayan sürdürülebilir bir rekreasyon anlayışının birer parçasıdır(Payam, 2018).

Ekonomik sürdürülebilirlik ise yerel yönetimlerin rekreasyonel faaliyetlerini finanse etme ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlama yetenekleri ile ilgilidir. Rekreasyonel alanlar turizmi çekerek yerel ekonomiye canlılık katabilir ve yerel işletmelerin gelişimine destek olabilir. Ancak bu, ekonomik getirilerin doğal kaynakların sürdürülebilirliğine zarar vermeden dengelemesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yerel yönetimler, bu dengeyi korumak adına doğru finansal planlamalar yapmalı ve uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirlik stratejileri oluşturmalıdır. Ayrıca, yerel yönetimlerin rekreasyonel faaliyetlerin sürdürülebilirliği konusundaki çabaları, eğitim ve bilinçlendirme programlarını içermelidir. Toplumun bu faaliyetlerin önemini anlaması, doğru kullanım alışkanlıkları kazanması ve çevresel sorumlulukları konusunda bilinçlenmesi, sürdürülebilir rekreasyonun temelini oluşturur. Okullarda ve toplum merkezlerinde düzenlenen etkinlikler, broşürler ve sosyal medya kampanyaları, halkın bu konuda bilinçli bir şekilde hareket etmesine katkı sağlamaktadır(Küçük & Günel, 2013).

Yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetler konusundaki rolü, toplumun genel refahını artırmak, sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmek ve çevresel

sürdürülebilirliği sağlamak açısından kritiktir. Bu hizmetler, parklar, oyun alanları, spor tesisleri, yeşil koridorlar ve diğer açık hava aktivite alanları gibi çeşitli unsurları içermektedir. Yerel yönetimlerin bu alandaki rolünü ve önemini vurgulayan bazı önemli noktalar şunlardır:

Toplum Sağlığı ve Refahı: Rekreatyonel hizmetler, yerel halkın fiziksel ve zihinsel sağlığını artırmak için önemli bir araçtır. Yerel yönetimler, spor sahaları, yürüyüş parkurları ve açık hava spor tesisleri gibi alanlar oluşturarak toplumun spor yapma ve aktif bir yaşam tarzı benimseme konusunda teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Bu, obezite gibi sağlık sorunlarıyla mücadelede etkili bir stratejidir.

Çevresel Sürdürülebilirlik: Rekreatyonel alanların çevresel sürdürülebilirliği sağlamak, doğal kaynakları korumak ve biyoçeşitliliği desteklemek için önemlidir. Yerel yönetimler, yeşil altyapının korunması ve geliştirilmesi, su kaynaklarının etkin kullanımı, atık yönetimi ve enerji verimliliği gibi çevresel uygulamaları teşvik ederek rekreatyonel hizmetlerin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik adımlar atmaktadır.

Toplumsal Katılım ve Birlikte Yaşam: Rekreatyonel alanlar, farklı yaş, kültür, sosyo-ekonomik statü ve beceri düzeyine sahip bireyleri bir araya getirir. Yerel yönetimler, bu alanlarda çeşitli etkinlikler düzenleyerek toplumsal katılımı artırır ve topluluk bağlarını güçlendirmektedir. Parklar, kamusal etkinlikler ve toplu spor etkinlikleri, insanların birbirleriyle etkileşimde bulunmalarını teşvik etmektedir.

Ekonomik Kalkınma ve Turizm: Rekreatyonel hizmetler, yerel ekonomiyi canlandırabilir ve turizm potansiyelini artırabilir. Yerel yönetimler, turistleri çekmek ve yerel işletmeleri desteklemek amacıyla çeşitli etkinlikler, festivaller ve spor müsabakaları düzenleyerek ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabilir. Bu faaliyetlerin hem turizmin genel gelişimi hem de bölgenin kalkınması üzerinde de olumlu bir etki yaptığını ifade etmektedir(Öztürk, 2019).

Yeşil Altyapı ve Kent Estetiği: Yerel yönetimler, kent planlamasında yeşil alanların entegre edilmesi ve kentsel estetiğin artırılması konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Ağaçlandırma projeleri, açık hava sanat etkinlikleri ve doğal peyzaj düzenlemeleri, kentin daha yaşanabilir ve estetik bir mekan haline gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Eğitim ve Bilinçlendirme: Yerel yönetimler, rekreatyonel hizmetler aracılığıyla toplumu çevre sorunları konusunda eğiterek ve bilinçlendirerek sürdürülebilirlik konusunda farkındalık yaratmaktadır. Doğal kaynakların korunması, atık yönetimi ve çevresel sorumluluklar gibi konularda yapılan eğitim programları, toplumun bu konularda daha bilinçli hareket etmesine olanak tanımaktadır.

Yerel yönetimlerdeki rekreasyonel faaliyet ve hizmetlerin sürdürülebilirliği, çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutları kapsayan entegre bir yaklaşımı gerektirmektedir. Doğal kaynakların korunması, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, yerel yönetimlerin rekreasyonel faaliyet ve hizmetlerinde başarılı olmalarını sağlamak için önemli faktörlerdir. Bu çabalar, sadece günümüzdeki toplumun ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakma sorumluluğunu da içermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetlerini sürdürülebilir bir çerçevede değerlendirme amacı taşımaktadır. Elde edilen bulgular ve yapılan analizler, çeşitli önemli sonuçlara işaret etmektedir.

İlk olarak, yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetleri sağlama amacı, toplumun ihtiyaçlarını karşılama ve yaşam kalitesini artırma hedefleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu hizmetlerin, sağlık üzerinde olumlu etkileri, sosyal etkileşimi destekleme kapasitesi ve toplumsal birlik duygusunu güçlendirme potansiyeli, yapılan gözlemlerle bir kez daha doğrulanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı altında incelenen ikinci başlıkta, yerel yönetimlerin çevresel, ekonomik ve sosyal faktörlere duyarlı bir şekilde rekreasyonel hizmetleri planlama çabaları ele alınmıştır. Bu bağlamda, çevresel etki değerlendirmeleri, ekonomik kaynakların etkin kullanımı ve sosyal katılımı teşvik eden stratejiler üzerine yapılan vurgular, sürdürülebilirlik ilkelerine uygun bir yönetim anlayışının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Makalenin genelinde ortaya konan bu sonuçlar, yerel yönetimlerin rekreasyonel hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin, toplumun genel refahına olumlu katkılarda bulunabileceğini göstermektedir. Sürdürülebilir bir rekreasyon modeli, çeşitli paydaşların katılımını ve uzun vadeli planlama stratejilerini içermelidir. Yerel yönetimler, bu bağlamda sürdürülebilirlik ilkelerini rehber alarak, rekreasyonel hizmetlerini daha etkili ve toplum odaklı bir şekilde sunma potansiyeline sahiptirler.

KAYNAKÇA

- Ağılönü, A. (2007). *Yerel yönetimlerde rekreasyon hizmetleri ve model belirleme (Fethiye örneği)*. Marmara Üniversitesi (Turkey),
- Akçakaya, O. (2016). Toronto ve Sidney yerel yönetimlerinin stratejik yönetim süreçleri üzerine mukayeseli bir inceleme. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 65-80.
- Akkuş, Y. (2021). Etkinlik turizmi kapsamında festivaller: Side Dünya müzikleri kültür ve sanat festivali.
- Ataöv, A., & Osmay, S. (2007). Türkiye’de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım.
- Atay, H., & Kaplan, A. (2022). YEREL YÖNETİMLERDE REKREATİF AKTİVİTELER. *Rekreasyon ve Spor*, 21.
- Bozhüyük, A., Özcan, S., Kurdak, H., AKPINAR, E., SAATÇI, E., & Bozdemir, N. (2012). Sağlıklı yaşam biçimi ve aile hekimliği. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 6(1).
- Cengiz, S., Öztürk, E. N. (2023). "Sağlıklı Yaşamın Desteklenmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü Fiziksel Aktivite Özelinde Değerlendirme". C. KAHRAMAN (Ed.), Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar – IX 2023/9 (27-45). Artikel Akademi.
- Coşkun, A. V. (1999). Yerel yönetimler ve demokrasi. *Türk İdare Dergisi*, 422, 93-110.
- Çelik, D. (2009). *Yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm projelerine katılım: Kadınların bakış açısından İstanbul: Tarlabası'ndaki uygulama üzerine bir araştırma*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Çıldam, S. Y. (2022). Kentsel yeşil alan örneklerinden Kezer kampüsü hobi bahçeleri üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(42), 89-110.
- Doğan, M. (2010). *Ekümüze odaklı sürdürülebilir destinasyon ve Gökçeada üzerine bir uygulama*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Güven, A., & Şimşek, G. (2018). Yerel Yönetimlerin Sosyo Ekonomik Gelişimi ve Tanıtımı Açısından Film Platolarının Önemi: Midwood Örneği. *Sayıştay Dergisi*(108), 123-148.
- Kamya, B. (2020). *Sürdürülebilir pazarlamanın tüketici davranışları ve algılanan marka değeri üzerine etkisi*. Pamukkale Üniversite Sosyal Bilimler Enstüsü,
- Küçük, M., & Güneş, G. (2013). Yerel Kalkınmada Bir Etken Olarak Turizm: Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Görülleri.

- Mersinli, D. (2009). Yerel yönetimlerde spora yönelik rekreasyon hizmetleri ve büyükşehir belediyelerinin rekreasyonel faaliyetlere olan yaklaşımlarının değerlendirilmesi.
- Öztopçu, A. (2021). *Sosyal sermaye teorisi ve sürdürülebilir yerel kalkınma: Yeni İnsan* Yayınevi.
- Öztürk, E. N. (2019). " Festival Turizminin Karaman Açısından Değerlendirilmesi". H. MUŞMAL, E. YÜKSEL, M.A. KAPAR (Ed.), Karaman Araştırmaları – II (543-550). Palet Yayınları.
- Öztürk, E. N. (2019). "Sustainable Development And Urban Poverty". Ö. KAYA (Ed.), Academic Research In Social Sciences And Humanities (171-195). Iksad Publications.
- Öztürk, E. N. (2023). "Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasına ve Sürdürülebilir Turizmine Önemli Katkısı: Rekreasyon Ekonomisi". E.B. BİÇER, O. ŞANLI (Ed.), Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar 1(1583-1594). Duvar Yayınları.
- Öztürk, E. N., Cengiz, S. (2023). " Yerel Yönetimlerin Rekreatif Etkinliklerdeki Rolü Teşvik Politikaları, İşbirlikleri ve Karşılaştıkları Zorluklar". G. MERT (Ed.), İktisadi Ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar – II 2023/2 (149-165). Artikel Akademi.
- Parlak, E. f., & Meryem, A. (2020). Dünyadan ve ülkemizden mavi–yeşil altyapı uygulamaları. *PEYZAJ*, 2(2), 86-100.
- Payam, M. M. (2018). Daha emin, güvenli ve adil şehirler: Adıyaman yerel yönetimleri için bir strateji önerisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(30), 1270-1318.
- Satar, İ. (2016). *Türkiye'de sürdürülebilir turizm açısından sertifikasyon: Yeşil Yıldız ve Yeşil Anahtar uygulamaları*. Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Sevil, T. (2016). *Terapatik rekreasyonel aktivitelere katılımın yaşlıların algıladıkları boş zaman tatmini, yaşam tatmini ve yaşam kalitesine etkisi*. Anadolu University (Turkey),
- Sin, T. (2016). *Yerel Yönetimlerin Sürdürülebilir Gelişmedeki Etkinliği: Kuzey Kıbrıs Uygulaması*. Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ),
- Turgutkaya, K. (2020). *Yerel Yönetimlerin Rekreasyon Faaliyetlerinde Paydaş Motivasyonunun İncelenmesi: Sponsor Örneği*. Anadolu University (Turkey),
- Uyral, E. (2019). Yerel yönetimlerin aktif yaşlanma stratejileri: Büyükşehir belediyelerinin faaliyet raporları üzerinden aktif yaşlanma stratejilerinin incelenmesi.

Yücel, A. S., Atalay, A., & Korkmaz, M. (2020). *Türkiye’de yerel yönetimler ve spor hizmetleri*: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Bölüm 9

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET DÖNEMİNE DİL POLİTİKALARININ ANAYASAL YÖNÜ VE AZINLIKLAR

Erhan TAŞ¹

GİRİŞ

Tanzimat sürecinde dilin önemi arttığı gibi dile yönelik tartışmalar da yaşandı. Bu tartışmalarda kısmen ulusçuluğun etkisi görülse de, aydınların geneli eğitimin, bilime dair kitapların ve Avrupa'nın toplum tarafından kolayca anlaşılabilmesi için dilde ıslah veya değişim talebinde bulundu (Gündüz ve Fırat, 2014:60).

Her yeni modernleşme hareketi gibi Türk modernleşmesi de halk tarafından anlaşılmayı hedefledi. Halkın okuma yazmaya yönelik eksikleri, dili kullanım şekli, kullanılan dildeki ikilik, eğitim ve basın alanındaki eksikler ve anlaşılammama durumu dile yönelik yeni düşüncelere zemin hazırladı (Kerimoğlu, 2008:104). Bu da ağırlıklı olarak dilin ıslah edilmesi, toplum tarafından anlaşılacak şekilde sadeleştirilmesi, kısmen de alfabe değişimi fikirlerinin öne çıkmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti çok uluslu bir yapıda olmasına rağmen kurucu ve hâkim unsurun Türk olmasından dolayı Türkçe sürekli yönetim dili olageldi. Fakat dönemin ulaşım ve iletişim şartlarının yanı sıra millet sistemi ve çok ulusluluk gibi nedenlerden dolayı Türkçe Osmanlı coğrafyasının genelinde etkin ve yaygın bir şekilde kullanılmadı. Son dönemde milliyetçiliğin yayılmasının etkisiyle merkezileşmede üstlendiği kilit rolün yanında, ortak dil üzerinden toplumsal birlikteliği sağlamak ve işleyişi kolaylaştırarak devletle iletişim kurabilmek gibi gerekçelerle hem anayasa maddelerinde hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında Türkçe kullanımı genelleştirilmeye ve öne çıkarılmaya çalışıldı.

1. Meşrutiyet Döneminde Dil Politikası

Osmanlı yönetimindeki azınlık unsurların Osmanlı'dan ayrılma faaliyetleri artınca siyasi sahada Osmanlılık fikri çerçevesinde tedbir alınmaya çalışıldı ve anayasal yönetime geçildi. Bununla bağlantılı olarak Kanun-ı Esasi'de dil

¹ Dr. Öğr. Gör.; Bingöl Üniversitesi Genç Meslek Yüksekokulu. etas@bingol.edu.tr ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-2962-7689>

konusuna ilk kez ciddi bir şekilde değinilerek bazı maddeler kabul edildi. Bunda Osmanlı Devleti'nde ilk kez oluşturulacak olan ve en önemli ikinci kurum sayılan Meclis-i Mebusan'a ülkenin farklı bölgelerinden katılacak mebusların farklı dilleri kullanıyor olması neticesinde yaşanacak anlaşmazlık ve yasamada kullanılacak dildeki belirsizlik de etkili oldu (Bilgili, 2016:636). Anayasanın 1909 yılı değişikliğinde korunan 18. maddesi de dil konusuna değinerek, Osmanlı tebaasının kamu kurumlarında memur olabilmesi için “*Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır*” (Aşçı, 2020:501) ifadesiyle Osmanlı Devleti'nin resmi dilinin Türkçe olduğu ortaya kondu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki kavimlerin kendi dillerinde eğitim ve öğretim görebilecekleri de açıkça vurgulandı (Tanör, 2006:146; Özçelik, 2002:214).

Kanun-ı Esasi'nin 57. maddesi ile mecliste yapılacak müzakerelerde Türkçe (Lisan-ı Türki) kullanılması yasalaştırıldı (Çalışkan, 2014:77). Diğer taraftan 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ile belediye başkanlığına ve belediye meclislerine seçilecek şahıslarda Türkçe konuşabilme şartı kabul edilmişti (Demirci, 2008:195; Örs, 2021:86). Anayasanın 68. maddesi ile, dört sene sonra yapılacak olan seçimlerde milletvekili olabilmek için Türkçe okumanın ve kısmen yazabilmenin şart olduğu belirtildi. Böylece azınlık milletvekillerinin Türkçe öğrenmesi zorunlu tutularak Türkçenin yaygınlaştırılması (Yaşar ve Dağlar Macar, 2022:79, Aşçı, 2020:501) ve meclisteki işleyişin kolaylaştırılması hedeflendi. Ayrıca anayasanın 114. maddesiyle bütün Osmanlı vatandaşları için ilköğretimin zorunlu olduğu ve bu uygulamanın ayrıntılarının daha sonra yayınlanacak olan bir nizam-ı mahsus ile düzenleneceği belirtildi (Akyüz, 2013:224).

Anayasal nitelik kazanan Türkçenin kullanımında çok sert bir uygulamaya gidilmedi. Daha önce Tanzimat döneminde özerk bölgelerde yerel dillerin resmi olarak kullanılmasına izin verilmişti. II. Abdülhamid, meclis açılış konuşmasında unsurların lisanlarını korumasının önemini belirttiği gibi, ilk dönemler millet sistemine uygun olarak Rum ve Bulgarlar da dâhil Türk olmayanların yaşadığı kısımlarda Türkçenin resmî dil olarak kalması kaydıyla yerel dillerin resmi kurumlarda, yazışmalarda, mahkemelerde ve haberleşmede kullanılabilmesini kabul etti (Demirci, 2008:194, 195). II. Abdülhamid bir taraftan Türkçenin yaygınlaştırılmasını isterken diğer taraftan yumuşak bir geçiş yapmak istedi.

II. Abdülhamid tarafından 1894'te yayımlanan bir emirle bütün ilköğretim okullarında eğitim dilinin Türkçe olması zorunlu hale getirildi ve azınlık okullarının yasalara uygun bir şekilde denetlenmesi düşünüldü. Bu süreçte hükümet Batı'daki emsallerine benzer değişiklikler yaparak merkezi yönetimi

güçlendirmeye çalıştıysa da anayasada öngörülen bu yeniliklerin uygulanmaya başlanması Osmanlı azınlıkları arasında ayrılıkçı eylem ve söylemlerin artmasında etkili oldu (Çalışkan, 2014:77). Bunda azınlıkların Batılı devletler tarafından kışkırtılması ve Batı matbuatının etkisiyle milliyetçiliğin her gün biraz daha yaygınlaşması da etkili oldu.

Dil konusu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında en başta gelen mevzular arasında yer aldı. İTC'nin 1908'de kabul ettiği programında "*Tahsil-i iptidaide lisan-ı Türkî mecbur-i talimdir*" (Kerimoğlu, 2008:113) hükmü yer aldı. Bu dönemde İTC, özel okullarda devlet kontrolünün zaruri olduğuna inanırken, ilkokullarda Türkçenin yanında yerel dili öğrenme imkânı verilmesi, orta öğretimde ise Türkçenin zorunlu, yerel dillerinse seçmeli dil olması taraftarıydı (Karal, 129; Demirci, 2008:200). Cemiyetin 1910 yılı programının 42. maddesinde Osmanlı bünyesindeki hiçbir topluluğun inancına ve anadiline müdahale edilmemesi asli ilke olarak kabul edilmiş olmakla birlikte, okullarda her kademede öğretim dilinin Türkçe olması ve Türkçenin zorunlu ders olarak okutulması, bunun yanında yerelde ana dillerin öğretimine de imkân tanınması kabul edildi. Bu bağlamda siyasal ve eğitsel alanda ortak bir ülkünün oluşturulabilmesi için cemaat okullarının ve özel okulların faaliyetlerini devletin denetiminde yürütmesi gerektiği savunuldu (Işıksalan, 1998:178, 179). İTC, 1912 yılında yapılacak seçimler dolayısıyla propaganda yapmak amacıyla Ubeydullah Efendi imzasıyla bastırdığı kitapta; Orduda ve resmi dairelerde Türkçenin kullanılacağını belirtti (Birinci, 2012:136-137). Cemiyet bundan önceki süreçte tedrici olarak Türkçe kullanımını genelleştirmeye çalışırken, 1913 senesinde toprak bütünlüğünü koruma kaygısıyla Türkçe kullanımı konusunda Cemiyet'te bir yumuşama yaşandığı görülmektedir. İTC, 20 Eylül 1913'te İstanbul'da düzenlediği beşinci yıllık kongresinde ekonomi, teşkilatlanma ve ideolojik yön gibi iç ıslahlatlara odaklandı. Açılış konuşmasını yapan Ali Fethi Bey hükümetin, çok uluslu Osmanlı'nın ilerlemesi için yerel dillerin okullarda, bürokratik işleyişte ve mahkemelerde kullanılmasına imkân tanınması; atanan memurların görev yaptıkları bölgenin dilini bilmeleri hususunda seçici davranması gerektiğini, bu durumun Osmanlı bünyesindeki ırklar arasında birlik ve bütünlüğü sağlayacağını vurguladı (Ahmad, 2007:173, 174; Akşin, 2010:92).

Meşrutiyet döneminde milli olana yönelik yenilikler aşamalı olarak yapıldı ve anayasada Türkçe kullanımına yönelik birçok kanun yer aldı. Fakat 1909 sonrasında bile İttihatçıların siyasi fikirlerini ve zihniyetini yansıtacak etnik vurgu alenen yapılmayarak, milli bir Türkçe yerine daha kapsayıcı ve genel olan Osmanlı Türkçesi (Osmanlıca) vurgusu yapıldı ve yerel dillerin öğretilmesine engel olunmadı (Aşçı, 2020:501, 502). Bu doğrultuda İTC'nin

yönetime tam manasıyla hâkim olamaması ve dönemin şartlarının etkisiyle Balkan Savaşlarına kadar açık bir milliyetçilik politikası takip edilmedi fakat gerçekleştirilmekte olan ıslahatlar çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlıyı milli devlet noktasına doğru ilerletti.

Dil politikalarının etki ettiği sahalardan biri iktisadi uygulamalardı. II. Meşrutiyet döneminde ortaöğretim kademelerinde yabancı dile önem verilmesi Fransızcanın daha da öne çıkmasına zemin hazırladı. Fakat bu durum dili ve ekonomik işleyişi olumsuz etkiledi. Çünkü o güne kadar Osmanlı'ya dışarıdan gelen sermaye genellikle iş gücünü de beraberinde getirdi bu da dil bilmeyen Osmanlı uyrukluların bu şirketlerde ancak vasıfsız işçi olarak çalışmasına zemin hazırladı (Toprak, 2012:196, 197; Şahin ve Tokdemir, 2011:852). Diğer taraftan milli iktisat politikaları doğrultusunda dil reformu yapılmaya başlandı. Gümrük idaresinde Türkçe bilen memurların Fransızca bilenlere göre düşük maaş alması, posta pullarında Türkçe ile birlikte Fransızcanın da kullanılması eleştirildi. Türkçe dışındaki dillerle yazılmış olan reklam tabelalarından iki kat vergi alınması istendi (Demirci, 2008:205). Oluşan siyasi iklimin ve duyarlılığın etkisiyle 1915 senesi Mayıs ayında girilen dil reformu çerçevesinde sokaklarda İngilizce, Fransızca ve Almanca yazılı tabelaların kullanılması yasaklandı (Keyder, 2015:84).

Türkçe kullanımı ve Müslüman istihdamı sorunlarına çözüm arayan Babıali 23 Mart 1916'da çıkardığı bir kanunla o güne kadar çoğunlukla Fransızca görülen ticari faaliyetlerde ve yazışmalarda bundan böyle Türkçe kullanılması şartını koydu. İşlemlerin Türkçe yapılmasını sağlamak için bu kanuna uymayan ayrıcalıklı şirketlerin mallarına el konulması kararlaştırıldı. Kısa vadede uygulamada yaşanacak zorluk ve tepkiler neticesinde Meclis'te yapılan görüşmede kapsam daraltılarak, işletmelerin sadece hükümet ve müşterilerle yaptıkları yazışmalarda Türkçe zorunlu tutuldu. Tam olarak uygulanamayan bu tedbir üzerine Türkçe bilen memur eksikliği yaşandı (Toprak, 1995:60, 61). Bu kanunla temelde Müslüman Türk toplumuna özellikle de okumuş kesime istihdam imkânı sunulmak istendi, bunun yanında az da olsa Türkçenin yabancılar tarafından öğrenilmesi gibi bir yan fayda da sağlandı.

Osmanlı yönetiminin uygulamaya çalıştığı Türkçeyi hâkim resmi dil haline getirme ve yaygınlaştırma politikasının yanı sıra İTC tarafından ilk dönemler çekingen bir şekilde daha sonra da alenen uygulanmaya çalışılan Türkçülük politikası, işleyişte zorluklara sebep olduğu gibi bazı kesimlerin tepkisini de beraberinde getirdi. Örneğin milletvekillerin az bir kısmının ve Osmanlı vatandaşlarının önemli bir kısmının Türkçe bilmemesi mecliste birçok tartışmaya sebep oldu. II. Meşrutiyet sürecinde Yemen milletvekilleri başta olmak üzere Türk olmayan bölgelerin milletvekilleri Türkçe bilmediği veya iyi

anlamadığı için bazı sorunlar yaşandı. Bu duruma anayasanın ilgili maddesi esnetilerek geçici çözüm üretildi. Bu süreçte Osmanlı coğrafyasında Türkçenin her yerde bilinmemesinden dolayı anayasal bağlamda olmasa da yereldeki uygulamalarda mahalli dillerin de kullanılması gerektiği hususu savunuldu (Demirci, 2008:199).

II. Meşrutiyet'ten itibaren idare Türkçe kullanımını genelleştirmeye gayret ederken, 1909 yılı ve sonrasında Türkçenin eğitimde resmi dil olarak kullanımına yönelik tepkiler arttı ve eskiye dönüş yönünde talepler dile getirildi. Talepler Meclis'te reddedildiyse de anayasanın 16. maddesi Türkler dışındaki unsurların da istediği dilde eğitim yapabilmesine imkân tanıdığı şeklinde yorumlandı. Yukarıdakine benzer bir uygulama daha önce de görülmüştü şöyle ki; Tanzimat'tan kısa bir süre önce II. Mahmut döneminde yayımlanan ve ilk resmi gazete niteliği taşıyan *Takvim-i Vekayi* halk tarafından anlaşılabilir diye Türkçenin yanında Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca, Bulgarca ve Fransızca da yayımlanmıştı. 19. yüzyılda görülen vilayet resmi gazetelerinin Türkçe-Arapça/Rumca çıkarılma uygulaması kısmen 1911'de de devam etti. Ayrıca yasaların hangi dilde yayınlanacağı meselesi de mecliste tartışma konusu oldu. Bu çerçevede 1911 yılında 16 milletvekilinin yasaların diğer yerel dillerle de duyurulması yönündeki talebi Meclis'te reddedilirken, tek dilliliği pekiştiren uygulamalara yönelik tepkiler üzerine Dâhiliye Nazırı, hükümetin diğer unsurları Türkleştirmek gibi bir politikasının olmadığını vurgulamak zorunda kaldı (Demirci, 2008: 193-202). Hükümetin kanunları tek dille duyurma ısrarı milliyetçilik fikrinden kaynaklanmakta ve Türkçeyi yaygınlaştırarak idari işleyişte tekliği sağlamayı hedeflemekteydi. Fakat bu durum Türkçe bilmeyen halkın kanunları anlamasını engellediği gibi bir kesimde karşı milliyetçiliği de tetiklemekteydi.

1910 yılında dil üzerine yapılan tartışmalar zaman zaman mecliste alfabe tartışmasına dönüştü. Örneğin Arnavutların Latin alfabesiyle eğitim-öğretim yapma talebi Osmanlı meclisinin gayrimüslim vekilleri tarafından desteklenirken, Müslüman Arnavut milletvekilleri ise savunmacı bir refleksle hareket ederek ülke içerisindeki bölünmeleri derinleştirme ihtimalinden dolayı bu talebe karşı çıktı (Demirci, 2008:201). Diğer taraftan bazı iddialara göre, İttihatçıların tek potada eritmek amacıyla Arnavutlara Türkçeyi dayatmaları Arnavutların Osmanlı'dan ayrılma sürecini hızlandırdı (Örs, 2021:101) ve Müslüman toplum içerisinde ayrışmaya neden oldu.

1911 yılında mecliste bir kanun üzerinde yapılan görüşmelerde Kozmide Efendi başta olmak üzere bazı gayrimüslim vekiller tarafından resmi dilin Türkçe olduğunun tartışmasız bir konu olduğu fakat mevcut durumun resmi kabulden farklı olduğu, toplumun bir kısmının Türkçe bilmediği veya

anlamadığı dile getirildi. Dolayısıyla halkın bir kısmının Türkçe bilmemesine farklı çözüm bulunması istendi. Buna karşın Müslüman vekiller tüm halkın Türkçe öğrenmesi gerektiğini vurguladı (Özçelik, 2002:216, 217). Fakat Arnavut ve Arap örneklerinde görüldüğü gibi kısa vadede uygulanması imkânsız olan Müslüman vekillerin önerisi çözüm olmadı ve Osmanlı'da yaygınlaşmakta olan ulusçuluğun önüne geçilemedi.

Türkçeyi imparatorluğun genelinde uygulanan resmi dil haline getirme çabaları Türkçeyi bilmeyen bazı topluluklarda dil dayatması olarak algılandı ve tepkiyle karşılandı. Bu çerçevede İTC'nin uygulamaya çalıştığı Türkçülük politikasına Arapların bir kısmı da ciddi tepki gösterdi. Beyrut Eyalet Meclisi, 3 Ocak 1913'te Âdem-i merkeziyetçiliğin kabul edilmesi, askerlik mükellefiyetinde değişiklik yapılmasının yanı sıra Arapçanın yeniden resmi dil olarak tanınması taleplerinde bulunduysa da, bu talepler İTC tarafından reddedildi. Bu defa da talepleri kabul edilmeyen Arapların Osmanlı'dan ayrılmasını önlemek için Cemal Paşa'nın kişisel çabalarından istifade edilmeye çalışıldı (Semiz, 2014:234; Akşin, 2010:92). Aslında ittihatçı yönetim bu dönemde hem fikirsel anlamda hem de pratikte bir dilemma yaşamaktaydı. Yönetimin dilsel çoğulculuğu destekleyen politikaların yanında tek dilliliği öne çıkaran politikalar takip etmesi yukarıda bahsedildiği gibi bir çelişki olarak algılsa da bunun oluşumunda şartların etkisi de söz konusuydu.

İTC'nin Türkçeyi daha yaygın bir resmi dil haline getirme düşüncesi sonucunda Osmanlı coğrafyasındaki gayrimüslim okullarında ve Arapların yaşadığı bölgelerde ise 1909 yılında Adalet Bakanlığı'nın emriyle mahkemelerde yerel dillerin yanında Türkçe de zorunlu dil hâline getirildi. Bu yolun tercih edilmesinde milliyetçilik etkili olsa da birçok dilin konuşulduğu toplumda işleyişi kolaylaştırma düşüncesi belirleyici oldu. Bu uygulamalar İTC yönetiminin, azınlıklar ve bazı Araplar aydınları tarafından Türk olmayanlara karşı Türkleştirme ve Türkçeleştirme politikası izlemekle suçlanmasına zemin hazırladı. Bu da gayrimüslim unsurlarla yaşanan sorunların yanı sıra dar çerçevede başlayıp zamanla genişleyen bir Türklük-Araplık sorununun ortaya çıkmasında etkili oldu. Bir Fransız gazetesinde yazısı neşredilen Arap kökenli Halil Gumen II. Meşrutiyet'ten sonra Arapların daha kötü muamele gördüğünü, nüfusun yarısına tekabül eden 12 milyon Arap nüfusa rağmen 40 vekillik Ayan meclisinde sadece 4 Arap vekilin kabul edildiğini, Meclis-i Mebusanda sadece 65 vekilin, 64 validen sadece 2'sinin Arap olduğunu, Araplardan konsolos ve elçi atanmadığını, Genç Türklerin kabul ettirmeye çalıştığı Türkçeye karşı, kendi dilleri olan Arapçayla iftihar ettiklerini belirtmiştir (Karal, 129-132).

Mebusan Meclisinin büyük bir kısmının Anadolu coğrafyasından gelmiş olması ve ülke bütünlüğünü koruma endişesinin etkisiyle, mecliste Osmanlı'nın

resmi olarak çok dilliliğine olumlu bakılmamakla birlikte devletin ve halkın sorunlarına çözüm üretme gayreti de devam etti. Balkan Savaşı kayıpları Osmanlı'da Müslüman nüfus oranını ve Arapların önemini artırdı. İTC 1913 yılında siyasal bütünlüğü koruyabilmek amacıyla yerel talepler doğrultusunda bazı esnekliklerde bulundu. Arap vilayetlerine yönelik çıkarılan bir kararnameyle mahkemelerde ve bazı Sultaniler dışındaki okullarda Türkçe öğrenmenin zorunlu olduğu ancak derslerin Arapça işleneceği, devlet dairelerinde Arapça yazışma yapılabileceği ve dilekçe verilebileceği, konsolosluklarda Arapça yazılan belgelere de imkân tanınacağı duyuruldu. Ayrıca bölgede görevlendirilen memurların Arapça bilmesine dikkat edildi (Şahin ve Tokdemir, 2011:861; Demirci, 2008:202-203). Bu durum bir anlamda sahadaki gerçeklerle çelişen ve Osmanlı toplumsal bütünlüğüne zarar veren önceki politikalarından vaz geçilmesi anlamına geliyordu. Buna rağmen 1914'te Basra, Bağdat, Suriye, Beyrut ve Kudüs gibi birçok bölgede hâkimlerin yerel dili bilmemesi ve yargılamaların Arapça yapılmamasından kaynaklı problemler ve kullanılan telgraf diline yönelik birçok eleştiri devam ettiği gibi bu sorunlar Arap milletvekilleri tarafından meclise taşındı (Demirci, 2008:203, 204). Bir kısmı milliyetçilik fikrinin etkisi altında kalmış olsa da Vekillerin dile getirdiği sorunların geneli yargılamalar başta olmak üzere birçok idari uygulamada Türkçe bilmeyen halkın yaşadığı sorunlara yönelik makul tepkilerdi. Bu çerçevede İTC Arap bölgelerinde Türkçeciliğe yönelik uyguladığı politikalarda, toplumsal ihtiyaçları, bölgenin diğer okumuş ve seçkinlerinde, kendilerindekine benzer şekilde, yükselmekte olan milliyetçiliği dikkate almadığı gibi İngiliz kıskırtmalarının önüne de geçemedi ve zaman zaman tepeden inmece bir yola başvurdu. Bu da Arapların bir kısmının Osmanlı'dan uzaklaşmasını hızlandırdı.

II. Meşrutiyet'e kadar Rumlar patrikhanenin imtiyazlarından faydalanarak okullarındaki programlarını ve öğretmenlerini kendileri belirliyordu. Fakat Rumlara daha önce verilmiş olan imtiyazların kaldırılacağı söylentisi Rumların sert tepkisine neden oldu. İTC, 1908 yılında bir temsilcisini Fener Rum Patrikhanesine göndererek böyle bir amaçlarının olmadığını vurgulama ihtiyacı hissetti (Kerimoğlu, 2007:134, 135). Hükümet bu süreçte Türkçeyi zorunlu eğitim dili haline getirme girişimleri karşısında kısmen Türk olmayan Müslüman halkın ve büyük oranda da Makedonyalı, Bulgar, Ermeni ve Rum azınlıkların sert muhalefetiyle karşılaştı (Karal, 130; İleri, 2005:215-219). Azınlıkların büyük bir kısmı kurdukları dernekler yoluyla Meşrutiyet'in sunduğu hürriyet ortamının da etkisiyle Ayan meclisinin kaldırılmasını, parlamentoda ve devlet dairelerinde Türkçe konuşma zorunluluğundan vazgeçmesini, bakanlık ve mahkemelere azınlık dillerinde dilekçe verilebilmesinin mümkün hale getirilmesini, azınlık eğitim kurumlarında eski

uygulamaların devam ettirilmesini açıkça talep etti. Her ne kadar Bulgar ve Rumların başını çektiği azınlıkların kurduğu cemiyetler bazı temel haklara yönelik taleplerde bulunuyor görünse de asıl gayeleri ayrılıkçı siyasi hedeflerine ulaşmaktı (Semiz, 2014:225, 226).

Osmanlı hükümeti, teftiş yoluyla patrikhane yönetimindeki azınlık okullarını denetim altına almak istedi. Bu okullarda uygulanan eğitim metoduyla Ortodokslar üzerindeki otoritesini güçlendiren patrikhane, 1909 yılından itibaren bakanlığın teftiş girişimine tepki göstererek, hükümeti, azınlıkları Türkleştirmeye çalışmakla suçladı. Buna karşın hükümet Osmanlıya bağlı unsurların anadillerine saygı duyacağını vurguladı. Fakat anlaşmazlığın giderilememesi üzerine 1911 yılında Maarif Nazırı, İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri ve bazı Rum milletvekillerinden oluşan bir komisyon kurularak anlaşmazlıkların bir kısmında uzlaşmaya varıldı. Diğer taraftan Fener Rum Patrikhanesinin muhalif girişimleri meyvesini verdi ve Osmanlı bünyesindeki gayrimüslim unsurlar Patrikhane öncülüğünde bir ittifak oluşturarak 1911 yılında 28 maddelik talep listesini hükümete iletti. Meclis-i Vükela, bakanlık temsilcilerinden oluşan komisyonun raporu doğrultusunda taleplerin büyük kısmını, maddelerin bir kısmı İTC'nin politikalarıyla çelişiyor olmasına rağmen, kabul etti (Uyanık, 2009:74; Kerimoğlu, 2007:136-141; Bayur, 1991a:245 vd.; Karal, 129, 130). Böylece askeri kanunların yazımında ve diplomalarda Türkçe'nin yanı sıra diğer dillerin de kullanılması gibi maddeler kabul edilerek, azınlıklara dil yönünden birçok hak verildiği gibi, dini liderlerine eğitim ve askerlik konularında yönetme ve aracılık rolü de verilmiş oldu. Bu durum azınlık yönetiminden büyük oranda vazgeçildiği izlenimi doğurduğu gibi Meşrutiyet sonrası politikalarla taban tabana zıt bir uygulamaya zemin hazırladı. Hükümet ve İTC'nin azınlık taleplerine karşı gereğinden fazla yumuşak bir yola gitmesinde Trablusgarp Savaşı, hükümetin zayıflayan konumu, içerdeki anlaşmazlıklar ve Anadolu'nun doğu kısmında gayrimüslimlere baskı ve zulüm yapıldığı iddialarının oluşturduğu baskının yanı sıra bazı Kürt aşiretlerin sebep olduğu karışıklıklar etkili oldu (Bayur, 1991a:245-247). Sonuç olarak çeşitli iç ve dış nedenlerin etkisiyle İTC geneli Meşrutiyet döneminin iddialarına ve siyasi ilkelerine aykırı birçok maddeyi kabul etmekle, yabancı baskısına karşı çıkma esasına dayalı olan ilk nizamnamesine de aykırı davranmıştır. Üstelik bu çabalar kısmen eğitimle alakalı olan ama temelde siyasi bir nitelik kazanan eğitimdeki dil sorununu çözmede yetersiz kalmıştır.

Bu dönemde milliyetçiliğin doğasında var olan iki temel öge; hamaset ve düşman etkisine olan vurgu yaygınlaşmaya devam etti. Çeşitli yayınlarda Osmanlı Devleti'nin etrafının Avusturya, Rusya, İngiltere gibi büyük devletlerle

sarıldığı, bundan dolayı Osmanlıdan ayrılacak olan herhangi bir topluluğun bu güçlerin pençesine düşeceği vurgulandı. Osmanlı bünyesindeki Arap, Kürt, Türk, Ermeni, Bulgar, Rum ve diğer toplulukların asıl dillerinin farklı olmasına rağmen resmi ve ortak dil olan Osmanlıca sayesinde anlaşabilecekleri belirtildi (Aşçı, 2020:502). Devletin ve işleyişin devamı için gerekli olan bu yolla Osmanlı unsurları arasında birliktelik güçlendirilmek istendi. Yaşanan savaşlar ve toprak kayıplarının da etkisiyle bu propaganda Müslüman toplum üzerinde kısmen etkili olurken, azınlıkların geneli üzerinde herhangi bir etki gösteremedi.

Osmanlı'da uygulanan kimlik siyasetinde ve bu siyasetin dışı vurumunda sınır olan Balkan Savaşı ve sonrası dönem ulusçuluğun hızla yaygınlaştığı ve gazetelerin yoğunluklu olarak milli mefkûreden bahsettiği bir süreç oldu. İlk zamanlar kültürel ve dilsel gelişim hedefleri güden Türkçülüğün bu dönemden itibaren siyasal ve katı bir renge büründüğü söylenebilir. Bu da eğitimde Türk unsurunun öne çıkmasına ve Türk okullarında milli edebiyata daha fazla yer verilmesine zemin hazırladı. 1915 yılına gelindiğinde sultanilerin eğitiminde Osmanlıcılığın yerini Türkçülük aldı. Programda Türkçenin, Türk tarihi ve Türk edebiyatının önemi arttı. Ayrıca İTC yönetimi anayasal altyapıyı oluşturarak 1913 yılında Türkçenin Osmanlı idaresindeki bütün azınlık okullarında zorunlu ders olarak okutulmasına karar vermişti. 1915'te çıkarılan Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi ile gayrimüslim okullarında yeni bir düzenlemeye gidildi. Azınlık okullarından, vatan ve coğrafya ortaklığı öne çıkarılarak "*Türkiyeli cemaatler*" diye bahsedilen talimatnamede denetime ağırlık verileceği, zorunlu hale getirilen Türkiye tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin Türk öğretmenlerce Türkçe okutulacağı vurgulandı. Toplumsal ayrışma ve ülke bütünlüğüne verdiği zararın görülmesinin etkisiyle okul programlarında dini propaganda ve ayrımcılık hususlarının denetimi üzerinde duruldu. 1915 yılında ayrıca yabancı kurumların tamamında Türkçe kullanımını zorunlu kılan ilk kanun da yayınlandı. Osmanlı Devleti'nin ülkeyi bütünüyle kontrol edememesi, diğer devletlerin ve azınlıkların faaliyetleri, yaşanan savaş süreci gibi nedenlerden dolayı uygulamada başarısız olundu. Bütün çabalara rağmen anca Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekleştirilebilen azınlık okullarını kendi yönetimi altına alma ve bahsedilen okullarda Türkçenin kullanımını gibi hususlarda bu tecrübelerden istifade edilebildi (Şahin ve Tokdemir, 2011:862; Aşçı, 2020:500, 501; Pınar, 2016:180).

2. Cumhuriyet Döneminde Alfabe ve Dil Politikası

Meşrutiyet döneminde aydınların geneli mevcut Arap alfabesinin ıslah edilmesi lüzumunu savunarak çeşitli girişimlerde bulundu. Bunlardan bazıları

ihtiyaç durumuna göre kelime aralarına yeni sesli harfler koyarak çözüm yoluna gitti. Benzer şekilde Enver Paşa'da I. Dünya Savaşı sırasında askeri yazışmalarda kullanılmak üzere yeni bir yazı sistemi icat etti, fakat yazışmayı zorlaştırdığı ve karışıklığa sebep olduğu için uygulanamadı. Aydınların diğer bir kısmı da Orhun, Uygur ve Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini savundu (Bayur, 1991b: 453, 454; Akşin, 2014:464; Yaşar ve Dağlar Macar, 2022:84). Neticede yaşanan savaşların yanı sıra dönemin sosyal ve siyasi şartlarından dolayı önemli bir farklılığa gidilemedi.

Kurtuluş Savaşı bittikten sonra Türkiye bağımsız hareket etme imkânına kavuştu ve Saltanat kaldırılarak inkılaplar gerçekleştirilmeye başlandı. Fakat şartlar dil ve alfabe konusunda yapılacak değişiklikler için uygun değildi. 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde Latin alfabesinin Türkiye tarafından kabul edilmesine yönelik bir önerge verildi. Kongre başkanı Kâzım (Karabekir) bu önergeyi sert bir şekilde eleştirerek, karşı çıktı. Hatta Mustafa Kemal Paşa da alfabe değişikliği için şartların müsait olmadığı ve daha zamanın gelmediği şeklinde değerlendirmede bulundu (Gündüz ve Fırat, 2014:63). Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın'ın Latin alfabesinin ne zaman kabul edileceği sorusu Atatürk tarafından iyi karşılanmadı (Atay, 507).

Bu arada azınlıkların dil ve eğitim meselesinin Cumhuriyet döneminde ülkeyi Osmanlı dönemindeki kadar uğraştırmadığı ve dış müdahaleye gerekçe oluşturmadığı görülmektedir. Çünkü azınlık meselesi Lozan Barış Antlaşması'nda, bazı tavizlerle birlikte, büyük oranda çözüme kavuşturuldu. Şöyle ki; öncelikle TBMM, yabancı müdahalesi olmaksızın kendi egemenlik hakkını kullanarak Türkiye'deki yabancılara iyi bir adalet sağlama hususunda ehil olduğunu Lozan'daki muhataplarına kabul ettirdi (Bozkurt, 2010:179). Ayrıca Türkiye Lozan görüşmeleri sırasında kapitülasyonların kaldırılması konusunda ısrarcı oldu. İtilaf Devletleri bu durumu kabul etmek zorunda kalırken Türkiye'deki gayrimüslimlerin haklarını korumak amacıyla Lozan'ın 37-45 arasındaki maddelerini Türkiye'nin kanunlarının üstünde ve temel kanunlar olarak kabul ettirdi. Türkiye Lozan'ın 39. maddesiyle bütün yurttaşlarının (Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın) kanun önünde eşit olduğu, Müslüman olmayan Türk vatandaşlarının da Müslümanlar gibi din mezhep ayırdetmeksizin medeni ve siyasi haklardan ve hizmetlerden yararlanabileceğini taahhüt etti. Ayrıca resmi dilin varlığı tartışmasız olmakla birlikte Türkçeden farklı bir dil ile konuşan vatandaşların mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanmalarında kolaylık sağlayacağı, Türkiye'nin ilkokullarda Türkçeyi zorunlu kılma hususunda özgür olmasının yanında, bu gayrimüslimlerin oranının yüksek olduğu yerlerdeki ilkokullarda kendi dillerinde öğretim görmeleri noktasında gerekli kolaylığı sağlayacağı belirtildi

(Soysal, 2000:103-104). Nihayetinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması 1924 yılında II. TBMM’de onaylandıktan sonra yürürlüğe girdi. Böylece Türkiye egemenliğini diğer ülkelere kabul ettirdiği gibi bundan sonraki süreçte azınlık haklarının Türkiye’nin iradesi altında olduğu da kabul ettirilmiş oldu. Bu da azınlıkları bahane eden dış müdahalenin önüne geçti.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde okuma yazmayı kolaylaştırmak ve eğitim düzeyini yükseltmek amacıyla Arap alfabesinde düzenleme yapılması gerektiğini savunanlar olduğu gibi alfabe değişikliğini savunanlar da olmuştu. Süreç ilerledikçe dilde ıslahat yapmaya yönelik girişimlerden istenilen netice alınamadı. Kurulan yeni devletin Batı esaslı yeni değerlere dayandırılmasıyla bağlantılı olarak Arap alfabesi üzerinde yapılacak değişikliklerden sonuç alınamayacağını ve ülkenin her açıdan gelişimini sağlaması için Latin alfabesinin kullanılması gerektiğini savunanlar çoğaldı (Ahmet Çelik, 2014:294). Yöneticilerin benimsediği milliyetçilik ve Avrupa tarzı laik anlayışın yanı sıra eskiye dair reddiyeci bakış, Arapçanın Türkçe telaffuz noktasında yetersiz kaldığı, Türkçe sesleri tam karşılamadığı ve Batı’ya uyumu kolaylaştıracağı gibi gerekçelerle Latin alfabesinin kabul edilmesi yolunda faaliyetler başladı.

28 Mayıs 1928’de uluslararası rakamlar kabul edilirken Kastamonu milletvekili Meclis’te Latin alfabesini de gündeme getirince kamuoyunda alfabeyle yönelik tartışmalar başladı. Cumhurbaşkanı Atatürk’ün verdiği talimatla 1928 yılı Haziran ayında Maarif Vekili tarafından harf değişikliği faaliyetlerini yürütmek amacıyla bir komisyon kuruldu. Faaliyete başlayan komisyon yeni alfabeyle aşamalı olarak geçilmesini ve bunun 5 veya 15 yılda uygulanabilecek iki yoldan birisiyle gerçekleştirilmesini önerdi. Fakat Cumhurbaşkanı bu süreleri çok uzun bularak değişimin üç ayda yapılması gerektiğini belirtti ve hazırlıklar bu çerçevede hızlandırıldı (Atay, 507-509; Ergin, 1977:1759-1763; Kili, 2009:224).

Mustafa Kemal Paşa, yeni harflerin kabul edileceğini ilk kez, 8 Ağustos 1928’de Sarayburnu Parkında düzenlenen Cumhuriyet Halk Fırkası parti eğlencesinde açıkladı. Bundan sonra hazırlık dönemi bitti, uygulama ve alfabeyle öğrenme dönemi başladı. Daha sonra Dolmabahçe Sarayında yapılan ve aynı yönde fikirlere sahip kişilerin katıldığı üç farklı toplantıda alfabe konusu ayrıntılı olarak tartışıldı. Toplantılarda cehaletin, yüzlerce farklı şekli bulunan Arap harflerinin kullanımından kaynaklandığı iddia edildi. Sonuç olarak alfabe değişikliği yapılarak “*Latin esasından Türk harflerini kabul etme*” kararı alındı (Ergin, 1977:1759-1767; Kili, 2009:224).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1928 Perşembe günü Mecliste yaptığı konuşmada Eğitim-öğretimdeki mevcut durumun radikal tedbirler

almayı gerektirdiğini, maarifte süratle yüksek bir seviyeye çıkacak olan bir milletin maddi-manevi gücünün artacağını, fakat her şeyden önce bir toplumda inkişafın ilk yapı taşının dil olduğunu, oysaki dil meselesinin Türk milletinin bütün emeklerini kısırlaştırıp, çoraklaştırdığını ifade etti. Devamında halka kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek gerektiğini, halkı az bir emekle kısa yoldan cehaletten kurtaracak olan ve kendi diline kolay uyum sağlayacak vasıtanın ancak Latin esasından alınan Türk Alfabeti olabileceğini, bu alfabenin kabulünün Türkçeye canlılık kazandıracığı gibi münevver bir Türk milleti meydana getireceğini de dile getirdi (TBMM Zabıt Ceridesi, 1928:4).

Hükümet tarafından 31 Ekim 1928 tarihinde hazırlanan Türk Harflerine dair 1/266 numaralı kanun lâyihası Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunuldu. Erzincan, Tekirdağ, Afyon milletvekillerinin meclise sundukları takririn oy birliği ile kabul edilmesi üzerine acilen Türk Harflerine dair kanun lâyihası üzerinde görüşmeler yapıldı. Mecliste yapılan oylamayla 15 kişilik Harf Encümeni Azaları belirlendi. *“Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Lâtin esasından alınan yeni Türk harflerinin ikamesine ve bu harflerin resmi ve umûmi bütün muamelât, tedrisat ve neşriyatta tatbiki ...”* içerikli layiha, görevli encümen tarafından oy birliğiyle aynen kabul edilerek Meclise sevk edildi. Malatya milletvekili Başbakan İsmet Paşa ve Konya milletvekili Refik Bey yaptıkları konuşmalarda, övgü ve iltifatlarda buldukları Cumhurbaşkanı'nın konuşmasında belirttiği hususları destekleyerek, yeni alfabenin fayda ve kolaylığı üzerinde durdular. Benzer değerlendirmede bulunan Şarkikarahisar milletvekili Mehmet Emin Bey, Arap, Acem harflerini; *“Arap, Acem istila askerlerine”* benzeterek, bunların değiştirilmesi gerektiğini belirtti. Böylece bilginin halka ulaştırılabileceğini ve Osmanlı Devleti'nde aydınlarla halk arasında var olagelen iletişim kopukluğunun bu yolla giderileceğini iddia ettikten sonra kanun maddelerinin oylamasına geçildi. Oylamada kabul edilen yeni alfabenin kabul tarihinden itibaren kamu kurumlarında ve özel kuruluşlarda uygulanması kanunlaştırıldı. Buna göre; 1 Kasım 1928'de kabul edilen kanun yayımlandığı günden itibaren tüm kamu kurumlarında ve özel kuruluşlarda yeni alfabe ile yazılmış yazıların işleme alınması kararlaştırıldı. Bazı istisnai durumlar için Haziran 1929 son geçerlilik tarihi olarak belirlenmiş olmakla birlikte, 1 Ocak 1929 tarihine kadar yeni alfabenin devletin tüm resmi işlemlerinde, halk tarafından yazılacak dilekçelerde, basılacak kitaplarda kullanılması, okullarda Türkçe yapılan eğitimlerde yeni alfabe ve yeni alfabe ile yazılmış materyallerin kullanılması zorunlu tutuldu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1928:6 vd.; Koçak, 1997:112). Sonuç olarak, kabul edilen *“Türk Harfleri Hakkında Kanun”* 3 Kasım 1928'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Yaşlı, genç, kadın-erkek herkese

alfabeyi öğretmek amacıyla okuma-yazma seferberliği başlatıldı ve bu amaçla Millet Mektepleri açıldı (Şimşir, 2008:215; Ergin, 1977:1759; Kili, 2009:224).

Latin harflerinin kabul edilmesinden sonra uygulama aşamasına geçildi. Fakat devlet kurumları zaten Atatürk'ün Sarayburnu'ndaki ilanından sonra hazırlıklara başlamıştı. Bu süreçte başı çeken Milli Eğitim Bakanlığı daha ağustos ayında yeni harfleri öğretecek öğretmenleri yetiştirmek amacıyla konferans faaliyetlerine başladı. Ayrıca diğer bakanlıklarla eşgüdüm halinde alfabe kitabı basımı ve kurs hizmetleri gibi faaliyetleri yürüttü. Dışişleri Bakanlığı ve diğer bakanlıklar eylül-ekim aylarında Latin harfleri ile çeşitli yazışmalar yaptı. Kanunun kabulünden sonra bu faaliyetler hızlandığı gibi millete yeni alfabe ile okuma yazma öğretmek amacıyla 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açıldı. Okuma yazma bilmeyen 16-40 yaş arasındaki herkes bu mekteplere gitmekle mükellef tutuldu. Millet Mekteplerinin açıldığı gün, basın tarafından "*Maarif Bayramı*" olarak kutlandı (Şimşir, 2008:216-235).

Harf inkılabıyla ilgili dikkat çeken bir husus kanunun mecliste kabul edilme şekliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nde alfabe değişikliği gibi hayati öneme sahip bir mesele mecliste görüşülürken sadece üç milletvekili fikrini beyan etmiş ve değişikliğin faydaları üzerine değerlendirme yapmıştır. Bununla birlikte muhtemel değişikliğin mahzurlarına ve olumsuz yönlerine dair herhangi bir görüş belirtilmemiştir. Osman Ergin, Falih Rıfkı Atay gibi dönemin aksiyonerlerinin değerlendirmelerine göre; daha önce benzer görüşteki kişilerin yaptığı tek yönlü değerlendirmelerle değişiklik kararlaştırılmış ve değişikliğin alt yapısı hazırlanmıştır. Daha sonra Dolmabahçe toplantılarında kesin karar alınarak değişikliğin içeriği belirlenmiştir. Sonuç olarak kanun tasarısı Meclise getirilmeden önce her şey belirlenmiş ve Meclise sadece onaylamak kalmıştır.

İleriki süreçte az da olsa harf devriminin olumsuz yönlerine değinilmiştir. Bu çerçevede Falih Rıfkı Atay eski alfabeyi değiştirip yeni ve bilinmeyen bir alfabaya geçmenin memurlar ve yaşlı ilerlemiş olanlar açısından zorluğundan dolayı alfabe değişikliği için "*Atatürk inkılapları içerisinde en çok rahatsız eden inkılaptır*" nitelemesinde bulunmuştur (Atay, 513). Çünkü sağ taraftan yazmaya alışmış bir toplumun tam tersi bir şekilde soldan yazmaya alışması zor bir süreç gerektirmekteydi.

Sonuç olarak Cumhuriyet dönemi idarecileri Avrupa bilim ve kültürünün aktarımına dayanan son dönem Osmanlı modernleşme anlayışını devam ettirerek, bunu daha sistematik bir şekilde uluslaştırmacı, laik ve pozitivist bileşenlere dayalı bir ideoloji üzerinden gerçekleştirdi. Dil ve eğitim politikalarında topluma yönelik radikal değişiklikler, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Latin alfabesinin kabulü, Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti ve Türk Dil Kurumu

gibi müesseseler, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi ideolojiden beslenen araçlarla sosyal hayatta uygulandı (Çelik ve Koçal, 2020:126). Tasavvur edilen Batıcı ve modern, laik ulus devleti oluşturmada engelleyici olarak görülen Arap alfabesi atılarak yerine Latin alfabesi; Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalan Osmanlıca Türkçesi atılarak yerine arı bir Türkçe sosyal yapıya yerleştirildi (Gündüz ve Fırat, 2014:70).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca din temelli bakış hâkim olduğu için Türkçe yerine Osmanlıca Türkçesi ve Osmanlıca isimlendirmesi kullanıldı. Bu çerçevede dilde yaşanan sorunları gidermek amacıyla, kullanılan alfabe ve Osmanlıca yazı dilini sadeleştirerek dili daha anlaşılır bir hale getirme düşüncesi öne çıktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkçeyi resmi ve genel dil haline getirmeye çalışırken dilin sosyal yapı üzerindeki bütünleştirici özelliğinden faydalanmak istedi. Fakat çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda aksi bir durumla karşılaştı ve ayrışmanın önüne geçemedi.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde birçok savaş yaşanmış, ulusların geneli Osmanlı'dan ayrılmış ve şartlar değişmişti. Artık bütün çabalar dine ve millet sistemine dayalı Osmanlılık yerine ırk ve dil temeline dayalı milliyet esasına göre şekillendi. Ülkeye egemen olan yeni ve Batı nitelikli anlayışın etkisiyle alfabe değişikliği yoluna gidildi. Dünya genelinde yayılan ulusçuluğun Türkleri etkilemesinin yanı sıra Batı toplumlarıyla uyumu kolay gerçekleştirebilme, Osmanlı Türkçesindeki Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluğu ve kullanılan Arap alfabesinin Türkçe konuşmada yetersiz kaldığı gibi gerekçelerle Latin alfabesinin kabul edilmesi kararlaştırıldı. Yeni alfabenin uygulanma süreci bazı endişeleri beraberinde getirir de yönetimin uyguladığı kararlı ve baskıcı yöntem alfabe ve dilin sosyal yapıya yerleşmesine katkı sağladı.

Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kabul edilmesiyle toplum genelinde okuryazar oranını hızla artırma, kültürde köklü bir değişime zemin hazırlayarak Batı medeniyeti ile uyumu hızlı bir şekilde gerçekleştirme hedeflerini gerçekleştirebilmenin zemini hazırlandı ve bir süre sonra yönetim bu hedeflerine büyük oranda ulaştı. Diğer taraftan aynı zamanda toplumun din dili de olan Arap alfabesinin değiştirilmesi toplumun bir kesimi tarafından tepkiyle karşılandı ve toplumun kültürel kökleriyle bağlantısının kesilmesi şeklinde yorumlandı.

REFERANSLAR

- Akşın S. (2010). *Kısa Türkiye tarihi* (11. Baskı). İş Bankası Yayınları.
- Akşın, S. (2014). *Türkler ve İttihat ve Terakki* (7. Baskı). İmge Kitabevi.
- Akyüz Y. (2013). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2013* (24. Baskı). Pegem Akademi.
- Aşçı, E. (2020). II. Meşrutiyet dönemi eğitim politikalarına bakış. *Turkish History Education Journal*, 9(2), 492-509. <https://doi.org/10.17497/tuhed.676873>
- Atay, F. R. *Çankaya*. Pozitif Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991a). *Türk İnkılâbı Tarihi, cilt II, Kısım I*. Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Bayur, Y. H. (1991b). *Türk İnkılâbı Tarihi, cilt II, Kısım IV*. Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Bilgili, R. (2016). Rusya Türklerinin Türk Dil ve Kültür İnkılâbı'na katkıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 629-641.
- Birinci, A. (2012). *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* (2. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Bozkurt, G. (2010). *Batı hukukunun Türkiye'de benimsenmesi (1839-1939)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çalışkan, D. (2014). *Erken Cumhuriyet dönemi ulus inşası ve dilde milliyetçilik* [Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Çelik, A. (2014). Eğitim alanında yapılan inkılapların sosyal ve kültürel değişime etkisi. *Turkish Studies*, 9(4), 287-301.
- Çelik, A. ve Koçal, A. (2020) Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal değişim ışığında eğitim politikasının dönüşümü: Kamu yönetimi eğitimi örneği. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 5(2), 122-134.
- Demirci, H. A. (2008). Osmanlı modernleşmesinde dil politikaları ve Mebusan Meclisi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 4(16-17), 187 - 212.
- Ercan, U. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi'nde toplumsal mühendislik aracı olarak eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikaları (1908-1918). *Amme İdaresi Dergisi*, 42(2), 67-88.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi* (Cild 5). Eser Matbaası.
- Feroz, A. (2007). *İttihat ve Terakki 1908-1914* (7. Baskı). Çeviren Nuran Yavuz. Kaynak Yayınları.
- Gündüz, Ö. ve Fırat, İ. (2014). Dil devriminin gerçekleşmesinde Türk dil kurumunun rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 59-72.
- Işıksalan, N. (1998). II. Meşrutiyet dönemi Sultanilerinde Türkçe ve edebiyat öğretimi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9(09), 177 - 223.

- İleri, İ. (2005). Batı gözüyle meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümetlerinin dil ve eğitim politikalarına karşı tepkiler. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18(18), 213-220. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000399
- Karal, E. Z. *Büyük Osmanlı tarihi, cilt V*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu H. T. (2007). II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikası ve Rumlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 133-143.
- Kerimoğlu, C. (2008). Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957)'ın dil ile ilgili görüşleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 103-117.
- Keyder Ç. (2015). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Kili, S. (2009). *Türk devrim tarihi* (13. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, C. (1997). Siyasal Tarih (1923-1950). İçinde: S. Akşin (Ed.) *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980* (ss. 127–211). Cem Yayın evi.
- Örs, O. (2021). Milliyetçiliğin Osmanlı'daki tezahürleri: Müslüman halklar ile Hristiyan halkların milliyetçilikleri. *Nubihar Akademi*, 4(15), 67-108.
- Özçelik A. (2002). Osmanlı Mebusan Meclisi'nde "Türkçe" tartışması (Kavanin ve Nizamatin Suret-i Neşr ve İlanı Kanun Layihası münasebetiyle). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 13(13), 213-226. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000488
- Pınar, M. (2016). Türk Ocakları kurultaylarında dil meselesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(23), 79-200.
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014(35), 217 – 244.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal anlaşmaları* (3. Baskı). I. Cilt (1920-1945). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, M. ve Tokdemir, M. A. (2011). II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yaşanan gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 851-876.
- Şimşir, B. (2008). *Türk Yazı Devrimi* (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tanör, B. (2006). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 5, Devre III, İçtima Senesi II, 1 Teşrinisani 1928 (1 Kasım 1928).
- Toprak, Z. (1995). *Türkiye'de ekonomi ve toplum (1908-1950): Milli iktisat-milli burjuvazi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de milli iktisat 1908-1918* (1. Baskı). Doğan Kitap.

Yaşar, T. ve Dağlar Macar, O. (2022). Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları ve dilde yapılan düzenlemeler. *Working Paper Series Dergisi*, 3(2), 76-87.
<http://workingpaperseries.ticaret.edu.tr/index.php/wps/article/view/169>

Bölüm 10

KEVNÎ AYETLERİN BİLİMSEL TEFSİR BAĞLAMINDA YORUMLANMASI

SÜLEYMAN ATEŞ ÖRNEĞİ¹

Fatmanur DAĞ²

Esra HACİMÜFTÜOĞLU³

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim indirildiği günden itibaren Hz. Peygamber tarafından tefsir edilmeye başlanmıştır. Bu faaliyet daha sonra müstakil bir ilim haline gelerek günümüze kadar hiçbir kopukluk olmadan varlığını devam ettirmiş ve bu alanda sayısız eser telif edilmiştir. Bu eserler incelendiğinde müelliflerin, yaşadıkları çağın bilgi ve kültür düzeyi oranında ayetleri yorumladıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in tefsiri zaman içerisinde farklı yapılarla zenginleşmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli konularla ilgili ayetler mevcuttur. Kur'an, ibadet, muamelât ve ahlaki meseleler ile beraber tıp, biyoloji, psikoloji ve astronomi gibi disiplinlerin alanına giren konulara da değinmiştir. Kur'an'da bu konularla ilgili ayetlerin bulunması insanları Kur'an'a yönlendirmiş, incelemeye ve yorum yapmaya teşvik etmiştir (Güllüce, 2020, s. 115).

Bir tefsir metodu olarak Bilimsel Tefsir'in ortaya çıkışıyla ilgili net bir tarih vermek zordur. Fakat araştırmalar neticesinde, bilimsel tefsirin ilk adımlarının sahabe döneminde atıldığı belirtilmiştir (Güllüce, 2020, s. 111-112). Bilimsel tefsir, bağımsız bir ekol olana kadar dirâyet tefsirinin içinde yer almıştır. Bu açıdan bilimsel tefsirin, dirâyet tefsirinin ortaya çıkışı ile başladığı ifade edilebilir (Cerrahoğlu, 2007, s. 306).

Bilimsel Tefsir faaliyetini derli toplu hale getiren ve sistemli bir şekilde ortaya koyan ilk kişi Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî'dir (ö. 505/1111) (Gezer, 2016, s. 31). Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn* ve sonrasında yazdığı *Cevâhiru'l Kur'ân* adlı eserlerinde bilimsel tefsir hakkındaki düşüncelerine geniş bir şekilde yer vermiştir (Kırca, Kur'an ve Fen Bilimleri, 1997, s. 47).

¹ Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Birimince SYL-2022-11721 numarası ile desteklenen "Kevnî Ayetlerin Bilimsel Tefsir Bağlamında Yorumlanması: Süleyman Ateş Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı. Fatmanurdag25@outlook.com ORCID No: 0000-0002-4384-898X

³ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e.hacimuftuoglu@atauni.edu.tr ORCID No: orcid.org/0000-0003-3442-9975

Bilimsel tefsiri ilk uygulayan müfessir ise Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1209). Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* adlı tefsiri, bilimsel tefsir alanındaki ilk eserdir. Râzî'nin ardından Ebu'l-Fadl el-Mürsî (ö. 655/1257) ve sonrasında Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) bu alanda çalışmışlardır (Demirci, 2003, s. 233).

Bilimsel tefsirin öncüsü sayılan Tantâvî Cevherî'nin (ö. 1940) telif ettiği yirmi beş ciltlik *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli eseri ise bu alanda yazılan eserlerin zirve noktasını oluşturmaktadır (Demirci, 2003, s. 242). Cevherî, İslam âleminin geride kalmasının ve Avrupa'nın sömürgesi durumuna düşmesinin nedenini Müslümanların tabii ilimlerden uzaklaşmasına bağlamıştır. Ortaya koyduğu bu eserle Müslümanların dikkatini tabii ilimlere çekmeyi amaçlamıştır (Demirci, 2003, s. 233-234). Mustafa el-Merâgî (ö. 1945), on ciltlik *Tefsîru'l-Merâgî* adlı tefsirinde; Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde ve Seyyid Kutub (ö. 1966), *Fî Zilâli'l-Kur'ân* adlı tefsirinde bilimsel tefsire yer veren çağdaş müfessirlere aittir (Erol, 2014, s. 14.).

Çağdaş müfessir Süleyman Ateş de Kur'an'ın çeşitli bilimlere işaret ettiğini belirtmiştir. Sayısız eser veren Ateş, ilgili ayetleri bilimsel tefsir metodu ile yorumlamakla beraber Kur'an'ın bir bilim kitabı olmadığını ve Kur'an'ın öğütlerine sınımsız sınırları hem dünyada hem de ahirette kurtuluşa erdirecek olan bir ahlak kitabı olduğunu önemle vurgulamıştır (Ateş, 1997, IX, s. 200.).

Zaman içerisinde âlimlerin bir kısmı Kur'an'ın bilimsel veriler ışığında yorumlanmasını doğru bulurken bir kısmı ise bazı gerekçeleri ileri sürerek bu metodun uygun olmadığını ifade etmiştir. Bu metodu savunanların bazıları Gazâlî ve İbn Ebi'l Fadl Mürsî gibi, kendilerine En'âm 6/38, 59; Nahl 16/38 gibi âyetleri delil göstererek "Kur'an'da her türlü bilginin bulunduğu" anlayışından hareketle ayetleri yorumlamışlardır. Bazıları ise Fahreddin Râzî ve Tantâvî Cevherî gibi ayetleri bilimsel gelişmeler ışığında açıklamışlardır (Kaya, 2016, s. 206).

Dünyada her görüşün destekçileri olduğu gibi karşı çıkıp eleştirenleri de olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in bilimsel tefsir metodu ile yorumlanmasına karşı çıkanların başında Şâtıbî, Reşîd Rızâ, Mustafa el-Merâgî, Mahmut Şeltût, Muhammed Arkun, Emîn el-Hûlî, Muhammed İzzet Derveze gibi isimler gelmektedir (Gülbay, 2010, s. 31). Bilimsel tefsire karşı çıkanların eleştirileri ise kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Kur'an bilim kitabı veya ansiklopedi değildir; din ve bilim çok farklı şeylerdir. Dolayısıyla Kur'an'ın bütün ilimleri kapsadığını iddia etmek yanlıştır. Kur'an'ın asıl amacı bilimsel bilgi vermeye değil nasihate yöneliktir. Kur'an, ümmî bir topluluğa ve o insanların anlayabilecekleri seviyeye göre nazil olmuştur. Onların anlayamayacağı lafız ve manalar içerdiğini iddia etmek ise Kur'an'ın belagatına aykırı olacaktır. Asıl anlam, nüzul dönemindeki insanların anladığı anlamdır. Bilim ise sürekli

değişmeye ve gelişmeye açıktır. Kur'an'ın kesin ve sabit olmayan teorilerle yorumlanması doğru değildir; çünkü bu durum Kur'an hakkındaki şüpheleri ortaya çıkarır, İslamiyet'e büyük zarar verir (Kırca, 1981, s. 53).

Bilimsel tefsir metodu özellikle kevnî ayetlerin yorumlanmasında daha belirgin gözükmektedir. Kur'an-ı Kerim'in önemle üzerinde durduğu kevnî ayetler, insanoğlunu doğruya ve gerçeği bulmaya sevk eden, yaratıcının kâinata kurduğu eşsiz düzeni ve Allah'ın kudretini gösteren, insanı düşünmeye ve araştırmaya teşvik eden ayetlerdir. Bu ayetler, evrenin eşsiz düzen ve işleyişini ihtiva ettiği gibi aynı zamanda evreni ve içinde bulunan tüm varlıkları kapsamaktadır. Güneş, ay, gezegenler, yıldızlar, dünya ve üzerindeki canlılar, mevsimlerin dönüşü, gece ve gündüzün değişimi, denizlerin kıyısında seyreden gemiler, dağlar, ovalar, hayvanlar, böcekler, bitkiler ve kâinata mevcut olan diğer her şey (kevn), Allah'ın birer ayetidir. Burada kullanılan ayet kavramı "Allah'ın varlığına işaret eden alamet" manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla evrende görülen her şey Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden birer ayettir (Okçu, 2009, s. 13).

Ülkemizde bilimsel tefsirin savunucuları arasında önemli bir yeri olan Süleyman Ateş, Yüce *Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eserinde de bilimsel tefsir metodunu işlemiştir. Özellikle kevnî ayetlerin tefsirinde modern ilmin verilerinden oldukça fazla faydalanmıştır.

Süleyman Ateş'in Tefsirinde Kevnî Ayetlerin Yorumlanması

Bilimsel tefsir özelliği taşıyan Süleyman Ateş'in tefsirinde de kevnî ayetler Kur'an'ın genel hedefleri içerisinde ve çağının bilimsel gelişmeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada bilimsel tefsirin Süleyman Ateş örneğinde daha net anlaşılması için ilgili konu Evren, Meteorolojik Olaylar, Yeryüzü Şekilleri, Biyoloji ve Fizik başlıkları altında işlenecek ve sonuç kısmına geçilecektir.

1. Evren

Kur'an-ı Kerim, evrenin ve içindeki canlı ve cansız varlıkların yaratılışlarıyla ilgili pek çok ayete sahiptir. Bu ayetler genellikle evrenin yaratılışı, yaratılış evreleri ve özelliklerine ilişkin bilgileri kapsamaktadır. Fakat Kur'an-ı Kerim diğer ayet ve konularda olduğu gibi evren ve evrendeki varlıkların yaratılışından bahsederken bazı yerleri derinlemesine ele almakta, bazı yerleri ise Kur'an'ın genel bütünlüğü içerisinde değerlendirmektedir (Yalçın, 2019, s. 36).

“Şüphesiz ki, biz gökleri, yeri ve aralarında bulunan her şeyi altı günde yarattık ve buna dair hiçbir yorgunluk hissetmedik.” (Kâf, 50/38)

“Onlar, وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ azabın hızla gelmesini senden istiyorlar, fakat Allah sözünden dönmez. Her şeyin belirlenmiş bir zamanı vardır ve O acele etmez. Çünkü Rabb'in yanında bir gün, sizin saydığımız bin yıl gibi uzundur.” (Hac, 22/47)

Göklerin ve yerin yaratılışıyla ilgili bu ve benzeri ayetlerin tefsirinde müfessirler “altı gün” kavramı üzerinde durmuştur. İlk dönemlerde telif edilen tefsirlere göre ayetlerde geçen “altı gün” ifadesinden kasıt insanların anladığı dünyadaki gün sayısı değildir. Bu ifade altı evre altı aşama şeklinde yorumlanmalıdır. (Râzî, 1995, X, 400-401; Zemahşerî, 2017, III, 97). Örneğin Zemahşeri ayetlerdeki altı gün ifadesini altı dönem olarak yorumlamıştır. Ona göre yaratılış esnasında henüz gece ve gündüz olmadığından gün ifadesinden bahsetmek mümkün değildir (Zemahşerî, III, s. 97).

Çağdaş tefsirlerde bu ifade genellikle bilimsel verilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin Tantâvî Cevherî, ayetlerdeki altı gün ibaresinden evrenin yaratılışındaki altı aşama, altı evre olarak kastedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Cevherî, sayılarla ilgili bazı yorumlar yaparak bu hadiseyi açıklamaya çalışmıştır (Cevherî, 1350, I, 208).

Süleyman Ateş ise bu ayetleri yorumlamadan önce ayetin arka planını Tevrat'tan örnekler vererek açıklamış; sonra Tantâvî Cevherî'den de alıntılar yaparak ayeti yorumlamıştır. Ona göre, ayetlerde geçen Allah'ın evreni yarattığı “altı gün” ifadesi muhakkak ki insanların hesap ettiği yirmi dört saatlik zaman birimi değildir. Çünkü Allah katında zaman dilimi dünyadaki zaman diliminden farklıdır. Ateş, altı günün her birinin süresini yalnızca Allah'ın bilebileceği altı jeolojik devre olduğu şeklinde ifade etmiştir (Ateş, 1989, VI, s. 269).

Kur'an-ı Kerim'de semâvât ve arz'ın altı gün veya altı aşamada yaratılmasıyla ilgili ayetlerin yanında göklerin ve yerin yaratılış aşamalarının nasıl gerçekleştiği ile ilgili bilgiler sunan birtakım ayetler de bulunmaktadır.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا أَفَلَا يَوْمُنُونَ “Nankörler görmüyorlar mı ki, gökler ve yer, yan yana ve sıkıca birbirine bağlıyken, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık? Halen inanmıyorlar mı? (Enbiyâ, 21/30)

Konuyla ilgili olarak verilen bu ayet ve ilgili diğer ayetlerin yorumlarına bakıldığında ilk dönem müfessirleri açıklamalarını ayetlerde geçen ratk (birbiriyle birleşik, yapışık ve kaynaşmış), fatk (iki bitişik şeyin arasını ayırmak) ve duhân (duman) kelimelerini merkeze alarak yaptıkları görülür (Yalçın, 45). Zemahşerî, göklerin ve yerin ilk önce bitişik halde yani ratk

olması durumunu, gökyüzü ve yeryüzü arasında herhangi bir boşluğun olmadığı şeklinde yorumlamış ve bu durumun da bir mucize olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yeryüzünün gökyüzünden önce yaratıldığını belirtmiştir (Zemahşerî, 2017, II, s. 570; III, s. 445). Râzî'ye göre ise Allah ilk başta gök ve yeri meleklerin faydalanması için bitişik yaratmış daha sonra yeryüzündekileri oraya yerleştireceği için yerlerin ve göklerin ayrılmasının kulların faydasına olacağından gökle yeri birbirinden ayırmıştır. Râzî, Zemahşerî'nin aksine önce göklerin yaratıldığını ifade etmiştir (Râzî, 1995, XVI, s. 130).

Süleyman Ateş, "Evren" başlığı altında *Kur'an Ansiklopedisi* adlı eserinde ilgili düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir. Allah, duman halinde bulunan göğe yönelerek hem göğe hem de yere buyruklarını kabul etmelerini istemiş ve onların Rablerinin buyruklarına isteyerek uyduklarını ifade etmiştir. Allah, bunun üzerine duman şeklinde olan gökleri yedi gök olarak düzenledi ve her göğe yönetim kurallarını ilham ederek içlerine yerleştirdi. Aynı şekilde, gökleri de aydınlatıcı cisimlerle ve koruyucu güçlerle donattı. Bu, yüce ve güçlü Allah'ın takdiridir. Duhân kelimesi, duman veya gaz anlamına gelir. Bu ayetlerden, gök cisimlerinin gaz halinden yoğunlaşarak katı hale getirildiği anlaşılır. Bilimsel olarak da evrenin gaz halinden yaratıldığı, enerji anlamına gelen gazın kütleler halinde yoğunlaşarak galaksilerin ve yıldızların oluştuğunu ifade etmektedir. Başlangıçta, uzayı kaplayan sıcak bir gaz bulutu mevcuttu. Bu gaz kütlesi, parçalar halinde yoğunlaşarak yıldızların oluşmasına sebep olmuştur. Yıldızlar, gazın sıkışmasıyla meydana gelir. Evrende hala bazı yıldızlar doğarken bazılarının dağıldığı ve başka yıldızlar tarafından emildiği gözlemlenmektedir. Aslında bu gaz, muhtemelen bir enerji bulutuydu. Maddede enerjinin yoğunlaşmasıyla meydana gelir. İşte Kur'an'ın ifade ettiği gibi, gök cisimleri, duman görünümündeki gaz bulutundan yaratılmıştır. Arz'ın Güneş'ten önce anılması, Güneş'ten önce soğuyup hayatın oluşmasına imkân vermesinden kaynaklanır. Güneş, ateşli bir gaz külesinden oluşur ve henüz soğumamıştır. Bilim insanlarının ifadesine göre, Güneş, dünyadaki hayatın devamını sağlayacak enerjiyi beş milyar yıl daha gönderebilecek durumdadır. Güneş sistemine ait olan Arz'ın kabuğu soğumuş ve üzerinde hayat ortaya çıkmıştır. Daha birçok güneş sistemi mevcuttur (Ateş, 1997, VI, s. 71).

Ayrıca Ateş, Kur'an'ın genelini dikkate alarak göklerin yerden daha önce yaratıldığı görüşünü savunmuştur. Bu hususta da bilimsel verileri esas aldığı ve Kant Laplace teorisini desteklediğini belirtmiştir (Ateş, 1989 I, s. 125-126).

Konuyla ilgili bilimsel verilere dayalı en fazla yorumu Süleyman Ateş vermektedir. Fikirlerini ileri sürerken döneminde ortaya çıkan son bilimsel teorileri de dayanak olarak tefsirine almıştır. Ona göre dünya ve yıldızlar birleşik bir gaz külesinden parçalanarak ayrılmış; bu parçalar güneşleri ve

gezegenleri ortaya çıkarmış; bunun sonucunda da güneş sistemi ve galaksi meydana gelmiştir (Ateş, 1989, V, s. 501-502).

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir başka gerçek ise evrenin genişlemesidir. Fakat bilim dünyası 1920'lerin sonuna kadar bu durumdan haberdar değildi. Evrenin durağan olduğunu benimsemişlerdi. Aslında evrenin durağan değil düzenli bir şekilde genişleyip ve hareket eden bir yapıya sahip olduğu gerçeği, Hubble'ın, yıldızların ışık tayflarının kızıla kaymasını fark etmesiyle ilk kez ortaya çıkmıştır. (İşlek, 2009, s. 92). Evrenin yapısıyla ilgili gerçeklerin ortaya çıkmasıyla sadece astronomi ve fizik ilmi değil hemen hemen bütün bilimsel çalışmalar derinden etkilenmiştir. Dolayısıyla kevnî ayetleri içinde barından Kur'an'ın yorumlanmasında da müfessirlerin görüşleri bu bilimsel çalışmaların etkisi altında kalmıştır.

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ
“Bütün bir göğü kendi güç ve kudretimizle biz inşa ettik ve onu sürekli genişleten de biziz.” (Zâriyât, 51/47)

Konuyla ilgili ayetlerin yorumlarına bakıldığında, klasik dönemde çağın bilimsel gelişmişlik düzeyinden dolayı müfessirler evrenin hareketsiz olduğu kanaatindedir. Bundan dolayı evrenin fizikî anlamda değil, Allah'ın kullarına sunduğu yağmur, hava, su vb. birtakım ikramlar neticesinde manevî anlamda bir genişlemesinin olduğu belirtilmiştir (Râzî, 1995, XX, s. 386-387; Zemahşerî, 2017, IV, s. 20). Modern dönemde ise bilimin ilerlemesi ile evrenin durağan değil hareketli olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine müfessirler konuyla ilgili ayetleri bu çerçevede açıklamaktadır. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır ve Zuhaylî, modern dönem müfessiri olmasına rağmen klasik dönem müfessirleri gibi ayetleri yorumlamış; evrenin manevî bir şekilde genişlediğini ifade etmişlerdir (Yazır, 1971, VII, s. 265; Zuhayli, ty, XIV, s. 39).

Ateş ise bu konuyla ilgili fazla ayrıntıya girmeden evrenin fizikî olarak genişlediğini ifade etmiştir. Ayrıca, bilim insanları evrenin genişlediğini ve uzay cisimleri arasındaki mesafenin arttığını tespit etmişlerdir. Bu durum, âyetin bu gerçeğe atıfta bulunduğunu ve Kur'an'ın bir mucizesi olduğunu göstermektedir. Ateş bu ifadeleri de ekleyerek konuyu tamamen bilim ve teknolojiye dayanarak açıklamıştır. (Ateş, 1989, IX, s. 62).

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ
“Göğü, korunmuş bir tavan yaptık; onlarsa hâlâ göğün, Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmektedirler.” (Enbiyâ, 21/32)

Ayette de belirtildiği gibi hava tabakası yani atmosfer yeryüzü için bir tavan görevi üstlenmiştir. Çağın bilimsel gelişmişlik düzeyinden dolayı klasik dönemde bu ve benzeri ayetlere gelen yorumlar, evrenin manevî bir şekilde korunduğu yani melekler vasıtasıyla şeytandan korunduğu şeklinde olmuştur.

Örneğin Beydâvî, korunmuş tavan ifadesini, “Korunmuş tavan, gökyüzünün yıkılmasından, fesada uğramasından ve şüpheli kulak hırsızlığı yapılmasından korumak” şeklinde anlamaktadır (Beydâvî, ty, II, s. 69).

Çağdaş dönemde bilimsel faaliyetlerin artması müfessirleri de etkisi altına almıştır ve görüşlerini bilimsel veriler ışığında izah etmişlerdir. Ateş, atmosfer tabakasının dünyayı ciddi manada çeşitli dış etkenlerden koruduğunu, güneşten gelen zararlı ışınları süzerek dünyaya verdiğini belirtmiştir. Eğer atmosfer tabakası olmasa bu zararlı ışınlar dünya üzerinde hiçbir canlının yaşamına müsaade etmezdi. Yağmur, kar, rüzgâr ve basınç gibi çeşitli hava olaylarının atmosfer sayesinde gerçekleştiğini ve yapılan son bilimsel çalışmalar ile atmosfer tabakasının birkaç bin kilometreye kadar uzadığını keşfedildiğini de tefsirinde ele almıştır (Ateş, 1989, V, s. 503; VIII, s. 333).

2. Meteorolojik Olaylar

Kur'an-ı Kerim'de dünyayla ilgili olan hava olayları ve bu olayların faydalarına dair ayetler bulunmaktadır. Dünya ve tüm evrende var olan bu eşsiz nizam ve işleyiş Allah'ın varlığının ve birliğinin birer göstergesidir.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا نِّقَالًا سَفَّاهُ لِيُبْدِيَ مَآبِتَ فَاتْرَأْنَا بِهِ
“Allah, rahmetinin önünde rüzgarları müjdeleyen elçiler gönderir. Sonunda bulutlar ağırlaşınca, onları ölü bir toprak üzerine göndeririz; onunla su indirir ve çeşitli meyveler çıkarırız. İşte biz ölüleri de böyle çıkaracağız. Kesinlikle bundan ders almanız gerekmektedir.” (A'râf, 7/57)

Bu ayetin tefsirinde Râzî, rüzgârların hareketinin kendi kendine olmadığını yüce yaratıcının izni ve kudretiyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Yine O, tabiatçı anlayışa sahip olan düşünürlerin görüşlerine ve rüzgârların hareketini yıldızlara bağlayan müneccimlerin fikirlerine tefsirinde yer verip bu görüşleri reddederek “Eğer rüzgârların oluşumunu sağlayan şey yıldızların etkisi ya da yıldızın yapısı olsaydı, dünyanın bütün hava kütesinin hareket etmesi gerekirdi” şeklinde kendi yorumunu belirtmiştir. Oysa durumun öyle olmadığını, öyle bir durumda bile yine bir yaratıcının iradesi olması gerektiğini, dolayısıyla bu aklî deliller ile rüzgârların hareketinin Allah tarafından gerçekleştiğini açıkça ortaya koymaktadır (Râzî, 1995, XIV, s. 114).

Ateş ise konuyla ilgili bu ayette Allah'ın yeniden diriltmeye işaret ettiğini belirterek açıklamalarda bulunmaktadır. Ayette, tabiat kanunlarına vurgu yapılarak rüzgârların nasıl bulutları sürtüp, kuru bir toprak üzerine getirdiği anlatılmaktadır. Bu bulutlardan inen yağmurun ise toprağın canlanmasına ve çeşitli meyvelerin ortaya çıkmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Yüce Allah, bu durumu örnek göstererek ölülerin de benzer şekilde hayata döneceğini

bildirmektedir. Ona göre dünyada öldükten sonra dirilme hadisesi sürekli olarak devam etmektedir. Kuru bir toprağa yağmur damlaları düşünce toprak dirilir, kışın yaprakları dökülen ağaçlar ilkbaharda yeniden dirilerek yeşerir ve yeni bir ürün dönemi başlar. Ekilen şeyler biçilir. Kısaca hayat yok olmaz, yeniden görünmek üzere gizlenir (Ateş, 1989, III, s. 349).

“رُزْغَارِلَارِي، وَارْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ” (Hicr, 15/22)

Rüzgârların aşılایıcı olması ile ilgili ayetler klasik dönem müfessirleri tarafından Allah rahmetini bütün evrene yaymış dağıtmış şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin Beydâvî, bu ayeti yağmur yüklü bulutların yağmurlarını hayırla farklı noktalara bıraktığı şeklinde ifade etmiştir (Beydâvî, ty, I, s. 528).

Ateş'in açıklaması ise bilimsel veriler eşliğindedir. Rüzgârlar, bulutların sürtüşmesi sonucunda elektron akımı oluşur. Bu elektron akımı, gök gürültüsü ve şimşeklerin ortaya çıkmasına neden olur. Yoğunlaşan bulutlardaki su damlacıkları süzülerek yağmur olarak yeryüzüne düşmeye başlar. Rüzgârlar, bulutlar arasında elektron transferine sebep olarak bitkiler arasındaki döllenmede önemli bir rol oynar. Canlılar döllenmeyle üreme gerçekleştirirler ve bitkiler de canlı varlıklardır. Bitkilerde de dişi ve erkek üreme organları bulunmaktadır. Dolayısıyla rüzgârlar, erkek tohumları dişi çiçeklere taşıyarak aşılama işlemini gerçekleştirirler. Ateş, rüzgârların hem bitkileri hem de yağmuru döylediğini savunmaktadır (Ateş, 1989, V, s. 61).

Öte yandan Ateş, “Savurup kaldıranlara, yağmur yüklü bulutlara, kolayca akıp gidenlere, işleri taksim edenlere rızıkları, yağmurları dağıtan güçlere andolsun ki.” (Zâriyât, 51/1-4.) ayetinde yer alan olayların farklı farklı şeyler olmadığını, yağmurun oluşum evresi olduğunu ve Allah'ın bunun üzerine yemin ettiğini belirtmiştir. Ona göre, rüzgârlar ve yağmur kâinat üzerinde hayli önemli oluşumlardır. Allah da önemli şeylerin üzerine yemin etmektedir (Ateş, 1989, IX, 52).

3. Yeryüzü Şekilleri

Kevnî ayetlerin bir kısmında ise Kur'an'ın ifadesiyle yeryüzünün dengede durmasını sağlayan dağlara atıfta bulunulmuştur. Kur'an'da “dağ” anlamına gelen “cebel, cibâl, revâsî, tavn ve a'lâm” gibi çeşitli kelimeler yer almıştır. Bu kavramlar, insanlara verilen büyük nimetleri gözler önüne sermek, yaratılış gerçeğinin kudretini göstermek, kıyamet ve öldükten sonra dirilmek gibi birçok esası delillendirmek için kullanılmıştır (Duran, 2011, s.162).

“أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا
kazık?” (Nebe, 78/6-7)

Râzî ilgili ayetlerin yorumunda öncelikle “revâsî” kavramı üzerinde durup bu kavramın “sabit dağlar” manasına geldiğini açıklamıştır. Dağlar ile nehirlerin oluşumu arasında bir ilişki kurmuş, dağlar vasıtasıyla nehirlerin meydana geldiğini belirtmiştir. Bundan dolayıdır ki Allah, dağlardan bahsettiği zaman hemen ardından nehirlerden de bahsetmiştir sözleri ile durumu izah etmiştir (Râzî, 1995, XIV, s.78-79; XIII, s. 383-384).

Süleyman Ateş ise dağları insanlara sağladığı faydalar bakımından değerlendirmiştir. Allah’ın yeryüzünde yarattığı sular, nehirler, ağaçlar, dağlar hepsi insanların hizmetine sunulmuş birer işarettir. Ateş önce dağların nasıl kazık görevi yaptığını Tantâvî’den alıntı yaparak şu şekilde aktarmıştır:

“Dünya başlangıçta ateşli bir yanardağ gibiydi. Zamanla kabuğu yavaşça soğuyarak merkezdeki ateşi çevreleyen bir kabuk şeklini aldı. Dünya’nın merkezindeki ateşin bazı noktalardan dışarı çıkmasıyla volkanlar oluştu. Volkanlar, dünyanın merkezinde kükreyen ateşin dışarıya doğru atılıp nefes aldığı yerlerdir. Eğer dünyada bu ateşi çevreleyen kabuk tabakası olmasaydı, her yerden ateş fişkırdı ve dünya sürekli sarsılırdı. Ateşi çevreleyen bu kaya tabakası, aynı zamanda dağların oluşumuna sebep olmuştur. Dağlar, merkezi ateşi çevreleyen kaya tabakasının yükseltilmiş bölgeleridir. Dağlar olmasaydı, altındaki ateş basınç altında kalarak fişkırdı ve her taraftan volkanlar ortaya çıkardı. Dağlar, altındaki ateş tabakasını kontrol altında tutarak patlamalarını engeller. Bu, büyük depremlerin meydana gelmesini önler.” (Ateş, V, 502-503)

Bu alıntının ardından bir volkan resmine yer vermiştir (Ateş, Kuran Ansiklopedisi, VI, 90). Daha sonra Ateş, Nebe’ suresinde geçen dağların kazık görevi görüp yeryüzüne sağlam bir şekilde çakılması hadisesini çadıra benzeterek anlatmıştır. Nasıl ki kazıklar bir çadırın sağlam durması için işe yarıyorsa dağlarda gökyüzünü korumak için böyle bir işleve sahiptir, şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Ateş, 1989, X, s.288; VII, s. 56).

Denizlerle ilgili ayetlerin yorumunda müfessirler arasında görüş birliği olduğu görülmektedir. Bu ayetleri Allah’ın varlığına birer işaret olarak yorumlayıp denizlerin, insanların istifadesine sunulduğu yönünde fikirler beyan edilmiştir (Yalçın, s. 95). Kur’an’ın denizlerle ilgili işaret ettiği önemli konulardan biri acı ve tatlı suyun birbirine karışmaması meselesidir. Bu meseleye Kur’an’da üç ayette yer verilmiştir. Ayetlere göre iki farklı denizden biri tatlı diğeri acı suya sahiptir. Fakat bu acı ve tatlı suya sahip olan denizlerin arasında birbirlerine karışmasını mâni olan bir perde mevcuttur.

“O، وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَجِجْرًا مَحْجُورًا، iki denizi birbirine salmıştır. Bu tatlı, susuzluğu giderici; bu tuzlu ve acıdır. Ve

ikisinin arasına birbirine kavuşmalarına engel olan bir perde koymuştur hiç birbirine kavuşmazlar.” (Furkân, 25/53) Yüce Allah, denizleri ikiye bölmüştür. Biri tatlı ve susuzluğu giderici niteliğe sahip olan, diğeri ise tuzlu ve acıdır. Bu iki deniz arasına engelleyici bir perde koymuştur ve böylece birbirleriyle karışmazlar.

Konuyla ilgili ayetlerin tefsirinde Râzî, Kur’an’da anlatılan bu duruma öncelikle tevhidin bir delili olarak bakmıştır. Daha sonra bahsedilen bu iki denizin kendileri için ayrılmış müstakil alanda bulunması ve birbirlerinin sınırlarını ihlal etmemesi şeklinde yorumlamıştır. Ona göre ayette ifade edilen tatlı sudan kasıt büyük nehirler, tuzlu su ise büyük denizlerdir. Allah bunların arasına bir perde “berzah” yani kara parçası meydana getirmiştir. Râzî tatlılık veya tuzluluğun toprakta ve suda kendiliğinden oluşmadığını, bunu yapan yüce bir kudretin bulunduğunu delillendirmiştir (Râzî, 1995, XVII, s. 264).

Elmalılı ise bu ayeti hem maddî hem de manevî açıdan değerlendirmiştir. Maddî anlamda tatlı su ile acı suyun birbirine karışmadığı şeklinde örneklerle açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra ayete işarı bir yorum getirerek iki denizin birbirine karışmaması durumunu kâfirler ve Müslümanlar arasındaki karakter farkı ile karşılaştırmıştır. Ona göre inananlar Nil ve Fırat gibi tatlı, kâfirler ise Şab ve Umân nehirleri gibi tuzlu ve acıdır. Beraber yaşamalarına rağmen Allah yüce kudretiyle aralarına bir perde koymuştur (Yazır, 1971, VI, s. 79).

Süleyman Ateş ise ayeti bilimsel verilerle yorumlamaktadır. İlk olarak suyun yapısını ayrıntılı bir şekilde açıklamış ardından da bir dergiden alıntı yaparak yeni keşfedilmiş “yüzey gerilimi” kanunuyla ilgili izahlarda bulunmuştur. Bu fenomenin iki hareketli su kütesini birbirinden ayıran bir engelin, bu kütenin moleküllerindeki kohezyon gücünün farklı olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu durumun, her iki su kütesinin kendi özelliklerini koruyabilmesini sağladığını, mesela Bangladeş’in güneyinde Hint Okyanusu’nda Tşatgam’dan Birmanya’daki Arakan’a doğru akan tatlı su ve tuzlu su akıntıları, birbirine karışmadan ilerlediğini aktarmaktadır. Benzer şekilde, Hindistan’da Ganj ve Camina nehirlerinin Allahâbâd şehrinde birleştiğinde, yüzey gerilimi tarafından oluşturulan bir engel sayesinde iki ayrı su, karışmadan yoluna devam etmektedir ki bunu yüzey geriliminin etkili olduğu bir örnek olarak sunmaktadır (Ateş, 1989, VI, s. 265-266).

4. Biyoloji

İnsanın ve içinde yaşadığı dünyanın yaratılması ve canlıların üremesi meselesi insanlık tarihi boyunca gündemde kalan ve merak edilen bir olaydır. İnsanlar dünyayı anlamlandırabilmek için “Ben nasıl var edildim?” “Bu

dünyadaki varoluş kaynağım ne?” gibi sorular sormaktadır. Bu ve benzeri sorular insanları araştırmaya sevk etmiş ve çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Aslında bütün bu soruların cevabı Kur’an’ı Kerim’de mevcuttur. Kur’an-ı Kerim bu soruların cevabını “Allah her şeyin yaratıcısıdır, O, her şeyin yöneticisidir.” (Zümer, 39/62) şeklinde cevaplandırmıştır. Yoktan var etme hadisesinin Allah için çok basit bir işlem olduğunu, sadece “ol” demesi ile yaratmak istediği her şeyi anında yarattığını Kur’an şöyle ifade etmektedir: “O’nun işi, bir şeyin olmasını istedi mi ona, sadece "ol!" demektir, hemen olur.” (Yâsîn, 36/82)

Allah, ilk insan olan Hz. Âdem’i yaratırken tek seferde yaratmamış belli aşamalar neticesinde var etmiştir. Kur’an’ın ifadesiyle Allah, Hz. Âdem’i yedi farklı süreçten geçirerek yaratmıştır. Bu evreler sırasıyla su, turâb (toprak), tîn (çamur), sulâle min tîn (çamurdan bir öz), tînin lâzib (yapışkan bir çamur), salsâl ke’l-fehâr (ateşte pişmiş kuru çamur), salsâl (kuru balçık) ve hamein mesnûn (bekletilmiş, kokuşmuş cıvık çamur) şeklindedir (Söyler, 2010, s. 67). Süleyman Ateş, insanın bu yaratılış evrelerinden geçtikten sonra bitki olarak nutfe’den, nutfe-i emşâc’dan yaratıldığını ve ardından acıkma, susama gibi duyularının olmadığı bir aşamaya geçtiğini ifade etmiştir. İnsanın önce yaratılıp daha sonra biçimlendirildiğini ve birdenbire yaratılmayıp yavaş yavaş özenle yaratıldığını belirtmiştir (Ateş, 1997, IX, 519).

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا
“O, öncelikle sizi topraktan yaratmıştır, ardından nutfe (sperm)den ve daha sonra alaka (embriyo)dan. Sizi annelerinizin karnından çocuk olarak çıkarır. Sonra sizi güçlü çağınıza erdirmek için yaşatır ve nihayet ihtiyarlık dönemine ulaşmanızı sağlar. Aranızdan bazıları ise önceden öldürülür. Bu şekilde belirli bir süreye ulaşmanız ve Allah’ın hikmetlerini anlamanız için böyle bir düzenleme yapılır.” (Mü’min, 40/67)

Konuyla ilgili ayetleri Râzî, klasik dönem düşünce yapısına göre, Âdem’in topraktan yaratıldığı ve Âdem’in soyunun da sudan yaratıldığı şeklinde kabul edilen yorumlamaya dayanarak, bir zıtlık olduğu düşünülebileceğini ifade etmektedir. İki ayrı birey olarak değerlendirildiğinde, Âdem’in topraktan, diğer nesillerin ise önemsiz bir su olan spermden yaratıldığı belirtmiştir. Bu nedenle, Âdem’in salsâl, balçık, kil ve topraktan, çocukların ise önemsiz bir su olan spermden yaratıldığı ifade etmektedir (Râzî, 1995, XXIX, s. 86).

Ateş ise “insanın topraktan yaratılması” ifadesinin iki farklı şekilde yorumlamıştır. İlk olarak insanoğlunun atasının topraktan meydana geldiğini ve yaratılmışların en üstünü olan insanın ham maddesinin toprak olduğunu

belirtmektedir. Toprakta oluşun hücreler süzüle süzüle arıtılmış, birleştirilmiş, mükemmelleştirilmiş ve sonunda insan haline getirilmiştir. Bu şekilde meydana getirilen ilk insan, sonradan cinsel yolla üremeğe başlamıştır. İkinci yorumunda ise daha bilimsel ifadeler yer almaktadır. Ateş'e göre insanın topraktan yaratılma hadisesi geçmişte var olmuş ve bitmiş bir şey değil sürekli devam eden bir süreçtir. Devam eden bu döngüyü şu şekilde izah etmiştir: İnsan, meni hücrelerinden meydana gelir. Meni hücreleri, insanın sindirilmiş ve kimyasal değişime uğramış besinlerden oluşur. Bu besinler ise topraktan elde edilir. Toprak olmadan besinler mevcut olamaz. İnsanın beslenmediği durumlarda meni hücreleri oluşmaz ve bu durumda hem insanlar hem de diğer canlılar hayatta kalmaz. Dolayısıyla insan tohumunun temeli topraktır. Bu nedenle Yüce Allah, öncelikle topraktan türeyen besinlerle insan tohumunu yaratır, ardından da bu tohumdan insanı yaratır. Başka bir deyişle, Allah insanı önce toprakta oluşun besinlerden oluşun meni hücrelerinden yaratmaktadır (Ateş, 1989, VI, s. 8; III, s. 116; IV, s. 318; VIII, s. 94).

Ateş, bu açıklamalarının ardından tefsirinde insanın eşeyli olarak yaratılması ve üremesi hususunda oldukça fazla bilimsel içeriklere yer vererek ve açıklamalarını görsellerle destekleyerek konuyu izah etmiştir. Bu ayetleri açıklarken klasik dönemdeki müfessirlerin yorumlarından tamamen farklı bir bakış açısıyla açıklamıştır. O, insanın ilk yaratılışından başlayan ve üremesi ile devam eden bu süreci, evrimin var olduğunu düşüncesini savunarak ele almıştır (Ateş, 1989, V, s. 63).

Süleyman Ateş evrimi kavram olarak, derece derece meydana gelen gelişme ve değişme; biyolojik terim olarak ise bütün bitki ve hayvan türlerinin birbirinden türemesi olarak tanımlamaktadır (Ateş, 1975, s. 127). Ateş'in evrim anlayışı ile bildiğimiz Darwin'in evrim anlayışı aynı değildir. Darwin'in evrim teorisinde yer alan başkalaşım şeklindeki türlerin arasında evrim, Ateş'in evrim anlayışında söz konusu değildir. Çünkü Ateş'e göre insan, kendine has bir soydan gelip evrimleşerek bugünkü şeklini alan bir varlıktır (Ateş, 1975, s. 132). Ateş, canlı türlerinin sabitliği ilkesine inanan bir görüşe sahiptir. Ona göre, bir tavuğun yumurtasından başka bir kuş türünün çıkması veya bir aslanın yavrusunun köpek olması mümkün değildir. Her canlı, Allah tarafından belirlenen bir düzenle kendi türünü korumaktadır. Darwin ve takipçilerinin iddia ettiği gibi, maymunların evrimleşerek insan olması durumunda, sürekli olarak maymunların insan olması gerekecektir. Bununla birlikte, insanlık tarihinde hiçbir gözlem, bir maymunun evrimleşerek insan haline geldiğini doğrulamamıştır (Ateş, 1989, I, s. 148).

Ateş evrimi canlıların, cansızların ve ruhun evrimi olmak üzere üçe ayırmıştır. Ateş, cansızların evrimini evren başlığında ele alınan yeryüzünün

yaratılışıyla ilgili ayetlerde geçen “altı gün” ifadesi üzerinden açıklamıştır. Ayetlerde geçen gün kelimesinden biyolojik devirlerin kastedildiği görüşünü savunmuştur. Yeryüzü altı devir/aşama sonucu evrimleşip son şeklini alarak canlıların yaratılmasına müsait bir zemin oluşunca arzda hayatın başladığını savunmuştur (Ateş, 1975, s. 129).

Ateş’in canlıların evrimi ile ilgili teorisinin temeli ise şu şekildedir. Evrim, doğal şartların etkisiyle birlikte bir türün bireyleri arasında görülen kalıtsal değişikliklerden kaynaklanır ki bu şekilde evrim, tür içindeki kalıtsal değişiklikleri etkileyen doğal seleksiyon olarak belirtilebilir. Bir iklim bölgesinde yerleşik bir canlı türü düşünüldüğünde, bu türün bireyleri kendi aralarında ürettiği, çoğaldığı ve nesilden nesle geçen genlerin türün özelliklerini koruduğu bilinmektedir. Ancak zamanla yeni nesillerde bazı yeni özellikler ortaya çıkar; bu özelliklere sahip bireyler, diğer bireylerle karşılaşır. Her nesilde cinsel birleşme ve mutasyon vasıtasıyla yeni özellikler ortaya çıkabilir; bu yeni özelliklere sahip canlılar ürerse, doğal seçime bağlı olarak bu özellikler o tür içinde yayılır. Sonunda, bir organizmada görülen değişim, o türün sürekli bir özelliği haline gelir ki, bu değişim sürekli olarak daha olgun, daha mükemmel yapıya doğru ilerler. Bu bir evrim birimidir; yeni özelliklerin gelişip yayılması döneminden sonra eski grup durağanlaşır, onun yerini üstün bir grup alır. Üstün grupların diğerlerinin yerini alması hadisesine ise "RÖLE" kanunu denir. Canlı gruplarda görülen bu değişiklik, belirli bir yöne doğru ilerleyen yapı tipinin evrimidir; geriye doğru evrim oluşmaz. Kaybolan organ tekrar ortaya çıkmaz; türler tam olarak evrimleşene kadar birçok değişikliğe uğrarlar (Ateş, 1975, 129-130).

Kur’an, insanın belli aşamalardan geçtikten sonra yaratıldığını ifade etmektedir. Ateş, Kur’an’da geçen bu ifadelerin birbirine zıt şeyler değil, insanın yaratılış sürecinde geçirdiği evrim aşamalarını belirten ifadeler olduğunu açıklamaktadır. Ardından konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir: Görünüşe göre insanın kökeni, başlangıçta güneşin ısısına maruz kalan, hayattan yoksun anorganik topraktır. Bu toprak suyla karışarak çamur haline gelmiş, zamanla organik hücreler oluşmuştur. Bu hücreler, Allah’ın iradesi ve yönlendirmesi doğrultusunda ilerleyerek çeşitli evrelerden geçerek bitkileri ve hayvanları ortaya çıkarmıştır. İnsanın kökenini oluşturan bir canlının evriminden sonra da insan yaratılmış ve ilk insana Âdem adı verilmiştir, bu süreçte akıl gücü kazanılmıştır (Ateş, 1975, s. 133).

“SİZİ YARATTIK, SONRA SİZE BİÇİM VERDİK, SONRA DA MELEKLERE: ‘ÂDEM’E SECDE EDİN!’ DEDİK; HEPSİ SECDE ETTİLER, YALNIZ İBLİS ETMEDİ, O SECDE EDENLERDEN OLMADI.” (Â’raf, 7/11.) Ateş, bu ayette ثم edatının kullanılma sebebini yaratılış evrelerinin

art arda olmayıp aralıklı bir zaman diliminde olduğuna bağlamaktadır. Dolayısıyla Allah'ın âdemi tek seferde yaratıp içine ruh üflediği görüşü yanlıştır. Elbette Allah'ın bir çırpıda yaratmaya gücü yeter ama detaylandırarak bu işi aşama aşama yapmak daha da zordur (Ateş, 1997, IX, s. 521-522).

“O'dur ki yarattığı her şeyi güzel yaptı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı.” (Secde, 32/7) Ateş'e göre bu ayette yaratılış, organik aşaması, tohum olup rahme aşılama aşaması, rahimde düzenlenip insan biçimine konma aşaması olmak üzere üç evrede gerçekleşmektedir. Ayrıca ayette بدأ fiili ile “insanın çamurdan yaratılışı” kastedilirken جعل fiili ile “spermden yaratılma aşamasının” ifade edildiğini belirten Ateş, burada siyak sibak ilişkini göz önünde bulundurarak ayette geçen جعل fiilinin “yoktan var etmek” değil de “bir halden diğer bir hale geçmek” anlamında kullanıldığını ifade etmiş ve evrim anlayışına bir delil daha sunmuştur (Ateş, 1997, IX, s. 526).

Ateş evrimle ilgili makalesinin açıklamasında, bahsi geçen ayetle ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

“Kur'an'da geçen 'İnsanı yaratmaya çamurdan başladı!' ifadesi oldukça düşündürücüdür. Ayet, insanın hemen çamurdan yaratıldığını söylemiyor, insanın çamurdan yaratılmaya başlandığını belirtiyor. Yani insanın yaratılışı çamurdan başlamış, ancak aniden çamurun insan olmasına dönüşmemiştir. Çamura dönüşen hücre, 'ol' emriyle insan olma yönüne doğru yönlendirilmiştir. Bu emri alan canlı hemen insan olmamış, insan olma yoluna girmiştir. Eğer çamur anında insan olsaydı, Yüce Allah '...ona ol dedi, o da oldu' derdi. Ancak böyle bir ifade kullanılmıyor, şu şekilde ifade ediliyor: 'Onu topraktan yarattı, sonra ona ol dedi, o da oluyor.' Bu ifade, toprağın Âdem'e dönüşme sürecine girdiğini, şekilden şekle, aşamadan aşamaya geçerek evrimleştiğini anımsatıyor.” (Ateş, 1975, s. 134)

Evrimle ilgili görüşüne delil olarak sunduğu ayetleri açıklama şekline bakıldığında Ateş'in hem kendi evrim teorisini savunduğu hem de Hz. Âdem'in ilk insan değil de akıl gücünü kazanıp halife düzeyine yükselen ilk insan olduğu görüşünde olduğu görülmektedir. Ateş, bu görüşünü Nisâ Suresi 1. ayeti yorumlarken açıkça belirtmektedir. يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا “Ey insanlar, sizi bir tek nefisten (nefes alan candan) yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının. Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir.” (Nisâ, 4/1) İlk dönem tefsirlerinde bu ayette geçen “nefs-i vâhide” tamlaması ile Hz. Âdem kastedilmektedir. Ancak, bu ifadeyle Hz. Âdem'in kastedilmediği ve bunu

destekleyecek herhangi bir kanıt olmadığı Ateş tarafından belirtilmektedir. Bu ifade, insanın aslı olan ilk canlıyı kastetmektedir. Ateş, konuyla ilgili olarak şu hususları belirtir: İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre, tüm insanlar Âdem ve Havva'dan türemiştir; Kur'an'dan bu anlaşılrsa da konuyla ilgili kesin bir ifade bulunmamaktadır. Modern araştırmalar, insanlığın birden fazla atadan ve anneden türeyebileceği varsayımını ortaya atmaktadır. Profesör Francisco Ayala'nın, California Üniversitesi'nden, 23 Aralık 1995 tarihli Milliyet Gazetesi'ndeki makalesinde, Science Dergisi'nde yayınlanan çalışmasında, "homo sapiens" olarak adlandırılan modern insanların, ortak anneden değil, yaklaşık 100 bin bireyden oluşan topluluktan geldiğini öne sürmektedir. Bu iddia, insanlığın kökeni hakkında kesin bir kanıt olmaktan öte bazı delillere dayanarak ileri sürülen bir varsayımdır. Aynı bölgede binlerce yıl yaşayan aynı tür hayvanların bir kısmının siyah, bir kısmının ise beyaz olması ve bu renk değişiminin nesiller boyunca devam etmemesi gözlemlenmektedir ki bu durum, aynı tür hayvanların bir çift hayvandan değil, birçok çift hayvandan türediği düşüncesini akla getirmektedir. Benzer şekilde, aynı bölgede yaşayan siyah ve beyaz ırkların asırlar boyunca melezleşme olmadan renk özelliklerini sürdürmeleri de bu iddiayı desteklemektedir (Ateş, 1997, X, s. 5-7).

A'râf suresinde de insanın dünya üzerinde ilk ortaya çıkışından bahsedilmektedir. Ateş, insanın yeryüzünde nasıl var edildiğini sadece Allah'ın bilebileceğini ifade etmiştir (Ateş, 1989, IX, s. 526-527). Sonuç olarak Ateş'e göre Hz. Âdem yaratılan ilk insan değildir. Ancak yaratılan ilk sorumlu insan ve olgunlaşmış bir ruha sahip ilk insandır.

Ruhların evrimleşmesi ise, Ateş'in savunduğu görüşe göre insan bedenlen evrimleştiği gibi ruhen de evrimleşip olgunlaşır. Olgunlaşan insan da Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilme mertebesine yükselir. Bu seviyeye ulaşan insan her şeye hikmet nazarıyla bakmaya başlar (Ateş, 1997, s. 144).

Sonuç itibarıyla Süleyman Ateş, insanın evrim sonucu meydana geldiği düşüncesindedir. Evrimle ilgili görüşlerine yer verdiği makalesinden yıllar sonra kaleme aldığı *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eserinde de evrim konusuna genişçe yerip aynı düşüncede olduğunu teyit etmiştir (Ateş, 1989, II, 192: V, 63; X, 80)

Süleyman Ateş'in insanın yaratılışı konusundaki açıklamaları birtakım eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Bu eleştiriler şu şekilde belirtilebilir: Ateş, Secde suresi 7. ayetini yorumlarken evrim teorisine işaret ettiği ve balçıktan yaratılan tek hücrenin gelişerek önce bitkileri, sonra da hayvanları meydana getirdiğini; sonunda insanın kökü olan bir canlının evrimi sonucunda insanın yaratıldığını ifade etmektedir. Ateş'e göre, akıl gücünü kazanan ilk insana Âdem adı verilmiştir. Ancak Ateş'in bu iddiasını desteklemek için öne

sürdüğü ayetlerde (Âl-i İmrân, 2/59; Hicr, 15/26; Nahl, 16/4; Mü'minûn, 23/12; Secde, 32/7; Sâffât, 37/11; Rahmân, 55/14; İnsân, 76/2; Alak, 96/2) ne balıktan organik bir hücrenin oluştuğu belirtilmektedir, ne de bu hücrenin bitkilerden insana doğru evrimleştiği ifade edilmektedir. Âdem kelimesi Kuran'da özel isimden çok insanın nev'ini göstermektedir. A'râf suresi 11. ayetten anlaşıldığı üzere insanın çeşitli aşamalardan geçerek şekillendirildiği ve ardından meleklerle hitaben, "Âdem'e secde edin!" denildiği belirtilmektedir. Bu emre tüm melekler boyun eğmiş, yalnız İblis secde etmemiş ve böylece secde edenlerden olmamıştır. Ayete göre, Âdem evrimin sonucunda akıl ve duyularını kazanan ilk insanın adıdır. Ateş'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere Hz. Âdem'in ilk insan olmadığı, ondan önce evrim süreciyle ortaya çıkan bir insan türünün olduğu söylenebilir. Âdem ise bu insan türü arasından bu ismi alan ilk insandır. Bu durumda Âdem'in bir babası olması gerekmektedir. "Doğrusu biz insanı, imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık..." İnsanın nutfeden yaratıldığını belirten ayet de Süleyman Ateş'e göre bunu ilan etmektedir. Makalede Ateş, Âdem'in nutfeden yaratıldığını, ancak bu nutfenin bir insandan gelmediğini ifade etmektedir. Ateş'e göre, Âdem insan ile hayvan arasındaki sınır bir canlının nutfesinden yaratılmıştır. Bu ifadeleriyle Ateş'in diğer açıklamaları arasında çelişki olduğu anlaşılmaktadır. Önceki bahsedilen duruma göre insan türünün ortaya çıktığı ve Âdem'in ise ilk insan olduğu iddiasıyla çelişen bir şekilde, burada Âdem'in insan-hayvan arası bir sınır canlısından yaratıldığı iddia edilmektedir. Sonuç olarak, Ateş'e göre Âdem, evrimsel bir süreçte aşamalardan geçerek sonunda insanla hayvan arasında bir sınır oluşturan belirsiz bir canlının nutfesinden yaratılmıştır. Bu durumda, bin dört yüz yıllık tarihsel süreçte, açıkça anlaşılan bir gerçeğin en azından akıl sahibi olanların çoğunluğu tarafından anlaşılmamış olması dikkate değerdir. Ateş, bu makalesinden yıllar sonra yazdığı *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eserde aynı düşüncüyü daha ılımlı bir dille ifade ettiğini teyit etmektedir. Son olarak denilebilir ki Ateş insanın evrimle tekâmül ettiği kanaatindedir. Söyledikleri her ne kadar çelişki içinde olsa da, bizzat evrim düşüncesi içerisindedir. Hâlbuki hiçbir canlı diğerinden evrimleşerek bugünkü haline gelmemiştir (Gördük, 2019, s. 29-32).

Yapılan eleştirilerden de anlaşılacağı üzere, Ateş'in kendi evrim teorisine ve ilk insan ile ilgili yorumlarına delil olarak sunduğu ayetlerden öyle bir mananın çıkmadığı ve bu ayetlerin tefsirinde de Ateş'in çelişki içinde olduğu sonucuna varılmıştır.

5. Fizik

Kur'an-ı Kerim'de fizik alanına dâhil edilebilecek pek çok ayet bulunmakla birlikte, bunlar arasında en göze çarpanı şu şekildedir:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ “Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslam'a açar; kimi de saptırmak isterse onun göğsünü göğe çıkarıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar.” (En'âm, 6/125)

Bu ayetin tefsirinde genelde işarî yorumlar yapılmaktadır. Örneğin Elmalılı Hamdi Yazır'a göre Allah kimi doğru yoldan saptırmak isterse o kullarının göğsünü daraltır, sıkar sanki dik bir yokuşa çıkarıyormuş gibi onu bunaltır ve göğsünü tıkar. O, göğe tırmanmanın uygulanması mümkün olmayan bir zorluk ve sıkıntı olduğu benzetmesiyle Allah'a imanı reddedenlerin, hakkı kabul ve itaati yürürlüğe koymalarının bu denli zor ve imkânsız olduğunu ifade etmektedir (Yazır, 1971, IV, s. 3005).

Ateş ise bu ayeti bilimsel verilerle açıklamış, ayetin fiziksel yasaya işaret ettiğini belirtmiştir. İnanmayan bir kişinin psikolojik durumuna örnek olarak verilen ayette, yükseklik arttıkça hava basıncının azaldığı, nefes almanın zorlaştığı ve bu durumda göğsün sıkışmasıyla kişinin boğulma hissi yaşayabileceğine dikkat çekilmektedir. Her yüz metre yükseldikçe basıncın bir derece azaldığı açıklanmaktadır. Bununla birlikte, 15-16 bin metre yüksekliğe ulaşıldığında, özel cihazlar olmadan nefes almanın mümkün olmadığı ve bu durumdaki bir kişinin solunum olmaksızın havasızlık nedeniyle boğularak öleceği belirtilmektedir. Atmosferdeki bu hava basıncını ölçen özel cihazların olmadığı bir dönemde nazil olan Kur'an'da böyle bir bilginin bulunması şüphesiz Kur'an'ın bir mucizesidir (Ateş, 1989, III, s. 233-234.). Ateş, “İlmin tespit ettiği bu gerçek, Kur'an'ın söylediğinin aynı değil midir?” sorusunu yönelterek bir kez daha bilimsel tefsirin, doğruluğu kabul edilmiş bilimsel veriler sayesinde Kur'an'ın daha iyi idrak edilmesine ve mucizevi yönünün ortaya konulmasına bir aracı olduğunu hatırlatmaktadır (Ateş, 1997, IX, s. 232).

Konuyla ilgili bir diğer ayet ise şu şekildedir:

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ “O'dur ki size korku ve umut içinde şimşekçi gösterir. (Yağmurla yüklü) ağır, ağır bulutlar yapar.” (Ra'd, 13/12)

Râzî ayette geçen “berk” kelimesini “bulutların birbirleriyle çarpışması anında buluttan parlayan şey” olarak tanımlarken (Râzî, 1995, II, 8), Süleyman Ateş ise “Şimşek dediğimiz, bulutların birbirine sürtüşmesinden doğan elektrik şeraresidir.” şeklinde tanımlamıştır (Ateş, 1997, IV, s. 101).

Râzî ile Ateş'in açıklamalarına bakıldığında, Râzî'nin yaşadığı dönemin bilimsel gelişmişlik düzeyinden dolayı yaptığı tanımın hatalı değil; aksine Ateş'in yaptığı tanımla paralellik arz ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli konularla ilgili ayetler mevcuttur. Kur'an ibadet, muamelât ve ahlakî meseleler ile beraber tıp, biyoloji, psikoloji ve astronomi gibi disiplinlerin alanına giren konulara da değinmiştir. Kur'an'da bu konularla ilgili ayetlerin bulunması insanları, Kur'an'ı incelemeye ve yorum yapmaya teşvik etmiştir. Kökleri sahabe dönemine dayanan bilimsel tefsir hareketi dönem dönem durağanlaşsa da, 20. yüzyılda çoğu alanda üstünlük sağlayan Batı karşısında zor duruma düşen İslam dünyası harekete geçmiş ve bilimsel tefsir faaliyetleri tekrar hayat bulmuştur. Hemen hemen her çağda örnekleri bulunan bu tefsir faaliyeti son yıllarda gelişen teknoloji vasıtasıyla birçok alanda doğruluğu kabul edilen bilgilerin ortaya çıkması neticesinde giderek artmıştır.

Bilimsel tefsire konu olan kevnî ayetler, evrenin eşsiz düzen ve işleyişini ihtiva ettiği gibi aynı zamanda evreni ve içinde bulunan tüm varlıkları kapsamaktadır. Bu ayetler insanlara hem kâinat hakkında bilgi sunarken hem de Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden somut deliller göstermektedir. Günümüzde bilimin ilerlemesi ile birçok alanda doğruluğu kesinleşmiş bilgiler elde edilmiştir. Bunlar arasında Kur'an'da yer alan bazı konular bulunmaktadır. Bu da Kur'an'ın mucizevî yönüne işaret etmektedir. Ancak kevnî ayetlerin asıl gayesinin ilimde ve fende ilerlemek değil; Allah'ın varlığına ve kudretine somut deliller sunarak tevhid inancını gönüllerde sabitlemek olduğu unutulmamalıdır.

Tefsirinde kevnî ayetleri yorumlama şekli değerlendirilen Süleyman Ateş de *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eserinde bilimsel tefsir metodunu kullanmıştır. Bazı ayetlerin yorumlarında bilimsel verilere oldukça fazla yer vermesi ve bilim adamlarından alıntılar yapması hasebiyle Süleyman Ateş'in tefsirini okuyan bir okuyucuda zaman zaman bir tefsir değil de bilimsel makale okuyormuş hissiyatı oluşturmaktadır. Ancak Ateş, Kur'an'ın bir bilim kitabı olmadığını, amacının insanları Allah'a kulluğa, güzel ahlaka ve adalete yöneltmek ve yaratılış kudretine dikkat çekmek olduğunu belirtmiştir.

Ateş, kevnî ayetlerin tefsirinde Kur'an'ın kâinatla ilgili önemli bilgilere sahip olduğunu ve günümüzdeki astronomi ve kozmoloji biliminin ilerlemiş olduğunu vurgulayarak, kevnî ayetleri Kur'an'ın temel prensipleri doğrultusunda ve bilimin doğrulanmış teorileri çerçevesinde yorumlamayı tercih etmiştir. Çünkü ona göre, Kur'an ayetleri ile bilim arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Ateş'e göre bir müfessirin tefsir yapabilmesi için belli şartlara sahip olması gerekmektedir. Saydığı şartlardan biri de müfessirin astronomi bilmesi gerektiğidir. Kendisi de bu konuya önem vermiş ve tefsirine yansıtmıştır. Astronomi ile ilgili ayetlerin yorumuna fazlaca yer veren Ateş, yorumlarını bilimsel veriler ışığında yapmıştır. Astronomi biliminin kapsamına giren bazı ayetleri, dünyanın nasıl yoktan var olduğuna, hareket ettiğine, şekline

ve nasıl son bulacağına dair delil olarak sunmuştur. Özellikle insanın yaratılışı hakkında oldukça fazla detaya giren Ateş'in tefsiri bu konuda diğer tefsirlerin çoğundan farklılık arz etmektedir. Zira bugüne kadar konuyu görsellerle destekleyerek böyle derinlemesine ele alan başka bir müfessir tespit edilmemiştir. Ateş'e göre insanın yaratılışı ve astronomiyle ilgili ayetler Allah'ın kudretine işaret etmektedir. Bundan dolayı konuyla ilgili ayetleri yorumlarken Allah'ın kudretinin daha iyi anlaşılabilmesi için okuyucu sıkılmamak kaydıyla teferruatlı bilgiler verilmesi gerekmektedir.

Ateş'in tefsirini önemli kılan bir diğer husus ise evrim hakkındaki görüşleridir. Her ne kadar eleştirilere maruz kalsa da Süleyman Ateş, Darwin'in ortaya koyduğu evrim anlayışını kesinlikle savunmamış; canlıların yaratılışında Allah'ın iradesini hiçbir şekilde yok saymamıştır. Darwin'in evrim teorisinde yer alan başkalaşım şeklindeki türlerin arasında evrim, Ateş'in evrim anlayışında söz konusu değildir. Çünkü Ateş türlerin sabitliği ilkesini benimsemektedir. Ona göre insan, kendine has bir soydan gelip evrimleşerek bugünkü şeklini alan bir varlıktır. Ateş, kendine özgü geliştirmiş olduğu evrim anlayışına delil olarak gösterdiği ayetleri yorumlarken bilimsel verileri çok kullanmayıp kendi bakış açısına göre tefsir etmiştir. Açıklamalarının sonunda, insanın yaratılışıyla ilgili ortaya atılan görüşlerin bir teoriden ibaret olduğunu, kesin ifadelerle insan şöyle veya böyle bir tekâmülden geçip bu hale gelmiştir demenin doğru olmayacağını ve gerçekleri ancak Allah'ın bileceğini belirtmiştir. Bazı ayetlerin tefsirinde ise bilimsel yorum yerine işaret yorumu tercih etmiştir. Mesela eserinde "Işığın Mahiyeti" başlığı altında yer verilen ayetlerde Ateş, işaret yorumlar getirerek açıklamalarda bulunmuştur. Jeoloji, fizik ve coğrafya ile ilgili ayetleri de yine bilimsel gerçekliklere dayandırarak açıklamıştır. Ancak astronomi ve biyoloji alanlarında olduğu kadar teferruata girmemiştir. Sosyoloji, psikoloji, tarih gibi sosyal bilimlere de tefsirinde örnekler sunmuştur. Fakat bu çalışmanın muhtevasını sadece kevnî ayetler oluşturduğu için bu konuların işaret ettiği ayetler ele alınmamıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki Süleyman Ateş, ayetleri yorumlarken son derece titizlikle yaklaşmış, zorlama yorumlardan kaçınmış ve kesinliği kanıtlanmamış verileri kullanmamaya özen göstermiştir. Öncelikle ayetlerin zahirî manasını tespit etmiş ardından yorumlamıştır. Bilimsel tefsir metodunu tefsirinde itidalle işlemiştir. Bilhassa kevnî ayetlerin bu yöntemle yorumlanması sonucunda ayetlerin işaret ettiği hususların daha iyi kavranabileceğini ve bazı ayetlerin ise yeni bilimsel gelişmelere ışık tutabileceğini belirtmiştir. Ateş'in ele aldığı konularla ilgili güncel gazete ve makalelerden alıntılar yapıp örnekler vermesi de bilimsel gelişmelerin takipçisi olduğunun göstergesidir. Tefsirinde çeşitli alanlarda birçok bilimsel veriyi rahatlıkla işleyebilmiş, konuyu derinlemesine

ele alıp farklı örneklerle sayfalarca değerlendirmiştir. Bütün bunlar Süleyman Ateş'in, günümüzde bilimsel tefsirin en önemli temsilcilerinden biri olduğunu göstermektedir.

REFERANSLAR

- Ateş, S. (1975). Kur'an-ı Kerim'e göre evrim teorisi. *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 209, 127-146.
- Ateş, S. (1989). *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ateş, S. (1997). *Kur'an ansiklopedisi*. Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı.
- Ateş, S. (2019). *Kur'an-ı Kerim'in yüce meâli*. Hayat Yayınları.
- Beydâvî, A. (t.y.). *Tefsîru'l-beydâvî*. Dersaadet Kitabevi. t.y.
- Cevherî, T. (h. 1350). *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerim*. y.y.
- Cerrahoğlu, İ. (2007). *Tefsir usûlü*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, M. (2003). *Tefsir tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Duran, Asım, (2011). *Dirâyet tefsir geleneğinde Kur'an'daki kevnî âyetlerin yorumlanma biçimleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, M. (2014). *Bilimsel tefsir yöntemi: Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gezer, S. (2016). *Kur'an'ın bilimsel yorumu*. Ankara Okulu Yayınları.
- Gördük, Y.E. Elmalılı Hamdi Hz. Âdem'in evrimle yaratıldığını mı söylüyor? (Süleyman Ateş'in iddiası üzerine bir inceleme). *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(42), 29-32.
- Güllüce, V. (2020). Destekleyenler ve karşı olanlar açısından bilimsel tefsir. *Kur'an ve pozitif bilim*. Kuramer Yayınları.
- Gülbay, A. (2010). *Süleyman Ateş'in bilimsel tefsire yaklaşımı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşlek, H.N. (2009). *Kur'an'da astronomi ile ilgili ayetler ve tarihi süreç içindeki yorumu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, M. (2016). Bilimsel tefsir ve değişim. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, III (5), 195-223.
- Kırca, C. (1981). *Kur'an-ı Kerim ve modern ilimler*. Marifet Yayınları.
- Kırca, C. (1997). *Kur'an ve fen bilimleri*. Marifet Yayınları.
- Okçu, A. (2009). *Kur'an'a göre evrenin insana musahhar kılınışı*. Salkım Söğüt Yayınları.
- Râzî, F. *Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-gayb*. (1995). Çev. Suat Yıldırım vd. Akçağ Yayınları.

- Söyler, A. (2010). *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri isimli eserde bilimsel tefsir anlayışı* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçın, R. (2019). *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak dini Kur'an dili" tefsirindeki bazı kevnî ayetlerin yorumları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazır, E.H. (1971). *Hak dini Kur'an dili*. Eser Neşriyat.
- Zemahşerî. (t.y.). *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Dâru'l-Meârif.
- Zemahşerî, H. (2017). *Keşşaf tefsiri*. Çev. A. Hatip, M. Çoşkun, A. Bebek, M. Sülün. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Zuhaylî, V. (t.y.). *et-Tefsîru'l-munîr*. Çev. Hamdi Arslan vd. Risale Yayınları.

Bölüm 11

BİR ZİHNİYET MESLESİ: ALATURKA BURJUVAZİNİN ÖZELLİKLERİ

Ezgi AYDOĞAN

1- GİRİŞ

İktisat biliminin en çok tartışılan sorularından bir tanesi de kapitalizmin neden Batı Avrupa’da ortaya çıktığı veya Doğu ve Batı toplumları arasındaki büyük ayrışmanın nedenleri üzerinedir. Bu ayrışmanın iktisat sosyolojisi özelinde en önemli bulgularından bir tanesi Batı Avrupa toplumlarında ortaya çıkan burjuva sınıfının varlığıdır. Max Weber ve Werner Sombart burjuva sınıfının varlığı ile modern kapitalizmin ortaya çıkışını ilişkilendirir. Her iki düşünür için Batı Avrupa’yı iktisat özelinde ayırt eden durum bu sınıfın varlığıdır. Bu çalışmada öncelikle Weber’in ve Sombart’ın teorilerinde burjuva sınıfının yeri ve önemine değilmiş ardından bu Avrupa merkezli bakış açısından yola çıkarak zihniyet bağlamında Türk burjuva sınıfının ortaya çıkışı ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

2.AVRUPA’DA BURJUVA SINIFIN ORTAYA ÇIKIŞI

Burjuva teriminin kökü Latince burgensis sözcüğüne dayanmaktadır. 1100 yılında Fransızcaya bourgda (kentte) yaşayan insanlar anlamında burgeis olarak geçmiştir. Burjuvaziyi toplumsal bir grup olarak birleştiren temel özellik Batı Avrupa burjuva deyimidir. Burjuva sınıfı yeni tüketim kalıplarına sahip yeni bir yaşam tarzını, ticari faaliyetlere dayalı yeni bir sermaye birikimi, özgün demokrasi tanımı içerisinde şekillendirilmiş hukuk normları gibi toplumsal hayata yeni bir katılım biçimini içeren bir resim olarak ortaya çıkmıştır (Göcek,1999;24). Avrupa’da feodal düzenin son bulup modern kapitalizmin ortaya çıkmasında burjuva sınıfı son derece etkili olmuştur. Hem Weber hem Sombart eserlerinde burjuva sınıfının ve onun yarattığı bu dönüşüm üzerinde durmaktadır. Her iki düşünür için burjuva sınıfın varlığı bir zihniyet değişimi ile ilişkilidir. Bu sınıfın varlığı ve zihniyet ile olan ilişkisi göstermektedir ki, kapitalizmi, kapitalizm yapan unsurlar yalnız maddi olanla ilişkili değildir. Maddi olanın ötesinde görünmeyen etkisi de son derece önem taşımaktadır.

Zihniyet, nesilden nesile neredeyse değişmeden aktarılan, toplumun geneli tarafından kabul edilen ve bireyin ait olduğu toplumun bir parçası olduğunu

gösteren düşünce ve davranış kalıplarıdır. Zihniyet kavramı toplum ile birey bağlantısını en iyi gösteren özelliklerden bir tanesidir. Zihniyet din, siyaset, coğrafya, dil, ırk nüfus, ekonomi gibi çeşitli değişkenlerden etkilendiği gibi bunları etkiler. Bu durum da ekonomi ile zihniyet arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Zihniyet ve ekonomi arasındaki bu ilişki üzerinde duran iki isim Weber ve Sombart'tır.

Weber'in çalışmalarının temel sorusu Batı Avrupa'yı geliştiren yapan değer ya da değerlerin ne olduğudur. Çalışmaları Batı Avrupa ve dünyanın geri kalanı şeklinde sınıflandırmaktadır. Weber maddi ve manevi birçok faktörün bir araya gelmesiyle zihniyet değişimin gerçekleşeceğinden bahseder. Zihniyet değişimi ile ulaşmak istediği yer toplumsal düzenin rasyonelleşmedir. Ancak rasyonelleşme ile olduğu kadar rasyonelleşme süreciyle de ilgilenir ve bu sürecin kesikli ve kademeli bir süreç olduğunu savunur. Modernleşmeye giden yollar geleneksel yapının karizmatik taşlarıyla döşelidir (Brubaker,2017;44). Weber çalışmalarının esas meselesini Batı'nın biricikliği üzerine konumlandığını söylemiştik. Onun Batı'ya dair görüşlerinin temelini akılcılaştırma oluşturur. Bu akılcılaştırma sosyal eylem türlerinden amaç rasyonel ile ifade edilmektedir. Öyle bir akılcılaştırma ki; dinden ekonomiye politikadan müziğe kadar neredeyse her alanda görülmektedir. Bu alanların her birinde görülen akılcılaştırma sosyal ilişkilerin gayrişahsileşmesini, hesaplama tekniklerinin iyileşmesini, uzmanlık bilgisinin artmasını, doğal ve sosyal süreçler üzerinde öngörülebilirliğin artmasını ifade etmektedir.

İktisadi akılcılaştırmanın olması için tamamlayıcı (dışsal) ve zorunlu (içsel) faktörlerden olmalıdır. Dışsal faktörler rasyonel yönetim, rasyonel hukuk, rasyonel bürokrasi gibi olgular iken; içsel faktör kapitalist bir ruhtur. Weber'e göre tamamlayıcı unsurlar Batı dışında diğer uygarlıklarda da görülmesine rağmen kapitalist ruh sadece Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Kapitalist ruhun ne demek olduğu ve nasıl ortaya çıktığını anlattığı eseri Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu isimli çalışmasıdır. Weber'in bu çalışmasında dini düşüncelerin etkisini, diğer faktörlerden ayrı ve net bir şekilde görmek için diğer faktörleri ayrı tutarak gayet bilinçli bir yaklaşımla bir tür ideal tip analizi yapmaya çalışmıştır. Weber'in amacı dinin diğer tüm faktörlere kıyasla tam olarak ne kadarlık bir katkıda bulunduğunu görmektir. Daha sonraki çalışmalarında tüm bu faktörleri biraraya getirmiştir (Collins,2017;68). Zihniyet değişimiyle ilgili en popüler çalışması Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu isimli çalışmasıdır. Weber çalışmasına Protestan ve Katolik kıyaslaması yaparak başlamıştır. Uzman iş gücünün yüksek düzey çalışanlarının ve girişimci olan bireylerin çok büyük bir kısmının Protestan'dır. Büyük sanayi ve ticaret şirketlerinde sermaye sahibinin ve yönetimde üst düzey çalışanların yüksek

oranda Protestan olmasının tarihsel nedenleri olabilir (Weber,2019;30). Çalışmanın devamında bu tarihsel nedenlere odaklanılmış ve araştırma için temel olan şu soruyu sormuştur: Neden iktisadi açıdan en gelişmiş bölgeler aynı zamanda kilise devrimi açısından da özellikle avantajlı olmuştur? İktisadi anlamda geleneksel olandan kurtulmak tüm geleneksel otoritelere yaklaşım gibi dinsel geleneğe de şüpheyle yaklaşmaya neden olabilir. Ancak reform ile günlük yaşam üzerinde kilise kontrolü ortadan kalkmamış, yeni bir irade şekli eskisinin yerini almıştır (Weber,2019;31). Weber devamında yine Protestan – Katolik kıyaslaması yapmış ve Protestanlığın akılcı bir iktisadi düzen geliştirmeye özel eğilimi olduğu üzerinde durmuştur. Bu iki mezhep arasındaki farklılık tarihsel- politik durumların yanında dinsel inançların kalıcı içsel niteliklerinde aranmalıdır. Kitabın amacı da Protestanlığın hangi özelliklerinin içsel akıcılaşmaya yol açtığını tasvir etmektir.

Weber Kapitalizmin ruhunun özelliklerine değinirken bu ruh için amaç hiçbir zaman esas amacının para kazanmak olmadığından bahseder. Mevzu eğer para kazanmak ise bu durum insan var olduğundan beri her yerde ve her zaman görülmüştür. Kapitalist ruhun davranışlarını şekillendiren belirli bir ahlaki değerler sistemine sahip olmaktır. Weber'e göre bu ruh en yüksek iyiliğe sahiptir. Dolayısıyla para kazanmak, maddiyat insanın hayatını duygu ve davranışlarını yönlendiren güdüler değildir. Bu durumlar aslında işinde iyi olmak gibi bir erdem dışıdır (Weber,2019;47).

Weber'e göre bireyin mesleğine karşı kendini sorumlu hissetmesi esas meseledir. Bu durumu açıklamak için sık sık Benjamin Franklin'den alıntılar yapar. Ona göre canı istediğinde ya da paraya ihtiyacı olduğunda değil, sürekli çalışmalıdır. Franklin İncil'den yaptığı bir alıntıda ‘’ işinde özenli o adamı görüyor musun? İşte kralların karşısına çıkan odur.’’ der. Modern ekonomik düzende para kazanmak aslında bir vahiyde adı geçen erdem ve yetkinliğin sonucudur. Bu erdem ve yetkinlik Franklin'in ahlak anlayışının da başı ve sonudur. Teolojik kaynaklı insanın görevi üzerine bu kendine has düşünce kapitalist düzenin toplumsal ahlakının en karakteristik ve en temel dayanağıdır (Weber,2019;48). Weber Franklin'den alıntılacağı gibi bir düşünce yapısının hem antik çağda hem de orta çağda ağırlıklılık, saygısızlık olarak yaftalandığını söylemektedir. Ona göre bugün bile modern kapitalist ekonomiyle çok az veya hiç ilgisi olmayan toplumsal gruplar tarafından hala benzer şekilde düşünülmektedir (Weber,2019;51). Bu durumun nedeni kapitalizm öncesi çağlarda para kazanma isteğinin bilinmemesi ya da böyle bir isteğin az gelişmiş olması değildir. Kapitalist dönem öncesi ve sonrası arasındaki fark burada değildir. Dolayısıyla fark para kazanma isteğinin ne kadar güçlü olup olmadığı değildir. Kapitalist kültürün en kendine has bileşeni iş aşkı ve çalışma azmi

düşüncesidir (Weber,2019;72). Weber bu değişimin daha net anlaşılması için Luther'in İncil çevirisine başvurmuştur. Çevirideki Beruf kelimesinin hem meslek, iş aşkı hem de Tanrı'dan gelen çağrı anlamına gelmektedir. Weber bu kelimeyi tarihsel süreç içerisinde incelediğinde ne Katolikler de ne de antik çağda böyle bir ifadenin bulunmadığını belirtir (Weber,2019;77). Böylece Beruf kelimesinin bu iki anlama gelecek şekilde çevrilmesi çalışmayı ahlaki anlamda meşrulaştırmıştır. Weber'e göre bu değişim hem Reform'un hem de Luther'in en önemli ve etkili başarılarından biridir (Weber,2019;79). Böylece antik çağdan beri kötüleneren çalışma fikri dini anlamda en büyük motivasyon kaynağı haline gelmiştir. Günlük dünyevi işlere ait sorumluluk en yüksek ahlaki eylem olarak görülmüştür. Bu anlamda meslek kavramını ilk kez yaratan bu yaklaşımdı. Tanrı'yı memnun edecek hayat sürmenin tek yolu, dünyevi sorumlulukları boş bir manastır çileciliği ortadan kaldırmak değil, bireyin dünyadaki konumuna göre üzerine düşen sorumlukları yerine getirmesidir (Weber,2019;80). Böylece Reform sayesinde Katoliklerin manastır duvarları arasında sıkışmış asketik dini hayatı dünyevi bir asketik meslek ahlaki haline dönüşmüştür.

Modern kapitalizmi farklı kılan içsel özellik işe bir ödev ahlaki düşüncesiyle yaklaşılmasıdır. Kapitalizm ortaya çıkana kadar mesleğe, çalışmaya, para kazanmaya karşı ön yargının ne kadar güçlü olduğunu ve bu durumun Antik Çağ'dan Orta Çağ'a uzanan bir süreklilik içerisinde devam etmiştir. Antik dönemde endüstriyel anlamda çalışma köleler tarafından gerçekleştirilirdi. Bu bağlamda çalışmak kölelikle bağlantılı düşünöldüğü için hoş karşılanmazdı. Köleliğe özgü algılanan çalışma hevesi aşağılanırdı. (Clarence,1975, Le Goff 1994, Le Goff 2017,Swedberg,2019). Orta Çağ'da da bu durum devam etmiş ve özellikle Skolastik düşüncenin hakim olduğu zamanlarda çok çalışıp para kazanmak açgözlü olmakla ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden kanaatkar olmak, ticaretin ihtiyaçlar sınırında yapılması, adil fiyat gibi son derece Aristoteles etkisinde olan düşünceler hakim olmuştur. Dolayısıyla mesleğe yönelik bakış açısı da bu bağlamda şekillenmiştir.

Weber'in Protestanlığa atfettiği ödev ahlakını bu süreklilik içerisinde konumlandırıdığımızda hipotez çok daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. İktisadi akılcılığı sağlayan çalışma ve mesleğe yaklaşımın değişmesidir. Skolastik düşüncenin maddi dünyaya olan mesafesi Weber'in akılcı çalışma disipliniyle kırılmış ve maddi dünyaya karşı mesafeli duruş aşılmıştır. Enteresan olan ise bu mesafenin dinsel bir motivasyon güdüsü ile aşılmasıdır.

Weber, mesleğe karşı bakış açısının değişmesinde reform sonrası ortaya çıkan Protestanlık mezhebine özel bir önem atfetmektedir. Weber dinin en rasyonel halinin Protestanlık olduğunu düşünmektedir ve reform sonrası

yaşananlarını dünyanın büyüünün bozulması olarak tarif eder. Reform meslek ahlaki oluşturmak ve çalışmayı bir ödev ahlaki şeklinde yaklaşma konusunda temel bir rol oynamıştır. Böylece gündelik dünyevi işlerin yerine getirilmesi ahlaki bir eylem olarak görülmüştür. Tanrı'yı memnun etmek için yapılması gereken, dünya işlerinden manastır çileciliği ile uzaklaşmak değil, bireyin dünyadaki sorumluluklarını yerine getirmesidir (Weber,2019;80). Luther manastır çileciliğini son derece faydasız, sorumsuz ve bencilce görüyordu (Weber,2019;83). Ancak Luther'in özellikle faiz ve para gibi konularda skolastik düşünce ile benzer yaklaşımları mevcuttur. Bu yüzden bu konudaki daha büyük sıçrama Protestan mezhepler tarafından geliştirildi.

Protestanlığı bir mezhebi olan Kalvinizm'de her Kalvinist "birey ben seçildim mi?" sorusunu sorar ve bu soruya cevap bulmaya çalışır. Çünkü Calvin'e göre seçilmiş ile lanetlenmiş arasında dışsal bir fark yoktur. Dolayısıyla kader yaklaşımının hakim olduğu bir yerde bir kişinin seçilmiş olduğunu anlaması için belirli ayırt edici özelliklerin olması gerekir (Weber,2019;123). Bireyin seçilmişliğini anlaması için durmadan, yorulmadan dünyevi işlerin yerine getirilmesini önerilir. Bir meslek dahilinde yerine getirilen dünyevi işler dinsel kaygıları giderebilecek en uygun araçtır (Weber,2019;126). Birey böylece kendi kurtuluşunu kendi yaratır ya da en azından kurtuluş kanaatini kendisi yaratır. Ancak bu yaratım süreci Katolik inancına mensup birinin sevap ve günahlarını hesaplaması şeklinde değil; daha ziyade her an seçilmiş olma ihtimalini düşünerek yüksek bir özkontrol güdüsüyle davranmasıdır (Weber,2019;131). Kalvinizmin ortaya çıkardığı ahlaki eylemlere dini değer biçme yapısı daha önce görülmemiştir (Weber,2019;133). Ayrıca Bu yüzden çalışmak bir Kalvinist için en yüksek ahlaki değer haline gelir.

Kalvinist'in mesleğe karşı bu tutumu zamana karşı tutumu da değiştirmiştir. Vakit nakittir. Zaman sınırsız bir değere sahiptir çünkü kaybedilen her an Tanrı'nın şanına hizmetten kaybedilir. Çünkü bir insanın kaderinde cennet mi cehennem mi olduğunu bilmesi tamamen kendisine bağlıdır. Bu yüzden boşa harcanacak bir dakika dahi yoktur. Hayat her an ciddiye alınması gereken bir meseledir (Collins;2017;73).

Bu yüzden sosyalleşme, boş konuşma, ihtiyaçtan fazla uyku ahlaki kınama için yeterlidir (Weber,2019;188). Çileci Protestanlık gereksiz harcamalardan, lüks tüketimden, gösterişten kaçınmayı öğütlemiştir. Para kazanmaya ahlaki bir görev atfetmek ile tüketiminin sınırlandırılması birleşince yüklü bir sermaye birikimi ortaya çıkmıştır (Weber,2019;223). Böylelikle Protestan çileciler ekonomik hayata ahlaki ve dini normlar getirmiş ve dini konulara yaklaşımı para kazanmayı kapsayacak şekilde genişletmiştir. Böylece para kazanma ve

dini ahlaki bir hayatın birarada ilerleyeceği yaklaşımı kapitalist sistemin meşruluk kazanmasını sağlamıştır (Swedberg,2019;195). Böylece son derece belirgin bir burjuva ahlak anlayışı ortaya çıktı. Tanrı'nın kutsamasına mazhar olduğunun bilinciyle hareket eden burjuva işadami dürüst olduğu ve servetini kullanış tarzı ahlaki öğretilere son derece uygun olduğu sürece, maddi çıkarlarının peşinden gidebilir ve böyle davranarak görevini yerine getirdiğinin bilincinde de olabilir (Weber,2019;228). Kalvinist alinyazısı doktrini çok çalışma ile sonuçlanmış ve insan hayatını dini bir motivasyon ile şekillendirmiştir. Kalvinist birey kurtuluşun sürekli ve metodik bir çalışmada olduğunu bilir. Bu durum Kalvinist bireyi yüksek düzeyde bir para hedefine yönelik uzun saatler çalışabileceği ticarete yönlendirmiştir. Çünkü ticaret; çalışmanın mevsimlere yönelik ayarlandığı tarıma göre ya da geleneksel düzende üst sınıfların tercihi olan ve gösterişçi tüketime sahip askeri ya da siyasi kariyere göre püriten birey için daha uygundur (Collins,2017;74).

Sonuç olarak modern kapitalizmin gelişmesine karşı en önemli iç engel olan mesleğe ve çalışmaya karşı gelenekçi tutum çileci Protestan ahlak sayesinde değişti. Böylece geleneksel yaklaşımı çevreleyen düşünce sistemi yıkılmış ve yerine iktisadi hayata karşı daha teşvik edici bir sistem geldi.Bu değişim dini motivasyon sayesinde gerçekleşmiştir. Çalışmaya, mesleğe karşı tutum dini bit motivasyon sayesinde değişti. Böylelikle çalışmak yüce bir davranış olarak görülmeye başlanmıştır.

Ekonomik sistemde zihniyete ve dolayısıyla burjuvaya vurgu yapan diğer düşünür Werner Sombart'tır. Sombart'ın eserlerini şekillendiren esas soru; modern iktisadi insanın ruhu nasıldır?Bu bağlamda ekonomik yaşam üzerinde ahlaki, kültürel unsurların önemi üzerinde durmuştur. Ona göre, zihniyetin iktisadi yaşama etkisi o kadar açıktır ki, bu olguya gereken önemi vermemek neredeyse bütün insanlarda ortaklaşa bulunan zihniyeti yadsımak anlamına gelmektedir. (Sombart,2011;16,Sombart,1919;12).

Sombart kapitalist dönem öncesi insanını doğal insan olarak tanımlamış ve ekonomiyi harcama ekonomisi olarak nitelendirmiştir. İnsan, Tanrı'nın yarattığı haliyle sağlam kafa ve sağlam vücuda sahiptir, günümüzün insanı gibi bir yerden bir yere koşturamaz, acelesi yoktur. Böyle bir insanın iktisadi zihniyeti tanımlamak zor değildir. Bu insanın zihniyetini doğası sanki kendiliğinden oluşturmuştur (Sombart,2011;26). Peki ne oldu da bu dinlenme hali bozuldu ve yaşam durağan halinden dinamik hale nasıl geçti ve modern kapitalist sistem ortaya çıktı. Sombart'a göre bu durumun nedeni girişimci ruh ve burjuva zihniyettir (Sombart,2011;44).

Kapitalist zihniyetin ortaya çıkmasını tetikleyen kültürel unsurlar girişimcilik ruhu ve burjuva sınıfının varlığıdır. Sombart bunlar olmasaydı

kapitalist zihniyetin ortaya çıkmayacağından bahseder. Lakin bu iki unsurun yapısı son derece karışıktır. Örneğin girişimcilik ruhu; para tutkusu, serüven aşkı, yaratıcılık ruhu gibi şeylerin birleşmesidir. Burjuva zihniyeti ise; düşünceye dayalı bir dikkat, cümlelerini hesaplayarak söyleme, akılcı bir ölçülülük, düzen ve iradeli olma gibi özelliklere sahiptir (Sombart,2011;32). Sombart burjuva erdemleri olarak adlandırdığı ve pek çok psikolojik ve kişisel özellik arasından seçtiği bir bütünden bahseder. Bunlardan ilki ekonomik davranışın akılcı hale getirilmesidir. Diğer bir anlamda kazanılan gelirin iyi yönetilmesidir. Böylece Gider hiçbir zaman gelirden fazla olmaz. İkinci özellik ise; tasarruf zihniyetidir. Lakin tasarruf düşüncesi ile kast edilen zorunlu bir tasarruf değildir. Tasarruf zihniyetini bir erdem olarak algılanmasıdır. Üçüncü özellik iş ahlakı ile kast ettiği ise, müşterilerle olan ilişkileri belirleyen ahlak anlayışı vardır bu duruma ticarete dürüstlük denilmektedir. Dürüst tüccar ile kast edilen kendisine güvenilen, müşterilere gerçek anlamda hizmet sunan ve verdiği sözleri yerine getiren kişidir. Kapitalist ekonomi geliştikçe bu zihniyet anlayışı giderek yerleşik hale gelir (Sombart,2011;116). Kapitalist zihniyetin özelliklerini toplarsak; çalışma hevesi, girişimcilik ruhu, burjuva erdemleri, tasarruf erdemi, verimli olmak ve akılcı hesap yapmaktır. Bu özellikleri kendi içinde değerlendirdiğimizde önemli olanın bir milletin kalıtsal özellikleri gibi lanse edilerek kuşaktan kuşağa taşınmasıdır.

Hem Weber hem de Sombart Kapitalizm ortaya çıkışı ile burjuva sınıfının zihniyetini ilişkilendirmişlerdir. Her iki ismin de üzerinde durduğu bir toplumun zihniyeti veya kültürü ile iktisadi yapı örtüştüğü zaman ilerleme gerçekleşir. Bu bağlamda, bireyin ait olduğu toplumun kültürel özellikleri, bireyin iktisadi davranışlarını etkiler. nesile taşınan gelen bu değerler, zamanla iktisadi etkinlikleri ve bu etkinlikleri yönlendiren, meşrulaştıran iktisadi zihniyeti dönüştürmektedir (Aygül,2014;76).

Sabri Ülgener, Türk sosyal biliminde Osmanlı-Türk insanın zihniyet araştırmalarıyla önemli bir yer edinmiş hem sosyolog hem de iktisatçıdır. Ülgener Max Weber'in ‘‘Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu’’eseri ile açtığı yolda ilerlemiş, Weber'in anlayıcı yöntemini benimseyerek din-iktisat-zihniyet eksenini üzerinde temellendirdiği düşünceleriyle Osmanlı-Türk toplumunun İktisadi zihniyetini anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Ülgener'e göre, Coğrafi keşiflerle birlikte dünya ticaret yollarını Akdeniz'den Atlantik limanlarına yer değiştirmesiyle birlikte Osmanlıda ekonomik anlamda gerileme devri başlamıştır. İktisadi hayatta yaşanan gerileme ve içe kapanma ise sosyal hayatta batini tasavvufun hakim olmasına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucu olarak iktisadi açıdan durgun ve atıl bir yaşam toplumunda hakim olmuştur. Batı'da aynı zamanlarda Ülgener'in tabiriyle aktif- riyazeti bir zihniyet gelişmiş

ve bunun sonucu olarak rasyonel birey -rasyonel iş ahlakı ortaya çıkmışken, Osmanlı'da ise passif-zahit zihniyet anlayışı gerçekleşmiştir. Ülgener Osmanlı'da ortaya çıkan bu zihniyet anlayışının Türk toplumunda da devam ettiğini savunur. Batı ile Osmanlı arasında oluşan farklılığın kökenleri zihniyet anlayışındaki farklılığa dayandırır. Ülgener, Türk toplumunu en çok meşgul eden "Batı karşısında neden geri kaldık?" sorunun cevabı ise Türk modernleşmesinde eksik olan bu zihniyet anlayışında olduğunu savunur. Ülgener'e göre, İktisadi az gelişmişliğin nedeni madde, finansman, malzeme eksikliği değil, düşünen, irade sahibi olan, girişimci kısaca yetişmiş insan unsurudur. Bu bağlamda, Ülgener çalışmalarında kapitalizmin oluşum sürecini ayrı bir başlık altında ele almaz. Kapitalizmin insan faktörü üzerine yoğunlaşır. Dolayısıyla kapitalizmin başlıca unsuru olan insanın temelinde dinamik, rasyonel ve atılgan bir zihniyet yatmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıkması için siyasi, sosyolojik, iktisadi birçok etken ile açıklanmaya çalışılsa da diğer tüm maddi faktörlerin bir arada bulunduğu başka bir coğrafyada bu dinamik, rasyonel zihniyetin bulunmaması halinde kapitalist sistem ortaya çıkmaz. Kapitalizm yalnız bir madde dünyası değil; maddi düzlemi ölçmeye yarayan bütün o veri yığının altında döneme ve coğrafyaya göre farklılık gösteren tavır ve davranışları ile insan gerçeği yer almaktadır. Kapitalist düzenin yerleşmesi için gerekli olan tüm kurumsal düzenlemelerden daha da önemli olarak arka planında insani tercihler, değerler, davranış biçimleri, yaşayış normları yatmaktadır (Ülgener,2006a;6). Bu açıdan kapitalizm yalnızca bir ekonomik düzen değildir, genişliğine ve derinliğine bir yaşam stildir (Ülgener,1941;355).

Ülgener, kapitalizmin sınırsız bir kazanma arzusu ve sömürme düzeni üzerine kurulmamış olduğunu vurgular. Bu hırs ve duygular insan fitratının bir parçası olarak her dönem karşımıza çıkabilecek duygulardır (Ülgener,2006b;12)

"Batı kapitalizmi için yeni olan, düzenli bir "meslek" çatısı altında rasyonel-metodik çalışmayı kendine vazgeçilmez bir hayat ilkesi ve felsefesi haline getirmiş, tüketim ve gösterişten çok tutum ve hesaplılık tarafına yakın vazife ve iş adamıdır."

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Batı Avrupa'da yaşanan dönüşümlerde Burjuvazinin oynadığı özel rolün üzerinde duran araştırmacıların çoğu toplumsal değişimi bu sınıfın sağladığı konusunda hemfikirdir. Lakin, Batı Avrupa Burjuvazisi ile değişim arasındaki böyle bir ilişkinin Batılı olmayan toplumlarda da aranması genelde batılı olmayan toplumlarda bu tür bir burjuva sınıfının olmadığını anlaşılmasıyla sonuçlanmaktadır. Şans eseri rastlanan burjuvazi olarak isimlendirilecek sınıflar da bölük pörçük parçalı bir yapıdadır. Değişimi sağlayan gücü bulma arayışındaki araştırmacıların, bu durum üzerine, örgütlü, etkin ve rasyonel olan kuruma yani devlete yönelmektedir. Toplumsal

değişmedeki kilit rolün burjuvazi yerine devlete verilmesi, değişime devletin yön vermesinin sonucunda ardından gelen toplumsal değişme modellerinin hemen hemen hepsinin statik olmasına yol açar (Göcek,1999;23).

Kapitalizm ile burjuva sınıfını özdeşleştiren Ülgener'de Weber ve Sombart ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Burjuva sınıfının sahip olduğu dinamik ve rasyonel özellikler milletin karakterine işlemiş ve kökleşmiş yeteneklerden gelmektedir. Bu yeteneklerin işlemesi ve yerleşmesi yüzyıllar almaktadır. Lakin bu karaktere sahip olmak yetmemekte, döneme hakim olan manevi amillerin de bu yeteneği pratiğe ve aksiyona dökebilecek yönlendirici etkiye sahip olması gerekir (Ülgener,2006b;176).

3. Alla-Turka Burjuvazinin Özellikleri

İktisadi zihniyetin üzerinde etkili olan öğelerden bir tanesi devlet ve toplum ilişkisi, devlet yönetimidir. Devlet'in yönetim şekli, uyguladığı politikalar bireyin iktisadi tutum ve davranışlarında son derece etkilidir.

Weber yönetim şekillerinin farklılaşmasının bireyin yaşam tarzı, düşünce yapısı etkilediğinden bahseder. Özellikle güçlü merkezi devletin var olduğu toplumlarda rasyonel ekonomik düzenin ortaya çıkmasının son derece güç olduğunu vurgular. Weber'in egemenlik tipolojisi sınıflandırmasına göre, her bir yönetim türü ekonomiyi farklı şekillerde etkilemektedir. Bunlardan ilki Yasal egemenliktir. Bu yönetim şeklinde komuta eden kişiye değil, yasanın kendisine itaat edilir. Yöneticilere kanunlara son derece bağlıdır. Son derece güçlü bürokrasi vardır. Bürokraside memurlar iyi eğitim almış, işinde yetkin ve işine karşı derin bir görev aşkı vardır. İşlerini gayrişahsi bir biçimde yerine getirirler. Bu ortamda bürokrasi yüksek bir verimlilik ve öngörülebilirliğe sahiptir (Weber,2012;336).

İkincisi Karizmatik egemenliktir. Karizmatik lider olağanüstü özelliklere sahip olarak görülür. Karizmatik lider maddi dünyaya son derece uzaktır. Lider kapitalizme son derece uzaktır. Çünkü kar elde etmeye yönelik çabalara oldukça mesafelidir (Weber,2012;337) .

Üçüncüsü geleneksel egemenliktir. Geleneksel olana kutsal gözüyle bakılır ve bu geleneksel sistemin değişmesi pek hoş karşılanmaz. Bu yönetim şeklinde yönetici ya gelenekleri takip eder ya da istediğini yapar. İkinci yönetim tipi patrimonyalizmdir. Patrimonyalizm yöneticinin tüm iktisadi ve siyasi haklara kendi kişisel hakkı gibi gördüğü bir yönetim çeşididir. Ekonomi üzerindeki etkisi ise rasyonel kapitalizmin gelişmesini engeller (Weber,2012;340). Patrimonyal sistemde gayrişahsi ve genel kurullarla düzenlenmiş bürokrasinin tam tersidir. Vatandaş yoktur, hükümdara tabi olan kulları vardır. Bu sistemde rasyonel kapitalist sistemin ortaya çıkması oldukça zordur. Weber'in Doğu ve

Batı toplumlarını yönetim tarzını temel alarak yaptığı karşılaştırmada; Doğu uygarlıklarının patrimonyal yönetim tarzı formel hukuk sisteminin gelişmesini de engellemiştir. Patrimonyal yönetimde hukuk subjektif kalmış ve bundan dolayı keyfi bir yapıya bürünmüştür (Braudel,1996a,159) Bu bağlamda Batı Avrupa'da feodal düzende bireyin sahip olduğu kısmi özgürlük ortamı onun daha rahat ticaret yapabilmesine bu ticaretten sağladığı geliri tasarruf edip yatırıma dönüştürmesine olanak sağladı. Zamanla ekonomik gücünü alan tüccar siyasi ve kültürel gücü de eline almaya başladı ve bu durum tüccarı burjuvaya dönüştürdü. Sonuç olarak parçalanmış siyasi yapı burjuva sınıfının doğmasını sağladı.

Weber ve birçok düşünürün vurguladığı gibi Doğu devletlerinin sahip olduğu güçlü merkezi yönetim bireyin özgür bir şekilde ekonomik aktiviteler gerçekleştirmesine engel olmuştur. Feodal düzende insandan insana bağlılık, güçlü merkezi yönetimde bireyin devlete bağlılığı şeklinde kendini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu yönetim şekli patrimonyaldir. Bu durum Osmanlı bireyinin girişimci özellikler taşımasının önünde engellerden bir tanesidir. Böylece bireyin devlete bağlılığı zihniyeti içerisinde birey ne topraktan artık ürün elde edebilmiş ne de soylu ve asil bir sınıfın oluşmasına önyak olmuştur (Divitçioğlu,2015;141). Osmanlı toplum yapısı, başta padişah ve onun iradesiyle oluşan bir hukuki çevre ve bu çevrenin emir ve komutasında ona bağlı askeri ve ilmi sınıflardan ibaretti. Bunun dışında kalan kesim, reaya, kendi iç alemine açık, lakin eşyaya ve maddeye kapalı bir model içindedir. Bu bağlamda maddede var olan harekete karşı duyarsız, telaşsız, ağır, hantal bir zihniyet güdümündedir (Sayar,2003;70).

Türkiye Cumhuriyet'i neredeyse 100 yıllık iktisadi gelişme sürecinde uyguladığı iktisadi politikalar, geliştirdiği stratejiler ve planlar ile ulusal bir burjuvazi yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu burjuvazi düşüncesinin ortaya çıkması için daha önce bahsettiğimiz gibi girişimcilik, bireysellik, gibi özelliklerin o milletin karakterine işlenmesi gerekmektedir. Bu özelliklerin işlenmesi ise yüzyıllar almaktadır. Dolayısıyla Osmanlı ve ondan önceki Türk devletlerine ve hatta bu topraklar üzerinde kurulmuş, bu topraklara değerlerini geçirmiş olan Türk olmayan devletlere ve milletlere de bakmamız gerekmektedir. Bu durumdan hareketle Osmanlı klasik ekonomik dengelerini incelediğimizde öne çıkan özelliklerden bir tanesi ilm-i tedbir devlet anlayışıdır. İlm-i tedbir devlet anlayışının iktisadi anlamda bireyciliği engellediği görülmektedir. Osmanlıların iktisada, tacire ve tüccara bakış açısından Eski Yunan felsefesinden de çokça izler görülmektedir. İlm-i tedbir-i menzil kavramı da bu örneklerden bir tanesidir. İlm-i tedbir-i menzil kavramı Aristoteles'in Oikonomi yani "Ev İdaresi" kavramının İslam Alemi tarafından tanınması ve

sonrasında kavramı İslamlaştırması ile İlm-i Tedbir-i Menzil halini almıştır (Güler,2005;377). Aristo'da ev yönetimi (oikonomia) ile para kazanma(krematistik) farklıdır. Servet ve geçim sağlamaya dayalı para kazanma ev yönetiminin bir parçası iken, aşırı kazancın gözetildiği, amacı üretim olmayan ticari para kazanma ve haksız kazanca yol açan faiz ise ev yönetiminin bir parçası değildir. Göçebelik, tarım, avcılık gibi ticarete bağlı olmayan geçim kaynakları mübah olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla ev yönetiminin amacı para kazanma olmadığı için bir sınırı vardır. Para kazanmak yalnızca bir araçtır. Aristo para kazanmayı ikiye ayırır. Biri bireyin hayatını devam ettirmeye yarayan paranın kazanmanın amaç olmadığı durumdur. Diğeri ise amacı para kazanmak olan durumdur. Ev idaresinde amaç sınırsız para kazanmak ve biriktirmek değildir, amaç insandır çünkü insan mülkiyetten daha büyük bir öneme sahiptir (Aristoteles,2014;10). Aristoteles Oikonomia ile bireyi ön plana çıkartmıştır. Osmanlı ise ekonomiyi çok kontrollü şekilde götürmüş ve ekonomiyi başıboş bırakmamıştır. Osmanlı'da İlm-i tedbir menzil İlm-i tedbir devlete dönüşmüştür. Çünkü her şeyin ve herkesin üzerinde devlet vardır. Bu bağlamda ekonomiyi kontrol altında tutmasının nedeni ekonomiyi kendi haline bırakıp bireylere emanet etmemiştir. Bireye bırakırsa karşısında devleti tehdit eden, iktisadi gücünü paradan alan bir sınıf ortaya çıkacaktı. Osmanlı ekonomide kuralları kendisi koymuş bireyleri ise bu kurallara göre oynamaya zorunlu tutmuştur. Böylelikle Osmanlı hukuki çevresi İlm-i tedbir devletin kurallarını ortaya koymuştur (Sayar,2003;123). Bu bağlamda Osmanlı'da Batı'nın aksine iktisadi gücün siyasi güce dönüşmesi olgusu yoktur. Siyasi güç ile iktisadi güç arasında karşılıklı ilişki Batı'da vardır; Osmanlı'da bu ilişki tek yönlüdür. Hakim olan siyasettir. Siyasi sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu iş başında tutabilmek için nasıl ki devşirme usulü benimsenmişse, sermayeyi de rakip ve siyaseti etkileyebilecek güç haline getirmemek için devşirme tarzı bir yöntem benimsenmiştir. Ticaretle uğraşan müslüman ve gayrimüslim reaya için sıkı bir kar kontrolü getirilmiş, birikim şansı daha yüksek olan askeri sınıfın mirasına el koyulmuş, ekonomik gücü kolaylıkla siyasi güce dönüşebilecek diğer sınıflarda sermaye birikimi sınırlandırılmıştır. Kapitülasyonların yerli tüccara veya askeri sınıfa değil de yabancılara tanınmasının en önemli nedeni budur. Siyasi sistem gereği, büyük çapta sermaye gerektiren maliye-iltizam sektöründe önce yabancı azınlıkları sonra da yerli azınlıkları tercih etmişlerdir. Azınlıklar siyaseti etkileme imkanına sahip olmadıkları için tercih edilmişlerdir (Genç,2000;81).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra yaşanan iktisadi özgürlük ortamında ticaretle ilgilenen kesim gayrimüslimdi. Sanayi ve ticarete gayrimüslim sınıfın egemenliği 19. Yüzyıl Osmanlı ekonomisinin önemli bir

özelliğiydi ve bu durum Müslüman tebaada genel bir hoşnutsuzluk oluşturarak Birinci Dünya Savaşı döneminde Ermeni ve Rum nüfusa karşı düşmanlığı arttırmıştı (Buğra, Savaşkan,2014;59). Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin günümüzdeki sınırları içerisinde yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslimdi; savaştan sonra bu oran kırkta bire düştü. Bu önemli değişme, savaş yılları arasında Türkiye'nin ticaret sınıfının önemli bir bölümünü kaybetmiş ve Cumhuriyet kurulduğunda bürokrasinin karşısında neredeyse hiç rakip kalmamış olduğunu gösterir (Keyder,2014;102). Burjuvaziden geri kalan kesim, bürokrasiye karşı özerk bir tavır alamayacak kadar zayıftı. İttihat ve Terakki öncesinden kalan tüccar sınıfı eskiden büyük oranda İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşmıştı ve savaştan sonra bu iki şehir eski günlerine oranla sönmük kaldı. İktisadi dönüşümün ve kültürel uyanmanın 19. Yüzyılın sonlarına doğru başlamış olduğu taşra şehirlerinde bile eski hareketlilikten eser kalmamış, varlıklarını uyuşuk idari merkezler olarak sürdürmüşlerdir. Taşra burjuvazinin neredeyse tamamının ülkeden çıkarılması, burjuvazinin yarattığı ve desteklediği bütün kültürel kazançları yok etmişti. Filizlenmeye başlayan sivil toplum gelişmeden ortadan kalkmış, devletin katı hakimiyeti her şeyin üstüne çıkma tehlikesi doğmuştu. Bu durumun etkileri şehir nüfuslarında da gözlemlenmişti. Ülkenin genelinde kırılma eğilimi ortaya çıkmıştı. Anadolu'ya Türkçe konuşan Müslüman muhacirler gelmeseydi bu nüfus değişimleri ve değişimlerin toplumsal yapı üzerindeki etkileri daha da olumsuz olabilirdi. Göçler, Anadolu'nun Müslümanlaşmasını arttırdığı gibi, eski tüccar sınıfının çoğunluğunun ülkede bulunmamasının kaybını da hafifletmiş oldu (Keyder,2014;104).

Sonuç olarak, Osmanlı ekonomisinde geleneksel olarak gayrimüslim azınlıkların hakim olduğu sanayi ve ticaret alanları Müslüman sınıfa açılmış oldu.Bu yeni sınıf onlara sunulan statü nedeniyle gayrimüslim burjuvazinin yerini almaya çok hevesliydi. Bundan dolayı bu grubun büyük çoğunluğu, milliyetçilik bayrağı altında devlet sınıfı ile bütünleşti ve rakip siyasi bir sınıf oluşturmadı. Müslüman tüccarların ve toprak sahiplerinin davaya sahip çıkmasıyla, milliyetçi hareket güçlü bir toplumsal taban kazandı. Bu tabanı belirleyen temel neden ülkeden ayrılmış veya kovulmuş burjuvaziye muhalif konumda olmaktı (Keyder,2014;105). Türk Burjuvazisi Osmanlı'dan aldığı miras düşünce yapısının sonucu olarak özerk bir siyasi güç konumuna gelememi. 1920'lerde devlet memurlarıyla siyasi ve kültürel çatışmaya girmede, sadece minnetini dile getirmekle yetindi ve ara sıra çekingen bir şekilde parasal kazanç getirecek talepler ileri sürdü. Ticaret burjuvazisi savaş öncesi dönemde oluşmaya başlayan burjuva kültürel gelenekleri devam ettiremedi. Sözü'n kısası sivil toplum kurma hakkından vazgeçerek karşılığında para kazanma ayrıcalığı

aldı. Burjuvazinin taleplerini öne sürmesine olanak sağlayacak siyasi koşullar olduğunda bile, iktidarı karşısına almamayı tercih etti. Bu durum burjuvazinin sayıca azlığına bağlı olsa bile aynı zamanda Osmanlı tüccarlarının saray karşısında boynu bükük durumunu hatırlatmaktadır. Atalardan kalma bu ilişki burjuvazi hızla olgunlaşma dönemindeyken bile siyasi himayenin sürmesi gerektiğini bildiklerinden özerk bir güç istemekten uzak durmuştur (Keyder,2014;107). Burjuvazi hantal bir bürokratik geleneğe karşı mücadele etme girişimini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hissetti; lakin bu mücadele siyasi demokrasiden çok pazar özgürlüklerini elde etme amacına yönelikti. Türk burjuvazi sınıfı, hiçbir zaman devlet ve ekonomi arasındaki sıkı ilişkileri toplumun gözünden saklamayı amaç edinmedi. Tersine, devletçi ekonominin ve kısıtlayıcı siyasi sistemin kaçınılmazlığını kabul etmiştir (Keyder;2014;242). Bu bağlamda incelediğimizde Türkiye'de iş adamları, her daim siyasi otoritenin düşmanlığını kazanmamak için çaba harcamışlardır. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri ülkenin önde gelen iş adamlarından olan Vehbi Koç'un yaşadıklarıdır. Koç servetini Cumhuriyet'in başlarından elde etmiştir. DP iktidara geldikten sonra CHP üyeliğini devam ettirmişti lakin DP hükümetinin baskısı sonucunda CHP'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Koç yıllar sonra yayımlanan anılarında bu baskıdan bahsetmiş ve partiden ayrıldıktan sonra eşi ve kızlarının onu korkaklıkla suçladığını anlatır. Vehbi Koç da onlarla aynı fikirdeydi fakat iş hayatında başarılı olmak için hükümetle iyi ilişkilerin önemini biliyordu ve DP açık tehditlerine daha fazla direnememişti (Buğra,Savaşkan,2014;67). Kapitalist girişimcilerin oluşturduğu buzdağının tepesi, Türkiye'nin önde gelen sanayici ve iş adamlarının sadece birkaçı sistem içinde var olabilme olanağına sahip olmuştur. Çünkü bunlar tıpkı Osmanlı'daki faziciler kadar kolay bir biçimde denetim altında tutulabilmektedir. Piramidin geri kalan kısmı ise, görece eşit insanlardan meydana gelmektedir. Bu durum Osmanlı'nın temel ekonomik kodudur ve şimdi de Modern Türkiye'de bir biçimde yeniden üretilmektedir (Mardin,2018;235).

Türkiye'de Büyük şirketlerin kurucuları sosyal köken itibarıyla genellikle küçük tüccardan veya kamu görevlilerinden oluşur. Bu iş adamlarının çok az bir oranı toprak mülkiyetiyle bağlantılı bir zenginliğe sahipti ve kapitalist üretim içinde sanayide kullanılabilecek bir zanaatkarlık fonksiyonu da sahip değildi. Bu iş adamlarının çoğu devlet desteği ile başlangıç sermayesini elde etmiş ve böylelikle ucuz kredi ve sınai girdi kaynaklarını elde etmişlerdir. Şirketleri, kapitalist ekonomik düzende ve ideolojisinde ortaya çıkmadığı için, kar amaçlı faaliyetlerinin temel meşruiyet kaynağı devlet olmuştur (Buğra,Savaşkan,2014;62). Buğra (2007) ise çalışmasında Devlet tarafından desteklenen ve zenginleşen iç burjuvaziden bahsetmiş ve bir bakıma Türk

burjuvazinin zihniyetini ortaya koyarken neden Kapitalist gelişmenin yaşanmadığını da açıklamış olmaktadır.

Buğra (2007) Vehbi Koç ve Hacı Ömer Sabancı örneğinden yola çıkarak devletin sağlamış olduğu olanaklar sayesinde zenginleşen iç burjuvazi yabancı sermaye ile çeşitli ortaklıklar kurarak Gülten Kazgan'ın tabiri ile montajcı bir yapı ile iç pazarda büyümüştür. Montajcı kavramı, Türkiye'deki yerli özel sanayinin teknolojik geri kalmışlıktan dolayı ithalatçı yanı ağır basan, dışa bağımlı özellik gösteren iç burjuvaziyi tanımlamaktadır. Bu durumda iç burjuvazi yabancı sermaye ile ortaklıklar kurarak özellikle dayanıklı tüketim malları üretme noktasında montajcı bir görünüm sergilemektedir (Kazgan'dan aktaran Aygül,2014;217). Türk burjuvazisi yaşadığı belirsiz piyasa koşulları ve siyasi istikrarsızlıktan dolayı elindeki sermaye birikimini ticaretten toprağa sonra sanayiye aktarır. Bu durumun en önemli nedeni burjuvazinin geleceğe yönelik yaşadığı belirsizlik ve güvencesizliktir (Aygül,2014;218). İç burjuvazi toprak satın alarak kendini belli ölçüde güvence altına aldıktan sonra sanayi alanında yeni yatırımlar yapmaktadır. İç burjuvazinin bir diğer özelliği aile temelli olarak kurulmuş şirketlerin zamanla holding haline gelmesidir. Ülgener'in Türk zihniyetinde zaman ve mekan itibari ile bahsettiği mesafe şuuru ile bu durumu ilişkilendirebiliriz. Ülgener' e göre mekan itibarıyla koyulan mesafe şuurunda bireyin, aile, sanat ve tarikat toplulukları ile olan ilişkiler ne kadar sık ve toplu olmak gerekirse, onların dışında kalan temaslar o derece dağınık ve gevşektir (Ülgener,2007;77). Bu bağlamda diyebiliriz ki, bireylerin yakın ilişkiler dışında yaşadığı güvensizlikten dolayı Türk holdingleri firmayı kurmuş olan ailelerin malıdırlar ve onlar tarafından da yönetilirler. Bu durumu çok faaliyetli firmaların örgütsel yapılarında da görebiliriz. Holdingin ana şirketi, ana şirketinin yönetim kurulu sermaye sahibi aile fertleri tarafından yönetilebilir. Bu ana yönetim kurulu üyelerinin bazıları aynı zamanda bağlı kuruluşların yönetim kurulunda da görev alabilirler. Bu bağlamda hem işadamı hem girişimci ifadesini sermayedarları tanımlamak adına kullanabiliriz. Bu kategori dışında kalan yönetici kadrosunun risk alması, belirsizlikle uğraşması ya da yeni işlere yönelmesi beklenen bir durum değildir. Bundan dolayı yöneticilerin işadamı ya da girişimci olarak tanımlamaları söz konusu olmaz (Buğra,2007;285).

Mardin(2018) çalışmasında Türkiye kurulduktan sonra devlet eliyle burjuvazi yaratılmasına değinmiştir. Osmanlı'da 19. Yüzyılda devlet adamları bir tür ara toplumsal sınıfın güçlü bir devlet için gerekli olduğu konusunda ikna olmuşlardır, lakin böyle bir sınıfın ortaya çıkması için biraz sınıfsal bağımsızlığın gerekli olduğunu fark edip etmedikleri açık değildir. Büyüyen bir ekonomik pastanın istenir olduğu şeklinde Batılı bir anlayışın sonunda bu yeni

ekonomik büyüme fikrinden bir Türk girişimci sınıfından sağlanacak faydalar düşüncesi ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, devlet gücünü iktisadi kalkınma yolunda kullanmışlardır. Bu kurucular 19. Yüzyılın sonlarına doğru meşruluk kazanan düşüncüyü uygulamaya koymaya çalışmışlardır. Böylelikle bir Türk girişimci sınıfının gelişmesini teşvik etmişlerdir. Bu sınıfı belirli sınırlar içerisinde tutacağını düşündükleri önlemler almışlardı böylelikle siyasal iktidarı hala koruyucuların tekelinde tutabileceğine inanıyorlardı. Bu durum Türk toplumsal değişmesinin arka planında hala bir Osmanlı ögesine sahip bulunmaktadır (Mardin,2018;198). Avrupa tarihinde ise monarşilerin yıkılması veya meşrutiyet sınırları içerisinde dahil edilmesi için ön planda millet kavramı önemli rol oynamıştır. Siyasi liderler, kendilerini mavi kan sahibi olarak gören monarşi ve aristokratlara karşı iktidarın asıl sahibinin millet olduğunu söylemişlerdir. Bu liderlerin kendi konumlarını meşru hale getirmek için ileri sürdükleri gerekçe ise milletin temsilcisi olmalarıdır. Türkiye'de ise Avrupa'da ortaya çıkan ne o aristokrasinin ne de burjuvazinin benzeri vardı. Burjuva sınıfı modernleşme hareketinin öznesi değil, hedefiydi. Günümüzde bile Osmanlı padişahlarını mutlak ve despotik yönetimlerinden ötürü değil, kadınlara olan düşkünlükleri, içkiye olan bağımlılıkları, sefere çıkmamaları kışça fütihat yapmadıkları için eleştirilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken, Türk siyasi bilincinde devletin mutlakçılığı anlayışını değiştirmede. Fiilen toplumun devleti yerine devletin toplumu olarak yaşandı (Belge,2009;49). Cumhuriyet ile birlikte burjuva olmaktan çok burjuva olmak isteyen pro-burjuvazinin hareketi ortaya çıkmıştır. Ancak pro-burjuvazi olgunlaşmadığı ölçüde özerk olmamıştır. Pro-burjuvazinin hedefi despotik yönetim değildir çünkü bu yönetime muhtaç olduğuna inanmıştır. Bu burjuvazinin hedefinde gayri milli kabul ettiği burjuvazi yer almaktadır. Gayri milli kabul ettiği burjuvaziye feodal denebilecek bir mücadele ile uzaklaştırmaya çalışmıştır. Sonuç olarak yukarıdan aşağıya bir burjuvazileşme gerçekleşmiştir (Belge,2009;50). Bu süreç içerisinde herhangi bir liberal-demokratik ideolojinin oluşması mümkün değildir ve öyle de olmuştur.

Türkiye'nin neredeyse yüz yıllık gelişme sürecinde, uygulamış olduğu politikalar, geliştirmiş olduğu planlar, ulusal bir burjuvazi oluşturmaya yöneliktir. Bunun için belirli bir başarı sağlamış olduğu söylenebilir. Türkiye'de Devlet eliyle yaratılan Burjuva sınıfı ile amaçlanan Batı'da olduğu gibi, sermaye aktörlerinin ekonominin öncüsü olacağı düşünülmüştür. Bunun için Devlet belli bir kesime birçok ayrıcalık tanımıştır. Ancak Batılı anlamda bir burjuva sınıfı ortaya çıkmamıştır. Devlet'in destekleri ile ortaya çıkan ve günümüzde de Devlet desteği ile devam eden bir sınıf vardır. Bu durum siyasi alanın ekonomik alan üzerindeki hakimiyetini göstermektedir.

Türk burjuvazisinin özelliklerini toparlarsak;

1. Burjuvazi hiçbir zaman bürokratik değerlere ve kaygılara karşı çıkma isteği duymadı.

2. İktisadi başarısı yüksek olduğu zamanlarda bile kendisine vehmedilen devrimci iradeden yoksun bırakılmış olmaktan tedirgin olmamıştır

3. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, Ankara hükümeti iktisadi ödüllerin dağıtımını belirlemiş ve beraberinde burjuva bir dönüşüm getirmeyen kapitalist bir gelişmeyi yönlendirmişti (Keyder,2014;239).

4. Burjuvazi taleplerini öne sürmesine olanak sağlayacak siyasi koşullar olduğunda bile, iktidarı karşısına almamayı tercih etti. Bu durum burjuvazinin sayıca azlığına bağlı olsa bile aynı zamanda Osmanlı tüccarlarının saray karşısında boynu bükük durumunu hatırlatmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni Cumhuriyet Türkiye'si, eski rejimden devrimci bir kopuştan ziyade, savaş şartları altında gerçekleşen bir dönüşüm ürünüydü. Toplumsal hayatın değişikliğe uğramış birçok yanı geçmişten kopuşlar olmadan tedricen evrimleşmişti. Bu durum pasif bir Türk burjuvazisi zihniyeti ortaya çıkarmıştır.

5. Türk burjuvazisi bazı istisnalar dışında, daha ileri bir demokratik ortam için, eğitimde bilime dayalı bir yapı kurulması için, yargının bağımsız olabilmesi için mücadele verecek bir yaklaşıma ulaşamadı. Sivil toplum kurma hakkından vazgeçerek karşılığında para kazanma ayrıcalığı elde etti.

6. Türkiye'de geleceğe yönelik belirsizliklerin yüksek olması ve siyasi istikrarsızlıkların sık yaşanması sonucu Türk burjuvazisi elindeki sermaye birikimini ticaretten toprağa sonra sanayiye aktarır.

7. Türk toplumunun zihniyetinde mekan itibariyle yaşanan mesafe şuurunun etkisiyle aile, akraba veya cemaat dışı topluluklarla kurulan ilişkiler zayıftır. Bu etkinin sonucu olarak Türk şirketlerinin holdingleri kurucu ailenin malıdır ve onlar tarafından yönetilir. Nitekim günümüz Türkiye'sinde de rahatlıkla görebileceğimiz gibi mevcut güçlü holdinglerin yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğu holdinglerin kurucu aileleri oluşturur.

SONUÇ

İnsan toplumsal bir canlıdır. Bu durumun önemli sonuçlarından bir tanesi ise ait olduğu toplumun değerlerini, inançlarını, öyargılarını kısaca kültürünü taşımasıdır. Birey ait olduğu toplumun kültürün içine doğar. Dolayısıyla verili bir değerler seti ile düşünür. Bu durumun sosyal bilimlerde birçok tanımı vardır. Bu çalışmada üzerinde durulan ise zihniyet tanımıdır. Zihniyetin en önemli özelliği nesilden nesile aktarılması ve bu aktarım sırasında çok az değişmesi veya hiç değişmemesidir. Böylece bir toplumda zaman karşı değişmeyen davranış ve değerler vardır. Bu değer ve davranışların maddi dünyayı

etkilemesine iktisadi zihniyet adı verilir. Weber ve Sombart Batı Avrupa'nın dünyanın geri kalanından farklılaşmasını ve ilerlemesini bu zihniyet değişimine bağlamaktadır. Her iki düşünür Avrupa'da mesleğe bakış açısı ve çalışma zihniyetinin değişiminin ekonomik ilerlemenin önünü açtığını düşünür. Bu zihniyet değişimini sağlayan ise burjuva sınıfının varlığıdır. Burjuva sınıfının ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerden bir tanesi ise kısmi özgürlük ortamı yani merkezi yönetimin olmamasıdır. Çalışmada bu merkezi yönetim üzerinden Türk toplumunda burjuva sınıfının özellikleri üzerinde duruldu. Avrupa tarzı bir burjuva sınıfının ortaya çıkmaması Osmanlı'da var olan ve Türkiye Cumhuriyet'i kurulduktan sonra da devam eden güçlü merkezi yönetimdir. Osmanlı'da neredeyse Tanzimat'a kadar devam eden Devlet'in kulun birey anlayışı Tanzimat'la yaratılan kısmi özgürlük ortamı bile bu zihniyeti değiştirememiş ve Cumhuriyet'in kuruluşunda devlet eliyle burjuvazi yaratılmasına kadar devam etmiştir .

REFERANSLAR

- Aristoteles. Politika.2014. 20bs. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aygül, Hasan Hüseyin. 2014. Zihniyet,Din ve İktisat: Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunun İktisadi Zihniyet Dönüşümü ve Tipolojik Analizi. Açılım Kitap: İstanbul.
- Brubaker,Rogers. 2017.Rasyonalitenin Sınırları Max Weber'in Sosyal ve Ahlaki Rasyonalitesi. 1bs. Çev: Baysar Tanıyan-Güney Çeğin. Phoenix Yayınları:İstanbul.
- Buğra,Ayşe.2007. Türkiye'de Devlet ve İşadamları. 12bs. Çev:Fikret Adaman. İletişim Yayınevi:İstanbul.
- Buğra Ayşe, Savaşkan,Osman. 2014. Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset,Din ve İş Dünyası. 1bs. Çev:Bülent Doğan. İletişim Yayınevi:İstanbul
- Clarence S. (1975). Medieval Law Teachers and writers, OttawaCollins Randal Collins,Randall. 2017. Max Weber: Bir Kılavuz. 1bs. Çev: Taylan Banguoğlu. Phoenix Yayınları: İstanbul.
- Genç,Mehmet. **Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi**.1bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat,2000.
- Goff Le Jacques.2017. Avrupa'nın Doğuşu. 2bs. Çev:Timuçin Binder. İstanbul:Literatür Yayıncılık
- Goff Le. Jacques.2020. Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri. 2bs. Çev: Oğuz Adanır. Doğu Batı Yayınevi:Ankara.
- Göcek Fatma Müge.1999. İmparatorluğu Çöküşü ve Burjuvazinin Yükselişi. 1bs. Ayraç Yayınevi:Ankara.
- Keyder Çağlar 2014. Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. 19bs. İletişim Yayınevi:İstanbul.
- Mardin,Şerif.2018. Türk Modernleşmesi. 28bs. İletişim Yayınevi: İstanbul.
- Sayar, Ahmed Güner. **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**. 5bs. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013
- Sayar,Ahmet Güner. **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler**. 1bs. İstanbul:Ötüken Yayınları, 2008.
- Sombart Werner 2011. Burjuva. 2bs. Çev:Oğuz Adanır. Doğu Batı Yayınevi: Ankara
- Swedberg.Richard.2019. Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi. 1bs. Çev:Celal Burak Aydın. Dergah Yayınları: İstanbul.
- Ülgener,Sabri.2006a. **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**. İstanbul:Der Yayıncılık.
- Ülgener,Sabri . 2006b.**Zihniyet ve Din** İstanbul: Der Yayıncılık.
- Ülgener, Sabri. 2006c. Zihniyet,Aydın ve İzmler. İstanbul: Der Yayıncılık
- Ülgener, Sabri. 2006d. Makaleler. İstanbul: Der Yayıncılık.

Ülgener,Sabri.1941.İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S: 3-4, s. 357.

Weber Max. 2019a. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. 1bs. Çev: Gökhan Rızaoğlu. Oda Yayınları: İstanbul.

Bölüm 12

KURUMSAL İMAJ AÇISINDAN SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

Fadime DİLBER¹

Murat Beyaz²

ÖZET

Sosyal medya hepimizin telefonlarında kullandığı, hayatımıza dair fikirler paylaştığımız bireysel bir platform gibi gözükse de kurum ve kuruluşların kullanmış olduğu sosyal medya hesapları aslında yönetildiği kurumun imajını doğrudan hedef kitleye aktaran asıl paydaşlardan birisi haline gelmiştir. Artık halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim faktörleri kurumsal imajı güçlendirecek şekilde sosyal medya üzerinden yönetilmekte ve bu doğrultuda şekil almaktadır. Çalışmamız bahsi geçen kavramların terim olarak karşılıkları, kendi içlerindeki ilişkileri, birbirlerini nasıl etkiledikleri ve birbirleriyle olan etkileşimlerini ortaya koymayı amaçlıyor. Sosyal medyanın doğru ya da yanlış kullanımının bireysel imaja ya da kurumlardaki kurumsal imaja nasıl yansıdığı, sosyal medyanın kurumsal iletişimdeki varlığı, halkla ilişkilerde kurumsal imajın nasıl yönlendirildiği gibi farklı başlıklar etrafında şekillendireceğimiz çalışmamızda temel olarak sosyal medyanın kurumsal imaj üzerindeki etkisini irdeleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İmaj, Sosyal medya, Kurumsal İmaj

GİRİŞ

İmaj, sosyal medya, kurumsal iletişim, halkla ilişkiler, yeni medya vb. kavramların hayatımıza olağanca hızıyla girdiği günümüzde aslında bu kavramların sadece bireyler için değil kurum ve kuruluşlar için de son derece önemli bir hale geldiğini görmekteyiz. Kelime anlamı olarak birbirinden farklı anlamları taşıyan bu kavramlar kişilerin, kurumların ve hatta devletlerin dahi hedef kitlelerine karşı kullandıkları ortak araçları olmuştur. Tek başına kullanıldığında yalnızca bireyler için bir anlam ifade eden imaj kavramı bir kurum için ele alındığında ise kurumun bütün politikalarını etkileyen, en ufak bir olumlu ya da olumsuz değişiklikte kuruma büyük katkı sağlayacak ya da zarar verecek devasa bir kavram haline gelmektedir.

¹ Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yeni Medya Bölümü, fdilber@kmu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0935-2593

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Yeni Medya Bölümü, muratbeyaz @kmu.edu.tr, ORCID No: 0009-0008- 6499-3247

Sosyal medya ise hepimizin telefonlarında kullandığı, hayatımıza dair fikirler paylaştığımız bireysel bir platform gibi gözükse de aynı şekilde kurum ve kuruluşların kullanmış olduğu sosyal medya hesapları aslında yönetildiği kurumun imajını doğrudan hedef kitleye aktaran asıl paydaşlardan birisi haline gelmiştir. Artık halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim faktörleri kurumsal imajı güçlendirecek şekilde sosyal medya üzerinden yönetilmekte ve bu doğrultuda şekil almaktadır. Çalışmamız bahsi geçen kavramların terim olarak karşılıkları, kendi içlerindeki ilişkileri, birbirlerini nasıl etkiledikleri ve birbirleriyle olan etkileşimlerini ortaya koymayı amaçlıyor. Sosyal medyanın doğru ya da yanlış kullanımının bireysel imaja ya da kurumlardaki kurumsal imaja nasıl yansıdığı, sosyal medyanın kurumsal iletişimdeki varlığı, halkla ilişkilerde kurumsal imajın nasıl yönlendirildiği gibi farklı başlıklar etrafında şekillendireceğimiz çalışmamızda temel olarak sosyal medyanın kurumsal imaj üzerindeki etkisini irdelleyeceğiz. Kavramsal çerçevenin yanı sıra sayısal verilerle ele alacağımız konuyu bu alanda yapılmış çalışmalardan derleyeceğimiz literatür taraması ile destekleyeceğiz.

Kurumsal imaj ve sosyal medya konusunda çok sayıda çalışmanın varlığı bilinse de konuyu yeniden değerlendirmek, güncel bir yaklaşım getirmek, çeşitli kaynaklardan yararlanarak konuyu özetlemek ve faydalı bir çalışma ortaya koymak en büyük gayemiz olacaktır.

1. İmaj

İmaj nedir diye sorulduğunda her bireyin bu soruya vereceği birden çok yanıt olacaktır. Yani her birey imaj kavramına farklı anlamlar yükleyecek, kendi yaşantısından alıntılarla bu kavramı açıklama gayretine girecektir. Kimisi imajın bir insanı veya kurumu tanımlayan çok önemli bir etken olduğunu belirtirken kimisi ise imaj kavramının aslında gerçeklikle alakası olmayan çeşitli algılar yoluyla oluşturulan bir kavram olduğunu ileri sürecektir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın imaj bireysel veya kurumsal anlamda artık bizim hayatımıza giren ve olmazsa olmazlar diye niteleyebileceğimiz kavramlar arasında yerini almıştır.

İmaj'ın, kişilerin bir obje, kurum ve başka bir kişi hakkındaki düşünceleri olduğunu belirten ve bu düşünceleri her zaman gerçekte var olan durum ile uyuşmayabileceğini hatırlatan Okay, bu durumda herkesin bir imajı olabilir ancak bu imajın olumlu olması için çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini söylemiştir(Okay, 2000; 255-256). Gerek iş yaşantımızda gerekse sosyal yaşantımızda sıkça karşılaştığımız ve giderek önemi artan bir kavram olarak imaj, genelde bireysel ve kurumsal anlamda değerlendirilmektedir.

Aslında her iki açıdan da bakıldığında aynı anlamı ifade etse de bireyler ve kurumlar imaj kavramına farklı yaklaşımlarla yorum katmaktadır.

Temel mesele de tam olarak burada başlamaktadır. İnsanların, kurumların veya firmaların kendileri hakkında hedef kitle tarafından ne düşünüldüğünü bilmek istemeleri imajları üzerine yapılan çalışmalar yapmalarına, ortaya çıkan sonuçlara göre de yeni politikalar geliştirmelerine sebep olmaktadır.

Türk Dil Kurumu (TDK) kaynaklarına göre imge, görüntü olarak ifade edilen imaj kavramı çeşitli kaynaklarda şöyle tanımlanmıştır: “İmaj, bir kişinin bir objenin görsel veya düşünsel olarak görüntülenmesi, fotoğraf, sinema ve televizyon aracılığı ile tekrar oluşturulmasıdır.” (Peltekoğlu, 2007; 287).

Tanıtmaya ve benimsetmeye öne geçen unsurlardan biri de imajdır. İmaj, hedef kitlenin, kurum ya da kuruluşu algılama fotoğrafıdır. Bir bakıma da güvenilir sözcüğünün arkasındaki güçtür (Bülbül, 2004; 8).

Günümüzde sıkça karşımıza çıkan imaj kavramı aslında tarihi oldukça eskiye dayanan bir kavramdır. İmaj kavramının çok eski tarihlerde ülkelerdeki orduların tanımlanması veya farklı ülke ordularının birbirinden ayırt edilmesi için ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. İmaj kavramının yüzyıllar önce ülkesini yöneten bir kralın kendisini ve ülkesini tanıtmaya amacıyla bir savaşta kalkanların üzerinde kullandığı sembol ile ortaya çıktığı bilinmektedir. Zaman içinde her ordunun aynı işareti kullanması üzerine doğan karışıklık sonucunda ise bu işaretler ve renkler imaj göstergesi olarak farklılaşmış ve her ülkeye özgü değişiklikler göstermiştir (Güzelcık, 1999; 143).

İmajın Öğeleri, İmaj kavramı tek başına var olan ve insanlar üzerinde etki oluşturan bir kavram değildir. İmajın oluşmasında ve istenilen etkiyi yapmasında etken olan faktörler imajın öğelerini oluşturmaktadır. İmajı oluşturan bu öğelerin varlığı ve bu öğelerin birbirleriyle olan etkileşimidir. Peki, nedir imajı oluşturan öğeler? Bu öğeler; bilgilenme düzeyi, sahip olunan yargılar ile sunulan olanak ve hizmetlerdir (Özüpek, 2005; 109).

Etrafımızda olan biten etkinlikler, gördüğümüz ve yaşadığımız olaylar, kitle iletişim araçlarından bizlere aktarılan veriler bizlerde bir bilgilenme düzeyinin oluşmasına sebebiyet verir. Bütün bu edindiğimiz bilgiler aslında bizlerin bir tutuma doğru yönelimimizi sağlamaktadır. Bu yönelimler sonucunda zihnimizde oluşan yargılarımız ise bizim algılama sürecimizde belirleyici olmaktadır. Karpata bu süreçle ilgili şu ifadeyi kullanmaktadır: “İçinde bulunulan çevresel, ekonomik, yasal koşullar; olanak ve hizmet öğesini oluşturmaktadır. Bu üç öğe (yargı-bilgilendirme düzeyi-olanaklar/hizmetler) algılama sürecinden geçer ve imajı oluşturur.” (Özüpek, 2005; 110).

İmajı oluşturan öğelerden sonra imajın insanlar üzerindeki fonksiyonlarına da değinmemiz gerekmektedir. İmajın fonksiyonları; bireyler üzerinde karar

verme süreçlerinde etkili olan, bireylerin imaj konusundaki fikirlerinin oluşmasında ve bir yargıya varmaları konusunda oluşan süreçleri ifade etmektedir.

Bu fonksiyonları şu şekilde sıralayabiliriz: “Karar fonksiyonu, basitleştirme fonksiyonu, düzen fonksiyonu, oryantasyon fonksiyonu, genelleştirme fonksiyonu.” (Okay, 2000; 256-257).

Bahsi geçen beş farklı fonksiyonda bireylerin karar verme süreçlerindeki yaşadıkları etkileşimi özetlemektedir. Karar fonksiyonunda bireyler sahip oldukları imajlar doğrultusunda o konudaki kararlarını gözden geçirirken, basitleştirme fonksiyonunda ise bireyler kendisine sunulan bilgiler arasından gereksiz gördüklerini eleyerek bir nevi süzgeçten geçirerek kendisine en uygun olanları almakta ve bu yönde karar sürecine geçmektedir. Düzen fonksiyonunda ise birey daha önceki aşamada kendisine göre basitleştirdiği bilgilerden geriye kalanları mevcut bilgileri ile uyuşan bir kategoriye sevk edecek ve bu şekilde karar verecektir. Bir diğer fonksiyon olan oryantasyon fonksiyonu da yine kişinin kendisine sunulan bilgileri yetersiz veya tutarlı bulmadığı durumlarda daha önceden edinmiş olduğu bilgiler ışığında yorumlaması ve değerlendirmeleri neticesinde mevcut duruma uyumlu hale getirmesini içermektedir. Son fonksiyon olan genelleştirme fonksiyonunda ise birey oryantasyon fonksiyonun devamı niteliğinde hareket ederek bildikleri konuları bilmedikleri konularla birleştirerek bir genellemeye varırlar.

Tüm bu imaj fonksiyonlarını detaylıca düşündüğümüzde başta da söylediğimiz gibi imajın bireylerin karar verme sürecinde ne derece etkili olduğu ve aslında bireye bu süreçte kolaylaştırıcı etki sağladığını anlamaktayız.

2. Kurumsal İmaj

Onlarca imaj çeşidinin her birisi kendi içerisinde önem arz etse de biz özellikle kurum imajı veya diğer ismiyle kurumsal imaj üzerinde duracağız. “Kuruluşun hedef kitlelerine yansıtılmak istediği görüntü ile kuruluş hakkında halkın genel izlenimine kurumsal imaj denilmektedir. Kurumsal imajı, yönetim anlayışı, müşteri ilişkileri, fiyatlandırma politikası, kalite, basındaki yansımalar ve iletişim çabaları oluşturmaktadır.” (Bülbül, 2004; 8).

1900’lü yılların başında başlayan kurum imajı oluşturma çabaları günümüzde bir hayli zirveye ulaşmıştır. Kurum bünyesinde yer alan her türlü materyalin kurumun kimliği ile özdeşleşecek şekilde tasarlanması, yazı tiplerinin, renklerin, logoların, aklımıza gelebilecek her detayın kurumun kimliği ile bütünleşmesi kurumsal imaj çalışmalarının bir sonucudur.

Hilton Oteli’nin koridorlarında yer alan lambaların Hilton’un kurum kimliğini çağrıştıracak şekilde tasarlanması veya Coca Cola firmasının

tüketicilerinin kendi şişelerini gözleri kapalı bir şekilde dahi tanıyabileceklerini söylemeleri kurum kimliği ve kurumsal imajın gücünü net bir şekilde tanımlamaktadır(Güzelcik, 1999; 147).

Bu iki örnek aslında bize şunu gösteriyor ki; kurumsal imaja sahip olmak yalnızca kuruma güzel bir isim vermek ya da bu ismi süslü şekillerle bezeyip tasarımlamak değil, kurumun ruhuna işleyecek bir kimlik kazandırmaktır. Yani bir kurum özelinde düşünmemiz gerekirse orada çalışanların giydiği kıyafetten tutun da kapı isimliklerine, binaların dış cephelerinden masalarımızdaki kaleme kadar kurumun imajını oluşturan öğelerin birbiriyle ahenk içinde olması şarttır.

“Planlı bir çaba olsun ya da olmasın, kurum hakkında zihinsel çağrışımların yaratılmasının önüne geçilemez.” (Peltekoğlu, 2012; 575)

Geçmiş yıllarda yalnızca görselliğe dayalı olan kurumsal imaj kavramı günümüzde ise imajı doğru yönetebilmeyi, hedef kitlenin kuruma olan inancını, çalışanların mutluluğunu vb. somut ve soyut duygu ve düşünceleri de içine almaktadır. Görsel unsurların, giyilen kıyafetin, takılan takının, hatta parfümün bile bireysel anlamda imaja katkı sunduğunu düşünüldüğünde firmaların, kurum ve kuruluşların da saygınlık ve itibar elde etmek amacıyla kurumsal imaja ihtiyaç duydukları aşikârdır.

“Kurumların oluşturdukları kurumsal imaj yoluyla tüketici nezdinde saygınlık kazanmaları, rakiplerinden farklı olan yanlarını ortaya koymaları stratejik ve planlı bir iletişim sürecini beraberinde getirecektir.” (Selvi ve Şentürk Acar, 2019; 310).

Hedef kitle ile doğrudan bir duygusal bağ kurmak ve kurum imajını güçlendirmek için ortak çaba şarttır. Kurumsal imaj alanında başarıyı yakalamak isteyen kurumların gerekli adımları atmadan başarı beklemeleri sadece zaman kaybı getirecektir. Buldukları, kurumsal imaj alanında kurumsal başarıyı getirecek doğru adımları şöyle sıralıyor: “Altyapı oluşturmak, dış imajı oluşturmak, iç imajı oluşturmak, soyut imajı oluşturmak.” (Buldukları, 2015; 170-174).

Yukarıda sayılan adımları doğru şekilde tesis eden kurumlar, kurumsal imaj anlamında belli bir yol almış olacaklardır. Fakat unutulmaması gereken şudur ki; kurumsal imaj belli şartları yerine getirilerek oluşturulan ve devamlılığı olan bir olgu değildir. Devamlılığın sağlanması için kurumun sürekli olarak bu dinamiklerini gözden geçirmesi, yıllara göre sektörün nabzını tutması, gerekiyorsa imaj çalışmalarını yenilemesi, güncellemesi ve günün şartlarına ayak uydurması şarttır. Aksi halde imajın oluşturulup kendi haline bırakılması durumunda kurumlar yanılığa düşecektir.

3. Sosyal Medya

Sosyal medya gibi uçsuz bucaksız bir dünyaya açılacaksa eğer kapılarımız öncelikle sosyal medyanın tarihçesinden, dünyada ve ülkemizdeki internet serüveninden bahsetmeden ilerlememiz mümkün olmaz. Son yüzyılda tüm dünyada hızlı bir teknolojik gelişme yaşanmaktadır. Bizden önceki nesillerde bizler de bu değişimi fazlasıyla hissediyor, bu değişimi yaşıyor hatta biz de bu değişime ayak uydurarak alışkanlıklarımızı değiştiriyoruz.

Hayatımızın en uç noktalarına kadar dokunan teknoloji artık savaşlardan yeme içme alışkanlıklarımıza, tıptan alışverişimize, sanattan spora kadar pek çok alanda bizleri kendisine bağımlı hale getirmiştir. Bilgiye ulaşmanın çok zor olduğu bir çağdan bilgi bolluğuna hatta bilgi kirliliğine ulaştığımız bir dönem yaşamaktayız.

3.1. Dünya’da İnternet

İnternette ilgili ilk araştırmaların 1960’lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde başladığını ve yine 1980’li yıllarından başından itibaren internetin kullanılmaya başlandığını bilmekteyiz. “1969 yılında ABD Savunma Bakanlığı’nda ARPANet’in kurulması ile yani askeri bir proje olarak başlayan internet çalışmaları aslında düşmanın erişmesini zorlaştırmak için yaratılmış, hiyerarşik, erişimin hiyerarşiye göre belirlendiği bir ağıdır.” (İnternetin kısa tarihçesi (01.06.2011) www.haber7.com 25.05.2023 tarihinde URL’DEN erişim.)

İnternet ağının yaygınlaşması ile 1980’li yıllardan itibaren hayatımıza giren internet ülkemizde ise ilk olarak 12 Nisan 1993 tarihinde TÜBİTAK, ODTÜ ve Ege Üniversitesi olmak üzere yalnızca üç kurumda resmi olarak kullanıma sunulmuştur(Bölükbaş, 2005; 13).

“1980’li yıllara baktığımızda ise internet ağının yaygınlaşmaya başladığını görmekteyiz. Daha sonraki süreçte, aynı ağ üzerinde geliştirilen TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol) protokolü, 1983 yılından itibaren ARPANet üzerinde kullanılmaya başlanmıştır. İlk internet omurga ağının oluşturulması ise 1986 yılında NSFNet (NationalScience Foundation – Ulusal Bilim Vakfı) tarafından gerçekleştirilmiştir. O zamana kadar askeri amaçlar için kullanılan İnternet’in halka açık hale gelmesi 1989 yılından sonra olmuş; 1990 Haziran’ında TCP/IP’nin ilk kullanıldığı ağ olan ARPANet’in kullanımdan kaldırılmasına rağmen bu ağın yerini ABD, Avrupa, Japonya ve Pasifik ülkelerinde ticari ve hükümet işletimindeki omurgalar (backbone) almış, TCP/IP protokolü ve internet 90’lı yıllardan itibaren büyük bir ivme kazanmıştır.” (Dünya’da İnternetin Gelişimi, www.internetarsivi.metu.edu.tr 25.05.2023 tarihinde URL’den erişim.)

3.2. Türkiye’de İnternet

Türkiye’de ilk internet bağlantısı, 12 Nisan 1993 tarihinde yapılmıştır (Bölükbaş, 2005; 13) İlk yıllarında sadece TÜBİTAK ve üniversitelerin kullanımına izin verilen ve sadece ODTÜ ve Ege Üniversitesi üzerinden bağlanılan internet günümüzde yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

“Türkiye’de ilk olarak 1993’te ODTÜ’den Ankara-Washington arasına kurulan bir kiralık hat ile gerçekleştirilen internet bağlantısı 64 Kbps hız ile hayata geçti. İnternetin evlere girmesi, servis sağlayıcılarının ortaya çıkması ve çeşitlenmesiyle oldu. İnternetin ilk yıllarında bireylerin ağa erişim için en fazla kullandığı yöntem çevirmeli kullanımdı. Türkiye’nin GSM teknolojisiyle tanışması ise 1994 yılında gerçekleşti. GSM ilk kez Ankara, İstanbul ve İzmir’de kullanıcılara hizmet vermeye başladı. Türkiye, 2000’li yıllarda internete bağlanmak için ADSL teknolojisiyle tanıştıktan sonra çevirmeli bağlantı bir kenara itildi, internete bağlanma hızında artış yaşandı.” (Türkiye’de internetin hızlı tarihi, <https://businessht.bloomberght.com>, 28.05.2023 tarihinde URL’den erişim.)

İlerleyen yıllarda evlerimize de girmeye başlayan internet artık yaygın bir kullanım alanı bulmuş ve bilgisayar, telefon, tablet vb. teknolojik cihazlarla birlikte bilgiye ulaşım hızımız da akıl almaz bir seviyeye ulaşmıştır.

3.3. Dijitalleşen Toplum

Hayatımıza hızlı bir şekilde giren bilgisayar, telefon, tablet vb. teknolojik cihazlarla birlikte bilgiye ulaşım hızımız da akıl almaz bir seviyeye ulaştı. ‘Dijital Çağ’ olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde dijital dönüşüm de kaçınılmaz bir hale geldi. Teknoloji ve yaşamımızın birlikteliği geleceği şekillendirecek bir hale gelirken yalnızca kişisel anlamda değil tüm hayatımızda dijitalleşme önemli bir konuma gelmiş, özellikle internet hizmetlerinin erişilebilir hale gelmesi ile fiziki mesafeler ortadan kalkmıştır. Bu gelişmeler teknolojinin gelişimini hızlandırırken aynı zamanda hizmet kalitesini arttırmış, insanların da yaşam kalitesini yükseltmiştir. Mesafeleri ortadan kaldıran bu teknolojik gelişmeler geleneksel üretim ve hizmet sistemlerinden dijital ve akıllı sistemlere geçiş yapılmasını hızlandırmıştır.

3.4. Türkiye’de İnternet Kullanım Verileri

İnternet kullanımının giderek yaygınlaştığı ve hatta artık yalnızca bilgisayarlarımızdan değil telefonlarımızdan ve tabletlerimizden tutun da bileğimize taktığımız saatlerden dahi kolayca ulaşabildiğimiz internetin kullanım verilerine göz atacak olursak TÜİK’in (Türkiye İstatistik Kurumu) dikkat çekici istatistikleri ile karşılaşıyoruz.

TÜİK'in hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre; "2021 yılında hanelerin %92,0'inin evden internete erişim imkânına sahip olduğu gözlenirken bu oran 2022'de %94,1, 2023 yılında ise %95,5 olarak gerçekleşti. İnternet erişim imkânı olan hane oranı İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 1. Düzeye göre, en yüksek olan bölgeler sırasıyla, %98,7 ile TR1 İstanbul (İstanbul), %98,3 ile TR5 Batı Anadolu (Ankara, Konya, Karaman) ve %94,4 ile TR3 Ege (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) olarak gerçekleşti." (Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022, (26.08.2022), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.05.2023 tarihinde URL'den erişim.)

İnternet kullanım oranlarına bakıldığında ise "16-74 yaş grubundaki bireylerde 2021 yılında %82,6 olan oranın 2022 yılında %85,0, 2023 yılında ise %87,1 olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda istatistiklere göre erkeklerin internet kullanım oranının 2022 yılında %89,1, kadınların ise %80,9 olduğu görülürken, 2023 yılında internet kullanım oranı; erkeklerde %90,9, kadınlarda %83,3 olarak gözlemlenmiştir." (Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023, (29.08.2023), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.11.2023 tarihinde URL'den erişim.)

3.5. İnternet Kullanım Amaçları

İnternetin bu kadar yoğun olarak kullanıldığı ülkemizde bireyler interneti hangi amaçlarla kullanıyor? Sorumuzun cevabını TÜİK istatistikleri detaylı bir şekilde açıklıyor. 2022 yılında TÜİK tarafından açıklanan verileri ele aldığımızda internetin bireyler tarafından kullanım amaçlarına ve türlerine bakmaya çalışacağız.

"İnternet üzerinden kamu hizmetlerinden yararlanan bireylerin oranı %68,7 oldu. E-devlet hizmetlerini kullanım amaçları arasında, %64,4 ile resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından kendisi hakkında saklanan kişisel bilgilere erişme ilk sırayı aldı. Bunu, %48,5 ile kamu kurumlarından veya kamu hizmetlerinden bir randevu alma veya rezervasyon yaptırma ve %44,1 ile kamu kuruluşlarına ait web sitelerinden bilgi edinme takip etti. Son 12 ayda internet kullanan bireylerin internet üzerinden özel kullanım amacıyla mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme (e-ticaret) oranı, 2021 yılında %44,3 iken 2022 yılında %46,2 oldu. Cinsiyete göre internet üzerinden mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme oranı erkeklerde %49,7 iken kadınlarda %42,7 oldu. Bu oran, bir önceki yıl sırası ile %48,3 ve %40,3 olarak gerçekleşti." (Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022, (26.08.2022), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.05.2023 tarihinde URL'den erişim.)

Bu oran, en son mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme zamanlarına göre incelendiğinde; “Bireylerin %33,6’sının son 3 ay içinde (2022 yılı ilk 3 ayı) mal veya hizmet satın aldığı ya da sipariş verdiği görüldü. Bu oran, geçen yılın son 3 ayı içinde (2021 yılı ilk 3 ayı) %32,4 oldu. İnternet üzerinden son 3 ay içinde eğitim, mesleki veya özel amaçlar için öğrenme faaliyeti gerçekleştiren bireylerin oranı, 2021 yılında %17,1 iken 2022 yılında %15,9 oldu. Bu oranın 2022 yılında erkekler için %15,6, kadınlar için ise %16,3 olduğu görüldü.” (Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022, (26.08.2022), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.05.2023 tarihinde URL’den erişim.)

“İnternet üzerinden kamu hizmetlerinden yararlanan bireylerin oranı %73,9 oldu. E-devlet hizmetlerini kullanım amaçları arasında, % 69,6 ile resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından kendisi hakkında saklanan kişisel bilgilere erişme ilk sırayı aldı. Bu oranı, % %51,3 ile kamu kurumlarından veya kamu hizmetlerinden bir randevu alma veya rezervasyon yaptırma ve % %48,2 ile kamu kuruluşlarına ait web sitelerinden bilgi edinme takip etti. Son 12 ayda internet kullanan bireylerin internet üzerinden özel kullanım amacıyla mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme (e-ticaret) oranı, 2021 yılında %44,3, 2022 yılında %46,2 olarak tespit edilirken bu oran 2023 yılında ise %49,5’e yükseldi. Aynı zamanda cinsiyete göre internet üzerinden mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme oranı erkeklerde %52,4 iken kadınlarda %46,6 ise oldu.” (Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023, (29.08.2023), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.11.2023 tarihinde URL’den erişim.)

Bu oranı daha detaylı incelemeye başladığımızda şu sonuçlara ulaşıyoruz: En son mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme zamanlarına baktığımızda; “İnternet üzerinden 2023 yılının ilk 3 ayı içerisinde mal veya hizmet satın alan ya da sipariş veren bireylerin %75,5’i giyim, ayakkabı ve aksesuar satın almıştır. Bunu, %47,6 ile lokantalardan, fast food zincirlerinden, catering şirketlerinden yapılan teslimatlar, %37,1 ile gıda ürünleri, %32,2 ile kozmetik, güzellik ve sağlık ürünleri ve %28,8 ile temizlik ürünleri, kişisel bakım malzemeleri takip etmiştir. Bu bireyler cinsiyete göre incelendiğinde ise; erkeklerin %69,3’ü giyim, ayakkabı ve aksesuar, %48,9’u lokantalardan, fast food zincirlerinden, catering şirketlerinden yapılan teslimatları ve %37,2’si gıda ürünlerini; kadınların ise %81,7’si giyim, ayakkabı ve aksesuar, %46,4’ü kozmetik, güzellik ve sağlık ürünleri ve %46,4’ü lokantalardan, fast food zincirlerinden, catering şirketlerinden yapılan teslimatları satın aldığını görmekteyiz. (Hane halkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023, (29.08.2023), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.11.2023 tarihinde URL’den erişim.)

Ayrıca internet kullanımında bireyler eğitim-öğretim, mesleki ve özel amaçlar için öğrenme faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu oran pandemi döneminde daha yüksekken 2022 yılında az da olsa düşüşe geçmiş, 2023 yılında ise yeniden artış eğilimine girmiştir. “İnternet üzerinden son 3 ay içinde eğitim, mesleki veya özel amaçlar için öğrenme faaliyeti gerçekleştiren bireylerin oranını incelediğimizde de bu oranların 2023 yılında bir önceki yıla göre 2,8 puan artarak %18,7 olduğunu görüyoruz. Bu oranın cinsiyete göre dağılımında ise erkekler %18,1, kadınların ise %19,4 olduğu görüldü.” (Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023, (29.08.2023), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.11.2023 tarihinde URL’den erişim.)

Görüldüğü gibi internet pek çok amaçla kullanılırken genel manada hane halkı interneti alışveriş, iletişim ve kamudaki e-uygulamalar olmak üzere ihtiyaçları doğrultusunda farklı alanlarda kullanılmaktadır. Kamuya ait e-uygulamaları kullanan birey sayısında artış görülürken aynı zamanda satın alma oranlarında da bir önceki yıla göre artış görülmektedir. Pandemi döneminde yaşanan tüketim alışkanlıklarının da etkisi olduğu gerçeğinden hareketle internetin genel anlamda alışveriş için kullanılması normal karşılanabilir. Burada dikkat çeken diğer bir detay ise alışveriş uygulamalarını kullanan bireylerin çoğunluğunu erkek bireylerin oluşturmasıdır.

İnternet kullanımında sosyal medya platformlarının kullanım verilerine baktığımızda ise bireylerin en fazla kullandıkları sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları %84,9 ile WhatsApp, %69,0 ile YouTube ve %61,4 ile Instagram oldu. Bir mesajlaşma uygulaması olan whatsapp’ın genellikle bir haberleşme ve duyuru aracı gibi kullanılıyor olması bu oranın artmasına sebep olmuştur.

En fazla kullanılan sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları cinsiyete göre incelendiğinde de; erkeklerin en fazla %88,7 ile WhatsApp, %72,6 ile YouTube ve %63,5 ile Instagram uygulamalarını, kadınların %81,1 ile WhatsApp, %65,4 ile YouTube ve %59,3 ile Instagram uygulamalarını kullandığı gözlemlendi. (Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023, (29.08.2023), <https://data.tuik.gov.tr/>, 25.11.2023 tarihinde URL’den erişim.)

3.6. Sosyal Medya

İnternetin dünya ve ülkemiz açısından gelişim sürecini ele aldıktan sonra özellikle internetin tüketim alışkanlıkları, hangi amaçla kullanıldığı ve buna benzer detayları paylaştıktan sonra bu bölümde sosyal medya kavramını ele alacağız. Özellikle ikinci nesil internet olarak bilinen Web 2.0 ile kullanılmaya başlanan sosyal medya uygulamaları başlarda bireysel olarak kullanılan uygulamalar olsa da zaman içinde kurum ve kuruluşların yanı sıra firmaların da ilgi alanına girmeye başlamıştır.

Sosyal medyaya kavramsal açıdan baktığımızda literatürde pek çok tanıma, düşünceye veya kalıba rastlamak mümkündür. Net bir kavramsal ifadesi olmamakla birlikte sosyal medya ile ilgili yapılan tanımlamalara baktığımızda şu ifadeleri görmekteyiz:

“Her ne kadar genel kabul görmüş bir tanımı olmasa da basitçe işbirlikçi, kullanıcı tarafından içerik üretilmesine ve geliştirilmesine izin veren internet tabanlı uygulamaları kapsamaktadır.”(Akar, 2010; 17).

“Yeni nesil web teknolojilerinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan, zamansal ve mekansal olarak birbirinden farklı yerlerde bulunan kullanıcıları sanal bir ortamda bir araya getiren kavramdır.” (Karlı, 2014; 274).

“Sosyal medya, kullanıcıların farklı kanallar kullanarak evresiyle iletişim kurmalarını, fikir düşünce, haber vb. şeyleri bu çevresiyle paylaşmasına izin veren web siteleri, çevrimiçi platformlar ve diğer interaktif iletişim teknolojilerini içine alan bir kavramdır.” (Manavcıoğlu, 2015; 25).

Üç farklı isimden alıntı yaptığımız sosyal medya kavram tanımlaması için görüldüğü üzere ortak bir tanım mevcut değildir.

Sosyal medyaya dair karşılaştığım en kapsamlı tanımı Yücesoy şu şekilde yapmaktadır: “Kullanıcıların başka kullanıcılar ile bilgi ve görüşlerini paylaşarak etkileşim kurduğu, kullanıcıya kendi çalışma veya arkadaş grubunu seçmesini, paylaşmak istediği veriyi düzenlemesini, değiştirmesini, kaldırmasını veya sınırlandırmasını sağlayabilen, paylaşımlarını görünür kılmak için bağlantılar oluşturabilen çevrimiçi araçlar ve web siteleri.” (Yücesoy, 2017; 18).

Teknolojinin gelişimi, buna bağlı olarak toplumun dönüşümü gibi faktörlerle sosyal medya platformları da kullanılmaya başladığı günden bu yana bir gelişim içindeler. Facebook, instagram, snapchat, whatsapp, twitter, youtube gibi uygulamalar özellikle de cep telefonlarında kullanılmaya başlanmaları ile birlikte milyonlarca insanın kullandığı platformlar haline geldi. Sosyal medya, Marshall McLuhan’ın ‘küresel köy’ benzetmesinde olduğu gibi dünyanın çok farklı yerlerindeki insanları ortak bir ağda toplayıp birbirleriyle iletişim kurmalarına fırsat vermektedir. Yalnızca iletişim değil dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan bir olayla ilgili de bilgi sahibi olmamızı sağlayan sosyal medya ağları haber kaynağı olarak da hayatımızda yerini almıştır(Gezgin, 2018; 13).

Geçmiş dönemde klasik türdeki kitle iletişim araçları vasıtasıyla üretilen içerikler sınırlı sayıda insanla paylaşıldı. Şimdi ise gönderen ve alıcı tanımlamaları değişmiş artık herkes kamerası bulunan fotoğraf ve video çekebilen telefonları sayesinde aynı telefon üzerinden sosyal medya araçları aracılığıyla potansiyel bir gönderici konumuna erişmiştir. Alıcı kavramı da buna

bağlı olarak sınırı olmayan bir alana yayılmıştır. Bu durum Berger'in "medya mesaj üreticisinin kendisidir." ifadesini pekiştiriyor(Berger, 2018; 190).

Kullanımı giderek yaygınlaşan ve hemen her yaş grubundan bireye ulaşan sosyal medya artık toplumda bağımlılık düzeyine ulaşmış durumdadır. Sosyal medya katılımcılarını aktif ve pasif diye ayırmamız gerekirse; aktif kullanıcıları internete ulaşabildikleri her noktada sosyal medyada yer alarak buradaki iletişime direk olarak katılım sağlayan kitle olarak tanımlayabiliriz. Pasif kullanıcıları ise sosyal medyadaki paylaşımları sadece takip eden fakat herhangi bir paylaşımda bulunmayan kullanıcılar olarak niteleyebiliriz(Bilkay, 2019; 39).

3.7. Facebook

Uluslararası ölçekte baktığımızda sosyal ağ platformlarının atası olarak tanımlayabileceğimiz Facebook'un, 2004 yılında üniversite öğrencilerinin aralarındaki iletişimi sağlamak amacıyla kurulduğunu görmekteyiz. Mark Zuckerberg tarafından ilk etapta yalnızca Harvard Üniversitesi öğrencilerinin kullanımı için kurulan Facebook, kısa bir süre içinde birçok eğitim kurumunda kullanılmaya başlamış, 2006 yılından itibaren ise tüm dünyanın kullanımına sunulmuştur(Sayimer, 2008; 127).

Aylık aktif kullanıcı sayısı 2,96 milyara ulaşan Facebook, kullanıcı sayısındaki artış eğilimini halen sürdürmektedir. Facebook'un Türkiye'de 34,40 milyon kullanıcısı bulunurken, platformunun kullanım için getirmiş olduğu 13 yaş sınırlandırması nedeniyle ülkemizdeki hedef kitlenin yüzde 50,5'inin 2022'de Facebook'u kullanma potansiyeli bulunuyor. Facebook'un Türkiye'deki reklam erişimi nüfusuna baktığımızda ise yüzde 40,3 gibi bir değerle karşılaşıyoruz. Aynı zamanda reklam kitlesinin de yüzde 34,4'ünü kadınların oluşturduğunu, yüzde 65,6'sını ise erkeklerin oluşturduğunu görmekteyiz. (2023 yılı Facebook reklam ve pazarlama istatistikleri, (10.04.2023), <https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/2023-yili-facebook-reklam-ve-pazarlama-istatistikleri/>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim.)

Görüldüğü üzere 2004 yılında kurulmasına rağmen gelişimini sürdüren ve kendisinden sonra pek çok sosyal platformun katılımıyla birlikte kullanıcı sayısının düşeceği öngörülen Facebook, aksine kullanıcı sayısını günden güne arttırmıştır. Bunun sebeplerinin başında ise Facebook'un hem tüketicilerin hem de üreticilerin ihtiyaçlarına cevap veren ve basit bir arayüz kullanan yapısı olması yatmaktadır(Koçyiğit, 2015; 55).

Toplumdaki bireylerin kimi arkadaş bulmak amacıyla kimi fotoğraf, resim, video, müzik ve fikir paylaşmak amacıyla kimisi oyun oynamak amacıyla kimileri örgütlenme amacıyla kimisi siyasal amaçlı kimisi ticaret amacıyla Facebook kullanıyor. Yapılan araştırmalar bireylerin Facebook kullanmaya

yönelik ortak bir eyleme müdahil olma yükümlülüğü olan ‘biz niyeti’ üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu gösteriyor. Facebook kullanan grupların aslında farklı bireyler olmalarına rağmen ortak değerleri benimsediklerini fark ettiklerinde platformun kullanılmasında ‘biz niyeti’ne daha fazla eğilim gösterdikleri gözlemlenmiştir(Toprak, A. ve diğerleri, 2009; 59).

3.8. Twitter

İngilizce kullanımı ile cıvıldamak anlamına gelen Twitter, kişiler arasındaki anlık iletişim olanağı sağlaması ve cep telefonları marifetiyle kolayca kullanılabilmesi gereği çok sayıda kullanıcıya ulaşmış ve sosyal medya platformlarının en çok kullanılan uygulamalarından birisi haline gelmiştir(Cereci, 2019; 70).

“Twitter, kullanıcıların ‘tweet’ olarak bilinen mesajları yayımladığı ve birbirleriyle etkileşimde bulunduğu Amerikan bir mikroblog ve sosyal ağ hizmetidir. Jack Dorsey, Noah Glass, Biz Stone ve Evan Williams tarafından 2006 yılında kullanıma açıldı. 2013’te en çok ziyaret edilen 10 internet sitesinden biri oldu ve ‘İnternetin SMS’i’ olarak tanımlandı. 2020 yılında 339,6 milyon aktif kullanıcıya ulaştı.” (Twitter, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Twitter>, 26.05.2023 tarihinde URL’den erişim)

2022 yılında Elon Musk tarafından satın alınan Twitter, 2023 yılı itibariyle toplam 1,3 milyar kullanıcı sayısına ulaşmıştır. Günlük ortalama 500 milyon tweet atıldığı Twitter’da dakikada ise 350 bin tweet atılıyor. Twitter kullanıcılarının cinsiyet dağılımına baktığımızda ise tüm kullanıcıların %72.70.4’ünün erkek, %27.39.6’sının ise kadın olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra Twitter kullanımının %80’inin mobil cihazlar üzerinden gerçekleştirildiğini görmekteyiz. (Twitter İstatistikleri, <https://www.websiterating.com/tr/research/twitter-statistics/> 26.05.2023 tarihinde URL’den erişim). Ülkemiz ise 11,8 milyon Twitter kullanıcısı ile dünyada altıncı, Avrupa’da ise ikinci sırada yer alıyor. (Türkiye’de Twitter Kullanıcı Sayısı, <https://www.memurlar.net/>, 26.05.2023 tarihinde URL’den erişim.)

Twitter hizmete sunulduğu ilk yıllarda içerik üretme ve paylaşma amacıyla kullanılmaya başlanmış fakat 2017 yılına kadar içerikleri 140 karakter ile sınırlı tuttuğu için eleştirilmişti. 2017 yılından sonra ise içerik paylaşımında 280 karaktere kadar kullanım imkânı sunan Twitter böylece kullanıcılarının eleştirilerini dikkate alan sosyal platformlardan birisi olmuştur.

Twitter, içerik üretiminin yanı sıra pek çok güvenilir medya organı, kamu kurumları, özel şirketler gibi farklı kurum ve kuruluş tarafından içerik dağıtım amacıyla kullanılmaya başlanmıştır(Vergili, 2019; 81). Twitter, içerik üretilen

ve paylaşılan bir platform olmasının yanında ulusal ve uluslar arası çapta gerçekleşen olaylarda haber kaynaklarına ek olarak bilgi edinme ve yayma aracı olarak da kullanılmaktadır(Ergün, 2018; 30). Bu da Twitter'ın toplumsal olaylarda haberleşme ve örgütlenme aracı olarak kullanılmasına sebep olmaktadır.

Twitter'ın sevilen bir uygulama olmasının diğer bir yanı da uygulamanın ünlü kişiler tarafından da kullanılıyor olmasıdır. Bireyler hayranlık duydukları ya da hayatlarını, fikirlerini, görüşlerini merak ettikleri isimleri takip etmek amacıyla twitter kullanmaktadırlar. Bunun yanı sıra ünlü simaların twitter kullanıyor olması uygulamayı prestijli bir hale getirmekte ve bu durumda twitter kullanıcılarını ayrıcalıklı yapacağı düşüncesini doğurmaktadır.

3.9. Youtube

Üç genç arkadaşın çekmiş oldukları videoyu paylaşmak isteği ile başlayan serüven şu an dünyanın en çok kullanılan video paylaşım sitesinin tasarlanması ve kurulması için ilk adımdı. 2005 yılında kurulan Youtube, günümüzde Google'dan sonra dünyanın en büyük ikinci arama motoru konumuna yerleşmiştir. 76 farklı dilde kullanılabilen ve internet kullanıcılarının %95'ine hizmet veren Youtube, şu an 1,5 milyardan fazla kullanıcıya ulaşmış durumdadır(Saruhan, 2019; 275).

Ülkemizde de çok aktif bir şekilde kullanılan Youtube, aylık 25 milyon izleyiciye ulaşmış durumda. İnsanlar genellikle eğlenmek, bilgi edinmek, özgün içeriklere ulaşmak ve alacakları bir ürünün araştırmasını yapmak amacıyla Youtube izliyorlar.

Saruhan'ın araştırmalarından birkaç detay daha paylaşmamız gerekirse; bir ürün satın alan tüketicilerin %63'ü mutlaka alacakları ürünle ilgili tanıtıcı videoları Youtube üzerinden izliyor. Özellikle otomobil satın alan tüketicilerin %62'si otomobil almadan önce Youtube üzerinden tavsiye, araştırma ve bilgi edinme amaçlı videoları izliyorlar(Saruhan, 2019; 276)

Youtube aynı zamanda insanların evlerindeki dinlenme zamanlarında yaptıkları televizyon izleme alışkanlıklarını da değiştirerek kullanıcıların istedikleri zaman diliminde istedikleri içeriği izlemelerine fırsat sunmuştur. Bu durum bireylerin geleneksel film izleme alışkanlıklarını değiştirerek insanlara yeni bir seçenek sunmuştur(Cereci, 2019; 78).

Youtube'da en çok tercih edilen içeriklere baktığımızda ise %67 oranında müzik dinlemek amacıyla kullanıcı yer alırken %52 civarında bir kullanıcı kitlesinin de komik videolar izlemek için Youtube izlediğini görüyoruz. Yemek yapımı veya tamir tadilat işlemlerin nasıl yapılacağına dair videoların izlenme

oranları %30'larda seyrederken teknoloji ve elektronik içerikli videoların izlenme oranları ise %27 civarında yer alıyor(Saruhan, 2019; 277).

Dünya tarafından kabul görmüş ve sıklıkla izlenen bir platform olan Youtube, bünyesinde barındırdığı analizlerle de izleyicilerinin beğenisini topluyor. Youtube, izlenen videoların hangi yaş aralığında, hangi cinsiyette ve hangi bölge/şehirlerde izlendiğine dair paylaştığı detaylı analizleri kullanıcıları ile veri olarak paylaşmaktadır(Keleş, 2018; 110).

3.10. İnstagram

2012 yılında Facebook tarafından satın alınan İnstagram, sosyal bir ağda fotoğraf paylaşmanıza izin veren bir platformdur. Kullanıcıların çok kolay bir şekilde fotoğraflarını paylaşmalarına hatta bu fotoğrafların çok profesyonelce çekilmişçesine filtreler uygulayarak daha beğenilmesine imkân sunan İnstagram, diğer sosyal ağlara oranla etkileşimin en yoğun olarak yaşandığı platform haline gelmiştir.

İstatistiklere baktığımızda İnstagram'ın aylık 1.28 milyardan fazla aktif kullanıcıya ulaştığını, günlük ise 500 milyon aktif kullanıcıya hitap ettiğini görmekteyiz. Ayrıca dünyanın en çok ziyaret edilen yedinci web sitesi olan İnstagram'da paylaşılan görsellerin Facebook'ta paylaşılan görsellere göre %23 daha fazla etkileşimi mevcuttur. (İnstagram İstatistikleri, <https://www.websiterating.com/tr/research/instagram-statistics/>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim)

Hizmete sunulduğu ilk yıllarda Apple markasının İphone telefonları için kullanılan İnstagram daha sonraki yıllarda Android uygulamasının da geliştirilmesiyle birlikte daha fazla kullanıcıya ulaşmıştır. Özellikle akıllı telefonların yaygınlaşması İnstagram'ın da yaygınlaşmasında büyük bir etken olmuştur(Cerici, 2019; 73).

İnstagram, Facebook ve Twitter ile kıyaslandığında en fazla etkileşim yaratan platform haline geldiğini görmekteyiz. İnstagram üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmalar genellikle bireylerin İnstagram'da geçirdikleri zamanı eğlenceli buldukları ve hayatın sıkıcılığından uzaklaştıkları yönünde fikir edinmemize imkân veriyor.

Kullanıcılar İnstagram'ı genellikle, dinlenme zamanlarında, uyumadan önce yataklarında, seyahatlerinde ve yeme içme ihtiyaçlarını giderecekleri kafe tarzı yerlerde boş zamanları değerlendirmek amacıyla kullanıyorlar.

İnstagram'ın kullanım amaçlarına baktığımızda ise kendi kullanıcı tecrübelerimiz ve etrafımızdaki insanların kullanım şekillerine bakarak genellikle kendi yaptıklarımızı, gezdiğimiz yerleri, eğlenceli anlarımızı başkaları için paylaşmak, eski zamanlardaki albüm anlayışının benzeri şeklinde

İnstagram'ı bir arşiv gibi düzenlemek, ünlüler ve arkadaşlarımızın yaptıklarından haberdar olmak amacıyla kullandığımız görülmektedir.

Son dönemde reels adı verilen ve pek çok kullanıcı tarafından sevilerek kullanılan video özelliğiyle çoğunlukla video odaklı bir platforma dönüşen İnstagram'ın Türkiye'deki kullanıcı sayısı ise 52 milyonu aşmış durumda. (İnstagram'ın Türkiye'deki kullanıcı sayısı 50 milyonu aştı, <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim.)

İnstagram'ın bireylere sunmuş olduğu alışveriş olanakları da bireyleri bu platforma yönlendirmekte hatta alışveriş sitelerine nazire yaparcasına sunmuş olduğu ürün seçenekleri ile keyifli ve ekonomik alışveriş imkânı sunmaktadır. Bu durum özellikle alışverişe yatkın olan genç bireylerin dikkatini son derece çekmekte ve genç bireyler diğer özelliklerinin yanı sıra İnstagram'ı alışveriş amacıyla da kullanmaktadır(Cereci, 2019; 74).

4. Kurumsal İmaj Açısından Sosyal Medyanın Rolü

Kurumsal iletişim; herhangi bir kurum veya kuruluşun kendi içerisinde belirlemiş olduğu amaçlar ve hedefler doğrultusunda faaliyet gösteren birimler ve bu birimlerin gerek kendi içinde gerekse kurum dışı unsurlarla yürütmüş olduğu iletişim modelinin adıdır.

Bu bakımdan değerlendirmek gerektiğinde kurumsal iletişim, kurum içerisindeki bütün paydaşların kurumun ortak amaçları doğrultusunda birbirleriyle olan etkileşimini sağlamakla kalmayıp, bu etkileşim sonucunda oluşan güçlü iletişim de kurumun dışarıdan başarılı ve güçlü imajı için son derece önemlidir. (Dilber, 2018; 29). Günümüzde kurumların başarısı ya da başarısızlığı kurumsal iletişim bölümlerinin yapmış olduğu çalışmalarla paralel bir seyirdedir. Bir kurumun dışarıdan nasıl görüldüğü, hedef kitle üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığı, başarılı bulunup bulunmadığı, o kurumun kurumsal iletişimi bünyesinde yapılan çalışmalarla yakın bir ilişki içindedir.

Solmaz kurumsal iletişimi şu şekilde tanımlıyor: “Kurumsal iletişim, kurumun amaç ve hedeflerine ulaşması işleyişini sağlaması için gereken üretim ve yönetim süreci içinde, kurumu oluşturan bölüm ve ögeler arasında eşgüdümü, bilgi akışını, motivasyonu, bütünleşmeyi, değerlendirmeyi, eğitimi, karar almayı ve denetimi sağlamak amacıyla belli kurallar içinde gerçekleşen iletişim süreci olarak tanımlanır.” (Solmaz, 2004; 107). Yani diğer bir deyişle kurumlarda görev alan kurumsal iletişim birimlerinin asıl amacı hedef kitle olarak belirlenen gruplar üzerinde istenilen düzeyde olumlu imaj oluşturma çabasıdır. Bu olumlu imaj zor ve meşakkatli bir sürecin ardından edinildiği gibi bu imajın korunması da aynı derecede zorluk taşımaktadır. İşte burada kurumsal iletişim devreye girmektedir. Kurumsal iletişimde amaç kurum adına olumlu

imajı edinmek ve edinilen olumlu imajın kurumun devamlılığı için korunmasıdır. Tam da bu noktada kurumsal imaj yönetimi devreye girmektedir. Kurumsal imajın oluşturulması kadar sürdürülebilirliğinin sağlanması konusunda da kurumsal imaj yönetimi son derece önemlidir. Kurumun dış dünyaya açılan kapısını olan kurumsal iletişim faaliyetleri kurumsal imajın yönetimi için kritik bir bölümdür. Kurumsal iletişim bölümleri içinde üretilen içeriklerin niteliklerinin yanı sıra bu içeriklerin kamuoyuna sunuş biçimleri de kurumsal imaj yönetiminin ne kadar önem arz ettiğinin bir göstergesidir. Kurum bünyesindeki tanıtım faaliyetleri, bilgi paylaşımları ne kadar planlı, doğru ve stratejik olursa kurumsal imaj yönetimi de o derece sağlıklı olacaktır.

Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte yazılı ve basılı medyanın yerini artık yeni medyanın almasıyla kurumlarda da buna bağlı olarak sosyal medya aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Z kuşağı diye tabir edilen nesil tarafından yoğun bir şekilde takip edilen yeni medya araçları yaşantımızın her alanında yer edinirken bu değişime açık olan kamu kurumları ve özel şirketler de sosyal medyanın cazibesinden yararlanmaktan kaçınmamışlardır. Yaşanan gelişmelerin bireyler tarafından ilgiyle takip edilmesi, bilgiye ulaşımın kolaylaşması ve hız kazanması gibi etkenlerle kurumlar da bu değişime ayak uydurup yazılı ve basılı kurumsal iletişim faaliyetlerinin yanında sosyal medya organlarından da yaygın bir şekilde yararlanmaya başlamışlardır. Sosyal medyanın daha fazla kitleye ulaşması, etkisinin daha fazla olması, maliyetleri düşürmesi gibi nedenlerle kurumların da yeni medya araçlarına yapmış olduğu kurumsal iletişim yatırımları artmaya başlamıştır.

Diğer iletişim araçlarına nazaran farklı bir kullanım imkânı sunan sosyal medya araçları uygulamadaki bu farklılıklarından dolayı kurumlarda yeni ihtiyaçları doğurmuştur. Kurumsal iletişimi sosyal medya aracılığıyla sağlıklı bir şekilde sürdürmek isteyen kurumların tecrübeli personel istihdamı, yeni plan ve projeler, teknik altyapı gibi ihtiyaçları oluşmuştur. Sosyal medyanın kullanım şeklindeki farklılıklar kurumlardaki bu alanda çalışacak personel ihtiyacını karşılamaya, sosyal medyanın doğru kullanılmasına ilişkin projeler geliştirmeye, teknik altyapılarında iyileştirmeler yapmaya mecbur kılmıştır.

Kurumsal iletişim faaliyetlerinin bir parçası olarak kurumların gündemine giren sosyal medyanın, kurumun amaç ve hedeflerine yönelik stratejilerle yönetilmesi ve kurumun diğer iletişim kanalları ve iç paydaşlarla uyumlu bir şekilde kullanılması kurumun tanıtım başarısını arttıracaktır.

Büyükaslan ve Kırık'ın, iletişim sektörünün sosyal medya yönetimini algılamasına yönelik yapmış oldukları Sosyal Medya Araştırmalarını incelediğimizde şu sonuçlarla karşılaşırız: “Kurumlar, sosyal medyayı, pazarlama iletişimi çalışmaları kapsamında yürüttükleri reklam kampanyaları,

imaj kampanyaları, etkinlik ve aktivite duyuruları gibi amaçlarla kurumsal iletişimden daha çok ağırlıklı olarak pazarlama iletişimi çalışmalarında kullanılmaktadırlar. Kurumlar sosyal medyayı pazarlama iletişimi çalışmalarında kullanabilecekleri yeni bir mecra olarak görmektedirler.” (Büyükaslan ve Kırık, 2013; 314).

Bunun yanı sıra yine araştırmada dikkat çeken diğer etkenlere bakıldığında kurumların tamamının sosyal medyada kendileriyle ilgili çıkan haber, yorum, şikâyet ve önerilerle ilgili bütün geri dönüşleri takip ettikleri ve bu takiplere büyük bir önem verdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca kurumların sosyal medya iletişimini diğer iletişim türlerine oranla daha samimi olarak gördükleri gözlemlenirken buna karşın sosyal medyanın kontrolünün zor oluşu ve her kesimden bireyin yorumuna açık oluşunu da bir risk olarak gördükleri anlaşılmıştır(Büyükaslan ve Kırık, 2013; 315).

Araştırma kapsamında sosyal medyanın kurumlarda özellikle kurumsal iletişim aracı değil de pazarlama iletişimi için kullanılan bir araç gibi görüldüğü belirtilse de sosyal medyanın kamu kurum ve kuruluşlarında da aktif bir şekilde kullanıldığını bilmekteyiz. Özellikle ticari bir kaygısı olmayan devlet kurumlarında sosyal medya genellikle yapılan faaliyetlerin tanıtılması, anlatılması, kamuoyu bilgilendirmesi amacıyla kullanılmakta ve ticari bir amaca yönelik olmamaktadır.

Sosyal medyaya kamu penceresinden baktığımızda, kamu kurumlarının sosyal medyayı teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin getirmiş olduğu gücü vatandaşlara ulaşma, kuruma dair yeni proje ve politika üretimi, mevcut durumu değerlendirme ve özellikle de kamuoyuna doğru ve hızlı bir şekilde mesajların aktarılması konusunda kullandığını görmekteyiz(Gülaslan, 2018; 42). Kamu kurumları tarafından kullanılmaya başlanan sosyal medya hesapları takipçileri veya o kurumun üyelerinin yanı sıra kamuoyu tarafından cep telefonları marifetiyle her an ve her yerden takip edilmektedir. Bu durum kurumun görünürlüğünü arttırdığı gibi aynı zamanda sosyal medya hesaplarını takip eden bireylere de kurumun varlığını hissettirme konusunda bir avantaj sağlamaktadır. Bu durum sosyal medya kullanmayan kurumların kullanan kurumlara göre dezavantajlı bir konumda olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle sosyal medyayı aktif olarak kullanan ve avantajlarından yararlanan kurumların, sosyal medyayı kullanmayan ve eksikliğini yaşayan kurumlara da örnek olduğu gözlemlenmiştir.

Kurumlar bunun yanı sıra sosyal medya üzerinden yapmış oldukları paylaşımlarla aslında kamuoyuna bir nabız ölçme testi de yapmakta, paylaşımına konu olan içerikle ilgili toplumun tepkisini test ederek bu konu ile ilgili çalışmalar yapabilmektedirler. Sosyal medya paylaşımlarının altında

yapılan yorumları ve tepkileri takip eden kurumlar kurumun herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan sorunlara kestirme bir çözüm de üretmiş olurlar. Kurumların yapmış oldukları bu çalışmaların tamamı aslında kurumun halkla ilişkiler faaliyetlerinin bir ürünüdür. Kurumsal iletişim ya da halkla ilişkiler birimlerinde süregelen geleneksel medya faaliyetlerinin yanı sıra yeni medya araçları ile yapılan faaliyetler birbirini destekleyici nitelikte olduğunda çok daha etkili bir tanıtım politikası oluşturulmaktadır.

Gerek bireyleri gerekse kurum ve kuruluşları etkileyen ve etkilemeye de devam eden sosyal medya bu açıdan bakıldığında yakın geçmişimizi, günümüzü ve geleceğimizi de etkileyeceği benziyor. Bu aşamada sosyal medyaya tamamen yabancı durmak yerine günümüzün şartlarına göre kendimizi ve kurumlarımızı inşa ederek sosyal medyanın gücünden yararlanmalıyız. Geleneksel medyadan edinilen tecrübe ile yeni medyanın getirilerini birleştirerek kurumlarımızdaki faaliyetleri bu ekseninde geliştirmeliyiz. Kurumlar, muhatap oldukları bireylerin isteklerine, beklentilerine veya şikâyetlerine karşı sosyal medyadan aldıkları dönütleri çıkarımlar yaparak gerekli çalışmaları hızlandırmalı, bireylerin kurumla olan bağlarını sağlamlaştırılmalıdır. Aksi takdirde dikkate alınmadığını, ilgilenilmediğini düşünen bireyler kurumla olan bağlarını koparabilecekleri gibi kuruma zarar verici paylaşımlarda bulunabilirler. Bu durum, kurum imajını zedeleyici, istenmeyecek bir durum olarak nitelenebilir. Bu tip durumların yaşanmaması için de kurumların sosyal medyada nitelikli bir şekilde temsil edilmesi, hedef kitlesi ile düzenli bir iletişimi olması gerekmektedir.

Sosyal medya unsurlarından facebook, twitter, instagram, youtube vb. platformların hangisinin kurumun yapısına ve kurumun hedef kitlesine uygun olduğunun da iyi bilinmesi gerekmektedir. Genellikle yaş gruplarına, cinsiyete, ekonomik duruma vs. değişkenlik gösteren sosyal medya tercihleri kurumun hedef kitlesinin demografik özelliklerinin iyi okunması ve buna göre bir politika geliştirilmesine bağlıdır. Her sosyal medya platformunun birbirinden bağımsız ve farklı hedef kitlelere hitap ettiği düşünüldüğünde kurumlarında bu durumu göz önünde bulundurarak buna uygun enstrümanları kendi bünyesinde şekillendirmesi kaçınılmaz olacaktır. Yalnızca kullanıcı sayılarına bakılarak yapılacak sosyal medya tercihleri kurumun hedef kitlesinin tercihi olmayan bir platform ise bu kurum için bir avantaj sağlamayacağı gibi aksine dezavantajlı bir durum yaratacaktır. Burada önemli olan kurumun iletişim tercihlerini belirlerken hedef kitlenin beklentilerinin dikkate alınmasıdır.

Sosyal medya hesaplarının kurum içinde veya kurum dışından bir firma eliyle kullanılması durumu ise tamamen kurumun tercihlerine bağlıdır. Kurumun iyi tanınması, iç ve dış dinamiklerin iyi bilinmesi, hedeflerin

belirlenmesi konusunda kurum içinde yer alan kurumsal iletişim bölümleri kurumun amaç ve hedefleri doğrultusunda daha yerinde faaliyetler yürütebilmektedir. Kimi durumlarda ise bazı kurumlar dışarıdan anlaşılan firmalar eliyle tanıtım faaliyetlerini yürütmektedirler. Daha profesyonel olduğu da düşünülen bu tip uygulamalarda gerek kuruma ekonomik yük getirisi gerekse kurumu tanımayan firmaların genel geçer anlayışla yaptığı uygulamalar kimi zaman maddi ve manevi zararlara yol açabilmektedir. Bu tip firmalar da teknik altyapı ve bu alana hâkim olmaları dolayısıyla tercih sebebi olabilmektedir. Burada önemli olan tamamen kurumun menfaatleridir.

SONUÇ

Sosyal medya, günümüzde hızla gelişen dijital çağın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir ve kurumsal imajın oluşturulmasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Temelde bireyler için de kurumlar için de aynı anlamı taşısa da bireyler için yalnızca kendisini ilgilendiren imaj, kurumlar için ise hedef kitlenin ya da tüketicilerin beklentilerini karşılamak gayesiyle ticari bir kaygının devreye girdiği önemli bir kavram haline gelmektedir. Birey olarak baktığımızda imaj kavramı giydiğimiz elbise, saç veya sakal şeklimiz, konuşmamız, çevreyle olan ilişkilerimizle sınırlı kalırken olaya kurumsal anlamda yaklaştığımızda ise pek çok değer sorgulandığı ve üzerine yeni politikalar geliştirmek zorunda kalınan önemli bir mesele ile karşı karşıya kalıyoruz.

Bireyselden çıkıp kurumsal imaja doğru baktığımızda ise bu alandaki çalışmaların aslında 1900'lü yılların başında başladığını görmekteyiz. Bir kurumun bünyesinde yer alan her türlü materyalde kurumun kimliğini yansıtmaya çabası, kurumsal imaj çalışmalarının konusu haline gelmiştir. Savaşlarda orduların tanınması amacıyla oluşturulan şekillerden başlayıp şimdi kurumların tanınırlığı için kullanılan kurumsal imaj kavramı artık günümüzde kurum kimliği ile bütünleşen ve önem verilen bir konu haline gelmiştir.

Kurumsal imaja sahip olmak aslında kuruma yalnızca güzel bir isim vermek veya gösterişli tasarımlar kullanarak değil kuruma yeni bir kimlik ve ruh kazandırmakla mümkün olacaktır. Kurumun logosundan tutun da çalışanların kıyafetlerine kadar yapılan tüm çalışmalarda bir aidiyet oluşturulması, kurumsal imaja katkı sağlayacak olan bileşenler arasında bir ahenk yakalanması sağlıklı bir kurumsal imaj için şarttır. Önemli olan zor bir süreçle elde edilen kurumsal imajın devamlılığını sağlayabilmektir. Pek çok birey veya kurum, kurumsal imaj için yapılan çalışmaların tek seferlik olduğu ya da yatırımların bir kez yapıldığında kurumsal imajın tamamlandığı yanılgısına düşmektedir. Kurumsal imaj belli şartlar sağlandığında oluşan fakat bu şartlar oluşturuldu diye de

devamlılığı olan bir olgu değildir. Sürdürülebilirliğin sağlanması; kurumsal imajın sürekli olarak canlı tutulması, sektörün iyi takip edilmesi, hedef kitlenin beklentilerinin iyi belirlenmesi, yenilik ve her daim bu konuya önem verilmesiyle sağlanabilir.

Sosyal medya platformları, şirketlerin müşterileriyle etkileşim kurmaları, marka bilinirliğini artırmaları ve hedef kitleleriyle daha yakın ilişkiler kurmaları için mükemmel bir fırsat sunmaktadır. Sosyal medya aracılığıyla şirketler, ürün ve hizmetlerini tanıtabilir, yeni müşteriler kazanabilir, mevcut müşteri sadakatini artırabilir ve marka değerini yükseltebilirler.

Kurumsal imaj, bir şirketin nasıl algılandığı ve müşterilere iletmek istediği mesajların bir kombinasyonudur. Sosyal medya, şirketlerin bu imajı oluşturmaya ve şekillendirmesine yardımcı olur. Şirketler, sosyal medya platformları üzerinden marka değerlerini, vizyonlarını ve misyonlarını paylaşarak, müşterilere şirketin kimliği hakkında net bir görüntü sunabilirler. Aynı zamanda sosyal medya, şirketlerin müşteri geri bildirimlerini almasını ve bu geri bildirimlere yanıt vermesini sağlar, böylece müşteri memnuniyetini artırır ve güven oluşturur.

Özellikle ikinci nesil internet olarak tanımlanan Web 2.0'ın hayata geçmesiyle birlikte kullanılmaya başlanan sosyal medya uygulamaları bireysel kullanımın yanı sıra kurumların da yakından ilgilendiği platformlar haline gelmiştir. Teknolojinin hızla gelişmesi, toplumun dijitalleşmeye ayak uydurması, hedef kitlenin sosyal medya uygulamalarına yoğun ilgisi kurumların da sosyal medya platformlarını yoğun bir şekilde kullanmaya itmiştir. Facebook, instagram, snapchat, whatsapp, twitter, youtube gibi uygulamalar özellikle de cep telefonlarında kullanılmaya başlanmaları ile birlikte milyonlarca insanın kullandığı platformlar haline gelmiş, kurumlarda bu değişime duyarsız kalmayarak bünyelerinde gerçekleştirdikleri faaliyetleri sosyal medya platformları üzerinden tanıtmaya başlamışlardır.

Sosyal medyanın kurumlardaki kullanım düzeyinin arttığını yine sosyal medyadan takip edebilmemiz mümkündür. Sosyal medyanın kurumlardaki basın yayın, halkla ilişkiler ya da diğer bir ismiyle kurumsal iletişim bölümlerinde bir araç olarak kullanılması ve bunun kurumsal imaja katkısını ele alacak olduğumuzda ise öncelikle bahsi geçen bölümlerin görevlerinden bahsetmemiz gerekir. Bu bölümlerin tamamını kurumsal iletişim diye genel bir tabirle nitelendirecek olursak kurumsal iletişim bölümlerinin kurumun kendi içerisinde belirlemiş olduğu amaçlar ve hedefler doğrultusunda faaliyet gösteren birimler olduğunu ve bu birimlerin kurum içi ve kurum dışı paydaşlarla sağlıklı bir iletişim yürütme görevi olduğunu görmekteyiz.

Sosyal medya, şeffaflık ve açıklık prensiplerini vurgular. Şirketler, sosyal medya platformları üzerinden şeffaf bir iletişim kurarak, müşterilere ürünlerin ve hizmetlerin kalitesi, üretim süreçleri ve iş etiği gibi konularda bilgi sağlayabilirler. Buda şirketin güvenilirliğini artırır ve müşteri sadakatini pekiştirir. Ancak, sosyal medyanın kurumsal imaj açısından olumlu etkileri olduğu kadar olumsuz etkileri de olabilir. Sosyal medya platformları, müşterilerin ve diğer paydaşların olumsuz görüşlerini hızla yayma potansiyeline sahiptir. Bir şirketin itibarını olumsuz etkileyebilecek bir kriz durumunda, sosyal medya üzerinden doğru ve etkili bir iletişim stratejisi izlemek önemlidir.

Kurumların bünyesinde yer alan kurumsal iletişim bölümleri o kurumun başarısında ya da başarısızlığında büyük bir etkidir. Kurum başarısı, kurumsal iletişim başarısının paralel seyrettiği düşünüldüğünde kurumsal iletişim bölümlerinin bir kurum için ne derece önemli olduğunu anlamamız güç olmayacaktır. Çünkü kurumsal iletişim bölümleri kurumun dışarıdan nasıl görüldüğünü, karşı tarafa nasıl bir izlenim bıraktığını, başarılı olup olmadığını gösteren bir ayna görevi görür. Esas görevi kurumun hedef kitlesi üzerinde olumlu bir imaj yaratacak algıyı oluşturan enstrümanları doğru şekilde kullanmak olan kurumsal iletişim bölümleri aynı zamanda bu imajı korumak ve sürdürmekle de görevlidir. İşte burada kurumsal iletişimin en etkili silahı olan sosyal medya devreye girmektedir.

Kurumsal iletişim bölümleri içinde üretilen içeriklerin niteliklerinin yanı sıra bu içeriklerin kamuoyuna sunuş biçimleri de bir o kadar önemlidir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle basılı medyanın yerini yeni medya bırakmaya başladığı günümüzde kurumlarda da buna ek olarak sosyal medyada aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle hedef kitlesi genç nesilden oluşan kurumlar için sosyal medyanın kullanımı neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Sosyal medyanın avantajları ve cazibesinden yararlanan kurumlar bünyelerindeki gelişmeleri, haberleri, duyuruları ve hatta geleceğe dair planlamalarını sosyal medya üzerinden takipçileri ile paylaşmaya başlamışlardır.

Basılı medyaya göre hedefe ulaşma konusunda sınırları olmayan, daha düşük bütçelerle daha fazla etkiye sahip olan sosyal medya, kurumlar için ilgi odağı haline gelirken buna karşın bu alanda kurumların bu alana ekstra yatırım yapmalarına sebep olmuştur. Klasik iletişim araçları ile uygulama anlamında farklılıklar gösteren yeni medya araçlarının da kendine göre ihtiyaçları söz konusudur. Teknik altyapı, uzman personel, gelecek vizyonu gibi parametreler sosyal medyanın sağlıklı kullanılabilmesi adına akla gelen ilk ihtiyaçlarındandır. Uzman personel istihdamını sağlayan, teknik altyapısını güçlendiren ve geleceğe dair vizyon ortaya koyabilen kurumlar sosyal medya

yatırımlarına yaptıkları doğru hamlelerle kurumun amaç ve hedeflerine daha sağlam adımlarla ilerleyecek ve bu alanda daha başarılı olacaktır.

Cep telefonları, tabletler, bilgisayarlar gibi teknolojik cihazlar sayesinde sürekli takip edilebilen kurumlar aynı zamanda hedef kitle üzerinde ve kamuoyunda da her zaman kurum varlığını hissettirme konusunda da avantajlı olmaktadır. Sosyal medya sayesinde hedef kitlenin tepkilerini ölçme şansını da yakalayan kurumlar yapmış oldukları uygulamalarla ilgili paylaşımlarına gelen tepkilere göre uygulamada yanlışlık varsa düzeltme yoluna gidebilmekte, beğeni varsa da bunu anında görme fırsatı bulabilmektedirler.

Kullanıcılarının ya da hedef kitlelerinin hangi sosyal medya platformunu kullandığını tespit edebilen ve buna yönelik çalışmalar yapan kurumlar tamamen birbirinden bağımsız olan sosyal medya platformları üzerinden hedef kitlesine en uygun platform ile kurumsal iletişimini güçlendirebilirler.

Kullanılmaya başlandığı günden bu yana hayatımıza hızlı bir şekilde giren sosyal medyanın bugünümüzü nasıl etki altına alıyorsa geleceğimizi de şekillendirecek uygulamalardan birisi olacağına kesin gözüyle bakılıyor. Bu durumda sosyal medyaya mesafeli durmak yerine sosyal medyanın gücünden yararlanmak kurumların da menfaatine olacaktır. Geleneksel medyanın birikiminden yararlanarak sosyal medyanın sunduğu avantajları aynı potada birleştirmek kurumlar için oldukça faydalı olacaktır. Sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanan ve hedef kitlesi ile sağlam bir bağ oluşturan kurumlar geleceğe daha sağlam adımlarla ilerleyecektir.

Sonuç olarak, sosyal medyanın kurumsal imaj açısından önemi büyüktür. Doğru bir şekilde kullanıldığında, şirketlerin marka değerini artırması, müşteri ilişkilerini geliştirmesi ve itibarlarını güçlendirmesi için güçlü bir araç haline gelir. Ancak, sosyal medyanın etkileri dikkatli bir şekilde yönetilmeli ve şirketler, olumsuz etkileri minimize etmek için etkili iletişim stratejileri geliştirmelidir. Bu nedenle, sosyal medya stratejilerinin kurumsal imajın oluşturulması ve yönetilmesi süreçlerine entegre edilmesi önemli olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

- Akar, E. (2010), Sosyal Medya Pazarlaması, Ankara: Elif Yayınevi
- Berger, A. A. (2018), Media Analysis Techniques, (Medya Çözümleme Teknikleri) Çeviri Pembecioğlu, N. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Bilkay, M. A. (2019), Seni Seviyorum Sosyal Medya, Ankara: Ayata Kitap
- Bölükbaş, K. (2005), İnternet ve Toplum, Ankara: Anı Yayıncılık
- Bulduklı, Y. (2015). İmaj Yönetimi Yaklaşımlar, Taktikler, Stratejiler, Konya: Literatürk Academia
- Bülbül, R. (2004). Halkla İlişkiler (2. Baskı), Ankara: Nobel Yayınları.
- Büyükaslan, A. ve Kırık, A.M. (2013), ‘Sosyalleşen Birey’ Sosyal Medya Araştırmaları 1, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları
- Cereci, S. (2019), Sosyal Medya Çağlar Ağlar Bağlar, İstanbul: Onto Yayıncılık
- Dilber, F. (2018). Kurumsal İletişimde Dedikodu ve Söylenti, Konya: Literatürk Academia
- Ergün, G. (2018), Türkiye’de Sosyal Medya ve Yeni Politika Yapma Biçimleri (Doktora Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Gezgin, S. (2018), Dijital Çağda İletişim, Konya: Eğitim Yayınevi
- Gülaslan, T. (2018), Kamu Yönetiminde Sosyal Medya Kullanımı ve Yönetimi, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler
- Güzcelik, E. (1999). Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı (1. Baskı), İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Karlı, İ. (2014), Yeni İletişim Ortamları ve Yerel Yönetimlerde Şeffaflık / Yeni Medya Üzerine Konya: Literatürk.
- Keleş, E. (2018), İnternet ve Ağ Toplumu, Ankara: Pegem Yayınları
- Koçyiğit, M. (2015), Sosyal Ağ Pazarlaması, Konya: Eğitim Yayınevi
- Manavcıoğlu, K. (2015), Kurumsal İletişimde Sosyal Medyanı Yönetimi, İstanbul: Beta Basım Yayım
- Okay, A. (2000). Kurum Kimliği, Ankara: Media Cat Kitapları.
- Özüpek, M. N. (2005). Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk (1. Baskı), Konya: Tablet Kitabevi.
- Peltekoğlu, B. F. (2007). Halkla İlişkiler Nedir?, İstanbul: Beta Yayınları
- Peltekoğlu, B. F. (2012). Halkla İlişkiler Nedir? (7. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayım
- Saruhan, O. (2019), Sosyal Medya Canavarı Olmak İster misin?, İstanbul: Mediacat Kitapları
- Sayımer, İ. (2008), Sanal Ortamda Halkla İlişkiler. İstanbul: Beta Basım

Yayın Dağıtım

Selvi, Ö. ve Şentürk, A. Z. (2019). Halkla İlişkiler ve Uygulama Alanları Yeni Eğilimler, Konya: Eğitim Yayınevi

Solmaz, B. (2004), Kurumsal Söylenti ve Dedikodu, Konya: Tablet Kitabevi

Toprak, A. ve diğerleri, (2009), Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook:

“görülüyorum öyleyse varım!”, İstanbul: Kalkedon Yayınları

İnternet Kaynakları

İnternetin kısa tarihçesi (01.06.2011) www.haber7.com 25.05.2023 tarihinde URL'DEN erişim

Dünya'da İnternetin Gelişimi, www.internetarsivi.metu.edu.tr 25.05.2023 tarihinde URL'den erişim.

Türkiye'de internetin hızlı tarihi, <https://businessht.bloomberght.com>, 28.05.2023 tarihinde URL'den erişim.

2023 yılı Facebook reklam ve pazarlama istatistikleri, (10.04.2023), <https://mediatrend.mediamarkt.com.tr/2023-yili-facebook-reklam-ve-pazarlama-istatistikleri/>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim.

Twitter, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Twitter>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim

Twitter İstatistikleri, <https://www.websiterating.com/tr/research/twitter-statistics/> 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim

Türkiye'de Twitter Kullanıcı Sayısı, <https://www.memurlar.net/>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim

İnstagram İstatistikleri, <https://www.websiterating.com/tr/research/instagram-statistics/>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim

Instagram'ın Türkiye'deki kullanıcı sayısı 50 milyonu aştı,

<https://www.ntv.com.tr/teknoloji/>, 26.05.2023 tarihinde URL'den erişim.

Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023,

<https://data.tuik.gov.tr/>, 25.11.2023 tarihinde URL'den erişim

Tez Kaynakları

Vergili, G. (2019), Sosyal Medya Ağ Firmalarının Değerlendirilmesi:

Twitter Uygulaması (Doktora Tezi), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı

Yücesoy, T. (2018), Sosyal Medya ve Kitle Hareketleri İlişkisi: Sosyal

Medyada Kitle Hareketlerine Yönelik İçerik Analizi (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı.

Bölüm 13

KAMU KURUMLARINDA SOSYAL MEDYA KULLANIMI: SAĞLIK BAKANLIĞI ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Fadime DİLBER¹

ÖZET

Sağlık sektörünün en önemli kurumlarından biri olan Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya kullanımı örneği ele alınacaktır. Sağlık Bakanlığı, kamu sağlığını koruma, hastalıkları önleme ve tedavi etme gibi önemli sorumluluklara sahip bir kurumdur. Bu sorumluluklarını daha etkin bir şekilde yerine getirebilmek ve topluma sağlıklı ilgili doğru bilgiler sunabilmek için Sağlık Bakanlığı, sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanmaktadır. Bu çalışmada Sağlık bakanlığının resmi sosyal medya siteleri incelenerek kullanma sıklıkları ortaya konmuştur ve Sağlık Bakanlığının En Yoğun Kullandığı Sosyal Medya Hesabı “Instagram” derinlemesine incelenerek verilerle sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Günümüzde sosyal medya platformları, hızla yayılan bilgi ve iletişim teknolojilerinin bir parçası haline gelmiştir. Sosyal medya, toplumun farklı kesimleri arasında etkileşimi artırmak, bilgi paylaşımını kolaylaştırmak ve hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaşmayı sağlamak gibi birçok avantaja sahiptir. Bu nedenle, kamu kurumları da sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak toplumla bağlantı kurmak, bilgi vermek ve hizmet sunmak amacıyla bu platformları benimsemektedir.

Sağlık sektörünün en önemli kurumlarından biri olan Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya kullanımı örneği ele alınacaktır. Sağlık Bakanlığı, kamu sağlığını koruma, hastalıkları önleme ve tedavi etme gibi önemli sorumluluklara sahip bir kurumdur. Bu sorumluluklarını daha etkin bir şekilde yerine getirebilmek ve topluma sağlıklı ilgili doğru bilgiler sunabilmek için Sağlık Bakanlığı, sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanmaktadır.

Sağlık Bakanlığının sosyal medya kullanımının başlıca amaçlarından biri, toplumu sağlık konularında bilinçlendirmektir. Sosyal medya üzerinden sağlıklı ilgili doğru ve güvenilir bilgiler paylaşarak, halkın sağlık konularında doğru

¹ Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yeni Medya Bölümü, fdilber@kmu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0935-2593

kararlar almasına yardımcı olmak hedeflenmektedir. Bu sayede, sağlıkla ilgili yanlış bilgilerin yayılmasının önüne geçilerek toplumun sağlık bilinci artırılmaktadır.

Ayrıca, Sağlık Bakanlığı sosyal medya platformlarını kullanarak toplumu hastalıklar ve salgınlar konusunda bilgilendirmektedir. Özellikle Covid-19 gibi küresel bir salgın döneminde, Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya hesapları üzerinden düzenli olarak güncel bilgiler, önlemler ve aşı kampanyalarıyla ilgili duyurular yapılmaktadır. Bu sayede, halkın doğru ve güncel bilgilere erişimi kolaylaşmakta ve salgının yayılmasının engellenmesi için bilinçli davranışlar sergilenmektedir.

Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya kullanımı aynı zamanda halk ile etkileşimi artırmak amacıyla da gerçekleştirilmektedir. Sosyal medya platformları üzerinden sağlıkla ilgili soruları yanıtlamak, toplumun görüşlerini almak ve ihtiyaçları doğrultusunda hizmet sunmak önemli bir adımdır. Böylelikle, toplumun beklentilerine daha iyi yanıt verebilmek ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak için geri bildirim alma imkânı sağlanmaktadır.

Sonuç olarak, Sağlık Bakanlığı gibi önemli kamu kurumları, sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanarak toplumla doğrudan iletişim kurma fırsatı yakalamaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya kullanımı, toplumu bilinçlendirmek, hastalıklarla mücadele etmek ve halkın ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmek amacıyla gerçekleştirilen önemli bir iletişim stratejisidir. Bu örnek, kamu kurumlarının sosyal medyayı kullanarak topluma yönelik hizmet sunma potansiyelini ve etkisini vurgulamaktadır. Bu çalışmada, Araştırmada elde edilen veriler nicel araştırma² tekniklerden içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Sağlık Bakanlığı sosyal medya araçlarını kullanım düzeyleri çerçevesinde incelenmektedir. Sağlık Bakanlığı'nın Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, e-posta giriş sistemi ve RSS sistemi adreslerindeki paylaşımlarından elde edilen bilgiler kullanılmaktadır.

1. SAĞLIK KURUMLARINDA SOSYAL MEDYA KULLANIMI İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

“(Çalışır ve Aksoy, 2019), çalışmada kamu kurumlarının sosyal medyadaki varlıkları ve sosyal medya araçlarını kullanma amaçları incelenmiştir. Bu çalışmanın inceleme kapsamında bulunan T.C. Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün sosyal medya mecralarındaki varlığı ve kullanım amaçları genel olarak değerlendirildiğinde; kurumun her türlü faaliyetten haberi olması

² “Nicel içerik analizinde inceleme konusu olan kavramların ve kelime gruplarının sayıca ne kadar tekrarlandığı önem arz ederken nitel içerik analizinde kullanılan materyallerin sosyal etkileşim ve iletişim yönü ele alınmaktadır” (Gül ve Nizam, 2021).

için sosyal medyayı duyuru ve bilgilendirme amaçlı aktif kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır”.

“(Erkek, 2016), Çalışmada, Sağlık Bakanlığı’nın sosyal medya araçlarından hangilerini, ne kadar süredir ve hangi amaçla kullandığı, sosyal medya platformlarını nasıl yönettiği ve bu platformu kullanırken karşılaştığı zorlukların neler olduğu gibi sorulara cevap aranmaktadır. Sağlık Bakanlığı sosyal medya uygulamalarını doğru ve etkili bir şekilde kullanıldığında Facebook ve Twitter ortamları kamu kurumları için tanıtım, halkla ilişkiler, eğitim ve bilgilendirme, kriz yönetimi gibi pek çok alanda kamu hizmetlerini destekleyici bir iletişim aracı olarak kullanılabilirdiği ifade edilmiştir”.

“(İlgün ve Uğurluoğlu, 2016), Bu çalışmada sağlık sektöründe sosyal medya araçlarının kullanımı konusu önemli bir yere sahiptir. Sosyal medya araçları sağlık kurumlarına önemli yararlar sunmasının yanı sıra bir takım riskleri ya da zorlukları da beraberinde getirdiği sonucu elde edilmiştir”.

(Darı, 2017), Bu çalışmada öncelikle web 2.0 teknolojisine geçiş ve sosyal medyanın doğuşu incelenecek ardından sosyal medyanın sağlık enformasyonu açısından önemine değinilerek Türkiye’de ve Dünya’da yapılan sağlık araştırmaları vasıtasıyla sosyal medyanın sağlık üzerinde ne denli büyük bir etkiye sahip olduğu anlatılmaya çalışılmış. Sosyal medya doğru ve bilinçli kullanıldığında halk sağlığının korunması ve sağlığın güçlendirilmesi konusunda çok önemli bir araç görevi görmekteyken bilinçsiz kullanımda ise halk sağlığını tehdit eden bir hal almaktadır şeklinde ifade edilmektedir”.

2. SOSYAL MEDYA KAVRAMI

Sosyal medya, internet üzerinde kullanıcıların dijital ortamlarda etkileşimde bulunabileceği, içerik paylaşabileceği ve iletişim kurabileceği bir kavramdır. Geleneksel medyanın aksine, sosyal medya kullanıcılarına içerik oluşturma ve paylaşma imkanı sunar, böylece aktif bir katılım ve etkileşim sağlar. Sosyal medya platformları, kullanıcıların fikirlerini, düşüncelerini, deneyimlerini ve ilgi alanlarını geniş bir kitleyle paylaşmasını ve bu paylaşımlar üzerinden geri bildirim almasını sağlar. Sosyal medya kavramı, dijital dünyada kullanıcıların birbirleriyle etkileşimde bulunduğu, içerik paylaştığı ve iletişim kurduğu dinamik bir ortamı ifade eder. Sosyal medya platformları, kişisel ilişkilerin güçlenmesine, bilgi paylaşımının artmasına ve işletmelerin hedef kitleyle daha etkili bir şekilde iletişim kurmasına olanak sağlar. Bu nedenle, sosyal medya, günümüzde bireylerin ve kurumların vazgeçilmez bir iletişim aracı haline gelmiştir. Sosyal medya, terim olarak kullanıcıların ağ teknolojileri kullanarak etkileşimini sağlayan araç, hizmet ve uygulamaların bütünü temsil etmektedir (Boyd, 2008, s. 92). “İletişim teknolojisinin bir parçası olarak sosyal medya

yoğun olarak kullanılan bir ürün olmuştur Sosyal ağlar, bloglar, mikro bloglar, anlık mesajlaşma programları, sohbet siteleri, forumlar ortamlar kullanıcılara ilgilerine yönelik içeriklere ulaşma imkânı sunan araçlardır. Bu mecralar bireylere özgür olarak kullandıkları ve yükledikleri fotoğraf, video ve ses dosyalarını paylaşma imkânı sunmaktadır” (Akıncı Vural, Bat, 2010, ss. 3349-3350).

2.1. Sosyal Medyanın Özellikleri

“Sosyal medyada konuşmalar, ilişkiler, karşılıklı alıp vermeler, paylaşılmış düşünceler ve ilgi çeken şeylerde yerleşip kökleşmiştir. Günümüzde sosyal medya, yöneticilerden danışmanlara, internet liderlerinden reklamcılara, eğitimcilerden gazetecilere kadar geniş bir kitlenin, fikir alışveriş yaptığı bir ortamı sunmaktadır. Sosyal medya, interneti kullanarak kişiler arası konuşma ve iletişime olanak sağlayan bir ortamdır. Bu yeni medya platformları insanlara düşüncelerini, bilgilerini, tecrübelerini küresel ortamda yayınlamaları için fırsat sunmaktadır” (Breakenridge, 2009, s. 15). “Sosyal medyanın özellikleri(Zafarmand, 2010, s. 10);

- Katılım: Sosyal medya, bu medya ile ilgilenen insanların katılımı teşvik ederek, izleyici, dinleyici ve medya arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmaktadır.
- Açıklık: Sosyal medya servislerinin çoğu katılıma ve geri beslemeye açıktır. Bu servisler oy vermek, yorum yapmak ve enformasyon paylaşmasını özendirilmektedir.
- Karşılıklı Konuşma: Geleneksel medyada içerik seyircilere, dinleyicilere veya okuyuculara yönelik olarak tek yönlü verilirken, sosyal medya geri beslemeyi ve yorumları içerdiğinden iki yönlü iletişim olarak görünmektedir.
- Topluluk: Sosyal medya ortamında toplulukları oluşturan kişiler etkili bir şekilde birbirleri ile ilişkiler kurmaktadır. Onlar, ilgilerini çeken ortak fotoğrafları, siyasi konuları veya favori TV şovlarını bu topluluklarda birbirleri ile paylaşmaktadırlar.
- Bağlantısallık: Sosyal medya biçimlerinin çoğunun gelişmesinin nedeni başka web sitelerine, kaynaklara ve kişilere bağlı olmalarıdır. Sosyal medya, teknolojiye daha çok sosyoloji ile ilgilidir.
- Medyada İçerik Oluşturma: Günümüzde medyada içerik oluşturmak sadece gazeteciler, muhabirler, büyük ve küçük özel ve kamu organizasyonlar ile sınırlı olmamakla birlikte orta derecede bilgisayar bilgisi olan herkes kendi düşüncesini, tecrübesini, fotoğrafını, videosunu ve ürettiği her şeyi yayınlayıp, başkaları ile paylaşabilmektedir.

- Yeni Etkileyenler Tabakası Oluşturma: Medyanın demokratikleşmesi ile birlikte sosyal medya kullanıcıları yeni etkileyenler tabakası olarak bilinmektedir. Bu yeni tabaka, profesyoneller ve geleneksel gazetecilerin varlığını da tamamlamaktadırlar. Böylece sosyal medya kullanıcıları gazeteciler ile aynı derecede ve hatta bazen onlardan daha fazla güvenilir ve önemli kişiler olarak görülmektedir”.

3. KAMU YÖNETİMİNDE SOSYAL MEDYA

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler tüm sistemlerde değişiklikler olmaktadır. Dolayısıyla değişikliklerden toplumun her alanı etkilenmektedir. İnternetle hayata beraber yeni iletişimde türlerin meydana geldiği görülmektedir. Bunlardan biri de sosyal medya, ülkemizde ve dünya genelinde çok tercih edilen bir iletişim teknoloji ürünü olmuştur (Bilmez, 2016).

“Kamu yönetiminde sosyal medyanın kullanımı, iletişim ve hizmet sunumu süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya platformları, kamu kurumlarına toplumla daha etkin bir şekilde iletişim kurma, bilgi paylaşma ve katılımı teşvik etme imkânı sunar”. (T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2014). İçinde bulunduğumuz bu bilgi çağında merkezi ve yerel yönetimlerinde mevcut yapılarını yeniliklere entegre etmeleri ve hızlı bir dönüşümleri, bilişim teknolojilerinin özellikle hizmet alanına katkılarından azami ölçüde yararlanmaları bir zorunluluk haline gelmiştir (Yeşilorman ve Koç, 2012; 772).

Yeni medya araçlarından sosyal medya, özel sektör tarafından ve bireylerin eğlence amaçlı olarak kullanılan bir mecra olmanın çok üstünde, kamu hizmetinden faydalanan ve kamudan beklentisi artan aktif vatandaşların kullanımına açılmaya başlamıştır.

“Sosyal medya uygulamalarının kamu yönetiminde kullanılmasında etkin olan öğelerden birisi, vatandaşların bu platformları aktif kullanımından kaynaklanmaktadır ve kamu kurumları vatandaşlarla, bilgileri ve haberleri almayı tercih ettikleri yerler olan sosyal medya uygulamaları üzerinden bağlantı sağlamak için bu araçları benimsemeye başlamıştır”(Mergel, 2013: 3). Bu bağlamda, “kamu yönetiminde sosyal medya kullanımı; kurumlarına web 2.0’ın teknolojisini kullanarak bireylere ve kurumlarla iletişimi ve etkileşimi teşvik eden bir grup teknoloji olarak tanımlanabilmektedir”(Criado vd., 2013: 320).

Sosyal medya uygulamalarında yer alan paylaşımlar sayesinde yöneticiler hedef kitlelerinin büyük bir kesimine ulaşmakta, ihtiyaçlarını, fikirlerini tespit ederek mevcut politikalarını revize imkânı elde etmekte ve vatandaşlarla etkileşim içine girebilmektedir. Bu bağlamda kamu hizmetlerinin her aşaması şeffaflıkla gerçekleşmekte, kamu hizmetlerinde başarının yolu vatandaşların

katılımından geçmektedir. Katılımı artırmak için sosyal medya araçları etkili bir şekilde kullanılmalıdır(Erkek, 2016)

Kamu yönetiminde sosyal medyanın kullanımının genel anlamda kazanımlarını özetleyecek olursak;

“İletişim Kanalı: Kamu kurumları, sosyal medya platformlarını kullanarak toplumla doğrudan iletişim kurabilir. Bu platformlar aracılığıyla güncel haberler, duyurular ve bilgilendirme mesajları hızlı bir şekilde yayılabilir. Ayrıca, toplumun sorularını yanıtlayarak, geri bildirimleri toplayarak ve kamuoyuyla etkileşimde bulunarak daha şeffaf bir iletişim süreci sağlanır.

Bilgilendirme ve Farkındalık: Kamu kurumları, sosyal medya üzerinden toplumu bilgilendirmek ve farkındalık yaratmak amacıyla içerikler paylaşabilir. Sağlık, güvenlik, eğitim, çevre gibi konularda doğru ve güvenilir bilgiler sunarak toplumun bilinçlenmesine katkıda bulunur. Ayrıca, toplumsal kampanyalar ve etkinliklerin duyuruları da sosyal medya üzerinden yapılarak geniş kitlelere ulaşılır.

Kriz Yönetimi: Acil durumlar ve krizlerde sosyal medya, hızlı ve etkili bir iletişim aracı olarak kullanılır. Kamu kurumları, doğal afetler, salgınlar, terör saldırıları gibi durumlarda anlık bilgilendirme ve yönlendirme yapabilir. Aynı zamanda, yanlış bilgilerin yayılmasını önlemek ve toplumun paniklemesini engellemek için doğru bilgilerin paylaşılması önemlidir.

Katılımcılığı Teşvik: Sosyal medya, kamu yönetimi süreçlerinde katılımı artırmak için kullanılır. Kamu kurumları, toplumun görüşlerini, önerilerini ve şikayetlerini paylaşabilecekleri platformlar sunarak vatandaşların aktif katılımını sağlar. Bu sayede, politika oluşturma, karar verme ve hizmet sunumu süreçlerinde toplumun gerçek ihtiyaçları ve beklentileri dikkate alınabilir.

İzleme ve Geri Bildirim: Sosyal medya, kamu kurumlarına toplumun tepkilerini, beklentilerini ve taleplerini daha yakından takip etme imkanı sunar. İçeriklerin etkileşim ve paylaşım istatistikleri, yorumlar ve mesajlar aracılığıyla toplumun geri bildirimleri alınabilir. Bu geri bildirimler, hizmet kalitesini artırmak, sorunları çözmek ve daha iyi bir kamu hizmeti sunmak için kullanılabilir”(Didim Ticaret Odası, 2018: 1-3).

Sağlık kurumlarında sosyal medya kullanımına bakıldığında ise; sosyal medya kullanımı bireyler özgü değildir; aynı zamanda işletmeler tarafından da sıklıkla kullanılmaktadır (Belt ve diğ., 2012: 61). Teknolojik değişimi takip eden ve hızla uyum sağlayan sağlık kurumlarında da sosyal medya kullanımına verilen önem hızla artmıştır. Geçmişte sağlık sektöründe, hekim ile hasta arasında iletişim yüz yüze gerçekleşmekte iken; sağlık sektöründe sosyal medyanın kullanımıyla birlikte bu zorunluluk ortadan kalkmıştır. Günümüzde artık bireyler hekimle yüz yüze gelmeden de sosyal medya üzerinden sanal

ortamda bilgi alış verişinde bulunabilmektedirler(Britnell, 2011: 1-2). Sağlık kurumlarında sosyal medya kullanımı hem hastalar hem de sunucular sağlık kurumları ve sağlık personeli açısından bir artış göstermiştir. Bu artışın temel neden sosyal medyanın etkileşimli iletişimi artırmasıdır (Muhlen ve Machado, 2012: 778; Thackeray ve diğ., 2008: 341). Sosyal medya hem hekimler arası hem hastalar arası iletişimi sağlayarak toplum sağlığının yükseltilmesine ve sağlık kurumlarının performansının artmasına sebep olmaktadır, online olarak hastalıkları hakkında danışmalık hizmeti alabilmelerini sağladığından kişiler arasında kullanımı artmıştır (Adams, 2010: 89-90).

Kamu yönetiminde etkin sosyal medyanın kullanımı, halkla ilişkilerin güçlenmesini, hizmet sunumunun etkinleştirilmesi ve toplumun daha aktif bir rol almasını sağladığını söylemek mümkündür.

4. Sağlık Bakanlığı'nın Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Bir Araştırma

4.1. Yöntem

Çalışmamızın amacı günümüzün en etkili iletişim araçlarından biri olan sosyal medyanın sağlık bakanlığı kullanımını ortaya koymaktır. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya hesapları incelenerek sağlıkta iletişim aracı olarak sosyal medyanın kullanım düzeyleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada Sağlık Bakanlığı'nın resmi kurum sitesinde araştırmamızın evrenini oluşturmaktadır. Hangi sosyal medya araçlarını kullandıklarını ve bu araçlardan elde edilen veriler analiz edilerek karşılaştırmalı olarak ortaya konulacaktır.

Araştırmada nicel araştırma tekniklerden içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya platformlarından edilen veriler desteklenerek sosyal medya kullanımına ilişkin bulgu ve yorumlar geliştirilmiştir.

Araştırmanın içerik analizi ile gerçekleştirilen inceleme bölümündeki Sağlık Bakanlığı'nın resmi sitesinde sosyal medya hesaplarından veriler ise, örneklem olarak; kurum e-posta hesabı, Facebook, Instagram, Twitter, Youtube ve RSS hesaplarından elde edilmiştir. Çalışmada veriler içerik analizi türlerinden kategorisel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir(Bilgin, 2006). Bu analiz tekniğinde, veriler oluşturulan kategorilere dağıtmakta ve analiz edilmektedir. Araştırma kapsamında incelenen Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya hesaplarında paylaşılan mesajların, sosyal medya sayfalarında yer alan görsel ve yazılı paylaşımların içerikleri kategorilere ayrılarak, içerikte öne çıkan mesajlar incelenerek gruplara ayrılmıştır ve en yoğun olarak kullandığı sosyal medya

mecrası instagram Socialblade uygulamasından elde edilen veri ve grafikler elde edilerek analiz desteklenmiştir.

5. Bulgular

Araştırma 20.06.2023 tarihi itibarıyla değerlendirme yapılmış, Sağlık Bakanlığı'na ait resmi sosyal medya hesaplarındaki takipçi sayıları değişken olduğundan elde ettiğimiz veriler belirttiğimiz tarihle sınırlı olup, Sağlık Bakanlığının kullanmış oldukları sosyal medya hesapları, bu hesaplara ait bağlantı adresleri ve bu hesaplara ait takipçi sayıları paylaşılarak açıklanacaktır.

5.1. Facebook Hesapları

Sağlık Bakanlığı'nın "<https://www.facebook.com/saglikbakanligi/>" linki ile ulaşılan Facebook sayfası incelendiğinde öncelikle Bakanlığın internet sitesi turkuaz renkli bir zemin üzerine kurum logosu ile oluşturulmuştur. 1.7 milyon takipçisi, 7 takibi vardır. Sayfa video, fotoğraflardan oluşmaktadır.

T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Facebook hesabından paylaştığı öğelerin olarak kategorize edildiğinde şöyle sınıflandırılabilir;

Tablo 1. Sağlık Bakanlığı'nın Facebook Hesabından Paylaştığı Mesajların Öğelerin Dağılım Durumu

Günün önemli konularını içeren tek kare konulu grafik ve normal fotoğraf	853 adet
T.C. Sağlık Bakanlığı'nın paylaşımı	8.383 adet fotoğraf
Siteye mobil olarak yüklenen fotoğraf	3.305 adet
Profil resmi	8 adet
Kapak fotoğrafı	173 adet

Tablo 2. Sağlık Bakanlığı'nın Facebook Hesabından Paylaştığı Mesajların Konu Başlıkları Dağılımı

Konu başlıkları	Paylaşım sayısı
Farkındayız Kanseri Yeneceğiz	6
Nevruz İle Yeniden Başla	4
Sıhhiye1915 Zaferin Ab-I Hayat Neferleri	10
Çanakkale Harbi'nde Sıhhiye	10
Mart Ayı Kolon Kanserine Farkındalık Ayı	6
Emeğine Sağlık	65
Sağlık Sektöründe Sınırları Aşan Buluşma	4
Uluslararası Hasta İletişimi Zirvesi	3
Tüm Engelleri Aşarak Yanımızdayız	6
Sağlıkla Sanatı Buluşturuyoruz	88
Sağlıklı Çocuk Dergisi	1
Sağlık Personellerimiz Sizin Hizmetinizde	23
Sosyal Medya Sağlıklı Yaşam Kültürü Soru-Cevap Etkinliği	4

Bir Tebessümle Kansere Güle Güle	22
Sağlık İçin Yürüyoruz	4
Kansere Derinden Karşıyız	5
Hastanede/Ambulansta Bayram	61
Obeziteye Karşı Sağlıklı Yaşam Yürüyüşü Eylül Ayı Etkinliği	3
Hastanede Bayram	35
Twitter Da Bayramda Beslenme Hakkında Soru-Cevap Etkinliği	5
Türkiye Sağlığa Yürüdü	2
Prematüreler Partide Bir Araya Geldi	19
Cibuti İle İlişkilerimiz Daha Da Güçlendireceğiz	4
Türkök İçin İlk İmzalar Atıldı	7

Sağlık Bakanlığı'nın faaliyet gösterdiği birçok konu hakkında, vatandaşlar sosyal medya hesabından bilgi edinerek sağlık alanındaki son gelişmeleri yakından takip etme imkânı bulabilmektedir. Sağlık Bakanlığı yürüttüğü faaliyetler ile ilgili paylaşımlarını, sosyal medya ortamlarında ilgi çekici aktiviteye dönüştürmektedir. Bakanlık vatandaş açısından önemli detayları atlamadan sosyal medya hesabından gündemine taşımakta, sayfasında oluşturduğu albüm ve diğer kampanyalar ile onlarla sıcak ve samimi bir iletişim ortamı oluşturabilmektedir.

5.2. Twitter Hesabı

Sağlık Bakanlığı'nın Nisan 2012'de tarihinde faaliyete geçen ve <https://twitter.com/saglikbakanligi> linki ile erişilen Twitter hesabı, 17.06.2023 tarihi itibarıyla 2.698.547 takipçi, 21 takip 21,9 B Tweet sayısına ulaşmıştır. Aktif bir şekilde faaliyet göstermektedir. Sağlık Bakanlığı hesabında gündem oluşturduğu etkinlikler ve sağlık açısından önemli konulara dikkat çekerken, vatandaşın sorularına Twitter ortamında birebir cevaplar vererek anlık bir paylaşım imkânı da sunmaktadır. Twitter'ın Sağlık Bakanlığı tarafından etkileşimli iletişim uygulamaları için kullanılması Sağlık Bakanlığı'nın farklı sosyal medya araçlarını kullanırken amacına göre doğru bir seçim yaptığını göstermektedir. Karakter sınırlaması olsa Twitter, insanların sorunlarını, düşüncelerini, eleştirilerini, beğenilerini kısa ve öz bir biçimde anlatabildikleri bir alan olarak rağbet görmeye başlamıştır. Kamu kurumlarının Twitter'da olumlu ya da olumsuz yorumların farkına varmasını sağlayarak, kurumlara ve vatandaşın sorularına daha hızlı cevap verme imkânı sunmaktadır.

5.3. Youtube Hesabı

Sağlık Bakanlığı'nın 28 Ağustos 2012 tarihinde faaliyete geçen ve <https://www.youtube.com/@SaglikBakanligi/about>. Linki ile erişilen Youtube hesabı, 17.06.2023 tarihi itibarıyla Sağlık Bakanlığı 166 Bin aboneye 700 video

28.631.928 görüntüleme sayısına ulaşmıştır ve aktif bir şekilde faaliyet göstermektedir.

Tablo 3. Sağlık Bakanlığı'nın Youtube Hesabından Paylaştığı Mesajların Konu Başlıkları Dağılımı.

Konu başlıkları
Mevsimsel Hastalıklara Yönelik Tedbir Videoları
Koronavirüs Dönemi Videolar
Deprem Sonrası Uygulamaları Anlatan Videolar
Koronavirüs Dönemi Kamu Spotu Videoları
Koronavirüs Aşı Konuları
Organ Bağışı
Maske Mesafe
Kurban Bayramında Beslenme
Hastane Açılışı Ve Hemşirelik Günü Kutlamaları
Tıp Bayramı
Diyabet, Kanser, Alzheimers, Astım Ağız Sağlığı, Antibiyotik Kullanımı, Sağlıklı Yaşam İçim Hareket, Down Sendromu, Talasemi Grip Gibi Hastalıklara Dair Uyarı Videoları
Sigara Bırakma Videoları
Kamu Spotu İçerikli Çocuklara Ve Yetişkinler Yönelik Farklı Konularda Videolar

Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya hesabı Youtube'tan hizmet ve uygulama alanına giren konular hakkında vatandaşları bilgilendirerek, sağlıkla ilgili son gelişmeleri yakından takip etme imkânı bulabilmektedir diyebiliriz.

5.4. Instagram Hesabı

Sağlık Bakanlığı'nın Instagram'da 17.06.2023 tarihi itibarıyla 5.093 gönderi 3.462.222 takipçi 9 takiple ve linki ile erişilen hesabı, <https://www.instagram.com/saglikbakanligi/>, Sağlık bakanlığı Instagram hesabında şu başlıklarda paylaşımlara sahiptir.

Tablo 3. Sağlık Bakanlığı'nın Youtube Hesabından Paylaştığı Mesajların Konu Başlıkları Dağılımı.

Konu başlıkları
Sağlık Sözlüğü
Ramazan Ayı
Ruh Sağlığı 1
Ruh Sağlığı 2
Deprem
Okul Çağı
KKKA Hastalığı
Oruç Ve Beslenme
Youtube Röportaj
Başarabilirsin

Uzman Soru-Cevap
Uzman Röportajı
COVID-19 Sözlüğü
Dünya Kanseri Günü
Ağız Diş Sağlığı
Diş Sağlığı
Yemekhane
Ev Ziyareti
Kurban Kesimi
Nikâh Ve Düğün
Hayvan Satışı
Park Bahçe, Market, Servis, Spor Salonları
YKS, LGS
Müze
Doğru Maske
Kırım Kango
Plaj Havuz, Kreş, Yeme İçme, Semt Pazarı, Taksi
Hes Kodu
Sitede Covid, AVM, Kuaför,
Plazma Bağışı, Hatırlatma,
Tıbbi Maske, Sosyal Mesafe, 14 Kural, 14 Gün Kuralı
Covid 19, Yeni Koronavirüs, Doğru El Yıkama,

Sağlık Bakanlığı'nın faaliyet alanına giren birçok konu hakkında sosyal medya hesabı İnstagram'dan vatandaşlar bilgi edinerek sağlık alanındaki son gelişmeleri yakından takip etme imkânı bulmaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medyada en fazla takipçi sayısı, en fazla mesaj paylaşımı ile öne çıkmaktadır. Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya uygulamalarına gelindiğinde üçüncü sırada ise %57 ile Instagram bulunuyor. Instagram daha çok görselliğe dayalı bir platform olarak bilinmektedir. Fotoğraf ve video paylaşımının yanı sıra reels, canlı yayın yapma gibi özellikleri bulunan Instagram'ın fazla kullanıcı bulunmaktadır. Burada takip ve gönderi sayısı bu durumu desteklemektedir diyebiliriz.https://www.tamindir.com/haber/turkiye-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-uygulamaları_75681/ erişim tarihi 09.07.2023.

5.5. Sağlık Bakanlığı RSS Uygulamaları

Sağlık Bakanlığı'nın 17.06.2023 tarihi itibariyle linki ile erişilen RSS hesabı, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11695/rss.html>, ' dir. Güncel Haberler, Kurumsal Duyurular bulunmakta ve en güncellenme tarihi ise 17/06/2016' dır. RSS, "genellikle haber sağlayıcıları, bloglar ve podcastlar tarafından kullanılan, yeni eklenen içeriğin kolaylıkla takip edilmesini sağlayan bir web sayfası bildirimcisidir" şeklinde ifade edilmektedir.

5.6. Sağlık Bakanlığı Sosyal Medya Uygulamalarında Öne Çıkan Özellikleri

Çalışmamızda Sağlık Bakanlığın sosyal medya uygulamaları incelendiğinde kullanılan bu platformlarla ulaştıkları faydaları şöyle sıralanabilir;

- Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya sitelerinde alanıyla ilgili her konuda bilgilendirme faaliyetleri yaptığı,
- Vatandaşların sorunları ve taleplerinin takip edilebilmesi, ihtiyaçları ve beklentilerinin takip edilmesine imkân verdiğini,
- Sosyal mecradan vermek istediği mesajlar çerçevesinde vatandaşa kurumun yürüttüğü faaliyetleri, görevlerini tanıtmakta işlevini yürüttüğünü,
- Etkili sosyal projeler yapılarak Sağlık Bakanlığı'nın itibar yönetimi başarılı bir şekilde yönetilebileceği,
- Sağlık Bakanlığının sosyal medya hesabında tanıtımını ya da duyurusunu yaptığı faaliyetler hakkında vatandaşların görüş beyan etmesi, gerçek anlamda şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanmasına hizmet edebileceği,
- Bakanlığın sosyal medya hesaplarına girerek bu alanda yorum ve paylaşımlarda bulunan ve haberleri okuyan kişilerin kurumunun faaliyetlerine aktif katılım sağlamış olmalarına imkân sağladığını,
- Sağlık Bakanlığı bazı sosyal medya ortamlarında yer alan faaliyetler hakkında oluşabilecek bilgi kirliliğini, paylaştığı haber ve kampanyalar ile önüne geçebileceğini,
- Sosyal medya araçları kurum dışı iletişimi ve kurum içi iletişim için de kullanılarak kurumların personel yönetimini destekleyebileceği,
- “Eğitim, bilinçlendirme ve farkındalık oluşturma da vatandaşı bilgilendirmek ve bilinçlendirme gibi faaliyetlerde sosyal medya aracılığıyla eğitim maliyetini düşürmekte, daha büyük kitlelere ulaşarak eğitimlerini etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirdiği söylenebilir”(Erkek, 2016).

6. Sağlık Bakanlığının En Yoğun Kullandığı Sosyal Medya Hesabı “Instagram” Paylaşımlarıyla İlgili Bir Analiz Örneği

Sağlık Bakanlığı'nın Instagram'da 13.09.2023 tarihi itibariyle 5.247 gönderi 3.400.000, takipçi 11 takiple Sağlık Bakanlığı'nın en yoğun kullandığı sosyal medya hesabı olarak gözükmektedir. Instagram hesabı detaylı incelendiğinde;

Tablo 4. Socialblade'e Göre Dünya Sıralamasında Sağlık Bakanlığı'nın Karnesi

Toplam Not	B+
Takipçi Sıralaması	7.564'üncü
Takip Edilen Sıralama	9.552.330'uncu
Etkileşim Sıralaması	9.415.853.
Medya Sıralaması	188.255'inci

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi> erişim tarihi
13.09.2023

Tablo 1'e göre dünya sıralamasında B+ toplam notu ile ikinci önemli kurum düzeyinde olduğunu söylemek mümkündür. Medya sıralamasında geride oluğu söylenebilir.

Tablo 3. Sağlık Bakanlığı Instagram Hesabının Son 30 Günlük Karnesi

Son 30 Gün İçindeki Takipçiler	7.433K %307,3+
Son 30 Gün İçindeki Takip Edilen	Değişmedi
Son 30 Güne Ait Medya Paylaşımı	23 %8 - azalmış
Günlük Ortalamalar	248 + takipçi artışı ve 1+ medya paylaşımı

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim
tarihi 13.09.2023

Tablo 2'ye göre son 30 günlük karnesi incelendiğinde takipçi sayısında 7.433 kişi artış olduğu, takip sayısının değişmediği ve %8,0 paylaşımın azaldığını söylemek mümkündür.

6.1. Sağlık Bakanlığı İçin Instagram'ın Analitik Geçmişi

Grafik 1. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylık Takipçi Durumu

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim
tarihi 13.09.2023

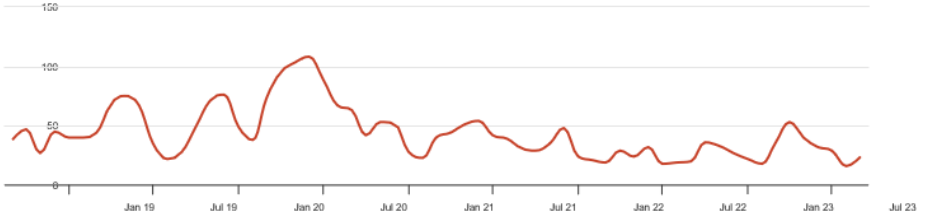
Sağlık bakanlığının yıllara göre aylık takip grafiğine bakıldığında 2020 yılında Mart ayında 1.067,629 takipçi ile en yüksek takipçi seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu tarihte yükselme nedeni Covid 19 pandemisinin yaşandığı döneme denk gelmesi söylenebilir. Sağlık bakanlığı vatandaşlara kriz durumu yaratan Pandemi için tedbir, aşı, maske ve yasakları içeren bilgilendirmelerin yer aldığı paylaşımlarda bulunması takipçi sayısına yansındığını söyleyebiliriz.

Grafik 2. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylık Takip Durumu

Sağlık bakanlığı Kasım 2018’de 5 takibi varken, Ocak 2019’da 1 takip düşmüştür. Kasım 2020’de 2’ye yükseldiği görülürken, bu oran Temmuz 2023’te 2 takip olarak devam etmektedir. Diğer yıllarda takip bulunmamaktadır.

Grafik 3. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylarının Instagram Paylaşımı

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi 13.09.2023

Ağustos 2018 yılında 38 medya paylaşımı ile başlayan paylaşımlar farklı zaman dilimlerinde iniş çıkışlar gösteren grafikte paylaşımların en yüksek seviyeye ulaştığı dönem Mayıs 2020’de 108 paylaşım ile yapıldığını söyleyebiliriz. Mart 2023’te 53 paylaşım ile ikinci bir yükseliş görmekteyiz. Bu yükselişlerin bu tarihlere denk gelen deprem dönemine denk gelmesine ilişkin paylaşımları arttırdığını söyleyebiliriz.

6.2. Sağlık Bakanlığı İçin Takipçi, Takip Ve Medya Paylaşımı Haftalık Grafikleri

Grafik 4. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylarının Haftalık Takipçi Sayıları

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi 13.09.2023

25 Temmuz- 6 Ağustos 2018'de 462 takipçi sayısı ile başladığı, 16-23 Mart 2020'de 477,977 takipçi sayısına ulaşarak zirve yaptığı görülmektedir. 27 Temmuz - 3 Ağustos 2020'ye gelindiğinde 12,460 takipçiye düştüğünü söyleyebiliriz. 4-11 Eylül 2023 te bu oran 2,134 e kadar düştüğünü söyleyebiliriz. Bu bağlamda Covid 19 pandemisinde en yüksek seviyeye çıktığını kriz etkisini kaybetmeye başladığında takipçi düştüğünü söyleyebiliriz.

Grafik 5. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylarının Haftalık Takip Sayıları

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi 13.09.2023

Sağlık bakanlığının Kasım 2018'de 5 takibi varken, Ocak 2019'da takip 1'e düştü. Kasım 2020'de 2 takip olarak görülürken, Temmuz 2023'te takip 2 olarak devam etmektedir. Diğer yıllarda takip bulunmamaktadır.

Grafik 6. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylarının Haftalık Paylaşımı Sayıları

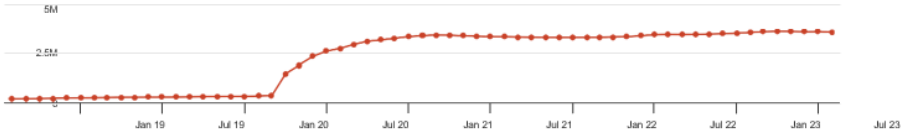

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi 13.09.2023

25 Temmuz - 1 Ağustos 2018'de haftalık 13 paylaşım ile başlayarak, 27 Temmuz - 3 Ağustos 2020'de 32 paylaşım ile zirve yaptığını söyleyebiliriz. 4-11 Eylül 2023'te 7 paylaşım ile paylaşımın aşırı azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda Covid 19 pandemi sürecinde yoğun paylaşımlara yer verildiğini söyleyebiliriz.

6.3. Sağlık Bakanlığı İçin Toplam Takipçi, Takip ve Medya Paylaşımları Aylık Grafikleri

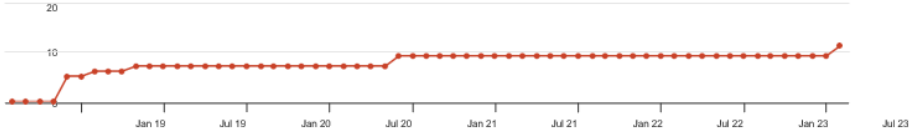
Grafik 7. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylarının Aylık Toplam Takipçi Sayıları

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi 13.09.2023

Ağustos 2018 de 145,071 takipçi ile başlayan Mart 2020'ye kadar artarak 309.888 takipçiye ulaşan bakanlığın, Nisan 2020'de aşırı bir artışla 1.399.201 yükseldiği görülmekte, 2023 Ağustosuna kadar küçük iniş çıkışlar olmakla birlikte bu sayı 3,439,446 takipçiye ulaştığını söylemek mümkündür.

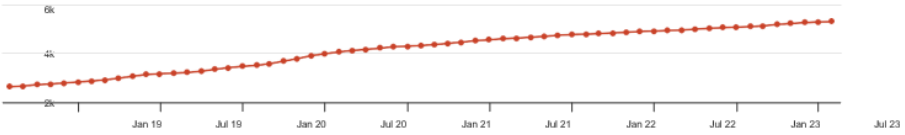
Grafik 8. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylarının Aylık Toplam Takip Sayıları

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi 13.09.2023

Ağustos –Kasım 2018 tarihlerinde takip bulunmamakta, Aralık 2018 takip sayısı 5 yükselmiştir. Kasım 2020’de artarak 7 takip olurken, Aralık 2020’de 9’a çıkmıştır. Ağustos 2023’te 11 yükselmiştir.

Grafik 9. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Yıllarının Haziran-Temmuz Aylarının Aylık Toplam Paylaşım Sayıları

<https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi 13.09.2023

Ağustos 2018’de 2,594 paylaşımı olan bakanlığın paylaşımları düzenli artış göstererek 2023 Ağustos’ta 5,207’ye ulaştığı görülmektedir.

5. SONUÇ

Kamu kurumlarında sosyal medya kullanımının önümüzdeki dönemde giderek artacağı kabul edilmektedir. Sağlık bakanlığı sosyal medyadaki resmi kurum hesapları Facebook, Instagram, Twitter, Youtube ve RSS hesaplarını aktif bir şekilde kullandığını söylemek mümkündür. Sağlık Bakanlığı sosyal medya ortamlarında çok yüksek oranda beğeni ve takipçi sayısına ulaşamamıştır. Ancak stratejik faaliyetler çerçevesinde hareket ederek sağlık hizmetlerinin sunumu konusunda özellikle Covid 19 pandemi dönemi ve deprem gibi büyük çaplı afet süreçlerinde sosyal medyayı etkin olarak kullanmış ve özellikle sağlıkta önleyici hizmet konusunda sosyal medya mecralarında yürüttüğünü, vatandaşları bilinçlendirme kampanyaları ile desteklediğini söyleyebiliriz. Sağlık Bakanlığı faaliyetlerini sosyal medya

ortamlarında dikkat çekici(çocuklara animasyonlar hazırlamak gibi) aktiviteye dönüştürdüğünü söylemek mümkündür.

Bakanlık, faaliyetlerine uygun olarak vatandaşlar açısından önem arz eden detayları sosyal medya ağında gündemine taşımakta, sayfasında oluşturduğu fotoğraf albümü ve kampanyalar yaparak vatandaş ile arasında samimi bir iletişim ortamı oluşturmaktadır. Sağlık Bakanlığı sosyal medya platformlardan en yoğun kullandığı resmi kurum hesabı olan Instagram'ı doğru ve etkili bir şekilde kullandığını söylemek mümkündür. Özellikle bu mecradan, halkla ilişkiler ve tanıtım, eğitim, bilgilendirme, kriz iletişimi gibi işlevleri her alanda hizmet faaliyetlerini destekleyici bir iletişim aracı olarak kullanılabilir.

Sağlık Bakanlığı, sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanarak halka sağlık bilgileri sunmak, farkındalık yaratmak ve iletişimi güçlendirmek için çeşitli stratejiler uygulamaktadır. Sağlık Bakanlığının sosyal medya kullanımı şu şekillerde sonuçlar doğurmuştur:

- **Bilgiye Erişim ve Hızlı Haberleşme:** Sağlık Bakanlığı, sosyal medya hesapları üzerinden sağlıkla ilgili güncel bilgileri paylaşarak halkın doğru ve güvenilir kaynaklardan bilgi edinmesini sağlamıştır. Özellikle acil durumlar ve salgın hastalıklar gibi konularda anlık haberleşme imkânı sağlayarak, toplumu hızla bilgilendirebilmektedir.

- **Farkındalık ve Kampanyalar:** Sağlık Bakanlığı, sosyal medya aracılığıyla çeşitli sağlık kampanyaları ve farkındalık projeleri düzenlemektedir. Örneğin, kanser taramaları, aşı kampanyaları, sigara bırakma gibi konularda bilinç oluşturmak amacıyla videolar, infografikler, hashtagler ve paylaşımlar yoluyla geniş kitlelere ulaşmaktadır.

- **İletişim ve Sorun Çözme:** Sosyal medya platformları, Sağlık Bakanlığının halkla doğrudan etkileşim kurmasını sağlamaktadır. Bakanlık, sağlıkla ilgili soruları yanıtlayarak, önerilerde bulunarak ve sorunları çözerek vatandaşların sağlıkla ilgili konularda daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır. Böylece halkla daha güçlü bir bağ kurulması ve toplumsal ihtiyaçlara hızlı bir şekilde yanıt verilmesi mümkün olmaktadır.

- **Kriz Yönetimi:** Sosyal medya, acil durumlar ve kriz anlarında Sağlık Bakanlığının kriz yönetimi konusunda bir platform sağlamaktadır. Bakanlık, doğal afetler, salgın hastalıklar veya acil tıbbi durumlar gibi durumlarda halka doğru bilgi aktararak, gereksiz panik oluşmasını önlemekte ve yönetim süreçlerini daha etkili bir şekilde yürütmektedir. Bakanlık, bu zorlukları aşmak için etkin bir kriz iletişimi stratejisi geliştirmiş ve sosyal medya yönetimi konusunda uzman ekiplerle çalışmıştır.

Sağlık Bakanlığı, sosyal medya kullanımı ile daha geniş kitleler etkin bir şekilde ulaşma, bilgi paylaşımı, farkındalık yaratma ve iletişim kurmada büyük bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Sosyal medya platformları, sağlıkla ilgili konuların daha geniş bir kitleye ulaşmasını ve toplumsal sağlığın iyileştirilmesine katkıda bulunmayı sağlamaktadır diyebiliriz. Sonuç olarak, Sağlık Bakanlığı'nda sosyal medya kullanımının önemli yere sahip olduğunu, sağlık hizmetlerinin tanıtımı, bilgilendirme ve toplum sağlığının teşviki gibi alanlarda sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılmasının olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Sağlık Bakanlığının sosyal medya stratejileri, diğer kamu kurumlarına ve sağlık sektörüne örnek olabilecek niteliktedir. Bu alanda daha fazla araştırma ve geliştirme yapılması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adams, S. A. (2010). Blog-Based Applications and Health Information: Two Case Studies That Illustrate Important Questions for Consumer Health Informatics (CHI) Research. *International Journal of Medical Informatics*, 79(6): 89-96
- Belt, T. H. V., Berben, S. A., Samsom, M., Engelen, L. J. ve Schoonhoven, L. (2012). Use of Social Media by Western European Hospitals: Longitudinal Study. *Journal of Medical Internet Research*, 14(3): 61-81.
- Bilgin, N. (2006). Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek çalışmalar. (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilmez, M. B. Türkiye’de Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Sosyal Medya Kullanımı. Erişim Tarihi: 24.09.2018, <https://medium.com/@bugrabilmez/t%C3%BCrkiyede-kamukurum-ve-kurulu%C5%9Flar%C4%B1n%C4%B1n-sosyalmedya-kullan%C4%B1m%C4%B1-%C3%B6zet-5eb8718f1eb5>
- Boyd, D. (2008). American Teen Sociality in Networked Publics. Unpublished Doktoral Thesis, University of Berkeley.
- Breakenridge, D. (2009). *New Media, New Tools, New Audiences*. New Jersey: FT Press.
- Britnell, M. (2011). Increasing Importance of Social Media in Healthcare. KPMG International
- Criado, J.I., Almazan, R.S., Garcia, J.R. (2013). “Government Innovation Through Social Media.” *Government Information Quarterly*. 30 (2013): 319-326. Erişim Tarihi: 15.06.2014, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X1300083X>
- Didim Ticaret Odası, 2018: 1-3). <http://didimto.org.tr/reports/sosyal-medya-rapor.pdf>
- Erkek, S. (2016). Kamu Kurumlarında Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Örneği, Selçuk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35): 141-150. <https://eposta.saglik.gov.tr/owakontrol/> erişim tarihi: 17.06.2023 <https://twitter.com/saglikbakanligi> erişim tarihi: 17.06.2023 <https://www.facebook.com/saglikbakanligi/> erişim tarihi: 17.06.2023 <https://www.instagram.com/saglikbakanligi/> erişim tarihi: 17.06.2023 <https://www.saglik.gov.tr/TR,11695/rss.html>, erişim tarihi: 17.06.2023

- https://www.tamindir.com/haber/turkiye-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-uygulamalari_75681/ erişim tarihi 09.07.2023.
- <https://www.youtube.com/@SaglikBakanligi/about> erişim tarihi: 17.06.2023
- <https://socialblade.com/instagram/user/saglikbakanligi/monthly> erişim tarihi: 13.09.2023
- Kamu Kurumlarında Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Örneği*
Seyida ERKEK, Selçuk Ün. Sos.
Bil. Ens. Der. 2016; (35): 141-150
- Mergel, I. (2013). Social Media in the Public Sector: A Guide to Participation, Collaboration and Transparency in the Networked World. San Francisco: Jossey-Bass.
- Muhlen, M. ve Machado, L. O. (2012). Reviewing Social Media Use By Clinicians. Journal of The American Medical Informatics Association, 19(5): 777-781.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. (2014), Kamu Kurumlarında Sosyal Medya Kullanım Rehberi
- Thackeray, R., Neiger, B. L., Hanson, C. L. ve Mc-Kenzie, J. F. (2008). Enhancing Promotional Strategies Within Social Marketing Programs: Use of Web 2.0 Social Media. Health Promotion Practice, 9(4), 338-343.
- Vural, B.A., Bat, M. (2010) “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi’ne Yönelik Bir Araştırma”, Journal of Yaşar University, Sayı 5, s.3348-3382.
- Yeşilorman, M., Koç, F. (2012), “Yerel Yönetimlerde E-Devlet Uygulamaları ve Yerel Demokrasiye Katkıları” Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II, İnönü Üniversitesi, 19-20 Nisan, Malatya, s. 769-783
- Zafarmand, N. (2010). Halkla İlişkiler Alanında Yeni Mecra ve Uygulamaların Yeri ve Önemi: Sosyal Medya ve Pr2.0. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bölüm 14

SAT GERİ KİRALA İŞLEMLERİNİN TMS/TFRS, BOBİ FRS VE TDHP KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

İrem COŞKUN¹
Ferhat BİTLİSLİ²

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisi ve hızla artan nüfusla beraber teknolojinin bir o kadar hızlı gelişmesi girişimcilerin piyasadaki finans risklerini arttırmıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan ekonomideki krizler birçok girişimcinin sahip olduğu öz kaynaklarını kaybetmelerine neden olmuştur. Bu risklerin en aza indirgenmesi ya da ortadan kaldırılabilmesi için kanun koyucu yeni yatırım modülünün oluşturulması gerektiğini açıklamıştır. Kendi öz kaynaklarına dokunulmadan yabancı kaynaklar üzerinden gelir elde etme olanağı sağlayan modül, yatırımcı kişiler tarafından kabul görmüş olup anayasa içerisinde yerini almıştır.

Türk Anayasa Hukuku'nda kanun koyucu tarafından konulan kanun kararları birçok alanda da değişikliğe gidilmesine sebep olmuştur. Değişikliğe giden kanunlar arasında 21.11.2012 tarihli 6361 no lu “Finansal Kiralama, Factoring ve Finansman Şirketleri Kanunu” üzerinde gerçekleşmiştir. Bu kanun kapsamında çalışmamızın konusu olan “Sat ve Geri Kiralama Yöntemi” de ilk olarak 6361 sayılı kanun ile düzenlenmiştir.

Finansal kiralama işlemlerinin Sat ve Geri Kirala yöntemi ile yapılmasında kiralama işleminde yer alan tarafların ortak hak ve sorumlulukları olmaktadır. Bu bağlamda göz önüne alınan sorumluluk ve haklar var olan düzenin ayakta durabilmesi için ve ülke ekonomisinin koruması yönünden son derece önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra Leaseback yöntemi hem kiracı taraf hem kiralayan tarafça hem de ülkenin ekonomik yapısı üzerinde oldukça etkili yarar ve zararları barındırmaktadır.

Ülkemizde uluslararası muhasebe standartlarına uyumun sağlanması amacıyla başlatılan çalışmalar neticesinde oluşturulan ve kamu yararını

¹ Yüksek Lisans.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü. Coskunirem95@gmail.com ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-8843-6129>

² Doç. Dr.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü. fbittisli@mehmetakif.edu.tr ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8786>

ilgilendiren kuruluşların (KAYİK) uymak zorunda oldukları Türkiye Finansal Raporlama Standartları ve Türkiye Muhasebe Standartları 2016 yılından itibaren uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte bağımsız denetime tabi olup TMS/TFRS kapsamına girmeyen işletmelerin uygulamak zorunda oldukları Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS) ise 2018 yılından itibaren uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir (Kıymık, 2021: 511). TMS/TFRS’de kiralama işlemlerine ilişkin düzenleme ilk olarak TMS 17 Kiralamalar Standardı ile yapılmıştır. UFRS’de yapılan güncellemelere paralel olarak TMS 17 yürürlükten kaldırılarak TFRS 16 Kiralamalar Standardı 2019 yılından itibaren uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir. Finansal kiralamaya ilişkin başka bir düzenleme ise Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) ile yapılmıştır. Halen yürürlükte olan BOBİ FRS’de 15 numaralı Kiralamalar bölümü kiralama işlemlerine ilişkin ölçüm ve muhasebe ilkelerini belirlemektedir.

Çalışmamız üç kısımdan oluşmakta olup, birinci kısımda kiralama işlemleri ve sat ve geri kiralama işlemleri geniş bir şekilde anlatılmıştır. İkinci kısımda ise gerek finansal kiralamalar gerekse sat ve geri kiralamalar TMS17,TFRS16,BOBİ FRS 15. bölüm ve VUK kapsamında ele alınarak karşılaştırılması yapılmıştır. Üçüncü kısımda ise finansal kiralama işlemleri ile sat ve geri kiralama işlemlerinin standartlara göre muhasebeleştirilmesi yapılmış olup farkları ortaya konulmuştur.

1.1. Finansal Kiralamanın Tanımı

Finansal kiralama işlemlerine en genel tanım olarak yaklaşacak olursak, bir malın sahipliğini almaksızın sadece kullanım hakkının talep eden tarafa belirli bir süre zarfında devredilmesidir. Bahsi geçen malın gerçek sahibinin gizli tutulması koşuluyla malın kullanım üyeliğini belli bir bedel ile karşı tarafa devredilmesidir (Öztaş ve Burak,2014:54).

1.1.2. Finansal Kiralamanın Tarafları

Finansal kiralama tarafları tanımlardan da anlaşılacağı üzere ayrıklıklar dışında yapılan finansal kiralama işlemleri kiralyan, kiracı (yatırımcı) ve imalatçı (satıcı) arasında yapılan üç taraflı işlemlerdir. Bazı durumlarda kiralyan tarafa maddi destek sağlamak amacıyla dahil olan yatırımcılar da dördüncü taraf olarak kabul edilmektedir. Ancak finansal kiralama işlemlerinin özünde kiracı ve kiralyan olarak iki taraf esas işlemleri gerçekleştirmektedir (Akdoğan,2019:7).

1.1.2.1. Finansal Kiralama Şirketi (Lessor)

Finansal kiralama şirketi, kiracı tarafın kendi isteğiyle seçmiş olduğu veya talep ettiği malı üretici veya satıcı durumunda olan gerçek sahibinden satın alarak finansal kiralama sözleşmeleri içeriğinde düzenleyerek ve sözleşme şartlarında belirlenen süre zarfında kiracı tarafa belli bir bedel karşılığında kiralayan şirkettir (Köksal ve Beller,2013:152).

1.1.2.2. Satıcı (Supplier)

Finansal kiralama sözleşmesi kapsamında kiralama şirketi tarafınca kiralama işlemlerine konu olan mülkün satın alındığı kişiler veya kuruluşlar satıcı olarak adlandırılmaktadır.

1.1.2.3. Kiracı (Lessee)

Finansal kiralama işlemlerinde söz konusu varlığı kiralamak isteyen taraf veya kurumdur. Kiralama sözleşmesi içerisine varlığa ait masraflara yönelik bir ibare bulunmadığı takdirde doğabilecek masrafların tümünden kiracı kişi sorumlu tutulmuştur (Çetin,2018:12).

1.1.3. Finansal Kiralamanın Türleri

Finansal kiralama işlemleri, tarafları bakımından, süreleri bakımından ve son olarak da konuları bakımından gruplandırılmıştır. Bu gruplandırılmanın sebebi kiracı taraf ile kiraya veren tarafın talep durumuna veya söz konusu malın niteliklerine göre finansal kiralama işlemleri farklılık göstermesidir (Öztaş,2010:17).

1.1.3.1. Sözleşmenin Süresi Bakımından Kiralama İşlemleri

Finansal kiralama işlemlerinin türleri arasında olan süresi bakımından kiralamalar faaliyet kiralamaları, finansal kiralamalar, satış ve geri kiralama ve satışa yardımcı kiralamalar olmak üzere dört başlık altında incelenebilmektedir. Bu kavramalar aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

1.1.3.1.1. Faaliyet Kiralaması (Operating Leasing)

Finansal kiralama işlemlerinde sözleşmeye konu olan varlığın ekonomik ömürlerinin sözleşme de yer alan kiralama vadesinden kısa olması durumu faaliyet kiralaması olarak adlandırılmaktadır. Faaliyet kiralaması yöntemi, finansal kiralama işlemlerinde sözleşmede varlığa ait kira bedelinin, maliyet harcamalarını karşılayamadığı durumlarda kullanılmaktadır (Şişman ve Şişman,2017:147).

1.1.3.1.2. Finansal Kiralama (Finance Leasing)

Bir diğ er adı ile mali kiralama olarak bilinen finansal kiralama yöntemi, genellikle gelişmekte olan şirket ya da kurumların amaçladıkları yatırımlarını faaliyete geçirebilmek için orta ya da uzun süreli olmak üzere istedikleri finansman gereksinimlerini tedarik edebilecekleri dinamik yatırım işlemleridir (Kaya,2015:212).

1.1.3.1.3. Sat ve Geri Kirala Yöntemi (Sale And Leaseback)

Sat ve geri kirala yöntemi özünde bir likidite ihtiyacını karşılamak için başvurulmuş bir kiralama sistemidir. Burada önemli olan durum satılan varlık, likidite ihtiyacı duyan şirketin himayesinden çıkmaz. Böylelikle şirketin varlık üzerindeki kullanım hakkı finansal kiralama şirketi ile düzenlenen bir kiralama sözleşmesi karşılığında devam eder (Altınöğ lu,1993:68).

1.1.3.1.4. Satışa Yardımcı Kiralama Yöntemi (Sales Aid Leasing)

Satışa yardımcı kiralama yöntemi, satıcı taraflar ile kiralama işlemleri yapan kurumlar arasında karşılıklı gerçekleştirilen anlaşmalar ile mümkün olmaktadır. Kiralama işlemine bu seçenekle dahil olan müşteri kişi, kendisinin tedarik edemediği kira bedellerini aracı kiralama şirketini göstererek elde eder (Altınöğ lu,1993:68).

1.1.3.2. Sözleşmenin Konusu Bakımından Kiralama İşlemleri

1.1.3.2.1. Taşınır (Menkul)- Taşınmaz (Gayrimenkul) Kiralama

Finansal kiralama(leasing) işlemlerinde yapılan kiracı ile kiralayan arasındaki sözleşmeler de taşınabilir olarak deniz, kara ve hava taşıma malları ya da makine veya donanım gereçleri kabul edilmektedir. Bu malların kabul görmesinin tek ve önemli nedeni nakliye esnasında varlıkların bütünlüğünün bozulmaması ve taşınma sırasında niteliklerinin zarar görme olasılıklarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır (Köteli,1991:112; Sarısoy,2011:269).

Gayrimenkul kiralama olarak da bilinen taşınmaz kiralama işlemlerine arsalar ve araziler konu olmaktadır. Kiralama yöntemleri arasında ticarete en fazla tercih edilen kiralama türüdür. Bunun sebebi ise kiracı tarafın ekonomik gelir sağlayabilecek düzeyde kullanım hakkına ve kullanım serbestliğine sahip olmasıdır (Akdoğan vd., 2011:71;Topuz,2013:87).

1.1.3.2.2. Birinci El - İkinci El Kiralama

Kiralama işlemine konu olan mallar henüz kullanıma açılmamış ya da yeni üretimden çıkmışsa birinci el kiralamaya konu olmaktadır. Bir diğ er durum da

ise kiralama işlemine tabi olan malın öncesinde herhangi bir başka kiralama işlemine konu olması veya gerçek sahibi olan kişi tarafından kullanılan varlığın tabii olacağı kiralama türüne ikinci el kiralama, başka bir isimle operating-lease denir (Altınoğlu,1993:7;Egemen,2007:16).

1.1.3.2.3. Yatırım Malları ve Tüketim Malları Kiralama

Finansal kiralama işlemlerinin üretim aşamaları kapsamında olan mevduat varlıkları yatırım malları sınıfında yer alırken, diğer yandan faydasını birden fazla kullanıp bitmeyen yada uzun vadede kullanıma sahip olan (araba, buzdolabı, bilgisayar) dayanıklı mallar ise tüketim malları grubunda yer alır (Erol vd., 2011:80).

1.1.3.2.4. Özel Kiralama

Finansal kiralama işlemlerinde, kiralayan tarafın talep ettiği malı şahsi üretim ile kiralayan ve aracı kurum tarafından bir gelir kaynağı olmayan ve kiralama sözleşmesinin sona ermesi ile kiralanan varlığın sahipliğinin kiracı tarafa devrinin mecburi kılındığı bir finansal kiralama türüdür (Çondur vd.,2008:9).

1.1.3.2.5. Kapalı ve Açık Uçlu Kiralama

Kiralama sözleşmesinin bitiminden itibaren söz konusu mal, kiraya veren tarafa devrinin verilmesiyle kapalı uçlu kiralama yöntemi gerçekleşmektedir. Kiralama sözleşmesi bitiminden sonra söz konusu malın sahiplik hakkının kiracı tarafa devredilmesi ile açık uçlu kiralama yöntemi gerçekleşmektedir (Uzun,2016:22).

1.1.3.3. Sözleşmenin Tarafları Bakımından Kiralama İşlemleri

Taraflar bakımından kiralama işlemleri, finansal kiralama şirketlerinin dahil olma şekline göre kendi içerisinde dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki ayrımı bulunmaktadır.

1.1.3.3.1. Dolaylı (Aracı-Üç Taraflı) ve Dolaysız Finansal Kiralama

Dolaylı kiralama yönteminde, finansal kiralama işlemlerinin gerçekleşebilmesi için üç tarafın gerekli olduğu ve söz konusu varlığın sahipliğinin bulunduğu taraf ile varlığı kiralamak isteyen kiracı tarafın aralarında kiralayan taraf olarak bir kurum ya da şirketin var olduğu finansal kiralama çeşididir. Dolaysız kiralama yöntemi, adında da anlaşılacağı üzere iki taraf (satıcı-kiracı) arasında gerçekleşen bir finansal kiralama şirketin olmadığı bir kiralama yöntemidir (Çondur vd.,2008:8).

1.1.4. Finansal Kiralama İşlemlerinin Avantajları Ve Dezavantajları

1.1.4.1 Finansal Kiralama İşlemlerinin Avantajları

Finansal kiralama işlemlerinin şirketler açısından edindikleri avantajları kendi ülkemizin koşullarını göz önüne alarak aşağıdaki gibi açıklamak doğru olacaktır (Aydm vd., 2010:249; Sarısoy,2011:271);

- Kiralama işlemlerine konu olan varlıkların, kiralama işlemlerinde “KDV” üstünlükleri bulunmaktadır. Yani makinalara uygulanan %18 KDV oranları kiralama işlemlerinde %1 oranına kadar düşmektedir.
- Yatırım üzerine kurulu planların belli bir kısmının kiralabilmesinin yanında kiracı tarafın talebiyle tamamının da kiraya verilebilir olması ve söz konusu malların masraflarının tutarları da malın maliyetinin üzerine eklenerek finanse edilebilmektedir.
- Vergi, resim ve harçlardan muaf olmasının yanı sıra kiralama işlemlerinde kefalet için alınan değerli belgelerin muafiyetten yararlanması finansal kiralama işlemlerinin önemli avantajlarından birisidir.
- Finansal kiralama işlemlerinde faiz oranını sabit tutarak orta vadede ya da uzun vadede finansman sağlanarak daha verimli likidite sağlanabilir.

1.1.4.2. Finansal Kiralama İşlemlerinin Dezavantajları

Finansal kiralama işlemlerinin ülkemizi göz önüne alarak dezavantajlarını özetle aşağıda ki gibi açıklamak mümkündür (Yıldırım vd.,2006:367;Akdoğan vd.,2011:74);

- Kiralama işlemlerine tabi olacak varlığın kullanım alanlarına kiralaayan şirket tarafından limitler konulabilir. Söz konusu varlığın başka bir varlık ile değişiminin yapılmasında, tamir edilmesinde veya bakımının yapılmasında kiralaayan aracı kurumun izni gerekir.
- Kiralama işlemlerinin yapılabilmesi için düzenlenen anlaşmanın içeriğinde, kira süresinin sona ermesinden sonra kiralaanan varlığın sahipliğinin kiracı tarafa devrinin gerçekleşmesi üzerine herhangi bir madde bulunmazsa, kiralaayan şirket söz konusu varlığın hurda değerinden yararlanamayacaktır.

1.2. Sat Ve Geri Kiralama

1.2.1.Sat ve Geri Kiralama Tanımı

Sat ve geri kiralama yöntemi, işletmelerin likidite gereksinimi duydukları dönemde sahip oldukları varlıkları bir finansal kiralama şirketine tekrar söz konusu varlığın kullanım hakkını kiralayabilmek şartı ile satıp daha sonrasında

kiralama sözleşmesi ile geri aldığı bir finansal kiralama işlemidir (Varol,2020;146).

Sat ve geri kirala yöntemlerini diğer finansal kiralama yöntemlerinden farkı satıcı durumunda bulunan taraf ile kiralayan tarafta ki bireyin aynı kişiden ibaret olabilmesi durumudur. Başka bir açıdan farkı ise finansal kiralama işlemleri kapsamında yapılan kiralama işlemlerine konu olan varlığın birinci sınıf olması ile malın imalatçısı tarafından alınır olmasıdır (Kocaağa,1999:51).

1.2.2. Sat ve Geri Kiralama(Leaseback) Yönteminin Avantajları ve Dezavantajları

Finansal kiralama işlemleri içerisinde yer alan sat ve geri kirala yöntemi, girişimci yatırımcıları bu yolu seçmelerine neden olacak birden fazla avantajları ve dezavantajları barındırmaktadır.

1.2.2.1. Satış ve Geri Kiralama İşlemlerinin Avantajları

Sat-kirala-geri al yöntemi de denilen Leaseback işlemleri, taraflara veya işletmelere birden fazla fayda sağlamaktadır. 6361 sayılı FKFF kanununun kiralama işlemlerine tabi olan varlığın süre bitiminde tekrar devrinin yapılmasında binde 4,55 oranında harç ve tapu muafiyeti uygulanmaktadır. Kiralama işlemi yapmak isteyen firma özetle vergisel bedellerden muaf durumunda olması sat ve geri kirala yönteminin en gözde faydalarındandır (Tulum,2020: 368).

Sat ve geri kirala yönteminin diğer sağladığı avantajları uzun vadeli yeni bir finansman yöntemi olması, bilanço değerlerini iyileştirme özelliğinin bulunması, kurumlar vergisi istisnası ve KDV den muaf olmasıdır (Aydoğdu,2017: 94);

1.2.2.2. Sat ve Geri Kiralama Yönteminin Dezavantajları

Sat ve geri kirala işlemleri, her ne kadar büyük ölçekli firmalar için ekstra bir seçenek olarak görülse de orta ve küçük firmalar için durum böyle değildir (Topuz,2013;62). Örneğin ticari hayatında sürekli sat-kirala-geri al yöntemleri ile ilerleyen bir firma sonrasında ihtiyaç duyabileceği banka kredisinde güven duygusunun oluşmamasından dolayı büyük sıkıntılarla karşılaşabilecektir. Bunun yanında finansal kiralama işlemlerine yönelik anlaşmalar yabancı para türünden yapılırsa kurun dalgalanmalarında kiracı taraf büyük bir risk altında olacaktır (Kocaağa,1999;43).

TÜRKİYE’DE KİRALAMALARLA İLGİLİ MUHASEBE STANDARTLARI

2.1. TFRS 16 kiralama standardının eski TMS 17 Kiralama Standardı Kapsamında Finansal Kiralama Ve Sat Geri Kirala İşlemlerinin Karşılaştırılması

Muhasebe standartları üzerinde yapılan karşılaştırmalar aşağıda belli başlıklar altında incelenmektedir.

2.1.1. Finansal Kiralama Bakımından Karşılaştırılması

1 Ocak 2019 yılında yürürlüğe girmiş olan TFRS 16 kiralama standardı kapsamında gerçekleşen kiralama işlemleri, kiracı tarafın hangi şartlarda finansal kiralama ya da faaliyet kiralaması olabilmesi konusunda ayırmaya gitmemiş yalnızca taraflar arasında yapılan anlaşmanın bir kiralama anlaşması olup olmaması ya da kiralama işlemi konusunun içeriğine dikkat etmiştir (Tulum,2020:367).

Finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde, kullanımdan kaldırılan TMS 17 standardı, kiralanacak malın kiralama işlemlerinin başında “gerçeğe uygun değer” ile kira bedellerinin “bugünkü değeri” arasında en az olanı ele alınmakta ve bilançoda varlık ve borç olarak kayıt altına alınmaktadır (Özdoğan ve Uygun,2020:211). Dönem bitiminde ise finansal kiralama işlemlerinden kaynaklanan faiz tutarları ile kiralamaya konu olan varlık için ayrılan amortisman bedelleri “kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablolarına” giderleştirilerek kaydedilmektedir (TMS 17,m.20-25-27).

Kira giderlerinin kiracı tarafca bilançoda gösterilmesi, TFRS 16 standardı içerisinde “kira giderleri, faiz giderleri ve amortisman giderleri” şeklinde yapılmaktadır. Kullanımdan kaldırılan TMS 17 standardında bu işlem “faaliyet gideri” olarak gösterilmektedir.

TFRS 16 standardının giderlerin gösterilmesi ile ilgili getirdiği yenilikler “kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tabloları” üzerinde olmuştur (Gökgöz,2019:321).

2.1.2.Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin TMS 17 ve TFRS 16 Kiralama Standartları Kapsamında Karşılaştırılması

31 Aralık 2018 tarihinde yürürlükten kaldırılan TMS 17 kiralama standardı yerine 1 Ocak 2019 tarihli TFRS 16 kiralama standardı getirilmiş olup yürürlükten kaldırılan TMS 17 kapsamında yapılan sat ve geri al işlemlerinin finansal kiralama ile sonuçlanması durumunda satıştan doğan gelirlerin defterdeki tutarı aşan kısımları kiraya veren işletme tarafınca gelir/kar olarak

kayıt altına alınmamaktadır. Söz konusu gelirler ertelenmeye tabi tutularak dönemler arasında dağıtılmaktadır (Tulum, 2020:372). Söz konusu işlemlerin farklı bir şekilde sonuçlanması durumunda (faaliyet kiralaması) ise, işlemlerin gerçeğe uygun değerle gerçekleşmesi halinde elde edilen karlar veya zararlar direk kayıt altına alınmaktadır.

Sat kirala ve geri al anlaşmaları içerisinde yer alan kira bedelleri ile varlığın satış tutarları birbirleri ile ilişkili olarak kabul edilmektedir. Sat ve geri kirala işlemleri finansal kiralama olarak kabul edilmekte olup sebebinin ise kiralama işlemine konu olan varlık bir güvence olarak görülmekte ve kiraya veren tarafın kiracı tarafa finansman sağlaması olarak açıklanmaktadır (Alagöz ve Eren, 2010:38).

2.2. BOBİ FRS Bölüm 15 ve TFRS 16 ile Eski TMS 17 Kiralama Standartları Kapsamında Finansal Kiralama ve Sat Geri Kirala İşlemlerinin Karşılaştırılması

2.2.1. Finansal Kiralama Bakımından Karşılaştırılması

BOBİ FRS'ye göre yapılan finansal kiralama işlemlerinde kiralama işlemine tabi olan varlık, “gerçeğe uygun değer” ve “kira bedellerinin bugünkü değerleri” arasında en düşük bedel üzerinden muhasebeleştirilmekte ve bir finansal kiralama işleminden meydana gelen yükümlülükler de bilançoda pasif grubunda yer almaktadır (KGGK, BOBİ FRS:102). Bu durum niteliğinde BOBİ FRS ile kira bedellerini bugünkü değerleri üzerinden kayıt altına alan TFRS 16 burada ayrılmaktadır (Akdoğan, 2019:84).

Kiralama işlemine konu olan varlık ilgili olduğu hesap içerisinde kayıt altına alınmaktadır. TFRS 16 ya göre firma, ilgili varlığı “kullanım hakkı varlıkları” içerisinde veya “kiralama yoluyla elde edilen varlıklar” hesapları altında iki farklı şekilde yapmaktadır. Bu açıklama dahilinde BOBİ FRS ve TMS17 uygunluk göstermektedir. Bir diğer açıdan faydalı ömür ile amorti edilen varlık yalnızca, taraflar arasında düzenlenen anlaşmada kiralama süresi bitimi sonrasında devir ile ilgili kesinlik hususu barındırmıyorsa, söz konusu malın faydalı ömrü ile anlaşma süresinden az olanı ile amorti edilmektedir. Bu açıdan BOBİ FRS ile TFRS 16 birbirleri arasında uygunluk sağlamaktadır (Akdoğan, 2019:85).

Kiralama işlemlerinin kiracı tarafından “TMS17/BOBİ FRS” kapsamında bir sonraki dönem için kayıt altına alınması işlemi “finans gideri veya sermaye giderleri” olarak iki farklı şekilde muhasebeleştirilirken, geleneksel kiralama işlemlerinde yalnızca gider olarak gösterilmektedir. Burada TFRS16 kendi içerisinde kiralama uygulamalarını “maliyet yöntemi veya gerçeğe uygun değer” ile hesaplamaktadır (Karahan,2019:73).

2.2.2. Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin BOBİ FRS ve TMS17/TFRS 16 Kiralama Standartları Kapsamında Karşılaştırılması

BOBİ FRS15 sat kirala ve geri al işlemleri, tanımı ve kapsamı açısından kullanımdan kaldırılan TMS17 ile uyumludur (BOBİ FRS 15:m.31).

Bir diğer adı ile “Leaseback” olarak bilinen sat geri kirala işlemlerinin kayıt altına alınmasında TFRS16 ile uyumlu oldukları görülmektedir. BOBİ kapsamında yapılan kiralama işlemlerinin de “finansal/geleneksel kiralama” sınıflandırmasına göre değişim göstermektedir (BOBİ FRS 15:m.32).

BOBİ FRS15 kapsamında yapılan sat ve geri kirala işlemlerinin finansal kiralama ile sonuçlandırılmasında, satıştan elde edilen gelirlerin defter tutarını geçmesi halinde kiraya veren ile kiralayan taraflar arasında kiralama işlemlerinin yapıldığı süre zarfında “Mali Tablolara” aktararak kiralama süresi dönemleri içerisine dağıtılmaktadır.

Bir başka durum ise sat-kirala-geri al işlemlerinin “geleneksel kiralama” ile sonuçlanması durumunda, söz konusu malın satış fiyatına ait gerçek değeri ile kıyaslanarak kayıt altına alınması gerekmektedir (Marşap ve Yanık,2019:13).

2.3. VUK Kapsamında BOBİ FRS Bölüm 15 ile TFRS 16 Kiralama Standartlarının Finansal Kiralama ve Sat Geri Kiralama İşlemleri Karşılaştırılması

2.3.1. Finansal Kiralama Bakımından Karşılaştırılması

Genel olarak kiralamaların ayrıştırılmasına yönelik işlemler BOBİ FRS ve MSUGT/VUK açısından uyumludur. Kullanımdan kaldırılan TMS 17’de yer alan “faaliyet kiralamaları”, BOBİ FRS’de “geleneksel kiralama” olarak tanımlanmaktadır (BOBİ FRS15,m.28-30). Geleneksel kiralamalar içerisinde yapılan kira bedellerinin ödenmesi, BOBİ FRS ve MSUGT/VUK’a göre uyumlu olup ismi geçen standartların hepsinde doğrudan kar/zarar olarak kayıt altına alınmaktadır (BOBİ FRS 15,m.19; TMS17,m.50).

Finansal kiralamalar da yapılan işlemlerin ilk kayıt altına alınmasında söz konusu malın gerçek değeri ile kira ödemelerinin bugünkü değerleri arasında en az olanları dikkate alınmaktadır. Bu açıklama doğrultusunda BOBİ FRS, kullanımdan kaldırılan TMS17 ve MSUGT/VUK mutabıktır (BOBİ FRS15,m.13; TMS17,m.20; VUK, Mükerrer Madde 290). MSUGT ile VUK kapsamında yapılan kiralama işlemlerinde kiralanan mal, “maddi olmayan duran varlıklarda” sunumu yapılmakta olup, BOBİ FRS kapsamında bu işlem, işlemin ait olduğu “maddi duran varlıklarda” kayıt yapılarak sunulmaktadır (BOBİ FRS15,m.14; TMS17,m.27).

Kiralama işlemlerinde yer alan sonraki ölçümler değerlendirildiğinde BOBİ FRS15 ile MSUGT/VUK arasında uyumlu oldukları görülmektedir. Burada varlığa ait kira bedellerinde yer alan borç anapara ödemeleri ile finansman giderleri sınıflandırılmakta ve finans giderlerinin kalan borç tutarlarına ilişkin sınıflara ayrılarak tutar üzerinden sabit bir faiz oranı belirlenip dönemler arasında itfa edilmelidir (BOBİ FRS15,m.17; VUK Mükerrer Madde 290).

BOBİ FRS15’de finansal kiralama kiraya veren tarafca ilk kaydı varlığın gerçek değeri ile başlangıçta doğan maliyet bedellerinin tümü kiracı tarafca kira alacağı olarak kayıt altına alınıp mali tabloların dışarısında bırakılırken, VUK kapsamında yapılan kiralama işlemlerinde varlık iz bedeli ile takip edilip kiralama işlemlerinin başında doğan maliyetler kira alacağı bedellerine eklenmektedir. Bu durum 31 Aralık 2018 yılında yürürlükten kaldırılan TMS17 standardı içinde geçerli olup maliyet bedellerinin tümü kiracı tarafca kira alacağı olarak kayıt altına alınarak mali tablolar dışarısına bırakılmaktadır (BOBİ FRS15,m.20; TMS17,m.36; VUK Mükerrer Madde 290).

2.3.2. VUK Kapsamında Sat ve Geri Kirala İşlemleri

Finansal kiralama işlemlerinin sat ve geri al usulüne göre yapılmasında oluşan birçok çelişki 01.07.2003 tarihli VUK mükerrer 290. Maddesinin yürürlüğe girmesi ile son bulmuştur (Kabak,2019:132).

Finansal kiralama işlemleri kapsamında olan iktisadi kıymetlerin kullanım haklarının, kiracı tarafca aktifte kayıt edilecek ve anlaşmalar sonucu oluşan borçlar, söz konusu varlığın piyasa değeri ile ya da bugünkü değerleri arasında en az olan ile hesaplanacaktır. Varlığın kullanım hakları kiracı tarafca aktifte bulunarak kiraya veren tarafa ait borçlar ise pasifte yer alacaktır (VUK, 319 numaralı tebliğ).

Kiralama işlemleri incelendiğinde VUK ve BOBİ FRS15 de benzerlikler bulunurken, TFRS 16 ilk ölçümünü maliyet üzerinden belirlediği için uygunluğu bulunmamaktadır. Kiralanan varlıkları 260 Haklar hesabında izleyen VUK ile TFRS16, varlıkları ilgili olduğu duran varlıklar hesabında izleyen BOBİ FRS15 ile ayrılmaktadır (VUK, 319 numaralı tebliğ). Kullanımda kaldırılan TMS17 ile BOBİ FRS itfa payları ayırırken, TFRS16 ile VUK burada amortisman ayırmaktadır. TMS17, TFRS16 ve BOBİ FRS de varlığın sahiplik hakkı ile ilgili kesin bir husus bulunmuyorsa kiralama işlemlerinin süreleri ile varlığın yararlı ömründen kısa olanı ile amortisman yada itfa edilirken, VUK da bu süreç söz konusu varlık için belirlenen süre içerisinde itfası gerçekleştirilmektedir. Kiralama işlemlerinden doğan borçların takibi TFRS16, BOBİ FRS ve VUK da aynı gruplar içerisinde incelenmektedir. Ödenen kira faizleri TFRS16 dışında aynı grup altında kayıt edilmektedir. Bu durum TFRS 16 içerisinde kiradan doğan

faizler dönem giderleri olarak kayıt altına alınmaktadır (Demirci ve Kıvraklar,2018:508-531).

FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİ İLE SAT VE GERİ KİRALA İŞLEMLERİNİN TMS17,TFRS16,VUK VE BOBİ FRS KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÖRNEK UYGULAMA

3.1. Finansal Kiralama Sözleşmesine Ait Örnek Uygulama

İ Finansal Kiralama piyasa değeri 400.000₺ olan bir inşaat makinası satın almaktadır. Alınan makina 7 yıl sonra kiracı tarafa devredilecektir. VUK'a göre makinenin yararlı ömrü 10 yıl olup, kiralama işlemindeki faiz tutarı %10 'dur. 01.01.2014 yılında imzalanan finansal kiralama anlaşması ile beraber aynı gün içerisinde K A.Ş ye teslimi yapılmıştır. Söz konusu makinanın kalıntı değeri olmayıp gerçeğe uygun değeri 400.000₺ ve KDV tutarı %18' dir.

Aylık Taksit Tutarının Hesaplanması

Ödeme planı oluşturabilmek için aylık taksit tutarı aşağıda verilen formül ile hesaplanmaktadır;

$$\text{Aylık Taksit Tutarı} = \frac{\text{Anapara} \times \text{Aylık Faiz Oranı}}{1 - \frac{1}{(1 + \text{Aylık Faiz Oranı})^n}}$$

n = Geri Ödeme Taksit Sayısı

n = 84 ay

$$\text{Aylık Taksit Oranı} = \frac{\text{Yıllık Faiz Oranı}}{12}$$

$$\text{Aylık Taksit Oranı} = \frac{\% 10}{12}$$

Aylık Taksit Oranı = 0,008333

$$\text{Aylık Taksit Tutarı} = \frac{400.000 \times 0,008333}{1 - \frac{1}{(1 + 0,008333)^{84}}}$$

$$\text{Aylık Taksit Tutarı} = \frac{400.000 \times 0,008333}{1 - \frac{1}{2.007864}}$$

Aylık Taksit Tutarı = 6.640 ₺

Tablo 1 : Finansal Kiralama İşlemine Ait Dönem Sonu Faiz Ödeme Planı

Bugünkü Değer	Faiz Tutarı	Ödemeler	Ana Para Tutarı	Dönem Sonu Değeri	Tarih
400.000₺	38.123₺	79.680₺	41.557₺	358.443₺	31.12.2022
358.443₺	33.771₺	79.680₺	45.909₺	312.534₺	31.12.2023
312.534₺	28.965₺	79.680₺	50.715₺	261.819₺	31.12.2024
261.819₺	23.655₺	79.680₺	56.025₺	205.794₺	31.12.2025
205.794₺	17.786₺	79.680₺	61.894₺	143.900₺	31.12.2026
143.900₺	11.308₺	79.680₺	68.372₺	75.528₺	31.12.2027
75.528₺	4.092₺	79.620₺	75.528₺	1₺	31.12.2028
TOPLAM	157.700₺	557.700₺	400.000₺		

3.5.1.Finansal Kiralama İşlemlerinin TFRS16, BOBİ FRS ve VUK Kapsamında Kiracı Tarafın Yapması Gereken Muhasebe Kayıtları

Vergi Usul Kanunu’na göre finansal kiralama işlemine konu olan varlık kayıt altına alınırken varlığın kullanım hakkını yansıtan hesap olması gerekmektedir. Finansal kiralama işlemine konu olan varlık için ödenmesi gereken kira tutarı 557.700₺ dir. VUK kira ödemelerini bugünkü değer üzerinde kayıt altına aldığı için 400.000₺ olarak muhasebeleştirilmelidir.

Kiralama işlemlerinin kullanım hakkı kaydı yapılırken “Tek Düzen Hesap Planı” içerisinde “260 Haklar” hesabının kullanılması gerekmektedir.

Vergi Usul Kanunu gereğince söz konusu kiralanan varlığın dönemsellik ilkesi kapsamında varlığa ilişkin faiz giderlerinin toplamı 157.700₺ olup “302/402 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabında izlenmelidir.

“301/401 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR” hesabı, finansal kiralama işlemleri kapsamında meydana gelen borçların izlenmesi için kullanılmaktadır.

VUK

01.01.2022		
260 HAKLAR	400.000,00	
Finansal Kiralama Haklar		
302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA		
BORÇ. MAL.	38.123,00	
	119.577,00	
402 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇ. MAL.		
301 FİNANSAL KİRALAMA İŞL.BORÇLAR		79.680,00
401 FİNANSAL KİRALAMA İŞL.BORÇLAR		478.020,00
Finansal Kiralama İle Alınan Mak. Muh.		

BOBİ FRS' ye göre yapılan finansal kiralama işlemlerinde söz konusu varlığın kiralama sözleşmesinin başında belirlenen ödenmesi gereken kira miktarları bugünkü değer üzerinden veya söz konusu varlığın gerçeğe uygun değeri üzerinden düşük olan tutar ile kayıt altına alınmaktadır. BOBİ FRS 15. Bölüm içerisinde yer alan “Finansal kiralamaya konu varlık, türüne göre Finansal Durum Tablosunda ilgili kalem içerisinde gösterilir.” hükmü uyarınca söz konusu varlık “Taslak Hesap Planı” içinde yer alan maddi duran varlık hesabı “253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR” hesabına kaydedilir.

BOBİ FRS kapsamında yapılan kiralama işlemlerinde doğan faiz tutarları “308/408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ” hesabında, finansal kiralama işleminden doğan borçların izlenmesi için “303/304 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” hesaplarında izlenmelidir.

BOBİ FRS

01.01.2022		
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR	400.000,00	
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ	38.123,00	
	119.577,00	
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		
303 KİRALAMA İŞLEM. KAY. YÜK.		79.680,00
403 KİRALAMA İŞLEM. KAY. YÜK.		478.020,00
Finansal Kiralama İle Alınan Mak. Muh.		

TFRS 16 kiralama standardı kapsamında yapılan finansal kiralama işlemlerinde kiralanana varlığın kullanım hakkı varlık içerisinde ödenmemiş kira tutarlarının bugünkü değerleri üzerinden kayıt altına alınması gerekir. Söz konusu varlık tutarı “261 HAKLAR” hesabında izlenmelidir.

TFRS 16 standardı gereğince söz konusu kiralanana varlığın dönemsellik ilkesi kapsamında varlığa ilişkin faiz giderlerini “308/408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” hesabında izlenmelidir.

“303/403 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR” hesabı, finansal kiralama işlemleri kapsamında meydana gelen borçların izlenmesi için kullanılmaktadır.

✓ TFRS 16		
01.01.2022		
261 HAKLAR	400.000,00	
Finansal Kiralama Haklar		
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ	38.123,00	
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ	119.577,00	
303 FİNANSAL KİRALAMA İŞL.BORÇLAR		79.680,00
403 FİNANSAL KİRALAMA İŞL.BORÇLAR		478.020,00
Finansal Kiralama İle Alınan Mak. Muh.		

TFRS 16 ve BOBİ FRS kapsamında kiracı tarafın kiralamadan doğan borçların ödemesi ile ilgili yapması gereken kayıt aşağıdaki gibidir. Kiralama sözleşmesi bitimine kadar her yıl ödenen kira tutarlarıyla beraber KDV tutarlarının ödenmesi kira bedelleri ile birlikte yapılmaktadır.

✓ TFRS-BOBİ FRS		
31.12.2022		
303 FİNANSAL KİRALAMA İŞL.BORÇLAR	79.680,00	
191 İND. KDV	14.342,40	
102 BANKALAR		94.022,40
İlk yıla ait taksit ödemesi		

VUK, TFRS 16 ve BOBİ FRS' ye göre her dönem taksit ödemeleri kayıt altına alınırken döneme ait faiz giderleri "780 FİNANSMAN GİDERLERİ" hesabında giderleştirilmiş "308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ" hesabından ise düşülmüştür.

✓ **TFRS-BOBİ FRS**

31.12.2022		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ	38.123,00	
308 ERTELENMİŞ BORÇ. MALİYETİ		38.123,00
İlk yıla ait faiz gider kaydı		

BOBİ FRS ve TFRS 16 standardına göre finansal kiralama işlemleri ile ilgili yapılan taksitlerin ödenmesi ve faiz tutarlarının giderleştirilmesine ait muhasebe kayıtları aynı şekilde yapılmaktadır.

✓ **VUK**

31.12.2022		
301 FİNANSMAN KİRALAMA İŞL.BORÇLAR	79.680,00	
191 İND. KDV	14.342,00	
100 KASA		94.022,44
İlk yıla ait taksit ödeme kaydı		

VUK kapsamında izlenen faiz ödemelerinde alacaklandırılan hesabın dönem içerisinde takibinin sağlanması amacıyla "780 FİNANSMAN GİDERLERİ" hesabı borçlandırılarak "302 ERTELENMİŞ FİNANSMAN KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ" hesabı alacaklandırılmıştır.

31.12.2022		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ	38.123,00	
302 ERTELENMİŞ FİNANSMAN KİR.BORÇ.MAL.		38.123,00
İlk yıla ait faiz gider kaydı		

Finansal kiralama işlemleri dönem sonu kayıtlarında uzun vadeli borç olarak kayıt altına alınan tutarın kısa vadeye aktarılması gerekir.

TFRS 16 – BOBİ FRS

31.12.2022		
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ	33.771,00	
İ		
303 KİRALAMA İŞL. KAYN. YÜKÜMLÜLÜKLER	45.909,00	
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		33.771,00
403 KİRALAMA İŞL. KAYN. YÜKÜMLÜLÜKLER		45.909,00
Dönem sonu kaydı		

BOBİ FRS ve TFRS 16 standardına göre her dönem sonu, gelecek bir sonraki yıla ait anapara tutarının izlenmiş olduğu “403 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” hesabında yer alan tutarı “303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” hesabına aktarılmaktadır. “408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” hesabında izlenen faiz tutarları ise kısa vadeli “308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” hesabına aktarılır.

VUK

31.12.2022		
301 FİNANSAL KİRALAMA İŞL. BORÇLAR	33.771,00	
İ		
302 ERTELENMİŞ FİN. KİRALAMA BORÇ. MAL.	45.909,00	
401 FİNANSAL KİRALAMA İŞL. BORÇLAR		33.771,00
402 ERTELENMİŞ FİN. KİRALAMA BORÇ. MAL.		45.909,00
Dönem sonu kaydı		

VUK’a göre her dönem sonu, gelecek bir sonraki yıla ait “401 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR” hesabında izlenen faiz tutarları kısa vadeli “301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR” hesabına aktarılır. Anapara tutarının izlenmiş olduğu “402 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabında yer alan tutarları ise “302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabına aktarılmaktadır.

Finansal kiralama işlemlerinden doğan amortisman tutarlarının kayıt işlemleri TFRS 16, VUK ve BOBİ FRS’ye göre kiralanana varlığın üretimde kullanılmasına devam edildiği için “730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ” hesabında kayıt altına alınmaktadır.

✓

VUK

31.12.2022		
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	40.000,00	
İ		
268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		40.000,00
Amortisman kaydı		

BOBİ FRS'ye göre yapılan dönem sonu amortisman kayıtlarında, kiralamaya konu olan varlığın ilgili maddi duran varlık hesabında izlenmesinden dolayı "258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR" hesabı kullanılmaktadır.

✓

TFRS16 - BOBİ FRS

31.12.2022		
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	57.143,00	
İ		
289 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI	3.943,00	
258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		57.143,00
692 ERTELENEN VERGİ GELİR ETKİSİ		3.943,00
Amortisman kaydı		

BOBİ FRS ve TFRS 16 standardı kapsamında dönem sonu ayrılan amortisman tutarlarında, VUK'a göre farklılık oluşmaktadır. VUK amortisman tutarlarını yararlı ömre göre ayırırken BOBİ FRS ve TFRS16 yararlı ömür ile kiralama süresini kıyaslayarak düşük olan süreç üzerinden amortisman ayırmaktadır.

Bu doğrultuda TFRS16 ile BOBİ FRS' de değeri 400.000₺ ve kiralama süresi 7 yıl olan örnek kapsamında amortisman tutarını 57.143₺ (400.000/7) bulunurken, VUK'a göre 40.000₺ (400.000/10) bulunmaktadır.

BOBİ FRS, TFRS 16 ve VUK açısından amortisman hesaplama farklılıkları yukarıda açıklanmıştır. Bu açıklamalar doğrultusunda iki amortisman arasında oluşan fark 17.143₺ olup kurumlar vergisi oranı ile çarpılması sonucu ileri dönemde geri kazanılabilecek vergi tutarı elde edilir. Söz konusu vergi oranının takibi "289 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI" hesabına borç, "692 ERTELENEN VERGİ GELİR ETKİSİ" hesabına alacak kaydederek izlenir.

Kiralama işlemine konu olan varlığın sözleşme bitiminde devrinin gerçekleşmesine yönelik kayıt aşağıdaki gibi olacaktır.

Kiralama Bitimi Devir Kaydı

31.12.2028		
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR	1,00	
İ		
100 KASA		1,00
Devir kaydı		

Kiralama süresi bitiminde kiralanan varlığın türüne göre ilgili hesapta muhasebeleştirme işlemi yapılır.

3.5.2. Kullanımdan Kaldırılan TMS 17 Standardı Kapsamında Finansal Kiralama İşlemlerinin Hesaplanması ve Muhasebeleştirilmesi

Yukarıda yer alan örnek uygulamalar kapsamında standartların kıyaslanması durumunda; BOBİ FRS ile VUK arasında büyük ölçüde uyumluluk olduğu görülmektedir. Bu iki standart kapsamında çözümlemesi yapılan uygulamada yalnızca amortisman hesaplamalarının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. BOBİ FRS standardınca, kira süresi ile yararlı ömür karşılaştırılıp kısa ömürlü olan varlık amortismanına dahil edilirken VUK da bu durum söz konusu malın ekonomik ömrü dikkate alınmayarak yalnızca yer aldığı bildirim hükmettiği koşullar süresince amorti edilmektedir. Bu farklılık dışında kalan şartlarda VUK ve BOBİ FRS standardında bariz bir farklılık bulunmamıştır. Bu standartlar dışında BOBİ FRS 15.bölümünde kullanımdan kaldırılan TMS17 standardına uyumlu olduğunu ve aralarında tek farkın faaliyet kiralaması olarak TMS17 standardında adlandırılan kiralama türü, söz konusu BOBİ FRS de geleneksel kiralama olarak adlandırılmıştır. Bunun dışın da bahsi geçen üç standardında aralarında başka bir farkın olmadığı gözlemlenmiştir. TFRS16 standardına göre yapılan muhasebeleştirme işleminde ise, kullanım dışı olan TMS 17 faaliyet kiralaması olarak bilinen kiralama türünün bilanço dışına bırakılması TFRS16 ile aralarında ki en büyük farkı oluşturmuştur. TFRS 16 standardına göre işlem yapan işletme, söz konusu kiralama varlığı için kullanım hakkı hesabı altında bilanço içerisine dahil etmiştir. TFRS 16 standardının incelenmesin de faiz giderlerinin kar ya da zarar hesaplarına yansıtıldığını ve finansman gideri hesaplarında incelendiğini, BOBİ FRS'de ise ilk olarak pasif hesaplara kaydedilerek dönem içerisinde gider hesaplarına aktarıldığı gözlemlenmiştir. BOBİ FRS ile TFRS 16 standartlarının amortisman ayrılmasında ve başlangıç maliyetlerinin doğrudan maliyete eklenmesi durumunda herhangi bir farklılık gözlenmemiş olup, her iki standardında faydalı ömür üzerinden kesinlik bulunmadığı takdirde kira süresi ile faydalı ömür arasında kısa olanın alındığı dikkat çekmiştir.

3.6. Sat ve Geri Kirala Sözleşmesine Yönelik Örnek Uygulama

Finansal kiralama sektöründe yer alan Z imalat şirketi, 01.01.2016 tarihinde bir yıl önce aldığı bilanço değeri 220.000₺ ve birikmiş amortisman tutarı 80.000₺ olan paletli ekskavator makinesini A Finansal Kiralama A.Ş ye 400.000₺ ye satmıştır. Daha sonrasında satmış olduğu tutar üzerinden aynı gün içerisinde 5 yıllık anlaşma yaparak geri kiralama işlemini gerçekleştirmiştir. Varlığın kalıntı değeri yoktur.

Taraflar arası yapılan kiralama anlaşmasına istinaden aylara göre ödenmesi planlanan kiralama taksitlerinin bugünkü değerinin hesaplanmasında aşağıda yer alan formüller kullanılacaktır.

$$1- \frac{1}{(1+k)^n}$$

$$X= \frac{1}{k}$$

X = Bugünkü Değer

k = Faiz Oranı

$$\text{Taksit Tutarı} = \frac{\text{Varlığın Değeri}}{\text{Bugünkü Değer}}$$

$$1- \frac{1}{(1+0.01)^{60}}$$

$$X= \frac{1}{0.01} = 44.955$$

$$\text{Aylık Taksit Tutarı} = 400.000 / 44.955 = 8.897,79$$

Yukarıda verilen kiralama işlemlerinin dönem sonunda ödenmesi gereken faiz tutarları aşağıda yer alan Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2 : Sat ve Geri Kirala İşlemine Ait Dönem Sonu Faiz Ödeme Planı

Bugünkü Değer	Faiz Tutarı	Ödemeler	Ana Para Tutarı	Dönem Sonu Değeri	Tarih
400.000₺	44.657₺	8.897,79 ₺	62.116₺	337.884₺	31.12.2016
337.884₺	36.779₺	8.897,79 ₺	69.994₺	267.890₺	31.12.2017
267.890₺	27.902₺	8.897,79 ₺	78.871₺	189.019₺	31.12.2018
189.019₺	17.900₺	8.897,79 ₺	88.874₺	100.145₺	31.12.2019
100.145₺	6.628₺	8.897,79 ₺	100.145₺	0.00₺	31.12.2020

3.6.1. Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin TFRS16, BOBİ FRS ve VUK Kapsamında Kiracı Tarafın Yapması Gereken Muhasebe Kayıtları

VUK kapsamında kiralanılan varlığın kayıt işlemi ilgili duran varlık hesabına kaydedilmektedir. Bir diğer yandan kiralamaya konu olan varlığın makine olmasından dolayı “253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR” hesabında izlenmelidir. VUK kapsamında yapılan satış işlemlerinde amortisman tutarları “Tek Düzen Hesap Planı’na göre “257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR” hesabına borç kaydedilmektedir.

VUK’a göre yapılan satış kayıtlarında ortaya çıkan kar tutarı Taslak Hesap Planı’na göre “648 MADDİ VE MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARIN SATIŞINDAN DOĞAN KAZANÇLAR” hesabına alacak kaydedilmektedir. Burada izlenen tutar, gelecek dönemler içerisinde itfa edilmektedir.

✓ VUK

01.01.2022			
102 BANKALAR	400.000,00		
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	80.000,00		
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR		220.000,00	
648 MADDİ VE MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARIN SATIŞINDAN DOĞAN KAZANÇLAR			260.000,00
Kiralanılan varlığın satış kaydı			

✓ **TFRS 16 – BOBİ FRS**

TFRS 16 ve BOBİ FRS kapsamında yapılan sat ve geri kiralama işlemlerinde varlığın satışından doğan kazançlar kar ya da zarara yansıtılmamaktadır. TFRS ve BOBİ FRS’ye göre kayıtlı defter değeri ilgili duran varlık hesabına yansıtılmakta olup finansal durum tablolarında gösterilmeyecektir.

TFRS ve BOBİ FRS’ye göre varlığın satış kaydından doğan amortisman tutarı “Taslak Hesap Planı” ’na göre “258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR” hesabını borçlandırarak takibi yapılmaktadır.

Sat ve geri kiralama işlemlerinde varlığın satışından doğan kazançlar TFRS ve BOBİ FRS’ye göre Taslak Hesap Planı’na göre “648 MADDİ VE MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARIN SATIŞINDAN DOĞAN KAZANÇLAR” hesabına alacak kaydedilmektedir. Burada izlenen tutar gelecek dönemler içerisinde itfa edilmektedir.

01.01.2022		
102 BANKALAR	400.000,00	
258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	80.000,00	
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR		220.000,00
648 MADDİ VE MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARIN SATIŞINDAN DOĞAN KAZANÇLAR		
		260.000,00
Kiralanan varlığın satış kaydı		

Sat ve geri kirala işlemlerinde varlığın gerçek sahibinin malı satarak tekrar kiralaması durumunda VUK, TFRS ve BOBİ FRS’ye göre aşağıdaki gibi kiralama kaydı yapılmalıdır.

VUK kapsamından yapılan sat ve geri kirala işlemleri varlığın haklarının devredilmesi ön görüşü ile kullanım hakkı içeren hesapta izlenmesi gerekmektedir. Bu açıklama doğrultusunda “Tek Düzen Hesap Planı” içerisinde yer alan “260 HAKLAR” hesabına kaydedilerek takibi yapılmaktadır.

✓ VUK

01.01.2022		
260 HAKLAR	400.000,00	
302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ	44.657,00	
402 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ	89.210,00	
301 FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ		106.773,00
401 FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ		427.094,00
Kiralama kaydı		

Sat ve geri kirala işlemlerinin faiz takipleri VUK, TFRS ve BOBİ FRS olmak üzere kısa ve uzun vadeli hesaplarda izlenmektedir. VUK içerisinde kiralama işleminden doğan faizlerin izlenmesi için “302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabı kullanılmaktadır. Sat ve geri kiralama işleminden oluşan toplam faiz tutarı 133.867₺ dir. Dönemsellik ilkesi gereğince toplam faizin 44.657₺ ilgili döneme kaydedilmiştir. Geriye kalan 89.210₺ ise bir sonraki dönemlerde kayıt altına alınacağı için “402 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabına aktarılarak takibi yapılacaktır.

Kiralama işleminden doğan borçların izlenmesi ise kısa ve uzun vadeli olarak yapılmakta olup “Tek Düzen Hesap Planı” içerisinde yer alan “301/401 FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesaplarında takip edilmektedir. Yapılan kiralama işleminde doğan toplam borcun 533.867₺ olduğu tespit edilmiştir. Bu tutarın 106.773₺ dönemsellik ilkesi gereğince “301 FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabına alacak kaydedilir. Geriye kalan 427.094₺ ise “401 FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabına aktarılarak dönem içerisinde itfa edilecektir.

TFRS 16 standardına göre sat ve geri kiralama işlemlerinde söz konusu varlığın tekrar kiralanması durumu geçerli olduğundan (kullanım hakkı) “260 HAKLAR” hesabında kayıt altına alınacaktır.

TFRS 16

01.01.2022		
260 HAKLAR	400.000,00	
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		
	44.657,00	
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		
	89.210,00	
303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN		
YÜKÜMLÜLÜKLER		106.773,00
403 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN		
YÜKÜMLÜLÜKLER		427.094,00
Kiralama kaydı		

TFRS 16 standardında kiralama işlemlerinden doğan faiz ve ödeme tutarları “308/408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” ile “303/403 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” hesaplarında takipleri yapılacaktır.

BOBİ FRS’ ye göre yapılan kiralama kayıtların da sözleşme bitiminden sonra ilgili varlığın devrinin finansal tablolara yansıtılması zorunludur. Sat ve geri kirala işleminde bir varlığın kiralama kaydı yapılırken ilgili duran varlık hesabına kaydedilmesi gerekir. Örnekte yer alan işletme kapsamınca “253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR” hesabında izlenmektedir.

BOBİ FRS

01.01.2022		
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR	400.000,00	
303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN		
YÜKÜMLÜLÜKLER		
	44.657,00	
403 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN		
YÜKÜMLÜLÜKLER		
	89.210,00	
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		
		106.773,00
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		
		427.094,00
Kiralama kaydı		

BOBİ FRS kapsamında yapılan kiralama işlemlerinde ilgili varlığa ait kira ödemeleri bugünkü değeri üzerinden veya gerçeğe uygun değerinden düşük olanı üzerinden kaydedilmektedir. BOBİ FRS de düzenlenen kiralama işlemlerinden doğan yükümlülükler “303/403 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” ile “308/408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” izlenmektedir.

VUK ile yapılan sat ve geri kiralama kaydı sonrasında gerçekleşen taksit ve faiz ödeme muhasebe kaydı “301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR” hesabından azaltılarak “102 BANKALAR” hesabı aracılığı ile gerçekleşir.

✓ **VUK**

31.12.2022		
301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR	106.773	
102 BANKALAR		106.773
Yıllık taksit ödeme kaydı		

VUK’a göre yıllık faiz tahakkuk kaydı “302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabından “780 FİNANSMAN GİDERİ” hesabına aktarılarak takibi yapılmaktadır.

31.12.2022		
780 FİNANSMAN GİDERİ	44.657	
302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ		44.657
Yıllık Faiz Tahakkuk Kaydı		

BOBİ FRS ve TFRS 16 standardına göre sat ve geri kiralama işlemlerinde kira tutarlarının ödemesinde “303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” hesabı dönemsellik ilkesi kapsamında borçlandırılarak “102 BANKALAR” hesabından ödemesi gerçekleştirilir.

✓ **BOBİ FRS – TFRS 16**

31.12.2022 303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER 102 BANKALAR	106.773	106.773
Yıllık taksit ödeme kaydı		

TFRS 16 ve BOBİ FRS’ ye göre kira ödemelerinden sonra gerçekleştirilen faiz tahakkuk kaydı “302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ” hesabından, kalan borçların sabit faiz tutarı üzerinden itfa edilebilme olanağına sahip olan “780 FİNANSMAN GİDERİ” hesabına aktarılmaktadır.

31.12.2022 780 FİNANSMAN GİDERİ 308 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETİ	44.657	44.657
Yıllık Faiz Tahakkuk Kaydı		

Sat ve geri kiralama işlemlerinin taksit ve faiz ödemeleri sonrasında ertelenen kısmının dönem başlarında uzun vadeli hesaplardan kısa vadeli hesaplara aşağıdaki şekilde aktarılması gerekmektedir. VUK’a göre yapılan dönem sonu işlemlerinde kiralama işleminden doğan faizler “401 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR” hesabında yer alan tutarın “301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR” hesabına aktarılması ile gerçekleşir.

✓ **VUK**

31.12.2022		
301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR	62.116	
	44.657	
302 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ	44.657	
401 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR		62.116
402 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		44.657
Uzun Vadeli Hesapların Kısa Vadeye Aktarılması		

Anaparaya ait olan ödemelerin ertelenmiş kısmı “402 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” hesabından “302 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” hesabına aktarılmaktadır.

TFRS 16 ile BOBİ FRS’ye göre yapılan uzun vadeli hesaplardan kısa vadeli hesaplara aktarılma işlemi faiz tutarlarının önceki döneme ait olan kısmının “408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” hesabından yeni dönem başında “308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ” hesabına aktarılması gerekmektedir.

✓ **TFRS 16 – BOBİ FRS**

31.12.2022		
308 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ	62.116	
303 KİRALAMA İŞL. KAYN. YÜKÜMLÜLÜKLER	44.657	
408 ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETİ		62.116
403 KİRALAMA İŞL. KAYN. YÜKÜMLÜLÜKLER		44.657
Uzun Vadeli Hesapların Kısa Vadeye Aktarılması		

“403 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” hesabında bekleyen anapara tutarının ise ilgili dönemde “303 KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER” hesabına aktarılması gerekmektedir.

Aşağıda yapılan amortisman kayıt işlemlerinden kiralamaya konu olan varlığın makine olması ve üretimde kullanılmasından dolayı TFRS 16, BOBİ

FRS ve VUK olmak üzere “730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ” hesabı borçlandırılmıştır. VUK ve TFRS 16 standardından kiralamaya konu olan varlığın haklar hesabına kaydedilmesinden dolayı “268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR” hesabı kullanılmaktadır.

✓ **VUK – TFRS 16**

31.12.2022		
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	80.000	
268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		80.000
Amortisman Kaydı		

TFRS 16 standardına göre kiralama işleminde kiracı taraf kiralamaya konu olan varlığın kiralama işlemi başladıktan sonra yararlı ömrünün sonuna kadar amortisman ayırmaktadır.

BOBİ FRS’ ye göre amortisman ayırma işlemlerinde kiralamaya konu olan varlığın ilgili duran varlık hesabına kaydedilmesinden dolayı “258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR” hesabında takibi yapılmaktadır.

✓ **BOBİ FRS**

31.12.2022		
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	80.000	
258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		80.000
Amortisman Kaydı		

3.6.2. Kullanımdan Kaldırılan TMS 17 Kiralama Standardına göre Sat ve Geri Kirala İşlemlerinin Kiracı Tarafca Muhasebeleştirilmesi

BOBİ FRS 15. Bölüme istinaden var olan bir ticari malın satışının yapıp, söz konusu malın tekrar kiralanması işlemleri “sat ve geri kiralama işlemleri” şeklinde açıklanmaktadır.

Kiralama işlemlerinin bir türü olan sat ve geri kirala işlemlerinin kayıt altına alınması(muhasebeleştirilmesi) kiralamanın türüne göre farklılık kazanmaktadır. TMS17 standardı kapsamınca bir kiralama işleminin kayıt altına alınması süreciyle beraber kiralama türünün belirlenmesi BOBİ FRS Bölüm 15’de yer edinen kanunlarla mutabıktır. BOBİ FRS ile TMS 17 standartlarınca aradaki farkın “faaliyet kiralaması-geleneksel kiralama” olduğu ortaya konulmuştur. Kullanımdan kaldırılan TMS 17 standardı kapsamınca “sat ve geri kiralama

işlemleri” detaylı olmasıyla beraber haylice karışık bir yapıya sahiptir. BOBİ FRS kapsamındaki kayıt altına alınma süreci karmaşıklığı sebebiyle TFRS16 standardındaki yalınlığa yaklaşması söz konusu standardın uygulanması açısından faydalı olacaktır.

BOBİ FRS ile artık kullanılmayan TMS 17 standardı arasında benzer uygulamalar bulunduğu görülmektedir. TFRS16 standardına göre kiracı tarafın, varlığın kullanım hakkını maliyeti üzerinden hesaplamaktadır. TFRS 16 kapsamında aktif tarafta izlenen hesap grubu kullanım hakkı hesabı olurken, BOBİ FRS ile kullanımdan kalkan TMS 17 ilgili duran varlığın kaydı yapılmaktadır. Bu durum VUK kapsamında 260 Haklar hesabında izlenmekte olduğu gözlenmiştir. Sat ve geri kiralama işlemleri içerisinde yapılan kiralamalarda amortisman işlemlerinde TFRS 16 standardına mensup kiracı taraf kullanım hakkını bulundurduğu varlığını amortismanına tabi tutarken, önceden kullanılan TMS17’ ye göre ise duran varlık hesaplarını amortismanına tabi tutulduğu gözlemlenmiştir. Sat ve geri kiralama işlemlerin de BOBİ FRS 15.bölüm ile kullanımdan kalkan TMS17 standardının uyumlu olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Kiralama işlemleri genellikle likidite yetersizliğine düşen işletmeler açısından hayli önemli bir konuma sahiptir. Değişik kanuni düzenlemeler ile yasallaştırılan kiralama işlemleri, işletmelerinde sürdürülebilirliği açısından önemli bir noktaya gelmiştir.

Kendi içinde finansal ve faaliyet kiralamaları olarak ayrılan TMS 17 de, finansal kiralama işlemine konu edilen varlıkların veya yükümlülüklerin finansal tablolarda gösterilmesi yanında faaliyet kiralamasında söz konusu varlıklar ile yükümlülükler finansal tabloların dışında bırakılmıştır. Faaliyet kiralamasında oluşan bu durumu kaldırabilmek adına ve TMS 17 de bulunan diğer eksikliklerini de yok edecek TFRS 16 standardı oluşturulmuş ve 2008 yıllarında yürürlüğe kabulü gerçekleşmiş ve yayınlanmıştır. TFRS 16 standardından sonra işletmelerin duran varlık toplamlarında belirgin bir artış gerçekleşmiş aynı zamanda aktifte ki bu artış pasif de yer alan varlıkları da etkilemiş ve pasif kısmında da artışlar gerçekleşmiştir. Bu durumdan dolayı TFRS 16 standardını uygulayamayan işletmeler için bağımsız denetime tabi olan, 27 bölüme sahip olan ve kiralamaların 15. Bölümünde yer alan BOBİ FRS standardı 2017 yılında yayımlanmıştır. Söz konusu standardın açık olmayan işletmeler tarafınca da uygulanması, uluslararası piyasa da finansal raporlamalarında zorluk çekmelerine sebebiyet vermiştir. Bu standardın TMS 17'ye benzerliği, finansal ve geleneksel olarak uygulanmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızın ikinci konusu olan sat ve geri kiralama işlemleri, Sat ve geri kirala yöntemini uygulayan işletmeler, bilançolarında yer alan farklı nakit varlıklarını başka alanlarda değerlendirme imkanı bulabilmektedir. Sat ve geri kirala yönteminin muhasebeleştirilmesi kiralamanın çeşidine göre değişiklik göstermektedir. Bir sat ve geri kiralama işlemi hem finansal kiralama hem de satıştan elde edilen kar defter değerinin üzerine çıkarsa, söz konusu fazlalık satıcı tarafça muhasebeleştirilmeden, kira süresi boyunca dönem içerisinde itfa edilir. Diğer yandan faaliyet kiralaması ile işlem yapılıyorsa bu durum sonucunda meydana gelen kar ya da zarar direk kayıt altına alınmaktadır.

Sat ve geri kiralama işlemlerinin TFRS 16 standardına göre uygulanması durumunda, yapılan tüm işlemlerin bilançoda gösterilmesi ile açık ve doğru bir hal almıştır. Bu kiralamalar içerisinde işletmelere en çok ayrıcalık sağlayan yöntemin sat ve geri kiralama olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda işletmeleri daha fazla söz konusu kiralama türüne yönlendirilmesi için daha fazla vergisel bir takım hakların sağlanması ve bu konu hakkında daha çok bilgilendirilme yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, H.N. (2019). UFRS 16 No'lu Kiralama İşlemleri Standardının UMS 17 No'lu Finansal Kiralama Standardı İle Karşılaştırılması, Getirdiği Yenilikler ve Türkiye'deki Halka Açık Perakende Şirketlerinin Finansal Durumlarına Etkisi Üzerine Örnek Uygulama. Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, N., Aktaş, R., Deran, A., Erhan, D.U., Acar, V. (2011). Türkiye Muhasebe Standartları İle Uyumlu Sektörel Muhasebe. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altınoğlu, F. (1993). Finansal Kiralama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Aydın, N., Başar, M. ve Coşkun, M. (2010). Finansal Yönetim. Ankara: Detay Anatolia Akademik Yayıncılık Ltd. Şti.
- Aydoğdu, T. (2017). Finansal Kiralama Sisteminde Satış ve Geri Kiralama İşlemleri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü.
- BOBİ FRS, 2017:100
- Çetin, G. (2018). Finansal Kiralama İşlemlerinin Türkiye Finansal Raporlama Standardı 16 ve Vergi Usul Kanunu Açısından İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çundur, F., Evlimoğlu, U. ve Bozdağlıoğlu, E.Y. (2008). Finansal Yenilikler Kapsamında Leasingin Kobi' lerde Kullanımına İlişkin Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.2, (9).
- Demirci, Ş.D. ve Kıvraklar, M. (2018). Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler Çerçevesinde Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Özel Sayı, 508-531.
- Egemen, K. (2007). Türkiye'de Finansal Kiralama (Leasing) İşlemleri ve Vergilendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, A., Yıldırım, E. ve Toroslu, M.V. (2011). Tüm Yönleriyle Finansal Kiralama(Leasing). Ankara: Yaklaşım Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
- Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu Yayımlandı, <https://www.verginet.net/Sirkuler/2012yili137.pdf>, (Erişim:25.03.2021).
- Gökgöz, A. (2019). TFRS 16 Kiralamalar Standardı Çerçevesinde Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Journal Of Accounting, Finance And Auditing Studies*, C5(1), (321).

- Kabak, H. (2019). Finansal Kiralama Sözleşmesinde Satış ve Geri Kiralama Yöntemi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, M. (2019). Finansal Kiralama İşlemlerinin Vergi Usul Kanunu ile Büyük ve Orta Boy İşletmeler (BOBİ) Açısından Karşılaştırılması Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.19, (2270-2271).
- Kaya, F. (2015). Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- KGK, BOBİ FRS:102
- Kıymık, H. (2021). TMS, BOBİ FRS ve VUK/MSUGT'e Göre Stokların Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Muhasebe Uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8, S.1, (508-538).
- Köksal, A. ve Beller, B. (2013). Finansal Kiralama İşlemlerinin TMS17, Vergi Mevzuatı, BDDK Tebliği Açısından İncelenmesi ve Muhasebe Uygulamaları. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.6, S.2, (152).
- Köteli, A. (1991). Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukukunda Finansal Kiralama. Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul.
- Marşap, B. ve Yanık, S. (2019). Satış ve Geri Kiralama İşlemlerinin IFRS 16 ve BOBİ FRS Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), (11-13).
- Özdoğan, B. ve Uygun, U. (2020). TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardından TFRS 16 Kiralamalar Standardına Geçişte BİST Şirketlerine Yönelik Sektörel Etkilerin Karşılaştırmalı Analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.18, S.2, (211-212).
- Öztaş, S. (2010). Finansal Kiralama İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztaş, S. ve Burak, E. (2014). Türkiye'de Faaliyet Kiralaması (Operasyonel Leasing). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.3 S.1, (55-56).
- Sarısoy, T. (2011). Tüm Yönleriyle Franchising, Forfating, Factoring, Leasing işlemleri: Vergi ve Muhasebe Uygulamaları Rehberi. Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.
- Şişman, D. ve Şişman, M. (2017). Finansal Kiralama (Leasing) ve Ekonomi İçin Önemi: Riskler, Avantajlar. *Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C.15,S.1,(147-148).
- TFRS 16, Kiralamalar Standardı, (m.9).

TMS 17, Kiralamalar Standardı, (m.20-25-27).

Topuz, M. (2013), 6361 Sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu Çerçevesinde Finansal Kiralama Sözleşmesi. Ankara: Adalet Basım Yayım Dağıtım.

Tulum, S. (2020). TFRS 16 Kiralamalar ve TMS 17 Kiralama İşlemlerinin Standartlara Göre Sat-Geri Kirala İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.41, (367-368).

Uzun, P. (2016). Türkiye’ de Finansal Kiralama ve Faaliyet Kiralaması: Tarım Sektörü Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Varol, N. (2020). İşletme Dışı Finansman Araçlarında Sat ve Geri Kirala Yöntemi İle Banka Kredisi Kullanımının Karşılaştırılması. *Uluslararası Muhasebe ve Finansman Dergisi*, C.2, S.2, (146).

VUK 319 Numaralı Tebliğ,
(<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160809-22.htm>)(Erişim: 25.03.2021).

VUK, mük.m.290.

Yıldırım, S., Albez, A. ve Küçük, O. (2006). Kobi’lerde Finansal Kiralamadan (Leasing) Yararlanma Düzeyi: Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, C.8, S.2, (367).

6728 Sayılı Kanun“ Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (9 Ağustos 2016, Sayı: 29796). (Erişim Tarihi: 01.06.22).

Bölüm 15

ADLİ MUHASEBENİN YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ YERİ¹

Sercan SÜSLÜ²

Filiz ANGAY KUTLUK³

GİRİŞ

Dünyada yaşanan ve kamuoyunun güvenini sarsan muhasebe skandalları muhasebe hilelerini önleme ve tespit etmenin önemini ve bu konuda eğitim aşamasında yapılabileceklerin ciddi bir şekilde ele alınması gereğini gözler önüne sermiştir. Bu hilelerle mücadele etmek amacıyla muhasebe ile hukuku bir araya getiren “adli muhasebe” kavramı ortaya çıkmıştır.

Adli terimi, “adaletle ilgili olaylar, nesnelere, olgular, problemler veya kavramlar” anlamına gelir (Gülten, 2010:312). Adli kelimesi; kamuya intikal etmiş mahkeme davalarında ve tartışmalarda kullanılmakta olup, hukuk bilimine ait her disiplinde kullanılabilir Adli kelimesinin sadece hukukçuları değil, adli tıp uzmanlarını, grafoloji uzmanlarını ve adli müşavirleri de kapsadığı düşünülebilir.

Adli muhasebe, kısaca muhasebe ile hukukun kesişimi olarak tanımlanmaktadır (Kranacher ve Riley, 2019:3). Adli muhasebe aynı zamanda, mağdurun çalışmaması, geçici sakatlığa uğraması veya artık hayatta olmamasına sebep olan iş kazası veya trafik kazası gibi talihsiz olaylardan kaynaklanan iş zararlarını da dikkate alır.

Adli muhasebe sorunları karmaşık olabilir ve temel muhasebe verilerinden daha fazlasını gerektirir. Adli muhasebe, adli ve muhasebe kavramlarının bir araya getirilmesiyle kullanılmakta olup hukuk kısmını “adli” kavramı, ticari faaliyetler neticesinde meydana gelen “hesap işleri” de muhasebe kavramı ifade etmektedir (Karacan, 2012:107). Adli muhasebe, yasal sorunların çözümü için denetim yöntemleriyle muhasebe uygulamalarına ait bilgileri toplayıp değerlendiren bir bilim olarak tanımlanmakta ve araştırmacılık, muhasebe ve denetim becerilerini bir araya getirmeyi gerektirmektedir (Yılmaz, 2017:399). Bir başka tanıma göre, adli muhasebe, dolandırıcılık ve yasa dışı eylemlerin

¹ Bu çalışmanın araştırması, Sercan SÜSLÜ tarafından hazırlanan, tamamlama aşamasındaki Yüksek Lisans tez çalışmasından Sercan SÜSLÜ'nün anısına elde edilmiştir.

² Akdeniz Üniversitesi SBE Finans ve Bankacılık Yüksek Lisans Programı

³ Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, angay@akdeniz.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6512-2234

meydana gelebileceği muhasebe, finans, yönetim ve kriminoloji alanlarındaki dolandırıcılık faaliyetlerini ve yasa dışı uygulamaları araştırmak ve ortaya çıkarmak için teknoloji ve bilimi kullanmanın yanı sıra değerlendirme, risk değerlendirme ve anlaşmazlıkların çözümü uygulaması olarak görülmektedir (Rezaee vd., 2016:107).

1.ADLİ MUHASEBECİLİK VE FAALİYET ALANI

Adli muhasebeci denetleme ve inceleme becerilerini kullanarak, belli bir konudaki soruşturmanın yürütülüp sonuçlanmasına yardımcı olan, alanında uzman bir kişidir (Kızıl vd., 2019:65). Adli muhasebe, tartışmaya dayalı raporlardan oluşan yasal çıkarlar uğruna hilenin tespitinde muhasebe ve denetim becerilerinin bir birleşimi olup (Fadilah vd., 2019:168-169). Adli muhasebecilerin hileyi tespit etmek için denetim, araştırma, yasa ve düzenlemeler, iletişim, kriminoloji, psikoloji, BİT (bilgi ve iletişim teknolojileri) gibi gerekli becerilere de sahip olması gerekir.

Adli muhasebe, finansal ilke ve teorilerin hukuki bir anlaşmazlıkta söz konusu olan gerçeklere veya hipotezlere uygulanmasıdır ve iki temel işlevden oluşur (Kranacher & Riley, 2019:10):

1-Adli muhasebe uzmanının bir uzman veya danışman olarak rolünü tanıyan dava danışmanlığı hizmetleri.

2-Adli muhasebe uzmanının becerilerinden yararlanan ve mahkeme salonunda tanıklıkla sonuçlanabilecek veya sonuçlanamayacak soruşturma hizmetleri.

Denetim ve adli muhasebe benzer alanda faaliyet göstermekle birlikte her birinin kendi yolu farklılık göstermektedir (Liodorova, 2018:90). Denetçiler genellikle bir şirketin mali tablolarının genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine, denetim standartlarına ve şirket politikalarına uygunluğunu kontrol eder. Adli muhasebenin konusu, mevcut veya potansiyel hukuki anlaşmazlıkları çözmek için geçmiş mali verileri veya diğer muhasebe faaliyetlerini tanımlamak, kaydetmek, çözüme kavuşturmak, çıkarmak, sınıflandırmak, raporlamak ve doğrulamak veya bu tür geçmiş mali verileri, anlaşmazlıkları çözmek için gelecekteki mali verileri öngörmek için kullanmaktır.

Denetçiler, mali tablolardaki önemli yanlışlıkları tespit etmek ve mali tablolar kullanıcılarla paylaşılmadan önce yönetimin önemli yanlışlık veya yanlış beyanları düzeltmesini sağlamak için uygun ve makul çaba göstermekle görevlidir (Skalak vd.,2011:37). Adli muhasebe araştırmacısının işi ise bir mali tablolar hakkında, makul bir önemlilik sınırı dahilinde makul çabalar sonucunda elde edilen genel bir görüşe ulaşmak değil, çok daha ayrıntılı düzeyde, şüphelenilen veya bilinen bir uygunsuzluğun kim, ne, ne zaman, nerede, nasıl

ve neden olduğu hakkında hem belgesel kanıtlardan hem de tanıklık kanıtlarından elde edilen gerçek bilgilerin ayrıntılı olarak geliştirilmesidir.

Adli muhasebe mesleğın en ilginç ve en hızlı büyüyen uzmanlık alanlarından biridir. Adli muhasebeciler, belgeleri inceleyerek mali önemi açıklayabilirler (Karim, 2021:11321-11322). Bazı adli muhasebeciler, sigorta veya bankacılık gibi hileye duyarlı belirli sektörlerde uzmanlaşır ve bu alanlarla ilgili iş uygulamalarını öğrenir. Adli muhasebeciler bazı durumlarda dava desteği sağlayabilirler, avukata davayı kanıtlamak için hangi ek bilgilerin gerekli olabileceğini ve tanıklara hangi soruların sorulması gerektiğini söyleyebilirler.

Adli muhasebecilik mesleğının faaliyet alanını üç sınıfa ayırmak mümkündür:

a) *Dava desteği (Hukuki destek)*: Bir adli davanın öncesinde veya dava sırasında avukata muhasebe desteğinin sağlanması olup destek sağlanan konu daha çok ekonomik kayıpla ilgilidir (Karacan, 2012:112; Pazarçeviren, 2005:4). Adli muhasebeciler avukatlara duruşma öncesi faaliyetlerde, düzenleme ve keşifte ve anlaşmazlık çözümünde yardımcı olur. Adli muhasebeciler, avukatları mali bilgilerin yorumlanması ve anlaşılması konusunda bilgi vermek için becerilerini, muhasebe ve mali bilgilerini, deneyimlerini ve eğitimlerini kullanırlar (Rezaee vd., 2016:107).

b) *Uzman şahitlik (Bilirkişi tanıklığı)*: Dava konusuyla ilgili bir sorunu çözmek veya uzman muhasebe bilgisi gerektiren karmaşık finansal tabloları çözümlmek için avukatlar ve mahkemeler tarafından zaman zaman adli muhasebeciden bilirkişi tanıklığı, danışmanlık veya hakemlik talep edilebilmekte ve uzmanlık alanıyla ilgili olarak uzman görüşünün alınması amacıyla adli muhasebeciden bir duruşmada yararlanılabilmektedir (Karacan, 2012:112; Aktaş ve Kuloğlu, 2008:112; Ciğer ve Topsakal, 2015:85).

c) *Hile denetçiliği veya araştırmacı muhasebecilik (İdari destek)*: Hile denetçileri, hile faaliyetlerini tespit etmek ve raporlamak için finansal verileri ve diğer kanıtları inceler kullanırlar (Rezaee vd., 2016:107-108). Mali tablo denetimi ve hile soruşturmasının temel amacı, mali raporların güvenilirliğini, bütünlüğünü, şeffaflığını ve doğruluğunu kanıtlayacak yeterli kanıt toplamaktır. Denetçiler, mali tabloların hata veya hileden kaynaklanan önemli yanlış beyanlar içermediğine dair makul güvence sağlarken, hile denetçilerinin yoğun odak noktası, hile olasılığını işaret edebilecek en az bir olay veya işlemi arayarak hileyi ortaya çıkarmak ve caydırmaştır.

Araştırmacı muhasebecilik, dolandırıcılık ve bunun sonucunda ortaya çıkan çalışan hırsızlığı, emlak dolandırıcılığı, sigorta dolandırıcılığı, rüşvet, cezai soruştırmalar vb. ceza davalarının incelenmesiyle ilgilenmektedir (Pazarçeviren, 2005:5). Bu alan daha çok işletmelerde genellikle, işletme çalışanlarının gerçekleştirdiği kanuna aykırı davranışların belirlenmesine yönelik çalışmalarla ilgilidir (Gölten, 2010:318).

2.ADLİ MUHASEBE EğİTİMİNİN ÖNEMİ

Teknolojinin ilerlemesiyle mali sistemlerde yaşanan gelişmeler sonrasında mali suçların niteliği daha karmaşıklaşmış, suç faaliyetlerinin çözümünde yargı mensupları ve suç bilimi araştırmacıları yetersiz kalmış, bu durum da mali suçla mücadele ve hile ve yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında klasik muhasebe ve denetim mekanizmalarının ve mahkemelere aktarılan olaylarda hukukçuların yetersiz kalmasına sebep olmuştur (şenel ve Arslan, 2019:300-301). Günümüz şartlarında hile ve yolsuzlukların ortaya çıkarabilmesi için hem muhasebe, hem de hukuk açısından konuyu değerlendirebilecek uzmanlık eğitimi almış kişilere ihtiyaç artmıştır. Ayrıca, örgütsel i ve dış denetimin yönetim sistemindeki bazı hataları tespit edememesi dolayısıyla organizasyondaki denetim sisteminin başarısızlığı nedeniyle adli muhasebeci ihtiyaı ortaya çıkmıştır (Owojori ve Asaolu, 2009:184). Adli muhasebe eğitimi gelişen bir disiplindir ve eğitimciler henüz pedagojik yaklaşımları mesleğin ve işverenlerin talepleriyle tam olarak bütünüleştirmemiştir (Alshurafat vd., 2020:178).

Bozkurt (2000), lisans eğitiminde alınan derslerin bu meslek için yetmeyeceğini, bu sebeple bir ek eğitimin sisteme bir biçimde eklenmesi gerektiğini ifade edip gerekli derslerin lisans programına eklenmesi, bu konuda ayrı bir yüksek lisans programı açılması veya bir kurs programı oluşturması önerilerinde bulunmuştur.

Henüz Türkiye’de adli muhasebecilik mesleği ile ilgili gerekli yasal düzenlemelerin yapılmamış olması, bazı meslek odaları tarafından sertifika programları düzenlense de ölkemizde fakültelerde gerek lisans düzeyindeki, gerekse lisansüstü düzeyindeki dersler içinde “adli muhasebe”nin ayrı bir ders olarak, birkaç örnek dışında, pek yer almaması, adli muhasebenin interdisipliner olması, adli muhasebe eğitiminin gelişmesinin önündeki engellerdir (Üçoğlu, 2021:102; Deniz ve Yaşlıdağ, 2019:159; Leyli Elitaş, 2012:155,167; Kılılı, 2016:727, Akyel, 2016:107).

3.ADLİ MUHASEBE VE ADLİ MUHASEBE EĞİTİMİ KONUSUNDA AKADEMİSYENLERİN GÖRÜŞLERİYLE İLGİLİ BİR ARAŞTIRMA

3.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Globalleşme, teknolojik gelişmeler, teknolojik gelişmeler ve iş hayatının artan gereksinimleri sonucunda adli muhasebenin önemi artmış ve diğer gelişmiş ülkelere kıyasla Türkiye’de adli muhasebe eğitimine daha çok önem verilmesi gerektiğini ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda yapılan araştırmanın ana amacı, Batı Akdeniz Bölgesini kapsayan Antalya, Burdur ve Isparta illerinde yer alan devlet üniversitelerinde muhasebe ve bankacılık derslerini veren öğretim elemanlarının ve bu alanlardaki araştırma görevlilerinin adli muhasebe eğitimine yönelik bakış açılarını tespit etmektir.

3.2 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmanın kapsamını Batı Akdeniz Bölgesini kapsayan (Antalya, Burdur, Isparta) illerde yer alan devlet üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu üniversitelerde muhasebe ve bankacılık derslerine giren öğretim elemanları ve o alandaki araştırma görevlilerine anket uygulanarak araştırmanın uygulama kısmı tamamlanmıştır.

Anket formu; araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Sorular oluşturulurken Pehlivan ve Dursun’un (2012) çalışmasından da faydalanılmıştır.

Birçok bilimsel çalışmada olduğu gibi bu araştırmada da birtakım sınırlamalar yer almaktadır. Bunlar:

- Araştırmada ulaşılan bulgular, araştırmaya katılanların anketteki sorulara katılma derecesiyle sınırlıdır.
- Araştırmaya katılmanın gönüllülük temeline dayanması da bir diğer kısıttır.
- Araştırmanın en önemli kısıtı, pandemi dolayısıyla geri dönüşün beklenen kadar olmamasıdır, dolayısıyla tam anlamıyla genelleme yapılamamaktadır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Ana kütlesi ve Örneklemi

Bu araştırmanın ulaşılabilir ana kütesini, Batı Akdeniz Bölgesini kapsayan (Antalya, Burdur, Isparta) illerinde sırasıyla Akdeniz Üniversitesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversite’lerindeki iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde, uygulamalı bilimler fakültelerinde, uygulamalı bilimler yüksekokullarında, ve meslek yüksekokullarında muhasebe ve

bankacılık alanında ders veren öğretim üyeleri, öğretim görevlileri ve araştırma görevlileri oluşturmaktadır.

Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırma kriterlerine uyan Batı Akdeniz'deki devlet yükseköğretim kurumlarında muhasebe ve bankacılık dersi veren öğretim elemanları ve bu konularda çalışan araştırma görevlisi sayısı 108'dir. Akademisyenlere pandemi koşulları nedeniyle mail yoluyla anket linki ulaştırılmıştır. Ancak bazı akademisyenlerin araştırmaya katılmaması, uygulamanın zaman ve mekân kısıtları olması, pandemi koşulları ve idari yük gibi kısıtlar ve dönüş yapılan bazı anketlerin analize uygun olmayıp çıkarılmasından dolayı araştırma 51 anket ile tamamlanmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Bu araştırmada, birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu, dört bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, akademisyenlerin demografik özelliklerine yönelik sorular; ikinci bölümünde araştırmaya katılan akademisyenlerin yaptıkları akademik çalışmaları ve verdikleri dersleri belirlemeye yönelik sorular; üçüncü bölümde araştırmaya katılan akademisyenlerin adli muhasebe eğitime yönelik bilgilerin sorulduğu sorular ve dördüncü bölümde adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargıları ile ilgili sorular bulunmaktadır. Anket formunda bulunan adli muhasebe eğitimi ile ilgili sorulara verdikleri “katılıyorum”, “fikrim yok” ve “katılmıyorum” yanıtları üzerinden veya “evet” veya “hayır” yanıtları üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Anketlerin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan anket formunun geçerliliğini tespit etmek için konunun uzmanı olan öğretim üyelerinden soruların amaca uygun olup uygulanabileceği konusunda olumlu görüş alınmıştır.

Anket verilerinin içsel tutarlılığını ölçmek için yapılan güvenilirlik analizinde, Cronbach's Alpha katsayısı testi uygulanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi, Güvenirlik analizinde Bölüm 3'teki sorular için Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=0,79$, Bölüm 4'teki sorular için Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=0,72$ bulunmuştur; Bu katsayılar, oldukça güvenilir gruptadır (Akgül ve Çevik, 2003:435-436'ya göre $0,60 < \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirirdir).

Tablo 1. Soruların Güvenilirlik Düzeyine Ait Bulgular

Adli Muhasebe Eğitimi (n:51)	Cronbach Alfa Katsayısı
Bölüm 3	0.794
Bölüm 4	0.719

Analiz Yöntemi

Anket sonucunda elde edilen verilerin analizi istatistik paket programıyla yapılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde, parametrik mi testlerin kullanılıp kullanılmayacağını belirleyebilmek için verilerin, normal bir dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu test etmek için Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmış olup sonuçlar aşağıdaki tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 2. Verilerin Normallik Testi Sonuçları

Kolmogorov-Smirnov testi		
İstatistik	Sd.	P
0,943	51	0,016

Tablo 2’deki sonuçlara göre veriler normal dağılım göstermemektedir. Test sonuçlarında yer alan anlamlılık düzeyi $P=0.016 < 0.05$ olduğundan verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla parametrik olmayan (Non-Parametrik) analiz testlerinden; “Mann-Whitney U” testi ve “Kruskal Wallis Analizi” kullanılması uygun görülmüştür. Sonuçlar $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Çalışmaya sadece aralarında anlamlı farklılık bulunan sonuçlar dâhil edilmiştir.

3.4.Araştırmanın Hipotezleri

H1-Katılımcıların cinsiyetlerine göre adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliği ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H2-Katılımcıların cinsiyetlerine göre adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H3-Katılımcıların yaş gruplarına göre adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliği ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H4-Katılımcıların yaş gruplarına göre adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H5-Katılımcıların akademik ünvanlarına göre adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliği ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H6-Katılımcıların akademik ünvanlarına göre adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H7-Katılımcıların kurumlarındaki müfredatta ayrı bir adli muhasebe dersi olmasına göre adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliği ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H8-Katılımcıların kurumlarındaki müfredatta ayrı bir adli muhasebe dersi olmasına göre adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H9- Katılımcıların ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturması görüşüne göre adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliği ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H10-Katılımcıların ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturması görüşüne göre adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H11- Katılımcıların adli muhasebe eğitimini kurumlarındaki müfredatta entegre etme düşüncesine göre adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliği ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H12- Katılımcıların adli muhasebe eğitimini kurumlarındaki müfredatta entegre etme düşüncesine göre adli muhasebecilik ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

3.5.Bulgular

3.5.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Verilerinin ve Adli Muhasebeye Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılanların demografik verileri ve adli muhasebeye yönelik görüşleri frekans analizi ile değerlendirilmiştir.

Araştırmaya Katılanların Demografik Verilerinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan akademisyenlerin akademisyenlerin %58,8'inin erkek, %41,2'sinin kadın olduğu, %82,4'ünün evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %13,7'sinin 20-35 yaş aralığında bulunduğu, % 68,6'sının 36-50 yaş aralığında ve % 17,6'sının 51-70 yaş aralığında bulunduğu gözlenmiştir. Buna göre katılımcıların önemli bir kısmının orta yaşlı akademisyenlerden oluştuğu söylenebilir.

Akademisyenlerin %2,0'si lisans mezunu, %23,5'i yüksek lisans mezunu ve %74,5'inin doktorayı tamamlamış olduğu, % 3,9'unun Araştırma Görevlisi, % 23,5'inin Öğretim Görevlisi, % 9,8'inin Öğretim Görevlisi Doktor, % 37,3'ünün Doktor Öğretim Üyesi, % 13,7'sinin) Doç. Dr ve % 11,8'inin) Prof. Dr. olduğu saptanmıştır.

Katılımcıların hizmet süreleri incelendiğinde; %5,9'unun 4-6 yıl arasında hizmet süresi bulunurken, % 9,8'inin 7-10 yıl, % 23,5'inin 11-15 yıl, % 23,5'inin) 16-20 yıl ve % 37,3'ünün 20 yıl üzeri hizmet yılı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla iş tecrübesi fazla olan akademisyenlerin çoğunlukta olması; orta yaşlı olanların yoğunlukta çıkması sonucu ile örtüşmektedir

Araştırmaya Katılanların Akademik Çalışmalara Yönelik Verilerinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan akademisyenlerin %54,9'unun 1-4 arasında, % 11,8'inin 5-8 arasında, % 9,8'inin 9-12 arasında, % 2,0'sinin 12 üzerinde alanları ile ilgili yönettiği yüksek lisans tezleri bulunduğu tespit edilmiştir. Yine, araştırmaya katılan akademisyenlerin alanları ile ilgili yönettiği doktora tezi sayısı, %47,1'inin 1-4 arasında, %2'sinin de 5-8 arasındadır olup % 51,0'inin alanları ile ilgili yönettiği doktora tezleri bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin en çok yönettiği tez konuları ele alındığında, %21,6'sının muhasebe denetimi, %15,7'sinin maliyet muhasebesi, %7,8'inin muhasebe etiği, %5,9'unun finansal muhasebe ile ilgili konularda tez yönettiği tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin makale sayıları incelendiğinde; %15,7'sinin 1-4 arasında % 17,6'sının 5-8 arasında, % 19,6'sının 9-12 arasında ve % 43,1'inin 12 üzerinde alanları ile ilgili makalelerinin bulunduğu, % 3,9'unun da alanları ile ilgili yazdığı makalelerinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya Katılanların Görev Yaptıkları Üniversitelerde Ders Verdikleri Birimler ve Verdikleri Derslere Yönelik Verilerinin Değerlendirilmesi

Akademisyenlerin %31,4'ünün İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde, % 33,3'ünün Meslek Yüksekokulları'nda, % 19,6'sının Uygulamalı Bilimler Fakültesi'nde, % 9,8'inin 4 yıllık eğitim veren yüksekokullarda ders verdikleri ve % 3,9'unun bütün fakülte/MYO'larına ders verdiği tespit edilirken, % 2,0'sinin hiçbir fakülte/MYO'larına ders vermediği gözlenmiştir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin en çok verdikleri dersler incelendiğinde, %49'unun Genel Muhasebe, %29,4'unun Muhasebe Denetimi, % 5,9'unun Muhasebe Etiği dersi, %3,9'unun TFRS dersi verdiği tespit edilmiştir.

Öğrencilerinin anlamasını kolaylaştırma açısından Adli muhasebe ve hile denetimini en çok ilişkilendirdikleri konu ele alınırsa, %58,8'i "Muhasebe ve Denetimi" ile, %29,4'ü "Vaka Analizleri" ile, % 3,9'u "Hukuk" ile, % 3,9'u "Muhasebe Bilgi Sistemleri" ile, % 3,9'u de "Suç Bilimleri" ile ilişkilendirmenin öğrencilerinin anlamasını kolaylaştıracağını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya Katılanların Adli Muhasebe İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan akademisyenlerin adli muhasebe ile ilgili görüşleri Tablo 3'te ele alınmıştır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Adli Muhasebe İle İlgili Görüşlerinin Dağılımları

Görüşler	Sıklık (n)	Yüzde (%)	
Ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturulmaya başlanmıştır.	Evet	34	66,7
	Hayır	17	33,3
Adli muhasebe ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarında geniş bir disiplin olarak ele alınmalıdır.	Evet	42	82,4
	Hayır	9	17,6
Üniversitelerde adli muhasebe eğitiminin ana fikri denetim olan derslerin içerisinde yer aldığı görülmektedir.	Evet	48	94,1
	Hayır	3	5,9
Ülkemizde yükseköğretim kurumlarında verilen adli muhasebe derslerinin sağlam bir zemine oturtulması için yapılan yasal düzenlemeler makul ölçüdedir.	Evet	14	27,5
	Hayır	37	72,5
Adli muhasebeyle ilgili eleman kalifikasyonunun artırılması için yükseköğretim kurumlarına eğitim alanında ilgili meslek odaları destek vermelidir.	Evet	50	98,0
	Hayır	1	2,0
Adli muhasebe konusunda bilginiz var mı?	Evet	45	88,2

	Hayır	6	11,8
Muhasebe müfredatımızı yeterli görüyor musunuz?	Evet	17	33,3
	Hayır	34	66,7
Müfredatınızda ayrı bir adli muhasebe var mıdır?	Evet	6	11,8
	Hayır	45	88,2
Adli muhasebe eğitimini kurumunuzdaki müfredata entegre etme düşünceniz var mı?	Evet	22	43,1
	Hayır	29	56,9
Adli Muhasebe Konusu veya Dersi hangi düzeyde verilmelidir?	Doktora	6	11,8
	Lisans	13	25,5
	Yüksek lisans	32	62,7
Kurumunuzda muhasebe denetimi dersi verdiniz mi?	Hiç vermedim	12	23,5
	Önceden verdim Şuan vermiyorum	14	27,5
	Veriyorum	25	49,0
Adli muhasebeciyi nasıl sınıflandırırınız?	Ayrı bir meslek	14	27,5
	Muhasebecilik mesleğinin bir bölümü	13	25,5
	Her ikisi de	24	47,1

Araştırmaya katılan akademisyenlerin adli muhasebe ile ilgili görüşleri incelendiğinde elde edilen sonuçların bazıları şöyledir: %66,7'si ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısının oluşturulmaya başlandığını düşünmekte, %82,4'ü adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarında geniş bir disiplin olarak ele alınması gerektiğini düşünmekte, %72,5'i ülkemizde yükseköğretim kurumlarında verilen adli muhasebe derslerinin sağlam bir zemine oturtulması için yapılan yasal düzenlemelerin makul ölçüde olmadığını düşünmekte, %88,2'si Adli muhasebe konusunda bilgisinin bulunduğunu ifade etmektedir. %11,8'i müfredatlarında ayrı bir adli muhasebe konusunun bulunduğunu belirtirken, %43,1'i Adli muhasebe eğitimini kurumlarındaki müfredata entegre etme düşüncelerinin olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcıların %11,8'i Adli Muhasebe konusu veya dersinin doktora düzeyinde verilmesi gerektiğini, %25,5'i Lisans düzeyinde ve %62,7'si Yüksek lisans düzeyinde verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin, %27,5'i Adli muhasebeciyi ayrı bir meslek olarak gördüklerini, %25,5'i (n:13) Adli muhasebeciyi muhasebecilik mesleğinin bir bölümü olarak gördüklerini ve %47,1'i de Adli muhasebeciyi hem ayrı bir meslek hem de muhasebecilik mesleğinin bir bölümü olarak gördüklerini belirtmişlerdir

3.5.2.Adli Muhasebenin Ülkemizdeki Yükseköğretim Kurumlarındaki Yerinin Yeterliliğinin Ve Eğitim Sonrası Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılanların adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliğine yönelik ifadelerin karşılaştırılması amacıyla ortalama puan ve standart sapmaları Tablo 4'te değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Adli Muhasebenin Ülkemizdeki Yükseköğretim Kurumlarındaki Yerinin Yeterliliğinin Ve Eğitim Sonrası Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi

İfadeler		(n)	(%)	Ort.±SS
Adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarındaki kalitesini, işlevselliğini, sürdürülebilirliğini arttırmak için yükseköğretim kurumlarında sertifikalı programlar oluşturulmalıdır.	Katılmıyorum	4	7,8	4,20±0,83
	Fikrim yok	1	2,0	
	Katılıyorum	27	52,9	
	Kesinlikle Katılıyorum	19	37,3	
Adli muhasebe eğitiminin ülkemizde uluslararası bir entegrasyon sistemine dönüşmesi için üniversiteler ve enstitüler bu alandaki tüm uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmalarını yakından takip etmelidir.	Katılmıyorum	2	3,9	4,45±0,70
	Katılıyorum	22	43,1	
	Kesinlikle Katılıyorum	27	52,9	
Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir.	Katılmıyorum	3	5,9	4,33±0,77
	Katılıyorum	25	49,0	
	Kesinlikle Katılıyorum	23	45,1	
Makul seviyede sürdürülen adli muhasebe ve hile denetimi eğitimi firmalarda ortaya çıkabilecek her türlü yolsuzluğun önlenmesine zemin hazırlar.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	2,0	4,06±0,81
	Katılmıyorum	2	3,9	
	Fikrim yok	3	5,9	
	Katılıyorum	32	62,7	
	Kesinlikle Katılıyorum	13	25,5	
Üniversitelerde enstitülerde sunulan adli muhasebe ve hile denetimiyle ilgili tüm çalışmalar literatüre makul ölçüde fayda sağlamıştır.	Katılmıyorum	9	17,6	3,51±0,90
	Fikrim yok	12	23,5	
	Katılıyorum	25	49,0	
	Kesinlikle Katılıyorum	5	9,8	
Yükseköğretim kurumlarında muhasebe skandallarının detaylı bir biçimde incelenebilmesi adına sanal suç bilimi laboratuvarları oluşturulmalıdır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	2,0	3,75±0,98
	Katılmıyorum	4	7,8	
	Fikrim yok	14	27,5	
	Katılıyorum	20	39,2	
	Kesinlikle Katılıyorum	12	23,5	
Yükseköğretim kurumlarında son zamandaki pandemi nedeniyle dijital ortamda sunulan	Kesinlikle Katılmıyorum	2	3,9	

muhasabe denetimi, adli muhasabe vb derslerin teorik ve uygulamalı kısımları tüm öğrencilere makul bir seviyede yarar sağlamıştır.	Katılmıyorum	9	17,6	3,39±1,02
	Fikrim yok	12	23,5	
	Katılıyorum	23	45,1	
	Kesinlikle Katılıyorum	5	9,8	
Adli muhasabe konusu ilgili lisans programlarında muhasabe dersleri içerisinde işlenmelidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	4	7,8	3,24±1,19
	Katılmıyorum	14	27,5	
	Fikrim yok	4	7,8	
	Katılıyorum	24	47,1	
Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasabeyle ilgili tüm dersler muhasabenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.	Katılmıyorum	2	3,9	3,98±0,71
	Fikrim yok	7	13,7	
	Katılıyorum	32	62,7	
	Kesinlikle Katılıyorum	10	19,6	
Adli muhasabe müfredatının bilgi teknolojisi ve adli araştırma dersleri de içermesi gerekir	Katılmıyorum	1	2,0	4,24±0,68
	Fikrim yok	4	7,8	
	Katılıyorum	28	54,9	
	Kesinlikle Katılıyorum	18	35,3	
Yapay sinir ağı teorisi muhasabe ve denetim bölümlerinde ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	2,0	3,41±0,96
	Katılmıyorum	8	15,7	
	Fikrim yok	17	33,3	
	Katılıyorum	19	37,3	
	Kesinlikle Katılıyorum	6	11,8	

Sonuçlara göre, katılımcıların **en çok katıldıkları** ifadelerin sırasıyla,

“Adli muhasabe eğitiminin ülkemizde uluslararası bir entegrasyon sistemine dönüşmesi için üniversiteler ve enstitüler bu alandaki tüm uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmalarını yakından takip etmelidir” (ort: 4.45),

“Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir” (ort:4.33) ve

“Adli muhasabe müfredatının bilgi teknolojisi ve adli araştırma dersleri de içermesi gerekir” (ort: 424) ifadelerinin olduğu görülmüştür.

Katılımcıların **en az katıldıkları** ifadelerin ise sırasıyla,

“Adli muhasabe konusu ilgili lisans programlarında muhasabe dersleri içerisinde işlenmelidir” (ort: 3.24),

“Yükseköğretim kurumlarında son zamandaki pandemi nedeniyle dijital ortamda sunulan muhasabe denetimi, adli muhasabe vb derslerin teorik ve uygulamalı kısımları tüm öğrencilere makul bir seviyede yarar sağlamıştır” (ort:3.39) ve

“Yapay sinir ağı teorisi muhasabe ve denetim bölümlerinde ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır” (ort: 3.41) ifadelerinin olduğu tespit edilmiştir.

3.5.3. Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik ile ilgili İfadelerin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan akademisyenlerin adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili görüşlerine yönelik ifadelerin karşılaştırılması amacıyla ortalama puan ve standart sapmaları Tablo 5’te değerlendirilmiştir.

Tablo 5. Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik ile ilgili İfadelerin Değerlendirilmesi

İfadeler		(n)	(%)	Ort.±SS
Adli muhasebecinin suç işleyen kişi gibi düşünebilme yeteneği olmalıdır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	2,0	4,14±0,90
	Katılmıyorum	3	5,9	
	Fikrim yok	2	3,9	
	Katılıyorum	27	52,9	
	Kesinlikle Katılıyorum	18	35,3	
Denetçiler ile Adli muhasebecilerin çalışma odakları arasında farklılıklar vardır	Kesinlikle Katılmıyorum	1	2,0	3,88±0,89
	Katılmıyorum	3	5,9	
	Fikrim yok	8	15,7	
	Katılıyorum	28	54,9	
	Kesinlikle Katılıyorum	11	21,6	
Gelecekte adli muhasebe hizmetlerine talep artacaktır.	Katılmıyorum	3	5,9	4,24±0,76
	Fikrim yok	1	2,0	
	Katılıyorum	28	54,9	
	Kesinlikle Katılıyorum	19	37,3	
	Katılmıyorum	1	2,0	
Fikrim yok	1	2,0		
Katılıyorum	21	41,2		
Kesinlikle Katılıyorum	28	54,9		
Ülkemizdeki yasal düzenlemeler hile ve yolsuzlukların önlenbilmesi için yeterli düzeydedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	8	15,7	2,67±1,24
	Katılmıyorum	22	43,1	
	Fikrim yok	4	7,8	
	Katılıyorum	13	25,5	
	Kesinlikle Katılıyorum	4	7,8	
Ülkemizde kalifiye adli muhasebeci eksliği vardır	Kesinlikle Katılmıyorum	1	2,0	4,33±0,84
	Katılmıyorum	1	2,0	
	Fikrim yok	3	5,9	
	Katılıyorum	21	41,2	
	Kesinlikle Katılıyorum	25	49,0	

Adli muhasebeci sayısal yöntemler konusunda bilgi olmalıdır.	Katılmıyorum	1	2,0	4,29±0,64
	Fikrim yok	2	3,9	
	Katılıyorum	29	56,9	
	Kesinlikle Katılıyorum	19	37,3	
Adli muhasebecinin denetim becerisi olması gerekir.	Katılmıyorum	1	2,0	4,57±0,61
	Katılıyorum	19	37,3	
	Kesinlikle Katılıyorum	31	60,8	
Adli muhasebeci, hukuk, suç bilimleri, psikoloji ile ilgili bilgili olmalıdır.	Katılmıyorum	1	2,0	4,47±0,64
	Fikrim yok	1	2,0	
	Katılıyorum	22	43,1	
	Kesinlikle Katılıyorum	27	52,9	

Araştırmaya katılan akademisyenlerin **en çok katıldıkları** ifadelerin sırasıyla, “Adli muhasebecinin denetim becerisi olması gerekir” (ort: 4.57), “Adli muhasebecinin bulguları sentezleyip analiz etme yeteneği olmalıdır” (ort: 4.49) ve

“Adli muhasebeci, hukuk, suç bilimleri, psikoloji ile ilgili bilgili olmalıdır” (ort: 4.41) ifadelerinin olduğu görülmüştür.

Katılımcıların **en az katıldıkları** ifadelerin ise sırasıyla, “Ülkemizdeki yasal düzenlemeler hile ve yolsuzlukların önlenmesi için yeterli düzeydedir” (ort: 2.67),

“Denetçiler ile Adli muhasebecilerin çalışma odakları arasında farklılıklar vardır” (ort: 3.88) ve

“Adli muhasebecinin suç işleyen kişi gibi düşünebilme yeteneği olmalıdır” (ort: 4.14) ifadelerinin olduğu tespit edilmiştir.

3.5.4.Araştırmaya Katılanların Adli Muhasebeye Yönelik Görüşlerinin Farklılaşma Durumlarının Değerlendirilmesi ve Hipotezlerin Test Edilmesi

Bu bölümde araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş, akademik unvan, müfredatta ayrı bir adli muhasebe dersi olup olmaması, adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturma durumu, adli muhasebe eğitimi kurumundaki müfredata entegre etme düşüncesi gibi verilere göre, adli muhasebeye yönelik görüşlerin farklılaşma düzeyleri “Kruskal Wallis Tek Yönlü Varyans Analizi” ve “Mann-Whitney U” testleri ile değerlendirilmiştir. Anlamlı sonuçların olduğu ($p<0.05$) ifadeler belirlenerek tablolarda sunulmuştur.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Akademisyenlerin Cinsiyetleri ile Adli Muhasebenin Ülkemizdeki Yükseköğretim Kurumlarındaki Yerinin Yeterliliğinin Ve Eğitim Sonrası Uygulanabilirliği ile ilgili Görüşlerin Mann Whitney-U Analizi

İfadeler	Cinsiyet	n	Ort.	U	Z	p
Adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarındaki kalitesini, işlevselliğini, sürdürülebilirliğini arttırmak için yükseköğretim kurumlarında sertifikalı programlar oluşturulmalıdır.	Kadın	21	28,50	262,5	-1,949	0,051*
	Erkek	30	24,50			
Üniversitelerde enstitülerde sunulan adli muhasebe ve hile denetimiyle ilgili tüm çalışmalar literatüre makul ölçüde fayda sağlamıştır.	Kadın	21	32,50	178,5	-2,961	0,003*
	Erkek	30	21,45			
Yükseköğretim kurumlarında son zamandaki pandemi nedeniyle dijital ortamda sunulan muhasebe denetimi, adli muhasebe vb derslerin teorik ve uygulamalı kısımları tüm öğrencilere makul bir seviyede yarar sağlamıştır.	Kadın	21	33,00	168,0	-3,123	0,002*
	Erkek	30	21,10			
Adli muhasebe konusu ilgili lisans programlarında muhasebe dersleri içerisinde işlenmelidir.	Kadın	21	31,50	199,5	-2,516	0,012*
	Erkek	30	22,15			
Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.	Kadın	21	26,29	245,0	-2,022	0,043*
	Erkek	30	25,80			
Denetçiler ile Adli muhasebecilerin çalışma odakları arasında farklılıklar vardır	Kadın	21	29,76	236	-2,041	0,041*
	Erkek	30	23,37			
Ülkemizdeki yasal düzenlemeler hile ve yolsuzlukların önlenmesi için yeterli düzeydedir.	Kadın	21	32,02	188,5	-2,779	0,005*
	Erkek	30	21,78			

Araştırmaya katılan akademisyenlerin cinsiyetleri ile adli muhasebeye yönelik görüşleri Mann-Whitney U testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kadın akademisyenlerin adli muhasebeye yönelik ifadelerden aldıkları ortalama puanların erkek akademisyenlere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin cinsiyetleri ile adli muhasebeye yönelik

ifadelerden “Adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarındaki kalitesini, işlevselliğini, sürdürülebilirliğini arttırmak için yükseköğretim kurumlarında sertifikalı programlar oluşturulmalıdır”, “Üniversitelerde enstitülerde sunulan adli muhasebe ve hile denetimiyle ilgili tüm çalışmalar literatüre makul ölçüde fayda sağlamıştır”, “Yükseköğretim kurumlarında son zamandaki pandemi nedeniyle dijital ortamda sunulan muhasebe denetimi, adli muhasebe vb derslerin teorik ve uygulamalı kısımları tüm öğrencilere makul bir seviyede yarar sağlamıştır.”, “Adli muhasebe konusu ilgili lisans programlarında muhasebe dersleri içerisinde işlenmelidir.”, “Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.” ve “Ülkemizdeki yasal düzenlemeler hile ve yolsuzlukların önlenmesi için yeterli düzeydedir.” ifadeleri arasında istatistiksel yönden anlamlı fark tespit edilmiştir. **H1 ve H2** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Akademisyenlerin Yaş Grupları ile Adli Muhasebeye Yönelik Görüşlerin Kruskal Wallis Analizi

İfadeler	Yaş	n	X ²	df	χ ²	p
Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir.	20-35	7	2,71	2	1,429	0,049*
	36-50	35	2,89			
	51-70	9	3,00			
Yapay sinir ağı teorisi muhasebe ve denetim bölümlerinde ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır.	20-35	7	2,86	2	10,373	0,006*
	36-50	35	2,09			
	51-70	9	2,78			
Denetçiler ile Adli muhasebecilerin çalışma odakları arasında farklılıklar vardır	20-35	7	2,43	2	5,643	0,006*
	36-50	35	2,83			
	51-70	9	2,33			
Ülkemizdeki yasal düzenlemeler hile ve yolsuzlukların önlenmesi için yeterli düzeydedir.	20-35	7	2,00	2	5,005	0,042*
	36-50	35	1,86			
	51-70	9	1,11			
Adli muhasebeci sayısal yöntemler konusunda bilgi olmalıdır.	20-35	7	2,71	2	7,142	0,028*
	36-50	35	2,94			
	51-70	9	3,00			

Araştırmaya katılan akademisyenlerin yaş grupları ile adli muhasebeye yönelik görüşleri Kruskal Wallis testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre çoğu ifadelerde 51-70 yaş grubundaki akademisyenlerin adli muhasebeye yönelik ifadelerden aldıkları ortalama puanların diğer yaş grubundaki akademisyenlere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin yaş grupları ile adli muhasebeye yönelik ifadelerden “Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir”, “Yapay sinir ağı teorisi muhasebe ve denetim bölümlerinde ayrı bir

ders olarak müfredatta yer almalıdır.”, “*Denetçiler ile Adli muhasebecilerin çalışma odakları arasında farklılıklar vardır*” ve “*Adli muhasebeci sayısal yöntemler konusunda bilgi olmalıdır.*” ifadeleri arasında istatistiksel yönden anlamlı fark tespit edilmiştir. **H3 ve H4** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılan Akademisyenlerin Akademik Ünvanları ile Adli Muhasebeye Yönelik Görüşlerin Kruskal Wallis Analizi

İfadeler	Akademik Ünvan	n	X ²	df	χ ²	p
Yükseköğretim kurumlarında muhasebe skandallarının detaylı bir biçimde incelenebilmesi adına sanal suç bilimi laboratuvarları oluşturulmalıdır.	Araştırma Gör.	2	2,50	5	13,627	0,018*
	Öğretim Görevlisi	12	2,75			
	Dr. Öğr.Üyesi	19	2,79			
	Doç.Dr.	7	2,14			
	Prof.Dr.	6	2,00			
	Öğr. Gör. Dr.	5	2,20			
Adli muhasebe konusu ilgili lisans programlarında muhasebe dersleri içerisinde işlenmelidir.	Araştırma Gör.	2	1,50	5	11,378	0,044*
	Öğretim Görevlisi	12	2,00			
	Dr. Öğr.Üyesi	19	2,58			
	Doç.Dr.	7	2,71			
	Prof.Dr.	6	1,67			
	Öğr. Gör. Dr.	5	1,60			
Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.	Araştırma Gör.	2	2,00	5	12,437	0,029*
	Öğretim Görevlisi	12	2,75			
	Dr. Öğr.Üyesi	19	2,79			
	Doç.Dr.	7	3,00			
	Prof.Dr.	6	3,00			
	Öğr. Gör. Dr.	5	2,60			
Adli muhasebe müfredatının bilgi teknolojisi ve adli araştırma dersleri de içermesi gerekir	Araştırma Gör.	2	2,50	5	14,796	0,011*
	Öğretim Görevlisi	12	2,58			
	Dr. Öğr.Üyesi	19	3,00			
	Doç.Dr.	7	3,00			
	Prof.Dr.	6	3,00			
	Öğr. Gör. Dr.	5	3,00			
Denetçiler ile Adli muhasebecilerin çalışma odakları arasında farklılıklar vardır	Araştırma Gör.	2	3,00	5	18,705	0,002*
	Öğretim Görevlisi	12	2,33			
	Dr. Öğr.Üyesi	19	2,95			
	Doç.Dr.	7	2,71			
	Prof.Dr.	6	3,00			
	Öğr. Gör. Dr.	5	2,00			
Adli muhasebeci sayısal yöntemler konusunda bilgi olmalıdır.	Araştırma Gör.	2	3,00	5	10,148	0,041*
	Öğretim Görevlisi	12	2,67			
	Dr. Öğr.Üyesi	19	3,00			
	Doç.Dr.	7	3,00			
	Prof.Dr.	6	3,00			
	Öğr. Gör. Dr.	5	3,00			

Araştırmaya katılan akademisyenlerin akademik ünvanları ile adli muhasebeye yönelik görüşleri Kruskal Wallis testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre çoğu ifadelerde Öğretim Görevlisi ve Dr. Öğr.Üyesi ünvanına sahip akademisyenlerin adli muhasebeye yönelik ifadelerden aldıkları ortalama puanların diğer akademik ünvanlara sahip akademisyenlere göre daha düşük olduğu gözlenmiştir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin akademik ünvanları ile adli muhasebeye yönelik ifadelerden “*Yükseköğretim kurumlarında muhasebe skandallarının detaylı bir biçimde incelenebilmesi adına sanal suç bilimi laboratuvarları oluşturulmalıdır*”, “*Adli muhasebe konusu ilgili lisans programlarında muhasebe dersleri içerisinde işlenmelidir.*”, “*Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.*”, “*Adli muhasebe müfredatının bilgi teknolojisi ve adli araştırma dersleri de içermesi gerekir*”, “*Denetçiler ile Adli muhasebecilerin çalışma odakları arasında farklılıklar vardır*” ve “*Adli muhasebeci sayısal yöntemler konusunda bilgi olmalıdır.*” ifadeleri arasında istatistiksel yönden anlamlı fark tespit edilmiştir. **H5 ve H6** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 9. Kurumundaki müfredatta ayrı bir Adli Muhasebe dersi olanlarla olmayan katılımcıların adli muhasebe eğitimi ile ilgili İfadelerin Mann Whitney-U Analizi

İfadeler	Müfredatta ayrı bir adli muhasebe var mıdır?	n	X ²	Sıra Değer Toplam	U	p
Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir.	Evet	6	40,00	240,00	51.000	0,012*
	Hayır	45	24,13	1086,00		
Üniversitelerde enstitülerde sunulan adli muhasebe ve hile denetimiyle ilgili tüm çalışmalar literatüre makul ölçüde fayda sağlamıştır.	Evet	6	39,17	235,00	56.000	0,019*
	Hayır	45	24,24	1091,00		
Yükseköğretim kurumlarında muhasebe skandallarının detaylı bir biçimde incelenebilmesi adına sanal suç bilimi laboratuvarları oluşturulmalıdır.	Evet	6	42,83	257,00	34.000	0,002*
	Hayır	45	23,76	1069,00		
Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel	Evet	6	39,50	237,00	54.000	0,016*
	Hayır	45	24,20	1089,00		

kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.						
Yapay sinir ağı teorisi muhasebe ve denetim bölümlerinde ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır.	Evet	6	40,17	241,00	50.000	0,011*
	Hayır	45	24,11	1085,00		

Kurumundaki müfredatta ayrı bir Adli Muhasebe dersi olanlarla olmayan katılımcıların adli muhasebe eğitimi ile ilgili yargıları (Bölüm 3) arasında anlamlı bir fark bulunmuş olup Mann-Whitney U testi sonucu Tablo 9’da verilmiştir. Kurumundaki müfredatta ayrı bir Adli Muhasebe dersi olan katılımcılar, “*Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir, “Üniversitelerde enstitülerde sunulan adli muhasebe ve hile denetimiyle ilgili tüm çalışmalar literatüre makul ölçüde fayda sağlamıştır”, “Yükseköğretim kurumlarında muhasebe skandallarının detaylı bir biçimde incelenebilmesi adına sanal suç bilimi laboratuvarları oluşturulmalıdır.”, “Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır” ve “Yapay sinir ağı teorisi muhasebe ve denetim bölümlerinde ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır”* yargılarına daha çok katılmaktadırlar. **H7** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 10. Kurumundaki müfredatta ayrı bir Adli Muhasebe dersi olanlarla olmayan katılımcıların adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili İfadelerin Mann Whitney-U Analizi

İfadeler	Müfredatta ayrı bir adli muhasebe var mıdır?	n	X ²	Sıra Değer Toplam	U	P
Gelecekte adli muhasebe hizmetlerine talep artacaktır.	Evet	6	38,08	228,50	62.500	0,031*
	Hayır	45	24,39	1097,50		
Adli muhasebecinin bulguları sentezleyip analiz etme yeteneği olmalıdır.	Evet	6	37,50	225,00	66.000	0,043*
	Hayır	45	24,47	1101,00		

Kurumundaki müfredatta ayrı bir Adli Muhasebe dersi olanlarla olmayan katılımcıların adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargıları (Bölüm 4) arasında anlamlı bir fark bulunmuş olup Mann-Whitney U testi sonucu Tablo 10’da verilmiştir. Kurumundaki müfredatta ayrı bir Adli Muhasebe dersi olan

katılımcılar, “Gelecekte adli muhasebe hizmetlerine talep artacaktır” ve “Adli muhasebecinin bulguları sentezleyip analiz etme yeteneği olmalıdır” yargılarına daha çok katılmaktadırlar. **H8** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 11. Ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturma durumu (ile adli muhasebe eğitimi ile ilgili İfadelerin Mann Whitney-U Analizi)

İfadeler	Adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturulmaya başlanmıştır.	n	X ²	Sıra Değer Toplam	U	p
Adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarındaki kalitesini, işlevselliğini, sürdürülebilirliğini arttırmak için yükseköğretim kurumlarında sertifikalı programlar oluşturulmalıdır.	Evet	34	29,82	1014,00	159,0	0,004*
	Hayır	17	18,35	312,00		
Adli muhasebe eğitiminin ülkemizde uluslararası bir entegrasyon sistemine dönüşmesi için üniversiteler ve enstitüler bu alandaki tüm uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmalarını yakından takip etmelidir.	Evet	34	28,63	973,50	199,5	0,042*
	Hayır	17	20,74	352,50		
Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir.	Evet	34	29,00	986,00	187,0	0,022*
	Hayır	17	20,00	340,00		
Üniversitelerde enstitülerde sunulan adli muhasebe ve hile denetimiyle ilgili tüm çalışmalar literatüre makul ölçüde fayda sağlamıştır.	Evet	34	30,49	1036,50	136,5	0,001*
	Hayır	17	17,03	289,50		
Yükseköğretim kurumlarında son zamandaki pandemi nedeniyle dijital ortamda sunulan muhasebe denetimi, adli muhasebe vb derslerin teorik ve uygulamalı	Evet	34	28,97	985,00	188,0	0,032*
	Hayır	17	20,06	341,00		

kısımları tüm öğrencilere makul bir seviyede yarar sağlamıştır.						
Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.	Evet	34	29,78	1012,50	160,5	0,003*
	Hayır	17	18,44	313,50		
Yapay sinir ağı teorisi muhasebe ve denetim bölümlerinde ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır.	Evet	34	28,82	980,00	193,0	0,044*
	Hayır	7	20,35	346,00		

Ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturma durumu ile adli muhasebe eğitimi ile ilgili yargıları (Bölüm 3) arasında anlamlı bir fark bulunmuş olup Mann-Whitney U testi sonucu Tablo 11’de verilmiştir. Ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturma durumunu cevaplayan akademisyenler, “*Adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarındaki kalitesini, işlevselliğini, sürdürülebilirliğini arttırmak için yükseköğretim kurumlarında sertifikalı programlar oluşturulmalıdır*”, “*Adli muhasebe eğitiminin ülkemizde uluslararası bir entegrasyon sistemine dönüşmesi için üniversiteler ve enstitüler bu alandaki tüm uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmalarını yakından takip etmelidir.*”, “*Adli Muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gereklidir*”, “*Üniversitelerde enstitülerde sunulan adli muhasebe ve hile denetimiyle ilgili tüm çalışmalar literatüre makul ölçüde fayda sağlamıştır*”, “*Yükseköğretim kurumlarında son zamandaki pandemi nedeniyle dijital ortamda sunulan muhasebe denetimi, adli muhasebe vb derslerin teorik ve uygulamalı kısımları tüm öğrencilere makul bir seviyede yarar sağlamıştır.*”, “*Yükseköğretim kurumlarında Fakültelerde sunulan adli muhasebeyle ilgili tüm dersler muhasebenin temel kavramlarına farkındalık oluşturmaktadır.*” ve “*Yapay sinir ağı teorisi muhasebe ve denetim bölümlerinde ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır*” yargılarına daha çok katılmaktadırlar. **H9** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 12. Ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturma durumu ile adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili İfadelerin Mann Whitney-U Analizi

İfadeler	Adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturulmaya başlanmıştır.	n	X ²	Sıra Değer Toplam	U	P
Gelecekte adli muhasebe hizmetlerine talep artacaktır.	Evet	34	29,56	1005,00	168.000	0,006*
	Hayır	17	18,88	321,00		
Adli muhasebeci, hukuk, suç bilimleri, psikoloji ile ilgili bilgili olmalıdır.	Evet	34	28,63	973,50	199.500	0,042*
	Hayır	17	20,74	352,50		

Ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturma durumu ile adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili yargıları (Bölüm 4) arasında anlamlı bir fark bulunmuş olup Mann-Whitney U testi sonucu Tablo 12’de verilmiştir. Ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturma durumunu cevaplayan akademisyenler, “*Gelecekte adli muhasebe hizmetlerine talep artacaktır*” ve “*Adli muhasebecinin denetim becerisi olması gerekir*” yargılarına daha çok katılmaktadırlar. **H10** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Tablo 13. Adli muhasebe eğitimini kurumundaki müfredata entegre etme düşüncesi ile adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili İfadelerin Mann Whitney-U Analizi

İfadeler	Adli muhasebe eğitimini kurumundaki müfredata entegre etme düşüncesi	n	X ²	Sıra Değer Toplam	U	P
Gelecekte adli muhasebe hizmetlerine talep artacaktır.	Evet	34	30,57	672,50	218.500	0,031*
	Hayır	17	22,53	653,50		
Adli muhasebecinin bulguları sentezleyip analiz etme yeteneği	Evet	34	30,32	667,00	224.000	0,039*
	Hayır	17	22,72	659,00		

olmalıdır.						
Ülkemizdeki yasal düzenlemeler hile ve yolsuzlukların önlenmesi için yeterli düzeydedir.	Evet	34	21,55	474,00	221.000	0,049*
	Hayır	17	29,38	852,00		
Ülkemizde kalifiye adli muhasebeci eksliği vardır	Evet	34	32,73	720,00	171.000	0,002*
	Hayır	17	20,90	606,00		
Adli muhasebeci sayısal yöntemler konusunda bilgi olmalıdır.	Evet	34	31,09	684,00	207.000	0,015*
	Hayır	17	22,14	642,00		
Adli muhasebecinin denetim becerisi olması gerekir.	Evet	34	30,32	667,00	224.000	0,034*
	Hayır	17	22,72	659,00		

Adli muhasebe eğitimini kurumundaki müfredata entegre etme düşüncesi ile adli muhasebe ve adli muhasebecilik ile ilgili İfadelerin Mann Whitney-U Analizi testi sonucu Tablo 13'te verilmiştir. Adli muhasebe eğitimini kurumundaki müfredata entegre etme düşüncesini cevaplayan akademisyenler, “Gelecekte adli muhasebe hizmetlerine talep artacaktır”, “Adli muhasebecinin bulguları sentezleyip analiz etme yeteneği olmalıdır”, “Ülkemizdeki yasal düzenlemeler hile ve yolsuzlukların önlenmesi için yeterli düzeydedir”, “Ülkemizde kalifiye adli muhasebeci eksliği vardır”, “Adli muhasebeci sayısal yöntemler konusunda bilgi olmalıdır” ve “Adli muhasebecinin denetim becerisi olması gerekir” yargılarına daha çok katılmaktadırlar. **H12** hipotezi **kabul** edilmiştir.

Katılımcıların adli muhasebe eğitimini kurumlarındaki müfredata entegre etme düşüncesi ile adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarındaki yerinin yeterliliği ve eğitim sonrası uygulanabilirliği ile ilgili yargılara katılım düzeyleri arasında yapılan Mann Whitney U testinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç çıkmamıştır. **H11** hipotezi **reddedilmiştir**.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Adli muhasebe eğitimi dünyada ve Türkiye’de adli bilimlerin giderek artan önemi nedeniyle daha önemli bir hale gelmiştir. Bu araştırmanın temel amacı, Batı Akdeniz Bölgesini kapsayan Antalya, Burdur, Isparta illerinde yer alan devlet üniversitelerinde muhasebe ile ilgili dersleri veren öğretim elemanlarının adli muhasebe eğitimine yönelik bakış açılarını tespit etmektir.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin çoğu Dr. Öğretim Üyesi ve öğretim görevlisidir. En çok verdikleri dersler Genel Muhasebe ve Muhasebe Denetimi’dir. Büyük çoğunluğunun görev yaptığı kurumun müfredatında adli muhasebe dersi yoktur.

Akademisyenlerin büyük çoğunluğunun adli muhasebeyle bilgisi vardır. Çoğunlukla, adli muhasebenin ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarında geniş bir disiplin olarak ele alınması gerektiğini, ülkemizde son 20 yılda adli muhasebe eğitiminin yükseköğretim kurumlarında temel bir alt yapısı oluşturulmaya başlandığını, ülkemizde yükseköğretim kurumlarında verilen adli muhasebe derslerinin sağlam bir zemine oturtulması için yapılan yasal düzenlemelerin makul ölçüde olmadığını düşünmektedirler.

Akademisyenler adli muhasebe eğitiminin ülkemizde uluslararası bir entegrasyon sistemine dönüşmesi için üniversiteler ve enstitüler bu alandaki tüm uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmalarını yakından takip etmesi gerektiğini, adli muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması gerektiğini ve adli muhasebe müfredatının bilgi teknolojisi ve adli araştırma derslerini de içermesi gerektiğini, adli muhasebecinin denetim becerisi olması gerektiğini, adli muhasebecinin bulguları sentezleyip analiz etme yeteneğinin olması gerektiğini ve adli muhasebecinin, hukuk, suç bilimleri, psikoloji ile ilgili bilgili olması gerektiğini düşünmektedirler.

Önemi hem dünyada, hem de Türkiye’de gittikçe artan adli muhasebe eğitiminin özellikle lisansüstü müfredata dahil edilmesi, adli muhasebeyle ilgili eleman kalifikasyonunun arttırılması için yükseköğretim kurumlarına eğitim alanında ilgili meslek odaları destek vermesi, ülkemizde yükseköğretim kurumlarında verilen adli muhasebe derslerinin sağlam bir zemine oturtulması için yasal düzenlemeler yapılması, adli muhasebe müfredatının bilgi teknolojisi ve adli araştırma dersleri de içermesi, adli muhasebeci olabilmek için eğitim sonrası ayrı bir staj yapılması, adli muhasebecinin sayısal yöntemler, hukuk, suç bilimleri ve psikoloji ile ilgili bilgisinin ve denetim becerisini olması gerekmektedir.

Dünya çapındaki işletme okulları ve muhasebe programları, geleceğin etik ve yetkin iş liderlerinin hazırlanmasına katkıda bulunmaktadır (Rezaee vd., 2016:113). Adli muhasebe eğitimi muhasebe müfredatına entegre edilmelidir.

Adli muhasebe uygulamalarına olan talebin ve ilginin artmaya devam etmesi beklenmektedir. Dünyanın her yerindeki işletme okulları ve muhasebe programları, lisans ve/veya lisansüstü düzeyde adli muhasebe dersleri sunarak bu talebe yanıt vermelidir. (Alshurafat vd., 2020:199), adli muhasebe eğitimcilerinin geleneksel öğretim yaklaşımlarını sınırlamalarını ve öğrencileri vaka çalışmaları gibi daha deneyimsel öğrenme yöntemlerine dahil etmelerini önermektedir.

Öğrencileri insan odaklı araştırmalar hakkında bilgilendirmek ve çalışmalarda öğrencilerin duygularından yararlanmak da önerilir (Hermanson, 2021:328). Çoğu zaman sadece araştırmanın sınıfa getirilmesi düşünülür ancak sınıfın da araştırmaya dahil olması mümkündür. Öğrencilerin görüşleri yorum geliştirmenin anahtarı olabilir.

Hile, adli muhasebe ve kurumsal yönetim konularındaki sorunlarla uğraşmaya devam ederken, veri analitiği, iç kontroller, bilgi teknolojisi vb. konulara odaklanmanın yanı sıra insanların önemini de ön planda tutmak gerekir (Hermanson, 2021:329). Sistemler, düzenlemeler ve organizasyonlar değişecek ancak hile ve yönetim zorluklarının merkezinde hâlâ insanlar olacaktır.

REFERANSLAR

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri-SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti,
- Aktaş, H. ve Kuloğlu, G. (2008). Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik Mesleği. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 8 (25), 101-120.
- Akyel, N. (2016). Adli Muhasebe Çerçevesinde Hukuk Eğitiminde Muhasebe Derslerinin Önemi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, 95-108.
- Alshurafat, H., Beattie, C., Jones, G. ve Sands, J. (2020). Perceptions of the usefulness of various teaching methods in forensic accounting education. *Accounting Education*, 29(2), 177-204.
- Bozkurt, N. (2000). *Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan Adli Muhasebecilik*. http://www.adli-muhasebe.com/index.php?option=com_content&view=article&id=29:muhasebe-ve-denetim-mesleğinde-yeni-br-alan-adli-muhasebecilik&catid=2:makaleler&Itemid=7
- Ciğer, A. ve Topsakal, Y. (2015). Adli Muhasebecilik Mesleğine Genel Bakış: Adli Muhasebe Eğitiminin Faydaları Ve Engelleyicileri. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 31, 70-88.
- Crumbley, D. L. (1995). “Forensic Accountants Appearing in the Literature”, *New Accountant*, Glen Head, 10(7), 23-25.
- Deniz, T. ve Yaslıdağ, B.H. (2019). Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik Mesleğinin Geliştirilmesi Üzerine Bir İnceleme. *Kesit Akademi Dergisi*, 5(19), 150-168.
- Fadilah S., Maemunah M., Nurrahmawati, Lim T.N., ve Sundry R.I. (2019). Forensic Accounting: Fraud Detection Skills for External Auditors. *Polish Journal of Management Studies*, 20(1), 168-180.
- Gülten, S. (2010). Adli Muhasebe Kavramı ve Adli Müşavirlik Mesleği. *Ankara Barosu Dergisi*, 68(3), 311-320.
- Hermanson, D. R. (2021). Fraud and Governance: The Importance of People. *Journal of Forensic Accounting Research*, 6(1), 313–334.
- Karacan, S. (2012). Hukuk ile muhasebenin kesişme noktası: Adli muhasebe. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 4(8), 105-128.
- Karim, A. M. (2021). Purpose of Forensic Accounting: An Internal and External Auditors Perception. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 12(7), 11321 – 11324.

- Kıllı, M. (2016). Türkiye'deki Üniversitelerde Adli Muhasebe Eğitimi Ve Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 12(12), 719-728.
- Kızıl, C., Akman, V., ve Yılmaz, B. (2019). Adli Muhasebe Ve Adli Muhasebecilik Mesleğine Genel Bir Bakış. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 58-73.
- Kranacher, M. J. & Riley, R. (2019). *Forensic Accounting and Fraud Examination*. USA: Wiley
- Leyli Elitaş, B. (2012). Seçilmiş Örneklerle Adli Muhasebe Eğitimi ve Türkiye için bir değerlendirme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz 2012, 153-171.
- Liodorova, J. ve Fursova, V. (2018). Forensic Accounting in the World: Past and Present. *Journal of Economics and Management Research*, 7, 84-99.
- Owojori, A. A. ve Asaolu, T. O. (2009). The Role of Forensic Accounting in Solving the Vexed Problem of Corporate World. *European Journal of Scientific Research*, 29 2), 183-187.
- Pehlivan, A. ve Dursun, A. (2012). Türkiye'de Adli Muhasebe Eğitimine Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 129-141.
- Rezaee, Z., Lo, D., Ha, M. ve Suen, A. (2016). Forensic Accounting Education and Practice: Insights From China. *Journal of Forensic and Investigative Accounting*, 8(1), 106-119.
- Skalak, S.L., Golden T. W., Clayton, M. M. ve Pill, J. S. (2011). *A Guide to Forensic Accounting Investigation*. USA: Wiley
- Şenel, S.A. ve Arslan, Ö. (2019). Muhasebe Skandallarının Önlenmesinde Adli Muhasebe Mesleğinin Rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 293-308.
- Üçoğlu, D. (2021). Adli Muhasebe Eğitimi: Yüksek Lisans Müfredat Geliştirme Önerisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(1), 81-106.
- Yılmaz, Z. (2017). Vaka Analizi ile Eğitim ve Adli Muhasebe Alanında bir Uygulama. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(13), 398-417.

Bölüm 16

TÜRKİYE'DEKİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FONLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Filiz YETİZ¹

Giriş

Sürdürülebilirlik kavramı küresel iklim değişikliği politikalarında, iklimsel felaketlerini en aza indirmek açısından önem verilen bir kavramdır. Dünya da özellikle hızlı nüfus artışıyla birlikte gelişen sanayileşme ve buna bağlı olarak fosil yakıt kullanımının sebep olduğu emisyonlar, küresel ölçekte iklimsel sorunlarla birlikte dünya üzerinde geri dönüşü çok zor olan değişimlere sebep olabilmektedir. Yaşanan bu gelişmeler ise sosyal, çevresel ve ekonomik bağlamda olduğu kadar, sürdürülebilirliğin ve buna bağlı faaliyetlerin önemini her geçen gün ortaya koymaktadır.

Küresel ısınma tehdidinin yol açtığı iklim farkındalığı gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir gündem oluşturmuştur. Bu kapsamda geliştirilen planlar, çevresel olarak ekonomik faaliyetlerdeki olumlu eğilimler ve ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya uyum sağlama çabaları yeni yol haritalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çabaların en önemlisi de imzalanan Paris İklim Anlaşması'dır (Kayakuş vd., 2023:1).

Küresel ısınma, iklim koşullarının değişmesi, doğal kaynakların tükenmeye başlaması, çevre kirliliğinin artması, orman yangınları gibi olumsuz koşullarla mücadele edilme aşamasında yatırımcılar çevre, ekonomi ve sosyal sorumluluğu ilgi alanına aldıkları sürdürülebilir temalı fonları tercih etmeye başlamıştır (Gök,2023;47).Bu yatırım anlayışının amacı daha temiz, kaynakların daha bol olduğu, toplumun ve gelecek kuşakların yararının düşünülerek gelecekte daha yaşanabilir bir dünyanın varlığına finansal anlamda katkı sağlamaktır.

Sürdürülebilirlik temalı yatırım fonları doğanın korunması amacına dayalı çevresel bir sorumluluğu içeren sosyal ve yönetim konularını da dikkate alan bir finansal ürün türüdür. Yatırımcılar bu tür fonları getiri elde etmek ve doğal kaynakların uzun süreli korunmasını sağlamak amacıyla tercih etmektedir. Sürdürülebilir temalı fonlarda birikimlerini değerlendiren yatırımcılar ülke ekonomisine özellikle de yeşil ekonomiye olumlu katkılar sağlamaktadır.

¹ 1.Doç. Dr. Filiz YETİZ, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, filizyetiz@akdeniz.edu.tr., Orcid no: 0000-0001-5480-9268

Karbon emisyon piyasası ile oluşan yeni pazar, araçlar ve ürünler, çevresel duyarlılığa sahip kesimler için özel tasarlanacak ürünler sayesinde erişilebilecek ilave fon ve likidite imkanları ile devlet tarafından sağlanabilecek teşvik ve desteklerde finansal sistemin dikkate alması ve analiz etmesi gereken avantajları arasındadır (BDDK, 2022-2025 Sürdürülebilir Bankacılık Stratejik Planı;7). Günümüzde fosil yakıt kullanımının azaltılması için, yenilenebilir enerji ve düşük karbon salınımını sağlayan çevre dostu uygulamalara finans kurumları önem vermekte ve bu kapsamda yeni finansal ürünler ile sürdürülebilir fonlar geliştirmektedir. Finans kurumlarının bu kapsamdaki çalışmalarına bağlı olarak sürdürülebilir fonlara olan talep her geçen gün artmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde sürdürülebilirlik fonlarının kavramsal çerçevesi incelenmiştir. İkinci bölümde yatırım fonlarının sağladığı avantajlar ve sürdürülebilir temalı yatırım fonlarının ekonomideki önemi vurgulanmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye’de sürdürülebilirlik fonlarının yasal alt yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Bir sonraki bölümde ise Türkiye’de yatırım fonlarının sürdürülebilirlik çerçevesinde performansının değerlendirilmesi yapılmış, sonuç kısmında ise öneri ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Ülkemizde sürdürülebilir fonlarla ilgili politika ve uygulamaların geçmişi çok eskiye dayanmamasından ötürü çalışmanın ve elde edilen bulguların gelecekte yapılması planlanan yeni çalışmalara ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.Yatırım Fonu Kavramı ve Sürdürülebilirlik Fonları

Yatırım fonu, tasarruf sahiplerinden katılma payları karşılığında toplanan para veya diğer varlıklarla, tasarruf sahiplerinin hesabına, inançlı mülkiyet esası çerçevesinde, portföy işletmek amacıyla portföy yönetim şirketleri tarafından içtüzük ile kurulan ve tüzel kişiliğe sahip olmayan mal varlığıdır (SPK, Yatırım Fonları, 2022).

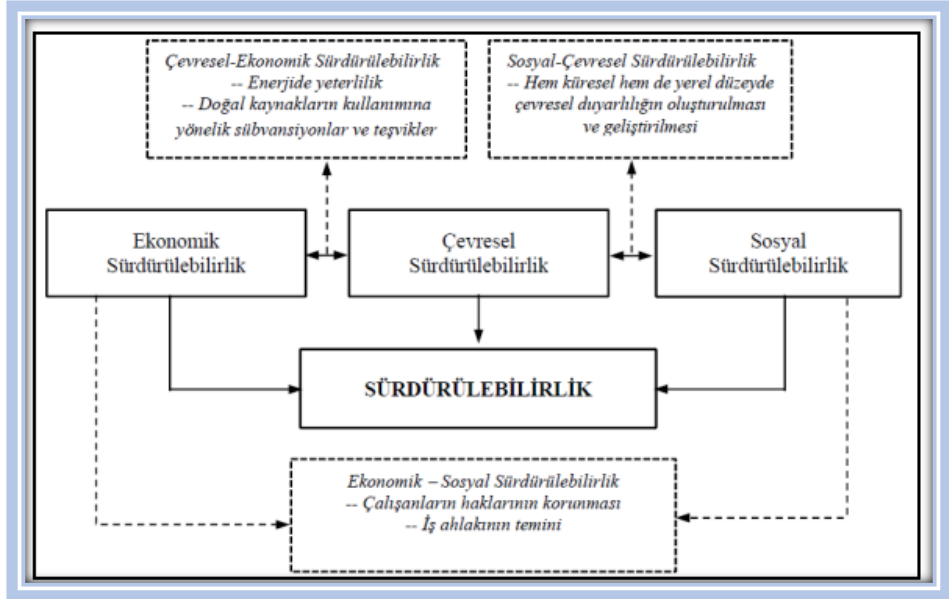
Yatırım fonları yatırımcısına, tasarruflarının daha profesyonel bir şekilde yönetilmesi imkânını sağlamaktadır. Belirli ve makul düzeyde bir getiri kazandırması, hızlı likiditeye çevirme olanaklarını sunması yatırım fonlarının önemli avantajlarından biridir. Bununla birlikte yatırımcı, fon içerisindeki pek çok çeşitli finansal araç sayesinde çeşitlendirme yaparak riski dengeli bir şekilde dağıtma olanağına sahiptir (Gümüş ve Üngir, 2014: 4).

Türkiye’de yatırım fonları 2000’li yıllarda gelişmeye başlamıştır. Ülkemizde piyasada alım ve satımı yapılan yatırım fonları daha çok; menkul kıymet ve emeklilik fonlarıdır. Menkul kıymet yatırım fonları farklı şekilde sınıflandırılabilir. Bu fonlar genellikle A ve B tipi olarak 2 gruba ayrılmaktadır. A ve B tipi yatırım fonları ise; endeks, değişken, karma fonlar şeklinde alt sınıflara ayrılabilir (Değertekin, 2011: 25)

Sürdürülebilirlik kavramı olarak ilk kez, 1713 yılında Hans Carl Von Carlowitz tarafından Saksonya bölgesinde yer alan ormanların zarar görmesiyle ilgili olarak kullanılmıştır (Bosselmann, 2016). Sürdürülebilirlik kavramı denildiğinde aslında ilk aklı sürdürülebilirliğin sadece çevresel boyutu gelse de bu kavram ekolojik, sosyal koşullar ve ekonomik faktörleri birlikte ele alan bütüncül bakış açısını içermektedir. Çevresel ve sosyal konularda ortaya çıkan risklerle birlikte artan duyarlılık sonucunda bireyler, kuruluşlar/şirketler yatırım yapma konusunda bakış açılarını değiştirmiştir (TTGV, 2022:1;18)

Şekil 1’de sürdürülebilirliğin üç temel yani ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik boyutu olduğu görülmektedir. Bütüncül bir sürdürülebilirliği sağlamak için bu üç sürdürülebilirlik unsurlarının birlikte sağlanması oldukça önemlidir (Kılıç, 2006: 93).

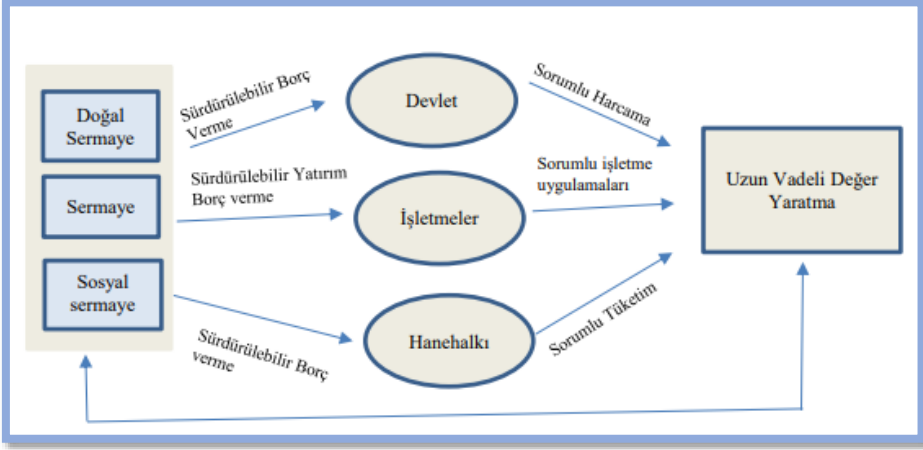
Şekil 1. Sürdürülebilirliğin Boyutu

Kaynak: (Şen vd., 2018).

Çevreyi koruma ve iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin azaltılması amacıyla yapılan çalışmalar da “Sürdürülebilir Finans” kavramının gelişimini hızlandırmıştır. Bu bağlamda karbon gazı emisyonunun azaltılmasına yönelik finansal kurumlar yeni uygulamalar ve hedefler başlatmıştır.

Şekil 2. Sürdürülebilir Finansa Uzun Vadeli Değer Oluşturma

Kaynak: Schoenmaker ve Schromade, 2018: 29.

Şekil 2’de belirtildiği üzere sürdürülebilir finans anlayışında sermayeye ilaveten sosyal sermaye ve doğal sermaye finansal sistemde yer almaktadır. Borç verme durumu sürdürülebilir bir borç vermeye dönüşürken hedeflenen finansal değer yaratma anlayışı ise uzun vadeli değer yaratma haline dönüşmüştür (Schoenmaker ve Schromade, 2018: 28).

Avrupa Birliği (AB), Mayıs 2018’de “Sürdürülebilir Finans” hakkında bir plan hazırlamıştır. Yayınlanan planda AB’nin 2030’ a kadar sürdürülebilirliği yaygınlaştırmak için belirlemiş olan üç hedef söz konusudur. Bu hedefler; karbon gazı emisyonunu 1990’lar seviyesinin asgari %40 oranında azaltma, normal işleyişlere göre asgari enerji %32,5 oranında enerji tasarrufu sağlama, enerji tüketiminde ise yenilenebilir enerji payını asgari olarak %32 oranına yükseltme olarak belirlenmiştir (Turguttopbaş,2020;268-269).

Günümüzde bireysel, kurumsal risk sermayesi yatırımcıları, sürdürülebilir yatırımlar olarak tanımlanan finansal ürünlere daha fazla yatırım yapmaktadır (Busch vd., 2016:2). Özellikle de kurumsal yatırımcılar çevresel, sosyal ve yönetim faktörleri yatırımın itici gücü olarak görmektedir. Faydalı ve verimli yatırım yapmanın anahtarının, söz konusu faktörleri yatırım sürecine entegre etmekle olabileceği belirtilmiştir (Bernow vd., 2017). Sürdürülebilir fonlara yönelik talebin hızla artması hem yatırımcıların talebi ile hem de portföy yöneticilerinin riskleri azaltma yönündeki faaliyetleriyle de ilgilidir (Przychodzen vd., 2016:3-4).

Sürdürülebilir (ESG) Fonlar ESG fonları ismi “E” çevreci (environment), “S” sosyal (social) ve “G” yönetim (governance) sözcüklerinin baş harflerini ifade etmektedir. İklim değişikliği problemlerini dikkate alan, düşük karbon

emissionunu hedefleyen, daha az atık ve enerji tüketimi gerçekleştiren şirketleri çevreci olarak değerlendirirken; tedarikçilerine ve çalışanlarına daha çok pozitif davranan hatta onlara eşit iş imkanları ile adil maaşlar sunan firmalar daha sosyal olarak kabul edilmektedir. Yönetişim kısmında ise iş etiğine sahip, evrensel yönetim standartlarıyla yönetilen, şeffaflığa ve denetimi önemseyen kurumlarda daha fazla ön plana çıkmaktadır. (Özman, H. (2022:3;13).

İşletmeler geleneksel finansta genellikle kar maksimizasyonuna ulaşırken maliyetleri de en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Yatırım kararları alan işletmeler risk ve getiri ilişkisini birlikte dikkate alırlar, “Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG)” etkileri dikkate almazlar ve böylece kısa vadeli finansal gelirler önemsenmiştir. Günümüzde ESG faktörlerine yatırımcıların giderek artan ilgisi ile sürdürülebilir işletmelerin piyasa değeri artarken, çevreyi ve toplumu önemsemeyen şirketlerin piyasa değerinde ciddi anlamda kayıplar ortaya çıkmıştır (Schoenmaker ve Schromade, 2018: 135).

Dünyada da sürdürülebilir fonlara yönelik giderek artan bir ilgi söz konusudur. Amerika Birleşik Devletleri 2021 yılında, bir önceki yıla kıyaslandığında %35'lik bir artış elde etmiştir (Bioy ve Boyadzhiev, 2020:1). Günümüzde her geçen gün giderek artan yatırımcılar (özellikle de kurumsal yatırımcılar) çevre, sosyal ve yönetim faktörlerini yatırım kararının ve yatırımın değerinin itici gücü olarak görmektedir. Verimli yatırımların temeli bu faktörlerin yatırım süreçlerine entegre edilmesidir (Bernow vd., 2017).

Çevre üzerinde enerji, kaynak tüketimi ve finansal sektörün etkisi büyüktür. Çevreye olan bu baskının azaltılması amacıyla sürdürülebilir temalı finans anlayışıyla sektörün çevreye duyarlılığı dikkate alan faaliyetleri doğrudan veya dolaylı olarak desteklemesi gerekmektedir (Kanberoğlu ve Kara, 2016:316).

2. Yatırım Fonlarının Sağladığı Yararlar, Yönetim Yapıları ve Sürdürülebilir Temalı Yatırım Fonlarının Ekonomideki Önemi

Yatırım fonları, bir katılma belgesi karşılığında yatırımcılardan sağlanan paralarla oluşturulmuş bir portföy üzerinden üç farklı yöntemle portföyün toplam değerini artırmaktadır. Bunlardan birincisi, fon portföyünde yer alan menkul kıymetlerden elde edilmiş olan kâr payıdır. İkincisi, fon portföyündeki menkul kıymetlerin değerlerinin artırılmasıdır. Yatırım fonlarının portföylerinde yer alan varlıklar, belli zaman aralıklarında, mevzuatta belirlenen esaslar kapsamında değerlemeye tabi tutulur. Örneğin, bir menkul kıymetin piyasa değerindeki yükselme genel fon portföy değerine artış olarak yansır. Üçüncü kazanç elde etme yolu ise, fon portföyünde ki varlıkların alım satım işlemlerinin yapılması sonrasında fon için sermaye kazancı elde edilmesi ve bunun getiri olarak değerlendirilmesi sürecidir. (Dede, 2017;162).

Yatırım fonlarının sağladığı yararlar değerlendirildiğinde tasarruf sahiplerine profesyonel yönetim hizmetleri sunması, farklı risk düzeyleri arasında tercih yapabilme imkânı, çeşitlilik oluşturma, düşük maliyet avantajı, likidite imkânı ve fonların ATM cihazları, telefon ve internet aracılığı ile kolay bir şekilde alınıp satılabilmesiyle yatırımcılara büyük rahatlık sağlamaktadır (Güngör, 2006:14).

Yatırım fonlarının yönetimi dört ana birimden meydana gelmektedir. Bu birimler aşağıda özetlenmiştir (Gökçe, 1998:91):

- 1) Fonun kurucusu ile yöneticisi,
- 2) Fon kurulu ile denetçiler,
- 3) Fon hizmet birimi,
- 4) Fon saklama hizmeti faaliyetini yürüten birimler' dir.

Finansal alanındaki gelişmelerden biri de “dünyayı daha iyi bir yer haline getirme” amacını benimseyen, hızla büyüyen yatırım sahalarından biri olan sorumlu yatırımcılık ve ESG' dir. ESG yatırımcılığı dünyanın çevresel ve sosyal boyutta geldiği nokta açısından kaygı duyan yatırımcıların çabalarıyla gelişim göstermektedir. Şirketlerin farkındalığının artmasıyla bu tür fonlara yönelik kaynak girişi de artmaktadır. 2020 yılında özellikle küresel salgının da yarattığı etki ve daha da ön plana çıkan sürdürülebilirlik endişeleriyle 2020 ile 2021 yıllarında ESG fonlarına girişte büyük artışlar meydana gelmiştir (TTGV, 2022:66-67). Şirketler ve yatırımcılar tarafından tercih edilen sürdürülebilir fonlar sosyal, çevresel değerler ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği adına değerli bir finansal araçtır.

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşabilmenin bir yolu da sürdürülebilir finansman imkânlarının yaratılması ve kullanımı ile mümkündür. Finansal sektör ve finansman olanakları mevcut sermaye kaynaklarının nerelere aktarılması gerektiği noktasında sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde küresel iklim sorunlarıyla mücadele etme ve düşük karbonlu ekonomiye ulaşmada sürdürülebilir finansman ihraçlarının önemi oldukça artmaktadır (Silver, 2017:3) Bu nedenle birçok ülke sürdürülebilir kalkınmaya yönelik finansal sistemi geliştirmek için kapsamlı planlar ve politikalar uygulamaktadır. Çevreye duyarlı olan ve toplumsal fayda sağlayarak ekonomiye katkı sağlayan yatırımcılar sürdürülebilir temalı fonlarla riskleri verimli bir şekilde yönetip kazanç elde etmekte, işletmelerde yeni pazarlara girip ve mevcut pazarlardaki faaliyetlerini genişletebilme, kârlı bir büyüme rakamına ulaşabilme gibi pek çok avantaja sahip olmaktadır. Finansal sistem içerisinde sürdürülebilir fonların kullanımının artması ESG kültürünün yaygınlaşmasını sağlayacak böylece ekonomide sürdürülebilir güçlü bir finansal sistemin oluşmasını sağlayacaktır. Topluma faydalı olan kaynakların etkin kullanıldığı sürdürülebilir

finansal sistem ise ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine olumlu yönde yansıtacaktır.

3.Türkiye’de Fon Tipleri ve Sürdürülebilirlik Fonlarının Yasal Alt Yapısı

Fonlar yatırım ve emeklilik yatırım fonlarını kapsamaktadır. Yatırım fonları; menkul kıymet, borsa, yabancı, girişim sermayesi ve gayrimenkul yatırım fonları olarak sınıflandırılmıştır (<https://spk.gov.tr/kurumlar/fonlar/yatirim-fonlari>). Yatırım fonlarının kapsamı, tanımı, kuruluşu ve esasları Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’nın “Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği (III-52.1)” de belirtilmiştir. Bu tebliğe göre borsa yatırım fonu: Kurulun borsa yatırım fonlarına yönelik düzenlemelerinde tanımı yapılan ve esasları belirlenen yatırım fonudur. Şemsiye fon türleri bu tebliğin ikinci bölümünün üçüncü kısmında tanımlanmıştır. Bu kapsamda şemsiye fonlar tebliğde (Madde 6-Şemsiye fon türleri) belirtildiği üzere aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

Tablo 1. Şemsiye Fon Türleri

a) Fon toplam değerinin en az %80'i devamlı olarak;
1) Yerli ve/veya yabancı kamu ve/veya özel sektör borçlanma araçlarına yatırılan fonları kapsayan şemsiye fonlar "BORÇLANMA ARAÇLARI ŞEMSIYE FONU",
2) Yerli ve/veya yabancı ihraççıların paylarına yatırılan fonları kapsayan şemsiye fonlar "HİSSE SENEDİ ŞEMSIYE FONU",
3) (Değişik:RG-23/6/2016-29751) Borsada işlem gören altın ve diğer kıymetli madenler ile kıymetli madenlere dayalı para ve sermaye piyasası araçlarına yatırılan fonları kapsayan şemsiye fonlar "KIYMETLİ MADENLER ŞEMSIYE FONU",
4) Diğer fonların ve borsa yatırım fonlarının katılma paylarından oluşan fonları kapsayan şemsiye fonlar "FON SEPETİ ŞEMSIYE FONU",
b) Portföyünün tamamı devamlı olarak, vadesine en fazla 184 gün kalmış likiditesi yüksek para ve sermaye piyasası araçlarından oluşan ve portföyünün günlük olarak hesaplanan ağırlıklı ortalama vadesi en fazla 45 gün olan fonları kapsayan şemsiye fonlar "PARA PİYASASI ŞEMSIYE FONU",
c) Portföyünün tamamı devamlı olarak, kira sertifikaları, katılma hesapları, ortaklık payları, altın ve diğer kıymetli madenler ile Kurulca uygun görülen diğer faize dayalı olmayan para ve sermaye piyasası araçlarından oluşan fonları kapsayan şemsiye fonlar "KATILIM ŞEMSIYE FONU",
ç) Portföy sınırlamaları itibarıyla yukarıdaki türlerden herhangi birine girmeyen fonları kapsayan şemsiye fonlar "DEĞİŞKEN ŞEMSIYE FON",
d) Katılma payları sadece nitelikli yatırımcılara satılmak üzere kurulmuş olan fonları kapsayan şemsiye fonlar "SERBEST ŞEMSIYE FON",
e) Yatırımcının başlangıç yatırımının belirli bir bölümünün, tamamının ya da başlangıç yatırımının üzerinde belirli bir getiri bilgileri dokümanlarında belirlenen esaslar çerçevesinde belirli vade ya da vadelerde yatırımcıya geri ödenmesi;
1) Uygun bir yatırım stratejisine ve garantör tarafından verilen garantiye dayanılarak taahhüt edilen fonları kapsayan şemsiye fonlar "GARANTİLİ ŞEMSIYE FON",
2) Uygun bir yatırım stratejisine dayanılarak en iyi gayret esaslı çerçevesinde amaçlanan fonları kapsayan şemsiye fonlar "KORUMA AMAÇLI ŞEMSIYE FON" olarak adlandırılır.

Kaynak: Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği (III-52.1)'ndeki Madde 6-Şemsiye Fon Türleri bilgileri yazar tarafından oluşturulan tabloda sunulmuştur.

Emeklilik yatırım fonu, katkı paylarını bir emeklilik sözleşmesi çerçevesinde kullanmak üzere kurulmuş bir fon türüdür (Paksu, 2007:41). Türkiye'de 2022 yılının üçüncü çeyrek verileri değerlendirildiğinde 1.075 adet "Menkul Kıymet Yatırım Fonu" ve 374 adette "Emeklilik Yatırım Fonu" olduğu görülmektedir. Ayrıca 93 tane "Gayrimenkul Yatırım Fonları" ile 134 tane "Girişim Sermayesi Yatırım Fonları" bulunmaktadır (Çetinçivi, 2023:11)

Paris İklim Anlaşmasına göre sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar olağan artış seyri üzerinden %21 oranında azaltmayı hedefleyen Türkiye bu hedefini gerçekleştirmek üzere pek çok alana yönelik politikalarını oluşturmuştur. Özellikle de enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve atık yönetimi alanlarında önemli ilerlemeler sağlamıştır (EPDK, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-23/elektrikaylik-sektor-raporlar>).

İklim değişikliği ve çevre sorunlarına çözüm üretmek amaçlı Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de finansal kurumlar bazında farklı uygulamalara yer vermeye başlanmıştır. Türkiye'de son yıllarda kalkınma planları, bakanlıklar

düzeyinde hazırlanan stratejik uygulamalar ve sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik stratejik hedefler belirlenmektedir. Türkiye’de sürdürülebilir finansın gelişimine yönelik çalışmalar Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Borsa İstanbul (BIST), Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından yürütülen çalışmalarla her geçen gün gelişmeye devam etmektedir (Gök,2023:98).

Türkiye’de sürdürülebilirlik konusundaki duyarlılık ve uygulamaların artırılması amacıyla BIST Sürdürülebilirlik 25 ve BIST Sürdürülebilirlik endeksleri oluşturulmuştur. Borsaların sosyal, çevresel, kurumsal yönetim konularındaki risklerine yönelik politika oluşturmalarında şirketlere yön veren ve şirketlerin sürdürülebilirlik politikalarıyla ilgili bilgileri de yatırımcılara aktaran bir platform oluşturma amacıyla BIST sürdürülebilirlik endeksi şirketlerin küresel ısınma, su kaynaklarının azalması, doğal kaynakların tükenmesi, sağlık, güvenlik, istihdam gibi ülkemiz ve dünya için oldukça önemli olan sürdürülebilirlik sorunlarına nasıl yaklaşılacağına ortaya koymaktadır. BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi yatırımcıların sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk ilkelerini benimseyen işletmeleri ayırt etmeleri ve bu işletmelere yatırım yapmalarını sağlayacak yeni bir finansal araç, varlık yöneticileri için sürdürülebilirlik ilkelerini içeren fonlar, borsa yatırım fonları ve yapılandırılmış ürünler gibi farklı türlerde finansal ürünleri çıkarmaları için bir alternatif sunmaktadır ([https:// www. borsaistanbul.com/tr/sayfa/ 165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri](https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri)).

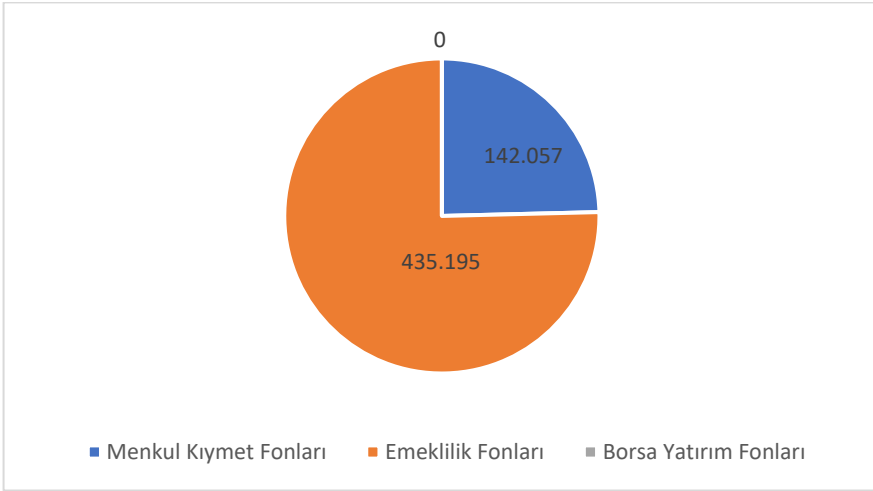
Türk bankacılık sisteminde sürdürülebilirlikle ilgili gelişmeleri özetleyecek olursak; :2014 yılında TBB “Bankacılık Sektörü İçin Sürdürülebilirlik Kılavuzu” nu yayınlamıştır. 2016’da Türkiye’de yerleşik bankalarca uluslararası standartlarda ilk yeşil tahvil ihracı yapılmıştır. 2017 ‘de UN Global Compact üyesi olan 8 banka “Global Compact Türkiye Sürdürülebilir Finansman Bildirgesi” imzalamıştır. 2021’de TCFD tavsiyeleri ile "İklim Riskleri Raporu" yayınlanmıştır (BDDK, 2022-2025 Sürdürülebilir Bankacılık Stratejik Planı;9). Bu uygulamaların yanı sıra BDDK da sürdürülebilirliği geliştirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla yönlendirici, teşvik edici birçok çalışmaya imza atmıştır.

Türkiye’de ayrıca devlet garantisi altındaki güneş ve rüzgâr enerjisi gibi projelerin finansmanına yönelik ihraç edilen, ayrıca yenilenebilir kaynaklarla üretilen elektriğin dağıtımı ve pazarlanması için şirketlerin ihraç ettiği özel sektör borçlanma araçları da fonun yatırım kısmını oluşturmaktadır. Türkiye’de yalnızca ESG fonuna benzeyen hisse senedi fonları bulunmamakta bununla birlikte yeşil bono ihraçları da gerçekleştirilmekte ve genelde bunlar özel sektör firmaları tarafından yapılmaktadır (Özman, 2022;10).

4. Türkiye’deki Yatırım Fonlarının Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Performanslarının Değerlendirilmesi

Bu bölümde Türkiye’de faaliyette bulunan yatırım fonları hakkında bilgiler verilmektedir. İlgili veriler Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu’ndan (TEFAS) alınmıştır. Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de fon türleri içerisinde yer alan menkul kıymet, emeklilik ve borsa yatırım fonları olan üç fon tipiyle ilgili sürdürülebilirlik değerlendirmelerine yer verilmiştir. 2023 yılı itibariyle ülkemizde toplam 37 adet sürdürülebilirlik yatırım fonu bulunmaktadır. Bu yatırım fonlarının 29’u menkul kıymet fonu, 7’si emeklilik fonu iken sadece 1’i borsa yatırım fonu tipindedir. Bu fonlara ait toplam yatırımcı sayısı Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3. Fon Tiplerine Göre Sürdürülebilirlik Fonlarına Yatırım Yapan Yatırımcı Sayısı

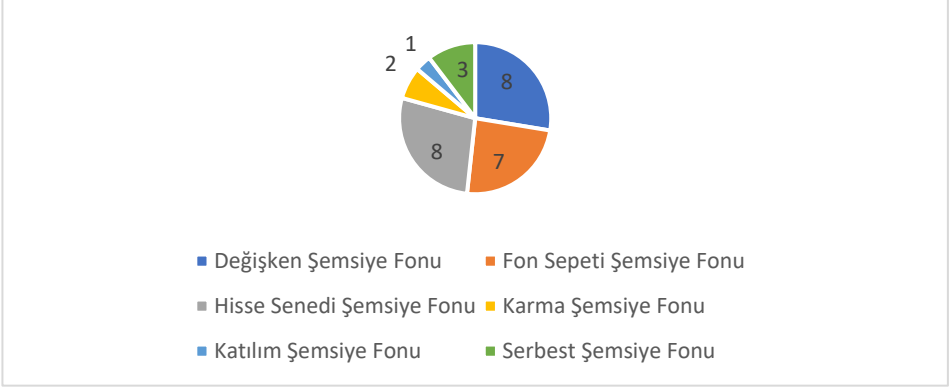

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 3’te görüldüğü gibi Türkiye’de 577.252 yatırımcı sürdürülebilirlik fonlarına yatırım yapmaktadır. Fon tipi olarak emeklilik fonları yatırım fonu sayısı olarak daha az olsa da menkul kıymet fonlarına göre daha büyük bir yatırımcı sayısına sahiptir. Bu durum Türkiye’deki uzun vadeli yatırım stratejisi benimseyen ve emeklilik fonları üzerinden bu yatırımları yapan tasarruf sahiplerinin sürdürülebilirlik fonlarının kurulma amacına uygun şekilde bu fonlara talep ettiğini göstermektedir.

Türkiye’deki uygulamada menkul kıymet fonları farklı fon şemsiye türleri arasında çeşitlere ayrılmaktadır. Şekil 4’de sürdürülebilirlik fonlarının hangi şemsiye fon türleri altında faaliyetlerini devam ettirdiği gösterilmektedir.

Şekil 4. Sürdürülebilirlik Fonlarının Ait Olduğu Menkul Kıymet Fon Şemsiye Türleri

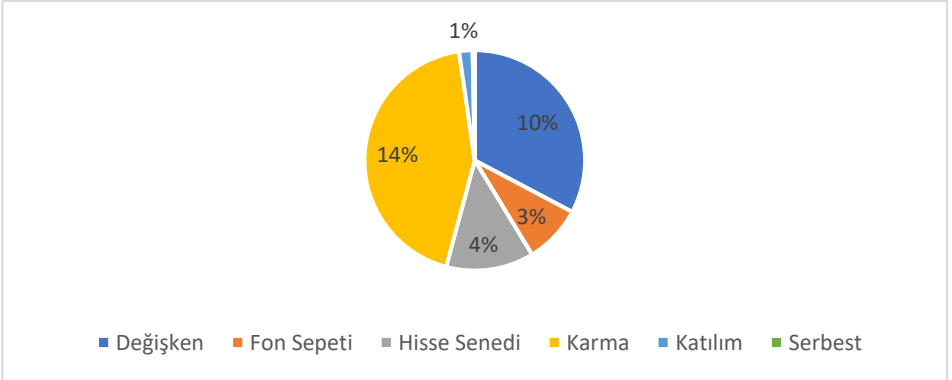

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

2023 yılına göre menkul kıymet fonları içerisinde yer alan sürdürülebilirlik yatırım fonlarının en fazla hisse senedi, değişken ve fon sepeti şemsiye fonu olarak kuruldukları görülmektedir. Şekil 4’de görüldüğü gibi menkul kıymet fonları içerisinde yer alan fonlar genelde sürdürülebilirlik entegre raporlarına sahip şirketlerin hisse senetlerine direkt olarak yatırım yapmaktadır.

Şemsiye fonlar içinde sürdürülebilirlik fonlarının yatırımcı sayısına göre ağırlığı Şekil 5’de gösterilmektedir.

Şekil 5. Şemsiye Fon Tipleri İçerisinde Sürdürülebilirlik Fonlarının Diğer Fonlara Göre Yatırımcı Sayısı Ağırlığı

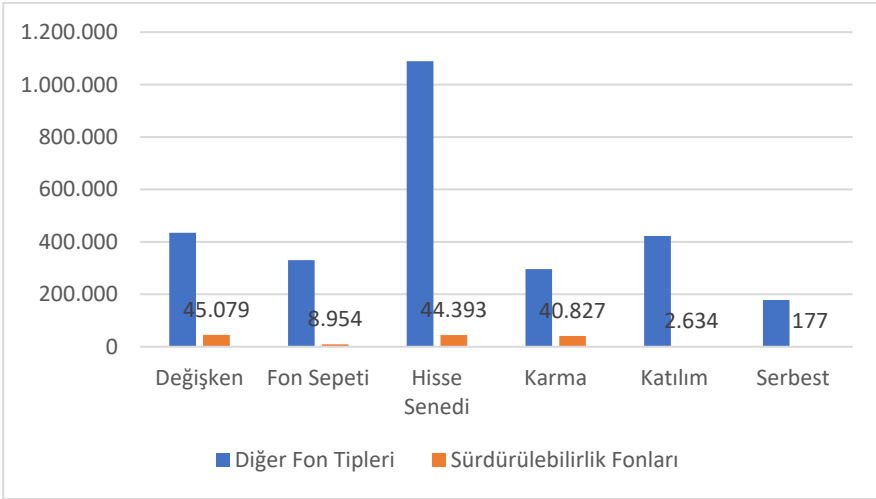

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

Menkul kıymet fonlarına yatırım yapan yatırımcı sayısı dikkate alındığında sürdürülebilirlik fonları karma fonlar içinde 14%, değişken fonlar içinde ise 10%’luk bir ağırlığa sahiptir. Sürdürülebilirlik fonları hisse senedi şemsiye fon

türü olarak en çok sayıya sahip olsa da yatırımcı sayısı olarak sadece 4%'lük bir ağırlığa sahiptir. Bu durum Türkiye’de diğer şemsiye fon türlerine göre oldukça fazla hisse senedi yatırım fonu kurulmasından kaynaklanmaktadır. Şekil 6’da bu durum daha ayrıntılı görülebilmektedir.

Şekil 6. Şemsiye Fon Tipleri İçerisinde Sürdürülebilirlik Fonlarının Diğer Fonlara Göre Yatırımcı Sayısı

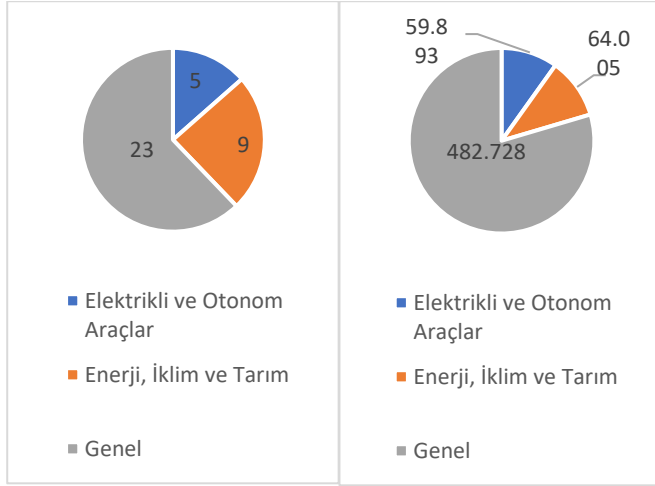

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 6’da görüldüğü üzere hisse senedi fonlarının yatırımcı sayısı 1.100.00 kişi dolaylarındadır. Bu nedenle sürdürülebilirlik fonlarının bu şemsiye fon grubu içerisinde ağırlığı düşmektedir. Genele bakıldığında ise yatırımcı sayısının sürdürülebilirlik fonlarında oldukça düşük kaldığı görülmektedir.

Sürdürülebilirlik fonlarına bakıldığında en fazla kurulan fon konusunun geneli kapsayan fonlar olduğu Şekil 7’de görülmektedir. Daha sonra sırasıyla enerji, iklim ve tarım ve elektrikli-otonom araçlar konusunda ihtisaslaşmış yatırım fonları gelmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Konularına Göre Sürdürülebilirlik Fonları ve Yatırımcı Sayıları

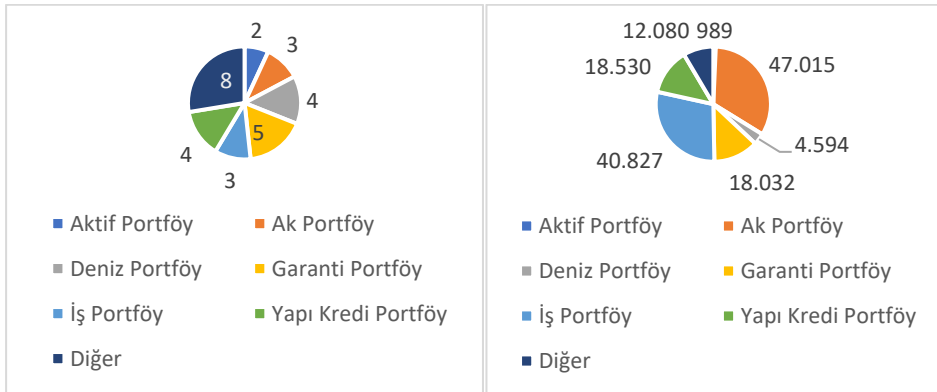

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 7’de görüldüğü gibi yatırım fonlarının sayısına bağlı olarak yatırımcı sayısı da bu fonlara dengeli dağılmaktadır. Sadece elektrikli-otonom araç üreten şirketlere yatırım yapan yatırım fonlarının sayısına göre daha fazla yatırımcı talebi bulunduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye’deki son yıllarda elektrikli araçlara olan talebin paralelinde bir gelişme olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sürdürülebilirlik menkul kıymet fonlarını yöneten portföy şirketleri analiz edildiğinde Garanti Portföy, Deniz Portföy ve Yapı Kredi Portföy önde gelen finans kuruluşları olduğu görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Sürdürülebilirlik Menkul Kıymet Fonları Yöneten Portföy Şirketleri ve Yatırımcı Sayıları

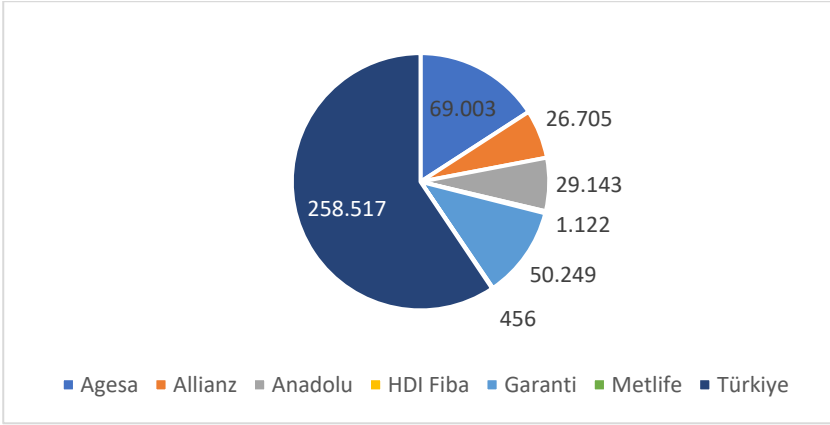

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 8’de görüldüğü gibi Ak Portföy ve İş Portföy’ ün her birinin sadece sürdürülebilirlik konusunda 3 yatırım fonu bulunmasına rağmen yatırımcı sayısı olarak en yüksek yatırımcı talebinin bulunduğu yatırım fonlarına sahip olduğu görülmektedir.

Emeklilik fonları kapsamında yönetilen sürdürülebilirlik fonları incelendiğinde ise Türkiye Varlık Fonu’na ait sadece Türkiye Hayat ve Emeklilik şirketine ait bir fon bulunmaktadır. Geri kalan 6 fon ise özel sektöre ait fonlardır. Şekil 9’da bu fonlara ait yatırımcı sayıları görülmektedir.

Şekil 9. Sürdürülebilirlik Emeklilik Fonları Yatırımcı Sayıları

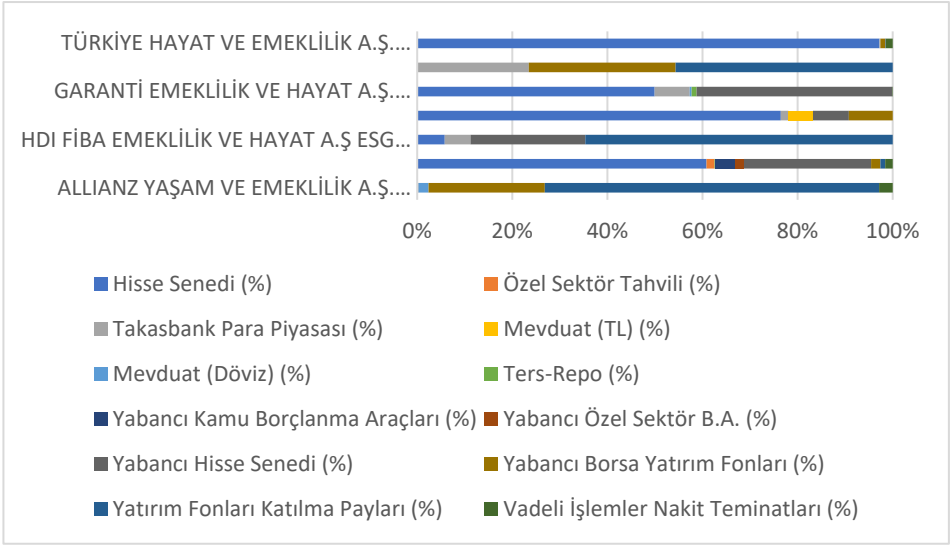

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 9 incelendiğinde Türkiye Hayat ve Emeklilik Fonu’nun yönettiği sürdürülebilirlik fonu en fazla yatırımcı sayısının olduğu fondur. Bunu AGESA Hayat& Emeklilik ve Garanti Emeklilik& Hayat şirketlerine ait fonlar izlemektedir.

Sürdürülebilirlik emeklilik fonları daha önce de yukarıda belirtildiği gibi uzun vadeli yatırım stratejileri ile portföylerini yöneten fonlardır. Bu fonların portföy çeşitlendirmesi Şekil 10’da sunulmaktadır.

Şekil 10. Sürdürülebilirlik Emeklilik Fonları Portföy Çeşitlendirmesi

Kaynak: TEFAS verileri yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 10’da görüldüğü üzere Türkiye Hayat ve Emeklilik, Garanti Emeklilik ve Hayat, Agesa Hayat ve Emeklilik ile Anadolu Hayat Emeklilik şirketlerinde sürdürülebilirlik fonlarının portföy ağırlığı Türkiye’deki BIST Sürdürülebilirlik endeksindeki hisse şirketlerden oluşmakta iken Metlife Emeklilik ve Hayat, HDI Fiba Emeklilik ve Hayat, Allianz Yaşam ve Emeklilik şirketlerindeki sürdürülebilirlik fonlarının portföy ağırlığı Türkiye’de faaliyet gösteren sürdürülebilirlik menkul kıymet yatırım fonlarından oluşmaktadır. Türkiye Hayat ve Emeklilik dışında kalan şirketlerde anlamlı oranda yabancı hisse senetleri ve yabancı kamu borçlanma araçları portföylerde bulunmaktadır.

Sonuç

Çevresel sorunlar ve kıt kaynakların tükenme ihtimali sürdürülebilirlik kavramını ön plana çıkarmıştır. Sürdürülebilirlik mevcut kıt kaynakların kullanımını gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tüketmeden akıllıca değerlendirmektir.

İklim değişikliği sonucunda çevre sorunlarıyla baş edilebilme ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilme yalnızca yasalarla ve teknolojiyle değil ayrıca toplumdaki bireylerin davranışlarının değişmesi ile sağlanabilir. Davranışların değişmesi, çevrenin korunmasına yönelik olumlu tutumların ve değer yargılarının oluşması için etkili eğitimlere ihtiyaç vardır (Kaya vd, 2009). İklimin değişmesi sadece gelecekteki nesillere değil günümüze de büyük zararlar verebileceği ve bütün toplumsal olgular üzerinde ciddi hasarlar bırakabileceği

unutulmamalıdır. (Duru,2002). Ayrıca ekonomik hayatta enerji ihtiyacını karşılamak için kullanımı artan fosil kaynaklar karbondioksit gazının atmosferde artmasına ve böylece iklim değişikliğine neden olmaktadır. Bu durum verimli arazileri azaltmakta, birçok canlı türünün yok olması gibi çevresel boyutu yüksek olumsuzluklara yol açmaktadır. İklim değişikliğine karşı alınan önlemlerden biri de fosil kaynakların kullanımı yerine yenilenebilir kaynakların kullanımını hızlandırmaktır (Keleş ve Hamamcı, 2002:105). Bununla birlikte küresel iklim değişikliği ve buna bağlı olarak devletlerin aldığı kararlar nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının fosil yakıtların yerini alacağı ve enerji politikalarının oluşturulmasına yön verecektir (Yağmur vd, 2023:1). Bunun yanında yenilenebilir kaynakların kullanımı, kıt olan doğal kaynakların verimli alanlara kanalize edilmesi, kaynakların yeniden kullanımının sağlanması çevrenin korunması ve bunun sonucunda sürdürülebilir kalkınmayı da destekleyecektir.

Sürdürülebilir kalkınmaya, çevreye, topluma faydalı olan önemli finansal araçlardan biri de sürdürülebilir fonlardır. Sürdürülebilirlik temalı yatırım fonları ekonomik kalkınmaya destek olma ve gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakmak amacıyla tercih edilmektedir. Sürdürülebilir temalı fonlar doğanın korunması amacıyla odaklı olarak ESG ilkelerini yatırım kararlarına dahil eden bir finansal üründür. Yatırımcılar sürdürülebilir fonları hem kıymetli bir fon varlığından getiri elde etmek hem de doğanın, doğal kaynakların korunmasını sağlamak amacıyla tercih etmektedir. Bu fonu sektöre arz eden finans kurumları ile bu fonu talep eden fon kullanıcıları yani her iki taraf açısından avantajları bulunmaktadır. Sürdürülebilir fonlarda birikimleri değerlendirilen yatırımcılar çeşitli avantajlar elde etmekte ve bunun yanında ülke ekonomisine özellikle de yeşil ekonomiye olumlu katkılar sağlamaktadır. ESG uygulamalarını benimseyen finansal kurumlarda sürdürülebilir fonlar sayesinde rekabet avantajı elde etmekte, sektördeki stratejik fırsatlara kolay erişebilmekte, ürün çeşitliliğini artırmakta ve marka değerini topluma sağladığı katkı ile artırmaktadır.

Yüksek sürdürülebilirliğe sahip fonların neden tercih edilmesi gerektiği ile ilgili yatırım kararlarını etkileyen çalışmaların artırılması bu fonların, düşük sürdürülebilirliğe sahip fonlara göre daha çok tercih edilebilmesini sağlayabilir. Ayrıca yüksek sürdürülebilirliğe sahip fonların kullanımının yaygınlaştırılması, risk, performans ve getiri yönündeki yeni uygulamaların geliştirilmesi bu fonların finansal sistem içindeki çeşitliliği ve tercih edilebilirliğini artırılabilir. Türkiye’de sürdürülebilir finans kapsamındaki çalışmalar güncelliğini koruyarak her geçen gün artmakta ve bu alanda yapılan finansal yenilik yaygınlaşmaktadır. Bu alanla ilgili Dünya’daki yeni uygulamalar da takip edilerek gelişim süreci sürdürülmektedir. Günümüzde artan rekabet ve daralan pazar payı finansal

sistemdeki kurumları sürdürülebilir fonlarla ilgili yenilikleri sistemlerine daha hızlı bir şekilde entegre etmeye teşvik etmektedir. Bu kurumların kaliteli hizmet sunumuyla ilgili Ar-Ge çalışmalarına da daha fazla bütçe ayırmaları konusundaki faaliyetlere de önem vermeleri gerektiği düşünülmektedir. Türkiye’deki finansal piyasalardaki kurumların çevre ile uyumlu kalkınma politikaları kapsamında sürdürülebilir temalı uygulamaların etkinliğini artırma amacına yönelik önemli girişimleri, planları ve projeleri bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Bernow, S., Klempner, B., & Magnin, C. (2017). From 'Why'to 'Why Not': Sustainable Investing As The New Normal. McKinsey & Company.
- BDDK (2023). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. 2022-2025 Sürdürülebilir Bankacılık Stratejik Planı. [https:// www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/EkGetir/ 18?ekId=122](https://www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/EkGetir/18?ekId=122)(Erişim Tarihi :09.08. 2023).
- Bioy, H. & Boyadzhiev, D. (2020). How Does European Sustainable Funds' Performance Measure Up? [https:// www.morningstar.com/content/dam/marketing/emea/shared/guides/ESG_Fund_Performance_2020.Pdf](https://www.morningstar.com/content/dam/marketing/emea/shared/guides/ESG_Fund_Performance_2020.Pdf).
- Borsa İstanbul A.Ş. (2023). Sürdürülebilirlik Endeksleri. [https:// www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/ 165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri](https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri) (Erişim Tarihi :31.07.2023).
- Bosselmann, K. (2016). The principle of sustainability: transforming law and governance. Routledge.
- Busch, T., Bauer, R., & Orlitzky, M. (2016). Sustainable Development and Financial Markets: Old Pathsand New Avenues. *Business & Society*, 55(3), 303-329.
- Çetinçivi, M.N. (2023). Türkiye'deki Altın Yatırım Fonları İle Hisse Senedi Yatırım Fonlarının Covid-19 Pandemi Döneminde Karşılaştırmalı Performans Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Finans Bilim Dalı. Kayseri.
- Dede, K. (2017). Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları. Türkiye Katılım Bankaları Birliği, İstanbul.
- Değertekin, E. A. (2011). Türkiye'de Yatırım Fonları. *Sermaye Piyasalarında Gündem Dergisi*; Sayı:105; ISSN 1304-8155.
- Duru, B. (2002). Viyana'dan Kyoto'ya iklim değişikliği serüveni. *Mülkiye Dergisi*, 230, 301-303.
- EPDK (2021). Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu: Elektrik Piyasası Sektör Raporu, Eylül 2021 (<https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-23/elektrikaylik-sektor-raporlar>)
- Gök, A. (2023). Türkiye'de İklim Değişikliği Politikaları Ve Sürdürülebilir Finans Uygulamalarının Önemi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.
- Gökçe, G. (1998). Gayri Menkul Yatırım Fonları, Gayri Menkul Yatırım Ortaklıkları, Gayri Menkul Sertifikaları ve Hazine Taşınmaz Mallarının Bu Yollarla Değerlendirilmesi, T. C. Maliye Bakanlığı Milli Evrak Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 91.

- Güngör, E. (2006). Yatırım Fonları ve Türkiye’de Yatırım Fonlarının Portföy Yapısında Hisse Senetlerinin Oranını Etkileyen Faktörlerin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı. Niğde.
- Gümüş, F. B. & Üngir, K. (2014). 2008-2012 Dönemi Arası Türk Yatırım Fonlarının Portföy Performans Analizi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. yıl 2, cilt:2 sayı:3 139-163.
- Kanberoğlu, Z., & Kara, O. (2016). Finansal Sektör Gelişimi ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(57), 309-318.
- Kaya, E., Akıllı, M. & Sezek, F. (2009). Lise öğrencilerinin çevreye karşı tutumlarının cinsiyet açısından incelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18, 43-54.
- Kayakuş, M., Terzioğlu, M., Erdoğan, D.; Zetter, S.A., Kabas, O. & Moiceanu, G. (2023). European Union 2030 Carbon Emission Target: The Case of Turkey. *Sustainability*, 15, 13025. <https://doi.org/10.3390/su151713025>.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (2002). Çevrebilim. İmge Kitabevi, Ankara.
- Kılıç, S. (2006). Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 81–101.
- Kılınç, E. C. & Altıparmak, H. (2020). Çevre Vergilerinin CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Uygulama.Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 217-227
- Özman, H. (2022). Sosyal Sorumluluklara Yönelik Yeni Nesil Fon Türü - Sürdürülebilir (ESG) Yatırım Fonları . Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi , 6 (13) , 1-20 .
- Paksu, T. M. (2007). Bireysel Emeklilik Sistemi ve Ekonomik Etkileri. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Maliye Anabilim Dalı Maliye Bilim Dalı. Denizli.
- Przychodzen, J., Gómez-Bezares, F., Przychodzen, W., & Larreina, M. (2016). ESG Issues Among Fund Managers—Factors And Motives. *Sustainability*, 8(10), 1078.
- Schoenmaker, D.& Schramade, W. (2018). Principles of sustainable finance. UK: Oxford University Press.
- SPK (2022). Yatırım Fonları, Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları. <https://spk.gov.tr/data/61e34f9a1b41c61270320792/3Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Fonlar%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi:24.07.2023).

- SPK (2023). Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği (III-52.1). <https://spk.gov.tr/kurumlar/fonlar/yatirim-fonlari/menkul-kiymet-yatirim-fonlari/duzenlemeler/tebliğler> (Erişim tarihi. 17.11.2023).
- SPK (2023). <https://spk.gov.tr/kurumlar/fonlar/yatirim-fonlari>. (Erişim tarihi. 17.11.2023).
- Şen, H., Kaya, A., & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(107), 1-47.
- Silver, N. (2017). *Finance, society, and sustainability: How to make the financial system work for the economy, people and planet*. London: Palgrave Macmillan.
- Tefas (2023). <https://www.tefas.gov.tr/FonKarsilastirma.aspx>, Edinim Tarihi: 01/11/2023
- TTGV (2022). Sorumlu Yatırımcılık / ESG Perspektifinden Sürdürülebilirlik ve Kuruluşlar İçin Genel Bir Çerçeve, Stratejik Odak Çalışma Komisyonu, Mart, 2022./ <https://www.ttg.gov.tr/tur/images/publications/6255588633f00.pdf>. (Erişim Tarihi :25.07.2023).
- Turguttopbaş, N. (2020). Sürdürülebilirlik, Yeşil Finans Ve İlk Türk Yeşil Tahvil İhracı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12 (22), 267-283.
- Yağmur A., Kayakuş M.& Terzioğlu M. (2023). Predicting renewable energy production by machine learning methods: The case of Turkey, *Environmental Progress And Sustainable Energy*, vol.42, no.3, pp.1-10.

Bölüm 17

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BARIŞ ÇALIŞMALARINA YÖNELİK GENEL KONSEPT

Füsun ÖZERDEM¹

ÖZET

Aralık 2005’te kurulan Birleşmiş Milletler (BM) Barış İnşa Komisyonu, iç savaştan çıkan ülkelerde barışı pekiştirme çabalarını güçlendirmek için tasarlanmış olup üç amacı bulunmaktadır: birincisi, barış inşası aktörlerinin faaliyetlerine ortak bir strateji etrafında tutarlılık getirmek; ikincisi, bu stratejik vizyonu destekleyecek kaynakları ve taahhütleri sıralamak; ve üçüncüsü, BM organları ve uluslararası finans kurumları genelinde çatışmalardan etkilenen ülkelerle ilgili karar alma süreçlerini geliştirmek. 2006 yılı Avrupa tarihinde BM barış inşası operasyonları açısından belirleyici bir yıl olarak görebilmektedir. 2006 ortalarında BM Barış İnşa Komisyonu barış inşasının merkezi öneminin resmi olarak tanınmasını sağlayarak operasyonel hale gelmiştir. Aynı zamanda resmi olarak hâlâ “barışı koruma” olarak adlandırılan misyonlarda görev yapan personel sayısı da rekor seviyelere ulaşmıştır. BM barış operasyonları olumlu bir fark yaratmış olup BM, barışı koruma, iç savaş sonrasındaki demokratikleşme süreçleriyle pozitif yönde ilişkilidir ve çok taraflı uygulama operasyonları genellikle şiddeti sona erdirmede başarılıdır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Barış İnşası, Barış Koruma Gücü

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler (BM), İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkımın ardından 1945 yılında tek bir misyonla, uluslararası barış ve güvenliğin korunması misyonuyla kurulmuştur. Bu misyonunu hayata geçirebilmek için çatışmaları önlemeye çalışmakta, çatışan tarafların barış yapmasına yardımcı olmakta, barış koruma güçlerini görevlendirmekte ve barışın devam etmesine ve gelişmesine izin verecek koşulları yaratmaya çalışmaktadır.

BM Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasından birincil sorumluluğa sahiptir. Genel Kurul ve Genel Sekreter, diğer BM

¹ Prof. Dr.: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, fusunozerdem@mu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8204-8635

ofisleri ve organlarıyla birlikte önemli ve tamamlayıcı roller oynamaktadır (UN, 2023a).

Güvenlik Konseyi, barışa yönelik bir tehdidin veya bir saldırı eyleminin varlığının belirlenmesinde öncülük etmektedir. Anlaşmazlığın taraflarını, sorunu barışçıl yollarla çözmeye çağırmakta ve düzeltme yöntemleri veya çözüm koşulları önermektedir. BM Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği korumak veya yeniden tesis etmek için yaptırım tedbirleri de alabilmektedir. Bu tür önlemler ekonomik yaptırımlardan uluslararası askeri harekate kadar uzanmaktadır. Konsey ayrıca BM Barışı Koruma Operasyonları ve Özel Siyasi Misyenler da kurabilmektedir.

Genel Kurul, BM'nin ana müzakere, politika oluşturma ve temsil organı olup düzenli toplantılar aracılığıyla, Üye Devletlere görüşlerini tüm üyelere ifade edebilecekleri ve zor konularda fikir birliğine varabilecekleri bir forum sağlamaktadır. Genel Kurul tavsiye niteliğindeki kararlarını basit çoğunlukla alırken barış ve güvenlik gibi önemli sorunlara ilişkin kararlarını ise üçte iki çoğunluk ile almaktadır.

BM Şartı'nın 33/1 maddesi "Süregitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile, bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır" (BM Şartı, 1945) demektedir. Şart, anlaşmazlıkların barışçıl çözümünde diğerlerinin yanı sıra Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'un rollerini öngörmekte ve BM kararları ve uygulamaları, tüm eleştirilere rağmen, Örgütün barışı sağlama işlevlerinin geliştirilmesine daha da katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BARIŞ İNŞASI KONSEPTİ

Önceki BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, "barışı inşa etmek savaşı bitirmekten çok daha fazlasıdır. Bu, kurumları yerli yerine oturtmakla ve insanları barışçıl bir geleceğe taşıyacak güven ile ilgilidir. Genellikle bunu yapmak için de sınırlı bir fırsat penceremiz vardır" (UN Press Release, 2016) diyerek barışa sadece şiddeti sonlandırmak için değil, barış inşasının öneminden, zorluğundan, kırılabilirliğinden bahsetmektedir. Barış inşası olarak da BM'nin amacı, ülkelerin sürdürülebilir barışı inşa etmelerine ve şiddetli çatışmaların yeniden yaşanmasını önlemelerine yardımcı olmaktır.

BM barış inşası konseptinin en çok üzerinde durduğu hususlar; hukukun üstünlüğü de dahil olmak üzere emniyet ve güvenlik, siyasi süreçlere ve

uzlaşmaya destek, su, sağlık ve ilköğretim gibi temel hizmetler, kurumsal yapılanma, kamu yönetimi ve geçim kaynakları dahil olmak üzere ekonomik canlandırmadır. Yine BM barış inşası konseptinin, şiddetli çatışma sona erdiğinde, hatta daha önce başlaması öngörülmektedir. Hemen aksiyon alma konusu, şiddetin tekrarlama riski bulunması nedeniyle uzun vadeli başarı için ilk iki yılın çok önemli olması nedeniyle önemlidir. Barış inşası öncelikle ulusal bir zorluk ve sorumluluk olup ulusal kapasite ilk günden itibaren bir öncelik olmaktadır. Ulusal düzeyde sahiplenilen ve bir ülkenin ihtiyaçlarına dayanan ortak bir strateji, eylem öncelikleri de bulunmalıdır.

BM uluslararası barışı ve güvenliği çeşitli enstrümanlar ile korumaya çalışmaktadır. Önleyici diplomasi ve arabuluculuk, bu enstrümanların başında gelmektedir. Uyuşmazlıkların barışçıl çözümü, BM Şartı VI. Bölümde Madde 33/1'de düzenlenmiş olup Madde 33/2 de, Güvenlik Konseyi'ne, gerekli görmesi halinde taraflara aralarındaki uyuşmazlığı 33/1'de açıklanan yollarla çözmeye çağırma yetkisi vermiştir. VI. Bölüm, barışçıl önlemleri içermekle birlikte uyuşmazlığın tarafların kendilerinin seçecekleri yollar ile çözülmesini temel almıştır ve tarafları belli bir çözüm yönteminin kabulüne zorlamamaktadır (Arıöz, 2016, 78).

İnsanların acılarını, çatışmaların ve sonrasındaki büyük ekonomik maliyetleri azaltmanın en etkili yolu, öncelikle çatışmaları önlemektir. BM, diplomasi, iyi niyet ve arabuluculuk yoluyla çatışmaların önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örgütün barışı sağlamak için kullandığı araçlar arasında özel elçiler ve sahadaki siyasi misyonlar da yer almaktadır. BM Genel Sekreteri'nin dünyanın birçok bölgesinde Özel ve Kişisel Temsilcileri, Elçileri ve Danışmanları bulunmaktadır (UN, 2023a).

Senegal'in Dakar kentinde bulunan BM Batı Afrika Ofisi, BM'nin ilk bölgesel çatışma önleme ve barış inşa ofisidir. Genel görevi, BM'nin Batı Afrika'da barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik katkılarını artırmak ve Batı Afrika'da istikrarı etkileyen sorunların çözümünde entegre bir bölgesel yaklaşımı teşvik etmektir. Yakın zamanda Sahel Özel Temsilciliği Ofisi (OSSES) ile tek bir kuruluş halinde birleştirilmiştir (UN, 2023a).

Ancak geçmişte yapılmış barış müdahaleleri, BM ve diğer aktörlerin katılımının daha az yönlendirici olması ve barışa yönelik çok daha yerel odaklı bir yaklaşımla ilgilenmesi gerektiğini göstermiştir. Sonuçta güç, küresel olarak yayıldıkça, BM ve diğer kurumların barış müdahalelerinde kontrolün yayılmasına hazırlanmaları gerekmektedir (Cassin ve Zyla, 2021: 456).

BARIŞ KORUMA

Barış koruma, ülkelere, çatışmadan barışa giden zorlu yolda ilerlemelerinde yardımcı olmak için BM'nin kullanabileceği en etkili araçlardan birisidir. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, barış koruma operasyonlarını, “barış koruma operasyonu bir ordu, terörle mücadele gücü veya insani yardım kuruluşu değildir. Ulusal düzeyde sahiplenilen bir siyasi çözüm için alan yaratmanın bir aracıdır” (UN Secretary General, 2018) şeklinde tanımlamıştır. Günümüzün çok boyutlu barışı koruma operasyonları, yalnızca barışı ve güvenliği sağlamak için değil, aynı zamanda siyasi süreçleri kolaylaştırmaya, sivilleri korumaya, eski savaşçıların silahsızlandırılmasına, terhis edilmesine ve yeniden entegrasyonuna yardımcı olmak için de kullanılmaya; anayasal süreçleri ve seçim organizasyonunu desteklemeye, insan haklarını korumaya ve geliştirmeye ve hukukun üstünlüğünün yeniden tesis edilmesine ve meşru devlet otoritesinin genişletilmesine yardımcı olmaktadır (UN, 2023a).

Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yönelik bir araç olarak BM barışı koruma operasyonlarını diğerlerinden ayıran üç temel ilke vardır: Tarafların rızası, Tarafsızlık ve Meşru müdafaa ve yetkinin savunulması dışında güç kullanılmaması.

BM barışı koruma operasyonları çatışmanın ana taraflarının rızasıyla yürütülmektedir. Bu rıza, tarafların siyasi sürece bağlılıklarını gerektirmekte olup BM'nin, kendisine verilen görevleri yerine getirebilmesi için hem siyasi hem de fiziksel olarak gerekli hareket özgürlüğünü sağlamaktadır. Tüm barış koruma misyonları ev sahibi ulusların rızasıyla başlamaktadır. Geleneksel devletlerarası misyonlar, iki veya daha fazla devletin ateşkes ve barış koruma görevlilerinin varlığı konusunda anlaşmaya varması durumunda ortaya çıkmakta olup taraflar arasındaki yazılı anlaşma ateşkesin devam etmesini sağlamaktadır. Taraflardan birinin rızasını geri çekmesi durumunda anlaşmanın işlevi de sona ermektedir (Myers ve Dorn, 2022: 416). Tarafsızlık, ana tarafların rızasını ve iş birliğini sürdürmek için çok önemlidir. BM barış koruma görevlileri, çatışmanın taraflarıyla olan ilişkilerinde tarafsız olmalıdır ancak görevlerini yerine getirirken bu tarafsızlık, hareketsizlik veya kayıtsızlıkla karıştırılmamalıdır. Bir barış koruma operasyonu, tarafların barış süreci taahhütlerini veya BM barış koruma operasyonunun desteklediği uluslararası norm ve ilkeleri ihlal eden eylemlerine izin vermemektedir. BM barış koruma operasyonları bir yaptırım aracı değildir. Ancak meşru müdafaa ve yetki savunması amacıyla hareket etmeleri halinde, Güvenlik Konseyi'nin izniyle taktik düzeyde güç kullanabilirler. BM barış koruma operasyonunda güç kullanımının her zaman siyasi sonuçları bulunduğu için bir takım

öngörülemeyen durumlara yol açabilmektedir. Ancak bazı durumlarda Güvenlik Konseyi, BM barış koruma operasyonlarına, siyasi süreci bozmaya yönelik güçlü girişimleri caydırmak, yakın fiziksel saldırı tehdidi altındaki sivilleri korumak ve/veya sivillere yardım etmek için “gerekli tüm araçları kullanma” yetkisi vermektedir (UN, Peacekeeping, 2023n).

Barış koruma operasyonları yetkilerini, BM Güvenlik Konseyi’nden almakta olup birliklerine ve polislerine Üye Devletler katkıda bulunmaktadır. Barış Operasyonları Departmanı tarafından yönetilmekte ve BM Genel Merkezi’ndeki Operasyonel Destek Departmanı tarafından desteklenmektedir (UN, 2023a).

Bir çatışma geliştikçe, kötüleştikçe veya çözüme yaklaştıkça BM, uluslararası toplumun vereceği en iyi tepkiyi belirlemek için sıklıkla bir dizi istişarelerde bulunmaktadır. Bu istişareler ilgili tüm BM aktörlerini, potansiyel ev sahibi hükümet ve sahadaki tarafları, bir barış operasyonuna asker ve polis katkısı yapabilecek Devletler de dahil olmak üzere Üye Devletleri, bölgesel ve diğer hükümetlerarası kuruluşları ve diğer ilgili önemli dış ortakları içermektedir.

İlk aşamada BM Genel Sekreteri, BM katılımı için tüm olası seçenekleri belirlemek amacıyla stratejik bir değerlendirme talep etmektedir. Güvenlik koşulları sağlandığında, Sekreterlik genellikle BM barış operasyonunun planlandığı ülke veya bölgeye bir teknik değerlendirme heyeti göndermektedir. Değerlendirme misyonu sahadaki genel güvenlik, siyasi, askeri, insani ve insan hakları durumunu ve bunun olası bir operasyona etkilerini analiz edip değerlendirmekte, misyonun bulgularına ve tavsiyelerine dayanarak BM Genel Sekreteri, Güvenlik Konseyi’ne bir rapor sunarak, şiddetin boyutu, kaynakları, olası mali sonuçları dahil olmak üzere, bir barış operasyonunun kurulmasına yönelik seçenekleri sunmaktadır.

Güvenlik Konseyi, BM barış operasyonunu başlatmanın atılacak en uygun adım olduğuna karar verirse, bir karar alarak operasyonun yetki alanı ve büyüklüğünü belirlemekte ve gerçekleştirmekten sorumlu olacağı görevleri tanımlamaktadır. Ardından bütçenin onaylanması için konu Genel Kurulun onayına sunulmaktadır. Tüm BM Üye Devletleri barış koruma masraflarını paylaştığından, Genel Kurul bu masrafları, Üye Devletlerin göreceli ekonomik zenginliğini dikkate alarak özel bir değerlendirme ölçeğine dayanarak paylaştırmakta olup Güvenlik Konseyi’nin daimi üyelerinin, uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusunda özel sorumluluk sahibi oldukları için daha büyük bir pay ödemeleri gerekmektedir.

Sonrasında Genel Sekreter, barış koruma operasyonunu yönetmek üzere bir Misyon Başkanı (genellikle bir Özel Temsilci) atayarak Misyon Başkanı,

BM Genel Merkezindeki Barış Operasyonlarından Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısına rapor vermekle görevlendirilir. Genel Sekreter aynı zamanda barış operasyonunun Kuvvet Komutanı ve Polis Komiseri ile üst düzey sivil personelini de atamaktadır. Barış Operasyonları Departmanı (DPO) ve Operasyonel Destek Departmanı (DOS), bir barış operasyonunun sivil bileşenlerinin görevlendirilmesinden sorumludur. Bu arada Misyon Başkanı, DPO ve DOS, barış operasyonunun siyasi, askeri, operasyonel, lojistik ve idari yönlerinin planlanmasına öncülük etmektedir. Planlama aşaması genellikle, ilgili tüm BM departmanlarının, fonlarının ve programlarının katılımıyla, Karargah merkezli ortak bir çalışma grubunun veya entegre görev gücünün kurulmasını içermektedir.

Operasyonun konuşlandırılması, sahadaki güvenlik ve siyasi koşullar dikkate alınarak mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirilmektedir. BM'nin kendine ait bir ordusu veya polis gücü bulunmadığı için Üye Devletlerden her operasyon için gerekli askeri ve polis personeline katkıda bulunmalarını istemektedir. Barış koruma görevlileri ülkelerinin üniformasını giymekte ve yalnızca BM mavi kaskı veya beresi ve rozetiyle tanımlanmaktadırlar. Barış operasyonlarının sivil personeli, BM Sekreterliği tarafından işe alınan ve görevlendirilen uluslararası memurlardır.

Genel Sekreter daha sonra misyonun görev alanının uygulanması konusunda Güvenlik Konseyi'ne düzenli raporlar sunmakta olup Güvenlik Konseyi bu raporları ve brifingleri incelemekte ve görevler tamamlanana veya kapatılana kadar gerektiği şekilde misyonun yetkisini yenilemekte ve/veya düzenlemektedir (UN Peacekeeping, 2023o). Elbette bu operasyonlar doğası gereği son derece karmaşıktır (de Coning vd, 2016), farklı analiz düzeylerinde (örneğin kurumsal, bireysel, ülke) incelenebilmektedirler.

Genel Kurulun Kasım 1950 tarihli "Barış İçin Birlik" kararına [karar 377 (V)] uygun olarak, Güvenlik Konseyi, daimi bir üyenin olumsuz oyu nedeniyle harekete geçemezse, Genel Kurul harekete geçebilmektedir. Bu durum, barışa yönelik bir tehdidin, barışın ihlalinin veya saldırı eyleminin ortaya çıktığı durumlarda meydana gelmekte olup Genel Kurul, uluslararası barışı ve güvenliği korumak veya yeniden tesis etmek için üyelere kolektif önlemler konusunda tavsiyelerde bulunmak amacıyla konuyu değerlendirebilmektedir. Bu karar, BM barışı koruma tarihinde yalnızca bir kez, 1956'da Genel Kurul'un Orta Doğu'da Birinci BM Acil Durum Gücü'nü (UNEF I) kurmasıyla gündeme gelmiştir (UN Peacekeeping, 2023p).

1948'den bu yana toplam 71 BM barış koruma operasyonu düzenlenmiş olup şu anda konuşlandırılan 12 BM barışı koruma operasyonu bulunmaktadır. 2019'da Genel Sekreter, barışı koruma operasyonlarına

yönelik karşılıklı siyasi taahhüdü yenilemek için Barışı Koruma Girişimi Eylemini (A4P) başlatmıştır (UN, 2023a).

Bir barış koruma misyonunun temel amacı, savaşan taraflar, bölgesel aktörler ve BM Güvenlik Konseyi tarafından halihazırda üzerinde anlaşmaya varılan barış anlaşmalarını uygulamaktır. Barış koruma görevlileri, barışı yaratmak değil, mevcut barış anlaşmalarını uygulamakla görevlidirler. Barışı korumanın amacı, askeri güç kullanarak çatışmayı sona erdirmektir. Barış koruma görevlileri, geleneksel askeri kampanyalarda olduğu gibi savaşmasa ve savaşları kazanmasa da, barış anlaşmalarına uymayan tarafları anlaşmaya uymaya ikna etmek için güç kullanılmaktadırlar (Howard, 2015: 11).

BM Barış Koruma Operasyonları

BM Batı Sahra'daki Referandum Misyonu (MINURSO), Fas ve Batı Sahra bölgesinin bağımsızlığını hedefleyen Sagua el Hamra ve Altın Vadi'nin Kurtuluşu İçin Halk Cephesi-Polisiaro Cephesi tarafından 30 Ağustos 1988'de kabul edilen çözüm önerilerine uygun olarak Güvenlik Konseyi'nin 29 Nisan 1991 tarihli 690 sayılı kararıyla kurulmuştur. Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan yerleşim planı, Batı Sahra halkının bağımsızlık ve Fas'la entegrasyon arasında seçim yapacağı referandumun hazırlanması için bir geçiş dönemi öngörmektedir. Genel Sekreterin Özel Temsilcisi, referandumla ilgili konularda tek ve münhasır sorumluluğa sahiptir ve görevlerinde, sivil, askeri ve sivil polis personelinden oluşan entegre bir grup tarafından desteklenmektedir. MINURSO şimdiye kadar girilen en iddialı BM barışı koruma operasyonlarından birisi olup BM'ye yerel güvenlik güçlerini dizginleme, seçmenleri tespit etme ve kaydetme, referandumu yürütme, sonuçları onaylama ve kaybeden tarafın geri çekilmesini veya silahsızlanmasını denetleme yetkisi veren ilk operasyondur (Durch, 1991, 151). Şubat 2023 itibarıyla 469 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Bangladeş, Mısır, Gana, Pakistan, Honduras, Malezya, Rusya Federasyonu, Brezilya, Çin ve Nijerya'dır (UN Peacekeeping, 2023a).

BM Mali Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu (MINUSMA), bu ülkedeki siyasi süreçleri desteklemek ve güvenlikle ilgili bir dizi görevi yürütmek üzere Güvenlik Konseyi'nin 25 Nisan 2013 tarih ve 2100 sayılı kararıyla kurulmuştur. Misyon'dan, ülkenin istikrara kavuşturulması ve geçiş yol haritasının uygulanması konusunda Mali'nin geçiş yetkililerine destek vermesi beklenmektedir. Konsey, 25 Haziran 2014 tarih ve 2164 sayılı kararı oybirliğiyle kabul ederek, Misyonun görevlerine, ülkede güvenliğin ve istikrarın sağlanması, sivillerin korunması, ulusal siyasi diyalog ve

uzlaşmanın desteklenmesi ve devlet otoritesinin yeniden kurulması, güvenlik sektörünün yeniden inşası ve insan haklarının geliştirilmesi ve korunması konularını da eklemiştir. MINUSMA aynı zamanda, terörist grupların temsil ettiği asimetrik tehditleri azaltmak ve bunlara yanıt vermek için “doğrudan eylem” gerçekleştirilen bir Misyondur (Karlsrud, 2019: 159). Temmuz 2023 itibariyle 15.799 personel Misyonda çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Çad, Bangladeş, Senegal, Nijer, Togo, Gine, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Almanya ve Çin’dir (UN Peacekeeping, 2023b).

BM Orta Afrika Cumhuriyeti’nde Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu (MINUSCA) kurulduğunda, Orta Afrika Cumhuriyeti’ndeki BM Entegre Barış İnşa Ofisi’ni (BINUCA) bünyesine katmış, 15 Eylül 2014 tarihinde, Orta Afrika Cumhuriyeti’ndeki Afrika liderliğindeki Uluslararası Destek Misyonu (MISCA), 2149 (2014) sayılı karar uyarınca yetkisini MINUSCA’ya devretmiştir. Orta Afrika Cumhuriyeti’ndeki güvenlik, insani, insan hakları ve siyasi kriz ve bunun bölgesel sonuçlarıyla ilgilenen Güvenlik Konseyi, 10 Nisan 2014’te sivillerin korunmasını öncelikli olarak ele alan çok boyutlu bir BM barışı koruma operasyonunun konuşlandırılmasına izin vermiş, MINUSCA’yu diğer görevleri arasında geçiş sürecine destek; insani yardımın kolaylaştırılması; insan haklarının geliştirilmesi ve korunması; adalet ve hukukun üstünlüğüne destek ve silahsızlanma, terhis, yeniden entegrasyon konularında da yetkilendirmiştir. MINUSCA’nın Nisan 2014’teki ilk yetkisi, bir dizi hak ve normlara dayalı hüküm içermekte idi (Gilder, 2021: 208). Yetki, uluslararası hukuk ihlallerinde ulusal hukuk sistemi içinde veya Uluslararası Ceza Mahkemesi önünde dokunulmazlığın sona erdirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır (UN, S/RES/2149(2014), 2, para 12). Aynı zamanda MINUSCA tarafından yürütülen proaktif devriye gezisinin, silahlı gruplara karşı barış koruma görevlilerinin şiddeti caydırabileceğini göstermek için önleyici olduğu görülmüştür (Gilder, 2021: 224). Şubat 2023 itibariyle 18.486 personel Misyonda çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Ruanda, Bangladeş, Pakistan Nepal, Mısır, Zambiya, Fas, Tunus, Burundi ve Kamerun’dur (UN Peacekeeping, 2023c).

Kongo Demokratik Cumhuriyeti’ndeki BM İstikrar Misyonu (MONUSCO), 1 Temmuz 2010’da daha önceki bir BM barışı koruma operasyonundan (Demokratik Kongo Cumhuriyeti’ndeki BM Örgüt Misyonu’ndan-MONUC) görevi, BM Güvenlik Konseyi’nin 28 Mayıs tarihli 1925 sayılı kararına uygun olarak, BM Barış Gücü’nde ulaşılan yeni aşamayı yansıtmak amacıyla devralmıştır. Bu değişim, istikrar misyonunun

yapılandırılmasında ve rolünde değişikliğe yol açmış, 2013 yılında Güvenlik Konseyi, Kuvvet Müdahale Tugayı'nın kurulmasını onaylamıştır (Murphy, 2016: 209). Yeni misyona, yakın fiziksel şiddet tehdidi altında sivillerin, insani personelin ve insan hakları savunucularının korunmasına ilişkin görevini yerine getirmek için gerekli tüm araçları kullanma ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Hükümeti'ne istikrar ve barışı güçlendirme çabalarında destek verme yetkisi verilmiştir. Şubat 2023 itibariyle 17.753 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal, Güney Afrika, Endonezya, Fas, Tanzania, Uruguay ve Malavi'dir (UN Peacekeeping, 2023d).

Güvenlik Konseyi, 27 Haziran 2011 tarihli ve 1990 sayılı kararıyla, Sudan'ın Abyei bölgesindeki şiddet, artan gerilim ve nüfusun yerinden edilmesinden ötürü gelişen acil duruma, **BM Abyei için Geçici Güvenlik Gücünü (UNISFA)** kurarak yanıt vermiştir. Kuzey ve güney arasındaki sınırı izlemek ve insani yardım dağıtımını kolaylaştırmakla görevlendirilen operasyonun, Abyei'deki sivilleri ve insani yardım çalışanlarını korumak için güç kullanma yetkisi bulunmaktadır. UNISFA'nın kuruluşu, Sudan Hükümeti ve Sudan Halk Kurtuluş Hareketi'nin, Etiyopya'nın Addis Ababa kentinde Abyei'yi askerden arındırmak ve Etiyopya birliklerinin bölgeyi denetlemesine izin vermek konusunda bir anlaşmaya varmasının ardından gelmiştir. Sivilleri koruyarak, insani yardıma erişimini güvence altına alarak, çatışmalardan etkilenenlerin refahını destekleyerek çalışan UNISFA, göçe dayalı çatışmalara aracılık ederek ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünü kolaylaştırarak (Mengistu, 2017: 3) önemli gelişmeler kaydetmiştir. Şubat 2023 itibariyle 3.156 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Gana, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Vietnam, Nepal, Çin, Nijerya, Zimbabve ve Namibya'dır (UN Peacekeeping, 2023e).

9 Temmuz 2011'de Güney Sudan dünyanın en yeni ülkesi olmuştur. Güney Sudan Cumhuriyeti'nin doğuşu, 2005 yılında Kapsamlı Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan altı yıllık barış sürecinin doruk noktasıdır. Güvenlik Konseyi, 8 Temmuz 2011 tarihinde 1996 (2011) sayılı kararı kabul ederek, Güney Sudan'ın karşı karşıya olduğu durumun bölgede uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit oluşturmaya devam ettiğini belirleyerek barışı ve güvenliği pekiştirmek ve kalkınma için koşulların oluşturulmasına yardımcı olmak için **Güvenlik Konseyi BM Güney Sudan Misyonu'nu (UNMISS)** kurmuştur. Aralık 2013'te Güney Sudan'da patlak veren krizin ardından Güvenlik Konseyi, 27 Mayıs 2014 tarih ve 2155 (2014) sayılı kararıyla

UNMISS'i güçlendirmiş ve sivillerin korunması, insan haklarının izlenmesi ve hizmetlerin sağlanmasına destek yönündeki yetkisini, insani yardım ve Düşmanlıkların Durdurulması Anlaşmasının uygulanması için yeniden önceliklendirmiştir. UNMISS, misyonun acil tehdit altındaki sivillerin korunması konusunu nasıl ele aldığı açısından benzersizdir. UNMISS barış inşası yapmaya çalışırken aynı zamanda Hükümet'in gerekli sorumluluğunu yerine getirmemesi nedeniyle sivillerin korunmasını da üst düzeyde üstlenmiştir (Stamnes, 2015: 4). Şubat 2023 itibariyle 17.954 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Ruanda, Hindistan, Nepal, Bangladeş, Çin, Moğolistan, Etiyopya, Gana, Pakistan ve Tayland'dır (UN Peacekeeping, 2023f).

BM askeri gözlemcilerinden oluşan ilk grup, Hindistan ile Pakistan arasındaki Jammu ve Keşmir Eyaletindeki ateşkesi denetlemek için 24 Ocak 1949'da görev alanına gelmiş, BM Genel Sekreteri tarafından atanan Askeri Danışmanın komutasındaki bu gözlemciler, **BM Hindistan ve Pakistan Askeri Gözlem Grubu'nun (UNMOGIP)** çekirdeğini oluşturmuştur. 1971'de yeniden başlayan şiddetin ardından UNMOGIP, 17 Aralık 1971 ateşkesine sıkı sıkıya uyulması ile ilgili gelişmeleri, sınırdaki Ateşkes İhlallerini gözlemek ve bu konuda Genel Sekretere rapor vermek üzere bölgede kalmıştır. UNMOGIP, 1950'lerde, 1948 savaşının ardından ateşkesin sağlanmasında ve 1965 savaşının ardından müzakerelerin kolaylaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır (Ahmed, 2021: 126). Şubat 2023 itibariyle 110 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Hırvatistan, Kore Cumhuriyeti, Tayland, Arjantin, Filipinler, İsveç, İsviçre, İtalya, Romanya ve Uruguay'dır (UN Peacekeeping, 2023g).

Başlangıçta Güvenlik Konseyi, 10 Haziran 1999 tarih ve 1244 sayılı kararıyla, Kosova için geçici bir yönetim sağlamak amacıyla Genel Sekretere, Kosova'da uluslararası bir sivil varlık, **BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK)** kurma yetkisi vermiştir. Konsey, UNMIK'e, tüm yasama ve yürütme yetkileri ve yargı idaresi de dahil olmak üzere, Kosova toprakları ve halkı üzerinde yetki vermiştir. Kosova yetkililerinin bağımsızlık ilanını ve 15 Haziran 2008'de yeni anayasanın yürürlüğe girmesini takiben, Misyonun görevleri, öncelikli olarak Kosova'da güvenliğin, istikrarın ve insan haklarına saygının desteklenmesine odaklanmak üzere önemli ölçüde değiştirilmiştir. BM, Kosova'da, adalet ve güvenlik ortamını başarıyla istikrara kavuşturmuş, sürdürülebilir barışı tesis etmede de başarılı olmuş ancak Kosova adalet ve güvenlik sektörünün geliştirilmesi konusunda başarısız olmuştur (Scheye, 2008: 204). Şubat 2023 itibariyle 352 personel Misyon'da çalışmakta olup

askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Avusturya, Çekya, Finlandiya, Polonya, Slovenya, Türkiye, Kanada, Almanya, Ürdün ve Nepal'dir (UN Peacekeeping, 2023h).

Kıbrıs'taki Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNFICYP), ilk olarak 1964 yılında Güvenlik Konseyi tarafından Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplulukları arasında daha fazla şiddet çıkmasını önlemek amacıyla kurulmuş olup 1974'teki çatışmalardan sonra Konsey, Barış Gücü'ne bazı ek görevleri yerine getirme yetkisi de vermiştir. Kıbrıs sorununa siyasi bir çözüm bulunamaması nedeniyle UNFICYP, ateşkes hatlarını denetlemek, tampon bölgeyi korumak, insani faaliyetlerde bulunmak ve Genel Sekreter'in iyi niyet misyonunu desteklemek için adada kalmıştır. Misyonun UNPOL (BM Polis gücü) personeli, yasadışı avlanma, çiftçilik ve inşaat projelerine onay vererek tampon bölgedeki düzeni korumakla görevlendirilmiş olup yakalama ve gözaltı yetkisine sahip değildir (Nagel vd, 2021: 5). Şubat 2023 itibariyle 1.011 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Birleşik Krallık, Arjantin, Slovakya, Paraguay, Macaristan, Sırbistan, Şili, Rusya Federasyonu, Avusturya ve Pakistan'dır (UN Peacekeeping, 2023i).

Mart 1974'ün başlarından itibaren İsrail-Suriye bölgesindeki durum giderek istikrarsızlaşmış ve çatışmalar yoğunlaşmıştı. **BM Ateşkes Gözlemci Gücü (UNDOF)**, İsrail ve Suriye kuvvetlerinin Golan'da mutabakata varılarak çekilmesinin ardından, Güvenlik Konseyi'nin 350 (1974) sayılı kararıyla 31 Mayıs 1974'te kurulmuştur. O zamandan bu yana UNDOF, İsrail ve Suriye güçleri arasındaki ateşkesi korumak ve çekilme anlaşmasının uygulanmasını denetlemek için bölgede kalmıştır. Ancak Suriye çatışması sırasında, UNDOF barış güçlerinin devriye gezdiği bölgesi askeri faaliyetlerin artmasıyla ateşkes ihlalleri yaşanmış; 18 Aralık 2020'de Güvenlik Konseyi, UNDOF'un İsrail ve Suriye birlikleri arasındaki ateşkesi sürdürme, ayırma ve sınırlama alanlarını denetleme yetkisini 30 Haziran 2021'e kadar uzatan 2555 (2020) sayılı kararı oybirliğiyle kabul etmiştir. Şubat 2023 itibariyle 1.256 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Nepal, Uruguay, Hindistan, Fiji, İrlanda, Gana, Butan, Çekya ve Zambiya'dır (UN Peacekeeping, 2023j).

Başlangıçta **BM Lübnan Geçici Barış Gücü (UNIFIL)**, Mart 1978'de Güvenlik Konseyi tarafından İsrail'in Lübnan'dan çekilmesini onaylamak, uluslararası barış ve güvenliği yeniden tesis etmek ve Lübnan Hükümetine bölgede etkin otoritesini yeniden tesis etmede yardımcı olmak için kurulmuştur. 1982 ve 2000 yıllarındaki gelişmeler nedeniyle görev tanımı iki kez değişmiştir. UNIFIL, Lübnan İç Savaşını mı yoksa Arap-İsrail çatışmasını

mı, hangi savaşı önlemek için orada olduğunu ve hangi barışı inşa etmek istediğini bilmeden, kendisini egemenlik ve direniş gibi birbiriyle çatışan talepler arasında sıkışıp kalmış halde bulmuştur (Makdisi, 2014: 24). Temmuz/Ağustos 2006 krizinin ardından Konsey, Barış Gücü'nü güçlendirmiş ve ilk yetkisine ek olarak, düşmanlıkların durdurulmasına, Lübnan'ın güneyinde konuşlanan Lübnan silahlı kuvvetlerine eşlik etmesine ve onları desteklemesine, sivil nüfusa insani erişimin ve yerinden edilmiş kişilerin gönüllü ve güvenli bir şekilde geri dönüşünün sağlanmasına yardımcı olmasına karar vermiştir. Şubat 2023 itibariyle 10.365 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Endonezya, Hindistan, İtalya, Gana, Nepal, Malezya, Fransa, İspanya, Çin ve İrlanda'dır (UN Peacekeeping, 2023k).

Mayıs 1948'de kurulan **BM Ateşkes Gözlem Teşkilatı (UNTSO)**, BM tarafından kurulan ilk barışı koruma operasyonudur ve kurulduğu tarihten bu yana, UNTSO askeri gözlemcileri, ateşkesleri izlemek, ateşkes anlaşmalarını denetlemek, münferit olayların tırmanmasını önlemek ve bölgedeki diğer BM barış koruma operasyonlarına kendi görevlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak için Orta Doğu'da kalmıştır. UNTSO'nun İsrail-Arap çatışmasındaki barışı koruma çabalarını yönetme ve koordine etme konusundaki kapsamlı operasyonel deneyiminin ve UNTSO'nun uzmanlığının dünya çapındaki diğer barış operasyonlarında potansiyel uygulanabilirliği de bulunmaktadır (Salama, 2023). Şubat 2023 itibariyle 380 personel Misyon'da çalışmakta olup askeri birliklere destek veren ülkeler, sayıca en çoktan en aza doğru, Finlandiya, İrlanda, Hollanda, Norveç, Avustralya, Danimarka, İsviçre, Yeni Zelanda, İsveç ve Çin'dir (UN Peacekeeping, 2023m).

Halihazırda faaliyet gösteren 12 BM Misyonunun yarısı BM Şartı'nın Bölüm VII'nin yetki ve hükümlerine sahiptir. BM Şartı'nın VII. Bölümü "uluslararası barış ve güvenliği korumak için askeri güç kullanımına" izin vermekte olup bu misyonlar aynı zamanda sivillerin korunması, güvenlik sektörü reformu ve geleneksel barışı koruma faaliyetleri de dahil olmak üzere barış inşası işlevlerini kapsayan geniş kapsamlı sorumlulukları da içermektedir (Fetherston ve Nordstrom, 1995: 99–100; ayrıca bkz. Williams, 2013; Sloan, 2014). Başlangıcından bu yana Bölüm VII'nin yetkilerine sahip olan Misyonlar, Güvenlik Konseyi BM Güney Sudan Misyonu (UNMISS), BM Orta Afrika Cumhuriyeti'nde Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu (MINUSCA), BM Mali Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu (MINUSMA), Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki BM İstikrar Misyonu (MONUSCO), BM Abyei için Geçici Güvenlik Gücü'dür (UNISFA) (Sloan, 2014). BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) da, görev yönergesinde Bölüm

VII'ye atf yapıldığından, ancak BM barış koruma gücünün operasyonel kapasitesinden ziyade destek misyonları için bir hüküm olduğundan bu kategoriye dahil edilmiştir (Sloan, 2014).

BARIŞ İNŞASI

BM barış inşası faaliyetleri, çatışmadan çıkan ülkelere yardım etmeyi, yeniden çatışmaya girme riskini azaltmayı ve sürdürülebilir barış ve kalkınmanın temelini oluşturmayı amaçlamaktadır (UN, 2023a). BM sisteminde birçok bileşenin barışın inşasında rolü bulunmaktadır. 2006 yılında BM, Barış İnşa Komisyonu, Barış İnşası Destek Ofisi ve Barış İnşa Fonu kurarak BM barış inşası mimarisini şekillendirmiştir.

Barış İnşa Komisyonu (The Peacebuilding Commission-PBC) hükümetlerarası BM organı olup çatışmalardan çıkan ülkelerde barışın inşası için Genel Kurula ve Güvenlik Konseyine tavsiyelerde bulunmaktadır. PBC, Genel Kurul, Güvenlik Konseyi ve Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından seçilen 31 Üye Devletten oluşmaktadır BM sistemine en fazla mali katkıda bulunan ülkeler ve en fazla asker katkısı sağlayan ülkeler de üye ülkelerdir (UN, 2023b). PBC'nin hedefleri, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için entegre stratejilerin önemini, hem acil krize hem de uzun vadeli krize çözüm bulmak için kaynakların bir araya getirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır (Lambourne ve Herro, 2008: 277). Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul yanında Ekonomik ve Sosyal Konsey, üst düzey finans bağışçuları, Avrupa Birliği, IMF, İslam İş birliği Teşkilatı ve Dünya Bankası da tüm toplantılara ve etkinliklere katılmaktadır. PBC, her ne kadar ilk faaliyet yılında sivil toplumla ilişkiler alanında önemli ilerleme kaydedemese de sivil toplumun yalnızca ilgili hükümetle değil aynı zamanda bölgesel kuruluşlarla, BM kuruluşlarıyla, Dünya Bankası ve IMF ile uluslararası ve yerel STK'larla etkileşimlerini kurumsallaştırma potansiyeline sahiptir (Lambourne ve Herro, 2008: 289). Bu hali ile BM'nin barış inşası mimarisinin temel taşıdır.

Barış İnşası Destek Ofisi (Peacebuilding Support Office-PBSO), Barış İnşası Komisyonu'na stratejik tavsiye ve politika rehberliği ile yardımcı olmakta ve desteklemekte olup Barış İnşası Fonu'nu yönetmekte ve barış inşası çabalarında BM kuruluşlarının koordinasyonunda Genel Sekretere yardımcı olmaktadır (UN, 2023a). Yanı sıra BM sistemi genelinde tutarlılığı ve iş birliğini geliştirmek için bir kolaylaştırıcı olarak hizmet etmekte olup sistem çapında tutarlı eylem ve politikaları geliştirmek ve entegre bir yaklaşım kullanabilmek için uzmanları bir araya getirmektedir (UN, 2023c). 2005 yılında kurulan Ofis, Barış İnşası Komisyonu Destek Şubesi, Barış İnşası Finansmanı Şubesi ve Barış İnşası Stratejisi ve Ortaklıklar Şubesinden

oluşmaktadır. Genel Sekreter adına Genel Sekreter Yardımcısı liderliğindeki PBSO, Barış İnşa Komisyonu'na (PBC) stratejik tavsiye ve politika rehberliği ile yardımcı olmak ve desteklemekte; Barış İnşa Fonu'nu (The Peacebuilding Fund-PBF) yönetmekte ve ortak ülkelerde barışın inşası ve sürdürülmesine destek amacıyla BM ve BM dışı aktörlerle sistem çapında tutarlılığı geliştirmek için çalışmaktadır (UN, 2023b). PBSO, Siyasi ve Barış İnşası İşleri Dairesi (DPPA) bünyesindeki Barış İnşası Komisyonu Destek Şubesi (PBCSB) ve Barış İnşası Komisyonu'na maddi ve teknik destek sağlamaktadır (UN, 2023b).

Siyasi ve Barış İnşası İşleri Dairesi (The Department of Political and Peacebuilding Affairs-DPPA), BM'nin dünya çapındaki şiddetli çatışmaları önleme ve çözme çabalarında merkezi bir rol oynamaktadır. DPPA öncelikle uluslararası barış ve güvenlikle ilgili ses analizi ve erken uyarının sağlanması; çatışmanın önlenmesi ve barışın hayata geçmesi; siyasi krizlerin ve şiddetli çatışmaların yönetilmesi; barışın sürdürülmesi ve ortaklıkların geliştirilmesi başlıklı beş alana odaklanmaktadır (DPPA, 2023). Siyasi ve Barış İnşası İşleri Departmanı (DPPA) Afrika, Amerika, Asya ve Pasifik, Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu'da çalışmaktadır.

Barış İnşa Fonu (The Peacebuilding Fund-PBF), daha geniş BM sistemi, ulusal ve yerel otoriteler, sivil toplum örgütleri, bölgesel örgütler ve çok taraflı bankalarla ortaklık içinde, barış inşasına yatırım yapmak için BM'nin önde gelen aracıdır. Fon, kalkınma, insani yardım, insan hakları ve barış inşası sütunlarını birbirine bağlayarak kritik barış inşası fırsatlarına yönelik ortak BM müdahalelerini desteklemektedir. Fonun temel ilkeleri zamanında olmak, katalizör olmak ve riske toleranslı olmak ve kapsayıcılığı ve ulusal sahiplenmeyi, entegre yaklaşımları ve uyumlu BM stratejilerini kolaylaştırmaktır (UN, 2023b).

Daha geniş ortaklıklar aracılığıyla anlamlı katılımı teşvik etmek amacıyla, Genel Sekreterin 2018 tarihli Barışın İnşası ve Sürdürülebilirliği başlıklı Raporu (A/72/707-S/2018/43), kadınlar ve gençlik grupları da dahil olmak üzere sivil toplumla güçlendirilmiş ve sistematize edilmiş katılımın güçlendirilmesi için çağrıda bulunmuştur. Çok sayıda kanıt, barışın yalnızca biçim, işlev ve destek açısından "yerel" olması durumunda sürdürülebilir olduğunu göstermiştir; bu da dördüncü nesil barış inşasına yol açmıştır (Boege vd, 2008; Roberts, 2011). Genel Sekreterin talebine yanıt olarak DPPA/PBSO, 2018 yılından bu yana yenilikçi, kapsayıcı ve istişari bir süreç aracılığıyla BM çapında Barış İnşası ve Barışın Sürdürülmesine İlişkin Topluluk Katılımı Kılavuzlarını geliştirmek üzere ortak bir BM-Sivil Toplum çalışma grubuna liderlik etmiştir. Bu çalışma grubunda, DPPA'nın Politika Planlama Birimi

(PPU), Barış Operasyonları Dairesi'nin (DPO) Politika, Değerlendirme ve Eğitim Bölümü (DPET), OHCHR, UNDP, BM Kadınları, Silahlı Çatışmaların Önlenmesi için Küresel Ortaklık (GPPAC), Uluslararası Barış Enstitüsü (IPI) ve Quaker BM Ofisi (QUNO) yer almaktadır (UN, 2023c).

Terörizme karşı küresel mücadeleyi koordine etmesi için BM'ye giderek daha fazla baskı yapılmaktadır. BM sistemi çerçevesinde, belirli terörist faaliyetlerle ilgili olarak, uluslararası terörizme karşı 18 evrensel belge hazırlanmıştır. Eylül 2006'da BM Üye Devletleri, BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisini kabul etmiş olup bu anlaşma, Üye Devletlerin terörizme karşı ortak bir stratejik ve operasyonel çerçeve üzerinde anlaştıkları ilk anlaşmadır (UN, 2023a).

Genel Kurul ve BM'nin diğer organları, Silahsızlanma İşleri Ofisi tarafından desteklenen, nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması ve konvansiyonel silahların düzenlenmesi yoluyla uluslararası barış ve güvenliği geliştirmek için çalışmaktadır (UN, 2023a).

SONUÇ

BM'nin, korunacak bir barış söz konusu olduğunda, güç kullanımına başvurmadan barışı koruma görevlerini başarılı bir şekilde uygulama konusunda kanıtlanmış bir geçmişi bulunmaktadır.

BM barış operasyonları giderek “yerel sahiplenmenin” önemine odaklanmaktadır. Barış operasyonlarının, savaştan zarar gören devletlerin hukukun üstünlüğüne dayanan hesap verebilir, demokratik kurumlar yaratmalarına yardımcı olmakta başarılı olması için, barış operasyonlarının, BM misyonlarını etnik, dini, ırksal ve sosyal kökenler arasındaki farklı yerel seçmen gruplarına karşı hesap verebilir hale getirerek demokratik ilkeleri içselleştirmesi gerekmektedir.

BM'nin, genellikle “barış koruma” olarak bilinen tamamen askeri misyonlarını yerine getirme kapasitesi hakkında çok şey yazılmıştır ancak daha büyük zorluk, hem sivil hem de askeri sorumluluğu kapsayan daha kapsamlı misyonlarda yatmaktadır. BM barış güçlerine, yalnızca sivilleri korumak için bile olsa, barışı uygulama görevi vermek de son derece sorundur. Bu durum barış güçlerini saldırıya açık hale getirmektedir çünkü artık tarafsız olduklarını iddia edemezler. Ayrıca BM barış güçlerinin yağmacıları durdurabileceği ve savaşları askeri yollarla sonlandırabileceği yönünde yanlış bir beklenti yaratmaktadır.

Yanı sıra, nihai hedef iç savaşların etkili bir şekilde sona erdirilmesi ise, diğer aktörlerin de barışı uygulamak için öne çıkmaları ve aynı zamanda BM

barış güçlerinin en iyi yaptıkları şeyi yapmalarına, yani korunacak bir barış sağlandıktan sonra barışı uygulamalarına izin vermeleri gerekmektedir.

REFERANSLAR

- Ahmed, Z. S., Bhatnagarband, S. ve AlQadri, A. (2021). The United Nations Military Observer Group in India andPakistan: analysis of perceptions in India and Pakistan. *Global Change, Peace and Security*, 33(2), 125–141
- Arıöz, Z. (2016). Birleşmiş Milletler’in İnsani Güvenlik Söylemi Bağlamında Barışı Korumanın Dönüşümü: Kosova Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- BM Şartı, (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf adresinden 8 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Boege, V., Brown, A., Clements, K. ve Nolan, A. (2008). On Hybrid Political Orders and Emerging States: State Formation in the Context of ‘Fragility’. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2595/pdf/boege_et_al_handbook.pdf adresinden 25 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Cassin, K. ve Zyla, B. (2021). The End of the Liberal World Order and the Future of UN Peace Operations: Lessons Learned. *Global Policy*, 12(4), 455-467
- De Coning, C. (2017). The Elusive Coherence of Building Peace, Editör J. Junk, F. Mancini, W. Seibel ve T. Blume, *The Management of UN Peacekeeping: Coordination, Learning, and Leadership in peace Operations*. Lynne Rienner.
- DPPA, (2023). Political and Peacebuilding Affairs, <https://dppa.un.org/en/what-we-do> adresinden 3 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- Durch, W. J. (1993). Building on Sand, UN Peacekeeping in Western Sahara. *International Security*, 17(4), 151–171
- Fetherston, A. B. ve Nordstrom, C. (1995). Overcoming Habitus in Conflict Management: UN Peacekeeping and War Zone Ethnography. *Peace and Change*, 20(1), 94–119
- Howard, L. M. (2015). Peacekeeping, Peace Enforcement, and UN Reform. *Georgetown Journal of International Affairs*, 16(2), 6-13
- Karlsrud, J. (2019). UN Peace Operations, Terrorism, and Violent Extremism. Editör C. de Coning ve M. Peter, *United Nations Peace Operations in a Changing Global Order*, (pp. 153-168). Switzerland: Palgrave

- Lambourne, W. ve Herro, A. (2008). Peacebuilding theory and the United Nations Peacebuilding Commission: implications for non-UN interventions. *Global Change, Peace and Security*, 20(3), 275-289
- Makdisi, K. (2014). Reconsidering the Struggle over UNIFIL in Southern Lebanon. *Journal of Palestine Studies*, 43(2), 24–41
- Mengistu, T. (2017). The Achievements of Ethiopia's Peacekeeping Operations in the North-South Sudan Conflict: Abyei Since 2011. *International Journal of African and Asian Studies*, 32, 1-4
- Murphy, R. (2016). UN Peacekeeping in the Democratic Republic of the Congo and the Protection of Civilians. *Journal of Conflict and Security Law*, 21(2), 209–246
- Myers, Z. ve Dorn, W. (2022). UN Peacekeeping Missions in the Middle East: A Twenty-First Century Review. *International Peacekeeping*, 29(3), 413–435
- Nagel, R. U., Fin, K. ve Maenza, J. (2021). *United Nations Peacekeeping Force in Cyprus (UNFICYP)*, Washington: Georgetown Institute for Women, Peace and Security
- Roberts, D. (2011). Beyond the Metropolis? Popular Peace and Post-conflict Peacebuilding. *Review of International Studies*, 37(5), 2535–2556
- Salama, D. (2023). UNTSO: The Future of UN Peacekeeping in the Middle East. Editör A. Gilder, D. Curran, G. Holmes, F. Edu-Afful, *Multidisciplinary Futures of UN Peace Operations. Rethinking Peace and Conflict Studies* (pp. 113-128). Cham: Palgrave Macmillan
- Scheye, E. (2008). UNMIK and the Significance of Effective Programme Management: The Case of Kosovo. Editör Hänggi ve V. Scherrer, *Security Sector Reform and UN Integrated Missions: Experience from Burundi, the Democratic Republic of Congo, Haiti, and Kosovo*, (pp. 169-228). H DCAF, Geneva, Switzerland
- Sloan, J. (2014). The Evolution of the Use of Force in UN Peacekeeping. *The Journal of Strategic Studies*, 37(5), 674–702
- Stamnes, E. (2015). *The United Nations Mission in the Republic of South Sudan (UNMISS): Protecting Civilians in a Volatile Environment*. Policy Brief, Norwegian Institute of International Affairs
- UN, (2023a). *Maintain International Peace and Security*, <https://www.un.org/en/our-work/maintain-international-peace-and-security> adresinden 10 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN, (2023b). *Peacebuilding*, <https://www.un.org/peacebuilding/> adresinden 10 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

- UN, (2023c). Peacebuilding Strategy and Partnerships Branch, <https://www.un.org/peacebuilding/policy-issues-and-partnerships> adresinden 19 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping (2023a). MINURSO Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/minurso> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping (2023b). MINUSMA Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/minusma> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping (2023c). MINUSCA Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/minusca> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023d). MONUSCO Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/monusco> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023e). UNISFA Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unisfa> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023f). UNMISS Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmiss> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023g). UNMOGIP Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmogip> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023h). UNMIK Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmik> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023i). UNFICYP Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unficyp> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023j). UNDOF Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/undof> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023k). UNIFIL Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unifil> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023m). UNTSO Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/untso> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.

- UN Peacekeeping, (2023n). Principles of Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/principles-of-peacekeeping> adresinden 8 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023o). Forming A New Operation, <https://peacekeeping.un.org/en/forming-new-operation> adresinden 10 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Peacekeeping, (2023p). Role of the General Assembly, <https://peacekeeping.un.org/en/role-of-general-assembly> adresinden 12 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Press Release, (2016). Peace ‘Not a Gift’, Secretary-General Says in Message for International Observance, Urging Daily Efforts by All to End Conflict, Violence, SG/SM/18064-OBV/1659, September 16, 2016
- UN. S/RES/2149.Resolution 2149. New York: United Nations, April 10, 2014
- UN Secretary General (2018). Remarks to Security Council High-Level Debate on Collective Action to Improve UN Peacekeeping Operations, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-03-28/collective-action-improve-un-peacekeeping-operations-remarks> adresinden 8 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Williams, P. D. (2013). Fighting for Peace in Somalia: AMISOM’s Seven Strategic Challenges. *Journal of International Peacekeeping*, 17(3–4), 222–247

Bölüm 18

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA EYLEMİ, KİLİT BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KURULUŞLARI ve İKLİM EYLEMİ

Füsun ÖZERDEM¹

ÖZET

Birleşmiş Milletler 2030 Gündemi, sürdürülebilirliğe geçişte küresel referans noktası görevi gören 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) ve 169 alt hedeften oluşmaktadır. Gündem, özellikle yoksulluk, açlık, sağlık, eğitim, cinsiyet eşitliği, çevresel bozulma gibi farklı konuların iç içe geçmiş olduğunu ve bu nedenle ancak birlikte ele alınabileceğini kabul etmekte olup SKH'nin 'bölünmez bir bütün' olarak uygulanması, 2030 Gündemi'nin başarısı için gerçek bir testi temsil etmektedir. Bu testin geçişini en zorlayacak olan ise muhtemelen iklim eylemidir.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, 2030 Gündemi, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, İklim Eylemi

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler (BM) 2015 yılında günümüz ve gelecek nesiller için yoksulluğu azaltmak ve tüm insanların yaşamlarını iyileştirmek için sürdürülebilir kalkınma gündemini başlatmıştır. Aynı zamanda iklim değişikliği insanlığın bilinci üzerinde derin bir etki yaratmaya başlamıştır. Kutuplardaki buzulların erimesi, küresel deniz seviyelerinin yükselmesi ve felaket hava olaylarının şiddetle artmasıyla birlikte dünyadaki hiçbir ülke iklim değişikliğinin etkilerinden kaçamamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden kaçınma arasında ise oldukça sıkı bir ilişki söz konusu olup daha sürdürülebilir bir küresel ekonomi inşa ederek iklim değişikliğinin en büyük sebeplerinden biri olan sera gazı emisyonlarının azaltılması da söz konusu olacaktır. Bu nedenle, uluslararası toplumun sadece BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini değil ayrıca Paris İklim Anlaşması'nda öngörülen emisyonları azaltma hedeflerini karşılaması kritik önem taşımaktadır.

¹ Prof. Dr.: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, fusunozerdem@mu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8204-8635

Sürdürülebilir kalkınma ve iklim eylemi birbiriyle bağlantılıdır ve her ikisi de insanlığın şimdiki ve gelecekteki refahı için hayati öneme sahiptir.

Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi (SKG) aslında hükümetler tarafından 2001 yılında kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedeflerinin üzerine inşa edilmiş olup SKG'nin 2015 yılında kabul edilmesi ile birlikte bu Hedefler de geçerliliğini yitirmiştir. Ancak Hedefler'e ulaşma konusunda elde edilen tecrübeler neticesinde 17 temel hedefe ve 169 alt hedefe sahip "Dünyamızı Değiştirmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" (Gündem 2030) oluşturulmuş ve en öncelikli gündem başlığı da yoksulluğun ortadan kaldırılması olmuştur. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin öne çıkan diğer hedefleri ise sıfır açlık; sağlık ve esenlik; kaliteli eğitim; cinsiyet eşitliği; temiz su ve sanitasyon; uygun fiyatlı ve temiz enerji; insana yakışır iş ve ekonomik büyüme; sanayi, yenilik ve altyapı; eşitsizliklerin azaltılması; sürdürülebilir şehirler ve topluluklar; sorumlu tüketim ve üretim; iklim eylemi; sudaki yaşam; karada yaşam; barış, adalet ve güçlü kurumlar ve hedeflere yönelik ortaklıklar (UN, 2023b) olarak sıralanmaktadır.

BM bu hedefleri nihai hale getirip onaylarken aynı zamanda iklim değişikliği müzakerelerini desteklemiş ve bu müzakerelerin sonunda 2015'te iklim değişikliğine ilişkin Paris Anlaşması ortaya çıkmıştır. Paris Anlaşması'nın temel amacı, iklim değişikliği tehdidine karşı küresel tepkiyi güçlendirmektir. Küresel sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelere göre 2°C, hatta 1,5°C altında tutarak iklim değişikliğinin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca Paris Anlaşması, ülkelerin iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkma yeteneklerini güçlendirmeyi amaçladığı için finansman, yeni teknoloji ve kapasite geliştirme çerçevesinin de hayata geçirilmesi gerekmektedir.

BM, Üye Devletler, bağlı kurum ve ajansları ile iş birliğinde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni (SKH) hayata geçirmeye çalışırken bir yandan da iklim değişikliği ile ciddi bir mücadele süreci yürütmeye çalışmaktadır. SKH'nin tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için de büyük paraların harcanması ve bu meblağın da Üye Devletlerce karşılanması ile yapılan yatırımların, yine Üye Devletlerin içinde yer aldığı veya desteklediği ya da taraf olduğu herhangi bir çatışma sonucunda yok edilmesi de ayrı bir paradoks getirmektedir. SKH 2023 Raporu'na göre iklim krizinin etkileri, Ukrayna'daki savaş, zayıf küresel ekonomi ve Kovid-19 salgınının kalıcı etkileri, zayıflıkları ortaya çıkarmış ve Hedeflere doğru ilerlemeyi engellemiştir. Rapor ayrıca, ilerleme eksikliğinin evrensel olmasına rağmen, bu benzeri görülmemiş küresel zorlukların en kötü etkilerini yaşayanların dünyanın en yoksul ve en savunmasız kesimleri olduğu konusuna da dikkat çekmiştir (UN, 2023c).

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA EYLEMİNİN GELİŞİMİ

2015 yılında BM Üye Devletleri tarafından kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, bugün ve gelecekte, insanlar ve gezegen, barış ve refah için ortak bir plan sağlarken küresel kalkınma politikasını ve eylemlerini şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Merkezinde, küresel bir ortaklık içinde gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin acil eylem çağrısı olan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) yer almaktadır.

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, önümüzdeki 15 yıl için 13 Haziran 1992’de Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen Dünya Zirvesi’ne katılan 178’den fazla ülkenin, gezegenin karşı karşıya olduğu en acil çevre, sağlık ve sosyal sorun sorunlarıyla yüzleşmek ve bunların üstesinden gelmek için oluşturduğu çabada yatmaktadır. BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu sanayi danışmanı İsviçreli sanayici Stephan Schmidheiny tarafından oluşturulan Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi’nce hazırlanarak Rio Zirvesi öncesi sunulan Görüş (Nemli, 1998: 290) doğrultusunda bu Zirve’de kabul edilen Gündem 21, temel teknolojilere dayanan yeni bir eko-endüstriyel medeniyete doğru bir “rota değişikliği” olarak tanımlanmıştır (Strong, 1995: 233).

Üye Devletler, Eylül 2000’de BM Genel Merkezi’nde yapılan Milenyum Zirvesi’nde, Milenyum Bildirgesi’ni oybirliğiyle kabul etmiş olup Zirve’de, 2015 yılına kadar, yoksullukla, açlıkla mücadelede, okuma-yazma bilmeme, çevresel bozulma ve kadınlara karşı ayrımcılık konularında ölçülebilir hedefler belirlenerek anlaşmaya varılmıştır.

2002 yılında Güney Afrika’da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, BM’nin o güne kadar düzenlediği en büyük etkinlik olma özelliğini de taşımaktadır. Bu Zirve’nin temel amacı, 10 yıl önce Rio’da müzakere edilen Gündem 21’in, daha geniş ve daha etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik stratejiler belirlemek olmuştur (Lens ve Nath, 2005: 1). Zirve sonucunda kabul edilen Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirgesi ve Uygulama Planı, yoksulluğun ortadan kaldırılması, tüketim ve üretim kalıpları, doğal kaynaklar, sağlık ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için küreselleşmeyi çalıştırmanın temel ihtiyacı gibi sürdürülebilir kalkınmanın çeşitli yönlerini kapsayan birkaç bölüme ayrılmıştır (Frantzius, 2004: 468).

Haziran 2012’de yine Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20), 1992 tarihli BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın 20. yıl dönümünü de simgelemektedir. Rio+20, bağlayıcı olmayan bir anlaşma ile tüm devletlere, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma konularında bir yol haritası sunma derdinde olmuştur. Bu toplantının sonucunda, ana hatları çizilen ve mevcut ulusların temsilcileri tarafından kabul edilen ve 283 hedef ile bir özette oluşan “İstedığımız Gelecek” (The Future We

Want) isimli sonuç bildirgesi kabul edilmiştir. Bu belge ile Binyıl Kalkınma Hedefleri üzerine inşa edilecek olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefinin ilk adımları atılmıştır (UN, 2023b).

Çevresel bozulma ve sosyal gerilimler, artan nüfus ve kişi başına düşen gelirin artması toplumlar üzerinde ciddi baskılar oluşturmaya başlayınca, 2015 yılında yeni bir küresel siyasi anlaşmaya gitme ihtiyacı hissedilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri veya “Küresel Hedefler” olarak adlandırılan, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) bulunan 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, Eylül 2015’te BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde kabul edilmiştir.

2015 yılı, Afet Riskinin Azaltılması için Sendai Çerçevesi (Mart 2015), Kalkınmanın Finansmanına İlişkin Addis Ababa Eylem Gündemi (Temmuz 2015), Paris İklim Değişikliği Anlaşması (Aralık 2015) gibi birçok önemli anlaşmanın kabul edildiği yıl olarak çok taraflılık politikalarının dönüm noktası niteliğinde bir yıl olmuştur.

Resim: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, (S.E.Ç. Sürdürülebilirlik Danışmanlığı, 2023).

2015 sonrası sürdürülebilir kalkınma ve iklim eylemi için yapılmış iki Zirve, kilit öneme sahiptir.

Eylül 2015’te 2030 Gündemi’nin kabul edilmesinden sonra SKH’ne ilişkin ilk BM zirvesi, Eylül 2019’da Devlet ve Hükümet Başkanlarının katılımıyla, Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi olmuştur. Bu Zirve’de, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve 17 SKH’nin uygulanmasındaki ilerleme incelenerek Hedeflerin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi yapılmıştır (UN, 2023).

Zirvenin ardından Genel Kurul’un 74. oturumunun Başkanı Tijjani Muhammad-Bande sonuçları özetlemiş ve “Sürdürülebilir Kalkınma için 2030

Gündemi'ne yönelik kararlılığın değişmediğini" ancak "dünyanın bu hedefe 2030'a kadar ulaşma yolunda olmadığını" belirtmiştir (UN Audiovisual Library, 2019).

Üye Devletler Siyasi Deklarasyonlarında "2015'ten bu yana 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri vizyonunu gerçekleştirmeye yönelik her düzeydeki birçok çabanın farkındayız" diyerek, "Birçok alanda ilerlemenin yavaş olmasından endişe duyuyoruz. Kırılganlıklar yüksek ve yoksunluklar giderek daha da kökleşiyor. Değerlendirmeler yoksulluğu ortadan kaldırma hedefini tutturamama riskiyle karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Açlık artıyor. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlendirilmesi yönündeki ilerleme çok yavaş. Zenginlik, gelir ve fırsatlardaki eşitsizlikler ülkeler içinde ve ülkeler arasında artıyor. Biyoçeşitlilik kaybı, çevresel bozulma, plastik çöplerin okyanuslara boşaltılması, iklim değişikliği ve artan afet riski, insanlık için potansiyel olarak feci sonuçlar doğuracak oranlarda devam ediyor" demişlerdir (UN General Assembly Political Declaration, 2019).

Eylül 2019'daki İklim Eylemi Zirvesi'nde 65 ülke ve Kaliforniya gibi büyük yerel ekonomiler 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarını net sifıra indirmeyi taahhüt ederken, 70 ülke ya 2020 yılına kadar ulusal eylem planlarını hızlandıracaklarını ya da bunun için gerekli süreci başlatacaklarını ifade etmişlerdir. 2 trilyon doların üzerinde varlığa sahip varlık sahipleri ve yine 2 trilyon doların üzerinde toplam değere sahip lider şirketler de dahil 100'den fazla iş insanı, Paris Anlaşması hedeflerine uyum sağlamak ve gri ekonomiden yeşil ekonomiye geçişi hızlandırmak için somut eylemler gerçekleştirmiştir.

Pek çok ülke ve aralarında dünyanın en büyük şehirlerinin de bulunduğu 100'den fazla şehir, iklim kriziyle mücadeleye yönelik önemli yeni adımlar duyurmuş; ilginçtir ki, Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri ve En Az Gelişmiş Ülkeler en büyük taahhütte bulunanlar arasında yer almıştır. Genel Sekreter António Guterres, Zirvenin kapanışında, "İvme, iş birliği ve hırsta bir artış sağladınız. Ama gidecek çok yolumuz var" (UN Press Release, 2019) diyerek yapılanların önemli ancak yetersiz olduğunu vurgulamıştır.

Şu ana kadarki en son Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Zirvesi, 18-19 Eylül 2023 tarihlerinde New York'ta gerçekleştirilmiştir. Bu Zirve, 2030'a kadar dönüştürücü ve hızlandırılmış eylemlere ilişkin üst düzey siyasi rehberlikle SKH'ne doğru hızlandırılmış ilerlemenin yeni bir aşamasının başlangıcını işaret etmiştir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ ÇERÇEVESİNDE KİLİT BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KURULUŞLARI

BM yapılanmasında Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Eylemini desteklemek için çalışan kilit kuruluşlar bulunmaktadır. **BM Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin BM Yüksek Düzeyli Siyasi Forumu**, Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi'nin gerçekleştirilmesinde başarıların, zorlukların ve öğrenilen derslerin gözden geçirildiği ve ülkelerin Gönüllü Ulusal Gözden Geçirilmiş Raporlarını sunduğu ana küresel forumdur. Forum, Ekonomik ve Sosyal Konsey ile Genel Kurul'un himayesinde toplanmakta olup toplantıları dönüşümlü olarak yapılmaktadır.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), 1988'de, BM Çevre Programı (UNEP) ile Dünya Meteoroloji Örgütü'nün (WMO) ortaklaşa kurduğu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023a) bir organ olup iklim değişikliğiyle ilgili bilimi değerlendiren BM organıdır. IPCC, iklim değişikliğine ilişkin bilimsel, teknik ve sosyo-ekonomik bilginin durumu, etkileri ve gelecekteki riskleri ile iklim değişikliğinin gerçekleşme hızını azaltmaya yönelik seçenekler hakkında kapsamlı Değerlendirme Raporları hazırlamaktadır. Ayrıca üye hükümetler tarafından kabul edilen konularda Özel Raporlar ve sera gazı envanterlerinin hazırlanmasına yönelik yönergeler sağlayan Metodoloji Raporları da hazırlamaktadır (The Intergovernmental Panel on Climate Change web sitesi).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC), diğer işlevlerin yanı sıra, Paris Anlaşması kapsamında oluşturulan Ulusal Olarak Belirlenen Katkıların (NDC) kaydını tutmaktadır. Paris Anlaşması, her ülkenin NDC'leri olarak bilinen 2020 sonrası iklim eylemlerini özetlemesini ve iletmesini talep etmekte olup bu iklim eylemleri ile Paris Anlaşması'nın uzun vadeli hedeflerine ulaşım ulaşmayacağı belirlenmektedir. 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşme'nin temel amacı, ekosistemlerin doğal olarak uyum sağlamasına ve sürdürülebilir kalkınmaya olanak tanıyan bir zaman çerçevesinde, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarının iklim sistemine tehlikeli insan müdahalesini önleyecek bir düzeyde dengelemektir. UNFCCC bünyesinde, UNFCCC'nin yürürlüğe girdiği tarihten bu yana her yıl, Hükümetlerarası Konferans (COP) düzenlenmektedir. 30 Kasım-12 Aralık 2023 tarihleri arasında Dubai'de düzenlenen son COP28 Konferansı, derin emisyon kesintileri ve artan finansmanla desteklenen hızlı, adil ve hakkaniyetli bir geçişin zeminini hazırlayan, fosil yakıt çağının "sonunun başlangıcını" işaret eden bir anlaşmayla kapanmıştır.

BM Çevre Programı (UNEP), çevre konusunda önde gelen küresel otoritedir. Amacı, devletlere yaşam kalitelerini iyileştirmeleri için bilgi vermek olup ozon tabakasının yenilenmesinden dünya denizlerinin korunmasına ve yeşil,

kapsayıcı bir ekonominin desteklenmesine kadar insanlığın en acil çevresel sorunlarının çözümü için hükümetler, sivil toplum, özel sektör ve BM kuruluşlarıyla birlikte çalışmaktadır. Yanı sıra, dünyanın düşük karbonlu, sürdürülebilir bir geleceğe geçişini desteklemek için çaba sarf etmektedir. Kurulduğu günden bugüne çok taraflı çevre sözleşmelerinin geliştirilmesinde de rol oynayan UNEP, Nesli Tehlike Altındaki Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine ilişkin CITES Sözleşmesi (1973), Vaşhi Hayvanların Göçmen Türlerinin Korunmasına ilişkin Bonn Sözleşmesi (1979), Ozon Tabakasının Korunmasına ilişkin Viyana Sözleşmesi (1985) gibi anlaşmalarda da yer almaktadır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023b). **BM Kalkınma Programı (UNDP)**, BM'nin önde gelen kalkınma ajansı olup yaklaşık 170 ülke ve bölgede, yoksulluğu ortadan kaldırmak ve eşitsizliği azaltmak için çalışmakta olup SKH'nin uygulanmasına yardımcı olmaktadır. Çalışmalarını, sürdürülebilir kalkınma, demokratik yönetim ve barışın inşası, iklim ve afetlere dayanıklılık olmak üzere üç odak alanında yoğunlaştırmıştır.

BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), 1946 yılında BM Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu ismi ile kurulmuş olup 1953'te BM sistemi içinde kalıcı bir örgüt olmasına karar verilmiştir. 1953 sonrası UNICEF uzun vadeli kalkınma çalışmalarına katkıda bulunmaya başlamış olup (UNICEF, 2023) SKH'nin şimdi ve gelecek nesiller için her çocuk için sonuç getirmesini sağlamak amacıyla dünyanın dört bir yanındaki ülkeleri desteklemek üzere hükümetler, ortaklar ve diğer BM kuruluşlarıyla birlikte çalışmaktadır.

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), sürdürülebilir kalkınma, barış ve güvenlik için en gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere tüm insanlar ve tüm ülkeler için geçerli, evrensel, bütünlük, dönüştürücü ve insan haklarına dayalı bir vizyon sunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da ortaya çıkan mülteci sorununu çözmek için 1950 yılında kurulmuş olup günümüzde dünya çapındaki mülteci sorunlarını çözmek ve mültecilerin haklarını ve refahını korumak için uluslararası eylemlere liderlik etmek ve koordine etmekle görevlendirilmiştir (UNHCR, 2023). SKH'nin temel direkleri olan yoksulluğun ortadan kaldırılması ve insan haklarına saygı, **BM Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı'nın (UNRWA)** insani gelişme, insani yardım ve koruma çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. 1948 Savaşı'nın ardından UNRWA, Filistinli mültecilere doğrudan yardım ve çalışma programları yürütmek üzere BM Genel Kurulu'nun 8 Aralık 1949 tarih ve 302 (IV) sayılı Kararı ile kurulmuştur (UNRWA, 2023). **BM Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı (DESA)**, ekonomik, sosyal ve çevresel alanlardaki küresel politikalar ile ulusal eylem arasında hayati bir arayüz görevi görmek üzere

(Roma UN/DESA Office, 2023) SKH'nin uygulanması, değerlendirilmesi ve izlenmesi sürecine dünyanın dört bir yanındaki paydaşları dahil etmektedir.

BM Bölgesel Ekonomi Komisyonları, teknik kapasite, analitik çalışma ve politika danışmanlığı hizmetleri sağlayarak ve diyalog platformları olarak hizmet vererek, ülkelerin Gündem 2030'u uygulama çabalarını desteklemede kritik bir rol oynamaktadır. BM'nin beş Bölgesel Ekonomi Komisyonu, BM Sekreterliğinin bir parçasıdır. Bu Komisyonlar, bölgesel entegrasyonu ilerletmek, bölgesel norm ve standartları geliştirmek, deneyim alışverişinde bulunmak ve iş birliğini teşvik etmek kurulmuş hükümetlerarası platformlardır. Bölgelerinde kalkınmaya bütünsel bir yaklaşımın teşvik edilmesinde ve üye devletlerinde sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının dengelenmesinde kritik bir rol oynamaktadırlar (ESCWA, 2023).

Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu (ECLAC), politika oluşturma ve kamu yönetiminin önemli bir aracı olarak planlamanın önemini vurgulamaktadır. Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki ülkeler, SKH'ni ulusal veya yerel planlama planlarına entegre etmek için önemli taahhütlerde bulunmuş ve adımlar atmışlardır. **Afrika Ekonomik Komisyonu (UNECA)**, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından 1958 yılında kurulmuştur ve görevi, Afrika'nın kalkınması için uluslararası iş birliğini, bölge içi entegrasyonu teşvik etmek ve üye Devletlerinin ekonomik ve sosyal gelişimini desteklemektir (UNECA, 2023). UNECA, Üye Devletleri bölgesel iş birliği ve entegrasyona ulaşma konusunda destekleyerek ölçek ekonomileri, gelişmiş rekabet gücü, yabancı sermaye, mal ve hizmetler için tek bir kıtasal pazar yaratacak ve yoksulluğu azaltacak olan, Aralık 2020 itibariyle Eritre hariç tüm Afrika ülkelerinin içinde yer aldığı (DEIK, 2021: 23) Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi'nin 2019 yılında 44 Afrika ülkesi tarafından kurulmasına katkıda bulunmuştur. **Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE)** 28 Mart 1947 tarihinde kurulmuş olup günümüzde 56 üyesi bulunmaktadır. Üyeleri Avrupa Kıtası'nda yer almakla birlikte; ekonomi, istatistik, çevre, ulaştırma, ticaret, sürdürülebilir enerji, kereste ve yaşam alanı gibi alanlarda iş birliği araçlarını geliştirmek için Kuzey Amerika (Kanada ve ABD), Orta Asya (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ve Batı Asya'dan bazı ülkelerin, UNECE'ye üye olduğu görülmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). UNECE, Sınırşan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşme, yol güvenliğinin iyileştirilmesi, doğal kaynakların iyileştirilmiş yönetimi için çerçevelerin geliştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik istatistiklerin iyileştirilmesi gibi sınırşan konuları ele alarak Gündem 2030 ve SKH'nin uygulanmasını desteklemektedir. **Asya ve Pasifik Ekonomik Komisyonu (ESCAP)**, Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından, 1947 yılında

Asya ve Uzakdoğu Ekonomik Komisyonu adı altında kurulmuş, 1976 yılında şu anki genel merkezi olan Bangkok'a taşınmış, üyelerinin çeşitliliğini ve artan çalışma kapsamını yansıtacak şekilde adını Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP) olarak değiştirmiştir. (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2023). ESCAP, kurum içi kapsamlı uzmanlığıyla Gündem 2030 hedeflerine ulaşmaya yönelik bölgesel ve ulusal yollar üzerine çok sektörlü araştırma analizleri geliştirmiştir. **Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCWA)**, üye ülkelerdeki ekonomik faaliyetleri canlandırmak, aralarındaki iş birliğini güçlendirmek ve kalkınmayı teşvik etmek amacıyla 1973 yılında kurulmuş olup bugün itibarıyla 20 üyesi bulunmaktadır (ESCWA, 2023). ESCWA ayrıca, Arap liderleri tarafından Arap Devletleri Ligi'nin 2019 Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Zirvesi'nde kabul edilen çok boyutlu bölgesel bir yoksulluğu azaltma çerçevesi geliştirmiş olup Gündem 2030'a ilişkin yenilikçi bilgiler üretmekte, bölgesel fikir birliğini teşvik etmekte ve dönüşümsel politika tavsiyeleri sunmaktadır.

Tsunami, Afet ve İklim Hazırlığı İçin ESCAP Güven Fonu, başlangıçta çoklu tehlike yaklaşımı yoluyla tsunami erken uyarısını desteklemek amacıyla 2005 yılında kurulmuştur. Bu girişim, Aralık 2004'te meydana gelen ve Hint Okyanusu ve Güneydoğu Asya'da etkili bir bölgesel afete hazırlık mekanizması ihtiyacını vurgulayan yıkıcı Hint Okyanusu Tsunamisinin ardından gelmiştir. 2010 yılında Güven Fonu, afet ve iklim hazırlığını ve 2015 yılında coğrafi kapsamını Güneybatı Pasifik'teki gelişmekte olan Küçük Ada Devletleri'ni de kapsayacak şekilde genişletmiştir (ESCAP, 2023). Asya ve Pasifik bölgesi için genel afet ve iklim hazırlığı sağlamaktadır. **BM Afet Riskini Azaltma Ofisi (UNDRR)** (önceki adı UNISDR), 1999'da Uluslararası Afet Azaltma Stratejisinin uygulanmasını kolaylaştırmak için kurulmuş olup BM Genel Kurulunun 56/195 Kararı uyarınca, "afet azaltmanın koordinasyonu için BM sisteminde hizmet etmek ve BM sisteminin afet azaltma faaliyetleri ile bölgesel kuruluşlar ve sosyo-ekonomik ve insani alanlardaki faaliyetler arasında sinerji sağlamak" amacıyla görevlendirilmiştir (UNDRR, 2023). UNDRR, sürdürülebilir bir gelecek sağlamak için afet riskinin ve kayıpların önemli ölçüde azaltılmasına yönelik çalışmaktadır. Ayrıca BM Afet Riskini Azaltma Ofisi, kilit paydaşları ile Ulusal Afet Riski Azaltma Platformlarının kurulmasını teşvik etmekte olup stratejilerinin, planlarının ve eylemlerinin koordineli bir şekilde uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadır (UNDRR'den aktaran Kurada vd, 2023: 25).

BM Ortaklıklar Ofisi (UNOP), SKH'ni ilerletmek amacıyla sivil toplum kuruluşları, işletmeler, hayırseverler, sendikalar, akademi ve BM de dahil olmak üzere kamu ve özel sektör paydaşları arasında ortaklık girişimleri oluşturmak için

çalışmaktadır. 2016 yılında BM Genel Sekreteri, 17 SKH Savucunucusunu atamış olup dünya genelinde hükümet, eğlence, akademi, spor, iş dünyası ve aktivist örgütlerde etkili pozisyonlara sahip olan SKH Savunucuları, SKH'ni desteklemek için çok çeşitli platformları kullanan tanınmış kişilerdir (UN Office for Partnerships, 2023).

193 üye ülke ve bölgesi bulunan **Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO)**, Üyelerinin, dünya iklimini küresel ölçekte izlemelerine yardımcı olmakta, değişen iklime en iyi şekilde nasıl uyum sağlanacağı ve iklim değişikliği ve risklerin nasıl yönetileceği konusunda kanıta dayalı karar almayı destekleyen güvenilir bilgiler sağlamaktadır. Örgüt, iklim ve çevrenin izlenmesi ve korunmasına yönelik uluslararası çabalarda öncü bir rol oynamaktadır. WMO, diğer BM kuruluşları ve Ulusal Meteoroloji ve Hidrolojik Hizmetler ile iş birliği içinde, çevre sözleşmelerinin uygulanmasını desteklemekte ve hükümetlere ilgili konularda tavsiye ve değerlendirme sağlamada yardımcı olmaktadır. Bu faaliyetler ulusların sürdürülebilir kalkınmasının ve refahının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (WMO, 2023).

Temmuz 1944'te BM Bretton Woods Konferansı'nda, toplantıya katılan 44 ülke tarafından tasarlanan **Uluslararası Para Fonu (IMF)**, uluslararası ekonomik iş birliği için bir çerçeve oluşturmak ve 1930'lardaki Büyük Bunalım'a katkıda bulunan rekabetçi para birimi devalüasyonlarının tekrarlanmaması için kurulmuştur. IMF çalışmaları, küresel iklim değişikliğine ve diğer çevresel sorunlara yanıt veren politikaların kilit rolünü göstermektedir. Uluslararası Para Fonu ile birlikte kurulan **Dünya Bankası**, 187 ülkenin üyesi olduğu uluslararası bir kalkınma kuruluşudur. Yoksul üyelerinin hükümetlerine ekonomilerini iyileştirmek ve halklarının yaşam standartlarını iyileştirmek için borç vererek yoksulluğu azaltma amacı taşıyan Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelere eğitim, kamu güvenliği, sağlık ve diğer ihtiyaç alanlarında finansman, tavsiye ve diğer kaynakları sağlamaktadır. SKH, Dünya Bankası Grubunun aşırı yoksulluğu sona erdirmeye ve paylaşılan refahı artırma şeklindeki ikiz hedefleriyle uyumludur. Birincisi, günde 1,90 doların altında gelire yaşayan insan sayısını dünya nüfusunun %3'ünün altına düşürerek aşırı yoksulluğu sona erdirmek; ikincisi, dünyadaki her ülkenin en alt %40'ındaki gelir artışını artırarak genel refahı artırmaktır (Investopedia, 2023).

2000 yılında bir BM inisiyatifi olarak kurulan **BM Küresel İlkeler Sözleşmesi**'nin 10 İlke'si bulunmakta olup insan hakları, işgücü, çevre ve yolsuzluk alanlarında sorumlu iş uygulamalarını destekleyen stratejik bir girişimdir. BM liderliğindeki bu girişim, daha iyi bir dünya yaratmaya yönelik sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunan faaliyetleri teşvik etmektedir. **BM Nüfus Fonu (UNFPA)**, her kadının, erkeğin ve gencin sağlıklı

ve eşit fırsatlarla bir hayat sürdürmesi için çalışan bir BM ajansıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023c). 1969 yılında kurulan Ajans, her hamileliğin istendiği, her doğumun güvenli olduğu ve her gencin potansiyelinin gerçekleştiği bir dünya sunmaya çalışmaktadır. Nüfus Fonu'nun amacı, 2030 yılına kadar karşılanmayan aile planlaması ihtiyacını, önlenebilir anne ölümlerini, cinsiyete dayalı şiddeti ve çocuk yaşta evlilik ve kadın sünneti gibi zararlı uygulamaları sona erdirmektir. Nüfus dinamiklerinin değişen iklimi nasıl etkilediğini ve insanların bu değişiklikler karşısında nasıl dirençli hale gelebileceğini daha iyi anlamak için hükümetler ve diğer ortaklarla birlikte çalışmaktadır. 1978'de Nairobi'de kurulan BM İnsan Yerleşimleri Programı'nın (**BM-HABITAT**) amacı, herkese yeterli barınma sağlamak amacıyla sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir kasaba ve şehirleri teşvik etmektir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023).

BM'nin gıda yardımı kolu olan, 20 binin üzerindeki çalışanıyla açlığa karşı mücadele eden ve gıda güvenliğini destekleyen dünyadaki en büyük uluslararası kuruluşu olan **Dünya Gıda Programı (WFP)**, 1963 yılında Roma'da kurulmuştur. WFP, kendileri ve aileleri için yeterli yiyecek üretemeyen veya elde edemeyen insanlara yardım etmek için çalışmakta olup 2030 SKH doğrultusunda yardım faaliyetleri yürütmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023d). SKH'nin 2. Hedefi olan ve açlığın sona erdirilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması, beslenmenin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir tarımın desteklenmesi taahhüdü taşıyan Açlığa Son hedefi, Dünya Gıda Programı'nın önceliğidir. 1945'de Roma'da kurulan **BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)**, dünyadaki gıda ve tarımla ilgili çalışmaları organize ederek gıda güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023e). Herkes için gıda güvenliğinin sağlanması, bir başka deyişle, insanların aktif, sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için yeterli miktarda yüksek kaliteli gıdaya düzenli olarak erişmesinin sağlanması, FAO'nun çabalarının merkezinde yer almakta olup SKH'ne katkıda bulunmak FAO'nun hedefidir. **Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)**, BM'nin uzmanlık kuruluşlarından birisi olup IFAD'ı kuran Anlaşma 30 Kasım 1977'de yürürlüğe girmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin kırsal alanlarındaki yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmaya adanmış uluslararası bir finans kurumudur. IFAD'ın görevi, yoksul çiftçilere ve hayvancılıkla uğraşanların yanı sıra kırsal alanlardaki topraksız ve yerli halklara yardım eden programlar için finansman ve diğer kaynakları sağlamaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023f). Kırsal alanları dönüştürme hedefi ve küçük çiftçilere yatırım yapma konusundaki eşsiz deneyimi göz önüne alındığında IFAD, SKH 1 ve 2'nin gerçekleştirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Dünya çapında çalışma koşullarının ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi doğrultusunda hareket eden **Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)**, bu doğrultuda ulusal mevzuat standartlarının geliştirilmesi ve desteklenmesi için çalışmaktadır. 1946 yılında BM'nin ilk ihtisas kuruluşu olmuştur. ILO, çalışma ve insan haklarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış olup Büyük Buhran sırasında işçi haklarının güvence altına alınması açısından önemli bir konuma sahip olmuştur. Aynı zamanda Güney Afrika'da sömürgecilikten kurtulma sürecinde ve apartheid'e karşı kazanılan zaferde de önemli bir rol oynamıştır. ILO, hükümetleri, işçileri ve işverenleri değişimin aktif aktörleri olarak görevlendirerek işletmelerin, işyeri uygulamalarının ve bir bütün olarak işgücü piyasasının yeşilleştirilmesini teşvik etmektedir. Bu çabalar insana yakışır istihdam fırsatları yaratmakta, kaynak verimliliğini artırmakta ve düşük karbonlu sürdürülebilir toplumlar inşa etmeye çalışmaktadır (ILO, 2023).

Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), BM tarafından 1948 yılında kabul edilen bir konvansiyon ile tasarlanmış olup 1958 yılında resmen çalışmalarına başlayan bir BM kuruluşudur (Ayan ve Baykal, 2010: 276). Örgütün teknik yardım çalışmaları ile SKH arasındaki bağlantılar onaylanmış olup SKH 14 Sudaki Yaşam, IMO'nun merkezinde yer almaktadır. İletişim ağlarında uluslararası bağlantıyı kolaylaştırmak için 1865 yılında kurulan **Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU)**, küresel radyo spektrumu ve uydu yörüngelerini tahsis etmekte, ağların ve teknolojilerin sorunsuz bir şekilde birbirine bağlanmasını sağlayan teknik standartları geliştirmekte ve dünya çapında yetersiz hizmet alan toplulukların bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) erişimini iyileştirmeye çalışmaktadır (ITU, 2023). BİT, SKH 17'nin hızlandırılmasına yardımcı olmaktadır. ITU özellikle SKH 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı hedefine katkıda bulunmakta, dayanıklı altyapının oluşturulmasına yardımcı olmakta, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi ve yenilikçiliği teşvik etmektedir.

1945'de Paris'de kurulan ve BM'nin "entelektüel" kurumu olarak bilinen **BM Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı -UNESCO'nun** amacı, eğitim için seferberlik yaratarak, kültürlerarası anlayış oluşturarak, bilimsel iş birliğini sürdürerek ve ifade özgürlüğünü koruyarak sürdürülebilir kalkınmaya ve paylaşılan ortak değerlere dayalı toplumlararası diyaloga katkıda bulunmaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023g). Eğitim, Doğa Bilimleri, Sosyal ve Beşeri Bilimler, Kültür, İletişim ve Bilgilendirme alanlarındaki çalışmaları aracılığıyla SKH'nin uygulanmasına katkıda bulunmaktadır. Ek olarak, UNESCO Hükümetlerarası Oşinografi Komisyonu (IOC), Gündem 2030 ve sürdürülebilir hedeflerini desteklemek amacıyla okyanus bilimi ve kapasite geliştirme konusunda evrensel bir yetkiye ve küresel bir araya getirme gücüne sahiptir.

1966 yılında Viyana’da kurulan **BM Sınai Kalkınma Teşkilatı-UNIDO**’nun temel amacı, yoksulluğun azaltılması, kapsayıcı küreselleşme ve çevresel sürdürülebilirlik için endüstriyel kalkınmanın desteklenmesidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023h). 2009 yılında imalat ve ilgili sektörlerde yeşil büyüme ve yeşil ekonominin genel hedeflerine ulaşmayı amaçlayan ve sektör stratejisi olarak başlatılan Yeşil Endüstri Girişimi, UNIDO’nun görev alanının merkezinde yer almaktadır. UNIDO, SKH 17’nin tamamını desteklemekle birlikte özellikle SKH 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı hedefine güçlü bir vurgu yapmaktadır. **Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)**, turizmi ekonomik büyümenin, kapsayıcı kalkınmanın ve çevresel sürdürülebilirliğin itici gücü olarak teşvik etmekte ve dünya çapında bilgi ve turizm politikalarının geliştirilmesinde sektöre liderlik ve destek sunmaktadır (UNWTO, 2023). Turizm, özellikle okyanusların ve deniz kaynaklarının kapsayıcı ve sürdürülebilir kullanımına ilişkin 8, 12 ve 14 numaralı Hedefler olmak üzere SKH’nin tümüne doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda, turizmin sosyo-ekonomik katkısını en üst düzeye çıkarırken olası olumsuz etkilerini en aza indirmek için Küresel Turizm Etiği Kurallarının uygulanmasını teşvik etmekte ve yoksulluğu azaltmaya yönelik SKH’ne ulaşmada bir araç olarak turizmi ve dünya çapında sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeye çalışmaktadır.

1874 yılında kurulan, merkezi İsviçre’nin başkenti Bern’de bulunan **Dünya Posta Birliği (UPU)**, dünya çapındaki en eski ikinci uluslararası kuruluştur ve 192 üye ülkesi bulunmaktadır (UPU, 2023a). UPU, 1 Temmuz 1948’de BM’nin uzman kuruluşu haline gelerek görev ve misyonlarıyla doğrudan bağlantısı olan BM politikalarının ve faaliyetlerinin, sosyal ve ekonomik kalkınmanın geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (UPU, 2023b). OSCAR olarak bilinen Karbon Analizi ve Raporlaması için Çevrimiçi Çözüm, posta operatörlerinin kapsam kaynağına ve ürüne göre bireysel sera gazı emisyonlarının analizinde yardımcı olmak amacıyla UPU tarafından sağlanan bir araçtır. 1948’de Cenevre’de kurulan **Dünya Sağlık Örgütü-WHO**’nun temel amacı, halk sağlığı koşullarının iyileştirilmesi için uluslararası iş birliğinin ilerletilmesidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023i). SKH’nin küresel sağlık hedeflerine doğru ilerlemeyi hızlandıracak bir plan olan Sağlıklı Yaşam ve Herkes İçin Refah için Küresel Eylem Planını koordine etmektedir. SKH 3 Sağlıklı Bireyler hedefi uyarınca 2019 yılında oluşturulan bu Eylem Planı, çok taraflı sağlık, kalkınma ve insani yardım kuruluşunu bir araya getirmektedir.

Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu (WIPO), ülkeler arasında iş birliği ortamı yaratarak fikri hakların korunması ve bu haklara saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla 1970 yılında kurulmuştur. Yaratıcılığı ödüllendiren, yenilikçiliği teşvik eden ve kamu çıkarlarını korurken ekonomik kalkınmaya

katkıda bulunan, dengeli ve erişilebilir bir uluslararası fikri mülkiyet sistemi geliştirmeye çalışmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023j). Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü, üye devletlerine somut hizmetler sunarak, bu hedeflere ulaşmak için gereken yenilikçiliği, rekabetçiliği ve yaratıcılığı teşvik etmek amacıyla fikri mülkiyet sistemini kullanmalarını sağlayarak SKH'ne katkıda bulunmaktadır. Fikri mülkiyet, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin başarısının anahtarı olan yenilikçilik ve yaratıcılık için kritik bir öneme sahip olup yalnızca insanın yaratıcılığı sayesinde yoksulluğun ortadan kaldırılması, tarımsal sürdürülebilirliğin artması ve gıda güvenliğinin sağlanması, hastalıkla savaşılması, eğitimin geliştirilmesi, çevrenin korunması ve düşük karbonlu ekonomiye geçişin hızlandırılması, üretkenliğin artması ve iş rekabet gücünün artması mümkün olacaktır.

30 Temmuz 1965'te BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC), BM Sosyal Savunma Programının oluşturulmasının ana hatlarını çizen örgütsel düzenlemelere ilişkin 1086 B (XXXIX) sayılı Kararını açıklamış, 8 Ağustos 1967'de BM Genel Sekreteri U Thant, BM Sosyal Savunma Araştırma Enstitüsü'nü kuran Bülten ST/SGB/134'ü yayımlamıştır. 24 Mayıs 1989 tarihinde, 1989/56 sayılı Kararı ile ECOSOC, Enstitü'nün adını **BM Bölgelerarası Suç ve Adalet Araştırma Enstitüsü (UNICRI)** olarak değiştirmiştir (UNICRI, 2023). UNICRI'nin çalışmaları, suç ve şiddetten arınmış, barışçıl, adil ve kapsayıcı toplumların desteklenmesine odaklanan Gündem 2030'un Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar olan 16. Hedefine odaklanmaktadır. Adalet, suçun önlenmesi ve hukukun üstünlüğü, ekonomik büyümeyi ve istikrarı artırırken ve çevreyi korurken yoksullukla mücadelenin ve eşitsizlikleri azaltmanın temelidir. UNICRI, sosyal barışa, kalkınmaya ve siyasi istikrara yönelik suç niteliğindeki tehditlerle mücadelede hükümetleri ve genel olarak uluslararası toplumu desteklemektedir. 1977 yılında kurulan **BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)**, BM'nin terörizmle ilgili öncü programının uygulanmasından sorumlu olmasının yanı sıra, yasa dışı uyuşturucularla ve uluslararası suçlarla mücadelede küresel bir liderdir (UNOV, 2023). UNODC, Gündem 2030 ve 17 SKH'nin uygulanmasında Üye Devletleri desteklemekte; hukukun üstünlüğü, adil, etkili ve insancıl adalet sistemlerinin yanı sıra uyuşturucu kullanımına yönelik sağlık odaklı tepkilerin sürdürülebilir kalkınmanın hem kolaylaştırıcıları hem de parçası olduğunu kabul etmektedir.

İKLİM EYLEMİNE DAİR PARİS İKLİM ANLAŞMASI

Paris Anlaşması, iklim değişikliği konusunda yasal olarak bağlayıcı bir uluslararası anlaşmadır. 12 Aralık 2015'te Fransa'nın Paris kentinde düzenlenen BM İklim Değişikliği Konferansında (COP21) 196 Taraf tarafından kabul edilmiş

ve 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girmiş olup Ocak 2021 itibarıyla 195 ülke (194 ülke + Avrupa Birliği) tarafından imzalanmıştır. Küresel ısınmaya katkıda bulunan gazların emisyonunun azaltılması temel amacdır. Paris Anlaşması, sera gazlarının salımını engellemek için daha önceki uluslararası anlaşma olan Kyoto Protokolünü geliştirmek ve onun yerine geçmek üzere tasarlanmıştır. Kyoto Protokolü ile Paris Anlaşması arasındaki en temel fark, Kyoto Protokolü'nün sera gazı emisyonlarının azaltılmasını yalnızca gelişmiş ülkeler için bir zorunluluk haline getirmesi iken Paris Anlaşması'nın, iklim değişikliğini küresel bir sorun olarak görmesi ve tüm ülkelerin aynı düzeyde taahhütte bulunmalarını gerektirmesidir.

Anlaşma, iklim değişikliği tehlikesine karşı küresel sosyoekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesini hedeflemekte olup uzun dönemli hedefi, küresel sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 2°C üzerinde tutmak için küresel sera gazı emisyonlarını önemli ölçüde azaltmak ve bunu sanayi öncesi seviyelerin 1,5°C üzerinde sınırlamak için çaba sarf etmektir (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023).

Uluslararası iklim yönetimi oldukça zorlu bir meseledir ve bu denli meydan okumaya sahip olmasının nedeni ise, hem mevcut zorluğun büyüklüğü hem de devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele etme kapasitelerindeki büyük eşitsizlikle ilgilidir. Hem ülkeler arasında iklim değişikliğinin öngörülen etkileri hem de bu tür etkilerle başa çıkma ve iklim değişikliğinin azaltılmasına katkıda bulunma yöntemleri açısından doğası gereği bir orantısızlık bulunmaktadır (Savaresi, 2016: 16). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını istikrara kavuşturmak için kabul edilen ana araç olan 1997 Kyoto Protokolü (Bodansky, 2016: 144), bu açığı temel olarak kabul etmiştir.

Paris Anlaşması, ülkeler tarafından yürütülen ve giderek daha iddialı hale gelen beş yıllık bir iklim eylemi döngüsü üzerinde çalışmaktadır. 2020'den bu yana ülkelerin, geliştirilmiş şeffaflık çerçevesi kapsamında raporlama yapmaları gerekmekte olup ulusal olarak belirlenmiş katkılar (NDC'ler) olarak bilinen ulusal iklim eylem planlarını paylaşmakta ve birbirini takip eden her NDC'nin, önceki versiyona kıyasla giderek daha yüksek düzeyde bir uyumu yansıtması amaçlanmaktadır (UNFCC, 2023). 2024'ten itibaren, geliştirilmiş şeffaflık çerçevesinin kullanımı yoluyla ülkeler, emisyon azaltımları ve iklim değişikliğini önlemek için alınan ilgili eylemler açısından ilerlemelerini net bir şekilde rapor edebilecek, böylece uluslararası otoriteler her bir ülkenin ilerlemesini yeterli şekilde ölçebileceklerdir.

UNFCC kapsamındaki Paris Anlaşması ve BM Kalkınma Programının SKH, uygun maliyetli, uzun vadeli finansman yoluyla önemli küresel yatırımları gerektirmektedir. Risk azaltıcı özellikleri ve kurumsal ve sosyal sorumluluk sahibi yatırımcılara hitap etmesiyle dikkat çeken yeşil tahviller, iklim değişikliği ve

sürdürülebilir kalkınma finansmanı çerçevelerinde ön plana çıkmaktadır (Tolliver vd, 2019: 1). 17 SKH, sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunun (sosyal, ekonomik ve çevresel) yanı sıra yönetim ve kurumlarla ilgili konuları dengelemeyi amaçlayan bir gündem sunmakta olup çevrenin ve iklim değişikliği gibi tehditlerin göz ardı edilmesi durumunda sosyo-ekonomik kazanımlar elde etmenin zor olduğu gerçeğinin kabul edilmesini gerektirmektedir.

SKH'den biri olan SKH 13 İklim Eylemi, özellikle iklimi ele almakta ve uluslararası topluma, iklim değişikliği ve etkileriyle mücadele için harekete geçme çağrısında bulunmaktadır. Hedefleri planlama, politikalar, kurumsal ve bireysel kapasite geliştirme gibi uygulama konularını ve en önemlisi finans konularını da ele almaktadır. İklim Eylemi için ele alınan azaltma, uyum ve dayanıklılık gibi alanlar, ya iklim değişikliğini etkileyen sanayi, yenilikçilik ve altyapı, sorumlu tüketim ve üretim ve sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları ya da iklim değişikliğinden etkilenen, örneğin, yoksulluk, gıda güvenliği ve sağlık gibi alanlarla da oldukça ilintilidir (Gomez-Echeverr, 2018: 2).

Ancak Paris Anlaşması'nın, sadece giriş bölümünde SKH'ne geçici olarak atıfta bulunması, 25 Eylül 2015 tarihinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilen Gündem 2030'a ve SKH'ne iklim eylemi hariç atıfta bulunmaması nedeniyle de eleştirilmektedir (Kelman, 2017).

SONUÇ

Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi'nin kabul edilmesi ve 2015'in sonunda Paris Anlaşması'nın imzalanması, sürdürülebilirliğe yönelik küresel harekette önemli bir anı temsil etmektedir. 2030 Gündemi'nin uygulanması, ülkeden ülkeye değişen ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejilerine dayanmakta olup küresel düzeyde, Takip ve Gözden Geçirme mekanizmaları New York'ta BM'de düzenlenen yıllık Yüksek Düzey Siyasi Forum sırasında gerçekleştirilmektedir.

Binyıl Kalkınma Hedefleri, dünya çapında bir dizi önemli sosyal önceliğe ulaşmak için tarihi ve etkili bir küresel seferberlik yöntemine işaret ederek yoksulluk, açlık, hastalık, karşılanmayan eğitim, cinsiyet eşitsizliği ve çevresel bozulma konusunda kamuoyunun yaygın endişelerini dile getirmiştir. BM Genel Kurulu tarafından oluşturulan Açık Çalışma Grubu, 17 hedef ve 169 hedeften oluşan bir dizi küresel Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) önermiş ve bazı SKH önceki Binyıl Kalkınma Hedefleri üzerine inşa edilirken, diğerleri yeni fikirleri içermiştir. BM, Üye Devletleri ve bağlı kuruluşları iş birliğinde bu hedefleri hayata geçirmek için de çalışmaktadır. Ancak uluslararası ilişkilerdeki çıkarlar bu hedeflerin zaman zaman tam olarak hayata geçmesinin önünde de engeller olarak kalmaktadır.

REFERANSLAR

- Ayan, M. ve Baykal, T. (2010). Uluslararası Denizcilik Örgütü ve Çevre: Türkiye'nin Örgüt İçindeki Durumu. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 275-297
- Bodansky, D. (2016). The Legal Character of the Paris Agreement, Review of European, Comparative and International Environmental Law, 25(2), 137-272
- ESCAP, (2023). ESCAP Trust Fund for Tsunami, Disaster and Climate Preparedness, <https://www.unescap.org/disaster-preparedness-fund> adresinden 11 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- ESCWA, (2023). Our vision, mission & history, <https://www.unescwa.org/about/mission> adresinden 11 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- DEİK, (2021). Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi ve Türk Firmalarına Etkisi. (AfCFTA), İstanbul, DEİK.
- Frantzius, I. V. (2004). World Summit on Sustainable Development Johannesburg 2002: A Critical Analysis and Assessment of the Outcomes, Environmental Politics, 13(2), 467-473
- Gomez-Echeverr, L. (2018). Climate and development: enhancing impact through stronger linkages in the implementation of the Paris Agreement and the Sustainable Development Goals (SDGs). Philosophical Transactions of the Royal Society A, 376(2119), 1-17
- ILO, (2023). ILO'nun Görevi ve Hedefleri, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372872/lang--tr/index.htm adresinden 8 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Investopedia, (2023). What Is the World Bank?, <https://www.investopedia.com/terms/w/worldbank.asp> adresinden 12 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- ITU, (2023). About International Telecommunication Union (ITU), <https://www.itu.int/en/about/Pages/default.aspx> adresinden 15 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- İklim Değişikliği Başkanlığı, (2023). Paris Anlaşması, <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34> adresinden 4 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Karayolları Genel Müdürlüğü, (2023). Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu Karayolu Ağı (ESCAP), <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasıProjeler/AsyaPasifikKomisyon.aspx> adresinden 27 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.

- Kelman, I. (2017). Linking disaster risk reduction, climate change, and the sustainable development goals. *Disaster Prevention and Management*, 26(3), 254-258
- Kurada B., Tanrıverdi, E., Şen, M. F., Demirkol Kılıç, E., ve Yalçın, D. (2023). Türkiye Afet Risklerinin Azaltılması Platformuna Genel Bakış. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 10(1), 24-29
- Lens, L. ve Nath, B. (2015). The Johannesburg Conference. Editör L. Hens, B. Nath, *The World Summit on Sustainable Development* (pp. 1-33). Berlin: Springer Dordrecht
- Nemli, E. (1998). Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletmelerin Rolü. *Öneri Dergisi*, 2(9), 287-294
- Roma UN/DESA Office, (2023). About Us, <https://www.undesa.it/index.php/about-us/> adresinden 23 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Savaresi, A. (2016). The Paris Agreement: a new beginning? *Journal of Energy and Natural Resources Law*, 34(1), 16-26
- S.E.Ç. Sürdürülebilirlik Danışmanlığı, (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, <https://kureselkalkinmahedefleri.wordpress.com/2018/01/31/surdurulebilir-kalkinma-hedefleri-skler-17-baslik-169-madde/> adresinden 5 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- Strong, M. F. (1995). Agenda 21: Sustaining the Spirit of Rio. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 139(3), 233-239
- The Intergovernmental Panel on Climate Change (2023). The Intergovernmental Panel on Climate Change, www.ipchh.ch adresinden 19 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2023). BM-HABITAT, <https://habitat.csb.gov.tr/bm-habitat-i-246> adresinden 5 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023a). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> adresinden 18 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023b). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> adresinden 7 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023c). Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-nufus-fonu.tr.mfa> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023d). Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP), <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-dunya-gida-programi-wfp-.tr.mfa> adresinden 20 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023e). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-gida-ve-tarim-orgutu-fao_.tr.mfa adresinden 20 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023f). Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), <https://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-tarimsal-kalkinma-fonu.tr.mfa> adresinden 20 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023g). Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), <https://www.mfa.gov.tr/unesco2019.tr.mfa> adresinden 20 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023h). Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-sinai-kalkinma-teskilati-unido_.tr.mfa adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023i). Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), <https://www.mfa.gov.tr/who.tr.mfa> adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023j). Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü, <https://www.mfa.gov.tr/dunya-fikri-mulkiyet-orgutu.tr.mfa> adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2023). Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/birlesmis-milletler-avrupa-ekonomik-komisyonu> adresinden 26 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tolliver, C., Keeley, A. R. ve Managi, S. (2019). Green bonds for the Paris agreement and sustainable development goals. *Environmental Research Letters*, 14(6), 1-14
- UN, (2023a). Support Sustainable Development and Climate Action, <https://www.un.org/en/our-work/support-sustainable-development-and-climate-action> adresinden 6 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN, (2023b). The 17 Goals, <https://sdgs.un.org/goals> adresinden 6 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN, (2023c). The Sustainable Development Goals Report 2023, Special Edition, New York, UN.
- UN Audiovisual Library, (2019). 22nd Plenary Meeting of General Assembly 74th Session, <https://www.unmultimedia.org/avlibrary/asset/2489/2489918/> adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.

- UN General Assembly Political Declaration, (2019). Political declaration of the high-level political forum on sustainable development convened under the auspices of the General Assembly, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371398_eng adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Office for Partnerships, (2023). About Us, <https://unpartnerships.un.org/about-us> adresinden 11 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- UN Press Release, (2019). Climate Action Summit Delivers Major Step-Up in National Ambition, Private Sector Initiatives on Pathway to Key 2020 Deadline, <https://press.un.org/en/2019/envdev1998.doc.htm> adresinden 18 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNDRR, (2023). DRR and UNDRR's history, <https://www.undrr.org/our-work/history> adresinden 11 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNECA, (2023). From ideas to actions for a better Africa, <https://www.uneca.org/about> adresinden 26 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNFCCC, (2023). The Paris Agreement, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement> adresinden 4 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNHCR, (2023). UNHCR'nin Tarihçesi, <https://www.unhcr.org/tr/unhcrnin-tarihcesi> adresinden 2 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNICEF, (2023). UNICEF'in Tarihçesi, <https://www.unicefturk.org/yazi/tarihce> adresinden 2 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNICRI, (2023). History of UNICRI, https://unicri.it/institute/about_unicri/history adresinden 2 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNOV, (2023). The United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), <https://www.unov.org/unov/en/unodc.html> adresinden 19 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNWRA, (2023). Who We Are, <https://www.unrwa.org/who-we-are> adresinden 19 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- UNWTO, (2023). About Us, <https://www.unwto.org/about-us>, adresinden 15 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- UPU, (2023a). About UPU, <https://www.upu.int/en/Universal-Postal-Union>, adresinden 13 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- UPU, (2023b). Role in the UN, <https://www.upu.int/en/universal-postal-union/about-upu/history/role-in-the-un> adresinden 13 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

WMO, (2023). Overview, <https://wmo.int/about-wmo/overview> adresinden 11 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

Bölüm 19

İKLİMLENDİRME SİSTEMLERİ KONTROLÜNDE MAKİNE ÖĞRENMESİ YÖNTEMLERİNİN KULLANILMASI

Sezgin IRMAK¹
Güray TONGUÇ²

Özet

Isıtma, soğutma ve hava temizleme gibi işlevleri içeren HVAC (Heating, ventilation, and air conditioning) sistemleri, konforu artırırken enerji tasarrufu sağlamayı, özellikle iç mekanlarda sağlıklı bir ortam oluşturmayı amaçlar. Sıcaklık, nem, vb. hava parametrelerinin kontrol edilmesi, konfor seviyelerini artırır ve buna bağlı olarak insan sağlığını olumlu yönde etkiler. Tüm dünyada enerji arz ve talebi önemli unsurlardan birisidir. Enerji tasarrufu için kritik rol oynayan bu sistemler ihtiyaca göre ısıtma ve soğutma işlemlerini düzenler ve enerji tüketimi optimize edilerek maliyetler azaltılır. HVAC sistemlerinin verimliliğini izlemek, tahmin etmek ve optimize etmek için veri analitiği ve makine öğrenme algoritmalarının kullanılması enerji tasarrufu potansiyelini daha da artırabilir, sensör verileri makine öğrenmesi yöntemleriyle işlenerek sistemler daha akıllı hale getirilebilir. Bu çalışmada kapalı ortamda belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmiş sensörlerden elde edilmiş sıcaklık, ışık, ses, karbondioksit CO₂ ve PIR verilerinden ortamda bulunan insan sayısının tahmini YSA, Karar Ağacı C5.0, Karar Ağacı C&RT ve SVM makine öğrenme metotları ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda ortamda bulunan insan sayısı yüksek başarımla tahmin edilmiş ve sektörel katkıları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oda Doluluk Tahmini; Hvac, Karar Sistemleri

Abstract

HVAC systems, which include functions such as heating, ventilation, and air conditioning, aim to save energy while increasing comfort and creating a healthy environment, especially indoors. Controlling air parameters such as temperature, humidity, etc. increases comfort levels and accordingly, positively affects human

¹ Prof. Dr.; Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü.
sezgin@akdeniz.edu.tr ORCID No: 0000-0003-2188-7344

² Dr. Öğr. Üyesi; Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü.
guraytonguc@akdeniz.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5476-7114

health. Energy supply and demand is one of the important factors all over the world. These systems, which play a critical role in energy saving, regulate heating and cooling processes according to needs and reduce costs by optimizing energy consumption. Using data analytics and machine learning algorithms to monitor, predict and optimize the efficiency of HVAC systems can further increase energy saving potential, making systems smarter by processing sensor data with machine learning methods. In this study, the number of people in the environment was estimated from temperature, light, sound, CO₂, and PIR data obtained from sensors placed in a certain order in the indoor environment, using ANN, Decision Tree C5.0, Decision Tree C&RT and SVM machine learning methods. As a result of the study, the number of people in the environment were estimated with high success and sectoral contributions were emphasized.

Keywords: Room Occupancy Estimation; Hvac; Decision Systems

GİRİŞ

Isıtma, havalandırma ve klima sistemleri (HVAC, Heating, Ventilation, and Air Conditioning) modern yaşamın vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Bu sistemler canlı veya cansızların bulunduğu ortamları tüm yıl ve mevsimler boyunca istenilen hava koşullarında tutarak konfor sağlamayı amaçlamaktadır. HVAC sistemlerinin insanların fiziksel sağlığının yanı sıra psikolojik sağlıkları üzerinde de etkilerde bulunduğu belirlenmiştir (Barone vd., 2023; Castillo-González, Comino, Navas-Martos, ve Ruiz de Adana, 2022). Bu sistemler konforumuzu artırmanın yanı sıra enerji verimliliğini artırarak çevresel sürdürülebilirliği de destekler (Asim vd., 2022). 2015 yılında imzalanan Paris İklim Anlaşması veya resmi adıyla "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflarının 21. Toplantısı"nda bu konuya dikkat çekilmiş (UN, 2015) ve 2022 yılında Mısır'da düzenlenen COP 27 (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Tarafları 27. Konferansı)'da gözden geçirilmiştir (UNFCCC, 2023). Enerji yönetimi, enerjinin verimli bir şekilde üretilmesi, kullanılması ve yönetilmesi için tasarlanmış bir süreçtir. İklim değişikliği ile mücadelede önemli bir rol oynar ve enerji yönetimi, çevresel sürdürülebilirlik, enerji tasarrufu ve sera gazı salınımlarının azaltılması gibi hedeflere ulaşmada kritik bir öneme sahiptir (United States Department of Energy, 2023). Enerji üretiminde fosil yakıtları azaltma çabaları bir yana, dünyada kişi başı enerji tüketimi artmaktadır. Küresel ısınmanın etkilerini günlük hayatımızda ciddi şekilde görmeye başladığımız şu günlerde bu önemli bir konudur (Driga ve Drigas, 2019; Funk ve Hefferon, 2019).

Li, Zhang, Zhang, ve Wu (2021) çalışmasında simülasyon tabanlı bir enerji-konfor optimizasyon modeli oluşturmuş, bu modeli doğrulamak için Çin'in Wuhan şehrinde bir okul binası örnek olay olarak seçilmiş ve optimizasyon sürecinde enerji talebi ve çevresel konfora ilişkin on bina parametresi dikkate alınmıştır. Sonuçlar bazı parametrelerin enerji verimliliği ve termal konfor açısından önemli ölçüde duyarlı olduğunu, bu parametrelerin optimum kombinasyonunun yaklaşık %4'lük enerji tasarrufunun yanı sıra çevre konforunu da arttırdığını ortaya koymuştur. Bernardo, Antunes, Gaspar, Pereira, ve da Silva (2017) ise Portekiz'de yer alan bir okul binasında enerji tasarrufu ve iç mekan iklimlendirmesi arasında bir denge kurmaya yönelik çalışmasında gün ışığının daha iyi kullanılması ile yaklaşık %11,2, taze hava akış hızlarının azaltılması ve havalandırma çalışma süresinin uzatılması nedeniyle %4,5 enerji tüketiminde azalma meydana gelmiştir.

Teke ve Timur (2014) bu işlemi hastane binaları üzerinde uygulamıştır. Kamu binalarının %6'sını hastanelerin oluşturduğunu ve bu binalardaki enerji tüketiminin çoğunluğunun HVAC sistemlerine harcandığını belirttikleri çalışmada bu alandaki güncel literatür bilgilerine yer verilmiştir.

Shaikh, Nor, Nallagownden, Elamvazuthi, ve Ibrahim (2016) gerçekleştirdikleri simülasyon çalışmasında etkin enerji yönetimi ve kullanıcı konforunu sağlamak için çok amaçlı genetik algoritma (MOGA) ve hibrit çok amaçlı genetik algoritma (HMOGA) kullanmıştır. Geliştirilen kontrol sisteminde HMOGA tekniği kullanılarak konfor endeksinde %8,1 iyileşme, enerji kullanımında %31,6 verimlilik elde edildiği bildirilmiştir. Alves, Monteiro, Brito, ve Romano (2016) Hvac sistemlerini etkileyen coğrafi konum ve hava koşulları değişimleri dikkate alındığında coğrafi konuma en uygun parametrelerin belirlenmesi işlemi gerçekleştirmiştir.

Bilgisayarlar ve diğer cihazlar artık daha önce yalnızca insanların yetki alanında olan beceriler ve algılar kazanıyor. Yapay zekâ, bir makinenin algılama, akıl yürütme, öğrenme, çevreyle etkileşimde bulunma, problem çözme ve hatta yaratıcılığı kullanma gibi insan zihniyle ilişkilendirdiğimiz bilişsel işlevleri gerçekleştirme yeteneğidir. Makine öğrenimi, veriler üzerinde eğitilen algoritmalara dayalı bir yapay zekâ biçimidir. Bu algoritmalar, açık programlama talimatları almak yerine verileri ve deneyimleri işleyerek kalıpları tespit edebilir ve nasıl tahmin ve öneride bulunacağını öğrenebilir (McKinsey&Company, 2023). Makine öğrenimi yöntemleri kullanılarak diyabet hastalığı sınıflandırılması (Başer, Yangin, ve Sarıdaş, 2021; Dewangan ve Agrawal, 2015), hisse senedi fiyat tahmini (Arslankaya ve Toprak, 2021; Mehtab ve Sen, 2022), karaciğer yetmezliği teşhisi (Saygın ve Baykara, 2021; Wu vd., 2019), trafik kazalarının değerlendirilmesi (J. Singh, Singh, Singh, ve Kaur, 2019;

Yavuz, Ergül, ve Aşık, 2021), yaprak hastalıklarının tespiti (Mohameth, Bingcai, ve Sada, 2020; Yaman ve Tuncer, 2022), kuraklık analizi (Başakin, Ekmekçioğlu, ve Özger, 2019), metin analizi (Kadhim, 2019; Uslu ve Özmen-Akyol, 2021) ve daha pek çok alanda uygulama örneklerine rastlanmaktadır.

LİTERATÜRDE YER ALAN ÇALIŞMALAR

İlgili literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde A. P. Singh vd. (2018)'in çalışmasında birden fazla sensör düğümü ve makine öğrenimi modellerinden yararlanarak bir odadaki kişi sayısının tahmin edilmesine çalışılmıştır. Düşük maliyetli ve müdahaleci olmayan sensörler ile CO₂, sıcaklık, aydınlatma, ses ve hareket değerleri ölçülmüş, elde edilen veriler Doğrusal diskriminant analizi (LDA), ikinci dereceden diskriminant analizi (QDA), destek vektör makineleri (DVM) ve rastgele orman (RF) gibi denetimli öğrenme algoritmaları kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlarda maksimum %98,4 doğruluk ve 0,953 F1 puanı ile odadaki kişi sayısını tahmin edilmiştir. Ramanujam, Sharma, Hussian, ve Perumal (2022) ise benzer yapıyı kullandığı çalışmasında odadaki doluluk sayısını tahmin etmek için derin öğrenme modelleri evrişimli sinir ağı ve uzun kısa süreli bellek modelinin (CNN-LSTM) karışımını, Colace, Laurita, Spezzano, ve Vinci (2022) uzun kısa süreli hafızalı sinir ağı (LSTM) önermiş ve gerçek ortam şartlarında %99.6 doğruluk değeri elde etmişlerdir.

Chen vd. (2016) Singapur'daki Nanyang Teknoloji Üniversitesi'ndeki (NTU) Proses Enstrümantasyon Laboratuvarında CO₂, nem, sıcaklık ve basınç seviyelerini 1 dakikalık örnekleme süresi ile ölçerek yaptıkları çalışmada doluluk tespiti için extreme learning machine (ELM), destek vektör makineleri (DVM), yapay sinir ağları (YSA), K-nearest neighbors (KNN), linear discriminant analysis (LDA) ve classification and regression tree (C&RT) yöntemlerini karşılaştırmışlar ve tespit doğruluğunu %93 civarında gerçekleştirmişlerdir. Chen vd. (2019) benzer veriler üzerinde ham çevresel sensör verilerinden sıralı özellikleri sıfırdan otomatik olarak öğrenmek için Evrişimli Derin Çift Yönlü Uzun Kısa Süreli Bellek (Convolutional Deep Bi-directional Long Short-Term Memory, CDBLSTM) yöntemi kullanmıştır.

Chidurala ve Li (2021) doluluk tespiti için müdahaleci olan sensörlerin doluluk tespiti için yeterli hassasiyete sahip olmadığını belirterek çalışmasında farklı çözünürlüklere sahip üç termal görüntüleme sensörü kullanmıştır. Çalışma sonucunda doluluk tahmini için %99 doğruluk oranı elde etmişlerdir. Yuan, Li, Liu, ve Guan, (2019) çevresel parametreler ile iç mekan doluluğu arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak amacıyla Softmax Regresyon Modeli, ardından Forward algoritması ve Viterbi algoritmasını kullanarak %99 doğruluk oranı elde edilmiştir.

Chitnis, Somu, ve Kowli (2023) sıcaklık, nem ve CO₂ verilerini kullanmış, kişi sayısını tahmin için regresyon, doluluk düzeyini (boş, seyrek, dolu) tahmin için sınıflandırma yöntemlerini uygulamıştır. Tüm çevresel sensör verilerini içeren özellik setlerinin (CO₂, sıcaklık, nem) ve zaman girdilerinin (ay, saat, gün, iş günü) %80'in üzerinde doğruluk sağladığı, geri kalan özellik kümeleri için modelin doğruluğunun %80'in altında olduğu belirlenmiştir. Adaboost ve rastgele orman %90'ın üzerinde doğrulukla en iyi performansı sağlamıştır.

Jagadeesh Simma, Mammoli, ve Bogus (2019) halen yaygın olarak kullanılmakta olan Wifi ağını kullanarak doluluk tahmini yapmaya çalışmıştır. Tang ve Mandal (2019) oda içerisinde insan hareketinden kaynaklanan elektrik alanı bozukluklarını ölçerek insan varlığını tespit etme, pozisyonlarını takip etme ve oda doluluğunu tahmin etme işlemlerini yapmıştır. İnsan vücudunun ortamdaki elektromanyetik gürültüyü alma/toplama özelliği, yürüyüş sırasında elektrik potansiyelindeki değişiklikleri ve soluk alırken akciğerde gerçekleşen kapasitans değişikliklerinden faydalanılan ve altı katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada %98,3 doğrulukla insan tanımlama, %89,03 oda doluluk tahmin doğruluğu elde edilmiştir. Emad-ud-din, Chen, Shen, Wu, ve Para (2023) ise senkronize düşük enerjili, elektronik olarak kesilmiş pasif kızılötesi sensör düğümünden (SLEEPiR, synchronized low energy electronically chopped passive infrared) topladığı verileri Markov Karar Süreci ile değerlendirerek doluluk tahmini yapmıştır.

MEKAN DOLULUK TAHMİNİ ÇALIŞMASI

Bu çalışma kapsamında yapılan örnek uygulamada University of California-Irvine (UCI) veri bankasında yer alan, 10129 kayıttan oluşan sıcaklık, ışık, ses, CO₂ ve PIR vb. 18 sensör verisini içeren “Oda Doluluk Tahmini” (Room Occupancy Estimation) (A. P. Singh vd., 2018) veri seti kullanılmış, farklı makine öğrenmesi yöntemleri ile oda doluluk tahmini sınıflandırma problemi olarak ele alınarak çalışmalar yürütülmüştür.

Yöntemler

Bu çalışmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde Yapay Sinir Ağları (YSA), Karar Ağacı C5.0, Karar Ağacı Sınıflama ve Regresyon Ağaçları (C&RT), Destek Vektör Makineleri (DVM) yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Yapay Sinir Ağları ve içeriğini oluşturan nöronlar, doğal nöronlardan ilham alan modellerdir. YSA modeli bu nöronları bilgiyi işleme sırasında kullanır. Yapay Sinir Ağları, büyük veri setleri üzerinde karmaşık desenleri tanıma ve öğrenme yetenekleri ile dikkat çeker. Her nöron girdileri alır, bu girdileri özelleştirilmiş bir işlemle işler ve bir çıkış üretir. Bu işlem, bir aktivasyon işlevi

kullanılarak gerçekleştirilir. Sigmoid veya ReLU gibi aktivasyon işlevleri yaygın olarak kullanılır (Maind ve Wankar, 2014).

Karar ağaçları çeşitli disiplinlerde karar analizi, istatistik, veri madenciliği ve yapay öğrenme gibi alanlarda kullanılan bir modeldir. Karar ağaçları, karar analizi için görsel bir araç olarak kullanılırken, veri madenciliği alanında veri setlerini açıklamak ve özelliklerin veriyi açıklama yeteneğini değerlendirmek için kullanılır. Karar analizi, mevcut bilgileri, olasılıkları ve yarar değerlerini kullanarak farklı kararlar arasında karşılaştırmalar yapmayı amaçlar ve bu kararları sayısal olarak ifade eder (Uysal ve Güyer, 2014).

Karar Ağacı Algoritmalarından C5.0 ve C&RT (Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları) ise iki farklı karar ağacı algoritmasıdır. C5.0, Quinlan (1993) tarafından geliştirilen bir karar ağacı algoritmasıdır ve özellikle veri madenciliği ve sınıflandırma problemleri için tasarlanmıştır. İlk kez 1986 yılında ID3 ismi ile Quinlan (1986) tarafından ortaya koyulan modelin yine Quinlan tarafından ortaya koyulan C4.5 (Quinlan, 1993) ve genişletilmiş hali olan C5.0 sürümleri bulunmaktadır (Patil, Lathi, ve Chitre, 2012). Veri bölünme noktalarını belirlemek için bilgi kazancı ve entropy gibi ölçüleri kullanır. Esnekliği sayesinde kategorik ve sayısal verilerle çalışabilir.

Diğer yandan, C&RT (Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları), Breiman ve diğerleri tarafından geliştirilen bir karar ağacı algoritmasıdır (Breiman, Friedman, Olshen, ve C. J. Stone, 1984). Hem sınıflandırma hem de regresyon problemlerini çözmek için kullanılabilir ve bölünme noktalarını Gini indeksi ve ortalama kare hata gibi ölçülerle belirler. C&RT, iki alt düğümünün toplam Gini indeksini en aza indirecek şekilde tüm olası rotaları kapsamlı bir şekilde arayarak bir düğümü böler. C&RT genellikle sayısal verilerle daha iyi çalışırken, C5.0 daha esnek bir veri türü desteği sunar. Her iki algoritma da veri madenciliği ve sınıflandırma problemleri için kullanılır, ancak hangi algoritmanın tercih edileceği, veri türü ve problem gereksinimlerine bağlı olarak değişebilir.

Destek Vektör Makineleri (DVM), makine öğrenmesi alanında sınıflandırma ve regresyon problemleri için kullanılan güçlü bir öğrenme algoritmasıdır. DVM, sınıflandırma problemlerinde sınırlayıcı bir hiperdüzlem (decision boundary) bulmak için kullanılır. Aynı zamanda, sistemin karmaşıklığını kontrol etmek ve aşırı uyumu önlemek için yapısal risk minimizasyonu ilkelerini kullanır (Zhao, Li, Liang, ve Wang, 2022). DVM, veri noktalarını sınıflandırma hedefine göre iki sınıfa ayırır ve bu iki sınıf arasında bir hiperdüzlem (decision boundary) oluşturur. Bu hiperdüzlem, mümkün olan en iyi şekilde veri noktalarını ayırmayı amaçlar. DVM'nin eğitim aşamasındaki temel hedeflerinden biri, eğitim verilerine en düşük hata oranıyla uyum bir hiperdüzlemi bulmaktır (Wang vd., 2019).

DVM, aşırı uyum (overfitting) problemini önlemek için yapısal risk minimizasyonu ilkesini kullanır. Bu, sınıflandırma hatası ile birlikte modelin karmaşıklığı arasında bir denge kurmaya çalışır. DVM'nin temel fikri, bir modelin eğitim hatasını en aza indirmek yerine, genellemeyi artırmaya ve modelin farklı veri noktalarına daha iyi uymasını sağlamaya odaklanmaktır. Çekirdek değerini uygulayarak, girdileri farklı sınıfların kolayca ayrılabilirliği yüksek boyutlu bir özellik uzayına eşleyebilir (Rueda, Agbossou, Cardenas, Henao, ve Kelouwani, 2020).

Bulgular

Mekan doluluk tahmininde kişi sayılarının tahminlenmesinde Yapay Sinir Ağları, Destek Vektör Makineleri, C5.0 Karar Ağacı algoritması ve Sınıflama ile Regresyon Ağaçları yöntemleri kullanılmıştır. Tüm yöntemler oldukça iyi sonuçlar vermiş olup (%97 ile %99 doğru tahmin oranları) aralarında küçük farklar bulunmaktadır. Buradan da girdi değişkenlerinin (sensör verileri) mekan doluluğunun otomatik olarak makine öğrenmesi modelleri ile doğru tahmin edilebilmesi için uygun değişkenler olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Makine Öğrenmesi Modelleri Karşıtlık Matrisleri

			Gerçek Değerler							
			Eğitim Kısımı				Test Kısımı			
			0	1	2	3	0	1	2	3
Tahmin Değerleri	YSA	0	5738	0	0	5	2483	0	0	6
		1	1	318	0	0	0	137	0	0
		2	2	2	481	15	0	2	210	12
		3	4	0	40	454	0	0	17	202
	DVM	0	5744	0	0	1	2483	0	0	1
		1	1	319	0	0	0	137	1	0
		2	0	1	508	12	0	2	217	5
		3	0	0	13	461	0	0	9	214
	C&RT	0	5736	0	0	26	2472	0	0	16
		1	0	291	52	1	0	128	18	0
		2	0	29	454	31	0	11	199	10
		3	9	0	15	416	11	0	10	194
	C5.0	0	5744	0	0	1	2481	0	0	3
		1	0	319	0	0	0	136	1	0
		2	0	1	517	1	0	3	217	1
		3	1	0	4	472	2	0	9	216

Tablo 1'de Yapay Sinir Ağları, Destek Vektör Makineleri, Sınıflama ve Regresyon Ağaçları ile C 5.0 Karar Ağacı algoritmasının mekan doluluk tahmininde kişi sayıları tahminleri ve bunların gerçek değerleri verilmiştir. Buna

göre eğitim ve test bölümleri tahminlerinin tüm yöntemler için birbirine yakın değerler ürettiği ve yüksek başarımlar düzeylerine karşın aşırı uyum probleminin de olmadığı görülmektedir. Farklı sınıflar için bazı yöntemleri diğerine göre daha iyi sonuçlar verse de genel değerlendirme yapıldığında C 5.0 karar ağaçları algoritması ile üretilen modelin en iyi sonuçları verdiği söylenebilir.

Tablo 2: Makine Öğrenmesi Modelleri Doğruluk Oranları

		Eğitim Kısımı		Test Kısımı	
		Gözlem Sayısı	Oran (%)	Gözlem Sayısı	Oran (%)
Yapay Sinir Ağları	Doğru	6.991	%99.02	3.032	%98,79
	Yanlış	69	%0.98	37	%1,21
Destek Vektör Makineleri	Doğru	7.032	%99.60	3.051	%99,41
	Yanlış	28	%0.40	18	%0,59
Karar Ağaçları (C&RT)	Doğru	6.897	%97.69	2.993	%97,52
	Yanlış	163	%2.31	76	%2,48
Karar Ağaçları (C5.0)	Doğru	7.052	%99.89	3.050	%99,38
	Yanlış	8	%0.11	19	%0,62

Tablo 2’de makine öğrenmesi yöntemlerinin mekan doluluk düzeyi tahminleri için eğitim ve test bölümlerinde genel doğru tahmin sayıları ve doğruluk oranları (accuracy ratio) verilmiştir. Burada eğitim bölümü için C 5.0 karar ağacı algoritması modeli, test bölümü için destek vektör makineleri modeli en iyi sonuçları vermiştir. Destek vektör makineleri ile üretilen modelin daha tutarlı sonuçlar ürettiği söylenebilir, ancak buradaki farklar çok küçük olduğundan görece çok önemli bir üstünlük olarak da nitelendirilmeyebilir.

SONUÇ

Bina enerji kaynakları yönetimi, bina işletiminde çevre kalitesinin ve enerji tasarrufunun iyileştirilmesine yönelik kritik hedeflerin karşılanmasına yardımcı olabilir. Bu, sakinlerin enerji faturalarını azaltmalarına ve yaşam konforunun kalitesini arttırmalarına olanak tanır. Genel olarak binanın iç mekan konfor koşullarını termal, görsel ve hava kalitesi olmak üzere üç parametre belirler (ASHRAE, 2020). Termal konfor, sakinlerin sıcaklık indeksi ile belirlenir; yardımcı ısıtma ve soğutma sistemi, konforlu bir iç ortam sıcaklığının korunması için kullanılabilir. Görsel konfor parlaklık seviyesiyle belirlenir; iç mekanda istenilen görsel konfor düzeyi için doğal ve yapay aydınlatma armatürleri kullanılmaktadır. Hava kalitesi karbondioksit (CO₂) konsantrasyonunu gösterir; binalarda kabul edilebilir bir CO₂ konsantrasyonu seviyesi için doğal ve mekanik havalandırma sistemleri kullanılmaktadır. Binalarda insan varlığına dayalı iklimlendirme sistemlerinin kontrolünde çeşitli sensörler kullanıldığı görülmektedir. Kişilerin müdahalesini gerektirecek PIR, RFID tag, kamera,

giyilebilir sensörler, koltuk sensörleri veya müdahaleye gerek olmayan CO₂, sıcaklık, nem ve hava basıncı sensörleri kullanılabilir (Chen, Masood, ve Soh, 2016; Zhao vd., 2022).

Bu çalışmada da görüldüğü gibi binalarda doluluk odaklı kontrol işlemi yüksek başarımları ile yapılabilmektedir. Sensörlerden alınan veriler ile kullanılan makine öğrenmesi yöntemleri, birbirlerine kıyasla farklı noktalarda nispeten küçük farklılıklar olsa da, yüksek başarımlı tahminler yapan modeller üretebilmektedir. Agarwal vd. (2010) göre binalardaki toplam enerji kullanımında %15'e kadar tasarruf sağlanabilir. Doluluk bilgisi kullanılan başka bir uygulamada uyarlanabilir aydınlatma kontrolü yapılarak binalardaki aydınlatma için enerji kullanımı %35-75 oranında azaltılabilmektedir. (Leephakpreeda. 2005). Çalışmada kullanılan sensör türleri kullanılarak anlık alınabilecek veri ile makine öğrenmesi modelleri tahminleri elde edilebilir ve iklimlendirme sistemleri bu tahminlerden yola çıkılarak insan müdahalesi olmadan otomatik yollarda gerekli konfor ayarlamalarını yapabilir. Bu turizm, insan yoğun çalışılan bilişim, finans ve diğer bir çok sektörde enerji verimliliğinin artırılmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Agarwal. Y.. Balaji. B.. Gupta. R.. Lyles. J.. Wei. M.. & Weng. T. (2010). Occupancy-driven energy management for smart building automation. *BuildSys '10: Proceedings of the 2nd ACM Workshop on Embedded Sensing Systems for Energy-Efficiency in Building* (pp. 1–6). New York. NY. USA: Association for Computing Machinery.
- Alves. O.. Monteiro. E.. Brito. P.. & Romano. P. (2016). Measurement and classification of energy efficiency in HVAC systems. *Energy Build.* 130. 408–419. doi:10.1016/j.enbuild.2016.08.070
- Arslankaya. S.. & Toprak. Ş. (2021). Makine Öğrenmesi ve Derin Öğrenme Algoritmalarını Kullanarak Hisse Senedi Fiyat Tahmini. *UMAG*. 13(1). 178–192. doi:10.29137/umagd.771671
- ASHRAE. (2020). *Standard 55 – Thermal Environmental Conditions for Human Occupancy*. <https://www.ashrae.org/technical-resources/bookstore/standard-55-thermal-environmental-conditions-for-human-occupancy> adresinden alındı.
- Asim. N.. Badiei. M.. Mohammad. M.. Razali. H.. Rajabi. A.. Haw. L. C.. & Ghazali. M. J. (2022). Sustainability of Heating, Ventilation and Air-Conditioning (HVAC) Systems in Buildings—An Overview. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 19(2). doi:10.3390/ijerph19021016
- Barone. G.. Buonomano. A.. Forzano. C.. Giuzio. G. F.. Palombo. A.. & Russo. G. (2023). A new thermal comfort model based on physiological parameters for the smart design and control of energy-efficient HVAC systems. *Renewable Sustainable Energy Rev.* 173. 113015. doi:10.1016/j.rser.2022.113015
- Başakin. E. E.. Ekmekçioğlu. Ö.. & Özger. M. (2019). Makine öğrenmesi yöntemleri ile kuraklık analizi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 25(8). 985–991. <https://dergipark.org.tr/en/pub/pajes/issue/51127/668116> adresinden alındı.
- Başer. B. Ö.. Yangin. M.. & Sarıdaş. E. S. (2021). Makine Öğrenmesi Teknikleriyle Diyabet Hastalığının Sınıflandırılması. *SDÜ Fen Bil. Enst. Der.* 25(1). 112–120. doi:10.19113/sdufenbed.842460
- Bernardo. H.. Antunes. C. H.. Gaspar. A.. Pereira. L. D.. & da Silva. M. G. (2017). An approach for energy performance and indoor climate assessment in a Portuguese school building. *Sustainable Cities and Society*. 30. 184–194. doi:10.1016/j.scs.2016.12.014
- Breiman. L.. Friedman. J. H.. Olshen. R. A.. & C. J. Stone. (1984). *Classification and Regression Trees*. New York: Chapman & Hall.

- Castillo-González. J., Comino. F., Navas-Martos. F. J., & Ruiz de Adana. M. (2022). Life cycle assessment of an experimental solar HVAC system and a conventional HVAC system. *Energy Build.*, 256. 111697. doi:10.1016/j.enbuild.2021.111697
- Chen. Z., Jiang. C., Masood. M. K., Soh. Y. C., Wu. M., & Li. X. (2019). Deep Learning for Building Occupancy Estimation Using Environmental Sensors. In *Deep Learning: Algorithms and Applications* (pp. 335–357). Cham, Switzerland: Springer.
- Chen. Z., Masood. M. K., & Soh. Y. C. (2016). A fusion framework for occupancy estimation in office buildings based on environmental sensor data. *Energy Build.*, 133. 790–798. doi:10.1016/j.enbuild.2016.10.030
- Chidurala. V., & Li. X. (2021). Occupancy Estimation Using Thermal Imaging Sensors and Machine Learning Algorithms. *IEEE Sens. J.*, 21(6). 8627–8638. doi:10.1109/jsen.2021.3049311
- Chitnis. S., Somu. N., & Kowli. A. (2023). Occupancy estimation with environmental sensors: the possibilities and limitations. *Energy Built Environ.* doi:10.1016/j.enbenv.2023.09.003
- Colace. S., Laurita. S., Spezzano. G., & Vinci. A. (2022). Room Occupancy Prediction Leveraging LSTM: An Approach for Cognitive and Self-Adapting Buildings. In *IoT Edge Solutions for Cognitive Buildings* (pp. 197–219). Cham, Switzerland: Springer.
- Dewangan. A. k., & Agrawal. P. (2015). Classification of Diabetes Mellitus Using Machine Learning Techniques. *IJEAS*, 2(5). 257905.
- Driga. A. M., & Drigas. A. S. (2019). Climate Change 101: How Everyday Activities Contribute to the Ever-Growing Issue. *Int. J. Recent Contrib. Eng. Sci. IT*, 7(1). 22–31. doi:10.3991/ijes.v7i1.10031
- Emad-ud-din. M., Chen. Z., Shen. Q., Wu. L., & Para. E. (2023). Ağ Bağlantılı SLeEpIR Sensörlerini Kullanarak Bayes Filtre Tabanlı Doluluk Tespiti. *IEEE Sens. J.*, 1–1. doi:10.1109/jsen.2023.3304372
- Funk. C., & Hefferon. M. (2019). *U.S. Public Views on Climate and Energy*.
- Jagadeesh Simma. K. C., Mammoli. A., & Bogus. S. M. (2019). Real-Time Occupancy Estimation Using WiFi Network to Optimize HVAC Operation. *Procedia Comput. Sci.*, 155. 495–502. doi:10.1016/j.procs.2019.08.069
- Kadhim. A. I. (2019). Survey on supervised machine learning techniques for automatic text classification. *Artif. Intell. Rev.*, 52(1). 273–292. doi:10.1007/s10462-018-09677-1

- Leephakpreeda. T. (2005). Adaptive Occupancy-based Lighting Control via Grey Prediction. *Build. Environ.*, 40(7), 881–886. doi:10.1016/j.buildenv.2004.08.026
- Li. Q., Zhang. L., Zhang. L., & Wu. X. (2021). Optimizing energy efficiency and thermal comfort in building green retrofit. *Energy*, 237, 121509. doi:10.1016/j.energy.2021.121509
- Maind. S. B., & Wankar. P. (2014). Research paper on basic of artificial neural network. *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 2(1), 96-100.
- McKinsey&Company. (2023). *What is AI?* <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-ai> adresinden alındı.
- Mehtab. S., & Sen. J. (2022). Stock price prediction using machine learning and deep learning algorithms and models. *Machine Learning in the Analysis and Forecasting of Financial Time Series*, 235-303.
- Mohameth. F., Bingcai. C., & Sada. K. A. (2020). Plant Disease Detection with Deep Learning and Feature Extraction Using Plant Village. *Journal of Computer and Communications*, 8(6), 10–22. doi:10.4236/jcc.2020.86002
- Patil. N., Lathi. R., & Chitre. V. (2012). Customer card classification based on C5.0 & CART algorithms. *International Journal of Engineering Research and Applications*, 2(4), 164-167.
- Quinlan. J. R. (1986). Induction of decision trees. *Mach. Learn.*, 1(1), 81–106. doi:10.1007/bf00116251
- Quinlan. J. R. (1993). *C4.5: Programs for Machine Learning*: Morgan Kaufmann.
- Ramanujam. E., Sharma. A., Hussian. J. J., & Perumal. T. (2022). Hibrit bir CNN-LSTM yaklaşımı kullanarak İç Mekan doluluk tahmininin iyileştirilmesi. *2022 Uluslararası Akıllı Kontrolör ve Akıllı Güç için Bilgi İşlem Konferansı (ICICCSP)* (pp. 21–23): Yayıncı: IEEE.
- Rueda. L., Agbossou. K., Cardenas. A., Henao. N., & Kelouwani. S. (2020). A comprehensive review of approaches to building occupancy detection. *Build. Environ.*, 180, 106966. doi:10.1016/j.buildenv.2020.106966
- Saygin. E., & Baykara. M. (2021). Karaciğer Yetmezliği Teşhisinde Özellik Seçimi Kullanarak Makine Öğrenmesi Yöntemlerinin Başarılarının Ölçülmesi. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 33(2), 367–377. doi:10.35234/fumbd.832264
- Shaikh. P. H., Nor. N. B. M., Nallagownden. P., Elamvazuthi. I., & Ibrahim. T. (2016). Intelligent multi-objective control and management for smart energy efficient buildings. *Int. J. Electr. Power Energy Syst.*, 74, 403–409. doi:10.1016/j.ijepes.2015.08.006

- Singh. A. P., Jain. V., Chaudhari. S., Kraemer. F. A., Werner. S., & Garg. V. (2018). Machine Learning-Based Occupancy Estimation Using Multivariate Sensor Nodes. *2018 IEEE Globecom Workshops (GC Wkshps)* (pp. 1–6): IEEE.
- Singh. J., Singh. G., Singh. P., & Kaur. M. (2019). Evaluation and Classification of Road Accidents Using Machine Learning Techniques. *Emerging Research in Computing, Information, Communication and Applications* (pp. 193–204). Singapore: Springer.
- Tang. X., & Mandal. S. (2019). Pasif Elektrik Alan Algılama Kullanılarak İç Mekanda Kullanım Farkındalığı ve Yerelleştirme. *Enstrümantasyon ve Ölçüme İlişkin IEEE İşlemleri*.11. 4535–4549. doi:10.1109/tim.2018.2890319
- Teke. A., & Timur. O. (2014). Assessing the energy efficiency improvement potentials of HVAC systems considering economic and environmental aspects at the hospitals. *Renewable Sustainable Energy Rev.* 33. 224–235. doi:10.1016/j.rser.2014.02.002
- UN. (2015). *Adoption Of The Paris Agreement*. <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf> adresinden alındı.
- UNFCCC. (2023). Decisions taken at the Sharm El-Sheikh Climate Change Conference | UNFCCC. United Nations Framework Convention on Climate Change. <https://unfccc.int/cop27/decisions> adresinden alındı.
- United States Department of Energy. (2023). Solar Energy, Wildlife, and the Environment.
- Uslu. O., & Özmen-Akyol. S. (2021). Türkçe Haber Metinlerinin Makine Öğrenmesi Yöntemleri Kullanılarak Sınıflandırılması. *Journal. of ESTUDAM Information..* 2(1). 15–20.
- Uysal. M., & Güyer. T. (2014). İstatistiksel Veri Analizine İlişkin Genişleyebilir Bir Karar Ağacı Tasarımı. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*. 7(3). 43. doi:10.17671/btd.22414
- Wang. C., Du. J., Chen. G., Wang. H., Sun. L., Xu. K., . . . He. Z. (2019). QAM classification methods by SVM machine learning for improved optical interconnection. *Opt. Commun..* 444. 1–8. doi:10.1016/j.optcom.2019.03.058
- Wu. C.-C., Yeh. W.-C., Hsu. W.-D., Islam. M. M., Nguyen. P. A., Poly. T. N., . . . Li. Y.-C. (2019). Prediction of fatty liver disease using machine learning algorithms. *Comput. Methods Programs Biomed..* 170. 23–29. doi:10.1016/j.cmpb.2018.12.032

- Yaman. O.. & Tuncer. T. (2022). Bitkilerdeki Yaprak Hastalığı Tespiti için Derin Özellik Çıkarma ve Makine Öğrenmesi Yöntemi. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 34(1). 123–132. doi:10.35234/fumbd.982348
- Yavuz. A. A.. Ergül. B.. & Aşık. E. G. (2021). Trafik Kazalarının Makine Öğrenmesi Yöntemleri Kullanılarak Değerlendirilmesi. *UMAG*. 13(1). 66–73. doi:10.29137/umagd.705156
- Yuan. Y.. Li. X.. Liu. Z.. & Guan. X. (2019). Occupancy Estimation in Buildings Based on Infrared Array Sensors Detection. *IEEE Sens. J.* 20(2). 1043–1053. doi:10.1109/jsen.2019.2943157
- Zhao. L.. Li. Y.. Liang. R.. & Wang. P. (2022). A State of Art Review on Methodologies of Occupancy Estimating in Buildings from 2011 to 2021. *Electronics*. 11(19). 3173. doi:10.3390/electronics11193173

Bölüm 20

DEĞİŞEN PARADİGMA:YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİNE KURAMSAL BİR BAKIŞ

Hamide DEĞER¹

ÖZET

1970 lerden itibaren kamu yönetimi anlayışında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Klasik anlamda birbirinden ayrılan, devlete ait olarak görülen kamu sektörü ve özel sektör arasındaki etkileşim giderek artmıştır. Etkileşimin yönünün özel sektörden kamu sektörüne ve dolayısıyla kamu yönetimine kayması ise devlete getirilen eleştirilerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel kamu yönetimi olarak adlandırılan Weberyen bir bürokrasi, hiyerarşi, katı ve merkeziyetçilikle şekillenen bu anlayış, refah devletine getirilen eleştirilerden payını almıştır. Refah devleti anlayışıyla devletin her alanda rol üstlenmesi, giderek büyümesi hem ekonomik olarak kötü etkilenmesine hem verilen hizmetlerin niteliğinde bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Böylelikle özel sektöre has işletmecilik anlayışından yararlanma fikri hasıl olmuş ve geleneksel kam yönetimi düşüncesinde büyük bir kırılma yaşanmıştır. Ortaya çıkan ve yeni kamu işletmeciliği adı verilen bu düşünce bir paradigma olup olmadığı tartışmaları bir tarafa bırakılacak olursa köklü bir değişime sebep olduğu noktasında görüş birliği yaşanmıştır. İşletmecilik değer ve yöntemleriyle neoliberal ekonomiden istifade eden yeni kamu işletmeciliği isim kazanma hakkını doksanlarda elde etmesine rağmen 80lerden itibaren Yeni Sağ hareketiyle uygulama alanı bulabilmiş ve kendisine eklemlenen farklı düşüncelerle günümüze kadar ise varlığını devam ettirmektedir. Bir taraftan büyük eleştirilere maruz kalan Yeni Kamu İşletmeciliği'nden diğer taraftan her alanda yararlanmaya devam edilmektedir. Çalışma boyunca, Yeni Kamu İşletmeciliği'nin temel felsefesine, etrafındaki tartışmalar bağlamında ve tarihsel serüvenine bakılarak anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu İşletmeciliği, Geleneksel Kamu Yönetimi, Yeni Sağ, İşletmecilik, Kamu Tercih Teorisi

¹ Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hdeger@bingol.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3666-4311

NEW PUBLIC MANAGEMENT

ABSTRACT

Since the 1970s, there have been significant changes in the public administration approach. The interaction between the public and private sectors, which are seen as belonging to the state, which has been separated from each other in the classical sense, has increased gradually. The shift of the direction of interaction from the private sector to the public sector and thus to the public administration has emerged as a result of the criticisms brought against the state. This understanding, shaped by a Weberian bureaucracy, hierarchy, rigid and centralization, called traditional public administration, has received its share from the criticisms against the welfare state. The role of the state in every field with its welfare state understanding and its growing growth has caused a bad economic impact and a decrease in the quality of the services provided. In this way, the idea of benefiting from the private sector management approach has been created and a great break has been experienced in traditional cam management. There is a consensus that the emergence of this idea, which is called new public business, is a paradigm and, if the discussions are left aside, it causes a radical change. Although the new public enterprise benefiting from the neoliberal economy with its business values and methods gained the right to gain a name in the nineties, it has been able to find a field of application with the New Right movement since the 80s and continues to exist with different ideas added to it to the present day. New Public Management, which has been subjected to great criticism on the one hand, continues to benefit in every field on the other hand. Throughout the study, the basic philosophy of New Public Management will be understood in the context of the discussions around it and its historical adventure.

Keywords: New Public Management, New Right, Manageralism, Public Choice Theory

GİRİŞ

Yeni Kamu İşletmeciliği en net ifadesiyle geleneksel kamu yönetimi anlayışına tepki olarak ortaya çıkan yeni bir yönetim anlayışıdır. 80 lere kadar devam eden geleneksel kamu yönetimi anlayışı, Yeni Sağ olarak tanımlanan hareketin uygulamalarıyla yerini Yeni Kamu İşletmeciliği'ne bırakmaya başlamıştır. Ancak bu yeni anlayış, bir anda ortaya çıkan bir anlayış değildir. Temelinde Foucault'nun "*gouvernementalite*" dediği yani bir yönetim meselesine dayanmaktadır. Foucault, 1978'de College de France'ta verdiği derslerde dünyada bir yönetim krizi olduğundan bahsetmektedir. Yönetimin ise ; "idareden eğitime kadar insanlara kılavuzluk eden kurum ve pratikler bütünü" olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu krizin gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler

arasında olduğu gibi hem Batı’da hem sosyalist kesimde mevcut; insanların yönetilmelerine dair bir memnuniyetsizlik ve rahatsızlık içinde olduğu ve bu durumun da bir yönetim krizi oluşturduğundan bahsetmektedir.(Foucault, 2000a: 316; 2001c [1994]: 912-913 akt. Kaya, 2011: 198) Devlet ve ekonomi arasındaki çekişmeye dayanan bu “yönetimsellik krizi” kimi zaman ekonomi yani piyasa temelli anlayış lehine kimi zaman da devlet lehine olmuştur. Ancak Refah Devleti anlayışı sonrası devletin ekonomik anlamda olumsuz etkilenmesi, özellikle 1973’teki petrol krizinin yarattığı ekonomik bunalım, işsizlik gibi ekonomik sonuçlar devlet aleyhinde fikirlerin güçlenmesine neden olmuştur. Toplumsal ve siyasal olarak 68 olaylarıyla başlayan gençlik hareketinin kitlesel bir harekete dönüşmesi, Vietnam Savaşı’nın yarattığı tepkisellik ile tüm dünyada yeni bir döneme girileceği anlaşılmaktaydı. Yönetimden ve devletten duyulan rahatsızlık artık her alanda dillendirilmeye başlanmıştır. Schumacher’in Küçük Güzeldir (Small is Beautiful) (Schumacher, 1973) kitabının kapığında “Önceliği İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı” ifadesi ile daha çok büyüme, kar elde etme uğruna insanı yok sayan bu yönetim anlayışına tepki gösterilmiş ve devletin minimal halinin insani bir yönetim için kabul edilebilir olduğu iddiası giderek güçlenmiştir. İnsanların artan talep ve beklentileri devletleri yönetim anlayışlarında değişime gitmeleri noktasında zorlayıcı olmuştur. ”Hikmeti hükümet” anlayışında büyük bir kırılma yaşanmış, güçlü, büyük ölçekli ekonomiye dayalı devlet aklı yerini piyasanın işleyişini kolaylaştıran, kamu yönetiminde özel sektörün işleyiş ve tarzını benimseyen bir yönetim anlayışına bırakmıştır. Geleneksel kamu yönetimi, eleştirilerden payını alarak, Yeni Kamu İşletmeciliği ise bir çare olarak görülmüştür. İşletmecilik ve neoliberal ekonomi anlayışının temelini oluşturduğu Yeni Kamu İşletmeciliği hem teorik olarak bir paradigma değişimi olarak görülüp görülmediği hem pratikteki hali itibariyle canlı bir tartışma ortamı yaratmıştır. Esnek yapısı itibariyle birden fazla teorinin oluşumuna zemin hazırladığı yeni anlayış, günümüze kadar değişen yönetim anlayışlarına ek olarak farklı teorileri bünyesine katarak yoluna devam etmektedir.

YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kamu yönetimi anlayışı eski tarihten itibaren tartışmalara konu olmuştur. Tartışmalar genelde kamu yönetiminin iktisadi, siyasi ve sosyal hayata ne ölçüde müdahil olabileceği, sınırlarının nerede başlayıp biteceği şeklinde cereyan etmiştir. Yönetim anlayışında kamu ve özel yönetim etkileşimi 50 ve 60 lardan itibaren devam etmekteydi. Özel şirketler kamu kurumları gibi Weberyen bürokrasi ve hiyerarşiye dayalı yönetilir vaziyetteydi.(Hughes, 2014:15) Ancak özel şirkette bu katı yönetim giderek eleştirilir olmaktaydı. Bu nedenle Hughes,

değişen yönetim anlayışındaki ilk önemli adımın 1968’de İngiltere’deki Kamu Hizmeti’nin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili yayınlanan Fulton Raporu olduğunu iddia etmektedir. (Hughes, 2014:150) Ancak Fulton Raporu’ndan önce 1961’de oluşturulan Plowden Komitesi;

“...özel sektör tekniklerinin uygulanmasına dönük ilginç öneriler getirmiştir. Bütçede harcama ve vergi kalemlerinin birleştirilmesini istemiş, kamu görevlilerinin karşılaştıkları sorunları çözme sürecinde etkin olmadıklarını gündeme getirmiş ve elitist yaklaşımlar ortaya atmıştır” (Kalkınma Bakanlığı, 2014:17)

Böylelikle 1960lardan itibaren yönetim anlayışındaki bir değişim talebinin başladığı söylenebilmektedir. Akademik olarak ise ilk olarak 1983’te kamu işletmeciliği kavramının ortaya çıktığı görülmektedir. Kaliforniya Üniversitesi’nde James Perry ve Kenneth Kraemer “Public Management: Public and Private Perspectives” başlığıyla bir kitap yayınlamışlardır. (Perry and Kraemer, 1983) Kitapta yeni bir kamu işletmeciliği biliminin doğduğu ilan edilmiştir. Bu yeni bilim ise dört maddeye odaklanmıştır. a) kamu örgütleri sahip oldukları görevlerin yol ve yöntemlerini anlamak ve geliştirmek b) özellikle yürütme gücünü temel almak c) kamu yöneticilerinin daha donanımlı olmalarının sağlanması d) kesimler ve örgütler arası karşılaştırmalı bir yöntem izlemek (Üstüner, 2000: 16) Üstüner, yeni iddiasının temellendirilemediği bu yaklaşımın indirgemeci bir bakış açısına sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısının da kamu işletmeciliği kavramını kullanım açısından 80lere gelindiğinde bir krize soktuğunu da eklemektedir. (Üstüner, 2000: 17) Böylelikle sonrasında ortaya çıkan kavramın neden yeni kamu işletmeciliği olarak tanımlandığı sorusunun cevabı da verilmektedir. Diğer taraftan bu soruya 1960 larda ortaya çıkan ve sosyal adaleti önemseyen Yeni Kamu Yönetimi (New Public Administration)’nden farklı olduğunun vurgulanması açısından kullanıldığı cevabı da verilmektedir.

1970’lerin sonlarından itibaren İngiltere’de Margaret Thatcher, sonrasında ABD’de Ronald Reagan’ın başa geçmesiyle uygulama olarak YKİ görülebilmektedir. Ancak kavramsal olarak YKİ’nin kullanılışı ilk olarak 1991’de Christopher Hood tarafından olmuştur. (Ateş, 2011: 187)

1992 yılına gelindiğinde ise Osborne ve Gaebler Hükümeti Yeniden İcat Etmek (Reinventing the Gouvernment) bir kitap yayınlamışlardır. Bu anlayışa göre; artık devlet/yönetim “kürek çeken değil dümeni idare eden” olarak tanımlanmaktadır. Burada yönetimin değiştirilmesi noktasında dört temel kriterden bahsetmişlerdir. Bunlar; 1- Kırtasiyeciliğin azaltılması 2- hizmeti kullananlara öncelik verilmesi 3- Sonuç odaklılık 4-“daha az hükümetle daha

fazla üretkenlik” (Hughes, 2014:155-156) Clinton Hükümeti'nin oldukça yararlanacağı bu kitaptan yararlanarak, Gore Raporu ortaya konmuştur.

YKİ olarak ortaya çıkan yeni yönetim anlayışı farklı şekillerde de tanımlanmıştır:

“Arz-yönlü yönetim (supply-side management) (Carroll, Fritscler ve Smith, 1985), “işletmecilik/yöneticilik” (manageralizm) (Pollitt, 1990), “girişimci devlet” (entrepreneurial government) (Osborne ve Gaebler, 1992)”(Ömürgönülşen, 2003:7)

Hughes da YKİ yerine kamu işletmeciliği kavramını kullanmayı tercih etmektedir.YKİ'nin geçirdiği değişimleri gözönünde bulundurulduğun, kamu işletmeciliğinin daha işlevsel olduğunu düşünmektedir.(Hughes, 2014)

YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ'NİN İÇERİĞİ VE TEMEL İLKELERİ

YKİ, kamu yönetiminde özel sektör yönetim anlayışının benimsendiği bir dönüşümü içermektedir. YKİ kavramı yerine Yeni Kamu Yönetimi kavramını kullanan Eryılmaz, YKİ'nin Türkçe'de kamu iktisadi teşebbüsleri olarak anlaşılma ihtimaline karşı bu tercihte bulunduğunu ifade etmektedir. Yeni Kamu Yönetimi'ni Eryılmaz şu şekilde tanımlamaktadır: Geleneksel Kamu Yönetimi'nden farklı olarak Yeni Kamu Yönetimi, yönetimin organizasyonu ve işleyişinde piyasa ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemekte, rekabet ve piyasadan daha fazla istifade eden, çıktı odaklı, “vatandaş merkezli yaklaşımın ve özel sektör yöntem ve tekniklerinin kamuda da uygulanması”na dayanan bir anlayıştır. (Eryılmaz, 2014: 57)

Ömürgönülşen, 80ler ve 90larda özellikle Batılı ülkelerinin katı, hiyerarşik geleneksel kamu anlayışından “esnek, piyasa-temelli ve müşteri odaklı” bir “kamu işletmeciliği”ne doğru bir geçiş olmakta, “paradigma değişimi olarak algılanan bu değişim” hala devam etmektedir. (Ömürgönülşen, 2003:5) Karcı'ya göre YKİ, “kamu yönetiminde işletme anlayışının değer ve yöntemlerinin kullanılmasına” dayanan bir anlayıştır. (Karcı, 2008: 45)

“Yeni kamu işletmeciliği; kamu hizmetlerine ilişkin yeni bir yönetim bakışının eski tarz kamu yönetiminin yerini almasına, yerinden yönetimi ve şirketleşmeyi içerecek şekilde kamu hizmetlerini yeniden yapılandırmaya, kamu hizmetlerinde piyasa ya da yarı-piyasa tarzı hizmetlere yer vermeye çalışan bir yaklaşımdır “(Lapsley, 1999: 201 aktaran Yıldırım, 2011:190)

Sobacı da YKİ'nin paradigma olarak bir değişim yarattığını, geleneksel bürokratik anlayış yerine daha esnek, piyasa merkezli, müşteri esaslı ve sonuçları önemseyen yeni bir yönetim getirdiğini ileri sürmektedir. (Sobacı, 2005:167)

YKİ, geleneksel kamu yönetiminin eksikliklerine tepki olarak, devletin küçülmesi anlayışı çerçevesinde kamu yönetiminde özel sektörün sadece teknik

kısımlarından değil, “değer ve ilkelerinden” de yararlanmasına dayanan yönetim anlayışındaki değişiklik olarak özetlenebilir. Hangi ilkeleri barındırdığına bakıldığında ise; Hood, YKİ için yedi temel elementten bahseder:

- 1-Kamu sektöründe profesyonel yöneticilik
- 2-Belli standartlar ve performans ölçümleri
- 3- Çıktılara daha fazla vurgu
- 4- Kamu sektöründe birimlerin ayrıştırılması
- 5- Kamu sektöründe daha büyük bir rekabete geçiş
- 6- Özel sektör tarzı yönetime vurgu
- 7- Kaynak kullanımında tutumluluk ve disiplin (Hood, 1991: 4-5)

Pollitt ise yeni yönetim anlayışının şu unsurları barındırdığını ifade etmektedir.

a) Yönetimde süreçten ziyade üretim ve sonuca odaklanması b) Performans ölçütleri ve standartlarına bir kayma c) hiyerarşik bürokrasi yerine özelleştirilmiş “zarif” “düz” ve otonom bir örgütselilik d) Hiyerarşiye dayalı ilişkiler yerine sözleşmeye dayalı ilişkiler e) Kamu hizmetleri sunulurken piyasadan daha fazla yararlanmak f) Kamu ve özel sektör arasındaki sınırlarda belirsizlik g) “Evensellik, eşitlik, güvenlik ve direnç” yerine etkinlik ve bireyciliğe dayalı değer sistemi (Pollitt, 2001 aktaran Hughes, 2014:167-168)

Osborne ve Gaebler ise yeni yönetim anlayışını devletin yapması gerekenler üzerinden açıklamaktadırlar. Onlara göre; “mal ve hizmet üreten firmalar arasında rekabet”i sağlamalı, kurumların dikkatini “girdilerden çıktılara yönlendirmeli”, “kamu kurumları çevrelerini müşteri olarak tanımlamalı”, kurumlar para harcamayı değil kazanmayı da amaçlamalı, bürokrasiye dayalı mekanizmalar yerine piyasaya dayalı mekanizmalar tercih edilmeli...(Osborne, Gaebler, 1993: 19-20 aktaran Eryılmaz, 2014:54-55)

Ömürgönülşen (2003:22) ise YKİ'nin ilkelerini şu şekilde ele almaktadır:

Piyasa mekanizmalarının kullanılarak, kamuda rekabeti sağlamak ve işletme niteliği kazandırmak, kamu hizmetlerinde “rasyonel, stratejik” ve “amaca yönelik” bit tarz benimsemek, kamu kuruluşların hizmetlerinde 3E (ekonomiklik, etkinlik, etkililik) ile hareket ederek çıktılara odaklanmak, kamuda hiyerarşinin azaltılarak “maliyet bilinci” ve “tutumluluk” ilkelerinin benimsenmesi, “geleneksel kamu bürokratlarını kamu işletmecilerine dönüştürmek”, daha esnek ve performans ölçümlü insan kaynaklarına geçmek. Aşağıdaki tablo ile geleneksel kamu yönetimi ve buna tepki olarak ortaya çıkan yeni kamu işletmeciliği anlayışı arasındaki temel farklar daha iyi anlaşılabilir.

	Geleneksel Yönetim	Yeni Yönetim
Yapı	<ul style="list-style-type: none"> Katı örgüt yapısı • Merkeziyetçi • Katı Hiyerarşi • Geniş Merkez • Hizmet Devleti • Büyük Ölçekli Yapı • Bürokrasi Yönelimli 	<ul style="list-style-type: none"> • Esnek örgüt yapısı • Adem-i Merkeziyetçi • Yumuşak Hiyerarşi • Dar Merkez-Geniş Çevre • Minimal Devlet • Küçük Ölçekli Yapı • Piyasa Yönelimli
Roller İlkeler Politikalar	<ul style="list-style-type: none"> • Yönetim (Administration) • Örgüt Merkezli • Kurallara Bağlı, Yakından Kontrol • Sevk ve İdare • Sabit Ücret • Bürokrat Tipi Yönetici • Az Yetkili Yönetici • Gizlilik • Hizmetlerde Nicelik • Üst Yöneticiye Bağlı Değerlendirme • Kapalı Enformasyon Kanalları • Yetkiyi Toplayan • Risk Almakta İsteksiz • Kuralcı ve Kırtasiyecici • Girdi ve Süreç Odaklı • Birey Yönelimli 	<ul style="list-style-type: none"> • İşletme (Management) • Müşteri-Vatandaş Merkezli • Performans Hedefli Denetim • Yönetişim • Performansa Bağlı Ücret • Girişimci Yönetici • Yetkilendirilmiş Yönetici • Şeffaflık • Hizmetlerde Kalite • Çok Yönlü Değerlendirme • Açık Enformasyon Kanalları • Yetkiyi Paylaşan • Risk Almakta İstekli • Vizyon Sahibi e Esnek • Çıktı ve Sonuç Odaklı • Ekip Yönelimli

Bkz. Eryılmaz, 2014:58

Geleneksel kamu yönetimi anlayışına tepki olarak ortaya çıkan yeni kamu işletmeciliği için birbirinin zıddı demek bu anlamda daha doğru olacaktır. Tablodaki karşılaştırma ile kendisini geleneksel kamu üzerinden inşa eden yeni anlayışın özellikleri daha net şekilde ortaya çıkmaktadır.

YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ'NİN KURAMSAL DAYANAKLARI

YKİ, birden fazla teorinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Hood (1991: 5-6) YKİ'nin iki düşünce akımının evliliğinden ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki, II.Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Kamu Tercih Teorisi, işlem maliyet teorisi, asil vekil teorisi üzerine inşa edilen yeni kurumsal ekonomi, diğeri de kamu sektöründeki "işletmecilik" dalgasıdır. Genel başlıklar olarak sıralandığında Neoliberal ekonomi, Kamu Tercih Teorisi, İşletmecilik ve YKİ'nin uygulama halini alan Yeni Sağ hareketi ortaya çıkmaktadır.

A. İşletmecilik

YKİ'nin isminden de görüleceği üzere yönetim yerine işletme kelimesinin kullanılması işletme yöntemlerinin esas alınacağını göstermektedir. Refah politikalarıyla birlikte şirketler küçülmüş ve daha “esnek ve enerjik” yapılara dönüşmüştür. Kamu kurumları giderek hantallaşırken, özel şirketlerdeki verim artışı, genelde ve özellikle halkta hem hizmetlerde kalite beklentisinin artmasını hem kamu kurumlarına güvensizliği ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir. (Ateş, 2011:183-184-185) Böylelikle Eryılmaz'ın (2014:52) ifadesiyle “yönetim yönetimidir” anlayışından hareketle özel sektör yönetiminin yani işletmeciliğin kamu sektörüne de aktarılması amaçlanmıştır. Hiyerarşik yapının kamunun aksine katı, dik şekilde değil, yatay ve esnek olarak şekillendiği, piyasa sisteminin işletildiği, rekabetin arttırılmasına dönük uygulamalara geçildiği yeni bir yönetim anlayışına geçmek istenmektedir. (Usta, Tuncer, 2013:187) İşletmecilik, bilhassa geleneksel kamu işleyişindeki “verimsiz” hususları ele alarak “adem-i merkezîyetçilik-desantralizasyon, serbestleşme-deregulasyon, yetkilendirme-delegasyon” kriterlerini sunmuştur. Keza kamu yönetiminde toplam kalite, performans denetimi, stratejik yönetime gibi işletmecilik teknik ve yöntemlerine ek olarak hesap verilebilirlik, şeffaflık gibi değerleri de bünyesine katan yeni bir yöntem olarak YKİ'ye geçiş olmuştur. (Akbulut, 2007:78)

Sözen ise işletmeciliğin temel hareket noktasını şu şekilde sıralamıştır:

“Yönetim (management), idareden (administration) üstündür.

Özel kesim yönetimi, kamu kesiminden üstündür.

İyi yönetim, ekonomik ve sosyal sorunları çözmeye tek yoldur.

Yönetimin kendine özgü bir bilgi sistematığı vardır ve bu evrenseldir, dolayısıyla kamu kesimi de dahil her yerde uygulanabilir.” (Sözen,2005:56-59 aktaran Eryılmaz, 2014: 52)

B. Kamu Tercihî Teorisi

1960larda Minnowbrok Konferansı'yla başlayan geleneksel kamu yönetimine “meydan okumalar” 1970'lerde Kamu Tercihî Teorisi'yle gündemin temel konusuna dönüşmüştür. İlk olarak 1960 larda Tullock ve Downs gibi araştırmacıların geliştirdikleri bürokrasi analizlerine dayanan Kamu Tercihî Teorisi'ni Buchanan, “iktisadın araç ve yöntemleri ile siyasî karar alma sürecinin analizi” şeklinde tanımlamıştır.(1979: 184 aktaran Kurun, 2018:87) Piyasadaki tüm aktörlerin rasyonel aktörler olduklarını ve kendi çıkarlarına göre hareket ettiğini savunan bu teori, bundan politikacıların ve bürokratların azade olmadığını onların da gerek bütçe gerek oy kaygısıyla maksimum karı amaçladığını ileri sürmektedir. (Çoban, 2003: 80-87) Bu nedenle bürokratların sözleşme teorisiyle astın üste itaat ettiği, politik müdahale ile devletin piyasanın

çıkmaza girdiği anda müdahale edebileceği, bireysel rasyonellikle de herkesin rasyonel davranarak maksimum kar peşinde koştuğu yani “homoeconomicus” olduğu düşüncesi ile şekillenmiştir. Bu nedenle farklı çıkar grupları arasında seyreden çıkar ilişkilerine devlet müdahale etmemeli ve bu ilişkinin sağlıklı şekilde yürümesini sağlamalıdır. Geleneksel yönetimin bu anlamda sorunlu olduğu ve yönetimin giderek özel sektör benzeri şekilde yapılanmasını ve devletin hizmet sunduğu alanları gerekirse özelleştirmesine dayanan Kamu Tercihi Teorisi’nden özellikle Yeni Sağ oldukça etkilenmiştir.

C. Yeni Sağ

70’lerin sonlarından itibaren hükümetler yönetsel kriz olduğu düşüncesine ikna olmuşlardır ve reformlar ortaya koymuşlardır. İlk olarak 1979’da İngiltere’de Thatcher , Amerika’da Reagan ile başlayan bu süreç sonrasında küresel bir hal almıştır. Devleti küçültmek, piyasa mekanizmalarının tercihi, özel sektör yönetiminin benimsenmeye başlanması, özelleştirmeler gibi pek çok uygulamalar bu dönemde başlamıştır. Ancak Avustralya, Yeni Zelanda gibi sol partilerin iktidarda olduğu yerlerde de bu politikalar uygulanmaya başlamıştır. Ömürgönülşen’in ifadesiyle bu reformlar için “liberal kampta olmanın zorunlu olmadığı” sonucu ortaya çıkmaktadır. (2003:27) Geleneksel kamu yönetiminin eksik yanları nedeniyle yönetim düşüncesinin değişmesi gerektiği sadece “Yeni Sağcı hareketin değil, neo-Marksist, çevreci, feminist, ve ırkçılık karşıtı sosyal hareketler”de de ortaya çıkan bir hareket olmuştur.(Ömürgönülşen, 2003:27)

Ateş ise başta Yeni Sağ düşüncesinin ilk olarak özelleştirme ile yani “mülkiyet değişimi”nin devletten özele kayması halinde sorunların çözümü olarak gözüktüğünü ancak sonrasında kamu yönetimin özel sektöre göre yeniden yapılandırılması düşüncesinin hasıl olduğunu ifade etmektedir. (Ateş, 2011:185-186) Nitekim YKİ’nin oluşumuna giden süreç bu şekilde başlamıştır.

Nihayetinde Liberal Yeni Sağ ve Muhafazakar Yeni Sağ’ın birleşmesiyle ortaya çıkan Yeni Sağ; “devletçilik karşıtı, özel sektör iyi, devletin zor kullanmaması” fikriyle “yasa ve düzen, kamusal ahlak ve ulusal kimlik”e (Eryılmaz, 2014:51-52) vurgu yapan bir düşünce olarak 1980 lerde ortaya çıkmış ve küresel bir hal almıştır.

D. Neo-Liberalizm

Yeni Sağ hareketini şekillendiren yeni kurumsal ekonomi olarak da adlandırılan iktisadi yaklaşımdır.

“Yeni sağın siyaset tarzı ve yönetim rasyonelitesi toplumsal ve siyasal alanın doğrudan ve koşulsuz olarak piyasanın güdümüne girmesini sağlamaktır. Friedmancı ve Hayekçi yeni liberal ekonomik politikalar, özelleştirmelerle

devletin küçültülerek ekonomiden tamamen elini çekmesine ve “piyasa alanının genişletilmesine“ dayanır.” (Keane, 1994:31 aktaran Ateş, 2009: 33)

Refah devleti politikalarının ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesi, devletin her alanda hizmet yürütücü olarak tek başına var olması, bireysel ve girişimci ruhun bu anlamda olumsuz etkilendiği ve varoluşsallığını sağlayamadığı düşüncesine dayanan ve yeni liberalizm olarak da adlandırılan bu yaklaşım “devletin kamusal malların üretimi için bir aygıt olduğunu dolayısıyla ona ancak piyasa işlemlerinin bireylerin istedikleri şeyleri karşılayamaması durumunda başvurulması”ni öngörür.(Barry, 2018:116) Devletin varoluşsal amacı olarak piyasada herhangi bir aksaklık olması durumunda onun daha iyi işletilebilmesi adına olmaktadır. Sosyal devlete getirilen eleştirilerden neşet eden piyasa merkezli bu yeni liberal anlayışı Erdoğan; “klasik siyaset ve iktisat teorisinin bir restorasyonu veya bir aslına dönüş hareketi” olarak tanımlamaktadır. (Erdoğan, 1998: 14: aktaran Ateş, 2009: 33)

YKİ'nin teorik altyapısının oluşmasında, Yeni Sağ politikalarında keza işletmecilik anlayışının da temelinde neoliberal anlayış bulunmaktadır. 1960'lardan itibaren sosyal devletin, refah politikalarının, Keynesyen ekonominin devlet eksenli yönetim anlayışına liberal, özel ve piyasa olarak adlandırılabilir üçlünün getirdiği eleştirilerle beraber devletin minimize edilmesi ve piyasa sistemine dayalı düşüncenin her alanda hakim kılınmaya çalışılmasına dayanan iktisadi yaklaşımdır.

YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ'NE GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Günümüze kadar devam eden hala etkililiğini sürdüren YKİ'ye eleştiriler de gelmektedir. İlk olarak adındaki “yeni” ifadesinin hangi alanda bir yeniliği getirdiği düşüncesi gözle görülür ilk eleştiri olmaktadır. Zira yeni iddiasıyla ortaya çıkan bir anlayışın bu iddiayı yansıtmadığı, yönetimin eski sorunlarının hala devam ettiğine yönelik bir eleştiridir.(Kurt, Uğurlu, 2007: 36) YKİ'nin temel sorununun ise geleneksel kamu yönetiminin eksiklerine vurgu yaparak kendisini var ettiği, dikkatleri sadece eski yönetimin kötülüğüne çekerek kendisinin ortaya yeni bir şey koyamadığı yönündedir.

YKİ'nin getirdiği zorluk olarak ise refah devletine ve eski yönetime yönelik eleştiriler devletin harcamalarının azaltılması gerektiği yönündeyken, yeni yönetim anlayışı için “yeni bir sitem inşa”sı ortaya çıkmış ve bu da oldukça masraflı olmuştur. Bu yeni kurum ve yönetimin inşası ise oldukça yavaşlatıcı etkiye sahip olması itibariyle eskiye yapılan eleştirinin yeni yönetimde de devam etmesine dair eleştiriler ortaya çıkmıştır.(Mehde, 2006:70 aktaran Usta, Tuncer, 2013: 189)

YKİ'nin isim babası olan Hood tarafından dile getirilen bir eleştirisi de kamu yararını gözettiğini iddia eden YKİ'nin aslında böyle bir amacının imkansız hale geldiğini çünkü yönetimin profesyonel kamu yöneticilere devriyle oluşan bu yeni yönetici elite bir bölünmenin ortaya çıktığını ve bu yönetimin de bu kesime hizmet ettiğine dairdir. (Hood, 1991: 9)

En önemli eleştirilerden biri ise kamu hizmeti değerlerinin, YKİ'nin vatandaş müşteri olarak görmesi düşüncesiyle yarattığı tezattır. Çünkü "müşteri" kavramı bir iş ilişkisini ortaya çıkarmakla birlikte devam ettirilmesini ve nihayetinde bitirilmesini getirmektedir. Ancak anayasada öngörülen "vatandaşlık" kavramı ise, "sürekli yükümlülükleri ve belirli kamu hizmetlerinden faydalanmanın zorunlu olduğu" bir temele dayanmaktadır. (Akar, 2018:486) Bu anlamda YKİ'nin kamuda özel sektör değerlerinin uygulanması düşüncesi hem eksik hem de yetersiz olmaktadır. Çünkü devlet/kamu ve vatandaş ilişkisi iki tarafa da belli sorumluluklar ve ödevler yüklemektedir. Pollitt; "kamu hizmeti tüketicileri hiçbir zaman sadece tüketici değildiler, onlar her zaman vatandaşdır" olarak tanımlamaktadır. (Pollitt, 1993:125-126 aktaran Hughes, 2014: 178)

Ayrıca YKİ'nin net sınırları, özellikleri net bir teori olarak çizmenin imkansızlığı da önemli bir eleştiridir. Bu da yeni yönetim anlayışının bir paradigma değişimi olmasının imkansızlığı tartışmalarına önemli bir dayanak sağlamaktadır. Diğer taraftan YKİ'nin ne olduğu konusunda tam bir mutabakat sağlanamamaktadır. Hood dahi, iki yazarın YKİ için aynı şeyleri sıralamasının mümkün olmadığını dile getirmektedir. (Hood, 1991)

YKİ'nin çözüm olarak öne sürdüğü özelleştirme, özel sektör yönetiminin yaratacağı verimlilik ve etkinlik iddiasının da tam olarak gerçeği yansıtmadığı eleştirileri de devam etmektedir. (Bozlağan, Demirkaya, 2008:14-16 aktaran Akar, 2018: 486) Nitekim personel performansının ölçüldüğü ve verilen ücretin buna göre değiştiği anlayışı da memurun kazanmış haklarına zarar vermesi açısından bazı sorunlar doğurmaktadır.

Son olarak da YKİ'nin evrensel olduğu iddiasının mümkün olmadığı düşüncesi yönündedir. Çünkü dünyada "...her ülkenin hatta her kurumun kendi yönetsel kültür ve ihtiyacına" (Ateş, 2011:189) göre değişen bir yönetim anlayışı söz konusudur. Bu nedenle YKİ'nin uygulamaya konması dahi büyük oranda farklılıklar yaratacaktır. Ülkelerin yönetim kültürlerin ek olarak başa gelen iktidarlara göre değişebilen uygulamalar söz konusudur. Böylelikle her yerde geçerli ve aynı olan evrensel bir YKİ mümkün gözükmemektedir.

SONUÇ

Yönetim anlayışının ya da çalışmanın girişinde ifade edildiği şekliyle "hikmeti hükümet"'in nasıl değiştiği bir çırpıda anlatılsa da aslında burada

sürekli çatışan kavramlar ve onun gerisinde bazı anlayışların olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Tarihi, siyasi ve sosyal olaylar elbette belirleme veya yön değiştirmeye etki etmektedirler ancak yine de sıradan bir “yönetimsellik” krizinden ziyade yönetmeye istekli aktörlerin çatışması, iktidar ve ona sahip olma çatışmasının bu tartışmaları ve bu değişimleri tetiklediğini bilmek gerekmektedir. Ekonomi-siyaset, siyaset-iktidar, devlet-ekonomi, devlet-piyasa, siyaset-piyasa gibi çatışmalar ve iktidarı elde etme düşüncesi ülkeleri, insanlığı ve düşünceleri uçtan uca savurarak yönlendirmiştir. Özellikle modern dönemle beraber ulus devletlerin inşası, evrenselleşmesi oldukça çetrefilli ve karmaşık bir tarihle toplumları karşı karşıya getirmiştir. İmparatorlukların esnek, geniş, yatay ve ademi merkezîyetçi yapısından ulus devletin tek tip, sınırları belli, katı, hiyerarşik ve merkezi yapısına geçmek, kurumsallaşmak özellikle Türkiye tarihi açısından sancılı bir seyir arz etmiştir. Bu durumun evrenselleşmesi için uluslararası bir zorunluluk dayatılmış ve kısa bir sürede eksik veya yanlış da olsa bu süreç tamamlanmıştır. Ancak bugün gelinen noktada hatta daha öncesinden itibaren en yakın tarih olarak II. Dünya Savaşı’ndan sonra tekrar bir değişim fırtınası özellikle ekonomik olarak kendisini dayatmaya ve ideal seviyesine ulaşmış ulus devletleri başka bir şeye dönüşmeye zorlamaya başlamıştır.

Tüm bu değişimlerden toplumlar da etkilenerek sosyal hareketlere dönüşmüş artan farklı beklentiler, talepler giderek yüksek sesle dile getirilir olmuştur. Hikmeti hükümet’in artık, insanları ikna etmede yetersiz kaldığı hatta meşru gücünü yitirdiği çünkü hakikatin çoğullaştığı ve görecelileştiği bir başka dünyaya doğru gelinmektedir. Böyle bir dünyada karar verici olarak devlet ve yönetim geriye çekilmiş ve yükselen talepler karşısında kendisine çeki düzen vermeye girişmiştir.

Ekonomi ve devlet mücadelesinde ekonominin zafer elde etmesi neticesinde değişen yönetim anlayışı YKİ, geç zamanda bu adı olsa da eskiye dayanan bir geçmişe sahiptir. Piyasa ve ekonomi merkezli, bireyin ekonomiye endeksli olarak tanımlandığı bu yönetim anlayışının da yetersiz ve eksik kaldığı noktalar dillendirilmeye başlanmıştır. Yöneltilen eleştirilerle beraber belki kendisini yeniden düzenleme imkanı bulacak belki ortaya çıkacak başka bir paradigmanın kendisini üzerinde inşa edeceği eski olarak adlandırılacağı bir yönetim anlayışı olarak anılacaktır. Ancak halihazırda devam eden esnek yapısı itibarıyla de değişime açık bir hal arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akar, F. (2018). Yeni Kamu İşletmeciliği Paradigmasının Türk Kamu Bürokrasisinde Kamu Personeli İstihdam Şekilleri Üzerine Etkileri . *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 480-495.
- Akbulut, Ö. (2007). Kamu Yönetiminde İşletmecilik Sorunu. *Mülkiye Dergisi*, 73-86.
- Ateş, H. (2011). Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Hesap Verebilirlik. B. Parlak (Dü.) içinde, *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar* (s. 181-223). Alfa Aktüel Yayınları.
- Ateş, S. (2009). *Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımı ve Bursa Nilüfer Belediyesi Örneği Üzerinden Sorgulama*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Barry, N. P. (2018). *Modern Siyaset Teorisi*. Liberte Yayınları.
- Çoban, A. R. (2003). Kamu Tercih Teorisi. M. Acar, & H. Özgür (Dü) içinde, *Çağdaş Kamu Yönetimi I* (s. 75-96).
- Eryılmaz, B. (2014). *Kamu Yönetimi*. Umuttepe Yayınları.
- Hood, C. (1991). A Public Management For All Seasons? *Public Administration*, 3-19.
- Hughes, O. (2014). *Kamu İşletmeciliği & Yönetimi*. BİgBang Yayınları.
- Karcı, Ş. M. (2008). Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımının Temel Değerleri Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 40-64.
- Kaya, A. Y. (2011). Michel Foucault'nun Ekonomik Düşünce Tarihi: Liberal ve Neoliberal Yönetim Rasyonelitesinde Ekonomi Politik. M. S. Ercan Eren içinde, *İktisatta Yeni Yaklaşımlar* (s. 197-280).
- Komisyonu, K. B. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı Kamu Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- Kurt, M., & Uğurlu, Ö. Y. (2007). Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının Gelişiminde Avrupa Birliği'nin Rolü: İlerleme Raporları İçerik Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 81-109.
- Kurun, İ. (2018). Reform ve Çıkar: Kamu Tercih Teorisi Perspektfinden Kamu Yönetimi Temel Kanun Projesi. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 85-98.
- Ömürgönülşen, U. (2003). Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği. M. Acar, & H. Özgür (Dü) içinde, *Çağdaş Kamu Yönetimi I* (s. 3-43). Nobel Yayın.
- Schumacher, E. (2010). *Küçük Güzeldir*. Varlık Yayınları.
- Sobacı, M. (2005). Türk Kamu Yönetimi Sorunlarının Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Liberal Düşünce*, 161-174.

- Tuncer, A., & Usta, S. (2013). İki Kriz Arasında Yönetim: Yeni Kamu İşletmeciliği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 181-195.
- Üstüner, Y. (2000). Kamu Yönetimi Kuramı ve Kamu İşletmeciliği Okulu. *Amme İdaresi Dergisi*, 15-31.
- Yıldırım, M. (2011). Pragmatizm ve Yeni Kamu İşletmeciliği. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 187-208.

Bölüm 21

TÜRKİYE’DE GÜMRÜK BİRLİĞİ VE EKONOMİK ENTEGRASYON KONUSUNDA YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Hamza ÇEŞTEPE¹
Gülçin GÜRBÜZ²

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’de “ekonomik entegrasyon” ve “gümrük birliği” konusunda yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. 1984-2022 döneminde Türkiye’deki üniversitelerin tüm ana bilim dallarında hazırlanan ve Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında özet ya da tam metinleri yer alan 380 adet lisansüstü tez, doküman incelemesi tekniği ile analiz edilmiştir. Yapılan taramalarda “ekonomik entegrasyon ve gümrük birliği” konularını aynı başlıkta inceleyen tez olmadığından, çalışma konusu iki başlık altında ele alınmıştır. Lisansüstü tezler tezlerin türü, tamamlandıkları yıllar, hazırlandıkları üniversiteler ve anabilim dalları, yazım dilleri, tezlerin bölüm sayısı, sayfa sayısı ve sayfa aralıkları ve en fazla kullanılan anahtar kelimeler gibi kriterler açısından incelenmiştir. Çalışmanın, nispeten yeni ancak hızlı bir şekilde gelişen entegrasyon ekonomisi literatürüne katkı sağlayacağı ve bu alanda yapılacak akademik çalışmalara yol göstereceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Ekonometrik Entegrasyon, Bibliyometrik Analiz

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyadaki ekonomik gelişmeler ele alacak olursak, küreselleşme ve bölgesel entegrasyon şeklinde iki önemli ekonomik hareketin karşımıza çıktığını görürüz. Dünyada çok uluslu şirketlerin kurulması ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)’nın yürürlüğe girmesiyle başlayan ekonomik küreselleşme hareketleri 1980’lerden itibaren hız kazanmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan bölgesel entegrasyon

¹ Prof. Dr.; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.

cestepe@gmail.com ORCID No: 0000-0003-1541-5703

² Doktora Öğrencisi; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

gulcingurbuz84@gmail.com ORCID No: 0000-0002-3833-1564

hareketleri ise Avrupa Birliği'nin başarılı olmasıyla beraber 1960'lardan bu yana başka bölgelere de yayılmaya başlayarak günümüzde ülkeler için vazgeçilmez öğelerden biri olmuştur. Bu vazgeçilmezlik, iktisat literatüründe ekonomik entegrasyonların üye olan ve olmayan ülkeler üzerindeki etkilerinin incelenmesini içeren çalışmaların artmasını beraberinde getirmiştir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2010:93-94).

Latince yenileme anlamına gelen “integratio” kelimesinden türeyen entegrasyon kavramı, ekonomik anlamda ilk kez 1940'da şirket birleşmelerinin tanımlanmasında kullanılmıştır. Günümüzde daha çok bölgeselleşme bağlamında kullanılan ekonomik entegrasyonu ünlü iktisatçı Balassa derecelendirerek, ticareti engelleyen faktörlerin elimine edilmesiyle oluşturulan ticaret entegrasyonu, üretim faktörlerinin serbest dolaşımını sağlayan faktör entegrasyonu, uluslararası ilişkileri güçlendirmek amacıyla ülkelerin iktisadi politikalarını kapsayan politika entegrasyonu ve son olarak da tüm bunların bir araya getirilmesi sonucu tam entegrasyon şeklinde tanımlamıştır (Şanlı, 2004:163). Bu bağlamda, ekonomik entegrasyonu bakış açısına göre dar yada geniş kapsamlı olarak tanımlamak mümkündür.

Ekonomik entegrasyonlar kurulurken ülkeler; daha geniş ticari alana yayılarak rekabet güçlerini artırmayı, yabancı teknoloji ve yatırımlara rahatça ulaşmayı ve yerli, yabancı sermayeyi kendilerine çekmeyi hedefler (İncekara ve Savrul, 2011:10). Bunun yanında bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, sosyal-siyasal sorunlara ortak çözümler üretilmesi ile dünya ekonomisi ve siyasetinde söz sahibi olunmak istenmesi, ekonomik entegrasyonların diğer hedefleri arasında yer almaktadır (Dura, 2003:5). Gelişmiş ülkelerin ekonomik entegrasyonları kurma yada bunlara üye olmalarının amacı daha çok siyasi iken, gelişmekte olan ülkelerin amacı daha çok ekonomiktir.

Ekonomik entegrasyonların, katılan ülkeler için dinamik ve statik etkileri bulunmaktadır. Dinamik etkiler rekabet düzeyi, yatırımlar, teknolojik gelişim, kaynak dağılımı ve ölçek ekonomileri üzerinde etkili iken, statik etkiler ise ticaret üzerinde ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak kendini gösterir. Pahalı yerli üretim yerine daha ucuza üreten birlik içi üyeden yapılan ithalat ticaret yaratıcı etki yaparken, üretimi göreceli daha ucuza gerçekleştiren üye olmayan ülkeden ithalat yapmak yerine, üretimi göreceli daha pahalı olan üye ülkeden yapılan ithalat ticaret saptırıcı etki yaratır (Nart, 2010:2874-2875).

Ekonomik entegrasyon için dünya ekonomisinde verilebilecek 3 önemli örnek Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) ve Pasifik Ticaret Bölgesidir. Avrupa Birliği, Avrupa Topluluğu ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesine üye ülkeler arasında kurularak ekonomik bir alan oluşturulmuştur. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi; Amerika Birleşik

Devletleri, Kanada ve Meksika arasında kurulmuştur. Pasifik Ticaret Bölgesi ise Japonya ile 12 Pasifik ülkesi arasında kurulmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2011:69). Dördüncü ve diğer önemli örnek ise hali hazırda dünyanın en büyük bölgesel ticaret anlaşması olan, 15 Asya-Pasifik ülkesi arasında imzalanan ve 1 Ocak 2022 yılında yürürlüğe giren Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (RCEP)'dir. (Bulut, Bayraktar ve Aslan, 2022:349).

Bölgesel ekonomik entegrasyon türleri ise tercihli (serbest) ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik olarak beşe ayrılır. Serbest ticaret bölgesinde, üye ülkelerin üçüncü ülkelerle ticaretlerinde tarife koymak, kaldırmak ve değiştirmek serbest olmakla birlikte üye ülkeler arasında ticarete konan tarife ve kotalar kaldırılarak malların serbestçe dolaşımı sağlanır. Gümrük birliklerinde, üye ülkeler üye olmayan ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygularken, kendi aralarında ticarete konan bütün engelleri kaldırır. Ortak pazarda, gümrük birliğine üye ülkelerin üretim faktörleri (emek, sermaye, girişimci) birlik içinde serbestçe dolaşır. Ekonomik birlikte ise sayılan üç şartın yanında ülkeler parasal, sosyal politikalar ve kurumsal açıdan da birleşerek tam bir birleşme sağlarlar (Sarı, 2005:119-120). Avrupa Birliği ve euro kullanımı buna bir örnektir. Bölgesel ekonomik entegrasyonun nihai hedefi ise siyasal birleşme aşamasıdır.

Dünyada bölgesel ekonomik entegrasyonlar içerisinde en fazla sayıya sahip olanı tercihli ticaret anlaşmalarıdır. Ancak, en tipik örneği ve iktisadi entegrasyon teorisinin üzerinde yoğunlaştığı bölgesel entegrasyon türü gümrük birliğidir. Günümüzde dünyanın çeşitli bölgelerinde yer alan gümrük birlikleri yanında, ülkemiz açısından en önemli örnek 1963 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile genel hatları çizilen Türkiye-AB arasında 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe giren Gümrük Birliğidir. Bu oluşum, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik hedefinin önemli aşamalarından biri olup, Avrupa Birliği'nin ilk kez tam üye olmayan bir ülke ile kurduğu en derin ekonomik entegrasyon örneğidir (Temiz, 2009:116).

Bu çalışmanın amacı, günümüz dünya ekonomisinin en önemli trendlerinden biri olan bölgesel ekonomik entegrasyon ve onun en tipik örneği olan gümrük birliği konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizini yapmaktır. Bibliyometrik analiz metoduyla birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte, bölgesel ekonomik entegrasyon konusunda daha önce yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın bu bağlamda literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmada YÖK tez merkezinde yer alan 1984-2022 yılları arasında hazırlanmış 380 lisansüstü tez bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Lisansüstü tezler; tezlerin türü, hazırlandıkları yıllar, yazım dilleri, tez

yazarlarının cinsiyetleri, ana bilim dalı, konu türü, bölüm sayısı, en az ve en çok sayfa sayısı, anahtar kelimeler ve ampirik olup olmama gibi kriterlere göre analiz edilmiştir. Elde edilen veriler tablo ve grafiklere dönüştürülerek görsel olarak zenginleştirilmiş ve karşılaştırma imkanı sağlanmıştır.

Çalışmada ilk olarak gereç ve yöntem konusunda bilgi verilmiştir. Sonrasında 326'sı yüksek lisans, 54'ü doktora tezi olmak üzere toplam 380 adet tezin incelemesi sonucu elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda ise, ulaşılan genel sonuçlar yer almaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEM

M. J. Norton tarafından metinlerin ve bilgilerin ölçümü olarak tanımlanan bibliyometri, bir bilim dalının durumunu ve gelişimini incelemek amacıyla ortaya çıkmıştır (Yıldırım ve Çelikkaya, 2022:251-252). Pritchard (1969) bibliyometriyi, matematiksel ve istatistiksel metodların kullanılmasıyla kitap, makale ve bilimsel iletişim organlarının incelenmesi olarak tanımlamıştır (Pritchard, 1969:348-349).

Başlangıcı antik dönemlere dayanan, yöntem olarak ise ilk defa 1927 yılında Journal of the American Chemical Society Dergisi'nde yayınlanan bilimsel yayınların kaynakçaları üzerine yapılan bir makalede kullanılan bibliyometrik yöntem, belirli bir dergide yayınlanan makalelerin ve tezlerin yazarları, konuları, yayımlandıkları yıllar, sayfa sayıları, atıfları incelenerek içerik ve sonuç açısından analiz yapmaya imkan sağlamaktadır (Dilek, Kesgingöz ve Güney, 2020:11). 1970'li yıllardan itibaren dünyada kullanımı artan bu yöntem, son dönemlerde ülkemizde de özellikle sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Bibliyometrik analizler yayınların niceliklerinden başlayarak niteliklere ulaşılacak pek çok etkeni, bir konu hakkında yapılan en verimli çalışmaları, araştırmaları, atıfları, anahtar kelimeleri, en çok çalışma yapılan ülkeleri, yayına destek olan kurum ve kuruluşları ve bunlar arasındaki ilişkiyi analiz ettiğinden, bir ülkedeki bilimsel ilerlemeyi anlama açısından önem teşkil etmektedir. Bunun yanında bibliyometride görselliğe başvurulması, çıkan sonuçların daha kolay değerlendirilmesini sağlamaktadır (Akay, Soydan ve Gacar, 2020:105). Ayrıca, incelenen konuda yapılacak yeni çalışmalara yol gösterme açısından da bibliyometrik çalışmalar önem arz etmektedir.

Verilerin doküman incelemesi yoluyla toplandığı bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 1984-2022 yılları arasında "gümrük birliği" ve "ekonomik entegrasyon" konularında yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizini yapmaktır. Entegrasyon ekonomisi, iktisat biliminin nispeten yeni ve özellikle son 20-30 yılda kaydadeğer bir literatürün olduğu dallarından biridir.

Ülkemizde de bu alanla ilgili genel kitap ve makaleler yanında, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren AB ile gümrük birliğine giriş süreciyle birlikte, gümrük birliği konusunda yapılan çalışmalar sonucunda ciddi bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı da lisansüstü tezlerden oluşmaktadır.

Ekonomik entegrasyon ve gümrük birliği konularını aynı başlıkta inceleyen tezler olmadığından çalışma konusu iki başlık altında ele alınmış olup, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan 380 adet lisansüstü tez incelenerek tezlerin türü, izin durumu dağılımı, yıllara göre dağılımı, dillere göre dağılımı, hazırladıkları üniversitelere göre dağılımı, tez yazarlarının cinsiyetlerine göre dağılımı, danışman unvanı dağılımı, ana bilim dalı dağılımı, konu türü dağılımı, bölüm sayısı dağılımı, en az ve en çok sayfa sayısı dağılımı, sayfa aralığı dağılımı, anahtar kelime dağılımı ve ampirik olup olmama dağılımına göre karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Ancak, özellikle erişim izni olmayan lisansüstü tezlerde ulaşılamayan bilgiler nedeniyle bazı veriler boş bırakılarak, ulaşılan veriler üzerinden analiz yapılmıştır.

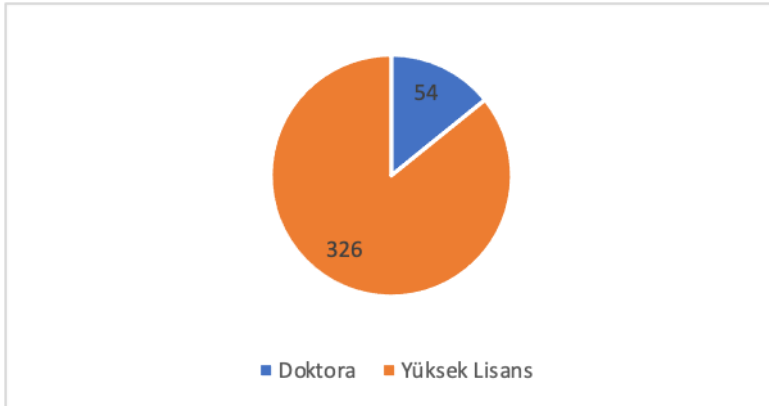
BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, adında “ekonomik entegrasyon” ve “gümrük birliği” ibareleri yer alan lisansüstü tezlere ilişkin bulgular, grafikler yardımıyla ortaya konulmaktadır. Bazı başlıklarda bulgular, yüksek lisans ve doktora tezleri açısından ayrı ayrı değerlendirilmektedir.

Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

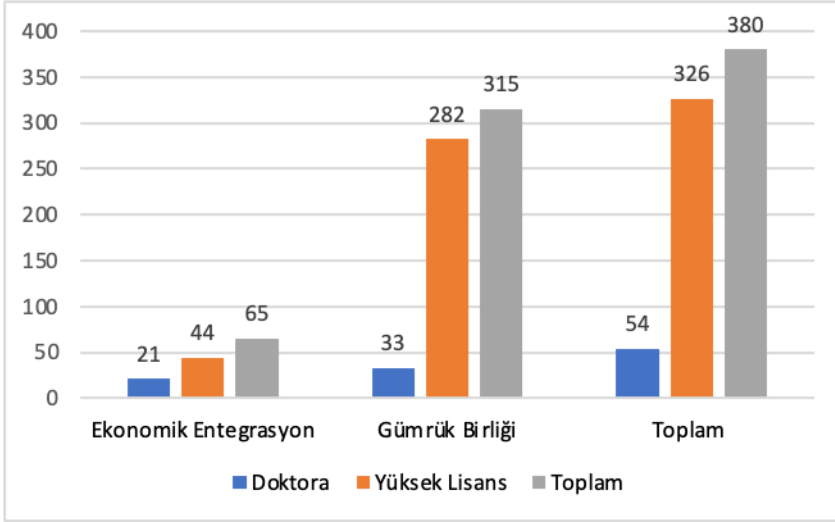
Çalışmada incelenen 380 adet lisansüstü tezin 326 adedi yüksek lisans, 54 adedi doktora tezidir. Bu bağlamda, tezlerin yaklaşık %85'ini yüksek lisans, %15'ini doktora tezleri oluşturmaktadır.

Grafik 1: Tezlerin Türlerine Göre Dağılım

54 adet doktora tezinin 33 adedi “gümrük birliği”, 21 adedi “ekonomik entegrasyon” konusunda yazılmıştır. 326 adet yüksek lisans tezinin ise 282 adedi “gümrük birliği”, 44 adedi “ekonomik entegrasyon” konusunda yazılmıştır.

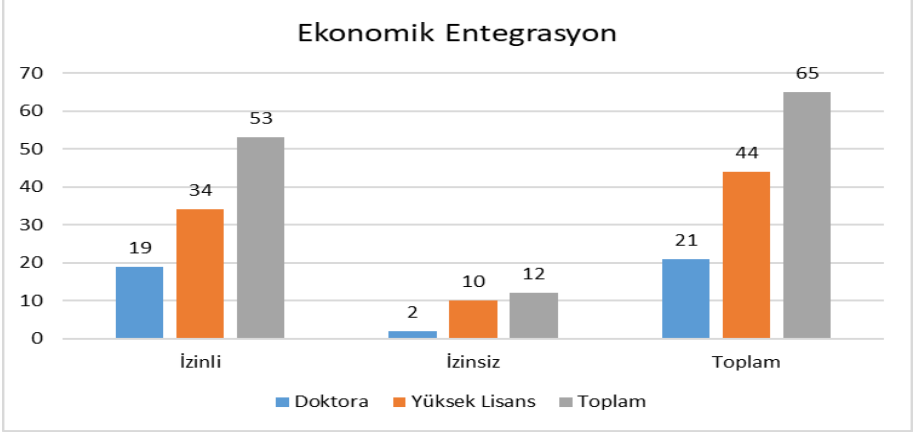
Grafik 2: Tezlerin Türlerine Göre Ayrıştırılmış Dağılım

Lisansüstü Tezlerin İzin Durumuna Göre Dağılımı

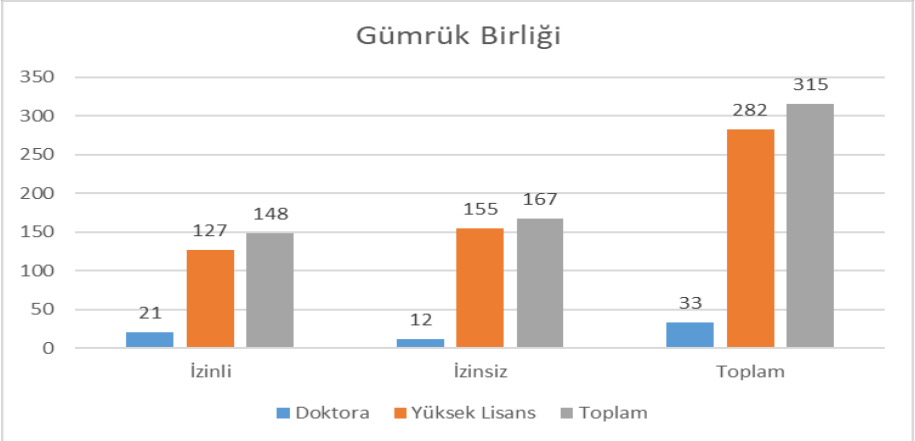
“Ekonomik entegrasyon” konusunda yazılmış 65 adet tezin 21 adedi doktora alanında yazılmış olup 19 adedi izinli (daha açık bir ifadeyle YÖK Ulusal Tez Merkezi web sayfasında belirtildiği şekilde “yazarları tarafından YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin verilen”), 2 adedi izinsizdir. 44 adedi ise yüksek lisans alanında yazılmış olup 10 adedi izinsiz, 34 adedi izinlidir.

Grafik 3: Ekonomik Entegrasyon Konulu Tezlerin İzin Durumuna Göre Dağılımı

“Gümrük birliği” konusunda yazılmış 315 adet tezin 33 adedi doktora tezi olup bunların 12 adedi izinsiz, 21 adedi izinlidir. Yüksek lisans alanında yazılan 282 tezin ise 155 adedi izinsiz, 127 adedi izinlidir.

Grafik 4: Gümrük Birliği Konulu Tezlerin İzin Durumuna Göre Dağılımı

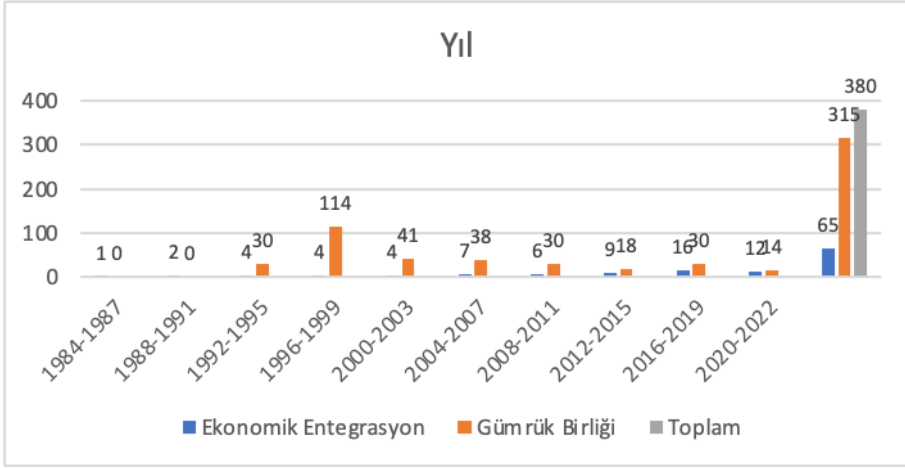

Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

“Ekonomik entegrasyon” konusunda yazılan lisansüstü tezler yıllar itibariyle sıralanacak olursa ilk sırayı 9 adet tez ile 2019 yılı, ikinci sırayı 6 adet tez ile 2020 yılı, üçüncü sırayı 5 adet tez ile 2021 yılı almaktadır. “Gümrük Birliği” konusunda yazılan lisansüstü tezler yıllar itibariyle sıralanacak olursa ilk sırayı 41 adet tez ile 1997 yılı, ikinci sırayı 27 tez ile 1996 yılı, üçüncü sırayı 26 tez ile 1998 yılı almaktadır. Lisansüstü tezler konu ayırmaksızın toplam bazında

incelendiğinde ise ilk sırayı 42 tez ile 1997 yılı, ikinci sırayı 29 tez ile 1996 yılı, üçüncü sırayı 26 tez ile 1998 yılı almaktadır.

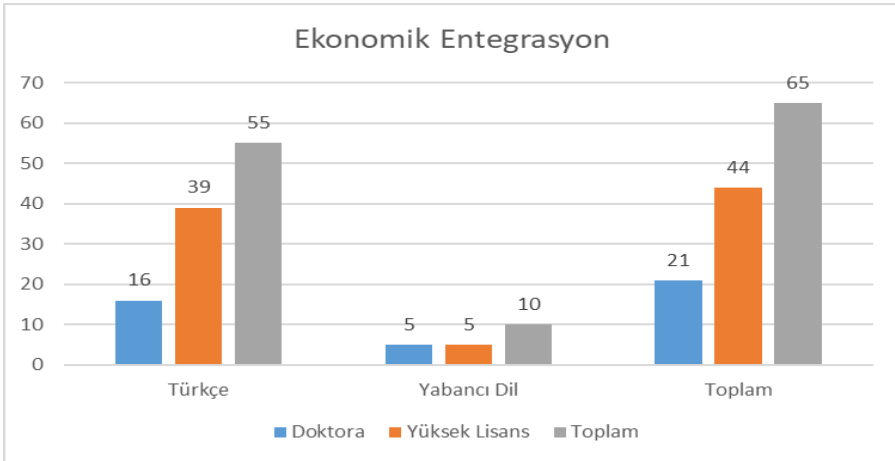
Grafik 5: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Lisansüstü Tezlerin Yazım Dillerine Göre Dağılımı

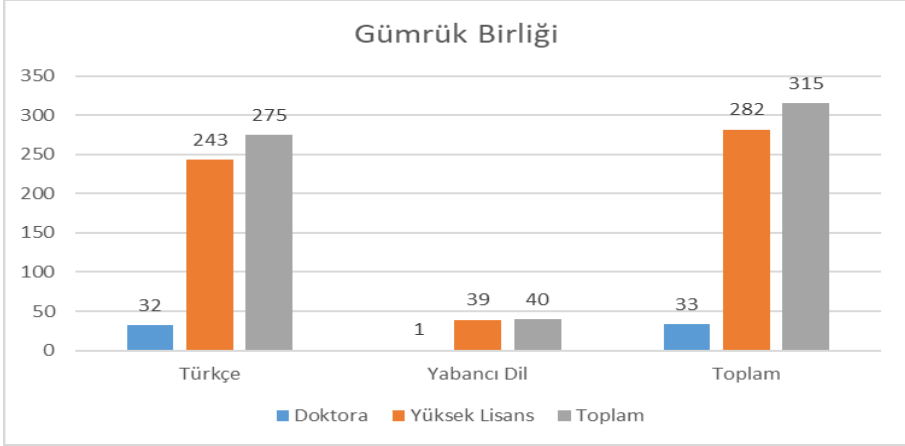
“Ekonomik entegrasyon” konulu toplam 65 tezin 10 adedi yabancı dilde 55 adedi ise Türkçe yazılmıştır. Yazılan 10 adet yabancı dildeki tezin 5 adedi doktora alanında, 5 adedi ise yüksek lisans alanındadır. Yazılan 55 adet Türkçe dilindeki tezin 16 adedi doktora alanında, 39 adedi ise yüksek lisans alanındadır.

Grafik 6: Ekonomik Entegrasyon Konulu Tezlerin Dillere Göre Dağılımı

“Gümrük birliği” konusunda yazılan toplam 315 tezin 40 adedi yabancı dilde, 275 adedi ise Türkçe olarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda, tezlerin büyük bir kısmının Türkçe olarak hazırlandığı görülmektedir. Yazılan 40 adet yabancı dildeki tezin 1 adedi doktora alanında, 39 adedi ise yüksek lisans alanındadır. Yazılan 275 adet Türkçe dilindeki tezin 32 adedi doktora alanında, 243 adedi ise yüksek lisans alanındadır.

Grafik 7: Gümrük Birliği Konulu Tezlerin Dillere Göre Dağılımı

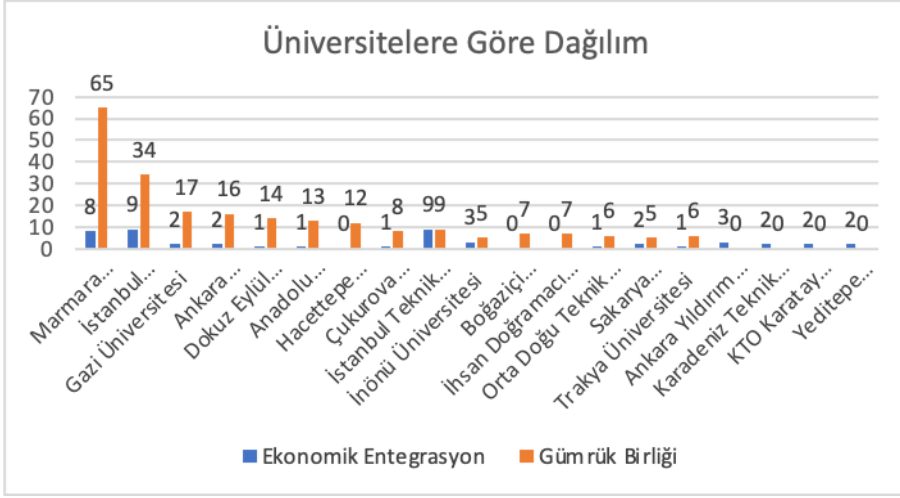

Lisansüstü Tezlerin Hazırlandıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

“Ekonomik entegrasyon” konusunda en fazla sayıda tez 9’ar adet ile İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri tarafından, ikinci olarak 8 adet ile Marmara Üniversitesi öğrencileri tarafından, üçüncü olarak 3’er adet ile İnönü Üniversitesi ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi öğrencileri tarafından hazırlanmıştır.

“Gümrük Birliği” konusunda ise en fazla sayıda tez 65 adet ile Marmara Üniversitesi öğrencileri tarafından, ikinci olarak 34 adet ile İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından ve üçüncü olarak da 17 adet ile Gazi Üniversitesi öğrencileri tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 8: Tezlerin Hazırlandıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

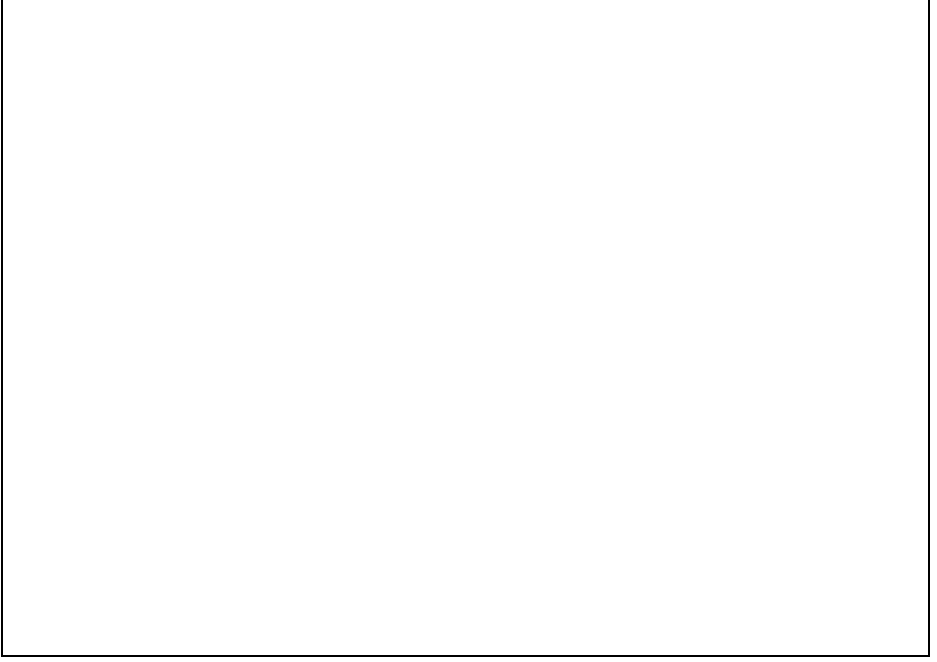
Toplam bazında incelendiğinde ise, 73 adet tez ile en fazla Marmara Üniversitesi öğrencileri tarafından, ikinci olarak 43 adet tez ile İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından ve üçüncü olarak 19 adet tez ile Gazi Üniversitesi öğrencileri tarafından çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları Ankara Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin çalışmaları takip etmektedir.

Lisansüstü Tezlerin Yazarlarının Cinsiyetine Göre Dağılımı

“Ekonomik entegrasyon” konusundaki 65 adet tezin 33 adedi kadınlar, 32 adedi erkekler tarafından yazılmıştır. Kadınlar tarafından yazılan 33 adet tezin 13 adedi doktora, 20 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. Erkekler tarafından yazılan 32 adet tezin 8 adedi doktora, 24 adedi yüksek lisans alanında hazırlanmıştır.

“Gümrük birliği” konusunda yazılan 315 adet tezin 147 adedi kadınlar, 168 adedi erkekler tarafından hazırlanmıştır. Kadınlar tarafından yazılan 147 adet tezin 11 adedi doktora, 136 adedi yüksek lisans alanında hazırlanmıştır. Erkekler tarafından yazılan 168 adet tezin 22 adedi doktora, 146 adedi yüksek lisans alanında hazırlanmıştır.

Grafik 9: Tezlerin Yazarlarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Toplam bazında incelendiğinde ise 380 adet tezin 180 adedi kadınlar, 200 adedi erkekler tarafından yazılmıştır.

Lisansüstü Tezlerin Danışman Ünvanına Göre Dağılımı

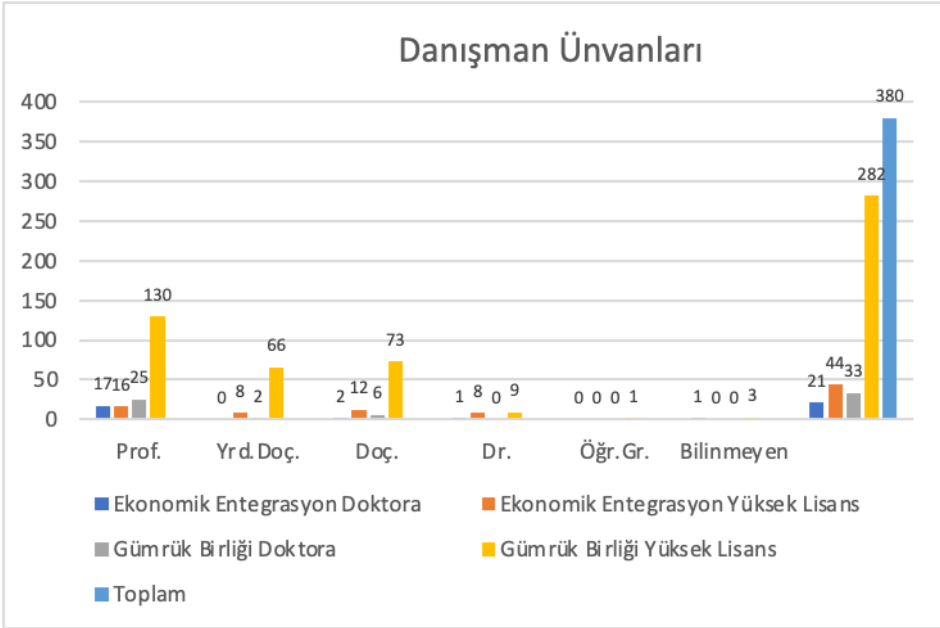
Grafik 10’da görüldüğü gibi “Ekonomik entegrasyon” konusunda yazılan 65 adet tezin 33 adedinin danışmanlığı profesör, 14 adedinin danışmanlığı doçent, 8 adedinin danışmanlığı yardımcı doçent³, 9 adedinin danışmanlığı doktor ünvanlı öğretim üyeleri tarafından yapılmıştır. 1 adedinin ise danışman ünvanı bilgisine ulaşılamamıştır. Profesör ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 33 adet tezin 17 adedi doktora, 16 adedi yüksek lisans alanındadır. Doçent ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 14 adet tezin 2 adedi doktora, 12 adedi yüksek lisans alanındadır. Yardımcı doçent ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 8 adet tezin tamamı yüksek lisans alanındadır. Doktor ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 9 adet tezin 1 adedi doktora, 8 adedi yüksek lisans alanındadır. Danışman ünvanı bilinmeyen 1 tez ise doktora alanında yazılmıştır.

“Gümrük birliği” konusunda yazılan 315 adet tezin 155 adedinin danışmanlığı profesör, 79 adedinin danışmanlığı doçent, 68 adedinin

³ Yardımcı doçentlik ünvanının yerini 2018 yılından itibaren doktor öğretim üyesi almıştır. Bu çalışmada doktor öğretim üyeleri de yardımcı doçentler içinde sayılmıştır.

danışmanlığı yardımcı doçent, 9 adedinin danışmanlığı doktor ünvanlı öğretim üyeleri tarafından, 1 adedinin danışmanlığı öğretim görevlisi tarafından yapılmıştır. 3 adedinin ise danışman ünvanı bilgisine ulaşılamamıştır. Profesör ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 155 adet tezin 25 adedi doktora, 130 adedi yüksek lisans alanındadır. Doçent ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 79 adet tezin 6 adedi doktora, 73 adedi yüksek lisans alanındadır. Yardımcı doçent ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 68 adet tezin 2 adedi doktora, 66 adedi yüksek lisans alanındadır. Doktor ünvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı 9 adet tezin tamamı yüksek lisans alanındadır. Öğretim görevlisi ünvanında danışmanlık yapılan 1 adet tez ise yüksek lisans alanındadır. Danışman ünvanı bilinmeyen 3 adet tez ise yüksek lisans alanında yazılmıştır.

Grafik 10: Tezlerin Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

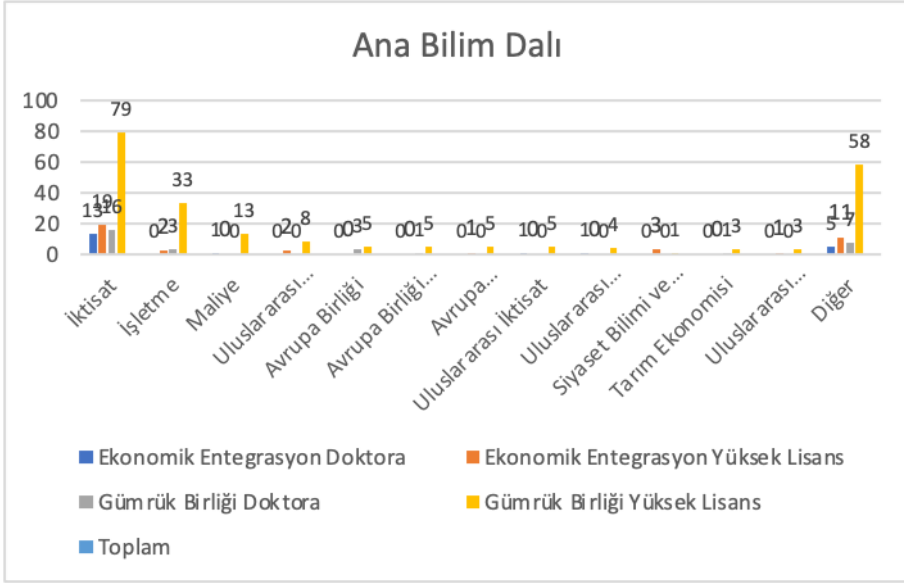
Toplam bazında incelendiğinde ise 380 adet tezin 188 adedinin danışmanlığı profesör, 93 adedinin danışmanlığı doçent, 76 adedinin danışmanlığı yardımcı doçent, 18 adedinin danışmanlığı doktor ünvanlı öğretim üyeleri tarafından, 1 adedinin danışmanlığı öğretim görevlisi tarafından yapılmıştır. 4 adedinin ise danışman ünvanı bilgisine ulaşılamamıştır.

Lisansüstü Tezlerin Ana Bilim Dalı ve Konusuna Göre Dağılımı

“Ekonomik entegrasyon” konusunda 32 adet tez ile en fazla “iktisat” ana bilim dalında, ikinci olarak 3 adet tez ile “siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler” ana bilim dalında, üçüncü olarak 2’şer adet tez ile “uluslararası ilişkiler”, “uluslararası ticaret ve finansman” ve “işletme” ana bilim dallarında çalışma yapılmıştır. 19 adet tez diğer ana bilim dallarında yazılmıştır. 5 adet tezin ise ana bilim dalı bilgisine ulaşılamamıştır. Grafik 11’de görüldüğü üzere “iktisat” ana bilim dalında yazılan 32 adet tezin 13 adedi doktora, 19 adedi yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler” ana bilim dalında yazılan 3 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır. “Uluslararası ilişkiler” ana bilim dalında yazılan 2 adet tezin tamamı yüksek lisans alanındadır. “İşletme” ana bilim dalında yazılan 2 adet tezin tamamı yine yüksek lisans alanında yazılmıştır. “Uluslararası ticaret ve finansman” ana bilim dalında yazılan 2 adet tezin 1 adedi doktora, 1 adedi ise yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

“Gümrük birliği” konusunda 95 adet tez ile en fazla “iktisat” ana bilim dalında, ikinci olarak 36 adet tez ile “işletme” ana bilim dalında, üçüncü olarak 13 adet tez ile “maliye” ana bilim dallarında çalışma yapılmıştır. 109 adet tez de diğer ana bilim dallarında yazılmıştır. 62 adet tezin ise ana bilim dalı bilgisine ulaşılamamıştır. “İktisat” ana bilim dalında yazılan 95 adet tezin 16 adedi doktora, 79 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. “İşletme” ana bilim dalında yazılan 36 adet tezin 3 adedi doktora, 33 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. “Maliye” ana bilim dalında yazılan 13 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır.

Grafik 11: Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

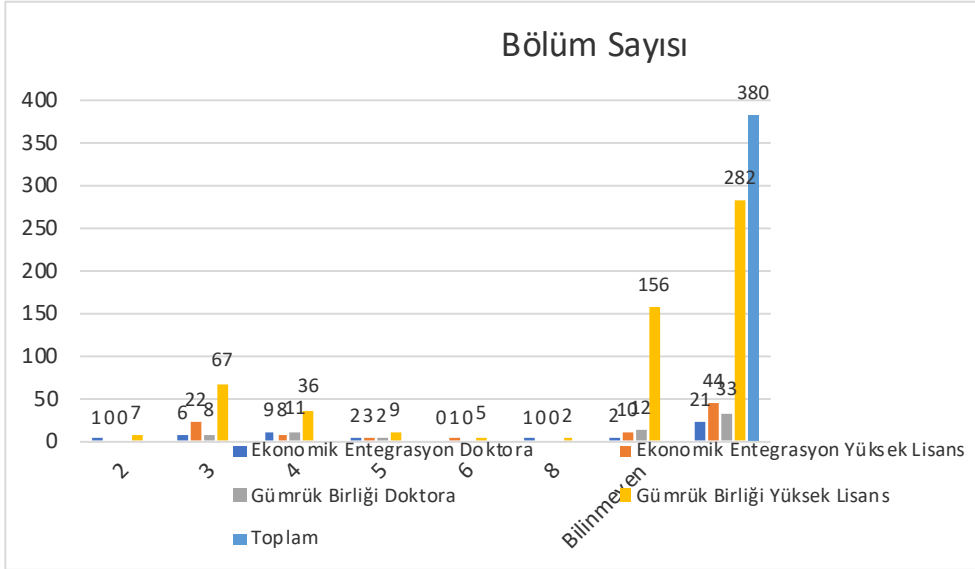
Toplam bazında incelendiğinde ise 127 adet tez ile en fazla “İktisat” ana bilim dalında, ikinci olarak 39 tez ile “Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler” ana bilim dalında, üçüncü olarak ise 15 tez ile “İşletme” ana bilim dalında çalışma yapılmıştır. 67 adet tezin ana bilim dalı bilgisine ulaşılamamıştır. Diğer ana bilim dallarında ise toplamda 132 adet tez yazılmıştır.

Lisansüstü Tezlerin Bölüm Sayısı ve Sayfa Aralığı Dağılımı

“Ekonomik Entegrasyon” ve “Gümrük Birliği” konusunda yazılan tezler bölüm sayısı olarak incelenirken giriş ve sonuç kısımları bölüm sayısına dahil edilmemiştir. Dolayısıyla ana bölümler itibariyle yapılan inceleme sonucunda “ekonomik entegrasyon” konusunda yazılan 65 adet tezin 1 adedinin 2 bölümden, 28 adedinin 3 bölümden, 17 adedinin 4 bölümden, 5 adedinin 5 bölümden, 1 adedinin 6 bölümden ve 1 adedinin de 8 bölümden oluştuğu tespit edilmektedir. 12 adet tezin ise bölüm sayısı bilgisine ulaşılamamıştır. 2 bölümden oluşan 1 adet tez doktora alanında yazılmıştır. 3 bölümden oluşan 28 adet tezin 6 adedi doktora 22 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 4 bölümden oluşan 17 adet tezin 9 adedi doktora, 8 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 5 bölümden oluşan 5 adet tezin 2 adedi doktora, 3 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 6 bölümden oluşan 1 adet tez yüksek lisans alanında yazılmıştır. 8 bölümden oluşan 1 adet doktora alanında yazılmıştır. Bölüm sayısı bilinmeyen 12 adet tezin 2 adedi doktora, 10 adedi yüksek lisans alanındadır.

“Gümrük birliği” konusunda yazılan 315 adet tezin 7 adedi 2 bölümden, 75 adedi 3 bölümden, 47 adedi 4 bölümden, 11 adedi 5 bölümden, 5 adedi 6 bölümden, 2 adedi 8 bölümden oluşmaktadır. 168 adet tezin bölüm sayısı bilgisine ulaşılamamıştır. 2 bölümden oluşan 7 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır. 3 bölümden oluşan 75 adet tezin 8 adedi doktora, 67 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 4 bölümden oluşan 47 adet tezin 11 adedi doktora, 36 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 5 bölümden oluşan 11 adet tezin 2 adedi doktora, 9 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 6 bölümden oluşan 5 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır. 8 bölümden oluşan 2 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır. Bölüm sayısı bilinmeyen 168 adet tezin 12 adedi doktora, 156 adedi yüksek lisans alanındadır.

Grafik 12: Tezlerin Bölüm Sayılarına Göre Dağılımı

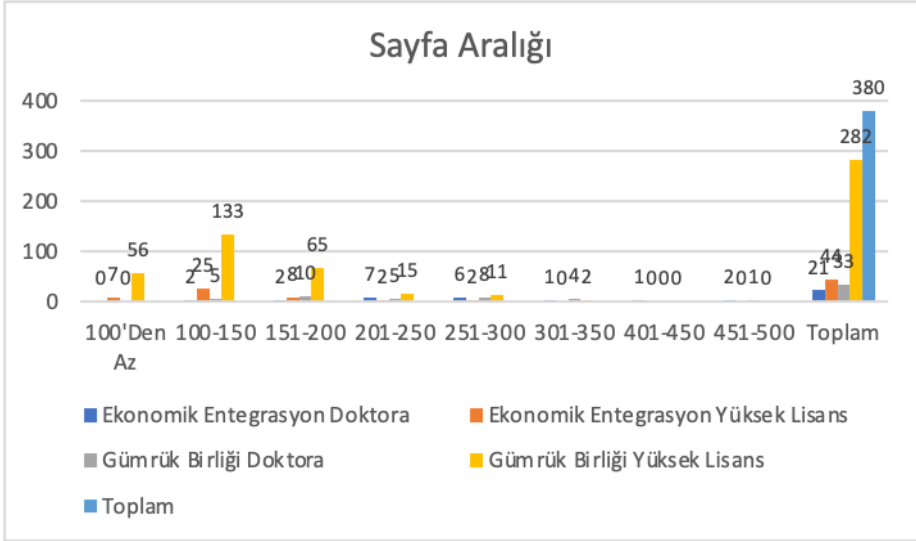
Grafik 12’den de takip edileceği üzere toplam bazında incelendiğinde ise, 380 adet tezin 8 adedi 2 bölümden, 103 adedi 3 bölümden, 64 adedi 4 bölümden, 16 adedi 5 bölümden, 6 adedi 6 bölümden ve 3 adedi 8 bölümden oluşmaktadır. 180 adet tezin bölüm sayısı bilgisine ulaşılamamıştır.

“Ekonomik entegrasyon” konusunda yazılan 65 adet tezin 7 adedi 100’den az sayfaya sahiptir. 100-150 sayfa sayısı aralığında 27 adet, 151-200 sayfa sayısı aralığında 10 adet, 201-250 sayfa sayısı aralığında 9 adet, 251-300 sayfa sayısı aralığında 8 adet, 301-350 sayfa sayısı aralığında 1 adet, 401-450 sayfa sayısı aralığında 1 adet, 451-500 sayfa sayısı aralığında da 2 adet tez

yazılmıştır. 100'den az sayfaya sahip olan 7 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır. 100-150 sayfa sayısı aralığında yazılan 27 adet tezin 2 adedi doktora, 25 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 151-200 sayfa sayısı aralığında yazılan 10 adet tezin 2 adedi doktora, 8 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 201-250 sayfa sayısı aralığında yazılan 9 adet tezin 7 adedi doktora, 2 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 251-300 sayfa sayısı aralığında yazılan 8 adet tezin 6 adedi doktora, 2 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 301-350 sayfa sayısı aralığında yazılan 1 adet tez doktora alanında yazılmıştır. 401-450 sayfa sayısı aralığında yazılan 1 adet tez doktora alanında yazılmıştır. 451-500 sayfa sayısı aralığında yazılan 2 adet tez doktora alanında yazılmıştır.

“Gümrük birliği” konusunda yazılan 315 adet tezin 56 adedi 100'den az sayfaya sahiptir. 100-150 sayfa sayısı aralığında 138 adet, 151-200 sayfa sayısı aralığında 75 adet, 201-250 sayfa sayısı aralığında 20 adet, 251-300 sayfa sayısı aralığında 19 adet, 301-350 sayfa sayısı aralığında 6 adet, 451-500 sayfa sayısı aralığında 1 adet tez yazılmıştır. 100'den az sayfaya sahip olan 56 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır. 100-150 sayfa sayısı aralığında yazılan 138 adet tezin 5 adedi doktora, 133 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 151-200 sayfa sayısı aralığında yazılan 75 adet tezin 10 adedi doktora, 65 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 201-250 sayfa sayısı aralığında yazılan 20 adet tezin 5 adedi doktora, 15 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 251-300 sayfa sayısı aralığında yazılan 19 adet tezin 8 adedi doktora, 11 adedi yüksek lisans alanında yazılmıştır. 301-350 sayfa sayısı aralığında yazılan 6 tezin 4'ü doktora, 2'si yüksek lisans alanında yazılmıştır. 451-500 sayfa sayısı aralığında yazılan 1 adet tez doktora alanında yazılmıştır.

Grafik 13: Tezlerin Sayfa Aralıklarına Göre Dağılımı

Toplam bazında incelendiğinde ise 380 adet tezin 63 adedi 100'den az sayfaya, 165 adedi 100-150 sayfa aralığına, 85 adedi 151-200 sayfa aralığına, 29 adedi 201-250 sayfa aralığına, 27 adedi 251-300 sayfa aralığına, 7 adedi 301-350 sayfa aralığına, 1 adedi 401-450 sayfa aralığına ve 3 adedi 451-500 sayfa aralığına sahiptir.

Lisansüstü tezlerde en az sayfa sayılı tez 1996 yılında Hacettepe Üniversitesi öğrencisi tarafından "Gümrük Birliği" konusunda yazılan 45 sayfalık yüksek lisans tezidir (izinsiz). En fazla sayfa sayısı ise 2002 yılında Ankara Üniversitesi öğrencisi tarafından "Gümrük Birliği" konusunda yazılan 494 sayfalık doktora tezidir (izinsiz).

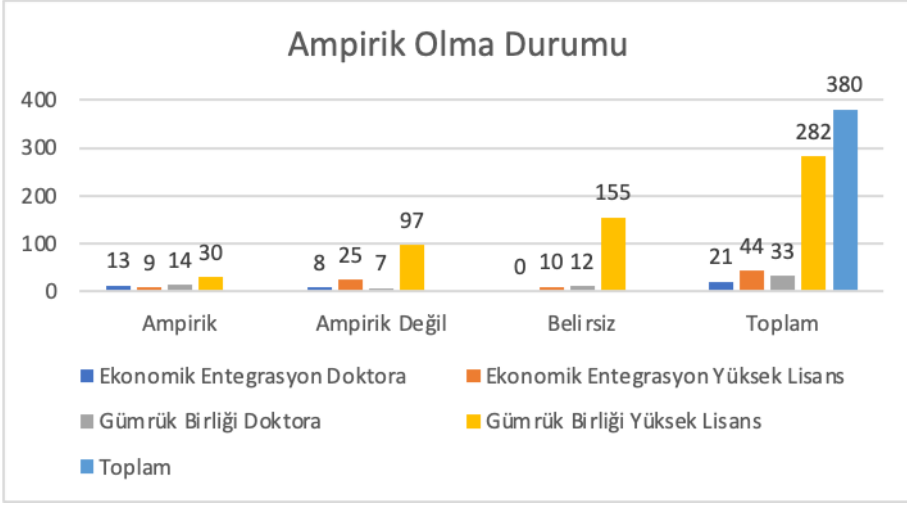
Lisansüstü Tezlerin Ampirik Olma Durumuna Göre Dağılımı

"Ekonomik entegrasyon" konusunda yazılan 65 adet tezin 22 adedi ampirik, 33 adedi ampirik olmayan çalışmadır. 10 adet tezin ise ampirik olup olmama durumları hakkındaki bilgiye erişilememiştir. Grafik 14'de görüldüğü gibi 22 adet ampirik çalışmanın 13 adedi doktora, 9 adedi yüksek lisans alanında yapılmıştır. 33 adet ampirik olmayan çalışmanın 8 adedi doktora, 25 adedi yüksek lisans alanında yapılmıştır. Bilgisine erişilemeyen 10 adet tezin tamamı yüksek lisans alanında yazılmıştır. "Ekonomik entegrasyon" konusunda en fazla ampirik çalışma 16 adet tez ile iktisat ana bilim dalında yapılmıştır. Bu çalışmaların 8 adedi doktora, 8 adedi yüksek lisans alanındadır.

"Gümrük birliği" konusunda yazılan 315 adet tezin 44 adedi ampirik, 104 adedi ampirik olmayan çalışmadır. 167 adet tezin ise ampirik olup olmama

durumları hakkındaki bilgiye erişilememiştir. 44 adet ampirik analizli tezin 14 adedi doktora, 30 adedi yüksek lisans alanında yapılmıştır. 104 adet ampirik analizli olmayan tezin 7 adedi doktora, 97 adedi yüksek lisans alanında yapılmıştır. Bilgisine erişilemeyen 167 tezin 12’si doktora, 155’i yüksek lisans alanında yazılmıştır. “Gümrük birliği” konusunda en fazla ampirik çalışma 9 adet tez ile iktisat ana bilim dalında yapılmıştır. Bu çalışmaların 3 adedi doktora, 6 adedi yüksek lisans alanındadır.

Grafik 14: Tezlerin Ampirik Olma Durumlarına Göre Dağılımı

Toplam bazında incelendiğinde ise 380 adet tezin 66 adedi ampirik, 137 adedi ampirik olmayan çalışmadır. 177 adet tezin ampirik olup olmama durumları hakkındaki bilgiye erişilememiştir.

Lisansüstü Tezlerin Anahtar Kelimeleri Dağılımı

Gümrük birliği ve ekonomik entegrasyon konusunda Türkiye’de yazılan tezlerde en fazla kullanılan anahtar kelimenin “birliği” olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada gümrük birliği ve Avrupa birliği konusunda özellikle 90’lı yıllardan itibaren önemli sayıda lisansüstü tezin hazırlanmasının etkili olduğu ifade edilebilir. Her anahtar kelimenin ayrılarak değerlendirilmek suretiyle oluşturulduğu ve Şekil 1’de yer aldığı kelime bulutundan da izleneceği gibi, bu kelimeden sonra en çok kullanılan 5 kelimenin de sırasıyla “gümrük”, “Avrupa”, “ekonomik”, “entegrasyon” ve “Türkiye” oldukları görülmüştür.

Şekil 1: Kelime Bulutu

SONUÇ

Piyasaların genişlemesi, rekabetin artması, içsel ve dışsal ekonomilerin varlığı, üretim faktörlerinin dağılımı, ticarete öncelikli olabilme ve siyasi çıkarlar gibi nedenlerle ülkeler aralarında ekonomik entegrasyonlar oluşturmaktadır. Dinamik ve statik etkileri olan ekonomik entegrasyonun ülkeler için fayda sağlayan etkilerinin fayda sağlamayan etkilerinden fazla olduğu bir gerçektir. Günümüzde en önemli dört ekonomik entegrasyon örneği Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, Pasifik Ticaret Bölgesi ve Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşmasıdır. 1999 yılında Avrupa Birliği üyeleri tarafından aday ülke olarak kabul edilen, 2005 yılında tam üyelik müzakerelerine başlayan ve 2016 yılında müzakereleri durdurulan Türkiye, halen Avrupa Birliği'ne girebilmek için çalışmalarına devam etmektedir. Bunun yanında Türkiye, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi bölgesel entegrasyonlar ve OECD, G-20 ve D-8 gibi oluşumlar ya da işbirliği hareketleri içerisinde de yer almaktadır.

Gerek dünyada, belirtilen bu entegrasyonların kuruluşu ve gelişimi, gerekse Türkiye'nin adı geçen oluşumların kuruluşuna öncülük etmesi veya sonradan katılması sürecinde, bu alanda yapılan çalışmalarla birlikte önemli bir literatür

de oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de oluşan literatür içinde önemli bir payı ise lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu çalışmada “ekonomik entegrasyon” ve “gümrük birliği” konularında Türkiye’de yazılan 380 adet lisansüstü tezin bibliyometrik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunu yüksek lisans tezlerinin oluşturduğu, büyük bir kısmının gümrük birliği konusunda hazırlandığı ve özellikle Avrupa Birliği sürecinin ivme kazandığı 1996-1998 döneminde yazıldığı belirlenmiştir. Bunun yanında, tezlerin ağırlıklı bir kısmının iktisat alanında hazırlanmakla birlikte, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret ve işletme gibi diğer anabilim dallarında da önemli sayıda tezin hazırlanmış olması, konunun disiplinlerarası ve ortak çalışmaya uygun bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ampirik çalışmalara oranla ampirik olmayan çalışmaların sayısının fazlalığı da bunun bir göstergesidir. Tezlerde en fazla kullanılan ilk altı anahtar kelime içinde Avrupa ve Türkiye kelimelerinin yer alması, özellikle Türkçe literatür anlamında konunun en önemli örneklerinden ikisinin Avrupa ve Türkiye olduğunun bir göstergesidir.

Bu çalışmanın ekonomik entegrasyon alanında mevcut durumu gösterme ve yeni çalışmalar yapacak araştırmacılara fikir verme anlamında yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Dünya ve Türkiye için ekonomik entegrasyon sürecinin önümüzdeki dönemlerde de devam edecek olması, bu alanda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin sayısını da artıracaktır. Bu bağlamda, konuyla ilgili daha spesifik, özellikle ampirik analize dayalı ve bibliyometrik çalışmaların yapılması, bu alandaki literatüre önemli katkılar sunacaktır.

REFERANSLAR

- Akay, E. Ç., Soydan, N. T. Y. ve Gacar, B. K. (2020). Makine Öğrenmesi ve Ekonomi: Bibliyometrik Analiz. *PressAcademia Procedia*, (12)1, 104-109.
- Beşel, F. (2017). Türkiye’de Maliye Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (2003-2017). *International Journal of Public Finance*, (2)1, 27-62.
- Bulut, E., Bayraktar, Y. ve Aslan, C. (2022). RCEP Anlaşması: Üzerine İnşa Edildiği Değerler ve Gelecek Vizyonu. Editörler F. Akın ve H. Ç. Bal, *Dünya ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Seçme Yazılar* (346-375). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Çeştepe, H. ve Mistaçoğlu, T. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, (17)2, 93-106.
- Çeştepe, H. ve Yüksel, Ö. (2022). Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi’nde Yayınlanan İktisat Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, (18)3, 956-971.
- Dilek, S., Kesgingöz, H. ve Güney, O. (2020). Türkiye’de Rekabet Gücü ve Rekabet Avantajı Konularındaki Lisansüstü Tezlerinin Bibliyometrik Profili (2000-2018). *Econder International Academic Journal*,4(1),6-25.
- Dura, C., 2003. Gümrük Birliği Türkiye Ekonomisinin Dış Finansmanını Nasıl Etkiledi. *2023 Aylık Dergi*, Aralık.
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2011). Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri. *International Conference on Eurasian Economies 2011 Kongresine Sunulmuş Bildiri*
- İncekara, A. ve Savrul, M. (2011). Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (61)2, 3-22.
- Nart, E. Ç. (2010). Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, (5)17, 2874-2885.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Sarı, A. (2005). Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (10)1, 117-130.
- Şanlı, F. B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, (2)3, 160-166.

- Temiz, D. (2009). Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, (8)1, 115-138.
- Yıldırım, S. ve Çelikkaya, S. (2022). Türkiye'de İktisat Alanında Hazırlanmış Olan Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3)44, 251-284.
- Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi. (2023). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden 2 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Bölüm 22

KURUMSAL İTİBAR VE İLGİLİ OLDUĞU KAVRAMLAR¹

Harun SELÇUK²

ÖZ

Kurumlar, güven kavramının artmasıyla itibar kazanır, itibar kazandıkça kurumun, imajı, saygınlığı, marka değeri ve kurum değeri de artmaktadır. Bu sebeple, sürdürülebilir kalkınma ve karlılık için itibarın önemi git gide artmaktadır. Çevre tarafından, gerçekleştirdiği hizmetlerle olumlu yönden algılanan kuruluşların saygınlığı ve güvenilirliği itibarı arttırmaktadır. Kurumsal itibar yönetimi, kurumun toplum genelinde nasıl algılandığı ve kurumun hangi özelliklerle tanınma isteğini işleyen faaliyetlerin yürütülmesine dayanan yönetim disiplini. İç ve dış paydaş topluluklarının ya da toplumun kuruma dair bilgi, düşünce ve duygusal tepkilerinin yönlendirilmesi ve kontrolü, kurumsal itibar yönetimi sürecini tanımlamaktadır. Kurumun kurumsal itibarının, toplumun değerleriyle ters düşmeyen, kültür, misyon ve vizyon değerlerden meydana gelen kurumsal temeller üstüne, iş amaçlarıyla bağdaştırılarak yönetilmesi gerekmektedir. Kurumsal itibarın ölçümü, çeşitli sebeplerden ötürü kamuoyunun zihninde oluşan algıların, belli boyutlar göz önüne alınarak incelenmesiyle yapılmaktadır.

İtibarı daima elinde tutmak isteyen bir kurum, geleceği algılama ve zihinsel olarak görme vizyonunu ve gelecekte düşlediği hedeflerine ulaşma yolunu benimseten misyonunu uyumlu hale getirerek aktif ve tutarlı olmalıdır. Yani sloganlarını ve vadettiklerini pasif söylem olarak bırakmamalı aktif hale getirerek işlevselliğini arttırmalıdır. Her alanda olduğu gibi iş dünyasında da söylenen sözlerden ve düşüncelerden ziyade gerçekleştirilen eylemler elzemdir. Eğer söylenen sözler ve gerçekleştirilen eylemler arasında tutarlılık var ise davranışlar da vizyon çerçevesinde ilerliyorsa çevreye güven de veren kurumlar kazandıkları bu güven ile kurumlarına itibar kazandırabilmektedirler. Kurumsal itibar

¹ Bu araştırma, Doç. Dr. Eyyup AKBULUT'un danışmanlığında yürütülen Yerel Yönetimlerde Algılanan Hizmet Kalitesi ile Kurumsal İtibar Algısı Arasındaki İlişkide Kurum-Paydaş İlişki Çıktılarının Rolü Ağrı Belediyesi Örneği başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, hselcuk@agri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8249-9583>

kendiliğinden süregelen bir şey değildir, uzun çabalar neticesinde gelişen bir değer olduğu unutulmamalıdır.

GİRİŞ

Kurumsal itibar, bir kurumun sahip olduğu en değerli soyut varlıklardan olup toplumsal meşruiyet için de uygun bir zemin yaratmaktadır. Başka bir deyişle kurumsal itibar düzeyi yüksek olan kurumlar, faaliyette bulunma ve uzun dönemde varlığı devam ettirme konusunda paydaşların güçlü bir onayını almış olmaktadır. Elde edilmesi çok uzun zaman alan ancak kaybedilmesi çok kısa sürebilen kurumsal itibar, kuşkusuz birçok faktörün etkisi altındadır. Bu faktörlerden biri de kurum ile paydaşları arasındaki ilişkilerin düzeyidir.

Kurumsal itibar, bir kurumun sahip olduğu en değerli soyut varlıklardan biridir. İyi bir kurumsal itibar, kurumlar için rekabet avantajı elde etmede oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra yeterli düzeyde bir kurumsal itibarın, kurumsal yapının daha etkin kılınması, nitelikli personelin kurumda tutulması, nitelikli personel bulmada kolaylık sağlaması, kurum ile paydaşları arasındaki ilişkilerin ve iletişimin daha etkin olması, iç ve dış paydaşların kuruma yönelik güven ve bağlılık düzeylerinin artması, finansal istikrarın sağlanması, ücretlendirme/fiyatlandırma konusunda kolaylık sağlaması ve kriz dönemlerinde kurumun paydaşlar tarafından daha fazla tolere edilmesi gibi çok sayıda yararından söz etmek mümkündür.

Fombrun (1996) kurum itibarının, çok yönlü bir bileşeni olarak paydaşların kurumla gerçekleştirdiği iletişim etkinliğine, hizmet içeriğine, kurum beğenisine, kalite anlayışına ve geniş çaplı etkilere bağlı olarak oluştuğunu ifade etmektedir. Müşteri, çalışan, tedarikçi, hükümet üyeleri, yatırımcı, çevre örgütleri, medya vb. kurum paydaşları olarak, kurum bilgileri ışığında; müşteriler ürün kalitesine, çalışanlar iş güvenliği, yönetim, aidiyet, etik, kurum içi iletişim gibi bilgi arayışına, yatırımcılar, kar ve para gibi finansal konular hakkında bilgiye gereksinim duymaktadırlar (Şatır ve Erendağ, 2009). Buradan anlaşılacağı üzere, kurum ile paydaşlar arasındaki ilişki ve hizmet kalitesi, kurumun başarısını arttırarak kuruma karşı güven ve memnuniyet algısını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada bir kurumun var olma simgesi olarak kabul edilen itibar kavramının literatür taraması yapılarak ilgili olduğu kavramlar üzerinde durulmuştur.

İTİBAR KAVRAMI

İtibar kavramı, kelime anlamıyla, güvenilir olma, saygı görme anlamlarına gelmektedir. Halkın ve çevrenin gözünde bir birey hakkındaki çıkarım, duygu ve düşünceleri içeren itibar, kurumlar için de aynı özellikli tanımlı içermektedir.

Arapça kökenli olan ‘itibar’ kavramı, saygın olma, güvenilir olma, saygı görme anlamlarında kullanılmaktadır (Argüden, 2003). Bir marka veya kurum için itibar; çalışanların, müşterilerin, tedarikçilerin, yatırımcıların ve toplumun ortak duygusal tepkileri şeklinde tanımlanmaktadır.

Kurumsal İtibar Kavramı

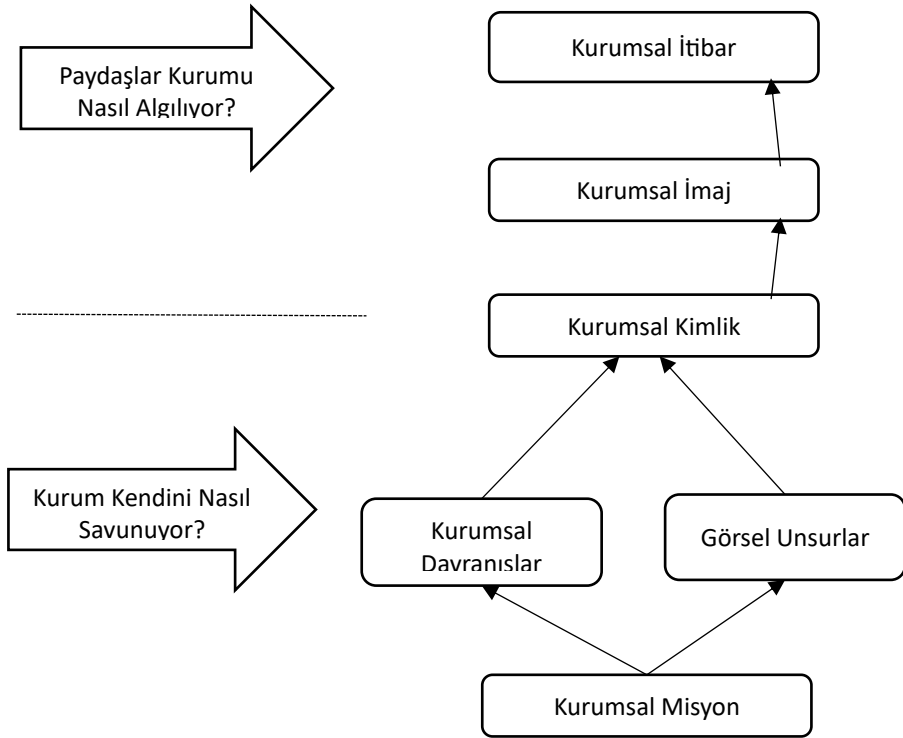
Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanım yaygınlığı artmaya başlayan kurumsal itibar kavramı ile paydaşlara sunulan hizmetin içeriğine ve kalitesine, vatandaşların kurumla kurduğu iletişime ve buna bağlı olarak duyulan memnuniyete dikkat çekilmektedir. Ekonomi, psikoloji, sosyoloji, pazarlama, yönetim vb. birçok bilim dalında yapılan araştırmalara konu olan kurumsal itibar kavramı, bireylerin, toplulukların, yatırımcıların vb. duygusal tepkileri sonucu oluşan, tüm paydaşlarca ortaya konan genel önseziler biçimidir. Fombrun ve Shanley’e (1990) göre kurumsal itibar; rekabetçi ortam içerisinde şirketlerin mevcut konumdaki saygınlığını ve vizyonunu en üst seviyeye çıkarmak için gerekli olan kalite, sadakat, hizmetin sürdürülebilirliği vb. özelliklerin birleşimi sonucu oluşmaktadır. Fombrun, kurumsal itibarı, işletmelerdeki geçmiş eylem ve gelecek vizyonunun kazanımları sonucu ortaya çıkan kolektif algılar şeklinde tanımlamakta, bundan dolayı pazar ortamında şirketlerin yerini belirleyen somut bir unsur olarak ele almaktadır (Fombrun, 1996). Bu bağlamda itibarın sağlam bir şekilde sağlanması ile prestij elde edilebilir ve pazar ortamında yükselen fiyatlara karşı müşterilerin, yatırımcıların ve çalışanların şirkete dair olumsuz düşünceleri engellenerek ortaya çıkacak krizler önlenebilmektedir. Weigelt ve Camerer (1988) kurumsal itibarı, bir kurumun geçmişinden hareketle bu kuruma atfedilen özelliklerin tümü şeklinde tanımlamaktadır.

Kurumsal itibarın içerisinde deneyimler, kamu ile alakalı yorumlar, bilgiler, gözlemlenen deliller ve bakış açıları tüm paydaş gruplarıyla birlikte ele alınmaktadır. Kurumsal itibar, şirketlerin geçmiş faaliyetleri ve gelecekteki beklenti ve hedefleriyle beraber paydaşları kapsayarak işletmenin tamamını temsil etmektedir. Kaplan’a (2018) göre kurumsal itibar, toplumsal ve kurumsal değerlerin sonucu olarak ortaya çıkan; yatırımcıların, müşterilerin, çalışanların ve kamuoyunun kurum ile ilgili güçlü ya da zayıf, iyi veya kötü vb. tepkilerini ifade eden bir olgudur. Özetlemek gerekirse kurumsal itibar, *“Belli bir zaman içerisinde oluşan, kurumun geçmişteki davranışlarına ve yetkinliklerine ilişkin geleceği de öngörecektir şekilde paydaşların sahip oldukları bilişsel temsillerin ve inançların toplamı”* şeklinde tanımlanmaktadır (Akbulut, 2011).

Kurumsal İtibarın Kapsamı

Kurumsal itibarı, gerçek etmenlerden ziyade algılamalar belirlemektedir. Paydaşların beğenme düzeylerinin farklı olabilmesinden dolayı kurumsal itibar, iç ve dış paydaşlar açısından çeşitli biçimlerde algılanabilmektedir. Algılama işlevi, zihinsel bir süreç olarak gerçekleşen izlenimlerin anlam kazanmasını içermektedir. Bundan dolayı kurumsal itibarla alakalı algıların başarılı bir şekilde yönetilmesi ile iç ve dış paydaşların kurum hakkındaki görüşlerinin olumlu yönde pekişmesi işletmeler için önemlidir. İç ve dış paydaşların kurum hakkındaki görüşleri itibar açısından oldukça önemlidir (Brown, Dacin, ve Whetten, 2006). Bu bilgiler ışığında kimlik ve imaj kavramları, itibarı oluşturan iki ana unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Alessandri'ye (2001) göre, kurumsal itibar ile kurumsal imaj ve kurumsal kimlik arasındaki ilişki bir neden-sonuç mantığıyla gerçekleşmekte, paydaşlar tarafından hoş karşılanan tutarlı bir kurumsal kimlik olumlu bir kurumsal imaj oluşturmakta, bu kurumsal imaj da pozitif kurumsal itibarın oluşmasında belirleyici olabilmektedir (Bkz. Şekil 1.1.)

Şekil 1.1. Kurumsal İtibar, Kurumsal Kimlik ve Kurumsal İmaj İlişkisi

Kaynak: (Alessandri, 2001).

Kurumların başarılı olmasını sağlayan faktörler arasında yer alan kurumsal itibar, paydaşların katkısı ve müşteri sadakati sonucu finansal performansın pozitif şekilde etkilenmesini, böylelikle işlem maliyetlerinin azaltılmasını kolaylaştırabilmektedir. Bu da rekabet avantajına sahip kurumların daha fazla müşteri kazanmasını sağlayabilmektedir (Shamma, 2012).

Tanınan, bilinen, gözlemlenebilen, kendini kabul ettiren her kurumun faaliyetleri müşteriler, tedarikçiler ve toplumdaki diğer bireyler açısından olumlu ve olumsuz biçimde yorumlanabilmektedir. Kurumların geçmişte yaptığı faaliyetlere bağlı olarak oluşan itibarın pozitif veya negatif yönde algılanış biçimi, herhangi bir hareketle ters yüz olabilmektedir. Buffet'in (2013) "*İtibar oluşturmak 20 yıl sürer; yıkmak ise 5 dakika*" ifadesi kurumsal itibarın değerini göstermesi bakımından önemlidir.

Bir kurumun sahip olduğu pek çok paydaş grup bulunmaktadır. Bunlar arasında; çalışanlar, yönetim kurulu, tedarikçiler, hissedarlar, müşteriler, araçlar vb. sayılabilir. Paydaşların kurumla ilgili çıkarım ve algılamaları ile kurum ve paydaş grupları arasındaki etkileşim olabilmektedir. Bunda itibarın, tüm paydaşların görüş ve beklentilerine göre değişkenlik göstermesi rol oynamaktadır. Paydaş grupları içerisinde yer alan tedarikçi ve yatırımcılar, kurum itibarını müşterilere göre farklı algılayabilmektedir. Buna göre müşterilerin odak noktası kalite ve fiyat, yatırımcı ve tedarikçilerin odak noktası ise finansal performans olabilmektedir.

Kurumsal itibarda şu hususlar dikkat çekmektedir (Yurtsever, 2013):

- Kurumun kültürünün ve değerinin tanımı, kurum vizyonunun içselleştirilmesi
- Etik ve ahlak değerlerle beraber hesap verilebilirlik uygulamalarının varlığı
- Açıklık (şeffaflık) yönetiminin uygulanması, uluslararası muhasebe standartlarının fark edilmesi
- Müşteri odaklı politikaların hazırlığı, müşteri memnuniyeti
- Sosyal, ekolojik çevre ve finansal uygulamaların kurulması ve uygulanması

Piyasada devamlı bir şekilde var olmayı hedefleyen itibarı yüksek olan işletmeler, güvenilir ve tutarlı olma değerlerinden ödün vermemektedir. İtibarının sürdürülebilirliğini sağlamak isteyen bir işletme, geleceği görme ve algılama vizyonunu, gelecekte düşlediği hedeflerine ulaşma yolunu benimseten misyonu ile uyumlu hale getirerek aktif ve tutarlı olmalıdır. Bundan dolayı vaatlerini ve sloganlarını gerçekçi bir şekilde işlevselleştirmelidir. Her alanda olduğu gibi iş dünyasında da söylenen söz ve düşüncelerden ziyade gerçekleştirilen eylemler elzemdir. İşletmeler söz ve eylemler arasındaki tutarlılığın vizyon çerçevesinde

ilerlemesi sonucu kazandıkları güvenle kurumlarına itibar kazandırabilmektedir. Kurumsal itibarın kendiliğinden süregelen bir şey olmadığı, uzun çabalar neticesinde gelişen bir değer olduğu unutulmamalıdır (Atabay, 2021).

Kurumsal İtibarın İlgili Olduğu Kavramlar

Kurumsal itibar, bireysel veya kolektif yargılardan oluşmakta ve bu yargılar gerçek bilgilerin algılarıyla oluşmaktadır. Kurumsal itibar; kurum kimliği, kurumsal imaj, tanınmışlık, marka gibi türlü kavramlar ile yakın ilişki içinde bulunarak bütün paydaşların kurum faaliyetlerine dair algılarının tümünü yansıtmaktadır. Her kurumun hitap ettiği müşterileri ve bulunduğu sektördeki itibarının yanı sıra müşterisi olmayan kişiler ya da farklı sektörlerde de itibarı söz konusu olabilmektedir (Gray ve Balmer, 1998). Bu itibar büyük çabalar harcanarak elde edilmekte veya kendiliğinden süregelen bir saygınlık olabilmektedir. Şirketlerin/kurumların faaliyetleri sonucunda paydaşların algılarıyla oluşan kurumsal itibar, kurumun ürün ve hizmetlerine paydaşların verdiği tepkiler olarak da değerlendirilmektedir.

Kimlik, imaj, kültür ve marka bir kurumun tanıtılması sırasında paydaşlara aktarılan anlamların ve yorumların sistematik bileşenleridir. Kurum kimliği ve kültürü yine kurum tarafından oluşturulmaktadır. Ancak bu unsurların çalışanlar tarafından benimsenmesi ile kurum markaları tüketiciye aktarılabilir. Aktarılan unsurlar ile tüketicilerin deneyimleri örtüştüğü zaman imaj oluşumu sağlanmış olmaktadır. Bu sebeple çalışanlara kurum kültürünün aktarılması büyük önem taşımaktadır (Purtaş, 2018). İç paydaşlar tarafından benimsenen ve oluşturulan kurumsal kültür ve kimlik, kurumun imajını oluşturmaktadır (Bozkurt, 2011).

Kurumsal itibar ile benzer olan ve literatürde yer alan kurumsal imaj, kurumsal kimlik ve marka gibi kavramlar, farklılıklarına karşın benzer yönleriyle de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, iki tür yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir (Pruzan, 2001).

Birinci Yaklaşım: Kurumsal itibar, kurumsal kimlik ve kurumsal imaj arasındaki farklılığa bakıldığında bu kavramlar arasında önemli bir ayrımın olmadığı görülmektedir. Grunig'e (2002) göre, birinci yaklaşımda yer alan kurumsal itibar, kurumsal imaj, marka, kurumsal kimlik ve izlenim gibi kavramlar arasında küçük farklılıklar olsa da aslında hepsi paydaşların kurumla alakalı düşüncelerini ifade eden aynı olgulardır. Kurumsal kimlik ile kurumsal itibar arasındaki en önemli fark; kurumsal itibar paydaşların kurum hakkındaki düşüncelerini, kurum kimliği de kurumun kendi hakkındaki düşüncelerini içermektedir.

İkinci Yaklaşım: Bu yaklaşım yöntemine göre, kurumsal itibar, kurumsal kimlik, kurumsal imaj, marka gibi kavramlar birinci yaklaşımın aksine her bir

kavramı ayrı ayrı anlamlandırmaktadır. Mevcut kavramların arasındaki farklılık şu kriterlerle ifade edilmektedir:

- Hedef paydaş grubu,
- Hedef paydaşların algı niteliği,
- Olumlu ya da olumsuz niteliklerin yer alması,
- Kurum içi veya dışından doğma,
- Kurum hakkındaki sorulara verilen cevaplar.

Tablo 1.1. Kurumsal İtibar, Kurumsal Kimlik ve Kurumsal İmaj Arasındaki Farklar

Kriter	Kurumsal Kimlik	Kurumsal İmaj	Kurumsal İtibar
Hedef paydaşlar iç ya da dış paydaşlar	İç paydaşlar	Dış paydaşlar	İç ve dış paydaşlar
Algılar: Gerçek ya da arzulanan	Gerçek	Arzulanan	Gerçek
İşletme içinden ya da dışından doğma	İç	İç	Hem iç hem dış
İşletme hakkında olumlu ya da olumsuz algılama	Olumlu ya da olumsuz	Olumlu	Olumlu ya da olumsuz
İlgili soru	Kim/ne olduğumuza inanıyoruz?	Paydaşlar hakkımızda ne düşünümesini istiyoruz?	Gerçekte nasıl görünüyoruz?
Oluşum ve değişim süreci	Uzun sürede oluşur ve değişir	Kısa sürede oluşur ve değişir	Uzun sürede oluşur ve değişir

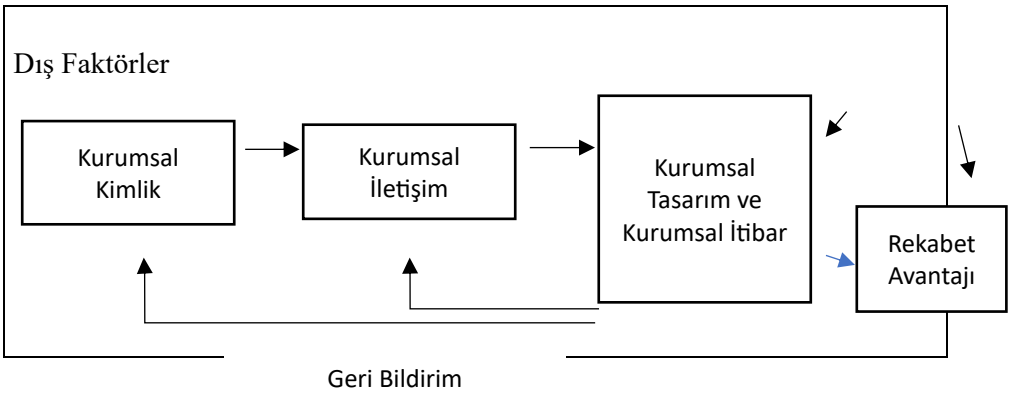
Kaynak: Walker (akt. Akbulut, 2011).

Tablo 1.1’de görüldüğü üzere kurumlar pek çok paydaş tarafından farklı şekilde değerlendirilmektedir. Yapılan bu değerlendirme ve algılamaları olumlu biçimde sunmak, istikrarı sürdürmek için kurumlar birçok faaliyette bulunmaktadır. Kurum çalışanları tarafından kurum imajının doğru şekilde algılanması ve kurum beklentilerinin karşılık bulması sonucu çalışanların kurumla bütünleşmesi ve performanslarının artırılması sağlanmaktadır (Akbulut, 2011).

Sonuç olarak kurumsal itibar, kurumsal kimlik ve imaj arasındaki farklılıklara dair üçüncü yaklaşıma göre, kavramlar birbirleriyle yakın ilişki içinde fakat farklı olmaktadır. Kurumsal başarı da mevcut kavramlar arasında güçlü bir etkileşimle

sağlanabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu kavramlar arasında bir neden-sonuç ilişkisi değerlendirmesi yapılabilmektedir. İlişkinin merkezinde ise iletişim bulunmaktadır

Gray ve Balmer (1998) kurumsal itibarı yöneticiler tarafından yönetilmesi gereken bir süreç şeklinde ifade ederek kurumsal itibarın temel bileşenlerini de kurumsal kimlik, kurumsal imaj, kurumsal iletişim ve kültür biçiminde ele almaktadır. Kurumsal itibar bileşenleri arasındaki ilişkiyi anlatmak için geliştirdikleri ve Şekil 1.2' de ortaya konan modelde, doğrulamaların ve geri bildirimlerin etkinliğinin önemini ve süreç çıktılarının rekabet avantajı oluşturabileceği ifade edilmektedir. Kurumun gerçekliği olan kurumsal kimlik yönetimi; üst düzey yönetici felsefesi, şirketlerin iş stratejisi, kurumsal tasarım ve kurumsal kültür arasındaki dinamik etkileşimi ele almaktadır. Bu etkileşim ile kurumlar birbirinden ayrılarak kurumsal itibar oluşturmaktadır (Gray ve Balmer, 1998).

Şekil 1.2. Kurumsal itibar ve İmaj Yönetme Modeli

Kaynak: (Gray ve Balmer, 1998).

Kurumsal Kimlik

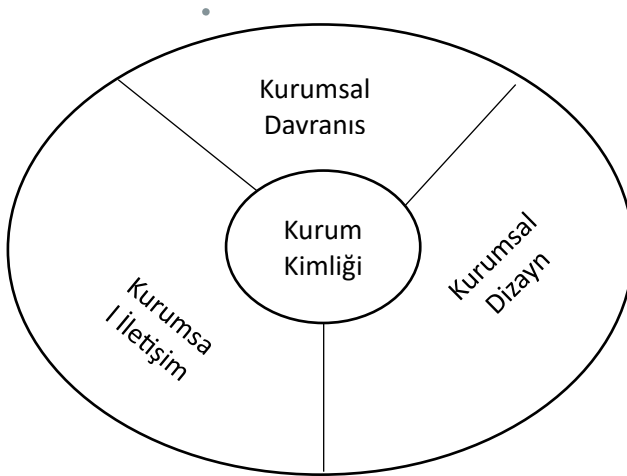
Kurumsal kimlik kavramı, akla öncelikle kurumun amblemi, logosu ve kullandığı renkler gelmektedir. Fakat bu unsurlar tek başına kurum kimliğini yansıtmamakta, kurumun tasarımının yanında kurumsal davranış ve kurum iletişimi, kurum felsefesi gibi unsurlar da kurumun kimliğini betimlemektedir. Kurumsal kimlik, bir kuruma ait markanın adı, ürünü, hizmeti, logosu, antetli kâğıdı, binanın görüntüsü, iç-dış tasarım ve dekorasyonu, çalışanların kıyafet ve davranışları, servis ve hizmet anlayışı, halkla ilişkiler ve reklam çalışmalarında kullandıkları bütün mesaj, stil ve görüntüyü içeren geniş çaplı bir alanı

içermektedir. Bu geniş yelpazeyi içerisine alan kurumsal kimlik, bir kuruluşun diğerlerinden ayırt edilmesini sağlamaktadır (Okay, 2000).

Kurumsal kimlik, devlete ait veya özel, kâr amacı gütmeyen veya güden, holding veya işletme gibi herhangi bir kurumun görsel ve görsel olmayan sunumlar ile hedef gruplara somut biçimde kendini anlatan bir olgudur (Yirmibeş, 2010). Buna göre, her kurum kendine ait görsel ve kurumsal kimliği ile diğer kurumlardan ayrılmaktadır.

Kurum kimliği, kurum çalışanlarının iletişimi, davranışları ve sembolleri sonucunda oluşmaktadır. Kurum paydaşlarına dair davranış ve iletişimi, kurum çalışanları sağlamaktadır. Böylece kurum itibarının en büyük temsilcileri, yine paydaşların direkt iletişim kurduğu kurum çalışanlarıdır. Bu sebeple kurumlar öncelikle kurum çalışanlarının (iç paydaş) talep ve beklentilerini karşılamalıdır. Böylece tatmin olan bir kurum çalışanı kurum ile güçlü bir bağ kurarak iş verimliliğini arttıracak ve kurum kalitesine katkı sağlamak için daha çok çaba gösterecektir (Akmehmet, 2006).

Kurumsal kimliğin tanımlarına bakıldığında kurumsal kimliğin bazı unsurlarının olduğu görülmektedir. Bu unsurlar kurumsal davranış, kurumsal iletişim ve kurumsal dizayn olmak üzere üç bileşimden meydana gelmektedir (Bkz. Şekil 1.3).

Şekil 1.3. Kurum Kimliğinin Unsurları

Kaynak: (Okay, 2000).

Kurumsal dizayn, kurumun simgesel yüzünü meydana getirmektedir. Kurumun adı için tasarlanan logo, bina tasarımı, kullanılan renkler kurumsal

dizaynın parçalarıdır. Kurumun iletişim unsurunda kullanılan kanal ve araçlar ile kurum kimliğinin şekillenmesi sağlanmaktadır.

Kurumsal kimlik yalnızca sembol, logo ve tasarımlarla sınırlı olmamakta, kurumun geliştirmiş olduğu misyon ve vizyonu da kurumsal kimliğin şekillenmesine etki etmektedir. Kurumsal kimlik kurumun gözle görünen yüzü olmaktadır. Kurumsal kimliği hedef kitlelere doğru ve etkili bir biçimde aktarmak ve kurumun itibarının artırılmasına katkı sağlamak güçlü bir kimlik oluşumunu sağlayacaktır.

Kurumsal kimlik ve kurumsal imaj kavramları kurumsal itibar kavramı içerisinde değerlendirildiğinde genel olarak her iki kavramın birbirine olan benzerliği ve birbirlerinin yerlerine kullanıldığı görülmekte, buna karşın bu benzerlikler aralarında var olan ayrımı tam anlamıyla ortadan kaldırmamaktadır. 1950'li yıllarda ortaya çıkan kurumsal itibar bu tarihten önce çoğunlukla kurumsal imaja odaklıydı. Fakat bu odak 1970'li yıllardan sonra kurumsal imajın yanı sıra kurumsal kimlik kavramına doğru evrilmiştir. 1990'lı yıllarda kurumsal itibar kavramı artık kurumlar tarafından benimsenerek tüketicileri ürün/hizmet almaya sevk eden, yatırımcıyı etkileyen, finansal değer oluşturan ve çalışanların kuruma bağlanmasını sağlayan bir kavrama dönüşmüştür (Yaşlıoğlu, 2012).

İmaj, kurumların ya da bireylerin birbirleri üzerinde bilerek veya bilmeyerek bıraktığı izlenimlerin tümünü kapsamaktadır. Esnek olma, kendine güvenme, kendini dünyaya işbilen gösterebilme, bireyin/kurumun kendi hakkındaki algıları ile başkaları hakkındaki algılarını bir araya getirebilme gibi yeteneklere sahip olma anlamına gelen imaj bir kurum, kişi veya obje hakkında edindiği fikirdir (Yirmibeş, 2010).

Kurumsal imaj, kurumun davranışsal ve bütünsel tutumlarının, bütünün sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kurum kültürünü ve kurum kimliğini içererek kurum ile alakalı tüm deneyim ve algıların paydaşların zihninde oluşturduğu imgedir. Kurumsal imaj, duygusal olmak ve işlevsel olmak üzere iki unsura sahiptir. Bu unsurların beraberinde kurumsal imajın bir de rekabet avantajı özelliği bulunmaktadır. Avantajın elde edilmesi kurumsal itibarın en iyi şekilde yönetilmesini içermektedir. Şirket ya da şirketlerin ürünleri ile alakalı olarak paydaşların negatif düşünceye sahip olmasının firmaları karlılık ve hacim bakımından etkilemesinden dolayı şirketler paydaşlara doğru ve olumlu bir imaj sergilemeye çalışmaktadır (Gray ve Balmer, 1998). Şirketlerle alakalı düşüncelerin değerlendirilmesinde imaj ve itibar olguları paydaşlar nezdinde oldukça önemlidir (Bkz. Tablo 1.2.).

Tablo 1.2. Kurumsal İmaj Tanımları

Yazarlar	Kurumsal İmaj
Dichter	İşletmelerin toplam etkisi
Dutton ve Dukerich	İçsel ve dışsal paydaşların kurum ile ilgili düşüncelerinin değerlendirilmesi
Van Rekom	Bireylerin kurum hakkındaki düşüncelerinde yer alan düşünce, duygu, izlenim ve inançların tümü
Gray ve Balmer	Kurumun adının veya logosunun duyulduğunda ya da görüldüğünde zihninde oluşan kurum resmi
Howard	Kurumun görünen veya görünmeyen algıları ile hedef kitlenin kurum ile ilgili algılarının tümü

Kaynak: Kurumsal imaj ile ilgili literatürde yapılan tanımların derlemesi (Biçer, 2019).

Kurumsal imajın yerinde ve doğru şekilde sağlanması kurumlara pek çok olumlu katkı sağlamaktadır. Elde edilen olumlu imaj ile şirketlerin dış paydaş/müşterilere sunmuş olduğu kalite düzeyiyle alakalı bilginin elde edilmesi durumunda satın alma aşamasında tereddüt riski en aza indirgenmiş olmaktadır. Paydaşlarda olumlu bir algı oluşturan kurumsal imaj, rekabet, güven ve inanılabilirlik konularında üstünlük sağlamış olacaktır (Akmehmet, 2006). Günümüzde birçok müşteri (tüketici), satın almış olduğu ürünün markasına ve marka sahibi kuruma istekli ya da isteksizce bakabilmektedir. Zihinde oluşturulan algı ile marka ya da kurum üzerinde çizilen imaja dönük bir hareketlilik söz konusu olmaktadır. Kurumların imajı, paydaşlar üzerinde etki oluşturarak sosyal yaşantıları üzerinde geniş bir alan oluşturmaktadır (Güzelcik, 1999).

Çağdaş yönetim anlayışına göre iş dünyasında kurumların hedef kitlelerin nezdinde farklılık oluşturmak ve başarı yakalayabilmek adına, çalışanların, üretmiş oldukları ürünlerin ve kuruluşun birliği ile bir bütün şeklinde etkili bir imaj oluşturması en büyük şarttır (Kadıbeşegil, 2006). Bir diğer önemli şart da organizasyondur. Paydaşlar üzerinde olumlu bir imaj oluşturan organizasyon, gerçekleştirilecek ticari ilişkilerde önemli bir role sahip olmaktadır. Organizasyon, paydaşlar için sunulan ürün veya hizmetin iyi ya da kötü, kullanılabilir veya kullanılamaz oluşu hakkında özet bilginin verilmesidir. Paydaşların kurumun imajına olan güvenleri arttığı sürece organizasyonların da imaja katkısı artmaktadır (Eğilmez, 2017).

Kurumsal İletişim

İletişim, duygu ve düşüncelerin iki birey arasında işaret ve semboller yardımıyla aktarılmasıdır. İletişim, bilgi paylaşımının farklı şekillerde gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. İletişimi tanımlarken duyguların ve

bilginin aktarımının haricinde iletişimin etkileme, anlam oluşturma, yönlendirme ve değiştirme gibi birçok işlevi de dikkat çekmektedir (Geçikli, 2008). Kurumsal iletişim ise, olumlu ilişkilerin kurulması için şirketlerin farklı paydaşlar ile planlı biçimde gerçekleştirdikleri çabaların tümüne denilmektedir.

Kurum yapısında yer alan bölümlerin ve kurum dışında kurum ve çevresiyle devamlı düşünce ve bilgi alışverişine fırsat veren bir süreç olan kurumsal iletişim, kurumların saygınlık kazanması, sahip olmak istediği imaja kavuşması ve paydaşlara ulaşmayı sağlayan en etkin iletişim faaliyetlerini ele almaktadır.

Paydaşların kurum ile alakalı izlenimlerini kapsayan kurumsal iletişim, kurumsal hedefe ulaşma yolunda olumlu algılamaların tüm paydaşlar üzerinde etkinliğinin sağlanmasını içermektedir. Kurumsal iletişimin etkin ve tutarlı olması kurumun itibarını da orantılı biçimde arttırmaktadır. Kurumsal itibar, kurumun davranışlarındaki tutarlılığa göre şekillenmekte ve paydaşların kurum ile sağlanan iletişim dahilinde aldığı mesajları yorumlaması ile sağlanmaktadır. Bu nedenle kurumsal itibarın oluşmasında kurumsal iletişim oldukça önemli bir araçtır (Croft ve Dalton , 2003).

Kurumsal iletişim aracılığı ile yönetimin karar alması için ihtiyaç duyulan bilginin elde edilmesi, yöneticiler tarafından alınan kararların çalışanlar tarafından algılanıp uygulanması önemlidir. Sağlıklı bir şekilde oluşturulan kurumsal iletişim sonucunda çalışanların kurumla kurdukları aidiyet bağının düzeyi müşterilerin hizmetlerden duyduğu memnuniyete yansımaktadır. Kurumsal bağlılık ve iş tatmini gibi etkenler çalışanlar üzerinde olumlu etki bırakarak paylaşım duygusu, performans, etkinlik ve karlılığın arttırılmasını sağlayabilmekte, böylelikle örgütsel değişime karşı güven oluşmasına ve stratejik planların uygulanmasına imkân sağlamaktadır (Atabay, 2021).

Kurumsal iletişim, kurumun içinde ve dışında olan bütün iletişim imkân ve türlerini içermektedir. İletişim uygulaması şeklinde kullanılan kurumsal iletişim, kurum kimliği anlamını da taşıyabilmektedir. Kurumsal iletişim; halkla ilişkiler, reklam, kamu araştırması ve pazar, satış geliştirme vb. araçlardan faydalanarak kurumsal davranışın etkinliklerini ilerletmektedir. Kurumsal iletişimin amacına bakıldığında, tüm iç ve dış paydaşların kurum içinde tanıdıklarının tutumunu değiştirmek ve etkilemek olduğu görülmektedir (Yavuz, 2017). Doğru, hızlı ve güvenilir bir şekilde sağlanan iletişim ile kurumların itibar ve başarı kazanma oranı daha da yükselebilmektedir. Hedef kitlelerin ve çalışanların kuruma karşı bağlılığı kurumsal iletişim ile daha da etkili olmakta ve paydaş ile çalışanların motivasyonu kurumsal iletişim ile sağlanmaktadır.

Kurumsal Kültür

Kültür, toplumların örf, adet, sanat, spor, ahlak, gelenek ve görenek, bilgi, teknik, araç ve gereç gibi yaşam tarzını belirleyen unsurları içermektedir (Öksüz ve Gümüş, 2009). Kurumsal kültür; kurum içerisinde kabul gören değer, vizyon, norm, tutum ve güçlü inançların bütününe denilmektedir (Kaplan, 2018).

Kurum içinde oluşturulan kültür; iç ve dış paydaşlara, rakip kurumlara ve toplumun bütününe etki edebilmektedir. Başarılı bir biçimde sağlanan kurumsal kültür ile üyeler kurum bağlılığı ve ortak değerleri pekiştirerek kuruma belirli bir statü kazandırabilmektedir. Kültür, kurum içindeki değerler birliğini ve düşünce şekillerini içermektedir. Kültür ile iç ve dış paydaşların davranışsal algısı ve kurum içerisinde nasıl davranılması gerektiği belirlenebilmektedir (Okay, 2005). Bir kurumun sahip olduğu inanç ve değerlerini çalışanlara aktaran unsurların tümü kurum kültürünün oluşturulması, paylaşılması, korunması ve değiştirilmesine katkı sağlamaktadır (Elden, 2004).

Firmaların mevcut ve geçmiş davranışlarını özetleyen kurumsal itibar, olumlu müşteri tutumları, rekabet avantajı, müşteri sadakati, iyi bir itibar algısı ve işlem maliyetleri ile bağlantılı olmaktadır. Bu sebeple güçlü kurumsal kültür, gelişen ve değişen pazar taleplerinde esnek ve yüksek performans ile ilişkili olmaktadır. Kurumsal kültürün başarılı bir biçimde oluşturulduğu bir ortamda kurumsal itibar sağlanmış olmaktadır. Kurum değerlerinin sorgulama olmaksızın aktarılıp kabul edildiği, sağlıklı ve etkileşimli bir iletişimin sağlanması için ortak bir dil oluşumunun sağlanmasını ifade eden kurumsal kültür, farkında olmadan ya da bilerek bireylerin yaşadığı toplum içerisinde öğrendiği ve kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi birikimini ve bütünsel davranışları içermektedir (Şimşek ve Fidan, 2005).

Kurum kültürünün oluşmasında motivasyon, bütünleştirme, koordinasyon vb. fonksiyonları bulunmaktadır. Motivasyon fonksiyonu ile çalışanların kurum kültürü ile olumlu bir etkileşim içerisine girerek kuruma dair tatmin ve güven duygusunun sağlanmış olacağı bir çalışma ortamının oluşturulması ifade edilmektedir. Bütünleştirme fonksiyonu, kurum çalışanlarına bir kimlik oluşturulmasıyla çalışanların kuruma sadakat ve aidiyet duygularının geliştirilmesini ve kurumla bütünleşmesini ifade etmektedir. Koordinasyon fonksiyonunda ise, kurumun amaç ve hedefleri doğrultusunda beklenen davranışların sergilenmesini, kurum değerlerinin anlaşılmasını ve kurumda meydana gelen belirsiz durumların ortadan kaldırılmasını içermektedir (Taşlı, 2019).

SONUÇ

Küreselleşmeyle beraber artan rekabet ortamında başarının elde edilmesi için örgütlerin iyi bir itibar oluşturması gerekmektedir. Bir örgüt için önem arz eden değerler arasında yer alan kurumsal itibar, örgütün bütün sosyal paydaşlarının beklenti ve isteklerini karşılayabileceğinin en belirgin göstergelerinden biridir. Zor elde edilen, yönetilmesi kolay olmayan ve çabuk kaybedilebilen bir değer olan itibarın başarılı bir şekilde sürdürülebilir olması için sosyal paydaşların beklentilerinin iyi analiz edilmesi, kurumun değer ve kültürlerinin adeta bir yaşam tarzına dönüşmesi önemlidir.

Rekabetin artması ve ekonomik koşulların değişmesi sonucu kaliteli hizmet ve mal üretmek ve bunu bütün ilgililere duyurmak kadar, kurum geleceğini güven altına almak için kurumsal itibar gibi baş faktörlerin de doğru bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Kurum paydaşlarının seçilmesi, öncelikli sıraya alınması ve bahsi olan sıraya göre paydaş ilişkilerinin stratejilerinin belirlenmesi güçlenmeyi ve itibar oluşumunu önemli derecede etkilemektedir.

Kurumsal itibarı yönetim seviyesinde ele alan, gözeten, uzun süreli stratejik plan, vizyon ve misyonlarında buna yön veren kurumlar, birtakım sonuçlar elde etmiştir. İşletme itibarı, paydaşların kuruma bağlılığıyla güçlü bir ilişki içerisindedir. Olası bir kriz sonrasında işletmeye karşı algılar değişebilmekte ve kurumun itibarı zarar görebilmektedir. Bunun sonucunda kuruma karşı duyulan bağlılık da aynı orantıda azalabilmektedir. Kurumsal itibar oluşumunun zor olduğu ve zaman aldığı, buna karşın zarar görmesinin çok daha kısa sürede gerçekleştiği ve daha kolay olduğu değerlendirilmektedir.

Tüketicilerin sadakati üzerinde kurumsal itibarın olumlu etkisi bulunmaktadır. Yerel ve uluslararası paydaşların gözünde güçlü bir itibar, kurumlar için önemli bir referanstır. Güçlü bir kurumsal itibara sahip işletmelerin yaptığı üretim ve hizmetler, müşteriler ile çalışanlar tarafından da tercih edilmekte, bu da pazardaki değeri yükselen kurumun kazancın daha da artmasına neden olmaktadır. İşletmelerin stratejilerini gerçekleştirme ve amaçlarına ulaşma sürecinde, sağladığı yararlar ile kurumlara ayrıcalık ve fırsatlar sunan kurumsal itibarın etkisi büyük önem arz etmektedir.

Farklı paydaşların, kurum ile alakalı değerlendirmelerinin genel bir bütünü olan itibar, her bir paydaş nezdinde farklı sonuçlar sunabilmektedir. Bu sonuçlar, *'finansal kazançlar'* ve *'ilişkisel kazançlar'* olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Finansal kazanç; kurumsal itibarı pozitif biçimde etkileyerek kurumlar için fiyat avantajı, kaynak oluşturma, karlılık, maliyette azalma, pazar payı, nakit akışında hızlanma vb. kazanımlar sağlamaktadır. Kurumsal itibarı yüksek olan şirketlerin finansal performansı da düşük olmamakta, bu durum da yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyebilmektedir.

İlişkisel kazançlar, paydaşların kuruma duyduğu saygı ve güven bağlarını içermektedir. Çalışanların kuruma bağlı olması, müşterilerin sadakati ve tedarikçilerle yatırımcıların iş birliği yapma niyeti, kurumsal itibarın en mühim ilişkisel sonuçları arasında bulunmaktadır. Kurumsal paydaşlar, yatırım sürecinde, satın alma ve kariyer planlamalarında genellikle kurumların sahip olduğu itibarı temel alarak karar vermektedir.

Sonuç olarak bunların hepsi kurumsal itibarı etkilemektedir. Bilindiği üzere, kurumsal itibar, bir kurumun nasıl görüldüğünün ölçüsü şeklinde anlaşılmaktadır. Kurum ile alakalı herhangi bir kararın alınması sürecinde kurumsal itibar, iç ve dış paydaşlar tarafından başvuru bir bilgi kaynağı olmaktadır. Kurumlarla alakalı oluşan itibar, yalnızca kurum dışındaki diğer bilgi kaynakları ya da kurumun kendisince gönderilmiş olan bilgi mesajlarından ibaret olmadığı görülmektedir. Kurumların gerçekleştirdiği eylem ve etkinliklerin izleyiciler tarafından yorumlanması, itibarı etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Kurumsal itibarın oluşmasında, kurumun çevreye iletmediği bilgi, diğer paydaşların değerlendirmeleri ve her paydaşın kendince edindiği bilgi deneyimlerinin etkisi bulunmaktadır. Bütün bu yorum ve fikirler; kurumların, izleyiciler tarafından nasıl algılandığını açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, E. (2011). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Kurumsal İtibar Yönetimi Sürecinde Halkla İlişkiler Uygulamalarının Rolü*. İzmir: Doktora Tezi.
- Akmehmet, D. (2006). *Kurumsal İtibar Yönetimi ve Bir Uygulama*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi.
- Alessandri, S. W. (2001). Modeling Corporate Identity: A Concept Explication And Theoretical Explanation . *Corporate Communications* 6 (4), 173-182.
- Argüden, Y. (2003). *İtibar Yönetimi*. İstanbul: ARGE Danışmanlık.
- Atabay, E. S. (2021). *Kurumsal İtibar ile Finansal Performans Arasındaki İlişkide İnovasyon Kapasitesinin Aracı ve Uluslararasılaşma Derecesi ile Aile Üyeliklerinin Biçimleyici Etkileri*. Trabzon: Doktora Tezi.
- Biçer, A. (2019). *Kurumsal İtibarın Çalışanların Örgütsel Bağlılıkları Üzerine Etkisi: Akşehir Banka Çalışanları Örneği*. Konya: Yüksek Lisans Tezi.
- Brown, T. J., Dacin , P. A., & Whetten, D. (2006). Identity, Intended Image, Construed Image and Reputation: An Interdisciplinary Framework and Suggested Terminology. *Academy of Marketing*, 99-106.
- Croft, S., & Dalton, J. (2003). *Managing Corporate Reputation*. The New Currency: Thorogood.
- Eğilmez, Ö. (2017). *Kurumsal İtibar Yönetimi: Tepe Yöneticisinin Güvenilirliğinin Kurumsal İtibar ve Çalışan Olma Niyetine Etkisi*. Eskişehir: Doktora Tezi.
- Elden, M. (2004). Modern Yönetim Anlayışı Kapsamında Kurum Kültürünün Yaratıcılığa Etkisi ve İşletmeler Açısından Önemi. *Selçuk İletişim*, 5-15.
- Fombrun, C. (1996). *Reputation: Realizing Value From the Corporate Image*. Boston: MA: Harvard Business School Press.
- Fombrun, C., & Shanley, M. (1990). What's in a Name? Reputation Building and Corporate Strategy. *Academy of Management Journal* 33 (2), 233.
- Geçikli, F. (2008). *Halkla İlişkiler ve İletişim*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Gray, E. R., & Balmer, J. (1998). Managing Corporate Image and Corporate Reputation. *Long Range Planning Vol. 31No: 5*, 695-702.
- Grunig, J. E. (2002). *Qualitative Methods For Assessing Relationships Between Organizations and Publics*. New York: A Reserch For The Institute For Public Relations .
- Kadıbeşegil, S. (2006). *İtibar Yönetimi*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Kaplan, A. (2018). *Kurumsal Sosyal sorumluluk ve Kurumsal İtibar Algulamalarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerine Etkisi*. Konya: Doktora Tezi.
- Okay, A. (2000). *Kurum Kimliği 2. Baskı*. Ankara: Mediacat Yayınları.
- Okay, A. (2005). *Kurum Kimliği*. İstanbul: Mediacat Kitapları.

- Öksüz, B., & Gümüş, M. (2009). *Turizm İşletmelerinde Kurumsal İtibar Yönetimi*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Pruzan, P. (2001). Corporate Reputation: İmage and İdentity . *Corporate Reputation Review* 4 (1), 50-64.
- Purtaş, S. (2018). *Farklılıkların Yönetiminin, Kurumsal İtibar ve İşletme Performansı Üzerine Etkileri: Kahramanmaraş Tekstil Sektöründe Bir Alan Araştırması*. Kahramanmaraş: Yüksek Lisans Tezi.
- Shamma, H. (2012). Toward a Comprehensive Understanding of Corporate Reputation: Concept, Measurement and Implications. *International Journal of Business and Management* (7) 16, 151-170.
- Şatır, Ç., & Erendağ, F. S. (2009). Kurum İtibarının Bileşenleri Üzerinde Bir Araştırma. *Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu*.
- Şimşek, N., & M, F. (2005). *Kurum Kültürü ve Liderlik*. Konya: Tabşet Kitabevi.
- Taşlı, H. (2015). *Kurumsal İtibarın Ölçülmesi: Gümüşhane Üniversitesinin İç Paydaşları Tarafından Algılanışı*. Gümüşhane: Yüksek Lisans Tezi.
- Weigelt, K., & Camerer, C. (1988). Reputation and Corporate Strategy: A Rewiew Of Recent Theory and Applications. *Strategic Management Journal* 9, 443-454.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2012). *Kurumsal İtibar ve İşletmelerde Kurumsal İtibar Algısını Ölçmeye Yönelik Bir Model Önerisi: Otomotiv Sektöründe Uygulanması*. İstanbul: Doktora Tezi.
- Yavuz, N. (2017). *İçsel ve Dışsal Paydaşların Kurumsal İtibarı Algılamalarının Karşılaştırılması*. . Bilecik: Yüksek Lisans Tezi.
- Yirmibeş, S. (2010). *Kurumsal İtibar Yönetimi ve Kamuya Bağlı Bir Kurumda Kurumsal İtibarın Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma*. İzmir : Yüksek Lisans Tezi.
- Yurtsever, S. (2013). *Kurumsal İtibarın Ölçülmesi: Karabük Üniversitesi'nin Kurumsal İtibarının Öğrenciler Tarafından Değerlendirilmesi*. Karabük: Yüksek Lisans Tezi.

Bölüm 23

KAMU YÖNETİMİ ve HALKLA İLİŞKİLER KAVRAMLARININ TEORİK ÇERÇEVDE ELE ALINMASI

Harun SELÇUK¹

ÖZ

Kamu yönetiminde halkla ilişkiler, yönetimin belirlediği faaliyetlerin ve politikaların çeşitli kanallar aracılığıyla halka ulaştırılabilmesi, iletilen mesajın dönüşü olarak, halk üzerinde bıraktığı etkinin değerlendirilmesi ve ölçülmesi, oluşan aksaklıkların düzeltilerek tekrardan halka arz edilmesi ve halkın nezdinde olumlu görünüş sağlayan faaliyetlerdir. Halkla ilişkilerin temel ilkesi halka doğru bilgilerin sunulması, insan bilincinde kişi ya da kurum hakkında olumlu görünüş oluşturulmasıdır. Halkla ilişkiler, demokratik hukuk devletinde gelişerek bütün dünyada yaygınlaşan ve kurumun hedef kitlesine karşı olan sorumluluklarının gerçekleştirileceğini hedef alan bir disiplindir. Kurumun imajını düzenleyen halkla ilişkiler, kurumun dış dünyayla iletişimde etkili bir faktördür. Halkla ilişkiler faaliyetleri sayesinde kurum, misyonunu ve vizyonunu dışarıya iletebilmektedir. Bu sebeple kamu yönetiminde halkla ilişkiler önem arz etmektedir. Kamu kurumları halka hizmet amacıyla kurulan ve desteğini halktan alan bir yapıdır. Kamu yönetimi, devletin halka hizmet sunma aracıdır, bu nedenle bu hizmetin halkın ihtiyaçlarını karşılayacak nitelik ve nicelikte olması gerekmektedir.

GİRİŞ

Günümüz hukuk devletinde kamu yönetiminin görevleri ve yetkilerinin artmasıyla birlikte önemi de gün geçtikçe artmaktadır. Kamu, halkın bütünü demektir. Kamu yönetimi ise, devletin yasama ve yargı organları dışında örgütlenen, devletin varlık sebebi olup, kamu yararını sağlamak amacıyla kamusal mal ve hizmet sağlayan, kamu hukukuna tabi olan insan gücü, araç ve gereçlerle merkez ve yerel kuruluşların yönetimidir. Bilim ve teknolojinin hızla değişimi ve gelişmesiyle toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuş olan kamu yönetiminin varlık sebebi topluma hizmet etmektir. Yönetim, halka hizmet için bir araçtır.

¹Öğr. Gör.Dr, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, hselcuk@agri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8249-9583>

Halkla ilişkiler yönetim ve toplum için önemli bir araçtır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızla gelişmektedir. Halkla ilişkiler, bireylerin düşünce, görüş ve davranışını etkileyen bir iletişim faaliyetidir. İletişim dünyasında halkla ilişkiler mesleği, mesleğini icra eden kişiler tarafından, mesleğin gerektirdiği eğitim ve ilkelerle günümüzdeki değerini kazanmıştır.

Halkla ilişkilerin temel ilkesi halka doğru bilgilerin sunulması, insan bilincinde kişi ya da kurum hakkında olumlu görünüş oluşturulmasıdır. Halkla ilişkiler, demokratik hukuk devletinde gelişerek bütün dünyada yaygınlaşan ve kurumun hedef kitlesine karşı olan sorumluluklarının gerçekleştirileceğini hedef alan bir disiplindir. Kurumun imajını düzenleyen halkla ilişkiler, kurumun dış dünyayla iletişiminde etkili bir faktördür. Halkla ilişkiler faaliyetleri sayesinde kurum, misyonunu ve vizyonunu dışarıya iletebilmektedir. Kamu kurumları halka hizmet amacıyla kurulan ve desteğini halktan alan bir yapıdır. Kamu yönetimi, devletin halka hizmet sunma aracıdır, bu nedenle bu hizmetin halkın ihtiyaçlarını karşılayacak nitelik ve nicelikte olması gerekmektedir.

Bu çalışmada literatür çalışması yapılarak kamu yönetimi ve halkla ilişkiler kavramları teorik çerçevede incelenerek ele alınmıştır.

KAMU YÖNETİMİ

Kamu Kavramı

Kamu kavramı, sözlük anlamıyla bir ülke halkının tümü demektir. Ozankaya'ya göre (Ozankaya, 1995) ise kamu; “topluluk oluşturan, ortak yararlar ekseninde meydana gelen ve üyeleri bu ortak yararlar hakkında karar birliğine varmak için etkileşimde bulunan toplumsal kesim” şeklindedir. Yönetim ise; genellikle iki ya da daha çok kişinin bir hedef için bir araya toplanıp amacın gerçekleştirilmesi için işletme faaliyetlerini planlama, örgütleme, planlama ve kontrol etmeye verilen addır. Yönetim, sayısı en az iki kişinin bir araya geldiği gruplar için geçerli olmaktadır (Çakmak & Kilci, 2011).

Kamu kavramı hukuksal çerçevede bütün bireyleri kapsamaktadır. Kamu kavramı, sosyal alanda birbiriyle tam olarak anlaşamayan, duygu ve düşüncelerin birliğini gerçek anlamda sağlayamayan, ortaya çıkan bir sorunda birlikte çözüm üretme yoluna girmeyen farklı sınıf, kültür, meslek ve yaşam düzeyinden oluşan kimliksiz gruplar olarak da nitelendirilebilir. Başka bir deyişle kamu, herhangi bir sorunla karşılaşıldığında bu sorunla alakalı kişilerin bir araya gelerek gruplaştığı kesimdir (Öçal, 2019).

Yönetim Kavramı

Yönetim kavramı, bireylerin toplumsal varlık olmaları, tek başlarına hayatlarını sürdürememeleri, başka insanlarla mal, hizmet, güvenlik, çalışma, yardımlaşma, bilgi vs. gibi konularda karşılıklı etkileşimler içinde olma durumunda ortaya çıkan bir faktördür. Yönetim, belirli bir veya birden çok amacın, maddi ve beşerî kaynakların gerçekleştirilmesi için kolektif bir şekilde yürütülen grup faaliyetidir (Eryılmaz, Kamu Yönetimi, 2012).

Yönetim olgusunun, bazen faaliyet, kuruluş, kamusal işleri yürüten personel ve idari teşkilatın hizmet tarafına vurgu yapılması, yönetimin çok yönlü bir olgu olduğunun kanıtıdır. Yönetim, yönetme, kontrol etme, planlama, organize etme gibi fonksiyonları verimli bir şekilde kullanarak amaçlanmış hedefe ulaşmak demektir. Başka kişiler üzerinde otorite kurma, iş yaptırma gruptaki kişilerin hareketlerini etkileyerek, burada yer alan insanların ortak amaç doğrultusunda istenen sonuca ulaşmak için yönlendirilmesi, yönetim faaliyeti olarak değerlendirilmektedir (Öçal, 2019).

Stratejik Yönetim

Askeri alanda kullanılan “strateji” buna bağlı yöntem, ilke ve kavramlar zamanla özel ve kamu olmak üzere tüm örgütlerce benimsenmiştir. Strateji kelime anlamı olarak amaca ulaşmak için takip edilebilecek tüm yollar ve uygulanabilecek temel yönetim usulleri olarak ifade edilebilir. Teknoloji ile beraber gittikçe gelişen ve büyüyen karmaşık bir nitelik kazanan örgütler, karşılaştıkları sorunları çözebilmek ve gelişmek için stratejik yönetime geçmişlerdir. Stratejik yönetim bugün işletmeler ve organizasyonlar için olmazsa olmazlardandır (Erol, 2017)

Bir örgütün uzun dönem devamlılığını sürdürebilmesi ve rekabet üstünlüğünü koruyabilmesi için stratejik yönetime ihtiyacı vardır. 1950’li yıllarda örgütler sadece planlama yaparak faaliyetlerini sürdürürken bunun yetersiz olduğu kanısına varıp, uzun dönemli planların yapmışlardır. 1970’li yıllarda bölümler için yapılan planların yetersiz olduğu görülmüş ve örgütün tümünü kapsayan planlar çıkarılmış fakat 70’li yıllardan sonra yapılan planların yeteri kadar başarıya götürmediği görülmüş stratejik planlama dönemine girilmiştir. Örgütlerin sonuçları değerlendirme ve geribildirimler yoluyla kendilerini yeniden icra etmelerinden dolayı ilk defa stratejik yönetim uygulamasına geçilmiştir. Stratejik yönetim zamanı iyi değerlendirme değişime ayak uydurmanın adıdır. Stratejik yönetim, stratejik plansızda yapılabilir aksine stratejik plan stratejik yönetsiz bir işe yaramaz. Kamu kurumlarında sivil toplum kuruluşlarında her örgütün stratejik yönetimi kullanması gerekir ki bu

şekilde devamlılığını sağlasın. İlk olarak özel sektörde uygulanan stratejik yönetim anlayışı, değişime ayak uydurmak, gelecek yönelimli olmak ve sorunları çözebilmek için zamanla kamu yönetimi tarafından benimsenmiştir. Bu yönetim kamu idarelerine bir vizyon getirmekte, hesap verme sorumluluğu getirmekte ve uzun planlı amaçların belirlenmesini sağlamaktadır (Eryılmaz, Kamu Yönetimi, 2012).

Kamu Yönetimi Kavramı

Kamu yönetimi, devlet örgütlenmesinde yasama ve yargı dışındaki, devletin var olma nedeni olan kamu yararının sağlanması amacıyla kamu hukukuna tabi, kamusal mal ve hizmet üreten kamusal politikaları belirleyip uygulayan merkezi ve yerel bürokratik kuruluşlar, ilişkiler, insan gücü, mekanizma, araç- gereçler ve bunlarının hepsinin yönetimidir. Devlet organlarının işleyişi ve toplumun yönetimi olarak da kullanılmaktadır (Nohutçu, 2012). Kamu yönetimi, devletin yargı ve yasama organları dışında, yürütme organıyla alakalı bütün görevlerin yerine getirilmesinde kamu kurum ve örgütlerinde çalışan kamu çalışanlarının ve kurumların faaliyetlerinin hepsidir.

Kamu yönetimi, devletin amaçlarını gerçekleştirebilmek için örgütlenen insanların araç gereçlerle yönetilmesi, devlete bağlı olan kuruluşlarda çalışan kişi ya da grupların davranışlarının belirlenmesi demektir. Kamu faaliyetlerini yürüten kamu yönetimi, bütün toplumun bir araya geldiği ve çoğu zaman birbirleriyle çelişen problemlerin arasında işleyen mekanizmadır (Eryılmaz, Kamu Yönetimi, 2012).

Kamu yönetimi, örgütsel ve işlevsel şekilde iki yönlü olarak ayrılmaktadır. Örgütsel kamu yönetimi, bütün devletlerin yasalarla belirlenen faaliyetleri gerçekleştirmek için bölgesel, yerel ve ulusal düzeyde çeşitli yapılanmalara gitmesini sağlamaktadır. Bu kuruluşlar, kamu hizmetlerini, siyasi organlar yönetiminde yürütmektedir. Devletin toplumla ilişkisini sağlayarak devlet politikalarının uygulanmasını sağlamaktadır. Kamu yönetimi, toplumun devletle temas kurduğu ilk örgütsel yapıdır. İşlevsel kamu yönetimi ise, yasaların belirlediği işlerle kamu sisteminin kararlarını uygulamakla alakalı süreç ve faaliyetlerin bütünüdür. Kamu yönetimi, yasaların belirlenmesinde, uygulanmasında ve kamusal politikaların belirlenmesinde önemli bir yere sahip olmaktadır (Haktankaçmaz, 2009).

Kamu yönetimiyle alakalı çalışmaların artması, teknik ve karmaşık bir nitelik göstermesi, kamu yönetimi kavramının anlamının genişlemesini sağlamaktadır. Tanımların artmasıyla birlikte kamu yönetiminin çok kapsamlı ve güçlü bir yapı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 123. maddesi gereğince, örgüt ve görevleri ile beraber tamamlanan kamu yönetiminin görev kuruluşları merkezden ve yerinden yönetime dayanmaktadır ve kanunla düzenlenmektedir. Merkezden yönetim; idarenin topluma sunacağı hizmetlerin devletin merkez noktasından ve tek elden toplanmasına denir. Kamu merkezlerine dair kararlar ve uygulamalar tek merkezden yapılır. Merkezi yönetim 1982 Anayasası’nda “*devlet denen tüzel kişilik içinde karar alma, emir verme ve uygulama yetkisinin merkezde toplanması*” şeklindedir. Yerinden yönetim; merkezden yönetimin aksine, âdemi merkezîyet, topluma arz edilen bazı idari görevlerin tek elden ve devlet merkezinden değil, merkezi idare dâhilinde bulunmayan kamu tüzel kişileri tarafından yürütülmesidir (Selçuk, 2014). Bir başka deyişle yerinden yönetim, kamu faaliyetlerinin bölge halkı tarafından seçilen örgüt veya organlar aracılığıyla bilimsel, sosyal, yönetsel, kültürel ve teknik bölümlerde tüzel kişiliği olan örgütler tarafından görevlerin gerçekleştirilmesidir (Çakmak & Kilci, 2011).

Kamu yönetiminin asıl hedefi, yönetimi oluşturan unsurların, örgüt, işlev, statü ve hareketlerini olduğu biçimde açıklamak ve tanımlamaktır.

Kamu Yönetimi Elemanları

Kamu yönetimi, devlet ve toplum düzeninin kesintisiz işlemesi, kanunların uygulanması ve mahalli idarelerin ortak ihtiyaçlarını karşılanmasına yönelik mal ve hizmetlerin üretilip halka sunulmasına yönelik bir sistemdir. Bu yönetim çeşitli elemanlardan meydana gelmektedir.

Kamu yönetimi elemanları (Eryılmaz, Kamu Yönetimi, 2012):

- Halk (insanlar)
- Örgüt
- Norm Düzeni
- Kamu Politikası
- Kamu Görevlileri
- Mali Kaynak

Kamu yönetiminin ilk elemanı halktır. Halk, ülkede yaşayan insanlardan, siyasi liderlerden, üretici ve tüketicî gruplardan, siyasi parti, dernek ve vakıf gibi çeşitli örgütlü yapılardan meydana gelir. Kamu yönetiminin bu toplumsal yönü diğer unsurlara göre daha önemli ve etkileyicidir (Parlak & Doğan, 2016).

Kamu yönetiminin ikinci elemanı örgüttür. Kamudaki örgütsel yapıya kamu kurumu adı verilmektedir. Kamu kurumları halkın ihtiyaçlarını karşılama, mal ve hizmetlerin üretilip halka sunulmasında temel araçtır. Devlet bu araç vasıtasıyla işleri yapmakta ve halkla hizmet etmektedir. Kamu örgütleri hizmetlerin türüne

ve niteliğine göre merkezi, yerel ve bölgesel olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Eryılmaz, Kamu Yönetimi, 2012).

Kamu yönetimi üçüncü elemanı, norm düzenidir. Norm düzeni, ülkede, anayasa, kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, idari karar ve içtihatlardan meydana gelir. Kamu yönetiminin örgüt yapısını ve işleyişini normlar düzenlemekte ve yönlendirmektedir. Sosyal adalet ve kamu yararı belirli sosyal ve siyasi değerlere göre şekil almaktadır (Parlak & Doğan, 2016).

Kamu yönetiminin dördüncü elemanı olan, kamu politikası ise toplumsal sorunları tanımlama ve bunların çözümlerini belirlemedir. Kanun koyma, idari düzenlemeleri gerçekleştirme, alternatifler arasından seçim yapma ve problemleri çözümlenme gibi işlerle ilgilidir. Kamu politikası siyasi yöneticileri daha çok ilgilendirir. Bu yöneticilerin, belirli sorunların çözümü için aldıkları kararlar, toplumsal sorunlar ve izledikleri yöntemler kamu politikasını meydana getirir. Kamu politikası, çeşitli devlet dairelerinin ve hükümetin arzu ettikleri veya arzu etmedikleri şeylerdir. Devlet organları ve kamu örgütleri tarafından oluşturulan kamu politikaları siyasi sistem içinde 'otorite' olarak tanımlanmaktadır (Eryılmaz, Çevik, & Sözen, 2013).

Kamu yönetiminin beşinci elemanı kamu görevlileridir. Kamu kurumlarında görev yapan personeller kamu görevlisi olarak adlandırılmaktadır. Kamu yönetiminin performansı örgütsel yapının yanında personelin niteliğine bağlıdır. Devletin yapı ve işlevine göre personelin sayısı artıp azalmaktadır. Fakat kamu kurumlarında genellikle görevler arttığından dolayı kamu görevlisinin sayısı da buna bağlı olarak düzenli artmaktadır. Ülkede yönetici kadro, bilgi ve tecrübe yönüyle ne kadar yetişmiş ise kamu hizmetleri de o denli iyi ve tatminkâr olmaktadır (Eryılmaz, Çevik, & Sözen, 2013).

Kamu yönetimini son elemanı mali kaynaktır. Kamu hizmetleri genellikle vergilerle sağlanmaktadır. Kamu yönetiminin yapacağı işlerin belirleyici unsuru, hizmetlerin düzeyi ve miktarı eldeki mali kaynağa bağlıdır. Bundan dolayı kamu yöneticileri eldeki bu kaynakları verimli bir şekilde, etkin ve tutumlu kullanılması sorunuyla da ilgilenmektedir (Parlak & Doğan, 2016).

Kamu Hizmeti ve Kamu Yararı Kavramları

Kamu hizmeti, devlet ya da diğer tüzel kişiler tarafından denetim ve gözetim altında halkın kolektif ihtiyaçlarını karşılamak için üretilen mal ve hizmetlerin, kamu faaliyetlerini gerçekleştirmek adına faaliyet gösteren kamu tüzel kişiliği, kamu güvenliğini, can ve mal güvenliğini, toplum yararına olan ihtiyaçların temini ve faydalarını içermektedir (Eryılmaz, Kamu Yönetimi, 2012).

Kamu hizmeti, bireylerin faydalanmalarına açık faaliyetler olup, kişilerin faydalanmaları noktasında eşitlik ilkesine dikkat edilmelidir. Kişilerin kamu

hizmetlerinden faydalanmaları veya hizmete dâhil olmaları eşitlik ilkesinin nesnellğine göre olmalıdır. Toplumun ortak ihtiyaçlarının sağlanması için kamu hizmetine büyük görev düşmektedir. Kamu hizmetleri gerçekleştirilirken yalnızca belli bir kesime değil toplumun bütün kesimlerine odaklanmalı ve toplum ihtiyaçları karşılanmalıdır.

Kamu yararı, kişilerin ve toplumun huzur ve refahının sağlanması demektir. Kamu hizmetleri kamu faydalarına uygun olmaktadır. Kamu yararına dair düzenlemeler gerçekleştirilirken birey değil toplum yararı gözetilerek hizmetlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bireysel çıkarların meydana gelmesi durumunda yönetim, toplumsal faydadan yana olmalıdır (Öçal, 2019).

HALKLA İLİŞKİLER KAVRAMI

Halkla ilişkiler, bireylerin düşünce, görüş ve davranışlarını etkileyen bir iletişim faaliyetidir. Günümüzde gerek kamu gerek özel sektör yönetim anlayışında ‘halkla ilişkiler’in önemine değinilmektedir. Halkla ilişkiler her türlü insan ilişkilerini ve iletişimi içermektedir. İnsan ilişkileri temel olarak iletişimi ele almaktadır. İletişim, duygu, düşünce ve bilgilerin herhangi bir araç yardımıyla başkalarına aktarılması, aktarılan mesajı cevap verme, davranış üzerinde değişikliğe sebep olma süreci demektir (Aydın & Taş, 2016).

Halkla ilişkiler kavramı İngilizce’de “Public Relations” sözcüklerinin karşılığı olarak dilimize uyarlanmıştır. Halkla ilişkiler uygulayıcıları “PR” sembolünü işletmelerde kullanmaktadır (Çakmak & Kilci, 2011). Halkla ilişkiler olgusu ilk olarak Fransa’da “Relations Publiques” terimiyle ortaya çıkmıştır. Halkla ilişkiler, günümüzde faaliyetlerini çoğunlukla basınla birlikte sürdürmektedir. İnternet ve sosyal ağların da sıkça kullanılmasıyla hedef kitlelere ulaşım daha da kolaylaşmaktadır. Halkla ilişkiler olgusu yüzyıllar boyunca sürdürülebilir bir uygulamadır. “*Bu olgunun başlangıcı eski Yunan ve Roma imparatorluğu dönemine dayanmaktadır. İlk örnekleri Julius Cesar ve Cicero tarafından verilmiştir. Yazılı yayın olarak halkla ilişkilerin ilk kitabı Aristo’nun yazmış olduğu ‘Rhetoric’ isimli kitaptır*” (Kurt, 2014).

Halkla ilişkiler başka bir deyişle, bir kuruluş ile halk arasındaki iletişim, anlayış ve iş birliğini içeren, kamuoyunun bilgilendirilmesinde yönetime katkı sağlayan, kamu yararını gözetmek adına yönetimin görevlerini belirleyen, yönetime yardım için iletişim tekniklerini kullanan özgün yönetim fonksiyonudur. “*Uluslararası Halkla İlişkiler Birliği (IPRA) ise “Özel ya da kamu kurum ve kuruluşunun, ilişkide bulunduğu kimselerin anlayış, sempati ve desteğini elde etmek için sürekli olarak yaptığı faaliyetlerdir” şeklinde tanımlamıştır*” (Çakmak & Kilci, 2011). Halkla ilişkiler bir kuruluş ile o kuruluşun ilgilendiği kamular arasında uyumun, iletişimin, anlayışın ve iyi

niyetin gerçekleştirilmesiyle toplumsal ihtiyaç, tutum ve davranışların kamu yararı adına birleştirilmesi ve toplumda görüş birliğinin sağlanması demektir (Cebecioğlu, 2013). Halkla ilişkiler birimi aracılığıyla toplumdaki kuruluşlar ile kamu arasında güven ortamı sağlanmalıdır. Yönetimin izlediği politikanın, halka benimsetilmesi, duyurulması, yönetime karşı olumlu düşüncelerin benimsetilmesi, buna karşın halkın da yönetim hakkında düşüncelerinin, yönetimden istek ve beklentilerinin bilinmesi ve halkla iş birliği sağlanması halkla ilişkilerin görevidir. Bu görevle, halkla ilişkiler, yönetime halkı yönetmek için yardımcı olan fonksiyondur. Kamu kuruluşları için halkın yönetime olan güveninin ve desteğinin sağlanması, karşılaşılan sorunların üstesinden gelebilme ve halka dönüt olarak verilen hizmetlerin yerine getirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Halkla İlişkilerin Amaçları

Kamu yönetiminde halkla ilişkilerin amacı; halkın yönetimden istek ve şikâyetleri gibi konuların halkla ilişkiler birimi vasıtasıyla ilgili birimlere aktarılması ve vatandaşı memnun etmek, onların beklentilerini karşılamak, oluşan sorunları çözümlenmek amacı taşımaktadır. Genel anlamda halkla ilişkilerin amacı, kurum ve diğer kuruluşlar arasında iyi bir ortam oluşturmak ve iş verimini arttırmaktır (Bilgin, 2010).

Tortop'a göre halkla ilişkiler uygulamalarının amaçları şu şekildedir:

- Halkı aydınlatma ve kurumun çalışmalarını ısıtırmak,
- Halkta yönetime karşı olumlu intiba sağlamak,
- Halkın yönetim ile olan işlerini kolaylaştırıp, hizmetlerin kolay ve çabuk verilmesini sağlamak,
 - Kararların isabet dereceni arttırmak adına halktan bilgi almak,
 - Mevzuata uyulmasını yani gerçekleştirilen faaliyetlerde halkın dilek, istek ve şikâyetlerinin; hazırlanan yasa, tüzük ve tasarımlardan yararlanmak, aksaklıkların giderilmesini sağlayarak isabet derecelerini artırılması,
 - Kamu yararına karşılık vererek sosyal sorumluluk duygusunu sağlamak,
 - Toplum içinde olumlu görünüş ve toplum yararlı kurum görünüşü oluşturmak (Aydın & Taş, 2016),
- Anlaşmazlık ve yanlış anlaşılma gibi sorunları engellemek,
- Kamu ile özel çıkarlar arasında uyum sağlamak,
- Çift yönlü iletişim akışıyla doğru ve eksiksiz bilgilerin devamlılığını sağlamak,
 - İşçi ve işveren ilişkilerini geliştirmek,
 - Karşılıklı saygı ve sorumluluğun pekiştirilmesini sağlamak,

- Demokrasi anlayışını desteklemek,
- Kurum kimliği oluşturmak ve bunu yansıtmak.

Halkla İlişkilerde Halk ve Kamuoyu Kavramı

Halk kelimesi sözlük anlamıyla, aynı ülkede yaşayan ve o ülkenin vatandaşı olan insan topluluğuna verilen addır. Halkla ilişkilerde kullanılan halk kelimesiyle TDK'da bulunan halk sözcüğü arasında fark bulunmaktadır. Halkla ilişkilerdeki kelime yapısında ise bir örgütün uygulamalarından ve hizmet politikalarından etkilenen, ortak çıkarlara ve birlik duygusuna sahip gruplara verilen addır. Buradan anlaşılabilceği gibi halk kelimesi birçok niteliği içinde barındırmaktadır. Meslek, yaş, din, dil, cinsiyet, eğitim ve gelir gibi kriterlerle gruplara ayrılan topluluklardır. Halkla ilişkilerde rastlanılan başka bir terim ise kamuoyudur. Kamuoyu halkla ilişkiler biriminin temelini oluşturmaktadır. Kamuoyu sözlük anlamıyla, halkın benimsemiş olduğu, tamamen halkı ilgilendiren ortak görüşe verilen addır. Kamuoyunun oluşum aşamasında; kamuoyunun belli bir kesimini ya da tümünü etkileyen olaylara karşı duyarlılığın olduğu dikkat çekmektedir. Kamuoyu genellikle olayların çıkmasından öncesiyle ilgilenmez, olayın ortaya çıkmasından sonra tepki vermektedir. Olaylar kamuoyunun oluşmasını harekete geçirir (Çakmak & Kilci, 2011).

Halkla İlişkilerde Temel İlkeler

Halkla ilişkilerde temel ilke, halka doğru bilgilerin aktarılması, insanların zihninde kişi veya kurum hakkında olumlu imaj oluşturulmaya çalışılması, karşılıklı anlayışın geliştirilmesidir. Halkla ilişkiler demokratik toplumlarda gelişerek kişi ve kurumların sosyal sorumluluklarını göz ardı etmeden öngören ve tüm dünyaya yayılan bir disiplindir. Tortop halkla ilişkilerin temel ilkesinin kuruluşun halkla ilişkilerle ilgili genel amaçların hazırlanmasına bağlamıştır (Aydın & Taş, 2016). Halkla ilişkilerde uyulması gereken ilkeler: dürüstlük, inandırıcılık, yineleme, harcamaların planlanması, sabırlı çalışmak, doğru bilgi vermek, yaygın sorumluluk, açıklık, iki yönlü ilişki kurmaktır.

Dürüstlük: Halkla ilişkiler faaliyetlerin yalan ve yanlış bilgilerle yapılmama ilkesidir. Halkla ilişkilerde aldatma ve yanıltma olamaz. Dürüstlük ilkesi halkla ilişkilerin olmazsa olmazıdır. Güven duygusu dürüstlikle gelmektedir. Her şey kamuoyuna olduğu gibi sunulmalı çünkü gizlilik halkla ilişkilerin doğasına uygun değildir (Cebecioğlu, 2013).

İnandırıcılık: Halkla ilişkilerde inandırıcılık çok önemlidir. Halkla ilişkilerin en zor çalışma ilkesidir. Verilen mesajlarda tutarlı olmak, karşı tarafa güven aşılacak, muhatabı ikna etmek gerekmektedir. Başkalarını etkileyerek görüşlerini değiştirmek ikna yeteneği gerektirir (Bilgin, 2010).

Yineleme: Halkla ilişkilerde faaliyetlerinde hedef kitleyi etkilemek ve gönderilen mesajları hale getirmek için iletilerin unutulmaması için mesajların çokça tekrarlanması gerekmektedir. Yineleme ilkesi aynı zamanda pedagojik bir

yöntem olmaktadır. Küçük simgelerle bile tekrarlanan iletiler hemen hatırlanabilir. Yineleme süreklilik kazanırsa pozitif sonuçlar elde edilecektir. Fakat aynı türdeki sembol ve mesajlar sıklıkla tekrarlanırsa bıkkınlık ile karşılaşılabilir. Bu yönden iletileri belli zamanlar içinde değiştirerek aktarmak uygun olacaktır. Yinelenen mesajlar beyin merkezine yerleştirilir ve küçük simgelerle mesaj anımsanacaktır (Cebecioğlu, 2013).

Harcamaların Planlanması: Yapılacak faaliyetlerle ilgili harcama planlarının yapılması için para harcamak gerektiğinde belirli harcamaların gerekli zamanlarda gerçekleştirilmesidir. Bu dönemde israf etmeden kurumun gerekli ihtiyaçlarını karşılamak için harcama yapılmasından çekinilmemelidir (Aydın & Taş, 2016).

Sabırlı Çalışmak: Halkla ilişkiler sabır ve devamlılık gerektiren bir fiildir. Güven ve dostluk zamanla kazanılmaktadır. Halkın güvenini kazanmak için etkili, planlı ve programlı çalışmak gerekmektedir. Halkla ilişkiler uygulayıcıları hedef kitlenin arzu isteklerine, yaşam koşullarına, geleneklerine, alışkanlıklarına, nelerden hoşlanıp hoşlanmadıklarına dikkate alarak faaliyet sergilemelidir. Sabırla çalışmak en önemli faktörlerdendir. Özveri gerektiren bir çalışma olduğu için zaman ve sabır gerekli faktörlerdir.

Doğru Bilgi Vermek: Dürüst davranmak, halkla ilişkilerin her bölümünde başarı oranını arttırmaktadır. Halkla doğru bilgi vermekle, kamuoyunun inanç ve desteği kazanılmaktadır.

Yaygın Sorumluluk: Halkla ilişkilerin sorumluluğu işletmenin genel müdürden başlatıp alt taban çalışanına kadar herkese düşmektedir. Halkla ilişkiler konusunda işletmede çalışan herkes sorumlu olmaktadır (Bilgin, 2010).

Açıklık: Modern işletmecilik şeffaf yönetimi destekler. Halkla ilişkilerde uygulanması gereken önemli ilkelerden biri de açıklık, günümüzdeki yaygın kullanımıyla şeffaflık ilkesidir. Kuruma ait bilgiler hedef kitle tarafından açıkça öğrenilmelidir. Kurumun örgüt şekli, pazar alanları, ekonomik yapısı ve diğer faaliyetler gibi bilgiler halka sunulmalıdır.

İki Yönlü İlişki Kurmak: Halkla ilişkilerde iletişim; reklam, pazarlama, propaganda gibi tek yönlü değildir. Halkın kurumdan olan beklenti, istek ve tepkiler alınarak, çeşitli iletişim araçları ve kampanyalarla kamuoyuna gereken bilgi aktarılır. Kurum ve halk arasındaki iletişim iki tarafın birbirine olan etkileşimiyle gerçekleşmektedir. *Halkla ilişkiler tek yönlü değildir* (Cebecioğlu, 2013).

Halkla İlişkilerde Hedef Kitle

Halkla ilişkilerde gerçekleştirilen bütün faaliyetler belirli bir hedef kitleye ulaşmak içindir. Hedef kitle, toplum içinde yer alan, belli bir çıkarı olmayan bir

grup kitledir. Halkla ilişkiler çalışmalarının başarıyla gerçekleştirilmesi için, mesaj gönderen kaynak olan kurumun alıcı olan hedef kitleyi iyi tanınması gerekmektedir. Hedef alınan kitlenin özellikleri, görüşleri, fikirleri, öğrenilmedikçe halkla ilişkiler uygulamalarında mesaj yerine ulaşamayacaktır (Cebecioglu, 2013). Hedef kitleyle ilgili olarak bazı hususlar dikkat çekmektedir:

- Kuruluş hedef kitlesini belirlemeli ve seçmelidir.
- Kuruluş hedef aldığı kitleyi; ilgi ve istekleri, duygu ve düşünceleri, şikâyetleri, yaş, cinsiyet, medeni durum, statü, meslek ve gelir durumu, eğitim vs. gibi tüm yönleriyle tanınmalıdır.
- Hedef kitle için hazırlanan mesajların içeriklerinin hedef kitleye uygun olması ve uygun araçlarla iletilmesi gerekmektedir.
- Hedef kitleye hazırlanan ve gönderilen mesajların sunum biçimi ve özellikleri hedef kitleye kabul ettirecek nitelikte olmalıdır.
- Hedef kitleye iletilen mesajların ardından hedef kitleden gelen mesajlar dikkate alınarak eksiklikler giderilmelidir (Aydın & Taş, 2016).

Hedef kitlenin memnuniyetinin sağlanması ile kaliteli, sorumluluk sahibi, etik kurallara uyan halkla ilişkiler uygulamaları oluşabilmektedir. Halkla ilişkilerde kurum içi ve kurum dışı hedef kitle olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir.

Kurum İçi Hedef Kitle

Kurum içi halkla ilişkilerde hedef kitle ortaklar (hissedarlar), sendikalar ve çalışanlardır. Kurum içinde çalışmanın temel ilkesi, kurumun ve çalışan bireylerin amaçlarının olabildiğince uzlaştırılmasıdır. Kuruluş ve çalışanlar arasında birleştirici işlevi gören iç halkla ilişkiler, karşılıklı anlayış ve güvenle bunu sağlamaktadırlar. Mutlu bir iş ortamında çalışanlar, içinde buldukları kuruluşun olumlu imajını oluşturmada halkla ilişkiler uzmanları gibi katkı sağlamaktadırlar. Kurum içi halkla ilişkilerin amacı, çalışanların kuruma olan bağlılığını arttırmaktır. Kurum içi halkla ilişkiler, kamu kurumları ve hizmet sektörünün de imajını doğrudan etkilemektedir. Kuruma gelen vatandaşlara gösterilen ilgi, muamele, iyi karşılama, işlerin zamanında bitirilmesi vatandaşın kurumdan iyi bir izlenimle ayrılmasını sağlayacaktır (Uygun, 2018).

Kurum Dışı Hedef Kitle

Kurum dışı hedef kitle kurum içi hedef kitleden daha çeşitlidir. Kurum dışı hedef kitle müşteri olarak da isimlendirilebilir. Kurum dışı hedef kitle, kuruma başvuracak ve başvuran bireyler, kuruluşla doğrudan iletişim kuracağı beklenen hedef kitledir. Kurum dışı hedef kitleler; tüketiciler, bayiler, tedarikçiler, toplumsal çevre, finans piyasası, kamuoyu önderleri ve medya örgütlerinden

meydana gelmektedir. Kurum dışı hedef kitlelerde kurumun değerini arttırmaya yönelik çalışmalarda toplum yararının benimsendiği görülmektedir (Cebecioğlu, 2013). Tüketiciler; çalışma bölümünün hizmet ve mal alımını gerçekleştiren kişilerdir. Gerçek ve tüzel kişiliğe sahip olmaktadırlar. Tüketicilerin yaş, cinsiyet, medeni durum, coğrafi konumu bu gruplara ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bayiler, kurumun müşteri konumundaki temsilcilerdir. Kurumun hizmet ve mallarında oluşan sorunlarda müşteri tepkisini karşılayan birimdir. Tedarikçiler, kurumun mal ve hizmet üretiminde ihtiyaç duyulan gereksinimlerin karşılandığı işletmelerdir. Tedarikçi firmalar, hizmet devamlılığı açısından, güvenilirlik ve kalite açısından önem taşımaktadır. Toplumsal çevre, örgütün çalışmalarını araştıran, sosyal yarar esasınca olumlu veya olumsuz eleştiri yapan topluluktur. Kuruluş faaliyetleri, buldukları çevreyi etkilemektedir. Finans piyasası, halka sunulmuş örgütlerde ekonomik faaliyetleri yakından inceleyen kitledir. Kuruluşların öz kaynakları her zaman yeterli olmamaktadır. Bu bakımdan dış kaynağı sağlayan kitleye doğru mesaj vermek ve güven ortamını kalıcı kılmak önemlidir. Kamuoyu önderleri, toplumu yönlendiren, aydınlatan, toplum nezdinde güven kazanan kişilerdir. Hedef kitlelerin kuruma olan güvenini etkilediği için hedef kitle ile açıklık ilkesiyle ilişkiler sağlanmalıdır. Medya örgütleri, kurumlarla ilgili bütün haberleri halka ileten önemli bir dış hedef kitledir. Medya örgütleri tarafından hazırlanan haberler kamuoyunun oluşturulmasında etkili bir araçtır. Bu bakımdan medya örgütlerine doğru ve hızlı bilgi aktarımı sağlanmalıdır (Aydın & Taş, 2016).

SONUÇ

Yönetim olgusu, çok yönlü bir kavramdır. Kamusal işleri yürüten, idari teşkilatın hizmet tarafına vurgu yapan kuruluşu ve yapılan faaliyetleri içeren kapsamlı bir olgudur. Yönetimde, kontrol etme, planlama, organize etme, yöneltme gibi fonksiyonların tam ve doğru şekilde yapılması gerekmektedir. Bu fonksiyonların verimli şekilde kullanılmasıyla yönetim, istediği amaca ulaşabilmektedir.

Kamu yönetimi, devletin var olma sebebi demektir. Toplum yararını sağlamak adına oluşan kamu yönetimi, hukuka ve yasalara tabii olduğu sürece halkın refah ve mutluluğunu sağlamış olacaktır. Kamu yönetimiyle ilgili çalışmaların ve tekniklerin artmasıyla kamu yönetiminin de anlamı ve kapsamı genişleyecektir. Kamu yönetiminin asıl amacı, yönetimi oluşturan faktörlerin; örgüt, statü, işlev ve yönetim hareketlerini doğru şekilde açıklamaktır.

Toplum yararını hedef alan kamu yönetiminin kamu hizmetlerine değer vermesi gerekmektedir. Toplumun ortak ihtiyaçlarının belirlenmesi ve sağlanması için kamu hizmetine büyük görev düşmektedir. Kamu hizmeti

gerçekleştirilirken, faaliyetler yalnızca bireysel değil toplumsal yarar düşüncesiyle yapılmalıdır. Hizmet, toplumun bütün kesimlerine sunulmalıdır ve toplumun ihtiyaçları karşılanmalıdır. Kamu yararına dair düzenlemeler yapılırken birey değil toplum yararı göz önüne alınarak hizmet sunulmalıdır.

Halkla ilişkiler, her türlü insan ilişkilerini içermektedir. İnsan ilişkileri de temel olarak iletişimi ele almaktadır. Doğru ve kuvvetli bir iletişimin sağlanması için halkla ilişkiler birimlerine büyük görev düşmektedir. Halkla ilişkiler çok kapsamlı ve çok fonksiyonlu bir anlayıştır. Halkla ilişkiler kamu yönetiminde önemli bir aktördür. Kurum ile halk arasında iletişimi, anlayışı, iş birliğini sağlayan, kamuoyunun bilgilendirilmesinde yönetime de katkı sağlayan, kamu yararları adına yönetimin görevlerini belirleyen, yönetime her konuda büyük yardım desteği sağlayan, iletişim tekniklerini en doğru şekilde kullanan yönetim fonksiyonudur.

Kamu kurumlarının yönetime olan güveninin ve desteğinin sağlanmasıyla, karşılaşılan her türlü problemin üstesinden gelebilme ve halka geri ileti olarak verilen hizmetlerin yerine getirilmesi açısından halkla ilişkiler oldukça önemlidir. Kamu yönetiminde ise halkın yönetimden, istek ve şikâyetlerini halkla ilişkiler birimi vasıtasıyla ilgili birimlere aktarması ve vatandaşları memnun etmesi, onların beklentilerini karşılaması, ortaya çıkan sorunları çözümlenmesi amacını taşımaktadır. Halkla ilişkilerin amacı kurumlar arasında iyi bir ortam sağlamak, iş birliği ve iş verimini arttırmaktır. Halkla ilişkiler tek yönlü bir etkileşim değildir. Kurum ve halk arasındaki iletişim iki tarafın birbirine olan etkileşimiyle gerçekleşmektedir.

Halkla ilişkilerde yapılan bütün faaliyetler belirli bir hedef kitleye ulaşmak içindir. Halkla ilişkiler faaliyetlerinin başarıyla gerçekleştirilmesi için, mesajı gönderen kaynak olarak kurumun alıcı olan hedef kitleyi iyi tanımalıdır. Hedef alınan kitlenin görüşleri, özellikleri ve fikirleri öğrenilmedikçe halkla ilişkilerde mesaj yerine ulaşmış sayılamaz. Şeffaflık ilkesi halkla ilişkiler için önem taşımaktadır. Hedef kitlenin halka güven duyması şeffaflık ilkesiyle mümkün olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. H., & Taş, İ. E. (2016). *Kamu Yönetiminde Halka İlişkiler*. Kahramanmaraş: Seçkin.
- Bilgin, L. (2010). *HALKLA İLİŞKİLER*. İstanbul: Kum saati Yayınları.
- Cebecioğlu, G. (2013). *YEREL YÖNETİMLERDE HALKLA İLİŞKİLER BİRİMİNİN ÖRGÜTLENME BİÇİMİ UYGULAMA ÖRNEĞİ ÜSKÜDAR BELEDİYESİ*. İstanbul.
- Çakmak, A. F., & Kilci, S. (2011). Kamu Yönetiminde Halkla İlişkilerin Yeri ve Önemi. *kamu-İş*, 222.
- Erol, Y. (2017). STRATEJİK YÖNETİM VE İŞLETME ANALİZİ İLİŞKİSİ: KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 1-26.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, B., Çevik, H. H., & Sözen, S. (2013). *Kamu Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.
- Geçikli, F. (2010). *Halkla İlişkiler ve İletişim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Göküş, M. (1993). *KAMU KURUMLARINDA HALKLA İLİŞKİLERİN YERİ VE ÖNEMİ*. KONYA : Yüksek lisans tezi.
- Haktankaçmaz, M. i. (2009). *Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı ve Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformu*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi.
- Kurt, K. (2014). *BELEDİYELERDE HALKLA İLİŞKİLER FAALİYETLERİ*. İstanbul.
- Nohutçu, A. (2012). *KAMU YÖNETİMİ*. Ankara: Savaş Yayınevi .
- Ozankaya, Ö. (1995). *Temel Toplum Birim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Öçal, S. (2019). *Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve Trakya Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Örneği*. Edirne: Yüksek Lisans Tezi.
- Parlak, B., & Doğan, K. C. (2016). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Selçuk, H. (2014). *Yerel Yönetimler ve İdari Vesayet*. Ağrı: Yüksek Lisans Tezi.
- Şen, F. (2012). MÜZAKERECİ DEMOKRASİ VE HALKLA İLİŞKİLER: KAMU YÖNETİMİNDE ALTERNATİF BİR HALKLA İLİŞKİLER ARAYIŞI. *Journal of Yasar University*, 4589-4610.
- Tortop, N. (2003). *Halkla İlişkiler*. Ankara: Yargı yayınevi.
- Uygun, S. V. (2018). Türk Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler Kavramının Konumu: Anlayış, Uygulama ve Karşılaştırma. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 20-36.

Bölüm 24

TÜRKİYE'DE HAKİMLER VE SAVCILAR KURULU'NUN YAPISI, HUKUKİ İŞLEMLERİ VE YARGISAL DENETİMİ

Haydar ALBAYRAK¹

ÖZ

Adalet üzerine tartışmalar son yıllarda Türkiye gündemini çokça işgal etmektedir. Mahkemeler tarafından verilen çeşitli kararlar ya da Cumhuriyet Başsavcılıkları tarafından açılan soruşturmalar üzerinden çeşitli tartışmalar yürütülmektedir. Özellikle Anayasa Mahkemesi tarafından bireysel başvurular üzerine verilen kararlar, bu kararların uygulanması ile idare, yargı ve yasama üzerindeki bağlayıcılığı konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Yaşanan tüm tartışmalar, yargının siyasallaştığı, tarafsızlığını ve bağımsızlığını yitirdiği iddialarını gündeme getirmektedir.

Bu tartışmalar ışığında yapılan çalışmada, yargı bağımsızlığının sağlanmasında önemli bir fonksiyon üstlenen yargı kurullarından Hakimler ve Savcılar Kurulunun kuruluşu, tarihsel süreç içindeki yapısal değişimi, görev ve yetkileri ile yargısal denetimi karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Yargı kurulu ile ilgili yapılan düzenlemeler, bu düzenlemelere ilişkin olumlu görüşler ve eleştiriler göz önünde bulundurularak yapılan çalışmada yargı kurullarının yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı için gerekli olduğu, ancak sadece kurulun varlığının yargı bağımsızlığı için yeterli olmadığı, yargı kurullarının güncel siyasetten ne kadar uzaklaştırılırsa yargının o kadar bağımsızlaşacağı, günümüzde yaşanan sorunların yargı kurulu yapısında sık sık yapılan değişimlerden ve bu değişikliklerde Venedik Komisyonunun yargı kurulları hakkındaki görüşlerinin dikkate alınmamasından kaynaklanmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu türden sorunların yaşanmaması ve yargının bağımsızlığının sağlanması için yargı kurullarının oluşumunda Venedik Komisyonu önerileri dikkate alınarak kurul üyelerinin en az yarısının doğrudan yargı mensupları tarafından kendi aralarında seçilmesinin sağlanması, kurul kararlarının tamamının yargısal denetime açık olması, hakim ve savcılar için iki ayrı kurul oluşturulması, adalet bakanı ve bakan yardımcının hakimleri kuruluna doğal üyeliğine son verilmesi,

¹ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, ORCID: 0000 0002 8041 4339
E-Posta: haydaralbayrak@hotmail.com

savcılar kuruluna ise oy hakkı olmadan sadece adalet bakanının katılımının sağlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hakimler ve Savcılar Kurulu, Yargı Kurulları, Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Yargısal Denetim.

GİRİŞ

Yüzyıllardır tartışılmasına rağmen günümüzde hala üzerinde tartışmaların devam ettiği konulardan bir tanesi de adalet kavramıdır. Mahkemelerde sıkça gördüğümüz ve doğruluğu konusunda herkesin hemfikir olduğu “Adalet, mülkün temelidir” sözünde bahsi geçen ve devletin temelini oluşturduğu söylenen Adalet kavramı ve adaletin sağlanması konusu, neden bu kadar önemlidir? Adaletin sağlanması için neler yapılmalıdır? Bu sorular, yüzyıllar boyunca insanların cevap aradığı, halâ aramaya devam ettiği ve muhtemelen gelecek yüzyıllar boyunca da aramaya devam edeceği konuların başında gelecektir. Bu tartışmalar sonucunda adaletin sağlamanın en önemli şartlarından birinin adalet dağıtan kişi ve kurumların bağımsızlığı olduğu konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Adalet dağıtan kurumların ve kişilerin, diğer bir deyişle yargı kurumları ile hâkim ve savcılarının bağımsızlığının sağlanması için ise bu kişi ve kurumların karar verirken hiçbir baskı ve tesir altında kalmamaları gerekmektedir. Baskı yapılması kadar, yapılması ihtimali dahi hâkim ve savcılarının bağımsızlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle demokratik her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yargı bağımsızlığının sağlanması amacıyla hâkim ve savcılarının atanma, tayin ve özlük işlerinin takibi için Yürütme ve Yasama erkinden bağımsız kurul tarzında bir örgütlenmeye gidilerek Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) oluşturulmuştur.

Yargı bağımsızlığı, yargılama yetki ve görevinin ayrılmaz bir parçasıdır. Otoriter rejimler dahi yargı bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Sadece Hitler rejimi, yargı bağımsızlığının olmaması gerektiğini iddia etmek cesaretini göstermiş, ancak yargı bağımsızlığını yok etmek için yasal düzenleme yapamamıştır (Kapani, 1956: 1). Bu nedenle pek çok devlet, anayasalarına yargılama ile ilgili yetkinin kullanılması konusunda yasama meclisinde fikirlerin açıklanamayacağı, idarenin mahkemesi kararlarına uyma zorunluluğunun bulunduğu, mahkemelerin bağımsız olduğu ve hiçbir makam ve kişiden emir alamayacağı şeklinde hükümler koyarak, yasama ve yürütmeye karşı hakimlerin bağımsızlığını güvence altına almak istemektedirler. Nitekim Türkiye’de de “Mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi” ile “Hakimlik ve savcılık teminatı” Anayasaya konulmak suretiyle yargı bağımsızlığı güvence altına alınmaya çalışılmıştır (Anayasa, 1982, md.138-139).

Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK), son dönemlerde özellikle yargı bağımsızlığı, anayasa mahkemesi kararlarının yargı organlarınca uygulanması

vb. nedenlerle sıkça gündeme gelmektedir. HSK, adli ve idari hakimler ile savcıların özlük ve atama işlerine bakmakta olup, adaletin siyasi iktidar ve etkilerden bağımsız olarak tecelli etmesinden sorumlu, bağımsız bir Kurul olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de ilk defa 1961 Anayasası ile gündeme gelen yargı erki içindeki bu Kurul; değişik isimlerle, üye sayısı, görev ve yetki dağılımıyla günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmada, ilk olarak HSK’nın tarihsel süreç içindeki gelişimi üzerinde durulmakta, ardından günümüzdeki yapısal durumu ile görevi, yetkileri ve etkinliği tartışılmakta, son bölümde ise, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının daha üst düzeyde sağlanması için yapılması gerekenler hakkında önerilerde bulunmaktadır.

1. HUKUK DEVLETİ VE YARGI BAĞIMSIZLIĞI

Anayasanın üstünlüğü ilkesi ve yargı bağımsızlığı, hukuk devleti olmanın temel şartlarından. Yargı bağımsızlığının önkoşulu ise, mahkemelerde görev yapan hâkimlerin kurumsal ve kişisel olarak bağımsızlığıdır. Hâkim bağımsızlığı, ancak güçlü bir hâkimlik teminatı ile sağlanabilir. Hâkimlik teminatını güvence altına alabilmek için hâkim ve savcılarının terfi, atama, ücret vb. özlük haklarını koruyacak yürütme ve yasamadan bağımsız müstakil bir kuruma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kurumun yürütmeye ya da yasamaya bağımlı olması halinde, hâkimler ve savcılar üzerinde baskı oluşturulması, dolayısıyla hâkim ve savcılarının bağımsızlığının zedelenmesi, hatta ortadan kaldırılması kaçınılmaz olacaktır. Hâkim ve savcılarının bağımsız olmadığı bir yerde mahkemelerin bağımsızlığından ve hukuk devletinden bahsetmek mümkün değildir (Bakırcı, 2022: 1).

Hukuk devleti, doktrinde, “ülkesinde yaşayan kişilere hukuk güvenliği sağlayan, yöneticilerin de hukuka bağlı oldukları devlet” (Sabuncu, 2005: 83) ya da “hukuki güven ortamının sağlandığı, devletin hukuka uyduğu ve bu amaçla devlet organlarının karar ve işlemlerinin yargı denetimine bağlı olduğu devlet” şeklinde tanımlanmaktadır. Hukuk devletinin zıddı Hukuka Bağlı Olmayan Devlet, diğer bir ifadeyle Polis Devletidir. Hukuka bağlı olmayan devlet, hiçbir kurum ve kuralın olmadığı devlet demek değildir. Bu devlet türünde de kurum ve kurallar vardır. Dolayısıyla hukuk devleti ve polis devleti arasındaki fark kanunların var olup olmasından kaynaklanmamaktadır. Polis devletinde de anayasa ve yasalar olabilir. Sadece anayasa ve yasaların varlığı, bir devleti anayasalı ya da yasalı devlet yapar, ancak hukuk devleti yapmaz. Hukuk devleti, anayasa ve yasaların varlığıyla değil, evrensel nitelikteki değerlere uygun yapılan düzenlemelerle olunur. Diğer bir deyişle anayasa ve yasaların varlığına ek olarak anayasa ve yasaların evrensel değerlerle uyumlu olması durumunda bir hukuk devletinden bahsedilebilir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 104-105).

Bir hukuk devletinde, bütün devlet organlarının üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi, getirmemesi ya da aksaklıklar yaşanması durumunda ise kuvvetler ayrılığı ilkesi gereğince kuvvetlerin birbirini frenlemesi ve dengelemesi beklenir. Fren ve denge mekanizmaları etkin bir şekilde işlememesi, hukuk devletinin yok olmamasına neden olacaktır. Ancak fren ve denge mekanizmaları, hassas bir şekilde çalışmaları ve dengenin bozulmasını önledikleri ölçüde hukuk devleti varlığının devam ettirebilecektir (Bakırcı, 2022: 4). Bu fren ve denge mekanizmasını sağlamak üzere modern hukuk devletlerinde Hâkimler ve Savcılar Kurulu tarzı, yürütme ve yasamadan bağımsız kurulların oluşturulması fikri ortaya çıkmıştır. Bu kurullar aracılığıyla, hâkim ve savcılarının bağımsızlığı ve hukuk devletinin teşkili amaçlanmaktadır.

2. HAKİMLER VE SAVCILAR KURULU'NUN TARİHÇESİ

Günümüzdeki adıyla Hakimler ve Savcılar Kurulu, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olan bir Kurul değildir. 1961 Anayasasıyla kurulan, görev ve yetkileri ile yapısı yıllar içerisinde defalarca değiştirilen bir Kuruldur. Bu bölümde Cumhuriyet dönemindeki hâkim ve savcılarının özlük hakları ile ilgili anayasal ve yasal düzenlemeler kronolojik olarak ele alınmaktadır. Modern Türkiye'nin ilk anayasası olan 1921 Anayasasıdır. Bu anayasa Meclis Hükümeti sistemini benimsemiştir. 1921 Anayasasının ardından gelen ve Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası ise, Meclis Hükümeti sistemini andırmakla birlikte, bu sistemin ayırıcı niteliklerini tamamen içermeyen, ondan belirli ölçülerde ayrılan bir özellikte taşımaktadır. Her iki anayasa döneminde de hâkim ve savcılarını atama, nakil ve tahvil yetkisi, Adalet Bakanına verilmiştir (Özçelik, 1982: 160). Hakimlerin statüsüyle ilgili ilk yasal düzenleme, 1926 yılında çıkarılan 766 sayılı yasayla yapılmıştır. Bu dönemde hâkim ve savcılarla ilgili tek yetkili Adalet Bakanı olmuştur. Ardından 1934 yılında çıkarılan 2556 sayılı Hâkimler Kanunu ile hâkim ve savcılarının terfi işlerinde Adalet Bakanına yardımcı olmak üzere Ayırma Meclisi kurulmuştur. Yargıtay Başkanı başkanlığında Yargıtay üyesi hâkim ve savcılar ile Adalet Bakanlığı bürokratlarından oluşan Ayırma Meclisi, hâkimler ve savcılar için ayrı ayrı iki grup halinde görevini yerine getirmiştir. 1961 Anayasasına kadar devam eden bu dönemde, hâkim ve savcılarının atamaları Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Adalet Bakanı tarafından imzalanan müşterek kararname ile yapılmıştır. Bu dönemde özellikle Demokrat Parti iktidarıyla birlikte hâkim ve savcılarının bağımsızlığı ile ilgili çeşitli sorunlar yaşanmıştır (Bingöl, 1994: 73).

1961 Anayasası ile hâkim ve savcılarının bağımsızlığı konusunda yaşanan sorunları göz önünde bulundurarak yargı bağımsızlığının güvence altına alınmasını sağlayacak bir kurum olarak, hâkimlerin özlük işlerinden sorumlu bir

Yüksek Hâkimler Kurulu (YHK) kurulmuştur. 1961 Anayasasının ilk halinde 143. maddedeki düzenlemeye göre bu kurul, 18 asıl 5 yedek üyeden oluşuyordu. Anayasada Yüksek Hakimler Kurulunun asıl üyelerin üçte birini oluşturan altı üye Yargıtay, altı üye birinci sınıfa ayrılmış hâkimler, son 6 üye ise yasama organı tarafından seçilmesi düzenlenmişti. Yedek üyelerin ikişer tanesinin Yargıtay ve yasama organı, bir yedek üyeninse birinci sınıfa ayrılmış hâkimler tarafından seçilmesi esası benimsenmişti (Gözler, 2000: 86). 1961 Anayasasında savcılarla ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu nedenle savcıların özlük işlerini düzenlemek amacıyla 22 Nisan 1962 tarih ve 45 sayılı Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu ile Yüksek Savcılar Kurulu (YSK) kurulmuştu (Çelik, 2018: 1059).

1961 Anayasası, yasama, yürütme ve yargı erglerini birbirinden tamamen ayırarak farklı farklı organlara vermiştir. Milletın egemenliğini yetkili organları eliyle kullanmasının öngöröldüğü bu anayasaya göre, bu organlar, yasama, yürütme ve yargı organlarından oluşuyordu. Yargı bağımsızlığının sağlanması için hakimlerin hakimlerce seçilmesi sisteminin benimsenmiş ve Yüksek Hakimler Kurulu kurulmuştu (45 sayılı Kanun, 1962). Yüksek Hakimler Kurulunun kurulmasıyla birlikte 1921 ve 1924 Anayasaları döneminde Adalet Bakanının tekelinde bulunan hâkimleri atama, nakil, emekliye sevk etme, soruşturma ve kovuşturma izinleri ile tahvil yetkileri gibi birçok yetki, Yüksek Hakimler Kuruluna devredilmiştir (45 sayılı Kanun, 1962). 45 sayılı Kanun ile Yüksek Hakimler Kurulunun bağımsızlığı sağlanmıştır. Kurul üyelerinin dört yıllığına seçilmeleri ve bu süre içinde azledilememeleri, yargı erkinin “bağımsızlık teminatı” olarak kabul edilmiştir. Bu kanunun 4. maddesine göre; oy hakkı olmamak şartıyla Adalet Bakanı gerekli gördüğü hallerde Kurul toplantılarına katılabilmekteydi. Adalet Bakanının bir hâkim veya yardımcı hakkında disiplin kovuşturması başlatabilmesi YHK’nın iznine tabiydi. Kurulun bütün kararlarına karşı yargı yolu açıktı ve kararlar aleyhine Danıştay’a iptal için başvuruda bulunulabiliyordu. Hâkimlerin özlük işleri hakkında karar verme yetkisi de YHK’ya verilmiştir (45 sayılı Kanun, 1962). Böylece idarenin hakimlerin özlük işlerini kullanarak hakimler üzerinde baskı kurmasının engellenmesi amaçlanmıştır.

YHK üyelerinin üçte birinin yasama meclisleri tarafından seçilmesi, yasama organında çoğunluğa sahip bir siyasi partinin, kendine yakın gördüğü hakimleri YHK’ya üye seçme olasılığının yüksek olması nedeniyle tartışmalara yol açmıştı. Ayrıca yasama organının seçeceği üyelerin, hâkim olması şart değildi (1961 Anayasası, m.143/1; 45 sayılı Kanun, 1962: m. 8). En az 15 yıl memuriyeti olan üst düzey bir kamu görevlisi, örneğin bir genel müdür, hukukçu olmasa bile yasama meclislerince YHK’ya seçilebilirdi. Bu durum, “Yüksek Hâkimlik”

unvanı ile de bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirilmekteydi. YHK'ya yönelik diğer bir eleştiri ise, yasama organı tarafından seçilebilmek için siyasi partilerden destek istemek durumunda kalan hâkimlerin bağımsızlıklarının zedeleneceği iddiasıydı. Ayrıca, siyasi çekişmeler nedeniyle yasama meclislerince yapılacak seçimlerin zamanında yapılamaması ihtimali dile getiriliyordu. Nitekim, bu ihtimal YHK'ya üye seçimi sırasında gerçekleşmiş ve yasama organında yaşanan gecikmeden dolayı YSK, 7 aylık gecikmenin sonunda toplanabilmişti.²

Yapılan eleştiriler ve yaşanan çeşitli problemler üzerine, 1961 Anayasası'nın 143. maddesi, 1971 yılında 1488 sayılı kanunla değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle YHK'nın yapısı yeniden düzenlenmiş ve Yüksek Hakimler Kurulu üyelerinin tamamının seçimi Yargıtay'a bırakılarak hakimlerin, hakimlerce seçilmesi sistemi kabul edilmiştir. Ayrıca Kurul üyelerinin sayısı 18 asıl, 5 yedek üyeden 11 asıl, 3 yedek üyeye indirilmiştir. Üyeler, Yargıtay Genel Kurulu'nca kendi üyeleri arasından ve üye tamsayısının salt çoğunluğuyla 4 yıl için seçilmeye başlanmıştır. Yapılan değişiklikle Adalet Bakanının yetkileri artırılmış ve Adalet Bakanına istediği zaman Kurul toplantılarına katılma, katıldığı toplantılarda oy kullanma ve toplantılara başkanlık yapma yetkisi verilmiştir. Ancak Bakanın toplantı zamanını ve gündemini belirleme yetkisi yoktur. Bu yetki Kurula aittir (45 sayılı Kanun, 1962: m. 4).

1971 yılında yapılan değişiklik ise daha önce yasayla düzenlenmiş olan Yüksek Savcılar Kurulu (YSK) anayasa ile düzenlenmesi olmuştur. Ayrıca daha önce Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının başkanlığında, iki Cumhuriyet İkinci Başsavcısı, altı Cumhuriyet Savcısı, Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürü ile Ceza ve Zat İşleri Genel Müdüründen oluşan Yüksek Savcılar Kuruluna, Adalet Bakanı başkan, Müsteşarı da üye olarak girmiştir (Çelik, 2018: 1059). 1971 yılında yapılan önemli diğer bir düzenleme ise; YHK ve YSK kararlarına karşı yargıya başvurma uygulamasının kaldırılması olmuştur. Bu doğrultuda YHK Kanunu'nda ve Danıştay Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik, Anayasa Mahkemesi tarafından 1977 yılında iptal edilmiştir (AYM, 1977). İptal kararının ardından Danıştay, Kurul kararlarına karşı açılan davalara tekrar bakmaya başlamıştır (Gözübüyük, 1996: 28).

Yargı Kurullarında yapılan üçüncü değişiklik, 1980 askeri darbesinin ardından 1981 yılında yapılmıştır. 1981 yılında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından çıkarılan "2461 sayılı Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu" ve "2556 sayılı Hakimler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Üç Ek Madde İlavesine Dair Kanun" ile yapılan değişiklikle YHK ve

² Y.H.K. 2.5.1962 tarihinde kurulmuş, ancak ilk toplantısını 22.12.1962'de yapabilmişti.

YSK birleştirilerek “Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)” kurulmuştur. Yapılan düzenlemeyle hem iki kurul birleştirilmiş hem de Adalet Bakanı ve Müsteşarının kurullardaki varlığı kalıcı hale getirilmiştir. HSYK’nın “Adalet Bakanlığının Başkanlığında, Yargıtay ve Danıştay Genel Kurullarının kendi daire başkan ve üyeleri arasından göstereceği adaylardan, Devlet Başkanınca seçilen ikişer asıl ikişer yedek üye ile Adalet Bakanlığı Müsteşarı ve Özlük İşleri Genel Müdüründen” oluşan bir Kurul olması öngörülmüştür. 1981 yılında yapılan bu düzenlemenin ardından 1982 Anayasasında da benzer bir düzenlemeye gidilmiş ve MGK’nin kabul ettiği yapı büyük ölçüde korunmuştur. Sadece Adalet Bakanlığı Özlük İşleri Genel Müdürü Kurul üyeliğinden çıkarılarak yerine Yargıtay’dan gelen üye sayısı artırılmıştır. Böylece HSYK, dört yıl için seçilen üyeler ile Adalet Bakanı ve müsteşarın katılımıyla birlikte toplam 7 asil ve 5 yedek üyeli bir Kurul haline gelmiştir (Bakırcı, 2022: 22).

1982 Anayasası ile yapılan değişiklikleri kısaca özetleyecek olursak; ilk olarak, hâkim ve savcı kurulları birleştirilerek yeni bir kurul oluşturulmuş ve kurulun adı “Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu” (HSYK) olarak belirlenmiştir. Hâkimlik ve savcılık mesleklerinin tek kurul altında birleştirilmesinin, hâkim güvencesi ve bağımsızlığı yönünden sakıncalar yaratacağı hususu, bundan sonraki dönemde temel eleştiri konularından biri haline gelmiştir. İkinci olarak, 1961’de 18, 1971’de 11 olan kurulun asil üye sayısı 7’ye düşürülmüştür. Üçüncü olarak, idari yargıdaki hâkim ve savcılar da Kurulun yetki alanına sokulmuş ve HSYK üyelerinin bir bölümünün Danıştay genel kurulunca seçilmesi uygulamasına geçilmiştir. Dördüncü olarak, Adalet Bakanı ve Müsteşarın Kurul üyeliği kalıcı hale getirilmiştir. Bu durum, kuvvetler ayrılığına aykırı olduğu ve yargı bağımsızlığı üzerinde potansiyel bir tehdit oluşturacağı gerekçesiyle doktrinde sürekli olarak eleştirilmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2013: 457). Beşinci olarak, Danıştay ve Yargıtay genel kurulları tarafından belirlenen adaylar arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçim yapılması öngörülmüştür. Bu durum da zaman zaman doktrinde yargı bağımsızlığını zedelediği gerekçesiyle eleştiri konusu yapılmıştır. Ancak bu uygulamayı doğru bulan akademisyenler de bulunmaktadır (Soysal, 1986: 247-248). Altıncı olarak, Kurul kararlarına karşı yargı yolu kapatılmıştır. Bu da Kurulun bir yargı organı olmaması, yapılan işin yargılama değil idari iş olması nedeniyle eleştirilmiştir. Yedinci olarak, Kurulun yargı kökenli üyeleri yalnızca yüksek yargıdan seçilmektedir. Kürsü hâkim ve savcılarının Kurulda temsil edilmemesi de zaman eleştiri konusu olmuştur. Yedinci olarak, Kurulun bağımsız bir sekreteryası yoktur. Sekreteryaya görevi, Adalet Bakanlığı bürokrasisi tarafından yürütülmektedir. Sekizinci ve son olarak, HSYK’ya doğrudan bağlı bir teftiş kurulu bulunmamaktadır. Hâkim ve savcılarının disiplin işlemleriyle ilgili

denetim işlemleri Adalet Bakanlığı müfettişlerince yapılmaktadır. Kurulun sekreteryası ve müfettişlerinin olmaması da yargı bağımsızlığı açısından eleştirilmektedir (Çelik, 2018: 1061).

1982 Anayasası ile getirilen sistemle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken husus, Yargıtay ve Danıştay'dan üye seçiminde Cumhurbaşkanının sınırsız bir yetkisi olmadığı, kendisine her bir üyelik için gönderilen üç üye arasından seçim yaptığı gerçeğidir. Asıl seçim Yargıtay ve Danıştay genel kurullarında yapılmaktadır. 1982 Anayasasıyla yapılan değişiklik, 1971 yılında uygulanmaya başlanan saf yargı organlarınca oluşturulan bağımsız kurul sisteminden geriye gidiş olarak değerlendirilse de 1961'de söz konusu olan yasama organı tarafından Kurula üye seçilmesi uygulamasına izin verilmemiştir. Bu nedenle yürütmenin HSYK üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. Bu durum kimi akademisyenlerce olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir (Bakırcı, 2022: 24).

2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğine bu eleştiriler gerekçe gösterilmiştir. “Üstünlerin hukukundan hukukun üstünlüğüne geçiş” sloganıyla gerçekleştirilen bu anayasa değişikliğinde HSYK kuruluşu, görev ve yetkileri de yeniden düzenlenmiştir. Değişiklik teklifindeki toplam 29 maddenin 12'sinin yargıya ilişkin maddelerden oluşmaktaydı (Sevinç, 2010: 279). 12 Eylül 2010'da yapılan halkoylaması sonucunda kabul edilen anayasa değişikliği ile birlikte HSYK yeniden yapılandırılmıştır. İlk olarak Kurulun üye sayısı, 7 asil, 5 yedek üyeden 22 asil, 12 yedek üyeye çıkarılmış ve 7 üyeden oluşan üç daire halinde çalışması öngörülmüştür. HSYK üyelerinden 3 asil 3 yedek üye Yargıtay, 2 asil 2 yedek üye Danıştay tarafından doğrudan seçilirken, 7 asil 4 yedek üyenin birinci sınıfa ayrılmış adli hâkim ve savcılar tarafından kendi aralarında yapacakları seçimle, 3 asil 2 yedek üyenin birinci sınıfa ayrılmış idari hâkim ve savcılar tarafından kendi aralarında yapacakları seçimle, 4 üyenin hukukçu öğretim üyeleri ve avukatları arasından Cumhurbaşkanı tarafından ve 1 asil, 1 yedek üyenin ise Adalet Akademisi tarafından kendi üyeleri arasında yapılacak seçimle belirlenmesi öngörülmüştür. Adalet Bakanının kurul başkanlığı ile müsteşarın doğal üyeliği ise korunmuştur. Seçimle gelen üyelerin görev süresi, 4 yıl olarak belirlenmiştir (Bakırcı, 2022: 25-26). Bu arada Kurulun bağımsız bir sekreteryaya ve teftiş kuruluna sahip olması ve kararlarına karşı yargı yolunun açılması sağlanmıştır. Ancak yapılan bu olumlu değişikliklere karşın sistemin özü korunmuştur. Örneğin; Genel Sekreterinin HSYK'nın birinci sınıf hâkim ve savcılar arasından göstereceği üç aday arasından Adalet Bakanı tarafından atanması, hâkimler ve savcılar hakkındaki soruşturma ve kovuşturmaların Kurul Başkanı sıfatıyla Adalet Bakanının iznine tabi olması ile sadece Kurulun meslekten çıkarma kararlarına karşı yargı yolunun açılması gibi düzenlemeler eski sistemin özünün korunduğunu göstermektedir (Çelik, 2018: 1061-1063).

2010 değişikliği ile birlikte HSYK'nın üye sayısı tarihi bir rekor kırmıştır. Üye sayısındaki yaklaşık 3 katlık bir artışın gerekçesi olarak birçok ülkede yargı kurullarının üye sayıları gösterilmiştir. Yapılan değişikle getirilen diğer bir yenilik ise, Cumhurbaşkanına öğretim üyeleri ve avukatlar arasından üye seçimi yapma olanağının verilmesi olmuştur. Bunun yanı sıra kürsü hâkim ve savcılarının da kendi aralarında yapacakları seçimle Kurul üyesi olabilmeleri sağlanmıştır. Anayasa değişikliği ile gerçekleştirilen diğer bir yenilik ise, daha önceki dönemlerde yapılan eleştiriler dikkate alınarak Kurula bağlı bir Genel Sekreterlik kurulması ve doğrunda Kurula bağlı Müfettişlerin atanması olmuştur. Ancak genel sekreterin çoğunlukla Adalet Bakanlığına bağlı bürokratlar arasından atanması (Çelik, 2018: 1062), pratikte önemli bir değişiklik olmadığını göstermektedir. Çünkü daha önce Adalet Bakanlığı tarafından görülen sekretarya hizmetleri, değişikliğin ardından Adalet Bakanlığı bürokratlarının yönetiminde genel sekreterlik tarafından yürütölmeye başlamıştır (Bakırcı, 2022: 27). Hâkim ve savcılar hakkında inceleme ve soruşturma yapma yetkisine sahip müfettişlerin Kurul bünyesinde görevlendirilmesi, Adalet Bakanlığından bağımsızlaşma açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak inceleme ve soruşturma izni verme yetkisinin Kurul başkanı olan Adalet Bakanına verilmiş olması, yargı bağımsızlığın sağlanmasına yönelik beklentileri tam olarak karşılamamıştır. 2010 yılında gerçekleştirilen en önemli değişikliklerde birisi de Kurul kararlarına karşı yargı yolunun açılması olmuştur. Meslekten çıkarma kararlarına karşı yargıya gidilebilmesi önemli bir gelişme olarak değerlendirilmekle birlikte, diğer kararlara karşı yargıya gidilememesi doktrinde eleştiri konusu olmaya devam etmektedir (Çelik, 2018: 1063).

2010 anayasa değişikliği ile HSYK üyeliğinde yüksek yargının tekelinin kırılması, kürsü hâkim ve savcılarının temsilcilerin üye olabilmemesinin önünün açılması ilk başlarda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ancak yapılan değişiklikte yargı içerisinde yuvalanmış olan FETÖ terör örgütü mensuplarının varlığının ve Adalet Bakanının yargı üzerindeki ağırlığının göz önünde bulundurulmamasının bir sonucu olarak üye seçimlerinde sorunlar yaşanmıştır. Ekim 2010'da yargı mensupları arasında yapılan ilk seçimleri, kamuoyuna 'Bakanlık Listesi' olarak yansıyan liste kazanmıştır. Adalet Bakanı ve Müsteşarına ek olarak bir de dört adet Bakanlık bürokratının HSYK üyesi olması ve bu bürokratların HSYK'daki daire başkanlıklarına seçilmesi, HSYK'nın yürütmenin bir unsuru olan Adalet Bakanlığından bağımsızlığı konusunda olumsuz değerlendirmelere yol açmıştır (Çelik, 2018: 1062). Sonuç olarak, bazı olumlu değişikliklere karşın, 2010 anayasa değişikliği ile Adalet Bakanının HSYK üzerindeki ağırlığının devam ettiğini, anayasal değişikliğinin asıl amacının HSYK'yı, dolayısıyla yargıyı, iktidar lehine yeniden

biçimlendirmek olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu olgular çerçevesinde, 2010 anayasa değişikliğinin, iktidarın ‘yargıyla sorununu’ çözmesini hedefleyen bir anayasacılık örneği olduğu söylenebilir (Gözler, 2017: 84-89).

2010 yılında yapılan anayasa değişikliğinin ardından 2014 yılında “6524 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile 6087 sayılı HSYK Kanunu değiştirilmiştir. Bu değişikliklerle Kurul Başkanı sıfatıyla birçok yetkiye sahip olan Adalet Bakanının yetkileri daha da artırılmıştır. Ancak bu yasa değişikliği birçok hükmü bakımında 2010 Anayasa değişikliği ardından son şekli verilen Anayasanın 159. maddesine aykırılık teşkil ettiği iddia ediliyordu. Aynı iktidar döneminde, 4 yıl arayla yapılan anayasal ve yasal değişikliklerin birbirine ters düşen hükümler içermesi dikkat çekici bir durum olarak değerlendirilmektedir (Yüzbaşıoğlu, 2015: 739). Nitekim 6524 sayılı Kanun hakkında anayasa aykırı olduğu gerekçesiyle iptal davası açılmıştır. Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu kararda (AYM 2014), söz konusu yasanın bazı maddelerini iptal ederken, bazılarını ise Anayasaya uygun bulmuştur. İptal edilen hükümler arasında Adalet Bakanına verilen yetkilerin bir bölümü de bulunmaktaydı. Adalet Bakanının Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen yetkileri arasında “HSYK üyelerinin hangi dairede görev yapacağını belirleme, Teftiş Kurulu Başkanını ve Başkan Yardımcılarını atama, Kurulu olağanüstü toplantıya çağırma, Kurul üyeleri hakkında disiplin soruşturması ya da adli soruşturma açılıp açılmamasına karar verme ve soruşturma açılması durumunda soruşturma kurulunu oluşturma” gibi önemli yetkiler bulunmaktaydı (Çelik, 2018: 1069-1070).

2010 yılındaki Anayasa değişikliği ve ardından 2014 yılında yapılan yasa değişikliği ile HSYK’nın yeniden yapılandırılması, HSYK üzerindeki tartışmaları sonlandırmamış, yeni bir anayasa değişikliği talebi sürekli olarak gündeme getirilmiştir. Bu yöndeki taleplerin bir sonucu olarak yeni bir anayasa değişikliği yapılmıştır. 16 Nisan 2017 halkoylamasıyla kabul edilen yeni anayasa değişikliğiyle diğer pek çok düzenlemeye ek olarak HSYK’nin yapısında da önemli değişiklikler yapılmıştır. HSYK’da yapılan bu değişikliklerin anlamı, anayasanın diğer maddelerinde yapılan değişikliklerle birlikte bir bütün halinde ele alındığında daha iyi anlaşılabilir (Çelik, 2018: 1071-1072). 2017 yılında yapılan değişikliklerden biri, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu adındaki “yüksek” ibaresinin çıkarılması ve Kurulun adının Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) olarak değiştirilmesi olmuştur. Değişiklik sadece Kurulun adında yapılmamış, yapılanmasında da esaslı değişiklikler yapılmıştır. Ancak, Kurulun yetki ve görevleri aynen korunmuştur.

2017 yılında yapılan değişikliklerle 2010 yılı anayasa değişikliği ile 22’ye çıkarılan Kurulun asıl üye sayısı 13’e düşürülmüş ve yedek üye uygulaması

kaldırılmıştır. Ayrıca yapılan değişiklikle iki daire halinde çalışması planlanan Kurulun, “üç üyesinin birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş adlî yargı hâkim ve savcıları arasından, bir üyesinin birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idarî yargı hâkim ve savcıları arasından Cumhurbaşkanınca; üç üyesinin Yargıtay üyeleri, bir üyesi Danıştay üyeleri, üç üyesi nitelikleri kanunda belirtilen yükseköğretim kurumlarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile avukatlar arasından Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından seçilmesi” öngörülmüştür. Öğretim üyeleri ile avukatlar arasından seçilen üyelerden, en az birinin öğretim üyesi ve en az birinin de avukat olması zorunlu tutulmuştur. Yapılan değişiklikle üyelerin seçim usulü de belirlenmiştir. Buna göre, Kurulun TBMM tarafından seçilecek üyeleri başvurularını, Meclis Başkanlığına yapacaklardır. Anayasa ve Adalet Komisyonları üyelerinden oluşan Karma Komisyon ve ardından yapılacak Genel Kurul görüşmeleri ve oylamalarıyla HSYK üyeleri tespit edilecektir. Gerek komisyondaki ve gerekse genel kuruldaki ilk oylamalarda üçte iki çoğunluk aranacaktır. İlk turda bu çoğunluğun sağlanamaması durumunda ikinci tur oylamada beşte üç çoğunluk aranacak, bu çoğunluğun sağlanamaması halinde en çok oyu olan iki aday arasından kura çekimi yapılacak ve böylece HSK üyesi seçim süreci tamamlanacaktır. 2017 yılı anayasa değişikliği ile Kurulun yapısında değiştirilmeyen tek şey Adalet Bakanının Kurulun Başkanı, Adalet Bakanlığı Müsteşarının³ ise Kurulun tabii üyesi olmaya devam etmesidir. Üyelerin görev süresi 4 yıldır. Süresi dolan üye bir kez daha seçilebilir. Siyasi bir aktör ve yürütmenin bir parçası olan adalet bakanının HSK başkanı olması, kurul başkanı olarak kurul müfettişlerinin atanması gibi çok sayıda önemli yetkisinin olması yargı bağımsızlığının sağlanması ve korunması açısından akıllarda şüpheye neden olmaktadır (Kanat, 2021: 249). Ayrıca bu düzenlemeyle 1961 Anayasasından beri uygulanagelen yargı mensuplarının seçim sürecine katılmasına son verilmiştir. Yargı mensuplarının seçim sürecinden dışlanması, “yargı kurulu üyelerinin en az yarısının yargı mensuplarının kendi aralarından yapacakları seçimle belirlenmesi” şeklindeki Avrupa ölçütlerine de tamamen aykırılık oluşturmaktadır (Çelik, 2018: 1081).

2017 anayasa değişikliğinin ardından 13 üyeli HSK'nın 7 üyesi TBMM, 4 üyesi Cumhurbaşkanı tarafından seçilmeye başlamıştır. Yürütmenin bir parçası olan ve doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilen Adalet Bakanının Kurulun Başkanı ve müsteşarının doğal üyesi olduğu bir durum söz konusu

³ 9 Temmuz 2018 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 2 Temmuz 2018 ve 703 sayılı KHK'nın 41. maddesiyle 27/9/1984 tarihli ve 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanunun 47 maddesinden 43 tanesi tamamen kaldırılmış bu bağlamda müsteşarlık makamı da kaldırılmıştır. Bu değişikliğin ardından müsteşar yerine ilgili Adalet Bakan Yardımcısı HSK'nın doğal üyesi olmaya başlamıştır. Ancak anayasada hala müsteşar terimi kullanıldığı için makalede bu terim kullanılmaktadır.

olduğu için aslında HSK'nın 6 üyesinin Cumhurbaşkanı, 7 üyesinin TBMM tarafından seçildiği gerçekliği ortaya çıkmaktadır. Küçük bir farkla da olsa TBMM'nin daha fazla üye seçtiği görülmekle birlikte mevcut Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde meclis çoğunluğu ile Cumhurbaşkanının aynı partiden olma olasılığının yüksekliği nedeniyle yürütmenin HSK, dolayısıyla yargı üzerinde tahakküm oluşturabileceği ileri sürülmektedir (Sağlam, 2017: 43).

3. HAKİMLER VE SAVCILAR KURULU'NUN YAPISI, HUKUKİ İŞLEMLERİ VE YARGISAL DENETİMİ

Türkiye'de yargı kurulunun yapısı, yetki ve görevleri ile denetimi ilk kurulduğu 1961 yılından günümüze kadar çok sayıda değişiklik yapılarak yeniden düzenlenmiştir. Yapılan değişiklikler arasında bir uyum ya istikrar bulunduğunu söylemek zordur. İstikrardan daha ziyade zikzakların çizildiği bir değişim süreci yaşandığı söylenebilir.

1961 Anayasasıyla düzenlenen “Yüksek Hâkimler Kurulu (YHK)” ile hâkimlik teminatı açısından tarihi bir adım atılmıştır. Yapılan Düzenlemeyle adli hâkimlerin özlük işleri Adalet Bakanlığında alınarak YHK'ya verilmiştir (Bakırcı, 2022: 17). 1961 Anayasasının ilk halinde Kurulun 18 asıl ve 5 yedek üyesi bulunmaktadır. Bu üyelerden altısı Yargıtay genel kurulu tarafından, altısı birinci sınıfa ayrılmış hâkimler tarafından kendi aralarından gizli oyla seçilirken, geriye kalan 6 asıl üyenin üç tanesi Millet Meclisi, üç tanesi ise Cumhuriyet Senatosu tarafından yüksek mahkemelerde hâkimlik yapmış veya yüksek mahkemelerde üye olma şartlarını kazanmış kişiler arasından gizli oyla ve üye tam sayılarının salt çoğunluğu ile seçilmekteydi. Yedek üyelerden ikisi Yargıtay Genel Kurulu, bir tanesi birinci sınıfa ayrılmış hakimlerce kendi aralarından, birer tanesi ise Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından aynı usulle seçilirdi. Kurulun görev süresi 4 yıl olup her iki yılda bir üyelerinin yarısının seçimi yenilenmesi öngörülmüştü. Kurul üyeliğine hâkimlik görevinde iken seçilen üyeler art arda iki defa seçilemezdi. Adâlet Bakanı, Kurul toplantılarına katılabilir ama oy kullanamazdı (1961 Anayasası, m. 143).

1961 Anayasasıyla getirilen düzenlemede en dikkat çekici hüküm, Kurul üyelerinin çoğunluğunu Yargıtay genel kurulu ile birinci sınıfa ayrılmış hakimler tarafından seçilen üyelerden oluşmasıdır. Böylece hâkimlerin özlük hakları ve hâkimlik teminatı güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Danıştay tarafından seçilen üyesi olmayan Kurula demokratik bir nitelik kazandırmak amacıyla Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisi tarafından da üye seçilmesi öngörülmüştür. Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisi tarafından seçilen üyelerinde yüksek mahkemelerde hâkimlik yapmış ya da hâkimlik yapma hakkını kazanmış kişiler arasından seçilmesi ise dikkati çeken diğer bir husustur.

Özetle, farklı usullerle seçilmiş olsalar da Yüksek Hakimler Kurulunun üyelerinin tamamı hâkimdir. Kurula seçilecek üyeler üzerinde uzlaşa sağlanması için seçimlerde salt çoğunluk ile karar verilmesi şart koşulmuştur. YHK'daki görüşmeler hakkında bilgi sahibi olabilmesi için Adalet Bakanının toplantılara katılmasına müsaade edilmiş, ancak alınacak kararlara katılması engellenmiştir. Savcılar, Anayasal bir kurul olan YHK'nın görev alanı dışında tutulmuş, daha sonra savcılarla ilgili yasal düzenleme ile Yüksek Savcılar Kurulu kurulmuştur (Bakırcı, 2022: 18-19).

Bu haliyle, hâkimlik teminatını güvence altına alma ve yargı bağımsızlığını sağlama potansiyeli yüksek olan YHK, ilginç bir şekilde doktrinde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin de etkisiyle 1971 tarihli Anayasa değişikliği ile YHK yeniden yapılandırılmıştır. Yapılan değişiklikle "Yüksek Hâkimler Kurulunun asıl üye sayısı 18'den 11'e, yedek üye sayısı 5'ten 3'e düşürülmüştür. Üyelerin tamamının, Yargıtay Genel Kurulu tarafından kendi üyeleri arasından, üye tamsayısının salt çoğunluğu ve gizli oyla seçilmesi öngörülmüştür. Adâlet Bakanının Kuruldaki etkinliği artırılmış, Bakana gerekli gördüğünde Kurula başkanlık etme ve oy kullanma hakkı verilmiştir (1971 Anayasa Değişikliği, m. 143). 1971'de yapılan bu değişiklikle oluşturulan YHK yapısının hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Olumlu yönü, hâkimlerin yasama ve yürütme karşısında tam bağımsız hale gelmesidir. Olumsuz yönü ise, zamanla bir tür kast sisteminin oluşma ihtimalidir (Özbudun, 2010: 334).

Yargı kurularındaki diğer bir değişiklik 1982 Anayasası ile yapılmıştır. 1961 Anayasası döneminde hâkim ve savcı kurulları ayrı iken, bu kurullar 1982 Anayasası ile birleştirilerek hâkim ve savcılar için ortak bir kurul oluşturulmuştur. 1982 Anayasası'nda, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun (HSYK) üyelerinin tamamının Yargıtay tarafından seçilmesi uygulamasından vazgeçilmiştir. Anayasanın ilk halinde Kurulda yargı organının Yargıtay'dan iki hâkim ve Danıştay'dan iki hâkim ile yürütme organının ise Adalet Bakanı, Müsteşarı ve Özlük İşleri Genel Müdürü ile temsil edileceği düzenlemesi getirilmiştir. Yargı erki lehine çok küçük çoğunluk sağlanması haklı eleştirilere neden olmuş, yargıyı temsil eden dört oydan birisinin yürütme tarafına çekilmesi durumunda siyasal iktidarlarca, hukuk devletinin temel ilkesi olan yargı bağımsızlığını zedelenebileceği yönelik kaygılar dile getirilmiştir. 1982 Anayasası ile idari yargı hâkimleri ve Danıştay'a üye seçimi kurulun görev alanına dahil edilirken, Kurul üyeliğine Danıştay genel kurulunca üye seçimine de başlanmıştır. Adalet Bakanı Kurul başkanlığına, Bakanlık Müsteşarı ise kurulun tabii üyeliğine kalıcı olarak getirilmiş; hakimlerin idari açıdan denetimi yetkisi, Kuruldan alınarak Adalet Bakanlığı'na devredilmiş; ilave olarak Adalet Bakanı'na hâkimleri geçici yetki ile başka yerlerde görevlendirme yetkisi

verilmiştir (Gözübüyük, 2003: 271). Ayrıca, 1961 Anayasası'nda 149. maddesinde yer alan, YHK'nın kendilerini ilgilendiren konularda Anayasa Mahkemesine iptal davası açma hakkı, 1982 Anayasasıyla kurulan HSYK'ya verilmemiştir (Özay, 1991: 112).

1982 Anayasasıyla yapılan en önemli değişikliğin Kurula üye seçiminde yaşandığı söylenebilir. 1961 Anayasasının ilk halinde Kurulun üyelerinin üçte biri Yargıtay tarafından, üçte biri birinci sınıfa ayrılmış hakimler tarafından ve geriye kalan üçte biri de senato ve millet meclisi tarafından seçilirken, 1971 yılında yapılan değişikliğin ardından YHK üyelerinin tamamı Yargıtay Genel Kurulunca seçilmeye başlanırken, 1982 Anayasasında üye seçimi yapacak yüksek mahkemelerin arasına Danıştay da eklenmiştir. Yapılan değişikliklerle üyelerini tamamın ya da büyük çoğunluğunu doğrudan yargı organının seçtiği ve ayrı sekreteryası bulunan YHK döneminden; ayrı bütçesi ve sekreteryası olmayan, üye seçiminde Cumhurbaşkanı'nın etkili olduğu, Adalet Bakanı'nın Başkan ve Müsteşarı'nın doğal üye sıfatıyla oy hakkına sahip olduğu bir HSYK dönemine geçilmiştir. Bu durum kimi akademisyenler tarafından "yargının vurgun yemesi" olarak nitelendirilerek eleştirilmiştir (Özbudun, 2010: 361).

Bu eleştirilere karşı, demokrasinin uzlaşma dayanan bir rejim olduğu, yapılan düzenlemeyle yargı ve yürütme erki arasında uzlaşma sağlanmasının amaçlandığı, ayrıca Adalet Bakanlığı Müsteşarı ile Özlük İşleri Müdürünün birinci sınıf hâkim statüsünde olduğu, dolayısıyla eleştirilerin yersiz olduğu şeklinde savunmalar yapılmış olsa da bu düzenleme, Yargıtay Başkanlığı gibi resmi makamlarca da eleştirilmiştir (Turhan, 1981: 5). Eleştiriler üzerine, 1983 yılında 2461 sayılı HSYK Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilerek, Özlük İşleri Müdürü kurul üyeliğinde çıkarılmış, onu yerine Yargıtay Genel Kurulunca bir üye seçilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Yargıtay genel kurulu tarafından seçilen üye sayısı üçe çıkarılmıştır (2835 sayılı Kanun değişik 2461 sayılı Kanun, m. 3). Bu düzenleme, olumlu karşılanmakla birlikte Adalet Bakanı ve Müsteşarının Kurul üyeliğinin devam etmesi eleştiri konusu olmaya devam etmiştir (Ünal, 1994: 56). Bazı akademisyenler ise, Adalet Bakanı ve Müsteşarının Kurul üyeliğini savunarak hâkim üyelerin çoğunlukta olması nedeniyle Kurul kararları üzerinde siyasi etkinin olamayacağını, Adalet Bakanı ve Müsteşarının Kuruldan çıkarılmaları halinde tamamen hâkim ve savcılardan oluşan Kurul nedeniyle yargıda "yargı teknokrasisi" oluşacağını ileri sürmüşlerdir (Özbudun, 2010: 358-359).

1982 Anayasası, HSYK kararları aleyhine yargıya başvurulması yasaklanmıştır (md.159/4). HSYK kararlarına karşı, üyelerini HSYK'nın seçtiği Danıştay'da dava açma yetkisi verilmesinin, kurumlar arasındaki hiyerarşiye ters düşeceği düşüncesiyle bu yönde bir düzenlemeye gidilmiştir. Anayasa ile; hâkim

ve savcılarını denetleyen, gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma yapan Teftiş Kurulu, Adalet Bakanlığı'na bağlanmıştır. Teftiş Kurulunun Adalet Bakanlığına bağlanması, yargı üzerinde siyasi etki ve baskıyı artıracakı gerekçesiyle sürekli eleştirilen konulardan biri olmuştur. Eleştirilen diğer konular ise; HSYK gündeminin Başkan, yani Adalet Bakanı tarafından belirlenmesi ile HSYK'nın kendine ait kurumsal yapısının, personelinin, binasının ve bütçesinin olmaması ve Adalet Bakanlığı personeli eliyle ve bütçesi içinde görevini yapması idi. Ayrıca, hâkim ve savcılarının HSYK'ya açıkça verilen görev ve yetki dışında kalan özlük işlerinin, Adalet Bakanlığı tarafından yerine getirilmesi öngörülmekteydi (Sever, 2020: 2). Bu durum, yargının siyasi etki altında kalabileceği yönündeki kaygıları artırmaktaydı (Ünal, 1994: 56).

HSYK'nın Anayasa ile düzenlenen ve daha sonraki dönemlerde yapılan birçok anayasa değişikliğine rağmen korunan görev ve yetkileri, yargıya ilişkin bütün tartışmaların odağında olmuştur. Bu görev ve yetkiler şunlardır: “Adli ve idarî yargı hâkim ve savcılarını mesleğe kabul etme; atama ve nakletme; geçici yetki verme; yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapma; Adalet Bakanlığının bir mahkemenin veya bir yargıcının veya savcının kadrosunun kaldırılması veya bir mahkemenin yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerini karara bağlama; ayrıca Anayasa ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirme.” Bu yetkilere ilave olarak HSYK'ya Anayasa ile verilen görev ve yetkiler arasında Yargıtay üyelerinin tamamını ve Danıştay üyelerinin dörtte üçünü seçmek bulunmaktadır. Bu kadar önemli görevleri olan HSYK'nın siyasallaşma ihtimali, yaratacağı olumsuz sonuçlardan dolayı sürekli olarak üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle HSYK'nın kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olması, Kurulun bağımsız bir sekreteriyasının olmaması, hâkim ve savcılarla ilgili soruşturma ve kovuşturmaların Kurula bağlı bir teftiş kurulunun olmaması nedeniyle Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu tarafından yürütülmesi bu yöndeki kaygıları artırmaktaydı (Çelik, 2018: 1060-1061).

HSYK ile ilgili sondan bir önceki düzenleme, 07.05.2010 tarihli Anayasa değişikliği referandumu ile yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikte HSYK, 22 asil ve 12 yedek üyeden oluşan bir genel kurul ve yedişer üyeden oluşan üç daire halinde çalışan bir Kurula dönüştürülmüştür. Bu düzenlemeyle de Kurulun Başkanının Adalet Bakanı ve Müsteşarı Kurulun tabii üyesi olma uygulamasından vazgeçilmemiştir (6087 sayılı Kanun, 2010: m. 3). Kurulun yönetimi ve temsili Kurul Başkanı sıfatıyla Adalet Bakanına aittir. HSYK'nın, adli ve idarî yargı hâkim ve savcılarını mesleğe kabul etme, atama ve nakletme, geçici yetki verme, yükseltme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun

görülme yenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapma görev ve yetkileri üç daire arasında paylaşmıştır (6087 sayılı Kanun, 2010: m. 9). Genel Kurul ise; “Adalet Bakanlığının, bir mahkemenin kaldırılması veya yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerini karara bağlama, dairelerin kararlarına karşı yapılan itirazları inceleyip karara bağlama, daireler arasında çıkan görev ve işbölümü uyuşmazlıklarını kesin olarak karara bağlama, kurul üyeleri hakkındaki suç soruşturması ile disiplin soruşturma ve kovuşturma işlemlerini yürütmek ve bu konuda gerekli kararları verme, Yargıtay ve Danıştay’a üye seçme, genel sekreterin atanması için başkana üç aday teklif etme, teftiş kurulu başkanını, teftiş kurulu başkan yardımcılarını, genel sekreter yardımcılarını, kurul başmüfettişlerini, kurul müfettişlerini ve kurulda geçici veya sürekli olarak görev yapacak tetkik hâkimlerini atama, kurulun görev alanına ilişkin yönetmelik çıkarma ve genelge düzenleme” görevlerini yerine getirir (6087 sayılı Kanun, 2010: m. 7)

Başkan, her yılın ocak ayı içerisinde Genel Kurulun yıllık olağan toplantı gün ve saatlerini tespit ederdi. Daireler, daire başkanının çağrısı üzerine her yılın ocak ayında yapılan ilk toplantıda yıllık olağan toplantı gün ve saatlerini tespit ederdi. Kurul başkanı ve daire başkanları, re’sen ya da üyelerin talebi üzerine olağan toplantı gün ve saatlerinde değişiklik yapabiliirdi. Gerekli hallerde kurul başkanı, genel kurulu; daire başkanı ilgili daireyi olağanüstü toplantıya çağırabiliirdi. Genel kurul ve daire üyelerinin salt çoğunluğunun talebi üzerine de kurul başkanı tarafından genel kurul ve daire başkanı tarafından daireler olağanüstü toplantıya çağırılıbiliirdi (HSYK Yönetmelik, 2012: m. 4). En az on beş üyeyle toplanan Genel Kurul, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla karar alırdı. Başkanvekilinin de görüşü alınmak suretiyle Başkan tarafından belirlenen Genel Kurul gündemi, Kurulda görüşülecek işleri ve sırasını göstermekte olup işin önemine, ivedi veya süreli oluşuna göre düzenlenirdi (6087 sayılı Kanun, 2010: m. 29/1-2-3-4-5).

Yedişer üyeden oluşan Daireler, en az beş üye ile toplanır ve kararlarını salt çoğunlukla alırlardı. Oylamalar genel olarak açık oy şeklinde yapılırdı. Üyeler kabul veya ret şeklinde oy kullanırlar, çekimser oy kullanamazlardı. Genel Kurul ve Dairelerin bütün kararları tutanağa bağlanırdı. Gerekçeli karar en geç 15 gün içinde yazılırdı (6087 sayılı Kanun, 2010: m. 32). Genel kurul ve daire kararlarına karşı, başkan ve ilgililer 10 gün içinde itiraz edebiliirdi. Genel Kurul kararlarına süresi içinde itiraz durumunda karar yeniden incelenirdi. Yeniden inceleme sonucunda verilen karar kesindi. Daire kararlarına itiraz halinde, yeniden inceleme sonucu verilen karara da itiraz edilebiliirdi. İtiraz için verilen süre, karar tarihinden itibaren 10 gündü. İtiraz edildiği takdirde yeniden inceleme, Genel

Kurul tarafından yapılırdı. Genel Kurul tarafından yeniden inceleme sonucu verilen kararlar kesindi.

Yargı kurulunun yapısındaki en son değişiklik, 2017 yılında yapılmıştır. 2017 Anayasa değişikliğiyle yapısı ve adı bir kez daha değiştirilen Hâkimler ve Savcılar Kurulunun görevleri şöyle tanımlanmıştır: “Kurul, adli ve idarî yargı hâkim ve savcılarını mesleğe kabul etme, atama ve nakletme, geçici yetki verme, yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapar; Adalet Bakanlığının, bir mahkemenin kaldırılması veya yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerini karara bağlar; ayrıca, Anayasa ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirir. Hâkim ve savcıların görevlerini; kanun ve diğer mevzuata (hâkimler için idarî nitelikteki genelgelere) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini, hal ve eylemlerinin sıfat ve görevleri icaplarına uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma işlemleri, ilgili dairenin teklifi ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu Başkanının oluru ile Kurul müfettişlerine yaptırılır. Soruşturma ve inceleme işlemleri, hakkında soruşturma ve inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hâkim veya savcı eliyle de yaptırılabilir. Kurulun meslekten çıkarma cezasına ilişkin olanlar dışındaki kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz” (6771 sayılı Kanun, 2017: m. 159/8-9-10).

HSK kararlarına karşı yeniden inceleme talebinde bulunulabilir, itiraz edilebilir ve meslekten çıkarma kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulabilir. Buradaki usul şöyledir: Başkan ve ilgililer, genel kurulun ilk defa aldığı kararların kendilerine tebliğinden itibaren 10 gün içinde yeniden inceleme talebinde bulunabilirler. Genel kurul tarafından yapılan yeniden inceleme neticesinde verilen kararlar, kesindir. Dairelerin kararlarına karşı da başkan ve ilgililer, kararın tebliğinden itibaren 10 gün içinde kararı veren daireden yeniden inceleme talebinde bulunabilirler. Dairelerin bu başvurular üzerine verdikleri kararlara karşı, genel kurula itiraz edilebilir. İtiraz sonucunda genel kurulca verilen kararlar kesindir. Disiplin işlemlerine ilişkin verilen kararlara karşı şikayetçi de yeniden inceleme talebinde bulunabilir veya itiraz edebilir. Ayrıca yapılan son anayasa değişikliği ile HSK Genel Kurulu ve daireler tarafından verilen meslekten çıkarma kararlarına karşı yargıya başvurma hakkı da tanınmıştır. Ancak meslekten çıkarma dışındaki HSYK kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz. Meslekten çıkarma kararlarında başvurulabilecek ilk derece mahkemesi Danıştay’dır. Bu tür davalar acele iş sayılır ve bu usule göre sonuçlandırılır (6087 sayılı Kanun, 2010: m. 33).

4. DEĞERLENDİRME

Hukuk devletinin korunmasında Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) ile Anayasa Mahkemesi (AYM) kilit rol oynamaktadır. HSK, yargı bağımsızlığının, dolayısıyla hakimlik ve savcılık teminatının en önemli güvencelerinden biridir (Sabuncu, 2005: 102). Burada amaç, hâkim ve savcılarının her türlü maddi ve manevi baskıdan uzak biçimde bağımsız bir yargı organının üyeleri olarak Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun kararlar vermesini sağlamaktır. Hâkim ve savcılara sağlanan bu güvenceler, hâkim ve savcılara verilmiş ayrıcalıklar değildir, amaç yargı bağımsızlığını sağlamaktır (Bakırcı, 2022: 6). Aksi taktirde HSK'nın siyasal iktidarların etkisine altına girmesi sadece HSK'yı siyasallaşmaz, bir bütün halinde yargıyı siyasallaştır. Çünkü HSK'nın siyasallaşması durumunda siyasal iktidarcı taraflı davranması beklenen hâkim ve savcılarının, siyasal iktidarın taleplerine direnmeleri son derece zor olacaktır. Kararlarını hukuka göre değil, siyasilerin beklentilerine göre veren bir hâkim ya da savcının varlığında yargı bağımsızlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle Hakimler ve Savcılar Kurulunun nasıl oluşturulduğu önemlidir (Bakırcı, 2022: 4). Bütün bu anayasal düzenlemeler temel amacı, birilerine statü sağlamak ya da ayrıcalık tanımak değil, yargı bağımsızlığını güvence altına almaktır.

Nitekim, Anayasa bu teminatların kişisel ayrıcalığa dönüşmesini önlemek için çeşitli istisnalar öngörmüştür. Anayasanın 139. maddesinde düzenlenmiş olan bu istisnalar üç tanedir: “Meslekten çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş olmak, Görevini sağlık bakımından yerine getiremeyeceği kesin olarak anlaşılmış olmak, Meslekte kalmalarının uygun olmadığına karar verilmiş olmak.” İlk iki istisna objektiftir. Ancak üçüncü istisna için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Sübjektif bir değerlendirme içeren üçüncü istisnanın yargı bağımsızlığı ve hakimlik teminatı için sakıncalı olabileceği söylenebilir. Bu nedenle üçüncü istisna hakkında karar verecek kurum olan HSK'nın siyasi etkilerden uzak tutulması önem arz etmektedir (Bakırcı, 2022: 14-15).

Hâkim ve Savcılar Kurulu, sadece hâkim ve savcılarının görevden alınıp alınmaması konusunda değil, “hâkim ve savcılarının mesleğe kabulü, atanmaları, geçici yetkilendirilmeleri, disiplin cezasına çarptırılmaları, görevden uzaklaştırmaları, yükseltilmeleri, yer değiştirmeleri ve diğer özlük haklarına” ilişkin konularda da tek belirleyicidir (T.C. Anayasası, 1982: m. 140). Bu nedenle HSK'nın siyasi etki altına girmesi, bir bütün olarak yargı organının siyasal güçlerin etkisi altına girmesi anlamına gelecektir. HSK elinde bulundurduğu bu güçle bütün yargı organını yeniden dizayn etme gücüne sahiptir. Dolayısıyla, hukuki denetimden kaçınmak ve kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırmak isteyecek siyasi aktörlerin ilk hedefi HSK'yı kontrol etmek olacaktır (Bakırcı, 2022: 15).

Yargı kurullarının oluşumu hakkında, Avrupa kurumlarının örneğin Avrupa Yargıçları Danışma Kurulunun öne çıkan eğilimi, “hâkimlerin seçimi ve kariyerleri hakkındaki kararların bağımsız bir makam tarafından verilmesi; bunun için de söz konusu bağımsız makâmın üyelerinin en az yarısının, yargıyı en geniş biçimde temsil edecek şekilde, kendi meslektaşları tarafından seçilen hâkimlerden oluşması” şeklinde özetlenebilir (AYDK, 2001: m. 38). Venedik Komisyonu Yargı Sisteminin Bağımsızlığı Raporunda (m. 30), “Yargı Konseyi ya yalnızca hâkimlerden ya da hâkim ve hâkim olmayanlardan müteşekkil karma bir bileşime sahip olabilir. Her iki durumda da şahsi çıkar, kendini kayırma ve yandaş algılarından uzak durulması” gerektiğini vurgulamıştır. Venedik Komisyonuna göre, adaletin değerleri ve temel ilkeleri korunabilmesi için Yargı Konseyinin işleyişinde parlamento çoğunluklarının etkisine ve yürütmenin baskısına izin verilmemeli, her türlü siyasi parti etkisinden bağımsız kılınmalıdır. Böylece kurulların daha dengeli ve profesyonel olması sağlanmalıdır (Venedik Komisyonu, 2010: m. 30).

Türkiye’de yargı kurulunun teşkili konusu 1961’den beri tartışılmaktadır. Bu süreçte Kurulların yapısı birçok kez değiştirilmiştir. Son değişiklik ise 16 Nisan 2017 tarihli halk oylamasıyla gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile yeniden düzenlenen Yargı Kurulunda ilk göze çarpan değişiklikler şunlardır. İlk olarak Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu olan adı Hakimler ve Savcılar Kurulu olarak değiştirilmiş, isimde yer alan “yüksek” kelimesi çıkarılmıştır. İkinci olarak, üye sayısı 22 asil 12 yedek üyeden 13 asil üyeye indirilmiş, yedek üyelik uygulamasından vazgeçilmiştir. Üçüncü olarak kurula üye seçimindeki çeşitlilik azaltılarak sadece Cumhurbaşkanı ve TBMM tarafından üye seçimi yapılması öngörülmüştür. Beşinci olarak, Cumhurbaşkanın Yargıtay ve Danıştay’dan üye seçimi sırasında kendisine aday önerilmesi usulüne son verilmiş, üyeler doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından seçilmeye başlamıştır. Altıncı olarak, Adalet Bakanı ile Adalet Bakanlığı Müsteşarının (2018 sonrasında bakan yardımcısının) Kurulun doğal üyesi olması uygulamasına devam edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütme organı sadece Cumhurbaşkanından oluştuğu ve Adalet Bakanının Cumhurbaşkanın tarafından atandığı göz önünde bulundurulduğunda meclise karşı siyaseten sorumlu olmayan, sadece Cumhurbaşkanıya karşı sorumluluğu olan adalet bakanının statü olarak Bakanlık müsteşarından bir farkı kalmamıştır. Bu nedenle Kurulun doğal üyeleriyle birlikte Cumhurbaşkanının seçmiş olduğu üye sayısının 4 değil aslında 6 olduğu görülmektedir (Bakırcı, 2022: 32).

2017 anayasa değişikliğiyle yargı alanında yapılan en önemli değişiklik, Hâkimler ve Savcılar Kurulu’na üye belirleme yönetiminde olmuştur. Son anayasa değişikliği öncesinde 2010 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile de

yargı kurulunun yapısında değişiklikler yapılmıştır. 2010 değişikliğinde Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı ve Venedik Komisyonu Adli Atamalar Raporundaki “yargı kurulu üyelerinin çoğunluğunun bizzat yargı tarafından seçilmesi” tavsiyesine önemli ölçüde uyulmuştur. Bunun bir sonucu olarak o dönemi yargı kurulu olan 22 asıl 12 yedek üyeden kurulu HSYK’ya seçilecek üyelerde yargı mensuplarına ağırlık verilmiş, Cumhurbaşkanı tarafından seçilecek üye sayısı 4 ile sınırlandırılmıştır (Akyol, 2013). 2017 anayasa değişikliği sonrasındaki HSK üye dağılımına bakıldığında ise, Kurul üyelerinin çoğunluğunun bizzat yargı üyeleri tarafından seçilmesi uygulamasından vazgeçildiği, 6 üyenin cumhurbaşkanı, 7 üyenin ise meclis çoğunluğu tarafından seçilmeye başlandığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle HSK üye sayısının neredeyse yarısı, partisiyle ilişğini kesmemiş Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir. Bu durum, HSK’nın, dolayısıyla yargının siyasi iktidardan bağımsız olması ilkesine ve batı ülkelerindeki demokrasi anlayışına aykırılık oluşturduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir (Kanat, 2021: 249-250).

Yapılan değişiklikler neticesinde maalesef uluslararası ölçütleri karşılayacak bir yargı kurulu oluşturulamamıştır. Hatta geçmişteki kurul yapılarının evrensel hukuk kurallarına uygunluğunun mevcut HSK yapısından daha iyi olduğu söylenebilir. Özellikle, hâkim ve savcıların kendi temsilcilerini üye olarak seçememeleri, partili Cumhurbaşkanının 13 Kurul üyesinin 6’sını seçmesi, TBMM tarafından yapılacak üye seçimlerinde çoğulculuğu sağlayacak önlemlerin belirlenmemiş olması gibi nedeniyle mevcut HSK yapısı sıkça eleştirilmektedir. Yapılan eleştiriler, HSK’nın bu yapısıyla yargı bağımsızlığını güvence altına alamayacağına, hatta yargıda partizanlaşmaya yol açabileceğine yönelik çeşitli iddialar içermektedir. Benzer saptamalar Venedik Komisyonu tarafından da dile getirilmektedir. Venedik Komisyonu, yeni sistemde Cumhurbaşkanının tarafsız olmadığını ve partili siyasetle bağının devam ettiğini, bu nedenle de HSK üyeliğine yapacağı atamalarda siyaseten tarafsız olamayacağını özellikle vurgulamıştır. Komisyon, bu durumun Türkiye’deki yargı bağımsızlığını tehlikeye düşürdüğü görüşündedir. Çünkü, HSK’nın kontrol altına alınması demek, hâkimler ve savcılarının da kontrol edilmesi anlamına gelecektir (Venedik Komisyonu, 2017: 27-28). 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliğinin ardından yeni HSK üyelerinin TBMM tarafından seçilmesi sırasında yaşanan olaylar ve üyelerin AKP-MHP bloku tarafından seçilmesi Venedik Komisyonunun çekincelerinde haklı olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, mevcut üye yapısı nedeniyle yeni HSK’nın yargı bağımsızlığının kurumsal güvencesi oluşturmaktan ziyade tartışmaların odağında bir Kurul haline geldiği söylenebilir (Çelik, 2018: 1089-1090).

5. SONUÇ

Çalışmamızda yer verilen bilgiler çerçevesinde, geçmişten bugüne kadar HSYK'daki değişimler değerlendirildiğinde; Kurul üyelerinin seçiminde yapılan değişikliklerle, daha önce Yargıtay ve Danıştay Genel Kurullarında her üyelik için üç kişinin belirlenmesi ve Cumhurbaşkanı'nın bunlardan istediğini ataması uygulamasının kaldırılması ve yerine en çok oy alanların doğrudan atanmasının getirilmesi; demokrasi, hakkaniyetlik ve yargının bağımsızlığı açısından olumlu bir değişiklik olmuştur. Ancak, Cumhurbaşkanı'na 4 asil üyenin seçimi konusunda geniş yetki verilmesinin ve sadece hukuk alanında göreve yapanlar ve avukatlar arasından seçme ve 15 yıl hizmet şartı arama gibi sınırlı bir kısıtlamanın yapılmasının, yürütmenin yargı üzerindeki etkisini artıracak olması nedeniyle, doğru olmadığı düşünülmektedir. HSYK'ya üye seçiminde, Yargıtay ve Danıştay üyeleri dışındaki birinci sınıfa ayrılmış adli ve idari hâkim ve savcılar arasından da seçim yapılması, hâkim ve savcıların büyük bölümünü oluşturan kürsü hakim ve savcılarının temsilinin sağlanması açısından dikkate değer olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Adalet Bakanı'nın ve Müsteşarının Kurulun doğal üyesi ve Adalet Bakanı'nın Kurulun başkanı sayılması uygulamasına, bu değişiklik sonrasında da devam edilmiştir. Ancak Adalet Bakanı sadece Genel Kurula Başkanlık etmekte, fakat dairelerin toplantılarına katılamamaktadır. Bakan, hâkim ve savcılarının disiplin işleriyle ilgili genel kurul toplantılarına da katılamazken, Müsteşar hem Genel Kurula hem de Birinci Dairenin toplantılarına katılabilmekte ve oy kullanabilmekte; ancak daire başkanlığına ya da kurulun başkanvekilliğine seçilememektedir. Ayrıca müsteşarın toplantılara katılmaması hali, toplantının yapılmasına engel teşkil etmemektedir. Kurulun gündemi, Kurul Başkanı olan Adalet Bakanı tarafından belirlenmektedir. Yukarıda sayılan değişiklikler, eski düzenlemeye kıyasla nispeten iyi olmakla beraber, özellikle Müsteşarın genel kurulun ve Birinci Dairenin doğal üyesi olmasının, hâkim ve savcılarının iktidara karşı bağımsızlığı açısından problem olacağı düşünülmektedir. Adalet Bakanı'nın Kurul üyeliğinin, yargı ile yürütme arasında bağlantı sağlanması açısından gerekliliği bir dereceye kadar kabul edilebilirse de bağımsız üst kurullarda olduğu gibi bu Kurulda da ilgili bakanın bulunmaması, bulunsa bile Kurulun gündemini belirleyen başkan olarak bulunmaması, Yargının bağımsızlığı açısından daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Teftiş Kurulu eski uygulamada Adalet Bakanlığına bağlı olup, Kurul başkanı ve üyeleri Bakan tarafından atanıyor ve bunlara ilişkin soruşturma izni Bakan tarafından veriliyordu. Bu düzenleme haklı olarak çok sayıda eleştiri alıyordu. Yeni düzenlemeyle Teftiş Kurulu'nun HSYK'ya bağlanması, başkan ve üyelerinin Kurul tarafından seçilmesi, Teftiş Kurulu'nun Üçüncü Daire

başkanının gözetiminde çalışması ve Teftiş Kurulu başkanının Kurula karşı sorumlu olması yerinde bir uygulama olmakla beraber, soruşturma izninin Üçüncü Dairenin teklifi ve Başkanın yani Adalet Bakanı'nın onayı ile verilmesinin uygun olmadığı düşünülmektedir. Bu uygulama eskiye göre daha iyi bir düzenleme sayılabilir, ancak Kurul başkanının Adalet Bakanı olması nedeniyle yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının sağlanması açısından yeterli olmadığı açıktır.

HSYK'nın sekreteryası daha önce Adalet Bakanlığı tarafından yapılırken, son düzenleme ile Kurula doğrudan bağlı ve sekreteryaya işlerini yürütecek bir Genel Sekreterlik kurulmuştur. Bunlara ilaveten Kurulun hizmet verdiği binası, personeli ve bütçesi Adalet Bakanlığında ayrılmıştır. Ancak Genel Sekreter, Genel Kurulun önerdiği üç aday arasından Başkan yani Adalet Bakanı tarafından seçilmektedir. Bu düzenlemelerin de genel olarak oldukça yerinde olduğu söylenebilirse de Genel Sekreterin Başkan tarafından atanmasının sakıncalı olduğu düşünülmektedir.

Yapılan değişiklikler ve değişiklikler sonrasında HSYK'nın son durumu birlikte ve genel olarak değerlendirildiğinde; Kurul üyelerinin seçimle atanması fikri, teorik olarak ideal bir yöntem olmasına rağmen uygulamada, 2010 yılından yapılan değişikliği sonrasındaki ilk uygulamada, çok da ideal sonuçlar alınmadığı gözlenmektedir. 2010 değişikliği öncesinde sadece Adalet Bakanı ve Müsteşarının Kurul üyeliği söz konusu iken, son seçimle Adalet Bakanlığı bürokratlarından çok sayıda kişi Kurul üyeliğine seçilmiştir. Bu durum, Kurul kararlarının siyasi etki altında alınabileceği yönünde endişeler doğurmuş ve çok sayıda eleştiri almıştır. Bu endişeleri gidermek ve sonraki yıllarda yapılacak seçimlerde bu tür problemlere neden olmamak bakımından, daha dönemlerde yapılacak değişikliklerle birinci sınıf hâkim ve savcılar arasında yapılacak seçim sisteminin getirilmesi durumunda Bakanlık bürokratlarının seçime girmesini engelleyen bir hükmün yasaya eklenmesinin yerinde olacağı ve böylece bu tür şaibe ve iddiaların da önüne geçilebileceği düşünülmektedir.

HSK'nın siyasallaşmasının yargının siyasallaşmasına yol açacağı, son dönemlerde HSK yapısında yapılan değişiklikle Hakimler ve Savcılar Kurulunun siyasallaşacağı ve bunun da yargıyı siyasallaştıracağı iddiaları, son yıllarda yargı mercileri tarafından verilen çeşitli tartışmalı kararlarla somutlaşmıştır. Türkiye'nin taraf olduğu ve Anayasanın 90. Maddesi gereğince iç hukukta uygulanması, dolayısıyla mahkemelerin kararlarında dikkate alması gereken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gereğince yargı yetkisini kabul ettiğimiz Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının uygulanmaması, 2010 yılı Anayasa değişikliği ile uygulanmaya başlanan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru neticesinde verilen ve Anayasanın 153.

maddesine “... yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzelkişileri ...” bağlayan Anayasa Mahkemesi kararlarına uyulmaması yargının siyasallaştığı yönünde iddiaları destekler niteliktedir. Zira, son günlerde Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay arasından yaşanan gerilim de bu yargının siyasallaşması tartışmaları kapsamında değerlendirilebilir.

Bu çerçevede benzeri sorunların yaşanmaması için Venedik Komisyonunun tavsiye kararları dikkate alınarak yargı kurullarının yeniden yapılandırılması, yargı kurullarının üyelerinin en az yarısının yargı mensupları tarafından kendi aralarından seçilmesinin sağlanması, yürütme ve yasamanın yargı kurulları üye seçiminin kısıtlanması, hakim ve savcılar için ayrı kurullar oluşturulması, hakimler kurulundaki adalet bakanı ve bakan yardımcısının doğal üyeliklerine son verilmesi, savcılar kuruluna ise sadece adalet bakanının oy hakkı olmadan katılması şeklinde bir düzenleme yapılması, ayrıca yargı kurulları kararlarının yargısal denetime açık olması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (2013). *AK Parti'nin Yargı Modeli*. Hürriyet Gazetesi İnternet Sayfası (07 Şubat 2013). <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-nin-yargi-modeli-22540404> (25.11.2023).
- AYM (1977). *Anayasa Mahkemesi Kararı* (27.01.1977 tarih ve 1976/43 E. No'lu, 1977/4 Karar No'lu. Ankara: Resmi Gazete (21.4.1977 tarih ve 15916 sayılı). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15916.pdf> (15.11.2023).
- AYDK (2001). *Avrupa Hakimleri Danışma Konseyinin Yargının Bağımsızlığı ve Hakimlerin Görevden Alınmaması Standartlarına Dair Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Dikkatine Sunduğu 1(2001) No'lu Görüşü*. Strazburg: Avrupa Konseyi. <https://www.anayasa.gov.tr/media/3675/12001.pdf> (08.11.2023).
- Bakırcı, F. (2022). Yargı Bağımsızlığının Sağlanmasında Hâkimler ve Savcılar Kurulu ile Anayasa Mahkemesine Üye Seçimi Üzerine. *YÜHFD*, XIX (2022/1), 1-70.
- Bingöl, İ. (1994). *Yargımız: Yapısı ve Tarihçesi*. Ankara: ANKA Yayınları.
- Çelik, D. B. (2018). 16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni Hakimler ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73(4), 1057-1094. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002527 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/580351> (06.11.2023).
- Gözler, K. (2017). *Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri*. <http://www.anayasa.gen.tr/elveda-anayasa-v2.htm> (15.11.2023).
- Gözler, K. (2000). *Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (1996). *Yönetmelik Yargı*. 10. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Anayasa Hukuku*. 11. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- 6087 sayılı Kanun HSYK Kanunu (2010). 6087 sayılı Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu. Resmi Gazete (18/12/2010 Tarih ve 27789 sayılı) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6087-20101211.pdf> (11.11.2023).
- HSYK Yönetmelik (2012). Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. Ankara: Resmi Gazete (04.07.2012 Tarih ve 28343 sayılı). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16323&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (11.11.2023).
- Kanat, G. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütme Fonksiyonunun Yasama ve Yargı ile İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme.

International Marmara Social Sciences Congress (Spring) 2021
Proceedings Book, 244-251.

- Kapani, M. (1956). *İcra Organı Karşısında Hakimlerin İstiklali*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Güzel Sanatlar Matbaası.
- Özay, İ. (1991). Yargı Güvencesi-Bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi. **Anayasa Yargı Dergisi**, (8), 103-116. http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg8/ilhan.pdf (23.11.2023)
- Özbudun, E. (2010). *Türk Anayasa Hukuku*. Genişletilmiş 11. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özçelik, S. (1982). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Umumi Esaslar*. Cilt: I. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sabuncu, Y. (2005). *Anayasaya Giriş*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Sağlam, F. (2017). Anayasa Değişikliklerinde Hakimler ve Savcılar Kurulunun Konumu. *Güncel Hukuk*, 2017/3(159), 42-44.
- Sever, Ö. (2020). *Ülkemizde Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Hâkim ve Savcılığın Düzenlenmesi*. <http://bilka.org.tr/tr/16/ulkemizde-osmanli-impatorlugu-ve-cumhuriyet-doneminde-hakim-ve-savciligin-duzenlenmesi.html> (25.11.2023).
- Sevinç, M. (2010). 2010 Anayasa Değişiklikleri: Yöntem ve İçerik Eleştirisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 271-294.
- Soysal, M. (1986). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2013). *1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku*. 13. Basım. İstanbul: Beta.
- Turhan, M. D. (1981). *1981-1982 Adalet Yılı Açış Konuşması*, <https://www.yargitay.gov.tr/documents/acilisKonusma/1981-1982.pdf> (10.11.2023).
- Ünal, Ş. (1994). *Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı*. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Venedik Komisyonu (2010). *Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu Raporu: Yargı Sisteminin Bağımsızlığı, Bölüm I: Hakimlerin Bağımsızlığı*. Strasbourg: Avrupa Konseyi. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD\(2010\)004-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD(2010)004-tur) (22.11.2023).
- Venedik Komisyonu (2017). *Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu Türkiye Görüşü: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından 21 Ocak 2017 Tarihinde Kabul Edilen ve 16 Nisan 2017 Tarihinde Referanduma Sunulacak Olan Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında*. Strasbourg: Avrupa

Konseyi. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-tur) (25.11.2023).

- Yüzbaşıoğlu, N. (2015). Hakimler ve Savcıları Yüksek Kurulunun Yeni Yapılanması ve İşlevi ile Bu Süreçte Anayasa Mahkemesinin Tutumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014/1, 717-751.
- 1961 Anayasası. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. Ankara: Resmi Gazete (20.07.1961 tarih ve 10859 sayı). <https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf> (23.11.2023)
- 1971 Anayasa Değişikliği. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa değişikliği*. Ankara: Resmi Gazete (22.09.1971 tarih ve 13964 sayılı).
- 2461 sayılı Kanun (1981). *Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu*. Ankara: Resmi Gazete (14.05.1981 tarih ve 17340 sayılı).
- 45 sayılı Kanun (1962). *Yüksek Hakimler Kurulu Kanunu*. Ankara: Resmi Gazete (25.4.1962 tarih ve 11091 sayılı).
- 6087 sayılı Kanun (2010). *Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu*. Ankara: Resmi Gazete (18.12.2010 tarih ve 27789 sayılı).
- 6771 sayılı Kanun (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. Ankara: Resmi Gazete (11.02.2017 tarih ve 29976 sayılı).

Bölüm 25

ULAŞIMIN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: HAVAYOLU ULAŞIMI ÖRNEĞİ

Hüsamettin NAS¹
İslam GÖKALP²

ÖZET

Modern dünyamızda özellikle II. Dünya Savaşından bu yana hızla gelişen ve dönüşen küresel nüfusun etkisiyle daha fazla konfor, hız ve güvenlik talebi toplumlar için uygarlık seviyesinin bir ölçütü olarak kabul edilen ulaşım sistemlerinin gelişimini artırmıştır. Diğer ulaşım türlerine kıyasla çok daha hızlı, konforlu ve güvenli olan havayolu ulaşımı oluşan talep yönüyle ilk sıraya yükselmiştir. Değişimin ve dönüşümün ivmeli bir biçimde ilerlemesi yalnızca canlı değil cansız varlıkların da hızlı taşınması talebini doğurmuştur. Örneğin internetten satın alınmış bir ürünün dünyanın bir ucundan diğer ucuna hızlıca getirilmesi arzusu, diğer ulaşım türlerine oranla çok daha hızlı olan havayolu ulaşımının tercih edilme sebeplerinden sadece birini oluşturmaktadır. Elbette bu aşırı taleplerin karşılanabilmesi için havayolu ulaşımının da sürekli ve ivmeli bir biçimde büyüme göstermesi gerekmektedir. Bu büyüme beraberinde havada ve yerde çevresel problemlerin oluşmasına neden olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Havayolu ulaşımı ağının düğüm noktaları kabul edilen havaalanlarının, buldukları bölgelere sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan katkı sundukları görülmektedir. Ancak havaalanları ürettikleri sera gazları ile çevresel kirliliğin oluşumunda ciddi seviyede rol aldıkları da görülmektedir. Bu çalışmada; havayolu ulaşımının tüm öğelerinin çevresel etkilerine değinilmiş ve bu etkilerin olumsuz olanlarının nasıl azaltılabileceği, olumlu olanlarının ise nasıl geliştirilebileceğine ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Havayolu, çevre, kirlilik, küresel ısınma, sağlık, biyo-çeşitlilik, arazi kullanımı, kalkınma, sürdürülebilirlik, karbon ayak izi.

¹ Öğretim Görevlisi, Siirt Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, İnşaat Teknolojisi, 56100, Siirt, Türkiye, husemettin.nas@siirt.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5125-7901

² Doç. Dr. Batman Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, 72100, Batman, Türkiye, islam.gokalp@batman.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3198-3508

1. GİRİŞ

Bu çalışma kapsamında yapısal bütünlüğü tüm yönleriyle göz önünde tutularak, havayolu endüstrisinin çevresel etkileri bilimsel raporlar ve yayınlar ışığında determinist bir yaklaşımla aktarılmaya çalışılmaktadır. 21. Yüzyılda gezegenimiz üzerindeki en büyük tehdidin beşerî etkilerin yarattığı küresel ısınma ve çevresel kirlilik olduğu bilinmektedir (1). Bu tehdit durumu göz önüne alındığında küresel ısınmaya yüksek oranda sera gazı salınımı yaparak ve bu beraberinde mikrometre boyutunda partikül atıklar üreterek olumsuz katkıda bulunan havayolu ulaşımının çevresel etkilerinin kapsamlı bir biçimde ele alınmasını önemli kılmaktadır.

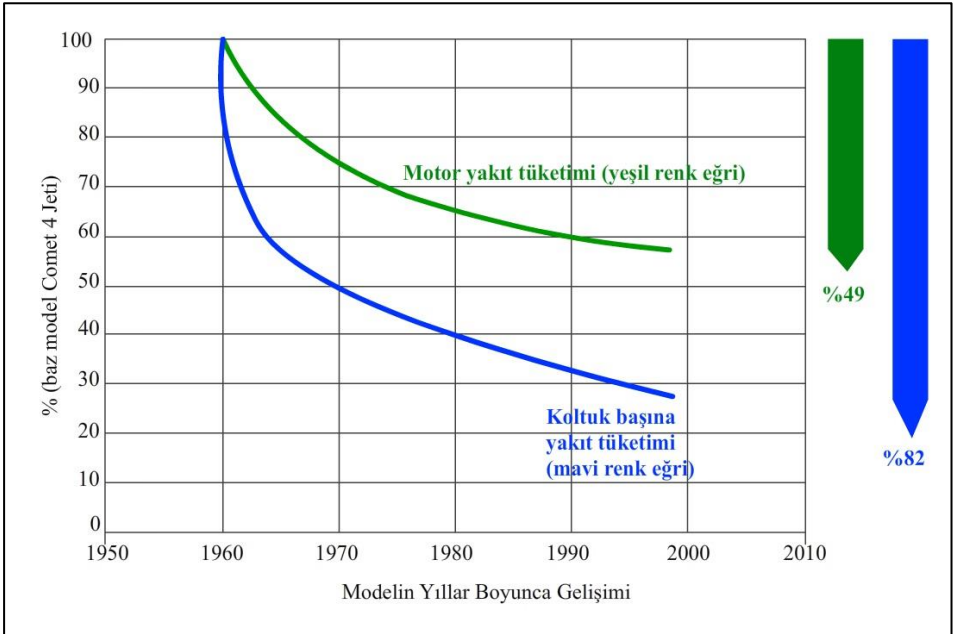
Havayolu ulaşımının, insan sağlığından tarım ve orman alanlarının mevcut durumuna, temiz su kaynaklarından küresel ekonominin işleyişine, turizmden karbon ayak izi kavramına, küresel kriz dönemlerinden ürün ve hizmet üretimine, sosyo-kültürel yapıdan, istihdam olanaklarına vb. pek çok alan ve paydaş ile olan ilişkisine değinilen çalışma, bu geniş kapsamı yönüyle diğer araştırmalardan ayrılan bir niteliğe sahip olmaktadır. Farklı ulaşım türleri ile havayolu ulaşımı sayısal verilerle çok yönlü olarak mukayese edilmekte ve bu sayede havayolu ulaşımının, küresel ölçekte geçmişten günümüze hangi gelişmişlik düzeyinde olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca havacılık endüstrisinin denetim ve regülasyon kuruluşları tarif edilmiş ve havacılığın Türkiye özelinde etki alanları ve sektör projeksiyonu sunulmaya çalışılmıştır.

2. HAVAYOLU ULAŞIMININ EKOSİSTEM ÜZERİNE ETKİSİ

Endüstri devriminin başlangıcından bu yana, fosil temelli enerji kaynaklarının yanma ürünü olan karbondioksit ve beraberinde atmosfere yüksek miktarda salınan gazların ekosistemimiz üzerindeki yıkıcı etkileri çok yoğun gözlemlenebilir hale gelmiştir. Tahribat etkisi her geçen gün şiddetini ve etki alanını artıran yıkıcı çevresel problemler iklim değişikliği, küresel ısınma, sera etkisi gibi nedenlerle ilişkilendirilmektedir.

İlk cümledeki “yüksek miktarda salınan” ifadesi önemlidir çünkü gezegenimiz doğal bir karbondioksit döngüsünü milyarlarca yıldır gerçekleştirmektedir (2). Burada problem bizlerin, gezegendeki ekosistemin absorbe edebileceğinden çok daha fazla karbondioksit ve benzeri karbon temelli sera etkisi oluşturan gaz salınımına sebep olmamızdır. Hızlı sanayileşme ve bunun neden olduğu ormansızlaşma, üretilen sera gazlarının emilimini daha da azaltan etkileri doğurmaktadır (2). Bilişim endüstrisinin gelişimi ve beşerî nüfusun artışı ile birlikte ürün ve hizmet talebinin artışı, son yıllarda karbondioksit salınımında oldukça büyük bir paya sahip olan havayolu ulaşım sistemlerinin de büyümesine neden olmaktadır (3).

Havayolu ulaşım sistemlerinin karbon salınımının düşürülmesi bu nedenle önemli hale gelmiştir. Global çapta sürdürülebilirlik ve ekosistemin korunması, adına yeşil ekonomi denen ve esasında düşük karbon hedefi ile yola çıkılan bir süreci doğurmuştur. Bu hedef karbon ayak izi kavramının literatüre girmesini sağlamıştır. Karbon ayak izinin, küresel ölçekte toplam ekolojik ayak izinin en büyük bileşeni olduğu kabul edilmektedir (4). Ayrıca karbon ayak izi, birim karbondioksit cinsinden ifade edilen, üretilen sera gazı miktarı açısından insan faaliyetlerinin çevreye verdiği zararın bir ölçüsü olarak bilinmektedir (5). Bu bilimsel gerçeklik havayolu ulaşım sistemleri açısından ele alındığında üzerine çalışılması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanın varlığı aşağıda tarif edilen bir takım teknik gelişmeleri doğurmaktadır. Uçakların gelişim gösterdiği ilk yıllardan (öyle ki havacılık literatüründe 17 Aralık 1903 tarihinde “başarılı bir uçuş” gerçekleştiren Wright Kardeşlerin (6) bu adımı milat kabul edilir) günümüze, pervane kanatlı motorların jet türbin motorlara evrilmesi devrimsel bir teknik süreç teşkil etmektedir. Bu teknik gelişmenin temel gayesi, uçak motorlarının kullanmış olduğu yakıtı daha verimli dönüştürebilmesidir. Şekil 1’ de uçak motorunun tarihsel gelişimi ile yakıt verimliliği kazanımlarının yıllar boyunca ne şekilde meydana geldiğini görmek mümkündür.

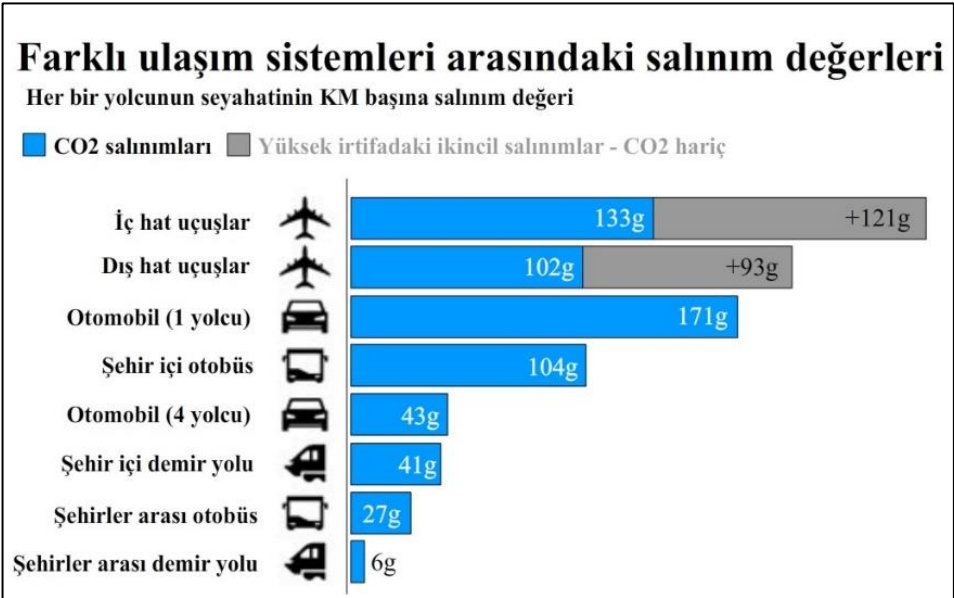

Şekil 1 Uçak motorunun tarihsel gelişimi ile yakıt verimliliği kazanımları (7)

Şekil 1 de görüleceği üzere, verimlilik kavramı oldukça önemlidir. Çünkü bu kavram bilimsel olarak ele alındığında verimliliğin beraberinde daha düşük yakıt

tüketimi yani daha düşük karbon salınımı ile daha fazla itiş gücü ya da teknik bir ifade ile beygir gücünün (HP) elde edilmesini sağladığı görülmektedir. Günümüzde uçakların neredeyse tamamının konvansiyonel motor teknolojisine sahip olduğu, bu teknolojinin de fosil oluşum temelli ve adına JetA-1 (kerosen) denen yakıt ürünlerini kullanarak güç oluşturduğu bilinmektedir. Havayolu ulaşım sisteminin envanterindeki bir numaralı unsur olan uçaklarda kullanılan kerosen netice itibarıyla havayolu ulaşım maliyetlerinin % 25' inden fazlasını oluşturmakta ve havayolu ulaşım sistemleri sera gazı üretimine yani karbon ayak izi oluşumunun % 97' sinden fazlasına sebep olmaktadır (8). Yukarıda verilen Şekil 1' de yıllara göre olumlu bir gelişmenin varlığı mümkün olsa da günümüzde havayolu ulaşım endüstrisi önemli oranda çevresel kirliliğin bir aktörü durumundadır.

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliğine (IATA) göre havacılık, dünyadaki küresel karbon salımlarının yaklaşık yüzde 2'si oluşturduğu görülmektedir (8). Şekil 2'de farklı ulaşım türlerinin kullanımından kaynaklanan karbon salınımı gösteren grafik görülmektedir Burada görüleceği üzere havayolu ulaşımının toplam karbon salımının diğer ulaşım sistemlerinde kullanılan araçların oluşturduğu karbon salımından yüksektir.

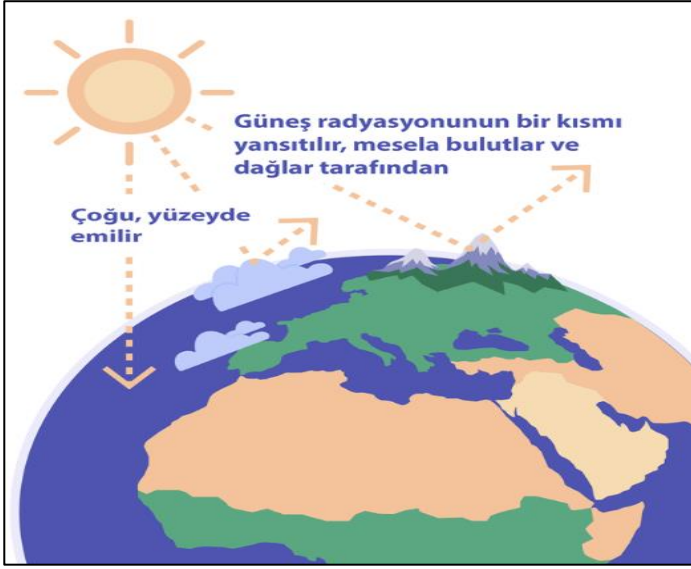
Şekil 2 Farklı ulaşım türlerinin kullanımından kaynaklanan karbon salınımı gram-kişi/km (9).

Havayolu ulaşım sistemi yeryüzü ve gökyüzü operasyonel yapısı ile bir bütün olarak düşünüldüğünde yalnızca 2016 yılında 814 milyon ton karbondioksit salımı meydana getirmiştir. Bu miktar insan üretimi karbon salınımlarının kabaca yüzde 2' sine denk gelmektedir (10).

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO)'nın hesaplamasına göre, Londra'dan New York'a ekonomi sınıfı bir gidiş-dönüş uçuşu, yolcu başına tahmini 0,67 ton CO₂ salınımına neden olmaktadır. Bu, İngiltere'deki bir kişi için ortalama yıllık salınımın yüzde 11'ine karşılık gelmektedir. IATA'nın 2021 yılındaki raporuna göre; 2037'de yolcu sayısının ikiye katlanarak 8,2 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir (8). Sözü edilen bu havayolu endüstrisi üst kuruluşları aynı zamanda hükümetler ve resmi yetkililer ile koordineli bir şekilde karbon salınımının azaltılması için yönetmelikler oluşturma ve denetleme yetkisine de sahiptir. Bu kuruluşların yıllık olarak yayımladıkları raporlar havayolu endüstrisinin çevresel etkilerini matematik ölçümlerle bilimsel bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Hava ulaşımı endüstri sadece uçaklardan ibaret değildir. Havayolu ulaşım sistemleri; havaalanları, yer hizmetleri, havaalanlarının karayolu ve metro ulaşım ağları, uçaklar için yakıt ve bakım lojistiği ağı, yolcu ve yük ulaşım ağı, yolcu konaklama ve eğlence birimleri, iş ortakları, acenteler ve ilgili paydaşlar ve daha birçok yapı doğrudan ya da dolaylı olarak havayolu ulaşım sistemleri denen bütününün birer parçası durumundadır. Bu yapı tıpkı canlı bir organizma gibi paydaşları ve birimleri sürekli bir devinimle birbiri ile temas halindedir. Bu dinamik yapının enerji girdisi her ne olursa olsun çıktı olarak karbondioksit salınımı yani karbon ayak izi oluşumu, su kirliliği, toprak ve hava kirliliği yaratmaktadır. Elbette sadece karbondioksit (CO₂) değil bunun yanı sıra aşırı su buharı (H₂O), metan (CH₄), diazotmonoksit (N₂O) ve ozon (O₃) gazları, ağır metaller, ışık ve gürültü de yine bu sistemin çıktısı durumundadır (11).

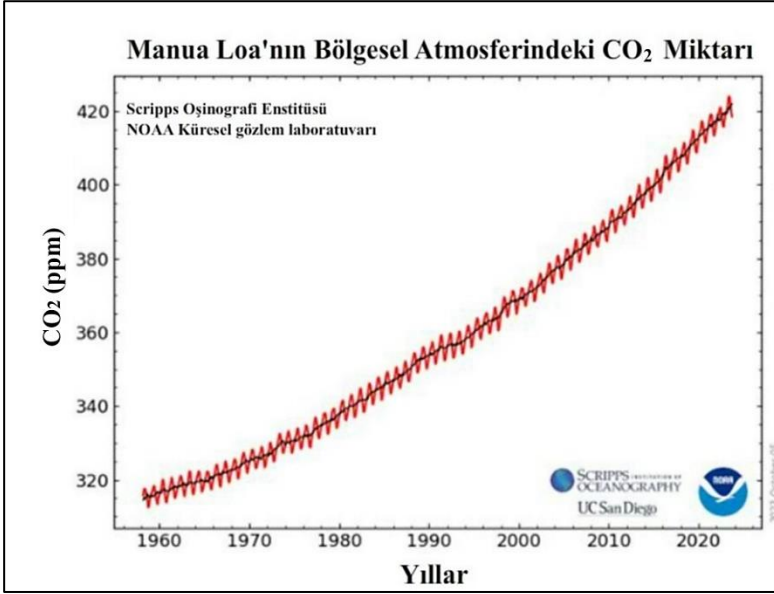
Atmosferimizin doğal yapısının bu gazların optimum karışımından meydana geldiği bilinmektedir. Bu karışımda yaklaşık olarak % 78 oranında azot ve (% 21 oranında oksijen molekülleri bulunmakta ve toplamda bunlar atmosfer hacminin % 99'unu oluşturmaktadır. Kalan yaklaşık % 1'lik bölümünü ise % 0.93 oranında argon ve diğer gazlardan oluşmaktadır. Atmosferdeki oranı eser miktarda olmakla birlikte oldukça önemli bir sera gazı olan karbondioksit % 0.038 oranı ile dördüncü sırada yer almaktadır. Burada önemsiz ifadesi sadece oransal miktar için ifade edilmektedir. Çünkü karbondioksit oranındaki eser miktardaki artış sera etkisine ve atmosferin ısıl davranışının değişimine neden olmaktadır. Şekil 3'teki şema üzerinden sera etkisinin oluşumu gösterilmektedir.

Şekil 3 Sera etkisinin şematik gösterimi (12)

Şekil 3'teki şemada güneşten dünyaya gelen ve yer küreden uzaya yansıyan güneş ışınlarının miktarı verilmektedir. Gelen ve giden güneş ışığı arasındaki fark azaldıkça yer kürede ve beraberinde dünya atmosferinde ısınma daha çok olmaktadır.

Havayolu ulaşım sistemlerinin CO₂ ve diğer gaz türlerini salması sonucu yukarıda ifade edilen sürecin kararsız ve hızlı bir tezahürü yaşanmaktadır (13). Eser miktardaki sera gazı artışları iklim ve dolayısıyla çevre üzerinde yıkıcı tesirlere neden olmaktadır. Tarımsal ürünler, bitki örtüleri, canlı türleri, toprak yapıları, yeraltı suları, kısaca bu ekosistemin canlı veya cansız her ögesi bu olumsuz döngünün geri dönülmez olumsuz etkisine maruz kalmaktadır. Burada esas konumuz havayolu ulaşım sistemleri olduğu için özel olarak bu endüstri üzerinde odaklanılmıştır. Ancak insanoğlu sanayi devriminden bu yana giderek artan oranlarda diğer endüstrilerin de etkisiyle bu zararlı etkilerin düşürülmesi bir tarafa daha hızlı bir şekilde oluşmasına neden olmaktadır. Hatta 1960'lı yıllardan günümüze Amerikan Ulusal Okyanus ve Atmosfer İdaresi tarafından yapılan CO₂ ölçümleri kayıt altına alınmakta ve grafikler halinde sunulmaktadır.

Şekil 4 Mauna Loa (Hawaii) bölgesinin yıllık karbondioksit artışı (14)

Şekil 4’te verilen grafikte Hawaii Mauna Loa dağının yıllık karbondioksit konsantrasyonu milyonda bir birim ile verilmiştir. Sadece bu bölgede değil dünyanın geri kalan kısımlarında yayınlanan verilerle ilgili grafikleri görmek mümkün olmaktadır. Aynı yer kürede olduğu sürece olumsuz çevresel etkiler farklı bölgelerde de benzer durumlar yaratabilmektedir.

Özellikle çevresel sorunlar ve iktisadi büyümeler beraberinde kurumların bilhassa katma değer üreten şirketlerin rekabetini de getirmiştir (15). Son yıllarda çevresel sorunlarla ilgili ülke toplumlarının bilinçlenmesi ve yasa koyucuların kararlılığı, uyulması gereken hukuki müeyyidelerin oluşmasını sağlamıştır. Toplumsal farkındalık neticesinde hükümetler tarafından oluşturulan çevreci yönetmelikler diğer birçok endüstriyel alanda olduğu gibi havayolu endüstrilerinin de uymasını zorunlu kılmış ve bu durum bu şirketler arasında çevreci rekabet politikalarının oluşmasını sağlamıştır. Bu politikalar adına “Çevre Yönetim Sistemleri” denen havacılık üst kuruluşlarının ve bilim otoritelerinin multi-disipliner çalışmaları sayesinde aşağıda ifade edilen etki mekanizmaları çerçevesinde şekillenmiştir.

2.1. İklim Değişikliği Üzerine Etkisi

Akvaryumda balık besleyenlerin iyi bileceği üzere, uzun süre balıkların yaşamış olduğu ortamı yani akvaryum suyunu değiştirmedığınız takdire, burada oluşan kirlilik kısa bir süre sonra o minik canlıların ölümüne sebep olacaktır. Bu

örnekten yola çıkarak bir analogi yapacak olursak biz insanların ve diğer tüm varlıkların yaşamış olduğu gezegen tam da akvaryumdaki balıkların yaşamış olduğu ekosistemine benzer bir yapıya sahiptir. Balıkların kirlenen gezegenleri ile ilgilenebilecek birileri olmaktadır. Kirlenen gezegenlerini dolayısıyla ekosistemlerini değiştirebilecek ve onlardan daha “bilinçli” varlıkların olması onlar için büyük bir imkân sağlamaktadır. Ancak biz insanlar için bu şans maalesef pek de mümkün görülmemektedir. Dahası gezegenimizin bir akvaryumdan daha kapalı bir sistem olduğu bilinmektedir. Gezegenimizin her tarafının kapalı bir fanus gibi olması bizlerin kirlenen bu ortamı terk etme şansını imkânsız hale getirmektedir. Kirlenen gezegenimizi temizlemesi ya da bu kirliliğin önüne geçmesi gereken en bilinçli varlıkların yine problemin kaynağı olan biz insanlar olduğu görülmektedir. Burada uzun vadeli bir gelecek vizyonu çizip yapay zekâ vb. oluşumların bizlerin yerine daha sağlıklı ve objektif karar verdiği ekolojik yönetim sistemlerinin var olabileceği iyimserliği oluşabilir. Ancak kısa vadede önlem alınmazsa hızla tahrip edilen ekosistemimiz uzun vadeli bir geleceğe ulaşamayabilir.

Sürekli artan insan nüfusuna yetişme hızıyla yükselen bir ivme kazanan havayolu ulaşım sistemlerinin yukarıda sözü edilen fanusa diğer ulaşım sistemleri gibi sürekli sera gazı ve çevresel kirlilik oluşturan çıktılar ürettiği görülmektedir. Üretilen sera gazları ve çevresel kirlilik, kapalı ekosistemimizin her geçen gün daha da etkisi altına almakta, iklimsel değişime ve küresel ısınmaya neden olmaktadır. Bu değişim ve ısınma yukarıda ifade edildiği gibi karbon ayak izinin her geçen gün artmasına ve çevresel felaketlerin gözle görülebilir şekilde yaşanmasına neden olmaktadır.

Çevresel etkilerin oluşumu ve ölçülmesi esasen ekolojik ayak izi ekseninde ve alt başlıkları halinde ele alınan bilimsel bir disiplindir. Ekolojik ayak izi kavramı alt başlık olarak karbon ayak izi kavramını da kapsamaktadır. Bu kavramlar Mathis Wackernagel ve William Rees’in doksanlı yılların başında öne sürdüğü ekolojik ayak izi çevresel sürdürülebilirliğin ölçülebildiği bir tür bilimsel yaklaşım ile tarif edilmektedir (16). Wackernagel ve Rees’e göre ekolojik ayak izi: mevcut teknoloji ile bir bireyin ya da faaliyetin tükettiği kaynakları üretmek ve oluşan atığı bertaraf etmek için gereken verimli toprak ve su alanı olarak tanımlanmaktadır (4). Buradaki mevcut teknoloji ve kaynak kullanımı kavramları havayolu ulaşımı ve sistemleri kapsamında ele alındığında önem arz etmektedir. Çünkü hem bireysel olarak hem de faaliyet alanı olarak havayolu ulaşım sistemleri teknoloji ve kaynak kullanımı bakımından bu tanımlama ile direkt olarak bağlantılı olduğu görülebilir. Yanı sıra bu ulaşım kolu için üretimden çok tüketimin varlığı ekolojik ayak izi kavramının üzerinde önemle durulmasını gerekli kılmaktadır.

Havayolu ulaşım sistemlerinin bir bütün olarak tüketim yaptığı ve akabinde sera gazı salınımı, atık su vb. kirlilik oluşturup neredeyse hiç faydalı ekolojik ürün üretmemesi dikkate çeken diğer önemli husustur. Bu husus, daha özgül olarak ekolojik ayak izinin bir alt bileşeni olan karbon ayak izi ile tanımlamak daha doğru olmaktadır. Nitekim günümüzde çevreci kuruluşların neredeyse tamamının eylem biçimi ve kuruluş felsefesi ortak çalışma alanları çerçevesinde sürdürülmektedir. Bu kuruluşlardan biri 1961 yılında İsviçre’de kurulan ve uluslararası bir kuruluş olan Dünya Doğayı Koruma Vakfı raporuna göre ekolojik ayak izi kavramı aşağıda belirtilen altı alt bileşenler ile tanımlanmaktadır (17).

1. Karbon ayak izi
2. Tarım arazisi ayak izi
3. Orman ayak izi
4. Yapılandırılmış alan ayak izi
5. Balıkçılık sahası ayak izi
6. Otlak ayak izi

Yukarıdaki ayak izi bileşenleri çerçevesinde havayolu ulaşım sistemlerinin iklim üzerindeki etkileri irdelendiğinde bu altı bileşenin ilk ikisi başta olmak üzere tümüyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bu ilk iki ilişki ağı şu şekilde kısaca ifade edilebilir.

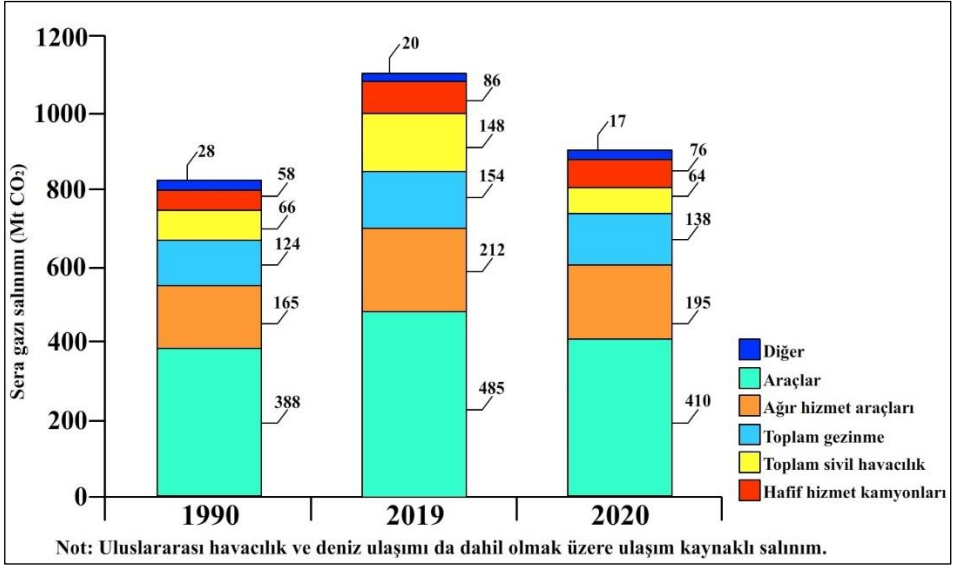
- **Karbon ayak izi:** Havayolu ulaşım sistemlerinin en temel çevresel kirleticisi ürün çıktısının karbon temelli atıklardır. Uçak jet motorlarının ve havayolu sistemleri ilişkili ulaşım araçlarının motor egzoz ürünleri küresel CO₂'nin kaynağını oluşturmaktadır. Sadece motor sistemlerinin ürettiği CO₂ değil aynı zamanda yer hizmetlerinin iklimlendirme sistemleri, bilişim hizmetleri, taşımacılık ve mekanik araç ve gereçlerin kullanımının neden olduğu salımlar da dâhil edilmelidir. Bir enerji santralinden havaalanına ulaşan enerji hatlarının oluşturduğu ısı miktarı hatta bir yer birimi personelinin bilgisayarından yaptığı herhangi bir işlem dahi karbondioksit salınımının bir kaynağıdır. Tüm bu salınımın kaynağı karbon ayak izi olarak ifade edilmektedir. Durum ülkemiz özelinde değerlendirildiğinde 1961-2007 tüm arazi sınıflarındaki karbon ayak izinde büyüme olduğu görülmektedir (18).

- **Tarım arazisi ayak izi:** Tarım arazilerinin dünya temiz su kullanımının %70’ini teşkil ettiği ifade edilmektedir (19). Bu oran göreceli olarak kırsal alanlarda daha da artış göstermektedir. Suyun tüm ekosistemin ana taşıyıcısı olduğu düşünüldüğünde tarımsal alanda meydana gelen kirliliğin tüm ekosistemi bir bütün halde etkileyeceği kaçınılmazdır. Havayolu ulaşım sistemlerinin özellikle yer hizmetleri birimleri atık su olarak çevreyi direkt veya dolaylı olarak kirleten birimlerdir. Kullanım sonrası atık sularının bertaraf edilmesi sırasında ilişkin altyapının eski veya doğru inşa edilmemiş olması neticesinde meydana

gelebilecek bir sızıntı bu kirliliğin doğrudan toprağa nüfus etmesine sebep olacaktır. Bu sızıntılar yeraltı su hareketi ile geniş bir alanın olumsuz etkilenmesine temel bir etken olacaktır. Havayolu ulaşım sistemlerinin diğer ayak izi alanları ile ilişkisini incelemek önem arz ettiğinden aşağıdaki başlıklar ile bir çerçeve oluşturmak çalışmaya netlik kazandıracaktır.

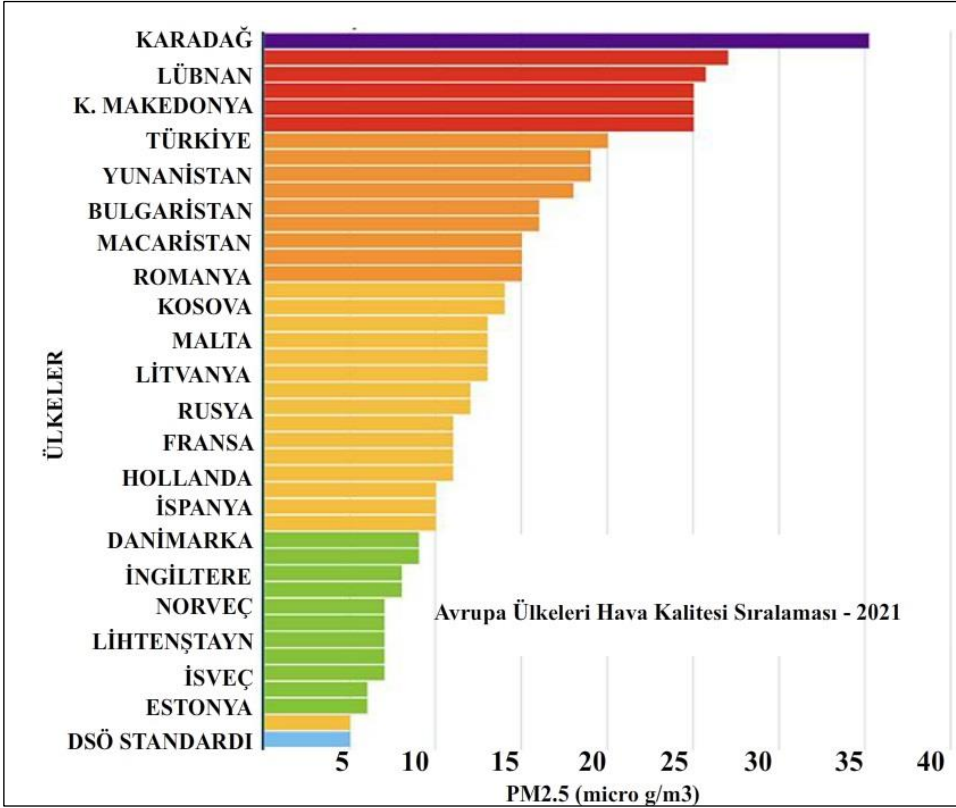
2.2. Hava Kalitesi Üzerine Etkisi

Ulaşım türlerinin hava kalitesi üzerindeki etkisi incelendiğinde Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Çevre Ajansı'nın 2018 yılındaki raporunda Avrupa sera gazı salınımlarının %25'ni taşımacılık sektörünün oluşturduğu bildirilmiştir. Bu oranın %75'nin karayolu taşımacılığına, %14'ünün deniz ve %13'ünün de havayolu ulaşımına ait olduğu rapor edilmiştir (20). Raporda ayrıca demiryolu taşımacılığının da dizel trenler esas alınarak %0,4'lük görece düşük bir paya sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu veriler ışığında havayolu ulaşım sistemlerinin hava kalitesi üzerindeki etkisi sera gazı salınımının ilk tesir ettiği ortamının doğrudan atmosfer olduğu gerçeği ile birleştiğinde bu etkinin önemli boyutta çevresel zararlar ortaya çıkardığı ve bu zararların göz ardı edilemeyecek geri dönülmez sonuçlarının olduğu ve olacağı bilinmektedir. Yukarıda ifade edilen etkilerin neredeyse tamamının temel çıkış noktasının hava kirliliği ile doğrudan ilgili olduğunu hatırlamak önemlidir. Şekil 5'te yıllara göre Avrupa bölgesinde sera gazı salınımının değişimi gösterilmektedir. 2019'dan 2020 yılına gelindiğinde oluşan düşüşün temel nedeninin Covid-19 salgınının küresel durgunluk etkisi olduğu belirtilmektedir. 1990 ile 2019 yıllarındaki projeksiyon dikkate alındığında oluşan artışın sadece havacılık sektörü özelinde %44'den fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 5 Taşımacılıktan kaynaklanan sera gazı salınımları (milyon ton CO₂'ye göre ulaşım türleri payları) (21)

Hava kirliliğinin her geçen gün artış kaydetmesi insan sağlığı ve diğer canlılar açısından ölümcül sonuçlar doğurmaktadır. Havayolu ulaşım sistemlerinin sadece sera gazı değil aynı zamanda egzoz ürünü olarak mikrometre boyunda parçacık (partikül) atıklarının da oluşumunda etkili olduğu dikkate almak oldukça önem arz etmektedir. Zira Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) 2019 yılında yayınladığı raporda çarpıcı ancak bir o kadar üzücü gerçeği ortaya koymaktadır. Bu bağlamda AÇA, 307 bin erken ölümün; çapı 2.5 mikrometreden (PM_{2.5}) küçük olan partikül maddeye maruz kalınmasına, yaklaşık 404 bin erken ölümün NO₂ ve O₃ gazına maruz kalınmasına ve 16 bin erken ölümün ise akut mikro-madde maruz kalınmasına bağlı olarak geliştiği bildirilmektedir (21). Ayrıca 2021 Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) ortaya koyduğu hava kalitesi yönergelerinin, Avrupa'daki kentsel nüfusun büyük çoğunluğunun kritik sınırları aşan hava kirliliğine maruz kaldığını göstermektedir. DSÖ bu kirlilik ölçümünü havada mevcut ve PM_{2.5} olarak tarif edilen çapı 2.5 mikrometre ve daha küçük, tehlikeli parçacıkların bir metreküp havada 5 mikrogramdan az olması gerektiği şeklinde tarif etmektedir (22). Şekil 6'da DSÖ tarafından yayımlanan raporda alıntılanarak verilen Avrupa ülkelerindeki PM_{2.5} değerleri yer almaktadır.

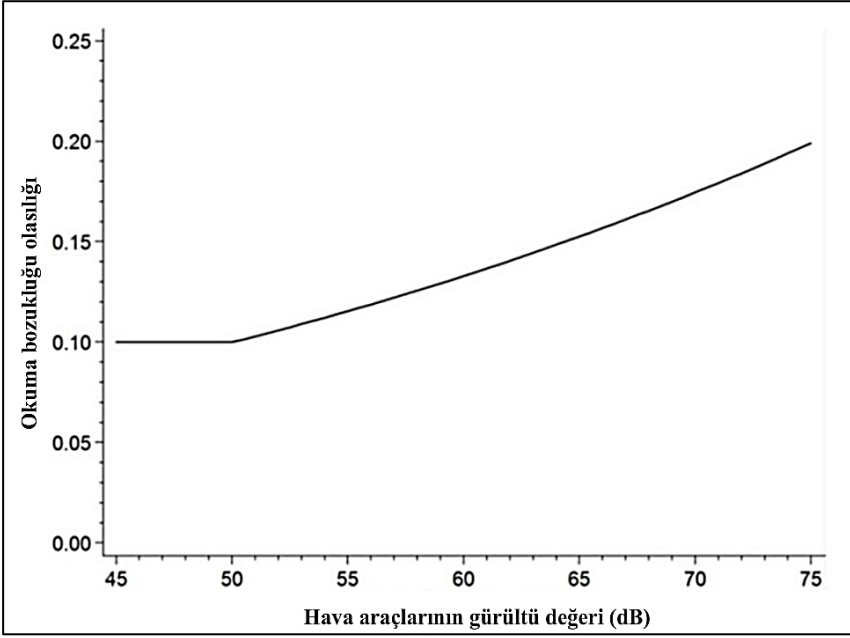

Şekil 6 PM2.5 değerinin Avrupa ülkelerindeki değeri (22)

Şekil 6 incelendiğinde gezegenimiz ve özellikle ülkemiz açısından durumun pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. Şekil 6’da Türkiye’de standardın dört katı bir oranla ilgili kritik ölçüm eşiğinin aşıldığı görülmektedir. Ayrıca ülkemizde önlem alınmadığı takdirde kırmızı alanla tarif edilen yüksek tehlike eşiğini aşmak üzeredir.

2.3. Gürültü Üzerine Etkisi

Pek çok insan gürültü kirliliğinin toplum sağlığını olumsuz etkileyen önemli bir faktör olduğunun farkında değildir. Ancak DSÖ ve AÇA ve Avrupa Gürültü Dedektifi (AGD) kuruluşlarının ortak çalışması sonucu 2010 yılında yayımlanan Çevresel Gürültü Raporu’nda ulaşım türlerinin oluşturduğu gürültünün insan sağlığı üzerinden önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Uçak motorlarının yaymış olduğu 45 Desibel (dB) ve daha yüksek gürültüye maruz kalınması durumunda, 7-17 yaş aralığındaki çocuklarda, Şekil 7 verildiği üzere okuma bozukluğunun oluşma olasılığını arttığı görülmektedir (23).

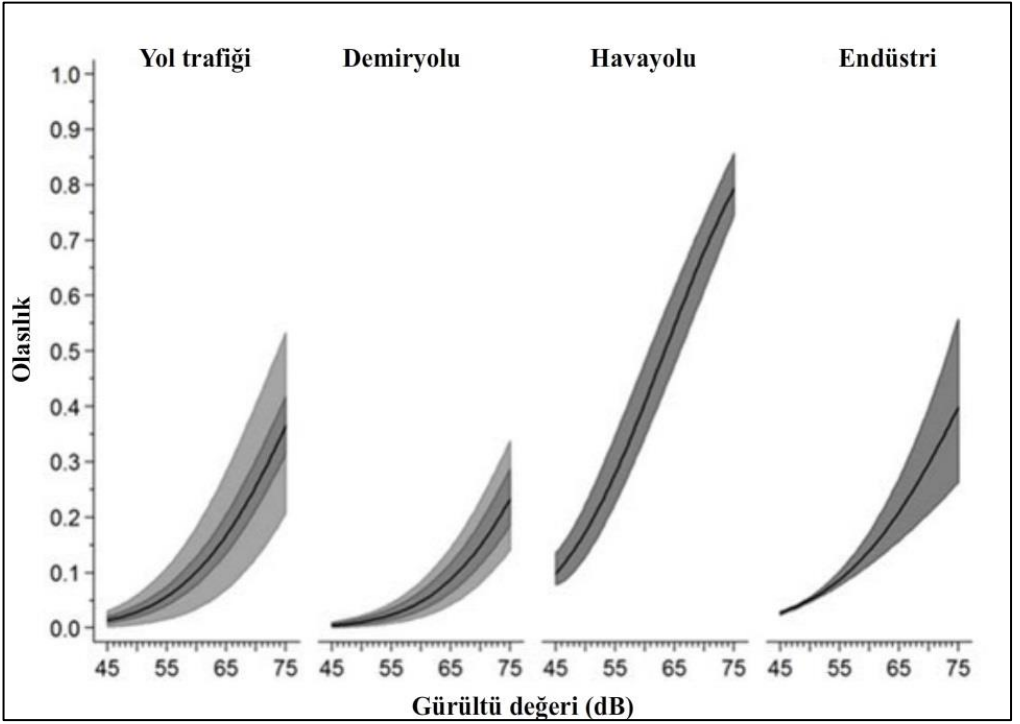

Şekil 7 Gürültü kirliliğinin 7-17 yaş arası çocuklarda okuma bozukluğu etkisinin olasılık gösterimi (24)

Ayrıca çevresel gürültü çerçevesinde DSÖ'nün gürültü kirliliği yönetmeliğine göre bir insanın 85 dB ve üzerindeki gürültüye 8 saatten fazla maruz kalması durumunda kalıcı olarak işitme kaybına yaşanmaktadır (25). Bu gürültü seviyesini yukarıda verilen günümüz modern uçak motorlarının yaydığı ses değerine eşdeğer olduğu göz önüne alındığında havayolu ulaşımı bu etkinin en önemli bileşenlerinden biri durumundadır.

Araştırmalar yaklaşık 19,8 milyon insanın endüstriyel tesis, karayolu, demiryolu ve uçak trafiğinin yaydığı gürültüye maruz kaldığını göstermektedir. Her yıl yüzbinlerce insanın gürültüye bağlı hipertansiyon, koroner kalp damar hastalığı, uyku, algı bozukluğu ve felç gibi hastalıklardan hastaneye yattığı bildirilmektedir. Dahası her yıl 10 binlerce erken ölüm vakasının çevresel gürültü etkisiyle yakından ilişkili olduğu raporlanmaktadır (24). Havayolu ulaşım sistemlerinin sadece uçak ögesi göz önüne alındığında dahi bu araçların oluşturduğu gürültü, yayınlanan yönetmeliklerin sınır değerlerini kolaylıkla aştığı görülmektedir. Buna yer hizmetleri ve havaalanı operasyonları ile ilişkili karayolu trafiği, demiryolu ağı, deniz ulaşımı da eklendiğinde oluşan gürültü düzeyi toplam çevresel gürültünün en büyük payını oluşturmaktadır. Şekil 8'de karşılaştırılmış ulaşım sistemlerinin gürültü düzeyleri ve yukarıda söz edilen

hastalıkların insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkisinin olasılık düzeyi açık bir şekilde görülmektedir.

Şekil 8 Üç ulaşım türünün yaydığı ve endüstriyel gürültüye maruz kalmanın insan sağlığına olumsuz etkisinin olasılık gösterimi (23)

Bilimsel çalışmalar kapsamında insan dışı canlı varlıkların gürültüye maruz kalmasına değinilmemiş olması da ayrıca araştırılması gereken bir konu durumundadır.

2.4. Biyo-çeşitlilik ve Arazi Kullanımı Üzerine Etkisi

Biyo-çeşitlilik, gezegenimizdeki canlı çeşitliliğinin yani ekosistemin toplamı olarak kabul edilmektedir (26). Özellikle son yüzyılda gezegenimizdeki biyo-çeşitlilik üzerinde oluşturduğumuz aşırı stres türlerin yok olmasına, canlı çeşitliliğinin hızla azalmasına sebep olmaktadır. Yaşanan bu olumsuz durum bizler için gereken enerjinin, besinin, tatlı suyun, temiz havanın olumsuz etkilendiği ve yaşamsal kaynakları sağlayan alanları da tahrip edildiği ve hatta giderek yok olmalarına sebep olduğu acı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada tarım ve orman alanlarının tahribatının irdelenmesi önem arz etmektedir. Çünkü bu alanların varlığının da havayolu ulaşım sistemleri ile

yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle arazi kullanımı ile yakından ilişkilidir (27).

Yapısal bütünlüğün oluşturulması ve planlama aşamasında havayolu yer sistemlerinin bütünlleştirici ve bilimsel bir bakış açısı ile inşa edilmesi gereği açık bir husustur. Havayolu ulaşım sistemlerinin yer birimlerinin ve ulaşım ağlarının aşırı büyük arazilere konumlanıyor olması, uçak rotalarının çeşitli kuş ve başka hayvan türlerinin göç yollarını kesmesi vb. birçok etken biyo-çeşitlilik üzerine doğrudan ve olumsuz biçimde etki edebilmektedir (28). Havayolu sistemlerinin ulaşım ağları ve ilgili birimlerinin doğal alanların üzerindeki özellikle verimsiz arazi işgali nedeniyle, yapıların inşa aşamasında ve sonrasında aynı alanda yaşam süren tüm canlı familyası bu inşa süreci ve inşa sonrası işletme hareketinden olumsuz etkilenmektedir (29). Yolcu ve lojistik hareketinin neden olduğu katı atık çıktısı, yakıt ikmal sistemlerinin ve havaalanı atık su altyapısının muhtemel sızıntılarının, yer hizmetleri birimlerinin tatlı su tüketimi, havaalanlarının çevresinde oluşan cazibe ile kentleşme artışı ve iklimlendirme sistemleri ile enerji tüketim faaliyetlerinin tamamı bu olumsuz etkilerin sorumlu birer ögesini oluşturmaktadır (30).

Havayolu sistemlerinin arazi kullanımının sadece gözlem yoluyla bile ne ölçüde bir büyüklüğe sahip olduğunu birkaç uydu fotoğrafı ile gözlemlemek mümkün olmaktadır. Tablo 1 de dünyanın en iyi on havaalanı sıralaması verilmiş ve bu havaalanlarının kapladıkları arazi alanları karşılaştırılmıştır.

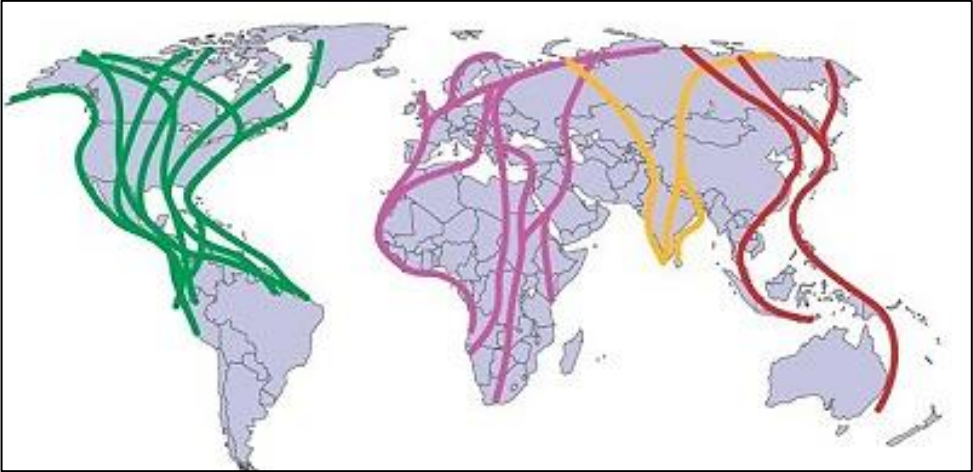
Tablo 1 Dünya'nın en iyi 10 havaalanı sıralaması ve kapladıkları arazi alanları

Havaalanı Adı	Kıpladığı Alan (km ²)	Sıralama	
		2021	2022
Hamad Doha	22,0	1	1
Haneda Tokyo	15,2	2	2
Changi Singapore	40,6	3	3
Narita Tokyo	11,3	4	5
Incheon Seal	12,0	5	4
Paris CDG Fransa	32,3	6	15
Munich Almanya	15,7	7	6
Istanbul Türkiye	76,5	8	17
Zurich Almanya	27,0	9	7
Kansai Japonya	10,6	10	9

Alan büyüklüğü bakımından Tablo 1'deki diğer havaalanları yerleştığı arazi bağlamında ilk sırada olan İstanbul Havalimanını (İHL) geldiği görülmektedir. İHL ile ilgili temel niceliklere bakıldığında 76,5 milyon metrekare (7,650 hektar)

alana sahip, 350 uçuş noktasına bağlantı kuracak ve yıllık 200 milyon yolcunun taşınacağı hedefi ile inşa edilen bu yapının 11 bin halı saha büyüklüğüne eşdeğer olduğu görülmektedir. IHL biyo-çeşitliliğin yoğun olduğu bir lokasyonda konumlanmıştır. Bu durum daha kırsal alanlarda konumlanmış havaalanları kıyaslandığında daha fazla çevresel etkiye neden olduğu anlamına gelmektedir. 2013 yılında bakanlığa sunulan Çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) raporunda havaalanı proje sınırları içerisinde 2,5 milyon civarında ağacın olduğu ve bu miktarın toplam proje alanının % 81'ine karşılık geldiği ifade edilmektedir (31). Ayrıca havaalanı etki alanında göl ve sulak alan olarak tanımlanan yapıların yanı sıra kıyı şeridi, kumullar, kuş göç yolları, çeşitli habitat ve bazı ekosistemlerin varlığı ifade edilmiştir (32). Uçuş emniyeti havayolu ulaşımında hayati öneme sahiptir. Bu hayati durum dikkate alındığında, İHL lokasyonunun Anadolu kuş ana göç yolu üzerinde olmasından ötürü kitlesel kuş çarpmalarına karşı mühendislik çözümleri üretilmelidir (33).

Havaalanı proje alanında inşa kaynaklı orman tahribatının neden olduğu doğal gürültü perdesinin yok oluşu, kıyı kenarı yerleşiminden ve sulak alana yakınlıktan kaynaklı yüksek nem ve buna bağlı soğuk mevsimlerde sis oluşumu yine orman tahribatının, hâkim rüzgâr hızını yavaşlatamaması ve bunun üzerine uçuşa engel rüzgârlı gün sayısının fazlalığı gibi çeşitli etkiler uçuş emniyetini tehlikeye atan etkiler olarak görülmektedir (31). Şekil 9'da verilen görselde tüm karasal alanlardan geçen kuş ana göç güzergâhları verilmiştir.

Şekil 9 Dünyadan ve Anadolu'dan geçen kuş ana göç güzergâhları (34)

Şekil 9'da pembe renk ile gösterilen kuş ana göç güzergâhı ülkemizi Kuzey – Güney eksenli bir doğrultu ile kesmektedir. Bu göç güzergâhının temel

nedenlerinden biri mikro klima bölgelerine sahip ülkemizin doğası endemik türlerin, flora ve fauna çeşitliliğinin dünyada nadir görülen bir doğal zenginliğe sahip olması olarak görülmektedir. Ülkemizin florasındaki endemik tür oranının %34,4 olduğu ve Dünyadaki üç önemli kuş göç yolunun ikisinin (batı Paleartik ve Afrika arasındaki) Türkiye'den geçtiği görülmektedir (35).

3. HAVAYOLU ULAŞIMININ BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİ

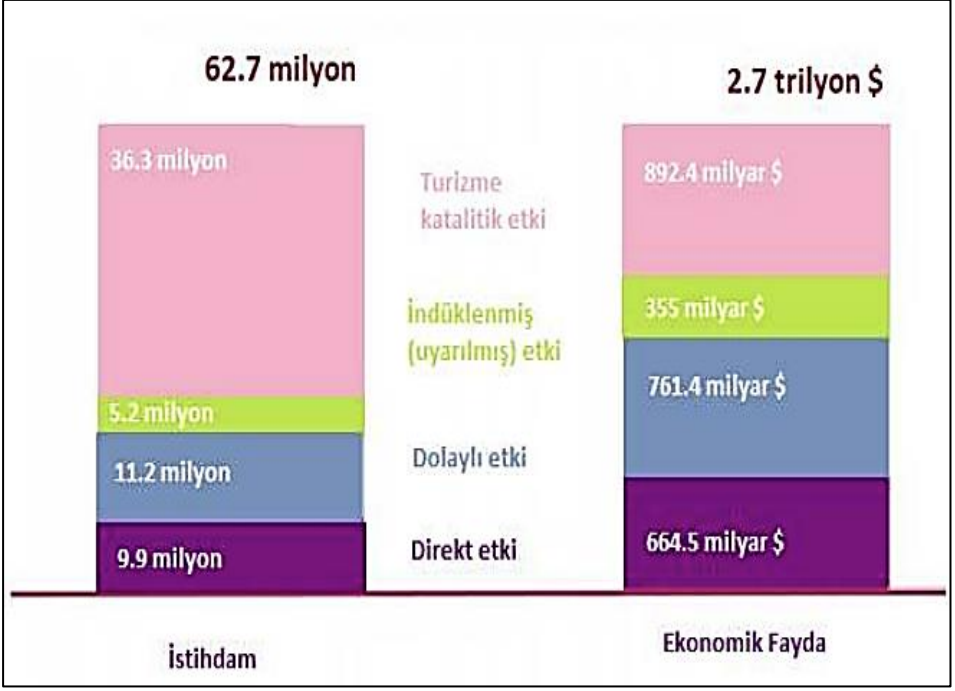
Havayolu ulaşımının hız ve konfor temelli bir disiplin ile cazibe etkisi oluşturmaktadır. Ancak bu etki sadece bununla sınırlı değildir. Toplumsal refah ve iktisadi gelişmişlik de havayolu ulaşım sistemleri ile bir bütünlük içindedir. Havayolu sistemlerinin faaliyetleri gelir, sermaye yatırımı, istihdam, vergi ve harç gelirleri üzerinde doğrudan etki oluşturmaktadır (36). Dolaylı etkiler de göz önüne alındığında bu sektör katma değer yaratan dinamik bir faaliyetler ağı oluşturmaktadır. Basit bir yaklaşım ile bir bölgeye kurulan havaalanı o bölgede turizmin gelişimini ve bölgeye yapılacak yatırım çeşitliliğini artırmaktadır. Çünkü ilgili bölgeye ulaşımın hızlı ve konforlu olması insan faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Bölgesel kalkınmada havayolu ulaşım sistemlerinin etkisini üç kısımda değerlendirilmektedir. Bunlar doğrudan, dolaylı ve uyarılmış (İndüklenmiş) etkiler şeklinde olmaktadır. Bunlar şu şekilde kısaca ifade edilebilir (36).

Doğrudan Ekonomik Etkiler: Havayolu ulaşımı faaliyetlerinden doğrudan etkilenen alanlar için ekonomik değerlerin oluşumunu sağlar. Havayolu aksiyonları için gerekli olan istihdamın yaratılması, havayolu ulaşımının doğrudan operasyonları ile elde edilen gelirler, havaalanı konaklama, restoran, kafe ve ilgili ticari kısımlardan elde edilen kira gelirleri bu etkilere örnek verilebilir. Doğrudan etki olarak ifade edilmesindeki temel esas bu gelir türlerinin ölçülmesi ve kontrol edilmesinin kolay olmasıdır. Bunlara ek olarak havaalanlarına yolcu ve kargo taşımacılığında, bakım ve onarım hizmeti veren birimlerden, gidiş-geliş trafiğinden elde edilen gelirler bu ekonomik etkilere örnek olarak verilebilir.

Dolaylı Ekonomik Etkiler: Havayolu ulaşımı faaliyetlerinde ürün ve hizmetlerin havayolu birimlerine ulaştırılması sürecindeki eylemlerden kaynaklı ekonomik etkilerdir. Havaalanlarında konumlanmış satış mağazalarına ürün tedariki sağlayan firmalar, uçaklarda yolculara sunulan yeme, içme, eşantıyon, tekstil ürünü vb. malları havayolu şirketlerine satan işletmeler bu etki grubunda yer almaktadır. Havayolu ulaşım sistemlerine gelir ve istihdam sağlayan acente ve diğer işletmeler de arza katkı sunmaktadır.

Uyarılmış (İndüklenmiş) Ekonomik Etkiler: Bu tür bir etkiyi şu şekilde açıklamak yerinde olacaktır. Tıpkı bir araba fabrikasının kurulmasının yanında otomotiv yedek parçası üreten yan bir sanayi kuruluşunun varlığı gibi uyarılmış etkiler doğrudan gözlemlenmeyen ancak büyük bir ekonomik etki ağına sahip etkiler olarak kabul edilmektedir (37). Görüldüğü üzere esas itibariyle bölgesel kalkınma eyleminin asıl dinamiğini oluşturan etkiler bunlardır. Bu etkiler sosyal gelişmişlik seviyesini, çevresel ve bölgesel kalkınma yatırımlarının artmasında son derece etkilidir. Havayolu ulaşım sistemlerini merkeze aldığımızda, ulaşım, satış, yeme-içme, eğlence, moda ve güzellik, tekstil ve sunum, barınma ve sağlık gibi tüm bu alanları uydu olarak kabul edersek bu sektörlere gelen para veya yapılan yatırımlar uyarılmış ekonomik etkilere örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıda ifade edilen bu üç etkinin bir kesişim küme alanı oluşturduğu da bilinmelidir. Örneğin yeme-içme ve barınma hem doğrudan hem de dolaylı ve uyarılmış etkilerin ortak paydasına yazılabilmektedir. Havacılığın küresel istihdama ve gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) etkisini önemli boyuttadır. Ayrıca havayolu ulaşım sistemleri dünya üzerinde 62,7 milyon iş kolunu desteklemektedir (38). Sadece bölgesel değil küresel ekseninde de havayolu ulaşım sistemleri ticaret ve istihdamda lokomotif sektör olarak görev almaktadır. Bu bağlamda ilişkin hususu Şekil 10'da verilen grafik üzerinden görmek mümkündür. İstihdam noktasındaki güncel durum değerlendirildiğinde

Şekil 10 Havayolu ulaşım sistemlerinin küresel ve GSYİH etkisi (38)

Tablo 2’de havayolu ulaşım sistemlerini kapsayan sektör bileşenlerinde 2023 yılı itibariyle 11,3 milyon kişi doğrudan istihdam edilmektedir.

Tablo 2 Dünya genelinde havacılık endüstrisindeki istihdam miktarı(39)

Çalışma Alanı	İstihdam Detayı	Kişi Sayısı
Havaalanı çalışanları	Havaalanı operatörleri	668.000
Diğer havaalanı bazlı çalışanlar	Perakende satış, araç kiralama, gümrük ve göçmenlik, nakliye komisyoncuları ve yiyecek-içecek hizmetleri	5,5 milyon
Havayolu	Uçuş ve kabin ekipleri, yöneticiler, yer hizmetleri, check-in, eğitim, bakım personeli	3,6 milyon
Sivil havacılık	Sivil uçak, motor ve bileşen mühendisleri ve tasarımcıları	1,3 milyon
Hava seyrüsefer hizmet sağlayıcıları	Hava trafik kontrolörleri, yöneticiler	237.000 kişi
TOPLAM		11,3 milyon

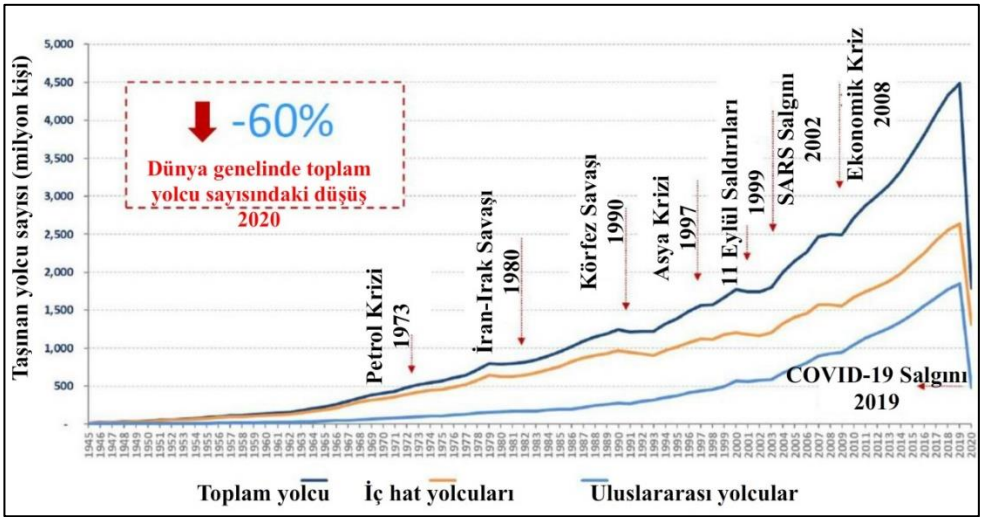
Bu veriler incelendiğinde küresel ekseninde havayolu ulaşımının devasa bir yatırım ve kalkınma alanı olduğu görülmektedir. İstihdam raporları incelendiğinde; Dünya çapında 18,1 milyondan fazla işin, hava taşımacılığı sektörünün ürün ve hizmet talebi yoluyla dolaylı olarak havayolu ulaşımı tarafından desteklendiği görülmektedir. Havayolu ulaşımı tabanında vücut bulmuş ve desteklenmiş istihdam alanları arasında şunlar örneklendirilebilir. Yakıt tedarikçileri, inşaat şirketleri, uçak alt bileşenleri tedarikçileri, havalimanlarında satılan mal üreticileri gibi hava taşımacılığı sektörünün tedarikçileri ve çağrı merkezleri, bilişim teknolojileri ve muhasebe gibi çeşitli iş destek kolları yer almaktadır. Ayrıca havayolu ulaşım ağı çalışanları nakdi kazançlarını ürün ve hizmet satın almak için kullanarak dünya çapında 13,5 milyon iş kolunu doğrudan veya dolaylı olarak desteklemektedir. Bu harcama eylemi ile toptan veya perakende, tüketim malları ve bankalar ve restoranlar gibi çeşitli hizmet sektörlerindeki işler desteklenmiş anlamına gelmektedir. Gelişen ve değişen dünya ile turizm de büyük bir ivme ile dünyanın en büyük endüstrisi haline gelmektedir ve bu gelişim birincil olarak havayolu ulaşım ağının gelişimi ile sağlanmaktadır. İhtiyatlı tahminler havayolu ulaşım ağının küresel turizm alanında 44,8 milyon işi desteklediğini göstermektedir (39).

4. HAVAYOLU ULAŞIMININ CANLI SAĞLIĞI ÜZERİNE ETKİSİ

Havayolu ulaşım sistemleri canlı sağlığı üzerinde, ekseriyetle zarar ekseninde varlık göstermektedir. Havayolu ulaşım sistemlerinin daha önce bahsedilen gürültü, biyo-çeşitlilik ve hava kalitesi üzerindeki etki dikkate alındığında sağlık üzerinde ne gibi etkilere sebep olduğu ve olacağını tahmin etmek zor olmamaktadır (40). Nitekim canlı ekosisteminin yukarıda sayılan faktörlerdeki herhangi birinin olumsuz seyrinden direkt olarak etkilendiği görülmektedir. Havayolu ulaşımından kaynaklı gürültünün insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin bilimsel raporlar ışığında yıkıcı hasarlar bıraktığı bilinmektedir. Hava kirliliğinin partikül boyutu büyüklüğü ile insanlığın erken yaşta ölüm oranını artırdığı ve insan sağlığı üzerinde kalıcı hasarlar bıraktığını yine bu raporların sunmuş olduğu kanıtlarla gösterilmeye çalışıldı. Havayolu ulaşım endüstrisinin bir bütün olarak neden olduğu zararlı atık çıktılar ile tarımsal ürünlere ve tatlı su havzalarına nüfuz ettiği ve bu etki dolayısıyla canlıların tükettiği bu ürünlerin kontaminasyonunun kısa, orta ve uzun vadede sağlık problemlerine yol açtığı bilinmektedir.

İfade edilen bu etkilerin dışında 2019 yılında yaşadığımız Covid-19 salgınında herhangi bir endüstriyel atık söz konusu olmadan bile bulaş hızını en fazla etkileyen sistemin yine havayolu ulaşım ağı olduğu ve ilk izole edilmesi gereken ulaşım sisteminin de yine havayolu ulaşım sistemi olduğu görülmüştür.

Nitekim bu izolasyon önleminin etkileri, aylık olarak Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ)'nin yayınlamış olduğu havayolu ulaşım verilerinden değerlendirilebilmek mümkündür. DHMİ 2020 raporu Ocak-Ağustos dönemindeki toplam yolcu naklinin önceki yılın aynı dönemine göre %62,8'lik bir düşüş yaşadığını göstermektedir (41). ICAO'nun 2020 yılı havacılık verilerine bakıldığında küresel havayolu yolcu taşımacılığının yaklaşık %60 oranında (bu oran yaklaşık 2,7 milyar yolcuya denk gelmekte) düştüğü ve havayolu şirketlerinin koltuk satışının %50 oranında düştüğü görülmektedir (42). Şekil 11'de dünya çapında 1945-2020 arasındaki büyük küresel krizlerin yolcu taşımacılığına olan etkisi ve Covid-19 salgını nedeniyle 2019-2020 yılında durgunluk noktasına varan bir ani düşüş olduğu görülmektedir.

Şekil 11 1945-2020 yılları arasında dünya yolcu trafiği gelişimi (43)

Bu veriler ışığında insan sağlığı ile havayolu ulaşımı arasında son derece dinamik bir etkinin de olduğu görülmektedir. Olumsuz etkilerin yanına insan sağlığı için olumlu etkilerin de ifade edilmesi durumun objektif gözlem ile anlaşılmasını önemli kılacaktır. Hız ve konfor odaklı havayolu ulaşımı bazı durumlarda hasta insan veya başka canlıların erken tıbbi müdahale imkânına erişmesine imkân vermektedir (44). Çetin iklim koşullarının yaşandığı dönemlerde veya kıtalar arası mesafelerin aşılması gereken durumlarda sağlık problemi yaşayan insanların havayolu ulaşımı sayesinde meskûn bir mahalden modern bir tıbbi birime gelmesini sağlamaktadır (45). Covid-19 salgını döneminde acil müdahale imkânı gerektiren ve yabancı ülkelerde ikamet eden vatandaşlarımız ve diğer ülke vatandaşları, buldukları ülkelere kendi

ülkelerine hava ambulansları ile kritik anlarda ulaştırılabilmeleri mümkün olmuştur (46). Ayrıca hava ulaşımı ile doku ve organ nakilleri, ilaç ve tıbbi teçhizatlar da hızlı bir biçimde gerekli merkezlere ulaştırılabilmektedir. Tüm bu eylemler havayolu ulaşım sistemlerinin sahip olduğu hız ve konfor imkânı sayesinde hedeflenen amaca hizmete dönüşebilmektedir.

5. HAVAYOLU ULAŞIMININ SOSYO-KÜLTÜREL ETKİSİ

Sosyo-kültürel etkilerin havayolu ulaşımı ile ilişkisinin matematiksel bir denklem kesinliğiyle olumlu veya olumsuz gelişimini gözlemlemek kolay değildir ancak bu gelişimin belli parametrelerle ölçülebilmesi mümkündür (47). Örneğin bu parametrelerden birinin turizm ve havayolu endüstrisi istihdamı hareketleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Toplumsal refah ve iş gücü ekseninde ele alındığında havayolu ulaşım sistemlerinin dünya üzerinde 62,7 milyon iş kolu ile doğrudan bağlantılı olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu bağlantı ağı salt makinelerin değil havayolu endüstrisinde çalışan insanlar ve bunlarla doğrudan ya da dolaylı bir şekilde temas kuran, yaşayan bir ekosistem biçimine dönüşmüştür. Havayolu ulaşımı iş ve istihdamın dışında, bölgelerin, turizm alanlarının, kültür birimlerinin birbiri ile kolay bir şekilde bağlantı kurmasına imkân sunan bir sistem olarak da işlev görmektedir (48). Olumlu etkilerine bakıldığında turizmin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etkisinin tıpkı sağlık alanındaki gibi doğrudan havayolu ulaşımının hız ve konfor imkânları ile gelişme gösterdiği bilinmektedir. Havayolu ulaşım sistemlerinin bir yöredeki kültürün ve sosyolojik farklılıkların taşıyıcısı olduğu görülmektedir.

Turizm, havayolunun hız ve konforlu ulaşımı sayesinde farklı bölgelerde yaşayan ve dolayısı ile farklı kültürlerde insanların birbiri ile temas kurma imkânı sağlanmaktadır (49). Bazen bu hareket serbestisi imkânı ile yeryüzünde var olduğu fikrine dahi sahip olunmayan yerlerin, toplumların bir bakıma keşfine mazhar olunmaktadır. Londra'dan uçağa binen bir turistin kısa sürede Mısır'daki piramitlere ulaşması, Asya'daki bir turistin Afrika'daki bir yerli kabileyi görmesi havayolu ulaşım ağının imkân ve konfor alanının erişim kolaylığı sayesinde mümkün olmaktadır. Nitekim diğer ulaşım araçları ile günler belki de haftalar sürecek yolculuklar havayolu ulaşımı sayesinde saatlere indirgenebilmiştir. Sadece insan ulaşımı değil aynı zamanda bir kültür ürününün örneğin Türkiye'de dokunmuş bir kilimin Amerika'daki bir insanın evinde kullanılabilmesi, Paris'te dikilmiş bir giysinin dünyanın uzak ucundaki bir kişi tarafından giyilmesi, Meksika'da bir odundan oyulmuş totemin, Rusya'da bir evin bahçesine konması yine havayolu ulaşım ağının hız ve erişim kolaylığı sayesinde (50). Özellikle nakdi akışın sosyo-kültürel etkileşimleri ivmelendirdiği dünyamızda, havayolu ulaşım ağındaki imkânların gelişmişliği sayesinde gerçekleşmektedir (51).

Globalleşen dünya kavramına yer kürenin ulaşım ve dolayısıyla iletişim imkânları ile küçük bir köye dönüştüğü vurgusunu yapmak tam bu noktada yerinde olacaktır. Olumsuz yanlarına bakılacak olursa havayolu ulaşım sistemlerinin sosyo-kültürel etkilerinin oluşturacağı cazibe ile ülkeler sadece turizm gelirlerine bağlı kalıp diğer alanlarda geliştirmeye daha az olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu hızlı ve konforlu hareket imkanı kaçak insan ve bulaşıcı hastalık sorunu, altyapı ve ürün tedariki problemleri, sıcak para girişinden kaynaklı üretim endüstrisi yerine hizmet ve turizm endüstrisinin desteklenmesi gibi olumsuz durumlar oluşturabilmektedir. Özellikle kültür turizmi sürdürülebilir bilimsel proje ve planlarla desteklenmezse, yöredeki kültür varlıkları orijinalliğini ve doğal değerini kaybedebilir (52). Uzun süreli konaklamadan kaynaklı bölgesel sosyo-kültürel yozlaşmalar oluşabilmektedir. Örneğin yöre halkının gelen turistten sayıca az nüfusa sahip olması ve turizm hareketinin uzun süreli varlığı özellikle kırsal bölgelerde kültürel yozlaşmaya sebep olabilmektedir (53). Havayolu ulaşımının kırsal bir bölgede kurulması, o bölgeye kontrolsüz göç ve kaçak göçmen hareketini artırabilmektedir (54). Bu durum yöredeki doğal kaynakların aşırı tüketimine, kültür varlıklarının tahrip edilmesine ve çevre kirliliği artışına sebep olabilmektedir (55). Doğru planlama ve yerel yönetimlerin akılcı politikaları ile bu tür olumsuz etkilerin en aza indirgenmesi hedeflenmelidir.

6. SWOT (GZFT) ANALİZİ

Burada havayolu ulaşım sistemlerinin çevresel, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik etkilerinin güçlü ve zayıf yönlerine yönelik bir değerlendirme yapılmaktadır. Aynı zamanda katma değer üreten bir endüstri olarak sunduğu fırsatlar, sevk ve idaresinin bilimsellikten uzak bir biçimde yapılması durumunda sebep olabileceği tehditler irdelenmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen bilimsel çıktılar neticesinde aşağıda detaylı olarak ilgili durum için özgün bir değerlendirme tabanında SWOT (GZFT) analizi aşağıdaki gibi yapılmıştır.

6.1.Güçlü Yönler (Strenghts)

Havayolu ulaşım sistemleri oluşturdukları istihdam ekonomik etkiler sayesinde küresel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Hız ve konforlu ulaşımın, istenilen her yere erişilebilirliğin oluşturduğu cazibe sayesinde yoğun turizm hareketlerini desteklemektedir. Bu hareket bölgeler arası sosyal ve kültürel alışverişin eksenini geliştirmektedir. Ayrıca ürün ve hizmetlerin geniş alanlara ithalat ve ihracatını kolaylaştırmaktadır.

6.2.Zayıf Yöneler (Weaknesses)

Havayolu ulaşımı küresel salgın dönemlerinde ve olumsuz hava koşullarında neredeyse durma noktasına gelen bir operasyon yapısına sahiptir. Bu durum iktisadi kaynakların ve iş gücünün israfına sebep olmaktadır. Ayrıca havayolu ulaşım tesislerinin inşası ve oluşturulması ilk kurulum maliyeti yüksek yatırımlar sınıfındadır. Geniş arazilere kurulduklarından dolayı negatif çevresel etkilere sebep olmaktadır. Jet motorların yüksek kaliteli yakıt kullanma zorunluluğu vardır. Bu diğer ulaşım araçları ile mukayese edildiğinde yüksek maliyet gerektirmektedir.

6.3.Fırsatlar (Opportunities)

Küresel ekonomiye büyük katkıları olduğu gibi ülke ekonomilerine de yüksek getiri sağlayan bir katma değer endüstrisidir. Havayolu ulaşım sistemleri daha önce sözü edilen birçok iş kolunu doğrudan veya dolaylı bir biçimde desteklemektedir. Geniş istihdam alanları üreten ve bu alanlarının birbiri ile dinamik bir iktisadi münasebet kurmasını sağlamaktadır. Bu ulaşım alanı sayesinde ülkede üretilen ürün ve hizmetler dış piyasalara kısa süreler içerisinde ulaştırılabilmektedir. Ayrıca ülke turizminin çeşitlendirilmesi, döviz girdisi ve vergi gelirleri ile ekonominin desteklenmesi imkânı sağlamaktadır. Farklı yatırım alanlarının oluşturulması, kırsal bölgelerin cazibe merkezlerine dönüştürülmesi, teknik ve bilimsel gelişmişliğe etki imkânı havayolu endüstrisiyle sağlanabilmektedir. Havayolu ulaşımı insanlar üzerinde modernizm algısı oluşturmada etkilidir. Bu da insan faaliyetlerinin esasına dayanan sağlık, kongre, kültür turizmini teşvik edici etki göstermektedir.

6.4.Tehditler (Threats)

Havayolu ulaşımının gerekli emniyet ve kontrol mekanizması kurulmadığı takdirde ülke güvenliği, kontrolsüz göç, salgın hastalıklar, doğal kaynakların tüketimi ve kültür varlıklarının tahribatı gibi olumsuz durumlara neden olabilmektedir. Uluslararası havacılık kurallarının doğru benimsenmemesi bu endüstrinin efektif bir biçimde kullanımına engel durumlar oluşturabilmektedir. Olumsuz çevresel etkiler bilimsel yöntemlerle yönetilmediği takdirde ülke ekosistemi, doğal kaynaklar ve canlı familyası geri döndürülemez zararlara maruz kalabilmektedir. Ülke ekonomisi tamamen havayolu ulaşımının getiri bileşenleri üzerinden tesis edildiğinde, verimsiz turizm sezonları sorunlara neden olabilmektedir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Havayolu ulaşımı büyük ve kurumsal bir endüstriyi oluşturmaktadır. Diğer ulaşım türlerine kıyasla sevk ve idaresi kontrol edilebilirlik açısından rasyonel bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kaynak girdisi ve buna karşılık hizmet çıktısının hesaplanabilir ve disiplinli bir işleyiş yapısına sahip olduğu görülmektedir. Aynı zamanda havayolu ulaşımı endüstrisinin arz-talep dengesi, sevk ve idaresi kurumsal kaynak planlaması disiplininin hesap sistemiği yetisi ile yüksek doğrulukta yapılabilmektedir. Bu sayede, yapının hızlı büyümesi ile oluşan veya oluşabilecek çevresel etkiler bilimsel, sistematik gözlem ve takip mekanizmalarıyla izlenebilmektedir. Bu durum sayesinde sürdürülebilirliğin ve çevre ile olan dinamik ilişki ağı etkin şekilde gözlemlenebilmektedir. Ancak tüm bu sistematik ve rasyonel yapı havayolu ulaşımının bir bütün olarak olumsuz çevresel etkilerini tamamen sınırlayamamaktadır.

Uçak motorlarının günümüzde halen fosil temelli yakıtla besleniyor olması sera gazı üretimi nedeniyle olumsuz çevresel etkilerin esas faktörünü oluşturmaktadır. Bunun yanında havaalanlarının verimsiz arazi kullanımı, yer birimlerinin hizmet faaliyetleri, yolcu konaklaması, ürün nakliyesi, karayolu ulaşımı ve tüm bunların sebep olduğu doğal kaynak tüketimi, orman ve tarım alanlarının tahribatı bu operasyonların olumsuz etki alanını artırmaktadır.

Havayolu ulaşımının sunmuş olduğu hızlı ve konforlu yolculuk sayesinde bireylerin uzun mesafeleri kısa sürelerde kat etme imkânı yoğun turizm hareketlerini tetiklemektedir. Bu yoğun insan hareketi istihdam oluşturma faydası yanında özellikle seyrek nüfuslu kırsal alanlarda uzun süreli konaklamalar, kontrolsüz insan hareketi ve kaçak göç nedeniyle olumsuz sosyo-kültürel etkilere sebep olabilmektedir. Ayrıca havaalanlarının kurulduğu bölgelerde oluşan yerleşim ve yatırım cazibesi kısıtlı doğal kaynaklara sınırsız erişme talebi oluşturabilmektedir. Bu talep bölgesel doğal kaynakların tükenmesi ve kültür varlıklarının tahribatına sebep olabilmektedir. Tüm bu etkilerin kontrolü, akılcı ve bilimsel yaklaşımlar ile kurum ve kuruluşların üreteceği regülasyonlar çerçevesinde denetim mekanizmalarının oluşturulmasını gerektirmektedir.

Havayolu ulaşım sistemlerinin olumsuz çevresel etkilerini azaltmak ve olumlu etkilerini güçlendirmek için aşağıdaki öneriler sunulabilir.

- Elektrik destekli hibrit jet motorların üretilmesi daha az fosil temelli yakıt tüketimi ve daha az gürültü oluşumu sayesinde sera gazı salınımlarını ve canlı sağlığı üzerindeki yıkıcı gürültü etkilerini azaltabilir. Bu alandaki teknolojik hamlelerin desteklenmesi ve ar-ge çalışmalarına yoğunlaşmak önem arz etmektedir.

- Havaalanları canlı nüfusunun seyrek olduğu ve tarıma elverişsiz arazilere sahip bölgelere kurulmalı ve bu bölgelerde kalıcı yerleşime izin verilmemelidir. Çevresel alan ağaçlandırılmalıdır. Bu sayede bölgedeki ekosistemi ve canlı sağlığını tehdit eden etkilerin azaltılması sağlanabilir.

- Kuş göç yolları ile kesişen alanlar üzerinde havaalanları inşa edilmemeye özen gösterilmelidir. Bu sayede canlı âleminin tehdit riski azaltılmış olacaktır.

- Su kaynaklarına, akarsu, göl, deniz ve okyanus kıyılarına yakın yerlere havaalanları kurulmamalıdır. Özellikle soğuk mevsimlerde görüş mesafesini etkileyen sis vb. hava muhalefetinden minimum oranda etkilenilmiş olur.

- Hâkim rüzgâr ölçümleri titizlikle yapılmalı ve küresel ısınmanın neden olacağı iklim etkileri iyi hesaplanmalıdır. Bu sayede rötarlı uçuş sayısı azaltılabilir.

- Karasal alanların kullanım planlaması bilimsel yöntemlerle yapılmalıdır. Çevresel yönetim sistemleri geliştirilmelidir. Bilimsel kuruluşlarla iş birliği sağlanmalıdır. Bu sayede daha akılcı çözümler ve geliştirmeler oluşturulabilir.

- Atık yönetim sistemleri geliştirilmeli ve bu yönde eylem planları oluşturulmalıdır.

- Havacılıkla ilgili yönetmelik üreten kuruluşların araştırma raporları sürekli takip edilmeli ve yenilikçi, sürdürülebilir teknolojilerin edinilmesi sağlanmalıdır.

- Sera gazı salınımını azaltıcı politikalar desteklenmeli ve gerekirse havayolu şirketlerinin rekabet gücünü artırmak için vergi indirimleri ve teşvikler sağlanmalıdır.

- Havaalanlarına ulaşımın erişilebilirliğini destekleyici ve kara ulaşımından kaynaklı trafik oluşumunu engelleyici özel ulaşım ağları ve toplu taşımayı kullanır kılacak park et devam benzeri merkezi otoparklar oluşturulmalıdır.

- Havayolu ulaşım sistemlerinin diğer ulaşım sistemleri ile elektronik iletişimini sağlayacak yapay zekâ destekli internet altyapı bütünleşmesi geliştirilmelidir. Bu sayede ulaşım araçlarının akıllı sinyalizasyon sistemleri sayesinde efektif bir biçimde ulaşım ağını kullanması sağlanmış olacaktır.

- Kısa uçuş rotaları planlanmalı, hava hadiselerini yüksek doğrulukta hesaplayacak ve uzun taksit sürelerini önleyecek yapay zekâ destekli teknolojiler tesis edilmelidir.

- Küresel salgın ve kriz anlarının en az zararlar atlatılabilmesi için teknik altyapılar oluşturulmalıdır.

KAYNAKLAR

- Demirbaş M, Aydın R. 21. Yüzyılın En Büyük Tehdidi: Küresel İklim Değişikliği. NWSA. 2020;15(4):163-79.
- Türkeş M. Küresel İklimin Geleceği ve Kyoto Protokolü. Jeopolitik. 2006;29:99-107.
- Eren AS, Eryer A, Eryer S. Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi Türkiye Örneği: Ampirik Bir Analiz. USBED. 2020;2(3):236-57.
- Özsoy CE. Düşük Karbon Ekonomisi ve Türkiye'nin Karbon Ayak İzi. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi. 2015;4(9):198-215.
- Civelekoğlu G, Biyik Y. Ulaşım Sektöründen Kaynaklı Karbon Ayak İzi Değişiminin İncelenmesi. bilgesci. 2018;2(2):157-66.
- Wright Kardeşler'in Hayatı [İnternet]. Herkes İçin Havacılık Derneği. 2021 [a.yer 05 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://herkesicinhavacilik.com/2021/07/09/wright-kardeslerin-hayati/>
- Aviation and the Global Atmosphere — IPCC [İnternet]. [a.yer 05 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://www.ipcc.ch/report/aviation-and-the-global-atmosphere-2/>
- Çukur FT. Sivil Havacılıkta Yakıt Verimliliği. Araştırma Raporu. 2021; 1(1):32.
- Climate change: Should you fly, drive or take the train? - BBC News [İnternet]. [a.yer 05 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/science-environment-49349566>
- IATA. Carbon Offsetting for International Aviation. Haziran 2021;1:4.
- Türkeş M. Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler, İklim Değişikliği ve Çevre, 1, 26-37. Su Vakfı. 01 Mart 2008;1(1):26-37.
- Sera Etkisi: İklim Değişikliği Nasıl İşler? | ClimateScience [İnternet]. [a.yer 09 Aralık 2023]. Erişim adresi: <https://climatescience.org/>
- Cavlak H. İklim ile İlişkili Hususların Finansal Etkisi ve Finansal Raporlarda Sunumu: Bir Havayolu İşletmesi Örneği. Erciyes Akademi. 2022;36(3):1167-90.
- US Department of Commerce N. Global Monitoring Laboratory - Carbon Cycle Greenhouse Gases [İnternet]. [a.yer 05 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://gml.noaa.gov/ccgg/trends/mlo.html>
- Ankaya FÜ, Yazıcı K, Aslan BG. Havaalanlarının Çevreye Olan Etkilerinde Çevre Yönetim Sisteminin Önemi. Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi. 2018;(1):162-9.

- Wackernagel M, Galli A. An Overview on Ecological Footprint and Sustainable Development: A Chat with Mathis Wackernagel. *International Journal of Ecodynamics*. 2007;2:1-9.
- 2012 Living Planet Report [Internet]. [a.yer 12 Kasım 2023]. Erişim adresi: https://wwf.panda.org/discover/knowledge_hub/all_publications/living_planet_report_timeline/lpr_2012/
- Türkiyenin Ekolojik Ayak İzi Raporu [İnternet]. [a.yer 20 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://www.wwf.org.tr/?1412/turkiyeninekolojikayakizibilancosu>
- Tarımda Kullanılan Su [İnternet]. [a.yer 20 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://sutema.org/tarimda-kullanilan-su>
- Ulaştırma ve Çevre Raporu 2022 — Avrupa Çevre Ajansı [Internet]. [a.yer 22 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://www.eea.europa.eu/publications/transport-and-environment-report-2022/transport-and-environment-report/view>
- Transport and environment report 2020 - Train or plane? — European Environment Agency [Internet]. [a.yer 20 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://www.eea.europa.eu/publications/transport-and-environment-report-2020>
- euronews [İnternet]. 2022 [a.yer 23 Kasım 2023]. Dünya Hava Kirliliği: Türkiye 46. sırada, Iğdır Avrupa’da liste başı. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2022/03/22/2021-de-dunyada-hicbir-ulke-dso-nun-hava-kalitesi-standard-n-tutturamad>
- Health implication of road, railway and aircraft noise in the European Union. Health implication of road, railway and aircraft noise in the European Union. Kemalkaya D. Kent Yaşamında Gürültü Kirliliği: Etkileri ve Gürültü Kirliliği ile Mücadele. *Şehir ve Siyaset*. 2022; 06:54-59.
- Çağlar SS. İnsanın Biyoçeşitlilik Üzerindeki Etkisi: Milyarlarca Yılda Oluşanı Birkaç Yüzyılda Yok Etmek. *Tabiat ve İnsan*. 2023;2(193):56-63.
- Pujinda P. Planning of Land-Use Developments and Transport Systems in Airport Regions. 2006. PhD Thesis. Technische Universität.
- Erdoğan M, Ercoskun O. Artvin Rize Havalimanı’nın Ulaşım ve Çevreye Etkileri. *JASA*. 2021;6(1):250-67.
- Özür N. Türkiye’de Havalimanlarının Kuruluş Yerlerinin Sürdürülebilir Arazi Kullanımı Bakımından Değerlendirilmesi. *Türk Geog Rev*. 2018;(71):15-25.
- Canöz N, Ertek A. Yeşil Kuruluş Sertifikasının Yeşil İmaj Oluşumuna Katkısı: Türk Sivil Havacılığı Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Aeronautics and Astronautics*. 2020;1(1):23-32.

- Tolunay D. İstanbul'daki Üçüncü Havalimanı ÇED Raporunun Değerlendirilmesi. İçinde. 6. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu, İzmir, Türkiye, 7 - 09 Ekim 2015, ss.225-238
- Arşiv | Şehir Planlama Müdürlüğü [İnternet]. 2023 [a.yer 26 Kasım 2023]. Erişim adresi: <https://sehirplanlama.ibb.istanbul/arsiv/>
- Ankaya FÜ, Yazici K, Aslan BG. Havaalanlarının Çevreye Olan Etkilerinde Çevre Yönetim Sisteminin Önemi. UCBAD. 2018;1(4):162-9.
- World Migratory Bird Day [Internet]. [a.yer 08 Aralık 2023]. Erişim adresi: https://www.wcs.org/get-involved/updates/world-migratory-bird-day?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAmsurBhBvEiwA6e-WPOCJNtfkyre1WpPzOAZ3QPPedlRCOKTNNCyhJBumtI9JD5LxUKx4lhoC4SQQAvD_BwE
- Ankaya FÜ, Yazici K, Balık G, Aslan BG. Dünyada ve Türkiye'de Ekoturizm, Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Katkıları. UCBAD. 2018;1(2):69-72.
- Karataş Ö (Taşkıran). Türkiye'de Havayolu Ulaşımının Gelişimi ve İç Turizm Hareketlerine Etkisi Açısından Değerlendirilmesi: THY Örneği. 17. Ulusal Turizm Kongresi, Muğla, Türkiye, 20 - 23 Ekim 2016, ss.194-206.
- financieremedia [İnternet]. [a.yer 29 Kasım 2023]. Uyarılmış Etkilerin Ekonomisi - İş - 2023. Erişim adresi: <https://tr1.financieremedia.com/info-7946230-economics-induced-effects-7338>
- Semiz Çelik, D. (2017). The Airline Transport Industry and Its Economic Impacts. The Journal of International Scientific Researches, 2(8), 82-89.
- aviationbenefits. Aviation Benefits Beyond Borders [İnternet]. 2023. Erişim adresi: <https://aviationbenefits.org/economic-growth/supporting-employment/>
- Ağirgan M. Motorlu Araçlarda Gürültü Kontrolü. Ejovoc. 31 Aralık 2022;12(2):59-75.
- Bakirci M. COVID-19 Pandemisinin Türkiye Havayolu Ulaşımına Etkisi. Turk Geog Rev. 2020;(76):45-58.
- 2020 Yolcu Toplamları, COVID-60'un Uluslararası Hareketliliğe Yönelik Saldırısı Devam Ederken Yüzde 19 Düştü [İnternet]. [a.yer 03 Aralık 2023]. Erişim adresi: <https://www.icao.int/Newsroom/Pages/2020-passenger-totals-drop-60-percent-as-COVID19-assault-on-international-mobility-continues.aspx>
- Hacievliyagil N, Gümüş A. Covid-19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine bir Uygulama. JAA. 2020;11(1):76-97.

- Şimşek P, Günaydin M, Gündüz A. Hastane Öncesi Acil Sağlık Hizmetleri: Türkiye Örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2019;8(1):120-7.
- Ünsal İ, Ekici-Ünsal D. Hava Ambulans Sisteminin Türkiye' deki Gelişimi. JASS. 2021;2(1):47-69.
- Usul E, Korkut S. Transport of COVID-19 Patients by Air Ambulance. Turkish Bulletin of Hygiene and Experimental Biology. 2021;78(1):47-52.
- Turan, F, Turan, SK Havaalanlarının Sosyal Etkileri: Sabiha Gökçen Havaalanı Örneği. Anlara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008, 5: 161-166.
- Güngör A, İlban MO. Havayolu Ulaştırma Hizmetlerinin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi: Edremit ve Güllük Körfezi Örneği. GTAD. 2020;4(1):70-86.
- Arıkan İ. Havayolu Ulaşımı İle Turizm İlişkisi ve Havaalanları. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi. 1998;9(2):46-54.
- Deniz T. Türkiye'de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum. DCD. 2016;21(36):135-56.
- Ayaz Ö, Bakan S. Türkiye'deki Ulaştırma Sektörünün Sosyo-ekonomi Politikası. JAP. 2022;7(1):22-46.
- Baykan E. Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi. 2007;(2):30-49.
- Kıper, A, Uslu T, Kıper, T. Turizmin kültürel miras üzerine etkileri: Beypazarı/Ankara örneğinde yerel halkın farkındalığı. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 2006, 3.3: 305-314.
- Sayın H. Göçmen Kaçakçılığı: Yöntemler, Yollar, Güzergâhlar. Lectio. 2017;1(1):14-26.
- Çetinkaya Ç. Eko-Kentler: Kent ve Doğa İlişkisinde Yeni Bir Sistem Tasarımı. TurkBilimsel Derleme Derg. 2013;(1):12-6.

Bölüm 26

TCMB ANALİTİK BİLANÇOSU VE ANALİTİK BİLANÇODAN ELDE EDİLEN TEMEL ORANLAR

İbrahim AL¹

GİRİŞ

Bilanço, işletmenin belli bir dönemde sahip olduğu varlıklar ile bu varlıkların kaynaklarını bir düzen içerisinde gösteren finansal tablo olup, şirket yöneticilerine, ortaklarına ve ilgili paydaşlara işletme hakkında bilgi sağlayan en önemli araçtır. Tüm işletmeler gibi merkez bankaları da bilanço düzenlerler. Merkez bankaları bilançoları, para politikası ile finansal sistemin karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlenen ve böylelikle iktisadi aktörlerin kararlarını etkileyen önemli bilgi kaynaklarıdır.

Bir anonim şirket statüsünde olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), günlük olarak yayımlanan Merkez Bankası Analitik Bilançosu ve haftalık, aylık ve yıllık olarak yayımlanan Merkez Bankası Bilançosu düzenlemektedir. TCMB bilançoları tüm iktisadi aktörler açısından önemlidir. Bu önem, Banka'nın ekonomi politikalarının saptanmasında ve uygulanmasında önemli bir otorite ve parasal yetki kurumu olmasından kaynaklanmaktadır. Bilançodaki değişimler, piyasada faiz, enflasyon, döviz kuru, mevduat ve kredi hacmi ve beklentiler gibi temel makroekonomik değişkenleri etkileyerek onu herhangi bir bilanço olmaktan çıkarmakta ve finansal sistemin odağına yerleştirmektedir. Ayrıca, bilançodaki değişimler uygulanan para politikasının daraltıcı veya genişletici olup olmadığı hakkında da bilgi verdiği için önemlidir (TCMB, 2006: 24).

Merkez bankası bilançolarının diğer işletme bilançolarından ayıran dört önemli fark bulunmaktadır (TCMB, 2006: 24; Öztürk, 2011: 92):

- Tedavüldeki banknotlar: Banknot basım yetkisinin sadece TCMB'de olması nedeniyle tedavüle çıkarılan banknotlar TCMB açısından bir yükümlülük olup, bilançonun pasifindeki "tedavüldeki banknotlar" kaleminde izlenmektedir. Oysa banknotlar diğer işletmeler için bir varlık olup, bilançonun aktifinde "kasa hesabı" kaleminde takip edilmektedir.

¹ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. ibrahimal@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2653-4663

- IMF ile ilişkileri gösteren hesaplar: TCMB, Hükümetin haznedarıdır. Bu nedenle Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) üyeliği nedeniyle ortaya çıkan varlık ve yükümlülükler sadece TCMB Bilançosunda izlenmektedir. IMF ile olan ilişkiler başka hiçbir işletmenin bilançosunda yer almaz.

- Değerleme Hesabı: Dış varlıkların toplam döviz yükümlülüklerinden farklı olması durumunda döviz kurunun veya altın fiyatlarının değişmesi ile ortaya çıkacak gerçekleşmemiş gelir ve giderler “değerleme hesabı” kaleminde takip edilmektedir. Bu gelir ve giderlerin gerçekleşmesi durumunda kâr ve zarar hesaplarına kaydedilirken; işletmelerde gerçekleşmemiş gelir ve giderler doğrudan kâr ve zarar hesaplarına kaydedilmektedir.

- Aktif hareketli olması: Merkez bankası bilançosu aktif hareketli bir bilançodur. Aktifler, paranın kaynaklarını içermekte olup, aktif olmadan pasif yaratılamamaktadır. Oysa işletme bilançoları pasif hareketlidir. Pasifler, fonların kaynaklarını göstermekte olup, pasif olmadan aktif yaratılamamaktadır. Yani işletmeler önce finansmanı sağlar, sonra harcamayı gerçekleştirirler.

Merkez bankaları, başlıca amacı olan fiyat istikrarına ulaşmak için para politikası uygularlar. Uygulanan bu politikalar sonucunda bilançoların yapısı ve büyüklüğü değişmektedir. Dolayısıyla bilançodaki değişimlerin izlenmesi ve takip edilmesi politika yapımcıları ve piyasa katılımcıları tarafından önem arz etmektedir. Bu nedenle bilançoların sade ve anlaşılır bir şekilde kamuoyuna sunulması gerekmektedir. Nitekim TCMB, ana bilançosu olan TCMB Bilançosunun belirli parasal büyüklükleri ifade etmek üzere toplulaştırılması ve netleştirilmesi yoluyla TCMB Analitik Bilançosunu oluşturmakta ve günlük olarak yayımlamaktadır. Bu çalışmada öncelikle TCMB Analitik Bilançosunun aktif ve pasifinde yer alan temel kalemler açıklanacak; ardından 1980-2023 dönemi için yıllık frekansta temin edilen Analitik Bilanço yardımıyla önemli olduğu düşünülen bazı temel oranlar hesaplanacak ve yorumlanacaktır. S

1. TCMB ANALİTİK BİLANÇOSU

Analitik bilançonun aktifi “dış varlıklar”, “iç varlıklar” ve “değerleme hesabı”; pasifi ise “toplam döviz yükümlülükleri” ve “merkez bankası parası” kalemlerinden meydana gelmektedir. TCMB Analitik Bilançosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: TCMB Analitik Bilançosu

AKTİF		PASİF	
1.	DIŞ VARLIKLAR	1.	TOPLAM DÖVİZ YÜKÜMLÜLÜKLERİ A) Dış Yükümlülükler B) İç Yükümlülükler
2.	İÇ VARLIKLAR A) Hazine Borçları B) Bankacılık Sektörüne Açılan Nakit Krediler C) TMSF'ye Kullandırılan Krediler D) Diğer Kalemler	2.	MERKEZ BANKASI PARASI A) Rezerv Para a) Emisyon b) Bankalar Mevduatı c) Fon Hesapları d) Banka Dışı Kesim Mevduatı B) Diğer Merkez Bankası Parası a) Açık Piyasa İşlemleri b) Kamu Mevduatı
3.	DEĞERLEME HESABI		

1.1. Aktif Hesaplar

1.1.1. Dış Varlıklar

Dış varlıklar, altın ve yurt dışı bankalardaki yabancı para menkul kıymetler ve depo hesaplarından meydana gelmektedir (TCMB, 2016: 39). Analitik bilançoda dış varlıkların ayrıntısı verilmemekle birlikte, TCMB Bilançosundan hareketle “brüt döviz rezervleri” (altın mevcudu ve döviz alacaklarının toplamı) kaleminin dış varlıkların en büyük kalemi olduğu ve döviz alacaklarının dış varlıklar içinde önemli paya sahip olduğu bilinmektedir.

Dış varlıkların gelişimi ülkenin döviz kazanma potansiyeli ile ilişkili olup, ödemeler bilançosu ile bağlantılıdır. Ödemeler bilançosunun açık verdiği durumda bu açıklar resmi rezervler hesabından karşılanacak ve bu durumda dış varlıklar azalacaktır. Ödemeler bilançosunun fazla verdiği durumda ise resmi rezervler ve dolayısıyla dış varlıklar artacaktır. Bu nedenle dış varlıkların büyüklüğü, özellikle ülkeye kısa veya uzun vadeli yatırım yapacak olan yabancı yatırımcılar ve ülkeye ihracat yapan taraflarca dikkatle izlenmektedir. Çünkü dış varlıklar, bir anlamda ülkenin borcunu ödeyebilme gücünü temsil etmekte olup, yabancılar açısından güvence niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda TCMB, aşağıdaki amaçlar doğrultusunda dış varlık (rezerv) biriktirmektedir (TCMB, 2018: 25):

- Uygulanan para ve kur politikalarını desteklemek ve bu politikalara duyulan güveni sağlamak,

- Hazinesinin iç ve dış borç ödemelerini gerçekleştirmek için gerekli olan döviz hazır bulundurmak ve dış borç servisini düzenli olarak gerçekleştirmek,
- Ödemeler bilançosu açıkları nedeniyle gerekli döviz likiditesini bulundurmak,
- Ekonomiyi yurt içi veya yurt dışında oluşabilecek finansal risklere karşı korumak ve kriz zamanlarında yaşanan şokların ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek,
- Uluslararası piyasalarda ülke ekonomisine duyulan güveni artırmak.

Dış varlıkların optimal toplam büyüklüğünün ve bilanço içindeki oranının ne olması gerektiği önemli bir konudur. Bu sorunun cevabı ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir. Nitekim gelişmiş ve parası uluslararası alanda rezerv para olarak kabul gören ülkeler büyük oranda yabancı para rezervi tutmaya gerek duymamakta; ancak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde büyük miktarda döviz rezervinin bulunması bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Rodrik ve Velasco (1999) ve Garcia ve Soto (2004)'ya göre döviz rezervlerinin bir yıllık içinde ödenmesi gereken dış borcu karşılaması halinde ülke ekonomik açıdan sağlıklıdır. IMF (2000) ve Summers (2006)'a göre rezervlerin M2 para arzının %5-%20 arasında bir oranda olması, sermaye çıkış riski bulunan ve yerli paraya güvenin olmadığı ve zayıf bankacılık sektörüne sahip ülkeler açısından faydalıdır. Bununla birlikte, döviz yeterliliğinin belirlenmesinde geleneksel olarak kullanılan yöntem ithalat yeterliliği (döviz rezervleri/ithalat) oranıdır. Bu yöntemle göre döviz rezervleri bir ülkenin ithalatının %35'ini yani yaklaşık 4,2 aylık ithalatını (Triffin, 1946); ithalatının %30-%50'sini yani 4 ile 6 aylık ithalatını (Williamson, 1973) veya ithalatının %25'ini yani 3 aylık ithalatını (Wijnholds ve Kapteyn, 2001) karşılamalıdır (Cinel, 2015: 133-134).

Bir diğer önemli konu da dış varlıkların kaynağının ne olduğu yani nasıl finanse edildiğidir. Şayet dış borç almak suretiyle veya kamu ve bankaların döviz mevduatlarını merkez bankasında tutması gibi nedenlerle dış varlıklar artmışsa, yani dış varlıkların kaynağı toplam döviz yükümlülükleri ise bu durumda merkez bankasının net dış varlıkları artmayacak ve merkez bankasının dış varlıklar üzerindeki hareket kabiliyeti sınırlı kalacaktır. Ancak dış varlıkların kaynağı merkez bankası parasının bileşenleri ise merkez bankası dış varlıkları kendi bastığı para ile finanse etmiş olacaktır. Bu durum arzu edilmekle birlikte, döviz alım karşılığı piyasaya yerli para çıkması enflasyonist bir baskıya yol açabilir. Böyle bir durumda merkez bankası, döviz alımları karşılığı piyasaya çıkan aşırı likiditeyi açık piyasa işlemleri çerçevesinde sterilize etmektedir.

1.1.2. İç Varlıklar

İç varlıklar, esasen TCMB'nin kamu kesimine ve bankacılık sektörüne verdiği kredileri göstermektedir. Hazine'nin TCMB'ye olan borçlarını gösteren “hazine borçları”, bankacılık sektörüne kullanılan reeskont kredilerini ifade eden “bankacılık sektörüne açılan nakit krediler” kalemlerinden oluşmaktadır.

Türkiye ekonomisi kronik olarak bütçe açığı vermektedir. Bütçe açıklarının kapatılması için Hazine tarafından sürekli olarak TCMB kaynaklarına başvurulması bütçe açıklarının parasallaşmasına, diğer bir ifadeyle karşılıksız para basılmasına ve böylece enflasyona neden olmaktadır. Nitekim 1980'li ve 1990'lı yıllardaki enflasyonun temel nedeninin bütçe açıklarının TCMB kaynaklarınca karşılanması olduğu kabul edilmektedir. Her ne kadar 1994 yılında TCMB'nin Hazine'ye borç vermesi sınırlandırılrsa da tamamen yasaklanması 2001 yılındaki 4651 Sayılı TCMB Kanunu ile birlikte mümkün olmuştur. TCMB Kanunu'nun 56. maddesine göre “Banka, Hazine ile kamu kurum ve kuruluşlarına avans veremez ve kredi açamaz, Hazine ile kamu kurum ve kuruluşlarının ihraç ettiği borçlanma araçlarını birincil piyasadan satın alamaz.” Bu kanunun tek istisnası gerekli hallerde TCMB'nin Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) avans verebilmesidir. Bu bağlamda TCMB'nin doğrudan doğruya Hazineye borç verme anlamına gelecek olan birincil piyasada devlet iç borç senedi (DİBS) satın alması yasaklanmıştır.

Bununla birlikte merkez bankası, para politikası çerçevesinde piyasadaki likiditeyi düzenlemek, likidite yönetimi araç çeşitliliğini ve operasyonel esnekliğini koruyabilmek, faiz oranlarını kontrol edebilmek için açık piyasa işlemleri çerçevesinde devlet iç borçlanma senetleri alıp satmaktadır. Ancak bu işlemler ikincil piyasada gerçekleşmektedir. Merkez bankası DİBS satın almak veya repo yapmak suretiyle piyasaya para sürerken, DİBS satmak veya ters repo yapmak suretiyle piyasadan para çekmektedir. Para politikasının yürütülmesi doğrultusunda alınan DİBS'ler iç varlıklar altında hazine borçları kalemi içinde izlenmektedir (TCMB, 2014: 7-8).

İç varlıkların diğer önemli kalemi temelde reeskont kredilerinden oluşan “bankacılık sektörüne açılan nakit krediler”dir. Reel sektörü destekleme, cari açığı azaltma ve döviz rezervlerini güçlendirmedeki katkıları nedeniyle reeskont kredi limitlerinin ve vadelerinin artırılması, şartlarının kolaylaştırılması ve kapsamının genişletilmesi yönünde bir eğilim söz konusudur (TCMB, 2016: 39).

TCMB geçmiş yıllarda ülke kalınmasında aktif görevler üstlenmiş ve bu doğrultuda özel sektöre orta ve uzun vadeli krediler vermiştir. Kamu kesimini de verilen krediler ile birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu uzun vadeli krediler TCMB'nin etkin bir para politikası uygulamasını sınırlandırmıştır. Ancak, 1989

yılı sonunda yalnızca para politikasının yürütülebilmesi için bu krediler kısa vadeli olacak şekilde sınırlandırılmıştır (Serdengeçti, 1999: 18).

Sağlıklı bir ekonomide tasarrufların büyümei finanse etmeye yetmesi, tasarrufların yastık altında tutulmayıp bankacılık sektörüne mevduat olarak yatırılması ve bankaların bu mevduatlarla reel sektörü kredilendirmesi ve vadesi geldiğinde kredileri tahsil edebilmesi gerekmektedir. Ancak gelir yetersizliği veya tüketim eğiliminin yüksek olması tasarruf yetersizliğine sebep olmaktadır. Ayrıca bazı ekonomik ve kültürel alışkanlıklar, dini hassasiyetler, finansal okuryazarlık seviyesinin düşüklüğü veya bankacılık sektörüne güven duyulmaması gibi nedenler tasarrufların yastık altında tutulmasına neden olmakta ve bu durum bankaların mevduat toplamasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte reel sektörde meydana gelen bir kriz de kredilerin ödenmesini zorlaştırmakta ve bankaları kredi tahsilat problemi ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Bahsedilen tüm gelişmeler bankaları merkez bankasından kredi kullanmasına neden olabilmektedir. Ayrıca acil durumlarda TMSF'ye avans verilmesi ve böylelikle iç varlıklar kaleminin büyümesi de ekonomide reel ve mali kesimde bazı olumsuzlukların varlığına işaret edebilmektedir.

1.1.3. Değerleme Hesabı

Değerleme hesabı, TCMB'nin dış varlık ve yükümlülüklerinin yeniden değerlemesi sonucu ortaya çıkan gerçekleşmemiş kâr veya zararı göstermektedir. Bu nedenle doğrudan TCMB'nin kontrolünde değildir. TCMB Kanunu'nun 61. maddesi gereğince "Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin ve uluslararası piyasalarda altın fiyatlarının değişmesi nedeniyle Bankanın aktifindeki ve pasifindeki dövizlerin, efektiflerin ve yabancı para cinsinden diğer varlık ve yükümlülükler ile altınların değerlemesi sonucu oluşan değerlendirme farkları ayrı bir hesapta izlenir."

Dış varlıkların toplam döviz yükümlülüklerinden fazla olması durumunda meydana gelecek kur artışları Banka açısından lehte bir fark oluşturacak ve bu gerçekleşmemiş lehte fark (gerçekleşmemiş kâr) değerlendirme hesabına pozitif; aksi durumda oluşacak aleyhte fark (gerçekleşmemiş zarar) değerlendirme hesabına negatif yansıtacaktır. Bu hesabın analitik bilançonun aktifinde artı işaretle yer almasının nedeni TCMB'nin kamu adına yaptığı yabancı para işlemleri nedeniyle yabancı para pozisyonu değişimden oluşan zararının Hazine tarafından karşılanmasıdır. 2013 yılı öncesinde değerlendirme hesabı, analitik bilançoda iç varlıklar içerisinde yer alırken, söz konusu tarihten itibaren aktifte ayrı bir kalem olarak gösterilmeye başlanmıştır (TCMB, 2016: 40-41).

1.2. Pasif Hesaplar

1.2.1. Toplam Döviz Yükümlülükleri

Toplam döviz yükümlülükleri, TCMB'nin döviz finansman kaynaklarını içermekte olup, dış ve iç yükümlülükler olmak üzere iki alt kalemden oluşmaktadır. Dış yükümlülükler, yurt dışı yerleşiklere olan döviz cinsinden yükümlülükleri ifade etmektedir. 2000'li yıllara kadar TCMB'nin döviz rezervleri içinde önemli paya sahip olan, ancak stratejik hedefler doğrultusunda tasfiye kararı alınan işçi dövizleri hesapları olan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları ile SDR tahsisatı nedeniyle IMF'ye olan yükümlülüğünden oluşmaktadır. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları ülkenin döviz ihtiyacı nedeniyle 1976 yılından itibaren açılmaya başlanmış, 2014 yılından itibaren ise tasfiye sürecine girilmiştir. Bu bağlamda 2014 yılından itibaren yeni hesap açılması durdurulmuş, 2015 yılından itibaren ise vadesi dolan hesapların vadesi yenilenmemiş ve vadesiz hesap olarak takip edilmeye ve faiz ödenmemeye başlamıştır (TCMB I-M Sayılı Genelge, Geçici Madde 19). Ayrıca söz konusu hesaplar için 10 yıllık bir zaman aşımı süresi belirlenmiştir.

TCMB'nin döviz cinsinden yurtiçi yerleşiklere olan yükümlülükleri iç yükümlülükler kalemi altında takip edilmekte, kamunun ve bankaların TCMB'deki yabancı para mevduatından oluşmaktadır. Bu kalemin büyüklüğü ülkedeki para ikamesinin (dolarizasyon) da bir göstergesi olabilmektedir. Özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde yerli paranın satın alma gücü düşmekte ve yerli para sırasıyla değer saklama ve değişim aracı olma fonksiyonlarını kaybetmektedir. Böyle bir durumda tasarruf sahipleri tasarruflarının değerini korumak için değerini koruyan rezerv para statüsündeki yabancı paralara yönelmekte ve bankalarda döviz tevdiat hesapları açmaktadırlar. Tasarrufların bankalarda yabancı para cinsinden tutulması neticesinde toplam mevduatlar içinde yabancı para mevduat hesaplarının payının artması para ikamesi süreci olarak nitelendirilmektedir. Bankaların yabancı para cinsinden mevduat toplamaları TCMB'ye yatırılacak zorunlu karşılıkların da yabancı para cinsinden olmasını gerektirmektedir. Bu yatırılan yabancı para zorunlu karşılıklar iç yükümlülüklerde "bankalar döviz mevduatı" kalemi altında izlenmektedir. Dolayısıyla ülkede yaşanan para ikamesinin büyüklüğü bu kalemi artıracaktır.

Bununla birlikte, özellikle 2008 Küresel Ekonomik Krizi sonrasında gündeme gelen geleneksel olmayan para politikaları çerçevesinde 2011 yılından itibaren TCMB tarafından rezerv opsiyon mekanizması (ROM) kullanılmaya başlanmıştır. ROM, bankaların TCMB'de tutmak zorunda oldukları TL zorunlu

karşılıkların belirli bir yüzdesini döviz ve standart altın cinsinden tesis edebilmelerine imkân tanıyan bir uygulamadır. Otomatik dengeleyici olarak çalışması beklenen ROM, sermaye akımlarının yurt içi piyasalarda oluşturduğu döviz kuru oynaklığını düşürmekte ve bu nedenle faiz koridoruna olan ihtiyacı kısmen azaltmaktadır. Sermaye girişlerinin hızlandığı dönemlerde, genellikle yabancı para kaynakların maliyeti TL kaynakların maliyetine göre düşmektedir. Bu durumda, bankalar TL zorunlu karşılıkların daha yüksek bir oranını yabancı para cinsinden tutma eğiliminde olmaktadır. Sermaye girişlerinin yavaşladığı dönemlerde ise tam tersi bir gelişme söz konusu olmaktadır. Bu durum, TL üzerindeki değer kaybetme yönlü baskıyı hafifletirken TL likidite talebini artırmaktadır (TCMB, 2012: 2-3). Sonuç itibarıyla, sermaye girişlerinin yoğun olduğu dönemlerde TL zorunlu karşılıkların bir kısmının yabancı para cinsinden TCMB'ye yatırılabilmesi imkânı iç yükümlülüklerin artmasına neden olmaktadır. Yani iç yükümlülükler sermaye giriş çıkışlarına bağlı olarak da şekillenebilmektedir.

1.2.2. Merkez Bankası Parası

Merkez bankası parası, TCMB'nin TL yükümlülüklerini ifade etmekte olup, sağladığı likiditenin en önemli göstergesidir. MBP, rezerv para ve diğer MBP kalemlerinden oluşmaktadır. Diğer MBP ise açık piyasa işlemleri ve kamu mevduatı kalemlerini içermektedir. Para politikasının etkinliği açısından bilanço içinde MBP kaleminin büyüklüğü oldukça önemlidir. Ayrıca MBP ile para politikası kapsamında önem arz eden rezerv para ve parasal taban gibi temel parasal büyüklüklere de ulaşılmaktadır.

- Rezerv Para = Emisyon + Bankalar Mevduatı + Fon Hesapları + Banka Dışı Kesim Mevduatı
- Parasal Taban = Rezerv Para + Açık Piyasa İşlemleri
- MBP = Parasal Taban + Kamu Mevduatı ya da
MBP = Rezerv Para + Diğer MBP

1.2.2.1. Rezerv Para

Rezerv para, emisyon, bankalar mevduatı, fon hesapları ve banka dışı kesim mevduatından oluşmakta ve piyasalara olan cari yükümlülüğü göstermektedir.

Emisyon, merkez bankası tarafından ihraç edilen (piyasaya sürülen) banknotların toplam tutarını ifade etmekte olup, TCMB Bilançosundaki tedavüldeki banknotlar hesabının analitik bilançodaki karşılığıdır. Piyasaya para sürülmesi ise dolaşımda bulunan banknot miktarını ifade eden emisyon hacmini etkileyen bankacılık işlemleriyle ilgili kavramdır. Emisyon hacminin artması,

merkez bankasının para bastığı ya da daha teknik ifadeyle genişletici para politikası uyguladığı anlamına gelmez. Emisyon hacmi, piyasanın nakit talebine göre belirlenir. Emisyon talebi arttığında, yani insanlar daha fazla para tutmak istediğinde bankalar, merkez bankasının belirlediği faiz oranı üzerinden ve merkez bankasına teminat getirerek merkez bankasından borçlanırlar. O halde emisyon hacmini belirleyen temel unsur, ülkedeki ekonomik faaliyetler olup, iktisadi aktörlerin nakite olan talebidir. Mevsim etkisi, haftanın günleri, maaş ödemeleri, dini bayramlar ve büyüme ve enflasyon oranları nakit talebini artıran etkiler olup, emisyon hacmini artırmaktadır (TCMB, 2013: 15-16).

Bankalar mevduatı, emisyon ile birlikte rezerv para hesabının en önemli kalemidir ve bankaların TCMB nezdindeki TL cinsinden mevduatlarını göstermektedir. Zorunlu karşılıklar bloke hesabı ve serbest mevduat kalemlerinden oluşmakla birlikte, 2005 yılında bankalar lehine yapılan düzenleme ile zorunlu karşılıklar serbest imkân haline getirilmiştir. Bu nedenle 2006 yılından itibaren zorunlu karşılıklar bloke hesabının değeri bilançoda sıfır olarak gözükmektedir. Yani zorunlu karşılık ve serbest imkân ayırımına son verilmiş ve her ikisi de bankalar mevduatı kalemi altında takip edilmeye başlanmıştır. Şayet ülkede para ikamesi süreci yaşanıyorsa mevduat sahipleri TL cinsinden daha az mevduat tutacakları için bankalar da daha az TL zorunlu karşılık tutacak ve bankalar mevduatı düşecektir. Yine ROM ile yapılan işlemler de bu kalemi etkileyebilmektedir. Ayrıca TCMB, para, kredi ve kur politikası çerçevesinde bankalar ile açık piyasa işlemleri, döviz işlemleri gerçekleştirmekte ve reeskont kredileri kullanılmaktadır. Tüm bu işlemlerde kullanılan TL, bankalar mevduatı kaleminde takip edilmektedir. Örneğin kur politikası çerçevesinde TCMB bankalardan döviz alımı gerçekleştirdiğinde aldığı dövizin karşılığını TL olarak bankalar mevduatına yatırır veya bankalara döviz sattığında aldığı TL'yi bankalar mevduatı hesabından çeker. Benzer durum açık piyasa işlemleri çerçevesinde yapılan alım ve satım yönlü işlemler için de söz konusudur. Kısacası TCMB ile bankalar arasında yapılan tüm TL cinsinden işlemlerde bu hesap kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu hesap TCMB'nin para, kredi ve döviz politikalarından etkilenmektedir.

Fon hesapları, TMSF adına TCMB'de tutulan mevduatlar ve çeşitli kararnemelerle açılan Savunma Sanayi Destekleme Fonu, İhracatı Teşvik Fonu, Sosyal yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik fonu vb. diğer fonların TCMB'de tutulan mevduatlarını kapsamaktadır.

Banka dışı kesim mevduatı ise TCMB mensupları, elçilik, vakıf, dernek aracı kurumlar ve finansman kurumlarının mevduatını göstermektedir. Fon hesapları ve banka dışı kesim mevduatının tutarı MBP içindeki payı oldukça düşüktür.

1.2.2.2. Diğer Merkez Bankası Parası

Diğer MBP açık piyasa işlemleri ve kamu mevduatı kalemlerinden oluşmaktadır. Açık piyasa işlemleri, TCMB'nin bankalar ile yaptığı açık piyasa, bankalararası para piyasası ve Swap işlemlerinden ortaya çıkan ve bankalara olan borcunu göstermektedir. Söz konusu kalem bilançonun pasifinde yer aldığı için negatif işaretli değer alması TCMB'nin piyasaya net likidite verdiği; pozitif işaretli olması ise piyasadaki net likidite çektiği anlamına gelmektedir.

Kamu mevduatı ise Hazine, genel ve özel bütçeli idareler, kamu iktisadi kuruluşları, iktisadi devlet kuruluşları, belediyeler ve özel idarelerin TCMB nezdindeki mevduatlarını kapsamaktadır.

2. TCMB ANALİTİK BİLANÇOSUNDAN ELDE EDİLEN TEMEL ORANLAR

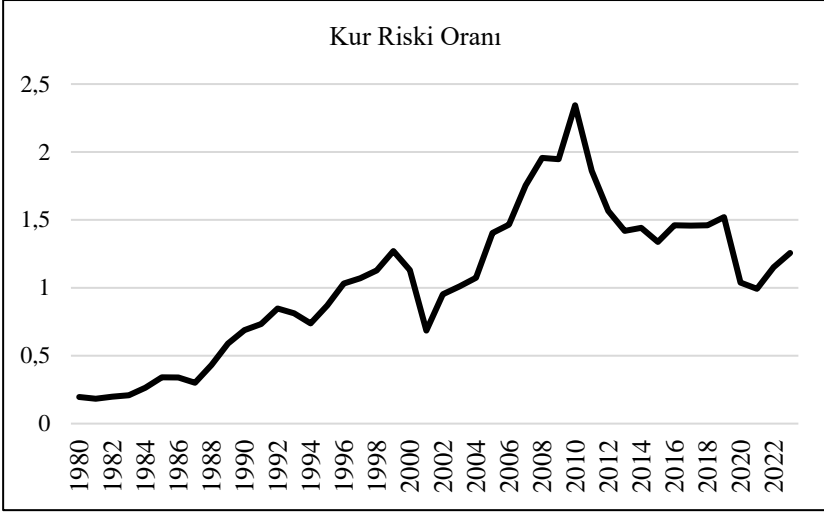
Para politikasının etkinliği için öncelikle merkez bankasının kendi bilanço büyüklüğünü ve kompozisyonu kontrol edebilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede bilançodan hareketle bazı oranlar hesaplanarak bilanço hakkında bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. 1980-2023 dönemi için TCMB Analitik Bilançosu yardımıyla önemli olduğu düşünülen bazı oranlar aşağıda verilmiştir.

2.1. Kur Riski Oranı

Kur riski oranı (KRO) dış varlıkların toplam döviz yükümlülüklerine oranı olup, sağlıklı bir bilançoda dış varlıkların toplam döviz yükümlülüklerinden fazla olması yani kur riski oranının 1'den büyük olması beklenir. Bununla birlikte, bu oran için ideal değer 1 olduğu da ifade edilmektedir (Akgüç, 1993: 123). 1980-2023 dönemine ait TCMB'nin KRO Grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1'den de görüleceği üzere, 1980-2023 dönemde KRO ilk kez 1996 yılında 1'den büyük bir değer almış ve 2000 yılına kadar artmıştır. Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin etkisiyle artan döviz talebinin TCMB tarafından karşılanmasıyla bir taraftan dış varlıklar düşmüş, diğer taraftan yaşanan para ikamesi sürecinin etkisiyle bankalar döviz mevduatları artmıştır. Böylece KRO önemli derecede düşmüştür. 2002 yılından itibaren ters para ikamesi sürecinin başlaması ile birlikte KRO yükselmeye başlamış ve 2010 yılına kadar yükselmiştir. Ancak sonraki süreçte söz konusu oran düşmeye başlamış ve 2021 yılında 1'in altına inmiştir.

Grafik 1: Kur Riski Oranı

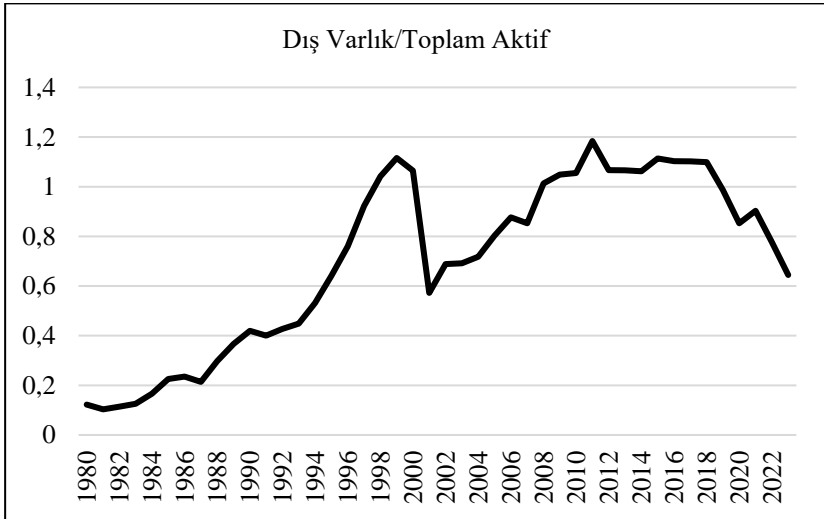

Kaynak: TCMB Analitik Bilanço verileri yardımıyla oluşturulmuştur.

2.2. Dış Varlıkların Toplam Aktiflere Oranı

Toplam aktifler içinde dış varlıkların payının yüksek olması aynı zamanda bilançonun aktif kalitesinin de bir göstergesi olup, sağlıklı bir bilançoda söz konusu oranın yüksek olması beklenmektedir. Dış Varlık/Toplam Aktif oranının 1980-2023 dönemi seyri Grafik 2’de sunulmuştur.

Grafik 2: Dış Varlık/Toplam Aktif Oranı

Kaynak: TCMB Analitik Bilanço verileri yardımıyla oluşturulmuştur.

Grafik 2’den de görüldüğü üzere, bilanço içinde dış varlıkların payı 1999 yılına kadar artmış ve bu nedenle aktif kalitesi yükselmiştir. Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleriyle birlikte hem TMSF’ye hem de kamu kesimine kredi verilmesi bilançoyu büyütmüş; dolayısıyla dış varlıkların bilanço içindeki payının azalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan krizlerle birlikte yaşanan sermaye çıkışları dış varlıkların miktarını düşürmüştür. Ancak 2002 yılından itibaren sağlanan ekonomik istikrarla birlikte sermaye girişinin artması dış varlıkların da artmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca 2001 yılında yapılan değişiklikle kamu kesimine kredi verilmesinin tamamen yasaklanması merkez bankasının bağımsızlığını artırmış ve bilanço üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Bu nedenle bilançonun iç varlık kaynaklı büyümesinin de önüne geçilmiştir. Söz konusu oranın özellikle 2018 sonrası dönemde düşüşe geçtiği ve bilançonun aktif kalitesinin bozulduğu dikkati çekmektedir.

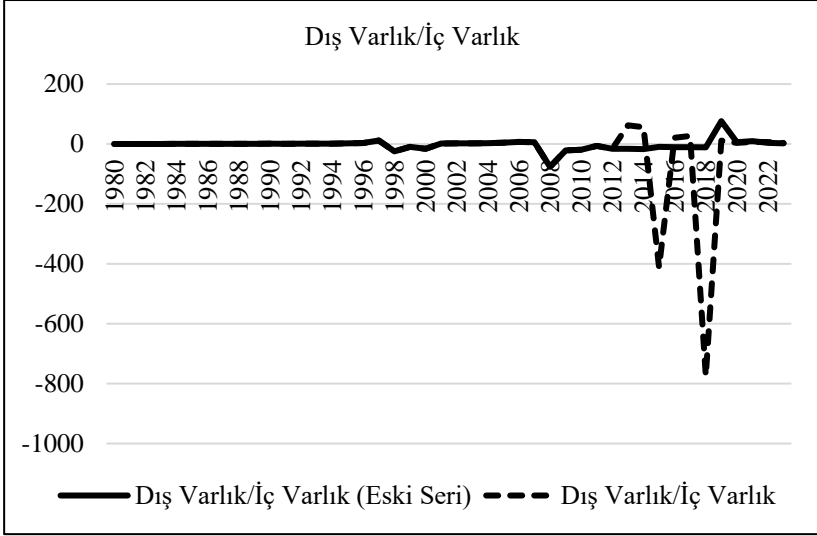
2.3. Dış Varlıkların İç Varlıklara Oranı

Dış Varlık/İç Varlık oranı bilançonun aktif kompozisyonunu ifade etmekte olup, yaratılan yükümlülüklerin hangi varlıktan kaynaklandığını da göstermektedir. Genellikle merkez bankaları fiyat istikrarını sağlamak için ekonomideki likiditeyi yerli para birimi cinsinden açtıkları krediyi yani net iç varlıkları değiştirerek veya döviz alım satımı yaparak ve böylelikle net dış varlıkları değiştirerek gerçekleştirirler. Dış Varlık/İç Varlık oranının değişimi TCMB’nin fiyat istikrarını sağlamak için likiditeyi hangi varlıklarla sağladığını göstermektedir (Ardıç, 2004: 241).

Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, 2013 yılına kadar değerlendirme hesabı iç varlıklar kalemi içinde takip edilirken, 2013 yılı sonrasında bilançonun aktifinde ayrı bir kalem olarak takip edilmektedir. Dış Varlık/Toplam Aktif oranının 1980-2023 dönemi değerleri Grafik 3’te sunulmuştur. Değerleme hesabının kaydedilmesine yönelik değişikliğin iç varlıklar üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılması amacıyla dış varlıkların 2013 sonrası aldığı değerler iç varlıklara eklenmiş ve böylelikle eski seri de devam ettirilmiştir. Grafik 3’te her iki şekilde elde edilen seriler sunulmuştur.

Grafik 3’ten de görüleceği üzere 1998-2000 yılları arasında rezerv artışı ve kurlardaki yükselişin lehte değerlendirme farklarını artırmasıyla iç varlıklar eksiye dönmüş ve bunun sonucunda bu oran azalmıştır. 2000 yılında uygulanan para programı çerçevesinde kur artışlarının sınırlandırılması sonucu lehte değerlendirme farkı azalmış ve böylelikle iç varlıklar artmıştır. 2001 yılında açık piyasa işlemleri çerçevesinde alınan DİBS’lerin iç varlıkları artırması sonucu bu oran tekrar artıya geçmiştir.

Grafik 3: Dış Varlık/İç Varlık Oranı

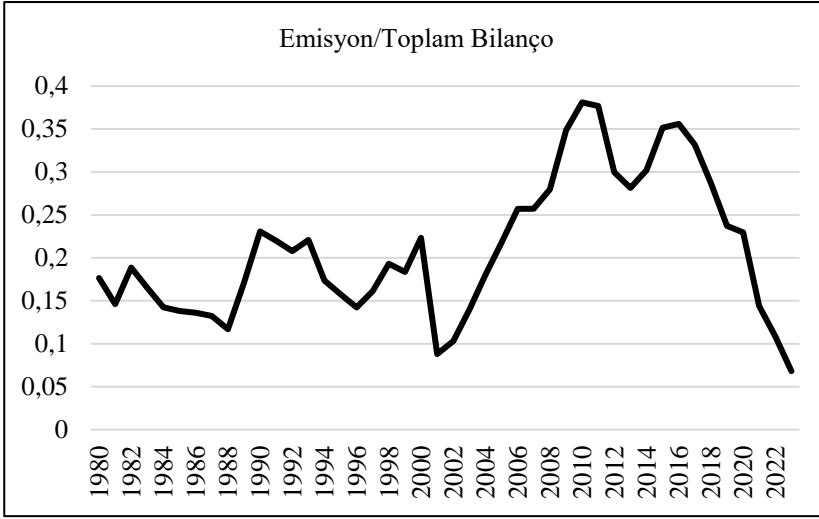

Kaynak: TCMB Analitik Bilanço verileri yardımıyla oluşturulmuştur.

2.4. Emisyon/Toplam Pasif

Bu oran toplam bilanço içinde emisyonun payını göstermektedir. Toplam bilanço içinde emisyonun payının yüksek olması para politikasının etkin olduğuna işaret etmekte olup, arzulanan bir durumdur. Emisyon merkez bankasının doğrudan kontrolü altında olan bir kalem olmakla birlikte, TCMB'nin likidite yaratma yeteneğinin sadece bir kısmını yansıtmaktadır. 1980-2023 dönemine ilişkin Emisyon/Toplam Pasif oranının seyri Grafik 4'te sunulmuştur.

Grafik 4: Emisyon/Toplam Pasif Oranı

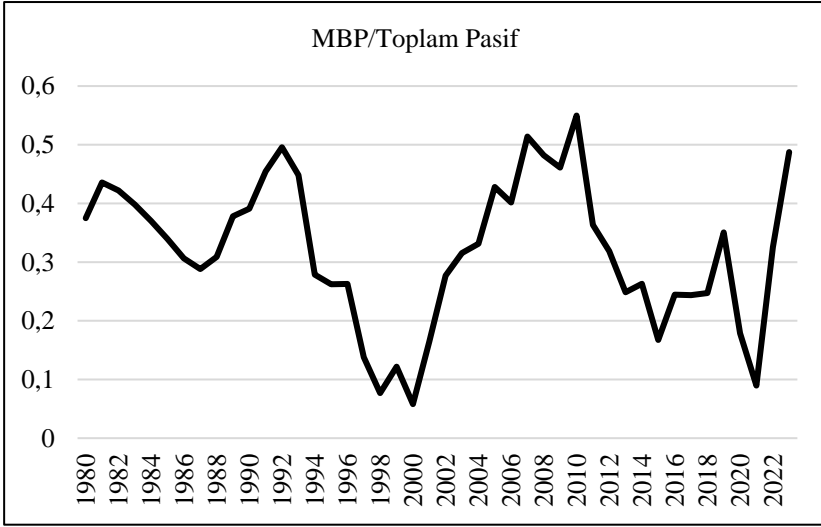
Kaynak: TCMB Analitik Bilanço verileri yardımıyla oluşturulmuştur.

Emisyon ile para politikasının şekli arasındaki ilişki TL'nin tercih edilebilirliği üzerinden kurulduğunda, özellikle para ikamesinin yaşandığı dönemlerde bilanço içindeki emisyon oranının düştüğünü; ters para ikamesinin yaşandığı dönemlerde ise arttığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda 2002 yılından itibaren artış eğiliminde olan bu oran, son dönemde enflasyonun etkisi ve düşük faiz politikasının da etkisiyle para ikamesi sürecinin yeniden canlanmasına neden olmuş ve emisyonun bilanço içindeki payı giderek düşmeye başlamıştır.

2.5. Merkez Bankası Parası/Toplam Pasif Oranı

Bu oran TCMB'nin yarattığı paranın bilanço içindeki payını göstermekte olup, merkez bankasının para politikasını yönlendirmede esnekliğini ifade etmektedir (Yardımcı, 2006: 167). Merkez bankasının etkin bir para politikası izleyebilmesi için bilanço içinde kendi bastığı para birimi cinsinden yükümlülüklerinin yüksek olması gerekmektedir. Aksi bir durumda, yani döviz yükümlülüklerinin bilanço içindeki payının fazla olması halinde merkez bankasının pasif kompozisyonunu değiştirerek para politikası uygulamasını güçleştirmektedir. 1980-2023 dönemine ilişkin MBP/Toplam Pasif oranının seyri Grafik 5'te sunulmuştur.

Grafik 5: MBP/Toplam Pasif Oranı

Kaynak: TCMB Analitik Bilanço verileri yardımıyla oluşturulmuştur.

Grafik 5'ten de görüleceği üzere, MBP'nin bilanço içindeki payı dalgalı bir seyir izlemektedir. Genellikle likidite ihtiyacının açık piyasa işlemleri ile sağlandığı dönemlerde bu oran düşerken, likiditenin çekildiği dönemlerde yükselmektedir. Bu bağlamda 2001 yılında yapılan bankacılık operasyonu ve IMF'den kullanılan kaynağın etkisi ile artan likidite fazlasının açık piyasa işlemleri yoluyla çekilmesi sonucu bu oran artmıştır. Son dönemde açık piyasa işlemleri ile piyasaya para sürülmesi neticesinde oran düşmüştür. Ancak 2023 yılında açık piyasa işlemleri il piyasadan likidite çekilmeye başlanmıştır.

SONUÇ

Tüm işletmeler gibi merkez bankaları da bilançolar yayınlılar. Merkez bankalarının parasal yetki kurumu olması onların bilançolarını sıradan bir bilanço olmaktan çıkararak tüm iktisadi aktörler tarafından takip edilen bir bilanço haline getirir. Çünkü bilançodaki gelişmeler uygulanan para politikasına da ilişkin bilgiler vermekte ve böylelikle faiz, döviz kuru, enflasyon, beklentiler, krediler vb. temel makroekonomik değişkenleri etkileyebilmektedir. Merkez bankalarının para basma yetkisini elinde bulundurması ve hükümetlerin mali ajanı ve haznedarı olması gibi görevler üstlenmesi gibi nedenler merkez bankası bilançolarının diğer işletme bilançolarından teknik olarak farklılaşmasına neden olmaktadır.

Merkez bankası bilançosunun kolay takip edilebilmesi için ana bilançodaki bazı kalemler netleştirilerek ve sadeleştirilerek sunulmaktadır. Nitekim

TCMB’de bu amaçla TCMB Analitik Bilançosu düzenlemekte ve günlük olarak yayımlamaktadır. Bu bilançodan hareketle çeşitli oranlar hesaplanmakta ve bu oranlar yardımıyla ekonomik durum ve para politikasının esnekliği ve etkinliği hakkında yorumlar yapılabilmektedir. Ancak her şeyden önce merkez bankasının kendi bilanço büyüklüğünü ve kompozisyonunu kontrol edebilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda araç bağımsızlığı ve kamuya kredi açılmasının önlenmesi gibi uygulamalar TCMB’nin kendi bilançosunu kontrol etme gücü kazanmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra sağlam bir bilanço için aktifler içinde dış varlıkların oranının; pasifler içinde de bankanın kendi bastığı para birimi cinsinden yükümlülüklerin oranının yüksek olması beklenmektedir. Ayrıca dış varlıkların miktarı ve toplam döviz yükümlülüklerine oranının yüksek olması da arzu edilen bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (1993). Merkez bankası bilançolarının irdelenmesi, *Merkez bankası ve finans sektörü*. (pp. 121-140). İstanbul: İstanbul Mülkiyeliler Vakfı.
- Ardıç, H. (2004). 1994 ve 2001 krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bilançosunda yarattığı hareketlerin incelenmesi. Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü.
- Cinel, E. A. (2015). Türkiye’de döviz rezervleri yeterli mi? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 131-144.
- Garcia, P. ve Soto, C. (2004). Large hoarding of international reserves: are they worth it?, Central Bank of Chile Working Paper, 299. Central Bank of Chile.
- IMF (2000). Debt and reserve related indicators of external vulnerability. March 23. <https://www.imf.org/external/np/pdr/debtres/debtres.pdf>
- Öztürk, N. (2011). Para banka kredi. Ankara: Ekin Yayınevi.
- Rodrik, D. ve Velasco, A. (1999). Short-term capital flows. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 7364.
- Serdengeçti, S. (1999). TC Merkez Bankası vaziyeti ve anlamı. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Summers, L. H. (2006). Reflections on Global Account Imbalances and Emerging Market Reserves Accumulation, L. K. Jha Memorial Lecture, Reserves Bank of India, Mumbai.
- TCMB (2006). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bilançosu açıklamalar, rasyolar ve para politikası yansımaları. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2012). Bülten. 28. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2013). Türkiye’de banknot basımının tarihçesi banknot üretim süreci ve emisyon politikaları. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2014). 2015 yılı para ve kur politikası, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2016). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bilançosu ve analitik bilanço-örnek uygulamalar ve bilanço yansımaları, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (2018). 100 soruda merkez bankacılığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- TCMB Kanunu, 14.01.1970, Kanun No: 1211
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası I-M Sayılı Genelgesi, 03.07.1991, Resmi Gazete No: 20918

- Triffin, R. (1946). National central banking and the international economy, *The Review of Economic Studies*, 14(2). 53-75.
- Wijnholds, J. O. de B. ve Kapteyn, A. (2001). Reserve adequacy in emerging market economies. *IMF Working Paper*, No.143.
- Williamson, J. (1973). International liquidity: a survey, *The Economic Journal*, 83(331), 685-746.
- Yardımcı, P. (2006). Merkez bankası bilanço kalemlerinin para politikalarını yönlendirmedeki rolü, *Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11, 156-170.

Bölüm 27

KOLEKTİF ZEKANIN İŞ DÜNYASINDA YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. İsmail BAKAN¹
Arş. Gör. Kevser ÖZYAŞAR²

GİRİŞ

“Hepimiz çok farklıyız çünkü hepimizin farklı zeka kombinasyonları var. Bunu fark edersek dünyada karşılaştığımız birçok sorunla uygun şekilde başa çıkma şansımız olacağını düşünüyorum.” Howard Gardner.

İşletmelerin başarılı olması ve/veya hayatta kalabilmesi için değişikliklere ve gelişmelere rehberlik edecek bir bağlamın geliştirilmesi ve benimsenmesi önemlidir. Organizasyonlar ve işletmeler kalabalıkların gücünü keşfettikçe kolektif zeka son yıllarda çok daha ilgi görmeye başlamıştır. Birçok kuruluş kolektif zeka olarak adlandırılan bu gücü kullanmanın yollarını aramaktadır (Vivacqua ve Borges, 2010:1). Kolektif zeka kapsamında bireylerin birlikte nasıl çalıştığını anlamak birkaç yüzyıl boyunca sosyal bilimlerin temel kaygısı olmuştur (Mulgan 2018:16).

Bir işletmenin başarısı kolektif işleyişinin kalitesine bağlıdır. Bu, kaçınılmaz zorlukla karşı karşıya kalan işletme profesyonellerinin işbirliği içinde birlikte çalışmasını ve özellikle yüksek ekonomik riskler göz önüne alındığında, işbirliği içinde çözümler aramasını gerektirir. Bouvard ve Suzanne (2016), bireylerin yeteneklerini en iyi şekilde birleştirmenin, takım çalışmasını geliştirdiğini belirtmektedir. Gelişen kolektif zekanın dönüşümleri, iş dünyasında karşılaşılacak ve katlanarak artan zorlukların çözümünün önemli bir bölümünü oluşturduğunu ifade etmektedir.

Ekipler karar vermek, sorunları çözmek, farklı fikirler oluşturmak ve görevleri tek başına çalışan herhangi bir kişiden daha etkili ve verimli bir şekilde yürütmek için kolektif zekadan istifade edebilirler (Kushnick, 2016:934). İşyerindeki kolektif zeka bir kuruluştaki bireylerin çeşitli becerileri arasındaki etkileşime dayanan bir grup yönetsel uygulama ve davranışlardan oluşmaktadır. Bu sadece ekip üyelerinin çeşitli becerilerinin varlığının farkında olmak değil aynı

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-mail: ibakan63@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8644-8778

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-mail: kevserozyasar@gmail.com ORCID: 0000-0002-3682-7574

zamanda onları anlamak ve en iyi şekilde faydalanmayı öğrenmekle ilgilidir. İşletmeler için çeşitlilikten meydana gelen grup dinamikleri; aynı zamanda entelektüel kaynaklara yapılmış bir yatırım stratejisi olarak görülmektedir (Bronckart, 2016).

Kolektif zeka ilkeleri bugün sosyoloji, işletme yönetimi, bilgisayar bilimi ve iletişim gibi birçok disiplinde uygulanmaktadır. Kolektif zekanın uygulanması bireylerin işbirliği ve paylaşımından yararlanmayı amaçlamaktadır. Öte yandan kolektif zeka, işletmelerde değer yaratma açısından da önemli bir rol oynamaktadır (Secundo vd., 2016). Kolektif zeka, bireylerin davranış ve becerilerini kullanarak değişim ve gereksinimlere göre farklı vizyon geliştirmesini sağlamaktadır (Bouvard ve Suzanne, 2016). Grup zihni veya ilişki alan; farklı bilgi ve deneyimlerini birleştiren bireylerin kolektif yaratıcılığı ortaya çıkarmasıyla meydana gelmektedir (Dilts, 2016:98). Bu noktada işletmenin/liderin; grup üyelerinin becerileri ve işbirliğine karşı tutumları önemlidir. Tamamı yetenekli üyelere sahip gruplar bile radikal olarak farklı performans seviyelerine sahip olabilmektedirler. Sosyal psikoloji, örgütsel davranış ve endüstriyel psikoloji gibi alanlarda önemli çalışmalar, grup performansını öngören çeşitli faktörlerin olduğunu göstermektedir (Hackman 1987; Johnson ve Jundt, 2005; Larson, 2010 akt. Woolley vd., 2015:420).

Alag (2009), belirsizlik ve sorunlar karşısında bir işletmede kolektif zekanın koşullarının sağlanması durumunda küçük bir grup uzmandan daha iyi sonuçlar elde edileceğini belirtmektedir. Bu faktörlerden bazılarını; görüşlerini belirtmekten korkmamaları, birbirinden farklı görüşleri olan bireylerin bir araya getirilerek etkileşim oluşturulması, çeşitliliğin sağlanması ve bireylerin karar verme sürecine dahil edilmesi şeklinde ifade etmektedir. Kolektif zekanın ampirik kanıtlarına rağmen kolektif zeka üzerine yapılan araştırmalar hala bebeklik döneminde ve çözümlenmesi gereken soruları beraberinde getirmektedir (Chikersal vd., 2017:875).

Bu kitap bölümünün amacı işletmeler için önem arz eden bu konuyu çeşitli bakış açıları ile ele alarak kolektif zeka kavramının ne olduğu, özellikleri, işletmelerde kolektif zeka kültürünün geliştirilmesi için neler yapılabileceği vb. önemli konulara değinmektir.

1. KOLEKTİF ZEKA NEDİR?

Literature bakıldığında kolektif zekayı tanımlayan birden fazla tanım olduğu görülmektedir. Hiltz ve Turoff (1978), kolektif zekayı “karar aşamasında, bir grubun herhangi bir üyesinden daha iyi bir karar verme yeteneği” olarak tanımlamaktadırlar. Smith (1994), “bir grup insanı bağımsız ajanlardan ziyade bir grup zihniyle çalışan tutarlı akıllı bir organizma” olarak tanımlamaktadır. Levy

(2012), “sürekli olarak gelişen gerçek zamanlı olarak koordine edilmiş ve becerilerin etkili bir şekilde seferber edilmesini sağlayan, evrensel olarak dağıtılmış bir zeka biçimi” olarak tanımlamaktadır (Malone ve Bernstein, 2015).

Genel olarak “kolektif zeka” terimini kullananlara ek olarak birçok alandaki yazarlar, yakından ilişkili kavramlardan bahsetmişlerdir. Örneğin psikologların, kalabalık psikoloji (Tarde, 1890) kalabalık zihni (Le Bon, 1895; Freud, 1922) kolektif bilinçsiz (Jung, 1934) dahil olmak üzere 1800'lerden beri benzer kavramlar hakkında söylemleri olmuştur. Emile Durkheim (1893) grup dayanışmasına yol açan ortak inançlar ve değerler için “kolektif bilinç” terimini kullanmıştır. Birkaç yazar “dünya beyni” (Wells, 1938) “gezegensel zihin” (Teilhard de Chardin, 1955) ve “küresel beyin” (Russell, 1983; Bloom, 2000) gibi terimleri kullanarak küresel ölçekte kolektif zeka biçimlerinden bahsetmişlerdir (Woolley vd., 2015:420).

Kolektif zeka yeni bir fenomen değildir ve yıllardır farklı disiplinlerin (biyoloji, sosyal bilimler, mühendislik, bilgisayar bilimi vb.) odak noktasında olmuştur. Yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım kolektif zekaların köklerini evrimsel süreçlere kadar takip eder ve gruplar halinde zekayı ifade eder (Leimeister, 2010:245). Kolektif zeka, bireysel kısımdan daha büyük bir şey olan, sinerji yaratmak için işbirliği yapan birey gruplarını içerir (Malone vd., 2009:2; Castelluccio, 2006). Geniş anlamda kolektif zeka, bireylerin işbirliği ve rekabetinden ortaya çıkan grup zekasıdır. 'Kolektif' terimi aynı tutumlara veya bakış açılarına sahip olması gerekmeyen bir grup bireyi tanımlar ancak belirli bir soruna çözüm bulmak için birlikte çalışırlar (Secundo vd., 2016).

Kolektif zeka, bir grup insanın karmaşık bir bağlamda hedeflere ulaşmak için işbirliği yapma kapasitesi olarak ifade edilebilir (Suárez Valencia vd., 2015). Aynı zamanda bir grubun çok çeşitli problemleri çözme yeteneğidir (Tomprou vd. 2021). Belirli bir grubun çok çeşitli farklı görevlerde bile iyi performans gösterme yeteneğine odaklanmaktadır. Bu yeteneğe grubun kolektif zekası denilmektedir (Woolley vd., 2015). Kolektif zeka, bir ekibin verimliliğini optimize etmek için yararlı bir araçtır. Farklı ekip üyelerinin tüm bilgi ve becerilerini entegre etmek ve kullanmak ekibin yeteneklerinin gelişmesini sağlar. Bu sadece her insanın güçlü yönlerinden yararlanmalarına izin vermekle kalmaz aynı zamanda bireyleri karar vermeye dahil ederek ve becerilerinin tanınmasını sağlayarak ve değer vererek bireyin motivasyonunun da güçlü bir şekilde artırılmasını sağlar. Ayrıca işletme içi bireylerin farklı beceri ve deneyimlerden yararlanmak belirli sorunların dış kaynak kullanımına başvurmadan dahili olarak çözülmesini ve dolayısıyla ek maliyetlerden ve zamandan tasarruf etmekten kaçınılmasını sağlar. Kolektif zeka her bir kişinin verimliliğini ve bir bütün olarak

ekibin verimliliğini optimize etmek için daha iyi yetenek yönetimi performansı gösterir (Bronckart, 2016).

Kolektif zeka, işletmenin kültürü, inançları, becerileri, iletişim yöntemleri, organizasyonu ve işleyişi üzerinde etkisi olan önemli davranışsal değişiklikleri içerir. Aynı zamanda çelişkili görüşleri, yaratıcı fikirleri ve bütünsel bir yaklaşımı gerektirir (Chen, 2007). Aslında özünde kolektif zeka fikri işletmenin/yönetim seviyesinin kontrol kaybı riskini kabul ederek esneklik, reaktivite ve değer yaratarak yenilikleri ve bilinmeyenleri karşılama kapasitesidir. Bu yöntem her bireyin farklılıklarını ve zekasını birbirine bağlayarak kuruluşların yansıma ve kolektif eylem yoluyla beklenmedik olaylarla yüzleşmelerini sağlar. Böylelikle zorluklar ve krizler ortak bir hedef arayışında birlikte çözülür. Kolektif zeka birlikte stratejiler oluşturmak ve kolektif performanslar geliştirmek için beceri ve bilginin sinerjisine güvenen ilişkiyel bir yaklaşımdır (Bronckart, 2016). Kolektif zeka, bireylerin bilgi, deneyim ve fikirlerinden beslenir ve birbirlerinin becerilerini, deneyimini ve hayal gücünü tamamlayarak sinerjikleştirilmesini sağlar (Dilts, 2016:43).

Büyük insan gruplarının katılımı bazen tek bir bireyin başarabileceğinin üstünde ve ötesinde sonuçlar üretebilir (Vivacqua ve Borges, 2010:1). Bir grubun çok çeşitli görevleri yerine getirme kapasitesi olan kolektif zeka, başarılı işbirliğinin kilit faktörüdür. Grup kompozisyonu, özellikle çeşitlilik ve kapsayıcılık, kolektif zekanın tutarlı öngörücüleridir ancak etkilerinin altında yatan mekanizmalar hakkında hala sınırlı bilgiye sahip olunduğu söylenebilir (Chikersal vd., 2017:873).

Kolektif zeka işlevi daha çok bir fraktal veya sınır ağı gibi işlev görür: ekibin her üyesinin veya grup etkilerinin katkısı üretken ve sıklıkla öngörülemeyen şekilde diğer üyelerin bilgisini ve yetkinliğini artırır ve geliştirir. Kolektif zeka bu ağların sınırlarının ötesinde ölçeklenebilirlik, çeşitlilik ve esneklik sağlayarak sosyal olarak inşa edilmiş birlikte yaratmayı mümkün kılar (Mollick ve Rob, 2016).

2. KOLEKTİF ZEKA EKOSİSTEMİ VE ÖZELLİKLERİ

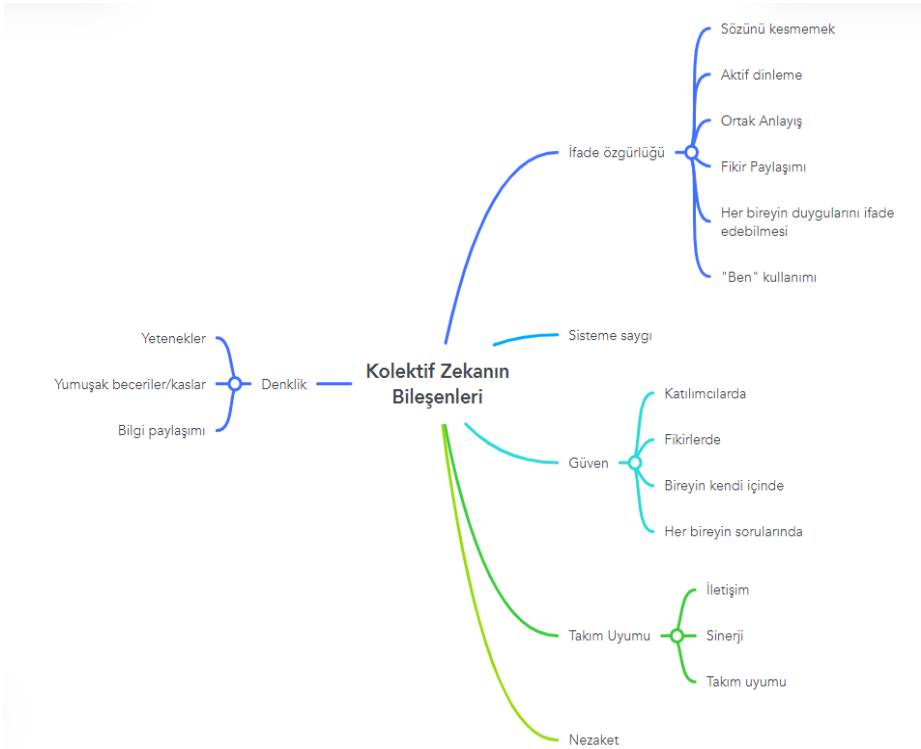
“Her biri benzersiz bağımsız bireyleriz ve aynı zamanda daha büyük sistemin bir parçasıyız.” (Dilts, 2016:54).

Kolektif zeka bireyleri daha etkili bir eylemi mümkün kılmak için görme, analiz etme, hatırlama ve geliştirme gibi farklı yetenekleri bir araya getirir. Kuruluşlar veya toplumlar arasında bu farklı yaklaşımlar kültürler ve örgütsel yöntemler gerektirir (Mulgan, 2018:35).

Kolektif zeka, bir grup veya topluluğun bir araya gelerek daha iyi ve daha yaratıcı sonuçlar elde etmek için işbirliği yaptığı bir süreçtir. Kolektif zekayı

oluşturan temel bileşenlere bakıldığında; literatürde farklı tanımlar olduğu görülse de genel olarak bireylerin bilgi ve deneyimleri, etkileşim ve iletişim yeteneği, karar verme süreçleri, yaratıcılık, inovasyon ve problem çözme kabiliyeti, güven ve işbirliği, liderlik ve koordinasyon, çeşitlilik ve kapsayıcılık, işbirliği ve ekip çalışması, esneklik ve adaptasyon, kapsamlı bilgi ve perspektif, eleştirel düşünce ve analiz etme, karar verme yeteneği başlıkları dikkat çekmektedir (Woolley, 2010; Dilts, 2016; Bronckart, 2016).

Kolektif zeka görev önemini paylaşan güçlü bir duygudan kaynaklanır. Bu gruplardaki insanlar karşılıklı bir amaca sahiptir. Başkalarına fayda sağlamak için ortak bir vizyonun hizmetinde bir araya gelen bireyler, kendinden daha büyük bir şeye bağlılık göstererek daha üretken ve aktif olurlar. Bu bağlılık açık iletişim, karşılıklı güven, saygı ve merak ile beslenir. Mevcut projeler üzerinde çalışırken liderin/yöneticinin de profesyonelliği ile birlikte sinerji ortaya çıkar. En nihayetinde artan motivasyon, performans ve tatmin duygusu meydana gelir (Dilts, 2016:60).

Şekil 1. Kolektif zeka yönetiminin bileşenleri

Kaynak: Veronique Bronckart, 2016:13, yazarlar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bouvard ve Suzanne (2016), kolektif zekanın sağlıklı işleyişi için şu özelliklere değinmektedir: insanlar arasında işbirliği sağlanması, daha iyi risk yönetimini ve eski alışkanlıklara karşı mücadele edilmesi. Aynı zamanda, bilgi yönetiminin dolaşımı ve kalitesi, yaratıcılık ve yenilik; yetenek yönetimi ve yeteneği elde tutma; psikososyal risklerin azaltılması, bir vizyonun kurulması ve uyarlanmasıdır. Bunların hepsi genel olarak işletmenin rekabet gücüne doğrudan faydalıdır.

Mevcut araştırmalar, grup kolektif zekasının hem aşağıdan yukarıya hem de yukarıdan aşağıya süreçlerden meydana geldiğini göstermektedir. Aşağıdan yukarıya süreçler; grup işbirliğine katkıda bulunan faaliyetleri içermektedir. Yukarıdan aşağıya süreçler ise; kolektif davranışları, koordinasyon ve işbirliğinin kalitesini artıracak (veya uzlaştıracak) grup yapılarını, normları ve rutinleri içermektedir (Woolley vd., 2015:421).

Kolektif zeka, her bir parçadan daha büyük bir şey olan sinerji yaratmak için işbirliği yapan birey gruplarını içerir (Castelluccio, 2006; Lane, 2010:11). Kolektif zeka, bir topluluğun işbirliği ve yenilik yoluyla daha verimli problem çözme ve entegrasyona doğru gelişme kapasitesi olarak görülebilir (Pór, 1995). Yetkinliklerin etkili seferberliği ile gerçek zamanlı olarak koordine edilir (Lévy, 2012).

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) 2006 yılında aşağıdaki tanımı sağlayan özel bir araştırma merkezi (kolektif zeka merkezi) oluşturarak, kolektif zekaya olan ilgiyi bir araştırma alanı olarak kurumsallaştırmıştır (Malone, 2020). MIT'in araştırmacıları farklı kolektif zeka sistemlerinde çeşitli şekillerde birleştirilmiş, küçük bir yapı taşları seti belirlediler. Biyolojiden bir benzetme kullanılarak bu yapı taşlarına kolektif zeka sisteminin "genleri" denilmiştir. Bireysel organizmaların geliştiği genler gibi bu organizasyonel genler kolektif zeka sistemlerinin inşa edildiği temel unsurlardır. Spesifik bir kolektif zeka örneği ile ilişkili genlerin tam kombinasyonu, bu sistemin 'genomu' olarak görülebilir (Malone vd., 2010). Bu yapı taşlarını sınıflandırmak için dört soru tanımlanmıştır: (1) Ne yapılıyor? (2) Bunu kim yapıyor? (3) Neden yapıyorlar? (4) Nasıl yapılıyor? (Secundo vd., 2016). Bu soruları cevaplamak kolektif zeka sistemini oluşturan temel parçaları oluşturur ve kolektif zeka iş modelinin geliştirilmesi için bir yapı sağlar. Malone vd. (2009), kolektif zekanın unsurlarını her sistemin benzersiz DNA'sını oluşturan bir dizi yapı taşı veya genler olarak tanımlamaktadır (Lane, 2010:54).

Tablo 1. Kolektif zeka sistemlerinin genleri veya yapı taşları

SORU	GEN	NE ZAMAN FAYDALIDIR (VEYA TANIMI)
KİM	Topluluk	Tanımlanamayan bir grup insanı ifade eder.

	Hiyerarşi	Hiyerarşik organizasyonu temsil eder.
NEDEN	Dışsal motivasyon	Belirli bir amaca ulaşmak için faaliyet gerçekleşir.
	İçsel motivasyon	Görev ilgisini çektiği için veya zevk aldığı için bir faaliyet gerçekleştirilir.
NASIL - OLUŞTUR	Toplama	Kalabalık üyeleri bireysel öğeler yaratır.
	Yarışma	Bazı öğelerin kazanan olarak seçildiği koleksiyondur.
	İş birliği	Kalabalık üyeleri, katkılar arasında önemli bağımlılıklara sahip ortak bir proje üzerinde çalışmaktadır.
NASIL- KARAR VER	Grup kararı	Kalabalık üyelerinin kararları, tüm kalabalık üyeleri için geçerli olan tek bir karar oluşturacak şekilde toplanmıştır.
	Oylama	Bireysel görüşlerin oy sayımı ile toplandığı grup kararıdır.
	Ortalama	Bireysel görüşlerin ortalama puanlarla toplandığı grup kararıdır.
	Uzlaşma	Tartışma yoluyla ulaşılan grup kararı vardır.
	Pazar tahmini	Piyasa fiyatlarının olay kararlarının olasılıklarının tahminleri olarak yorumlandığı spekülatif yapay pazar
	Bireysel kararlar	Kalabalık üyelerinin kararları birleştirilmez.
	Pazar	Kararda bir tür resmi değişim söz konusudur.
	Sosyal ağ	Kalabalık üyeleri, örneğin kalabalık üyeleri arasında güven ve bilgi transferinin geliştirilmesine izin veren bir ilişki ağı oluşturur.

Kaynak: (Salminen, 2014:68) yazarlar tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır.

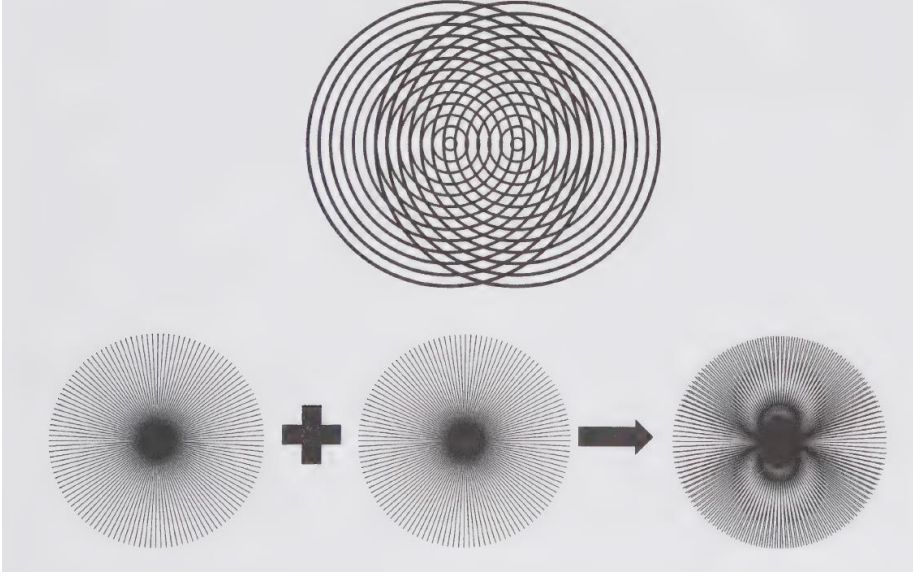
Bouvard ve Suzanne, (2016), ise bileşenlerin içine liderliği de ekleyerek kolektif zekayı şu şekilde formüllemiştir:

Bireysel Nitelikler × Liderlik = Bireysel Niteliklerin Sinerjisi = Kolektif Zeka

Bu formülden, takımdaki bireyin demografik özellikleri, deneyimleri ve fikirleri ancak doğru liderlikle bir araya gelirse, anlamlı bir sinerji ve kolektif zeka meydana gelebileceğini anlamak mümkündür.

Sinerji iki veya daha fazla bireyin, bir şey üretmek, karar vermek ve sonuçlandırmak için birlikte çalıştığında ortaya çıkar. Kelime tam anlamıyla "birlikte çalışmak" anlamına gelir. Örgütsel davranış bağlamında sinerji bir grubun yeteneğidir. Grubun zekasının, en iyi bireysel üyesinden bile daha iyi performans göstermesidir. Sinerji bir bilgi alışverişi gerektirir. Yetenekleri içeren

ve genişleten üretim ve sonuç için bilgiler sinerji için gereklidir. Sinerji, girişim hamleleri ve başarılı olmak için açıkça gereklidir (Dilts, 2016:46). Lévy'ye (2012) göre kolektif zeka demokratikleşme için önemlidir çünkü bilgiye dayalı kültürle bağlantılıdır ve kolektif fikir paylaşımı ile sürdürülür.

Şekil 2. Moiré diagramları **Kaynak:** Dilts, Robert B., 2016:49.

Sinerji, bir sistemdeki farklı unsurlar arasındaki etkileşimlerden yeni bir şey ortaya çıktığında oluşur. Karmaşık desenler nispeten basit etkileşimlerin bir kombinasyonundan kaynaklanabilir. Yukarıdaki diyagramlarda gösterildiği gibi, diğer iki görsel desenin örtüşmesinden kaynaklanan Moiré modelleri, ortaya çıkmanın bir örneğidir. Sistem teorisyeni Gregory Bateson, “İki tekrarlayan sistem birleştirildiğinde, üçüncüsü mutlaka üretilir” şeklinde belirterek, ortaya çıkmanın temel ilkesini: “1 + 1 = 3'tür” şeklinde yorumlamıştır (Dilts, 2016:49).

Genel olarak bakıldığında; kolektif zekanın özelliklerini; çeşitliliği ve kapsayıcılığı ön plana koyarak, farklı bireylerin/zihinlerin ortak amaç/hedef için, durumları analiz etmek, geliştirmek, mevcut sorunlara çözüm önerileri oluşturmak şeklinde ifade etmek mümkündür. Tabii bunların yapılabilmesi için, iletişim kabiliyeti, yönetim, iş birliği ve adaptasyon, esneklik vb. özellikler dikkat çekmektedir.

3. KOLEKTİF ZEKAYI ANLAMAK. KOLEKTİF ZEKA NEDEN ÖNEMLİDİR?

“Kendini okyanusta bir damla sanma. Bir damlanın içinde kocaman bir okyanussun.”

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

Geçtiğimiz birkaç yıl kolektif zekadaki araştırmaların popülaritesinde ve olgunluğunda önemli bir artış görülmüştür. Nörobilim, ekonomi ve biyoloji de dahil olmak üzere birçok disiplin birey gruplarının toplu olarak nasıl akıllı şeyler yapabileceğini anlamada temel atılımlar yapmaktadır. (Malone ve Bernstein, 2015).

İnsanları anlamak esastır, çünkü bu heterojenlik -çeşitlilik- temelinde bireyler arasındaki ilişkilerin kalitesini daha iyi anlama meselesidir. İşletmelerin kar amacı güderken, insan sermayesini geliştirmesi ihmal edilen konudur (Bouvard ve Suzanne, 2016). Oysa birçok fikir başka bir zihne nakledildiğinde daha iyi büyür. (Dilts, 2016:92). Bu sebeple, kolektif zekayı oluşturmak ve/veya seviyesini artırmak oldukça önemlidir.

İşletmelerde kolektif zeka gelişirse; performans gelişimine katkıda bulunur, yaratıcı çözümler ölçeklenebilir, büyümeyi büyük ölçüde destekler, inovasyon ve esneklik için yeni fikirler gelişmesini sağlayarak iç girişimciliği destekler, karar verme sürecinin gelişmesini teşvik eder (Dilts, 2016:64). Bir organizasyonda kolektif zeka kararların, çoğunluk tarafından verildiği demokratik bir şirketin oluşturulmasını sağlar. Öte yandan, ekipteki bireylerin bilgi, beceri ve fikirlerindeki tüm çeşitliliği yapıcı ve etkili bir şekilde birleştirmek için değerlemeyi içeren yönetim tarzı oluşmasını sağlar (Bronckart, 2016).

İşletmelerin, ekibi/takımı motive eden ve bireylerin sürece dahil edilmesini teşvik eden ortak bir vizyon yaratması güçlü bir yetenektir. Mural Collab Trends raporu (2023), işbirliği tasarımı odaklı çalışanların, sadece çalışmalarıyla ilgilenmekle kalmadığını aynı zamanda daha mutlu olduklarını belirtmektedir. Aynı raporda, takım güveni olmaması ve zayıf işbirliğinin olmasından dolayı çalışanlar memnuniyetsizliklerini dile getirmektedirler. Corel tarafından yapılan 2022 araştırmasına göre kurumsal çalışanların % 41'i zayıf işbirliği yönetimi nedeniyle işlerini bırakmayı düşünmektedir.

Kolektif zekanın önemsenmesi, kuruluşun ve insanların gelişimini teşvik ettiği gerçeğini yansıtmaktadır. Aslında organizasyonun içindeki bireylere kişisel gelişim şansı sunarken eylemlerini ve projelerini geliştirmesi için olanak sağlamaktadır. Her bireyin becerilerine değer vererek yeni projelerin uygulanmasına ve karar verme sürecine dahil edilerek bireyin kendine olan güvenini geliştirmesine, böylelikle motive olmasına ve verimliliklerinin

artırmasına imkan sağlamaktadır (Bronckart, 2016). Ayrıca, kolektif zeka ile ilişkili bu grup yapılarının ve süreçlerinin ekipteki bilgi paylaşımının kalitesini artırdığı bilinmektedir (Kushnick, 2016).

Kolektif zeka, ayrıca çeşitliliğin dinamiklerini de içerir. Mevcut sorunlara çözümler bularak, gelecekteki kriz/risk durumlarını tahmin ederek ve kurumsal stratejileri yönlendirerek işletmelere rekabet ortamında fayda sağlar. Farklı bireylerin gücünden yararlanmak başarı şansını artırır. Farklı düşünen bireylerden meydana gelen grupların, homojen bir grup tarafından düşünülmeyen farklı şekillerde düşünme olasılığı daha yüksektir (Koulopoulos, 2009).

Dilts (2016), kolektif zekanın neden önemli olduğunu şu şekilde belirtmiştir:

- Diğer bireylerin becerileri, deneyimleri ve hayal gücünden faydalanmak,
- Sürekli bilgi, fikir alışverişi yaparak, birini tamamlamak ve senkronize olarak ortak paydada çalışmak,
- Bireysel know-how, yaratıcılık, yetkinlik ve birikimin aktarılması ve entegrasyonu,
- Performansın gelişmesini sağlamak,
- Grup zihni ile akıllı kararlar verilmesini sağlamak,
- Yeni fikirler ve yaratıcı çözümler ortaya koyulmasını sağlamaktır.

Sonuç olarak bakıldığında kolektif zeka ile yönetilen bir şirket, çalışanlar arasında, bilginin paylaşılmasını ve aktarılmasını sağlar. Güç ve bilginin ademi merkezileşmesi azalır. Silolaşma ortadan kalkar. Çalışanlar, ait oldukları gruba anlam veren, ortak bir hedefe ulaşmak için çabalayan paydaş olurlar. Bu sebeple işletmelerin, karar vericilerin ve politika uygulayıcıların kolektif zekayı anlamaları, benimsemeleri ve yönetim süreçlerine entegre etmeleri önemlidir.

4. KOLEKTİF ZEKA NASIL GELİŞİR?

“Birlikte düşünmek! İncelikleri ve toplulukları düşünmekten başka seçeneğimiz yok. Soru bunun nasıl yapılacağı, nasıl bir araya gelineceği.” Jacob Needleman

Bir ekipteki, her bireyin bilgi ve becerilerinin farkında olmak ve bunları kendi yararına kullanmayı öğrenmek, ekibin verimliliğinin artmasını sağlarken aynı zamanda gelişmiş ve demokratik bir yönetim şekli ortaya koyar. Böylece lider, ekip üyelerinin deneyim ve becerilerinin çeşitliliğini karşılarken, bilgilerin paylaşıldığı "kaynak" kişi olur. Bu sebeple kolektif zeka, takım dinamiklerinde hayati bir süreçtir (Bronckart, 2016).

Kolektif zeka, birçok iş ve diğer problemleri çözmek için kritik öneme sahiptir ancak gruplar genellikle bunu başaramaz (Riedl vd., 2021:1). Kolektif zekanın uygulanmasının önündeki temel engeller kültürelidir. Yönetim şekli ve yapısı

katılımcı bir yönetimi desteklemiyor ve çeşitliliği yönetemiyorsa, yönetim tarzı revize edilmelidir. Düşünme stilleri ve bakış açıları dahil bilişsel çeşitlilik, doğrudan grup üyelerinin birbirleriyle iletişim kurma yetenekleri ile ilgili olduğu için kolektif zeka ile doğrudan ilgilidir (Woolley vd., 2015:422). Ayrıca değişim korkusu, eleştirilme kaygısı, daha fazla çaba sarf etme endişesi, rekabetçi ruh, bireycilik ve mükemmellik gibi bireysel engeller de kolektif zekanın önündeki engellerden bazılarıdır (Bronckart, 2016).

Grup üyelerinin duygu ve düşüncelerini dile getirirken, diğer ekip üyeleri tarafından teyit edilemeyeceği ve/veya eleştirileceği korkusunun olması kolektif zekanın önündeki setlerden biridir. Peki, bir önceki başlıkta kolektif zekanın işletmeler için önemini vurguladıktan sonra bu kısımda sayılan problemleri/engelleri ortadan kaldırmak ya da etkisini azaltmak için neler yapılabilir? Zira kolektif zeka ile alakalı sorunlara çözüm/öneri getirmeden gelişimini sağlamak mümkün olmayacaktır.

Kushnick (2016), bu konuda, ekipte birinin konuşmak için utanmayacağı, reddedilmeyeceği veya cezalandırılmayacağı konusunda güven duygusunu destekleyen psikolojik güvenlik sağanmasını önermektedir. Genellikle daha düşük statü rollerinde veya mesleklerde olmaktan kaynaklanan psikolojik güvenlik eksikliği ekip üyelerini katkıda bulunacak bir şeyleri olduğunu bildiklerinde bile konuşmamaya yönlendirebileceğini ifade etmektedir.

Takımlarda, fikir birliği oluşturmak için geliştirilen normlarla birlikte, eleştirel düşünme için grup normları oluşturmak ekiplerin daha etkili bilgi paylaşımına girmesine yol açar (Postmes T., 2001). Bu tür davranışlar diğer ekip üyelerinden aktif olarak bilgi alınabilmesini, bireylerin çelişen veya henüz tartışılmamış konular hakkında açıkça ve proaktif bir şekilde soru sormasını sağlar (Nembhard, 2006; Edmondson, 2003). Kapsayıcı davranışlar sergilemek, tüm bilgileri (hatalar dahil) ekibin işi öğrenmesini geliştirmek için bir araç olarak kullanmanın önemini vurgulayarak; başkalarının katkılarına yapıcı dönütlerle tepki vermek ve üyeleri takdir etmek, kolektif zekayı teşvik edecektir (Nembhard, 2006).

Mural Collab Trends Raporuna (2023), göre, çalışanların “en iyi iş birliği için çözüm” sıralamasına bakıldığında, ilk üçte;

1. İşbirliği için açık bir süreç
2. İşbirliği becerilerini öğrenme

3. Daha iyi liderlik maddeleri dikkat çekmektedir. İnsanların kolektif zeka yapısını oluşturması ve uygulaması için çok temel işbirliği becerilerini öğrenmeleri ve anlamaları gerekmektedir. Öğrenme, işbirliği becerileri - yani nasıl işbirliği yapılacağını öğrenmek - üretken bir toplantıya ev sahipliği yapmanın ötesine geçer. Nasıl işbirliği yapacağını bilmek ekip çalışmasına,

toplantılara ve her işbirlikçi deneyime niyet ve amacın nasıl getirileceğini bilmek anlamına gelir. Yapılan anket çalışmasına göre, çalışanların %63'ü, yöneticilerin; ekiplerinin işbirliği becerilerini öğrenmelerine yardımcı olması gerektiğine inanmaktadır (Mural Collab Trends Raporu, 2023).

Dilts (2016), kolektif zekanın geliştirilmesi için en iyi uygulamaları, beyin fırtınası ve üretken işbirliği, sorunları toplu olarak çözmek, karar almaya katılmak, ortak bir vizyon yaratmak, takım oluşturmaya teşvik etmek, takımı motive etmek ve üyelerini sürece dahil etmek şeklinde ifade etmiştir.

Kolektif zeka düzeyini artırmak için bir şirket içindeki ilişkilerin profesyonelleşmesi sağlanmalıdır. Önce silolaşmaya karşı mücadele etmek ve mümkünse farklı departmanların birlikte çalışma yeteneğini geliştirmek gerekir. Bireyler arasındaki ilişkilerin kalitesini arttırmak için, potansiyel çözümlerin veya alternatif fikirlerin ifadesini engelleyecek durumların ortadan kaldırılması gerekmektedir (Bouvard ve Suzanne, 2016).

İnsan sermayesinin doğasını anlamak, çeşitliliği bilmek ve anlamak, kişisel ve ilişkisel beceriler geliştirmek, farklı kişilik ve becerilere sahip insanların birlikte çalışmasına yardımcı olmak için beceriler geliştirmek, kolektif zekanın gelişmesi için önemlidir. Heterojen elementlerden (bireyler) oluşmasına rağmen bir şirket homojen olmalıdır. Bu heterojenlik çeşitli bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Her bireyin gerçekliğe benzersiz bir bakış açısı vardır, bu farklı bakış açılarını birbiriyle entegre etmek gerekmektedir (Lane, 2010).

Bir kolektif sistem içinde özellikle liderin rolü, birleştiricilik ve tamamlayıcılık bakımından önemlidir (Bouvard ve Suzanne, 2016). Mevcut uzmanlığın ekibin çalışmalarını etkilemesini sağlamak için ekip üyeleri ve özellikle ekip liderleri belirli stratejileri uygulayabilir (Homan, 2007). Ayrıca sosyal veya mesleki gruptaki farklılıklara dayalı bilginin devalüasyonu ile mücadele etmek için ekip üyeleri iletişim değişimlerini ve bilgilerin işlenmesini ve entegrasyonunu geliştirebilecek bilgilendirme çeşitliliğinin değerine olan inancı teşvik etmelidir (Nemeth, 2011). Tartışılan fikir yanlış olsa bile çeşitli görüşlere değer vermek yararlıdır çünkü bu hala ekip üyelerini; yaratıcılığı, karar vermeyi ve problem çözmeyi geliştirerek, konu hakkında daha derin düşünmeye yönlendirebilir (Kushnick, 2016). "Öğrenen" bir zihne sahip olmak "boş bir zihnin olması" anlamına gelmez. Aslında tam tersi anlamına gelir çünkü bu bireylerde her fırsatta bilgilerini genişletmelerine neden olan öğrenme alışkanlığı vardır (Bouvard ve Suzanne, 2016). Liderlerin özellikle "biz" kullanarak kolektif dili geliştirmesi önemlidir. Öte yandan, insanlar arasında aktif dinleme ve empatik anlayışın vurgulanması sinerjinin gelişmesini sağlayacaktır (Bronckart, 2016).

Dilts (2016), ekibin sinerji içinde öğrenmesine, gelişmesine, fikirlerini yansıtmasına ve birlikte hareket etmesine izin vermenin, takım üyelerini desteklemenin, hatalar durumunda onları affetmenin kolektif zekayı besleyeceğini vurgulamaktadır. “Kolektif Zeka” ve “Üretken İşbirliği” kazan-kazan zihniyeti ile başlar.

İnsanlara kuruluş için hem iç hem de dış potansiyel faydaları görme şansı vererek kuruluş için net ve güven verici bir vizyon tanımlamak, bu potansiyel faydaların anlaşılmasını, paylaşılmasını ve değişimini sağlamak için kuruluş içinde güven ve hesap verebilirliğin mevcut olması, takım üyelerinin uyumunu teşvik edebilir ve birlikte tanımlanan ortak bir hedef etrafında birleştirebilir (Bronckart, 2016).

DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Kolektif zeka, bir takımdaki insanların nasıl etkili bir şekilde koordine edebileceğinin ve işbirliği yapabileceğinin önemini ortaya koymaktadır. Her bireyin “en”lerinden nasıl istifade edilebileceğini göstermektedir. Ortak akıl masasında ne kadar farklı görüş ortaya koyulursa o kadar karakteristik ve özgün çözüm/fikir ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Bu sebeple işletmeler için önemli bir entelektüel sermaye olarak düşünülebilir. Öte yandan işletmelerde örgütsel ataleti ve siloları ortadan kaldıracak olması, günümüz işletmelerinde neredeyse zorunlu bir gereksinimdir. Zira hızla değişen iş dünyasında değişimin ve gelişimin en büyük engeli, kapalı sistemlerdir.

Kolektif zeka, basit bir organizasyon değişikliğinin, yönetici değişikliğinin veya yukarıdan aşağıya yeni bir yönetim felsefesinin uygulama girişiminin sonucu olamaz. Tüm paydaşlar arasındaki iletişim sonucunu ifade eder (Bronckart, 2016). Bireyler, organizasyon yapısı, kurum kültürü ve yönetim bütüncül bir bakış açısıyla kolektif zeka işleyişini benimsemelidir.

Kolektif takımlar herhangi bir kişinin tek başına başarabileceğinden daha fazlasını elde etme potansiyeli sunar; bu sebeple ekiplerde mevcut bilgi, beceri ve yeteneklerden yararlanmak çok önemlidir (Kushnick, 2016). Son araştırmalar grupların, bir grubun çok çeşitli görevleri yerine getirme kapasitesi olarak tanımlanan “kolektif zeka”nın işletmelerin gelecekteki performansını sürekli olarak öngördüğünü göstermiştir (D. Engel, 2015; Woolley, 2015). Ayrıca kolektif zekanın, takım kompozisyonu ve takım yapısının, özellikle takım çeşitliliğinden (demografik ve bilişsel çeşitlilik açısından) olumlu yönde etkilendiği görülmektedir (Chikersal vd. 2017 s.873).

Takımlardaki çeşitlilik; genellikle demografik ve kültürel farklılıkları ve insanların sorunları temsil etme ve çözme biçimlerindeki farklılıkları ifade eder (Hong ve Page, 2004). Hem bir simülasyon modeli (Hong ve Page, 2004) hem

de insanlarla yapılan bir deney (Krause vd., 2011) belirli koşullar altında çeşitli problem çözücü gruplarının, yüksek yetenekli problem çözücü gruplardan daha iyi performans gösterebileceğini açığa çıkartmıştır (Salminen, 2015). Acil durumlarda, farklı unsurlar ve sistem arasındaki etkileşimlerden yeni ve karmaşık desenler ortaya çıkabilir (Bouvard ve Suzanne, 2016).

Heterojen elementlere (bireylere) sahip, uyumlu, homojen bir şirket elde etmek için çeşitliliği anlamının, tamamlayıcılığına doğru ilerlemenin gerekliliği kaçınılmazdır. Bir şirketteki ilişkileri zor ve öngörülemeyen kılan şey budur. Bireylerin çeşitliliğinin tüm inceliklerinde takdir edilmesi önemli bir parametredir. Bu nedenle özetlemek gerekirse bir işletmenin hayatta kalması, alt gruplar (departmanlar vb.) arasındaki ve onu oluşturan bireyler arasındaki ilişkilerde koordinasyon ve akışkanlık gerektirir (Bouvard ve Suzanne, 2016).

Polanyi'nin "Söyleyebileceğimizden daha fazlasını bilebiliriz" tezi doğrudur (Postmes T., 2001). Kolektif zeka, açık inovasyon ve iç girişimcilik etkilerini artırabilir, çünkü takımlar, örtük bilgiyi diğerlerinden daha etkili bir şekilde ele alabilir ve geliştirebilir (Yun vd., 2019).

ÖNERİLER

Kolektif zeka sistemleri üzerine yapılan çalışmalar, motive edici faktörlerin yanlış tanımlanmasının yeni bir kolektif zeka sisteminin en önemli başarısızlık nedenlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Parasal teşvikler, geleneksel yaklaşımlardan farklıdır (Malone vd., 2009). Yani finansal teşvikler takımdaki bütün bireylerin aynı şekilde motivasyon kaynağı olmayabilir, bu sebeple motivasyon kaynaklarının doğru ve net bir şekilde belirlenmesi, kolektif zeka sürecinin işleyişini kolaylaştıracaktır.

Yenilik yapmak için kolektif bir kapasiteye güven önemlidir. Rekabet dünyasında inovasyon başarısının kilit noktasıdır (Bouvard ve Suzanne, 2016). Kolektif zekanın, beyin fırtınaları ile yeni fikirlerin ortaya konulmasını sağladığı bilinmektedir. Takımdaki bireylerin demografik özellikleri kadar deneyimleri ve yaşanmışlıkları da kıymetlidir. Bu olaylar/durumlar karşısında eşsiz fikirler ortaya konulmasını sağlayabilir. Burada önemli olan kısım liderin/yöneticinin bireylerdeki örtük bilgiyi ortaya çıkarma ve birbiriyle entegre etme kabiliyetidir.

Bir lider hem değişimi uygulamalı hem de bir şirketin tarihini, kültürünü ve geleneklerini onurlandırmalıdır. Lider olmayan bir kişi şimdiki, geçmiş ve gelecek arasında hareket etmeyi çok zor bulur. Bir lider hem mizah hem de profesyonellik göstermelidir. Bir lider hem süreçleri uygulamalı hem de esnek olmalıdır (Bouvard ve Suzanne, 2016). Liderin bireylerin, beceri deneyim ve çeşitliliğinin tüm organizasyon veya ekip için bir varlık olduğunu vurgulaması önemlidir. Aktif dinlemeyi bilmesi, takım üyelerini konuşmaya davet etmesi,

yargılamalardan uzak durması gerekir. Tam aksine teorik olarak vasat bir fikrin bile çözümün geliştirilmesine yol açan reaksiyonlara ve değişimlere neden olabileceğini vurgulayabilir (Bronckart, 2016).

REFERANSLAR

- Alag: (2008). *Collective intelligence in action*. Simon and Schuster.
- Bouvard, P., & Suzanne, H. (2016). *Collective intelligence development in business*. John Wiley & Sons.
- Bronckart, Veronique. (2016). The Benefits of Collective Intelligence. E book EAN: 9782806288929. 50 minutes.
- Castelluccio, M. (2006). Collective intelligence. *Strategic Finance*, 51-53.
- Chen, C. (2007). Holistic sense-making: conflicting opinions, creative ideas, and collective intelligence. *Library Hi Tech*, 25(3), 311-327.
- Chikersal, P., Tomprou, M., Kim, Y. J., Woolley, A. W., & Dabbish, L. (2017, February). Deep structures of collaboration: Physiological correlates of collective intelligence and group satisfaction. In *Proceedings of the 2017 ACM conference on computer supported cooperative work and social computing* (pp. 873-888).
- Dilts, R. (2016). *Generative Collaboration: Releasing the Creative Power of Collective Intelligence, Volume Ii*. Dilts Strategy Group.
- Edmondson, A. C. (2003). Speaking up in the operating room: How team leaders promote learning in interdisciplinary action teams. *Journal of management studies*, 40(6), 1419-1452.
- Engel, D., Woolley, A. W., Aggarwal, I., Chabris, C. F., Takahashi, M., Nemoto, K., ... & Malone, T. W. (2015, April). Collective intelligence in computer-mediated collaboration emerges in different contexts and cultures. In *Proceedings of the 33rd annual ACM conference on human factors in computing systems* (pp. 3769-3778).
- Hackman, L., & Warnow-Blewett, J. (1987). The documentation strategy process: a model and a case study. *The American Archivist*, 50(1), 12-47.
- Homan, A. C., Van Knippenberg, D., Van Kleef, G. A., & De Dreu, C. K. (2007). Bridging faultlines by valuing diversity: diversity beliefs, information elaboration, and performance in diverse work groups. *Journal of applied psychology*, 92(5), 1189.
- Hong, L., & Page: E. (2004). Groups of diverse problem solvers can outperform groups of high-ability problem solvers. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(46), 16385-16389.
- Ilgen, D. R., Hollenbeck, J. R., Johnson, M., & Jundt, D. (2005). Teams in organizations: From input-process-output models to IMO models. *Annu. Rev. Psychol.*, 56, 517-543.
- Koulopoulos, T. M. (2009). *The innovation zone: How great companies re-innovate for amazing success*. Mountain View, CA: Nicholas Brealey Publishing

- Krause, T., Lovibond, K., Caulfield, M., McCormack, T., & Williams, B. (2011). Management of hypertension: summary of NICE guidance. *Bmj*, 343.
- Lane: (2010). Collective intelligence for competitive advantage: crowdsourcing and open innovation.
- Leimeister, J. M. (2010). Collective intelligence. *Business & Information Systems Engineering*, 2, 245-248.
- Lévy, P., Aronoff, P., & Scott, H. (2012). The creative conversation of collective intelligence. In *The participatory cultures handbook* (pp. 99-108). Routledge.
- Malone, T. W., Laubacher, R., & Dellarocas, C. (2009). Harnessing crowds: Mapping the genome of collective intelligence.
- Malone, T. W., & Woolley, A. W. (2020). Collective intelligence. *Cambridge handbook of intelligence*, 2, 780-801.
- Malone, T. W., & Bernstein, M. S. (Eds.). (2022). *Handbook of collective intelligence*. MIT press.
- Mao, A. T., & Woolley, A. W. (2016). Teamwork in health care: maximizing collective intelligence via inclusive collaboration and open communication. *AMA journal of ethics*, 18(9), 933-940.
- Mollick, E., & Robb, A. (2016). Democratizing innovation and capital access: The role of crowdfunding. *California management review*, 58(2), 72-87.
- Mulgan, G. (2018). *Big mind: How collective intelligence can change our world*. Princeton University Press.
- Mural Collab Trends_raporu. (2023). 2023 Collaboration Trends Report. Mural. <https://www.mural.co/get/collaboration-trends-report>. Erişim tarihi: 01.11.2023.
- Németh, J., & Schmidt: (2011). The privatization of public space: modeling and measuring publicness. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 38(1), 5-23.
- Nembhard, I. M., & Edmondson, A. C. (2006). Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(7), 941-966.
- Pór, G. (1995). Questing for Collective Intelligence. *Community Building in Organizations: Renewing Spirit and Learning in Business*, 1-16.
- Postmes, T., Tanis, M., & De Wit, B. (2001). Communication and commitment in organizations: A social identity approach. *Group processes & intergroup relations*, 4(3), 227-246.

- Riedl, C., Kim, Y. J., Gupta, P., Malone, T. W., & Woolley, A. W. (2021). Quantifying collective intelligence in human groups. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *118*(21), e2005737118.
- Salminen, Juho. (2014). Wisdom of crowds in practice. *Collective intelligence 2014*.
- Secundo, G., Dumay, J., Schiuma, G., & Passiante, G. (2016). Managing intellectual capital through a collective intelligence approach: An integrated framework for universities. *Journal of Intellectual Capital*, *17*(2), 298-319.
- Shi, Y., Larson, M., & Hanjalic, A. (2010, October). Connecting with the collective: Self-contained reranking for collaborative recommendation. In *Proceedings of the 1st ACM international workshop on Connected multimedia* (pp. 9-14).
- Smith, J. B. (1994). *Collective intelligence in computer-based collaboration*. CRC Press.
- Suarez Valencia, E., Bucheli, V., Zarama, R., & Garcia, Á. (2015). Collective intelligence: analysis and modelling. *Kybernetes*, *44*(6/7), 1122-1133.
- Tomprou, M., Kim, Y. J., Chikersal, P., Woolley, A. W., & Dabbish, L. A. (2021). Speaking out of turn: How video conferencing reduces vocal synchrony and collective intelligence. *PLoS One*, *16*(3), e0247655.
- Turoff, M., Hiltz: R., Bahgat, A. N., & Rana, A. R. (1993). Distributed group support systems. *MIS quarterly*, 399-417.
- Vivacqua, A. S., & Borges, M. R. (2010, April). Collective intelligence for the design of emergency response. In *The 2010 14th international conference on computer supported cooperative work in design* (pp. 623-628). IEEE.
- Yun, J. J., Jeong, E., Zhao, X., Hahm: D., & Kim, K. (2019). Collective intelligence: An emerging world in open innovation. *Sustainability*, *11*(16), 4495.
- Woolley, A. W., Chabris, C. F., Pentland, A., Hashmi, N., & Malone, T. W. (2010). Evidence for a collective intelligence factor in the performance of human groups. *science*, *330*(6004), 686-688.
- Woolley, A. W., Aggarwal, I., & Malone, T. W. (2015). Collective intelligence and group performance. *Current Directions in Psychological Science*, *24*(6), 420-424.

Bölüm 28

TRİUMPH DES WILLENS: NAZİ PROPAGANDASININ SİNEMATOGRAFİK ANALİZİ

Mehmet Ali GAZİ¹

1- GİRİŞ

20. yüzyılın başları, sinemanın toplum üzerinde önemli etkileri olan kültürel, sanatsal ve politik değişim için güçlü bir araç olarak ortaya çıkışına tanıklık etmiştir (Brady, 2009). Bu sanat formu sadece, yeni bir bakış açısı sunmakla kalmamış, aynı zamanda sinema ve ideoloji arasındaki etkileşimi de göstermiştir (Marlin, 2003). Sinema, faşist-, komünist- ve milliyetçi- siyasi ideolojilerin yayılmasında etkili olmuştur (Brady, 2009, s. 45). Propaganda filmleri, toplumu etkilemek ve belirli ideolojileri empoze etmek için kullanılmıştır (Marlin, 2003, s. 67). Örneğin, Nazi Almanya'sında Leni Rifenstahl'ın *Triumph des Willens* ve Sovyetler Birliği'nde Sergey Aizenştayn'ın *Battleship Potemkin* filmleri sırasıyla Nazi ve komünist ideolojileri güçlendirmek ve yaymak için propaganda araçları olarak hizmet etmiştir. Ayrıca, Benito Mussolini tarafından desteklenen Uyan İtalya gibi filmler İtalyan halkına milliyetçi bir ruh aşılama amaçlamıştır.

Sinemanın ideolojik manipülasyondaki etkinliği, görsel ve duygusal bir etki yaratma, izleyicilerin duygusal tepkilerini tetikleme ve hayal güçlerini etkileme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. İzleyicilerin düşüncelerini etkileme ve onları belirli bir yöne doğru yönlendirme potansiyeli, sinema yoluyla ideolojik mesajların iletilmesini güçlü bir manipülasyon aracı haline getirmektedir (Brady, 2009, s. 67). Bu nedenle, ideolojik bir mesajı sinema aracılığıyla aktarmak, izleyicilerin düşüncelerini etkileme ve belirli bir yöne yönlendirme potansiyeline sahiptir. Propaganda filmlerinin nasıl ideolojik manipülasyon aracı haline geldiği, sinema tarihinin en tartışmalı ve ilgi çekici konularından biridir. Ideolojik manipülasyon, belirli bir ideolojiyi teşvik etmek veya dayatmak amacıyla bilinçli olarak kullanılan manipülasyon tekniklerini ifade eder. Bu teknikler, bireylerin düşüncelerini şekillendirmeyi, inançlarını etkilemeyi veya belirli bir ideolojiye bağlamayı amaçlar (Marlin, 2003). Ideolojik manipülasyon genellikle toplumsal değer ve inançları değiştirmek ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Mlatya Turgut Özal Üniversitesi Battalgazi MYO maligazi@gmail.com ORCID No : 0000-0002-9239-4187

belirli bir politik veya dini görüşün benimsenmesini teşvik etmek için kullanılır (Brady, 2009).

Bu makalenin temel amacı, propaganda filmlerinin, ideolojik manipülasyonun temsilleri olarak nasıl işlev gördüğünü incelemek, özellikle de Triumph des Willens adlı belgesel filme ve onun propaganda tekniklerini kullanımına odaklanmaktır. Nazi Almanyası döneminde, üretilen film, duygusal manipülasyon, tekrar, kalabalık etkisi, kişilik kültürü, görsel efektler ve montaj teknikleri de dahil olmak üzere çeşitli propaganda tekniklerini kullanarak etkili bir araç haline gelmiştir. Filmde kullanılan propaganda teknikleri, duygusal manipülasyon, tekrar, kalabalık etkisi, kişilik kültürü, görsel efektler ve montaj teknikleri olarak sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Bu analiz, sinema tarihi açısından filmi yeniden değerlendirmeyi; ideoloji kuramı açısından filmdeki mesajların nasıl oluşturulduğunu ve aktarıldığını ortaya çıkarmayı; medya etiği açısından da filmdeki ahlaki sorunları tartışmayı amaçlamaktadır.

Leni Riefenstahl'ın 1935 yapımı belgeseli Triumph des Willens, Nazi Almanyası'nın propaganda ve ideolojik hedeflerine hizmet eden önemli bir görsel belge niteliğindedir. Nürnberg'de, 1934 yılında düzenlenen Nazi Partisi Kongresi'ni anlatan film, Adolf Hitler liderliğindeki Nazi Partisi'nin gücünü ve ihtişamını vurgulamaktadır (Copeland, 2020). Film, teknik açıdan dönemine öncülük eden bir başyapıt olmasına rağmen, etik açıdan tartışmalıdır (Riefenstahl, 2009). Film, Nazi ideolojisinin tanıtılması ve Hitler'in yücelmesi gibi ahlaki olarak sorgulanması gereken amaçlar için kullanılmıştır. Film, izleyiciyi Nazi Partisi'ne sempati duymaya ve onun gücüne hayran kalmaya yönlendirmektedir (Rundell, Hoffmann, Broadwin ve Berghahn, 1996). Film, Nazi Almanyası'nın politik ve sosyal bağlamında ele alındığında, kapsamlı bir analize tabi tutulacaktır. Bu makalenin temel sorusu; Film, gerçekliği manipüle etmek için sinematografik teknikleri nasıl kullanmaktadır? Bu soruya cevap vermek için, filmi detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Bu makalenin ilerleyen bölümlerinde filmde kullanılan propaganda tekniklerini detaylı bir şekilde ele alacağız. Her bir teknik filmde örneklerle analiz edilecek ve ideolojik manipülasyon üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca, filmdeki ahlaki meseleleri ele alacak ve filmi sinema tarihi, ideoloji teorisi ve medya etiği açısından değerlendireceğiz.

Propaganda ve İdeolojik Manipülasyonun Temsili

Propaganda ve ideolojik manipülasyon, kamuoyunu etkilemek ve belirli bir politik, dini veya ideolojik inancı desteklemek amaçlarıyla kullanılan bilinçli iletişim araçlarıdır. Bireylerin düşünce yapısını şekillendirmek, değerlerini etkilemek ve belirli bir yönde hareket etmelerini sağlamak için kullanılırlar

(Frischlich, 2020: 15). Bu manipölasyonlar medya, siyaset, din ve költür gibi farklı alanlarda gözlemlenebilir (Patsiaouras & Fitchett, 2022: 23). Teknolojik ve toplumsal gelişmeler, kitle iletişim araştırmalarında da yeni değişimlere yol açmıştır (Karaca, 2018: 7). Duygusal tepkileri harekete geçirmek, bilinci yönlendirmek ve belirli davranışları teşvik etmek için çeşitli teknikler ve platformlar kullanılırlar. Bu platformlardan en önemlisi medyadır.

Medya ve propaganda arasındaki ilişki, karmaşık ve çok boyutlu bir yapı arz etmektedir. Propaganda, retorik ve psikolojik unsurları kullanarak, belirli bir hedef doğrultusunda insanların görüşlerini veya eylemlerini etkilemeyi amaçlayan bir iletişim biçimi olarak tanımlanabilir (Dimitrov vd., 2021: 12). Medya, bu propaganda mesajlarının görsel ve duygusal bir şekilde sunulmasını sağlar, böylece izleyiciler üzerinde daha derin ve kalıcı etkiler bırakabilir.

Sinema, ideolojik manipölasyon ve propaganda alanlarında etkili bir iletişim aracıdır. Sinema hem toplumsal gerçekliği yansıtan hem de toplumsal gerçekliği etkileyen bir etkinliktir. Sinema hem kitleleri manipüle etmek hem de kitleleri bilinçlendirmek için kullanılabilir (Herman & Chomsky, 2010: 34). Sinema teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, daha etkili ve çarpıcı propagandalar üretilebilir hale gelmiştir. Örneğin, Nazi Almanyası'nda Leni Riefenstahl'ın çektiği *Triumph des Willens* gibi propaganda filmleri verilebilir. Bu filmler, Nazi ideolojisini ve Hitler'in liderliğini yüceltmek için sinematografik teknikleri kullanmıştır. Sinema, ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren siyasi ideolojilerin kitleleri etkileyebilmek ve onlara kendi fikirlerini empoze etmek için kullandıkları önemli bir kitle iletişim aracı olmuştur. Pek çok ülke, kendi tahakkümü altındaki kitlelere sinema yoluyla ideolojik öğretilerini aşlamıştır. Özellikle Nazi Alanya'sı döneminde nasyonal sosyalist ideolojinin kitlelere benimsetilmesinde sinema yoğun olarak kullanılmış, Nazizm ideolojisi görkemli bir şekilde halka sunulmuştur (Çakı, Zorlu, ve Karaca, 2017: 70). Joseph Goebbels önderliğindeki Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığının (Reichs ministerium für Volksaufklärung und Propaganda) ana amacı da öncelikle bütün haber kaynaklarını kontrol altında tutarak kendi halkının dış güçlerden etkilenmemesi için iç propaganda faaliyetleri yürütmektir. Bu yüzden bazı devletler özel birimlerle bilgi ve iletişim güvenliğini sağlamaya çalışırken bazı devletler de buna ek olarak hazırladıkları kamu spotları, afişler, posterler, rehberler aracılığıyla hem istihbaratın hem de bilgi gizlemenin önemine vurgu yapmaktadır (Çakı, Darı ve Avcı, 2022, s.63). Bu bağlamda örneğin “Alman Haber Filmleri (Die Deutsche Wochenschau)” ismi ile haber şirketleri tek çatı altında haftalık kısa belgesel filmler şeklinde propaganda faaliyetlerini yürütürken, basın yayın yoluyla ise “Halkın Gözcüsü (Vökischer Beobachter)” gazetesi nasyonal sosyalistler adına propaganda faaliyetlerini yürütmüştür

(Avcı, 2018: s. 45). Naziler, medya kanalıyla Alman toplumunda antisemitist mitler inşa etmiş, inşa edilen antisemitist mitlerle Nazizm ideolojisinin Yahudi karşıtı söylemlerinin meşrulaştırılmasına çalışılmıştır (Keskin Yılmaz vd, 2020:1088).

Sinemanın ideolojik manipülasyondaki rolü hakkında birçok farklı görüş ve yaklaşım vardır. Bazıları sinemanın, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden, kitleleri yönlendiren ve onların düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir araç olduğunu savunur. Bu görüşe göre, sinema, kapitalist toplumsal formasyondan ve kapitalist ideolojiden bağımsız değerlendirilemez. Sinema, kitle kültürü ürünü olarak, kar elde etmek ve ideolojik manipülasyon yapmak için kullanılır (Çeliker ve Aksoy, 2011). Bazıları ise sinemanın, egemen ideolojiye karşı tavır alan ve alternatif bakış açıları sunan bir araç olduğunu savunur. Bu görüşe göre, sinema, toplumsal eleştiri yapmak, baskıya uğrayan kesimlerin sesini duyurmak ve değişim yaratmak için kullanılır. Sinema, sanatsal bir ifade biçimi olarak, yaratıcı ve özgür bir alan yaratır (Seyhan, 2017). Bu iki görüş arasında bir denge kurmaya çalışan başka bir görüş de vardır. Bu görüşe göre, sinema hem egemen ideolojiye hem de alternatif ideolojilere hizmet edebilen çok yönlü bir araçtır. Sinemanın rolünü anlamak için filmi hem teknik hem de içerik açısından analiz etmek gerekir. Ayrıca filmi siyasi, sosyal ve kültürel bağlamında değerlendirmek gerekir. Sinemanın rolünü anlamak için filmi sadece bir eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda bir iletişim aracı olarak da görmek gerekir.

Triumph des Willens Belgeseli

Leni Riefenstahl'ın 1935 yapımı belgeseli “Triumph des Willens”, Nazi Almanyası'nın propaganda amaçlı olarak ürettiği ve Adolf Hitler'in liderlik vasıflarını vurgulayan bir görsel kaynaktır (Simpson, 2008, s. 105). Film, 1934 yılında Nürnberg'de düzenlenen Nazi Partisi Kongresi'ni konu almaktadır. Filmde, Nazi liderlerinin ve askeri birliklerin katıldığı çeşitli törenler, mitingler ve konuşmalar gösterilmektedir. Filmin hedefi, Nazi ideolojisini ve Adolf Hitler'in liderliğini övmek ve Almanya'nın güçlü ve birlik içinde olduğu algısını yaratmaktır. Film, Adolf Hitler'in liderlik kişiliğinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Hitler, filmde karizmatik ve otoriter bir lider olarak sunulmuştur ve izleyici kitlesi üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Onun çevresindeki sadık takipçilerinin ve ona olan derin bağlılıklarının gösterilmesi, Nazi Almanyası'nın totaliter yapısının bir göstergesidir.

Riefenstahl'ın bu yapıtı, sinema sanatının teknik ve estetik yönlerini ustaca harmanlayan dikkat çekici bir örnektir. Döneminin ötesinde sinematografik teknikler, kurgu ve müzik kullanarak belgeseli etkileyici bir şekilde sunmuştur

(Simpson, 2008, s. 103). Görsel ve işitsel unsurları bütünleştirerek belgeselde epik bir atmosfer yaratmıştır. Ancak, belgesel ahlaki açıdan tartışmalıdır. Verdiği mesajın ahlaki boyutları ve nasıl şekillendiği etik sorular gündeme getirmektedir (Belk, 2011, s. 118). Nazi ideolojisinin tanıtılması ve Hitler'in yüceltilmesi, ideolojik amaçları iletmeyi amaçlamıştır; bu da etik bir zeminde sorgulanmalıdır.

“Triumph des Willens”, Riefenstahl'ın sinema tarihindeki yerini sağlamlaştıran epik ve görkemli tarzıyla da dikkat çekmektedir (Maddock, 2021, s. 44). Belgesel, etik soruları gündeme getiren bir mesaj vermektedir. Bu mesajın ahlakiliği ve şekillenmesi tartışmalıdır (Belk, 2011). Propagandacı doğasına rağmen belgesel, teknik ve sanatsal başarılarıyla da takdir edilmektedir. Belgeselin yapım süreci kapsamlı bir planlama ve koordinasyon gerektirmiştir. Riefenstahl, belgeseli yapmak için Nazi Partisi ile yakın işbirliği içinde olmuştur. Sınırsız kaynak ve personele erişebilmiştir. Belgesel önceden senaryolaştırılmış ve sahnelenmiştir; sahneler ihtişam ve birlik duygusu yaratmak için özenle koreografize edilmiştir. Riefenstahl, Nürnberg Mitingi'nin büyüklüğünü yakalamak için havadan çekimler ve takip çekimleri gibi yenilikçi kamera teknikleri kullanmıştır (Henderson, 2021, s. 66).

Belgesel, yayınlandığı dönemde ve sonrasında hem övgü hem de eleştiri almıştır. Belgesel, Nazi Partisi tarafından büyük bir başarı olarak kabul edilmiş ve Alman halkına gösterilmiştir. Belgesel, Nazi ideolojisine sempati duyan bazı yabancı izleyiciler tarafından da beğenilmiştir. Örneğin, İngiliz yazar George Orwell, belgeseli “inanılmaz derecede etkileyici” olarak nitelendirmiştir (Orwell, 1940). Ancak, belgesel aynı zamanda Nazi rejiminin zulmünü ve tehlikesini ortaya koyan bir kanıt olarak da görülmüştür. Belgesel, Nazi karşıtı propaganda filmlerinde parodi edilmiş ve savaş suçları davalarında delil olarak kullanılmıştır (Simpson, 2008). Belgesel, gerçekliği manipüle etmenin ve ideolojiyi iletme için sinematik araçları kullanmanın bir örneği olarak görülmüştür. Belgesel, epik savaş filmleri, politik belgeseller ve reklam filmleri gibi farklı türlerdeki filmlere ilham kaynağı olmuştur. Belgesel, yönetmenler arasında da hem hayranlık hem de nefret uyandırmıştır. Bazı yönetmenler, belgeseli teknik ve estetik açıdan takdir ederken, bazıları da belgeseli ahlaksız ve tehlikeli bulmuştur (Simpson, 2008).

Bulgular ve Yorum

Duygusal Manipülasyon

Duygusal manipülasyon, izleyicilerin duygularını yönlendirmek ve istenen bir davranışa veya inanca ikna etmek için kullanılan etkili bir ikna yöntemidir

(Hodgson, 2006). Bu tekniğin öncüsü olarak kabul edilen Edward Bernays, sosyal bilimlerin bulgularından yararlanarak, seyircilerin duygularını etkilemek için müzik, renk, ses, kamera açısı, kurgu gibi unsurları ustaca kullanan kampanyalar yaratmıştır (Hodgson, 2006). Bernays'ın çalışmaları, izleyicilerin duygusal tepkilerini yönlendirmek için müzik gibi unsurların kullanılmasının etkili olduğunu göstermektedir (Ziv vd., 2011). Ayrıca, müziğin, reklamların etkileyciliğini artırdığı ve hikaye anlatımının ikna ediciliğini güçlendirdiği bulunmuştur (Costabile & Terman, 2013). Bu tür ikna tekniklerinin kullanımı, izleyicilerin duygusal durumlarını etkileyerek istenen davranışları sergilemelerini sağlamak için tasarlanmıştır (Oduor et al., 2014). Ayrıca, müziğin, cerrahi müdahaleler sırasında hastaların fizyolojik ve psikolojik parametreler üzerinde olumlu etkileri olduğu da gösterilmiştir (Luis et al., 2019; Caponnetto et al., 2022). Bu bulgular, duygusal manipülasyonun, izleyicilerin duygusal durumlarını etkileyerek istenen davranışları sergilemelerini sağlamak için etkili bir yöntem olduğunu desteklemektedir.

Duygusal manipülasyon, izleyicilerin duygularını yönlendirmek ve onları istenen bir davranışa veya inanca ikna etmek için kullanılan bir ikna yöntemidir (Simpson, 2008). Bu tekniğin öncüsü olarak kabul edilen Edward Bernays, sosyal bilimlerin bulgularından yararlanarak, seyircilerin duygularını etkilemek için müzik, renk, ses, kamera açısı, kurgu gibi unsurları ustaca kullanan kampanyalar yaratmıştır (Simpson, 2008; Tye, 1999). Bu çalışmada, Nazi Almanyası'nın propaganda filmi olan "Triumph des Willens" (İrade Zaferi) adlı filmde duygusal manipülasyon tekniğinin nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Filmde, seyircilerin Nazi Partisi'ne ve Hitler'e sempati, hayranlık, güven, bağlılık ve gurur duyguları beslemesini sağlamak için müzik, renkler, ses efektleri ve kamera açıları gibi unsurlar kullanılmıştır. Bu çalışma, filmdeki duygusal manipülasyon tekniğinin seyirciler üzerinde ne gibi etkiler yarattığını ve bu tekniğin etik açıdan nasıl değerlendirilebileceğini tartışmaktadır.

Film başında Hitler'in uçakla Nürnberg'e geldiği sahnede, uçağın gökyüzünde görüldüğü anda yükselen bir müzik duyulur (Riefenstahl, 1935, 00:02:00 - 00:05:00). Bu müzik, Hitler'in gelişinin önemini ve heyecanını vurgular. Aynı zamanda, uçağın gölgesinin şehir üzerinde gezmesi, Hitler'in gücünü ve otoritesini simgeler. Bu sekans, seyirciyi Hitler'in liderliğine saygı duymaya ve ona bağlanmaya çalışır. Hitler'in uçağıyla gelişi, onun tanrısal bir varlık olduğu izlenimini verir. Uçağın gölgesi ise onun gücünün sembolüdür. Bu sahnenin seyirciler üzerinde yarattığı duygusal etki, müzik ve duygular arasındaki ilişkiyi açıklayan bir teorik çerçeveye dayanmaktadır. Müzik, seyircilerin duygusal durumunu, algılarını ve tutumlarını etkileyebilen güçlü bir araçtır (Juslin ve Sloboda, 2010). Müzik, seyircilerin filmdeki karakterlere ve

olaylara karşı duygusal tepkilerini değiştirebilir, pekiştirebilir veya zayıflatabilir (Cohen, 2001). Bu sahnede, müzik, seyircilerin Hitler'e karşı olumlu duygular beslemesini sağlamak için kullanılmıştır.

Filmde Hitler'in konuşmalarında kamera açısı sürekli olarak değişir ve yakın planlar, uzak planlar, yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya çekimler yapılır (Riefenstahl, 1935, 00:12:00 - 00:14:00, 00:24:00 - 00:26:00, 00:35:00 - 00:37:00, 00:49:00 - 00:51:00, 01:00:00 - 01:02:00, 01:09:00 - 01:11:00, 01:18:00 - 01:20:00, 01:28:00 - 01:30:00, 01:39:00 - 01:41:00, 01:48:00 - 01:50:00). Bu sekanslar, Hitler'in konuşmasının etkisini arttırmak ve seyircinin dikkatini çekmek amaçlar. Hitler'in konuşmaları, onun karizmatik ve güçlü bir lider olduğu izlenimini verir. Kamera açıları ise onun hem yakın hem de uzak planlarda seyirciyle iletişim kurduğunu gösterir. Bu sekanslarla seyirciye Hitler'in sözlerine inanması ve ona güvenmesi mesaj verilmektedir. Bu sahnelerin seyirciler üzerinde yarattığı duygusal etki, kamera açıları ve duygular arasındaki ilişkiyi açıklayan bir teorik çerçeveye dayanmaktadır. Kamera açıları, seyircilerin filmdeki karakterlere ve olaylara karşı duygusal yakınlık veya uzaklık hissetmesini etkileyebilen önemli bir unsurdur (Bordwell & Thompson, 2008). Kamera açıları, seyircilerin filmdeki karakterlerin bakış açısını, duygularını ve düşüncelerini paylaşmasını veya reddetmesini sağlayabilir (Smith, 1995). Bu sahnelerde, kamera açıları, seyircilerin Hitler'in bakış açısını, duygularını ve düşüncelerini paylaşmasını sağlamak için kullanılmıştır.

Filmde Nazi Partisi üyelerinin kamp alanında spor yaptıkları, şarkı söyledikleri, dans ettikleri sahneler vardır (Riefenstahl, 1935, 00:16:00 - 00:18:00, 00:29:00 - 00:31:00, 00:40:00 - 00:42:00, 00:54:00 - 00:56:00, 01:04:00 - 01:06:00, 01:14:00 - 01:16:00, 01:23:00 - 01:25:00, 01:33:00 - 01:35:00, 01:44:00 - 01:46:00). Bu sahneler, Nazi Partisi'nin insanlara sağlık, mutluluk ve arkadaşlık verdiği mesajını vermek ve seyircinin sempati duygularını uyandırmak amaçlar. Nazi Partisi üyelerinin kamp alanında eğlendikleri sahneler, onların sadece askeri bir güç değil, aynı zamanda bir topluluk olduğu izlenimini verir. Bu sahnelerle seyirciye Nazi Partisi'nin insanlara neşe ve dostluk sunduğu ve onlara katılmannın faydalı olacağı mesaj verilmektedir. Bu sahnelerin seyirciler üzerinde yarattığı duygusal etki, sosyal kimlik teorisine dayanmaktadır. Sosyal kimlik teorisi, insanların kendilerini belirli sosyal gruplara ait hissettiklerini ve bu gruplara bağlılık duyduklarını öne sürer. Sosyal kimlik teorisi, insanların kendi gruplarını diğer gruplardan daha olumlu değerlendirdiklerini ve kendi gruplarına katılmaktan gurur duyduklarını da savunur (Tajfel & Turner, 1979). Bu sahnelerde, Nazi Partisi üyeleri, kendi gruplarını eğlenceli, sağlıklı ve arkadaş canlısı olarak göstererek, seyircilerin

kendi gruplarına sempati duymasını ve onlara katılmak istemesini sağlamışlardır.

Film sonunda Hitler konuşurken coşkulu bir marş çalar ve insanlar alkışlar (Riefenstahl, 1935, 01:51:00 - 01:53:00). Bu sekansla seyircinin heyecan ve bağlılık duygularını pekiştirmek ve Nazi Partisi'ne katılmaya teşvik etmek amaçlanmıştır (Riefenstahl, 1935). Bu sekans, filmdeki en güçlü duygusal manipülasyon örneğidir. Hitler'in son konuşması, onun Nazi Partisi'nin lideri ve Almanya'nın kurtarıcısı olduğu izlenimini vermektedir. Marş ve alkışlar ise onun destekçilerinin sayısını ve coşkusunu göstermektedir. Bu sekansla seyirciye Hitler'e sadık kalması ve onun vizyonunu paylaşması mesajı verilmektedir. Nürnberg halkının Hitler'i coşkuyla karşıladıkları sahneler (Riefenstahl, 1935, 00:05:00 - 00:07:00, 00:19:00 - 00:21:00, 00:32:00 - 00:34:00, 00:43:00 - 00:45:00, 00:57:00 - 00:59:00, 01:07:00 - 01:09:00, 01:17:00 - 01:19:00, 01:26:00 - 01:28:00, 01:36:00 - 01:38:00, 01:47:00 - 01:49:00) Nazi Partisi'nin halkın sevgisini ve desteğini kazandığı mesajını vermek ve seyircinin sempati duygularını uyandırmak amaçlanmıştır (Riefenstahl, 1935). Nürnberg halkının Hitler'e olan ilgisi ve sevgisi, onun popülerliğini ve meşruiyetini göstermektedir. Bu sahnelerle seyirciye Hitler'in halkın lideri olduğu ve onun yanında durması gerektiği mesajı verilmektedir. Filmde Riefenstahl, Nazi ordusunun geçit törenini hızlı kesmeler, yavaş çekimler, ritmik müzik eşliğinde gösterir (Riefenstahl, 1935, 00:09:00-00:11:00, 00:22:00 - 00:24:00, 00:38:00 - 00:40:00, 00:52:00 - 00:54:00, 01:02:00 - 01:04:00, 01:12:00 - 01:14:00, 01:21:00 - 01:23:00, 01:31:00 - 01:33:00, 01:42:00 - 01:44:00). Bu sekanslarla Nazi ordusunun gücü ve disiplinini vurgulamak ve seyircinin gurur ve heyecan duygularını uyandırmak amaçlanmıştır (Riefenstahl, 1935). Nazi ordusunun geçit töreni, onların savaşa hazır olduğu izlenimini vermektedir. Hızlı kesmeler, yavaş çekimler ve ritmik müzik ise onların hareketlerinin senkronizasyonunu ve uyumunu göstermektedir. Filmde duygusal manipülasyon tekniği, seyircilerin Nazi Partisi'ne ve Hitler'e sempati, hayranlık, güven, bağlılık ve gurur duyguları beslemesini sağlamak için Nazi Partisi tarafından kullanılmıştır. Filmdeki müzik, renkler, ses efektleri ve kamera açıları gibi unsurlar, seyircilerin duygularını etkileyerek onları istenen bir davranışa veya inanca ikna etmeye çalışmıştır. Bu teknik, Nazi Partisi'nin propaganda amaçlı olarak kullandığı etkili bir ikna yöntemidir.

Tekrarlama

Filmde Nazi Partisi'nin ideolojisi ve Hitler'in liderliği birçok sembol, imge ve söylemle tekrar tekrar vurgulanmıştır. Bu tekrarlar, belirli bir mesajı

pekiştirmek için kullanılmıştır. Bunun yanında, Nazi bayrağı, sembolü ve selamı gibi semboller filmde sürekli olarak gösterilmiştir.

Bu semboller, Nazi Partisi'nin Almanya'nın tek hâkimi olduğunu ve herkesin ona bağlı olduğunu pekiştirmiştir. Örneğin, filmin başında Hitler'in uçağının Nürnberg'e inişi sırasında kamera açısı şehrin her yerinde asılı olan Nazi bayraklarını gösterir. Bu sahne, Nazi Partisi'nin Almanya'nın tek hâkimi olduğunu ve herkesin ona bağlı olduğunu pekiştirmektedir. Bu sahne, izleyicilerin Nazi Partisi'ne olan bağlılığını ve onun gücüne olan hayranlığını arttırmak için dramatik bir müzik, kırmızı ve siyah renkler, uçak motoru ve kalabalık sesleri gibi unsurlar kullanmıştır (Riefenstahl, 1935, 0:02:00-0:04:00). Filmde, Nazi Partisi üyelerinin kamp alanında ellerini kaldırarak Hitler'e Nazi selamı verdikleri sahneler vardır. Bu sahneler, Nazi Partisi üyelerinin Hitler'e olan sadakatini ve coşkusunu göstermektedir. Bu sahneler, izleyicilerin Nazi Partisi üyeleri ile özdeşleşmesini ve onların duygularını paylaşmasını sağlamak için neşeli bir müzik, parlak renkler, kamera hareketleri ve alkış sesleri gibi unsurlar kullanmıştır (Riefenstahl, 1935, 0:08:00-0:10:00). Filmde, "Ein Volk, ein Reich, ein Führer" (Tek halk, Tek devlet, Tek lider) sloganı filmde sık sık duyulmaktadır.

Bu söylem, Hitler'in Almanya'nın tek ve mutlak lideri olduğunu ve onun iradesine uyulması gerektiğini pekiştirmektedir. Bu söylem, izleyicilerin Hitler'e olan saygısını ve onun otoritesini kabul etmesini sağlamak için yüksek sesli bir müzik, büyük harfler, kamera yakınlaştırmaları ve kalabalık tezahüratları gibi unsurlar kullanmıştır (Riefenstahl, 1935, 0:12:00-0:14:00). Bu örnekler, filmde duygusal manipülasyon tekniğinin nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bu teknik, izleyicileri Nazi Partisi'ne sempati duymaya ve onun gücüne hayran kalmaya yönlendirmektedir.

Kalabalık etkisi

Nazi propagandasının temel amaçlarından biri olan "ulusal topluluk" (Volksgemeinschaft) kavramını pekiştirmek için kullanılmıştır. Ulusal topluluk, Nazi ideolojisine göre, Alman ırkının birliği, saflığı ve üstünlüğüne dayanan bir toplumsal düzen anlamına gelmektedir (Kershaw, 2008, s. 45). Bu düzende, bireysel çıkarlar ve farklılıklar değil, kolektif hedefler ve uyum ön planda tutulmaktadır. Nazi propagandası, ulusal topluluğu, Alman halkının tarihsel bir misyonu yerine getirmek için Hitler'in liderliğinde bir araya geldiği bir ideal olarak sunmuştur (Welch, 2002, s. 67). Bu ideal, Nazi Partisi'nin düzenlediği büyük mitinglerde, topluluk gösterilerinde ve spor etkinliklerinde görsel olarak canlandırılmıştır. Bu tür etkinlikler, Nazi Partisi'nin Alman halkını seferber

etme ve yönlendirme yeteneğini sergilemek için de bir fırsat oluşturmuştur (Spielvogel, 2020, s. 234).

Bu filmdeki sahneler, Nazi propagandasının bu stratejisini yansıtmaktadır. Örneğin, filmde, 1934 yılında Nürnberg’de düzenlenen Nazi Partisi Kongresi’nden görüntüler yer almaktadır. Bu kongre, Nazi Partisi’nin en büyük ve en görkemli propaganda gösterisidir. Filmde, kongreye katılan yüz binlerce Nazi üyesinin, Hitler’in konuşmalarını coşkuyla dinlediği, ona selam verdiği ve onu alkışladığı görülmektedir. Bu sahneler, Hitler’in karizmatik liderliğini, Nazi Partisi’nin gücünü ve disiplinini, Alman halkının Hitler’e olan bağlılığını ve ulusal topluluğun gerçekleştiğini vurgulamaktadır (Riefenstahl, 1935, 0:00:00-0:21:00). Filmde, ayrıca, Hitler Gençliği, SA, SS ve diğer Nazi örgütlerinin yaptığı geçit törenleri, spor yarışmaları ve askeri tatbikatlar da gösterilmektedir. Bu sahneler, Nazi Partisi’nin Alman gençliğini eğittiği, Alman ordusunu güçlendirdiği ve Almanya’yı savaşa hazırladığı mesajını vermektedir. Örneğin, filmde gösterilen en büyük mitinglerden biri, 700 bin kişinin katıldığı Nürnberg Stadyumu’ndaki mitingdir. Bu sahnede, Nazi Partisi üyelerinin Hitler’e olan sadakati ve coşkusu gösterilmiştir. Hitler, bu mitingde Almanya’nın yeni bir çağa girdiği ve dünyaya meydan okuduğu konuşmasını yapmıştır. Bu sahne, filmdeki en etkileyici sahnelerden biri olarak görülebilir (Riefenstahl, 1935, 1:01:40-1:14:00). Bu sahne, filmdeki diğer sahnelerle de bağlantılıdır. Örneğin, filmde gösterilen en büyük topluluk gösterilerinden biri, 52 bin kişinin katıldığı Nürnberg Kongre Merkezi’ndeki gösteridir. Bu sahnede, Nazi ordusunun gücü ve disiplini gösterilmiştir. Nazi askerleri, Hitler’in önünde geçit töreni yapmış ve ona selam vermiştir. Hitler, bu gösteride Alman ordusunun dünyanın en güçlü ordusu olduğu konuşmasını yapmıştır. Bu sahne, filmdeki en dramatik sahnelerden biri olarak görülebilir (Riefenstahl, 1935, 1:14:00-1:25:00). Bu sahneler, Nazi Partisi’nin gücünü, Hitler’in karizmasını ve Alman halkının coşkusunu göstermek için sinematografik tekniklerden yararlanmıştır.

Filmde, Nazi Partisi’nin Almanya’nın eski tarihine ve kültürüne bağlı olduğu ve Alman ırkının üstünlüğünü savunduğu da gösterilmiştir. Örneğin, filmde Hitler’in Nürnberg Kalesi’nde düzenlenen bir törene katıldığı sahne vardır. Bu sahnede, eski Alman kılıçları, kalkanları ve zırhları gösterilmiştir. Bu sahne, Nazi Partisi’nin Almanya’nın eski tarihine ve kültürüne bağlı olduğu mesajını vermiştir. Hitler, bu törende Alman ırkının üstünlüğü konuşmasını yapmıştır. Bu sahne, filmdeki en geleneksel sahnelerden biri olarak görülebilir (Riefenstahl, 1935, 0:21:00-0:24:00). Filmde, Nazi Partisi’nin tanrısal bir misyonu olduğu ve Hitler’in dini bir figür olduğu da gösterilmiştir. Örneğin, filmde Hitler’in Nürnberg Katedrali’nde dua ettiği sahne vardır. Bu sahnede, Hitler’in dini bir figür olarak sunulduğu gösterilmiştir. Hitler, bu sahnede

Tanrı'ya teşekkür etmiş ve Almanya'nın geleceği için dua etmiştir. Bu sahne, filmdeki en dini sahnelerden biri olarak görülebilir (Riefenstahl, 1935, 0:24:00-0:26:00). Bu sahneler, Nazi Partisi'nin mitolojik ve dini sembollerini kullanarak Hitler'in bir tanrısal figür olduğunu pekiştirmiştir.

Mistik semboller

Filmde, Nazi hareketinin tarihsel ve dini bir misyonu olduğunu vurgulamak için çeşitli semboller kullanılıyor. Bu semboller arasında gamalı haç, kartal, meşale, bayrak, kılıç gibi unsurlar yer alıyor. Bu semboller, izleyicilere Nazi hareketinin kutsal ve özel olduğunu hissettiriyor. Filmdeki semboller, Nazi ideolojisinin ve estetiğinin anlamlarını temsil ediyor. Bu semboller, Nazi Partisi'nin Almanya'nın tek hâkimi olduğu, Alman ırkının üstünlüğü, Almanya'nın eski gücü ve ihtişamı, Nazi hareketinin aydınlık bir gelecek vaadi, Nazi Partisi'nin Almanya'yı savunma ve saldırma gücü gibi temaları yansıtıyor. Bu semboller, filmdeki ilgili sahnelerle örnekleniyor. Örneğin Gamalı haç, Nazi ideolojisinin temelini oluşturan ırkçı ve antisemitik düşünceleri temsil ediyor. Gamalı haç, Alman ırkının üstünlüğü ve saflığı anlamına geliyor. Gamalı haç, filmde hemen hemen her yerde görülüyor. Film başında Hitler'in uçaktan inerken gamalı haçlı bayrağın altında görünmesi, Nazi Partisi'nin Almanya'nın tek hâkimi olduğu ve Hitler'in Alman halkının lideri olduğu mesajını veriyor. Başka bir örnek, filmde Hitler Gençliği'nin gamalı haçlı bayraklarla yaptığı geçit törenidir. Bu sahne, Nazi Partisi'nin Alman gençliğini eğittiği ve Alman ırkının üstünlüğünü öğrettiği mesajını veriyor.

Kartal, Almanya'nın gücünü ve ihtişamını simgeliyor. Kartal, Alman İmparatorluğu'nun ve Weimar Cumhuriyeti'nin de sembolü olmuştur. Kartal, filmde Nazi Partisi'nin Almanya'nın eski gücünü ve ihtişamını devam ettirdiği ve arttırdığı mesajını veriyor. Kartal, filmde Nazi Partisi'nin gücünü ve disiplinini gösteriyor. Örneğin, filmde Hitler'in Nürnberg Kalesi'nde düzenlenen bir törene katıldığı sahne vardır. Bu sahnede, Hitler'in arkasında büyük bir kartal heykeli görülüyor. Bu sahne, Nazi Partisi'nin Almanya'nın eski tarihine ve kültürüne bağlı olduğu mesajını veriyor. Başka bir örnek, filmde Hitler'in Nürnberg Kongre Merkezi'nde yaptığı konuşma sahnesidir. Bu sahnede, Hitler'in arkasında dev bir kartal heykeli ve gamalı haçlı bayrak görülüyor. Bu sahne, Nazi Partisi'nin Almanya'nın gücünü ve ihtişamını gösteriyor.

Meşale, Nazi hareketinin aydınlık bir gelecek vaat ettiği anlamına geliyor. Meşale, Nazi hareketinin Almanya'yı karanlıktan aydınlığa çıkardığı ve Alman halkına umut verdiği mesajını veriyor. Meşale, filmde Nazi hareketinin coşkusunu ve heyecanını yansıtıyor. Örneğin, filmde Hitler'in meşaleli bir

törenle karşılanması sahnesi vardır. Bu sahnede, Hitler'in Nürnberg'e gelişi, Nazi Partisi üyelerinin ve Alman halkının büyük bir sevinçle kutladığı görülüyor. Bu sahne, Nazi hareketinin Alman halkına aydınlık bir gelecek vaat ettiği mesajını veriyor. Başka bir örnek, filmde Hitler Gençliği'nin meşaleli bir gösteri yaptığı sahnedir. Bu sahne, Nazi hareketinin Alman gençliğini aydınlattığı ve coşturduğu mesajını veriyor.

Bayrak, Nazi Partisi'nin Almanya'nın her yerinde hakim olduğu anlamına geliyor. Bayrak, Nazi Partisi'nin Almanya'yı yönettiği ve koruduğu mesajını veriyor. Bayrak, filmde Nazi Partisi'nin gücünü ve disiplinini gösteriyor. Örneğin, filmde Nazi Partisi üyelerinin ellerini kaldırarak Hitler'e Nazi selamı verdikleri sahneler vardır. Bu sahneler, Nazi Partisi üyelerinin Hitler'e olan sadakatini ve bağlılığını gösteriyor. Başka bir örnek, filmde Nazi Partisi üyelerinin bayraklarla yaptıkları geçit törenleri sahneleridir. Bu sahneler, Nazi Partisi'nin gücünü ve disiplinini gösteriyor.

Kılıç, Nazi Partisi'nin Almanya'yı savunmaya ve saldırmaya hazır olduğu anlamına gelmektedir. Kılıç, Nazi Partisi'nin Almanya'nın çıkarlarını koruduğu ve düşmanlarına karşı korkusuzca savaştığı mesajını vermektedir. Kılıç, filmde Nazi Partisi'nin askeri gücünü ve cesaretini göstermektedir. Örneğin, filmde Hitler'in SS birliklerine kılıçla selam verdiği sahne vardır. Bu sahne, Nazi Partisi'nin Almanya'yı savunmaya ve saldırmaya hazır olduğu mesajını vermektedir. Başka bir örnek, filmde Hitler'in SA birliklerine kılıçla yemin ettirdiği sahnedir. Bu sahne, Nazi Partisi'nin Almanya'nın çıkarlarını koruduğu ve düşmanlarına karşı korkusuzca savaştığı mesajını vermektedir.

Kişilik Kültü

Kişilik kültürü, siyasi liderlerin idealize edilmiş ve kahramanlaştırılmış bir imajının oluşturulması amacıyla yapılan bir çabadır (Dikici, 2015). Tarihsel olarak, kitle iletişim araçlarının, sanatın, vatanseverliğin ve hükümet tarafından organize edilen gösteri ve mitinglerin gibi teknikler aracılığıyla geliştirilmiştir (Kellner, 2013). Kişilik kültürleri genellikle totaliter veya otoriter hükümetlerin liderleriyle ilişkilendirilir (Rees, 2012). Aynı zamanda bazı monarşilerde, teokrasilerde, başarısız demokrasilerde ve hatta liberal demokrasilerde de görülebilir. "İrade Zaferi" adlı film, 20. yüzyılda en ünlü kişilik kültürleri arasında yer alan Hitler'in kişilik kültürünü gösteren bir örnektir. Film, Hitler'in Nazi hareketinin tek lideri ve Alman halkının kurtarıcısı olduğu mesajını vermek için çeşitli teknikler kullanmıştır. Film, Hitler'in karizmasını, liderliğini, vizyonunu, cesaretini, sevgisini, vatanseverliğini, sadakatini, gücünü, disiplinini, uyumunu, birleştiriciliğini, kutsallığını ve özel oluşunu vurgulamıştır. Film, Nazi hareketinin Alman halkını etkilemek, yönlendirmek, ikna etmek ve manipüle

etmek için kullandığı bir strateji olarak kişilik kültü olgusunu gözler önüne sermiştir.

Filmdeki kişilik kültü olgusu, filmdeki dört ana sekansın her birinde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu sekanslar, Hitler'in karizmasını ve liderliğini vurgulayan giriş sekansı (0:00-16:00), Hitler'in gençlik örgütleriyle olan ilişkisini ve Nazi hareketinin Alman gençliğini eğittiğini gösteren Hitler Gençliği sekansı (16:00-36:00), Hitler ve diğer Nazi liderleri arasındaki uyumu ve Nazi Partisi'nin gücünü ve disiplinini gösteren Nazi Partisi Kongresi sekansı (36:00-1:24:00) ve Hitler'in Almanya'yı savunmaya ve saldırmaya hazır olduğu mesajını veren askeri gösteri sekansı (1:24:00-1:44:00)'dır. Bu sekanslarda, Hitler'in konuşmaları, görünüşü, jestleri ve mimikleri özenle seçilmiş ve kurgulanmıştır. Hitler ve diğer önemli Nazi liderleri çok olumlu bir şekilde sunulmuştur. Ayrıca, Hitler'in liderliği altında Almanya'nın birleşmesi ve güçlenmesi teması sürekli olarak öne çıkarılmıştır. Bu sekanslarda, Nazi hareketinin kutsal ve özel olduğunu hissettirmeyi amaçlayan çeşitli semboller kullanılmıştır. Bu semboller arasında gamalı haç, kartal, meşale, bayrak, kılıç gibi unsurlar yer almaktadır. Bu sekanslarda, Nazi hareketinin Alman halkını etkilemek, yönlendirmek, ikna etmek ve manipüle etmek için kullandığı bir strateji olarak görülebilen kişilik kültü olgusu, Nazi hareketinin ideolojik, estetik ve politik amaçlarına hizmet etmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, "Triumph des Willens", ideolojik manipülasyonu nasıl yaydığını ve sürdürdüğünü gösteren ikna edici bir film olarak duruyor. Filmde, gamalı haç, kartal, meşale, bayrak ve kılıç gibi semboller, Nazi hareketinin tarihi ve dini misyonunu etkili bir şekilde aktararak onu kutsal ve özel olarak tasvir ediyor. Filmdeki sahnelerde sık sık görünen bu semboller, Nazi ideolojisinin ana temalarının görsel temsilleri olarak partinin hakimiyetini, Alman ırkının üstünlüğünü, parlak bir gelecek vaadini ve Almanya'yı savunmaya ve saldırmaya hazır olmayı vurguluyor.

Bu simgelerin ustalıkla kullanılması ve ilgili sahnelerde tasvir edilmesi, filmin algıları şekillendirme ve biçimlendirme yeteneğinin altını çizerek Nazi ideolojisi ve estetiğinin altında yatan mesajları etkili bir şekilde aktarır. "Triumph des Willens" böylece sinemanın ideolojik manipülasyon aracı olarak gücünün keskin bir hatırlatıcısı olarak duruyor ve görsel ve anlatısal unsurların stratejik kullanımı yoluyla izleyicileri etkileme ve yönlendirme kapasitesini vurguluyor. Bu simgelerin yanı sıra, filmde Hitler ve diğer önde gelen Nazi liderlerinin konuşmaları, görünüşleri, jestleri ve mimikleri de kişilik kültü olgusunu pekiştirmektedir. Filmde, Hitler ve diğer Nazi liderleri, mükemmel

liderler olarak gösterilmektedir. Hitler ve diğer Nazi liderleri arasında hiçbir çatışma, rekabet, anlaşmazlık veya eleştiri görülmemektedir. Hitler ve diğer Nazi liderleri, Nazi hareketinin bir bütün olduğu, Nazi hareketinin ortak bir hedefe yöneldiği, Nazi hareketinin uyumlu ve disiplinli bir şekilde çalıştığı mesajını vermektedir. Filmde, Hitler ve diğer Nazi liderleri arasında sık sık samimi ve dostane diyaloglar, bakışlar, gülüşmeler, el sıkışmalar, sarılmalar gibi görüntüler yer almaktadır. Filmde, Hitler ve diğer Nazi liderlerinin konuşmalarında sık sık Alman halkına seslenerek onları selamladıkları, onlara teşekkür ettikleri, onlara güvendikleri, onlara umut verdikleri, onlara vaatlerde buldukları görülmektedir. Filmde, Hitler ve diğer Nazi liderlerinin konuşmalarının sonunda büyük bir alkış tufanı ve Nazi selamı ile bitirildiği görülmektedir. Tüm bu unsurlar, Hitler ve diğer Nazi liderlerinin kişilik kültürünü ve liderliğini vurgulamakta ve izleyicilere Nazi hareketinin Alman halkının sevgisini ve saygısını kazandığını göstermektedir.

Filmdeki kişilik kültürü olgusu, Nazi hareketinin ideolojik, estetik ve politik amaçlarına hizmet etmektedir. Film, Nazi hareketinin Almanya'nın yeni bir çağa girdiğini, Almanya'nın dünyaya meydan okuduğunu, Almanya'nın tarihsel bir misyonu olduğunu, Almanya'nın büyük bir zafer kazanacağını göstermektedir. Film, Nazi hareketinin Almanya'yı birleştirdiğini, Almanya'yı güçlendirdiğini, Almanya'yı aydınlattığını, Almanya'yı savunduğunu, Almanya'yı saldırdığını göstermektedir. Film, Nazi hareketinin Alman ırkının üstünlüğünü, Alman kültürünün ihtişamını, Alman tarihinin kutsallığını, Alman geleceğinin parlaklığını göstermektedir. Film, Nazi hareketinin Alman halkına aidiyet duygusu verdiğini, Alman halkına umut verdiğini, Alman halkına vaatlerde bulunduğunu, Alman halkına düşmanlarını gösterdiğini, Alman halkına savaşa hazırladığını göstermektedir.

Film, sinemanın gücüyle ideolojik manipülasyonun anatomisini ortaya koyar. Film, sinemanın nasıl bir propaganda aracı olarak kullanılabileceğini, bir ideoloji üretebileceğini, bir estetik yaratabileceğini, bir politika belirleyebileceğini göstermektedir. Film, sinemanın nasıl bir kitle iletişim aracı olduğunu, sinemanın nasıl bir sanat olduğunu, sinemanın nasıl bir tarih olduğunu, sinemanın nasıl bir güncellik olduğunu, sinemanın nasıl bir gelecek olduğunu göstermektedir.

REFERANSLAR

- Avcı, Ö. (2018). “Propaganda Çeşitleri”, M. Karaca & C. Çakı (Ed.), *İletişim ve Propaganda* (s.75-114). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Belk, R. (2011). Benign envy. *AMS Review*, 1, 117-134.
- Bordwell, D., Thompson, K., & Smith, J. (2008). *Film art: An introduction* (Vol. 8). New York: McGraw-Hill.
- Brady, A. M. (2009). *Marketing dictatorship: Propaganda and thought work in contemporary China*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Caponnetto, P., LaMattina, G., & Quattropani, M. (2022). Music therapy and psychological-clinical impact in surgery: a systematic review. *Health Psychology Research*, 10(4). <https://doi.org/10.52965/001c.38615>
- Copeland, D. (2020). Psychiatric nurses’ role in the holocaust and current implications. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 28(3), 488-493. <https://doi.org/10.1111/jpm.12689>
- Costabile, K., & Terman, A. (2013). Effects of film music on psychological transportation and narrative persuasion. *Basic and Applied Social Psychology*, 35(3), 316-324. <https://doi.org/10.1080/01973533.2013.785398>
- Çakı, C., Darı, A.B., & Avcı, Ö. (2022). İkinci Dünya Savaşı’nda ABD’nin posterler üzerinden bilgi gizleme propagandası. *Sosyal Mucit Academic Review*, 3(1), 48-68. doi: 10.54733/smar.1102656
- Çeliker, D., & Aksoy, S. (2011). Emperyalizm Aracı Olarak Sinema: “Avatar” Filmine İlişkin İdeolojik Bir Çözümleme. *Marmara İletişim Dergisi*, (18), 65-81. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/25223/266698>
- Dimitrov, D., Ali, B. B., Shaar, S., Alam, F., Silvestri, F., Firooz, H., ... & Martino, G. D. S. (2021). Detecting propaganda techniques in memes. *arXiv preprint arXiv:2109.08013*.
- Henderson, E. H. (1943). Toward a definition of propaganda. *The Journal of Social Psychology*, 18(1), 71-87.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (2010). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Random House.
- Hodgson, G. (2006). *The hidden persuaders*. <https://doi.org/10.4337/9781781007563.00017>
- Juslin, P. N., & Sloboda, J. A. (2010). The past, present, and future of music and emotion research.
- Karaca, M. (2018). Propaganda aracı olarak sinema: büyük diktatör filminin alımlama analizi. *International Journal of Entrepreneurship and*

- Management Inquiries*, 2(2), 35-54. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijemi/issue/38649/449490>
- Kershaw, I. (2008). *Hitler, the Germans, and the final solution*. Yale University Press.
- Keskin Yılmaz, Y., Çakı, C., & Kazaz, A. (2020). Nazi Almanya'sı Döneminde Nazizm İdeolojisindeki Antisemitist Propaganda Mitlerinin Eğitime Yansımaları. *Selçuk İletişim*, 13(3), 1081-1113. <https://doi.org/10.18094/josc.775653>
- Luis, M., Doss, R., Zayed, B., & Yacoub, M. (2019). Effect of live oud music on physiological and psychological parameters in patients undergoing cardiac surgery. *Global Cardiology Science and Practice*, 2019(2). <https://doi.org/10.21542/gcsp.2019.17>
- Maddock, D. (2021). Triumph of the Will: A memorial in film. *Historical Encounters*, 8(3), 41-54.
- Marlin, R. (2013). *Propaganda and the Ethics of Persuasion*. Broadview Press.
- Oduor, M., Alahäivälä, T., & Oinas-Kukkonen, H. (2014). Persuasive software design patterns for social influence. *Personal and Ubiquitous Computing*, 18(7), 1689-1704. <https://doi.org/10.1007/s00779-014-0778-z>
- Patsiaouras, G., & Fitchett, J. A. (2022). Propaganda, persuasion and the great war: Heredity in the modern sale of products and political ideas. *Routledge*.
- Riefenstahl, L. (2009). *Triumph of the will (triumph des willens)*., 222-224. https://doi.org/10.1007/978-1-84457-551-0_92
- Riefenstahl, L., Hitler, A., Goebbels, J., & Himmler, H. (2001). *Triumph of the Will*. DD video.
- Rieger, D., Frischlich, L., & Bente, G. (2020). Dealing with the dark side: The effects of right-wing extremist and Islamist extremist propaganda from a social identity perspective. *Media, War & Conflict*, 13(3), 280-299.
- Rundell, R., Hoffmann, H., Broadwin, J., & Berghahn, V. (1996). *The triumph of propaganda: film and national socialism, 1933-1945*. *Choice Reviews Online*, 34(01), 34-0200-34-0200. <https://doi.org/10.5860/choice.34-0200>
- Segalowitz, N., Cohen, P., Chan, A., & Prieur, T. (2001). Musical recall memory: Contributions of elaboration and depth of processing. *Psychology of Music*, 29(2), 139-148.
- Simpson, K. E. (2008). Classic and modern propaganda in documentary film: Teaching the psychology of persuasion. *Teaching of Psychology*, 35(2), 103-108.
- Simpson, P. (2004). *Stylistics: A resource book for students*. Psychology Press.

- Spielvogel, J. J., & Redles, D. (2020). *Hitler and Nazi Germany: A History*. Routledge.
- Tajfel, H. (1978). The achievement of inter-group differentiation. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups* (pp. 77–100). London: Academic Press.
- Welch, D. (2002). Hitler's History Films. *History Today*, 52(12), 20-25.
- Ziv, N., Hoftman, M., & Geyer, M. (2011). Music and moral judgment: the effect of background music on the evaluation of ads promoting unethical behavior. *Psychology of Music*, 40(6), 738-760.
<https://doi.org/10.1177/0305735611406579>
- Zorlu, Y., Çakı, C., & Karaca, M. (2017). Nazısım Ideology In Turkish Cinema: “Kırımlı” Film And Semiotics Analysis. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (56), 67-95. Retrieved from
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/30714/328523>

Bölüm 29

ÖĞRENCİLERİN İŞ GÜVENLİĞİ PERFORMANS SEVİYELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇARŞAMBA MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ ÖRNEĞİ

Mehmet Ali ZENGİN¹

Mustafa SEKMEN²

Murat TEKBALKAN³

GİRİŞ

Günümüzde iş güvenliği gün geçtikçe önemi artan bir konudur. Gelişen teknoloji ve sanayileşme ile birlikte çalışma ortamları da değişmektedir. Bu nedenle çalışanlar için daha riskli ve güvensiz bir çalışma ortamı oluşmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği (İSG) farkındalığı çalışanlar için sağlıklı ve güvenli bir iş ortamı oluşturarak kaza riskini en aza indirecektir. Özellikle endüstri meslek liselerinde okuyan öğrencilerin kazanacakları İSG kültürü ileride çalışacakları iş ortamlarında daha bilinçli olmalarını sağlayacaktır.

Meslek Liseleri, teorik ve uygulamalı bir müfredat kullanarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Öğretilen yetkinlikler tutum, bilgi ve beceriler olmak üzere üç alanı içermektedir. Pratik öğrenmeye ilişkin tutumlar, öğrencilerin laboratuvarında/atölyede uygulamalı etkinlikleri gerçekleştirirken gösterdiği performansa uygun çalışmalarıdır. İş güvenliği, atölyede öğrenmenin uygulanmasındaki tutumun bir yönüdür. Bilgi, atölyede pratik becerilerin öğrenilmesi için teorik bir temel olarak tasarlanmıştır. Beceri ise, teorik olarak öğrenilen bilgilerin doğru olarak uygulanmasıdır (Wişanarka, ark. 2019). Çalışma hayatında Meslek Lisesi mezunları üst düzey yönetici ile kalifiye işçi arasında, kalifiye işçiye göre daha fazla teorik bilgi ve uygulama becerisine sahip ara eleman olarak çalışmaktadırlar.

Yirminci yüzyılın başlarından beri eğitimciler, öğrencilerin pasif öğrenciler olmaktansa, öğrenme sürecine aktif olarak katıldıkları takdirde daha etkili öğrendiklerini göstermiştir (Stuart, 2014). Eğitim ve öğretim düzeyi,

¹ Öğr. Gör. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü. mehmetali.zengin@omu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6718-3364

² Dr. Öğr. Üyesi; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü. mustafa.sekmen@omu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4361-3117

³ Öğr. Gör.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Üniversitesi, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü. murat.tekbalkan@omu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5581-1500

işyerlerindeki iş kazalarının başlıca nedenlerinden biri olarak tanımlanmaktadır (Kintu ve ark., 2015). Mesleki eğitim, çalışanlarda belirli becerilerde uzmanlaşma, performans geliştirme, iyi çalışma alışkanlıkları kazanma ve iş verimliliği artışı sağlamaktadır. İSG eğitimi, mesleki eğitim ve öğretimin bir parçasıdır ve güvenlik alışkanlıklarını ve sağlık bilincini geliştirmeyi ve bir güvenlik kültürü oluşturmayı hedeflemektedir (Brahm ve Singer, 2013). İSG eğitimi, meslek hastalıklarını ve kazaları azaltmak, çalışanların kendi kendine yardım yeteneklerini geliştirmek ve çalışanların sağlık ve güvenliğini korumak için büyük önem taşımaktadır (Haas ve ark., 2014; Sarı, 2009).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2018 verilerine göre, iş sağlığı ve güvenliğine gereken önem verilmediğinden, dünyada her yıl yaklaşık 340 milyon kişi iş kazası geçirmekte ve yaklaşık 160 milyon kişi de işi ile ilgili bir meslek hastalığı yaşamaktadır. Ayrıca, bu iş kazaları sonucunda da yaklaşık 2,3 milyon çalışan ölmektedir (ILO, 2018). Diğer bir ifade ile dünyada her gün iş kazası veya meslek hastalığından dolayı 6.300 kişinin öldüğü anlamına gelmektedir. İş sağlığı, dünyada ciddi halk sağlığı sorunu olarak giderek daha fazla tanınmaktadır (Badri ve ark., 2018). Türkiye’de ise, her 2,5 saatte bir işçi iş göremez hale gelmekte, her 6 dakikada bir iş kazası olmakta ve her 6 saatte bir çalışan iş kazası sonucu hayatını kaybetmektedir (Ünsar, 2012).

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik işletmelerin, çalışanların ve devletin sahip olduğu sorumluluklar, pek çok ülkede yasal mevzuat çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Türkiye’de özellikle 2003 yılında yürürlüğe giren ve daha kapsamlı olan 4857 sayılı İş Kanunu, işletmelerde İSG kültürünün oluşması ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı İSG Kanunu, sadece özel sektör işletmelerini değil, kamu kurum ve kuruluşlarını da kapsayacak şekilde hazırlanmış ve çalışanların sağlık ve güvenlik politikalarına katılımını amaçlamıştır (Üngüren ve Koç, 2016: 130).

Altuntaş (2021) tarafından, İSG dersi alan ve almayan meslek yüksekokulu öğrencileri arasında İSG farkındalıkları incelenmiştir. İSG dersi alan ve almayan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu belirtmiştir. Kalıntaş (2022) yaptığı çalışmada, üniversitelerde verilen İSG eğitimlerinin düzeyini ve öğrencilerin İş Sağlığı ve Güvenliği farkındalığını incelemiştir. Öğrencilerin İSG farkındalık düzeylerini %65,2 olarak bulmuştur.

Demir (2023) yaptığı çalışmada mühendislik fakültesi öğrencilerinin İSG ile İlgili Bilgi Düzeylerini ve iş sağlığı ve güvenliği farkındalığını incelemiştir. İSG eğitimlerine eğitim sisteminin tüm kademelerinde yer verilmesinin gerekliliği ortaya konmuştur. Yar (2018) ise otomobil parçası üreten bir işletmede yaptığı çalışmada, İSG eğitimlerinin İş Sağlığı ve Güvenliği farkındalığı oluşturmakta tek başına yeterli olmadığını belirtmiştir.

Tirakioğullari (2019) yaptığı çalışmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinin İSG güvenlik kültürü seviyelerini ölçmüş ve güvenlik kültürünün iş kazalarını önlemedeki etkisini incelemiştir. Güvenlik eğitiminin düşük olduğu fakat güvenlik farkındalığının ise yüksek seviyede olduğu sonucuna varmıştır. Irmak (2020) yaptığı çalışmada Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (MTAL) öğrencilerinde İş güvenliği algı düzeyini incelemiştir. Öğrencilerdeki iş güvenliği algısının 5 puan üzerinden ortalama 3,45 ve iyi seviyede olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Çarşamba MTAL öğrencilerinin İSG performans düzeylerinin belirlenmek ve öğrencilerin demografik verilerine göre iş güvenliği performanslarının farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Çalışma kapsamında örneklem büyüklüğünün fazla olması ile literatürdeki önceki çalışmalardan ayrılmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, Çarşamba MTAL 2022-2023 eğitim-öğretim döneminde öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin performans seviyelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen betimleyici ve kesitsel bir araştırmadır. Öğrencilerden toplanan demografik verilere göre iş sağlığı ve güvenliği performans seviyelerinde farklılıkları belirlemek için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Öğrencilerin okudukları bölüm ile İSG performans seviyeleri arasında anlamlı fark vardır.

H₂: Öğrencilerin okudukları sınıf ile İSG performans seviyeleri arasında anlamlı fark vardır.

H₃: Öğrencilerin daha önce iş kazasına maruz kalmaları ile İSG performans seviyeleri arasında anlamlı fark vardır.

H₄: Öğrencilerin daha önce ramak kala olaya maruz kalmaları ile İSG performans seviyeleri arasında anlamlı fark vardır.

Araştırmanın evreni, çalışmanın yürütüldüğü 2022-2023 eğitim-öğretim döneminde Çarşamba Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesine (MTAL) 9-10-11-12. sınıfta kayıtlı olan 1741 öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmadaki zaman ve ekonomik faktör kısıtlarından dolayı evrenin tamamı ile çalışma yürütülmeyip örneklem hesaplama yöntemi kullanılmıştır. Evrenin büyüklüğü dikkate alındığında %95 güven aralığında ($\alpha=0,05$) örneklem büyüklüğünün en az 315 olması gerekmektedir. Çalışmadaki analiz sonuçlarının daha sağlıklı çıkması için 602 öğrenci ile anket çalışması yürütülmüştür.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Alkan (2017) tarafından geliştirilen ve güvenilirlik analizleri yapılmış sorular kullanılmıştır. Bu doğrultuda anket

kapsamında öğrencilerin demografik bilgilerini ölçen 4 soru, güvenliği bilinç düzeylerini ölçen çoktan seçmeli 10 soru kullanılmıştır.

Araştırma sonucu elde edilen veriler SPSS istatistik programı ile analiz edilmiştir. Demografik özelliklere göre öğrencilerin görüşlerinin değişip değişmediğini belirlemek için T-testi ve ANOVA testleri ile tanımlayıcı istatistiksel metotlar (Sayı, Yüzde, Frekans) kullanılmıştır.

BULGULAR

Tanımlayıcı İstatistikî Bilgilere Ait Bulgular

Çalışmaya katılan Çarşamba MTAL öğrencilerine ait temel istatistikî bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikî Bilgiler

Bölüm Adı	N	%	Sınıf	n	%
Bilişim Teknolojileri	120	19,9	9	136	22,6
Elektrik Elektronik Teknolojisi	90	15,0	10	159	26,4
İnşaat Teknolojisi	121	20,1	11	153	25,4
Makine Teknolojisi	70	11,6	12	154	25,6
Metal Teknolojisi	51	8,5	Total	602	100
Mobilya ve İç Mekan Tasarımı	83	13,8	Ramak Kala Olaya Uğrama	N	%
Motorlu Araç Teknolojisi	67	11,1	Evet	176	29,2
Toplam	602	100	Hayır	426	70,8
İş Kazasına Uğrama	N	%	Total	602	100
Evet	125	20,8			
Hayır	477	79,2			
Total	602	100			

Çalışma kapsamında 602 öğrenci ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen anketlerin bölüm bazında dağılımları incelendiğinde en fazla anket %20,1 ile inşaat teknolojisi bölümünde uygulanırken en az anket ise %8,5 ile metal teknolojisi bölümünde uygulanmıştır. Uygulanan anketlerin sınıflar arasında dengeli bir dağılım göstermekle birlikte en fazla anket %26,4 ile 10 sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin %79,2’si “Daha önce hiç iş kazasına uğradınız mı?” sorusuna “Hayır”, %20,8’i “Evet” şeklinde cevap vermiştir. Benzer şekilde öğrenciler “Daha önce hiçbir iş kazasından son anda

kurtulduğunuz oldu mu?” sorusuna iş kazası sorunu benzer şekilde %70,8’i “Hayır”, %29,2’si ise “Evet” cevabını vermiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilere İSG performans düzeylerini ölçen çoktan seçmeli 10 soru sorulmuştur. Sorulara verilen doğru cevaplar 10, yanlış cevaplar 0 olarak puanlanmıştır. Öğrencilerin 10 sorudan aldıkları toplam puanlar incelendiğinde 9 öğrencinin hiçbir soruya doğru cevap veremezken 6 öğrencinin tüm sorulara doğru cevap verdiği görülmüştür. Bununla birlikte öğrencilerin yaklaşık %57’si 5 ve daha az soruya doğru cevap vermişlerdir. Tablo 2’de çalışmaya katılan öğrencilerin iş güvenliği bilinç düzeylerini ölçmeye yönelik sorulara verdikleri cevapların dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2: İş Güvenliği Performans Düzeyi Sorularının Cevap Dağılımı

Puan	Kişi	Yüzde (%)
0	9	1,5
10	21	3,5
20	55	9,1
30	71	11,8
40	99	16,4
50	80	13,3
60	59	9,8
70	77	12,8
80	77	12,8
90	48	8,0
100	6	1,0
Total	602	100,0

Tablo 3’te güvenlik performans düzeyi sorularına doğru ve yanlış cevap veren öğrencilerin yüzde (%) dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 3: Güvenlik Performans Düzeyi Sorularının Yüzde (%) Dağılımları

Güvenlik Performans Düzeyi Soruları	Yanlış Cevap (%)	Doğru Cevap (%)
1. Aşağıdakilerden hangisi potansiyel bir tehlikeye karşı önlem (tedbir) planlanırken, öncelikli olarak dikkate alınır?	55	45
2. Aşağıdakilerden hangisi, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin sağlanması için toplu koruma yöntemlerinden değildir?	79	21
3. Çalışma ortamında tozlu ortamda temizlik yaparken kullanmanız gereken en önemli Kişisel Koruyucu Donanım aşağıdakilerden hangisidir?	35	65

4. İşletmede gürültülü ortamlarda çalışırken kullanmanız gereken en önemli Kişisel Koruyucu Donanım aşağıdakilerden hangisidir?	27	73
	37	63
5. Yanda görülen piktogram aşağıdaki tanımlardan hangisini ifade etmektedir?		
	55	45
6. Kırmızı renkli tabela size neyi ifade eder?		
7. Yangının oluşabilmesi için hangisi gerekmez?	31	69
8. Aşağıdakilerden hangisi makine ve tezgâhlarda alınması gereken genel güvenlik önlemlerine göre yanlıştır?	53	47
9. Tertip düzen olmaması durumunda hangi kaza türü ile daha sık karşılaşabiliriz?	53	47
10. Çalışılan yerlerde iş hijyenin sağlanması için aşağıdakilerden hangisi/hangileri dezenfekte edilmelidir?	52	48

Öğrencilerin güvenlik performans düzeyi sorularına verdikleri cevaplar incelendiğinde en fazla yanlış yapılan sorunun “2. Aşağıdakilerden hangisi, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin sağlanması için toplu koruma yöntemlerinden değildir?” olduğu görünmektedir. 2. Soruya öğrencilerin %79’u yanlış cevap vermişlerdir. Öğrencilerin en fazla doğru cevap verdikleri sorular ise “4. İşletmede gürültülü ortamlarda çalışırken kullanmanız gereken en önemli Kişisel Koruyucu Donanım aşağıdakilerden hangisidir?” sorusudur. Çalışmaya katılan öğrencilerin %73’ü bu soruya doğru cevap vermişlerdir.

Bağımsız Değişkenlere Göre Güvenlik Performans Düzeylerinin Farklılıklarına Ait Bulgular

Yapılan çalışmada demografik veriler kapsamında öğrencilere 4 farklı soru sorulmuştur. Öğrencilerin demografik verilere verdikleri cevaplar ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin performans seviyeleri arasında anlamlı ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Araştırma kapsamında iki bağımsız grup ortalamaları arasındaki farklılığı test etmek için bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla grup arasında farklılıkların olup olmadığını test etmek için One-way ANOVA testi kullanılmıştır. Aşağıda katılımcıların demografik verileri ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin performans seviyeleri arasında farklılık olup olmadığını değerlendirmek için uygulanan testlerin sonuçları verilmiştir.

Öğrencilerin Okudukları Bölüm ile Güvenlik Performans Düzeyleri Arasındaki Farklılıklar

Araştırmaya Çarşamba Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesindeki 7 farklı bölümde öğrenim gören öğrenciler katılmıştır. Öğrencilerin okudukları bölüme göre iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin performans seviyeleri arasındaki farklılık One Way ANOVA testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda öğrencilerin okudukları bölüm ile iş güvenliği performans seviyelerini ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir (Sig < 0,05). Analiz sonuçlarına göre H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4: Bölümlere Göre İş Güvenliği Performansları ANOVA Test Sonuçları

Okudukları Bölüm	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Bilişim Teknolojileri	120	40,5	20,0	7,621	0,000*
Elektrik Elektronik Teknolojisi	90	53,6	23,1		
İnşaat Teknolojisi	121	57,9	24,1		
Makine Teknolojisi	70	50,7	23,9		
Metal Teknolojisi	51	53,9	19,5		
Mobilya ve İç Mekan Tasarımı	83	53,9	27,5		
Motorlu Araçlar Teknolojisi	67	59,1	21,2		
Total	602	52,2	23,7		

*p<0.05

Hangi bölümlerin birbirinden ayrıldıklarını belirlemek için öncelikle homojenlik testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre grupların homojen dağılmadığı (Sig. 0.000) belirlenmiştir. Homojen dağılmayan gruplar için yapılan Games-Howell testi sonuçlarına göre özellikle bilişim teknolojileri bölümü öğrencilerinin diğer bölümlerden istatistiki olarak ayrıldığı belirlenmiştir. Tablo 4'ten öğrencilerin cevap ortalamaları incelendiğinde bilişim teknolojileri bölümü öğrencilerinin güvenlik performanslarını ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamalarının diğer bölümlere göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin Okudukları Sınıf ile Güvenlik Performans Düzeyleri Arasındaki Farklılıklar

Öğrencilerin okudukları sınıfa göre güvenlik performans düzeyleri arasındaki farklılık One Way ANOVA testi ile analiz edilmiştir. Analiz

sonuçlarına göre öğrencilerin okudukları sınıfa göre güvenlik performans düzeylerini ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir (Sig < 0,05). İstatistiki sonuçlara göre H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5: Sınıfa göre İş Güvenliği Performansları ANOVA Test Sonuçları

Sınıf	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
9	136	32,94	15,545	253,378	0,000*
10	159	35,09	13,727		
11	153	68,50	15,676		
12	154	70,58	17,977		
Toplam	602	52,18	23,745		

Gruplar arasındaki farklılığı belirlemek için yapılan homojen testinde grupların homojen dağıldığı belirlenmiştir (Sig. 0.157). Bu nedenle gruplar arasındaki çoklu korelasyonu belirlemek için One Way ANOVA analizindeki “Post Hoc” sekmesinde homojen dağılan gruplar için uygulanan “Tukey” testi yapılmıştır. Tukey test sonuçlarına göre özellikle 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin 11. ve 12. sınıf öğrencilerinden istatistiki olarak anlamlı bir şekilde ayrıldığı belirlenmiştir. Tablo 5’ten öğrencilerin güvenlik performans sorularında aldıkları puan ortalamaları incelendiğinde 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin ortalamalarının 11. ve 12. sınıf öğrencilerinden daha düşük olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin İş Kazası Geçirmeleri ile Güvenlik Performans Düzeyleri Arasındaki Farklılıklar

Öğrencilerin daha iş kazasına maruz kalma durumları ile iş güvenliği performans düzeyleri arasındaki farklılık bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre iş kazasına uğrayan veya uğramayan öğrencilerin iş güvenliği performans düzeylerini ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamalarının istatistiki olarak anlamlı farklılıkların olmadığı belirlenmiştir (Sig. (2-tailed)>0,05). İstatistiki sonuçlara göre H₃ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6: Öğrencilerin İş Kazasına göre İş Güvenliği Performans Farklılıkları T test Sonuçları

İş Kazası	n	Ortalama	Std. Sapma	t	df	Sig. (2-tailed)
Evet	125	51,52	25,018	-0,347	600	,729
Hayır	477	52,35	23,424			

*p<0.05

Gruplar arasında anlamlı bir fark olmamasına karşın öğrencilerin iş güvenliği performans düzeylerini ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamaları incelendiğinde daha önce iş kazası geçirmemiş öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin Ramak Kala Olaya Maruz Kalması ile Güvenlik Performans Düzeyleri Arasındaki Farklılıklar

Öğrencilerin daha ramak kala olaya maruz kalma durumları ile iş güvenliği performans düzeyleri arasındaki farklılık bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarından öğrencilerin iş güvenliği performans düzeylerini ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamalarının istatistiki olarak anlamlı farklılıkların olmadığı belirlenmiştir (Sig. (2-tailed)>0,05). İstatistiki sonuçlara göre H₄ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7: Öğrencilerin Ramak Kala Olaya göre İş Güvenliği Performans Farklılıkları T test Sonuçları

İş Kazası	n	Ortalama	Std. Sapma	t	df	Sig. (2-tailed)
Evet	176	52,61	24,911	0,290	600	,772
Hayır	426	52,00	23,274			

*p<0.05

Gruplar arasında anlamlı bir fark olmamasına karşın öğrencilerin iş güvenliği performans düzeylerini ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamaları daha önce ramak kala olaya maruz kalan öğrencilerin ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, Çarşamba MTAL öğrenim gören öğrencilerin İSG performans düzeyleri belirlenmiş ve demografik verilerine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır.

Araştırma Çarşamba MTAL’nde 2022-2023 döneminde 602 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilere İSG performans düzeylerini ölçen çoktan seçmeli 10 soru sorulmuştur. Yapılan test sonucunda öğrencilerin yaklaşık %66’sının iş sağlığı ve güvenliği sınavlarında geçer not kabul edilen 70 puanın altında kaldıkları belirlenmiştir.

Çalışmada öğrencilerden alınan demografik veriler ile İSG performans düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıkların olup olmadığı test edilmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliği performans düzeyleri ile okudukları sınıf (H1 kabul) ve bölüm (H2 kabul) arasında anlamlı

farklılıklar bulunurken; daha önce iş kazası geçirmeleri (H3 ret) ve ramak kala olaya maruz kalmaları (H4 ret) arasında anlamlı farklılıkların bulunmadığı belirlenmiştir.

Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinden mezun olan öğrenciler diğer lise türünde öğrenim gören öğrencilere göre daha tehlikeli alanlarda çalışmaktadırlar. Bu nedenle Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinde okuyan öğrencilerin İSG performanslarını arttırmak çalışma hayatında meydana gelebilecek iş kazaları ve meslek hastalıklarının azaltılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Meslek liselerinde okuyan öğrencilerin İSG performansları arttırmada en önemli yöntemlerden birisi eğitim ve farkındalık artırma çalışmalarıdır. Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinin müfredatı incelendiğinde İSG ile ilgili bağımsız bir derslerinin olmadığı görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı kapsamında yapılacak bir proje ile Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde İSG dersi okutulabilir. Okullardaki farkındalığın artırılması için İSG konusunda düzenli seminer ve etkinlikler düzenlenebilir.

Meslek liselerinde öğrenciler genellikle pratik beceriler kazanmak için atölye ve laboratuvarlarda çalışırlar. Okul yönetimlerinin atölye ve diğer çalışma alanları için hazırlanması gereken risk değerlendirme çalışmalarına öğrencilerin de dahil edilmesi çalışma hayatında karşılaşılabilecekleri tehlike ve riskleri tanıma ve yönetme konusunda fayda sağlayacaktır.

Okullarda acil eylem planlarının hazırlanması zorunludur. Meydana gelebilecek yangın, kaza veya diğer acil durumlar için öğrencilere ve personele düzenli tatbikatlar düzenlenmesi farkındalıkların artması konusunda fayda sağlayacaktır.

İş sağlığı ve güvenliği performansının artırılmasında önemli konulardan bir tanesi de kurumlarda İSG kültürü oluşturulmasıdır. İSG kültürü oluşturulabilmesi için yapılan çalışmaların herkesin katılımı ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yöneticilerin iş sağlığı ve güvenliği konusunda açık bir iletişim ortamı sağlaması ve işbirliğinin teşvik edilmesi kurumsal kültürünün oluşmasına ve iş sağlığı ve güvenliği performansının artmasına yardımcı olacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından PYO.HMY.1914.23.001 proje numarası ile desteklenmiştir.

REFERANSLAR

- Alkan E. (2017). Meslek lisesi öğrencilerinin iş güvenliği kültürü ve bilinci üzerine bir çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İstanbul.
- Altuntaş, Ş., Can, E., Öztürk, E., ve Tarakçı, E. (2021). Önlisans programlarında iş sağlığı ve güvenliği dersinin farkındalık üzerindeki etkisi; istanbul aydın üniversitesi örneği. *Karaelmas Journal of Occupational Health and Safety*, 5(3), 175-181.
- Badri, A., Boudreau-Trudel, B. ve Souissi, A. S. (2018). Occupational health and safety in the Industry 4.0 era: A cause for major concern? *Safety science*, 109, 403-411.
- Brahm, F., ve Singer, M. (2013). Is more engaging safety training always better in reducing accidents? Evidence of self-selection from Chilean panel data. *Journal of Safety Research*, 47, 85-92.
- Demir, B. (2023). Üniversite mühendislik fakültesi öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Medipol Üniversitesi, İstanbul.
- Haas, E.J., Hoebbel, C.L., ve Rost, K.A. (2014). An analysis of trainers' perspectives within an ecological framework: factors that influence mine safety training processes. *Safety and Health at Work*, 5(3), 118-124.
- ILO (2018). World statistic. Erişim Tarihi: 15.07.2023
https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/occupational-safety-and-health/WCMS_249278/lang-en/index.htm.
- Irmak, İ. (2020). Gümüşhane mesleki ve teknik anadolu lisesi öğrencilerinin iş güvenliği algısının değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
- Kalıntaş, D. Ç. (2022). İş sağlığı ve güvenliğinde eğitimin önemi: üniversite öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği farkındalığı üzerine bir çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi, Ankara.
- Kintu, D., Kyakula, M., ve Kikomeko, J. (2015). Occupational safety training and practices in selected vocational training institutions and workplaces in Kampala, Uganda. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 21(4), 532-538.
- Stuart, A. (2014). A blended learning approach to safety training: Student experiences of safe work practices and safety culture. *Safety Science*, 62, 409-417.
- Tirakioğullari, Ö. (2019). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği açısından güvenlik kültürlerinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Düzce.

- Ünsar, S. (2012). A study on institutional change: ottoman social structure and the provision of public goods. *Gazi Akademik Bakış*, (11), 177-200.
- Wijanarka, B.S., Sukardi, T., Rahdiyanta, D., ve Ngadiyono, Y. (2019). Evaluation of implementation of health and safety in industry and vocational school in Yogyakarta Special Region. In *Journal of Physics: Conference Series*, 1273(1), 1-7.
- Yar, N. S. (2018). İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının çalışanların iş sağlığı ve güvenliği farkındalığı üzerine etkilerinin incelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Bölüm 30

BİR KIZIL GONCA YA DA KIZIL KARTAL: ROSA LUXEMBURG

Melek HALİFEOĞLU¹

GİRİŞ

Ölümünün ardından bir asır geçmiş olmasına karşın Rosa Luxemburg (1871-1919), gerek anti-militarist yorumuyla gerek sermayenin küreselleşmesine karşı özgürleştirici seçenek arayışıyla hâlâ güncelliğini koruyan kuramcılar arasında yer alır. Bununla birlikte uluslararası politika hakkındaki düşünceleri, kuramsal ve pratik çözüm önerileri ne yazık ki çağcılları kadar dikkate alınmamıştır. Hâlbuki Rosa Luxemburg'un bütün çalışmaları, bir ekonomist olmasından da hareketle, derin bir ekonomi analizi içerirken bir tarih tezi de ortaya koymaktadır. Süreklilik-kopuş diyalektiği çerçevesinde “devrim” o kopuşun adıdır. Luxemburg, praxis felsefesini daha müdahaleci ve iradeye yer veren bir şekilde ortaya koyarak çelişkilerin sınıf çatışması içerisinde yer aldığını; devrimcinin görevinin de bu çelişkileri ortaya koyarak açığa çıkarmak olduğunu belirtir.

Luxemburg için kapitalizmin çöküşü bir ütopya değil aksine mutlak bir gerçektir. Üretici güçler ile egemen sınıflar arasındaki çelişkinin her geçen gün arttığını ve bu çelişkinin taşınmaz bir dereceye geldiğinde kapitalizmin yıkılacağını ifade eder. Bu yorumu nedeniyle determinist bir tarih anlayışına sahip olmakla eleştirilen Luxemburg, işçi sınıfının kendiliğinden hareketini önemserken hareketin sınıfın içinden yükselmesi gerektiğini savunur. Bu noktada, oldukça fazla benzerlikleri olmasına karşın Lenin'le ciddi bir fikir ayrılığına düşer. Lenin işçi sınıfının parti öncülüğünde bilinçlenmesi gerektiğini ve devletin biran önce ele geçirilmesini savunurken, Rosa ise nüveleri toplumun içinde olan işçi sınıfının itici bir güç ile değil de mücadele içerisinde deneyim kazanarak kitleleşeceğini ve kitlelerin demokratik katılımıyla sosyalist hareket içinde demokrasinin savunulması gerektiğini belirtir.

Öte yandan, Bernstein ile girdiği polemikte reformizmi keskin bir şekilde eleştirir; reformizm hayalinin işçi sınıfı üzerinde bir uyuşturucu gibi etki yaratarak, işçileri devrimci pratikten uzaklaştırdığını; ama kapitalizm içinde

¹ Dr. Öğr. Üyesi.; Bingöl Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. mhalifeoglu@bingol.edu.tr ORCID No: 0000-0002-4307-2130

kazanılan hakların sosyalizmden uzaklaşmak bir yana ona daha fazla yakınlaşmanın fırsatı olduğunu kuramsal arka planı ile ortaya koyar. Bu bağlamda, hem teorik hem pratik bagajıyla Luxemburg'un günümüz dünyasını anlamak adına yeniden okunması gerekir.

BİR ÇOCUKLUK HİKÂYESİ: MÜCADELE YAŞAMIN KENDİSİDİR

Luxemburg, 5 Mart 1871 tarihinde, Paris Komünü'nün ışığının parladığı ve Almanya ile Fransa arasındaki son savaşın gerçekleştiği dönemde, Rus işgali altındaki Zamość şehrinde dünyaya geldi. Ailesi Yahudi kökenli olup, Polonya'nın Zamość şehrinde yaşayan son çocuğuydu. Annesi Lina Luxemburg, bir Schiller hayranıydı ve Polonya ile Alman edebiyatı arasında güçlü bir bağ kurmuştu. Babası Elias Luxemburg ise 1830 ve 1863'teki başarısız ayaklanma girişimlerinde, Çarlık rejimine karşı başkaldıran Polonyalı yurtseverleri destekleyen bir tüccardı.

Ailenin ileri görüşlü, kültürlü ve orta halli bir gelire sahip olması, çocuklarının eğitimi için Varşova'ya taşınma kararı almasında etkili oldu. Rosa, bu karar alındığında henüz üç yaşındaydı (Badia, 1999: 13). Ancak, beş yaşındayken yaşadığı hayat mücadelesinin başında, kalça kemiğindeki bir sorun nedeniyle bir yıl boyunca yatağa bağlı kaldı. Alçıya alınan bacağının iyileşmeye başladığı sırada fark etti ki, alçıdaki bacağı diğerine göre daha kısaydı. Bu durum, Rosa'nın hayatı boyunca aksayarak yürütmesine sebep oldu, ancak hayat mücadelesi sırasında koşmasına engel olmadı.

1880 yılında, Rosa Luxemburg, Varşova'daki Rus Kız Okulu'na girmek için sınavlara katıldı. Ancak, bir Yahudi olarak bu Rus okulunda eğitim almak pek kolay değildi. Yahudi öğrencilere kota uygulanmasının yanı sıra, anadili Lehçe'nin yasaklanması da Rosa'ya küçük yaşta itiraz etmenin önemini öğretti. Okulda, Rusça dışında üç dil daha öğretiliyordu: Lehçe, Almanca ve Fransızca. Rosa'nın hayatının geri kalanına damga vuracak devrimci karakteri, belki de tanık olduğu bu eşitsizliklerin ve toplumsal koşulların bir ürünüydü.

1887 yılında bir sınıf arkadaşına verdiği fotoğrafın arkasına, “İdealim, insanın hiç pişmanlık duymadan, herkesi sevebileceği bir sosyal rejimdir” diye yazdı. Bu ideali, Polonyalı yazar Adam Mickiewicz'in eserlerini okurken benimsedi. Mickiewicz'in, Fransa'da 1848 devrimini bizzat yaşamış bir yazar olması, Rosa Luxemburg'u etkilemiş ve onun ideallerini şekillendirmiştir (Badia, 1999: 13). Lehçe olarak yazdığı bir şiirde, dünyanın düzenine karşı bir itirazını dile getirdi (Laschitza, 2008: 22-23):

“Ceza talep ediyorum,
Bugün tok olanlara, sefa sürenlere,

Milyonların ekmeğini hangi acılarla kazandığını
Bilmeyenlere, hissetmeyenlere.
Neşeli bir yüz,
Neşeli bir gülüş görürsem
Acı çekiyorum
Zira yoksulluğa ve bilgisizliğe
Mahkûm olanlar
Gülmeyi ve neşeyi bilmezler.
Bütün dertleri,
Bütün gizli ve acı gözyaşlarını
Tokların vicdanına yüklemek istiyorum
Ve yaptıkları her şeyin intikamını almak.”

Öte yandan, 1884 yılında Alman İmparatoru I. Wilhelm’in Varşova ziyareti öncesinde Lehçe olarak kaleme aldığı alaycı bir şiir, Rosa'nın çok yönlü yeteneklerini sergilemenin yanı sıra muhalif ruhunu estetik bir edebi dil ile ifade edebildiğini de göstermektedir (Laschitzka, 2008: 23).

“İmparator Wilhelm’in Gelişi.
Nihayet göreceğiz seni, Batı’nın heybetlisi,
Yani Saksonya’nın bahçesine gelersen,
Çünkü ben sizin saraylarınıza gelmem,
Şatafatlı konuşmalarınız umurumda değil.
Ama orada ne gevezelikler ettiğinizi bilmek isterim.
“Bizimkine” hitabın “sen” şeklindeymiş.
Politikada henüz aptal bir koyun sayılıırım,
Onun için seninle fazla konuşmam;
Ama sana bir şey söylemek isterim, sevgili Wilhelm:
Kurnaz hergelene, Bismarck’a ilet,
Avrupa için ilet, Batının İmparatoru,
Emret ona, barış pantolonunu pisletmesin.”

1882 yılında Ludwik Warynski’nin liderliğinde Varşova’da kurulan “Proletarya” partisi, lise ve üniversite öğrencileri tarafından oluşturulmuştu. Bu Marksist eğilimli parti, emekçileri burjuvaziye ve Çarlık yönetimine karşı mücadeleye çağırıyor ve bu özgürlük mücadelesinde tüm dünya işçi sınıflarıyla birlikte hareket edilmesini savunuyordu. Parti, 1886 yılında Çarlık makamları tarafından kapatıldı, ancak daha sonra 1887-1888 yıllarında genç Polonyalı sosyalistler tarafından yeniden kurulma girişiminde bulunuldu. Bu ikinci kuruluşa “İkinci Proletarya” adı verildi ve bu sosyalist örgüte Marcin Kasprzak liderliğindeki bir işçi komitesi de katkıda bulundu. Yeni partinin politika yürütme konusundaki tartışmalarda iki ayrı eğilimden bahsedilebilir. Birinci

grupta yer alan Kulczycki ve taraftarları, illegal terörist bir mücadele örgütü kurmayı hedeflerken, ikinci grupta yer alan, Rosa Luxemburg, Adolf Warszawski, Julian Marchlewski gibi isimlerin bulunduğu *Kasprzak çevresi*², bireysel teröre karşı çıkıyor ve Alman sosyal demokrasisini örnek alan kitle tabanlı bir örgüt kurma isteğindeydi (Laschitzka, 2008: 25-26). Parti, kısa sürede yoğun ajitasyon çalışmaları sayesinde büyüyen etkili bir konuma geldi. 1888 yılında, bazı grevlerin örgütlenmesine katıldığı için Çarlık polisi tarafından izlenen parti üyeleri arasında 40 kişi tutuklandı. Tutuklanma tehdidi altındaki Rosa Luxemburg ise 1889'da Kasprzak'ın yardımıyla yurtdışına, İsviçre'ye illegal bir şekilde kaçtı.

Rosa'nın Zürih'e kaçıışı, tesadüfi bir olay olarak nitelendirilemez. O dönemde düşünce ve din özgürlüğünün olduğu, federatif demokratik bir cumhuriyet olan İsviçre, kadınların üniversite eğitimi alabildikleri tek yerdi (Laschitzka, 2008: 28). Rosa'nın eğitim hayatı, 1889 yılında doğa bilimleri ve matematikle başlamış, zamanla ekonomi ve hukuk bilimlerinden mezun olmuştur. İsviçre, resmi öğretim kurumları ve üniversite dışında sunduğu geniş eğitim imkânlarıyla Rosa'nın yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Zürih, Rus ve Polonyalı devrimciler için sürgün yeri ve sığınacak bir liman olması nedeniyle politik mültecilerin adeta toplandığı bir yer haline gelmiştir (Nettl, 2002: 59). Rosa, Zürih'te Vera Zasulic, Pavel Akselrod ve Rus Marksizminin kurucusu Georgi Plehanov gibi önemli aydınlar ve siyasetçilerle tanışma fırsatı buldu (Nettl, 2002: 60). Bu entelektüel zenginlik ve tartışma kültürü, Rosa'nın sürekli olarak okuma yapabilmesini ve Rus ve Polonyalı mültecilerle iletişim kurabilmesini sağladı.³

Polonya topraklarının Rus, Prusya ve Avusturya tarafından işgal edilmiş olması, Polonyalı devrimciler için ülkenin bağımsızlığının öncelikli bir konu olduğunu belirtir (Chwedoruk, 2010: 142-143). Ancak Rosa, milliyetçilik olarak değerlendirdiği Polonya'nın bağımsızlığına odaklanmak yerine, Rus ve Polonyalı işçilerin ortak mücadelesini savunmaktadır. Bu bağlamda, Polonya Sosyalist Partisi'ni (*Polska Partia Socjalistyczna, PPS*) eleştirmektedir.⁴

²Bunlar, aşırı milliyetçi bir tutumdan ziyade proletarya enternasyonalizmini savunuyorlardı.

³ Öte yandan İsviçre hayatı onun uzun yıllar hem yoldaşı hem de sevgilisi olacak Leo Jogiches ile karşılaşmasını sağlamıştır. Jogiches'in Rus ve Polonyalı çevrelerde yaygın bir şekilde kullandığı isim Jan Tyszko ya da Tyshka idi (Nettl, 2002: 61).

⁴ Polonya'nın bağımsızlığı hakkında, ulusal harekete destek olan partinin karşısında bir pozisyon alan Rosa, partiyi açıkça milliyetçilik eğilimi göstererek işçileri sınıf mücadelesinden saptırmaya yatkın olmakla suçlamıştır. Keskin eleştirisinden ödün vermeyen Rosa eski ustalara karşı bir tutum takınarak, Polonya için bağımsızlık sloganına karşı çıkma cesaretini gösterir. PPS, Varşova'daki II. Proletarya'nın kalıntıları ile Marchlewski'nin 1889'da kurduğu Polonya İşçi Birliği'nin (Związek Robotników Polskich, ZRP) birleşiminden oluşmaktaydı (Laschitzka, 2008: 37).

İdeolojik olarak işçi hareketi başından itibaren iki eğilimden oluşmaktaydı. Geniş bir sosyal destek alan sosyalizm, demokrasi ve Polonya bağımsızlığı fikirlerinde birleşen; Karl Marx ve Friedrich Engels'in argümanlarından hareketle Polonya'nın restorasyonunda Avrupa'da başarılı bir sosyalist devrimi şart gören,

PPS'nin siyasal yaklaşımı, ulusal egemenlik mücadelesine vurgu yapması nedeniyle, sosyal devrimden ve işgal ülkelerin işçi sınıfıyla, özellikle de Rus işçi sınıfıyla ortak hareket etmekten vazgeçilmesini içermekteydi. Bu anlayışa karşı çıkan kesim, Rosa Luxemburg'un 1 Mayıs broşürlerinde belirtildiği gibi, toplumsal sınıf mücadelesini ve Çarlık egemenliğine karşı muhalefeti savunarak işgalci ülkelerin işçileriyle birlikte mücadele etmeyi destekliyordu. Ayrıca, PPS'nin milliyetçi damarından uzak duruyor ve kendilerini Polonya Sosyal Demokrasisi (*Socjal-Demokracja Polska*) olarak tanımlıyordu (Laschitzka, 2008: 38). Bu karşı duruşun örgütsel ilişkilerini şekillendiren bir model oluşturduğu, Rosa Luxemburg, Leo Jogiches, Julian Marchlewski ve Adolf Warszawski gibi isimlerin kurucuları arasında yer aldığı Polonya Krallığı Sosyal Demokrasisi'nin (*Socjaldemokracja Krolestwa Polskiego, SDKP*) çekirdeğini oluşturacaktı.⁵ Rosa Luxemburg, bu süreçteki gelişmelere paralel olarak, SDKP'nin yayın organı olan "İşçi Davası" gazetesinde R. Kruszyńska takma adıyla işçi hareketi üzerine birçok makale yazdı. Kısa bir süre içinde bu gazetenin başyazarı ve editörü haline geldi.⁶

Rosa Luxemburg, 1893 yılında kuruluşundan kısa bir süre sonra, II. Enternasyonal Kongresi'nde partiyi temsil etti. O dönemde genellikle erkek egemen siyasetin baskın olduğu bir ortamda, neredeyse tamamen erkeklerden oluşan bir topluluk önünde (delegeler arasında Friedrich Engels, August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Karl Kautsky, Georgiy Plehanov gibi isimler bulunuyordu) uluslararası bir kongrede yer alarak, henüz yirmi üç yaşında olmasına rağmen önemli bir sınavı başarıyla geçti. SDKP'nin II. Enternasyonal'e üyeliğinin kabul edilmesi için yaptığı konuşma, bu süreçteki başarılarından biridir (Tulun, 2019: 58).⁷ Bu olayın tanığı olarak, Belçikalı

bağımsızlık odaklı eğilim; buna karşın kökten enternasyonalist ve Polonya'nın toplumdaki izolasyonu anlamına gelen bağımsızlığına karşı çıkan ve Rosa'nın sembolü olduğu eğilim söz konusudur (Chwedoruk, 2010: 143).

⁵ 1893 yılında Paris'te ilk Polonya sosyalist gazetesi olan *Sprawa Robotnicza*'nın (İşçi Davası) ilk sayısını çıkarmaya başladılar. Gazete, milliyetçi görüşleri olan PPS ile arasına mesafe koydu ve tarihe SDKP'nin yayın organı olarak geçti.

⁶ Gazete ilk sayısında sınıf düşmanlarına karşı yürüttükleri mücadelede, çalışan sınıfların davasına bağlı kalacaklarına dair bir başmakalede amacını ve çizgisini ortaya koymuştur (Nettl,2002: 64).

⁷ Ancak Luxemburg daha sonra yapılan komite oylamasında yeterli oyu alamamış ve yeni kurulan SDKP, daha etkili olan PPS ile keskin bir ideolojik farklılığa saplanmıştı. Rosa: "Sizi bizlere karşı kıskırtanlar, hareketimizi size olduğundan farklı bir şekilde göstermek için, sosyal demokratların katılımını engellemek istiyor! Bizi kabul etmek istemiyorlar, çünkü biz politik mücadelenin bugünkü hedefi olarak bağımsız bir Polonya devletini değil, politik özgürlüğü koyduk ve Rus yoldaşlara kardeşlik elimizi uzattık. Bu, aynı zamanda gazetemizin de programı. Gazetemizin imzasız olduğu belirtiliyorsa, bunun nedeni yazı işleri sorumlusunun legal bir kişi olması ve Krallığa dönüp mücadeleyi orada sürdürmek istemesidir. Biz işçilerimiz için yazıyoruz ve onlar bizi tanıyor. Sonuçta herkes bir gazeteyi içeriğine göre değerlendirir, yazı işleri sorumlusunun ismine göre değil. Sosyal demokrat hareketimiz için kardeşçe bir dayanışma göstermek istiyorsanız, sizi delegeliğimizin onaylanması yönünde oy vermeye davet ediyorum." (Laschitzka, 2008: 40). PPS'nin Polonya'nın bağımsızlığına dair ortaya koyduğu öncül yaklaşımın karşısında Luxemburg'un karşıt duruşunu onun Yahudi kökenli olmasına bağlayarak Polonya ulusunun gerçek özlem ve gereksinimlerini anlayamayacağını ortaya koymuştur. Buna ek olarak PPS, sadece işçilere değil, çarlık tarafından ezildiğini

sosyalist Emile Vandervalde, henüz yirmi üç yaşındaki küçük yapılı bir kadının kürsüde etkileyici bir şekilde konuşmasını şu şekilde anlatır:

“ (...) Delege kalabalığını yara yara ilerleyerek sesini daha iyi duyurmak için bir sandalyenin üstüne çıkışını hâlâ unutamıyorum. Ufak tefek, zayıf ve özürlü olduğunu gizlemek için özenle dikilen yazlık elbisesi içinde gayet güzel görünen kadın, tezlerini gözlerinde bir ışık parıltısı ile ve öyle ateşli sözlerle savunuyordu ki büyülenen ve kendilerini kaptıran delegelerin çoğu onun temsilciliğini kabul etme lehinde oy kullanmıştı.” (Ettinger, 2008: 70)

SDKP'nin II. Enternasyonal'e üyeliği ancak 1896 yılında Londra Konferansı'nda gerçekleşti. Üyeliğin kabul edilmesinden sonra Çarlık polisinin SDKP üzerindeki baskısı arttı, örgütün militanlarının çoğu tutuklandı ve yayın organı dağıldı. Bu zorlu konjonktürde, Rosa Luxemburg, Polonya'da örgütü yeniden toparlamak yerine uluslararası hareketin kalbinde bulunan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) içinde çalışmaya karar verdi. Rosa'ya göre, Polonya'da devlet birliğini yeniden sağlamak için çıkarları olan ve aynı zamanda bu çıkarı işlerlik kazandıracak bir toplumsal sınıf bulunmamaktaydı. Rosa Luxemburg, bu kararını yönetsel olarak Marksizm'e, toplumsal sistemlerin tarihsel sıralanışına (tarihsel materyalizme) ve gelecekteki devrimin nesnel taşıyıcılarına (işçi sınıfına) dayandırmaktaydı. Çarlık yönetimi altındaki dönemde milliyetçiliğe saplanmak, uluslararası zeminde verilmek istenen mücadeleyi sekteye uğratabilirdi. Bu nedenle, ulusal çıkarları temsil etmeyi reddedip, enternasyonalist bir duruş sergilemek zorunlu görünüyordu. Rosa Luxemburg, milliyetçilik ve şovenizmin olmadığı bir dünyada eşit haklar temelinde yükselen sosyalist halklar topluluğu idealiyle, ulusal çıkarların temsilini öngören siyasi çizgiden uzak duruyordu.

ALMAN SOSYALİZMİ'NİN İÇERİSİNDE İKTİSATÇI BİR TEORİSYEN ROSA LUXEMBURG

Rosa Luxemburg, 1897 yılında “*Polonya'nın Endüstriyel Gelişimi*” başlıklı çalışmasıyla doktora derecesini aldı. Bu çalışma, kapitalizmin Polonya'daki gelişimini detaylı bir şekilde analiz ediyordu ve bu analizde elde ettiği sonuçlar, ulusal sorunla ilgili önceki görüşlerini pekiştiriyordu. Rosa Luxemburg'un bu eseri, söz konusu alanda yapılan ilk çalışma özelliğini taşıyordu.

Rosa Luxemburg, Polonya'nın Rusya'dan ayrılmasının gündemde olmadığı görüşünü kitlesel kapitalist üretimin gelişmesine dayandırıyordu. Bu nedenle, Polonya'nın daha fazla Rusya'ya bağlanmak zorunda kalacağını öngörüyordu. Sanayi ve para ekonomisinin her iki ülkenin toplumsal hayatında belirleyici

düşündüğü be Polonya ulusunun parçası olan burjuvaziye, küçük toprak sahiplerine, köylülere ve alt orta sınıfa da hitap etmekteydi (Ettinger, 2008: 71).

faktörler haline gelmesinden beri, Rusya ve Polonya arasındaki mal değişimi ve işbölümü binlerce ağ örmekteydi (Laschitz, 2008: 54). Polonya burjuvazisi, bu durumu kendi iktidarının ve zenginleşmesinin kaynağı olarak görüyordu. Bu nedenle Rosa Luxemburg, Polonya'nın Rus işgali altındaki bölgesinin ekonomik açıdan Rus Çarlığı ile tamamen bütünleşmiş olduğunu göstermeye çalıştığı tezinde, Polonya'nın ekonomik gelişmesinin Rus pazarını göz ardı ederek ele alınamayacağını savunuyordu.

Aynı dönemde siyasi nedenlerle Almanya'ya gitme düşüncesi kesinleştiğinden, sınır dışı edilmekten kurtulmak için 1898 yılında Gustav Lübeck ile formalite niteliğinde bir evlilik yapar ve Berlin'e gitmek üzere Zürih'ten ayrılır. Rosa Luxemburg'un adı bu tarihten itibaren Alman sosyalizmiyle birlikte anılmaya başlar. Bu karar, hem Rosa'nın hayatında hem de Marksist düşünce tarihinde önemli bir dönemeçtir. Çünkü o sıralarda henüz tanınmayan Polonyalı komünist kadın, bu karar sonrasında, dönemin en güçlü sosyal demokrat partisi olan SPD (*Alman Sosyal Demokrat Partisi, Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) ve hatta II. Enternasyonal'in içerisindeki tartışmalara damgasını vuran bir teorisyen ve devrimciye dönüşecektir.

Rosa Luxemburg, Almanya'ya geldiği dönemde SPD, Enternasyonal'i oluşturan partiler arasında hegemonik bir konuma sahipti. SPD, parlamenter ve sendikal mücadele ile birlikte nihai hedef olan devrimi ve bu amaç doğrultusunda mücadeleyi göz ardı etmiyordu. Partinin önde gelen liderleri arasında August Bebel (geçmişte Karl Marx ve Friedrich Engels ile yakın ilişkileri olan), Karl Liebknecht gibi isimler bulunmaktaydı; partinin ideologu ise Karl Kautsky idi. Rosa Luxemburg'un Almanya'ya geldiği süreç, seçimlere denk geldi ve parti içinde kendisini kanıtlaması için bir fırsat doğdu.

Rosa Luxemburg'un parti içindeki ilk görevi, parlamento seçimleri için Silezya Polonyalıları arasında propaganda yapmak ve Polonyalı işçilere yönelik ajitasyon çalışmalarına katılmaktı. Bu görev, hem Rosa Luxemburg hem de sorumlu olduğu bölge açısından başarıyla sonuçlanarak, kayda değer bir deneyim olmuştu. Daha önce politikayla uğraşan bir kadın konuşmacı görmemiş olan maden işçileri, yasaklanan dilleriyle gurur duymalarını sağlayacak şekilde Lehçe konuşan bu ufak tefek kadından ciddi derecede etkilenmişlerdi (Luxemburg, 2006: 43; Ettinger, 2008: 108). Rosa Luxemburg, zaman içinde iyi bir konuşmacı olma yolunda işçilerin sevgisini kazanırken, devrim fikrinden uzaklaşan sosyal demokratların ve burjuvaların da nefretini kazanmaya başlamıştı. Trotsky şöyle ifade ediyor:

“(...) Rosa'nın birçok düşmanı vardı! Sanırım Jena'daki bir kongrede, yüksek sesinin tel gibi gergin olduğunu, Bavyera, Baden ve diğer yerlerden

gelen oportünistlerin vahşi protestolarını nasıl kestiğini hatırlıyorum. Nasıl da Rosa'dan nefret etmişlerdi! Ve onları nasıl küçümsemişti! (...) Rosa, proleteryanın düşmanlarından nasıl nefret edileceğini biliyordu ve bu yüzden de onlarda da kendisine karşı nefret uyandırabiliyordu. Onlar tarafından başından itibaren fişlenmişti.”⁸

Rosa Luxemburg, artık sadece iyi bir konuşmacı değil, aynı zamanda siyaseti kavramada ve yorumlamada güçlü bir teorisyen olarak da adından söz ettiriyordu. Yazma tutkusu sadece politikayla sınırlı değildi; mektuplarında da görülebileceği gibi edebi yönü güçlü bir yazardı. Zürih'te tamamladığı doktora tezi kitaplaştırılarak yayımlandığında, arkadaşı Robert Seidel, “Halkın Hukuku” (*Volksrecht*) adlı dergide bu çalışmayı “bilimsel devrimci”⁹ bir eser olarak tanımlayarak şöyle yazmıştı (Laschitz, 2008: 71-72):

“Yoldaşımızın kitabı yalnızca 95 sayfadan oluşan ince bir kitap, ama pek çok kalın kitaptan daha fazla malzeme ve içerik sunuyor. Lehçe, Rusça ve başka lisanlarda geniş bir literatür kitapta işlenmiş. İşlenmiş diyoruz, bunun anlamı sıkça yapıldığı gibi aynısı yazılmış ve tekrarlanmış değil, düşünce katılarak değerlendirilmiş olması. Kitap kendisini yeni yetiştiren birisinin ilk eseri değil, gelişmesini tamamlamış birisinin olgun meyvesi. Hiç şüphe yok ki Rosa Luxemburg, Polonya ve Rusya üzerine yapılan sosyal bilimsel çalışmaların en önemli isimlerinden birisi ve heyecanlandırmaya devam edecek.”

Üniversitedeki ekonomi öğrenimi çerçevesinde oluşturduğu teorik yaklaşımlara ek olarak, Rosa Luxemburg sermaye birikiminin tarihsel koşulları, sermayenin yeniden üretimi ve bu alandaki çelişkileri, sınıflı toplum öncesi ilkel komünizmin çözülüşü, bu çözülüşün farklı coğrafya ve toplumdaki görünüşleri gibi önemli tarih tezleri geliştirmiştir. Sadece ekonomiye odaklı olmayan çalışmaları arasında ulusal sorun, kitle mücadelesi, kitlenin kendiliğinden hareketi, savaş sorunu ve parti-örgüt ilişkisi üzerine teorik tezleri de bulunmaktadır. Rosa Luxemburg'un teorik alandaki geniş yelpazesi, hem Bernstein revizyonizmine karşı geliştirdiği mücadelede hem de Liebknecht ile birlikte emperyalist savaşa karşı takındığı tutumda kendini göstermiştir.

REVİZYONİZMİN KARŞISINDA DURMAK

⁸ Leon Trotsky, 1919, “Karl Liebknecht and Rosa Luxemburg”, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/profiles/rosa.htm>, Erişim tarihi: 15.06.2023

⁹ Sosyal bilimler alanında Polonya ve Rusya hakkında yazılan önemli eserlerden biri olmayı hak eden bu çalışma dönemin büyük düşünürlerden çıkmış olsa dahi Rosa'nın her türlü düşünceyi sorgulayan, eleştiren ve kendi mantığına oturtmaya çalışan bir devrimci karakteri olduğunu gözler önüne sermektedir. Mevcut bilgilerle kendi argümanlarını ortaya çıkaran ve bunları güçlü benzetmelerle sağlamlaştıran ve cesaretle ifade etmekten kaçınmayan biri olduğunun göstergesidir.

Rosa Luxemburg'un siyasal ve kuramsal düzeylerde mücadele ettiği Eduard Bernstein, “*Sosyalistlere Karşı Yasa*”¹⁰ döneminde Almanya'dan sürgün edilen ve Londra'da yaşamını sürdüren bir teorisyendi. Engels'in yazınsal uygulayıcı olarak tanımladığı Bernstein, dönemin önde gelen entelektüellerinden biriydi. 1896-1898 yılları arasında ele aldığı bir dizi makalede Marx'ın eserlerindeki temel tezlerin eskimiş olduğunu ileri sürmüştü. Marx'ın kapitalizmin yıkılmasının ve çökmesinin kaçınılmaz olduğuna dair öngörüsünün boşa çıktığını, ekonomik bunalımların sıklığındaki azalmanın deneylerle kanıtlandığını iddia etti (Hudis ve Anderson, 2010: 12). Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (SAPD) merkezi yayın organı olan Sozialdemokrat'ta yazdığı “*Manifesto*” Bernstein'ın eleştirilerinin odağı durumuna gelmesine yol açmıştır (Savran, 2015-2016: 2013). Bernstein, kaleme aldığı yazılarda aslında partinin proleterya politikasından uzaklaşmasını ve hatta terk etmesini, böylece burjuvaziye ve küçük burjuvaziye açılmasını savunuyordu. Ayrıca, Engels'in ölümünden sonra 1896'dan başlayarak Alman partisinin teorik organı olan Yeni Zaman (Neue Zeit) dergisinde “*Sosyalizmin Sorunları*”¹¹ başlıklı bir dizi yazı yayınladı. 1899'da yayınladığı “*Sosyalizmin Varsayımları*” kitabında “amaç hiçbir şeydir, hareket her şeydir” derken, Engels'in mahkûm ettiği oportünizm fikrini ismini vermeden savunmaktaydı.¹² Söz konusu eserinde Bernstein, değişen koşullar altında Marksizmi yeniden yorumladığını savunsa da aslında Marksizmin devrimci özüne karşı bir saldırıda bulunmaktaydı. Bernstein, Marx ve Engels'in hedefi haline gelmiş olsa da revizyonizmin manifestosu olarak işlev gören ünlü eserinden sonra esas itibarıyla Rosa Luxemburg'u karşısında bulur. Rosa Luxemburg, “*Sosyal Reform mu, Devrim mi?*” başlıklı kitabında tabiri caizse, Bernstein'ı eleştirmiştir. Bilimsel sosyalizmin, Bernstein'ın siyasal-kuramsal yaklaşımına karşı çeliştiğini ve kapitalist gelişmenin yarattığı imkânlar karşısında işçi sınıfının siyasi iktidarı ele geçirmesinden ziyade sistem içinde erimesine, uyum göstermesine ve verilenlerle yetinmesine yol açtığını

¹⁰ Sosyalistlere Karşı Yasa ya da Sosyal Demokrat Çabaların Kurumsal Tehlikelerine Karşı Yasa (*Sozialistengesetze*; orijinali: *Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie*) Bismark döneminde 21 Ekim 1878'de Almanya'da çıkartılan antikomünist bir yasadır. Yasa kapsamında Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin tüm örgütleri ve işçilere ait yayın organları yasaklanmış olup, sosyalist yayınlar toplatılmış ve dönemin sosyal demokratları cezalandırılmış ve kimileri sürgün edilmiştir.

¹¹ 1896-1903, arasındaki yazı dizisinde Bernstein, sosyalizmin, kapitalizmin yıkılması ile değil, kapitalist Avrupa toplumunun içerisinde işçi hareketinin baskısıyla oluşacağını savunuyordu. Dolayısıyla sınıflar arasındaki ilişki uzlaşmaz bir çelişki içinde gerçekleşmeyip aksine zamanla işçi sınıfının kazanımlarının artmasıyla sonuçlanmıştı. Dolayısıyla devrimci yanlısamlardan kopulmalı ve sadece evrimci politika uygulanmalıydı (Schütrumpf, 2008: 18).

¹² Engels, 1883'de Bernstein'a yazdığı mektupta “Devrim, uzun bir süreçtir, bakınız 1642-46 ve 1789-93 ve koşulların bizim için, bizim de koşullar için hazır olmamız için bütün ara partilerin iktidara gelmesi ve kendini yıkması gerekir” (Marx ve Engels, 1995: 35) derken Bernstein'ın anlık avantajlar için hareketin geleceğinin boşlanmasına karşı çıkmaktadır. Ancak Bernstein için gelecek önemsiz olmakla birlikte önemli olan bugün elde edilen kazançlar olarak gözükmektedir (Savran, 2015-2016: 203).

belirtmiştir. Bernstein, sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkinin varlığını inkâr etmekle kalmamış, aynı zamanda kapitalist toplumun gelişim dinamikleri ve sosyalizme geçiş konusunda sorgulamalara girişmiştir. Rosa Luxemburg, Bernstein'ın teorisindeki yanlıgı sosyalizmin bilimsel gerekçesindeki üç sonuç üzerinden eleştirmiştir (Luxemburg, 1993: 45).

“Bilindiği gibi, sosyalizmin bilimsel gerekçesi, kapitalist gelişimin üç sonucuna dayanmaktadır: [B]atışını kaçınılmaz sonuç yapan kapitalist ekonominin büyüyen anarşizmi; ikincisi gelecekteki sosyal düzene olumlu bir başlangıç hazırlamak üzere, üretim sürecinin toplumsallaşmasının sürekli gelişimi; devrimde aktif bir etken oluşturan proletaryanın gelişen örgütlenme ve sınıf bilinci.”

Rosa Luxemburg, Bernstein'ın kapitalizmin çözülüşünün imkânsızlığına karşı gösterdiği uyum yeteneğiyle paralel olarak kredi sistemi, ulaşım ve iletişim araçlarının, kartel ve tröstlerin gelişmesinin kapitalizmin bunalımlarını ortadan kaldıran araçlar olmadığını belirtir. Ayrıca proletaryanın gittikçe orta sınıfa yükseldiği ve orta sınıfın sağlaştığı, sendikaların gelişmesi ve mücadelesi sonucunda işçi sınıfının koşullarının düzelmekte olduğu iddiasını eleştirir. Bu yorumu, Marksizmden kopuş olarak nitelendiren Rosa Luxemburg, bu yaklaşımın aslında sosyalizme ulaşmanın bir yolu olmadığını savunur. Rosa Luxemburg, Bernstein'ın yanlış ve hatta çarpıtılmış yorumlarına karşı çıkararak, devrimi savunmakla birlikte reformlara karşı olmadığını belirtir. Ancak reformlar arasında bir bağ olduğunu ve nihai hedefin reformlar değil, devrim olduğunu söyleyerek, Bernstein'a karşı net bir duruş sergiler. Reformların, nihai amaç olan devrime giden bir araç niteliğinde olduğunu vurgular.

Rosa Luxemburg, revizyonizm tartışmalarının gündeme geldiği dönemde, Bernstein'ın kapitalizmin yeni koşullara uyum sağlayan bir sistem olduğunu iddia ederek, sosyalizmin bilimsel temellerini yok ettiğini ve sosyalizmin nesnel bir zorunluluk olduğu gerçeğini ortadan kaldırdığını belirtir. Rosa Luxemburg, kapitalizmin içsel çelişkilerinin varlığını sürdürdüğünü ve çelişkilerin derinleşeceğini, ancak bu durumun idealize edilmeden somut bir temele dayandığını eserindeki nicel verilerle ortaya koymaktadır.

Luxemburg'a göre oportünizm, partinin küçük burjuva unsurlarının ideolojisi olarak ortaya çıkar ve partinin sınıflar arasındaki mücadelede devrimci bir mücadele aracı olmaktan çıkmasına neden olur. Oportünizm, sosyal devrim amacından vazgeçmeyi ifade eder. Küçük burjuva ideolojisine göre, artan uyum ve değişkenlik nedeniyle kapitalizmin çözülüşü artık imkânsız hale gelir. Oportünist bakış açısına göre, kapitalizmde genel krizler ortadan kaybolma eğilimi gösterirken, yeni sosyo-ekonomik gelişmeler proletaryanın geniş kesimlerinin orta sınıfa entegre olmasına imkân tanır ve bu koşullar

altında sendikalar da işçilerin yaşam standartlarının gelişmesine yardımcı olur. Rosa Luxemburg, bu durumu eleştirir ve söz konusu gelişmelerin kapitalizmin çözülüşüne değil, çelişkilerin derinleşmesine hizmet ettiğini savunur (1993: 71):

“Sendikalar, sosyal reformlar için mücadele ve siyasi kurumların demokratikleştirilmesi, bunlar sosyal demokrat parti eylemliliğinin biçimsel içeriğini oluşturmaktadır. Yani, ayırım ne sorusunda değil, nasıl sorusunda yatmaktadır. Haldeki durum parlamenter ve sendikal mücadeleyi, proletaryayı yavaşça siyasi iktidarı ele geçirmenin olanaksızlığı ve anlamsızlığı karşısında, bu mücadele yalnız doğrudan sonuçlar yönünde, yani işçilerin maddi durumunun düzeltilmesi ve kapitalist sömürünün aşamalı olarak sınırlandırılması ve toplumsal denetimin gelişmesi doğrultusunda yürütülmelidir. İşçilerin durumlarının doğrudan düzelmesi amacı, gerek partide geçerli olan, gerekse de revizyonist anlayışla çakıştığından, bir kenara bırakıldığında, bu iki anlayış arasındaki ayırım kısaca; siyasi ve sendikal mücadele, partideki genel geçerli anlayışa göre, proletaryayı, yani sosyalist devrimin öznel etkenini, bu devrimi gerçekleştirmeye hazırlar.”

Rosa Luxemburg, Bernstein’ın görüşlerine karşı çıkararak sendikal ve siyasi mücadelenin kapitalist sömürüyü aşamalı olarak sınırlandırabileceği ve siyasi iktidarın ele geçirilmesinin olanaklı olmadığı bir dönemde, sendikal ve parlamenter düzeydeki mücadelelerin kapitalist ekonomi üzerinde aşamalı bir sosyalleştirme etkisi yaratabileceği düşüncesini eleştirir. Ancak bu görüşe karşı çıkararak kapitalist mülkiyet ve devlet kurumlarının aksi yönde geliştiğini savunur. Rosa Luxemburg, pratik ile teori arasındaki ilişkiyi değerlendirerek sosyal demokrasinin mücadelesinin son aşamasında sosyal demokrasinin sosyalizmle olan ilişkisinin yitirildiğini belirtir. Sosyalist devrimin gerçekleşmediği veya tamamlanmadığı sürece işçilerin reformlarla yetinmeyeceklerini savunur. Schmit’in işçi sınıfının elde ettiği küçük kazanımların veya maddi ödünlere işçi sınıfını sosyalizm düşüncesinden uzaklaştırmayacağı düşüncesine karşı çıkararak, bu durumun tam tersi bir etkiye yol açabileceğini ifade eder. Yani kazanımların işçi sınıfının sosyalist hedeflere olan inancını güçlendirebileceğini savunur (Hudis ve Anderson, 2010: 210-211):

“Kapitalist toplumsal reformların yetersiz kalmasının gösterdiği üzere, işçilerin reformlarla yetinmeyecekleri çok doğrudur. Bundan çıkarılacak sonuç, ancak gittikçe artarak devam eden ve günümüzdeki toplumsal düzenden sosyalizme geçişe yöneltlen kesintisiz toplumsal reform halkaları oluşturulması durumunda gerçek olabilir. Ancak bu bir düştür; nesnelere doğasından ötürü zincir çabucak kopacaktır ve bu noktadan sonra hareketin gidebileceği çok sayıda ve değişik yollar olacaktır.

O zaman, bunun en olası ve çabuk sonucu, pratik sonuçları, toplumsal reformları olası kılmak için bütün araçların kullanılmasına doğru taktik bir kayma olmasıdır. Kısa sürede pratikte sağlanan başarılar başlıca amaç olur, siyasal iktidarı ele geçirmeyi önerdiği sürece anlamlı olan açık, uzlaşmaz sınıfsal duruş, giderek daha çok bir engele dönüşür. Sonraki adım, bir at pazarlığı olan bir “ödün siyaseti”nin ve ağırbaşlı diplomatik uzlaşma tavrının Parti tarafından kabul edilmesi olacaktır.”

Öte taraftan, *Sosyal Reform mu Devrim mi?* adlı eserinde de bu reformculuğun varacağı noktayı açık bir şekilde ifade ederek şöyle bir açıklama getiriyor (Luxemburg, 1992: 96):

“Reform çabalarını yalnızca enine doğru genişletilmiş bir devrim, devrimi ise sıkıştırılmış bir reform olarak düşünmek temelde yanlış olup tarihsel dayanaktan yoksundur. Sosyal bir devrim ve yasal bir reform zaman süresinden dolayı değil yapılarından dolayı farklı momentlerdir. Siyasi iktidarın kullanımı ile yapılan tarihi devrimlerin tüm sırrı, nicel değişimlerin yeni niteliğe dönüşümünde yatar, daha somut ifade edilirse, tarihi bir dönemin, toplumsal bir düzenin bir başkasına geçişinde yatar.

Bunun için, kim siyasal iktidarın ele geçirilmesine ve toplumun dönüştürülmesine karşı ya da yerine yasal reform yolunu seçerse, bununla aynı hedefe varmak için daha sakin, güvenilir ve daha yavaş bir yolu seçmiyor, aynı zamanda bir başka hedefi, yani yeni bir toplumsal düzene geçiş yerine eski düzenin önemsiz düzeydeki değişimini seçmiş oluyor. Böylece revizyonizmin siyasal görüşü, ekonomik kuramının vardığı yere varıyor: Aslında sosyalist düzenin uygulanmasını değil, kapitalist düzenin reforme edilmesini, ücret sisteminin kaldırılmasını değil, sömürünün az ya da fazla olmasını, kısaca kapitalizmin kendisinin ortadan kaldırılmasını değil de, kapitalist dalların kaldırılmasını hedeflediği görülmektedir.”

Bu bağlamda revizyonizm, kapitalist ilişkilerin temel çelişkilerinden ve zemininden uzak durmaktadır. Revizyonizm, Marksizme benzer bir tutum sergileyerek sosyalizmi hedeflediğini iddia etse de, olgunlaşan kapitalist çelişkilerin devrimci bir dönüşümle ortadan kaldırılmasına değil, sadece kapitalizme özgü sınıfsal çatışmaların yarattığı olumsuzlukları azaltmaktan öteye gidememiştir.¹³ Rosa, revizyonizmden farklı olarak, devrimci taktiğin siyasal mücadele yoluyla keskinleştirileceğini ve dolayısıyla gümrük politikasında veya militarizmde olduğu gibi gerici bir karakterle değil, buna karşı durarak hareket edilmesi gerektiğini savunur (1993: 74).

¹³ Oportünizm eleştirisi daha sonraları Bolşevizm’e ve genel olarak devrimci Marksizme önemli miras bırakmıştır. Bu da Engels’in deyimiyle parlamenter dar kafalılığın (oportünizm, reformizm vb.) içine hapsolmemek için parlamento grubunun partinin bütününe mutlak biçimde tabi olması ilkesidir.

Bernstein, görüşlerini Marksizm içinde konumlandırıyor gibi görünse de, tarihsel olarak ortaya çıkan somut koşulların sadece masum bir şekilde değerlendirilmesi gereken bir yenilemeyi (revizyon) zorunlu kıldığını ileri sürse de, tartışmanın özü dikkate alındığında, savunduğu siyasal-kuramsal pozisyon devrimci mücadelenin inkarı anlamına geliyordu. Onun kapitalizmi devrimci tarzda yıkmayı hedeflemeyen, kapitalizmin reformlarla ehlileştirilebileceği varsayımına dayanan bir siyasal paradigmaya inancı vardı. Bu paradigma, kapitalist devletin demokratik bir çizgiye reformlar aracılığıyla çekilebileceğini öngörmektedir. Aslında, Bernstein'ın önerdiği yeni strateji, işçi sınıfından ve sosyalist mücadeleden uzaklaşarak reformist bir burjuva siyasetinin benimsenmesini gerekli kılıyordu.

LENİN'LE TARTIŞAN ANCAK LENİN'E KARŞIT OLMAYAN DEVRİMCİ ROSA

Marksizmle ilişkilendirilen yazılarda, Lenin ile Luxemburg arasında sürekli bir çekişmeye dair yaygın bir kanı bulunmaktadır. Farklı konulardaki çeşitli yaklaşımları ve birbirlerine yönelik eleştirel değerlendirmeler, bu iki düşünürün temsil ettiği teorinin zayıflığından kaynaklanıyormuş gibi bir izlenim yaratmaktadır. Tüm önemli tartışma konularındaki çelişkili tutumlarına rağmen, Marksizme önemli katkılarda bulunan bu iki isim arasında, birbirlerinin görüşlerini zenginleştiren ve zaman zaman yanılıklarını cesurca kabul eden bir diyalektik düşünsel etkileşim olduğu da belirtilebilir.

Rosa ile Lenin arasındaki ideolojik-politik görüş alışverişinde ortaya çıkan tartışma başlıkları, ulusal sorun ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı (UKKTH), parti-örgüt ilişkisi, savaş ve Ekim Devrimi gibi belirleyici önemdeki konulardan oluşmaktadır. İlk olarak ele alınan UKKTH konusunda Rosa, Rus hâkimiyeti altındaki Polonya'nın, yani ezilen ulusun devrimci potansiyeline dair iddiayı küçümseyerek, ulusal sorunun önemini ve Polonya ile Rusya arasındaki bütünleşme düzeyini dikkate alarak Polonya'nın kendi kaderini tayin hakkının ekonomik olarak mümkün olmadığını ileri sürer.

Bu noktada öne çıkan önemli bir husus, Rosa'nın, ulus, kader veya hak gibi kavramların “egemen” olduğu bir teorik-politik yaklaşıma karşı, bir kadın düşünür ve siyasetçi olarak konumlanmasıdır (Halis, 2018: 101). Rosa, ulusların kaderini belirleme gibi *a priori* bir hakkın var olamayacağını, bunun yerine kaderini belirleme hakkının sadece proletaryaya ait bir hak olabileceğini ifade ederek; bir ulusun kaderini belirleme hakkının, sınıf mücadelesindeki çıkarlara hizmet ettiği durumda ancak mümkün olabileceğini ileri sürer. Luxemburg, baskıdan kurtulma “hakkı”nı reddeder. Bu tür sorunların iktidar sorunları içinde yer aldığını ve sınıflı bir toplumda “halk”ın kendi yazgısını

belirleme hakkından bahsetmenin genellikle yönetici sınıfın kendi yazgısı anlamına geleceğini, bu nedenle işçilerin bağımlı konumlarından kurtulamayacaklarını ifade eder (Luxemburg, 2010: 14). Rosa, kendi kaderini tayin hakkının desteklenmesinin, burjuvazinin çıkarlarına değil, yalnızca proletaryanın çıkarlarına hizmet ettiği koşullarda mümkün olabileceğini ifade eder. Bu destekleme yaklaşımını, stratejik bir ilke olarak değil, fakat taktik bir araç olarak düşünmenin gerektiğini ileri sürer.

“Her ulusun ayrılma hakkı için “evet” ya da “hayır” biçiminde bir yanıt istemek, pek “pratik” bir tutum gibi görünmektedir. Gerçekte bu, saçmadır; böyle bir tutum, teoride, metafizik bir anlayışı gösterir, pratikte ise, proletaryanın burjuvazinin politikasına boyun eğmesi anlamını taşır. Burjuvazi, her zaman, kendi ulusal taleplerini ön plana sürer. Bunları kesinlikle ileri sürer. Ama proletarya için bu talepler, sınıf savaşımının çıkarlarına bağımlıdır. Teorik bakımdan, belirli bir ulusun başka bir ulustan ayrılmasının ya da bu ulusun bir başka ulusla eşitliğinin, burjuva demokratik devrimi tamamlayıp tamamlamayacağını önceden kestirmek olanaksızdır. Her iki halde de proletarya için önemli olan şey, kendi sınıfının gelişmesini garantiye almaktır. Burjuvazi için önemli olan şey, bu gelişmeyi baltalamak ve “kendi” ulusunun amaçlarını proletaryanıninkilerden öne almaktır. Onun için proletarya, kendi kaderini tayin etme hakkının tanınması isteğinin, deyim uygun düşerse, olumsuz yönüyle yetinir ve hiçbir ulusa başka bir ulusun sırtından üstünlükler garanti etmeye, bu konuda taahhütlerde bulunmaya kalkışmaz.” (Luxemburg’tan aktaran Lenin, 1976: 70-71).

Bu paragrafta, Lenin ile Luxemburg arasındaki düşünsel farklılık açıkça gözlemlenmektedir. Luxemburg, bu tutumun “Pratik” bir davranış olmadığını savunurken, Lenin gerçekte bunun en demokratik olan çözümlerin başarılması için en garantili yol olduğunu iddia eder. Paragrafta vurgulanması gereken önemli bir nokta, burjuvazinin başka ulusların burjuvazisiyle birlikte proletaryaya karşı anlaşmalar yapma eğiliminde olması, buna karşılık proletaryanın kendi sınıfını burjuvaziye karşı güçlendirmesi ve bu amaçla kitleleri tutarlı demokrasi ve sosyalizm anlayışı içinde eğitmesi gerekliliğidir. Lenin, Rosa’nın bu görevi “pratik” olarak ifade etmemesini ve “soyut” eşitlik ilkesini tam anlamıyla kavrayamamış olmasını eleştirir. Ona göre, Rosa’nın pratikliği akılsızca övmesi, oportünistlere kapı aralamaktadır.

Marksist düşünce içerisinde, “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” ilkesinin temelleri, II. Enternasyonal’in 1896 yılında Londra’da gerçekleştirilen 4. Kongre’de atılmıştır. UKKTH konusundaki Lenin’in temsil ettiği çizgi, II. Enternasyonal tarafından belirlendiği üzere, kaderini tayin etme hakkının koşulsuz olarak savunulacağı temel ilkeye dayanmaktadır. Luxemburg’un temsil

ettiği çizgi ise, UKKTH'ye sahip olunamayacağı, böylesi bir hakkın sadece proletaryaya ve onun ideolojisine ait olabileceği yönündedir (Halis, 2018: 102). Dolayısıyla, Luxemburg'a göre, proletaryanın ulusçu sloganları benimsemesi kapitalizm öncesi dönemi geri çağırarak anlamına gelecekti; bu yaklaşım, şimdiki çağın küçük burjuvazisinin ve önceki çağın toprak sahibi soylularının programını benimsemekle sonuçlanacaktı (Davis, 1994: 147). Davis, kendi kaderini tayin tartışması çerçevesinde Luxemburg ile Lenin arasında ortaya çıkan teorik ayrımı şöyle ifade etmektedir (2000: 74-75):

“Lenin ulusların kendi kaderini tayin hakkı üstünde önemli durmuştur. Rosa Luxemburg böyle bir hakkın bulunmadığını, dikkatli biçimde tanımlanmadan bu sloganı ileri sürmenin sorunun çözümüne katkıda bulunmaktan çok sorundan kaçmaya yol açacağını söylemiştir. Rosa Luxemburg ve izleyicileri kendi kaderini tayin hakkını işçi sınıfının tayin hakkı olarak yorumlamıştır.”

Görülebileceği üzere, Luxemburg için kendi başlarına içi boş olan ulusçuluk ya da ulusal devlet kavramları, ancak verili nesnel koşullar içinde anlam kazanmakta, tarihsel koşullar ve sınıf ilişkileri tarafından özel bir maddi içerikle donatılmaktadır.

İkinci tartışma başlığı olan parti ve örgüt konusunda Lenin disiplinli, devrimci bir programa bağlı, demokratik merkezîyetçi bir partiyi savunurken, Rosa ise Lenin'in bu parti ve örgüt anlayışını eleştirmektedir. 1903'te Rusya'daki Bolşevik-Menşevik bölünmesinin ardından, Lenin'in “aşırı merkezîyetçiliği” olarak gördüğü yaklaşımdan tedirgin olan Luxemburg, 1904 tarihli “*Rus Sosyal Demokrasisinin Örgütsel Sorunları*” başlıklı ünlü broşüründe Lenin'e yönelik eleştirilerini kaleme aldı. Bu çalışmada, parti örgütlenmesi sorunu, Rusya'da bir bütün olarak proletarya hareketinin karşılaştığı özgül görev ve hedefler bağlamına yerleştirilerek inceler (Molyneux, 2015: 144). Mutlak monarşinin hâlâ hüküm sürdüğü Rusya'da, tarihsel koşullar nedeniyle burjuva devriminin henüz gerçekleşmemiş olmasına bağlı olarak, proletaryanın bir burjuva demokrasisi dönemine özgü siyasal eğitim ve örgütlenme deneyiminden yararlanamadığını vurgular. Rosa'nın saptaması bu açıdan önemlidir (1961: 82-83):

“Rusya'da, buna rağmen, sosyal demokrasi bütün tarihsel dönemi kendi çabasıyla oluşturmalıdır. Otokratik rejimin ömrünü uzatan şimdiki “atomize” durumlarında Rus proleterlerini, kendi tarihsel hedefinin farkına varmalarına yardımcı olacak ve onları bu hedefleri kazanma mücadelesine hazırlayacak bir sınıf örgütlenmesine götürmelidir... Tabiri caizse bir Tanrı gibi bu örgütü yoktan var etmelidir.”

Yukarıda değinildiği üzere, Rosa'nın Lenin'e yönelik sert eleştirileri arasında yer alan "aşırı merkezizetçilik" değerlendirmesi, belirleyici bir izlek olarak ortaya çıkar (Luxemburg'tan aktaran Ettinger, 2008: 170):

“Lenin'in düşündüğü ‘disiplin’ proletaryaya hiç de sadece fabrikalar tarafından aşılınmış değildir. Aynı ölçülerde kışla, modern bürokrasi, merkezi burjuva devlet aygıtının bütün mekanizması tarafından da aşılana budur... Lenin'in savunduğu aşırı-merkezizetçilik, gerçek özünde olumlu ve yaratıcı bir ruhtan çok, bir gece bekçisinin [*Nachtwächtergeist*] donmuş ruhuna sızan şeydir. Lenin üzerinde en çok durduğu şeyler, partiyi verimli kılmak değil kontrol etmek, geliştirmek değil daraltmak, bütünleştirmek değil, denetim altında tutmaktır.”

Rosa'nın ulusların ayrılma hakkının desteklenmesine karşı çıkmasının temel nedeni, ezilen ulusların burjuva millizetçiliğine destek olacağını düşünmesiydi. Lenin ise, ondan farklı olarak, ezilen ulusun burjuva sınıfının ezen ulusun burjuvazisine karşı yürüttüğü savaşta ezilen ulus burjuvazisinin tarafında olmanın doğru olacağını ileri sürüyordu. Burada Lenin'in son derece önemli bir noktaya işaret ettiğini saptamak uygun olacaktır:

“Ama ezilen ulusun burjuvazisi, *kendi öz* burjuva millizetçiliğinin çıkarlarını savunuyorsa, biz ona karşıyız. Ezen ulusun ayrıcalıklarına ve zulmüne karşı savaşırız, ama ezilen ulusun kendisi için ayrıcalıklar sağlama yolunda çabalarına destek olmayız. Eğer ulusların ayrılma hakkı sloganını ileri sürmez ve onu savunmazsak, o zaman ezen ulusun sadece burjuvazisinin değil, ama feodal derebeylerinin ve despotizminin de oyununa gelmiş oluruz” (Lenin, 1976: 73).

Üçüncü tartışma başlığını oluşturan savaş ve emperyalizm konularıyla ilgili olarak da, Lenin ve Luxemburg arasında dikkat çekici görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Artık burjuvazinin politikalarını savunmaya yönelen sosyal demokrasinin işçi sınıfı içindeki yoğun etkisini hâlâ sürdürdüğü bir dönemde, tıpkı Lenin gibi Rosa da emperyalist savaş karşısında proleter enternasyonalizmin meşalesini taşımaktan geri durmamıştır. Ne var ki, emperyalist savaş devrime çevirme hedefi bakımından aynı konumda yer almalarına karşın, Lenin ile Luxemburg'un yaklaşımları arasında belirgin farklılıklar vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce, Luxemburg'un Almanya'nın silahlanmasına karşı çıkması, Almanya ve İngiltere donanmaları arasındaki rekabetin giderek derinleştiğini sergilemesi ve halkı itaatsizliğe çağırması, 1907'de Stuttgart'taki Enternasyonal Kongresi'nde kabul edilen ve Lenin'le birlikte sundukları savaş hakkındaki karar tasarısında somutluk kazanan genel yaklaşımla koşutluk içindeydi. (Ettinger, 2008: 271; Badia, 1999: 23).

“Savaş tehdidi halinde, ilgili ülkelerdeki işçilerin ve onların parlamentodaki temsilcilerinin görevi, savaşın patlak vermesini önlemek için, şüphesiz birinden ötekine geçebilecek veya sınıf mücadelesinin ve genel siyasal durumun şiddetine uygun ölçüleri kullanarak mümkün olan herşeyi yapmaktadır. Buna rağmen savaşın patlaması halinde ise, onların görevi, mümkün olan en kısa zamanda savaşı sonuçlandıracak tedbirleri almak ve savaşın halk kitlelerinin çevresinde yükselttiği ekonomik ve siyasal buhrandan yararlanmak ve kapitalist sınıf egemenliğinin devrilmesini hızlandırmaktadır” (Cliff, 1998: 41).

Bu karar taslağı, sosyalistlerin emperyalizme ve onun savaş çığırkanlığına karşı çıkmaları gerektiğini, savaşı ve emperyalizmi sona erdirmenin tek yolunun da kapitalizmi alaşağı etmek olduğunu ortaya koyuyordu. Ancak kongre sonrasında SPD savaşın gidişatıyla ilgili olarak Rosa'nın savunamayacağı bir tutum almaya başlamıştır ve bu durum da onun partiden gittikçe uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla inceleme yapıldığında, Luxemburg ve Lenin'in emperyalizm yorumlarının da teorik düzeyde birbirinden farklılaştığı kolaylıkla saptanabilir. Rosa, yüzyılın başında geliştirdiği emperyalizm teorisini eksik tüketimci bir temel üzerinde inşa etmektedir. Kendi emperyalizm teorisini oluştururken, Rosa'nın aslında Lenin'le polemige girme gibi belirgin bir amacı yoktu, temel kaygısı E. Bernstein'ın tezleri karşısında geniş kapsamlı ve anlamlı bir yanıt oluşturmaktı. Rosa, bu amaçla, emperyalizm incelemesinde odağını sermaye birikimi üzerine yoğunlaştırarak, sermayenin genişleyen üretiminin nasıl gerçekleştiğini anlamaya ve açıklamaya çalışır. Bu doğrultuda kapitalist ekonominin salt kendi olanaklarını kullanarak varlığını sürdürmesine yardımcı olacak koşulları yaratamayacağını ve bu nedenle de çözümün kapitalizm öncesi üretim tarzlarıyla ilişkiye geçmekte aranacağını gözlemler. Bu çözüm yolu, hem ülke içinde hem de başka ülkelerde, meta üretimini kapitalist ilişkiler örüntüsünün dışında gerçekleştiren alıcıların, kapitalist üretim sürecinin ürünü olan ve artık değer taşıyıcısı olan malları satın almaya başlamasına dayanır (Savran, 2013: 185). Bu bağlamda, Luxemburg kapitalizmin emperyalizm yoluyla kapitalizm-öncesi üretim tarzlarına sahip toplumlara nüfuz etmesinin krizleri engelleyeceğini, bütün dünya kapitalistleştiğinde ise tüketimin bir sınıra dayanacağını ve kapitalist ekonominin kaçınılmaz olarak krizlerle karşı karşıya kalacağını belirtir. Luxemburg'a göre emperyalizm, pazar sorununun göreceli olarak çözülmesi ve etkileşim içine girilen toplumların kapitalistleştirilmesi yoluyla kapitalizmi dinamik tutmakta ve kapitalist krizleri ertelemektedir. Kapitalizmin içsel olarak dışarıdan (kapitalizm dışından) yardım almadan genişleyecek ve kendini yeniden üretecek kapasiteye sahip olmadığı görüşü karşısında Lenin emperyalizmi kapitalizmin son aşaması olarak nitelendirdiği

kuramsal yaklaşımını geliştirir.¹⁴ Dolayısıyla, ilk görüş karşısında kapitalizmin içsel dinamiğinde genişlemeye ve yeniden üretmeye yönelik gücü olduğunu, ancak bu dinamizmin kendi iç çelişkilerini de yarattığı için kapitalizmin sonunun kaçınılmaz olduğu anlaşılır. Lenin'in ünlü "kapitalizmin daima bir çıkış yolu bulacağı" tespiti, bu müktedir olmaktan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, cümlenin devamını aktarmak da gerekir: "Ancak bu işçi sınıfına ve onun örgütlerine dayanılmaz acılar ve 'bıçağın kemiğe dayanması' pahasına mümkün olacaktır."

Görüldüğü üzere, iktisadi analize ilişkin yorumlama biçimi aslında Luxemburg ve Lenin arasındaki bir başka ayrıma da yol açmaktadır: Siyasal konumlanma. Luxemburg kitle hareketine ve kendiliğindenliğe doğru bir eğilim sergilerken, Lenin parti disiplini ve partinin oluşturduğu sınıf bilincini vurgulamaktadır. Burada belki Luxemburg'un kendi tarihsel deneyimlerinden öğrendiği ve SPD'ye karşı duyduğu güvensizlik etkili olmuş olabilir.

Lenin ve Luxemburg arasındaki fikir çatışmaları, onların kendi konumlarını zenginleştirmelerini sağlayan bir zemin olarak da işlev görmüştür. Lenin'in Rosa'ya yönelik saptamaları son derece dikkat çekicidir:

"Kartallar zaman zaman tavukların altında uçabilir, ancak tavuklar hiçbir zaman kartalların yüksekliğine erişemez. Rosa Luxemburg, Polonya'nın bağımsızlığı sorununda yanıldı; 1903 yılında Menşevizmi değerlendirmesinde yanılmıştı; o sermaye birikimi teorisi üzerine yanılmıştı; 1914 Temmuz'unda, Plekhanov, Vandervelde, Kautsky ve diğerleri ile birlikte, Bolşevikler ve Menşevikler arasındaki birliği savunduğu zaman yanıldı; 1918'de cezaevinde yazdıkları ile yanıldı (bu hataların çoğunu 1918'in sonunda ve 1919'un başlamasından sonra düzeltti.) Fakat hatalarına rağmen, o bizim için bir kartaldı ve öyle kalacaktır. Ve anısı bütün dünya komünistleri için daima değerli olmakla kalmayacak, aynı zamanda biyografisi ve bütün eserlerinin yayınlanması dünyada pek çok komünist kuşağın eğitilmesinde son derece yararlı kılavuzlar olarak hizmet edecektir."¹⁵

SONUÇ: LUXEMBURG'UN BIZE ÖĞRETTİKLERİ...

Eril bir otorite sistemi içinde kadın bir devrimci kimliğiyle hayat bulmaya çalışması sonraki kuşaklar için yol gösterici olan Luxemburg'un yapıtları, belirli bir ölçüde "*Ne Yapmalı?*"nın gölgesinde kalmış ve Marksistler tarafından sıkça ihmal edilmiştir. Bu noktada, Luxemburg'un bize yol gösterici olduğu konularla ilgili olarak ilk önce onun kuramsal yaklaşımının olumlu yönleriyle

¹⁴ 1913'te Luxemburg *Sermaye Birikimi*, 1917'de Lenin *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* eserini yazmıştır.

¹⁵ <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/feb/x01.htm>, Erişim tarihi 10.07.2023

başlamak anlamlı olacaktır. Bunlardan ilki, proletaryanın mücadelenin ateşi içinde öğreneceği deneyimlerin önemine yaptığı vurguyla yakından bağlantılıdır: İşçi sınıfının taktikleri ve mücadele yöntemleri alanındaki ilerleme, merkez komitesi veya liderlik tarafından icat edilemez (Molyneux, 2015: 162). Teori ile pratik arasındaki karşılıklı belirlenim ilişkisi çerçevesinde, deneyimin mücadele içinde kazanılması gerektiğine yaptığı vurgu, Luxemburg'un haklı olduğu noktalardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, işçi sınıfı mücadelelerine bağlı olarak tarih sahnesine çıkan yeni devlet biçimleriyle ilişkili önemli girişimler arasında sayılabilecek olan Paris Komünü, Rus Sovyetleri ve fabrika konseyleri gibi örnekler, bu haklı yaklaşımın somut görünümünü oluşturmuştur. Buna ek olarak, Luxemburg ekonomik olan ile politik olan arasında bir ayırım yapılamayacağını, böylesi mekanik bir ayırımın indirgemeci olduğunu öne sürerken de haklıydı. Bu açıdan bakıldığında, *Kitle Grevi*'nde¹⁶ (1990) dli eserde sunulan formülasyonların, Lenin'in "*Ne Yapmalı?*" (2003) adlı eserinde olduğu gibi, diyalektik bir uslamlamaya dayandığı ifade edilebilir. Günümüzde hükümetlerin sanayiye giderek daha fazla müdahale etmek zorunda kalmaları, örneğin ekonomi politikalarındaki stratejik yaklaşımların odak noktasını ücret kısıtlamalarına kaydırılması, işçi sınıfının politik ve ekonomik mücadelesini daha fazla birbirine yaklaştırmıştır. Bu tür gelişmeler, özellikle Luxemburg'un ekonomi-politika diyalektiği perspektifinde, geçerlilik taşıyan bir çerçeve oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Luxemburg'un Lenin ile en ciddi çatışma noktalarından biri, işçi sınıfına "dışarıdan" bir bilinç kazandırılmayacağı ve sınıf hareketinde kendiliğindenliğin muazzam bir rol oynadığı yönündeki saptamalarıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, siyasal partinin ve liderlik kadrolarının her şeye gücü yeten özneler olarak dönüştürülmesine yol açan yorumlara ve voluntarizme kayma eğilimindeki mekanik ve indirgemeci yaklaşımlara karşı geliştirdiği kuramsal eleştiriler önemlidir.

Öte yandan, daha önce belirttiğimiz gibi, Luxemburg'un tarihsel ilerlemenin belirleyici dinamikleri ve sınıf savaşımının özgül sorunları konusunda kimi noktalarda yanıldığı söylenebilir. Örneğin, kitle grevlerinin kendiliğindenliği üzerine fikirleri, önemli argümanlara dayanmasına rağmen, tek yanlı bir görünüm sergiler. Taban hareketlerinde ve kitlesel sınıf mücadelelerinde ortaya çıkan kendiliğindenlik karşısında, hâkim sınıfların boş durmayacağı ve bu

¹⁶ Rosa Luxemburg'un *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* isimli broşürü 1906 yılında Rusya'da, St. Petersburg'da yazılmıştır. Luxemburg, kitle grevlerinin Rus Devrimi'nde oynadığı önemli rolü tartıştığı bu makalesinde, Polonya ve Rusya'daki deneyimlerden yola çıkarak, bu eylem biçiminin örnekleri arasında şunları sayar: "1 Mayıs bayramı genel grevi, cenaze töreni biçimindeki kitlesel grev ve katliam yıldönümlerini protesto için genel grev" (Luxemburg, 1990: 44).

doğrultuda hareketin başarısını engellemeye yönelik hazırlıklar içine gireceği göz önüne alındığında, kendiliğinden hareketin bilinçli bir stratejik planlama çerçevesinde örgütlenmesi gerektiği açıktır. Rosa Luxemburg'un Spartaküs Birliği (1916'da SPD içinde bir hizip olarak kurulmuştu)¹⁷, 1918-1919 Alman Devrimi'nde Almanya'daki tek tutarlı devrimci güç olduğunu kanıtlamış olsa da, örgütsel açıdan hiçbir zaman güçlü bir yapıya dönüşmemiştir.¹⁸ Bu örgütün, kitle eyleminin yaygınlaştırılması ve bütün iktidarın işçi ve asker konseylerine geçmesi doğrultusunda tekrar tekrar çağrı yapmanın dışında tutarlı bir stratejiyi formüle etmeyi başaramaması, bu saptamanın kanıtı olarak düşünülebilir (Molyneux, 2015: 165).

Teori ile pratik arasındaki ilişkiyi değerlendirdiğimizde, Rosa Luxemburg'un, Lenin'den ziyade Marx'a daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Rosa Luxemburg, Marx'ın çizgisini paylaşması açısından, sekterliğe karşı durması ve işçi sınıfının kitle eylemine sürekli vurgu yapmasıyla dikkat çeker. Ancak, Luxemburg'un genel teorik yaklaşımında tartışmalı başlıklar da mevcuttur. Özellikle, sınıfın kendi için bir sınıfa dönüşmesine yönelik aşırı iyimserliği ve işçi sınıfının ekonomik birliğinin siyasi birliğe kendiliğinden ulaşacağına dair öngörüsü, eleştirilere maruz kalmaktadır. Hapishanedeyken Rus Devrimi üzerine yazdığı eserlerde yaptığı önemli yorum hataları da bu eleştirilerin odak noktasıdır. Ancak, yaşamı boyunca bu hataları düzeltmeye fırsat bulamamıştır. Rosa Luxemburg, karşı devrimin kitle hareketini bastırması sonucunda, Karl Liebknecht ile birlikte Berlin-Wilmersdorf semtindeki Mannheimer Sokağı'ndaki Marcusson ailesinin evinde milisler tarafından kısıtılarak tutuklandı. Karşı-devrimci hareketin merkezi olan Eden Oteli'ne götürüldüler (Laschitzka, 2008: 474). Yüzbaşı Pabst'ın telefonla Noske'den fiili bir cinayet için izin almasının ardından, Liebknecht ağır işkencelere maruz kalarak vuruldu ve öldürüldü. Ardından Rosa Luxemburg, Moabit hapishanesine aktarılacağı bahanesiyle otelden çıkarılarak dışarı sürüklendi. Karşı devrim, Luxemburg'u dipçik darbeleriyle döverek 15 Ocak 1919 tarihinde son darbesini yapmaktaydı. Teğmen Hermann W. Souchon tarafından vurulan

¹⁷ Spartaküs Birliği'nin Kate Duncker, Karl Liebknecht, Julian Marchlewski, Ernst Meyer ve Franz Mehring'in yer aldığı bir komisyonun hazırlayıp son şeklini verdiği "Temel İlkeler" başlıklı bir metnin kabul edilmesi üzerine, 3 Kasım 1916'da resmen kurulduğu söylenebilir. SPD yönetiminin parti içi muhalefete yönelik olarak baskı uygulamalarına başvurması ve muhalefetin denetimindeki yayın organlarına el koymasından sonra, 1917 Nisan'ında Almanya Sosyal Demokrat Partisi (USPD) kuruldu. Spartaküs Birliği, USPD'nin devrimci sol kanadını oluşturdu ve kitlelerden kopmama hedefini öne çıkaran bir çizginin temsilcisi oldu. USPD yönetimi ise, parti tabanının Spartaküs Birliği'ne kaymasını engellemek amacıyla parti içi denetim mekanizmalarını yoğun bir biçimde kullanma eğilimindeydi. Ne var ki, USPD içindeki güç dengelerinin yarattığı tartışmalı ortam, Rosa Luxemburg'un deyimleriyle illebet sürmeyecekti (Luxemburg, 1979: 33). Nihayetinde 1921'de parti ikiye bölünecek ve sol kanat Alman Komünist Partisi ile sağ kanat da SPD ile birleşecekti Daha fazla bilgi için bkz. Luxemburg, 1989.

¹⁸ Spartaküs Birliği öncelikle sosyal demokrasinin savaş politikalarının eleştirisi üzerine odaklanmıştır.

ve tanınmaz hale gelen cesedi Landwehr kanalına atıldı (2008: 474). Marksizme büyük katkılar sağlamış olan Luxemburg'un yapıtları, aynı zamanda Alman Devrimi'nin önderlerinden biri olmasını sürdürmektedir. Ancak, düşünsel alanda Luxemburg'a yönelik zaman zaman genellemeci bir yaklaşımla, özellikle kitleye bakışının determinist bir ifadeyle "romantizm hayalciliği" olarak tanımlanarak, düşünürün eserleri bütünselliğinden koparılabilmektedir (Onur-İnce, 2016: 51). Son olarak, onu kendi sözleriyle anmak önemlidir (Luxemburg, 1990: 172):

“Berlin’de düzen hüküm sürüyor!” Sizi budala zaptiyeler! Kum üzerine kurulu sizin “düzeniniz”. Devrim daha yarın olmadan “zincir şakırtıları içinde yine doğrulacaktır!” ve sizleri dehşet içinde bırakıp, trampet sesleri arasında şunu bildirecekler:

“Vardım, Varım, Varolacağım!”

REFERANSLAR

- Badia, G. (1999). Bir Mektup Ustası Rosa Luxemburg. (Ü. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Pencere Yayınları.
- Chwedoruk, R. (2010). Polish Anarchism and Anarcho-Syndicalism in the Twentieth Century. D. Berry, & C. Bantman (Dü) içinde, New Perspectives on Anarchism, Labour and Syndicalism: The Individual, the National and the Transnational (s. 141-163). UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Cliff, T. (1968). Rosa Luxemburg. Ankara: Anadolu.
- Cliff, T. (1998). Rosa Luxemburg. (M. Fırtına, Çev.) İstanbul: Z Yayınları.
- Davis, H. B. (1994). İşçi Hareketi Marksizm ve Ulusal Sorun. İstanbul: Belge.
- Ettinger, E. (2008). Rosa Luxemburg Bir Yaşam. İstanbul: Belge Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). Selections from the Prison Notebooks. (Q. Hoare, & G. N. Smith, Çev.) New York: International Publishers.
- Halis, S. (2018). Bir Sınırdaki Hapsolmek: Ulus Sağ Marksizmle Polemik. İstanbul: NotaBene.
- Hudis, P., & Anderson, K. B. (2010). Rosa Luxemburg Kitabı Seçme Yazılar. (T. Tayanç, Çev.) Ankara: Dipnot.
- Laschitzka, A. (2008). Rosa Luxemburg Her Şeye İnat, Tutkuyla Yaşamak. (L. Bakaç, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Lenin, V. İ. (1976). Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2004). Ne Yapmalı? Hareketimizin Canalıcı Sorunları. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Luxemburg, R. (1961). The Russian Revolution and Leninism or Marxism. (B. D. Wolfe, Dü.) United States of America: The University of Michigan Press.
- Luxemburg, R. (1979). Spartakistler Ne İstiyor? Siyasi Yazılar. (N. Sarıali, Çev.) İstanbul: Belge.
- Luxemburg, R. (1989). Siyasal Yazılar (1917-1918). (Z. Üskül, Çev.) Ankara: V Yayınları.
- Luxemburg, R. (1990). Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar. İstanbul: Z Yayınları.
- Luxemburg, R. (1993). Sosyal Reform mu Devrim mi? İstanbul: Belge.
- Luxemburg, R. (2006). Sevgiliye Mektuplar Yoldaşım ve Sevgilim. (N. Yavuz, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Luxemburg, R. (2010). Ulusal Sorun Ulusların Kendi Yazgısını Tayin Hakkı ve Özerklik. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Belge.
- Marx, K., & Engels, F. (1995). Collected Works (Cilt 47). New York: International Publishers.

- Molyneux, J. (2015). Marksizm ve Parti. (Y. Alogan, Çev.) Ankara: İmge.
- Nettl, P. (2002). Rosa Luxemburg. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Onur-İnce, H. (2016). Reform ve Devrim Diyalektiği Üzerine- Rosa Luxemburg ve İnsan Merkezli Devrim. Doğu Batı (Devrimler II) (79), 31-57.
- Savran, S. (2013). Üçüncü Büyük Depresyon. İstanbul: Yordam.
- Savran, S. (2015-2016). 120 yıl sonra Friedrich Engels. Devrimci Marksizm (25), 187-209.
- Schütrumpf, J. (2008). Rosa Luxemburg ya da: Özgürlüğün Bedeli. (M. Çakır, Çev.) Berlin: Rosa Luxemburg VAKFI.
- Schütrumpf, J. (2008). Rosa Luxemburg ya da Özgürlüğün Bedeli. (M. Çakır, Çev.) Berlin: Karl Dietz Verlag.
- Tulun, A. (2019). Tarihin en büyüj kadın devrimcisi: Rosa Luxemburg. Devrimci Marksizm (37), 55-71.

Bölüm 31

SOSYAL GÜVENLİK KURUMU UYGULAMA PORTALININ E-HİZMET KALİTESİ: İÇ VE DIŞ MÜŞTERİ ALGILARI ARASINDAKİ KARŞILAŞTIRMA

Recep Ahmed YILDIZ¹

Metin BAYRAM²

GİRİŞ

E-Hizmetler ifadesi, bilgi ve iletişim teknolojileri ile elektronik ağlar aracılığıyla uzaktan sağlanan ve desteklenen hizmetleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Birbirinden farklı sektörleri içine alan e-hizmetler dijital teknoloji ile daha da güçlenmektedir. En önemli özelliğinden birisi de hizmet sağlayıcılar ile müşteriler arasında paylaşılan bilgileri kullanarak birlikte her iki kesime de değer sağlamasıdır. E-hizmet kavramı, bilgi teknolojilerinin değişen bağlamıyla birlikte gelişmiş olup artık sadece kurumsal bir bağlamda değil, aynı zamanda toplum genelinde bilgi teknolojileri kullanımı aracılığıyla sosyal etkileşimi de ifade etmektedir. E-hizmetlerin kalitesi; kişiselleştirme, kullanılabilirlik, hizmet etkileşimi, bilginin niteliği performans, web tasarımı, güvenlik, kullanıcı katılımı, memnuniyet ve sadakat gibi boyutlarla değerlendirilebilmektedir (Barnes ve Vidgen, 2002; Hultgren ve Eriksson, 2013; Ma ve Ng., 2014; Nof vd., 2015; AlBalushi, 2021).

Bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, e-hizmetlerin ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır (Karasoy, 2009). İnternetin genişlemesi, güvenli online işlemlerin mümkün hale gelmesi ve mobil teknolojilerin yaygınlaşması, bilişim teknolojilerinin e-hizmetlerin temelini oluşturmasına katkıda bulunmuştur (Katı, 2021). E-hizmetler teknolojik, ekonomik ve toplumsal faktörlerin etkileşimiyle gelişmiş olup daha fazla dijitalleşme ve teknolojik buluşlarla birlikte artarak gelişmeye devam edecektir (Küçükvardar ve Aslan, 2021).

E-hizmet sektöründeki gelişmelerden kamu sektörü de nasibini almış ve özel sektörde olduğu gibi kamu sektöründe de vatandaşlara sunulan hizmet kalitesini

¹ Yüksek Lisans öğrencisi; Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü.

recep.yildiz7@ogr.sakarya.edu.tr ORCID No: 0009-0002-3540-1069

² Dr.Öğr. Üyesi; Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü metinbayram@sakarya.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9483-7850

iyileştirme arayışlarına girilmiştir (Çiçek, 2019). Yeni teknolojiler, özellikle "Hayat Eve Sığar" (HES), E-devlet, MHRS (Merkezi Hekim Randevu Sistemi), İSG-KATİP vb e-hizmetler vatandaşların sağlık hizmetlerine, eğitim kurumlarına ve diğer devlet hizmetlerine daha etkin bir şekilde erişmelerini sağlamıştır (Erdoğan, 2010).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, geleneksel kamu yönetimi sorunlarını çözmüş ve devlet ile vatandaşlar arasında yeni bir iletişim ağı oluşturmuştur (Karasoy, 2009). Elektronik Devlet uygulamaları sayesinde vatandaş-devlet iletişimi hızlanmış, hizmetlerde vatandaş memnuniyeti artmış, kamu hizmetlerinde verimlilik sağlanmış, vatandaşlar demokratik süreçlere daha fazla katılım göstermiş ve kamu kurumlarıyla iletişim kolaylaşmıştır. Bu dönem, bilgi ve teknoloji çağı olarak adlandırılmaktadır ve Elektronik Devlet uygulamaları bu alanda önemli olumlu gelişmeler sağlamıştır (Katı, 2021).

Bu teknolojik ve hizmet odaklı yaklaşımlar, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Uygulama Platformu (e.sgk.gov.tr sitesi) aracılığıyla sağlanan kamu hizmetlerinin daha etkili, verimli ve vatandaş odaklı bir şekilde sunulmasına katkı sağlamaktadır. SGK'nın online platformu, bu gelişmeleri benimseyerek vatandaşların ihtiyaçlarına daha hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilmektedir. SGK uygulama platformu üzerinden çok sayıda hizmet vatandaşa elektronik olarak sunulmaktadır (Bakınız EK 1).

E-hizmetlerin ortaya çıkması ve gelişmesine paralel olarak E-Hizmet kalitesini değerlendirmek amacıyla birçok araştırma gerçekleştirilmiştir (Yarimoğlu, 2015). Bu araştırmaların öne çıkanları arasında, Şekil 5'te gösterilen e-S-Qual, e-RecS-Qual, e-TailQ, ETransQual ölçekleri bulunmaktadır (Sütütemiz, 2015). Ayrıca, web sitelerinin hizmet kalitesinin ölçmek amacıyla kullanılan diğer önemli modeller arasında SiteQual ve E-Qual de yer almaktadır (Özer, 2011).

E-Qual ölçeği Barnes ve Vidgen, (2002) tarafından geliştirilmiş olup, kullanılabilirlik bilginin niteliği ve hizmet etkileşimi isimleri verilen üç ana boyut ve yirmi iki maddeden oluşmaktadır. E-Qual ölçeğinin üç temel boyutu, bilgi sistemleri (bilginin niteliği boyutu), pazarlama (hizmet etkileşimi boyutu) ve insan-bilgisayar etkileşimi (kullanılabilirlik boyutu) alanlarında yapılan literatür incelemeleri temelinde oluşturulmuştur (Soydal, 2008). E-Qual ölçeğine son olarak "Site ile ilgili genel görüşünüz" maddesi eklenerek yirmi üç maddeli son halini almıştır (Terzi vd., 2022).

E-Qual ölçeği kamu hizmet sitelerinin e-hizmet kalitesini ölçmek amacıyla kullanılan modellerden biri olmuştur. Örneğin Barnes ve Vidgen (2003) Birleşik Krallık Kamu Gelirleri (UK Inland Revenue) web sitesi, Ersen (2004) Hacettepe Üniversitesi kütüphanelerinin web sitesi, Gürses (2006) ULAKBİM web sitesi

ve Alır, Soydal ve Öztürk (2007) Türkiye’deki yirmi dört kamu web sitesi e-hizmet kalitesi E-Qual modeli aracılığıyla incelenmiştir.

İç ve dış müşteri hizmet kalitesi arasında önemli farklar vardır. İç müşteriler, çalışanların işle ilgili ilişkilerinin olduğu bir kuruluş içindeki bireyler iken, dış müşteriler bir ürün veya hizmetin son kullanıcılarıdır. Bu farklılıklar nedeniyle iç müşteriler için hizmet kalitesinin boyutları benzersiz olabilir (Hartatik vd., 2021). İç hizmet kalitesi, çalışan memnuniyeti ve iç hizmet sunumu gibi faktörlere odaklanarak iç müşterilere sağlanan hizmetin kalitesini ifade eder (Andalas, 2022). Hem iç hem de dış müşterilerin özel ihtiyaç ve beklentilerini anlamak ve ele almak, kuruluşların yüksek kaliteli hizmet sunması ve iş başarısı elde etmesi için çok önemlidir (Finn vd., 2015).

İç müşteri e-hizmet kalitesini etkileyen temel faktörler arasında sistem kullanılabilirliği, sistem verimliliği, sistem gizliliği/güvenliği, sistem yerine getirme, web sitesi tasarımı ve müşteri hizmetleri yer almaktadır (Finn vd., 2015; Torres, 2014; Taciana vd., 2014). Yöneticilerin, e-hizmetlerin kalitesini ölçmek ve değerlendirmek ve çevrimiçi kanallarda hizmet sunumlarını iyileştirmek için bu faktörlere odaklanmaları gerekmektedir.

Hizmet sektörü üzerine yapılan önceki çalışmalar genellikle müşteri (dış müşteri) algısını ölçmeye odaklanmıştır. Aynı şekilde, iç müşteri olarak nitelendirilen çalışanların hizmet kalitesi algısını ölçen çalışmalar da mevcuttur. Ancak, literatür incelemesi, hem iç müşteri (çalışan) hem de dış müşteri (hizmet alan vatandaş) perspektifinden e-hizmet kalitesi algısını bir arada değerlendiren çalışmaların eksik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, kamu hizmeti veren bir kuruluşun web sitesi üzerinden, iç müşteri ve dış müşteri açısından e-hizmet kalitesi algısının karşılaştırılması, bir araştırma konusu olarak karşımızda durmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri şunlardır;

H₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında iç müşteri (SGK personeli) ile dış müşteri (online işlem alan hizmet kullanıcıları) algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin kullanılabilirlik boyutu hakkında iç müşteri ile dış müşteri algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin bilgi niteliği boyutu hakkında iç müşteri ile dış müşteri algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin hizmet etkileşimi boyutu hakkında iç müşteri ile dış müşteri algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında erkek ve kadın kullanıcılarının algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin kullanılabilirlik boyutu hakkında erkek ve kadın kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin bilgi niteliği boyutu hakkında erkek ve kadın kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin hizmet etkileşimi boyutu hakkında erkek ve kadın kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcılarının algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₃₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin kullanılabilirlik boyutu hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₃₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin bilgi niteliği boyutu hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₃₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin hizmet etkileşimi boyutu hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Bu çalışmada kamu hizmetini Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Uygulama Portalı üzerinden alan gören vatandaşların (dış müşteri) ve bu vatandaşlara hizmet sağlayan kurum personelinin (iç müşteri) e-hizmet kalitesi algılarının karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Veri toplamak amacıyla E-QUAL e-hizmet kalitesi ölçeğinden yararlanılarak bir anket formu tasarlanmıştır. Analiz için gerekli veriler Sakarya SGK şubesi personeli ile SGK Uygulama Portalı üzerinden işlemlerini gören gerçek kişilerden toplanmıştır. Veriler tanımlayıcı ve çıkarımsal analiz yöntemleri ile analiz edilmiştir. SGK Uygulama Portalının E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında iç müşteri ile dış müşteri ve üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcılarının algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. SGK Uygulama Portalının E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında erkek ve kadın kullanıcılarının algıları arasında kadınların lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Veri Toplama ve Örneklem

Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. İki bölüm halinde hazırlanan anket formunun birinci bölümünde çalışanların cinsiyet ve eğitim durumlarına ait demografik özellikler sorulmuştur. İkinci bölümde ise kullanılabilirlik, bilgi niteliği ve hizmet etkileşimi boyutlarından oluşan 22 maddelik E-QUAL ölçeğine ait sorulara yer verilmiştir. Veriler 2023 Kasım ve Aralık aylarında toplanmıştır. Anket formu ilk önce SGK Uygulama Platformu üzerinden işlem yapan 250 SGK personeline ulaştırılmış ve 101 personel ankete gönüllü destek vermiştir. İkinci olarak SGK Uygulama Platformu üzerinden işlem yapan ve kartopu yöntemi kullanılarak tespit edilen 95 kişiye anket formu gönderilmiş ve hepsinden geri dönüş sağlanmıştır.

Analiz Yöntemleri

Toplanan veriler SPSS yazılımı Versiyon 23.0 programına girilmiştir. Kullanılan ölçeğin geçerliliği birçok çalışma ile kanıtlandığından bu çalışmada sadece araştırmanın ölçeklerinin güvenilirlik testi yapılmıştır. Daha sonra tanımlayıcı istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Son olarak, hangi hipotez testinin uygulanacağını belirlemek amacıyla verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı incelenmiş ve bu değerlendirme sonucunda, kullanılacak çıkarımsal istatistik analiz tekniğinin parametrik mi yoksa parametrik olmayan mı olacağına karar verilmiştir. Elde edilen bu karara dayanarak, iki ana kütle arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için uygun çıkarımsal istatistik analiz tekniği kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmada Barnes ve Vidgen (2002) tarafından geliştirilen üç boyutlu 22 maddeden oluşan E-QUAL e-hizmet kalitesi ölçeği kullanılmıştır (Tablo 1). Katılımcıların algılarını “1=Kesinlikle katılmıyorum, ... 5=Kesinlikle katılıyorum” olmak üzere 5’li-Likert tipi ölçekte belirtmeleri istenmiştir.

Tablo 1: E-QUAL ölçeği boyut ve maddeleri

Kod	Açıklama
K	Kullanılabilirlik
K1	Sistemin kullanımını kolay öğrenilebilir buluyorum.
K2	Siteyle olan etkileşimim açık ve anlaşılır.
K3	Siteyi kolay dolaşılabilir buluyorum.
K4	Siteyi kolay kullanılabilir buluyorum.

K5	Sitenin çekici bir görünümü vardır.
K6	Tasarım sitenin türüne uygundur.
K7	Site uzmanlarca hazırlanmış hissi verir.
K8	Site benim için olumlu bir deneyim yaratır
BN	Bilginin Niteliği
BN1	Doğru bilgi sağlar.
BN2	İnandırıcı bilgi sağlar
BN3	Zamanında bilgi sağlar
BN4	İhtiyaçlarımla ilgili bilgi sağlar.
BN5	Kolay anlaşılabilir bilgi sağlar.
BN6	Uygun detayda bilgi sağlar.
BN7	Bilgiyi uygun biçimde sunar.
HE	Hizmet Etkileşimi
HE1	Saygındır.
HE2	İşlemleri tamamlamak konusunda güven verir.
HE3	Kişisel bilgilerimin güvende olduğu hissini verir
HE4	Kişiselleştirilmiş izlenimi yaratır.
HE5	Bir topluluğa ait olma hissi uyandırır.
HE6	Kurumla iletişim kurmayı kolaylaştırır.
HE7	Hizmetin söz verildiği şekilde iletileceği konusunda kendimi güvende hissedirim.
E-HK	E-Hizmet Kalitesi

Kaynak: Barnes ve Vidgen (2002).

BULGULAR

Bulgular; demografik bulgular, güvenilirlik testi bulguları, tanımlayıcı istatistiksel analiz bulguları ve çıkarımsal istatistiksel analiz bulguları olmak üzere dört kısımda anlatılacaktır.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan SGK personelinin demografik bulguları Tablo 2’de verilmektedir. Araştırmaya 101 SGK personeli ile SGK Uygulama Platformu üzerinden kamu hizmeti gören 95 kişi katılmıştır. Cinsiyetine göre SGK personelinin 59’u erkek ve 42’si kadındır. Kamu SGK Uygulama Platformu üzerinden kamu hizmeti gören erkek sayısı 43 ve kadın sayısı 52’dir. Eğitim durumuna göre 43 SGK personeli ilk orta ve liseden birinden mezun 58 SGK personeli ise ön lisans, lisans ve lisansüstü olmak üzere yükseköğrenim mezunudur.

Tablo 2: Demografik sonuçlar

Karakteristik Özellikler	İç Müşteri	Dış Müşteri	Toplam	Oran (%)
Frekans	101	95	196	
Oran (%)	51.5	48.5		100.0

<i>Cinsiyeti</i>				
Kadın	42	52	94	48.0
Erkek	59	43	102	52.0
<i>Eğitim</i>				
İlk ve ortaokul	5	3	8	4.1
Lise	38	33	71	36.2
Önlisans/Lisans	56	55	111	56.6
Lisansüstü	2	4	6	3.1

Ölçeklerin Güvenirliği

Çalışmada kullanılan üç ölçeğin güvenirliliğini test etmek üzere Cronbach'ın Alfa analizi yapılmıştır. Ercan ve Kan (2004) Cronbach Alpha katsayısının 0.00–0.40 arası değerlerini güvenilir değil, 0.41–0.60 arası değerlerini düşük, 0.61–0.80 arası değerlerini orta ve 0.81–1.00 arası değerlerini yüksek olarak yorumlamaktadır. Sekiz maddeli Kullanılabilirlik, yedi maddeli bilginin niteliği ve yedi maddeli hizmet etkileşimi ölçeklerinin Cronbach'ın Alfa değerleri sırasıyla 0.907, 0.920 ve 0.887 olarak bulunmuştur. Bu değerler bu üç ölçeğin de güvenilir olduğunu ve yüksek iç tutarlılık düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu üç ölçeğe ait Cronbach Alpha değerlerinin benzerlik göstermesi, ölçeklerin birbirine yakın düzeyde iç tutarlılık sağladığını ve birbirinden farklı olmadığını ortaya koymaktadır. Bu itibarla araştırmada kullanılan bu üç ölçeğin yüksek güvenilirlik değerlerine sahip olduğu bulunmuştur.

Tanımlayıcı istatistiksel analiz bulguları

Analiz sonuçları sekiz maddeli kullanılabilirlik, yedi maddeli bilginin niteliği, yedi maddeli hizmet etkileşimi ve bu üç boyuta ait yirmi iki maddenin oluşturduğu e-hizmet kalitesi başlıkları altında ele alınmıştır. Tüm veriler ve iç müşteri (SGK personeli) – dış müşteri (vatandaş) ayrımına göre tanımlayıcı istatistiksel analiz bulguları Tablo3'te verilmektedir. Cinsiyet ve mezuniyet ayrımına göre tanımlayıcı istatistiksel analiz bulguları ise Tablo4'te gösterilmektedir.

Araştırmaya katılan 196 iç ve dış müşterinin tamamı göz önüne alındığında SGK uygulama portalinin e-hizmet kalitesi hakkında tüm katılımcılar katılıyorum seçeneğine yakın (3.712) bir algıya sahiptir. Ancak iç müşteri algısı (3.757) dış müşteri algısına (3.628) göre nispeten daha yüksek bulunmuştur. Ancak kullanılabilirlik boyutu algısı dış müşteri lehine bulunmuştur.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistik analiz (Tümü ve İç – Dış Müşteri)

Kod	Tümünde (N=196)		İç Müşteri (N=101)		Dış Müşteri (N=95)	
	\bar{x}	SS	\bar{x}	SS	\bar{x}	SS
K1	3.796	1.062	3.871	0.987	3.716	1.136
K2	3.791	1.029	3.842	1.037	3.737	1.023
K3	3.668	1.041	3.713	0.973	3.621	1.113
K4	3.684	1.073	3.693	1.093	3.674	1.056
K5	3.301	1.179	3.267	1.191	3.337	1.172
K6	3.495	1.130	3.317	1.113	3.684	1.123
K7	3.316	1.142	3.178	1.144	3.463	1.128
K8	3.622	1.057	3.634	1.007	3.611	1.114
K	3.584	0.849	3.564	0.838	3.605	0.865
BN1	3.918	1.039	4.139	0.872	3.684	1.151
BN2	3.944	0.935	4.089	0.826	3.789	1.020
BN3	3.699	1.080	3.891	0.989	3.494	1.138
BN4	3.837	0.970	3.891	0.999	3.768	0.939
BN5	3.760	1.002	3.861	0.905	3.652	1.089
BN6	3.842	0.982	3.940	0.810	3.736	1.131
BN7	3.827	0.950	3.980	0.748	3.663	1.107
BN	3.832	0.819	3.970	0.725	3.684	0.888
HE1	3.924	1.002	3.980	0.937	3.863	1.068
HE2	3.899	0.987	4.059	0.785	3.726	1.143
HE3	3.725	1.153	3.861	1.104	3.579	1.190
HE4	3.470	1.054	3.376	1.037	3.568	1.068
HE5	3.561	1.105	3.772	0.988	3.336	1.181
HE6	3.725	1.070	3.930	0.972	3.505	1.128
HE7	3.730	1.044	3.910	1.010	3.536	1.049
HE	3.719	0.818	3.762	0.718	3.597	0.906
E-HK	3.712	0.762	3.757	0.681	3.628	0.831

Kadın ve erkek cinsiyet ayrımına göre SGK uygulama portalının e-hizmet kalitesi algısı ile kullanılabilirlik, bilginin niteliği ve hizmet etkileşimi boyutları algıları kadınların lehine daha yüksek bulunmuştur (Tablo 4). Üniversite mezunu olan ve olmayan ayrımına göre SGK uygulama portalının e-hizmet kalitesi algısı ile kullanılabilirlik, bilginin niteliği ve hizmet etkileşimi boyutları algıları mezun olanlar lehine daha yüksek bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistik analiz (Cinsiyet ve mezuniyet)

Kod	Cinsiyeti				Üniversite Mezunu			
	Kadın (N=94)		Erkek (N=102)		Olmayan (N=101)		Olan (N=95)	
	\bar{x}	SS	\bar{x}	SS	\bar{x}	SS	\bar{x}	SS
K1	3.936	1.065	3.666	1.046	3.670	1.117	3.880	1.018
K2	3.957	0.938	3.637	1.088	3.531	1.095	3.965	0.946
K3	3.787	1.025	3.558	1.049	3.417	1.150	3.837	0.928
K4	3.787	1.014	3.588	1.120	3.620	1.158	3.726	1.013
K5	3.425	3.186	1.114	3.186	3.303	1.212	3.299	1.161

K6	3.595	1.129	3.402	1.128	3.379	1.077	3.572	1.162
K7	3.478	1.114	3.166	1.152	3.265	1.106	3.350	1.169
K8	3.712	0.934	3.539	1.157	3.506	1.096	3.700	1.027
K	3.710	0.794	3.468	0.884	3.462	0.948	3.667	0.768
BN1	4.085	0.957	3.764	1.091	3.797	1.054	4.000	1.025
BN2	4.063	0.889	3.833	0.965	3.772	0.999	4.059	0.873
BN3	3.755	1.084	3.647	1.077	3.658	1.096	3.726	1.071
BN4	4.010	0.861	3.666	1.037	3.835	1.043	3.829	0.921
BN5	3.851	0.949	3.676	1.045	3.860	0.943	3.692	1.037
BN6	3.914	0.911	3.774	1.042	3.797	1.042	3.871	0.942
BN7	3.925	0.858	3.735	1.023	3.848	0.961	3.812	0.946
BN	3.944	0.771	3.728	0.850	3.795	0.883	3.856	0.774
HE1	4.053	0.872	3.803	1.099	3.835	1.043	3.982	0.973
HE2	4.063	0.913	3.745	1.031	3.860	1.046	3.923	0.948
HE3	3.914	1.084	3.549	1.190	3.645	1.219	3.777	1.107
HE4	3.617	0.940	3.333	1.137	3.405	1.214	3.512	0.934
HE5	3.521	1.034	3.598	1.171	3.506	1.175	3.598	1.059
HE6	3.734	0.996	3.715	1.137	3.683	1.160	3.752	1.007
HE7	3.744	1.036	3.716	1.056	3.784	1.105	3.692	1.003
HE	3.810	0.690	3.587	0.803	3.623	0.885	3.742	0.658
E-HK	3.790	0.714	3.583	0.892	3.635	0.947	3.714	0.717

Çıkarımsal istatistiksel analiz bulguları

Parametrik mi parametrik olmayan analiz yöntemlerinden hangisini kullanacağımıza karar vermek için verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Test sonuçları Tablo 5'te verilmektedir. Tabachnick ve Fidell (2013) basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1.5 ile -1.5 arasında bulunması halinde verilerin normal dağılıma uygunluk gösterdiğini söylemektedir. Tablo 5'te görüleceği üzere basıklık ve çarpıklık değerleri +1.5 ile -1.5 arasında kaldığı için verilerin normal dağılıma uygunluk gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu itibarla hipotezlerin testi için parametrik testin uygulanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Tablo 5: Normallik testi

		İstatistik	Std Hata
K	\bar{x}	3.584	0.061
	SS	0.849	
	Basıklık	-0.368	0.174
	Çarpıklık	0.104	0.346
BN	\bar{x}	3.831	0.058
	SS	0.819	
	Basıklık	-0.834	0.174
	Çarpıklık	1.158	0.346
HE	\bar{x}	3.682	0.058
	SS	0.817	
	Basıklık	-0.688	0.174
	Çarpıklık	1.033	0.346
E-HK	\bar{x}	3.694	0.054
	SS	0.758	

Basıklık	-0.720	0.174
Çarpıklık	1.381	0.346

Field'e (2013) göre birbiriyle ilgisi olmayan iki ana kütlelin ortalamalarının birbiriyle karşılaştırılması halinde parametrik bir test tekniği olan bağımsız iki örnek T testinin kullanılmalıdır. Bu itibarla iç müşteri – dış müşteri, kadın – erkek ve üniversite mezunu olan – olmayan grupların E-QUAL boyutları ve e-hizmet kalitesi algıları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek üzere toplanan veriler bağımsız iki örnek T testine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları; iç – dış Müşteri grupları ayırımına göre Tablo 6, kadın – erkek ayırımına göre Tablo 7 ve üniversite mezunu olan – olmayan ayırımına göre Tablo 8'de gösterilmektedir.

İç – dış müşteri grup ortalamaları dikkate alındığında SGK uygulama portalinin e-hizmet kalitesi algısı iç müşteri lehine daha yüksek (Bakınız Tablo3) olmakla birlikte iki grubun e-hizmet kalitesi algısı hakkında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 6). Ancak E-QUAL ölçeğinin bilginin niteliği boyutu hakkında iç müşteri lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Tablo 6).

Tablo 6: Bağımsız iki örnek T testi (İç – dış müşteri grupları)

Boyut	Levene's Test		T test		
	F	Sig.	t	df	Sig.
K	0.197	0.658	-0.336	194	0.737
BN	10.697	0.001	2.462	181.707	0.015
HE	8.146	0.005	1.411	179.068	0.160
E-HK	7.107	0.008	1.183	182.080	0.239

Kadın – erkek grup ortalamaları dikkate alındığında, SGK Uygulama Portalinin e-hizmet kalitesi hakkında algısı kadınların lehine olmak üzere iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Tablo 7). Bilginin niteliği ve hizmet etkileşimi boyutları algıları üzerinde anlamlı bir farklılık görülmemiş ancak kullanılabilirlik boyutu hakkında kadınlar lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Tablo 7).

Tablo 7: Bağımsız iki örnek T testi (Kadın – erkek grupları)

Boyut	Levene Testi		T test		
	F	Sig.	t	df	Sig.
K	0.016	0.899	2.008	194	0.046
BN	0.429	0.513	1.852	194	0.066
HE	3.216	0.074	1.788	194	0.075
E-HK	0.313	0.576	2.071	194	0.040

Üniversite mezunu olan – olmayan grup ortalamaları dikkate alındığında SGK uygulama portalinin e-hizmet kalitesi algısı hakkında iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 8). Kullanılabilirlik, bilginin niteliği ve hizmet etkileşimi boyutları hakkında iki grubun algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Tablo 8).

Tablo 8: Bağımsız iki örnek T testi (Üniversite mezunu olan – olmayan)

Boyut	Levene Testi		T test		
	F	Sig.	t	df	Sig.
K	2.065	0.152	-1.662	194	0.098
BN	0.051	0.821	-0.504	194	0.614
HE	3.044	0.083	-0.668	194	0.505
E-HK	3.385	0.067	-1.077	194	0.283

Araştırmanın hipotez sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

H₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında iç müşteri (SGK personeli) ile dış müşteri (hizmet alan vatandaşlar) algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *kullanılabilirlik* boyutu hakkında iç müşteri ile dış müşteri algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *bilgi niteliği* boyutu hakkında iç müşteri ile dış müşteri algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *hizmet etkileşimi* boyutu hakkında iç müşteri ile iç müşteri algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında erkek ve kadın kullanıcılarının algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *kullanılabilirlik* boyutu hakkında erkek ve kadın kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *bilgi niteliği* boyutu hakkında erkek ve kadın kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₂₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *hizmet etkileşimi* boyutu hakkında erkek ve kadın kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğine göre e-hizmet kalitesi hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcılarının algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₃₁: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *kullanılabilirlik* boyutu hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₃₂: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *bilgi niteliği* boyutu hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

H₃₃: SGK Uygulama Platformunun E-QUAL ölçeğinin *hizmet etkileşimi* boyutu hakkında üniversite mezunu olan ve olmayan kullanıcıların algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, SGK Uygulama Platformu (e.sgk.gov.tr sitesi) e-hizmet kalitesi hakkında iç ve dış müşterilerin algıları arasındaki farklılıkları incelemeyi amaçlamaktadır. Bulgulara göre, iç ve dış müşteriler arasında e-hizmet kalitesi algısında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. E-QUAL boyutlarından kullanılabilirlik boyutunda SGK personeli (iç müşteri) ile hizmet alanların (dış müşteri) algıları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı, bilgi niteliği boyutunda ise farklılık bulunduğu gözlemlenmiştir. Hizmet etkileşimi boyutunda ise anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu itibarla bilgi niteliği boyutunda iç ve dış müşteri arasındaki anlamlı farklılık, iç müşterilerin daha spesifik bilgi ihtiyaçlarına sahip olabileceğini veya iç müşterilerin sistemi daha derinlemesine kullanma eğiliminde olduğunu düşündürmektedir. Bu sonuç, e-hizmet kalitesini iyileştirmeye yönelik stratejilerin belirlenmesinde kamu yöneticilerine önemli bir bilgi sağlamaktadır.

Cinsiyet ve eğitim düzeyine dayalı analizler de ilgi çekicidir. Özellikle, kullanılabilirlik boyutunda erkek ve kadın kullanıcılar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, e-hizmet platformlarının farklı kullanıcı grupları arasında nasıl algılandığını anlamak için cinsiyet faktörünün dikkate alınmasının gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, e-hizmet kalitesi üzerindeki algıların çeşitli faktörlerden etkilenebileceğini ve bu faktörlerin belirlenmesinin hizmet kalitesini iyileştirmek için stratejiler geliştirmede önemli olduğunu göstermektedir. Gelecekteki araştırmalarda, iç ve dış müşteriler arasındaki bu farklılıkların daha derinlemesine anlaşılması ve özellikle kullanılabilirlik ve bilgi niteliği boyutlarına odaklanan stratejilerin geliştirilmesi önerilmektedir.

REFERANSLAR

- AlBalushi, T. H. (2021). E-services quality: A perspective of service providers and service users. In *Digital Service Platforms*. IntechOpen. doi: 10.5772/INTECHOPEN.97077
- Alır, G. Soydal, İ. ve Öztürk, Ö. (2007). Türkiye’de e-devlet uygulamaları kapsamında kamu kurumlarına ait web sayfalarının değerlendirilmesi. *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*, 24-26 Ekim 2007, Ankara: Bildiriler içinde (s. 158-166). Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Andalas, M. R. (2022). Influences of Internal Service Quality, Employee Satisfaction, External Service Satisfaction And Customer Satisfaction Toward Customer Loyalty Of Gojek Service Users in Malang. *IPTEK Journal of Proceedings Series*, (1), 381-387. doi: 10.12962/j23546026.y2020i1.11936
- Barnes, S. J. and Vidgen, R. T. (2002). An integrative approach to the assessment of e-commerce quality. *Journal of Electronic Commerce Research*, 3(3), 114-127.
- Barnes, S. ve Vidgen, R. (2003). Interactive e-government: evaluating the web site of the UK Inland Revenue. *Journal of Electronic Commerce in Organizations*, 2(1), 42-63.
- Çiçek, E. (2019). *Hizmet Kalitesi ve Vatandaş Memnuniyeti*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ercan, İ. Ve Kan, İ. (2004). Ölçeklerde Güvenirlilik ve Geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216
- Erdoğan, H. (2010). *Türkiye’de Belediye Hizmetlerinin Sunumunda Özel Sektör Alternatifi: Batı Akdeniz Bölgesindeki (Antalya-Isparta-Burdur) Uygulamaların Analizi (Basılmamış Doktora Tezi)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Ersen, S. T. (2004). *Üniversite kütüphaneleri web sitelerinin değerlendirilmesi: Hacettepe Üniversitesi kütüphaneleri örneği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage Publications.
- Finn, D. W. Baker, J. and Marshall. G. W. (2015). Measuring Internal Service Quality: An Exploratory Study. doi: 10.1007/978-3-319-13147-4_62
- Gürses, E. A. (2006). *Kütüphane WEB sitelerinde kullanılabilirlik ve kullanılabilirlik ilkelerine dayalı tasarım (Basılmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Hartatik Nila, K. Budhi, S. Agus Aan, A. Difran, Nobel, B. Eppy, S. (2021). *Hubungan Internal Service Quality Dengan Loyalitas Pelanggan*:

- Relationship of Internal Service Quality with Customer Loyalty. doi: 10.33023/JIKEP.V7I2.775
- Hultgren, G. & Eriksson, O. (2013). The e-service concept as social interaction through the use of IT systems. *Systems, Signs & Actions*, 7(2), 121-141.
- Karasoy, H. A. (2009). E-Devlet Uygulamalarının Hizmet Kalitesine Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 12(1-2), 279-294.
- Katı, Ö. (2021). Türkiye’de Elektronik Devletin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Küçükvardar, M. ve Aslan, A. (2021). Dijitalleşmenin ekonomik, teknolojik, toplumsal ve etik etkilerinin uluslararası raporlar üzerinden analizi. *Intermedia International E-Journal*, 8(14), 21-38.
- Ma, X. & Ng, I. C. (2014). The Use of Taxonomy for Understanding Service as a Competency in e-Service Systems.
- Nof, S. Y. Ceroni, J. Jeong, W. Moghaddam, M. Nof, S. Y. Ceroni, J. ... & Moghaddam, M. (2015). E-service industry. Revolutionizing Collaboration through e-Work, e-Business, and e-Service, 315-356. doi: 10.1007/978-3-662-45777-1_9
- Özer, N. (2011). E-Hizmet Kalitesinin E-Müşteri Bağlılığına Etkisi: Anadolu Üniversitesi Öğretim Elemanları Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Soydal, İ. (2008). WEB Bilgi Sistemlerinde Hizmet Kalitesi (Basılmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Sütütemiz, N. (2015). Hizmet Kalitesi Yönetimi ve Gap Modeli. İçinde R. Altunışık (Editor). *Hizmet Pazarlaması ve Stratejisi* (s. 59-100). İstanbul: Beta.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.). Boston: Pearson.
- Taciana de Barros, J. and Denise Dumke de, M. (2014). Measuring quality service. *International Journal of Quality & Reliability Management*, doi: 10.1108/IJQRM-06-2012-0095.
- Terzi, H. Karabaş, S. Gökçe Arpa, R. Işık, E. (2022). E-S-QUAL Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlilik Güvenilirlik Çalışması. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 57(2), 1200-1216.
- Torres, E. N. (2014). Deconstructing service quality and customer satisfaction: challenges and directions for future research. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 23(6), 652-677. doi: 10.1080/19368623.2014.846839

Yarimoglu, E. K. (2015). A Review of Service and E-Service Quality Measurements: Previous Literature and Extension. Journal of Economic & Social Studies (JECOSS), 5(1).169-200.

EK 1: SGK Uygulama Platformu Üzerinden Sunulan Hizmetler

Kamu	İşveren	Vatandaş	Sağlık Hizmet Sunucuları
DYS Evrak Doğrulama Devlet Memurları İstirahat Raporu Görüntüleme Kamu Personeli İş Kazası Meslek Hastalığı Bildirim İşlemleri Bilgi Edinme Hizmet Takip Hukuk Uygulamaları Kamu İdarelerince Türkiye Geneli İşveren Borç Sorgu İdarelerce Borç Sorgulama MOSİP Genel Sağlık Sigortası Sigortalı İşe Giriş ve İşten Ayrılış Bildirgesi Kesenek Bilgi Sistemi E-Borcu Yoktur Sistemi Kontrol	Sigortalı İşe Giriş ve İşten Çıkış Bildirgesi E-SGK Uygulamaları ve E-SGK Şifre E-Borcu Yoktur E-Bildirge Çalışılmadığına Dair Bildirim Girişi İlişiksizlik Belgesi Başvuru E-Borcu Yoktur Belgesi Kontrol İşyeri Bildirgesi Gecikme Zammı Hesaplama E-Kesinti 4a Sigortalı İşe Giriş Ve İşten Ayrılış Bildirgesi İş Kazası Meslek Hastalığı E-Bildirimi Kart ile Prim Ödeme İşveren Sistemi GESAK E-Bildirge V2	4b Sigortalılar İçin Aylık Hesaplama 4a Sigortalılar İçin Aylık Hesaplama Ne Zaman Emekli Olabilirim (4b) İkramiye Maaş Hesaplama (4c) Ne Zaman Emekli Olabilirim (4a) Tc Kimlik No Hak Sahipliği Kontrolü Doküman Yönetim Sistemi Evrak Sorgusu Evrak Kayıt ve Takip Sistemi İnternet Rehber Hastaneni Seç Doktoruna Ulaş Bilgi Edinme Başvuru Emekli Sicil No Başvuru (Es) Reçete ve İlaç Kullanım Süresi Muayene Katılım Payı Kart ile Prim Ödeme SMS Bilgilendirme Paydaş Öneri Sistemi 2023-2024 Eğitim Öğretim Yardımı	Medula Ubb Malzeme Sorgulama Elektronik İstirahat Raporu Giriş Hastaneni Seç Doktoruna Ulaş Medula Optik Medula Eczane Medula Doktor Medula Satış Merkezleri Medula Optik Sözleşme Başvuru Medula Hastane

Bölüm 32

DİJİTAL MUHASEBENİN KAVRAMSAL AÇIDAN İNCELENMESİ

Dr. Kader TÜRKOĞLU
Öğr. Gör. Mustafa Erhan TÜRKOĞLU

ÖZET

Dijitalleşme, üçüncü sanayi devrimi ile başlamıştır. Dördüncü sanayi devrimiyle ise yaygınlaşmıştır. Dijitalleşme, iş şeklini değiştirmek ve fırsatlar oluşturmak için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır. Dijitalleşme, ileri teknolojiyi tüm süreçlerin merkezine yerleştirmenin önemini vurgulamaktadır. Dijitalleşme pek çok fayda sağlayan, ancak aynı zamanda zorluklar da oluşturan bir süreçtir.

Dijitalleşme, geleneksel muhasebeden dijital muhasebeye geçişe neden olmuştur. Dijital muhasebe, muhasebe bilgilerinin dijital biçimde işlenmesi ve aktarılması anlamına gelmektedir. Dijital muhasebe, finansal işlemlerin elektronik araçlarla yürütülmesi süreci olarak kabul edilmektedir. Tüm muhasebe işlemleri elektronik ortamda yürütülmektedir. Dijital muhasebe, muhasebenin geleneksel biçimden dijital biçime dönüşümünü içermektedir. Dijital muhasebenin avantajları ve dezavantajları vardır. Dijital muhasebede E-Beyanname, E-Tebligat, E-Arşiv, E-Belge, E-Denetim, E-Kayıt, E-Defter, E-Fatura, E-İrsaliye, E-Bilet, E-Serbest Meslek Makbuzu ve E-Müstahsil Makbuzu gibi uygulamalar bulunmaktadır.

Çalışmada dijital muhasebenin kavramsal açıdan incelenmesi konusu ele alınmaktadır. Bu kapsamda literatüre katkı sağlanmak amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle dijitalleşme süreci ve dijitalleşme kavramı incelenmektedir. Daha sonra dijital muhasebe kavramı, geleneksel ve dijital muhasebe arasındaki farklar, dijital muhasebenin avantajları, dijital muhasebenin dezavantajları ve dijital muhasebe uygulamaları üzerine bilgiler verilmektedir. Son olarak sonuç kısmında ise konu genel olarak açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dijital Muhasebe, Dijital Muhasebe Uygulamaları.

ABSTRACT

Digitalization started with the third industrial revolution. It became widespread with the fourth industrial revolution. Digitalization is the use of digital technologies to change the way business is done and create opportunities. Digitalization emphasizes the importance of placing advanced technology at the center of all processes. Digitalization is a process that brings many benefits, but also poses challenges.

Digitalization has led to a transition from traditional accounting to digital accounting. Digital accounting means processing and transferring accounting information in digital form. Digital accounting is considered the process of executing financial transactions through electronic means. All accounting transactions are carried out electronically. Digital accounting involves the transformation of accounting from traditional to digital form. Digital accounting has advantages and disadvantages. In digital accounting, there are applications such as E-Declaration, E-Notification, E-Archive, E-Document, E-Audit, E-Record, E-Ledger, E-Invoice, E-Delivery Note, E-Ticket, E-Freelancer Receipt and E-Producer Receipt,

The study deals with the conceptual examination of digital accounting. In this context, it is aimed to contribute to the literature. In the study, firstly, the digitalization process and the concept of digitalization are examined. Then, informations is given on the concept of digital accounting, the differences between traditional and digital accounting, the advantages of digital accounting, the disadvantages of digital accounting and digital accounting applications. Finally, in the conclusion part, the subject is explained in general.

Keywords: Digitalization, Digital Accounting, Digital Accounting Applications.

1. GİRİŞ

Dijitalleşme, üçüncü sanayi devrimi ile başlamıştır. Dördüncü sanayi devrimiyle ise yaygınlaşmıştır. Dijitalleşme, iş şeklini değiştirmek ve fırsatlar oluşturmak için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır. Dijitalleşme pek çok fayda sağlayan, ancak aynı zamanda zorluklar da oluşturan bir süreçtir.

Dijitalleşme, geleneksel muhasebeden dijital muhasebeye geçişe neden olmuştur. Dijital muhasebe, muhasebe bilgilerinin dijital biçimde işlenmesi ve aktarılması anlamına gelmektedir. Dijital muhasebe, muhasebenin geleneksel biçimden dijital biçime dönüşümünü içermektedir. Dijital muhasebenin avantajları ve dezavantajları vardır. Dijital muhasebede E-Beyanname, E-Tebliğat, E-Arşiv, E-Belge, E-Denetim, E-Kayıt, E-Defter, E-Fatura, E-İrsaliye, E-Bilet, E-Serbest Meslek Makbuzu ve E-Müstahsil Makbuzu gibi uygulamalar bulunmaktadır.

Çalışmada öncelikle dijitalleşme süreci ve dijitalleşme kavramı hakkında açıklamalar yapılacaktır. Daha sonra dijital muhasebe kavramı, geleneksel ve dijital muhasebe arasındaki farklar, dijital muhasebenin avantajları, dijital muhasebenin dezavantajları ve dijital muhasebe uygulamaları hakkında bilgi verilecektir. Son olarak sonuç kısmında ise konu genel olarak açıklanacaktır.

2. DİJİTALLEŞME SÜRECİ VE DİJİTALLEŞME KAVRAMI

Dijitalleşme, üçüncü sanayi devrimiyle başlamıştır. Birinci sanayi devrimi, mekanik üretim sistemlerinde buhar ve su gücünün kullanılmasıyla başlamıştır. İkinci sanayi devrimi seri üretimlerin elektrik gücü kullanılarak yapılmasıyla başlamıştır. Üçüncü sanayi devrimi, üretimin gittikçe otomatikleştiği, bilgi teknolojilerinin geliştiği ve elektroniklerin kullanıldığı bir süreçle başlamıştır. Üçüncü sanayi devrimi dijitalleşmenin başladığı ve devamlı gelişerek yaşamımıza hâkim olduğu süreci başlatmıştır. Dördüncü sanayi devrimi ise dijital devrim şeklinde de adlandırılmaktadır. Dördüncü sanayi devrimi akıllı sistemler meydana getirilmesine katkı sağlamaktadır. Günümüzde bu süreç hâlâ sürmekte ve dijitalleşen dünyaya yapay zekânın da girmesiyle insan unsuru pek çok sektörden arındırılmakla beraber, kendini dijitalleşen bu sürece göre geliştiren insanlara yeni iş olanakları sağlamaktadır (Mert, Güner ve Duyar, 2022: 197).

Dijitalleşme, Dördüncü Sanayi Devrimi ve Nesnelerin İnterneti tarafından tetiklenen, iş süreçlerine ve faaliyetlere yaklaşım ve düşünce şeklimizi değiştiren temel bir yıkıcı güçtür. Giderek dijitalleşen bu çağda, kuruluşlar (yani şirketler, devlet kurumları ve diğerleri) ile müşteriler arasındaki ilişkiler yeniden şekilleniyor ve yeni iş modelleri icat ediliyor. Günümüzde farklı sektörlerdeki şirketler, yeni iş fırsatlarını takip etmek ve hızla değişen küresel iş ortamına ayak uydurmak için çevikliğe, hıza, esnekliğe ve hızla dönme yeteneğine ihtiyaç duyuyor. Dijitalleşme, ileri teknolojiyi tüm süreçlerin, ürünlerin ve hizmetlerin merkezine yerleştirmenin önemini vurguluyor (Parida, 2018: 23). Dünya hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu hızlı değişimin en göze çarpan özelliği kuşkusuz dijitalleşmedir. Dijitalleşmenin uzun ve yakın sürede işletmeyi ve toplumu değiştiren en önemli trendlerden biri olacağı öngörülmektedir (Şıta ve Yardımcıoğlu, 2022: 137). Dijitalleşme tüm şirketlere büyük değişiklikler getirecektir (Begum, 2019: 7).

Dijitalleşme, elektronik araçlar vasıtasıyla bilgilerin sayısallaştırılması şeklinde tanımlanabilir. Dijitalleşme, genel olarak toplumda gelişmiş bir teknolojiyle elektronik sistemlerin kullanılması ve bu durumunda daha hızlı şekilde, daha zengin verilere, daha az işgücüyle erişmek şeklinde algılandığı söylenebilir. Dijitalleşme denildiğinde anlaşılması gereken, birden fazla elektronik cihazın birbirleriyle bağlantılı olarak çalışmasıdır. Bu nedenle yalnızca

bilgisayar kullanımı olarak anlaşılmamalıdır. İnternet vasıtasıyla değişik kişi ve kurumların birbirleriyle elektronik olarak ceryan etmesi nedeniyle iletişim kurması, insanlara ve kurumlara işlemlerinde çok önemli hız kazandırmaktadır (Yücel ve Adiloğlu, 2019: 52-55). Dijitalleşme, bir iş modelini değiştirmek ve yeni gelir ve değer yaratan fırsatlar yaratmak için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır. Bu, internete bağlı yazılım uygulamalarına daha fazla sorumluluğun devredileceği anlamına geliyor (Awang, Shuhidan, Taib, Rashid ve Hasan, 2022: 2). Dijitalleşme kavramı, dijital fırsatlardan yararlanan iş modellerinin ve süreçlerinin yeniliğini ifade eder. Bu, kullanıcının dijitalleştirilmiş ürünlerden faydalanması anlamına gelir. Dijitalleşme, önceden belirlenmiş bir hedefe yönelik olarak iş operasyonlarının veya fonksiyonlarının, modellerinin, süreçlerinin veya faaliyetlerinin dijital teknolojiler ve veriler kullanılarak etkinleştirilmesi, iyileştirilmesi ve dönüştürülmesidir. Başka bir deyişle kavram, verilerin ve dijitalleştirilmiş süreçlerin kullanımı yoluyla katılım ve bilgi sistemlerini ifade eder. Dijitalleşme aynı zamanda bir ortamı, bir alanı veya bir süreci de ifade edebilir (Bogasiu (Anton) ve Ardeleanu (Trifu), 2021: 295). Kısaca dijitalleşme verilerin fiziksel bir yere bağlı olmaksızın sayısallaştırılmasıdır (Akbulut, 2023: 1255). Dijitalleşme, verinin depolanmış bir dijital şekle dönüştürülmesidir (Şıtak ve Yardımcıoğlu, 2022: 137). Dijitalleşme sadece kağıtsız kalmak anlamına gelmiyor; değer yaratma, sürdürülebilirlik ve iş dünyası ve toplum için yeni fırsatlar yaratma amacıyla dijital verileri yönetmeye, organize etmeye, kontrol etmeye ve bunlardan değer üretmeye yönelik çözümleri entegre edebilmek anlamına gelir (Parida, 2018: 24).

Dijitalleşme, eğer doğru yönetilirse her kuruluşun, daha doğrusu her alanın temel kaynağı ve zenginliği haline gelir (Gherman (Bursuc), Molociniuc (Hritcan) ve Grosu, 2021: 106). Dijitalleşme bilgiye ulaşma maliyetlerini ve hızını azaltırken ağ bağlantısı yardımıyla pek çok kişi ile etkin ve hızlı biçimde etkileşimde olma olanağı da sunmaktadır (Açıkgöz ve Mutlu, 2022: 851). Dijitalleşmenin yaygınlaşması, eylemleri, iş ilişkilerini, değişikliğe uğratmış; üreticiler ve mesleklerin beklentilerinde büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Bu süratli gerçekleşen gelişmeler bilimsel-teknolojik devrimin meydana gelmesine zemin oluşturarak; daha hızlı ve duyarlı yanıt sunan ekonomik sürece zemin oluşturmuştur. Endüstriyel dijitalleşme başlamış ve böylece organizasyonlara, süreçlere, üretime, iş görenlere, ürünlere yönelik hususlarda elde edilen bilgilerin düzgün bir biçimde toplanması, analiz edilmesi, işlenmesi amacıyla yapılan yatırımlar ön planda olmuştur (Karyağdı ve Koca, 2023: 30). Dijitalleşme bilgiye ve enformasyona gerçek zamanlı olarak daha kolay erişim sağlar ve insanlar ile fişe takılı dijital cihazlar arasında küresel bir alışverişi mümkün kılar (Begum, 2019: 7). Ayrıca gerçek zamanlı olarak veriye daha kolay

ulaşım sunmaktadır (şıtak ve Yardımcıoğlu, 2022: 137). Dijitalleşme; istenilen bilgiye hızlıca erişebilme, personelin istenilen mekân ve zaman da çalışabilme yeteneğini yükseltmesi, daha çabuk hizmet verilmesi ve iş yükünün azalması imkânı sağlamaktadır. Ayrıca işlemlerin daha çabuk kontrol edilmesini sağlayarak hataların azalması, verimliliğin yükselmesi, mükelleflerle daha rahat iletişim ve veri akışının sağlanması gibi pek çok hususta pozitif katkı sağlamıştır (Arslan ve Artık, 2023: 309). Dijitalleşmenin yaşamın ve toplumun her alanına nüfuz etmesi, işletmeler için pek çok fayda sağlayan, ancak aynı zamanda uzun bir zorluklar listesi de yaratan geri dönüşü olmayan bir süreçtir (Nadiia, Iryna, Olena, Oksana ve Yuliia, 2022: 133).

3. DİJİTAL MUHASEBE KAVRAMI

Dijital devrim dördüncü endüstri devrimi ile beraber oluşmuş ve pek çok sektör bu gelişmelerden etkilenmiştir. Bu gelişmelerden en fazla etkilenen meslekler biri de muhasebe mesleğidir (Mert, Güner ve Duyar, 2022: 200). Dijital ortama entegre edilen muhasebe bilgileri, yeni bilgisayar programlarıyla işlem görmektedir. Bu husus, muhasebe meslek mensuplarının da profilini farklılaştırmıştır (Ömürbek, Akçakanat ve Kılınç, 2023: 1). Bu sebeple muhasebe meslek mensuplarının yalnızca muhasebenin kuramsal yapısına ve vergi anlayışına yeterli seviyede hâkim olmaları gelecekleri bakımından yeterli değildir. Bununla birlikte muhasebe meslek mensuplarının dijital uygulamalar hususunda yeni yetenek ve becerilere sahip olmaları ve bu becerileri de devamlı biçimde güncel tutmaları gereklilikten zorunluluğa dönüşmüştür (Pusmaz ve Özulucan, 2021: 1434). Muhasebenin dijitalleşmesi ve şirketlerin bilgi sistemlerine entegrasyonu yaşadığımız çağın bir ihtiyacıdır. Muhasebenin dijitalleşmesinin çok önemli bir yönü, mücadeleciler verilerin gerçekliğe bağlı benzersiz bir bilgi sistemine aktarılmasıdır (Gherman (Bursuc), Molociniuc (Hritcan) ve Grosu, 2021: 111). Muhasebe alanındaki dijitalleşme, yıkıcı teknolojilerin dahil edilmesi ve muhasebe süreçlerinin çok daha çevik, pratik ve iddialı hale getirilmesiyle ilgilidir. Tüm bu çaba, bir muhasebecinin sunabileceği müşteri hizmetlerinin kalitesini ve tabii ki genel olarak muhasebe faaliyetinin verimliliğini ve verimliliğini artırmak için yapılır (Bogasiu (Anton) ve Ardeleanu (Trifu), 2021: 295). Muhasebe mesleği her verinin bilgisayarda hazırlandığı, analiz edildiği ve muhasebe kayıtlarının otomatik düzenlendiği sürece gitmektedir (Mert, Güner ve Duyar, 2022: 201).

Bilgisayar ve internet teknolojilerindeki ilerlemeler hayatın her alanında ve her meslekte etkilerini göstermektedir. Dolayısıyla bazı meslekler kaybolmakta, bazı yeni meslekler ortaya çıkmakta ve bazıları da ciddi dönüşümler geçirmektedirler. İşte bu dönüşüm geçiren mesleklerin başında muhasebe

mesleği gelmektedir. Muhasebe mesleği defter tutma, beyanname hazırlama, veri girişi yapma noktasından yol gösterici, danışman olma noktasına doğru ilerlemektedir. Muhasebe mesleği ve muhasebede teknolojik ilerlemeler vasıtasıyla dönüşüm meydana gelmiştir. Bu dönüşüm sonucunda E-İrsaliye, E-Müstahsil Makbuzu, E-Defter, E-Serbest Meslek Makbuzu, E-Fatura gibi birçok e-uygulama meydana gelmiştir (Durmuş ve Kaya, 2019: 363-364). Bilgisayarın yaşamımıza girmesiyle beraber muhasebe mesleğindeki yeri de çok önemli hale gelmiştir. Muhasebe meslek mensupları defterde ve kâğıtta elle düzenledikleri muhasebeyi dijital ortamlara taşıyarak bilgisayarlarda düzenlemeye başlamışlardır. Dijital gelişimle beraber muhasebe mesleği içerik değiştiren mesleklerden biri haline gelmiştir (Karaer, 2019: 4360). Muhasebe mesleği, teknolojinin gelişimi ile beraber yerini dijital muhasebeye bırakmaktadır (Arslan ve Artık, 2023: 309). Dijital veri, dijital kayıt, dijital defter, dijital belge gibi modern içeriklere sahip olan muhasebeye dijital muhasebe buna karşılık defter ve kâğıt esaslı muhasebeye ise klasik muhasebe denilebilmektedir (Karaer, 2019: 4360). Kalem ve kağıtla yapılan muhasebe mesleği, bilgisayar ve yazılımın kullanıldığı bir mesleğe dönüşmüştür (Karaca, 2023: 120). Dijital muhasebe, muhasebe bilgilerinin dijital formatta sunulması ve daha sonra elektronik olarak işlenebilmesi ve aktarılabilmesi anlamına gelir. Dijital muhasebenin standart bir tanımı olmayıp, yalnızca bilgi işlem ve ağ teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak muhasebede meydana gelen değişiklikleri ifade etmektedir (Spilnyk, Brukhanskyi, Struk, Kolesnikova ve Sokolenko, 2022: 217-218). Dijital muhasebe sistemi, şirketlerin muhasebe ihtiyaçlarını organize etmelerine ve üstlenmelerine yardımcı olan bir bilgi teknolojisi çözümüdür. Dijital muhasebe, finansal işlemlerin elektronik araçlarla işlenmesiyle ilgilidir. Dijital muhasebe, bir kuruluşun finansal işlemlerinin elektronik araçlarla yürütülmesi süreci olarak kabul edilir. Dijital muhasebe, kaliteli finansal raporların zamanında ve uygun şekilde üretilmesini sağlar. Bu faaliyetler sayesinde firmaya değer katılmaktadır. Bu değer, firmanın finansal rapor kullanıcılarının algısının yarattığı piyasa değerini ifade etmektedir. Dijital muhasebe, finansal bilgilerin elektronik formata oluşturulması, temsil edilmesi ve aktarılması anlamına gelir. Dijital muhasebe, muhasebecilerin rolünü ortadan kaldırmaz veya muhasebe rutinlerinin önemini göz ardı etmez; bunun yerine, muhasebe profesyonellerinin çalışmalarını verimli hale getirerek değer verir ve onları güçlendirir. Dijital muhasebe bilgi sistemi, organizasyonda karar yönetimi ve kontrolün etkinliği için kritik öneme sahip hayati bir organizasyon mekanizmasıdır (Okpo ve Eshiet, 2023: 23-25). Dijital muhasebe, muhasebe bilgilerinin daha sonra elektronik olarak değiştirilip iletebilen dijital formatta temsilini ifade eder. Kağıt kullanmak yerine tüm muhasebe işlemleri elektronik ortamda yürütülmektedir (Phornlaphatrachakorn

ve Na Kalasindhu, 2021: 412). Dijital muhasebe uygulaması, muhasebecilerin/denetçilerin bilgileri sistematik ve zamanında toplamak, depolamak, analiz etmek ve işlemek için dijital teknolojiyi kullanarak muhasebe hizmetlerinin kalitesini artırma yeteneğini ifade eder. Teknolojinin ilerlemesi, gider yönetimi, alacak ve borç hesaplarının işlenmesi, yapay zekâ destekli fatura yönetimi ve tedarikçi katılımı gibi çeşitli muhasebe işlemlerinin makineler aracılığıyla gerçekleştirilmesine olanak tanır. Ayrıca dijital muhasebe, finansal raporlamanın kalitesinin, muhasebe bilgilerinin kullanılabilirliğinin ve stratejik karar etkinliğinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Lohapan, 2021: 122-123). Teknolojideki ilerlemeler, muhasebecinin verileri her zamankinden daha hızlı, daha verimli ve daha etkili bir şekilde yorumlama ve raporlama yeteneğini geliştirmiştir. Başarılı dijital muhasebeye sahip firmalar, kritik kararlar almak için bilgi doğruluğu elde edebilir ve artan operasyon ölçeklerini desteklemek için muhasebe sistemlerini yükseltebilir. Ayrıca ticari faaliyetlerde doğrudan ve dolaylı olarak başarıya, hayatta kalmaya ve sürdürülebilirliğe ulaşmak için dijital muhasebeyi uygulayabilirler. Buna göre dijital muhasebe, firmaların kaliteli finansal raporlama sağlamasına, muhasebe bilgilerinin kullanılabilirliğini yaratmasına ve stratejik karar etkinliğini desteklemesine yardımcı olan değerli bir iş yaklaşımı olarak kabul edilmektedir. Firmalar için işleri kolaylaştırmanın yanı sıra, dijital muhasebe sistemi bilgileri belirli bir alanda saklayarak, sahiplerine temel ayrıntılara ve bilgilere gerçek zamanlı erişim olanağı sağlar. Dijital muhasebe sisteminde nakit akışından bilançolara kadar kritik finansal verilere birkaç tıklamayla ulaşılabilecektir. Günümüzde işletmelerin ve şirketlerin otomasyon ve dijitalleştirme operasyonlarını aramasının başlıca nedenlerinden biri, bunu yapmanın hizmet maliyetlerini en aza indirerek daha fazla tasarruf etmelerini sağlamasıdır. Dijital verileri kullanmak, diğer veri kaydetme biçimlerine göre daha uygun maliyetlidir. (Phornlaphatrachakorn ve Na Kalasindhu, 2021: 410-412).

4. GELENEKSEL VE DİJİTAL MUHASEBE ARASINDAKİ FARKLAR

Geleneksel muhasebe uygulamaları dijital araç ve ortam ile desteklenerek gittikçe dijitalleşmektedir. Böylece muhasebe meslek mensupları kendilerini yeni dijital temelli teknolojik gelişmelere uyarlamalıdır (Açıkgöz ve Mutlu, 2022: 851). Muhasebenin dijitalleşmesi, geleneksel formdan dijital forma dönüşümünü içermektedir (Nadiia, Iryna, Olena, Oksana ve Yuliia, 2022: 133). Geleneksel muhasebe işlemleri, muhasebe süreçlerinin otomatikleşmesi ve teknolojinin yoğun hale gelmesi ile azamî verimlilik sağlayan, beklenti ve ihtiyaçlara daha çabuk yanıt veren, düşük maliyetli ve çevre dostu, daha az

kaynak kullanan, planlamadan üretim takibine kadar uçtan uca dijital iş akışlarına dönüşmüştür (Karcıoğlu ve Binici, 2021: 228). Harcamaların çoğu dijital şekilde kayıta alınabilmekte ve istenildiği zaman bu bilgilere erişebilmektedir. Faturalar otomatik biçimde kesilebilmekte ve muhasebeleştirilmektedir. Yakın gelecekte bütün işletmelerin ve insanların para alış-verişlerinin otomatik biçimde yapay zekâlar vasıtasıyla kayıta alınabileceği öngörülmektedir (Mert, Güner ve Duyar, 2022: 201).

Geleneksel muhasebe defterine yapılan kayıtlar dijital ortamda yapılmaktadır. Belgeler dijital ortamda düzenlenip alıcıya ulaştırılmaya başlanmıştır. İşlemlerde elektronik imza kullanılmıştır. Böylece işlemler güvenli biçimde takip edilebilir duruma gelmiştir. Arşivler elektronik ortama taşınmış ve güvenli ortamda bilgilerin korunma gereksinimi oluşmuştur. Raporların geleneksel metotlara göre dijital ortamda kolay şekilde hazırlanabilmesi ile raporlama süreci hızlı biçimde oluşmaya başlamıştır. Muhasebe meslek mensubunun mesleki bilgiye ilave olarak dijital araçların kullanımında da yeterli bilgiye sahip olması mecburî bir durum olmuştur. Bütün bu gelişmeler ile beraber muhasebede çeşitli elektronik uygulamalar ve yazılım programları kullanılmaya başlanmıştır (Şeker ve Hoş, 2021: 955). Muhasebe mesleğini icra edenler, işletmede oluşan mali olayları eskiden elle muhasebe defterlerine kaydetmiş, sınıflandırmış ve bu verileri özetleyerek finansal durum tablosunu düzenlemiş ve ayrıca işletmenin performansını görmek için kâr-zarar tablosunu detaylı veriye gereksinim olmadan, herhangi bir sınıflama yapmadan düzenlemiştir. Bilgisayarların kullanılması ile birlikte muhasebe defterleri bilgisayar ortamında düzenlenmeye başlamış, muhasebe programları vasıtasıyla finansal tablolar daha kolay düzenlenmeye başlamıştır (Akdoğan ve Akdoğan, 2018: 6). Teknoloji ile birlikte E-Fatura, E-Defter, E-Arşiv gibi daha pek çok yenilik meydana gelmiştir (Mert, Güner ve Duyar, 2022: 200). Dijital muhasebe ile beraber muhasebe raporlama ve kayıtlarının çok daha süratli olması, geçmişe ilişkin verilerin sunulmasının çok hızlı olması ve gelecek ile ilgili alınacak kararlar için analizler ve raporlar da daha kolay olarak edinilmektedir (Karaer, 2019: 4360). Geleneksel muhasebede, temel finansal tabloların oluşturulması ve sunulmasında işletmeye ilişkin meydana çıkan veriler yorumlanmakta ve edinilen raporlar ile geleceğe yönelik kararlar alınmaktadır. Ancak dijital muhasebede, düzenlenen raporların analizi akıllı sistemlerce yapılmış ve finansal tablolar dâhil oluşan pek çok verinin yorumlanması bileşik dil vasıtasıyla mümkün olmuştur (Karyağdı ve Koca, 2023: 33). Hatalara, hayati bilgi kaybı, zaman israfına ve raporların kalitesizliğine daha yatkın olan manuel sistemle karşılaştırıldığında dijital muhasebe sistemi, manuel sistemin çeşitli zorluklarının üstesinden gelir. Bu, bilginin uygun şekilde saklanması ve geri getirilmesi, işlem süresinin kısaltılması, bilginin uygun

kullanıcılara hızlı iletilmesi ve raporların çeşitli şekillerde hızlı üretilmesi ile sağlanır. Tüm bu faaliyetler organizasyona katma değer sağlar ve sonuçta finansal raporların kalitesi ortaya çıkar. Dijital muhasebenin yaygınlaşması, finansal rapor kullanıcılarına aynı anda farklı konumlardan uzaktan erişim olanağı sağlar. Böylece farklı kullanıcılar farklı lokasyonlarda görev yapabilir ve sınırlama olmaksızın işlemlerini sürdürebilir. Ayrıca raporlar net uygulaması üzerinden farklı lokasyonlardaki çeşitli kullanıcılara hiçbir engel olmadan iletilmektedir. Bütün bunlar manuel muhasebe uygulamalarıyla mümkün değildi. Sonuç olarak, dijital muhasebenin katma değeri ölçülememektedir (Okpo ve Eshiet, 2023: 27).

Dijitalleşme, geleneksel muhasebeden çevik ve dijital muhasebeye geçişi mümkün kıldı. Geleneksel ve dijital muhasebe arasındaki farklar kısaca aşağıda

Tablo 1’de yer almaktadır (Bogasiu (Anton) ve Ardeleanu (Trifu), 2021: 295).

Geleneksel Muhasebe	Dijital Muhasebe
Bilgi deposu olarak muhasebe sistemi/yazılımı	Muhasebeyi kolaylaştıran bir araç olarak muhasebe sistemi
Muhasebe oluşturmak için dosyaları yazmak ve manuel olarak yüklemek	Üçüncü taraflarla senkronizasyondan en iyi şekilde yararlanma
Zaman alıcı, manuel ve tekrarlanan süreçler	Anlık, dijital ve otomatik süreçler
Vergilere odaklanma	Hem mali hem de vergisel olarak müşteri memnuniyetine odaklanmak
Raporlar işlem günleri gerektirir	Anlık raporlar
Beklenenden fazlasını sunmak için çok az zaman var	Müşteriyi değerli bilgilerle şaşırtmak için zaman var
Yakın dönemden gelen bilgiler müşteriye pek fazla hareket olanağı sunmuyor	Müşterinin dönem kârını etkileyebilecek kararlar alabilmesini sağlayan gerçek zamanlı bilgiler
Müşteri sayısı doğrudan çalışan sayısı ile ilgilidir	Çalışan başına verimlilik arttıkça müşteri sayısı da artıyor

5. DİJİTAL MUHASEBENİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Dijital muhasebenin avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır.

5.1. Dijital Muhasebenin Avantajları

Teknolojik gelişmelerin muhasebeye entegre olması ile beraber muhasebe meslek mensuplarının bilgileri işleme, bilgilere yönelik doğruluk oranları, zamanlama, veriye ulaşım sürati, hata riskinin asgarî düzeye düşürülmesi ve işleyiş sürecinde iş yükünün azalması gibi hususlarda çok önemli seviyede yarar

elde edildiği görülmektedir. Muhasebenin temel fonksiyonlarından belgeleme hususunda devrim özelliğinde kolaylıklar edinilmiştir. İlave olarak dijital muhasebe ile beraber “muhasebe mühendisliği veya mali mühendislik” gibi yeni iş alanları oluşmuştur. Dijital muhasebe sayesinde işlemler oldukça pratik yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte yapay zekâ ve bulut sistemlerinden faydalanarak yapılan dijital muhasebe, robotik muhasebe aracılığıyla daha hızlı işlem yapma, daha kolay işlem yapma, ve çok hata yapma riskini düşürme gibi avantajlar sunmuştur (Pusmaz ve Özulucan, 2021: 1433). Muhasebe sisteminde dijitalleşme ile beraber hata payları asgarîye düşürülebilecek ve denetim sistemi gelişebilecek, özellikle iç muhasebe sistemi daha doğru, şeffaf ve hızlı bir hale gelebilecektir (Arslan ve Karkacıer, 2019: 430). Dijital muhasebede finansal verilerin kaydedilmesi, saklanması ve analiz edilmesi amacıyla muhasebe yazılımları ve bilgisayarlardan yararlanılırken, bu bilgi ve verilerin bozulmadan, kontrollü ve doğru olması da sağlanır. Dijital muhasebe sistemleri, iş operasyonlarının doğru bir şekilde yürütülmesine ve dolayısıyla prosedürlerin hızlandırılmasına yardımcı olurken, zaman alan rutin manuel görevleri ve hesaplamaları ortadan kaldırarak maliyeti düşürür. Aynı şekilde mali tabloların güvenilirliği yüksek olarak hazırlanmasına yardımcı olur ve farklı kişiler bu bilgilere kurum içinden veya dışından daha güvenli bir şekilde ulaşabilirler (AlNasrallah ve Saleem, 2022: 2). Muhasebede bilgisayarların kullanılmaya başlaması ile beraber muhasebe işlemleri kolaylaşmıştır. Çok sayıda iş, eskiye göre daha az sayıda insanla yapılacak duruma gelmiş, güvenilir, hızlı ve doğru veriye ulaşım kolaylaşmıştır. Eskiden elle doldurulan beyannameler, elle yazılan belgeler, defterler yerini E-Fatura, E-Beyanname, E-Defter gibi kavramlara bırakmıştır. Muhasebenin birincil işlevi olan bilgilerin kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi ve raporlanmasına ilişkin faaliyetler, bir muhasebe yazılımı sayesinde daha güvenilir, hızlı ve kolay biçimde düzenlenebilir duruma gelmiştir. Teknolojik gelişmeler, muhasebe süreçlerinin otomasyonu, veri analizi ve raporlama işlemlerinde daha doğru ve hızlı sonuçlar edinilmesini sağlamıştır. Meslek mensupları, yalnızca zamandan tasarruf etmemiş aynı zamanda birçok matematiksel işlemin karmaşıklığından da kurtulmuşlardır (Arslan ve Artık, 2023: 308). Teknolojik dönüşüm ve değişimlerin muhasebe işlemlerinde kullanılması iç kontrollerin etkinliğinin artırılmasında, etkin finansal ve finansal olmayan verilerin raporlanmasında, kaynak ve varlıkların izlenmesinde, nakit akışlarının izlenmesinde ve performans ölçümünde büyük kolaylıklar oluşturmuştur. Kamu otoritelerine verilecek beyannamelerin, sunulacak bilgilerin internet ortamında sunumu, muhasebe meslek mensubuna maliyetten ve zamandan büyük tasarruf sağlamaktadır. E-Bordro, E-fatura, E-defter, E-beyanname gibi internet ortamında hazırlanan belgeler muhasebe meslek

mensubunun işini kolaylaştırmıştır. İşletmeler bakımından, yapılan hizmet ve üretilen malların birim ve toplam maliyetini hesap etmek ve bu verileri dönemler itibariyle birbiriyle kıyaslamak ve analiz etmek, işletme amaçlarının hayata geçirilmesinde son derece önemlidir. Bu işlemlerin elektronik ortamda yapılması ise işletmeye maliyet ve zaman bakımından önemli katkılar oluşturmaktadır. Teknolojik olanaklarla birlikte ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, muhasebeye yönelik edinilen bilgiler, yönetimin gereksinim duyduğu zamanda ve istediği miktarda bilgiyi kullanabilmesine imkân sağlamıştır (Akdoğan ve Akdoğan, 2018: 8). Dijital muhasebe kolay faturalandırma ve ödeme takibi, özel işlevler, gerçek zamanlı tavsiye alınmasına izin verilmesi, kolaylık ve gelişmiş üretkenlik hızı, daha iyi entegrasyon ve senkronizasyon, çeviklik ve güvenlik, vergi hazırlamanın kolaylaştırılması ve banka mutabakatının kolay bir biçimde yapılması gibi yararlar sağlayabilmektedir (Phornlaphatrachakorn ve Na Kalasindhu, 2021: 412). Dijital muhasebe sisteminin faydalarından biri şirketin finansal verilerine uzaktan erişim sağlamasıdır. Bu, ofiste daha az profesyonele ihtiyaç duyulduğu anlamına gelir. Dijital muhasebe, kullanıcılara kolay ulaşılabilen veriler üzerinde farklı otomatikleştirilmiş finansal testler yapabilmeye rahatlığı sağlamakta ve kısa sürede finansal tabloların oluşturulmasına olanak sağlamaktadır (Okpo ve Eshiet, 2023: 24). Muhasebenin dijitalleşme ile birlikte ekonomik sürdürülebilirlik sağlanabilecektir. Muhasebenin dijitalleşmesi işletmelerin insan işgücünü dijital prosedürler ile değiştirmesine imkân vererek avantaj sağlamasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca dijital muhasebe daha az kâğıt ve kırtasiye kullanımı ile malzeme tasarrufu oluşturabilecektir. Dijital muhasebe sayesinde daha düşük karbon ayak izi olacaktır. Karbon ayak izinin düşmesi ile beraber dijital depolama ve pek çok çözüm avantaj oluşturacaktır (Şıtak ve Yardımcıoğlu, 2022: 138).

Dijital Muhasebe uygulamalarının kullanılmasının sağladığı yararlar kısaca aşağıdaki gibidir (Durmuş ve Kaya, 2019: 366):

- Borçların ödenmesi ve alacakların tahsili planlı bir biçimde yapılabildiği için etkin ve verimli bir nakit yönetimi meydana getirilmiştir.
- Rutin işlemler hızlıca ve kolaylıkla yapıldığı için üst seviye analizlere ayrılan zaman yükselmiştir.
- Rutin muhasebe işlerinin azalması verimliliği yükseltmiştir.
- Muhasebe süreçlerindeki toplam yatırım azalarak tasarruf elde edilmiştir.
- Finansal raporların hazırlanması, ödemeler, yapılan işlemlerin onaylanması, tahsilatlar, hesapların kapatılması, kredi onaylarına ilişkin döngüler hızlanmıştır.
- Kâğıt kullanımı azaldığı için ekolojik dengeye katkı sağlanmıştır.

- Muhasebeci ile firma arasındaki iletişim her an online şekilde yapılabilmiştir.
- Rutin işlemler daha az hata ile yapılabilmiş ve zamandan tasarruf edinilmiştir.
- Güvenlik tedbirleri yükseltildiğinden denetimde ve iç kontrolde etkinlik elde edilmiştir.

Muhasebenin dijitalleşmesinin en önemli avantajları maliyetleri azaltmak, hataların önlenmesi, mevcut müşterilerin elde tutulması ve portföyün artırılması, dış muhasebe şirketlerinin sunduğu hizmet yelpazesini genişletmek, finansal analize odaklanmak, güvenilir bir danışman olmak–kuruluştta daha önemli bir role sahip olmak, bulut çözümleri sayesinde muhasebe bilgilerine gerçek zamanlı olarak bakılması ve uzaktan çalışmadır (Bogasiu (Anton) ve Ardeleanu (Trifu), 2021: 298).

5.2. Dijital Muhasebenin Dezavantajları

Dijital muhasebe sistemleri firmalar için çok faydalıdır ancak zorlukları da vardır. Firma verileri davetsiz misafirler veya bilgisayar korsanları tarafından manipüle edilebilir, değiştirilebilir ve hatta silinebilir. Dijital muhasebe, çevrimiçi seçenekleri kullanan kişiler arasında veri alışverişi üzerine çalıştığından, bilgisayar korsanlığı ve bilgi hırsızlığının önlenmesine yönelik özel dikkat ve bilimsel önlemlerin kullanılması gerekmektedir (AlNasrallah ve Saleem, 2022: 2). Daha az eleman ile daha çok iş yapan muhasebe meslek mensupları nitelikli personel bulma hususunda çeşitli sıkıntılar yaşamakta ve çalışanların bilgi teknolojileri hususunda bilgi ve yeteneklerini devamlı olarak güncellemeleri gerekmektedir. İlave olarak dijitalleşme ile beraber güvenlik hususunda da endişeler ortaya çıkmaktadır. Bilgi sızıntısı, çalınma ya da kaybolma riskleri yükselmektedir. Bu sebeple muhasebe meslek mensupları, güvenlik hususunda da çok dikkatli olmalı ve gerekli tedbirleri almalıdır. Ayrıca, mevzuatta meydana gelen değişikliklerin kullanılan muhasebe programına hemen adapte edilememesi ya da programlara ulaşım sorunlarının yaşanması gibi negatif hususlar da ortaya çıkmaktadır (Arslan ve Artık, 2023: 309). Ofis ortamındaki teknolojik altyapının iyileştirilmesi sebebiyle maliyetin yükselmesi, teknolojiyi iyi seviyede kullanabilen personele gereksinimin yükselmesi ve personele ödenecek ücretinde nitelikli eleman seviyesinde olması sebebiyle ücretinin yükselmesi gibi maliyetler bulunmaktadır (Ömürbek, Akçakanat ve Kılınç, 2023: 5).

Dijital muhasebe sisteminin dezavantajları kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir (Akbulut, 2023: 1257);

- Muhasebe meslek mensupları, dijitalleşme hususundaki eksiklikleri sebebiyle kaygı ve strese düşebilmekte ve bu husus modern meslek hastalıklarına neden olabilmektedir.

- Kullanılacak dijital programların donanım ve yazılımlarından kaynaklı problemler ortaya çıkabilmektedir.

- Güvenlik açığının oluşumundan kaynaklı riskler meydana gelebilmektedir.

- Yeterli eğitime sahip olmayan muhasebeci meslek mensupları yoğun bir gayret içine girmekte ve mesleki yetersizlikler sıkıntıya neden olabilmektedir.

- Bütçe yetersizliği sebebiyle dijital yazılım ve donanıma ulaşamaması riskleri bulunmaktadır.

- Veri kayıtlarından sonra veri kayıpları yaşanabilmektedir.

Muhasebenin dijitalleşmesinin en önemli dezavantajları muhasebe mesleğine yönelik bir tehdit ve siber güvenliktir (Bogasiu (Anton) ve Ardeleanu (Trifu), 2021: 298).

6. DİJİTAL MUHASEBE UYGULAMALARI

Dijital muhasebede E-Defter, E-Belge, E-Kayıt, E-Arşiv, E-Denetim, E-Beyanname, E-Fatura, E-İrsaliye, E-Müstahsil Makbuzu ve E-Serbest Meslek Makbuzu gibi uygulamalar vardır (Durmuş ve Kaya, 2019: 365-366).

6.1. E-Defter

İşletmelerin tutmakla zorunlu oldukları ve vergilendirmeye konu olan defterler dijital ortama taşınmıştır (Karaer, 2019: 4361). Türk Ticaret Kanunu ve Vergi Usul Kanunu'na göre kağıt ortamında yapılması gereken defterler ile E-defter aynı hukuki özelliktedir (Karasioğlu ve Garip, 2019: 436). E-Defter, mecburî olarak düzenlenmesi gereken defterlerin dijital dosyalar biçiminde düzenlendiği, kağıt kullanılmadan kaydedilebildiği, doğruluğunun, bütünlüğünün ve değişmezliğinin dijital imza veya finansal mühürler ile edinildiği düzenlemeler bütünü biçiminde ifade edilmektedir (Yakut, 2022: 752).

6.2. E-Belge

E-Belge, elektronik ortamda bütün hizmet ve mal alımları ve de giderlerinin belgelenmesidir (Ay, 2006: 71). Elektronik Belge klavye, tarayıcı, kamera, video, müzik seti, elektronik posta, teleks, faks vb. araçlar aracılığıyla bilgisayar ortamına aktarılan her çeşit metin, ses, görüntü ve grafik bilgilerinden oluşan belge şeklinde tanımlanabilir (Ermiş, 2006: 140).

6.3. E-Kayıt

E-Kayıt, elektronik ortamda tutulan ve elektronik belge ve defterleri meydana getiren, elektronik metotlarla işlenen ve ulaşılan en küçük bilgi ögesidir (Ay, 2006: 72). Kâğıt olarak oluşturulan, düzenlenen, depolanan belgelerin yerine aynı içeriğe sahip elektronik kayıtların hazırlanması, kayıta alınması, depolanması ve ilgili yerlere ibrazı E-Kayıt olarak ifade edilmektedir. Tebliğe göre zirai ve ticari kazanç esasına göre defter tutan mükellefler ile bilanço esasına göre defter tutan mükellefler dijital kayıt sisteminden faydalanabilmektedir (Akbulut, 2023: 1269).

6.4. E-Arşiv

Vergi mükelleflerinin kullandıkları evrak ve belgelerin 5 ile 10 yıl arasında muhafaza mecburiyeti bulunmaktadır. Bu belgelerin uzun süre düzgün biçimde muhafazası, pek çok kurum için çoğu zaman kolay değildir. E-Arşiv ile beraber arşiv niteliğindeki belgeler ve kıymetli evraklar, daha kolay bir biçimde muhafaza edilebilmektedir. E-Arşiv yer tasarrufu ve riskleri daha az olması sebebiyle alâkalı kurumlarca ilgi görmektedir (Karaer, 2019: 4361). E-Arşiv uygulaması, Gelir İdaresi Başkanlığınca belirlenen standartlara özgü şekilde faturanın elektronik ortamda hazırlanması, dijital ortamda saklanması, ibrazı ve raporlamasını içeren uygulamadır. E-Arşiv uygulamasından faydalanmak isteyen mükellefler, önce E-Fatura uygulamasına kayıtlı olmalıdır (Karasioğlu ve Garip, 2019: 437).

6.5. E-Denetim

E-Denetim, E-Kayıt, E-Beyanname, E-Belge ve E-Defterlerin elektronik ortamda vergi denetim birimlerince denetleme işleminin yapılmasıdır (Ay, 2006: 73). E-Denetim çoğunlukla, meydana getirilen bazı kurallar kapsamında mükelleflerin E-Defterlerinin bilgisayar programları vasıtasıyla otomatik olarak denetlenmesidir. E-Deftere denetim elemanlarının E-Denetim uygulamasıyla uzaktan ulaşmaları olanaklı olacaktır. Böylece, denetim elemanları ister E-Defteri kendi bilgisayarına indirerek isterse mükellefin bilgi işlem sistemlerine bağlanarak denetim olanaklarına sahip olacaktır (Durmuş ve Kaya, 2019: 368). E-Denetim uygulaması, dijital uygulama sistemlerindeki gizliliğin sağlanması, güvenilirliğin oluşturulması, durum kontrollerinin yapılması ve sistem açığının giderilmesine ilişkin etkinliği ve yeterliliği sağlayan denetim biçimi olarak tanımlanabilmektedir. E-Denetimin amacının yapılan işlemlerdeki IP denetimi, bilgilere ulaşım durumuna kısıtlama ya da yalnızca yetkili kişilerle paylaşımı, bilgilerin onaydan geçmesi ile elektronik imza kontrollerinin yapılması, şifreleme, depolama gibi kontrol mekanizmaları ile dijital güvenliği sağlamak olduğu söylenebilmektedir (Akbulut, 2023: 1267).

6.6. E-Beyanname

E-Beyanname ile vergi beyannamesi gibi belgelerin internet vasıtasıyla alınması, dolayısıyla vergi dairelerinin yükünü düşürmek ve mükelleflere nitelikli hizmette bulunmak amaçlanmaktadır (Yakut, 2022: 753). Türkiye’de uygulama, esas itibarıyla, “vergi borcunun miktarını belirten vergi beyannamesinin, vergi idaresine elektronik olarak teslim edilmesi” ve “tahakkuk eden vergi borcunun vergi idaresine gitmeden elektronik araçlarla yatırılması” olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır (Öz ve Bozdoğan, 2012: 82).

6.7. E-Fatura

E-Fatura, satılan hizmet ya da mal karşılığında müşterinin borçlandığı tutarı göstermek üzere, hizmeti sunan ya da malı satan tüzel/gerçek kişi tarafından müşteriye elektronik ortamda hazırlanan ticari belgedir (Kurtcebe ve Utku, 2020: 77). E-Fatura, Türk Ticaret Kanunu ve Vergi Usul Kanunu’na göre, mecburî olarak tutulması gereken faturaların, elektronik ortamda hazırlanıp, kaydedilip, arşivlenmesine ve gerektiğinde sunulabilmesine imkân sağlayan bir sistemdir (Karasioğlu ve Garip, 2019: 435). İşletmelerin ticari faaliyetlerinden kaynaklı gelir ve satışlarının vergilendirilebilmesi amacıyla kağıt ortamında oluşturdukları belgeler dijital ortam aracılığıyla düzenlenmeye başlanmıştır (Karaer, 2019: 4361). E-Fatura, dijital ortamda düzenlenmekte, muhafaza edilmekte ve ibraz edilmekte, değişmezliğini sağlamak amacıyla finansal mühür ile imzalanmaktadır. E-Fatura ile kâğıt fatura, özellikler ve hukuki nitelikler açısından aynıdır (Deniz ve Tanç, 2020: 624).

6.8. E-İrsaliye

E-İrsaliye, elektronik ortamda mal hareketlerinin düzenli olarak takip edilebilmesi için kağıt ortamında oluşturulan sevk irsaliyesinin E-Belge şeklinde dijital ortamda oluşturulmasıdır (Kurtcebe ve Utku, 2020: 77). E-İrsaliye uygulaması, irsaliyenin Gelir İdaresi Başkanlığınca belirlenen standartlara özgü biçimde dijital belge şeklinde hazırlanması, dijital ortamda iletilmesi, saklanması ve ibrazını içeren uygulamadır. E-Fatura ile beraber oluşturulan yardımcı belge olan E-İrsaliye, mecburî olmaksızın isteğe bağlı şekilde uygulanmaktadır (Durmuş ve Kaya, 2019: 369). Ticari malların nakliyesinde mallar ile beraber gönderilen irsaliyeler dijital ortama geçirilmiştir. Böylece alıcı firmaya irsaliyenin ulaşmama ya da kaybolması gibi negatif hususlar ortadan kalkmaktadır (Karaer, 2019: 4361).

6.9. E-Müstahsil Makbuzu

E-Müstahsil Makbuzu, elektronik ortamda gerçek usulde vergiye tabi olmayan çiftçilerden mal alındığında oluşturulan E-Belge çeşididir. E-Müstahsil Makbuzunun en az bir sureti alınarak, her iki tarafça ıslak imzayla imzalanması ve satıcı çiftçiye verilerek çiftçi tarafından saklanması gerekmekte ayrıca tüccar suretinin ise elektronik sertifikayla imzalı şekilde dijital ortamda saklanması gerekmektedir (Kurtcebe ve Utku, 2020: 77-81). E-Müstahsil Makbuzu uygulaması ise Müstahsil Makbuzunun Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından belirlenen standartlara uygun olarak elektronik ortamda oluşturulması hem kâğıt hem de elektronik ortamda muhafazası ve ibrazı ile elektronik ortamda raporlamasını kapsayan uygulamadır. E-Müstahsil Makbuzu tamamen isteğe bağlı uygulama olup Gelir İdaresi Başkanlığınca herhangi bir biçimde mecburî tutulmamıştır (Durmuş ve Kaya, 2019: 369-370).

6.10. E-Serbest Meslek Makbuzu

E-Serbest Meslek Makbuzu, elektronik ortamda serbest meslek mensupları tarafından mesleki faaliyetlerine ilişkin tahsilatları için hazırlanan E-Belgedir (Kurtcebe ve Utku, 2020: 77). E-Serbest Meslek Makbuzu uygulaması, Serbest Meslek Makbuzunun Gelir İdaresi Başkanlığınca belirlenen standartlara özgü şekilde dijital ortamda düzenlenmesi, saklanması, ibrazı ve raporlanmasını içeren uygulamadır. İsteyen serbest meslek mensupları uygulamaya dâhil olarak mesleki faaliyetlerine yönelik tahsilatları için kâğıt ortamında hazırladıkları Serbest Meslek Makbuzunu dijital ortamda dijital belge şeklinde hazırlayabilmektedir, muhatabının talebine göre kâğıt ya da elektronik ortamda iletilebilmektedir, elektronik ortamda saklayıp Gelir İdaresi Başkanlığı'na elektronik ortamda raporlayabilmektedirler (Durmuş ve Kaya, 2019: 370).

6.11. E-Bilet

Deniz, kara ve hava yolları biletleri, sinema bileti, tiyatro bileti gibi oluşturulan biletlerin bileti satın alanın talebine göre elektronik ya da kâğıt ortamında gönderilmesine imkân sağlayan, bu işlemlerin yolcu listesinin elektronik ortamda düzenlenmesi ve saklanmasına imkân sağlayan, istendiğinde de elektronik şekilde ibrazının yapılmasına olanak veren Gelir İdaresi Başkanlığı'na elektronik ortamda iletilebilen ya da raporlanmasını sağlayan belge çeşididir (Akbulut, 2023: 1269). E-Bilet, elektronik ortamda hava, kara ve deniz yolu taşıma ile konser, spor müsabakası, tiyatro, sinema gibi etkinliklere yönelik oluşturulan E-Belge çeşididir. E-Biletler, elektronik sertifikayla imzalanmalı ve muhatabın talebine göre nüshası alınabilecek biçimde sunulmalıdır. İlave olarak, elektronik ortamda düzenlenen yolcu listesinin kâğıt

nüshaları yolculuk bitene kadar taşıtta bulundurulmalıdır (Kurtcebe ve Utku, 2020: 78-81).

6.12. E-Tebligat

E-Tebligat, tebligatı yapacak birim tarafından oluşturulan bildirinin elektronik biçimde mükellefin yine elektronik adresine tebliğ edilmesini belirtmektedir. Mükelleflerin E-Tebligat yapabilmesi için ilgili kuruma bildirimde bulunmalı ve E-Tebligat adresine sahip olmalıdır (Akbulut, 2023: 1268). E-Tebligat işleminde, ilgili kişiye ait olan dijital adres ile tebligatta bulunmaktadır. Anonim, komandit ve limited işletmelere dijital olarak tebligatta bulunulması mecburîdir. İlgili hükümlere göre tebligatın dijital olarak yapılamaması durumunda kanunda belirtilen farklı usullere göre tebligatta bulunmaktadır. E-Tebligat, muhatapların dijital adreslerine eriştiği tarihi izleyen beşinci günde yapılmış sayılmaktadır (Yakut, 2022: 753).

7. SONUÇ

Dijitalleşme, üçüncü sanayi devrimi ile başlamıştır. Dördüncü sanayi devrimiyle ise yaygınlaşmıştır. Dijitalleşme, iş şeklini değiştirmek ve fırsatlar oluşturmak için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır. Dijitalleşme elektronik araçlar kullanılarak sayısallaştırılabilecek her şeyi kapsamaktadır. Dijitalleşme, doğru yönetilirse her alanın zenginliği haline gelmektedir. Dijitalleşme pek çok fayda sağlayan, ancak aynı zamanda zorluklar da oluşturan bir süreçtir.

Dijitalleşme, geleneksel muhasebeden dijital muhasebeye geçişe neden olmuştur. Dijital muhasebe, muhasebe bilgilerinin dijital biçimde işlenmesi ve aktarılması anlamına gelmektedir. Dijital muhasebe, finansal işlemlerin elektronik araçlarla işlenmesiyle ilgilidir. Tüm muhasebe işlemleri elektronik ortamda yürütülmektedir. Dijital muhasebe, muhasebenin geleneksel biçimden dijital biçime dönüşümünü içermektedir. Dijital muhasebenin hem avantajı hem de dezavantajı bulunmaktadır. Dijital muhasebenin; uzaktan erişimi sağlaması, hataları önleyebilmesi, maliyetleri azaltması, zaman tasarrufu sağlaması ve ekolojik dengeye katkı sağlaması gibi avantajları bulunmaktadır. Ayrıca Dijital muhasebenin; dijital programların yazılım ve donanımlarından kaynaklı problemler, güvenlik açığı ve dijital programlar konusunda mesleki yetersizlikler gibi dezavantajları da vardır. Dijital muhasebede E-Beyanname, E-Tebligat, E-Arşiv, E-Belge, E-Denetim, E-Kayıt, E-Defter, E-Fatura, E-İrsaliye, E-Bilet, E-Serbest Meslek Makbuzu ve E-Müstahsil Makbuzu gibi uygulamalar bulunmaktadır.

Çalışmada öncelikle dijitalleşme süreci ve dijitalleşme kavramı hakkında açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra dijital muhasebe kavramı, geleneksel ve

dijital muhasebe arasındaki farklar, dijital muhasebenin avantajları, dijital muhasebenin dezavantajları ve dijital muhasebe uygulamaları hakkında bilgi verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, B., & Mutlu, M. D. (2022). Muhasebe mesleğinde dijital dönüşüm: Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 845-864.
- Akbulut, F. (2023). Muhasebenin dijital dönüşümü, medikal muhasebe ve e-muhasebe uygulamaları. S. Sarıbaş ve T. Akkuş (Ed.), *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar kitabı* içinde (s. 1251-1277). Duvar Yayınları.
- Akdoğan, N., & Akdoğan, M. U. (2018). Büyük veri-bilişim teknolojisindeki gelişmelerin muhasebe uygulamalarına ve muhasebe mesleğine etkisi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 18(55), 1-14.
- AlNasrallah, W., & Saleem, F. (2022). Determinants of the digitalization of accounting in an emerging market: The roles of organizational support and job relevance. *Sustainability*, 14(11), 1-15.
- Arslan, E., & Artık, M. B. (2023). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebede dijitalleşmeye geçmelerini etkileyen faktörlerin gri ilişki analizi ile tespit edilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 23(70), 307-326.
- Arslan, M. C., & Karkacier, A. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde yönetim muhasebesinin geleceğini etkileyen faktörlere kavramsal bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 430-442.
- Awang, Y., Shuhidan, S. M., Taib, A., Rashid, N., & Hasan, M. S. (2022). Digitalization of accounting profession: An opportunity or a risk for future accountants?. *Proceedings*, 82(1), 1-10.
- Ay, H. M. (2006). Türkiye’de kayıtdışı ekonomiyi önlemede bilgi ekonomisinin etkinliği ve gelir idaresinin rolü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(2), 57-82.
- Begum, D. (2019). Digital transformation of accounting in India. *Emperor International Journal of Finance and Management Research*, 5(10), 6-12.
- Bogasiu (Anton), I. R., & Ardeleanu (Trifu), N. (2021). Advantages and disadvantages of digitalisation in accounting. *EIRP Proceedings*, 16(1), 294-299.
- Deniz, F., & Tanç, Ş. G. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarındaki e-dönüşüm sürecine ilişkin görüş ve beklentileri: Hatay ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 622-636.
- Durmuş, A. F., & Kaya, H. (2019). Dijital muhasebe uygulamalarının muhasebe hileleri ve kayıt dışılığı önlemeye etkisi. *III. International Symposium on Economics, Politics and Administration. 2019 Türkiye. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi*, 363-381.

- Ermiş, K. (2006). Sayısal imza ve elektronik belge yönetimi. *Bilgi Dünyası*, 7(1), 121-146.
- Gherman (Bursuc), M., Molociniuc (Hritcan), M., & Grosu, V. (2021). Digitalization of Accounting-trends and Perspectives. *Journal of Information Systems & Operations Management*, 15(1), 104-113.
- Karaca, H. (2023). Muhasebe uygulamalarının dijitalleşmesi: Kıl tabletlerden akıllı muhasebe uygulamalarına. C. Karaca ve M. F. Buğan (Ed.), *Finansal Piyasaların Evrimi- II kitabı* içinde (s. 119-138). Özgür Yayınları.
- Karaer, M. (2019). Türkiye muhasebe sektöründeki dijital dönüşüm süreci. *Journal of Social Humanities Sciences Research*, 6(47), 4358-4364.
- Karasioğlu, F., & Garip, O. (2019). E-muhasebe uygulamaları kapsamında güncel sorunlar ve çözüm önerileri: Karaman’da bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 433-446.
- Karcioğlu, R., & Binici, F. Ö. (2021). Dijital dönüşümün muhasebe meslek mensupları üzerine etkisi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 226-241.
- Karyağdı, N. G., & Koca, N. (2023). Dijitalleşme sürecinde mali müşavirlik mesleği: Nitel bir araştırma Elbistan örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (97), 29-48.
- Kurtcebe, E., & Utku, M. (2020). Muhasebe ve vergi uygulamalarında e-dönüşüm: 509 nolu V.U.K. genel tebliğinin ticari hayata etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 75-84.
- Lohapan, N. (2021). Digital accounting implementation and audit performance: An empirical research of tax auditors in Thailand. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(11), 121-131.
- Mert, H., Güner, M., & Duyar, G. (2022). Dijitalleşme sürecinin gelişimi ve muhasebe uygulamalarına etkileri yönünden İstanbul ilinde SMMM’ler üzerinde bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (66), 195-218.
- Nadiia, K., Iryna, N., Olena, L., Oksana, N., & Yuliia, H. (2022). Problems of accounting digitalization in conditions of business processes digitalization. *Amazonia Investiga*, 11(56), 132-141.
- Okpo, S. A., & Eshiet, U. E. (2023). Digital accounting practices and quality of financial reports. *International Journal of Business Management*, 06(06), 21-35.
- Ömürbek, V., Akçakanat, Ö., & Kılınç, Z. (2023). Muhasebe mesleğinde e-dönüşümün muhasebe meslek mensuplarının mutluluk ve iş tatmini seviyeleri üzerine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-23.

- Öz, E., & Bozdoğan, D. (2012). Türk vergi sisteminde e-maliye uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 67-92.
- Parida, V. (2018). Digitalization. J. Frishammar ve Å. Ericson (Ed.), *Addressing Societal Challenges kitabı* içinde (s. 23-38). Luleå University of Technology.
- Phornlaphatrachakorn, K., & Kalasindhu, K. N. (2021). Digital accounting, financial reporting quality and digital transformation: Evidence from Thai listed firms. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(8), 409-419.
- Pusmaz, T., & Özulucan, A. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının dijital muhasebe okuryazarlık düzeylerinin tespiti üzerine Kayseri ve Niğde illerinde bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1431-1452.
- Spilnyk, I., Brukhanskyi, R., Struk, N., Kolesnikova, O., & Sokolenko, L. (2022). Digital accounting: Innovative technologies cause a new paradigm. *Independent Journal of Management & Production*, 13(3), 215-224.
- Şeker, Y., & Hoş, S. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının dijital muhasebe uygulamalarını kullanımlarına ilişkin bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 953-972.
- Şıtak, B., & Yardımcıoğlu, M. (2022). Dijitalleşmenin muhasebe mesleğine ve muhasebe meslek mensuplarına etkilerinin covid-19 pandemi döneminde incelenmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(1), 133-162.
- Yakut, M. Ş. (2022). Dijital okuryazarlığın muhasebe meslek mensuplarının verimliliğine etkilerinin analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 749-766.
- Yücel, G., & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme-yapay zeka ve muhasebe beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 47-60.

Bölüm 33

OSMANLICA SÜRELİ YAYINLARDA SERVET-İ FÜNÛN DERGİSİNDE ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA DAİR YAYIMLANAN MAKALELER¹

Nuray ACAR²

Doç. Dr. Mustafa İsmail DÖNMEZ³

GİRİŞ

1891 ile 1944 yıllarında yayımlanan Servet-i Fünûn Dergisi Toplam 2461 sayı olarak yayımlanmıştır. Türk Edebiyatının en uzun süreli yayım yapan dergilerindedir ve Türk edebiyatının modernleşmesindeki rolüyle öne çıkar. Derginin kurucusu Ahmet İhsan Tokgöz' dür. Dergide birçok alanda makaleler yazılırken Tevfik Fikret'in dergiye dahil olmasıyla edebiyat alanında da makaleler yayımlanmaya başlar. Bunlar arasında: Türk edebiyatı, Fransız Edebiyatı, Alman Edebiyatı, İngiliz Edebiyatı, Fars Edebiyatı ve asıl üzerinde duracağımız Arap edebiyatı yer almaktadır.

Bu çalışma ise, özellikle Arapça ve edebiyatla ilgilenenler başta olmak üzere konuyla ilgilenen birçok kişiye kaynak olması açısından önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere Arapların köklü bir edebiyatı vardır. Öyle ki Prof. Dr. Mehmet Hakkı Suçin, Arap edebiyatını 6 döneme ayırır. Cahiliye Döneminden başlar ve bu dönemleri de sırasıyla İslamiyet, Emevi, Abbasi, Gerileme ve Modern dönem diye isimlendirir. Bu dönemlerle ilgili makaleler çalışmamızda mevcuttur.

Servet-i Fünûn dergisinde de hem Arap diline hem de edebiyatına çok fazla değinilmiştir. Dil olarak; o dönemde kullanılan dil olan Osmanlıcanın, dilin yapısı, kullanılan alfabe ve kelimeler, dilbilgisi vb. birçok yönden Arapçayla karşılaştırıldığı makalelere yer verilmiştir. Edebiyat alanında ise, yer yer edebi makaleler, İmru'l Kays, Farzadak, Ebu Nuvas, Kays b. Mulavveh ve İbn'ül Farız gibi Arap şairlerin hayatlarına ve kasidelerine değinilmiştir.

¹ Doç. Dr. Mustafa İsmail Dönmez'in danışmanlığında, Osmanlıca Süreli Yayınlar Servet-i Fünûn Dergisinde Yayımlanan Arap Dili ve Edebiyatına Dair Makaleler" isimli Yüksek Lisan Tezi çalışmasından türetilmiştir.

² Yüksek lisans öğrencisi: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü

³ Doç. Dr.: Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü

SERVET-İ FÜNÛN DERGİSİNDE ARAP DİLİNE DAİR MAKALELER:

Türkçenin Yazısı

Biliyoruz ki, Türkçemizin yazısı Araplardan alınmıştır. Halbuki, Türkçeyle Arapçanın tabiatları birbirine uymadığından alınan harfler de dilimizi yazmaya elvermemiştir. Arapça tasrihi bir lisan olup bütün kelimeleri bir kaideye bağlıdır. Sarf kaidelerini bilen bir kimse, imlâ harflerine lüzûm görmeden o kelimeleri doğru okuyabiliyor. Bunun için Araplar kolaylık olmak üzere yalnız uzun okunan hecelere hareke-i zamâniye (uzun sedalı harf) koymuşlar, kısa okunanlara ise yalnızca hareke-i âniye denilen işaretleri koymayı hoş görmüşlerdir. Halbuki Türkçemizde uzun hece bulunmadığından hareke-i zamâniyeye hiç lüzûm yoktur ve bütün hecelerimizde hareke-i âniyeye lüzûm vardır. Hareke-i resmiye denilen hareke-i âniye ise zorluğu ve karışıklığı müceb olacağından Türkçede kullanılamaz. Demek ki Arapçanın sedalı harfleri ve bu işi gören hareketleri Türkçemizde hiçbir işe yaramaz. Bu harflerle Türkçeyi ilk yazanlar Arapçanın uzun sedalı harflerini kısa sedalı harf yerine kullanmışlar ise de bunlar yetmediğinden sedasız sekil harflere yardım ediyorlarmış ve dilimizin tabiatındaki ahenkten de istifade ederek kısa ve mümkün olduğu kadar doğruca yazmayı temin etmişlerdir. Fakat tayin ettikleri kaideler doğru okumaya yetiyecek kadar olmamakla beraber; bir kitaba yazıp zabt da etmediklerinden kimse tarafından anlaşılammış, faide görülmemiştir. Ve sonraları daha doğru yazmak sevdasına düşülerek büsbütün bozulmuştur. Onların yaptıkları bu çürük bina, yıkıldığından bize şimdi temelinden kurmak düşüyor.

Türkçemizde, elsine-i tasrifiyeden ise de sarf teşkilatını bilmekle rast gelen kelime okunamaz. Şu kadar var ki, Türkçede kalın harfle başlayan bir söz, kalın ve ince başlayan bir söz, ince bitip sedalı harfler de birbirlerine uygun olduklarından bazıları yazılmayabiliyor. Fakat herhalde Türkçemiz kendisine göre imlâ harflerine muhtaçtır. Bundan başka Arapçanın sedasız harfleri de Türkçemize uymaz. Arapçada bu harflerin çoğu yalnız ince okunup, bazıları hem ince hem kalın okunduğundan böyleleri için iki şekil yapmıştır. Türkçede ise, bütün harfler hem ince ve hem kalın okunduklarından ya hepsi için ikişer biçim yapılmalı veyahut hepsi için birer biçim bırakılmalıdır.

Hepsi için ikişer biçim yapılması yeniden yazı uydurmak demek olmakla beraber yazmak da zorluğu ve karışıklığı müceb olacağı gibi hiçbir faydesi de yoktur. Bize lazım olan her harf için yalnız bir şekil kabul etmektir. Zaten sedasız harfler kendi başlarına bir seda çıkaramayacaklarından kendilerini o konudan sedalı harfe göre ince veya kalın ses verirler.

Anlattığım gibi Arapçada harekeye pek de lüzûm görülmediğinden kısa heceler için “Sonradan işaretler kabul edilmiş ise de” olan bir şey yapılmamış, uzun

heceler için de yalnız (ا) â,1 , (و) o,u ve (ی) y harfleri kullanılmıştır. Bunları da incesi, kalını olmayıp sedasız harfe göre icra tesir ederler.

Arapçanın harfleri Türkçeye tatbik edildiği zaman imlalara da taklit edilmiş ve Türkçenin tabiatına göre istediği sedalı harfler yapıp yalnız işte bu (ا - و - ی) harfleriyle "تاء کرد" namıyla bazen Arapçada da üstün gibi okutan "ه" (he) harfi alınmış ve bunların hepsi yukarıda söylediğim gibi kısa sedalı harf yerine kullanılmıştır. Bir de bütün kıyası sıfatları, edatları fiilleri bir biçim yapmak için şekli sedasına uymaz imlalar ve bu imlaları temin eder kaideler ved' edilmiştir.

Şimdi anlaşıldı ki Türkçede Arapçanın sedasız kalın "ق، ض، ص، ط، ظ، ع، غ، ح" harflerine lüzûm olmadığı gibi Türkçemizin İstanbul'daki telaffuz-u hâzîrine göre "ث، ذ، خ" harflerine de lüzûm yoktur."

"ح، ع، غ، ط، ظ، ص" Harfleri sedalı harfin tesiriyle kalın ve kondukları zaman, "ح، ع، غ، ط، ظ، ص"

"ژ" sedası verirler. Acemceden alınan ve Avrupalı sözlerde de bulunan "ژ" harfi de Türkçede bulunmadığından bunun yerine de "ج" kullanmak daha milli olur. Şimdi Türkçeye lazım olan sedalı harflerin teşkiline geldik. Biz de her bir harf hem ince ve ham kalın ve ince olmak üzere ikişer biçimleri olmalıdır ve dilimizde uzun hece bulunmadığından hepsi kısa okutacaklardır. Bu sedalı harfler gene Arapçadaki eşkâlden yapıp yalnız dilimizin tabiaten muhtaç olduğu عی و "i,o" harfi ilave edilmelidir:

Düz okutanlar; kalın a (ا) , ince e (ة)

Toplu ; ou (و) , u (ؤ)

Açık ; o (ؤ) , eu (ؤ)

Bası ; oi (ی) , i (ی) dir.

Şimdi Türkçenin tabiaten istediği en doğru elifbâsını yazalım:

ا ب پ ت ج چ د ر ز س ش ف ك گ ل م ن و ق و ه ی ی

İşte Türkçenin harfleri şu yirmi biri sedasız, sekizi sedalı olan yirmi dokuz harftir ki " ا - ه - ی " harflerinin sedasız ve sedalı şekilleri bir olduğundan şeklen yirmi altıdır ve dilimiz hiç kusursuz yazmaya elverişler.

Acemce hele Arapçadan alınan sözlere kendi imlaları muhafaza ettirilecek olursa Acemceye mahsus olan " ژ " ile Arapçaya mahsus olan sedasız on bir harf (خ خ ع ث ذ ق ظ ط ض ص غ ع) ilave edildikten başka bu cins kelimeler için lazım olan uzun sedalı harfler daha kabul edilmelidir. Şu kadar ki, Arapçanın uzun sedalı harflerini Türkçenin kısa sedalı harflerinden ayırmak için elif-i memdûdanın üzerine bir nokta koymalı, (و) vav'ı iki kere yazmak (ی) ye'yi de iki dışlı yapmalıdır.

İşte bu suretle hasıl olan ve bir noksanı kalmayan Osmanlıca Elifbâsı aşağıdaki cetvelde görülür:

ی - ۵

ؤ - ۵

و - ۵

ی - ۵

Fakat gene görüyoruz ki şu sedalı harften sonra bu sedalı harf gelecektir diye kesip atılmıyor. Evet, isim, sıfat ve madde-i asliyeler için böyle ise de bunlara gelen edatların sedalı harfinde tereddüt yoktur ve asıllarda olsun edatlarda olsun ilk tayin eden sedalı harf ne ise sonrakilerde hep odur. Bazen ayrılırsa da nerelerde ayrıldığı muayyendir. İşte bu halden istifade ederek yalnız asıllara sedalı harf verip edatların sedalı harfini tasarruf ederiz.

Türkçede bir hal daha vardır. Bu da bir kelimenin başından itibaren birkaç hecenin bir sedada gelmesidir. Asıllarda da bu halden istifade ederek sedasız harfleri yan yana yazdıktan sonra en sonuncusuna sedalı harfi veriyoruz. İşte gayet sade iki kâideyle birçok sedalı harfleri yazmaktan kurtuluyoruz. Bu iki kâideyi bilir ve hatta kâvaid kitabından okumaya hacet gelmeden biraz dikkat edip anlayan bütün Türkçeyi hiç tereddüt etmeden dosdoğru okur. Şuraya iki basit kâide daha ilave ederiz. Biri, ince ve düz okunan bir heceli kelimelerde " ۵ " harfi imlasını yazmamak ve gene sedasız "elif" harfine (ki yalnız kelimelerin başında bulunur.) İnce ve düz okundukça harf imla vermemektir. Öbürü, kalın okunan kelimelerin ve edatların sonuna " | " yazmaktır. Bu iki kâideyi anlamak, öğrenmeye ve dikkat etmeye de muhtaç değildir. İşte bu suretle Türkçemizin hem çabuk yazılmak ve kolay okunmak meziyetlerini saklamış, hem de maksat-ı aslımız olan, söylendiği gibi yazılıp yanlış okunmayı temin etmiş oluruz.

Türkçede kendi sözlerinden başka bir de Acemce ve Arapça sözler vardır. Ben diyorum ki, bunlardan Acemce sözleri Türkçe gibi yazmalı ve fakat Arapçalarının imlalarını bozmamalıyız. Arapça sözleri de Türkçe gibi yazmak istersek onların tabiatlarından da istifade edebiliyoruz. Arapçada uzun sedalı hecelerden evvel gelen kısa sedalı heceler ekseriye gene o sedadadırlar. Bu halden istifade ederek böyle olan kısa sedalı hecelere sedalı harf diyemeyiz. Yalnız bu kâideye uymayanlara kendi sedalı harfini veriyoruz.

LİSAN-I ARAP

Lisan-ı Arap lisan-ı dinimiz olmak itibariyle bizim için ne kadar muhterem ve mübeccel ise bu lisanın selaset ve fesahati, fevkalade vüsâti umûm Avrupalılara Lisan-ı Arabı takdire mecbur kılmıştır. Âhirân lisan-ı Arap hakkında bir makale neşir etmiş olan bir mecmuâ-i hendesâtında ahâli islamiye arasında da lisan-ı Arapçanın günden güne daha ziyade intişar etmekte olduğunu yazmakta ve hatta orada tesis edilmiş olan bir darülfünûnda doğrudan doğruya ulûm ve fûnûnun Arapça olarak tedrisi için muktedir muallimler taharrî edildiği söylenmektedir.

Bir zamanlar Arapçaya hakkıyla âşına olmak için senelerce sarf-ı mesai ve gayret eden Avrupalılar en ziyade Fransa'da yetişiyordu. Fransızlardan “Sylvestre de Sacy” gibi zevât-ı Avrupalılar içinde en ziyade lisan-ı Araba vakıf olmuş olan erbab-ı fatânetten ma'dud idi. Bunlar: Arapça tekellüm ve kitabete kesb-i iktidar etmiş olmayla beraber müellifât-ı Arabiyyenin birçoğunu tercüme etmişlerdir. Fakat şimdi Fransızlar bu meziyeti kaybetmişlerdir. Almanlar ise, bu hususta pek ileri gitmişlerdir. Elyevm Almanlar içince lisan-ı Arabın tahsiline hasar-ı evkât etmiş, bu uğurda senelerce çalışmış ve çok lisana kesb-i vukuf olmuş zevât bulunmaktadır. Avrupa ulemâ ve hükemâsı bu hususta Almanların birinciliğini tasdik etmektedirler. Almanlardan sonra İngilizler, Amerikalılar ve Avustralyalılar gelir. Arapçaya vukûf ve aşına cihetiyle şimdi Fransızlar beşinci dereceyi işgal ediyorlar.

SERVET_İ FÜNÛN DERGİSİNDE ARAP EDEBİYATINA DAİR MAKALELER

İmru'l Kays

Celal Sahir Beyefendinin idare-i vakıfhanesinde olarak intişar etmekte olan Bilgi Mecmua-i Cedidesinin Şubat 1329 nüshasında Beyazıt ders-i âmlarından Şerafettin Efendinin Arap Edebiyatı hakkında bir makaleyi fâzılânesi münderiçtir. Bir makalenin baş taraflarında Doktor Gustave Le Bon'un “Ruhu'l İçtima” eserinden “... lisanlar, pek eski zamanlarda ne kadar güzel ve ne kadar dakik esas ve kâideler üzerine kurulmuştur. Bir gün elsinenin kavâid ve evsafını tetkik ile uğraşan encümenlere, alimlere yeniden bir lisan vaz'-i teklif olursa izhâr-ı aciz edecekleri şüphesizdir. İşte meçhul zamanlarda birçok güzellikler ile lisanları vaz' kuvvet insanların derininde bulunan o gizli kuvvet, evvelâ şuur ruhudur.” Sözleri nakledildikten sonra: “ O gizli kuvvetin lisanlar içerisinde en ziyade faaliyet gösterdiği en ziyade güzellikler izhâr ettiği bir lisan da şüphesiz arapçadır.” denilmektedir. Araplarda Zaman-ı Cahiliyede madeni bir rasanet ve metanetle şiirin ilerlemiş, bugün bile cahiliye şuarasından yedi kimsenin “Muallaka Kasideleri” Yunanlıların müzelerde temaşa edilen eserleri gibi büyük bir telezzüz ile okunmakta bulunmuş olduğu, nasıl ki bugün umumiyetle insanlar arasında ağır ve en yüksek tezyinatın esasını altın ve elmas gibi semin maâdin ve ahcâr teşkil ediyorsa, bu “Muallakalar” daha sonra gelen şairlerin tasnûatından sarf-ı nazar edilirse, Arap edebiyatının esas külçelerini teşkil eylediği söyleniyor. Muallakaların kıymetiyle sahipleri yedi şairin hayat-ı edebiyesi tetkik ve teşrih edilir. Müşterek vasıf ve seciyelerinden başka hepsinin ayrı ayrı hususiyetleri gösterilmek üzere muallaklardan birer parça intihab olunuyor ve kârilere takdim ediliyor.

Bu tetkik-i edebiden muallaka sahibi yedi şairin biri olan İmru'l Kays hakkındaki menkıbeyi naklediyoruz:

İmru'l Kays, şiddet adamı demek olup kendisinin asıl ismi Cendeh'tir. Bunun aşk ve sevdıyla geçen, pederinin "Ben-i Esed" tarafından katlonulmasından evvelki devre-i hayatiyesiyle sonraki hayatı tamamıyla yekdiğerinden ayrıdır. O kadar ki, pederinin intikamını almadıkça şarap bile içmemeye, başını yıkamamaya azmetmiştir. Fakat pederi katlonulmadan evvel belki pek yakışıklı, pek mümtaz ve pek asil olan İmru'l Kays gayet mağrur ve mesûd bir hayat geçiriyor, en güzel kızları almakta müşkil-pesendilikler ediyor, bunlara şu sùalleri soruyordu: "Sekiz, dört ve iki nedir?"

Bu adetlerin hâsil cem'i olan "on dört" cevabını veren kızı almıyordu. Bir gece yanında muhafız bir erkekle giden bir kıza daha aynı sùalleri sorup : "Sekiz siba'nın , dört devenin, iki güzel kızların memeleridir." Cevabını alınca bu kızı pederinden isteyerek tezevvüc etmiştir. Bununla beraber amcazadesi Fatıma Anize'yle de muâşakada bulunuyor. Güzelliğini ve aralarında cereyan eden muâmelâtı pek üryân bir suretle muallakasında tasvir ediyordu.

Muallakası İmru'l Kays'ın ilk hayat devresinin pek parlak ve pek açık bir mir'atıdır. Akran ve emsaliyle sevgilisi Anize'nin "Daretu Culcul" denilen bir göle gideceğini haber alan İmru'l Kays onlardan evvel göl civarında bir mahale ihtifa ediyor. Kızlar gelip elbiselerini çıkarıyorlar ve İmru'l Kays'ın vücûdunu asla hissetmiyorlar. Bunlar suya üryân olarak girdikleri vakit ihtifa ettiği mahalden çıkıyor ve hepsinin elbiselerini topluyor. Kızlar pek müşkil bir mevkiye kaldıklarını anlıyorlar. İmru'l Kays, sevgilisi Anize'ye su haricinde üryân olarak görmedikçe elbisesini vermeyeceğini yemin ederek söylüyor ve nihayet muvaffak da oluyor. Fakat günün pek çok zamanı geçmiş ve kızlar yorulmuş, acıkmış olduklarından İmru'l Kays altındaki deveyi bunlara kesip gayet güzel bir et ziyafeti veriyor. Şarap dahi buluyor. Sonra kabilelerin ikametgâhına akşama doğru İmru'l Kays, Anize'nin hevdecinde olarak hep beraber avdet ediyorlar. Muallakasının baş tarafında bu vakayı tasvir etmiştir.

GARB'A MEYDAN OKUYAN BİR HAKİM-İ ŞARK

Abdülbeha Abbas Efendi Kimdir- Tarihçe-i Hayatından Bir Sahife- Meslek ve Fezail-i Seyahat-i Âhiresi:

Abbas Efendinin Arapça, Türkçe ve Farsçada ayrı ayrı edip zikemal denecek derecede rüsûha şayan hayrettir. Her üç lisanında, ebnâ-u lisan kuvvetinde nesir ve nazım eder. Ez ân cümle, isnâ-i muhaverede münasebet kelamıyla refikim olan Kehhal Doktoru İsmail Bey'in kayınpederi merhum manastırlı Rıfat Beyden bahis açılmıştı. Şeyh Efendi meğerki gıyaben merhumede münasebette muhaberede bulunmuş imiş. Dedi ki: “Bir gün Rıfat Bey merhum bana bir mektup yazmış ve Şuara-i Arapdan es-Sahib İbn-i Abbad'ın:

رَقَّ الزَّجَاجُ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ
وَتَشَابَهَا فَتَشَاكُلُ الْأَمْرِ
فَكَأَنَّمَا خَمْرٌ وَلَا قَدْحٌ
وَكَأَنَّمَا قَدْحٌ وَلَا خَمْرُ

Kıt'asıyla Sadi merhumun:

بلغ العلاء بكماله،
كشف الدجي بجماله
حسنت جميع خصاله،
صلوا عليه وآله

Kıt'a-i meşhuresinin ikişer beytiyle Türkçeye kabil olup olmadıklarını, bunların tanziri müşkil sehl-i mümteniaların bulunduğunu bildirmişti. O vakit merak etmiş ve yukarıdaki beyitlerden birincisini:

Safa-i cam ve lütf-u dem birer âyine olmuştur.

Teâküsten dolayı şüpheye meydan kalmıştır.

Değil sahba-i canperven, bakın ancak kadehtir bu değildir.

Cam yakutî mi ancak sâye salmıştır.

Bu ilk beyit, aslen İranlı olan, daha sonraları birçok yerde ve özellikle Halep'te yaşayan, İsrâkiye Akımının kurucusu olan ünlü filozof Şihâbuddîn Sühreverdî el-Maktûl'e aittir.

İkinci beyit ise:

*Zirve-i ala-i buldu kuvvet-i irfanıyla
Zulmünü parlattı nur tal'at-ı tâbân ile
Hep fezaildir hısâl-i nağme-i Rahman ile
Bin salât olsun ona âli ile yarân ile*

Beytin günümüz Türkçesi:

Kemali sayesinde yüceliğe erişmiş

*Cemaliyle karanlığı dağıtmıştır
Bütün ahlakı ve huyları güzeldir*

Ona, ümmetine ve asile efradına salât ve selam getiriniz

(Bu beyitler Peygamber Efendimizi (s.a.v.) medh eden en meşhur beyitlerden sayılır. Bu beyitleri İranlı büyük şair Sadi Şirazî yazmıştır ve bazı şairler bu beyitleri meşhur kitabı Gülistan'da Arapça olarak yazmıştır. Bazı şairler bu beyitleri Peygamberimizi methetmede birçok kaside ve ilahilerde kullanmışlardır.)

Şeklinde tercüme edip göndermiştim. Merhum bey memnun kalmıştı.

ARAP KADINI

(el-Hilal Mecmuasından)

1) El-Hansa:

Şiir ve belagatı, metanet ahlakiyesi, sebat ve azmiyle meşhurdur.

Kadisiye vakasında dört evladını meydan-ı harp ve vegâya göndermiş ve katillerine dair haber aldığı vakit son derece sabır ve metanet göstermekle beraber izhâr-ı memnuniyet etmiş ve hatta “Böyle bir şerefle müşerref olduğumdan dolayı Cenab-ı Hakk’a hamd ve senâ ederim.” Demiştir.

2) Bekâre el-Hilaliye:

Bu kadın şecaatinden başka lisan, fesahat, beyana daha malik idi. Şaire ve nâsire idi. Ali b. Ebi Talip ile birlikte (Sıffin) vakasında hazır bulundu. İrad ettiği hamâset -i averane nutukları işitenler, Emevilere hücum etmekte tehâlük gösterirlerdi. Bekâre el-Hilaliye Emevilere müteaddid şiirlerle hiciv etti. Hilafet-i Muaviye’ye intikal edince Bekâre dedi ki:

قَد كُنْتُ أَطْمَعُ أَنْ أَمُوتَ وَلَا أَرَى
فَوْقَ الْمَنَابِرِ مِنْ أُمَّيَّةٍ خَاطِبًا
قَالَ اللَّهُ أَخَّرَ مَدَنِي فَتَطَاوَلَتْ
حَتَّى رَأَيْتَ مِنَ الزَّمَانِ عَجَائِبًا
فِي كُلِّ يَوْمٍ لَا يَزَالُ خَطِيبُهُمْ
بَيْنَ الْجُمُوعِ لَالَ أَحْمَدَ عَائِبًا

Tercümesi:

İsterdim ki öleyim de,

Ben-i Ümeyye'den minberler üzerinde bir hatip görmeyeyim.

Fakat Allah müddet-i ömrümü uzattı da

Zamanın acayibini gördüm.

Her gün zamana göre onların diğer hutbe arasında

Âl-i Ahmed'e fenalık eden bir hatibi var.

Bekâre el-Hilaliye şüyûhât-ı zamanında Muaviye'nin nezdine geldi. Huzurundan bazıları mezkûr beyitleri hatırlara getirdiler. Bekâre inkâr etmedi ve Muaviye'ye hitaben: "Ben bu beyitlerden daha ziyade şeyler söyledim. Fakat bunlar senin lûtfuna nâil olmamdan men edemez." dedi.

Muaviye'nin bunun üzerine: "Peki ne istersen" sûretinde vâkî olan sualine karşı "Şimdi bir şey istemem." Dedi ve savuştu.

3) *Ez-Zerkâ binti Âdî b. Kays el- Hemedaniye:*

Sıffın Vakası'nda hazır bulunanlardan biri idi. Cesaret ve belagata malik olduğundan nutukları ile erkekleri teşcî ederdi. Hilafet-i Muaviye'ye intikal ettiği vakit, Muaviye onu nezdine takrîb etti. Esna-i mükâlemede ez-Zerkâ kendi aleyhinde söylediği sözleri söylemekten çekinmedi.

Şaire ve Edibe Olan Kadınlar

Gerek Zaman-ı Cahiliye'de ve gerek Sadr'ul İslam'da şiir ve edebiyatta harikalık gösteren kadınlar çoktur. Bu cihet esasen meşhur olduğu için bahsi daha ziyade uzatmış olmak üzere burada yalnız keyfiyeti telmih ve işaretle iktifa ettik.

Kadının tesettürden evvel ve sonraki halini irâeden maksadımız, halkın saadet hali ve istikbalinin mevkufl aleyhi olan ahlak ve mezâyâ nokta-i nazarından tesettürden evvelki kadın ile tesettürden sonraki kadın arasındaki farkı izhâr etmektedir.

ŞİİR HAKKINDA

Leyla İle Mecnun

Mecnun âmirinin her okuyuşumda kalbime, gözlerimi yaşartmak tesirinde bulunan:

تَعَلَّقْتُ لَيْلَى وَهِيَ غَيْرُ صَغِيرَةٍ
وَلَمْ يَبْدُ لِأَنْتِ ابْنٍ مِنْ تَدْيِهَا حَجْمٌ
صَغِيرِينَ نَرَعَى الْبَهْمَ يَا لَيْتَ أَنْتَا
إِلَى الْيَوْمِ لَمْ تَكْبِرْ وَلَمْ تَكْبِرِ الْبَهْمُ

"Ben Leyla 'ya alâka ettiğim zaman

Henüz göğsünde memeleri belirmemiş

Nâ baliğ bir kızcağızdı. İki sabi kuzuları otlattırdık

Ah, keşke bu ana kadar bizde büyümeseydik,

O hayvancağızlarda büyümeseydi!

İfadesinin mevzu'u müesser bir şiidir. İki neveste bir merada körpe kuzularla dem-güzâr ins ve mevlât olması eşâr-ı ulviye tabiatındır. Bu halin kime vet' i devamını özleyiş aşkın saf, tabii, acıklı temenniyatındandır.

Lakin o hali, bu hissi böyle olduğu gibi tasvir her halde şiir söylemek değil, bir şiiri söylemektir.

Allah, Leyla'yı başkasına, muhabbetini bana takdir etti. Mademki böyle olacakmış, bari beni Leyla'dan başka birinin sevdasına müptela edeydi.

Mealindeki:

قضاها لغيري وإبتلاني بحُبها
فَهَلَّا بَشِيءٍ غَيْرَ أَلِيلَى إِبْتَلَانِيَا

Beytin Günümüz Türkçesi:

Başkasına yazdı Allah onu;

Beni de onun aşkına kıldı müptela

Başka bir şeyi kılsaydı, Leylâ'dan başka bana bela?

Şu beyitle,

“Henüz tıfil iken me'lûf hevâ oldum. Yirminci sâl hayatımda saçım, sakalım ağardı. Benim gençliğim hani? Kundaktan kurtulmadan evvel, zaman benimle uğraşmaya başlamıştı. Artık şimdi bir de şu belaların hücumu ne oluyor?

Müeddası tazammun eden:

ألفت الهوى طفلاً فتشابت عوارضي ...

لعشرين من عمري فأين شبابيا

و حار بني من قبل خلع تمانمي ...

زماني فما للنانات وما ليا؟

Şu kıtada o kabildendir. Bunlarda hakikati kemâ hiye söylüyor. Tesir o hakikattedir. Hâlbuki yine Arap eşârından olmak üzere nazmını tahattur edemediğim.

أقول، فى خال خدِّ لِخَبِيبِ

و قد تَفَرَّقَ النَّاسَ فى تَأْوِيلِهِ فَرَقَا

هو الفرائش رأى خدًّا له فَرَمَى

بنفسه فوق نار الخدِّ فاحترقا

Bu kıt'adaki:

“Sevdiğim hal haddini tevilde nâs fırkalara ayrıldı.

Ben diyorum ki, bu şame-i sevda bir şebtab idi.

Ârız ateşini görür görmez

Üzerine atladı, yandı, kömür oldu!”

Mefhûmundadır, öteki beyitlere, kıt'alara nisbetle hiçbir tesiri yokken şiiriyetinde de söz yoktur.

Tafsilatımdan şu netice elbette istihraç buyurulur: şiir, teşbih ve istiare olmadıkça fesahatle, belagatla, bedî ile hikmetle, felsefeyle, tarihle tecelli etmez. İlm-i Beyan ki, mecaz ve envâiyle kinaye gibi turuk ifadeyi bildirir. Şiirin mahki, şiirin lazım gayr-i münfekkidir. Diğer aksam-ı edep kelamı ayniyetten korunamaz. Hayal şiirin menbaî sünûh ve südüru İlm-i Beyan ise hayalin düstûrudur.

Mademki adı teşbihli, âdi istiareli beyitleri de şiir addediyorsak, o halde nazım ile şiiri böyle yermeye ne lüzûm var? Vezinli, kafiyeli sözlerin hepsi şiirdir. Bunların kıymetleri belagatleri nispetinde mütefavit olur.” Demek daha şümûllu nîr tarif olamaz mı?

- Efendim! Teşbih ve istiare insanın kendi bulduğu, kendiliğinden yaptığı bir şeydir. Şairlik meşhudini müşahede söylemekten ibaret olunca veya diğer güzel sesli bir kuşun savtını taklit edeni hatta her şarkı söyleyeni bestekâr addetmek lazım gelmez mi?

Yukarıdaki beyitler “Mecnun” olarak bilinen Kays b. Mulavvah’a aittir. Emevi Dönemi’nin en önemli Arap şairlerindedir. Kays b. Mulavvah’ın gerçekten yaşayıp yaşamadığı, yaşadığı yer ve zaman bilinmemektedir. Âmir kabilesine mensuptur.

Yukarıdaki beyitleri “Kaside-i Münise” isimli kasidesinden okumaktayız. Beyitlerin çevirisi ise İsmail Safa’ya aittir.

BEDAİ’UL ARAP

İbn-i Farız’dan

أَدِرْ ذِكْرَ مَنْ أَهْوَى وَلَوْ بِمَلَامٍ
فَإِنَّ أَحَادِيثَ الْحَبِيبِ مُدَامِي
لَيْشْهَدَ سَمْعِي مَنْ أَحَبُّ وَإِنْ نَأَى
بَطِيفٍ مَلَامٍ لَا بِطِيفٍ مَنَامٍ

Tercümesi: Ey zevki muhabbetten bi nasip olan merd-i melâmet pîşe!

Hevâ-i aşk dil sitân ile meşkûf olduğum o yâr canımın rahik yanından velev ta’n ve mezemmet suretiyle olsun. Biraz sevin ki benim müdâm-i neşvebârım ne türlü olursa olsun. Hep hadise yârdan ibarettir. Ey lâim! Sermaye-i yegânen olan bu şarap neşât-ı eفزâden olsun bana daima sun ki sevdiğimi uzakta bile olsa, kulaklarımı ayânen görürsün, zevk-i hâlâveti feזâ şühudum yalnız tayf-ı şeban-gâh münhasır kalsın da bir de hayal melâmetle hasıl olsun!

فَلِي ذِكْرُهَا يَحْلُو عَلَيَّ كُلَّ صَيْغَةٍ
وَإِنْ مَرَجَوْهُ غَذْلِي بِخِصَامٍ

Tercümesi: Hiç durmadan bu müdam-ı tarab engizden bana sun ki, onun zikr-i cemili her şekil ve heyette bana hoş gelir; üzerime hep senin teşni’ atan lâimlerin güftüğü-u hakaret numuneyle memzuc olsa bile yine bana tatlı gelmekten hali kalmaz.

Yukarıdaki İbn-i Farız’ın kasidesinden beyitler ve çevirilerine yer verilmiştir. “Sultan’ul Âşikîn” adıyla bilinen İbnü’l-Fârız, Kahire’de dünyaya geldi. Doğum tarihini, divanını derleyen kızından torunu Şeyh Ali 4 Zilkade 577 (11 Mart 1182), çağdaşı İbn Hallikân 4 Zilkade 576 (22 Mart 1181) olarak gösterir. Babası,

mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafakayı tesbit işiyle uğraştığından “Fârız” diye bilindiği için İbnü’l-Fârız olarak meşhur olmuştur. İbnü’l-Fârız hakkındaki bilgiler kızından torunu ve divanının derleyicisi Şeyh Ali’nin, dayısı Şeyh Kemâleddin Muhammed’e dayanarak anlattıklarıyla İbnü’l-Fârız’ın çağdaşları olan İbn Hallikân ve Münzirî’nin yazdıklarına dayanır. Şeyh Kemâleddin Muhammed babasının nazik, hoşsohbet, ifadesi düzgün ve eli açık bir kişi olduğunu, sohbet meclislerine gelenlerin kendisini derin bir saygıyla dinlediklerini, pek çok kerametinin görüldüğünü, semaya çok önem verdiğini söyler

İbnü’l-Fârız şiirlerinde tasavvufî ve ilâhî aşkı dile getirmiştir.

"İbnü’l-Fârız’ın divanının, en eskisi Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi’nde bulunan (nr. 7838) ilk üç nüshasında mevâliyyâ, dübeyt denilen bazı dörtlüklerle lugazların yanında “Tâiyye” ve “Hamriyye” kasidelerinin de dahil olduğu on beş kaside mevcuttur. Daha sonra torunu Şeyh Ali tarafından derlenen nüshada ise yirmi dört kaside bulunmaktadır.

SONUÇ

Yapılan araştırma ve elde edilen bulgulara göre, Servet-i Fünûn dergisinde hem Arap diliyle hem de edebiyatıyla ilgili birçok makale vardır. O dönemde çoğunluğu Arap harflerinden oluşan Osmanlıca alfabesinin kullanılmasından dolayı Arap kültürünün etkisini gözlemlemek kaçınılmazdır. Ayrıca dergide günümüze nazaran çok fazla Arapça ve Farsça kelimeler vardır. Günümüzde bu kelimelerin çoğunluğu kullanılmadığı için mutlaka bir Osmanlıca sözlük kullanılmalıdır.

Tabi ki, Servet-i Fünûn dergisi batılılaşma hareketleriyle ön plana çıktığı için Fransız, İngiliz, İran, Amerika ve Almanlarla ilgili coğrafya, teknoloji ve edebiyat gibi birçok alanda bilgilere ulaşmak için önemli bir kaynaktır.

REFERANSLAR

Servet-i Fünûn Dergisi. (2023, 12 22). Servet-i Fünûn Dergisi web sitesi:

<http://www.servetifunundergisi.com/servet-i-funun-dergisi-kisa-tarihi/>
adresinden alındı.

TDV İslam Ansiklopedisi. (2023, 12 22). TDV İslam Ansiklopedisi web sitesi:
islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-fariz adresinden alındı.

Wikipedi. (2023, 12 22). Wikipedi sitesi: https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Servet-i_F%C3%BCn%C3%BBn adresinden alındı.

Wikilala. (2023, 12 22). Wikilala web sitesi:

https://www.wikilala.com/Magazines?&catalogId=2&pub_start=31.01.1326&pub_end=30.11.1928&publishments=157&page=15 adresinden alındı.

Bölüm 34

PANDEMİ SÜRECİNİN (2020-2021) TÜRKİYE' DEKİ DERİ VE DERİ MAMULLERİ İHRACATINA ETKİSİ

Hatice ER¹

Ertan EROL²

Nuray Olcay IŞIK EMEKSİZ³

GİRİŞ

COVID-19 pandemi, başlangıçta sadece bir sağlık sorunu gibi görünse de, hızla küresel ekonomiyi etkileyen bir tehdide dönüşmüştür. Ekonomiler, arz ve talep açısından önemli ölçüde daralmıştır ve farklı sektörler bu durumdan farklı şekillerde etkilenmiştir. Özellikle, pandeminin sadece sağlık sorunu olmadığı, aynı zamanda ekonomik krize yol açabilecek bir belirsizliği içerdiği anlaşılmıştır. Bu nedenle, pandeminin ekonomik etkileri üzerindeki belirsizlik, ekonomik kararlar ve planlar üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır (Küçükkoğlu, 2021).

Dünya genelinde COVID-19 vakalarının hızla artması, özellikle Çin, Amerika ve Avrupa'nın birçok ülkesini etkilemiştir. Bu ülkeler, dünya ekonomisinin önemli bir kısmını temsil eden imalat sanayisi üretimi, ihracat ve milli geliri gerçekleştiren ülkelerdir. Bu nedenle, bu ülkelerdeki ekonomik daralma, küresel ekonomiyi olumsuz etkileyen bir zincir reaksiyonunu tetiklemiştir (Adıgüzel, 2020).

Pandemiyle mücadele kapsamında sınırların kapatılması, ulaşımın sınırlanması ve sokağa çıkma yasakları gibi tedbirler, talebin azalmasına ve karlılığın düşmesine yol açmıştır. Bu, birçok sektörde riskin artmasına ve likiditenin azalmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler, bu durumdan daha fazla etkilenmiş ve yabancı yatırım akışı azalmıştır. Aynı zamanda, ticaret hacmi düşmüş ve ara malı ve hammadde fiyatları artmıştır. Bu, özellikle bazı sektörlerde (gıda, hizmet, teknoloji, elektrik, ulaştırma vb.) fiyat artışlarına yol açmıştır (Duran ve Acar, 2020).

¹ Dr.Öğr.Üyesi; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çorlu Meslek Yüksekokulu Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü. her@nku.edu.tr ORCID No: 0000-0003-2125-7406

² Öğr.Gör.; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çorlu Meslek Yüksekokulu Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü. eerol@nku.edu.tr ORCID No: 0000-0002-2595-9387

³ Doç.Dr.; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çorlu Meslek Yüksekokulu Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü. nurayisik@nku.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4749-336X

Gelişmekte olan ülkelerde kurların yükselmesi, ulusal paranın değer kaybetmesine ve ekonomik denge bozulmasına yol açmıştır. Dünya ticareti neredeyse durma noktasına gelmiştir. Tüm dünya ülkeleri, ekonomik olarak bu olağanüstü durumla başa çıkmak ve ekonomik istikrarı sürdürmek için çeşitli önlemler almışlardır. Bu önlemler, para ve maliye politikalarını içerirken, özellikle likidite sağlama ve işletmelere destek verme odaklıdır. Covid-19 salgını, küresel ekonominin dönüşümüne dair yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmektedir. Pandeminin yarattığı belirsizlikler, iş yapış biçimlerini ve ekonomik ilişkileri yeniden şekillendirme ihtiyacını vurgulamaktadır. Bu nedenlerle, COVID-19 pandemi diğer krizlerden farklı bir ekonomik ve sosyal etki yaratmıştır (Arabacı ve Yücel, 2020).

Bu çalışma, Türkiye'deki deri ve deri mamulleri sektörünün pandemi sürecinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu değerlendirme, sektörün güncel küresel ve ekonomik koşullara nasıl adapte olduğunu ve bu süreçteki değişimleri incelemeyi hedeflemektedir.

DERİ VE DERİ MAMULLERİ SEKTÖRÜ

Deri ve deri ürünleri imalat sanayi, geniş ürün yelpazesi içeren bir sektördür. Tabaklama ve deri işleme, deri kimyasalları kullanımı, deri konfeksiyon üretimi, ayakkabı ve yan sanayi, saracıye ürünleri, deri giyim eşyaları ve kürk ürünleri gibi farklı alt sektörleri barındırmaktadır. Sektör, Türkiye için geleneksel bir öneme sahiptir.

Dericilik faaliyetleri, giderek gelişmekte olan ülkelerde önemli hale gelmiştir. Çin, Hindistan, Türkiye, Pakistan ve Endonezya gibi ülkeler, ayakkabı ve giyim gibi deri mamullerinin büyük üreticileri ve ihracatçılarıdır. Bu ülkeler, ucuz işgücü ve ham deri kaynaklarına sahip olmaları nedeniyle sektörde büyümeye devam etmektedir (Bashimov, 2019).

Küresel deri ticaretindeki dengeler, Batı'dan Asya'ya doğru kaymıştır. Çin, dünyanın en büyük deri üreticisi ve ihracatçısı haline gelmiştir. Aynı zamanda diğer Asya ülkeleri, Pakistan, Hindistan, Brezilya, Arjantin ve Meksika da sektörde önemli birer rol oynamaktadır. Bu ülkelerin deri sanayisi, geleneksel bilgi birikimi ve ucuz işgücü ile büyümeye devam etmektedir. Diğer ülkeler, teşvikler ve yatırımlarla dericilik faaliyetlerini artırmışlardır (Cengiz, 2021).

Tüm sektörlerde olduğu gibi dericilik sektörü de dünya genelindeki siyasi ve ekonomik olaylardan etkilenebilen önemli bir endüstridir. Özellikle bazı tarihsel olaylar ve gelişmeler sektörün dinamiklerini etkilemiştir. Örneğin, 1973 Petrol Krizi, 1990/1991 Körfez Krizi, 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi gibi uluslararası krizler, deri mamullerine olan talebi azaltmış ve üretim sürecinde

darboğazlara yol açmıştır. Ayrıca sektörün en önemli pazarlarından olan Rusya pazarının Kasım 2015 tarihinde yaşanan krizden aldığı darbe bugün itibariyle halen hissedilmektedir.

Deri sanayi, dünya genelinde COVID-19 pandemi sürecinde de büyük bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Pandemi, sektörün uluslararası ticaretini ve üretimini etkileyen önemli sorunlara yol açmıştır. Salgının başlangıcında, pek çok ülke sınırlarını kapatmış ve üretim tesislerini kapatmak zorunda kalmıştır.

Bu sıkı önlemler, sektördeki üretimi sınırlamıştır ve tedarik zincirlerini bozmuştur. Ham deri ve diğer malzemelerin teminini zorlaştırmış ve üretimi aksatmıştır. Aynı zamanda, talep de önemli ölçüde azalmıştır, çünkü insanlar giyim ve ayakkabı gibi lüks mallara olan harcamalarını kısıtlamışlardır (Delice ve Bayrakdar, 2023).

Sektör, ayrıca pandeminin çevresel etkileri nedeniyle de etkilenmiştir. Deri üretimi, çevre kirliliği sorunlarını artırabilir ve çevresel endişeler pandeminin sektör üzerindeki olumsuz etkilerini artırabilir.

COVID-19 pandemi, dünya genelinde dericilik sektörünü derinden etkilemiş ve üretimi, talebi ve tedarik zincirlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Sektör, pandeminin yol açtığı krizi atlatmak ve gelecekte daha dayanıklı hale gelmek için yeni stratejiler geliştirmek zorundadır.

TÜRKİYE'DEKİ DERİ ÜRETİMİ VE İHRACATININ ÖNEMİ

Deri ve deri mamulleri sektörü, Türkiye'nin önemli ihracat kalemlerinden birini oluşturur. Sektör, Türk ekonomisinin dışa açılmasına büyük katkı sağlayarak uluslararası ticarete önemli bir rol oynar. İhracat, bu sektörün sadece büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ulusal ekonomiyi destekler ve istihdam yaratır. Türkiye'nin deri ve deri mamulleri ihracatı, sektörün uluslararası pazarda rekabet edebilirliğini gösterirken, ülkenin uluslararası ticaret dengesine de olumlu katkılarda bulunur. Bu nedenle, deri ve deri mamulleri sektörünün ihracatı, hem sektörün büyümesini hem de Türkiye ekonomisini genel anlamda etkileyen önemli bir faktördür (Akçacı ve ark., 2021).

Sektör, ülkemiz için hem iç pazarda hem de uluslararası arenada ekonomik büyüme, iş istihdamı ve gelir elde etme fırsatları sunar. Bu sektörün önemi birkaç açıdan değerlendirilebilir:

İhracat Katkısı: Deri ve deri mamulleri sektörü, Türkiye'nin dış ticaret dengesine olumlu katkı sağlayan önemli bir ihracat kalemidir. Ayakkabı, deri giyim eşyaları, deri çanta ve aksesuarlar gibi ürünler, yurt dışına başarıyla ihraç edilmektedir. Bu, Türkiye'nin ekonomisine döviz girişi ve istihdam yaratması açısından önemlidir (Bakan ve Gökmen, 2014).

İstihdam Olanakları: Deri sektörü, geniş bir istihdam olanağı sunar. Ayakkabı üretiminden deri giyim eşyalarına kadar birçok alt sektörde çalışan binlerce insanın istihdam edildiği bir sektördür. Bu, özellikle kırsal bölgelerde istihdam yaratma potansiyeline sahiptir (Esi, 2017).

Katma Değer: Deri ve deri mamulleri sektörü, katma değer yaratan bir sektördür. Deri ürünleri genellikle orta ve yüksek gelirli pazarlara yönelik üretilir, bu da sektörün ülke ekonomisine katkısını artırır.

Teknolojik Gelişme: Türkiye'deki deri sektörü, teknolojik gelişmelere ayak uydurarak üretim süreçlerini yenilemekte ve kaliteyi artırmaktadır. Bu, sektörün rekabetçiliğini artırır.

İnovasyon ve Tasarım: Sektör, tasarım ve inovasyon fırsatları sunar. Türk deri tasarımcıları, uluslararası alanda tanınmış ve ödüller kazanmıştır.

Sektörün Türkiye ekonomisindeki bu önemli rolü göz önüne alındığında, deri ve deri mamulleri sektörünün desteklenmesi ve geliştirilmesi ulusal politika açısından önem taşır. Deri sektörü, hem ekonomik büyümeye hem de Türkiye'nin uluslararası ticaretteki rekabetçiliğine katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Pandeminin İhracata Etkisi

COVID-19 Pandemi, Türkiye ekonomisinin uluslararası ticaretini de olumsuz etkilemiştir. Pandemiye yönelik alınan tedbirler ve insanların dolaşımını sınırlama ve salgının süresi konusundaki belirsizlik, Türkiye'nin uluslararası ticaretini olumsuz etkilemiştir. Türkiye ekonomisinin ihracatı üzerindeki etkileri analiz etmek için, pandeminin Türkiye'de etkilerini göstermeye başladığı 2020 mart dönemi itibarıyla 2020 yılı ocak-ağustos dönemi analize dahil edilmiştir.

Tablo 1. Deri ve Deri Ürünlerinin İhracat İçerisindeki Payı (İDMİB, 2021)

Birim: 1000 ABD \$	2019 Ağustos	2020 Ağustos	% Değişim	2019 Ocak-Ağustos	2020 Ocak-Ağustos	% Değişim
Türkiye Genel İhracatı	13.222.876	12.463.361	% - 5,7	117.518.991	102.478.277	% -12,8
Deri ve Deri Ürünleri İhracatı	134.374	98.303	% -26,8	1.131.068	856.473	% -24,3
Deri ve Deri Ürünleri İhracatının Genel İhracat İçindeki Payı	1,0	0,8		% 1,0	% 0,8	

2020 yılı Ağustos ayında, deri ve deri mamulleri sektörünün ihracatı oldukça dikkat çekici bir şekilde %26,8 oranında düşüş göstererek 98 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin genel ihracatı da %5,7 oranında bir düşüş yaşayarak 12,4 milyar \$ olarak kaydedilmiştir. Deri ve deri ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı Ağustos ayında %0,8 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, sektörün pandemi nedeniyle uluslararası ticarete karşılaştığı zorlukları ve düşüşü yansıtmaktadır.

Türkiye'nin genel ihracatı %12,8 oranında bir düşüş göstererek 102,4 milyar dolarlık bir değere ulaşmıştır. Aynı dönemde, deri ve deri ürünleri sektörü Türkiye için %24,3 oranında bir düşüş yaşamış ve 856 milyon \$'lık bir ihracat gerçekleştirmiştir. Bu dönemde, deri ve deri ürünleri sektörünün toplam ihracattaki payı %0,8 olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, sektörün hem genel ekonomiye hem de uluslararası ticarete pandemi nedeniyle karşılaştığı olumsuz etkileri yansıtmaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

Tablo 2. Ürün Grupları Bazında Deri ve Deri Ürünleri İhracat Rakamları (İDMİB, 2021)

Birim: 1000 ABD \$	2019 Ağustos	2020 Ağustos	% Değişim	2019 Ocak-Ağustos	2020 Ocak-Ağustos	% Değişim	% Pay
Ayakkabı	67.564	54.752	-19,0	667.035	544.482	-18,4	63,6
Saraciye	17.223	13.306	-22,7	152.865	107.840	-29,5	12,6
Yarı İşlenmiş/Bitmiş Deri+İşlenmiş Kürk	20.134	10.498	-47,9	171.163	106.814	-37,6	12,5
Yarı İşlenmiş/Bitmiş Deri	14.532	8.069	-44,5	127.025	81.126	-36,1	9,5
İşlenmiş Kürk	5.602	2.429	-56,6	44.139	25.688	-41,8	3,0
Deri Giyim+Kürk Giyim	29.323	19.565	-33,3	138.868	96.084	-30,8	11,2
Deri Giyim	11.435	8.744	-23,5	75.595	62.721	-17,0	7,3
Kürk Giyim	17.887	10.821	-39,5	63.273	33.363	-47,3	3,9
Ham Deri+Ham Kürk	0	0	444,4	0	1	56,9	0,0
Ham Deri	17	90	444,4	367	696	89,4	0,1
Ham Kürk	0	0	0	81	8	-90,3	0,0
Deri ve Deri Ürünleri İhracatı	134.374	98.303	-26,8	1.131.068	856.473	-24,3	100

Pandeminin etkisi ile 2020 yılı ocak-ağustos döneminde deri ve deri mamulleri ihracatında ürün gruplarında bir önceki yıla göre şu değişimler yaşanmıştır:

Ayakkabı ve Aksamları: Bu ürün grubunda 544 milyon dolarlık ihracat gerçekleşmiş olup, bir önceki yılın aynı dönemine göre %18,4 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Ayakkabı ve aksesamlarının toplam deri ve deri ürünleri ihracatı içindeki payı %63,6'dır.

Saraciye Ürünleri: Saraciye ürünleri grubunda 108 milyon dolarlık ihracat gerçekleşmiş ve bu, bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %29,5 oranında azalmıştır. Saraciye ürünlerinin toplam deri ve deri mamulleri ihracatı içindeki payı %12,6 olarak hesaplanmıştır.

Yarı İşlenmiş/Bitmiş Deri ve Kürk Ürünleri: Bu ürün grubunda 106 milyon dolarlık ihracat gerçekleşmiş ve bir önceki yılın aynı dönemine göre %37,6 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Söz konusu ürünlerin toplam deri ve deri mamulleri ihracatı içindeki payı %12,5'tir.

Deri ve Kürk Giyim Ürünleri: Bu ürün grubunda 96 milyon \$'lık ihracat yapılmış ve %30,8 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Deri ve kürk giyim ürünlerinin toplam deri ve deri mamulleri ihracatı içindeki payı %11,2'dir (İDMİB, 2021).

Tablo 3. Türkiye Deri ve Deri Ürünleri İhracatında İlk 10 Ülke (İDMİB, 2021)

Birim: 1000 ABD \$	2019 Ağustos	2020 Ağustos	% Değişim	2019 Ocak-Ağustos	2020 Ocak-Ağustos	% Değişim	% Pay
1.Almanya	8.545	7.959	-6,9	85.673	74.240	-13,3	8,7
2.Rusya Federasyonu	18.601	6.272	-66,3	124.294	69.054	-44,4	8,1
3.İtalya	10.933	5.415	-50,5	85.079	52.253	-38,6	6,1
4.İrak	4.354	4.409	1,3	57.803	47.139	-18,4	5,5
5.İspanya	6.537	7.498	14,7	43.829	42.840	-2,3	5,0
6.Fransa	7.565	4.989	-34,1	47.233	32.878	-30,4	3,8
7.Hollanda	2.926	4.270	45,9	25.856	28.394	9,8	3,3
8.İngiltere	4.035	4.223	4,6	35.910	28.196	-21,5	3,3
9.Romanya	4.749	2.534	-46,6	34.882	27.127	-22,2	3,2
10.ABD	4.710	4.645	-1,4	29.156	24.840	-14,8	2,9
İlk 10 Ülke	72.957	52.215	-28,4	569.716	426.962	-25,1	49,9
Diğer Ülkeler ve S.Bölgeler	61.417	46.088	-25,0	561.352	429.511	-23,5	50,1
AB (28) Toplamı	60.060	45.625	-24,0	472.135	374.638	-20,7	43,7
Deri ve Deri Ürünleri İhracatı	134.374	98.303	-26,8	1.131.068	856.473	-24,3	100

Türkiye'nin ikinci en önemli ihracat pazarı olan Rusya, toplam ihracattaki %8,1 paya sahipti. Ancak bu dönemde Rusya'ya yapılan deri ve deri ürünleri ihracatı, bir önceki yılın aynı dönemine göre %44,4 oranında bir düşüş

kaydederek 69 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Bu durum, Rusya pazarında yaşanan zorlukları ve sektörün karşılaştığı olumsuz etkileri yansıtmaktadır.

Deri ve deri ürünleri ihracatında yer alan ilk 10 ülke arasında, artış yaşanan tek ülke Hollanda olmuştur. Hollanda'ya yönelik ihracatta %9,8 oranında bir artış kaydedilirken, diğer ülkelerde durum farklılık göstermektedir.

Ülke gruplarına göre değerlendirildiğinde, deri ve deri ürünleri ihracatında şu değişimler gözlemlenmiştir (İDMİB, 2022):

Avrupa Birliği (AB): En büyük ihracat pazarımız olan AB'ye yapılan ihracat, 2020 yılı Ocak-Ağustos döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %20,7 oranında düşerek 374,6 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

Eski Doğu Bloku Ülkeleri: Bu bölgeye yapılan ihracat da %33,1 oranında bir düşüş yaşanmış ve 130 milyon \$ değerinde gerçekleşmiştir. Bu ülkeler, sektörün toplam ihracatından %15,2 oranında pay almaktadır.

Ortadoğu Ülkeleri: Ortadoğu ülkelerine yönelik deri ve deri mamulleri ihracatı, aynı dönemde %30 düşüşle 122 milyon \$ olarak kaydedilmiştir. Bu ülkeler, toplam ihracatın %14,3'ünü oluşturmaktadır.

Afrika Ülkeleri: Afrika ülkelerine yapılan ihracat, bu dönemde bir önceki yılın aynı dönemine göre %7,5 düşüş yaşayarak yaklaşık 89 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu ülke grubunun Türkiye toplam deri ve deri ürünleri ihracatındaki payı %10,3 olarak kaydedilmiştir.

Asya ve Okyanusya Ülkeleri: Bu bölgeye yönelik ihracat %31,1 oranında bir düşüş yaşanmış ve 64 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkelerin toplam ihracat içerisindeki payı %7,5 olmuştur.

PANDEMİ SÜRESİNDE DÜNYA GENELİNDE VE ÜLKEMİZDE PERAKENDE SEKTÖRÜ

Perakende sektörü pandemi süresinde çabuk ve etkili önlemler alınması gereken bir sektör olarak öne çıkmıştır. Tedarik zincirinde yaşanan aksamalar, mağazaların gelir kaybı, kira ilişkilerindeki karmaşıklıklar ve istihdamla ilgili sorunlar gibi zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır.

E-Ticaretin Patlaması: Pandemi döneminde fiziksel mağazalara olan talep azalırken, e-ticaret büyük bir artış yaşamıştır. Tüketiciler, online alışverişi tercih etmeye başladılar ve birçok perakende işletmesi çevrimiçi platformlara yatırım yaparak bu değişime ayak uydurmaya çalışmıştır (Tomris Küçün ve Erol, 2022).

Mağaza Kapanmaları: Birçok ülkede sokağa çıkma yasağı ve kapanma önlemleri nedeniyle mağazalar kapatılmıştır veya sınırlı kapasiteyle hizmet

vermiştir. Bu durum, fiziksel mağaza satışlarını olumsuz etkilemiştir ve bazı işletmeleri zor durumda bırakmıştır.

Talep Değişiklikleri: Pandemi, bazı ürün kategorilerinin taleplerinde değişikliklere neden olmuştur. Özellikle temel tüketim ürünlerine olan talep artarken, lüks ve niş ürünlerin satışları düşmüştür.

İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemleri: Perakende işletmeleri, müşterilerin ve çalışanların sağlığını korumak için önlemler almıştır. Maske takma, sosyal mesafe kuralları ve el hijyeni gibi önlemler yaygınlaşmıştır.

Tedarik İlişkin Sorunlar: Tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar, bazı ürünlerin teminini zorlaştırmıştır. Ürün stoklarının azalması ve beklenmedik talep artışları nedeniyle tedarik sorunları yaşanmıştır.

Dijital Dönüşüm: Pandemi, perakende işletmelerini dijitalleşmeye teşvik etmiştir. Online mağazalar, temassız ödeme seçenekleri ve dijital pazarlama stratejileri hızla benimsenmiştir.

Sosyal Sorumluluk: Birçok perakende işletmesi, pandemi döneminde topluma yardım etmek amacıyla bağışlar ve yardım faaliyetleri başlatmıştır. Sosyal sorumluluk projeleri artmıştır.

İşten Çıkarmalar ve İşsizlik: Mağaza kapanmaları ve azalan talep, birçok perakende işletmesinin işten çıkarmalarına yol açmıştır ve sektör genelinde işsizlik artmıştır.

Kişisel Hijyen ve Sağlık Ürünlerine Artan Talep: Salgın döneminde kişisel hijyen ürünleri, el temizleme ürünleri ve maske gibi sağlık ürünlerine olan talep artmıştır. İnsanlar, kişisel sağlıklarını koruma konusunda daha bilinçli hale gelmişlerdir.

Yerel ve Sürdürülebilir Ürünlerin Tercih Edilmesi: Salgın, yerel ürünlere olan talebi artırmış ve sürdürülebilir tüketim eğilimlerini teşvik etmiştir. İnsanlar, yerel işletmeleri desteklemeye ve çevreye duyarlı ürünleri tercih etmeye yönelmiştir.

Evden Çalışma ve Eğlence: Birçok kişi evden çalışmaya başladığı için, ev ofis ekipmanlarına, online eğlenceye ve evde yemek servislerine olan talep artmıştır.

Pandemi, perakende sektörünü kökten değiştirmiş ve işletmelerin daha esnek ve krizlere dayanıklı olmalarını gerektirmiştir. Müşteri ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde yanıt vermek ve dijital dönüşümü hızlandırmak, perakende işletmeleri için hayati öneme sahiptir.

Tüketici Davranışlarının Değişimi

COVID-19 pandemisi, deri ürünleri sektöründe de çeşitli etkilere yol açmış ve tüketici davranışlarında önemli değişikliklere neden olmuştur (Hacıoğlu ve Sağlam, 2021). İşte pandeminin deri ürünleri sektörüne etkileri ve değişen tüketici davranışları:

Online Alışverişin Artışı: Pandemi sırasında fiziksel mağazalara olan güven azaldı ve tüketiciler, deri ürünleri gibi ürünleri çevrimiçi platformlardan satın almaya daha fazla yönelmeye başlamışlardır. Bu, deri ürünleri markaları için online varlıklarını güçlendirmenin önemini arttırmıştır.

Sağlık ve Güvenlik Önceliği: Tüketiciler, hijyen ve sağlık önlemlerine daha fazla dikkat etmeye başlamışlardır. Deri ürünleri satın alırken ürünlerin temizliği ve üretim süreçlerinin güvenliği gibi faktörlere daha fazla önem vermektedirler.

Tüketici Sadakati: Pandemi döneminde tüketici davranışları daha yerel ve sürdürülebilir ürünlere yönelmeye başlamışlardır. Yerel deri ürünleri üreticileri ve sürdürülebilir üretim uygulamaları tercih edilmektedir.

Seyahat ve İş Dünyası Etkileri: Seyahat kısıtlamaları ve evden çalışma uygulamaları, iş giyimine olan talebi azaltmıştır. Deri ceketler ve ofis ayakkabıları gibi ürünlerde talep düşüşü gözlemlenmiştir.

E-Ticaret ve Dijital Pazarlama: Deri ürünleri markaları, çevrimiçi pazarlama ve e-ticaret stratejilerini güçlendirmişlerdir. Sanal deneme odaları, online mağaza turları ve etkileşimli içerikler tüketicilerle etkileşimi artırmak için kullanılmaya başlanmıştır.

Kişiselleştirilmiş Ürünler: Tüketiciler, kişisel zevklerine daha fazla odaklanmışlardır ve özel tasarım ve kişiselleştirilmiş deri ürünleri talep etmektedirler.

Pandemi, deri ürünleri sektörünü daha esnek ve yenilikçi olmaya teşvik etti ve bu sektördeki markaların müşteri ihtiyaçlarına hızla uyum sağlamaları gerekliliğini vurguladı. Deri ürünleri üreticileri, tüketici davranışlarındaki bu değişikliklere karşılık vermek için çevrimiçi satış kanallarını genişletme, hijyen önlemlerini vurgulama ve sürdürülebilirlik konularına odaklanma gibi stratejiler geliştirdiler (Erol ve Güngör, 2022).

Deri ve Deri Mamulleri İhracatının Pandemi Döneminde Değişimi

Deri ve deri mamulleri sektörü, 2019 yılında 1,63 milyar \$'lık bir ihracat gerçekleştirerek istikrarlı bir şekilde büyümesini sürdürmüştür. Bu dönemde sektörün en büyük ihracat kalemi, %56,9'luk pay ile ayakkabılar olmuştur. Bunun yanı sıra deri eşyalar, ham ve işlenmiş deri ürünleri, postlar ve kürkler de ihracattaki paylarını artırmışlardır.

Ancak, 2020 yılında pandeminin etkisiyle küresel ekonomide durgunluk yaşanırken, deri ve deri mamulleri sektörünün ihracatı 1,37 milyar \$'a düşmüştür. Kapasite kullanım oranı %55,2 seviyesinde olmuştur (İDMİB, 2021).

2021 yılına gelindiğinde, sektörün toparlanmaya başladığı görülmüştür. İhracat 1,9 milyar \$'a yükseldi ve kapasite kullanım oranı %62'ye çıkmıştır. Sektörün dış ticaret fazlası 0,7 milyar \$'a ulaşmıştır. Bu dönemde deri ve deri mamulleri sektörü, yaklaşık 7086 firma tarafından temsil edilmiştir ve 71,685 kişi istihdam edilmiştir. İhracatın artması, sektörün büyümesine katkı sağlamıştır ve uluslararası taleplere yanıt vererek daha fazla üretim yapmayı teşvik etmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

Tablo 4: Deri ve Deri Mamulleri Sanayi İhracatı

ABD \$	2019	2020	2021	Değişim (2020-2021)	Pay (2021)
Ham ve İşlenmiş Deri	234.076.143	155.983.870	253.123.288	% 62,3	% 13,3
Deri Eşya	351.082.990	284.759.307	413.286.541	% 45,1	% 21,7
Postlar, Kürkler	161.764.054	101.784.750	152.955.824	% 50,3	% 8,0
Ayakkabı	958.237.938	829.418.182	1.081.908.9	% 30,4	% 56,9
Toplam	1.705.161.125	1.371.946.109	1.901.273.941	% 38,6	% 100,0

2021 yılında, bir önceki yıl yaşanan pandemi krizi sonrası, deri ve deri mamulleri sektörü ihracatı büyük bir ivme kazanmıştır ve önceki yıla göre %38,6 oranında artarak 1,9 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. Bu muazzam artışın ana kaynağı ise ayakkabılar olmuştur, zira sektörün en büyük ihraç kalemi olarak %56,9'luk bir paya sahiptir. Ayrıca, deri eşya, ham ve işlenmiş deri ürünleri ile postlar ve kürkler de sektörün başarılı ihracat tablosunda önemli roller oynamıştır; ihracat içinde sırasıyla %21,7, %13,3 ve %8 paya sahiptir. Bu veriler, deri ve deri mamulleri sektörünün uluslararası pazarda başarılı bir şekilde genişlediğini ve büyümeye devam ettiğini göstermektedir (Anonim, 2022).

2020 yılında, Türkiye'nin genel ihracatı %6.3'lük bir düşüş yaşayarak 169.5 milyar \$ değerinde gerçekleşmiştir. Ancak, aynı dönemde deri ve deri mamulleri ihracatı %19.9'luk bir düşüş göstererek 1.3 milyar \$ seviyesine gerilemiştir. Bu, sektörün pandemi dönemindeki ekonomik zorluklara ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: En Fazla Deri ve Deri Ürünleri İhracatı Yapılan Ülkeler ve Değerleri (milyon \$) (Anonim, 2022)

İhracat Yapılan Ülke	2019	2021	2021
Almanya	126	112	143
Rusya	154	96	133
İtalya	127	80	111
ABD	56	46	101
İspanya	75	85	92
Irak	86	74	85
Birleşik Krallık	61	56	84
Fransa	65	55	69
Hollanda	41	44	56
Romanya	54	44	55
İsrail	31	30	47
Kazakistan	20	23	45
Yıl Toplamı	1.706	1.372	1.901

Deri ürünleri sektöründe ihracat açısından dikkate değer pazarlardan bazıları Almanya, Rusya, İtalya ve ABD'dir. Bu ülkeler, Türkiye'nin deri ürünleri ihracatında önemli bir paya sahiptir. Özellikle Almanya, Rusya, İtalya ve ABD gibi ülkeler, sektörün en büyük ihracat pazarları arasında yer almaktadır ve Türk deri ürünlerinin bu ülkelerdeki talebi yüksektir. Bu, Türkiye'nin deri sektöründeki uluslararası rekabetçiliğini ve küresel pazardaki varlığını vurgulamaktadır (Anonim, 2022).

Tablo 6. Deri Ayakkabı İhracatında İlk 10 Ülke (Anonim, 2022)

Ülke	2019	2020	2021	% Değişim (2020-2021)	% Pay
Rusya Federasyonu	85.245.489	55.093.681	69.393.609	26,0	14,9
Almanya	29.695.527	33.508.004	39.185.799	16,9	8,4
Romanya	23.428.430	18.798.919	25.581.830	36,1	5,5
İspanya	25.052.876	22.877.898	22.777.865	-0,4	4,9
İngiltere	17.903.751	17.319.761	21.892.190	26,4	4,7
İtalya	19.536.302	16.983.782	21.270.568	25,2	4,6
Hollanda	13.125.101	17.589.351	20.953.181	19,1	4,5
Polonya	17.382.683	15.643.259	20.082.468	28,4	4,3
İsrail	10.235.813	9.467.646	18.038.338	90,5	3,9
ABD	8.956.575	8.801.319	17.210.621	95,5	3,7
Avustralya	8.309.054	9.609.225	16.661.573	73,4	3,6
Azerbaycan	4.271.976	3.069.248	10.426.936	239,7	2,2
Bulgaristan	11.068.662	7.412.153	10.273.771	38,6	2,2
Fransa	7.816.398	7.767.714	9.744.836	25,5	2,1
Sırbistan	7.285.828	7.284.091	8.239.579	13,1	1,8
Diğer	131.121.847	104.796.308	135.136.911	29,0	28,9
Genel Toplam	420.436.312	356.022.359	466.870.075	31,1	100

Deri ve deri mamulleri ihracatında, ayakkabı sektörü başrolde yer almaktadır. Bu sektör, toplam ihracatın %56,9'luk büyük bir payını temsil etmektedir ve 1,1 milyar dolarlık bir hacme sahiptir. Özellikle ayakkabı üretimi, Türkiye için hem ihracat hem de istihdam açısından büyük önem taşıyan sektörlerden biridir. Bu alandaki en dikkat çekici alt sektör, deri ayakkabı üretimi olup, 2021 yılında bir önceki yılda yaşanan pandeminin etkisinden kurtularak, %31,1'lik bir artışla 466,8 milyon \$'lık bir ihracat gerçekleştirmiştir.

Bu büyümenin arkasındaki güçlü pazarlar arasında Rusya %14,9'luk bir payla öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Almanya, Romanya, İspanya, İngiltere ve İtalya gibi ülkeler de deri ayakkabı ihracatında önemli pazarlar arasında yer almaktadır. Türk deri ayakkabıları, bu pazarlarda kalitesi ve tasarımıyla ön plana çıkmakta ve dünya genelinde büyük bir talep görmektedir. Bu nedenle ayakkabı sektörü, Türkiye'nin uluslararası pazardaki rekabetçiliğini artıran önemli bir bileşen olarak görülmektedir (Anonim, 2022).

Tablo 7: Deri Giyim Eşyası İhracatında İlk 10 Ülke (\$) (Anonim, 2022)

ÜLKE	2019	2020	2021	% Değişim (2020-2021)	% Pay (2021)
Almanya	20.639.613	15.268.065	18.640.344	22,1	13,2
ABD	14.446.582	10.964.108	16.542.158	50,9	11,7
Fransa	16.645.844	15.354.981	14.598.923	-4,9	10,3
Rusya Federasyonu	9.458.373	9.329.969	13.942.403	49,4	9,8
Kazakistan	728.124	3.121.692	10.441.466	234,5	7,4
Hollanda	13.362.791	12.160.606	10.143.791	-16,6	7,2
İngiltere	4.054.476	6.012.453	8.852.074	47,2	6,3
İtalya	9.145.847	5.766.954	6.581.929	14,1	4,6
Mısır	1.796.845	1.980.063	4.296.934	117,0	3,0
İsveç	3.981.200	2.595.086	3.806.857	46,7	2,7
Tacikistan	7.622	486.273	3.228.177	563,9	2,3
Irak	3.840.907	4.184.600	2.214.474	-47,1	1,6
Danimarka	1.648.463	1.370.889	1.676.224	22,3	1,2
Belçika	1.771.803	1.031.877	1.581.322	53,2	1,1
Çin	920.960	1.565.812	1.444.612	-7,7	1,0
Diğer	38.143.373	22.698.136	23.614.656	4,0	16,7
Genel Toplam	140.592.823	113.891.564	141.606.344	24,3	100,0

Deri giyim eşyası, deri ve deri mamulleri ihracatının önemli bir alt sektörü olarak öne çıkmaktadır. 2021 yılında bu sektördeki ihracat, bir önceki yıla göre oldukça etkileyici bir şekilde %24,3 oranında artarak 141.6 milyon \$ seviyelerine yükselmiştir. Bu artış, Türk deri giyim eşyasının uluslararası alanda giderek daha fazla ilgi gördüğünü göstermektedir.

Almanya, deri giyim eşyası ihracatının en büyük pazarıdır ve sektörün ihracatında %13,2'lik önemli bir paya sahiptir. Almanya'nın ardından sırasıyla

ABD, Fransa, Rusya, Kazakistan ve Hollanda gibi ülkeler gelmektedir. Türk deri giyim eşyası, bu pazarlarda kalitesi ve çeşitliliği ile ön plana çıkmaktadır.

Pandemi sonrası başarılı artış ve çeşitlenme, deri giyim eşyası sektörünün uluslararası arenada rekabetçiliğini ve ihracat performansını güçlendirmektedir. Türkiye'nin deri giyim eşyası ihracatı, hem ihracatçılarımız hem de yerel ekonomi için önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Türkiye'deki deri ve deri mamulleri sektörü, pandemi sürecinde zorlu bir deneyim yaşamış ve bu dönemi çeşitli etkiler altında tamamlamıştır. Salgın, sektörün iş yapma şekillerini, tüketici tercihlerini ve uluslararası ticareti derinden etkilemiştir. Ancak, kriz döneminde sektörün sergilediği esneklik ve uyum kabiliyeti gelecekteki olumlu gelişmelerin işareti olabilir.

Pandemi, sektörün iç dinamiklerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle online satış kanallarının ve dijital pazarlamanın artan önemi, deri sektöründeki oyuncuların iş stratejilerini gözden geçirmelerine neden olmuştur. Tüketicilerin online alışverişe yönelmeleri, bu dönüşümü hızlandırmış ve şirketleri e-ticaret stratejilerini güçlendirmeye teşvik etmiştir.

Ayrıca, pandemi dönemindeki tedarik zinciri aksamaları, sektörün uluslararası pazardaki bağımlılığını gözler önüne sermiştir. Bu, yerel üretim ve tedarikçi çeşitlendirmesi konularının daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır. Gelecekte, sektörün bu konulara daha fazla odaklanarak krizlere karşı daha dirençli hale gelmesi muhtemeldir.

Pandemi sonrası dönemde, Türkiye'deki deri ve deri mamulleri sektörünün sürdürülebilirlik ve çevresel uyum konularında daha fazla adım atması beklenmektedir. Tüketici taleplerinin çevresel etkilere daha fazla duyarlı hale gelmesi, sektörün üretim süreçlerini ve malzeme seçimlerini gözden geçirmesini gerektirmektedir.

Pandemi Türkiye'deki deri ve deri mamulleri sektörüne çeşitli zorluklar getirmiştir, ancak sektörün bu döneme uyum sağlayarak ve yeni fırsatları değerlendirerek gelecekte başarılı olma potansiyeli taşıdığını göstermiştir. Esneklik, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik bu sektörün başarısını şekillendirecektir.

REFERANSLAR

- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Covid19-özel ek)*, 19(37), 196-200.
- Akçacı, T., Kartal, M., ve Çınaroğlu, M. S. (2021). Küresel pazarlarda Türkiye deri sanayisinin rolü ve lojistik sektörü ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(1), 94-109.
- Anonim, (2022). *Deri ve deri mamulleri sektör raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı.
https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Deri_ve_Deri_Mamulleri_Sekt%C3%B6r%C3%BC.pdf adresinden 17 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Arabacı, H., ve Yücel, D. (2020). Covid-19 pandemisinin Türk bankacılık sektörü üzerine etkisi. *Social Sciences Research Journal*, 9(3), 196-208.
- Bakan, S., ve Gökmen, S. (2014). Serbest bölgeler ve dış ticaret ilişkisi: Gaziantep Serbest Bölgesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51).
- Bashimov, G. (2019). Türk deri sanayinin karşılaştırmalı üstünlüğü: seçilmiş Asya ülkeleri ile bir karşılaştırma. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6(2), 30-43.
- Cengiz, O. (2021). Çin'in 21. yüzyıldaki bölgesel ve küresel vizyonunu yeni İpek yolu projesi üzerinden okumak. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 236-259.
- Delice, B., ve Bayrakdar, S. (2023). Covid-19 pandemisinin Türkiye'nin dış ticaret performansı üzerindeki etkileri. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(1), 19-36.
- Duran, M. S., ve Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
- Erol K., ve Güngör, S. (2022). Davranışsal Finans Ve Davranışsal Pazarlamanın Ortak Noktasını Keşfediyoruz: Müşteri Sadakati Ve Sahiplenme Eğilimi, Yayın Yeri:Eğitim Yayınevi, Editör:Mustafa Kısa, 135 -148.
- Esi, B. (2017). Türk tekstil endüstrisi ve gelişimi. *Journal of Awareness (JoA)*, 2(Special), 643-663.
- Hacıalioğlu, A., ve Sağlam, M. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde tüketici davranışları ve e-ticaretteki değişimler. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 16-29.
- İDMİB (2021). *Aylık ihracat değerlendirme bilgi notları*.
<https://www.idmib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-raporlar-aylik-ihracat->

degerlendirme-bilgi-notlari-2021.html adresinden 17 Eylöl 2023 tarihinde alınmıştır.

- Küçüköğlü, S. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin küresel ekonomik göstergeleri ve Türkiye’de bankacılık ve finans sektörüne etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021). *Tekstil, hazır giyim ve deri ürünleri sektörleri raporu*. <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sektor-raporlar.html> adresinden 17 Eylöl 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tomris Küçün, N., ve Erol, K. (2022). Tüketici Perspektifinden Dijital Pazarlama. *Journal of Social Research & Behavioral Sciences*, 8(17).

Bölüm 35

AİLE İŞLETMELERİNDE OYUNUN KURALLARINI KOYMAK: AİLE ANAYASASI

Ömer Faruk COŞKUN¹

GİRİŞ

Dünya ekonomisinin en eski ve en yaygın işletme türü olan aile işletmeleri, küresel ekonomi içerisinde önemli bir paya sahiptir. Dünya genelinde pek çok ülkede tüm işletmelerin %70'inden fazlası aile işletmesi iken, Türkiye'de bu oran %95'dir (Selimoğlu ve Çalışkan, 2018: 40; Selvi vd., 2022: 4). Birkaç aile bireyinin bir arada çalıştığı şirketlerden, binlerce çalışanın istihdam edildiği büyük şirket topluluklarına kadar geniş bir yelpazede yer alan aile işletmeleri, dünya ekonomisine yön veren önemli aktörlerdir. 2022 yılı itibari ile ABD merkezli bir aile işletmesi olan Wal-Mart'ın yıllık geliri 573 milyar ABD Doları'dır. Bu işletme, aynı zamanda 2.3 milyon kişiye istihdam sağlamaktadır. Türkiye'nin en köklü aile işletmelerinden olan Koç Holding'in yıllık geliri ise 39 milyar ABD Doları'dır (FBI, 2023). Örnek olarak; Almanya'dan Schwarz, BMW, Robert Bosch, Fransa'dan L'Oréal, Sodexo, Hermes, Japonya'dan Takenaka, Idemitsu Kosan, Suntory, Güney Kore'den LG, İsviçre'den Roche tüm dünyada bilinen aile işletmeleri arasında sıralanabilir. Yapılan araştırmalar, aile işletmelerinin geçtiğimiz yıllarda küresel ekonomiden daha hızlı bir büyüme kaydetmiş olduğunu göstermektedir (EY, 2023).

Aile işletmeleri; aile, mülkiyet ve iş olmak üzere üç alt sistemin etkileşim içinde olduğu benzersiz organizasyonlardır. Bu alt sistemler arasındaki etkileşim, hem aile dinamiklerini hem de iş performansını etkileyen işletme içi mücadelelere neden olabilmektedir. Her ne kadar aile işletmelerinde aile üyeleri arasındaki çatışmaların düzeyi ve türleri büyük farklılıklar gösterse de aile üyeleri arasında iş konusunda ortaya çıkan olumsuz çatışmalar, aile işletmesinin ayakta kalma kabiliyetini etkilemektedir. Aile üyeleri arasındaki bu olumsuz çatışmalar; kaynakların aile üyeleri arasındaki dağıtımını, aile üyelerinin işletmede alabileceği farklı roller ve bu rollerin gereklilikleri ya da işletmenin sağladığı fayda ve sorumluluklara ilişkin karşılanmayan beklentiler nedeniyle ortaya çıkabilmektedir (Botero vd., 2015: 218-219).

¹ Doç. Dr.; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölüm.
ofcoskun@mku.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9616-2359

Yukarıda ifade edildiği üzere bir taraftan aile işletmeleri küresel ekonomi için kritik bir rol oynarken diğer taraftan yönetsel sorunlar ile mücadele etmektedir. Aile işletmelerinin sahip oldukları benzersiz özellikler, kendine özgü sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında “sürdürülebilirlik” gelmektedir. İşletmelerin varlığını tehdit eden sürdürülebilirlik sorunu, zaman içerisinde kazanılan maddi ve manevi birikimlerin sistemli olarak kuşaktan kuşağa aktarılamamasıdır. Sayısal veriler, bu sorunu gözler önüne sermektedir. Aile işletmelerinin %30’u birinci kuşaktan ikinci kuşağa, %15’i ikinci kuşaktan üçüncü kuşağa ve sadece %3’ü üçüncü kuşaktan dördüncü kuşağa geçebilmektedir (Selvi vd., 2022: 4). Türkiye’de aile işletmelerinin ortalama ömrüne bakıldığında, bu sürenin 25-30 yıl arasında olduğu görülmektedir (Taşkın, 2023: 5).

Aile işletmelerini tehdit eden sürdürülebilirlik sorununu önlemenin birden fazla yolu olmasına rağmen bu yollar içerisinde aile içi çatışmaları azaltan, kuşaklar arası iletişimi kuvvetlendiren ve aile üyelerinin uyumlu bir şekilde ortak amaçlara yönelik çalışmasını sağlayan “aile anayasası” ön plana çıkmaktadır. Arteaga ve Menéndez-Requejo (2017) tarafından İspanya’da 530 aile işletmesi üzerinde yapılan araştırma sonuçları, aile anayasası uygulayan aile işletmelerinin uygulamadan sonraki iki yıl içinde performansının önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. “Aile İşletmelerinde Oyunun Kurallarını Koymak: Aile Anayasası” başlıklı bu çalışmada, aile işletmelerinin geleceğini teminat altına alan bir araç olarak aile anayasası detaylı olarak ele alınmakta, aile işletmeleri için aile anayasasının önemi vurgulanmakta ve aile anayasasının hazırlık süreci üzerinde durulmaktadır.

AİLE İŞLETMELERİ

Aile işletmeleri; karar verme haklarının çoğunluğu işletmeyi kuran kişilerin mülkiyetinde olan ve iki veya daha fazla aile bireyinden oluşan işletmelerdir (Taşkın, 2023: 2). Bu işletmeler, akrabalık ilişkisi olan gerçek kişilerin mal veya hizmet üretmek için bir araya gelerek kurdukları kar amaçlı sosyal örgütlerdir (Büte ve Tekarslan, 2010: 3).

Aile işletmeleri; aile içinden veya akrabalar arasından birden fazla bireyin işletmenin yönetiminde yer aldığı ve bu bireylerden en az birinin temel kararlardan ve uygulamalardan sorumlu olduğu işletmelerdir (Karabacak ve Alp, 2021: 426). Başka bir ifade ile bu işletmeler; mülkiyetin ve kararların şekillendirmesine imkân verecek kadar bir ailenin öz sermayede pay sahibi olduğu ve tepe yönetiminde yer aldığı yapılardır (Selimoğlu ve Çalışkan, 2018: 41).

Aile işletmesi tanımlarının vurguladığı bazı ortak noktalar şunlardır (Özkaya ve Şengül, 2006: 110):

- Aile işletmesi, ailenin iş kurmuş halidir.
- Aile işletmesi, aileden bir girişimcinin başlattığı ve daha sonra ailenin çoğunlukla işin içinde yer aldığı bir kurumsal yapıdır.
- Aile işletmesi, ailenin kendisine özgü kültürü ve geleneğinin işe yansıdığı bir sosyal yapıdır.
- Aile işletmesi çeşitli aile üyelerinin yer aldığı farklı versiyonlardan oluşabilen bir birlikteliktir.
- Aile işletmelerinde, mülkiyet kavramı önemlidir ve mülkiyet aileye aittir.
- Aile işletmelerinde, ailenin işi, işin aileyi etkilemesi söz konudur.

Aile işletmelerini diğer işletmelerden ayıran en önemli özellik “aile” olgusudur. Ailenin kendine özgü değerleri, bağları ve hedefleri; aile işletmelerinin omurgasını oluşturan ve güçlü kılan yönlerdir. Diğer işletmeler tarafından taklit edilemez ve kopyalanamaz bu yönler, aile işletmelerine pek çok avantaj sağlamaktadır. Bu avantajlar; ortak hedefler belirleme, hızlı kararlar alabilme, güvenilirlik, motivasyon ve finansal çözümler bulma konularında kendini göstermektedir (Kamanlı ve Karaaslan, 2022: 304; Taşkın, 2023: 1-2).

Ortak hedefler belirleme: Aile işletmelerinde şirket kültürü, ailenin sahip olduğu değerlerden beslenmektedir. Ailenin değerleri ile şirket kültürü arasındaki dengeli etkileşim, işletmenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadır. Ailenin sahip olduğu tecrübeler ve ortak değerler ile şekillenen ortak hedefler, aile işletmesinde kurumsal hedefler olarak belirlenebilmektedir. Bu açıdan ortak değerlere sahip aile üyelerinden oluşan işletmelerin kurumsal hedeflerini gerçekleştirmesi, diğer işletmelere göre daha kolaydır. Aynı kültüre sahip aile bireylerinin olması, bir işletmede ahengi sağlamakta ve yönetimi kolaylaştırmaktadır.

Hızlı karar alma: Aile üyeleri arasında düzenli ilişkilerin olması, işletme içerisinde ilişkilerin normalleşmesine ve kararların hızlı alınmasına imkân vermektedir. Ayrıca aile üyelerinin yetkileri diğer işletme türlerine göre daha fazla olduğu için aile işletmelerinde kararlar, çoğunlukla uzun prosedürler ve resmi onaylar olmadan hemen alınabilmektedir.

Finansal çözümler: Aile işletmelerinde sermayenin çoğunluğunu öz kaynaklar oluşturduğu için herhangi bir finansal sıkıntıda aile içinde hızlıca çözüm bulunabilmektedir. Çünkü aile işletmelerinde aile üyelerinin veya ortakların gelirleri kolaylıkla gözden çıkarılabilmektedir.

Motivasyon: Aile işletmelerinde, işletmenin başarısı için resmi işleri dışında görevler üstlenmeye istekli ve mesai saati içi veya mesai dışı ayrımı yapmadan yüksek motivasyon ile çalışan aile üyeleri vardır.

Güvenilirlik: Aile bağlarından kaynaklı güven duygusu, aile işletmelerini diğer işletmelerden daha avantajlı hale getirmektedir. Güven duygusu; işletmenin mahrem bilgilerinin dışarıya çıkmasını önlemekte ve işletmeye rekabet üstünlüğü sağlayan bilgilerin yeni nesillere aktarılmasını kolaylaştırmaktadır.

Aile işletmelerinin sahip olduğu özelliklerin işletmeye akıcı iletişim, hızlı karar alma ve çıkarların ortaklığı gibi olumlu yansımalarının olduğu bir gerçektir. Fakat aynı özelliklerin işletmenin ticari hayatının bitmesine neden olabilecek olumsuz yansımaları da bulunmaktadır. Bu olumsuz yansımalar; adaletsiz uygulamalar, kaynakların etkin kullanılmaması, yetki devri, aile içi çatışmalar ve finansal yetersizlikler olmak üzere aile işletmeleri için dezavantajlar doğurmaktadır (Selimoğlu ve Çalışkan, 2018; Kamanlı ve Karaaslan, 2022; Akın, 2023; Taşkın, 2023: 5).

Adaletsiz uygulamalar: Aile işletmelerinde önemli sorunların başında nepotizm gelmektedir. Pek çok aile işletmesinde işe alımda; liyakat, deneyim ve nitelikler açısından değerlendirme yapılmamaktadır. İş görüşmesine gelen adaylara ve işletmenin mevcut çalışanlarına aile üyeleri ile eşit oranda fırsatlar sunulmamaktadır. Nepotizm nedeni ile aile üyelerinin işe alınması veya terfi ettirilmesi; bilgi, birikim ve yetenekleri dikkate alınmayan diğer çalışanlar için zamanla sorun teşkil etmektedir. Zaman içerisinde aile üyesi olmayan bir çalışanın üst yönetim kademelerine ulaşamayacağına yönelik algı, terfi bekleyen çalışanlar için görünmeyen bir engel yaratmaktadır. İşletmede performans değerlendirme, ücret yönetimi, işe alım ve terfi kararları gibi insan kaynakları yönetim süreçlerindeki adaletsiz uygulamalar aile üyeleri dışında işletmenin istihdam ettiği diğer çalışanların motivasyonunu düşürebilmektedir. Nepotizmin bir sonucu olarak bir pozisyon için ihtiyaç duyulan nitelikleri taşımayan aile üyelerinin almış olduğu yanlış kararlar ve etik dışı davranışlar işletmeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca yönetimde cinsiyetçi yaklaşımlar, tecrübesiz aile üyelerinden yöneticiler, duygusal ebeveyn-çocuk ilişkileri; aile işletmelerini tehditlere karşı savunmasız hale getirmektedir.

Kaynakların etkin kullanılmaması: Aile işletmelerinde aile üyeleri yaşam standartlarına öncelik vermekte ve yatırım için önemli bir pay ayırmamaktadır. Gelirlerin işletmenin gelişimi için kullanılmaması orta ve uzun vadede işletmeyi finansal olarak zor duruma düşürebilmektedir. Diğer taraftan aile işletmelerinde, işletmede çalışan aile üyeleri kadar işletmede çalışmayan aile üyeleri de sabit bir gelir beklentisi içindedir. Aile üyelerinin özel harcamalarının işletme tarafından karşılanıyor olması kaynakların adaletli bir şekilde dağıtılmasını engellemektedir.

Aile içi çatışmalar: Aile işletmelerinin pek çoğunda aile bireylerinin işletmedeki sorumlulukları ve görevleri ile ilgili yazılı kurallar bulunmamaktadır.

Bu nedenle, aile işletmelerinde uzun süreli şiddetli anlaşmazlıklar yaşanabilmekte ve bu anlaşmazlıkları çözmek çok zor olabilmektedir. Aile üyelerinin aile ve iş rollerindeki uyumsuzluklarda bu çatışmalarda etkili olmaktadır. Aile içinde yaşanan sorunlar, işletme yönetimine yansımaktadır. Yapılan araştırmalar, aile işletmelerinin piyasadan silinmesine %80 düzeyinde aile ile ilgili konularda alınan kararların, diğer taraftan sadece %20 düzeyinde ise ticari konularda alınan kararların etkili olduğunu göstermektedir (Arıcıoğlu vd., 2017: 61). İşletmenin sahibi olan iki kardeşin yaşadıkları sorunlar nedeni ile işletmeyi fesih etmeleri, işletme sahibinin özel hayatına ilişkin aldığı kararlar nedeni ile çocukları ile mahkemelik olması ve işletmenin kurucusunun vefatından sonra mirasçılarının yaşadıkları uyuşmazlıklar gibi pek çok örnekte görüldüğü üzere aile içi çatışmalar işletmelerin devamlılığını tehdit etmektedir.

Yetki devri: Aile işletmelerinde geleneksel ve duygusal davranışların etkili olduğu bir yönetim anlayışı bulunmaktadır. Tepe yönetimin yetkiyi tek elde toplama arzusu, güven sorunu, değişime karşı direnç göstermesi ve ataerkil yönetim yaklaşımı; aile işletmelerinde yönetimin profesyonel yöneticilere devredilmesinde sorunlara neden olabilmektedir. Bu durum, profesyonel yöneticilerin işe ve işletmeye bakış açısını olumsuz etkileyebilmektedir.

Finansal yetersizlik: Aile işletmelerinde vergisel avantaj olarak görülen mali kaynakların kayıt dışı olması, mali disiplinsizliğe neden olabilmektedir. Bu şeffaflıktan ve denetlenebilirlikten uzak mali yapı; kredi olanaklarını azalmakta, ortaklıkların kurulmasını güçleştirmekte ve dış kaynaklara ulaşımı engellemektedir. Yeni finansal kaynaklara ulaşım zorluklarının yanında mevcut imkânlarında kaybedilmesi kimi zaman söz konusu olabilmektedir. Aile içi çatışmalar nedeni ile çatışma yaşayan taraflardan birinin maddi ve manevi açıdan maliyetli bir şekilde işletmeden ayrılması işletmeyi riske atabilmektedir.

AİLE İŞLETMELERİ ENDEKSİ

EY ve St. Gallen Üniversitesi tarafından 2015 yılından bu yana her iki yılda bir “Aile İşletmeleri Endeksi” yayınlanmaktadır. Bu endeks, dünya genelinde aile işletmelerinin günümüzde geldiği noktayı görmek ve yorumlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Tablo 1’de 2022 yılı Aile İşletmeleri Endeksi’nde ilk 100’de yer alan aile işletmelerine ait bilgilere yer verilmektedir.

2022 Aile İşletmeleri Endeksi’ne göre (EY, 2023):

- En büyük 500 aile işletmesi 2021’e göre 2022 yılında %10 artışla 8,02 trilyon ABD Doları gelir elde etmiştir. İlk 100’de yer alan işletmelerin toplam geliri 5 trilyon ABD Dolarıdır.
- En büyük 500 aile işletmesi dünya genelinde toplam 24,5 milyon kişiyi istihdam etmiştir.

- En büyük 500 aile işletmesi küresel ekonomiden daha hızlı büyümektedir. En büyük 500 aile işletmesinin büyüme oranının gelişmiş ekonomilerin neredeyse iki katı, gelişmekte olan ekonomilerin ise yaklaşık 1,5 katıdır.

- Japonya'dan “Takenaka Corporation”, 412 yıldır faaliyet gösteren en büyük 500 aile işletmesi arasında en eski aile işletmesidir. Ancak endekste yer alan bazı işletmelerin geçmişi de bir yüzyıl veya daha eskiye dayanmaktadır. Genel olarak bakıldığında 500 işletmenin %31'i bir asırdan daha eskidir.

- Endeksin ilk 100'ü arasında ise, 1668 yılında kurulan “Merck KGaA” en eski işletme iken, en yeni işletme 2008 yılında kurulan “Anheuser-Busch InBev SA”'dır.

- Endekste ilk 100'de yer alan işletmelerin ülkelere göre dağılımında yirmi beş işletme ile ABD ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada 13 işletme ile Almanya ve üçüncü sırada on işletme ile Fransa bulunmaktadır. Türkiye'den ilk 100'de sadece bir işletme listeye girmiştir.

- Endekste ilk 100'de 8 farklı sektörde faaliyet gösteren işletme bulunmaktadır. İlk sırada, 37 işletme ile “Tüketim”, ikinci sırada 27 işletme ile “İleri İmalat”, üçüncü sırada 10 işletme ile “Teknoloji, Media ve İletişim” gelmektedir.

Tablo 1: 2022 Yılı Aile İşletmeleri Endeksi Top 100

Sıra	Şirket	Kuruluş Yılı	Gelirler *	Ülke	Sektör	Aile	Pay Sahipliği
1	Wal-Mart Inc.	1962	572,80	ABD	Tüketim	Walton	48.9%
2	Berkshire Hathaway, Inc.	1955	276,10	ABD	Finansal Hizmetler	Buffett	37.2%
3	Cargill, Inc.	1865	165,00	ABD	Tüketim	Cargill-MacMillan	85.0%
4	Schwarz Group	1930	151,50	Arjantin	Tüketim	Schwarz	100%
5	Ford Motor Company	1919	136,30	ABD	İleri İmalat	Ford	40.0%
6	Bayerische Motoren Werke AG (BMW)	1916	131,60	Almanya	İleri İmalat	Quandt	46.8%
7	Koch Industries Inc.	1940	125,00	ABD	İleri İmalat	Koch	84.0%
8	Comcast Corp.	1936	116,40	ABD	Teknoloji, Media	Roberts	33.8%

					ve İletişim		
9	Dell Technologies Inc.	1984	101,20	ABD	Teknoloji, Media ve İletişim	Dell	75.0%
10	Reliance Industries Ltd.	1973	94,00	Hindistan	Enerji	Ambani	44.3%
11	Robert Bosch GmbH	1886	93,10	Almanya	İleri İmalat	Bosch	100%
12	SK Corp.	1953	85,90	Güney Kore	İleri İmalat	Chey	32.7%
13	Country Garden Holdings Co Ltd	1992	81,10	Çin	Altyapı	Yang Guoqiang	59.3%
14	Arcelor Mittal	1976	76,60	Lüksemburg	Enerji	Mittal	35.6%
15	LVMH Moët Hennessy Louis Vuitton SA	1987	76,00	Fransa	Tüketim	Arnault	47.5%
16	Roche Holding AG (Roche Group)	1896	68,70	İsviçre	Sağlık	Hoffman and Oeri	50.1%
17	JBS S.A.	1953	65,00	Brezilya	Tüketim	Batista	35.8%
18	LG Corporation	1947	63,00	Güney Kore	Teknoloji, Media ve İletişim	Koo (In-Hwoi)	33.7%
19	A.P. Møller – Mærsk Group	1904	61,80	Danimarka	İleri İmalat	Mærsk Mc-Kinney Uggla	70.6%
20	Aditya Birla Group	1857	60,00	Hindistan	İleri İmalat	Birla	100%
21	INA-Holding Schaeffler GmbH & Co. KG	1946	58,40	Almanya	İleri İmalat	Schaeffler	100%
22	CK Hutchison Holdings	1828	57,30	Hong Kong	Teknoloji, Media ve İletişim	Li	56.2%
23	CMA CGM S.A.	1978	56,00	Fransa	İleri İmalat	Saadé	74.1%

24	Power Corp. of Canada	1925	55,50	Kanada	Finansal Hizmetler	Desmarais	50.6%
25	Idemitsu Kosan Co. Ltd	1911	54,60	Japonya	Enerji	Idemitsu	37.6%
26	Anheuser-Busch InBev SA	2008	54,30	Belçika	Tüketim	Sicupira / Telles / Lemann	33.6%
27	Midea Group Co. Ltd.	1968	53,20	Çin	Tüketim	He	32.0%
28	Hinduja Group Ltd	1919	50,00	Hindistan	İleri İmalat	Hinduja	100%
29	Louis Dreyfus Holding B.V.	1851	49,60	Hollanda	Tüketim	Louis Dreyfus	96.0%
30	Tyson Foods Inc.	1935	47,00	ABD	Tüketim	Tyson	70.6%
31	Nike Inc.	1964	46,70	ABD	Tüketim	Knight	84.2%
32	Hanwha Corporation	1952	46,20	Güney Kore	İleri İmalat	Kim	38.1%
33	Mars Inc.	1911	45,00	ABD	Tüketim	Mars	100%
34	George Weston Ltd. Company	1882	42,90	Kanada	Tüketim	Weston	53.2%
35	America Movil SA de CV	2000	41,60	Meksika	Teknoloji , Media ve İletişim	Slim	52.9%
36	Enterprise Products Partners LP	1968	40,80	ABD	Enerji	Duncan	32.1%
37	Meritz Financial Group	2007	40,30	Güney Kore	Finansal Hizmetler	Cho	69.1%
38	Exor SpA	1927	39,80	İtalya	Finansal Hizmetler	Agnelli	53.0%
39	Koç Holding A.Ş.	1926	39,10	Türkiye	İleri İmalat	Koc	64.3%
40	L'Oréal SA	1909	38,20	Fransa	Tüketim	Bettencourt-Meyers	33.2%
41	Phoenix Pharmahan del GmbH & Co KG	1994	37,40	Almanya	Sağlık	Merckle	100%

42	Tata Motors Ltd.	1945	37,10	Hindistan	İleri İmalat	Tata	46.4%
43	Casino Guichard Perrachon	1898	36,70	Fransa	Tüketim	Naouri	56.5%
44	Porsche Automobil Holding SE	1931	36,40	Almanya	İleri İmalat	Porsche-Piëch	53.3%
45	Kuehne + Nagel International AG	1890	35,90	İsviçre	İleri İmalat	Kuehne	58.0%
46	Jardine Matheson Holdings Ltd.	1832	35,90	Hong Kong	İleri İmalat	Keswick	50.1%
47	Groupe Auchan SA	1961	34,50	Fransa	Tüketim	Mulliez	95.0%
48	Heraeus Holding GmbH	1851	33,30	Almanya	Teknoloji, Media ve İletişim	Heraeus	94.6%
49	HEB Grocery Co.	1905	32,80	ABD	Tüketim	Butt	100%
50	Rajesh Exports Ltd.	1988	32,60	Hindistan	Tüketim	Mehta	55.6%
51	Industria de Diseno Textil SA (Inditex)	1963	32,60	İspanya	Tüketim	Ortega	59.3%
52	ALDI Group	1913	32,00	Almanya	Tüketim	Albrecht	100%
53	Penske Corporation	1969	32,00	ABD	İleri İmalat	Penske	60.0%
54	Mercadona Sa	1977	31,40	İspanya	Tüketim	Roig	100%
55	Investor AB	1916	30,10	İsveç	Finansal Hizmetler	Wallenberg	43.0%
56	CJ Corp.	1953	30,10	Güney Kore	İleri İmalat	Lee	44.8%
57	Reyes Holdings LLC	1976	30,00	ABD	Tüketim	Reyes	100%
58	Societe De Negoce Et De Participation (Sonepar)	1969	29,80	Fransa	Finansal Hizmetler	Coisne / Lambert	100%

59	Randstad Holding NV	1960	29,10	Hollanda	Finansal Hizmetler	Goldschmeding	37.9%
60	ViacomCBS Inc.	1986	28,60	ABD	Teknoloji, Media ve İletişim	Redstone	79.9%
61	Rongsheng Petrochemical Co., Ltd	1989	27,40	Çin	İleri İmalat	Li	72.4%
62	Lennar Corporation	1954	27,10	ABD	Altyapı	Miller	58.1%
63	Techint Group	1945	27,10	Arjantin	İleri İmalat	Rocca	60.5%
64	Pilot Travel Centers LLC	1958	26,60	ABD	İleri İmalat	Haslam	50.1%
65	Heineken Holding N.V.	1864	25,90	Hollanda	Tüketim	de Carvalho - Heineken	50.0%
66	Fairfax Financial Holdings Ltd.	1985	25,60	Kanada	Finansal Hizmetler	Watsa	42.5%
67	C&S Wholesale Grocers Inc.	1918	25,00	ABD	Tüketim	Cohen	100%
68	Antarchile SA	1989	24,80	Şili	İleri İmalat	Angelini	74.4%
69	Jeronimo Martins SGPS SA	1792	24,70	Portekiz	Tüketim	Soares dos Santos	56.1%
70	CH Boehringer Sohn AG & Co KG	1885	24,40	Almanya	Sağlık	Boehringer	100%
71	Empire Co Ltd	1963	24,00	Kanada	Tüketim	Sobey	92.9%
72	Fidelity Investments Inc.	1946	24,00	ABD	Finansal Hizmetler	Edward Johnson	50.0%
73	Enterprise Holdings Inc.	1957	23,90	ABD	İleri İmalat	Taylor	100%
74	Henkel AG & Co. KGaA	1876	23,70	Almanya	Tüketim	Henkel	61.6%
75	Bolloré SA	1822	23,40	Fransa	İleri İmalat	Bolloré	75.4%

76	H&M Hennes & Mauritz	1947	23,40	İsveç	Tüketim	Persson	75.3%
77	Merck KGaA	1668	23,30	Almanya	Sağlık	Merck	70.3%
78	Shv Holdings N.V.	1896	22,60	Hollanda	İleri İmalat	Fentener van Vlissingen	100%
79	Compagnie Financiere Richemont	1988	22,30	İsviçre	Tüketim	Rupert	51.0%
80	Formosa Petrochemical Corp	1992	22,30	Tayvan	Enerji	Wang	56.5%
81	Bertelsman n SE & Co. KGaA	1835	21,10	Almanya	Teknoloji , Media ve İletişim	Mohn	100%
82	Shimao Property Holdings Ltd.	2001	21,00	Hong Kong	Altyapı	Hui	65.0%
83	Southern Glazer's Wine & Spirits	1968	21,00	ABD	Tüketim	Chaplin / Glazer	50.0%
84	Groupe Lactalis	1933	20,90	Fransa	Tüketim	Besnier	100%
85	Kering SA	1963	20,90	Fransa	Tüketim	Pinault	41.4%
86	Sodexo SA	1966	20,80	Fransa	Altyapı	Bellon	57.1%
87	New Hope Liuhe Co., Ltd	1998	20,80	Çin	Tüketim	Liu	62.3%
88	Medline Industries, Inc.	1966	20,20	ABD	Sağlık	Mills	100%
89	Adolf Würth GmbH & Co. KG	1945	20,20	Almanya	İleri İmalat	Würth	100%
90	Loves Travel Stops & Country Stores Inc.	1964	20,00	ABD	Tüketim	Love	100%
91	Cox Enterprises Inc.	1898	20,00	ABD	Teknoloji , Media ve İletişim	Cox	100%

92	Fast Retailing Co. Ltd.	1949	19,90	Japonya	Tüketim	Yanai	33.2%
93	Suntory Holdings Ltd.	1899	19,80	Japonya	Tüketim	Saji	89.5%
94	SPAR Holding AG	1954	19,60	Avusturya	Tüketim	Reisch / Drexel / Poppmeier	100%
95	Meijer Inc.	1934	19,50	ABD	Tüketim	Meijer	100%
96	JSW Steel Ltd.	1982	19,30	Hindistan	Enerji	Jindal	33.0%
97	Wittington Investments Ltd.	1941	19,20	Birleşik Krallık	Varlık Yönetimi	Weston	79.2%
98	Banco Bradesco SA	1953	19,00	Brezilya	Finansal Hizmetler	Aguiar	100%
99	United Shipping & Trading Company A/S	1876	18,40	Danimarka	İleri İmalat	Østergaard-Nielsen	100%
100	Otto GmbH & Co. KG	1949	18,20	Almanya	Teknoloji, Media ve İletişim	Otto	100%

Kaynak: FBI, 2023

*Milyar ABD Doları

AİLE İŞLETMELERİNDE KURUMSALLAŞMA

Kurumsallaşma; işletmeye şahıslardan bağımsız olarak ayrı bir kimlik kazandırılması, tüm süreçlerin ve uygulamaların belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi, görev ve yetkinin dengeli olarak bölünmesi ve profesyonel bir anlayış ile işletmenin yönetilmesidir. Aile işletmelerinde kurumsallaşma; aile işletmesinin kurumsallaşması ve ailenin kurumsallaşması olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Çünkü bir aile işletmesinin kurumsallaşması ile ailenin kurumsallaşması birbirinden farklı olgulardır. Aile işletmesinde kurumsallaşma; işletmenin amaçlarına uygun bir organizasyonun kurulmasını, görev ve sorumlulukların net bir şekilde belirlenmesini, yönetmelik ve prosedürlerin oluşturulmasını ve yetkinin devredilerek profesyonel bir yönetime geçilmesini gerekli kılmaktadır. Aile işletmesinin kurumsallaşması işletmenin devamlılığı ile ilgili iken; ikinci boyut olan ailenin kurumsallaşması, aile üyelerinin geleceğini ve gelecekteki pozisyonlarını gösteren bir yapının kurulması ile ilgilidir (Selvi vd., 2022: 5). Aile işletmelerinde profesyonel bir yönetim anlayışı için öncelikle

ailenin kurumsallaşması gerekmektedir. Kurumsallaşma için ilk ve en önemli şart, aile üyelerinin bunun bir gereklilik olduğuna inanması ve bireysel çıkarları göz ardı ederek işletmenin geleceği için özverili davranmasıdır.

İşletmenin aile içerisinde nesilden nesile devam edebilmesine katkıda bulunan kurumsallaşma; aile üyeleri ile profesyonel yöneticilerin ortak hedefleri benimseyerek uyum içerisinde çalışabilmelerine imkân sunmaktadır. Aile hayatı ile iş hayatının iç içe devam ettiği aile işletmelerinde kurumsallaşma, aile ile işletme yönetimi arasında keskin bir sınır çizilmesine olanak sağlamaktadır. Kurumsal yönetim, aile içi çatışmaların işletmeye yansımaları engellemektedir. Bu yönetim yaklaşımı, iş için gerekli nitelik ve yeteneklere sahip olmayan aile üyelerini işletmeden uzaklaştırmakta, bu kişilerin yerine başarılı profesyonelleri işletmeye dâhil etmektedir. Bu sayede organizasyonun kapasitesi güçlenmektedir (Akın, 2023: 5).

Kurumsallaşma, aile işletmelerinde sürdürülebilirliğin garantisidir. Buna karşın, bir aile işletmesinin kurumsallaşması, iş ilişkileri ile duygusal bağların olduğu aile ilişkilerinin birlikte yürütülmesinden kaynaklı olarak diğer işletmelere göre çok daha karmaşık olabilmektedir. Aile işletmelerinde kurumsallaşma sürecinde; kültürel, finansal ve idari zorluklar yaşanabilmektedir. Kültürel zorlukların aşılabilmesi için, aile üyelerinin kurumsallaşmaya istekli olmaları gerekmektedir. Kurumsallaşma konusunda finansal yetersizlikler diğer bir zorluktur. Profesyonel yönetim, eğitim ve danışmanlık ile ilgili masraflar kurumsallaşmayı maliyetli hale getirebilmektedir. Kimi zaman ailelerin mali varlıklarının yetersizlikleri, kim zaman ise ailelerin varlıklarını bu konuda harcamak istememeleri finansal yetersizliklere neden olarak gösterilebilir (Kamanlı ve Karaaslan, 2022: 308).

Aile işletmelerinde kurumsallaşma; yazılı kuralların aile anayasası ile belirlenmesi gibi içsel yöntemlerle veya dışarıdan bağımsız üyelerin katılımı, dışarıdan denetlenme veya halka arz gibi dışsal yöntemler ile gerçekleştirilebilmektedir (Akın, 2023: 1). Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, aile işletmelerinde kurumsallaşmanın önemli ve ilk adımı olan “Aile Anayasası” kavramı ele alınmaktadır.

OYUNUN KURALLARINI KOYMAK: AİLE ANAYASASI

Aile anayasası; bir aile işletmesindeki aile, mülkiyet ve iş rolleri arasındaki ilişkileri düzenleyen aile politikalarını ifade eden bir belge olarak ilk defa 1992 yılında Ward ve Gallo tarafından türetilmiş bir terimdir (Botero vd., 2015: 219). Bir aile işletmesi için kurumsallaşmanın en önemli adımı olan aile anayasası; aile üyelerinin bugün, yarın ve gelecekte nerede ve hangi pozisyonda olmaları gerektiğini gösteren yapının yazılı olarak belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır

(Özkaya ve Şengül, 2006: 111). Aile sözleşmesi, aile tüzüğü ve aile protokolü gibi çeşitli kavramlar ile anılan aile anayasası; ailenin mirasını, kültürünü, umutlarını ve geleceğe yönelik planlarını kapsayan, aile üyelerine pek çok konu ile ilgili yol gösteren aile içinde daha önceden uzlaşmış kuralların yer aldığı bir dokümandır (Selimoğlu ve Çalışkan, 2018: 48).

Aile anayasası ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar bu olgu için çeşitli benzetmeler kullanmıştır. Dirin ve Tutan (2015: 6479), aile anayasasını ailenin kültürü üzerine inşa edilen kurallardan oluşan, gelecek nesiller için fırtınalı denizlerde yön gösteren bir “deniz feneri” olarak tanımlamaktadır. Selimoğlu ve Çalışkan (2018: 49) ise, aile anayasasını bir karar verme aracı olarak değerlendirerek ilişkilerin “trafik kuralları” benzetmesini yapmıştır.

Aile anayasasının “aile misyonu” ve “aile konseyi” olmak üzere iki temel unsuru bulunmaktadır. Aile misyonu, ailenin karakteristik özelliklerini muhafaza ederek aile işletmesinin varlığının sürdürülmesini ifade etmektedir. Aile konseyi ise, aile ile ilgili konuları görüşmek, kuralları oluşturmak ve aile varlıklarını yönetmek gibi amaçları olan bir karar mekanizmasıdır (Selimoğlu ve Çalışkan, 2018: 50).

Aile işletmelerinde doğası gereği aile üyeleri arasında çatışma çıkması kaçınılmazdır. Aile anayasası, bu çatışmaları önleyemese de, çatışmaların başarılı bir şekilde yönetilip çözülmesine katkıda bulunmaktadır. İş ile aile arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde temel dayanak olarak aile anayasası; iş, aile, örgüt ve mülkiyet gibi alt sistemler arasındaki ilişkileri yöneten politikaları şekillendiren, bu politikaları tanımlayan ve ailenin misyonunu, vizyonunu ve değerlerini içeren yazılı yasal bir belgedir (Selvi vd., 2022: 5; Taşkın, 2023: 9). Bu belge, işletme yönetimine şeffaflık getirmektedir. Oyunun kuralları, tüm aileyi kapsayan bir süreçte belirlenmekte ve bir çatışma çözme mekanizması oluşturmaktadır (Brenes vd., 2011: 284).

Aile anayasası, aile üyelerinin aile içindeki konumlarından doğan güçlerini sınırlandıran, onları aynı zeminde buluşturan ve işletme yönetiminin belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesini sağlayan bir araçtır. Bu araç, aile içinde dengelerin sağlanmasına, karmaşanın azaltılmasına ve uyuşmazlıkların giderilmesine katkıda bulunmaktadır.

Aile işletmelerinde, rekabet üstünlüğü sağlayacak sürdürülebilir karlılığın yakalanmasını amaçlayan işletme ile aile üyelerinin sürdürülebilir mutluluğu, yeni kuşakların en iyi şekilde yetiştirilmesi ve ailenin nesiller boyu devam etmesini amaçlayan aile arasında farklı amaçlar bulunmaktadır (Dirin ve Tutan, 2015: 6478). Bu iki amacın birbiri ile ahenkli hale getirilmesi, aile anayasası ile mümkündür. Aile anayasası ile ilgili yapılan çalışmalarda, aile anayasasının amaçları şu şekilde ortaya konmaktadır:

Botero ve arkadaşlarına (2015) göre, aileye rehberlik eden ve çatışma ortaya çıkabilecek konuların açık ve yapıcı bir şekilde tartışılmasını kolaylaştıran aile anayasasının hazırlanmasının dört amacı vardır. (a) Aile üyeleri arasında birliğin sağlanması ve güçlendirilmesi. (b) Aile üyelerinin işletmedeki haklarını ve sorumluluklarını anlaması (c) Aile üyelerinin aileye, ailenin işine ve işletmeye bağlılığının artması. (d) İşletmenin nesiller boyunca başarılı olması.

Arteaga ve Menéndez-Requejo'e (2017) göre aile anayasası, işletmede çalışan farklı kuşaklardan aile üyelerinin birbirleri ile uyumunu geliştirmeye katkıda bulunmaktadır. Anayasa, gelecek nesillere rehberlik eden aile üyeleri ile genç kuşaklar arasındaki iletişimi, bilgi akışını ve şeffaflığı güçlendirmektedir.

Karabacak ve Alp (2021) tarafından aile anayasasının temel amacı; aile üyelerine yol göstermek, belirsizlikleri ortadan kaldırmak, açık ve yapıcı bir tartışma ortamı sunmak, çatışmaları doğru olarak yönetmek, aile üyelerinin beklentilerini netleştirmek ve ailenin işletme üzerindeki kontrolünü teminat altına almak olarak ifade edilmektedir.

Selvi ve arkadaşları (2022: 5) çalışmalarında, aile anayasasının amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Ailenin mülkiyetini koruyarak işletmeyi geleceğe taşımak için güçlü bir taahhüt oluşturmak,
- Aile işletmesini sağlam bir temele oturtup aileden olmayan yöneticiler ve iş ortakları için güven tesis etmek,
- Ailenin gelecek nesillerinin işletmenin gelecekteki sahipleri olarak işletmede alacakları roller için beklentilerini şekillendirmek ve yanlış anlaşılmalara üstesinden gelerek olası aile çatışmalarını önleyip aileyi bir arada tutmaktır.

Aile işletmelerinde çatışmaya neden olan başlıca yapısal sorunlar; nepotizm, sorumluluk paylaşımında belirsizlik, gücün tek elde toplanması, kuşaklar arası iletişimsizlik ve yetersiz kurumsallaşmadır (Karabacak ve Alp, 2021: 436). İşletmelerde insan kaynakları yönetim süreçlerinde liyakati ve performansı temel alan adil kuralların belirlenmesi ve uygulanması nepotizm riskini ortadan kaldırmaktadır. Aile anayasası, içerisinde barındırdığı kurallar ve ilkeler ile insan kaynakları uygulamalarının nesnel kriterlere göre gerçekleşmesini sağlayan bir araçtır. Aile anayasası ile belirlenen kurallara uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu kuralların ihlali halinde ise yaptırımlar söz konusudur. Aile anayasası sayesinde yönetim ve raporlama yükümlülükleri, hesap sorma ve hesap verme sorumlulukları birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu yönü ile aile anayasası sorumlulukların paylaşılmasındaki belirsizlikleri ortadan kaldırmaktadır. Aile anayasası, işletmedeki gücün dengeli bir şekilde yönetim kademelerine yayılmasına yardımcı olmaktadır. Aile anayasası; işbirliği ve yardımlaşmayı

temel alan bir çalışma kültürünün oluşturulmasına, yetkinin ve sorumlulukların paylaşıldığı, uyumlu ve adaletli bir ortamın oluşmasına fırsat sunmaktadır. Aile işletmelerinde kuşaklar arasında kurumsal iletişim kanallarının bulunmaması nedeni ile dedikoduların artması ve çalışma huzurunun bozulması gibi işletmeyi olumsuz etkileyecek durumlar ile karşılaşılabilir. Aile anayasası aracılığı ile genç kuşakların görüşlerini ve düşüncelerini özgür ve bağımsız bir şekilde dile getirebilecekleri iletişim kanalları kurulabilir. Aile anayasası aile üyelerinin işletme içerisinde belirli kurallar çerçevesinde hareket etmelerini sağlamaktadır. Bu açıdan adil olma ilkesini esas alan aile anayasası, ayrımcılık veya kayırmacılık yapılmasını engelleyerek kurumsallaşmaya zemin hazırlamaktadır. Aile anayasasıyla aile üyelerinin eğitimi, performans değerlemesi, kariyer planlaması, çalışma ilişkileri, para hareketliliği ve haleflik gibi konularda esaslar belirlenmektedir (Karabacak ve Alp, 2021: 436).

AİLE ANAYASASININ HAZIRLANMASI

Aile işletmeleri arasındaki farklar göz önüne alındığında, ailenin anayasa geliştirme süreci belgenin kendisinden daha önemlidir. Çünkü anayasa oluşturma süreci; aile üyelerinin ortak ilgi alanları, motivasyonları ve istekleri üzerine derinlemesine düşüncelerine ve vizyonlarına ilişkin ortak bir anlayış belirlemesine olanak sağlamaktadır. Bu sürecin başarılı şekilde gerçekleşmesi, aile üyelerinin kendileri ve aile için önemli olan konular hakkında iletişim kurabildiğini ve fikir birliğine varabildiğini göstermektedir (Botero vd., 2015: 225).

Aile anayasası; her işletmenin kendine özgü ihtiyaçlarına yönelik, eşsiz ve özel metinlerdir. Bu metinler; ailenin değerlerini, kültürünü ve misyonunu içeren tek sayfalık bir doküman olabileceği gibi detaylı maddelerin yazılı olduğu daha uzun bir içeriğe de sahip olabilmektedir (Karabacak ve Alp, 2021: 426). Aile anayasası; tarafsız ve objektif bir şekilde, tüm aile üyelerinin görüşleri, önerileri ve rızaları alınarak ve işletmede her şey yolundayken herhangi bir sorun yokken oluşturulmalıdır. Aile anayasasının oluşturulması; idari yapıların kurulması ve uzman ekiplerin seçilmesini kapsayan hazırlık ve planlama ile başlamaktadır. İkinci olarak aile anayasasının kapsam ve içeriğinin belirlenmesi gerekmektedir. Üçüncü aşamada nihai hale getirilen aile anayasası, aile üyelerine sunulmaktadır. Son olarak da aile anayasası uygulamaya konmaktadır. Bu aşamada eğer aksaklıklar ve sorunlar tespit edilir ise anayasa revize edilebilmektedir (Selvi vd., 2022: 7).

Botero ve arkadaşları (2015), aile anayasası geliştirilirken ve uygulamaya konurken dört önemli hususa dikkat edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

- Anayasa, sadece aile üyelerine bilgi sunan bir belge değildir. Anayasa bir süreçtir.

- Anayasa geliştirilirken aile işletmesi hakkında tam bilgiye sahip olunmalıdır.

- Aile işletmeleri dinamik bir çevrenin parçasıdır. Bu nedenle bağlı olduğu alt sistemlerin her birini etkileyen değişkenlerle başa çıkabildiğinden emin olmak için anayasanın izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

- Başarılı bir aile anayasasının işletmenin faaliyet gösterdiği ortama uyum sağlaması ve değişikliklere uyarlanması gereklidir. Eğer buna imkân tanımıyorsa, aile anayasasının aile içi çatışmaları çözmede ve yönetmede etkisiz kalması muhtemeldir.

Çoğu aile anayasası, hukuki içeriğin daha yoğun ve aile ilişkilerinin daha karmaşık olduğu durumlarda en az 20-25 sayfa ve en fazla ekler dâhil 70 sayfa hazırlanmaktadır. Aile anayasası çalışması yapan uzmanların bilgi toplamaları ve işletmeyi anlamaları zaman alabilmektedir. Ayrıca tüm aile üyelerinin anayasayı kabul ve taahhüt etmesi uzun sürebilmektedir. Anayasa çalışmaları için 6 ila 8 ay arasında bir süreye ihtiyaç duyulabilmektedir. Diğer taraftan aile içinde anlaşmaya varılamadığı ve çatışmaların çıktığı durumlarda, aile anayasası genellikle tamamlanamamaktadır. Bu nedenle özellikle aile içinde önemli gerginliklerin olmadığı dönemlerde anayasa çalışmalarına başlanması ve aile üyelerinin rutin iş akışını aksatmayacak şekilde çok sayıda bireysel ve ortak toplantı düzenlenmesi tavsiye edilmektedir. Evlilik yolu ile akrabalık ilişkisi ortaya çıkan ikinci derece akrabalar (kayınvalide, kayınpeder, kayınbirader vs.) dışında tüm aile üyeleri sürece katılmakta ve sözleşmeyi imzalamaktadır. Aile anayasası tüm aile üyeleri imzalamadığı ve kabul etmediği takdirde hiçbir işe yaramamaktadır. Evlilik yolu ile akrabalık ilişkisi ortaya çıkan ikinci derece akrabaların işletmede çalışmasının önüne geçilirken, eşlerin uygulamada önemli bir etkisi bulunmaktadır. Eşlerin anlaşmaya uygun şekilde dâhil edilmesi gerekmektedir (Arteaga ve Menéndez-Requejo, 2017: 6).

Aile anayasasının hazırlanmasında en kritik konu, kapsamının ve içeriğinin ne olacağı ile ilgili doğru tespitlerin yapılmasıdır. Alan yazında, aile anayasasının içeriğinin nasıl olacağı ile ilgili çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır (Karabacak ve Alp, 2021: 433; Selvi vd., 2022: 6; Akın, 2023: 7).

1. Bölüm: Genel Hükümler veya Giriş (Gerekçe, amaç ve aile değerleri)

2. Bölüm: Çalışma İlişkileri (Profesyonel yönetim, aile üyesi yöneticiler, aile ve işin sınırları, aile ve işletme amaçlarının ayrımı, çalışanlara yaklaşım ve profesyonel yöneticiler)

3. Bölüm: Kurumsal Yönetim Yapıları (Aile toplantıları, aile konseyinin kurulması, aile konseyinin üyeleri, aile konseyinde karar alma, toplantı ve toplantı gündemi ve aile konseyinin faaliyetleri)

4. Bölüm: Mülkiyet (Aile şirketinin mülkiyeti, şirket hisselerinin elden çıkarılması ve aile üyelerine hisse verilmesi)

5. Bölüm: Gelirler ve Harcamalar (Ücretler ve temettü dağıtımı)

6. Bölüm: Halef Planlaması

7. Bölüm: Diğer Hükümler

SONUÇ

Sürdürülebilirliğin bir gerekliliği olarak kurumsallaşma, yoğun rekabetin yaşandığı iş dünyasında her geçen gün önemini arttırmakta ve işletmeler için bir zorunluluk haline gelmektedir. Günümüzde aile işletmelerinin nesiller boyu varlığını sürdürebilmesinin yolu kurumsallaşmadan geçmektedir. Kurumsal bir işletme olma vizyonu ile hareket eden aile işletmelerinde aile anayasası çalışmaları önemli bir başlık olarak belirlenmektedir. Özellikle ikinci kuşak yöneticiler, işletmenin kurucusu olan aile üyelerinden aldıkları emaneti gelecek nesillere aktarmanın yolu olarak aile anayasasını görmektedir. Aile işletmeleri içerisinde çoğunlukla ikinci kuşak işletmelerin aile anayasasına odaklandığını gösteren çalışmalar (Arteaga ve Menéndez-Requejo, 2017), bu durumu desteklemektedir.

Bu çalışmada, aile işletmelerinin geleceğini teminat altına alan aile anayasası ile ilgili geçmiş yıllarda yapılan araştırmalar ışığında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelere bağlı olarak aile anayasası hazırlık sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde sıralanabilmektedir.

- Aile anayasasının işletme için gerekliliği, tüm aile üyeleri tarafından kabul edilmelidir.

- Yönetimin desteği, hazırlık sürecinde önemlidir. Özellikle ailenin itibarlı üyelerinin desteği alınmalıdır.

- Aile üyeleri arasında kurulan etkili iletişim kanalları ile hazırlık sürecinde doğru ve sağlıklı bilgi akışı sağlanmalıdır.

- Tüm aile üyelerinin görüşleri, düşünceleri ve önerileri dikkate alınmalı ve birlikte çalışmalar yürütülmelidir.

- Aile üyeleri arasında mutabık kalınan bir belge hazırlanmalıdır.

- Ailenin kültürüne, değerlerine ve vizyonuna uygun bir metin oluşturulmalıdır.

- Aile anayasasında tüm aile üyelerinin işletme ile ilgili sorumlulukları, görevleri ve hakları net olarak açıklanmalıdır.

- Aile anayasası, orijinal ve işletmeye özgü olmalıdır.
- Aile anayasasının içeriği işletme ihtiyaçlarına göre şekillenmelidir.
- Aile anayasası hazırlama sürecinde uzmanlardan ve danışmanlardan destek alınmalıdır.
- Aile anayasası, kişilere göre değil tarafsız ve objektif bir şekilde hazırlanmalıdır.
- Çevresel faktörlerdeki değişimlere bağlı olarak revize edilebilecek esneklikte bir aile anayasası oluşturulmalıdır.
- Aile anayasasında nepotizme neden olacak içerikten kaçınılmalıdır.
- Aile anayasası, geçmiş ve bugün düşünülerek değil geleceğe yönelik hazırlanmalıdır.

Sonuç olarak, ailenin maddi ve manevi birikiminin kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkıda bulunan aile anayasasının hazırlanma ve uygulanma sürecinde sistemli ve planlı bir yol izlenmelidir. İyi hazırlanmış bir aile anayasası, sürdürülebilirlik konusunda işletmenin kırılganlığını ortadan kaldıracaktır.

REFERANSLAR

- Akın, M. Ş. (2023), Aile şirketlerinin kurumsallaşmasında dışsal yöntemler: AFM ve MARS sinemalarının dönüşüm vakası. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(1): 1-21.
- Arıciöğlü, M. A., Gökce, Ş. ve Erdiren Çelebi, M. (2017). Aile işletmelerinin sorunları ve çözümlerine akademik yaklaşım: Lisansüstü tezler bağlamında bir inceleme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 59-72.
- Arteaga, R. ve Menéndez-Requejo, S. (2017). Family constitution and business performance: Moderating factors. *Family Business Review*, 30(4), 320-338.
- Botero, I.C., Gomez Betancourt, G., Betancourt Ramirez, J.B. ve Lopez Vergara, M.P. (2015). Family protocols as governance tools: Understanding why and how family protocols are important in family firms. *Journal of Family Business Management*, 5(2), 218-237.
- Brenes, E.R., Madrigal, K. ve Requena, B. (2011). Corporate governance and family business performance. *Journal of Business Research*, 64(3), 280-285.
- Büte, M. ve Tekarslan, E. (2010). Nepotizm'in çalışanlar üzerine etkileri: Aile işletmelerine yönelik bir saha araştırması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1-21.
- Dirin, F. ve Tutan, M. (2015). Ekonomik krizlerin ardından büyük aile işletmesi anayasası: İzmir ili merkezli üç aile işletmesi örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(38), 6478-6487.
- EY (2023). <https://familybusinessindex.com/#index> adresinden 10 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- FBI (2023). https://www.ey.com/en_gl/family-enterprise/family-business-index adresinden 10 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- Kamanlı, A.İ., Karaaslan E. (2022). Kurumsallaşmanın aile şirketlerinin sürdürülebilirliğine etkisi üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 301-324.
- Karabacak, H. ve Alp, A. (2021). Aile işletmeleri için bir çatışma yönetim aracı: Aile anayasası. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3), 425-440.
- Selimoğlu, S.K. ve Çalışkan, A.Ö. (2018). Başarılı ve uzun ömürlü aile şirketlerinin yol haritası: Aile anayasası. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 17(53), 39-54.

- Özkaya, M.O. ve Şengül, C.M. (2006). Aile şirketlerinde kurumsallaşma ve ikinci kuşağın “kurumsallaşma” konusuna bakış açısı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 109-126.
- Selvi, Y., Şener, T., Demir, S. ve Çiftçi, H.N. (2022). Aile anayasasına 5n1k yaklaşımı: “Şener Oto Yedek Parça Sanayi ve Ticaret AŞ” Örnek olay incelemesi. *İktisat İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 1-17.
- Taşkın, T. (2023). Aile şirketlerinin sürdürülebilirliğinin kurumsallaşma ve aile anayasası çerçevesinde incelenmesi. *İzmir Yönetim Dergisi*, 4(1), 1-19.

Bölüm 36

YENİLİKÇİ İNSAN SERMAYESİ¹

Cemile ŞAHİN²
Özlem BALABAN³

GİRİŞ

Bilişim teknolojileri ve bilgi ekonomisine dayalı günümüz iş dünyasında bilgiyi işleyen ve işlevselleştiren bireyler ve buna bağlı oluşan işgücü önem kazanmaktadır. Bu bireyleri R. Reich (1991) “sembolik analitikler”, P. F. Drucker (1993) “bilgi işçileri”, A. Toffler (1985) “kognitariat”, Manuel Castells (1997) ise “enformasyon çalışanları” olarak adlandırmaktadır (Garafiyev, 2012 a: 5). Bu bağlamda toplumda sadece niceliksel değişimler değil niteliksel değişimler de gerçekleşmektedir. Peter Drucker’a göre bilgi toplumunda bilgi sahibi olmanın yanı sıra karar verme sürecinde bilgiyi kullanabilen çalışanlar önem kazanmaktadır. Bilgi yönetimi denildiğinde, eğitim ve bilgiyi toplumun üretim gücüne, yani ekonominin gerçek sermayesine dönüştürmek anlaşılmaktadır. Bu sürecin itici gücünü yaratıcılık ve yenilikçilik oluşturmaktadır. Yenilikçi faaliyetler, iş süreçlerinin önemli bir unsurunu oluşturur. Çalışanların iş süreçlerini yürütmesini sağlayan bilgi, yetenek ve iş tecrübesi “insan sermayesi” kavramı ile ifade edilmektedir. Fakat bilgi işçisinin yenilikçi faaliyetlerini gerçekleştirmesi için özel yenilikçi insan sermayesine ihtiyacı vardır. Yenilikçi insan sermayesi kavramı birbirinden bağımsız olarak S. İ. Agabekov (2001), S. Yao (2001) ve H. McGuirk, H. Lenihan ve M. Hart (2013) tarafından ileri sürülmüştür. Bu çalışmada insan sermayesi kavramından, bilgi, bilişim, inovasyon gibi özellikleri ile farklılaşan ve yüksek vasıflı işgücüne dikkat çeken yenilikçi insan sermayesi kavramı ele alınacaktır.

İnsan Sermayesi Kuramının Oluşumu

Bağımsız bir kuram olarak insan sermayesi 20. YY. ikinci yarısında oluşmakla birlikte fikrinin oluşması kendi tarihi geleneğe sahiptir. Kuramın kökleri W. Petty, A. Smith, J. S. Mill ve K. Marx çalışmalarına uzanmaktadır.

¹ Bu çalışma Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (SAÜ, BAP, Proje Numarası: 2018-2-9-205) tarafından desteklenmiştir.

² Dr., dzhemilya.cd@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3867-3249

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Bölümü, adiguzel@sakarya.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6830-5052

W. Petty çalışanların niteliklerden ve değerlerinden söz eden ilk iktisatçıdır (Erkuş, 2006). “İnsanın değeri” ile ilgili düşüncelerin derinleşmesi A. Smith’in çalışmalarında yer bulmaktadır. Smith ekonomik düşünce sistemine insan yeteneklerini ölçme sorununu tanımlamaktadır. Kendisi bireysel yetenekleri öz sermayeye bağlamakta ve emeğin ölçümünde ustanın yeteneği, eğitim harcamaları, çeviklik, insan yeteneklerine saygı ve güven gibi etkenlerin emeğin değerini yükselttiğini öne sürmektedir. Böylece Smith bir bütün olarak üretim ilişkileri, öz sermayenin temel bileşeni olan insan yeteneklerine ve yapılmış işlerin niteliklerinin maliyetine ayırmaktadır (Smith, 2021).

Mill’in çalışmalarında insan sermayesi fenomenin oluşumunda eğitim dâhil olmak üzere zihinsel faktörün rolü ve yeri ile ilgili fikirleri oluşmaktadır. İnsanın her çabası kısmen zihinsel, kısmen fiziksel elementlerden oluşmakta ve onun çıktısında bazı dış elementler yer almaktadır. Verimliliği artıran üretim faktörlerini inceleyen Mill işgörenlerin bilgilerini birinci sıraya yerleştirmektedir. Burada üretimdeki verimlilik işgörenin sahip olduğu teknik bilgiyle sınırlıdır. İşgörenin bilgisi arttıkça harcadığı aynı çabayla üretim hacmi de artmaktadır. Bu bağlamda toplumun eğitim seviyesi arttıkça toplumsal zenginlik de artmaktadır. Bu yüzden Mill’e göre milli eğitim siyasetçilerin dikkatini hak etmektedir. Ayrıca işgörenlerin zihinsel gelişimi olduğu kadar sahip oldukları ahlaki değerler de işin verimliliğini ve kalitesini olumlu etkilemektedir. Düşünür İS’nin ailede oluşumu üzerinde bu yönde toplumsal harcamaların gerekliliği fikrine önem vermektedir (Mill, 2009).

Klasik iktisat düşüncesinin devamını Marx’ın “Kapital” eserinde yer bulmaktadır. Marx “Kapital”inde çoğunlukla emek elementlerinin diyalektik analiz sorunları üzerine yoğunlaşmaktadır. İnsan sermayesi yerine ise üretim sürecine, ekonomik ilişkilerine ve üretim sürecinin maliyetine önem vermektedir. Ayrıca diğer klasik iktisatçıların çalışmalarında olduğu gibi Marx’ın çalışmalarında işgörenlerin kişisel niteliklerine yer verilmemiştir. Marx’ın İS ile ilgili düşüncelerinin dolaylı olduğunu ve yerini sadece emek gücünün yenilenmesi için gerekli harcamalarının yapılmasında yerini bulduğunu söyleyebiliriz. Harcamalardan söz edilirken işgörenlerin eğitimi kastedilmektedir. Marx’a göre iş gücünün yenilenmesi için gerekli harcamalar yapılmaksızın üretim süreci gerçekleştirilemez (Gruzkov ve Gruzkov, 2010: 55 – 61; Marx, 1967;). McConell ve Brue’a göre belirli bir kuruluşun verimliliğini artırmayı amaçlayan harcamalar, yatırım olarak düşünülebilir, zira cari harcamalar veya maliyetler ilerde artan gelir akışıyla telafi edileceği beklentisi ile yapılır (McConell ve Brue, 1992).

Politik iktisadın klasikleri modern insan sermayesi çalışmalarındaki temel yaklaşım ve ilkeleri belirleyen fikri oluşturmuştur. Bunlar: insanın değeri, milli

servetin parçasıdır; çalışan insan teknolojik sürecin parçası ve devamıdır; bilgi ve yaratıcılık ekonomik değere sahiptir; teknolojik gelişmenin büyümesi ile eğitimin, entelektüel ve bilimsel çalışmaların öne çıkmasıdır. İnsan sermayesi ilgili düşünceler neoklasik ekonomi döneminde genişlemekte ve derinleşmektedir.

İnsan Sermayesi

Geçen yüzyılda sermaye anlayışının değişmesi sonucunda iktisatçılar tarafından önemsenen gelişmelerin genellikle insan sermayesine bağlı olduğu gerçeği benimsenmiştir (Piketty, 2014: 45). Nitekim maddi sermayenin oluşumunu sağlayan, değer katarak girişimcilere kâr getiren, ülkenin milli zenginliğini oluşturan insan sermayesidir.

İnsan sermayesi kavramının tanımı ve içeri ile ilgili çeşitli çalışmalar mevcuttur. İnsan sermayesi kavramına ilişkin yapılmış tanımlamalarını niteliklerine göre üç grupta toplanabilir. Birinci grup insan sermayesini, bireyinin mal ve hizmet üretim süreçlerinde kullanılan yetenek ve niteliklerinin toplamı olarak tanımlayanları içerir. Yani, yatırımlar sonucunda oluşan ve bireyin biriktirdiği, çalışma hayatında amaca uygun olarak kullanılan, üretkenliğine ve kazancına katkıda bulunan belirli bir sağlık, bilgi, beceri, yetenek, motivasyon stokudur (Dobrynin, Dyatlov ve Tsyrenova, 1999). İkinci gruptaki araştırmacılar insan sermayesini tanımlarken Becker'in fikrini baz almakta ve yatırımların önemini vurgulamaktadır. İnsan sermayesi, bireylerin yeteneklerine, okul eğitime, mesleki eğitime ve sağlık harcamalarına yapılan yatırımların neticesinde oluşmaktadır (Becker, 1993). Sağlık, eğitim, iş arama, bilgi edinme, göç ve mesleki eğitim harcamaları birey veya toplum tarafından yapıldığına bakmaksızın, tüketimden ziyade yatırım olarak değerlendirilmektedir (Blaug, 1992). İnsan sermayesi, toplumsal üretim alanında amaca uygun olarak kullanılan ve üretimin artmasını sağlayan yatırımların sonucunda oluşan ve birey tarafından biriktirilen sağlık, bilgi, beceri, yetenek ve motivasyonun stokudur. Nihayetinde bireyin geliri artışı göstermektedir (Dyatlov, 1994). Üçüncü gruptaki araştırmacılar insan sermayesini daha geniş bir açıdan yorumlamaktadır. İnsan sermayesi, üretim sürecinin sonucuna dolaylı etki edebilecek kişisel niteliklerini, dünya görüşlerini ve değerlerini kapsamaktadır (Soboleva, 2009). Abalkina ve meslektaşları, insan sermayesini, doğuştan gelen yeteneklerin, genel ve özel eğitimin, edinilen mesleki deneyimin, yaratıcı potansiyelin, ahlaki, zihinsel ve fiziksel sağlığın, gelir elde etme fırsatının sağladığı faaliyet nedenlerinin toplamı olarak görüyor (Aslanov, 2011).

İnsan sermayesi, çok boyutlu bir olgu olarak heterojen ve bu kavramın farklı yönlerini karakterize eden nispeten yalıtılmış unsurların tanımlanabildiği

karmaşık bir içyapıya sahiptir. Genel olarak, modern yorumunda insan sermayesi teorisi, insan kaynaklarının niteliksel iyileştirme sürecini araştırmakta; bireyi hem bir sermaye yatırım objesi hem de bir ekonomik faaliyet objesi olarak doğrulamakta ve tanımaktadır.

İnsan sermayesinin temel tipolojik özellikler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Aslanov, 2011):

1. *Bir bireyde vücut bulan ve bireyin ayrılmaz kişisel mülkü olan insan sermayesi (Piketty, 2014), modern toplumun temel değeridir ve ülkenin veya bölgenin sürdürülebilir ekonomik büyümesinde temel belirleyici ve tükenmez bir faktördür.*

2. *İnsan sermayenin oluşum süreci çok karmaşıktır, çünkü hem yeniden üretilebilir sermayenin (insanların sağlığı ve bilgisi, maddi ve manevi kaynaklara yatırımın sonucudur) hem de doğal sermayenin (yeniden üretim süreci doğa kanunlarına göre hareket eder) özelliklerini birleştirir ve bütünleştirir.*

3. *İnsan sermayesinin oluşumunda bireyin kendisinden ve bir bütün olarak toplumdaki önemli finansal ve diğer maliyetler gerekmektedir. Bununla birlikte insan sermayesine yapılan yatırımların boyutunu tahmin etmek oldukça zordur. Değeri doğrudan hesaplanabilen fiziksel sermayenin aksine, insan sermayesi dolaylı olarak gelecekteki gelirin değeriyle değerlendirilir. İnsan sermayesinin kesin miktarını belirlemek ve tahmin etmek de aynı derecede zordur.*

4. *Her sermaye türü gibi insan sermayesinin de birikme vasfı vardır. Sermayenin değerinde, hacminde ve kalitesinde bir artış, bir bireyin belirli beceri, deneyim ve yetenekleri kazanmasıyla gerçekleşir.*

5. *İnsan sermayesine yapılan yatırımın yüksek getirisi olacaktır. Gelecekte insana, yani insan sermayesine yapılan yatırımlar, sahibine daha yüksek gelir getireceği beklenmektedir. Yatırımlar toplum için daha uzun süreli ve bütünleyici bir ekonomik ve sosyal etki sağlamaktadır.*

6. *İnsan sermayesine yapılan yatırımların uzun vadeli. Örneğin, eğitim sermayesine yapılan yatırımlar yaklaşık 18-25 yıl süreyle yapılırken, sağlık sermayesine yapılan yatırımlar genellikle kişinin tüm yaşamı boyunca yapılır (Gayzatullin ve Nesterova, 2021).*

7. *Likidite açısından bakıldığında insan sermaye fiziksel sermayeden farklıdır. İnsan sermayesi, taşıyıcısı olan yaşayan bir insan kişiliğinden ayrılmayacağı için devredilemez. İnsan sermayenin sahibi bireyin kendisidir (Smirnov, 2005).*

8. *Bir kişinin elde ettiği doğrudan gelir, yatırım kaynağına bakılmaksızın kendisi tarafından bağımsız olarak kontrol edilir.*

9. *İnsan sermayenin harcanmasının işleyişi ve yönü kişinin kararına, kendi iradesine bağlıdır. Bir kişinin bireysel çıkarları, tercihleri, maddi ve manevi çıkarları, dünya görüşü ve genel kültür düzeyi insan sermayesinin kullanımından elde edilen getiri derecesini belirler.*

10. *Piyasa mekanizmaları tek başına ekonomi için insana en uygun yatırım düzeyini sağlayamaz. Bu nedenle, insan sermayesine yapılan yatırımlarına devletin katılımı hayati önem taşımaktadır.*

11. *İnsan sermayesi fiziksel ve ahlaki aşınma ve yıpranmaya maruz kalır. Bireyin bilgisi geçerliliğini yitirir, yani insan sermayesinin ekonomik değeri varoluş sürecinde değişir, insan sermayesi sürekli olarak değer kaybeder. Bir kişinin çalışma hayatının sonunda, belirli bir bilgi ve sağlık düzeyi korunduğu için insan sermayenin tamamen yıpranmasından söz edilemez (Matersheva ve Chekmarev, 2012).*

12. *İnsan sermaye birikimi açısından sağlığın ekonomik değeri ve önemi koşulsuzdur.*

İnsan sermaye, hümanist bir ekonominin en önemli bileşenidir; ulusal rekabet gücünü niteliksel olarak yeni bir düzeye çıkarmak isteyen sosyal yönelimli bir devletin ekonomi politikasının temel bir aracıdır. Bir kişinin biriktirdiği bilgi, deneyim ve sürdürülebilir sağlık, sosyal emeğin verimliliğini artırmasına olanak tanır. Ulusal ölçekte, insan sermayesi kaynaklarının maksimum kullanımı, sosyo-ekonomik modernizasyon olanaklarını genişletir.

Yenilikçi İnsan Sermayesi

Yenilikçilik, ekonomik büyümede stratejik bir etken haline gelmiştir, sosyal üretimin yapısı üzerinde ilerici bir etkiye sahiptir, toplumun ekonomik düzeni değiştirir. Yenilikçi süreçlerin gelişim düzeyi, ulusal ekonominin ve güvenliğin rekabet gücünü belirler. Buna karşılık, modern toplumun bilimsel ve teknik temellerinin dinamik gelişimi ve hızlı yenilenmesi süreçleri, toplumsal yeniden üretim sürecinde insanın ve insan sermayesinin yeri ve rolünde bir değişikliğe yol açmaktadır (Korneva, 2006).

Toplumun değişen profili yenilikçi bireyin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. İnsan sermayesinin eğitim, sağlık, sosyo-ekonomik koşullar, zekâ ve hareketlilik gibi belirli unsurları ve özellikleri, yenilikçi bir bireyin oluşum ve gelişim süreci üzerinde etkilidir (Gayzatullin ve Nesterova, 2021):

- Eğitim, etkin bir şekilde kullanıldığında verimliliği artıran ve gelir akışı sağlayan bilgi, yeterlilik, mesleki beceri ve yetenekler bütünüdür.
- Sağlık, bir kişinin aktif çalışma süresini uzatan fiziksel güç, dayanıklılık, verimlilik ve hastalıklara karşı bağışıklık gibi bir dizi nitelikleri içermektedir.

- Sosyo-ekonomik koşullar, özgür ve rasyonel bir bireyin kendi çıkarlarını elde etmek için ürettiği kamu malı.

- Zekâ, yenilikçi bireylerin oluşumunda doğrudan etkisi olan insan sermayesinin bir unsurudur. Toplumun entelektüel sermayesinin yalnızca eğitim sisteminin etkisi altında değil, aynı zamanda örneğin halk ve ücretsiz kütüphaneler enstitüsü gibi bir dizi sosyo-ekonomik kurumun etkisi altında da oluştuğuna dikkat edilmelidir.

- Hareketlilik, hızla değişen bir ortama hızla uyum sağlama yeteneği, gerekli faaliyet biçimlerini bulma ve endüstrilerin ekonomik faaliyetlerine ilişkin bilgileri etkin bir şekilde kullanma becerisidir. Hareketlilik, yenilikçi insanların en olumlu şekilde gelişebileceği modern bir bilgi ekonomisinin oluşması için gerekli bir koşuldur.

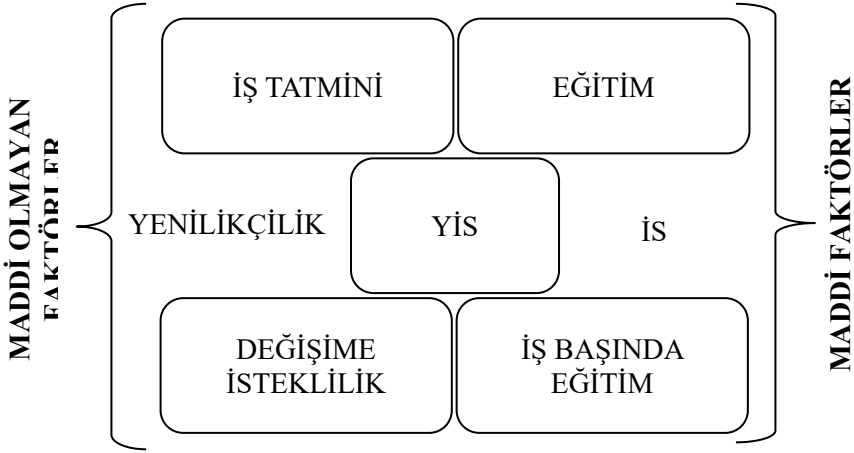
Yenilikçi bir birey, öncelikle yaratıcılık, yenilikçilik, dayanıklılık ve sürekli eğitim arzusu olmak üzere bir dizi işlevi yerine getirir (Zhang, 2023). Bu durumda yaratıcılık, sadece yeni bir şey üretme ve etraftaki dünyayı zihninde yeniden üretme yeteneği değil, aynı zamanda onu standart olmayan bir şekilde anlama, bilgi üretmeyi imkân veren gizli sorunları ve fırsatları görme yeteneğini temsil etmekte, belirsizlik koşullarında etkili kararlar almayı, öğrenmeyi ve değiştirmeyi de içermektedir (Gayzatullin ve Nesterova, 2021). Ayrıca yenilikçilik; ender olma, yaratıcılık, ticari değere dönüşebilme ve proaktif olma gibi özellikleri dikkat çekmektedir (De Jong ve Wenckers, 2008). Yenilikçi bir birey verimli iş fikirleri geliştirme, risk alma becerilerini yansıtan bir dizi girişimci, kurumsal yetenek ve niteliğe sahiptir. Bu yeteneklerin niteliği ve düzeyi büyük ölçüde belirli bir kişinin gelişmiş doğal yetenekleri, alınan eğitim düzeyi ve çalışma motivasyonu tarafından belirlenir (Gayzatullin ve Nesterova, 2021). Bu bağlamda yenilikçi bireyin sahip olduğu yenilikçi insan sermayesinin, sürekli eğitimi, yaratıcılığını, girişimcilik niteliklerini içerdiği ileri sürülebilir.

Zamanla birlikte yenilikçilik, gelişmenin birincil itici gücüdür ve insan sermayesi, yenilikçi yeteneğinin taşıyıcısıdır. Yenilikçi insan sermayesi yeni fikir, teknolojilerin ve yeniliklerin kaynağı olması nedeniyle bunların algılanmasını, çoğaltılmasını ve dağıtılmasını sağlayan ve kolaylaştıran önemli bir olgudur (Aslanov, 2011). Ayrıca yenilikçi insan sermayesi, yeterlilikler, tutum, yetenek, teknik bilgi, örtülü bilgi ve kişisel ağ gibi organizasyonun yeri doldurulamaz kaynaklarına ilişkin faktörleri de bünyesinde barındırmaktadır (Vashishtha, Vashishtha ve Sharma, 2012). Bu anlamda yenilikçi insan sermayesi, organizasyonda değerleri ve benzersizliği olan insan kaynaklarını içermektedir. Bu noktadan itibaren yenilikçi insan sermayesi, organizasyon içinde yenilikçiliği ve ilerlemeyi teşvik eden önemli bir unsurdur (Halim, Ahmad ve Hanifah, 2014).

İlgili yazında yenilikçi insan sermayesine yönelik yapılmış teorik çalışmalar cüzdür. Buna karşılık giderek artan ampirik çalışmalar mevcuttur. Yenilikçi insan sermayesi kaynağını insan sermayesinin heterojen yapısından almaktadır (Chen ve Yao, 2004). Bu anlamda yenilikçi insan sermayesi insan sermayesinin birçok özelliğini barındırmaktadır. Yazında yenilikçi insan sermayesi toplum, endüstriyel ve bireysel olarak incelenmektedir. Örneğin, yenilikçi insan sermayesi kavramını ilk ortaya atan Agabekov onu makro düzeyde, yani toplum açısından betimlemektedir. Araştırmacıya göre “yenilikçi insan sermayesi, teknik ve doğa bilimleri, pazarlama ve yönetim teknolojileri alanında uzmanlaşmış, girişimcilik yetenekleri olan insanları kapsamaktadır. YİS çekirdeğini, yeni bir ürün ortaya çıkarmak için sertifikalı bilgiye ve onu tüketiciye ulaştıracak teknolojiye sahip bireyler oluşturmaktadır” (Agabekov, 2001: 136; Agabekov, 2003: 21). Agabekov ile aynı yıl kavramı betimleme girişiminde bulunun Çin meslektaşı Yao’dur. (Lin vd., 2021; Yao, 2001). Araştırmacı, insan sermayesini marjinal fayda bağlamında iki grupta toplanmaktadır. İnsan sermayesi belirli bir sürede marjinal faydayı artırırsa kendine özgü insan sermayesi olarak betimlenir; marjinal faydayı artırmazsa genel insan sermayesi olarak tanımlanır (Ding, 2001; Yang, 2008 aktaran Lin vd., 2021). Marjinal getiri teorisine göre, yenilikçi insan sermayesi ile bireye özgü (bireysel) insan sermayesi eşdeğerdir (Chen ve Yao, 2004). Değir bir tanım Garafiyev tarafından yapılmaktadır. Garafiyev, yenilikçi insan sermayesi kavramını Becker’in insan sermayesi teorisi kapsamında incelemekte ve olguyu endüstriye özel insan sermayesi olarak tasvir etmektedir. Araştırmacı yenilikçi insan sermayesini bir işletmeye özel insan sermayesi olarak dar bir biçimde almamakta, zira bir işletmede geçerli olan yenilikçi bilginin çoğunlukla başka işletmeler için yenilikçilik değerini taşımakta; bununla birlikte yenilikçi insan sermayesini genel insan sermayesi gibi geniş bir biçimde de değerlendirmemekte, zira yeniliklerin nitelendirilmesi hep belirli bir endüstriyel özgüllüğü kapsamaktadır. Bu bağlamda yenilikçi insan sermayesi “işletme faaliyetlerinde yeni üretim süreçleri, yeni pazarlama teknikleri ve yeni örgütsel yöntemleri geliştirip kullanmak için gerekli olan yeni ürün veya hizmet piyasaya sunmasını destekleyen ve belirli sektörde çalışmaktan gelir sağlayan profesyonel bilgi ve becerileridir” (Garafiyev, 2012 a; 2012 b). Clark ve arkadaşları yenilikçi insan sermayesini sosyal kıtlıkla yenilik yapma yeteneği, yani piyasanın dengesini bozma ve onu yeniden dengeye getirme yeteneği olarak tanımlıyor ve karakterize ediyor (Yang ve Chen, 2022). Cherevichko (2015), yenilikçi insan sermayesinin şekillenmesinde yenilikçi hareketliliğin öneminin altını çizmektedir. Burada klasik olarak “beyin göçü” sürecinin nitelik değiştiği ve “zihinlerin zenginleşmesini” tetikleyen “zihinlerin dolaşımı” sürecine dönüştüğü

betimlenmektedir (Cherednikov, 2013: 68). Bu süreçlerin gerçekleşmesi, profesyonellere duyulan talebin var olmasını arz etmektedir.

McGuirk ve meslektaşları yenilikçi insan sermaye olgunu yeni bir konsept olarak ve incelemiş ve yenilikçi insan sermayesi farklı yapısal içerik bağlamında tanımlamıştır. (Lenihan ve McGuirk, 2014; McGuirk ve Lenihan, 2013; McGuirk, Lenihan ve Hart, 2015). Araştırmacıların yenilikçi insan sermayesine ilişkin kavramsal içeriğin Şekil 1’de sunulmuştur. McGuirk ve arkadaşlarının geliştirdikleri konsept yenilikçi insan sermayesinin içeriği ve ölçümü bağlamında bir düşünce geliştirmiştir.

Şekil 1: Yenilikçi İnsan Sermayesi Kavramının Unsurları

Kaynak: Lenihan, H. and McGuirk, H. (2014). Measuring and Estimating the Impact of Innovative Human Capital on Firm Performance: is there a role for public policy?, the Regional Studies Association (RSA) European Conference, Izmir.

Araştırmacılar önceki çalışmalardan farklı olarak yenilikçi insan sermayesi kapsamında soyut maddi olmayan öğelerin önemini vurgulamaktadır. Önceki araştırmalarda insan sermayesi kuramındaki “geleneği” sürdürerek yenilikçi insan sermayesi tanımlarken ve ölçerken yalnızca somut yönlerini değerlendirilmektedir. İnsan sermayesinin ölçülmesinde soyut varlıkların göz ardı edilmesi durumu yenilikçi insan sermayesi açısından da geçerliliği sürdürmektedir (Coronado vd., 2008).

McGuirk ve arkadaşları yenilikçi insan sermayesinin maddi olan ve maddi olmaya toplam dört boyuttan oluştuğunu ileri sürmektedirler. Bununla birlikte maddi etkenini oluşturan eğitim ve işbaşı eğitim boyutlarının yenilikçi insan

sermayesinin insan sermayesi yönünü; iş tatmini ve değişime istekli olma boyutlarının da maddi olmayan nitelikli yenilikçilik yönünü tanımlamaktadır (Lenihan ve McGuirk, 2014). Bu boyutları ile yenilikçi insan sermayesi örgütüm en önemli kaynağı olan insanın kendi içinde psiko-sosyal tatmine ulaşabilirliğini, örgüte bağlılığını ve işe olan isteklerini artıracaktır (Okutan ve Akbaş, 2019: 18).

Kaynağa dayalı yaklaşıma göre, örgütsel performans ayrımlarını maddi kaynaklarla birlikte maddi olmayan kaynak ve yetkinliklerle betimlenebilmektedir. Mesleki dair etkenlerin, her bireyin yaşamında önemlilik arz etmekte ve yaşam mutluluğuna dolaysız olarak tesir etmektedir (Binder ve Coad, 2013). Bilindiği gibi iş tatmini konusu örgütsel davranışta yoğun bir şekilde çalışılmış bir konudur. İş tatmini boyutu da önemli rol üstlenmektedir. Yani iş tatmini yüksek düzeyde olması değişime istekli olma boyutunu etkilemekte ve yönlendirmektedir. İş tatmini düzeyi değişime istekli boyutunun düzeyini etkileyerek yenilikçi insan sermayesinin yenilikçilik düzeyini pozitif yönde etkilemektedir (Shipton vd., 2006).

Değişim vazgeçilmez bir gerçektir ve çağımızın en temel itici gücü olan değişim (Okutan vd., 2012: 172) yenilikçilikteki en değerli unsurdur (Audretsch, 2004). Yenilikçi insan sermayesinin oluşumunda etkili olan soyut bir tesirdir. Bu bağlamda Hurt vd., (1977) bireysel yenilikçiliği, bireylerin değişimi istemeleriyle tanımlamıştır.

Sonuç olarak yenilikçi insan sermayesinin komplike bir kavram olması teorik açıklamaların gelişimini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte yenilikçi insan sermayesi olgusunun oldukça yeni olması sebebiyle ilerde daha derin çalışmaların gerçekleşeceği beklenmektedir.

Yenilikçi İnsan Sermayesinin Niteliksel Özellikleri ve Kapsamı

Yenilikçi insan sermayesinin, piyasayı dengesizlikten dengeye hızlandırmak için gerekli bir koşul olan piyasa değişim hızını tetiklediğine inanılmaktadır (McDonald, 2018). Yenilikçi insan sermayesinin bu yeteneğe sahip olmasının nedeni, yenilikçi insan sermayesinin aslında sınırlı bir piyasa kaynağının olmasıdır. Yenilikçi insan sermayesi güçlü üretken özelliklere sahiptir. Yenilik perspektifinden bakıldığında, yenilikçi insan sermayesi girişimci özellikler, araştırma ve geliştirme özellikleri, yönetim özellikleri ve beceri özellikleri olarak dört gruba ayrılabilir. Her özellik türünün tanımı farklıdır. Girişimcilik özellikleri temel olarak faaliyetlerde girişimcilerin insan sermayesinin önemli bir rolünün olduğunu ifade etmekte, çünkü onlar iyi bir yenilik anlayışına, risk ruhu ve fırsatları yakalama yeteneğine sahiptir (Agabekov, 2001). Araştırma ve geliştirme özellikleri temel olarak iyi eğitim almış, daha yüksek kişisel yetenek ve bilgiye sahip, belirli yenilikçi araştırma yeteneklerine sahip ve araştırma ve

geliştirmeye ilgilenen kişileri ifade etmektedir. Toplulukta ağırlıklı olarak bilim alanındaki araştırmacılar, mühendisler ve profesörler gibi özel grupları kapsamaktadır. Yönetmel özellikler, mükemmel kurumsal yönetim düzeyine ve iletişim becerilerine sahip bireyleri ifade etmektedir. Bu personel genellikle işletmelerin, kamu kurumlarının veya idari birimlerin ilgili personeldir. Teknik özellikler, birçok kıdemli teknisyen ve kıdemli mühendis gibi, mesleki düzeyde ve zengin teorik bilgiye sahip, kendi yetenekleriyle potansiyeli geliştirebilen ve değerlendirebilen teknik personeli kapsamaktadır. Dünya ekonomisinin genel gelişimi ve piyasadaki şiddetli rekabet nedeniyle, kısa vadeli hükümet davranışlarının ve kurumsal stratejilerin hiçbir etkisi yoktur. İşletmeler ve kurumlar ancak sürekli yenilikçiliği sürdürerek, yenilikçi yeteneklerin yetiştirilmesini sürekli artırarak, işletme ve kurumların yenilikçilik yumuşak gücünü artırarak küresel rekabet ortamında yenilmez olabilirler (Xu ve Li, 2019).

Yenilikçi insan sermayesinin içeriği ve niteliği yenilikçi insan sermayesinin incelendiği düzeye göre değişiklik gösterecektir. Toplumsal, endüstriyel, örgütsel ve bireysel düzeylere göre yenilikçi insan sermayesi tanımı, içeri ve özellikleri farklılaşacaktır. Bu anlamda yenilikçi insan sermayesinin insan sermayesi kuramı ile örtüşecektir.

Yenilikçi İnsan Sermayesi İle İlgili Yapılmış Araştırmalar

Yenilikçi insan sermayesi anlayışı oldukça yenidir, bununla birlikte çok sayıda ampirik çalışmaya rastlanmak mümkündür. Bunların büyük çoğunluğu Çin araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Üniversiteden mezunu olmak, yani profesyonel eğitim yenilikçi insan sermayesini önemli unsurunu oluşturmaktadır. Xia Pan ve arkadaşları (Peng, 2019) yükseköğrenimi ölçmek için üniversiteden mezun bireylerin sayısını kullandı ve üniversite mezunlarının toplam sayısının il bazında yenilik düzeyini düşürdüğünü, fakat seçkin yükseköğretim kurumlarından mezunların Çin'de il ve işletme düzeyinde yeniliği artırdığını tespit etmiştir. Peng ampirik araştırmaları derinleştirerek yüksek lisans derecesine sahip mezunların radikal yenilikçilik getirebileceğini ve lisans derecesine sahip mezunların işletme için ileri düzeyde yenilikçiliği oluşturabileceği bulunmuştur (Zhu ve Li, 2007). Endüstriyel anlamda, Xia Pan ve meslektaşları (Peng, 2019), en seçkin üniversitelerden mezun olanları ile özel sektör işletmelerin yenilikçiliği arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu, seçkin üniversitelerden mezun olanlar ile kamu ve yabancı sermayeli işletmelerin yenilikçiliği arasında ise güçlü ilişki saptanmıştır. Ancak, ileri teknoloji endüstrilerinde bu olumlu ilişki daha da belirginleşmektedir.

Zhu ve Li Çin'deki Guangdong eyaletinin verilerine dayanarak teknolojik yenilikçi insan sermayesinin imalat sanayinin rekabet edilebilirliği üzerindeki

etkisini ampirik olarak irdelenmiş ve teknolojik yenilikçi insan sermayesinin endüstriyel yenilikçiliği bağlamında önemli bir rol oynadığını belirlemiştir (Liu, 2016). Bunun yanı sıra, kimi araştırmacılar yenilikçi insan sermayesinin Çin'deki ilaç üretimi, e-ticaret ve yüksek teknoloji endüstrileri üzerindeki etkisini araştırarak gelir sağlama açısından yenilikçi insan sermayesinin bu sektörler üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu tespit edilmiştir (Jing ve Liu, 2013; Liu, 2016; Zhang, 2003). Makro seviyede, üniversite mezunu sayısı ile ölçülen yenilikçi insan sermayesinin katkısı kademeli olarak artırdığı ve diğer insan sermayesi tiplerinin Çin ekonomik büyümesine katkıyı kademeli olarak azalttığı yönünde yeni bir eğilim vardır (Hu ve Liu, 2004). Yenilikçi insan sermayesinin Çin'in ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi, temel insan sermayesinin etkisinden birkaç kat daha fazladır (Zhang vd., 2010). Yenilikçi insan sermayesinin üretimde giderek daha önemli bir yer edinmektedir (Xie ve Huang, 2009).

Yazında örgüt kültürü ve yenilikçi insan sermayesi arasındaki ilişkiyi incelemeye ilişki çalışmaları da yer almaktadır. Örgütler için çok daha değerli bir varlık haline gelen çalışanların işe ve örgüte yönelik algıları ve kendilerini örgütte nasıl hissettikleri her geçen gün önem kazanmaktadır (Taşcıoğlu, 2023). Bununla birlikte yaratıcı özelliklere sahip insanların farklı ve karmaşık görünen problemlere güçlü, değerli ve fark oluşturacak çözüm yolları bulabildiği bilinmektedir (Mumford, 2000). Bahsedilen bu ortamın sağlanabilmesi yenilikçi insan sermayesine bağlıdır ve pozitif örgüt kültürünü ifade eden ortam özellikleriyle YİS arasında yakın ilişki bulunmaktadır (Ehtesham vd., 2011). Yaratıcı kişilik özelliklerine sahip bireyler yeni yollar ve yöntemler denemeye istekli olacaktırlar. Pozitif örgüt kültürünün yenilikçi insan sermayesine olumlu etkilerinin olması, uygun kültürel ortamın yaratıcılık, yenilikçilik, farklılık ve mükemmel fikirlerin ortaya çıkabilmesi için bir ön şart olmasının doğal sonucudur (Lai, 2002).

Örgütler insan sermayesini, yetenekli adayları işletmeye çekerek, geliştirerek ve elde tutarak oluştururlar (Boxall, 1996). İnsan kaynaklarını insan sermayesine dönüştüren faktör, insan kaynaklarının rekabetçi olmayı sağlayan; değer katan, ender bulunur ve taklit edilemez özellikleridir. İS kavramının kabulü; değer, yaratıcılık, yenilikçilik ve proaktiflik gibi bazı özellikleri de kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda işletmelerin yenilik kapasitesinin önemli bir ayağını YİS oluşturmaktadır. Yeniliklerde uygun ortam özellikleri kadar bireysel bilgi ve uzmanlık bir başka ifadeyle YİS önem kazanmaktadır (Anand vd., 2007). Her ne kadar bilgi yenilikçilikte önemli bir girdi olsa bile, yeniliklerin ortaya çıkması için insan faktörünün olması da elzemdir.

İlgili yazında çok sayıda ampirik çalışma yer almaktadır. Bununla birlikte yenilikçi insan sermayesine ilişkin gerek teorik kapsam gerek ölçüm teknikleri

yeterli değildir. Bunun yanı sıra Çin akademik çalışmalarında yenilikçi insan sermayesi konusunun yoğun olarak araştırıldığı görülmektedir. Fakat çalışmaların genel olarak Çince yapıldığı için yenilikçi insan sermayesi konusuna gerek teorik gerek ampirik fayda oluşturmamaktadır.

Yenilikçi İnsan Sermayesinin Ölçülmesi

Literatürde insan sermayesinin ölçümüne ilişkin çeşitli öneriler mevcuttur. Burada ölçüme ilişkin en zor konulardan birisi yenilikçi insan sermayesinin somut ve soyut boyutların belirlenmesinden kaynaklanan karmaşıklığıdır (Soboleva, 2009). Becker (1993), İS kavramını genel ve özel başlıkları altında incelemektedir. Genel insan sermayesinin temel özelliği adı üstünde bilgi ve becerilerin daha kolaylıkla aktarılabilmesidir. Buna karşılık özel insan sermayesinde ise daha zor aktarılabilen bilgi ve beceriler söz konusudur ve daha dar kapsamlı bir alanı ifade etmektedir (Becker, 1993). Becker ortaya attığı modelde insan sermayesine yapılan geleneksel yatırımlar olan eğitim, geliştirme, yetiştirme ve sağlık durumu gibi konulardan bahsetmektedir ve bu yatırımlar fiziksel ve finansal yatırımlardan farklıdır. İnsan sermayesine yapılan bazı özel yatırımlar geri dönüşebilir de bu yatırımların değişiminin geleneksel yöntemlerle ölçülmesinde problemler yaşanacaktır. İnsan sermayesine yapılan herhangi bir yatırım kısa vadede doğrudan ve görünür şekilde değil, belki de uzun vadede dolaylı ve görünmeyen şekillerde ortaya çıkabilir. Burada dikkat çeken nokta daha yüksek yenilik ve beceri kapasitesi olan bireylere yapılacak yatırımlar da geri dönüşü de daha fazla olmaktadır (Hofheinz, 2009). Eğitim yardımıyla insan sermayesine daha fazla yenilikçi olma kabiliyeti kazandırılabilir ya da geliştirilebilir ve böylece yenilikçilik düzeyi artırılabilir. Burada yeni mezunlar ya da tecrübeli çalışanlar kendi kapasitelerine göre kendilerini daha yenilikçi hissedecek ya da yenilikçiliklerini harekete geçirecek potansiyele ulaşabilirler. İşletme sahiplerinin insan sermayesi üzerine yapılan bir çalışmada, özel insan sermayesinin teknik, yönetsel ve ticari boyutlarda işletme performansını pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır (Ganotakis, 2012). Bir başka çalışmada yine işletme sahiplerinin girişimcilik becerileri eğitimi almasıyla girişim başarısı arasında pozitif ilişki görülmüştür. Buna karşılık endüstri düzeyindeki İS oranıyla girişimlerin devamlılığında negatif etki ortaya çıkmıştır (Criaco vd., 2013). Özellikle yüksek teknoloji kullanmaları gereken Ar-Ge işletmelerinde kurucuların insan sermayesinin daha fazla önemli olduğu ve özellikle kurucuların aldıkları eğitim düzeyinin ön plana çıktığı görülmektedir (Heirman ve Clarysse, 2004). Bu tür başarılı girişimcilerin eğitimlerini üniversite sonrasında da devam ettirdiği dikkat çekmektedir. Başka bir çalışmada ise teknoloji alanındaki

girişimcilerin yüksek insan sermayesine sahip olmasıyla yenilikçilik kapasite düzeyleri arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur (Marvel ve Lumpkin, 2007).

Maddi (Somut) İnsan Sermayesinin Ölçümü

İnsan sermayesi değerlendirmede üzerinde uzlaşılan bir ölçüm tekniği yoktur. Yani kullanılan ölçüm yöntemlerinde çeşitlilik söz konusudur. Bunun yanı sıra alınan biçimsel eğitimi gösteren derece ve diploma, alınan mesleki eğitimin süresi gibi somut veriler ölçülebilmektedir (Cohen ve Soto, 2007; Romer, 1990). Ayrıca ilgili sektördeki tecrübe ve öğrenme düzeyi (Santarelli ve Tran, 2013) yanında özel ve genel insan sermayesini temel düzeyde ölçen yaş, eğitim, cinsiyet ve aile geçmişi gibi göstergeler de kullanılabilir (Ganotakis, 2012; Robson vd., 2012). İnsan sermayesinin genel olarak ölçmenin zorluğu savunulmakla birlikte, özel insan sermayesini ölçme sürecinde daha çok yetenekli işgörenler üzerinde durularak iyi eğitim alma çerçevesinde ölçüm yapılabileceği savunulmuştur (Teixeira ve Tavares-Lehmann, 2014). Yabancı sermayeli işletmeler üzerinde yapılan bu çalışma sonucunda, eğitim diyebileceğimiz genel insan sermayesinin doğrudan etkilenmesine karşılık ve beceriler şeklindeki özel insan sermayesinin daha çok dolaylı olarak etkilendiği ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar, insan sermayesine yapılan yatırımlarla işgörenlerin performanslarının olumlu yönde değiştiği sonucuna varılmıştır (Bosma vd., 2004).

Eğitimin aracılığıyla yenilikçilik kapasitesinin geliştirilmesi konusu üzerinde de sıklıkla durulmuştur. Finlandiya’da imalat işletmeleri üzerinde yapılan bir araştırma sonucunda teknik becerilere yapılan yatırımların yenilik performansını olumlu olarak etkilediği tespit edilmiştir (Leiponen, 2005). İngiltere’de yapılan başka bir çalışmada, işletme sahiplerinin sahip olduğu ve eğitim gibi ölçülebilir şekilde görülebilen insan sermayesinin işletmelerin başarısını olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Saridakis vd., 2008). Buna karşılık Almanya’da yapılan bir çalışmada söz konusu pozitif ilişki ortaya çıkmamıştır (Schneider vd., 2010). Bu konuda tam tersi sonuçların bulunduğu bir çalışmada ise yeni kurulan teknoloji şirketlerinin yöneticilerinin insan sermayesinin göstergesi olarak yüksek lisans eğitimi almaları işletme performansına ters yönde etki etmektedir (Stuart ve Abetti, 1988). Blundell vd., (1999) tarafından yapılan çalışma sonucunda ise üstün nitelikli ve iyi eğitim almış çalışanların yenilikleri ve değişimi daha hızlı kabul ettikleri ve adapte oldukları ve böylece daha yenilikçi oldukları ortaya çıkmıştır. Geleneksel anlamda eğitim ve geliştirme faaliyetleri insan sermayesine yapılan yatırımlar olarak görülmektedir. Becker’in (1993) çalışmalarına göre, eğitim ve geliştirme alanında yapılan yatırımların geri dönüşünün olduğu ve bu yatırımların değerli ve önemli olduğu savunulmaktadır. Bu yatırımlar finansal yatırımlar kadar değerli görülmelidir. Entelektüel sermaye tartışmalarının merkezinde yer alan düşünceye göre, örgütlerin sadece maddi

varlıkları ve parası değil çalışanlara yapılan yatırımlar da finansal bir kaynak oluşturmaktadır. Bu eğitimlerin bütçeleri ve giderleri pasif bir unsur gibi görünmesine rağmen insan sermayesine yatırım anlamında aktif bir değer olarak görülmelidir. Bu konuda en belirgin alan olan işletme eğitimlerinin çalışanların katkıları ve onların etkin ve verimli olmalarına yaptığı katkı önemlidir. Bu şekilde işgörenler hem işletmelerine katkı yapmakta hem de kendilerini geliştirmek suretiyle daha üst pozisyonlara tırmanmaktadırlar. Nitekim sadece mevcut işletmede değil daha iyi işletmelerde çalışma potansiyeline ulaşmaktadırlar. Bir eğitim programı ya da okuldan mezun olmak doğrudan istihdam edilebilirlik sağlamamaktadır. Mevcut eğitim sistemi adayları sadece çalışmaya hazır adaylar haline getirmektedir. Bu sebeple eğitim seviyesi arttıkça, yenilikçilik düzeyinin artması beklenebilir (Rogers, 2004).

Maddi Olmayan (Soyut) İnsan Sermayesinin Ölçümü

McGuirk vd. iş tatminin ve değişime istekli olma boyutlarının yenilikçi insan sermayesinin soyut unsurunu oluşturduğunu ileri sürmektedir. İş tatmini işle ilgili önemli bir tutumdur (Pfeffer, 1994). Yazında iş tatmininin artması ile çalışanların yeniliklere daha az direnç gösterdiği tespit eden çalışmalar mevcuttur (Shipton vd., 2006). Örneğin, Zhou ve George (2001) tarafından yapılan bir araştırmada, iş tatmini olmayan çalışanların da işteki mevcut pozisyonlarını korumak ve işlerini kaybetmemek için yenilikçi davranışlar sergileyebileceği sonucuna varılmıştır. Yaratıcılık ve yenilikçilik düzeyleri çalışanlar tarafından algılanan örgütsel destek ve geribildirimle ilişkilendirilmektedir. Yani iş tatmini yüksek olan bireyin daha fazla işe bağlanmış olabileceği ve bu da onun örgütünde yenilikçi fikirleri üretme, yayma ve uygulama motivasyonunu güçlendirebileceği savunulmaktadır (Ng ve Feldman, 2011). Yani yüksek iş tatmini olan çalışan daha fazla yenilikçi davranışlarda bulunacaktır (Pierce ve Delbecq, 1977).

Maddi olmayan İS ölçme yöntemlerinden birisi olarak yenilikçiliğe açıklık ve değişimi kabullenme düzeyi kabul edilmektedir (McGuirk vd., 2014). Yöneticilerin yenilikçi olmasının anlamı, değişime hazır ve istekli olmaları ile işletmede yeniliklerin yapılmasını teşvik etmeleri şeklinde özetlenebilir (Wang ve Ahmed, 2004).

SONUÇ

Günümüzde her şeyin çok kısa sürede değiştiği ve rekabetin yoğunlaştığı bir çevrede örgütlerin varlıklarını sürdürmeleri giderek daha güç hale gelmektedir. Küreselleşen dünyada örgütler insan odaklı stratejileri geliştirerek rekabet üstünlüğünü sağlayabilmektedir. Zira işgörenler örgütlerin en önemli değeridir. Çalışanlar örgütlerini tanımlamakta, örgütlerinin değişmesini sağlayacak

yeteneklerini ve yaratıcılığını sergilemekte ve bilgi tabanını oluşturmaktadır. İnsan sermayesi rasyonel ve doğru kullanıldığında örgütler piyasada lider olma şanslarını artırır ve dolayısıyla insan kaynakları daha önemli hale gelmektedir. Geniş ve stratejik çerçevede insan kaynakları yönetimi, örgütlerin en önemli değeri olarak kabul ettiği insan sermayesinin eğitilmesinde ve geliştirilmesinde gösterdiği duyarlılığı, örgütün verimliliğini artırma ve iş görenlerin gereksinimlerini karşılama amacı örgüt yönetiminin stratejik bir faktörü haline dönüştürmüştür

Klasik anlamda insan sermayesinin yapısal bileşenlerine ilişkin tek ve genel kabul görmüş bir sınıflandırması yoktur. Araştırmacılar insan sermayesinin yapısını ve niteliğini incelerken belirledikleri amaç ve seçtikleri yöntemlere bağlı olarak insan sermayesinin farklı yapısal içeriklerini ileri sürmektedir. Genel olarak istihdam, üretim, işgücü değerlendirme sürecinde nitel ve nicel göstergelerin diyalektiği, belirli bireyin toplum, devlet ve sanayi ile etkileşimi gibi göstergeler insan sermayesinin sınıflandırılmasının teorik ve metodolojik arka planını oluşturmaktadır. Emek –yoğun işletmelerin aksine, bilgi-yoğun işletmeler, beceri, eğitim ve inovasyon odaklı bir kavram olan yenilikçi insan sermayesinin kullanımına, yani belirli bir alanda uzmanlaşmış yüksek nitelikli profesyonellerin faaliyetlerine odaklanmaktadır. Profesyonel eğitimle birlikte yenilikçi hareketlilikte yenilikçi insan sermayesi oluşumu önem kazanmaktadır. Yenilikçi hareketlilik, bilginin mübadele edildiği yüksek vasıflı işgücünün döngüsel bir göçüdür. "Beyin göçü" olarak başlayan süreç, bugün geri dönüş veya dolaşım şeklinde gerçekleştirilen "zihinlerin zenginleşmesine" yol açmaktadır. "Zihinlerin dolaşımı", bilgiyi yaratmak, dağıtmak ve toplu olarak kullanmak, böylece ulusal ekonomilerin gelişimini teşvik etmek için farklı ülkeler ve kuruluşlar arasındaki yenilikçi insan sermayesinin hareketinin ana yönlerini kapsayan çok yönlü bir olay olarak anlaşılmaktadır. Tabii ki, ekonomide ve modern toplumun diğer alanlarında bilim insanlarına ve yüksek eğitimli uzmanlara olan talep, yenilikçiliği geliştirmede kilit öneme sahiptir. Bilimsel ve yüksek nitelikli personele gerçek bir talep olmadan, yaratıcı potansiyel gerçekleştirilemediğinde, yenilikçi hareketlilik verimsiz bir kuruma dönüşmektedir. Küresel işgücü piyasası koşullarındaki yenilikçi hareketliliğin bir sonucu olarak "beyin göçü", bağışçı ülkeler için yalnızca bilim alanında değil, aynı zamanda genel sosyo-ekonomik kalkınmada da geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabilir. Aynı zamanda, yenilikçi hareketlilik, insan sermayesinin dolaşım sürecine geçişte nispeten yüksek bir verimliliğe sahip olabilir. Bu tür bir hareketlilik, ulusal inovasyon sistemi hedeflerinin gerçekleştirilmesine, işgücünün niteliğinin artırılmasına da katkı sağlayabilir.

Yenilikçi insan sermayesi kavramı uluslararası yazında teorik ve ampirik açıdan karşılık bulmaya başlamışken, ulusal yazında konuyla ilgili çalışmaların sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle kavramla ilgili ulusal bağlamda teorik ve ampirik çalışmalara ihtiyaç vardır.

REFERANSLAR

- Agabekov, S. I. (Агабеков, С. И.) (2001). The problem of demand for innovative human capital. (Проблема спроса на инновационный человеческий капитал). *Социологические Исследования*, 11.
- Agabekov, S. I. (Агабеков, С. И.) (2003). Innovative human capital and the evolution of the societal-innovative structure of Russia. (*Инновационный человеческий капитал и эволюция социально-инновационной структуры России*). (Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук). Государственный университет/Высшая школа экономики. Москва.
- Anand, N., Gardner, H. K., ve Morris, T. (2007). Knowledge based innovation: emergence and embedding of new practice areas in management consulting firms. *Academy of Management Journal*, 50, 406-428.
- Aslanov, D. İ. (Асланов, Д. И.) (2011). “İnsan sermayesi” kavramının temel özellikleri (Сущностно-содержательная характеристика понятия «человеческий капитал»). *Теоретические основы экономики и управления*, 4, 38-42.
- Audretsch, D. B. (2004). Sustaining innovation and growth: Public policy support for entrepreneurship. *Industry and Innovation*, 11, 167-191.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Binder, M., & Coad, A. (2013). Life satisfaction and self-employment: a matching approach. *Small Business Economics*, 40 (4).
- Blaug, M. (1992). *Methodology of economic science or how economists explain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blundell, R., Dearden, L., Meghir, C., & Sianesi, B. (1999). Human capital investment: The returns from education and training to the individual, the firm and the economy. *Fiscal Studies*, 20, 1–23.
- Bosma, N., van Praag, M., Thurik, R., & de Wit, G. (2004). The value of human and social capital investment for the business performance of start-ups. *Small Business Economics*, 23, 227–236.
- Boxall, P. (1996). The strategic HRM debate and the resource based view of the firm. *Human Resource Management Journal*, 6, 59-75.
- Cabello-Medina, C., Lopez-Cabrales., A ve Valle-Cabrera, R. (2011). Leveraging the innovative performance of human capital through HRM and social capital in Spanish firms. *The International Journal of Human Resource Management*, 22 (4), 807-818.
- Castells, M. (1997). *The power of identity, The information age: economy, society and culture*. Vol. II./ M. Castells. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.

- Chen, L., ve Yao, S. (2004). Creative human capital and its integration: The determinant of firm performance differentia. *Soc. Sci. Yunnan*, 1, 45–49.
- Cherednikov, O. (Чередников, О.) (2013). High-tech startups in the world and in Russia. (Высокотехнологичные стартапы в мире и в России). *Мировая экономика и международные отношения*, 10.
- Cherevichko, T. V. (Черевичко, Т. В.) (2015). Innovative human capital in the global economy. (Инновационный человеческий капитал в мировой экономике). *Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. История. Международные отношения*, 15 (4).
- Clark, H., Dinanche, F., Cotter, R., ve Lee-Rosen, D. (2017). Human capital challenges in the events industry of Canada: Finding innovative solutions. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*.
- Cohen, D., & Soto, M. (2007). Growth and human capital: good data, good results, *Journal of Economic Growth*, 12, 51-76.
- Criaco, G., Minola, T., Migliorini, P., ve Serarols-Tarrés, C. (2013). To have and have not: founders' human capital and university start-up survival. *Journal of Technology Transfer*, <http://dx.doi.org/10.1007/s10961-013-9312-0>.
- De Jong, J., ve Wennekers, S. (2008). Intrapreneurship: conceptualizing entrepreneurial employee behaviour. Scales Research Reports H200802. *EIM Business and Policy Research*.
- Ding, D. (2001). Modern enterprise: A contract of heterogeneous human capital and homogeneous human capital. *Real Only*, 45–50.
- Dobrynin, A. I. (Добрынин, А. И.), Dyatlov, S. A. (Дятлов С. А.), Tsyrenova, E. D., ve (Цыренова, Е. Д.) (1999). *Human capital in a transitive economy: formation, assessment, efficiency of use. (Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования)*. СПб.: Наука.
- Drucker, P. F. (1993). *Post-capitalist society*. N.Y.: Harper.
- Dyatlov, S. A. (Дятлов, С. А.) (1994). *İnsan sermayesi teorisinin temelleri (Основы теории человеческого капитала)*. СПб.: СПбУЭФ.
- Erkuş, A. (2006). *Entelektüel Sermaye: Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ehtesham U. M., Tahir M. M. & Shakil, A.M. (2011). Relationship between organizational culture and performance management practices: A Case of University in Pakistan, *Journal Of Competitiveness*, 3 (4), 78-86.
- Ganotakis, P. (2012). Founders' human capital and the performance of UK new technology based firms. *Small Business Economics*, 39, 495–515.
- Gayzatullin, R. R. (Гайзатуллин, Р. Р.), ve Nesterov, O. A. (Нестерова, О. А.) (2021). Yenilikçi bir ekonomide insan sermayesi gelişiminin bazı yönleri

(Некоторые аспекты развития человеческого капитала в инновационной экономике). *Экономические Науки* 6 (199), DOI: 10.14451/1.199.

- Garafiev, I. Z. (Гарафиев, И. З.) (2012 а). Innovative human capital and employee cognitive work: monograph. (Инновационный человеческий капитал и когнитивный труд работника: монография). I. Z. Garafiev; / (И. З. Гарафиев); М-во образ. и науки России; Казан. нац. исслед. технол. ун-т. - Казань: Изд-во КНИТУ.
- Garafiev, I. Z. (Гарафиев, И. З.) (2012b). Energy and resource conservation and innovative human capital (content analysis of research university development programs). (Энерго-ресурсосбережение и инновационный человеческий капитал (контент-анализ программ развития НИУ)). *Вестник технологического университета*, 15 (6), 238 – 240.
- Gruzkov I.V., ve Gruzkov V. N. (Грузков И. В., Грузков В. Н.) (2010). *İnsan sermayesinin yeniden üretimi: felsefi ve ekonomik analiz (Воспроизводство человеческого капитала: философско-экономический анализ)*, /под ред. Л.Л. Редько. Ставрополь: изд-во СГПИ.
- Halim, H. A., Ahmad, N. H., Ramayah, T., ve Hanifah, H. (2014). The growth of innovative performance among SMEs: leveraging on organisational culture and innovative human capital. *Journal of Small Business and Entrepreneurship Development*, 2 (1), 107-125.
- Heirman, A., & Clarysse, B. (2004). How and why do research-based start-ups differ at founding? A resource-based configurational perspective. *Journal of Technology Transfer*, 29, 247–266.
- Hofheinz, P. (2009). EU 2020: why skills are key for Europe’s future. *Policy Brief, IV* (1), 1–23.
- Hu, Y., ve Liu, Z. (2004). Effects of different types of human capitals on economic growth. *Popul. Economy*, 2, 55–58.
- Hurt, H. T., Joseph, K., ve Cook, C. D. (1977). Scales for the measurement of innovativeness. *Human Communication Research*, 4, 58 – 65.
- Jing, Y., & Liu, X. (2013). Research on the relationship between innovative human capital and economic growth in China (1990–2010). *Seeker*, 218–221.
- Lai, K. Y. (2002). *A study on the relationship between corporate culture and types of knowledge management versus formation of corporate intellectual capital accumulation*. Master Thesis, Taiwan: Department of Accounting, National Chengchi University.

- Leiponen, A., (2005). Skills and innovation. *International Journal of Industrial Organization*, 23, 303–323.
- Lenihan, H., ve McGuirk, H. (2014, Haziran). Measuring and estimating the impact of innovative human capital on firm performance: is there a role for public policy. *Regional Studies Association (RSA) European Conference, Izmir, Turkey Kongresine Sunulmuş Bildiri*.
- Lin, X., Zhao, Y., Ahmad, M., Ahmed, Z., Rjoub, H., ve Adebayo, T.S. (2021). Linking innovative human capital, economic growth, and CO2 emissions: an empirical study based on Chinese provincial panel data. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 8503. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168503>.
- Liu, L. (2016). Research on how innovative human capital promotes the development of network commercial economy. *J. Commer. Econ.*, 117–118.
- Korneva, O. Yu. (Корнева, О. Ю.) (2006). İnsan sermayesi ve yenilikçi ekonomideki yeri (Человеческий капитал и его место в инновационной экономике). *Известия Томского Политехнического Университета*, 309 (2), 234-238.
- Marvel, M. R., & Lumpkin, G. T. (2007). Technology entrepreneurs' human capital and its effects on innovation radicalness. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31 (6), 807-828.
- Marx, K. (1967). *Capital: a critique of political economy*. Vol. I: The process of capitalist production / Karl Marx; ed. by Frederick Engels; Trans Samuel Moore, Edward Aveling. New York: International Publishers.
- Matersheva, V. V. (Матершева, В. В.), ve Chekmarev V. V. (Чекмарев В. В.) (2012). *Human capital: about some factors of its moral and physical deterioration. (Человеческий капитал: о некоторых факторах его морального и физического износа)*. Market institutions and competition in the modern Russian economy: collection of articles of the All-Russian scientific and practical conference. Voronezh, CPI Scientific Book. (Рыночные институты и конкуренция в современной экономике России: сборник статей Всероссийской научно-практической конференции. Воронеж, ИПЦ Научная книга).
- McConnell, C. P., ve Brue, S. L. (Макконелл, К. Р., ve Брю, С. Л.) (1992). *Economics; principles, problems, and policies. (Экономика: принципы, проблемы, политика)*, 2. М.: Республика.
- McDonald, S. D., Woolcott, C., Chapinal, N., Guo, Y., Murphy, P., ve Dzakpasu, S. (2018). Interprovincial variation in pre-pregnancy body mass index and gestational weight gain and their impact on neonatal birth weight with

- respect to small and large for gestational age. *Canad. J. Public Health* 109 (4), 527–538.
- McGuirk, H., ve Lenihan, H. (2013). Innovation and human capital: The impact of firm and regional factors on innovative human capital. *Working Paper*. University of Limerick, Ireland.
- McGuirk, H., Lenihan, H., ve Hart, M. (2015). Measuring the impact of innovative human capital on small firms' propensity to innovate. *Research Policy*, 44(4), 965-976.
- Mill, J. S. (2009). *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy*. <http://103.62.146.201:8081/xmlui/bitstream/handle/1/1424/30107-pdf.pdf?s equence=1> adresinden 19 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Mumford, M. (2000). Managing creative people: strategies and tactics for innovation. *Human Resource Management Review*. 10, 313-351.
- Ng, T. W. H., & Feldman, D. C. (2011). The impact of job embeddedness on innovation-related behaviors. *Human Resource Management*, 49 (6), 1067-1087.
- Okutan, E. , Balaban, Ö., ve Sütütemiz, N. (2012). Değişime Direnci Önlemede Kullanılan Değişim Yönetimi Uygulamaları: Sanayi İşletmesi Örneği – *Civilacademy*, 10, 169-184.
- Okutan, E. ve Akbaş, M. Ö. (2019). Kariyer Kavramı, Kapsamı ve Boyutları, Editörler: E. Kaygın ve Y. Zengin, *Kariyer Temel Kavramlar, Yönetimi, Güncel Konular* (pp. 9-20). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Peng, W. (2019). The influence of heterogeneity innovation human capital on enterprise value chain: An empirical study based on the listed companies in china's manufacturing industry. *Financ. Sci.* 4, 120–132.
- Pfeffer, J. (1994). *Competitive Advantage Through People*. Harvard Business School Press. Boston: MA.
- Pierce, J. L. & Delbecq, A. L. (1977). Organization structure, individual attitudes and innovation. *The Academy of Management Review*, 2 (1), 27-37.
- Piketty, T. (2014). *Yirmi birinci yüzyılda kapital*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reich. R. (1991). *The work of nations: Preparing ourselves for 21st century capitalism*. New York: Vintage.
- Robson, P. J. A., Akuetteh, C. K., Westhead, P., ve Wright, M. (2012). Innovative opportunity pursuit, human capital and business ownership experience in an emerging region: evidence from Ghana. *Small Business Economics* 39, 603–625.

- Rogers, M. (2004). Networks, firm size and innovation. *Small Business Innovation*, 22, 141–153.
- Romer, P. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 198, 7-102.,
- Santarelli, E., ve Tran, H. T. (2013). The interplay of human and social capital in shaping entrepreneurial performance: the case of Vietnam. *Small Business Economics*, 40 (2), 435–458.
- Saridakis, G., Mole, K., ve Storey, D.J., (2008), New small firm survival in England. *Empirica*, 35: 25–39.
- Schneider, L., Gunther, J., ve Brandenburg, B. (2010). Innovation and skills from a sectoral perspective: a linked employer-employee analysis. *Economics of Innovation and New Technology*, 19 (2), 185-202.
- Shipton, H., West, M. A., Parkes, C. L., Dawson, J. F., ve Patterson, M. G. (2006). When promoting positive feelings pays. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 15, 404–430.
- Smirnov, V. T. (Смирнов, В. Т.) (2005). *Human capital: content and types, assessment and stimulation: монограф.* (Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография). / В. Т. Смирнов, И. В. Сошников, В. И. Романчик, И. В. Скоблякова. Москва: Машиностроение – 1.
- Smith, A. (2021). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.* (I. Basım). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Soboleva, İ. V. (Соболева, И. В.) (2009). İnsan potansiyelini ölçmenin paradoksları (Пародоксы измерения человеческого потенциала), *Вопросы экономики*, 9, 51–70.
- Stuart, R. W., ve Abetti, P. A. (1988). Impact of entrepreneurial and management experience on early performance. *Journal of Business Venturing*, 5, 151–162.
- Şahin, C. (2023). *Yenilikçi insan sermayesi kavramının işkoliklik bağlamında incelenmesi: dış hekimleri üzerinde bir araştırma.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi/İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Taşçıoğlu, H. (2023). *İşe Yabancılaşma, Birey, Örgüt ve Toplum*, 1. Baskı, Mart 2023, ISBN: 978-625-6408-51-7, Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Teixeira, A. A. C., ve Tavares-Lehmann, A. T. (2014). Human capital intensity in technology-based firms located in Portugal: does foreign ownership matter? *Research Policy*, 43, 737–748.
- Toffler, A. (1985). *The adaptive corporation.* New York: McGraw-Hill.

- Vashishtha, S. D., Vashishtha, S., ve Sharma, P. (2012). Towards assessing true worth of intellectual capital. *International Journal of Social Science ve Interdisciplinary Research*, 1 (8), 1-7.
- Xi, J. (2005). Thinking of innovative human capital. *J. Cap. Norm. Univ. Sci.* 67–70.
- Xie, L., ve Huang, J. (2009). An analysis of innovative human capital, total factor productivity and economic growth. *Sci. Technol. Prog. Policy*, 26, 153–157.
- Xu, Y., ve Li, A. (2019). The relationship between innovative human capital and interprovincial economic growth based on panel data model and spatial econometrics, *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 365 (2020) 112381, <https://doi.org/10.1016/j.cam.2019.112381>.
- Yang, H. (2008). Discussion about heterogeneous human capital. *Thinking*, 37–41.
- Yang, Q. ve Chen, D. (2022). Research on innovative human capital for China's economic development based on STI model. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences* 2022(aop) 1–10.
- Yao, S. (2001). Innovative human capital, institutions and performance of enterprises. *Contemp. Financ. Econ.* 80, 3–7.
- Zhang, H. (2003). Innovative human capital and high-tech enterprise development. *Price Theory Pract.*, 59–60.
- Zhang, R. (2023). Influence of innovative human capital on economic development of China through the STI model. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*, 8 (1) (2023) 2807–2820, <https://doi.org/10.2478/amns.2023.1.00002>.
- Zhang, G., Chen, C., Cao, Y., ve Xie, L. (2010). An empirical study of the impact of creative human capital on economic growth. *Sci. Technol. Prog. Policy*, 27, 137–141.
- Zhou, J., ve George, J.M. (2001). When job dissatisfaction leads to creativity: encouraging the expression of voice. *Academy of Management Journal*, 44, 682–696.
- Zhu, Q., ve Li, H. (200). A Study of the Impact of Innovation-minded Human Resources on the Industrial Competitiveness-based on data of Guandong. *Contemporary Finance & Economics*, 7, 75–80. Available online: <https://kns.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&dbname=CJFD2007&filename=DDCJ200707016&v=k1FfAfRnWEKn4Oy8zi9XJXPdlTP2qVXKoDW36DVAanhdyHuk60J9x5Na91t25k8D.11-05-2021> adresinden 25 Eylül 2023).

Wang, C. L., ve Ahmed, P. K. (2004). The development and validation of the organisational innovativeness construct using confirmatory factor analysis. *European Journal of Innovation Management*, 7, 303–313.

BÖLÜM 37

1986-2021 YILLARI ARASINDA SAĞLIK ALANINDA YAPILAN VERİ MADENCİLİĞİ ÇALIŞMALARI*¹

Burcu DURMUŞ²
Öznur İŞÇİ GÜNERİ³
Aynur İNCEKIRIK⁴

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte veri miktarlarındaki artışa çözüm olarak geliştirilen veri tabanı yönetim sistemleri, verinin toplanmasını ve saklanmasını kolaylaştırmış ve veri işleme maliyetini azaltmıştır. Verilerin analiz edilmesinde yeni yöntemlerin geliştirilmesi ve yüksek başarımlı sonuçların alınması veri madenciliği uygulamalarına olan ilgiyi de arttırmaktadır (Sang vd., 2001). Veri madenciliği, herhangi bir disipline özgü olarak geliştirilmemiştir. Verinin toplandığı, saklandığı ve analiz edildiği bütün alanlarda kendine yer bulmaktadır (Meyer, 1998). Bu nedenle veri madenciliğinin uygulama alanları her geçen gün genişlemektedir.

Sağlık alanında veri madenciliği, sağlık uzmanlarının en güncel ve en doğru bilgiye ulaşmasını sağlayarak optimum çözümleri sunan bir karar destek aracı olarak tanımlanabilir. Sağlık alanında bilgilerin içerik ve yapısal anlamda hızlı bir şekilde değiştiği göz önüne alındığında, sağlık profesyonellerinin sağlık hizmetlerini hızlı ve doğru bir şekilde ihtiyaca cevap verecek şekilde sunulabilmeleri için bu karar destek sistemlerinden faydalanmaları kritik öneme sahip olmaktadır. Sağlık alanında, veri madenciliği yöntemleri ile oluşturulacak kayıtlar sayesinde ileriye yönelik daha hızlı karar verme teknikleri oluşturulabilir. Bu anlamda veri madenciliğinin sağlık alanında kullanımı, kaynakların daha etkin ve verimli kullanımı açısından oldukça önem teşkil etmektedir. İstatistik ve veri madenciliği gibi yöntemler kullanıldığında birçok hastalık erken teşhis edilmekte ve böylece erken teşhis yoluyla tedavi edilmektedir. Bu sayede hastalar hem riskli hem de maliyeti yüksek olan ameliyatlara gerek kalmadan sağlığına kavuşabilmektedir.

¹ * Bu çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde, Burcu Durmuş'un Prof. Dr. Öznur İşçi Güneri danışmanlığında yürüttüğü " Adaboost-bagging sınıflandırıcısını iyileştirmeye yönelik hibrit bir örnekleme algoritması: Sağlık alanında bir uygulama" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr.; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, Muğla, Türkiye, burcudurmus@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0298-0802

³ Prof. Dr. ; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, Muğla, Türkiye, oznur.isci@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3677-7121

⁴ Dr. Öğr. Üyesi; Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Manisa, Türkiye, aynur.incekirik@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5029-6036

Bu çalışmada, sağlık alanındaki veri madenciliği uygulamaları konusunda bir altyapı oluşturmak ve sağlık sektöründe çalışan uzmanlara veri madenciliğinin kullanımı ile ilgili örnekler sunarak karar verme süreçleri için farklı bir bakış açısı sunmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda veri madenciliğinin sağlık alanında ilk uygulandığı zamanlardan bu yana literatür taranmıştır. Yapılan çalışmalar hastalık, kullanılan yöntem ve elde edilen sonuçlar bakımından incelenmiş ve öncelikli konu ve sorun alanları ortaya konmuştur.

SAĞLIK ALANINDA VERİ MADENCİLİĞİ ÇALIŞMALARI

Sağlık alanında veri madenciliği tekniklerinin ilk kullanımı 1970'lerde temelleri atılan ve daha sonraki yıllarda geliştirilen uzman sistemler ile olmuştur. Uzman sistemler tıp alanında güçlü araçlar sunmasına rağmen bu alandaki verilerin hızlı değişmesi, uzmanlar arasında görüş farklılıkları olmasına sebep olmuştur. Bu nedenle sağlık alanında veri madenciliği çalışmaları çok fazla yaygınlaşmamıştır. 1990'lı yıllara doğru, hastaların sağlık durumları ve tedavi maliyet tahminleri gibi konuları araştırmak için sinir ağları kullanılmaya başlanmıştır (Yıldırım vd., 2008). Bu yıllardan sonra veri madenciliği yöntemlerinin gelişmesi ile birlikte sonuçlardan yüksek başarılar elde edilmiş ve veri madenciliğinin pek çok alanda olduğu gibi sağlık alanında da geniş bir yelpazeye yayılmasına olanak tanımıştır.

Veri madenciliği yöntemleri sağlık ile ilgili olarak;

- Test sonuçlarının tahmini,
- Tıbbi ürün ve ilaç geliştirme,
- Hastalık tanı ve teşhisi,
- Hastalık düzeyinin belirlenmesi,
- Tedavi sürecinin belirlenmesi,
- Yeni tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi,
- Ölüm ve hastalık varlığının tahmin edilmesi,
- İlaçların yan etkilerinin önceden kestirilmesi,
- Klinik dokümanların analiz edilmesi,
- Hastane bilgi sistemleri,
- Hastane, ilaç ve tedavi maliyet hesaplanması

gibi pek çok konuda kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, literatürde bulunan sağlık alanında veri madenciliği çalışmalarıyla ilgili incelemelerde bulunulmuştur. Çalışmaların genel bilgisi Tablo 1'de sunulmuştur. Tabloda araştırmacı bilgisi, çalışma yılı, üzerine çalışılan hastalık, kullanılan yöntem ve elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1. Sağlık Alanında Yapılan Veri Madenciliği Çalışmalarına Ait Özet Bilgiler (1986-2021)

Araştırmacılar	Yıl	Hastalık	Yöntem	Sonuç
Klaus P.A. Gernot K.	1986	Dahili tıpta görülen sendromlar	İstatistiksel belirsizlik altında örneklerden endüktif öğrenmeye izin veren bir makine öğrenimi	Tanımlanan yöntem olası teşhisleri yönlendirmede çok iyi bir performans göstermektedir.
Bartels P. Weber J. Duckstein L.	1988	Histopatoloji	Makine öğrenmesi	Uzman Sistemlerin Kullanılabilirliği Tartılmıştır.
Qiong L. Guoming X. Yongge M.	1989	Göğüs ağrısı prognozu	Kaba kümelere dayalı veri madenciliği	Teknolojinin, tıbbi veri madenciliğinde parlak bir geleceği olduğu sonucuna varılmıştır.
Cios K.J. Goodenday L.S. Merhi M. Langenderfer R.A.	1989	Koroner arter	Geri yayılım ağı, kohonen algoritması	Geri yayılım kullanılarak elde edilen sonuçlar %66.6 doğrulukla orta düzeydedir. Kohonen algoritmasından elde edilen sonuçlar, özellikle hem anormal hem de normal hastalar için özgüllük açısından daha iyi bulunmuştur.
William G.B.	1990	Akut miyokard enfarktüsü (koroner oklüzyon)	Geri yayılım ile eğitilmiş doğrusal olmayan bir yapay sinir ağı	Ağ, akut miyokard enfarktüsü olan hastaların %92'sini ve enfarktüsü olmayan hastaların %96'sını doğru bir şekilde tanımlamıştır. Elektrokardiyografik enfarktüs kanıtı olan tüm hastalar kohorttan çıkarıldığında, ağ enfarktüslü hastaların %80'ini doğru bir şekilde tanımlamıştır.
Asada N. Doi K. Macmahon H.	1990	İnterstisyel akciğer hastalıkları	Yapay sinir ağı	Sinir ağı yaklaşımının interstisyel akciğer hastalıklarının

Montner S.M. Giger M.I. Abe C. Wu Y.				bilgisayar destekli ayırıcı tanısında potansiyel faydası olduğunu kuvvetle önermektedir.
Reinhard L. Gisbert S. Dirk B. Paul W.	1994	Membran proteini	Yapay sinir ağı modelinin mimarisi ve ağırlıkları, yapı evrimi algoritması	Amino asit dizilerinin fizikokimyasal özellikler açısından tanımlanmasının, özellik dedektörlerini makul bir şekilde geliştirmek için iyi bir seçim olduğu ve yapı evriminin, nöral filtre sisteminin hem mimarisinin hem de ağırlıklarının sistematik bir gelişimini sağladığı sonucuna varılmıştır.
Hamamoto I. Okada S. Hashimoto T. Wakabayashi H. Maeba T. Maeta H.	1995	Karaciğer kanseri	Algılayıcı tipi sinir ağı, doğrusal regresyon yöntemi, geri yayılım yöntemine dayalı denetimli öğrenme	%100 doğruluk değeri ile başarılı bir sonuç elde edilmiştir.
Passoni L.I. Fritschy J. Introzzi A. Clara F.	1995	Kan basıncı	Kümeleme algoritmaları	Yöntemin basınç dalgaları sınıflandırması için iyi bir performans sağladığı görülmüştür.
Alian S.M. Shouman S. Meshref H.	1996	Gastrointestinal hastalıklar	Nöral tabanlı sistem	Sistemin etkinliği %93 oranında iyileştirilmiştir.
Güvenir H.A. Demiröz G. İlter N.	1998	Erihemato-skuamöz hastalıkları	Vf15	%96.2 doğruluk oranına ulaşılmıştır.
Badawi A.M. Derbala A.S. Youssef A.B.M.	1999	Diffüz karaciğer bozuklukların	Bulanık kurallar, min bileşimsel çıkarım kuralı, çan üyelik fonksiyonu	Özgüllük: %92 Karaciğer sirozu için duyarlılık: %94 Yağlı karaciğer için duyarlılık: %96 olarak elde edilmiştir.
Hayashi Y. Setiono R. Yoshida K.	2000	Hepatobiliyer bozukluklar	Standart ileri beslemeli ağ, satır arama algoritması,	Doğruluk: neurorule için %88.3, neuroliner için

			yarı Newton algoritması, Bfgs yöntemi, neurolinear ve neurorule kural çıkarma teknikleri	%90.2 olarak elde edilmiştir.
Güvenir H.A. Emeksiz N.	2000	Erihemato- skumöz hastalıkları	En yakın komşu sınıflandırıcısı, Naive Bayes sınıflandırıcısı, Vf15	Çalışma sonunda araştırmacılar, dermatolog veya öğrenciye üç sınıflandırma algoritmasının teşhis sonuçlarını sunan uzman bir sistem (Des) sunmuşlardır.
Lopes C.C. Freitas H.S. Bojarczuk A.A.	2001	Erihemato- skumöz hastalıkları	Önerilen bir genetik programlama, C4.5	Önerilen genetik programlama için %96.64, C4.5 için %89.12 doğruluk oranları elde edilmiştir.
Özyılmaz L. Yıldırım T.	2003	Hepatit	Standart geri yayılım algoritması ile eğitilmiş Mlp, Ols algoritması ile eğitilmiş Rbf, Csfnn Kombine Mlp ve Rbf, Gauss çan işlevi	Doğruluk: Csfnn için %90, Rbf için %85, Mlp için %81.375 olarak elde edilmiştir.
Gökhale M.S.	2003	Cilt kanseri	Sınıflandırma algoritmaları	Çalışma sonunda görselleştirme odaklı bir veri madenciliği aracı eğitim hizmetleri ile sunulmuştur.
Ubeyli E.D. Güler I.	2005	Erihemato- skumöz hastalıkları	Anfis	%95.5 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Revt K. Gorunescu F. Gorunescu M. El-Darzi E. Ene E.	2005	Göğüs kanseri	Kaba kümeler kullanarak boyut azaltma ve sınıflandırma için olasılıksal sinir ağı	Sonuçlar kaba kümelerin sınıflandırma doğruluğundan ödün vermeden veri kümesindeki öznelik sayısını %67 oranında azaltabildiğini göstermektedir. Sınıflandırma

				doğruluğu %93 mertebesinde sonuç vermiştir. Wbcd (9 özellik): 0.87 Wbcd (5 özellik): 0.86 Wbcd (3 özellik): 0.86
Mala K. Sadasiyam V.	2005	Bilgisayarlı tomografi görüntüleri	Yaygın karaciğer bozukluklarının sınıflandırılması (yağlı karaciğer ve karaciğer sirozu). Olasılıksal sinir ağı, dalgacık tabanlı doku analizi	Doğruluk: %95, duyarlılık: %96, özgüllük: %94 olarak elde edilmiştir.
İçer S. Kara S. Güven A.	2006	Doppler sinyallerinin güç spektral yoğunlukları (psd)	İleri beslemeli çok katmanlı algılayıcı ağı, sigmoid transfer fonksiyonları, benimsenen eğitim algoritmaları, esnek yayılma algoritması (Rp), ölçeklendirilmiş eşlenik gradyan algoritması (Scg) ve geri yayılım kullanan levenberg-marquardt algoritması (Lm), portalın güç spektral yoğunlukları (Psd), venöz doppler sinyalleri, kısa süreli fourier dönüşümü (Stft) yöntemi	Doğruluk ile duyarlılık ve özgüllük levenberg-marquardt eğitim algoritması %100 bulunmuştur.
Nanni L.	2006	Erihemato-skuaamöz hastalıkları	Lsvm, Rs, B1_5, B1_10, B1_15, B2_5, B2_10, B2_1	Lsvm için %97.22, Rs için %97.22, B1_5 için %97.5, B1_10 için % 98.1, B1_15 için %97.22, B2_5 için % 97.5, B2_10 için %97.8, B2_1 için %98.3 doğruluk oranları elde edilmiştir.

Yan W. Lizhuang M. Xiaowei L. Ping L.	2008	Çin çocuk- pugh derecesi ile karaciğer sirozu	C4.5 karar ağacı, on kat çapraz doğrulama	Doğruluk % 85.67 olarak elde edilmiştir.
Doğan Ş. Türkoğlu İ.	2008	Demir eksikliği anemisi	Örüntü tarama sürecine dayalı karar destek sistemi, karar ağaçları yapısı	Karar destek sistemini sonuçları, doktorun verdiği kararlarla tamamen örtüşmüştür.
Aksoy B.	2009	Dekompresyon hastalığı	Cluster analizi	Clustering yöntemleriyle elde edilen sınıfların yeni yapılan istatistiksel sınıflandırmalarla ve klasik sınıflandırmalarla uyumlu olduğu ve hafiften şiddetli vakalara giden hiyerarşik yapıda olduğu gözlemlenmiştir.
Polat K. Güneş S.	2009	Erihemato- skuamöz hastalıkları	C4.5	Önerilen yöntem için %96.71 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Ubeyli E.D.	2009	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Cnn	%97.77 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Chang C.I. Chen C.H.	2009	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Karar ağacı, sinir ağları	Karar ağacı için %80.33, sinir ağı için %92.62 doğruluk oranları elde edilmiştir.
Ubeyli E.D. Doğdu E.	2010	Erihemato- skuamöz hastalıkları	K-ortalama kümeleme	%94.22 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Lekkas S. Mikhailov L.	2010	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Gelişen bulanık sınıflandırma	%97.55 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Xie J. Wang C.	2011	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Iffsf, Svm	%98.61 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Schmidt J. Hapfelmeier A. Schmidt W.D. Wollina U.	2011	Deri yaraları	Sınıflandırma, öznitelik seçim teknikleri	Sonuçlar, en yakın komşu yaklaşımının (Ib1 algoritması), standart dalga boyu spektrumunun

				yalnızca bir kısmına (%4) güvenirken en iyi sınıflandırma doğruluğunu bulduğunu göstermektedir.
Fan C.Y. Chang P.C. Linb J.J. Hsiehb J.C.	2011	Göğüs kanseri, bupa Karaciğer hastalığı	Sra, Fdt, Ga kullanılması ile hibrit bir Cbftd modeli	Cbftd modelinin meme kanseri için ortalama tahmin doğruluğu %98.4 ve karaciğer bozuklukları için %81.6'dır. Hibrit modelin doğruluğu, karşılaştırılan modeller arasında en yüksek olanıdır.
Çataloluk H. Kesler M.	2012	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Temel-knn, ağırlıklandırılmış knn	Temel-knn için %94.4, ağırlıklandırılmış knn için %96.36 sonuçları elde edilmiştir.
Olatunji S.O. Arif H.	2013	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Ann, Elm	Ann için %78.09, Elm için %98.36 sonuçları elde edilmiştir.
Pahareeya J. Vohra R. Makhijani J. Patsariya S.	2014	Hint karaciğer hastalığı	Weka programı, J48, Random Forest algoritmaları	Doğruluk değerleri açısından sonuçlar J48 için %87.2, Random Forest için %89.1 olarak elde edilmiştir
Santos V. Datia N. Pato M.P.M.	2014	Göğüs kanseri	Boyut azaltma işlemi için özellik seçme yöntemi olan özellik sıralaması Svm, Bag, Rf, Nb öğrenme algoritmaları	Rf+fr (özellik sıralaması) 0.931, Rf+bütün özellikler 0.925, Bag+fr (özellik sıralaması) 0.920, Bag+bütün özellikler 0.908, Svm+fr (özellik sıralaması) 0.931, Svm+bütün özellikler 0.912 sonuçları elde edilmiştir.
Ravichandran K.S. Narayanamurthy B.	2014	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Felm	%93.00 doğruluk oranı elde edilmiştir.

Ganapathy G. Ravalli S. Sindhura J.				
Borges L.R.	2015	Meme kanseri	Weka 3.6 yazılımı, ön işleme yapabilen öğrenme teknikleri, sınıflandırma, regresyon, kümeleme ve birliktelik kuralları	En iyi doğruluk %97.80 ile Bayesian tarafından elde edilmiştir. Test edilen ikinci algoritma %96.05 doğruluk oranına sahip J48'dir.
Vijayarani S. Dhayanand S.	2015	Böbrek hastalığı	Naive bayes ve destek vektör makinesi (dvm)	Dvm'nin performansının Naive Bayes sınıflandırıcı algoritmasından daha iyi olduğu gözlemlenmiştir.
Amarathunga A.A.L.C. Ellawala E.P.W.C. Abeysekara G.N. Amalraj C.R.J.	2015	Egzama İmpetigo Melanom	Adaboost, Bayes Net, J48, Mlp (Naive Bayes)	Egzama için %85, impetigo için %95, melanom için %85 sonuçları elde edilmiştir.
Parikh K.S. Shah T.P. Kota R. Vora R.	2015	Bakteriyel enfeksiyonlar, Mantar enfeksiyonu, Egzama, Uyuz	Ann, Svm	%97.17, %94.04 doğruluk oranları elde edilmiştir.
Bektaş B. Babur S.	2016	Meme kanseri	Destek vektör makinesi (Svm), random forest (Rastgele Orman), k-yıldız (kStar), seçimli algılayıcı sinir ağı	Dvm için 0.8453, K-yıldız için 0.8041, Rastgele orman için 0.9072, seçimli algılayıcı sinir ağı için 0.8144 sonuçları elde edilmiştir.
Maghooli K. Langarizadeh M. Shahmoradi L. Habibi-Koolaee M. Jebraeily M. Bouraghi H.	2016	Erihemato- skumöz hastalıkları	Cart	%93.69 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Nilashi M. İbrahim O. Ahmadi H. Shahmoradi L.	2017	Göğüs kanseri, Mamografik kitle	Em, Pca, Cart ve bulanık kural tabanlı yöntemlerin bir kombinasyonu olan hibrit akıllı bir sistem	Sonuçlar Wdbc için 0.932, Mamografik için 0.941 olarak elde edilmiştir.

Pravin S.R. Jafar O.A.M.	2017	Mit ve aocd adlı iki farklı veri setinden alınan yaklaşık 40 dijital cilt hastalığı görüntüsü	Multi-Svm, Knn, Naive Bayes	Sırasıyla %97.4, %90.00, %55 oranları elde edilmiştir.
Zhou H. Xie F. Jiang Z. Liu J. Wang S. Zhu C.	2017	Dermoskopi görüntüleri	Ann	%92.4 doğruluk oranı elde edilmiştir.
Jain D. Singh V.	2018	Pima yerlileri için diyabet	Geleneksel sınıflandırıcı sistem- tahmin edici hibrit model, geleneksel sınıflandırıcı sistem- C4.5, adaptif sınıflandırıcı sistem- adaptif Svm	Geleneksel sınıflandırıcı sistem- tahmin edici hibrit model için 0.9238, geleneksel sınıflandırıcı sistem- C4.5 için 0.8127, adaptif sınıflandırıcı sistem-adaptif Svm için olarak elde edilmiştir.
Idoko J.B. Arslan M. Abiyev R.	2018	Erihemato- skuamöz hastalıkları	Cart, Arfcmc, Anfis, Aec, Fnn	Doğruluk oranları Cart için %94.84, Arfcmc için %75.96, Anfis için %95.50, Aec için %97.32, Fnn için %98.37 olarak elde edilmiştir.
Zhang X. Wang S. Liu J. Tao C.	2018	Dermoskopi görüntüleri	Ann	%96.8 doğruluk oranına ulaşılmıştır.
Tanyıldızı E. Karabatak M. Yıldırım G. Özpolat Z.	2018	Siğil	Sınıflandırma algoritmaları	Çalışma sonuçlarına göre kriyoterapi ile tedavi edilen hastalarda uygulanan tedavinin uygun olup olmamasına yönelik en iyi tahmin başarımını %96.66 ile k-Star algoritması olarak elde edilmiştir. İmmünoterapiyle tedavinin başarılı

				olup olmayacağını ise en iyi ortaya koyan algoritma %85.55 başarımla ile Random Forest algoritmasıdır.
Karslı Ö.B.	2019	Hint karaciğer hastalığı	Weka programı, J48, lojistik model ağacı (Lmt), Decision Stump, Hoeffding Tree, Rep Tree, Random Forest, Random Tree, Ibk	Doğruluk değerleri açısından sonuçlar; J48 %74.4, Lmt %73.8, Decision Stump %67.1, Hoeffding Tree %69.1, Rep Tree %71.3, Random Forest %81.9, Random Tree %73.8, Ibk %81.6 olarak elde edilmiştir.
Çelik S. Çeşmeli M.Ş. Peñçe İ. Kalkan A.	2019	Siğil	Sınıflandırma algoritmaları	Gözlemlenen sonuçlara göre en yüksek başarı oranı Bayes Net sınıflandırmasında %85.55 olmuştur.
Zorlu B.Ş.Ç. Kasap P.	2020	Böbrek yetmezliği	Random Forest, Mlp-Ann, Svm, kNN, Naive Bayes, Decision Trees	Karar ağaçları algoritmasının iyi performans gösterdiği bulunmuştur.
Uçar M.K. Düzayak S.	2020	Papüloskuamöz hastalıkları	Özellik seçme algoritmaları, kural tabanlı algoritmalar	%82.98 doğruluk oranı, 0.89 duyarlılık, 0.76 özgülük oranı ile kural tabanlı algoritmalar geliştirilmiştir.
Padma S. Pugazendi R.	2021	Göz bozukluğu	Evrişimli sinir ağı	Kullanılan yöntemin performansı, diğer algoritmalarından nispeten daha yüksektir.
Umme F. Jahid H. Shahin A.	2021	Retina bozukluğu	Öznitelik çıkarıcı olarak evrişimli sinir ağı, sınıflandırma için Svm	Önerilen Cnnbilstm modelinin, herhangi bir el yapımı özellik çıkarma modelinden daha iyi sınıflandırma doğruluğu sağladığı gösterilmiştir.

Patrick W.D. Nicholas L.K.	2021	Ürolojik cerrahi	“ürolojik cerrahi” arama terimlerinin yanı sıra “yapay zekâ”, “makine öğrenimi”, “sinir ağı” ve “otomasyon” terimlerinden elde edilen sonuçlar	Hasta merkezli cerrahi bakıma yardımcı olmak ve karar verme süreçlerinde hasta katılımını artırmak için makine öğrenimi teknikleri uygulanabilir.
-------------------------------	------	---------------------	---	---

SONUÇ VE TARTIŞMA

Veri madenciliğine verilen önem ve gösterilen ilgi her geçen yıl artmakta ve veri madenciliğinin kullanım alanları genişleyerek yayılmaktadır. Bu çalışmada sağlık alanında geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen veri madenciliği çalışmaları ele alınmıştır.

Literatür incelendiğinde, dermatoloji alanında veri madenciliği yöntemleri ile yapılan çalışmaların tıp alanındaki çalışmalar içerisindeki yerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Tablo 1’de yer alan hastalık sütunundaki bilgilere bakıldığında dermatoloji alanında yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, erihemato-skvamöz hastalıkları üzerine literatürde bulunan “dermatoloji veri seti” ile ilgilidir. Tabloda yer alan diğer çalışmalar ise, dermatolojinin farklı alanlarına ait hastalıklar ile ilişkilidir. Dermatoloji alanı geniş bir yelpaze şeklinde göz önüne alındığında, hala bazı hastalık ya da alanlar ile ilgili çalışmalar yetersizdir. İlerleyen çalışmalarda dermatoloji alanında farklı hastalıklar üzerine odaklanılarak çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, B., (2009), Cluster Analysis Of Decompression Illness, Galatasaray University, Institute of Science and Engineering.
- Amarathunga, A. A. L. C., Ellawala, E. P. W. C., Abeyssekara, G. N., & Amalraj, C. R. J. (2015). Expert system for diagnosis of skin diseases. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 4(01), 174–178.
- Badawi, A.M., Derbala, A.S. and Youssef, A.B.M. (1999) ‘Fuzzy logic algorithm for quantitative tissue characterization of diffuse liver diseases from ultrasound images’, *International Journal of Medical Informatics*, Vol. 55, No. 2, pp.135–147.
- Bartels PH1, Weber JE, Duckstein L, 1988, Machine learning in quantitative histopathology, *Analytical and Quantitative Cytology and Histology*, 01 Aug 1988, 10(4):299-306.
- Bektaş, B., Babur, S. 2016. Makine Öğrenmesi Teknikleri Kullanılarak Meme Kanseri Teğhisinin Performans Değlendirmesi, TıpTekno“16 Tıp Teknolojileri Kongresi, 27-29 Ekim, Antalya
- Borges, Lucas Rodrigues, Analysis of the Wisconsin Breast Cancer Dataset and Machine Learning for Breast Cancer Detection, Proceedings of XI Workshop de Visão Computacional - October 05th-07th, 2015.
- C. C., Lopes, H. S., Freitas, A. A., Bojarczuk, "Data Mining with Constrained-Syntax Genetic Programming: Applications in Medical Data Set," in *Data Analysis in Medicine and Pharmacology (IDAMAP-2001)*, a Workshop at Medinfo-2001, London, UK, 2001.
- Cataloluk, H., & Kesler, M. (2012). A diagnostic software tool for skin diseases with basic and weighted KNN in *International Symposium on Innovations in Intelligent Systems and Applications*, IEEE (2012), 1-4.
- Chang CL, Chen CH. Applying decision tree and neural network to increase quality of dermatological diagnosis. *Exp Sys with App*. 2009; 36 :4035–41.
- Classification Performance Analysis of Retinal OCT Image using Handcrafted and Deep Learning Feature with Support Vector Machine, 2021, Umme Fatema, Jahid Hasan, Shahin Alom, Department of Electrical and Electronic Engineering Hajee Mohammad Danesh Science and Technology University, Dinajpur, Lisans Tezi.
- Çelik, Sümeyye; Çeşmeli, Melike Şişeci; Peñçe, İhsan; Kalkan, Adnan (2019): Siğil Tedavisinde Kullanılan Immunotherapy Yönteminin Uygunluğunun Bayes Yöntemi ile Tespiti. *IMISC. Journal contribution*.
<https://doi.org/10.6084/m9.figshare.7565888.v1>
- Doğan, Ş. ve Türkoğlu, İ., (2008), “Iron-Deficiency Anemia Detection From Hematology Parameters By Using Decision Trees”, *International Journal of Science & Technology*, Cilt 3, No 1, 85-92.

- Don Meyer, Casey Cannon, Building a Better Data Warehouse, USA, Prentice Hall, 1998, s. 186.
- E. D. Ubeyli and E. Dogdu, "Automatic Detection of Erythematous-Squamous Diseases Using k-Means Clustering," *Journal of Medical Systems*, vol. 34, pp. 179-184, 2010.
- E. D. Ubeyli and I. Guler, "Automatic detection of erythematous squamous diseases using adaptive neuro-fuzzy inference systems," *Computer in Biology and Medicine*, vol. 35, pp. 421-433, 2005.
- E. D. Ubeyli, "Combined neural networks for diagnosis of erythematous squamous diseases," *Expert Systems with Applications*, vol. 36, no. 3, pp. 5107-5112, 2009.
- Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi Cilt 36, Sayı 1 , 2020 Erciyes University Journal of Institute Of Science and Technology Volume 36, Issue 1, 2020 88 Department of Statistics, Ondokuz Mayıs University, Samsun *Corresponding author, email: pelin.kasap@omu.edu.tr Classification of Factors Affecting Renal Failure by Machine Learning Methods Burçin Şeyda ÇORBA ZORLU1, *Pelin KASAP1
- Fan, C.Y., Chang, P.C., Linb, J.J., Hsiehb, J.C. 2011. A hybrid model combining casebased reasoning and fuzzy decision tree for medical data classification. *Applied Soft Computing*, 11(2011) 632-644.
- H. A. Govenir, G. Demiroz, and N. Ilter, "Learning differential diagnosis of Erythematous-Squamous diseases using voting feature intervals," *Artificial Intelligence in Medicine*, vol. 13, pp. 147-165, 1998.
- H.A. Guvenir and N. Emeksiz, "An expert system for the differential diagnosis of erythematous-squamous diseases," *Expert Systems with Applications*, vol. 18, pp. 43-49, 2000.
- Hamamoto, I., Okada, S., Hashimoto, T., Wakabayashi, H., Maeba, T. and Maeta, H. (1995) 'Prediction of the early prognosis of the hepatectomized patient with hepatocellular carcinoma with a neural network', *Computers in Biology and Medicine*, Vol. 25, No. 1, pp.49-59.
- Hayashi, Y., Setiono, R. and Yoshida, K. (2000) 'A comparison between two neural network rule extraction techniques for the diagnosis of hepatobiliary disorders', *Artificial Intelligence in Medicine*, Vol. 20, No. 3, pp.205-216.
- Icer, S., Kara, S. and Guven, A. (2006) 'Comparison of multilayer perceptron training algorithms for portal venous Doppler signals in the cirrhosis disease', *Expert Systems with Applications*, Vol. 31, No. 2, pp.406-413.
- Idoko, J. B., Arslan, M., & Abiyev, R. (2018). Fuzzy neural system application to differential diagnosis of Erythematous-squamous diseases. *Cyprus Journal of Medical Sciences*, 3(2), 90-97.
- Mitalı Satish Gokhale, INFORMATION FOR PREVENTION - ONLINE DATA MINING SYSTEM FOR EARLY DETECTION OF SKIN CANCER AND

AWARENESS EDUCATION, Presented to the Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Arlington in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of MASTERS OF SCIENCE IN COMPUTER SCIENCE ENGINEERING THE UNIVERSITY OF TEXAS AT ARLINGTON August 2003.

- International Journal on Cybernetics & Informatics (IJCI) Vol. 4, No. 4, August 2015
DOI: 10.5121/ijci.2015.4402
13 DATA MINING CLASSIFICATION ALGORITHMS FOR KIDNEY DISEASE PREDICTION Dr. S. Vijayarani¹, Mr.S.Dhayanand²
- Jain, D., Singh, V. 2018. Feature selection and classification systems for chronic disease prediction: A review. *Egyptian Informatics Journal*, 19 (2018) 179–189.
- Jana Schmidt, Andreas Hapfelmeier, Wolf-Dieter Schmidt, Uwe Wollina, 2011, Improving wound score classification with limited remission spectra, *International Wound Journal* Volume 9, Issue 2 p. 189-198.
- K. Polat and S. Gunes, "A novel hybrid intelligent method based on C4.5 decision tree classifier and one-against-all approach for multi-class classification problems," *Expert Systems with Applications*, vol. 36, no. 2, pp. 1587-1592, 2009.
- Klaus-Peter Adlassnig*†, Gernot Kolarz‡, 1986, Representation and semiautomatic acquisition of medical knowledge in CADIAG-1 and CADIAG-2, *Computers and Biomedical Research*, Volume 19, Issue 1, February 1986, Pages 63-79.
- Krzysztof J. Cios*, Lucy S. Goodenay+, Mounir Merhi* and Robert A. Langenderfer', 1989, NEURAL NETWORKS IN DETECTION OF CORONARY ARTERY DISEASE, [1989] Proceedings. *Computers in Cardiology*, Date of Conference: 19-22 Sept. 1989, Publisher: IEEE, Conference Location: Jerusalem, Israel.
- L. Nanni, "An ensemble of classifiers for the diagnosis of erythematous diseases," *Neurocomputing*, vol. 69, pp. 842-845, 2006.
- L.I. Passoni, J. Fritschy, A. Introzzi & F. Clara, 1995, Clustering Algorithms As Classifiers Of Blood Pressure Recordings, *Transactions on Biomedicine and Health* vol 2, 513-520.
- Maghooli, K., Langarizadeh, M., Shahmoradi, L., Habibi-koolae, M., Jebraeily, M., & Bouraghi, H. (2016). Differential diagnosis of erythematous diseases using classification and regression tree. *Acta Informatica Medica*, 24(5), 338.
- Özden Burcu KARSLI, Makine Öğrenme Yöntemleri İle Karaciğer Hastalığının Teşhisi Yüksek Lisans Tezi Matematik Anabilim Dalı-Bilgisayar Bilimleri Doç. Dr. Aytürk KELEŞ AĞRI – 2019
- Mala, K. and Sadasivam, V. (2005) 'Automatic segmentation and classification of diffused liver diseases using wavelet based texture analysis and neural

- network', Annual IEEE INDICON Conference, 11–13 December, Chennai, India, pp.216–219.
- Muhammed Kürşad UÇAR, Serkan DÜZAYAK, 2020, Papüloskuamöz Hastalıkların Belirlenmesi için Yapay Zeka Yöntemleriyle Kural Tabanlı Teşhis Algoritmalarının Geliştirilmesi, Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 8 (2020) 1903-1922.
- N Asada, K Doi, H MacMahon, S M Montner, M L Giger, C Abe, Y Wu, 1990, Potential usefulness of an artificial neural network for differential diagnosis of interstitial lung diseases: pilot study., Radiology Vol. 177, No. 3.
- Nilashi, M., Ibrahim, O., Ahmadi, H., Shahmoradi, L. 2017. A knowledge-based system for breast cancer classification using fuzzy logic method. Telematics and Informatics, 34(2017) 133-144.
- Olatunji, S. O., & Arif, H. (2013). Identification of erythematous-squamous skin diseases using extreme learning machine and artificial neural network. ICTACT Journal of Softw Computing, 4(1), 627–632.
- Ozyilmaz, L. and Yildirim, T. (2003) 'Artificial neural networks for diagnosis of hepatitis disease', Proceedings of the IEEE International Joint Conference on Neural Networks, 20–24 July, Vol. 1, pp.586–589.
- Padma Selvaraj, Pugazendi Rajagopal, 2021, Eye Disease Detection from Retinal Fundus Image Using CNN, 1st Edition, First Published 2021, Imprint CRC Press, Pages 18.
- Pahareeya, J., Vohra, R., Makhijani, J. And Patsariya, S. 2014. Liver Patient Classification using Intelligence Techniques. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering, 4(2), 295-299.
- Parikh, K. S., Shah, T. P., Kota, R., & Vora, R. (2015). Diagnosing common skin diseases using soft computing techniques. International Journal of Bio-Science and Bio-Technology, 7(6), 275–286.
- Patrick W. Doyle · Nicholas L. Kavoussi, 2021, Machine learning applications to enhance patient specific care for urologic surgery, World Journal of Urology, 2021.
- Pravin, S. R., & Jafar, O. A. M. (2017). Prediction of skin disease using data mining techniques. IJARCCCE, 6(7), 313–318.
- Qiong LI ; Guoming XIE ; Yongge MU, 1989, The application of data mining technology based on rough sets to medical diagnosis, Chinese Medical Equipment Journal 1989;0(03).
- Ravichandran, K. S., Narayanamurthy, B., Ganapathy, G., Ravalli, S., & Sindhura, J. (2014). An efficient approach to an automatic detection of erythematous-squamous diseases. Neural Computing and Applications, 25(1), 105–114.
- Reinhard Lohmann, Gisbert Schneider, Dirk Behrens? And Paul Wrede, 1994, A neural network model for the prediction of membrane-spanning amino acid

- sequences, *Protein Science* (1994), 3:1597-1601. Cambridge University Press. Printed in the USA.
- Revett, K., Gorunescu, F., Gorunescu, M., El-Darzi, E., Ene, E. 2005. A Breast Cancer Diagnosis System: A Combined Approach Using Rough Sets and Probabilistic Neural Networks. Eurocorn 2005, 22-24 November, Belgrade.
- S.M. Alian, S. Shouman & H. Meshref, 1996, A Neural Based System For The Recognition of Gastrointestinal Diseases, *Transactions on Information and Communications Technologies* vol 16.
- Sang C. Park, Selwyn Piramuthu, Michael J. Shaw, "Dynamic Rule Refinement in Knowledgebased Data Mining Systems," *Decision Support Systems*, No:31, 2001, s. 205.
- Santos, V., Datia, N., Pato, M.P.M. 2014. Ensemble feature ranking applied to medical data, *Procedia Technology* 17 (2014) 223 – 230.
- Stavros LekkasLudmil Mikhailov, 2010, Evolving fuzzy medical diagnosis of Pima Indians diabetes and ofdermatological diseases, / *Artificial Intelligence in Medicine* 50 (2010) 117–126.
- Tanyıldızı, E , Karabatak, M , Yıldırım, G , Özpolat, Z . (2018). Siğil Tedavisinde Sınıflandırma Algoritmalarının Performans Analizi . *Firat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi* , 30 (2) , 249-256 . DOI: 10.35234/fumbd.461576
- William G. Baxt, 1990, Use of an Artificial Neural Network for Data Analysis in Clinical Decision-Making: The Diagnosis of Acute Coronary Occlusion, *Neural Computation* (1990) 2 (4): 480–489.
- Xie, J. ve Wang, C. (2011) Using support vector machines with a novel hybrid feature selection methodfor diagnosis of erythemato-squamous diseases, /*Expert Systems with Applications* 38 (2011) 5809–5815.
- Yan, W., Lizhuang, M., Xiaowei, L. and Ping, L. (2008) 'Correlation between child-pugh degree and the four examinations of traditional Chinese medicine (TCM) with liver cirrhosis', *IEEE International*
- Yıldırım, P., (2008), Uludağ, M. ve Görür, A., "Hastane Bilgi Sistemlerinde Veri Madenciliği", *Akademik Bilişim 2008*, 30 Ocak - 01 Şubat, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 429-434.
- Zhang, X., Wang, S., Liu, J., & Tao, C. (2018). Towards improving diagnosis of skin diseases by combining deep neural network and human knowledge. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 18(2), 59.
- Zhou, H., Xie, F., Jiang, Z., Liu, J., Wang, S., & Zhu, C. (2017). Multi-classification of skin diseases for dermoscopy images using deep learning. In *2017 IEEE International Conference on Imaging Systems and Techniques (IST)* (pp. 1-5). IEEE.

Bölüm 38

DİJİTAL OYUN TASARIMINDA İKLİM KRİZİ İNCELEMESİ

Segâh YEŞİLYURT
Özlem BARIŞ
Ömer ÜN

ÖZET

Oyun tarihin en eski çağlardan beri var olsa da dijital teknolojilerin ortaya çıkışı ile birlikte yeni bir boyut kazanmış ve her an her yerde oyun oynanabilen alanlar ortaya çıkmıştır. Dijital oyunların boş vakit geçirmek, eğlenmek gibi işlevleri bulunmaktadır. Aynı zamanda aksiyon, macera, yarış, strateji, simülasyon gibi pek çok türde oyun hazırlanmaktadır.

Son dönemlerde geliştirilen dijital oyunların tasarımında çevresel faktörler ve iklim krizinin de yer aldığı görülmektedir. Su kaynaklarının bilinçsizce harcanması, karbondioksit salınımının artması, atmosferin kirlenmesi, yeraltı kaynaklarının tükenmesi gibi doğa ve iklim ile birlikte ele alınan sorunlar dijital oyunların tasarımında yer almakta, oyuncuların bu iklim krizlerine karşı farkındalık oluşturmaları, bilinçlenmesi ve önlem alması teşvik edilmektedir. Bu çerçevede oyunlar oyun oynayan kişilerin bilinçlenmesine ve sorunların gözle görülür hale gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Yeşil yazılım ile tasarlanan dijital oyunlar her geçen gün artarken Türkiye'de de Beko tarafından desteklenen “Domino The Little One” adlı bir dijital oyun tasarlanmış böylece oyuncuların iklim krizine karşı bilinçlenmesi ve farkındalık yaratılması hedeflenmiştir. Oyun karakterleri ve içinde bulunan atmosfer neticesinde iklim krizinin erişebileceği boyutlar ve tehditler oyuncuların önlem almasını teşvik etmiştir.

Bu çalışma yeşil yazılım çerçevesinde hazırlanan ve iklim krizinin boyutlarını ortaya koyan yeşil oyunları incelemekte ve bu oyunların işlevlerini örnekler çerçevesinde açıklamaktadır. Böylece dijital oyun tasarımında farkındalık ve eğitim işlevinin somut hale gelmesini sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: İklim krizi, tasarım, dijital oyun

GİRİŞ

Dijital oyunlar teknolojik gelişmelere paralel olarak her geçen gün sayısını artırırken bu oyunların işlevleri de aynı doğrultuda artmaya başlamıştır. Özellikle oyunların eğitici ve öğretici işlevleri son dönemin krizlerinden olan ve önemini

her geçen gün artıran iklim krizi sorununa çözüm arar bir şekilde dönüşmüştür (Bianzo vd., 2011:262-265). Yeşil yazılım tarafından tasarlanan yeşil oyunlar ya da ciddi oyun adıyla hazırlanan ve oyuncunun farkındalık ve bilinç kazanmasını sağlayan oyun türü iklim krizine değinerek sorunun boyutlarını gözle görülür hale getirmiştir. Sanayi Devrimi, nüfus artışı, teknolojik gelişmeler gibi süreçlerle birlikte dünyanın ve atmosferin işleyişinde çeşitli tahripler meydana gelmiş bununla birlikte küresel ısınma, karbondioksit salınımında artış, atmosferde sıcaklık artışı, ormanların yok oluşu, doğal afetler, mevsimlerde kaymalar gibi doğanın işleyişinin bozulduğu olaylar ortaya çıkmıştır. Yeşil yazılımlar çerçevesinde hazırlanan ciddi oyunlar bu iklim krizi sorununun farkına varılması ve önlemlerin alınması çerçevesinde oyuncuları uyararak yeni bir işlev kazanmıştır (Foroohar,2001:62). Yeşil yazılımlarla tasarlanan dijital oyunların içerisinde yer alan karakterler ve ütopyalar oyuncuların iklim krizinin yol açacağı sorunları ele alarak aynı zamanda karakterlerle bu sorunla mücadele eden bireyler yetiştirmeyi sağlamıştır. Sims 3 gibi oyunlar da içerisinde yer alan öğeleri çevre dostu seçeneklerle geliştirmiş oyuncuların farkındalık yaratması için öncü olmuştur (Werning, 2021:8).

Türkiye’de ise elektronik aygıt ve beyaz eşya ticareti ile tanınan Beko firması bir proje çerçevesinde “DOMINO: The Little One” adlı oyunu tasarlamıştır. Oyun karakteri ve içerisinde bulunduğu ütopya bünyesinde iklim krizinin sonuçları ile savaşıyor bir kahraman yaratılmıştır.

Bu çalışma dijital oyun tasarımında iklim krizi çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetleri incelemekte, oyun örnekleri ile iklim krizinde farkındalık yaratmanın önemine vurgu yapmaktadır. Böylece oyunların yeni işlevine değinerek oyuncular üzerindeki eğitim faaliyetlerinin ön plana çıkması hedeflenmiştir.

DİJİTAL OYUN KAVRAMI

Türkçede “*oyun*” olarak tanımlanan kelime İngilizcede game ve play olmak üzere iki şekilde adlandırılmaktadır. Game kelimesi oyun anlamına gelirken play kelimesi oynamak fiilini karşılamaktadır. Dijital kelimesinin kökeni Fransızcadır. Türkçe karşılığı ise sayı ile ilgili, sayı temeline dayalı, sayısal anlamına gelmektedir. Game kelimesinin kökeni 1200’lü yıllara dayanmaktadır. Avrupa kıtasının farklı bölgelerinde temelde eğlenme anlamında kullanıldığı biçimde içinde mutluluk, neşelenme, haz alma, boş zaman geçirme gibi ifadeler bulundurmaktadır (Gülsoy,2019:319).

Yeni iletişim araçlarının sağladığı ortam ile birlikte insanların arasındaki sınırlar kalkmaktadır. Dijital oyunlar vasıtasıyla insanlar birbirlerini tanımaktadır. Böylece dijital oyun sosyalleşme olanağı sağlamaktadır. Dijital oyun genellikle elektronik yaşamda oynanabilen oyunların farkındalık

oluşturduğu hayal dünyasını bilgisayar yapımı çizimlerle, özel olarak üretilen ses ve efektlerle türüne göre kodlama yöntemi ile oluşturulan dijital içeriklerin tümünü kapsayan yapı olmaktadır (Yapar,2023:4). Suist'e göre (2012:95) oyun kavramı sonuca götürmede daha cazip gelen alanı aforoz edip daha az tavsiye edilen alanı özgür bırakan ve sadece bu gibi etkinliklerin yapılmasına imkân tanıyan düzenli kuralların olduğu araç ve yöntemler ile belirli sonuca ulaşılmayı amaç edinen etkinlik olmaktadır. Fiske 'e göre (2012:40), atari salonları genç insanları eğlendiren üretmek yerine tüketen makineler olarak görülmüştür. Dijital oyunlara bilgisayar tabanlı yazı ve görsel gibi içerikler üzerine inşa edilmiş. Bilgisayar vb. elektronik aletler ile bir veya birden fazla kişinin kontrol ederek kullanıcılara eğlenme imkânı veren dijital platformlardır (Dijital Oyunlar Raporu,2020). Dijital oyun kavramı nitel ve nicel ya da görsel verilerin elektronik ekranda verilmesi anlamına gelmektedir. Dijital oyun bilgisayar, cep telefonu ve televizyon ekranı gibi elektronik cihazlar üzerinden kullanıcılara sunulmaktadır (Özhan, 2011: 22). Dijital oyun kavramının geniş bir çerçevede tanımlanması için tarihsel gelişiminin incelenmesi gerekmektedir.

Dijital Oyun Tarihçesi

20. yüzyılda Charles Babbage tarafından icat edilen bilgisayar ilk bulunduğu zaman savaş ve istihbarat amaçlı kullanılmıştır. Bu yıllardaki ilk bilgisayarlar ebat olarak çok büyük hesap yapmak amacıyla yapılmaktadır. Daha sonra teknolojinin gelişimi ile birlikte küçülüp hafiflemektedir.

1947 yılında ilk denemesi "Kathod Ray Tube Amusementf Device"(Eğlence Cihazı),1950 yılında insan etkileşimli gerçekleşen ilk oyun Tic Tac Toe(OXO), İlk etkileşimli oyun Tennis for two(İki kişilik bilgisayar tenisi), 1962 yılında Space War(Uzay Savaşı), Ticaret amaçlı ilk dijital oyun, 1975 yılında ilk mikro işlemci kullanılan Japonya ve Avrupa'da Western Gun olarak bilinen Gun Fight oyunu,1976 yılında İlk ikinci nesil dijital oyun konsolu Channel F(Kanal eğlencesi), 2005 yılında Yüksek çözünürlüklü (HD) görüntüye ve hareket sensörüne sahip oyunlar, 2012 yılında 4K kalitesi görüntüye sahip ve ses ile kontrol edilebilen oyunlar hazırlanmıştır.2020 yılında 8K görüntüye sahip oyunlar geliştirilmiştir.Teknolojinin gelişimi ile birlikte bu oyunların öncekilerinden kaliteli olanı ve daha çok ilgi çekici olanı üretilmektedir (Yılmaz,2022:548). Dijital oyunların tarihçesini oyun konsolları başlatmaktadır. Oyun konsolları bilgisayar ile bağlantılı olmayan televizyona bağlanarak kullanılan elektronik cihazlardır. Ralph H Baer tarafından geliştirilen ilk oyun konsolu Brown Box 1967 yılında oyun piyasasına sürülmektedir. Tek renkli ve cihazın iki konsolu olduğu halde iki kişinin da kullanmasına izin vermemektedir. Bu yüzden çok ilgi göremeyerek fazla satışa ulaşamamıştır (Kuş, 2023:15). 1989

yılında Nintendo şirketi el oyun konsolu olarak geliştirilen Gameboy'ü çıkartmaktadır. O zamanlarda ciddiye alınmayan Gameboy 12 yılda 115 milyon satış yapmayı başarmaktadır. Gameboy ile birlikte Mario oyunu da gün yüzüne çıkmaktadır (Uysal, 2005:15). Bu konsolların geliştirilmesi dijital oyun konsol türlerini ortaya çıkarmaktadır.

Dijital Oyun Türleri

Dijital oyunun aksiyon oyunları, macera oyunları, birinci sınıf nişancı oyunları, strateji oyunları, araba yarışı oyunları, simülasyon oyunları, dövüş oyunları gibi türleri bulunmaktadır. Teknolojinin gelişimi ve yaygınlık göstermesi ile birlikte birçok alana yayılmaktadır.

Aksiyon oyunlarında oyuncular aksiyonun içinde olduğu gerçek hayatta yaşıyor gibi hissettiği el göz koordinasyonu gibi fiziksel özelliklerin diğer özelliklerinden önemli olduğu oyunlardır. Oyun sonucunda ana motivasyon kaynağı olarak ödül yenme, yok etme gibi unsurlar olduğu için diğer dijital oyun türlerine göre daha çok şiddet içermektedir (Kılıç,2021:22).

Macera oyun türü araştırma yapma, keşif yapma ve bulmaca çözme gibi unsurları barındırmaktadır. Genellikle hikâyeye yönelik dijital oyunları kapsamaktadır (Boyalı ve Aktaş, 2023:236). Macera oyunlarında oyuncular daha önce bilmediği sanal bir yapay dünyanın içinde bulmaktadır.

İngilizce 'de First Person Shooter olarak kullanılan dijital oyun türü Türkçe 'de birinci şahıs nişancı oyunu olarak kullanılmaktadır. Oyun piyasasındaki gelişim ve değişim düşünüldüğünde tarihte çeşitli sebeplerle çıkarılan savaşlar hem de kurgusal olarak üretilen savaşlar elektronik ortama yansıtılarak oyunculara sunulmaktadır. Bu türün geçmişi 1970'lere dayanmaktadır (Irmak ve Tor, 2022:1806). FPS oyun türü tarih ve savaş simülasyonları içermekle beraber kurgusal bir savaş hikâyelerini barındırmaktadır. Bu özellikler Call of Duty ve Far Cry oyunlarında görülmektedir (Tor ve Irmak, 2022:37).

Strateji türü genellikle oynayan oyuncunun ordu, halk gibi sosyal ve askeri unsurları belirli bir kurgu altında yönettiği oyunlardır. Sıra tabanlı ve gerçek zamanlı strateji oyunları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her oyuncunun her turda hareket imkânı sağladığı Age of History gibi sıra tabanlı oyunlar bu türe örnek teşkil etmektedir. Gerçek zamanlı stratejik oyunlarda ise oyuncular karşılıklı hamleler yaparak oynamaktadır (Dündar,2014:5). Sıra tabanlı strateji oyunlarında kullanıcılar karşıdaki oyuncuların hamlesini beklemeden hareket edememektedir. Hamlesini yapmak için oyuncunun hamlesini bitirmesi gerekmektedir. Gerçek zamanlı strateji oyunlarında karşılıklı hamle yapmak söz konusu olmaktadır (Boyalı ve Aktaş,2023:236).Strateji oyunlarında oyuncu kendi konumunu karşıdaki oyuncuya göre konumlandırmaktadır. Strateji

oyunlarına örnek olarak Warcraft, Starcraft ve Age of Empires gibi oyunlar gösterilmektedir(Sucu, 2020:208).

Araba yarış oyunlarında ilk akla gelen Need For Speed (NFS) ve Formula gibi oyunlar olmaktadır. Araba yarışı oyunlarında oyunculara son model arabalar ile yarışlara katılma imkânı sunulmaktadır. Bu oyunlarda kamyon ve motosiklet yarışları da yapılabilmektedir(Yavuz,2020:3). Araba yarışı oyunlarında birinci, ikinci, üçüncü gibi sıralamalar söz konusu olmaktadır.

Simülasyon oyun türü kendi içinde 3 gruba ayrılmaktadır. Simülasyon oyunu tüm bu alandaki oyunları kapsamaktadır. İkinci grupta yer alan ise yatırım ve emlak konusunu işleyen emlak simülasyon oyunları olmaktadır. Üçüncü ve sonuncu olan grupta ise sanal yaşam simülasyon oyunu yer almaktadır. Bu alanda en çok bahsedilen yaşam simülasyon oyunu olmaktadır. Özellikle NFT tabanlı (dijital bir sanat ürününün benzersiz olduğunu gösterir) Moon metaverse adlı bir oyun simülasyon oyunlarına örnek teşkil etmektedir (Aytaç, 2022:109). Oyuncular bu oyunlarda gerçek hayatın benzeri bir yaşamsal ortamda oynadığı oyunlardan oluşmaktadır. Oyuncular bu oyunlarda gerçeğe benzer bir sanal yaşam ortam yaşamaktadır. Sim City ve Euro Truck Simülatör, Farming Simülatör gibi oyunlar örnek olarak gösterilmektedir (Karaduman ve Acıyan, 2020:461). Simülasyon türünün en çok belirginlik gösteren The Sims 4 oyunu oynayanlara günlük yaşamda yaptıkları bütün davranışları oyunculara toplumsal bir çevre sunmaktadır.

Dijital dövüş oyunlardaki amaç bir takım farklı özellikleri olan karakterleri kullanarak rakibi belirli bir süre içerisinde mağlup etmektir. Dövüş oyunlarında sıklıkla seviye atlama karakteri bir üst seviyeye çıkarma imkânı bulunmamaktadır. Seviye atladıkça daha zor rakiplere karşı mücadele edilmektedir. Mortal Kombat, Street Fighter ve Tekken gibi oyunlar bu türe örnek teşkil etmektedir (Kaya,2013:36). 1991 yılında çıkarılan Street Fighter II oyunu tür konvansiyonlarını ve hem de mekânsal bir sunum biçimini yerleşik hale getirmektedir.

Dijital Oyun İşlevleri

Dijital oyunun genellikle estetik, eğitime, boş vakit geçirme, rahatlama, endüstriyel ve kültürel, sosyalleşme işlevi bulunmaktadır. Oyunlar sadece boş vakit geçirme ve eğlendirme gibi işlevlerinden oluşmamaktadır. Bilgi verici eğitimsel ve donanım kazandıran endüstriyel işlevi de bulunmaktadır. Bunların dışında estetik işlevi de bulunmaktadır. Dijital oyun çok yönlü özelliğinden dolayı geniş alanlara yayılmaktadır.

Bilgisayar oyunları estetik fonksiyonlar içermektedir. Oyunların sanat galerilerinde ve müzelerde sergilenmesi sanat değerinin kavramsal tanımına da

uyumaktadır. Tomb Raider oyununun kahramanı Lara Croft'u Andy Warhol'un Marilyn Monroe portrelerini Parv karşılaştırmaktadır. Sanat tanımı ile oyun tanımı uyummaktadır. Fakat bu uyumaya rağmen Parv sanat ile oyun arasındaki ilişkiyi açıklamada bahsedilen tanımın yeterli olmadığını savunmaktadır. Dijital oyunların estetik işlevi ile birlikte oyun estetiği (ludic aesthetics) kavramı ortaya çıkmaktadır(Demirbaş,2008:8-9). Bu işlev dijital oyunu sanat ürünü olarak kabul ederek oyunların estetik işlevleri ile ilgilenmektedir.

Oyun gündelik hayatta daha çok eğlence ve serbest zaman geçirme faaliyeti olarak da tanımlanmasına karşın oyun konusunda yapılan bilimsel araştırmalar insanın oyun oynama amacının bu kadar dar ve sığ olmadığı anlaşılmaktadır. Her oyun eğlencenin eşlik ettiği bir süreç içerisinde devam etmektedir. Eğlence aracı olmakla beraber özellikle çocuklar için toplumsallaşmayı sağlayan öğrenme aracı olmaktadır (Vatandaş, 2020:914).

Eğitim ve öğretim öğrencilere oyun halinde sunulduğu zaman daha verimli bir eğitim gerçekleşmektedir. Natüralist filozof J.J Rousseau'nun "çocukluk insanın gelişip yetkin olduğu en önemli evredir" sözüyle çocuk evresinin önemli olduğuna işaret etmektedir. Çocukların çocukluklarını yaşadığı bu en doğal evrede çocuğa, çocukça oyunlar ve davranışlar için oldukça fazla zaman ayrılmalıdır. Eğitim - öğretim müfredat programı da çocuğun davranışlarının ve duygularının temel alınacak şekilde düzenlenmesi ve dereceli evrimsel, birikimli olması gerekmektedir (Donmuş,2012:20).1973 yılında matematik ve eğitim yazılımlarına odaklanan Plato adlı bir proje hazırlanmıştır. Projede bilgisayar oyunları aktif bir rol üstlenmektedir ve başlangıçta bu eğilime karşı çıkmaktadır. Projenin ilham kaynağını davranışçılıktan ziyade bilişselciliğin kurucusu Jean Piaget ve eğitim filozofu John Dewey bulmuştur. Proje matematiği daha gündelik konular üzerinden öğretme girişiminde kendini göstermektedir (Nielson,2005:39-40). Dijital oyunlar eğlence işlevinin dışındaki eğitim benzeri alanlarda kullanılabilir.

Çocuklar oyun oynayarak birikmiş olan enerjisini boşaltarak rahatlama imkânı bulmaktadır. Ayrıca oyunlar çocukların saldırganlık dürtüsünü boşatmasında faydalı olmaktadır. Yetişkinlerin kişilikleri tecrübe ile oluşurken çocukların kişilikleri oyunlar ile gelişmektedir (Davaslıgı,1989:25). Şiddet harici dijital oyunların yaratıcılık işlevi çocukların hayal dünyasını ve düşünme gücüne katkıda bulunmaktadır. İlk doğdukları andan itibaren öğrendiklerini becerileri pekiştirme de faydalı olmaktadır.

Dijital kültürün sanal ortamı olan oyunlarda kültürel üretim gerçekleştirilmektedir. Aynı oyunun üretene ve tüketene olarak yüz yüze etkileşim olmadan sosyalleşebilmektedir. Özellikle mobil oyunlarda oyuncuların birbirlerinden can istemesi, arkadaşına yardım et şeklindeki emirler ve sanal

olarak oluşturulan oyun gruplarına dâhil olma, dijital oyunlarda ses paylaşımına izin verilmesi gibi oyun içindeki sosyal paylaşım ve sohbet alanları, çevrim içi yeni sosyalleşme, paylaşım ve yardımlaşma kavramlarıyla oyuncuları bir araya getirmektedir. Sosyalleşme işlevi ile birlikte birbirini daha önce hiç tanımayan, görmeyen oyuncuların arkadaş olmaları sosyalleşme işlevini önemli kılmaktadır. Oyunun onundaki başarıları ise bireysel başarının bir parçası sayılmaktadır (Çetinkaya, 2022:727). Sosyalleşme işlevi bireylerin veya oyuncuların yaşadığı dünyada yalnızlık hissi ile karşılaşmasını engellemektedir. Çünkü oyuncular bu hissi dijital oyunlarla bastırmaktadır.

Yeşil Yazılım Geliştirme Mühendisliği

Dijital teknolojilerin gelişmesi beraberinde yenilikçi yazılımların ortaya çıkmasına imkan tanımıştır. Özellikle sürdürülebilirlik konusu dijital teknolojilerin bir parçası haline gelmiş ve destekleyici uygulamaların üretilmesi sağlanmıştır. Yeşil yazılım enerji verimliliği sağlayan sürdürülebilir yazılım mühendisliği olarak da tanımlanmaktadır. Özellikle yazılım programları ile enerji tasarrufu, öğretme ve sorumluluk yükleme amacıyla hazırlanan uygulamalar sürdürülebilirliğe destek vermiştir (Fernando, 2014:104). Yazılım faaliyetlerinde yeşil yazılım adıyla anılan ve çevre dostu teknolojik gereçlerin üretilmesini sağlayan alan bilgisayar ve telefon gibi teknolojik araçların daha yararlı kullanılmasını teşvik ederek çevre sorunlarının azalmasına katkıda bulunmaktadır. Tehlikeli madde kullanımını azaltmak ve var olan kaynakların en üst seviyede verimliliğini sağlamak da yeşil yazılım mühendislerinin başlıca amaçları arasında yer almaktadır (Wang vd., 2011:23).

Algoritma ve sistem kullanımı ile birlikte geri dönüşümün sağlanması, küresel ısınma gibi doğayı tehdit eden unsurların teknolojik yönünün sınırlandırılması, çevresel ayak izinin farkındalığının geliştirilmesi yeşil yazılım geliştirmede önemli faktörler arasında yer almaktadır (Chen vd., 2012: 45). Yakıt, kağıt, elektrik ve enerji tüketiminde akıllı tasarruf sağlamak, var olan enerjinin ve saf malzemenin azalmasını önüne geçmek yeşil yazılımların dünyaya kazandırdığı faydalardan bazıları olmaktadır.

Yeşil yazılımların geliştirilmesi için çevrim içi formların verimli kullanılması, çevre gereksinim setleri ile ihtiyaçların saptanması, anketler gibi yöntemlerle sorunun saptanması ve çözümün faydalı olması şartlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte istenmeyen veri fazlalığının azaltılması adına bulutların hazırlanması, ucuz ve az maliyetli yazılımların geliştirilmesine de çabalanmaktadır (Damar ve Gökşen, 2018:259). Çevre dostu yazılımlar için hazırlanan çevre dostu kodlar çevre dostu olan faktörün en iyi şekilde öğretilmesi için oluşturulmaktadır. Yeşil test senaryoları ile metriklerin iyileştirilmesi

sağlanmaktadır. Faydanın tespit edilmesi için sistem denetleme ve kıyaslama araçları kullanılmaktadır. Mevcut alt yapının yükünün hafifletilmesi için alternatif bir önerinin hazırlanması için yeni donanımlar oluşturulmaktadır (Çırak ve Bolat, 2018: 98). Güç kullanımının azaltılması adına hazırlanan sanal bulutlar ile donanım çöpünde azalmanın meydana gelmesi de yeşil yazılımın mimarisinde oluşan etkilerden birini meydana getirmektedir.

Yeşil yazılımın başlıca etki alanı olan sürdürülebilirlik bilgi iletişim teknolojilerinin meydana getirdiği olumsuzlukları da gidermeyi amaçlamaktadır. Bu yoğunlaşma teknolojik aletlerdeki donanımsal ve yazılımsal enerji tüketimini, CO2 emisyonlarının meydana getirdiği sorunları, atmosfer sıcaklığındaki artışa neden olan teknolojik sebepleri inceleyerek çözüm önerileri üretmeyi hedeflemektedir (Kern vd., 2013:87). Teknolojik gereçlerin günlük karbon salınımı faktörüne olan etkisi yeşil yazılım mühendisleri tarafından dikkate alınan sorunların başında gelmektedir. Bunun için üretilen yazılım ve donanımlarda etki derecelerinin belirlendiği çeşitli modeller ortaya konmaktadır. Yeşil yazılım aynı zamanda toplumda meydana gelen biyolojik ve iklimsel değişikliklere de çözüm aramayı hedeflemektedir. Özellikle pandemi döneminde artan teknolojik gereç kullanımının yol açtığı sorunlara odaklanılmaktadır (Rocheteau ve Belhai, 2014:235). Bu sebeple yazılımcılar Java C, C++'yazılım dilini FORTERN ve PASCAL'a nazaran daha az enerji tüketilebilir buldukları için önermektedir.

İklim Değişikliği ve Yeşil Yazılım

İklim değişikliğine ilişkin sorunlar 300 yıl önce tespit edilmiş ve atmosferde bulunan sera gazlarının dünyaya etkisi 17. yüzyılda araştırılan bir faktör olmuştur. İlk Dünya İklim Konferansı 1970'lerin sonunda gerçekleştirilmiş ve iklim değişikliğinin kentleşme ve modernleşme ile birlikte ortaya çıkan bir sorun olduğu tespit edilmiştir. Sera ve metan gazlarının artışı neticesinde iklimlerde kaymalar oluşmuştur. Dünyada geniş bir alan kaplamayan kentlerin enerji tüketimi bakımından %78 oranında bir dilimi içermesi ve karbondioksit üretiminin % 60'ını gerçekleştirilmesi sebebiyle çalışmalar hazırlanarak bölgelerin iklim değişikliğine olan etkisi azaltılmaya çalışılmıştır (Gümüş ve Buluş, 2020:1015).

İnsan topluluklarının yeraltı kaynaklarını fazla olduğu alanlara doğru göç etmesi ve bu kaynakları hızla tüketmesi sonucunda çeşitli iklimsel tahripler meydana gelmiştir. Özellikle su kaynaklarının kullanılmasında ortaya çıkan israf sonucunda kuraklık gibi tahripler ortaya çıkmıştır. Petrol ve kömür gibi yer altı kaynaklarının kullanımındaki artış da atmosfere yayılarak iklimsel değişikliklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Lankoff, 2010:70). Bu

tahripler buzulların erimesine ve su taşkınlarıyla birlikte levha hareketlerinin yoğun yaşanmasına neden olmuştur.

İklimde meydana gelen değişiklikler toplumda 150 yıl geçmişe kadar gidildiğinde sosyoekonomik ve gündelik hayata etki etse de özellikle Sanayi Devrimi'nin 19. yüzyılda başlaması sonucunda teknolojik gereçlerin artması bu iklimsel değişimlerin hızla yaşanmasına ortam hazırlamıştır. 1988 yılında UNESCO Dünya Meteoroloji Teşkilatı ile birlikte hükümetler arası iklim değişikliği paneli hazırlamıştır ve 2021 yılına kadar çeşitli aralıklarla toplantılar hazırlayarak kamuoyundan politikacılara kadar toplumun iklim değişikliğini somut bir şekilde görmelerini sağlamışlardır (Zhong ve Lung, 2010:386).

İklim sorunları yağışların yağmurdan kara kayması, sıcaklıkların mevsim normallerinin çok üzerinde görünmesi, yağış biçimlerinin çoğalması ya da beklenmedik şekilde azalması, mevsim yağışlarında görülen erkenleşme, şiddetli kuraklığın meydana gelmesi, buzulların erimesi, su kaynaklarının beslendiği bölgelerin kuruması gibi mevsimsel farklılaşmaların yanında taşkınlar, yangınlar, biyolojik çeşitlilikte azalma, yeni virüs tiplerinin ortaya çıkması şeklinde de gözlenebilmektedir (Şen, 2022:5-9).

İklim değişikliği sorunu her alanda vurgulanırken dijital medya platformlarında da sıklıkla gözlenebilir hale gelmiştir. Özellikle 2019 yılından sonra dünya çapında küresel iklim grevleri gerçekleştirilmiş ve sosyal ve geleneksel medya platformlarında bu grevler yer almıştır. Dijital medyanın kitlelere ulaşma niteliği aktivistlerin sorumlulara ve topluma ulaşmak için kullandığı bir araç haline gelmiştir (Şener ve Engindeniz, 2023:135). Sorumluluk sahiplerinin iklim değişikliği konusunda harekete geçmesini ve örgütlenmesini sağlayan alanlar sosyal medya platformlarından faydalanmıştır. Bununla birlikte anlık olarak iletişim sağlanabilmesi dijital medyaların iklim değişikliğine yönelik hareketliliği aktarabilmesini de imkânlı kılmıştır. Sosyal medya platformları dijital kampanya hareketleri ve sanal aktivizm faaliyetleri iklim krizine dikkat çekerek toplumun bu konu ya odaklanmasını sağlayan adımlar atmıştır (Torun, 2019: 323).

Sosyal medyada iklim krizlerinin vurgulanması ve buna yönelik paylaşımların yapılması sonucunda aktivist fenomenler ortaya çıkmış, özellikle iklim değişikliğini çevreci hareketleri ve sınırlı olan kaynakların bilinçsizce tüketilmesini önlemek adına içerikler üretip aktivistlik yaparak düşünce yaymayı amaçlamışlardır. Bu hareketlilik yediden yetmişe toplumdaki herkesin iklim değişikliğine ve var olan krize odaklanmasını ayrıca bu konuda farklı farkındalık yaratılmasını sağlamıştır (Erdal, 2015: 338). Çocukların da iklim krizini anlayarak sorumlu davranmalarını gerçekleştirmek amacıyla çeşitli dijital

oyunlar üretilmiş böylece çocukların oynayarak sorumluluk bilinci kazanması hedeflenmiştir.

Dijital Oyun Tasarımında Doğa Eğitimi ve Sorumluluk

İnsan nüfusunun sürekli olarak artması ve iklim değişikliklerinin meydana gelmesinin yol açtığı belirsizlikler insanların iklim krizlerine odaklanmasını ve farkındalığın geliştirilmesini sağlayan dijital teknoloji ihtiyacını ortaya çıkarıştır. Dijital teknolojiler içerdikleri oyun tabanlı öğrenme sistemi ile birlikte özellikle de çocukların iletişim teknolojileri ile birlikte eğitilerek oyun oynamasını sağlayan bir etkinlik alanı oluşturmaktadır. Bilgi hazırlamak için kullanılan ve öğrencilerin öğrenme becerilerini geliştiren oyun tabanlı uygulamalar kitaplar gibi materyallerin eğlenilerek öğretilmesini amaçlamak için geliştirilmektedir. Söz konusu alanda hayal gücünün gelişmesi ve düşüncenin belli bir farkındalığa odaklanması için genç zihinler belli bir noktaya toplanmaktadır. Eğitim ve öğretimin önemli bir parçası haline gelen dijital teknolojilerde öğrenciler konulara ilişkin farkındalık geliştirmektedir. Bu konulardan biri de iklim krizi ve çevre oyunları olmaktadır. 1970 yılında ilk olarak ciddi oyun terimiyle birlikte ortaya çıkan dijital teknolojilerle desteklenmiş eğitici oyunlar var olan soruna karşı önlem alınması farkındalık yaratılması gelişimin sağlanması gibi ciddi potansiyellere erişimi hedeflemektedir (Üsfekes, Yılmaz, Tüzün, 2017:159).

Eğitim ve sorumluluk aşılamaı amaçlayan dijital oyunlarda oyunların görevleri ve karakterlerin özellikleri de bu amaçlara uygun olarak tasarlanarak kullanıcıların belli başlı sorumlulukları kazanması sağlanmaktadır. Çevre temizliğine dikkat çekme, alkol ve sigara kullanımının bulundurduğu sakınca, günlük yaşamın daha faydalı yaşanması için iyi rollerin öğretilmesi, enerji tasarrufunun kazanılması, yeni alışkanlıkların edinilmesi gibi faktörler sorumluluk kazandırmayı sağlayan dijital oyunlarda sıklıkla gözlenen faaliyetlerden olmaktadır (Yılmaz, Üçüncü, Arık,2020:269).

İklim krizlerinin temelinde şekillenen ve potansiyel bir çözüm meydana getirmeyi hedefleyen ilk dijital oyun 1990 yılında Dünya Günü adı verilen özel günde Gezegenin Dengesi adıyla yayınlanmıştır. Çevresel sorunları ve onun muhtemel sonuçlarını bir model haline getiren simülasyon oyunu çevre sorunlarının karmaşık yapısını ve bunların birbirleriyle ilintili sosyal ekonomik sonuçlarını ele almıştır. Söz konusu oyun su kirliliğinden radyasyona, petrolün sebep olduğu sorunlardan aşırı iklim sıcaklık artışına kadar pek çok çevresel sorunu içerisinde barındırmıştır (Duman, 2022:245). Böylece oyunu oynayan kişilerin algı yaratmasına, doğanın tahrip edilmesi sonucunda meydana gelebilecek zararlara tanıklık etmesine imkan tanınmış ve farkındalık yaratılmıştır.

İklim krizine karşı sorumluluk yaratmayı amaçlayan oyunlar eğlencenin içinde eko anlatıyı tekrar üretmeyi hedeflemektedir. Yenilenebilir enerjiyi sürekli kılma hayatta kalma çevre dostu modeller oluşturma, bu modelleri oyuncuların hayal güçlerine entegre olmasını sağlama, doğanın doğal yapısının sürdürülmesini amaçlama gibi çeşitli senaryolar kullanılarak sorumluluk bilinci oluşturulmaktadır (Lakoff, 2010:70). Buzsuz Grönland gibi kimi oyunlar yüksek derecede iklim krizi sonucunda buzulların erimesi neticesinde meydana gelecek ütopyalar için simülasyonlar oluşturmaktadır. Doğa dostu araçların eklendiği Sims 3 oyunu gibi gelişimler iyi çözüm önerileri sunma, iklim krizini tanımlama, çözüm üretme faaliyetlerine destek olmaktadır (Werning, 2021:8-10).

İklim Değişikliği Oyunları

Son yıllarda iklim değişikliği temalı çevrim içi video oyunlarda artış olmuştur. Ouariachi ve diğerlerine (2017:10-44) göre iklim değişikliği oyunlarının teknik gelişmişliği, anlatısı, mesaj çerçevesi, oyun dinamikleri ve pedagojik özellikleri farklılık göstermektedir.

Henz'e (2022:19) göre dijital oyunlar insanların sanal platformlarda fazla zaman geçirmelerine ve gerçek dünya ile bağlantılarının kopmasına yol açmaktadır. Bu durum gerçekliğin kopuk olmasına ve gerçek doğayı ihmal etmelerine neden olmaktadır. Buna göre, dijital dünya ile gerçek dünya arasındaki dengeyi korumak önemlidir. Goodman ve Morton'a (2014:229-252) göre, dijital oyunlarda patlatılan variller, yok edilen ağaçlar çevre ortamını iyileştirmek için olumsuz bir kaynak olmaktadır. Dijital dünyada çevre, direnilmesi gereken bir düşman olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda Galeote ve diğerlerine (2023:107-930) göre, dijital oyunlar bir soruna ilişkin farkındalığı artırmak, anlayışı geliştirmek ve tutumları değiştirmek için kullanılmaktadır.

Fernández ve diğerlerine (2022:1-18) göre, iklim değişikliği oyunları gerçek hayattaki sorunları simule etmektedir ve deneysel öğrenme ile beceri ve yetenekleri geliştirmektedir. Goodman ve Morton'a (2014:229-252) göre, dijital oyunlar gerçek hayatta sosyal etkileşim sağlamaktadır ve toplumsal bilincin kazandırılmasını sağlayan bir fenomendir. Vermontitave adlı oyun iklim değişikliğine çözüm getirmektedir. Ouariachi ve diğerlerine (2017:10-44) göre, iklim değişikliği oyunları etkileşimli deneyim alanları ile gerçek hayattaki durumları simule etmektedir ve iklim değişikliği oyunları önemli deneyimler kazandırmaktadır. Frasca'ya (2007:368) göre, iklim değişikliği içerikli oyunlar gerçek hayattaki düşüncelerini ve eylemlerini etkilemeyi amaçladığı için ciddi oyunlar (olumlu etkiler) kategorisinde değerlendirilmektedir. Flora ve diğerlerine (2014:419) göre Avrupa'da iklim değişikliğini ele alan dijital oyunlar için video oyunları kullanan çeşitli projeler başarıyla uygulanmaktadır. Soekarjo ve van

Oostendorp'a (2015:6–20) göre, iklim değişikliği oyunları enerji tasarrufu hakkında daha fazla farkındalığa, anlayışa ve davranış değişikliğine yol açmaktadır. Yee' ye (2006: 772) göre iklim değişikliği konularında değerlendirilen ciddi oyunlar ile ilgili ampirik araştırmalarda farkındalık, bilgi, tutum veya davranış üzerinde olumlu etkiler bulurken bir kısmı sınırlı veya hiç etki bulamamışlardır. Ouariachi ve diğerlerine (2017:10-44) göre, iklim değişikliği metaverse oyunlarında yer almaktadır. Amacı yenilenebilir enerji kaynaklarını en etkili şekilde kullanmaktır. Soekarjo ve van Oostendorp'a (2015:6–20) göre, dijital oyunlar insanlara çevre sorunları hakkında yol haritası sunmaktadır. Aynı zamanda insanların çevreye dost olan yaşam tarzlarını yapılandırmaktadır.

Ecomodding (Ticari Video Oyunları)

Son yıllarda video oyunlarında küresel iklim krizini en çok körükleyen ekonomik beklentilerdir. Bu durum etkili iklim iletişiminin bir sorun haline getirmektedir. Bohunicky'e (2017:72-87) göre, ecomodding ticari video oyunları olarak adlandırılmaktadır. Bu video oyunlarının iklim krizi yarattığı ve bu problemlere çözüm bulmak için dijital oyunların adil şekilde iklim krizlerini kolaylaştırması gerekmektedir.

Chang'a (2011:57-84) göre, doğa oyunlarında iklim krizini tetikleyen en az bir unsur bulunmaktadır. En belirginini çevreyi arka plan yaparak oyuncu başarısını temel almaktır. Doğaya nasıl davranıldığı değil kaynakların çıkarılması ile elde edilen zafer çıkarılması önceliklidir. Oyuncuların davranışları Gregory'a (2010:95-101) göre, doğal çevrelerin tüketimi ve yok edilmesi üzerine kurulmuştur ve dünya üzerinden alternatif hayallerine modlama adı verilmektedir. Bu modlamalar ekolojik dengenin istenildiği gibi inşa edilmesine olanak sağlamaktadır.

Abraham'a (2017:74-94) göre, iklim değişikliği temalı oyun kurguları tespit edilmiştir. İnsan ve çevre ilişkilerinin nasıl tasvir edildiğinin daha geniş şekilde değerlendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Kyle'e (2017:72-87) göre dijital oyunlarda çevre bilincinin hedef alınmalıdır. Doğa temalı oyunlar arasında The Forest oyununda oyuncular zorlu bir hayat mücadelesi vermektedir. Doğanın güzelliği arka planda kalmaktadır. Oyunda ormanın gizemli ve korku dolu ortamında her an tetikte kalınması gerektiği ile ilgili deneyim sunulmaktadır. The Long Dark oyununda oyunculara doğanın içerisinde misafir oldukları kadar ormanın tehlikeleri ile de yüzleştikleri bir ortam olarak sunulmaktadır. Hayatta kalma mücadelesinde ormanın acımasız yüzünü deneyimlemektedirler. En güzel doğa manzaralarına sahip Far Cry serisi yeşilliklerin arasında paralı askerlerin ve

canavarların yer aldığı bir oyundur. Oyunda mücadele edilen orman ile psikopatlarla dolu Rook adaları bulunmaktadır.

Dolayısıyla doğa temalı oyunlar yaşanan iklim krizine çözüm getirmelidir. İklim iletişimini bloke eden oyunların yerine iklim krizine potansiyel çözümler getiren oyunların kurguları önem taşımaktadır.

Ecogames (Ciddi Oyunlar)

Son yıllarda yaşanan iklim krizleri hakkında insanları sürdürülebilirlik projelerine dahil etmek ve davranışlarını değiştirmek dijital oyunlar için önemli bir projedir. Raessens'e (2018:232-246) göre, Ecogames ciddi konu içeriklerine yer veren video oyunlarıdır. Eğitimden, sağlık hizmetine ve sürdürülebilirlik projelerine kadar pek çok konu dahil edilmektedir. Ecogames, sürdürülebilirliği hedef alan oyunlardır. Oyun kurgularında etik, ahlak ve politik değerler geniş bir öğrenme alanıdır. Damoah'a (2023:977-987) göre, çevre eğitimi ile ilgili oyunlar "ciddi oyunlar" olarak sınıflandırılmaktadır. Daha derin düşünceler hakimdir ve farkındalık yaratmaktadırlar.

Wright'e (2000:41) göre ecogames, yenilenebilir enerjiye geçiş, döngüsel ekonomi, sürdürülebilir hareketlilik, su kullanımı ve enerji tüketimi gibi çeşitli sürdürülebilirlik konularına ilişkin farkındalığı artırmak için kullanılmaktadır. Raessens'e (2018:232-246) göre, iklim krizi oyunları, ekolojik tutum ve davranışları güçlendirmeye ve işbirlikçi çevresel karar almayı teşvik etmeye çalışıyor. Werning'e (2021:7) göre, ecogames eğitim, farkındalık ve eyleme odaklanarak çevre konusunda daha iyi bir anlayış geliştirmeye odaklanmaktadır.

Raessens'e (2018:232-246) göre, iklim krizi oyunların amacı insanların çevre sorunları hakkında daha fazla bilgi edinmelerini ve daha sorumlu bireyler olmalarını sağlamaktır. Türkiye'de Beko iklim krizine ve çevre sorunlarına bir oyun projesi ile dikkat çekmiştir. Projenin adı DOMINO: The Little One'dır. Projenin amacı iklim krizine karşı atılabilecek bireysel adımları artırmayı hedeflemektir. Oyun küresel ısınma ve ekolojik tehditlerin canavarlar olarak hazırlandığı bir dünyada geçen, el çizimi 2 boyutlu bir macera oyunudur. Oyunun karakteri olan çocuk iklim değişikliğinin inşa ettiği dünyada faaliyetler gerçekleştirmektedir. Değişim yaratma arzusu ve zeka, bu dünyada oyuncuları başarıya iletmektedir.

Dünya'daki benzer oyunlar için Stop Disasters! ve Zeedz 'den bahsedilir. Stop Disaster! oyununun amacı (Afetleri Durdurun oyunu!) iklim krizinin neden olduğu doğal afetlerin sonuçlarını ve bunların savunmasız topluluklar üzerindeki etkilerini hafifletmeye yönelik politikaları radikal bir şekilde basitleştirmektir. Zeedz oyununun amacı küresel iklim değişikliği ile ilgili farkındalık uyandırmaktır. Zeedz oyunun hedef kitlesi gençlerdir. Bu oyun içeriğinde yer

alan ticaret kartları oyuncular için derin bir etkileşim oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu etkileşimli oyunlar bireyleri sürdürülebilir bir şekilde yaşamak için çevresel değerler, tutumlar ve becerilerle donatmaya devam etmesi önemlidir.

SONUÇ

Dijital oyunların tasarımı eğlence ve boş vakit geçirme işlevleri dışında eğitime ve öğretme faktörlerini de bünyesinde barındırmaya başlamıştır. İklim krizi gibi büyük sonuçlara yol açan doğal etmenlerin farkına varmak, sorumluluğun aşılması, bu krizlerin yönetilmesi, önlemlerin alınması gibi faaliyetlerin yaygınlaştırılmasında dijital oyunlar büyük bir önem taşımaktadır. Özellikle oyun oynayan genç nesillerin dikkatini iklim krizlerine çekmek, zararlarından ve sonuçlarından kaçınmayı önlemek adına işlev kazandırılan oyunlarda karakterlerin özellikleri, seviyenin aşılması, tedbirlerin alınması ya da iklim krizine yenik düşen dünya ütopyelerinin yer alması bilinç yaratarak olayın ciddiyetini vurgulamayı amaçlamaktadır. Son dönemlerde tasarlanan bu oyunlarda atmosfer sorunları, su kaynaklarının bilinçsiz tüketimi yeşil yazılım mühendislerinin aktif görev alarak hazırladıkları yazılımlarla vurgulanmaktadır. Bu vurgulama oyuncuların iklim krizlerine karşı farkındalık oluşturarak önlemler alma ve davranış şekillendirme faaliyetlerine yönlendirilmesini sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abraham, B., and Darshana J. (2017) Where are all the climate change games? locating digital games. *Response to Climate Change.*” *Transformations* (30), 1 74–94.
- Agarwal, S., Nath, A., ve Chowdhury, D. (2012). Sustainable approaches and good practices in green software engineering. *International Journal of Research and Reviews in Computer Science*, 3(1), 1425.
- Aktaş, C., ve Boyalı, U. (2023). Dijital oyun ve sosyal etkileşim, *Tam Akademi Dergisi*,2(2),226-242.
- Aytaç, Z.(2022). Metaverse uygulama alanlarının kelime ilişkilendirme ve tematik analizi Twitter örneği, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 100-118.
- Bianzino, A. P., Chaudet, C., Rossi, D., Rougier, J. L., & Moretti, S. (2011). The green-game: Striking a balance between qos and energy saving. In *2011 23rd International Teletraffic Congress*.
- Bohunicky, K. M. (2017). Ecomods: an ecocritical approach to game modification//ecomods: Una aproximación ecocrítica a la modificación de los videojuegos. *ecozon: European Journal of Literature, Culture and Environment*, 8(2), 72-87.
- Chang, A. Y. (2011). Games as environmental texts. *qui parle: Critical Humanities and Social Sciences*,2 (19) 57–84.
- Chen, F. F., Schneider, J., Yang, Y., Grundy, J., ve He, Q. (2012). An energy consumption model and analysis tool for Cloud computing environments. *In Proceedings of the First International Workshop on Green and Sustainable Software 2012. The International Conference on Software Engineering*.
- Çetinkaya, G.(2022). Sözlü anlatılan dijital oyuna yaratıcı kültürel endüstriler bağlamında folklor, *Akademi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3. 723-737.
- Çırak, K., ve Bolat, H. B. (2018). Sürdürülebilirlik ve yazılım performansı ilişkisinin analizi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Ve Bahçeşehir Üniversitesi Mühendislik Ve Teknoloji Yönetimi Zirvesinde Sunulmuş Bildiri*.
- Damoah, B. (2023). Reimagining Climate Change Education As a Panacea to Climate Emergencies. *International Journal of Environmental, Sustainability, and Social Science*, 4(4), 977-987.
- Damar, M., ve Gökşen, Y. (2018). Yeşil bilişim yaklaşımıyla kullanıcı ve kurum odaklı enerji yönetim sistemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 20(58), 259-259.

- Dijital oyunlar için çocuk ve aile rehberliği çalıştay raporu (2017). Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
<https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/U93fp.pdf> Erişim Tarihi: 24.11.2023.
- Dündar, G. (2014). Dijital oyunlarda toplumsal cinsiyet inşası Warrior Of Nemesis örneği, Yüksek Lisans Tezi *Kocaeli Üniversitesi*.
- Donmuş, V. (2012). İngilizce öğrenmede eğitsel bilgisayar oyunu kullanmanın erişime kalıcılığı ve motivasyona etkisi, Yüksek Lisans Tezi, *Fırat Üniversitesi*
- Dijital Oyunlar Raporu,(2020) <https://www.org.tr/dosya/jVFEB.pdf>. Erişim Tarihi: 24.11.2023.
- Davaslıgil, Ü. (1989). Yaratıcılık ve oyun, *Eğitim Bilim Dergisi*, 13 (71) (9).
- Demirbaş, Y. (2008). Bir iletişim formu olarak bilgisayar oyunlarında auter oyun kuramı, Yüksek Lisans Tezi *Marmara Üniversitesi*.
- Fernández Galeote, D., Legaki, N. Z., & Hamari, J. (2022, April). Avatar identities and climate change action in video games: analysis of mitigation and adaptation practices. In *Proceedings of the 2022 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-18.
- Fernando, C. L. (2014). Bringing the human factor to software engineering. *IEEE Software*, 31 (2), 104-104.
- Fiske, J. (2012). Popüler kültürü anlamak, çev. Süleyman İrvan, Pharmakon Yayınları, Ankara.
- Flora, J. A., M. Saphir, M. Lapp_e, C. Roser-Renouf, E. W. Maibach, and A. A. Leiserowitz. (2014). Evaluation of a national high school entertainment education program: the alliance for climate education. *Climatic Change* 127 (3-4):419–34.
- Foroohar, R. (2001). The new green game. *Newsweek*, 138(9), 62-62.
- Frasca, G. (2007). Play the message: Play, game and video game rhetoric. PhD diss., IT University of Copenhagen, Copenhagen, Denmark. Retrieved from
- Galeote, D. F., Legaki, N. Z., & Hamari, J. (2023). Text-and game-based communication for climate change attitude, self-efficacy, and behavior: A controlled experiment. *Computers in Human Behavior*, 149, 107930.
- Goodman, J., & Morton, T. (2014). Climate crisis and the limits of Liberal democracy? Germany, Australia and India compared. In *Democracy and crisis: Democratising governance in the twenty-first century* (pp. 229-252). London: Palgrave Macmillan UK.
- Gregory L. Simon (2010), The 100th Meridian, ecological boundaries, and the problem of reification. *Society and Natural Resources* 24, 95–101.

- Gülsoy, S.(2019). Oyun kültür ve zaman, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (62), 317-337.
- Gümüş, B., ve Buluş, A. (2020). Uluslararası çevre sorunları ve william Nordhaus' un çevre ekonomisine katkıları. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 1015-1031.
- Henz, P. (2022). The societal impact of the Metaverse. *Discover Artificial Intelligence*, 2(1), 19.
- Kaya, A., B. (2013). Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin geliştirilmesi geçerlik ve güvenilirlik çalışması Yüksek Lisans Tezi *Gaziosmanpaşa Üniversitesi*.
- Karaduman, M.,ve Acıyan E, P.(2020). Baudrillard'ın simülasyon kuramı bağlamında dijital oyunlar ve bağımlılık üzerine bir değerlendirme, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 453-472.
- Kern, E., Dick, M., Naumann, S., Guldner, A., ve Johann, T. (2013). Green software and green software engineering–definitions, measurements, and quality aspects. In *First International Conference on Information and Communication Technologies for Sustainability*.
- Kuş, A., Ö. (2023). İnteraktif bir iletişim alanı olan dijital oyunlar oyun oynama motivasyonlarının dijital oyun bağımlılığına etkileri üzerine bir araştırma, Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi*.
- Kyle Matthew B. (2017). Ecomods: An Ecocritical Approach to Game Modification, *Ecozon@: European Journal of Literature, Culture and Environment* 8, no. 2 72–87.
- Kılıç, G. (2021). Dijital oyun bağımlılığı ile yalnızlık, saldırganlık ve mutluluk ve dijital oyun oynama motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Üsküdar Üniversitesi*.
- Lakoff, G. (2010). Why it matters how we frame the environment. *Environmental Communication* 4, (1) 70–81.
- Ouariachi, T., Olvera-Lobo, M. D., & Gutiérrez-Pérez, J. (2017). Analyzing climate change communication through online games: Development and application of validated criteria. *Science communication*, 39(1), 10-44.
- Özhan, S. (2011). Dijital oyunlarda değerlendirme, sınıflandırma sistemleri ve Türkiye açısından öneriler, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*,25(25),21-33.
- Raessens, J. (2018). Ecogames: Playing to save the planet. In *Cultural Sustainability* 232-246 Routledge.
- Rocheteau, J., Gaillard, V. ve Belhaj, L. (2014). Java'nın en iyi kodlama uygulamaları ne kadar çevrecidir? *Smartgreens*, 235-246.

- Soekarjo, M., and H. van Oostendorp. (2015). Measuring Effectiveness of Persuasive Games Using an Informative Control Condition. *International Journal of Serious Games* 2 (2) 6–20.
- Sucu, O., İ. (2021). Gerçekliğin yeni dünyası ve iletişim alanı olarak sanat sayısal, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,8(1) 204-215.
- Şen, Z. (2022). İklim değişikliği ve Türkiye, *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*. 1(1) 1-19.
- Şener, N. K., ve Engindeniz, Ö. (2023). Fenomen aktivizmi: Çevreci fenomenler üzerine bir araştırma. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16) 127-152.
- Tor, H., ve Irmak T,Y.(2022). Dijital oyun fenomeninin sosyolojisi, *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(12), 1798-1817.
- Tor, H., ve Irmak, T.Y. (2022). Dijital oyun kavramına sosyolojik bir bakış, *Sosyal Ve Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmaları II*, Gece Kitaplığı. Ankara.
- Torun, B. U. (2019). Sosyal medyada #Hashtag aktivizmi: #ALSIceBucketChallenge örneği,” *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 5, (16) 373.
- Uysal, A. (2005). Üç boyutlu bilgisayar oyunları görsel tasarımı, Yüksek Lisans Tezi, *Anadolu Üniversitesi*.
- Üsfekes, Ç., Yılmaz, M., Tüzün, E. (2017). Uygulama yaşam döngüsü yönetim araçlarının verimini arttırmak için ciddi oyun uygulaması, *11. Ulusal Yazılım Mühendisliği Sempozyumuna Sunulmuş Bildiri*.
- Vatandaş, S.(2020). Oyun ve oyuncak teknolojik ve toplumsal dönüşümsel ve işlevsel değişimi. *Süleyman Demirel Ü. Vizyoner Dergisi*, 11(28),913-930
- Wang, S., Chen, H., and Shi, W. (2011). Span: A software power analyzer for multicore computer systems. *Suscom*, (1), 23–34.
- Werning, S. (2021). Ecomodding. understanding and communicating the climate crisis by co-creating commercial video games. *Communication* 1, 8(1), 7,8-10.
- Wright, T. (2000). Ecogames for grown-ups. *Alternatives Journal*, 26(2), 41.
- Yapar, E. (2023). Dijital oyun yayıncılığı ve e- spor 'un Türkiye'de algılanışı dijital oyunun serbest zamandan iş zamanına dönüşü, Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi*.
- Yee, N. 2006. Motivations for Play in Online Games. *Cyberpsychology & Behavior*, 9 (6):772–5.

- Yılmaz, E. (2022). Sokak oyunlarından sanal oyunlara dijital Oyunların gelişim süreçlerinin çocuk kullanıcıların ahlaki gelişmeleri açısından değerlendirilmesi, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 3 (545-557).
- Yılmaz, M., Üçüncü, G., ve Arık, S. (2020). Özel yetenekli öğrencilerde habitat parçalanmasına yönelik farkındalık oluşturma: müzikli sandalye oyunu. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22)1 269-288.
- Zhong Ming Feng, B. and Lung, C.-H. (2010). A green computing based architecture comparison and analysis. *In International Conference on Green Computing and Communications*.

Bölüm 39

SHARENTİNG, AKRAN DESTEK ETKİSİ, GİZLİLİK ENDİŞESİ: EBEVEYNLERİN ÇOCUKLARIN ÖZEL BİLGİLERİNİ INSTAGRAM'DA PAYLAŞMA YAKLAŞIMLARI

Semra GEÇKİN ONAT¹

ÖZET

Ebeveynler, sosyal medya hesapları üzerinden çocukları ile ilgili birçok ayrıntılı bilgiyi içeren video, fotoğraf ve durum paylaşma pratiği yapmaktadır. Sosyal medyada anne-babaların yeni nesil davranış trendi olarak dikkat çeken ebeveyn paylaşım akımı (sharenting), çevrim içi ortamda çocukların mahremiyeti ve gizliliğinin tehlike altına girmesine neden olmaktadır. Çoğu zaman da anne-babaların çocuklarıyla ilgili paylaşımları eleştirilerin hedefi haline gelmektedir.

Bu araştırma; ebeveynlerin, çocuklarının özel bilgilerini içeren video ve fotoğraf paylaşımında ve genel instagram paylaşımlarındaki gizlilik endişeleri çeşitli demografik düzeyleri açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, gizlilik öz- yeterlilik ve akran (aile ,arkadaş, diğer ebeveynler gibi.) desteğinin ebeveyn paylaşımına etkisi değerlendirilmektedir. Türkiye’de ikamet eden, 13 yaşından küçük en az bir çocuğun ebeveyni olan 200 Instagram kullanıcıasına çevrimiçi ortamda dağıtılan anketin sonuçları değerlendirilmektedir. Katılımcılar, çevrimiçi ortamda basit örneklem yöntemi ile online rastlantısal rastgele örnek kartopu bir katılımcı havuzu (Prolific) aracılığıyla belirlenmiştir. Araştırma sonucunda ebeveyn paylaşımında, akran destek etkisi ve genel gizlilik kaygısı cinsiyete ve yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği sonucuna ulaşılırken, durumsal gizlilik endişesinin ise mesleğe göre - özellikle anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada diğer bir dikkat çekici sonuç, 13 yaş altı çocuğu olmayanların genel mahremiyet endişe düzeyi 13 yaş altı çocuğu olanlardan anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn Paylaşımı, Instagram, Mahremiyet, Çocuk.

GİRİŞ

Günümüzde dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte sosyal medya platformları da hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiştir. İnsanlar artık her

¹ İstanbul Okan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Yeni Medya Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi.

anını, deneyimlerini ve duygularını paylaşabilecekleri sanal bir dünyaya sahiptir. Bu durumun en çok etkilendiği gruplardan biri ise şüphesiz ebeveynlerdir. Ebeveynler, çocuklarının büyüme süreçlerini sosyal medyada paylaşma eğilimindedir ve bu akım "ebeveyn paylaşımı (sharenting)" olarak adlandırılmaktadır. Paylaşım (sharenting), ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili fotoğraf, video veya hikayeleri sosyal medya hesaplarında yayınlamalarını ifade eder. Özellikle Instagram gibi görsel ağırlıklı platformlar, ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili anıları, başarıları ve günlük yaşamlarını sergilemek için sıkça kullandıkları bir alan haline gelmiştir. Bununla birlikte, ebeveynlerin bu paylaşım davranışları, çeşitli etkileri ve gizlilik endişeleri de beraberinde getirmektedir.

Literatür Taraması: Sharenting ve Instagram

Türkiye’de Sharenting kavramını araştıran ilk çalışma 2016 yılında ‘*Anne Babaların Sosyal Paylaşım Sitelerinde Çocukları İle İlgili Paylaşimleri: Sharenting - Parents’ shares on social networking sites about their children: sharenting.*’ başlıkla alana kazandırılmıştır (Maraşlı, Sühendan, Yılmaztürk & Çok, 2016). Yüksel (2021), ‘*Sharenting Bağlamında Sosyal Medyada Çocuk İmajının İnşası*’ başlıklı çalışmada, çocukları sosyal medya paylaşımında özne konumuna getiren “Sharenting” akımının yarattığı sorunsalla beraber ebeveynlerin çocukların özelini paylaşmasının mahremiyetin sınırlarının aşırısına kaçarak ihlal etmesi durumu ve sosyal medya ortamında *çocuk imajının yeniden kurgulanmasının önemi vurgulanmaktadır. Omur ve Uyar (2022), ‘Sharenting: Türkiye’de Ebeveynlerin Paylaşım Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme*’ başlıklı çalışmasında, Türkiye’de ikamet eden ve 13 yaşından küçük çocuk sahibi olan 20 sosyal medya kullanıcısı ebeveyn ile görüşme yapılmıştır. Çalışmada, ebeveynleri paylaşım yapmaya iten nedenlerden ‘takdir edilme’ ve ‘kendilerini mutlu hissetme’ güdüsünün ön plana çıktığı görülmüştür. Aynı çalışmada dikkat çeken bir husus, sosyal medyada çocukları hakkında paylaşım yapan anne-babalar gizlilik ayarları konusunun öneminin farkında olduklarını belirtmelerine karşın, uygularken bu konuyu gözardı ettikleri ortaya çıkmıştır. Steinberg (2017)’ e göre, sosyal medya ebeveynlere pekçok olumlu konuda destek sağlamaktadır. Ebeveynler çocuklarının özel hayatını Instagram ya da blog yazarak paylaştıklarında, bu paylaşımlara arkadaşlar ve aile çevreleri tarafından onaylayıcı geribildirim almak, ebeveynlerin kendi yaşamları ve çocuklarının yaşamları hakkında bilgi paylaşma kararlarında destekleyici bir rol oynamaktadır. Bu destekleyici unsur, ister bir "beğeni", ister bir "paylaşım" ya da güzel söz / ikon içeren bir yorumla ödüllendirilsin, kişisel bilgilerin herkese açık bir şekilde paylaşılması genellikle olumlu uyarılarla sonuçlanır ve bu da bir ebeveyni kişisel bilgilerini paylaşmaya devam etmeye teşvik eder.

We are Social ve Meltwater tarafından hazırlanan ‘‘Dijital 2023 Türkiye’’ raporuna göre, Türkiye’de internet kullanıcıları tüm cihazlardan günlük ortalama 7 saat 24 dakika internette zaman geçirmektir. Kullanıcılar bu sürenin 4 saat 26 dakikasını cep telefonları üzerinden internete bağlanarak geçirmektedir. Türkiye’deki internet kullanıcıları günlük ortalama 2 saat 58 dakikasını sosyal medya üzerinde geçirmektedir. İnternet kullanıcıları yüzde 90.6 ile en çok Instagram kullanmaktadır. Ayrıca internet kullanıcıları aylık ortalama 21 Saat 24 Dakika ile en çok Instagram da zaman geçirmektedir. Türkiye’de 16-64 yaş arası internet kullanıcılarının sosyal medya kullanımlarının sebeplerinin başında ‘ *‘Aile ve Arkadaşlarla İletişim Kalma’’* % 50,1 ile ilk sırada yer alırken, ‘ *‘Hayatınız Hakkında Yayınlama’’* sebebinin % 24,7 ile listede yer alması Türkiye’de sosyal medya kullanımında sharenting eğiliminin dikkate değer olduğunun göstergesidir (Güvenli Web, 2023).

Hukuk Akademisyeni Leah Plunkett ‘‘Sharenthood: İnternette ocuklarımız Hakkında Konuşmadan nce Neden Dşnmeliyiz’’ adlı kitabında yetişkinlerin çocuklarının mahremiyetini göz ardı eden pek çok masum paylaşımın aslında ‘‘aşırı paylaşım krizi’’ ne yol açtığını vurgulamaktadır. Plunkett’e göre yetişkinler bir çocuğun bebeklik fotoğrafını paylaşmanın zarar verici olabileceği ihtimalini düşünmekte zorlandıklarını, bu olasılığın olma ihtimalinin düşük olduğunu düşündüklerini ama kendisi bu düşünceye katılmadığını, zarar verme ihtimali düşük olsa bile ebeveynler, aile büyükleri ve oğretmenler olarak çocukların gözetim olgusunu anlamaları için bilinçli birey (vatandaş) modelleme görevinin yetişkinlere dştğn söylemektedir (Plunkett, 2019). Diğer taraftan (Brosch, 2018; Siibak & Traks ,2019; DeMarco (2021), sosyal medya platformlarında aşırı paylaşım yapan ebeveynlerin çocukların güvenliğini tehlikeye attiğini ve aşırı paylaşımın çocukların hem kendi hikayelerini yaratmalarını engelleme riski hem de gelecekteki hayatlarını kontrol etme becerilerini kaybetme riskine dikkat çekmelerinin Plunkett’in düşünceleriyle rtştğn söyleyebiliriz.

Ebeveynlerin paylaştığı içerikler, çocukların dijital bir kimlik oluşturmalarına katkıda bulunurken, aynı zamanda gizlilik endişelerini de beraberinde getirir. Çocukların gelecekteki iş, ilişki ve sosyal yaşamları, ebeveynlerin paylaşımlarının ardından bıraktığı dijital izlerle şekillenebilir. Gizlilik endişesi, ebeveynlerin paylaşım davranışlarını sorgulamalarına neden olan önemli bir faktördür. Araştırmalar, ebeveynlerin paylaştıkları içeriklerin, çocukların mahremiyetini ve güvenliğini tehlikeye atabileceğini göstermektedir. Özellikle kişisel bilgilerin ve fotoğrafların yanlış ellerde kötüye kullanılma riski, ebeveynleri daha temkinli olmaya yönlendirmektedir.

Sosyal medya, özellikle de Instagram, modern ebeveynliğin bir parçası haline gelmiştir. Instagram, hem annelerin hem de babaların, çocukları ve aile yaşamları hakkında fotoğraf ve video paylaşarak etkileşimde bulunduğu bir platformdur (Highfield ve Leaver, 2016). Bu, çocukların günlük hayatlarından özel anlara, öğün zamanlarından tatil anlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsar (Döring, 2019).

Ebeveynler, çocuklarının gelişim süreçlerini belgelemek için Instagram'ı kullanırken, aynı zamanda çocuklarının başarılarını kutlamak ve bu özel anları aile üyeleri ve arkadaşlarla paylaşmak için de kullanabilirler (Lupton, 2016; Ammari et al., 2015). Çocuğun ilk adımlarından, okul başarılarına kadar pek çok önemli an, ebeveynler tarafından Instagram üzerinden paylaşılır.

Bununla birlikte, bu süreçte ebeveynlerin çocuklarının gizliliğini korumak için bilinçli bir çaba sarf etmeleri gerekiyor. Çocukları hakkında çok fazla bilgi paylaşmanın, çocukların gelecekteki çevrimiçi varlıkları üzerinde olumsuz etkileri olabileceği ve çocukların gizliliğini ihlal edebileceği konusunda artan endişeler var (Steinberg et al., 2014). Bu durum, ebeveynlerin çocuklarına ait bilgileri paylaşırken dikkatli ve seçici olmalarını gerektirir. Ayrıca, çocuklar büyüdükçe, onların çevrimiçi varlıklarını ve gizliliklerini yönetme konusunda daha fazla söz sahibi olmaları gerektiği anlayışı da vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, Instagram'da ebeveyn olmak, çocukların yaşamlarını belgelemek ve paylaşmak ile çocuklarının gizliliğini ve çevrimiçi güvenliğini korumak arasında bir denge kurmayı gerektirir. Bu, hem çocukların hem de ebeveynlerin sosyal medya kullanımı konusunda eğitim ve farkındalık gerektirir.

Ebeveynlerin çocukları hakkında bilgileri online paylaşma eğilimleri, onların genel ve durumsal gizlilik endişelerini yansıtabilir (Xu et al., 2013). Genel gizlilik endişeleri, ebeveynlerin online ortamlarda kişisel bilgileri paylaşmaktan duydukları genel endişeyi ifade ederken, durumsal gizlilik endişeleri, belirli bir durum veya bağlamla (örneğin, bir çocuğun hastalığı veya bir aile üyesinin ölümü) ilgili bilgi paylaşımı konusundaki endişeleri temsil eder (Wisniewski et al., 2017).

Ebeveynlerin çocukları hakkında online platformlarda paylaştıkları bilgiler, genel ve durumsal gizlilik endişelerini yansıtır. Xu ve arkadaşlarına (2013) göre genel gizlilik endişeleri, ebeveynlerin online ortamlarda kişisel bilgi paylaşımına dair endişelerini tanımlar. Bu, çocuklarının fotoğraflarını, yaşlarını, okul bilgilerini veya diğer kişisel detayları paylaşırken ortaya çıkar. Çoğu ebeveyn, bu bilgilerin çocuklarının gizliliğini ihlal edebileceği veya kötü niyetli kişiler tarafından yanıltıcı şekilde kullanılabileceği konusunda endişe duyar.

Öte yandan, durumsal gizlilik endişeleri, belirli bir durum veya bağlamla ilgili bilgi paylaşımı konusundaki endişeleri temsil eder (Wisniewski et al., 2017). Bu,

genellikle duyarlı ve hassas bilgileri içerir. Örneğin, bir çocuğun sağlık durumu hakkında bilgi paylaşmak veya bir aile üyesinin ölümü gibi özel bir olay hakkında bilgi paylaşmak durumsal gizlilik endişelerini tetikleyebilir. Bu tür durumlar, çocuğun veya aile üyelerinin gizlilik haklarını daha da çok ihlal edebilir ve bu nedenle ebeveynlerin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, ebeveynlerin online bilgi paylaşımı, genel ve durumsal gizlilik endişeleri arasında bir denge kurmayı gerektirir. Ebeveynler, çocuklarının ve ailenin gizliliğini korurken aynı zamanda çocuklarının yaşamlarını belgelemek ve paylaşmak isteyebilirler. Bu nedenle, gizlilik endişeleri, online paylaşım kararları üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir.

Ebeveynler, çocuklarının çevrimiçi gizliliğini korumak için çeşitli stratejiler kullanır (Livingstone et al., 2017). Bunlar, paylaşımı sınırlama, anonimleştirme ve çevrimiçi izni kontrol etme gibi stratejileri içerir (Kumar et al., 2017). Bununla birlikte, ebeveynlerin çoğunluğu, çocuklarının çevrimiçi gizliliğini korumada kendilerini yeterli hissetmezler (Marwick et al., 2017). Bu stratejilerden biri, paylaşımı sınırlamadır. Bu, çocuklarının fotoğraflarını veya belirli kişisel bilgilerini paylaşma sıklığını ve kapsamını kısıtlama anlamına gelebilir (Kumar et al., 2017). Örneğin, bazı ebeveynler, çocuklarının yüzlerini göstermeyen veya belirli yerleri veya aktiviteleri belirtmeyen fotoğraflar paylaşmayı tercih ederler. Anonimleştirme, ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi gizliliğini koruma stratejilerinden bir diğeridir. Bu, çocuklarının gerçek isimlerini veya diğer tanımlayıcı bilgilerini kullanmaktan kaçınma anlamına gelir. Bunun yerine, takma isimler veya başka bir tür anonimleştirme kullanabilirler (Kumar et al., 2017). Ayrıca, çevrimiçi izni kontrol etme de bir başka strateji olarak belirtilmiştir. Bu, ebeveynlerin çocukları adına çevrimiçi hesaplar oluşturma ve bu hesapları yönetme yeteneğini içerir. Bu, çocukların çevrimiçi varlıklarını daha iyi koruma ve kontrol etme olanağı sağlar (Kumar et al., 2017). Bununla birlikte, Marwick ve arkadaşlarına (2017) göre, birçok ebeveyn, çocuklarının çevrimiçi gizliliğini koruma konusunda kendilerini yeterli hissetmiyor. Bu, çevrimiçi gizlilik risklerinin karmaşıklığı ve sürekli değişen doğası nedeniyle olabilir. Ayrıca, çocukların çevrimiçi etkinliklerini izleme ve kontrol etme yeteneği konusunda ebeveynler arasında belirsizlik olabilir. Sonuç olarak, ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi gizliliğini korumak için daha fazla kaynak, bilgi ve desteye ihtiyaçları vardır. Bu, hem ebeveynlerin hem de çocukların çevrimiçi etkinliklerini güvence altına almak için önemlidir.

Birçok ebeveyn, gizlilik öz-yeterliliği konusunda belirgin bir eksiklik hisseder (Marwick et al., 2017). Bu, ebeveynlerin çocuklarının online gizliliğini koruma yeteneklerini değerlendirme yeteneği olarak tanımlanır. Ebeveynler genellikle, sosyal medya platformlarının karmaşıklığı ve sürekli değişen gizlilik

politikaları nedeniyle bu konuda zorluk yaşarlar (Boyd et al., 2013). Gizlilik öz-yeterliliği, ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi gizliliğini koruma yeteneklerini değerlendirebilme ve yönetebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Ancak, Marwick ve arkadaşlarına (2017) göre, birçok ebeveyn bu alanda belirgin bir eksiklik hisseder. Bu, çeşitli faktörlere bağlı olabilir. Birincisi, sosyal medya platformlarının karmaşıklığı, ebeveynlerin gizlilik ayarlarını ve güvenlik özelliklerini anlamasını ve yönetmesini zorlaştırabilir. Platformlar sık sık güncellendiği ve gizlilik politikaları değiştirildiği için, ebeveynlerin bu değişiklikleri takip etmekte ve anlamakta zorluk çektiği görülmüştür (Boyd et al., 2013). İkincisi, çocukların online etkinliklerinin çeşitliliği ve genişliği, ebeveynlerin gizlilik koruma stratejilerini etkili bir şekilde uygulamalarını zorlaştırabilir. Çocuklar genellikle birden fazla platformda aktiftir ve her biri kendi gizlilik ayarlarına ve güvenlik risklerine sahiptir. Bu, ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi etkinliklerini izlemeyi ve yönetmeyi daha karmaşık hale getirir (Marwick et al., 2017). Son olarak, ebeveynlerin teknoloji ve çevrimiçi gizlilik konularında bilgi eksikliği, gizlilik öz-yeterliliği eksikliğini daha da kötüleştirebilir. Ebeveynler genellikle çevrimiçi riskler, gizlilik ayarları ve kişisel veri koruma hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan çocuklarının çevrimiçi faaliyetlerini yönetmeye çalışır (Boyd et al., 2013). Bu faktörler, ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi gizliliğini korumada yeterli hissetmemelerine yol açar. Bu durum, ebeveynlere yönelik daha fazla eğitim ve desteğin, çocukların çevrimiçi güvenliğinin sağlanmasında kritik olduğunu gösterir. Özellikle de ebeveynler, sosyal medya platformlarındaki değişikliklere ayak uydurmak ve çocuklarının çevrimiçi davranışlarını anlamak için gereken bilgi ve becerilere sahip olmalıdırlar. Ebeveynlerin online ağları, aile yaşamının her yönüyle ilgili bilgileri paylaşmada önemli bir rol oynar (Dennen et al., 2020). Bu ağlar, çocuk bakımı, ebeveynlik deneyimleri ve destek arayışında bir platform sağlar (Ammari et al., 2014). Ancak, bu paylaşımlar da gizlilik ihlali riski oluşturabilir (Vitak, 2012).

Ebeveynlerin online ağları, aile yaşamının çeşitli yönlerine ışık tutan bilgileri paylaşmada kritik bir rol oynar (Dennen et al., 2020). Bu platformlar, çocuk bakımı ve ebeveynlik deneyimlerinin paylaşılması için önemli bir kaynak olabilir. Ebeveynler, ebeveynlik zorluklarına çözüm bulmak, çocuklarının gelişimini izlemek ve destek aramak için bu ağları kullanabilirler (Ammari et al., 2014). Örneğin, ebeveynler, çocuklarının belirli bir gelişim aşamasında ne bekleyeceğine dair bilgileri aramak için ebeveynlik ağlarını kullanabilirler. Ayrıca, çocuklarıyla ilgili bir sorun hakkında tavsiye almak veya kendi deneyimlerini paylaşmak için de bu ağları kullanabilirler. Bu ağlar, çevrimiçi destek grupları, forumlar, sosyal medya grupları ve bloglar şeklinde olabilir (Dennen et al., 2020).

Bununla birlikte, ebeveynlerin online paylaşımları, çocuklarının ve ailelerinin gizliliğine ilişkin potansiyel riskleri beraberinde getirebilir. Bu, özellikle ebeveynler kişisel bilgileri, çocuklarına ait fotoğrafları veya ailenin yaşamının ayrıntıları gibi hassas bilgileri paylaştığında geçerli olabilir (Vitak, 2012). Ebeveynler, çocuklarının çevrimiçi gizliliğini korumak için hangi bilgilerin paylaşılacağı ve hangilerinin özel tutulması gerektiğine karar verme konusunda dikkatli olmalıdır. Ayrıca, paylaşılan bilgilerin kimler tarafından erişilebilir olacağını ve bu bilgilerin nasıl kullanılacağını dikkate almalıdırlar (Vitak, 2012).

Baştemur ve Kuşuncu'ya göre, literatürde ebeveyn paylaşımı yapmanın en önemli nedeni, annelerin sosyal, duygusal veya psikolojik desteğe ihtiyaç duymalarıdır. Özellikle annelerin doğum sonrası onay ve kabul görme ihtiyacını gidermek açısından sosyal medya paylaşımları önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır (Baştemur ve Kuşuncu, 2022).

YÖNTEM

Bu araştırma, Türkiye'de ikamet eden ve en az bir çocuğun ebeveyni olan Instagram kullanıcılarına odaklanmaktadır. Araştırmacılar, çocuklarının yaşları 13 ve altında olan Instagram kullanıcılarından örneklem oluşturmak için çevrimiçi bir yöntem kullanmışlardır. Örneklemek için, basit bir örneklem yöntemi olan online rastlantısal rastgele örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, araştırmacılar, hedef kitleye ulaşmak için bir katılımcı havuzu olan Prolific adlı bir çevrimiçi platformu tercih etmişlerdir. Prolific, çeşitli demografik özelliklere sahip katılımcıların bulunduğu bir veritabanına sahip bir platformdur. Araştırmacı, Instagram kullanıcılarının ebeveynlerinden oluşan bir katılımcı havuzunu oluşturmak için Prolific platformunu kullanmışlardır. Bu havuz, Türkiye'de yaşayan ve en az bir çocuğu olan Instagram kullanıcılarının temsil edildiği bir örneklemi içermektedir. Katılımcılar, Prolific platformu üzerindeki ilanlar veya davetiyeler aracılığıyla araştırmaya katılmaya davet edilmişlerdir. Katılımcılar araştırmaya isteyerek katılmışlardır ve gönüllü temelinde veri sağlamışlardır. Araştırmacılar, katılımcılara araştırma amacı ve süreci hakkında bilgi vermiş ve gizliliklerini koruyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Katılımcılardan, Instagram kullanım alışkanlıkları, çocuklarının çevrimiçi etkinlikleri ve güvenlik önlemleri gibi konularda bilgi toplamak için anket veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntem, Türkiye'deki Instagram kullanıcılarının ebeveynlerinin görüşlerini ve deneyimlerini anlamak için etkili bir yol sağlamaktadır. Ancak, dikkate alınması gereken bazı sınırlamalar da vardır. Örneğin, araştırma sadece Instagram kullanıcılarına odaklanmıştır, bu nedenle diğer sosyal medya platformlarında aktif olan ebeveynlerin deneyimlerini

yansıtmayabilir. Ayrıca, katılımcıların örneklem seçimi rastgele yapılmış olsa da, Prolific platformuna kayıtlı olanların genel nüfusu tam olarak temsil ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Bu şekilde, araştırma için bir katılımcı havuzu oluşturulmuş ve Instagram kullanıcılarının ebeveynlerinin deneyimlerini anlamak için veri toplama süreci başlatılmıştır.

1.1. Veri Toplama Araçları

Veri toplama süreci için kullanılan araç, bir anket formudur. Ankette toplamda 48 soru bulunmaktadır ve bu sorular iki ana bölümden oluşmaktadır: demografik özellikler ve sharenting farkındalığı. Demografik özellikler bölümü, katılımcıların temel kişisel bilgilerini toplamak için tasarlanmıştır. Bu bölümde, katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim seviyesi, mesleği ve gelir düzeyi gibi demografik verilerin yanı sıra, çocuklarının yaşları ve sayısı gibi çocuklarıyla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu sorular, katılımcıların profilini anlamak ve sonuçları demografik değişkenlere göre analiz etmek için önemlidir. Sharenting farkındalığı bölümü ise, katılımcıların çevrimiçi ortamda çocuklarının fotoğraf ve bilgilerini paylaşma konusundaki farkındalığını değerlendirmek için tasarlanmıştır. Bu bölümde, katılımcılara çeşitli senaryolar sunulur ve katılımcılar bu senaryolarla ilgili görüşlerini ve tercihlerini belirtirler. Örneğin, katılımcılara, çocuklarının fotoğraflarını paylaşırken hangi tür bilgilerin uygun olduğunu düşündükleri veya çocuklarının gizliliğini koruma konusundaki endişeleri hakkında sorular yöneltilir. Anket formu, çeşitli soru tiplerini içermektedir. Bazı sorular çoktan seçmeli (örneğin, "Eğitim seviyeniz hangisidir?"), bazıları ise Likert ölçeği kullanılarak cevaplanır (örneğin, "Çocuğumun fotoğraflarını sosyal medyada paylaşmaktan endişe duyarım" şeklinde ifade edilen bir ifadeye katılım derecesini belirlemek için 1'den 5'e kadar bir skalada bir değer seçme). Bu farklı soru tipleri, çeşitlilik ve ayrıntılı bilgiler sağlamak için kullanılmıştır. Anket formu çevrimiçi olarak sunulmuş ve katılımcılar tarafından çevrimiçi olarak doldurulmuştur. Verilerin toplanmasından önce, katılımcılara araştırmanın amacı ve gizlilik politikası hakkında bilgi verilmiştir. Katılımcılar gönüllü temelinde veri sağlamışlardır ve istedikleri zaman ankete katılmaktan çekilebilme hakları bulunmaktadır. Araştırma kapsamında anket soruları oluşturulurken, Ranzini ve arkadaşlarının yapmış olduğu "Sharenting, Peer Influence, and Privacy Concerns: A Study on the Instagram-Sharing Behaviors of Parents in the United Kingdom" adlı çalışmadan faydalanılmıştır (Ranzini, G., Newlands, G., & Lutz, C, 2020). Anket hazırlanırken ölçek kullanımı için araştırmanın yazarlarından yazılı onay (mail) alınmıştır.

1.2. Veri Toplama

Veri toplama süreci, katılımcıların ankete yanıtlarını sağlamak amacıyla çevrimiçi bir yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, Türkiye'de ikamet eden ve en az bir çocuğun ebeveyni olan Instagram kullanıcılarına ulaşmak için çevrimiçi bir katılımcı havuzu olan Prolific platformu kullanılmıştır. Prolific, çeşitli demografik özelliklere sahip katılımcıların bulunduğu bir veritabanına sahip bir platformdur. Katılımcı havuzu, çeşitlilik ve temsiliyet sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Prolific platformu üzerindeki ilanlar veya davetiyeler aracılığıyla, Instagram kullanıcılarının ebeveynlerinden oluşan bir katılımcı grubu araştırmaya davet edilmiştir. Katılımcılar, araştırmanın amacı ve süreci hakkında bilgilendirilmiş ve gizliliklerinin korunacağı taahhüt edilmiştir. Katılımcılar, gönüllü temelinde araştırmaya katılmayı seçmiştir. Veri toplama aracı olarak bir anket formu kullanılmıştır. Ankette toplamda 48 soru bulunmaktadır. Bu sorular, demografik özellikler ve sharenting farkındalığıyla (Durumsal Gizlilik Endişeleri, Genel Gizlilik Endişeleri, Gizlilik Öz Yeterliği, Akran Destek Etkisi) ilgili bilgileri toplamayı amaçlamaktadır (bkz. Tablo1). Anketteki sorular, çeşitli soru tiplerini içermektedir (çoktan seçmeli, Likert ölçeği vb.) ve katılımcıların görüşlerini, tercihlerini ve deneyimlerini yansıtmaktadır. Anket formu, çevrimiçi olarak sunulmuş ve katılımcılar tarafından çevrimiçi olarak doldurulmuştur. Katılımcılar, kendi zamanlarında ankete yanıt verme imkanına sahip olmuş ve doldurdıkları veriler otomatik olarak kaydedilmiştir. Araştırmacılar, katılımcılardan istenilen bilgilerin doğru ve eksiksiz bir şekilde sağlanması için anketin anlaşılır ve kullanıcı dostu olduğundan emin olmuşlardır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve veriler sadece araştırma amacıyla kullanılmıştır. Katılımcılar, araştırmaya katılmaktan herhangi bir zamanda çekilebilme hakkına sahip olmuştur. Bu şekilde, veri toplama süreci, Prolific platformu aracılığıyla katılımcılara anket formu sunularak gerçekleştirilmiştir.

1.3. Verilerin Analizi

Verilerin kodlanması ve değerlendirilmesi SPSS 20.0 paket programında yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Kullanılan Ölçeklerin İfadeleri: Soru İfadeleri

Durumsal Gizlilik Endişeleri (üç madde) : Lütfen Instagram hakkında aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katıldığınızı veya katılmadığınızı belirtin:

Genel olarak, Instagram'daki varlığım nedeniyle gizliliğime yönelik gerçek bir tehdit görmüyorum.

Instagram'da bulunmamdan dolayı başıma hoş olmayan bir şey gelmesinden korkuyorum.

Genel olarak, kişisel bilgilerimi Instagram'da yayınlamayı riskli buluyorum.

Genel Gizlilik Endişeleri (sekiz öge) : Aşağıdaki riskler konusunda ne kadar endişelisiniz?

Kimlik hırsızlığı yapan diğer kullanıcılar.

Hesabıma giren diğer kullanıcılar.

Beni takip eden diğer kullanıcılar (siber takip).

Kişisel bilgilerimi iznim olmadan yayınlayan diğer kullanıcılar.

Instagram, kişisel verileri yeterince korumuyor.

Instagram kişisel verileri izleme ve analiz etme.

Instagram kişisel verileri üçüncü taraflara satıyor.

Instagram'da kişisel verilerin devlet kurumlarıyla paylaşılması.

Gizlilik Öz Yeterliliği (iki madde) : Lütfen aşağıdaki senaryolara katılma düzeyinizi belirtiniz:

Kişisel bilgilerimi çevrimiçi olarak koruma yeteneğine sahip olduğuma inanıyorum.

Çevrimiçiyken gizlilik özelliklerini kendi başıma etkinleştirmek benim için kolay.

Akran Etkisi (dört madde) : Lütfen bir paylaşım ekonomisi platformunda etkileşim kurarken gerçekleştirilecek aşağıdaki senaryolarla ilgili endişe düzeyinizi belirtin:

Davranışımı etkileyen kişiler, çocuğum/çocuklarım hakkında çevrimiçi içerik yayınlamamın kabul edilebilir olduğunu düşünüyor.

Benim için önemli olan kişiler, çocuğum/çocuklarım hakkında çevrimiçi içerik yayınlamamın kabul edilebilir olduğunu düşünüyor.

Genel olarak, arkadaşlarım çocuğum/çocuklarım hakkında çevrimiçi içerik yayınlamayı desteklediler.

Genel olarak, ailem çocuğum/çocuklarım hakkında çevrimiçi içerik yayınlamayı destekledi.

Tablo 2. Demografik Bilgilerin Dağılımı

Katılımcıların demografik bilgilerinin dağılımı frekans analizi ile incelenmiştir.

		n	%
Cinsiyet	Erkek	160	80,0
	Kadın	40	20,0
	Total	200	100,0
Yaş	18-25	2	1,0
	26-35	29	14,5
	36-45	100	50,0
	46-55	51	25,5
	55 yaş üzeri	18	9,0
	Total	200	100,0
Meslek	Öğrenci	3	1,5
	Serbest meslek	19	9,5
	Özel sektör	81	40,5
	Kamu Sektörü	53	26,5
	Ev Hanımı	26	13,0
	Emekli	14	7,0
	İşsiz	4	2,0
	Total	200	100,0
Gelir	1000 TL ve altı	7	3,5
	1000-2999 TL	5	2,5
	3000-4999 TL	5	2,5
	5000-6999	10	5,0
	7000-9999 TL	33	16,5
	10000 TL ve üzeri	140	70,0
	Total	200	100,0
Medeni Durum	Bekar	23	11,5
	Evli	170	85,0
	Diğer	7	3,5
	Total	200	100,0
13 yaş altı çocuğunuz var mı?	Evet	146	73,0
	Hayır	54	27,0
	Total	200	100,0

Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde erkeklerin oranı %80, kadınların oranı %20'dir. Yaş gruplarına göre dağılım incelendiğinde 18-25 yaş grubu kişilerin oranı %1, 26-35 yaş grubu kişilerin oranı %14,5, 36-45 yaş grubu kişilerin oranı %50, 46-55 yaş grubu kişilerin oranı %25,5 olup 55 yaş ve üzeri olanların oranı %9'dur. Mesleklere göre dağılım incelendiğinde öğrenci olanların oranı %1,5, serbest meslek sahibi olanların oranı %9,5, özel sektör çalışanların oranı %40,5, kamu çalışanları oranı %26,5, ev hanımı olanların oranı %13 olup emekli olanların oranı %7, işsiz olanların oranı %2'dir. Gelir gruplarına göre dağılım incelendiğinde 1000 TL ve altı gelir düzeyine sahip olanların oranı %3,5, 1000-2999 TL gelir düzeyine sahip olanların oranı %2,5, 3000-4999 TL gelir düzeyine sahip olanların oranı %2,5, 5000-6999 TL gelir düzeyine sahip olanların oranı %5, 7000-9999 TL gelir düzeyine sahip olanların oranı %16,5 olup 10000 TL ve üzeri gelir düzeyine sahip olanların oranı %70'dir. Medeni duruma göre dağılım incelendiğinde bekar olanların oranı %11,5, evli olanların oranı %85, diğer medeni duruma sahip olanların oranı %3,5'tir. 13 yaş altı çocuğu olanların oranı %73'tür.

Tablo 3.

		n	%
İnstagram'da çocuklarınız veya çocuklarla ilgili paylaşım yapıyor musunuz?	Evet	138	69,0
	Hayır	62	31,0
	Total	200	100,0
Çocuklarınızla ilgili en sık paylaşım yaptığınız sosyal medya platformu hangisidir?	Instagram	151	75,5
	Facebook	17	8,5
	Diğer	32	16,0
	Total	200	100,0
Çocuğunuz/çocuklarınızın yaş aralığı	1 yaş altı	8	4,0
	2-3 yaş	20	10,0
	4-6 yaş	38	19,0
	7-9 yaş	43	21,5
	10-13	35	17,5
	13 yaş ve üzeri	56	28,0
	Total	200	100,0

İnstagram'da çocukları veya çocuklarla ilgili paylaşım yapanların oranı %69, yapmayanların oranı ise %31'dir. Çocukları ile ilgili en sık paylaşım yapılan platform incelendiğinde instagram %75, Facebook %8,5, diğer platformların

oranı %16'dır. Katılımcıların çocuklarının yaş aralığı dağılımı incelendiğinde 1 yaş altı çocuğu olanların oranı %4, 2-3 yaş grubu çocuğu olanların oranı %10, 4-6 yaş grubu çocuğu olanların oranı %19, 7-9 yaş grubu çocuğu olanların oranı %21,5, 10-13 yaş grubu çocuğu olanların oranı %17,5, 13 yaş ve üzeri çocuğu olanların oranı %28'dir.

		n	%
İnstagramda takipçi sayınız kaçtır?	0-100 kişi	34	17,0
	101-250 kişi	36	18,0
	251-400 kişi	53	26,5
	401-650 kişi	36	18,0
	650 üzeri	41	20,5
	Total	200	100,0
Eğer İnstagram hesabı kullanıyorsanız, gün içinde ne kadar kullanıyorsunuz?	Sadece 10-15 dk arası	45	22,5
	2 saatten az	113	56,5
	3-5 saat arası	38	19,0
	6-9 saat arası	4	2,0
	Total	200	100,0
İnstagram Hesabınızı ne kadar sıklıkla kontrol ediyorsunuz?	Gün içinde sıkça	62	31,0
	Günde bir kaç defa	108	54,0
	Haftada bir kaç defa	20	10,0
	Haftada bir ya da daha az	10	5,0
	Total	200	100,0
İnstagramda çocuğunuz/ çocuklarınız hakkında ne kadar sıklıkla fotoğraf, video ya da bilgi paylaşıyorsunuz?	Hergün	2	1,0
	Her hafta	3	1,5
	Paylaşmaya değer bir şey olduğunda	89	44,5
	Özel günlerde (doğum günü, okul mezuniyeti, kutlama vb.)	71	35,5
	Diğer	35	17,5
	Total	200	100,0

Katılımcıların instagram takipçi sayıları dağılımı incelendiğinde 0-100 takipçisi olanların oranı %17, 101-250 takipçisi olanların oranı %18, 251-400 kişi olanların oranı %26,5, 401-650 takipçisi olanların oranı %18, 650 ve üzeri kişi takipçisi olanların oranı %20,5'tir. İnstagram hesabı kullananlarda, gün içi kullanım düzeyi incelendiğinde sadece 10-15 dk kullananların oranı %22,5, 2 saatten az kullananların oranı %56,5, 3-5 saat kullananların oranı %19, 6-9 saat

arası kullananların oranı %2'dir. Instagram hesabını kullanma sıklığı dağılımı incelendiğinde; gün içinde sıkça kontrol edenlerin oranı %31, gün içinde birkaç defa kontrol edenlerin oranı %54, haftada birkaç defa kontrol edenlerin oranı %10, haftada bir ya da daha az kontrol edenlerin oranı %5'tir. Katılımcıların instagramda çocuğu/çocukları hakkında paylaşım yapma sıklığı dağılımı incelendiğinde her gün paylaşım yapanların oranı %1, her hafta paylaşım yapanların oranı %1,5, paylaşmaya değer bir şey olduğunda paylaşanların oranı %44,5, özel günlerde paylaşım yapanların oranı %35,5, diğer günlerde paylaşım yapanların oranı %17,5'tir.

Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısının cinsiyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı bağımsız gruplarda t testi ile incelenmiştir.

Tablo 4. Ebeveyn Paylaşımı, Akran Destek Etkisi ve Gizlilik Kaygısının Cinsiyete Göre Değişimi

Cinsiyet		N	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Durumsal Gizlilik Endişeleri	Erkek	160	3,05	0,94	0,155	0,877
	Kadın	40	3,03	0,73		
Genel Gizlilik Endişeleri	Erkek	160	3,60	0,81	0,288	0,774
	Kadın	40	3,56	0,74		
Gizlilik Öz Yeterliliği	Erkek	160	3,11	1,07	-0,523	0,602
	Kadın	40	3,21	1,28		
Akran Etkisi	Erkek	160	2,99	1,03	0,766	0,445
	Kadın	40	2,85	1,06		

Bağımsız gruplarda t testi sonuçlarına göre Ebeveyn paylaşımı, akran destek etkisi ve mahremiyet kaygısı cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Diğer bir ifade ile kadın ve erkeklerin Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısı alt boyutları aynı düzeydedir.

Ebeveyn paylaşımı, akran destek etkisi ve mahremiyet kaygısının yaş gruplarına göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir.

Tablo 5. Ebeveyn Paylaşımı, Akran Etkisi ve Gizlilik Kaygısının Yaş Gruplarına Göre Değişimi

			N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Durumsal Endişeleri	Gizlilik	18-25	2	3,00	1,41	0,327	0,859
		26-35	29	2,93	0,87		
		36-45	100	3,03	0,95		
		46-55	51	3,16	0,81		
		55 yaş üzeri	18	3,00	0,90		
		Total	200	3,04	0,90		
Genel Gizlilik Endişeleri		18-25	2	4,19	0,79	0,735	0,569
		26-35	29	3,40	0,99		
		36-45	100	3,61	0,75		
		46-55	51	3,62	0,80		
		55 yaş üzeri	18	3,61	0,71		
		Total	200	3,59	0,80		
Gizlilik Öz Yeterliliği		18-25	2	2,25	1,06	1,007	0,405
		26-35	29	3,02	1,19		
		36-45	100	3,17	1,10		
		46-55	51	3,27	1,11		
		55 yaş üzeri	18	2,81	1,06		
		Total	200	3,13	1,11		
Akran Etkisi		18-25	2	3,13	2,30	0,479	0,751
		26-35	29	2,85	1,22		
		36-45	100	3,02	0,99		
		46-55	51	3,00	1,05		
		55 yaş üzeri	18	2,69	0,87		
		Total	200	2,96	1,04		

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısı yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Diğer bir ifade ile farklı yaş gruplarının Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısı alt boyutları aynı düzeydedir.

Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısının mesleğe göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir.

Tablo 6. Ebeveyn Paylaşımı, Akran Destek Etkisi ve Gizlilik Kaygısının Mesleğe Göre Değişimi

		N	Ortalama	Std.	F	p
Durumsal Gizlilik Endişeleri	Öğrenci	3	2,78	1,35	2,658	0,017*
	Serbest meslek	19	2,40	0,89		
	Özel sektör	81	3,02	0,82		
	Kamu Sektörü	53	3,25	0,94		
	Ev Hanımı	26	3,22	0,87		
	Emekli	14	3,17	0,72		
	İşsiz	4	2,58	1,07		
	Total	200	3,04	0,90		
Genel Gizlilik Endişeleri	Öğrenci	3	3,29	0,48	1,535	0,169
	Serbest meslek	19	3,44	0,90		
	Özel sektör	81	3,53	0,81		
	Kamu Sektörü	53	3,70	0,69		
	Ev Hanımı	26	3,78	0,86		
	Emekli	14	3,65	0,62		
	İşsiz	4	2,69	1,23		
	Total	200	3,59	0,80		
Gizlilik Yeterliliği	Öz Öğrenci	3	2,67	0,58	1,090	0,370
	Serbest meslek	19	2,68	1,11		
	Özel sektör	81	3,21	1,18		
	Kamu Sektörü	53	3,25	1,09		
	Ev Hanımı	26	3,06	1,04		
	Emekli	14	2,89	0,94		
	İşsiz	4	3,75	1,26		
	Total	200	3,13	1,11		
Akran Etkisi	Öğrenci	3	3,92	0,88	0,987	0,435
	Serbest meslek	19	2,80	1,21		
	Özel sektör	81	3,07	1,03		
	Kamu Sektörü	53	2,85	0,96		
	Ev Hanımı	26	2,88	1,12		
	Emekli	14	3,07	0,72		
	İşsiz	4	2,44	1,66		
	Total	200	2,96	1,04		

*p<0,05

Anlamli farklilik gosteren durumsal gizlilik endiseleri alt boyutu icin farklilikin hangi gruptan kaynaklandigini tespit etmek icin yapilan TUKEY testi sonuclarina gore; ozel sektor, kamu sektoru, ev hanimi ve emeklilerin durumsal gizlilik endiseleri duzeyi serbest meslek sahibi olanlardan anlamlı derecede daha yuksektir.

Ebeveyn Paylaşımı, Akran Etkisi ve Gizlilik Kaygısının 13 Yaş Altı Çocuğu Olma Durumuna Göre Değişimi

Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısının 13 yaş altı çocuğu olma durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını bağımsız gruplarda t testi ile incelenmiştir.

13 yaş altı çocuğunuz var mı?			N	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Durumsal Endişeleri	Gizlilik	Evet	146	3,00	0,90	-1,289	0,199
		Hayır	54	3,18	0,89		
Genel Endişeleri	Gizlilik	Evet	146	3,52	0,81	-1,853	0,045*
		Hayır	54	3,76	0,75		
Gizlilik Öz Yeterliliği		Evet	146	3,16	1,12	0,717	0,474
		Hayır	54	3,04	1,10		
Akran Etkisi		Evet	146	3,02	1,05	1,226	0,222
		Hayır	54	2,81	1,00		

*p<0,05

Bağımsız gruplarda t testi sonuclarına göre genel gizlilik endiseleri alt boyutu 13 yaş altı çocuğu olma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (p<0,05). 13 yaş altı çocuğu olmayanların genel gizlilik endiseleri duzeyi 13 yaş altı çocuğu olanlardan anlamlı derecede daha yuksektir.

Ebeveyn Paylaşımı, Akran Destek Etkisi ve Gizlilik Kaygısının Instagram’da Çocukları ile İlgili Paylaşım Durumuna Göre Değişimi

Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısının Instagram’da çocukları ile ilgili paylaşım yapma durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını bağımsız gruplarda t testi ile incelenmiştir.

İnstagram'da çocuklarınız veya çocuklarla ilgili paylaşım yapıyor musunuz?		N	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Durumsal Gizlilik Endişeleri	Evet	138	3,11	0,85	1,618	0,107
	Hayır	62	2,89	0,99		
Genel Gizlilik Endişeleri	Evet	138	3,64	0,72	1,382	0,169
	Hayır	62	3,47	0,94		
Gizlilik Öz Yeterliliği	Evet	138	3,22	1,11	1,662	0,098
	Hayır	62	2,94	1,11		
Akran Etkisi	Evet	138	3,19	1,00	4,848	0,000*
	Hayır	62	2,46	0,95		

*p<0,05

Bağımsız gruplarda t testi sonuçlarına göre akran etkisi alt boyutu instgramda çocukları ile ilgili paylaşım yapma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık gösterirken (p<0,05), diğer alt boyutlar anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Instagramda çocukları ile ilgili paylaşım yapanların akran etkisi alt boyutu düzeyi paylaşım yapmayanlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Ebeveyn Paylaşımı, Akran Etkisi ve Gizlilik Kaygısının Takipçi Sayısına Göre Değişimi

Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısının takipçi sayısına göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir.

		N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Durumsal Gizlilik Endişeleri	0-100 kişi	34	2,93	0,94	0,565	0,688
	101-250 kişi	36	2,97	1,01		
	251-400 kişi	53	3,16	0,86		
	401-650 kişi	36	3,13	0,79		
	650 üzeri	41	2,98	0,90		
	Total	200	3,04	0,90		
Genel Gizlilik Endişeleri	0-100 kişi	34	3,51	0,94	0,539	0,707
	101-250 kişi	36	3,68	0,85		
	251-400 kişi	53	3,63	0,77		
	401-650 kişi	36	3,66	0,70		

		650 üzeri	41	3,46	0,77		
		Total	200	3,59	0,80		
Gizlilik Yeterliliği	Öz	0-100 kişi	34	2,97	1,10	0,989	0,414
		101-250 kişi	36	3,25	1,19		
		251-400 kişi	53	3,06	1,08		
		401-650 kişi	36	3,40	0,92		
		650 üzeri	41	3,01	1,25		
		Total	200	3,13	1,11		
Akran Etkisi		0-100 kişi	34	2,57	1,08	3,339	0,011*
		101-250 kişi	36	3,08	0,99		
		251-400 kişi	53	2,95	1,12		
		401-650 kişi	36	3,40	0,73		
		650 üzeri	41	2,82	1,04		
		Total	200	2,96	1,04		

*p<0,05

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre akran destek etkisi alt boyutu takipçi sayısına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterirken (p<0,05), diğer alt boyutlar anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Anlamlı farklılık gösteren akran etkisi için farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla yapılan TUKEY testi sonuçlarına göre; 401-650 takipçisi olanların akran etkisi alt boyutu düzeyi 0-100, 251-400 ve 650 üzeri takipçisi olanların akran etkisi düzeyinden anlamlı derecede daha yüksektir. Ek olarak 101-250 takipçisi olanların akran etkisi düzeyi 0-100 takipçisi olanlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Ebeveyn Paylaşımı, Akran Etkisi ve Gizlilik Kaygısının Gün İçi Instagram Kullanım Süresine Göre Değişimi

Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısının gün içi Instagram kullanım süresine göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir.

		N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Durumsal Gizlilik Endişeleri	Sadece 10-15 dk arası	45	3,00	1,03	0,163	0,921
	2 saatten az	113	3,08	0,88		
	3-5 saat arası	38	3,03	0,81		
	6-9 saat arası	4	2,83	0,88		
	Total	200	3,04	0,90		
Genel Gizlilik Endişeleri	Sadece 10-15 dk arası	45	3,56	0,99	0,286	0,836
	2 saatten az	113	3,61	0,69		
	3-5 saat arası	38	3,52	0,87		
	6-9 saat arası	4	3,85	0,73		
	Total	200	3,59	0,80		
Gizlilik Yeterliliği Öz	Sadece 10-15 dk arası	45	2,92	1,12	1,574	0,197
	2 saatten az	113	3,25	1,12		
	3-5 saat arası	38	3,11	1,08		
	6-9 saat arası	4	2,38	0,75		
	Total	200	3,13	1,11		
Akran Etkisi	Sadece 10-15 dk arası	45	2,38	1,01	6,773	0,000*
	2 saatten az	113	3,17	0,97		
	3-5 saat arası	38	3,05	1,00		
	6-9 saat arası	4	2,88	1,45		
	Total	200	2,96	1,04		

*p<0,05

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre akran etkisi alt boyutunun gün içi Instagram kullanım süresine göre değişimi anlamlı iken ($p<0,05$) diğer alt boyutların anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmüştür. Anlamlı farklılık gösteren akran etkisi için farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan TUKEY testi sonuçlarına göre; gün içinde 2 saatten az ve 3-5 saat arası kullananların akran etkisi düzeyi sadece 10-15 dakika kullananlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Ebeveyn Paylaşımı, Akran Etkisi ve Mahremiyet Kaygısının Gün İçi Instagram Hesabı Kontrol Sıklığına Göre Değişimi

Ebeveyn paylaşımı, akran etkisi ve mahremiyet kaygısının gün içi Instagram hesabı kontrol sıklığına göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir.

		N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Durumsal Gizlilik Endişeleri	Gün içinde sıkça	62	2,99	0,83	0,404	0,751
	Günde bir kaç defa	108	3,07	0,93		
	Haftada bir kaç defa	20	3,17	0,96		
	Haftada bir yada daha az	10	2,83	0,85		
	Total	200	3,04	0,90		
Genel Gizlilik Endişeleri	Gün içinde sıkça	62	3,49	0,75	0,541	0,655
	Günde bir kaç defa	108	3,65	0,78		
	Haftada bir kaç defa	20	3,56	0,85		
	Haftada bir yada daha az	10	3,64	1,20		
	Total	200	3,59	0,80		
Gizlilik Yeterliliği	Öz Gün içinde sıkça	62	3,14	1,16	2,775	0,043*
	Günde bir kaç defa	108	3,12	1,07		
	Haftada bir kaç defa	20	3,58	1,02		
	Haftada bir yada daha az	10	2,35	1,23		
	Total	200	3,13	1,11		
Akran Etkisi	Destek Gün içinde sıkça	62	3,16	1,00	2,342	0,074
	Günde bir kaç defa	108	2,92	1,05		
	Haftada bir kaç defa	20	2,93	0,95		
	Haftada bir yada daha az	10	2,28	1,11		
	Total	200	2,96	1,04		

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre; gizlilik öz yeterliliği alt boyutu Instagram hesabı kontrol sıklığına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterirken ($p < 0,05$), diğer alt boyutlar anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Anlamlı farklılık gösteren gizlilik öz yeterliliği alt boyutu için farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan TUKEY testi sonuçlarına göre; gün içinde sıkça, günde birkaç defa, haftada birkaç defa kontrol edenlerin gizlilik öz yeterliliği düzeyleri haftada bir ya da daha az süre ile kontrol edenlerden anlamlı derecede daha yüksektir.

Ebeveyn Paylaşımı, Akran Destek Etkisi ve Gizlilik Kaygısının Instagramda Çocuklarının Fotoğrafını Paylaşma Sıklığına Göre Değişimi

Ebeveyn paylaşımı, akran destek etkisi ve mahremiyet kaygısının Instagramda çocuklarının fotoğrafını paylaşma sıklığına göre ortalamaları ve bu

ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir.

		N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Durumsal Gizlilik Endişeleri	Hergün	2	2,00	0,00	0,856	0,491
	Her hafta	3	2,67	0,58		
	Paylaşmaya değer bir şey olduğunda	89	3,04	0,86		
	Özel günlerde (doğum günü, okul mezuniyeti, kutlama vb.)	71	3,06	0,92		
	Diğer	35	3,11	0,97		
	Total	200	3,04	0,90		
Genel Gizlilik Endişeleri	Hergün	2	1,57	0,62	4,810	0,001*
	Her hafta	3	2,71	1,23		
	Paylaşmaya değer bir şey olduğunda	89	3,57	0,70		
	Özel günlerde (doğum günü, okul mezuniyeti, kutlama vb.)	71	3,70	0,69		
	Diğer	35	3,59	1,01		
	Total	200	3,59	0,80		
Gizlilik Öz Yeterliliği	Hergün	2	2,00	0,00	1,165	0,327
	Her hafta	3	2,50	2,18		
	Paylaşmaya değer bir şey olduğunda	89	3,26	1,16		
	Özel günlerde (doğum günü, okul mezuniyeti, kutlama vb.)	71	3,08	0,98		
	Diğer	35	3,03	1,16		
	Total	200	3,13	1,11		
Akran Destek Etkisi	Hergün	2	1,63	0,53	5,732	0,000*
	Her hafta	3	4,00	0,43		
	Paylaşmaya değer bir şey olduğunda	89	3,23	0,94		
	Özel günlerde (doğum günü, okul mezuniyeti, kutlama vb.)	71	2,86	1,02		
	Diğer	35	2,47	1,09		
	Total	200	2,96	1,04		

*p<0,05

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre genel gizlilik endişeleri ve akran destek etkisi alt boyutları instagramda çocuklarının fotoğrafını paylaşma sıklığına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Anlamlı farklılık gösteren alt boyutlar için farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan TUKEY testi sonuçlarına göre;

Genel gizlilik endişeleri alt boyutu için; paylaşmaya değer bir şey olduğunda, özel günlerde ve diğer zamanlarda paylaşım yapanların genel gizlilik endişeleri düzeyi her gün paylaşım yapanlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Akran destek etkisi alt boyutu için; her hafta ve paylaşmaya değer bir şey olduğunda paylaşım yapanların akran destek etkisi düzeyi her gün ve diğer zamanlarda paylaşanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Ek olarak paylaşmaya değer bir şey olduğunda paylaşanların akran etkisi düzeyi özel günlerde paylaşım yapanlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

SONUÇ

Günümüzde sosyal medya platformları, insanların günlük yaşamlarını paylaşma ve etkileşim kurma konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Instagram gibi görsel, işitsel ve içerik ağırlıklı platformlar, ebeveynlerin çocuklarının büyüme süreçlerini paylaşmaları için cazip bir alan sunmaktadır. Bu durum, "paylaşım (sharenting)" olarak adlandırılan bir fenomeni ortaya çıkarmış ve ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili fotoğraf ve bilgileri dijital ortamda yayınlamaları yaygın hale gelmiştir. Ancak, bu paylaşım davranışları, bir dizi sorun ve endişeye de yol açmaktadır.

Bu çalışma, ebeveynlerin, çocuklarla ilgili paylaşım ve genel instagram paylaşımlarındaki gizlilik endişelerinin çeşitli demografik düzeyleri açısından rolünü araştırmıştır. Ayrıca, gizlilik öz- yeterlilik ve akran (aile ,arkadaş, diğer ebeveynler gibi.) desteğinin ebeveyn paylaşımına etkisini değerlendirmiştir. Çalışma sonuçlarında, ebeveyn paylaşımı ister durumsal ister genel, akran destek etkisi ve gizlilik endişesi yaş gruplarına ve cinsiyete göre değişiklik göstermemektedir. Ancak meslek gruplarına bakıldığında katılımcıların durumsal gizlilik endişesi anlamlı farklılık göstermektedir, özellikle özel sektör, kamu sektörü, ev hanımı ve emeklilerin durumsal gizlilik endişeleri düzeyi serbest meslek sahibi olanlardan anlamlı derecede daha yüksek olması, bu meslek grubu instagram kullanıcılarının sosyal medyayı güvenli bulmadığını göstermektedir. Diğer bir dikkat çeken sonuç, 13 yaş altı çocuğu olmayanların genel gizlilik endişeleri düzeyi 13 yaş altı çocuğu olanlardan anlamlı derecede daha yüksek çıkması, 13 yaş altı çocuğu olmayan ebeveynlerin, siber dolandırıcılık, kimlik hırsızlığı, hesabın ele geçirilmesi, verilerin devletle, üçüncü kişilerle paylaşılması vb. konularda daha fazla endişe duyduklarını

göstermektedir. Gün içi Instagram kullanım süresi ve takipçi sayısına göre karşılaştırma yapıldığında her iki durumda da akran destek etkisi yüksek çıkmaktadır. Takipçi sayısına göre bakıldığında 101-250 arası takipçisi olanlar ile 401-600 arası takipçisi olanların akran destek etkisinin diğer gruplara göre daha yüksek olması ebeveynlerin instagramı parasal kazanım- işbirliği için kullandıklarını, akran desteğine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Gün içinde Instagram kullanım süresine bakıldığında 2 saatten az ve 3-5 saat kullananların akran destek etkisi instagramı 10-15 dakika kullanlara göre daha yüksek çıkması akran (aile, çevre, takipçi vb) destek etkisinin paylaşımın aşırı olmasındaki rolüne dikkat çekmek açısından önemlidir. Ayrıca araştırmada, Instagram'da çocukları ile ilgili paylaşım yapma durumuna göre paylaşım eğilimleri incelendiğinde, paylaşım yapanların akran destek etkisi, gizlilik endişesi, gizlilik öz yeterlilik, genel ve durumsal paylaşım endişesi düzeylerinden paylaşım yapmayanlara göre daha yüksek çıkmaktadır.

Bütün bu değerlendirmelere göre çalışmamızda, ebeveynlerin mahremiyet ve paylaşım arasındaki ilişki ile çocuklarla ilgili içerik paylaşımının araştırılmasında ebeveynler üzerinde akran destek etkisinin gizlilik öz-yeterlilik ve gizlilik endişelerine (genel ve durumsal) rağmen daha ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Ammari, T., Morris, M. R., & Schoenebeck, S. Y. (2014). Accessing Social Support and Overcoming Judgment on Social Media among Parents of Children with Special Needs. In AAAI Conference on Weblogs and Social Media.
- Baştemur, Ş., ve Kurşuncu, M. A. (2022). "Sharenting: Why Parents Share Their Children' Photos on Social Media?" ODÜSOBİAD 12 (3), 2911-2928 Doi: 10.48146/odusobiad.1137855
- Boyd, D., Hargittai, E., Schultz, J., & Palfrey, J. (2013). Why parents help their children lie to Facebook about age: Unintended consequences of the 'Children's Online Privacy Protection Act'. *First Monday*, 16(11).
- Brosch, A. (2018). Sharenting Why Do Parents Violate Their Children's Privacy? *The New Educational Review*, 54(1), 75-85.
- Dennen, V. P., Rutledge, S. A., Bagdy, L. M., Rowlett, J. T., Burnick, S., & Joyce, S. (2020). "I Can't Just Be a Bystander": Exploring Engagement in a Social Media Network for Parents of a Child with a Rare Disease. *Qualitative Health Research*, 30(9), 1326-1341.
- De Marco, M. (2021). "Sharenting" Çocukların Sağlığını ve Kişisel Gelişimini Tehdit Ediyor. onezero.medium.com/sharenting-is-a-threat-to-childrens-health-and-personal-development-bdf2549ec6f. Erişim Tarihi: 15.05.2023.
- Döring, N. (2019). The Internet's impact on sexuality: A critical review of 15 years of research. *Computers in Human Behavior*, 36, 26-40.
- Güvenli Web. (2023). Türkiye Dijital 2023. <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/HQTLTP.pdf>. Erişim Tarihi: 15.05.2023.
- Highfield, T., & Leaver, T. (2016). Instagrammatics and digital methods: studying visual social media, from selfies and GIFs to memes and emoji. *Communication Research and Practice*, 2(1), 47-62
- Instagram (2023). Privacy and safety center. <https://help.instagram.com/154475974694511>. Erişim Tarihi: 20.6.2023.
- Kumar, P., Naik, S. M., Devkar, U. R., Chetty, M., Clegg, T. L., & Vitak, J. (2017). 'No Telling Passcodes Out Because They're Private': Understanding Children's Mental Models of Privacy and Security Online. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 1(CSCW), 1-21.
- Livingstone, S., & Third, A. (2017). Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda. *New Media & Society*, 19(5), 657-670.

- Lupton, D. (2016). *The Quantified Self: A Sociology of Self-Tracking*. John Wiley & Sons
- Marwick, A., Fontaine, C., & Boyd, D. (2017). "Nobody sees it, nobody gets mad": Social Media, Privacy, and Personal Responsibility among Low-SES Youth. *Social Media + Society*, 3(2), 2056305117710455.
- Maraşlı, M., Sühendan, E., Yılmaztürk, N. H., & Çok, F. (2016). Parents' shares on social networking sites about their children: sharenting. *The Anthropologist*, 24(2), 399-406. doi:10.1080/09720073.2016.11892031
- Omur, S., ve Uyar, M. (2022). Sharenting: Türkiye'de Ebeveynlerin Paylaşım Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi - Sayı 9*.
- Plunkett, A. L. (2019). *Sharenthood: Why We Should Think Before We Talk about Our Kids Online*. MIT Press.
<https://news.harvard.edu/gazette/story/2019/10/leah-plunkett-shares-some-tips-from-her-new-book-sharenthood/>, Erişim Tarihi: 15.05.2023.
- Ranzini, G., Newlands, G., & Lutz, C. (2020). Sharenting, Peer Influence, and Privacy Concerns: A Study on the Instagram-Sharing Behaviors of Parents in the United Kingdom.
- Steinberg, S. B., Monahan, J. L., & Lin, M. C. (2014). Sharenting: Children's privacy in the age of social media. *Emory Law Journal*, 66(4), 839.
- Siibak, A. & Traks, K. (2019). The dark sides of sharenting. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, 11(1).
- Wisniewski, P., Xu, H., Rosson, M. B., & Carroll, J. M. (2017). Parents Just Don't Understand: Why Teens Don't Talk to Parents About Their Online Risk Experiences. In *Proceedings of the 2017 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work and Social Computing*.
- Wardhani, P. & Sekarasih, L. (2021). Parental Decisions on Sharing Their Children's Private Information on Social Media among Families in Jakarta Area. *Makara Human Behavior Studies in Asia*, s.133.
- Vitak, J. (2012). The Impact of Context Collapse and Privacy on Social Network Site Disclosures. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 56(4), 451-470.
- Xu, H., Dinev, T., Smith, J., & Hart, P. (2013). Examining the Formation of Individual's Privacy Concerns: Toward an Integrative View. In *Proceedings of the International Conference on Information Systems*.
- Yüksel, H. (2021). Sharenting Bağlamında Sosyal Medyada Çocuk İmajının İnşası. *Akademik Düşünce Dergisi*, Sayı: 4.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2016479>.

Bölüm 40

TOPLUMSAL NORM VE TABULARIN POSTMODERN DÖNÜŞÜMÜ: *THE 100* DİZİSİNİN KIYAMET SONRASI DÜNYASINDA TABULARIN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Serkan KOÇ¹

Giriş

Latince *colere* sözcüğünden köklerini alan; yerleşmek, ekip biçmek, korumak ve tapınarak onurlandırmak anlamına gelen *kültür* kavramı insanın ilksel gelişim adımından günümüze değin insanlık tarihini şekillendirmiştir. Bu anlamlardan hareketle kültüre, ele geçirmek yani kolonileştirmek (*colonus/colony*), doğadan bağımsız bitki yetiştirmek (*cultura*) ve ibadet ederek onurlandırma yani kült/tarikat (*cultus/cult*) düşünceleri içkindir (Williams, 2015:49). Bununla birlikte özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren Klemm (1843:52) bu kavramı *uygarlık* ile benzer bir anlam çizgisine çekerek “*evcilleşme yoluyla vahşilikten özgürlüğe bir geçiş*” olarak ele almıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde kültür ve kültürlenme kavramları ile kültür kurma/oluşturma eylemi aynı zamanda bir medeniyet kurma, uygarlık inşası ile ilişkilidir. Edebiyat bağlamında ele alındığında özellikle bilimkurgu edebiyatının alt türlerinden biri olarak görülen ve çeşitli nedenlerde dünyanın sonunun gelmesinin ardından sağ kalan insanların başına gelen olaylara odaklanan kıyamet sonrası kurgular genelde tamamen ya da büyük ölçüde yok olmuş dünyalar, kültürler, medeniyetlerin bir yeniden kurulma sürecini de içerlerinde barındırırlar. Bir başka ifade ile kıyamet sonrası dünyaya insanlığın yeniden var olabilmesi, içinde hayatta kalabilmesi için bir yeniden düzenlenme süreci içkindir. Bu nedenle kıyamet sonrası teması üzerine kurulu anlatılar aynı zamanda insanların dünyayı, dünyanın yeniden düzenlenme sürecini, hayatta kalmak için ne türden pratikler ve normların geliştirilmesi gerektiğine ilişkin bilgiyi içeren bir niteliğe sahiptirler. Bu çalışma, söz konusu anlatıların; insanlığın kültürü ve uygarlığı yeniden inşa etme pratiklerinin sezgisel bir sunumu olduğu savından hareketle *The 100* dizisindeki kültür sistematığına normların ve tabuların nasıl inşa edildiğine odaklanmakta, bu bağlamda *tabunun* değişimini ve dönüşümünü incelemektedir.

¹ Arş. Gör.Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü. serkan.koc@deu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1823-7255

1. Toplumsal Norm ve Tabu ve Kültürün İnşası

Topluluk içinde yaşayan bireyler gerek kendi aralarında organize olabilmek gerekse de hayatta kalabilmek adına belirli bir kurallar bütünü oluşturmak ve bu kurallara uymak durumundadır. Toplum tarafından bir gereklilik olarak algılanan ve kabullenilen bu kurallar bütünü toplumsal norm kavramını oluşturur. Kültürün en temel taşlarından biri olan norm topluluk için hangi davranışların uygun ve hoş görülebilir, hangilerinin yasaklanmış olduğu, nelerin arzu edilebilirken ve nelerden kaçınılması gerektiği veya neyin iyi ve neyin kötü olduğu bilgisini içerir. Bu anlamda normlar bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen yapıdır (Boyd ve Richerson, 1994:72-73). Bicchieri'nin (2006) tanımıyla toplumun grameri yani toplumsal düzenin temeli olan normlar bu anlamda toplum yapısının tüm dinamikleri üzerinde etkindir. Scott (2014) normların bir taraftan istikrarlı bir toplum olmak için gereklilik öte yandan bireyin ve toplumsal hareketin de yöneticisi ve yönlendiricisi olduğunu belirtmiştir. Durkheim'ın (2002:64) toplumsal varlıklar olduğumuz kadar ahlaki varlıklar da olduğumuz savından hareketle bireyin toplum ile ilişkisinin, topluma kabulünün ya da reddedilişinin temellerini oluşturan normlar bir toplumsal kontrol makinasının çarkları gibi görülebilirler. Toplumsal normlar Krotz'un (2001:60-61) algılar, yorum ve değerlendirmeleri şekillendiren *eylem çerçeveleri* (handlungsrahmen) olarak adlandırdığı yapıyla birbirine bağlıdır ve belirli bir bağlamda toplumsal aktörlerin koşul, kural ve beklentilerini şekillendirir.

Söz konusu bu kuralların kontrol ve denetimi, uygulanması için de bireylerin kurumsal bir sisteme ihtiyaçları gerekir ki bu sistem bir hiyerarşik yapıyı da beraberinde getirir. Hiyerarşik yapılar grubun kolektif kararları doğrultusunda yürütülen yargıdan, günümüz hukuki yargısına kadar gelen geniş bir yelpazede iş görür. Bu anlamda normların toplum için kolaylıkla değiştirilmeyen, çok fazla dinamik olmayan katı yapılar olduğu düşünülebilir. Ancak oyun teorisi (Game Theory) üzerinde çalışanlar toplumsal normların, bireylerin çıkarları doğrultusunda rasyonel seçimlerle belirlenerek değişkenlik gösterebildiğini belirtmişlerdir (Ullman-Margalit, 1977:15). Bireylerin karşılaştıkları farklı durumlara göre çözümler üretmeleri ile ilişkili bu durum toplumsal normların kalıcı, değiştirilemeyen ve katı kurallar değil, gerektiğinde zamanın ruhuna göre değişiklik gösterebilen yapılar olduğunun göstergesidir. Bir başka deyişle toplumsal normlar toplum yaşamında arka planda gizlenmiş, statik olgular değil, insan eylemlerinden etkilenen ve onları etkileyen görüngülerdir (Rimal ve Lapinski, 2015:393).

Aynı duruma tabu yönünden bakıldığında benzer bir örüntüden söz edilebilir. Freud (1913 [2001]: 18) tabunun bir taraftan kutsal veya kutsanmış, diğer taraftan da tekinsiz, tehlikeli, yasaklanmış veya kirlenmiş olduğundan söz eder. Her iki olgu da topluluklar için bir kural koyuculuk içerir ve tabuların oluşturdukları

normlar dini, ahlaki, kültürel ve kanuni alanlar gibi alanlarda bağlayıcılığa sahiptir (Çyras ve Lachmayer, 2018:55). Tabular da toplumsal normlar gibi zaman, kültür, dünya görüşü, eğitimsel statü, politik durum, dinsel bakış açısı ve benzeri birçok farklı parametrede gerçekleşebilecek değişimler sonucu dönüşebilmektedir. Tarihsel süreçte insanlık repertuarında gerçekleşen değişimler bu türden bir dönüşümün en önemli göstergelerinden biridir. Hristiyanlıkla tanışmamış Kıta Avrupa'sının repertuarında olmayan normlar ortaçağ döneminde kabul görmüş, aydınlanma ya da modernitede ise söz konusu bu ortaçağ normlarının büyük bir kısmı göz ardı edilmiştir. Bir başka ifade ile eskinin uygun olanı ve kabul edilemezi ile günümüzün uygunlukları ve kabul edilemezleri arasında fark vardır. Örneğin en temel insan dürtüsü olan korku ile ilişkili olarak başat tabulardan birisi olan ve Lee'nin (2008:745) deyişiyle örtülmesi gereken pornografik bir olay olarak adlandırılabilir ölüm tabusu söz konusu dönüşüm seyrinin gözlemlenmesi açısından önemlidir. Bir yandan üzerinde kontrolümüz olmayan ve doğrudan deneyimleyemediğimiz, bilinmeyen, kaçınılması gereken ve korkulması makul olan bir olgu iken öte yandan bu tabu ölen kişinin ailesine yasından dolayı saygı duyulması gereken bir olaydır. Her halükarda ister korkudan, ister hurafeden ister incelik ya da saygıdan olsun ölüm tabusu insanlık için en geçerli tabulardan biri olma niteliğini kaybetmemiştir (Allan ve Burridge, 1993:412). Ancak ölüm karşısındaki korku sabit kalsa da bireyin öldürme dürtüsü, öldürme emrini verme yatkınlığı, birini ölüme gönderebilme talebi/isteği konusundaki toplumsal normlar zaman içinde kolektif bilince eklenen yeni değerlerle (insan hakları, adil yargılama gibi) dönüşüme uğramıştır. Kültür tarihsel açıdan bakıldığında özellikle postmodern dünyanın değer repertuarının oldukça genişlediğini söylemek dayanaksız olmaz. Bir taraftan aydınlanma ve modernitenin rasyonelitesi ile beslenen postmodernizm öte yandan da modernizmin ötelediği ya da geri plana ittiği mit ve söylenceleri de içselleştirmiştir. Bu anlamda eski dünyanın birçok tabusunu kabul etmiş, içselleştirmiş, ardından sindirerek yok etmiş ve bu tabuların ötesine geçmiştir. Bu çalışmaya konu olan *The 100* dizisi de postmodern dünyanın bilim kurgu türünde sunduğu bir temsildir. Bu nedenle bu dizi ilkel dünya tabularının, klasik dönem kısıtlılıklarının ya da orta çağ kurallarının tamamına şahit olmuş, ardından ise aydınlanmanın diyalektiği ile ortaya çıkan iki dünya savaşını sindirerek *her şeyin kabul edilebilir* olduğu bir noktaya erişen insanlık bilincinin hakim olduğu bir dönemin eseridir. Toplumsal normlar ve tabular temelinde bakıldığında postmodern dünya sayısız kuralın rasyonelliğini ya da saçmalığını gören bir insanlık kültürünün sonucudur ve bu nedenle postmodern kurgularda en basit, primitif söylence parçasından, en teknolojik, çağdaş bilim görüngüsünün izleri görülebilmektedir. Bu nedenle çağdaş film ya da dizilerin kurgularında

toplumsal norm ve tabulara ilişkin değişimleri gözlemlmek bir bakıma kültür tarihsel açıdan değişimi incelemek ile paralellik göstermektedir.

2. *The 100* Dizisinde Tabuların Yeniden Yapılandırılması

Morgan Kass tarafından 2013’de yazılan ve hemen ardından bir dizi film haline getirilen eserde yaşanan bir nükleer savaş sonrası insanlık yok olmanın eşiğine gelmiş, dünya tamamen radyasyonla kaplanmışır. Hayatta kalabilenler dünya yörüngesinde bulunan on iki farklı ülkeye ait uzay istasyonlarında yaşamlarını sürdürürler ve bu istasyonlar birleşerek Ark adı verilen ortak bir istasyona dönüştürülür. Tükenen Ark kaynaklarını etkin bir biçimde kullanabilmek amacıyla, belirlenen her tür suç, 18 yaşını tamamlayan bireylerin uzaya fırlatılmaları ile cezalandırılmaktadırlar. 18 yaşının altındaki bireylere ise bu yaşa eriştiklerinde yapılan bir yeniden yargılamanın sonucunda ceza verilmektedir. Tükenen kaynakların daha iyi bir biçimde idare edilebilmesi ve dünyadaki yaşam koşullarının araştırılması amacıyla savaş öncesinde kurulmuş ve içinde bozulmamış erzak bulunan “Weather Dağı” sığınağına 18 yaş altı 100 cezalı genç uzay gemisiyle indirilirler. Gençler dağın uzağında bir noktaya inerler ve yaşanabilir buldukları dünyada Ark ile de iletişime geçerek yeni bir toplum kurma yolunda harekete geçerler. Görüldüğü üzere kıyamet sonrası bir dünya anlatısını içeren olay örgüsünde gençler tıpkı William Golding’in *Sineklerin Tanrısı* eserinde olduğu gibi tamamen yabani ve vahşi bir dünyaya fırlatılmışlar, burada bir medeniyet kurma uğraşına girmişlerdir. Bu noktada medeniyet kurma işi sadece fiziksel yapılar inşa etmek, yaşayacak ya da konaklayacak binaları düzenlemek değil aynı zamanda bir toplumsal düzeni de oluşturmak anlamına gelmektedir. Özellikle toplumsal düzenin sağlanması, bireylerin *sağlıklı* ve *uygun* bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri sürecinde çalışmanın birinci bölümünde belirtilen norm ve tabu kavramları da doğrudan etkin hale gelmiştir.

Ancak toplumsal normlar ve tabuların yeniden inşa edilmesinin süreçlerine değinmeden önce dizide kimi varsayımları belirtmek ve bulguları da bu duruma göre değerlendirmek gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere on iki uzay istasyonunun Yunan Panteonunun on iki temel tanrısı, Eski ahit yaratılış bölümündeki (25:16) İsrail’in 12 kavmi ve İsa’nın 12 havarisi gibi gönderimleri bulunmaktadır. Gökyüzünde sıralanmış 12 ayrı istasyon tıpkı geçmişte gezegenler ile özdeşleştirilen tanrısal bir sembol iken aynı zamanda her biri içinde farklı toplulukları barındırarak kurtuluşa götüren birer araçtır. Ayrıca birleşen istasyonların tek bir istasyon haline gelip Ark adını alması da yine dini bir bağlantı ile *Nuh’un Gemisi* (*Noah’s Ark*) kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Hikayenin ilerleyen bölümlerinde elinde bir asa ile Musa peygamber gibi bir toplu göçe liderlik eden *Thelonious Jaha* ya da yıkımdan kurtularak dünyada bir dağ-sığınağında Olimpik tanrılar gibi yaşayan dağ insanları da dini motiflerin

görüldüğü diğer örneklerdir. Bu açıdan bakıldığında gerek gökyüzündeki istasyondan yeryüzüne inen bireyler gerekse de yeryüzünde hayatta kalanlar, ilkel bir kabile ya da topluluktan öte hâlihazırda belirli toplumsal kurallar, dini ve etik değerlere sahip olan bir topluluğun parçası olarak görülmektedir. Bu nedenle bu kıyamet sonrası anlatıda ilkel toplulukların tabuları inşa etmesinden öte, var olan norm ve tabularda yapılan değişikliklere odaklanılmıştır.

Dizinin en başında yetersiz kaynakların optimum bir şekilde idare edilebilmesi amacıyla herhangi bir suça karışmış yetişkin bireylerin uzaya fırlatılarak cezalandırıldıklarından bahsedilmektedir. Aslında bu durum bir önceki bölümde sözü edilen ölüm ve öldürme tabusunun dizinin en başından itibaren nasıl ele alındığına ilişkin bir bakış açısı taşımaktadır. Günümüz dünyasında bir canlının yaşamına son vermek *uygarlık/medeni olma* temelinde kolay kolay kabul edilemez bir durumdur. Ancak hayatta kalma dürtüsü ile insan en medeni, en kültürlü haliyle bile o primitif duygularına geri dönebilmektedir. Yaratma gücüyle ilişkilendirilerek tanrısal ya da kutsal bir hüviyete sahip olan öldürme yetkisi bu anlamda insanın eline teslim edilerek bir taraftan insan tanrılaştırılmakta diğer taraftan da bu güç paylaşımı nedeniyle tabular yıkılmaktadır. Benzer bir örüntü de *Ark*'ta yaşayan yetişkinlerin henüz uzay boşluğuna bırakılacak yaşa gelmemiş gençleri bilinçli bir şekilde bir bilinmezliğe ya da olası bir ölüme göndermelerinde de görülmektedir. Tıpkı serinin ileri bölümlerinde kaynakların yetmemesinden dolayı *Ark*'ta yaşayan kimi yetişkinleri de bilerek ve amaçlı bir şekilde öldürdükleri gibi, yetişkinler kendi yaşamları için başkalarının hayatları üzerinde karar verici olabilmektedirler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, günümüz dünyasında çocuk olarak adlandırılarak düşüncesizlik, masumluk ve suçsuzlukla özdeşleştirilebilen 18 yaş altı çocukları, birer yetişkin gibi ölüme gönderme aksiyonunu gerçekleştirebilmiş olmalarıdır. Bu duruma son örnek olarak insanlık tarihinde öldürme kararının en net şekilde verilebildiği ben ve öteki ayırımından hareketle, klan dışı olarak görülen her grubun potansiyel tehdit olarak kabul edilip ölümlerinin meşrulaştırılmasıdır. Görüldüğü üzere aslında medeni/uygar toplumların katı normlar ile düzenlemeye soktuğu cinayet, kıyamet sonrası kurguda bir hayatta kalma dürtüsüyle meşrulaştırılabilmektedir. Öte yandan ölümlerin meşrulaştırılmadığı durumlarda bu defa toplumdan uzaklaştırma yoluna gidilerek sürgün gibi pratikler uygulanmakta böylelikle daha az tabusal bir alana geçiş sağlanmaktadır.

Tabu ve normların bireylere, toplumsal statülere ya da belirli özel durumlara göre değişebileceğinin önemli göstergelerinden biri de dizide birinci sezon dördüncü bölümde görülmektedir. Dünyaya gönderilen gençler arasında kendilerinden yaşça çok daha küçük olan Charlotte karakterinin, bir önceki bölümde gizlice Wells Jaha karakterini öldürmesinin ardından topluluk katilin

John olduğunu düşünmüştür. Topluluk düzeninin bozulmasının suç ve ölenin öcünün alınmasının adalet olduğu düşüncesinden hareketle başlatılan linçin ardından John karakteri boynundan ağaca asılır. Toplumsal bir histerinin baskısında neredeyse bir kurban ayinine dönüşen bu olayda darağacında John ölmek üzereyken küçük kız suçunu itiraf eder ve bütün topluluk bu durum karşısında donakalır. Tıpkı günümüzde yetişkin olarak kabul edilmeyen bir çocuğun idam ile cezalandırılması karşısında dehşete düşülmesi gibi, dizideki gençler de kurallar, değerler, normlar ve tabular arasında kalmışlardır. Kendi yaşlılarının suçu işlediğini düşünerek son derece rahat bir biçimde verdikleri karar, kendilerinden daha küçük bir çocuk olarak gördükleri başkası için geçerliliğini yitirmiştir. Bu noktada aslında tabuların kimilerinin hiyerarşik olarak diğerlerinden daha üstte ya da altta olduğu fikri ortaya konabilir. Kimi tabular çok daha rahat bir biçimde terkedilebilirken, kimilerinin bozulması ya da yıkılması çok daha zor gerçekleşmektedir.

Sonuç

Toplumsal yaşamın temel taşlarını oluşturan, bireyin toplum içinde hem daha huzurlu, hem de daha öngörülebilir bir yaşam sürmesini amaçlayan toplumsal normlar, kültürlenme süreciyle birlikte doğarak insanlık tarihine eşlik etmişlerdir. Toplumsal normlar ve bu normları uygulamada en önemli araçlardan biri olan tabular tüm insan topluluklarında ve tarih dönemlerinde kendilerine yer bulmuşlardır. Bununla birlikte toplumsal normlar ve onlarla ilişkili olarak tabular sabit, değişmez kurallar bütünü değildir. Bu çerçevede bakıldığında değişen dünya dinamikleri, evrilen insanlık düşün tarihi, eğitimsel ya da sanatsal akım ya da yaklaşımlar söz konusu toplumsal norm ve tabuların değişimine öncülük etmişlerdir. İlk insandan günümüze kültürel bellekte işlenmiş tabular, değişen dünya, zamanın ruhu, gelişen düşünce sistemleri ve yaklaşımlar çerçevesinde şekillenerek dönüşümlere uğramışlardır. Bu bağlamda eskinin kabul edilmez olanları kabul edilebilir konuma gelebilmiştir. Özellikle insanlığın hayatta kalma dürtüsü ve korkularından kaynaklanan ölüm tabusu ve ölüm tabusuna ilişik olarak gelen öldürme, ölüme sebep olma, öldürme yetkisini kullanma gibi eylemlerin tabusal içerikleri de değişen insanlık bakışıyla şekillenmiştir. Tanrının hayat verme yetisiyle birlikte oluşan yaşam üzerinde söz söyleme hakkının insanın eline geçişiyle ölüm üzerindeki insani tahakküm ve erk günümüze doğru gelindikçe farklı biçimlerde meşrulaştırılmıştır. Özellikle tarihsel süreçte insanlığın ölüm, tanatoloji ve tanrı bilgisi üzerinde geliştirdiği bilinç belirli durumlarda kimi tabuların yumuşatılabilmesini ya da göz ardı edilebilmesini sağlamıştır. Sonuç olarak kıyamet sonrası dünya kurgularına, medeniyetin yeniden inşa edilmesi süreci de içkin olduğu için tabuların değişimleri ve dönüşümleri de bu doğrultuda

gözlemlenebilmekte ve insanlığın gerekli koşullarda belirli toplumsal norm ve tabularda değişikliklere gidebilme olgusu gözlemlenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Allan, K., & K. Burridge. (1993). Euphemism and Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon. *Language* 69. 406. Oxford: Oxford University Press.
- Bicchieri, C. (2006). *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*. Cambridge University Press.
- Boyd, R., & Richerson, P. J. (1994). The Evolution of Norms: An Anthropological View. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft*, 150 (1), 72–87.
- Čyras, V. & Lachmayer, F. (2018). Legal Taboos. *Jusletter IT*. 22 February 2018
- Durkheim, E. (2002). *Moral Education*. Everett K. Wilson & Herman Schnurer (Çev.). Mineola, NY: Dover.
- Freud, S. (2001) [1919] . *Totem and Taboo*. Routledge (2001) [1919] (Totem und Tabu, 1913)
- Klemm, Gustav (1843) *Allgemeine Cultur-Geschichte der Menschheit [General Cultural History of Humanity]*. Leipzig: B. G. Teubner.
- Krotz, F. (2001). Die Mediatisierung Kommunikativen Handelns. *Der Wandel von Alltag und sozialen Beziehungen, Kultur und Gesellschaft durch die Medien*. Westdeutscher Verlag.
- Lapinski, M. & Rimal, R. (2005). An Explication of Social Norms. *Communication Theory*. 15. 127 - 147.
- Lee, R.L. (2008). Modernity, Mortality and Re-Enchantment: The Death Taboo Revisited. *Sociology*, 42, 745 - 759.
- Rimal, R.N. & Lapinski, M.K. (2015). A Re-Explication of Social Norms, Ten Years Later. *Communication Theory*, 25(4), 393–409.
- Rothenberg, J. (creator). *The 100*. (2014-2020). Alloy Entertainmet & CBS Television Studios & Warner Bros Television.
- Morgan, K. (2013). *The 100*. London, England: Hodder Paperback.
- Scott, W.R. (2014). Institutions and Organizations. Ideas, Interests and Identities. *M@n@gement*, 17(2), 136-140.
- Ullman-Margalit, E. (1977). *The Emergence of Norms*. Oxford University Press: New York.
- van Leeuwen, T. (2007). Legitimation in Discourse and Communication. *Discourse & Communication*, 1(1). 91–112.
- Williams, R. (1960). *Culture and Society: 1780-1950*. Middlesex: Penguin Books.

Williams, R. (2015). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New Edition. New York: Oxford University Press.

Bölüm 41

SERHAD BÖLGESİ DENGBÊJLİK/GOVENDBÊJLİK GELENEĞİ *SERHAD REGION DENGBÊJLİK/GOVENDBÊJLİK TRADİTİON*

Songül ÇAKMAK¹

Öz

Kürt halkının nazarında Dengbêjler; tarih anlatıcıları, yazılı kültürle ilişkisi kısıtlı, sözlü bir kültüre mensup coğrafyanın canlı tanıkları/kaynakları, dile getirilemeyen düşüncelerin aracısıdır. Bunun yanı sıra Dengbêje değer katan çoğunlukla sanatını enstrümentsiz icra etmesi, anlatılarında da şiirsel uyağın olmasıdır. Öyle ki anlatı sonsuzca uzar ve bağlantı kopuk gibi görünür fakat melodiyle estetik biçimde birbirine bağlanır. Melodi anlatıda önemlidir hatta melodinin başını ve sonunu aynı makamla bitiremeyen kılâm aktarıcısına Dengbêj denilmemekte ve o kişi toplum içinde itibar görmemektedir. Çünkü melodi, hikâyenin aktarımında bir binanın inşasındaki iskeleti kadar gereklidir. Aktarımını melodi ve ritimle sağlamlaştıramayan Dengbêj, dolayısıyla hikâyeyi etkileyici kurgulayamaz ve aktaramaz.

Sözlü kültür dinamiğinin etkin olduğu Serhad Bölgesi İllerinden Van-Çatak ilçesi etnografik alan araştırması kapsamında yapılan bu makalede dört erkek, iki kadın dengbêj ile görüşmeler sözlü olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan saha çalışması sonucunda; Dengbêjlik/Govendbêjlik geleneğinin devam ettiği, gençlerin kılamları öğrenmede ilgili olduğu ve geçiş törenlerinde (evlilik, doğum, ölüm) muhakkak dengbêj kılamlarından faydalandıkları gözlemlenmiştir.

Serhat bölgesi illerinden Van-Çatak halkının gelenek, görenek, yaşam biçimi ve kültürünü barındıran, Kürt sözlü edebiyatının temelini oluşturan Dengbêjlik, yaşadığı tarihin devingen ve kültürel çeşitliliğinin olması, bulunduğu coğrafyanın şartları, günümüzde icra ettikleri mesleki yaşam dolayısıyla bu usta anlatıcıları günümüzde tanıtmayı ve anlatmayı zorlaştırmaktadır. Dengbêjlerin görünür olabilmesinde, Aşıklık geleneğinin sürdürülebilmesi için yılda bir gerçekleşen “Aşıklar Festivali” kapsamında Dengbêjlik/Govendbêjlik

¹ Lecturer Dr. Van Yüzüncü Yıl University Turkish Music State Conservatory, Van Türkiye Öğretim Görevlisi Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Van Türkiye ORCID: 0000-0002-5781-2814 Email: songulcakmak@yyu.edu.tr

geleneğinin yaşatılması amacıyla Dengbêjlerin kılâm ve govend denen enstrümanlı söyleyip, oynadıkları oyunlarının festival kapsamında halka sunumunun gerçekleşmesi gerekmektedir. Türkiye sözlü geleneğinin bir parçası olan Dengbêjlik/Govendbêjlik geleneğinin yaşatılması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, kültürel miras olarak uzun yıllar korunması için bu kültürün kadim geleneğinin her bölge kültüründeki farklılıklarıyla birlikte ele alınması ve bu araştırmaların akademik olarak da gerçekleşmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kürt sözlü kültürü, anlatı, oyun, dengbêj, govendbêj, Van ili

Abstract

Dengbêjs in the eyes of the Kurdish people; History narrators are living witnesses/sources of a geography belonging to an oral culture with limited relations with written culture, and are mediators of unexpressed thoughts. In addition, what adds value to Dengbê is that he mostly performs his art without instruments and there is no poetic rhyme in his narratives. So much so that the narrative stretches infinitely and the connection seems disconnected, but it is aesthetically connected with the melody. Melody is important in the narrative; in fact, a voice transmitter who cannot finish the beginning and end of the melody with the same maqam is not called Dengbêj and that person is not respected in the society. Because melody is as important in conveying the story as the skeleton of a building in its construction. Dengbêj cannot reinforce his narration with melody and rhythm, so he cannot construct and convey the story impressively.

In this article, which was conducted within the scope of field research and ethnographic approach in Van-Çatak district, one of the provinces of the Serhad Region, where oral culture dynamics are active, interviews were conducted orally with four male and two female dengbêj. As a result of the study; It has been observed that the Dengbêjlik/Govendbêjlik tradition continues, young people are interested in learning the prayers and they definitely benefit from the dengbêj prayers in transition ceremonies (marriage, birth, death).

Dengbêjlik, which forms the basis of Kurdish oral literature, which includes the traditions, customs, lifestyle and culture of the Van-Çatak people, makes it difficult to introduce and tell these master narrators today due to the dynamic and cultural diversity of its history, the conditions of the geography in which it is located, and the professional life they practice today. In order to keep the Dengbêjlik/Govendbêjlik tradition alive within the scope of the "Lovers Festival", which takes place once a year for the festival, the dances that Dengbêj people sing and play without instruments called kılâm and govend should be

presented to the public within the scope of the festival. With the survival and dissemination of the Dengbêjlik/Govendbêjlik tradition, which is a part of the oral tradition of Turkey, it has been concluded that the ancient tradition of this culture should be discussed together with the differences in the cultures of each region and these researches should be carried out academically in order to be preserved as a cultural heritage for many years.

Keywords: Kurdish Oral Culture, narrative, play, dengbej, govendbej, Van Province.

“Hani nasıl ağzı açık baka kalırsa insan bir ozana, tanrılardan öğrenmiştir ozan büyüleyici ezgiler söylemeyi, durmadan söylesin, hiç kesmesin ister ölümlüler, o da sofadaki dinleyicileri işte böyle büyüler.”

Homeros

Giriş

Kürtçe’de “deng”ses, bêj ise sese biçim veren, sesi söyleyen anlamını taşır. Dengbêj ise, sese ruh kazandıran, sesi canlı hale getiren, sese nefes ve yaşam verendir. Dengbêj söyleyendir, anlatandır; sesi stran, türkü, müzik haline getirendir; kelim ustası, kılâm² ustasıdır. En yalın haliyle “ses ve söz ustasıdır.” Hikmet (2012)’in de belirttiği gibi sesin söylenme sebebinin yani etimolojik kökenin bize gizil olarak vermek istediği mesajın, müziğin toplumsal düzlemdeki yerini vurgulayarak, sesi söyleyen ya da aktaran olarak dengbêj, bir şeye ses olan, bir şeyi seslendiren kişi olmaktadır. Dengbej’de kelimeler sestem ibarettir ve unuttuğunda arayıp bulacağı tek yer hafızasıdır. Ong (2013)’un belirttiği gibi kelimeler başlı başına bir olay, bir eylemdir (Ong, 2013: 46). Hikmet de bu şeyin, sesin kendisinden ziyade, toplumsal ya da kişisel bir durum olduğu, yani sesi olunan şeyin bir toplumsal hoşnutsuzluk veya dert/keder, topluma ya da yönetenlere yönelik bir çağrı olabileceğini de ifade etmektedir (Hikmet, 2012: 292, aktaran; Bulmuş, 2018: 164). Ayrıca dengbêj klamlarında karşılıklı etkileşimle anlatımın kurgulandığı ve anlamlaştırmanın bu sayede anlatıyı daha fazla zenginleştirdiği yani bir “diyaloji” oluşturduğu görülmektedir.

Eski ahitin (Tevrat) giriş cümlesinde şöyle yazmaktadır: “Önce kelimeler vardı. İfade etmenin, anlatmanın, söylemenin ve bir bellek yaratmanın tek aracı kelimeler. Bir çağlayan gibi akan kelimeler. *Ölümlülerin mekânı Hades’deki unutma pınarı Lethe Pınarı’na karşı anımsamayı, belleği canlı tutan kelimeler*”. Uzun (2014), kitabında sesin kutsallığı ve akabinde gelişen bir topluluğun yaşatılma

² Dengbejlerin belirli kalıplarla söyledikleri eserlerine kılâm (kelam) denir. Kılâm’ın Türkçe karşılığı şiirsel anlatı, manzum hikâyeyi anonim veya besteli nağme şeklinde aktarmak anlamına gelmektedir.

gerekçelerini şiirsel bir dille aktarmıştır. Uygarlığın oluşmasının en ilkel göstergesinin ses ile oluştuğu, sesin dil ile bütünleşerek toplulukları ve kimlikleri oluşturduğundan söz ederek, dünyanın bilinmesini sağladığını vurgulamıştır. Kelam (klam); insanı, insanoğlunu öteki her şeyden ayırdı, insana öteki her türlü varlıktan daha fazla bir güç verdi. Kelam, belleği yarattı, belleğin çağlar boyu, insanlık tarihi boyunca bir nehir gibi akmasını sağladı (Uzun, 2014:114). Bu bağlamda Saim Sakaoğlu, ilkel toplumların, yazılı edebiyata kaynaklık eden sözlü kültüründen başlayarak günümüze kadar ulaşan halk edebiyatı için şöyle demektedir:

Gelişmemiş topluluklardan gelişmiş, medeni topluluklara kadar her insan toplululuğunun kendine özgü bir edebiyatı meydana getirdiği bilinmektedir. İlk meydana çıkışlarında sözlü ve anonim olan bu ürünler, belli bir edebî değer taşımaya uygun görülenler halk edebiyatı adı altında incelenmiştir. Yazılı edebiyatlara da kaynaklık yapan bu zengin dil ve kültür malzemesi 19. yüzyılın başlarında müstakil olarak ele alınmaya başlanmış ve araştırılarak yazıya geçirilmiştir” (Sakaoğlu, 1997: 345).

Okuma-yazması olmayan kişiler genelde belleklerine daha fazla güvenmek zorundadırlar. Bu kişiler toplumun değerlerini yansıtmak gibi bir yüce misyon edinmişlerse bu hafızayı daha iyi korumak ve canlı tutmak için sık tekrara başvurma ihtiyacı duyarlar. Sık tekrarın ritm ve ezgiyle birleşmesi sonucunda bu aktarımların uzun yıllar korunup, yaygınlaştırılarak hafızada yer edinmesi, kültürün sözlü olarak yaygınlaşmasını sağlar. Sözlü kültür toplumlarında yetişen Dengbêj, içinde yetiştikleri kültürün tüm değerlerini iyi bilmek ve analiz etmekle birlikte iyi bir sese sahip, güçlü bir bellek oluşturan, kültürün tüm özelliklerini estetize ederek aktarabilen; kimi zaman sadece sesiyle, kimi zaman da bir def eşliğinde teatral bir gösteri şeklinde dinleyici topluluğu karşısında performans gösteren bu kişileri, Kürt halk şairleri olarak adlandırmak mümkündür (Parıltı, 2006:73). Sözlü kültür psikodinamiğini etkileyen sesin belli başlı özelliklerinden biri de başka duyu ve algılara oranla sesin içsellikle bağlıdır. Bu bağ, insan bilincinin ve iletişiminin içselliği açısından önemlidir (Ong, 2013: 90). Dengbêjlik geleneği çerçevesinde söylenen kadar söylenmeyen de çok önemlidir. Söylenmeyen söylenenden daha önemli olduğu durumlarda, bağlamla ve kültürle bağdaştırılan kalıp sözler ve devinimler bu durumda önemli bir aktarım modelinin de ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Kürtlerin sözlü kültürü kullanma süreleri uzun bir sürece yayılmaktadır. Ülkenin sosyal/siyasi bazı iç dinamikleri bu oluşumu gerektirmiş olsa da Dengbejler gelecek kuşaklara tarihlerini bu sayede etkin/etkili bir şekilde aktarmışlardır. Sözlü kültür dinamiğinin esaslarından olan bu durumun bir

hakimiyet etkisi yarattığı ve kültür elçisi olarak adlandırılan Dengbêjlerin, kolektif deneyimin içinde, kültüre hâkim olan ve toplumun hafızası olan iyi bir hikâye aktarıcısı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda dengbejler sıradan hikâye anlatıcısından farklılaşmakta; anlattıkları ile milli bilinç oluşturma, toplumsal hafızayı geliştirme ve uluslaşmaya katkı sağlama yönünden epik anlatım aktarıcısı ile daha çok benzeşmektedir (Kızıltaş, 2021). Bu icracıların başka icracılarla sözlü kültür ürünlerini yaşatmaları ortak bazı noktalarını da göstermektedir. Aşık ve Dengbêj diye adlandırılan bu halk sanatkarları, sanatlarını gelenek etkisinde ve sözlü olarak icra etme noktasında ortak nitelikleri barındırırlar. Dengbêj ve Aşıkların aktarım şekli ve aktarım malzemesi benzer olsa da birbirlerinden ayrılan noktaları da vardır. Daha önce hem Aşık hem de Dengbêj ile yaptığımız çalışmalarda³ iki aktarıcının da ortak olan yönleri; sözlü kültür ortamında yetişmeleri ve bu anlatılara meraklı olmaları, bir usta elinde yetişmeleri, hafızalarının güçlü olması ve irticalen söyleme kabiliyetlerinin olması, çırak yetiştirmeleri gibi nitelikler gösterilirken; mahlas alma, saz çalma, badeli olma⁴ ve anlatılarında tarih bildirme gibi farklılıklarının da olduğu görülmektedir. Dengbejler mahlas kullanmayarak anlattıkları hikayelerini sözlü tarih açısından anonimleştirirler. Ayrıca genellikle bir enstrümanla aktarım yapmazlar ve usta malı söylemezler. Anonimleştirmenin olması dolayısıyla eser sahiplerinin zaman geçtikçe hafızalardan silindiği ve yeni çırakların eserleri kendine mâl ederek albümlerde haksız kazanç elde ettiği de bilinen bazı olumsuz durumlardır (Mutlu, 1996).

Dengbejlik geleneği, Kürt kültürünün en eski sözlü edebiyatıdır. Dengbejlik, Türkiye’de Serhad bölgesi dediğimiz; Iğdır, Van, Kars, Ağrı, Ardahan, Muş ve Serhat bölgesinin kuzeydeki ilçeleri; Patnos, Malazgirt, Bulanık, Tekman, Karayazı, Hımıs vb. yerlerle birlikte, Botan bölgesi olarak görülen; Siirt, Batman, Şırnak, Uludere gibi Doğu Anadolu illerinde hala yaşatılmaktadır.

Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda yeşeren, yöre halkının yaşam biçimini, gelenek, göreneklerini yansıtan ve Kürt kültüründe önemli bir yere sahip olan “Dengbejlik” geleneği, uzun yıllardır bölgede etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Kültürlerini sözle icra ederek tarih boyunca kuşaktan kuşağa aktaran Kürtler, geçmişle şimdiki, hatta gelecekteki nesiller arasındaki bağlantıyı dengbêjlik geleneğinden faydalanarak sağlamışlardır. Bu bağlamda dengbêjlik geleneğinin, Kürt kültürünün aktarılmasında önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Dengbêjler; şarkılar (stranlar), manzum

³ Çakmak, S.,(2022). Sözlü Kültürün Sürekliliği Bağlamında Van İlinde Aşıklar Festivali, sanat ve insan dergisi, s.13-24

⁴ Rüya motifinde, Pîr elinden bade içerek manevi değişikliğe uğramak, aşıklığa geçişin önemli bir mertebesidir.

hikâyeler (klamlar) ve mistik vaazlarla (lawjeler) bir yandan sanatlarını icra ederken diğer yandan da Kürt kültürünün taşıyıcıları misyonunu yüklenirler. Sözlü kültürün günümüze kadar yaşatılabilmesinde Kürt halkının kurumsallaşmaması, dolayısıyla yazılı kültürünün oluşmaması nedeniyle hafıza temelli sözlü kültürüyle ayakta kalmasına sebep olmuştur. Böylece sözlü bir edebiyat başlatarak yüzyıllarca sürececek bir geleneğin oluşmasını sağlamışlardır. Sözlü kültür, bir taraftan toplum tarafından oluşturulurken diğer yandan onu oluşturan toplumun halk kültürüne, sözlü edebiyatına katkı sunmaktadır. Dolayısıyla sözlü kültür ürünleri, bu bağlamda, halk edebiyatının özünü oluşturmaktadır. Öte yandan halk edebiyatı içinde kabul edilen ve nicel olarak da sözlü ürünlere oranla az sayıda olan yazılı ürünler de esas itibarıyla sonradan yazıya geçirilen anonim nitelikteki sözlü ürünlerdir. Bu çalışmada önce dengbêjlik geleneğine, dengbêjliğin sözlü kültürle olan bağlantısına değinildikten sonra günümüzde yaşayan önemli dengbêjlerden ve onların klamlarının içeriğinden söz edilecektir.

Sözlü anlatımların sözlü kültürü yarattığı ve yazılı edebiyatı geliştirdiği bilinmektedir. Edebiyatın sözle sese dönüşümünde ritm ve ezgi çok önemli bir yere sahiptir. Dengbêj, kelimelerin sadece seslerle var olduğu birincil sözlü kültürlerde, önemli sembollerin taşıyıcısı ve toplum için adeta vazgeçilmezleridir. Bu geleneğin aktarılmasında müzik şüphesiz en önemli unsurdur. Ancak dengbêjlik sanatını sadece müzik ve icracılıkla ilişkilendirmek eksik ve hatalı bir değerlendirme olur. Zira dengbêj, sadece müzik yapan biri değil; bununla birlikte teatral kabiliyetini ortaya koyarak oyunculuk; hikâye anlatma becerisini sergileyerek meddahlık yeteneğini de sergiler. Dolayısıyla dengbêjliği ayrı bir sanat formu olarak değerlendirmek daha doğru olur. Tıpkı müzik eşliğinde icra edilen opera nasıl ki ayrı bir sanat dalı ise dengbêjlik de başlı başına bir sanattır. Dengbej, gittiği yerlerde söyleyecek sözü, anlatacak bir anlatısı olan gezgindir. Anlatısına sesinin yanında bedensel figürlerini de katan bir orta oyuncudur. Bir halkın bütün bir yaşamışlığını, tarihini belleğinde taşıyan toplumsal hafızasıdır. Tarihi ve yaşanılanı, geçmişten günümüze taşıyan uzun soluklu, sağlam temelli köprünün temel taşlarıdır. Halkın gerçekliğini zamana karşı savunan Mezopotamyalı Homeroslardır. Gelenekle biçimlenmiş, belleğini sözle korumuş bir halkın ilk ses sanatçıları, ilk söz ustalarıdır (Aras, 2018: 36).

Bilgiyi kişisel deneyimleriyle aktaran bu ses ustası anlatıcılar, sözlü tarihin ve toplumsal belleğin oluşmasına destek olurlar. Halkın bu kişilere değer vermesinde anlatımlarının büyüleyici derecede etkileyici olması, anlatılarının zengin ve belleklerinin bu anlamda güçlü olması gelmektedir. Bu sayede halk arasında itibar sahibi olup Dengbêj sıfatı almaya hak kazanırlar. Bu sıfatı

genellikle erkekler alır, kadınlara stranbêj yani türkücü denmektedir. Stranda makamlar geçişken ve sıkı bir içiçelik içerisinde ani değişimler ve şiirsel uyakla meydana gelir.

Van ilinde, Hakkari, Ağrı, Muş illerine göre daha basit makamlarda aktarım yapılır, dolayısıyla dengbejin tane tane seslerde gezinmesi hem ses hem de sözlerde daha anlaşılır bir ifade meydana getirir, bu sayede izleyici ne demek istediğini anlar. Makam ritmi ise yumuşaktır⁵, Serhad Dengbêjleri bu anlatım şekliyle önde gelen önemli Dengbêjlere sahiptir. Dengbêjlerdeki sesin “Allah vergisi” bir ses olduğu söylenir. Ancak dengbêjler, formel eğitim almamış, ustadan çırağa sözlü kültür içerisinde yetişmişlerdir. Dengbêjlerde el vermek, el almaktan daha ağırdır, rüşünü ispatlamak ise nice sınavlara tabi tutulmakla oluşur. Halk geleneğindeki birçok anlatım tekniğini bilmek zorundadırlar. Dengbejlikte iki çeşit söyleme biçimi vardır. “Kafa sesi” ve “boğaz sesi” denilen bu söyleme teknikleri bölge kültürüne göre farklılaşmaktadır. Kafa sesi ile söylemede, volüm yüksek ve güçlü duyulduğu için tercih edilen, takdir edilen ses tekniği olarak rağbet görmektedir. Dengbejlerin uzun süre gırtlaktan söyleyerek gırtlığa fazla yüklenmesinden dolayı zamanla gırtlakla ilgili hastalılara sahip olduğu, gırtlaklarının yıprandığı ve dengbêjliği bıraktıkları belirtilmiştir (Uygar, 2009: 27). Bunlardan kulaktan kulağa ve ağızdan ağıza dolaşan hazır deyişler niteliğindeki kalıplar, söyleme ritim katmanının yanı sıra belleğe de destek olur (Ong, 2013: 50). Belli bir makamda klamlarını anlatan Dengbêj, diğer hikâye aktarıcılarında bu yönüyle ayrılır. Kendal Nezan (2002), bu durumun uzun hikâyenin, daha iyi, etkili ve eğlenceli olarak kolay hatırlanması için yapıldığını ifade eder. Anlatıya sinmiş müzikal duygu, söyleyişiyi doğrudan doğruya insana, insanın gönlüne, yüreğine, hitap eden bir güç haline getirir (Nezan, 2002: 54-55).

Ölüm, ayrılık, hasret, kahramanlık, savaş, ihanet, hastalık, aşk, kara sevda gibi yaygın temalarla klamlarını icra eden Kürt müziğinin temel taşlarından, sesin ve sözün sahipleri olan Dengbêjler, usta-çırak ilişkisi içinde yetişen, tarih-öykü ilişkisinin iyi birer örücüsü olarak da rol oynarlar. Halk müziği-anonim müzik özelliği taşıyan Kürt müziği de köy köy gezen dengbêjlerin eliyle dolaşımını sağlamıştır⁶. Anlatı içerisinde söz sanatları, deyimler ve güçlü bir imge, halkın dilinde olan edebi aktarımlar olsa da kendi kişisel yeteneğiyle onu süsleyip anlatıya yeni metaforlar katarak sözü bir anlatıya dönüştürmek ve anlatıyı bu sayede zenginleştirmek tamamen bireysel yetenekleriyle ilintilidir.

⁵ Dengbejlerin ritme yumuşak demesindeki kasıt; vuruşların kalp ritmi gibi farkedilmeyecek kadar hafif olması, anlatının basit usullerle ve hatırlamayı kolaylaştıracak şekilde hafızaya kolay alınmasından kaynaklanmaktadır.

⁶ Milliyet-Sanat, sayı: 504, 2001.

Söz içinde kullanılan ezginin epik dışavurumu, hikâyenin akışına ve trajedinin sunulma şekline göre değişmektedir. Anlatının hatırlanmasına yarayan bu ezgi ve ritimsel geçişlerin sıradan ortaya çıkmadığı, geleneğin içinden ve aktarımın doğal bir parçası olduğu görülmektedir. Her aktarıcının farklı makam ve ritimlerde aktarımını gerçekleştirmesi ise doğal rol-model yoluyla gelişen, bireysel yetenekle yeni usluplara dönüşen eserlerin oluşmasını sağlamıştır.

Dengbêj Şakîro, insanın eğitimle gelişebileceğini söyler. Şakîro; derin nefes alıp-vermeyi öğrenmek için, kamaşla tastaki suya üflendiğini, tasın içinde baloncukların hiç bitmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun için de hiç durmadan, ara vermeden suya üflenmesi, ağızdan üflerken burundan nefes almak ve bu işlem için çok pratik olunması gerektiğini aktarmıştır. Bu durumda hem sese gem vurmanın hem de dizginsiz koşturmanın sırrını açıklamıştır⁷. Daha çok irticalen klam söyleyen Dengbêjler, saatlerce bir olayı ezgi eşliğinde anlatmaları ile dikkat çekerler. Atışmalarıyla da ünlü olan kimi Dengbêjler, saatlerce hünerlerini sergileyerek maharetlerini ortaya koyarlar. Klamları ve stranları kadar hayatları da renkli olan⁸ Dengbêjlerin başından geçen acı olaylar bile sanatlarını besleyen kaynaklar haline gelmiştir (Öncü, 2007).

Dengbêjlerin sayısındaki yoğunluğa karşın, toplumsal cinsiyet anlamları ve eril hegemonyadan ötürü kadın Dengbêjlere (kimileri Dengbêjin eril olduğunu ileri sürer) çokça rastlanmaz. Ataerkil yapıdan dolayı klam ve stran söyleyenler ise isim yapmaktan feragat etmek durumunda kalmıştır. Buna karşın Kürtlerin en önemli metinlerinden “Derweşe Evdî”⁹ destanı bir kadın anlatımı olarak anılabilecek durumdadır. Çünkü Dervêş öldüğü zaman günümüze kadar gelen Edûl ağdını bir kadın yakmıştır. KK-6 Edûl ağdını kendisinin başından geçen bir olayla şöyle aktarmıştır: Abisinin düğününün olduğu gün, başka bir köye gelin almaya gittiklerinde, gelin alma sırasında köyün ileri gelenleri KK-6’nın abisinden bir klam söylemesini ister, abisi de şu an söyleyemeyeceğini ifade eder ve KK-6 kucağındaki bebeğini memesine alıp emzirdiği sırada sırtını topluluğa dönüp elini kulağına götürerek Derwêşê Evdî adlı klamı seslendirir. O sırada bütün köy, kadınlı erkekli, çoluk çocuk durur KK-6’yı dinler. Bittikten sonra büyük bir alkış kopar ve tekrar davul zurna çalmaya devam eder, gelin evden alınır. Benim burda dikkatimi çeken o yıllarda dengbêjliğin bu denli önemsenmesi ve bir kadın tarafından hikâye (ağıt) yakılmasına rağmen değerli

⁷ Usta dengbejlerin maharetini belirten bu söz; gem vurmak sakinleştirmek, durdurmak, dizginsiz koşturmak ise sesi kısıtlamadan, tek solukta uzun süre resitatif aktarım yapabileceğini belirtmek için kullanılır.

⁸ Dengbêjler, bir orta oyuncu, meddah gibi halkı coşturan, eğlendiren yapılarından kaynaklı hem seyirciden öğrenir hem seyirciye bir şeyler öğretme kabiliyetleri sayesinde karşılıklı etkileşimle dinamik bir hayatın parçasıdır.

⁹ Derweşe Evdî klamı opera sanatçısı Pervin Chakar tarafından da seslendirilmiştir. Erişim linki;

<https://www.youtube.com/watch?v=eUIMTvdnFNQ> Erişim tarihi: 03.10.2023

kılınmasıdır. KK-6, o dönemde yaşanan acıların mutluluğun, kavgaların hepsinin dengbêjlikle aktarıldığını, zaman içerisinde anne/babasından çevresinden duyduğu kamları kendi yorumuyla seslendirip kendini geliştirdiğinden bahsetmiştir. Ayrıca var olan kamların yanında kendisi de zamanla klam üretmeye başladığını aktarmıştır. Evde çalışırken yaşadığı zorluklardan yola çıkarak doğaçlama kamlar söylemeye başladığını ifade etmiştir. Dengbêjliğinin yanında özellikle uzun kış gecelerinde, eskiden birçok ev sobalıyken, odadaki sobada ateş gümbür gümbür yanarken çocuklarını sobanın etrafına toplar, onlara Kürtçe geçmişte yaşanmış hikâyeye, masal (çîrok) anlatmaya başlamış. Masal o kadar uzun sürermiş ki bazen masalın devamı diğer güne kalırmış ve çocuklar diğer gün merakla masalın devamının getirilmesini beklerlermiş. Sözlü kültürde dengbêjlik kadar anlatılan hikâyeler de çok önemli yere sahiptir. Geçmiş günümüze taşıyan, geçmişin yaşatılmasını sağlayan yaşayan hafızasıdır dengbêjler, bu yüzden hayatımızda çok önemli bir yere sahiptirler. Kadın anlatılarının masal, ninni ve ağıt türüyle aktarıldığı Dengbej geleneğinde, ataerkil yapının kadını gölgelemesinden ötürü erkekler tarafından bu anlatılar aktarılmış ve kadın ev içinde ve mahalle arasında kadınlar çevresinde sadece biliniyor olmuştur. Kadın Dengbejlerden mücadele ile isimlerini toplumsal hafızalara kazıyanlar da olmuştur. Bu sayede kadın Dengbejlerin çoğalmasına ve farklı seslerin ve anlatıların yaygınlaşmasına vesile olmuşlardır. Kadın Dengbej; doğum, evlilik ve ölüm üzerine zengin betimlemeleri ve farklı duygulara hemen geçebilme yeteneğiyle, toplumsal gerçekliğin başka yönlerine de ışık tutması hasebiyle bu anlamda anlatılara zenginlik katmıştır. Bu hususta KK-3 kadın Dengbêj; berdel usulü evlendiğini söyleyerek çok sıkıntı yaşadığını belirtmiş; bu acı ve sıkıntıların kendisini söylettiğini stranlarıyla dillendirmiştir. Evlendiği adam amca oğlu, yani kuzenidir. Daha önce evlenmiş, eşini kaybetmiş ve çocuklarına bakmak için en yakın çevreden eş olmak için onu uygun bulmuşlardır. Bu duruma çaresiz rıza gösteren KK-3, elbette böyle bir evlilik istemiyor, lakin gelenek bunu gerektiriyordu. Hem kocasının çocuklarına hem de daha sonra adamdan (eşinden) olan çocuklarına bakarak yaşamını bu evlilikte eşinin ölümüne kadar devam ettirmiştir. Kuzeni öldükten sonra üzüldüğünü, yaşamının elinden kayıp gitmesine üzüldüğünü belirterek kamlarına bu acı dolu hayatını yansıttığını belirtmiştir. Yaşı ilerlemiş olan KK-3, artık cesurdur ama gücü kalmamıştır. Sadece kamlar söyleyip farkında olmadan katarsisi gizil yoldan sağlıyor, hayatındaki olumsuzlukları çevresindeki kadınların bilmesi için klam içinde dillendiriyor, kendi kız çocuklarına ve etrafındaki kadınlara görücü yoluyla evliliğin sakıncalarını anlatarak mücadele etmelerini belirterek, kamlarıyla kadınları uyarıyordu.

Klamlarda doğa, kostüm, takı, aşk, anatomi ve kahramanlık betimlemeleri o kadar ustalıklı yapılır ki destanın ortaya çıktığı dönem insanın gözünde canlanır. Kürt müzisyenlerinde söz önemlidir ve müzik neredeyse sözlerin hatırlanmasına yardımcı olacak mahiyettedir. Müziğin ve makamın kendisi çok gelişmiş ve makamsal bir seviyeye ulaşmış değildir. Müzikte dikkat çeken bölüm sözlerdir¹⁰. Öyle ki Dengbêjin klamları dışındaki hayatında kendisini dilsiz eden bir yaşantının sağaltımıdır. Stranlarıyla hayata tutunmaya çalışan, dünü bugüne bağlayan bir söylence oluvermiştir. Üstünde yaşadığımız toprakların, bu topraklarda yaşayan halkların acıları, sevinçleri, türkülerin tanıdık sözleri ve şiirin yıpranmamış imgeleriyle yeniden anlatılmıştır. Tüm bu acıların ve sevinçlerin fiziksel yapısı sestem olduğu için, söylenen söz, insanın içinden gelir ve insanları birbirlerine bilinçli iç yapılar, kişiler olarak bağlar; birbirine sınıksız bağlı insan kümeleri oluşturur (Ong, 2013: 93).

Acılar yaşanmasın, sevinçler çoğalsın ve kan akmasın diye klamlarıyla insanlara seslenirler. Sezer'in dediği gibi "Sesidir onlar sessiz çoğunluğun, anlatırlar aşkları, acıları ve umutları; köyden köye dolanıp. Kimi kez yüksek evlerdir konakladıkları. Bilirler nedir çekilenlerin kaynağı (Sezer, 2007: 7).

Dengbêjlerin dönemin otoritesi tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaları dolayısıyla sorunlu olan ilişkileri yüzünden çekilenlerin kaynağını bilmelerine rağmen gizlemelerine yol açmıştır¹¹. Aşiret ağalarının, mîrlerin ve beylerin otoritesi ölçüsünce Dengbêjler aylarca ağırlanır, özel hediyelerle bağlılıkları sağlanır ve onurlandırılırdı. Dengbêjler de bu sınırdıkları otoritenin her düğününde yer alır, atışır ve kendilerine hikâye ve methiyelerle bağlılıklarını ispat ederlerdi. Bu klamların sınıfsal ayrıcalığı öne çıkaran yönü, anlatının böyle hikâye ve kahramanlıklarla dolu olması, kişisel meselelerin öne çıkarılışı ve bireysel durumlarla ilgilenmesi gibi sıradan olaylar, alt sınıfın sorunlarını yansıtmaktan uzak olması dolayısıyla Dengbêjlerin bu süreç içerisinde toplumsal ufkunu kapatmasına, toplumun sesi olma misyonunu yerine getirememesine sebep olmuştur. Her şöhretin bir bedeli vardı ve şöhreti yakalamak isteyen Dengbêjlerin de bu kudretli kişilerin özel davetlerinde kendilerinden söz ettirmeleri gerekiyordu. Kendinden söz ettirmelerinin kefareti olarak kendilerinden beklenen sözleri topluluğa sunan dengbêjlerin, asıl gerçekleri saptırarak aktardıkları çok olmuştur. Toplumsal bilinç kişisel bilincin önünde varlığı belirleyen yegâne güç durumundayken, bireysel bilinç bu tür kolektif dinamiğin etkisi altında varlığını koruyamaz. Aynı koşullar altında insanlar dünyaya aynı bakabilme potansiyeli taşırlar.

¹⁰ Milliyet sanat dergisi, sayı: 504, 15 Mayıs, 2001

¹¹ Bkz; Gökalp, Ziya (1999). Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, İstanbul: Toker yayınları ve Martin Van Bruinessen (2013). Ağa, Şeyh, Devlet, (Çev. Banu Yalkut), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaşanılan yer, yeme-içme, konuşulan dilin özerkliği gibi her şey bilinci ve dünyaya bakışı farklılaştırır. Elbette bunların yanısıra Evdalê Zeynikê gibi birçok Kürt dengbêj de kimsenin koruması altına girmeden, şöhretin aldatıcı büyüüne kapılmadan, toplumsal ve ulusal meseleleri, halk isyanlarını, yıkımları, feodal güçlerin zorbalıklarıyla darağaçlarına sürdürülen gençlerin kahramanlıklarını kamlarına taşıdılar. Bu sayede kolektif bir mirasın ayakta kalmasına vesile oldular. Diğer taraftan ekonomik özgürlüğü olmayan ve bey ve mîrlerin himayesinde yaşamını sürdürmek zorunda kalan Dengbêjler ise toplumsal sorunlardan uzak, sözlü tarih aktarımını ise bütüncül bir yaklaşımdan kopuk, tek taraflı yansıtmışlardır.

1. Dengbêjliğin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Dengbêjlerin nasıl ortaya çıktığı ve dengbejiliği nasıl misyon edindikleri, sözlü kültürün doğal dinamiği içinde aranmalıdır. Sümer yazıtlarında ilk oluşumuna rastlanan bu kişilerin daha sonra, Gutî, Qasît, Mitanî ve Medlerle devam ettiği yazıtlarda görülmüştür¹². Günümüzde iletişim anlamında herhangi bir sıkıntı olmasa da etkileşim anlamında çok ciddi sıkıntılar görülmektedir. Dengbejliğin kurumsallaşmasını gerektiren bir durum da yazıyı geç hayatlarına geçirmelerinden kaynaklı iletişim/etkileşimin kültürel yayılma ihtiyacından kaynaklı biraraya gelme ve yaşatılmasını sağlayan şey ise bu temel güdüsel gerekliliğin insanı böyle bir talebe yöneltmesi olarak görülmektedir. Bu aktarıcıların yaşatılmasında diğer önemli uygarlık ise Komagenne adında önemli bir krallık olduğu belirtilir ve bu krallığın Zilanî Kürtleri tarafından kurulduğundan söz edilir. Bugün Komagenne'nin sürdürücüleri Kawa/Kowa adlı aşirettir. Aşiretlerin varlığını ve yüceliklerini destansı bir şekilde aktaran Dengbêjler, büyük siyasal oluşumların (Mir, Aşir, Ağa) kendini tanıtmaya ve bir nevi belgeleme araçlarıydı. Bu kişilerin varlıklarından bugün bile haberdar olmamız bu anlatıların akıcı bir Kürtçe ile dilden dile Dengbêjler vasıtasıyla dolaşımından kaynaklanmaktadır. Ölümsüzlük mitleri, yeryüzündeki iktidar sahibi olan aşiretler tarafından bilinmekteydi. Komagenne mirleri Dengbêj, Govendbêj ve Sazbendlerine (sazende) çok değer vermişler, hatta iktidarlarını onların yetenek ve methiyeleri sayesinde meşrulaştırarak geniş bir alana yaymışlardır. Elbette onlar da Dengbêj, Govendbêj ve Sazbendlerini unutmamış taştan yapılan kitabelerine onların isimlerine de yer vermişlerdir. Ölümsüzlüklerini bir nevi Dengbêj adı verilen aktarıcılar aracılığıyla meşrulaştırmış, destanlarıyla halkı yönlendirerek sözlü kültürde bu uygarlığın

¹² Detaylı bilgi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler> Erişim tarihi: 26.09.2023

bilinmesini, dilden dile dolaşımının sağlanmasını ve kadimliğinin devam etmesini sağlamışlardır.

Kürt müziğinin sistematik anlamda araştırıldığı M.Ö. 280 yıllarından M.S. 130 yılına kadar süren krallık döneminde yaşayan “Avger” adlı Kürt sanatçının Mezopotamya bölgesinde yaşayan halkların müzik yapısını sistematize ettiği belirtilmektedir. Musul’da açılan ilk Müslüman Kürt müzik okulu İbrahim Musulî tarafından kurulmuş ve daha sonra oğlu İshak Musuli Avger’in sistemini genişleterek ve güçlendirerek melodik yapı, ezgisel biçim, form bilgisi ve ses sistemi açısından sistematize ederek öğrencilerine aktarmıştır. İshak Musuli’nin başarılı öğrencilerinden biri olan Yahya Ali, “Risale fi’l Musiki” adlı Kürt müziği kitabını yazmıştır. Diğer bir öğrencisi ise Ebu Feyz Bin Amedî’dir. Onun öğrencisi Farabi ise *Risale fi’l-Musiki* adlı Kürt müziği kitabını genişleterek *Musikal-Kebir* adıyla müzik tarihine kazandırmıştır. Daha sonra ise Hindistan ve Osmanlı saraylarında Bağdat’da Arap, Osmanlı, Fars ve diğer halklara eğitmen olarak giden Abdülkadir Meragi’yi görüyoruz (Serfiraz, 2017: 9-24). Harun-el Reşit’in¹³ Bağdat sarayında müzisyen olan Ziryab, Bağdat’ı terkederek Endülüs’e gelir ve doğu müziğini oraya taşır. 13. yy’da kurulmuş olan Derviş Dergâhları’nın bir gereği olarak hem sanatsal hem de dini müziğin icra edildiği belirtilmektedir. 1300 yıllardan sonra yani istila döneminde ise Kürt müziğinin sadece halk müziği yanı kalmıştır. Kürtlerin kendi dinamikleriyle müzik icra etme şansları kalmamıştır. Kürt müziğini yaşatan Dengbêjler dışındaki diğer kişiler, medreselerde dini müzik eğitimi almış, dini müzik icracısı olan feqîlerdir. İlk müziğin tüm toplumlarda ihtiyaçtan ortaya çıktığı söylenebilir. İnsan ihtiyaçlarından en önemlisi güvenlik ihtiyacıdır. Korktuklarında doğa ve hayvan seslerini taklit ederek korktukları her şeyi püskürtme içgüdüleriyle başlama olasılığı yüksek görünüyor. Daha sonra müziğin korkunun tesellisi olan inanç ve inançsal bağlamda kutsalın yeryüzündeki yansıması olan ritüeller, farklı inançsal gelişmelerle varlığını kurumsallaştırmıştır. Avger ve İshak Musulî, Yezidi’dirler ve kendi dönemlerinde İbn-i Sina gibi müzikle tedavi yapan uzmanlardır. Müziğe ilişkin birçok eser ve kaynak, Moğolların İran’ı istila edip 1258 yılında Bağdat’ı yok etmeleriyle birlikte kaybolmuştur. Bununla beraber dengbêjliğin ön plana çıkışı, 1639 Kasrı Şirin Antlaşmasından sonra gelen baskılardan dolayıdır denilebilir. Bu tarihten itibaren günümüze kadar yüzyıllardır Dengbêjler ve dengbêjlik sanatı varola gelmektedir (Polat, 2014)¹⁴.

¹³ Turabi, Ahmet Hakkı (2005). İbn Câmî’(Ö. 808) Kureyşli Meşhur Muğannî ve Bestekâr, adlı makalesinde Hârûnürreşid’in musikiyi çok sevdiği, hatta sevmekle kalmayıp profesyonel anlamda ilgilendiği belirtilmektedir.

¹⁴ Ömer Polat makale için bkz., <https://www.muzikogretmenleriyiz.biz/kurt-muzigi-dengbejler/> Erşim tarihi: 07.01.2023

Mehmet Uzun, dengbêjlik geleneğinin Homeros'a kadar dayandığını ve aktarım yeteneğinin dönemselsel olarak çok eski olduğunu vurgulamıştır. Yazılı kaynağın elimizde olmamasından ötürü bu duruma herhangi bir kanıt gösterilemese de bu bağlamda Ziryab, İshak, İbrahim Musuli gibi isimler ilk Kürt müzisyenlerin varlığı kabul görmekte ve Emeviler ile Abbasiler döneminde yaşadıkları belirtilmektedir. Ancak söz konusu bu isimlerin dengbêjlik tarzında müzik icra edip etmedikleri yönünde herhangi bir yazılı kaynağa ulaşılammamıştır (Eminoğlu ve Çoban Eminoğlu, 2020: 82). Bulunduğu dönemin kültürel mirasının ve toplumsal hafızasının bileşkesi olarak dengbêjler, üstlerine düşen görev ve misyonu geleceğe taşımaktadırlar. Tarihsel bağlamda kesin olarak bilinen ve ünü bütün Kürt coğrafyasına yayılan en ünlü dengbêj Evdalê Zeynikê'dir. Yaşar Kemal de Uzun gibi güzelleme yaparak Evdalê Zeynikê için "Kürtlerin Homerosu"dur şeklinde bir tespitte bulunur¹⁵. Günümüzde Ağrı ilinin sınırları içinde kalan Cemalverdi köyünde, muhtemelen 1800'lü yıllarda doğmuş olan Evdal, Zeynikê adlı bir kadının oğludur. Otuzlu yaşlarına kadar dengbêjlik gibi bir uğraş içerisinde olmayan Evdal, kamlarından anlaşıldığı kadarıyla yaşlılığında görme duyusunu kaybetmiştir. Evdal'ı efsanevi yapan ise onun dengbêjliğe başlama biçimidir. Evdal'ın dengbêjlik macerası, Türk âşıklık geleneğinde çoğunlukla rastlanan rüya motifine benzer bir durumla karşılaşmasıyla başlar. Onun hakkında ayrıntılı bir çalışma yapan Ahmet Aras (2004), alan çalışması sırasında derlediği bu rüya motifini şu şekilde nakleder:

Rüyasında mahşer alanında olduğunu gören Evdal, altüst olan dünya karşısında kusar ve ağzından kustumuk yerine darı taneleri fırlar. Uyanınca rüyanın etkisinde kalıp tedirgin olan Evdal, hemen köydeki bilge bir yorumcuya gider. Yaşlı bilge rüyayı şöyle yorumlar: Rüyan hayırdır, eğer 15 yaşında olsaydın bu rüya senin büyük bir alim olacağına delaletti, eğer 20 yaşında görseydin, çok zengin olacaktın. Rüyayı 40 yaşında gördüğün için insanlar tarafından saygın, önemli bir vasfa sahip olacağının delaletidir bu rüya, inancım odur ki sen büyük bir dengbêj, ünlü bir şair olacaksın. Adın tüm dünyaya yayılacak. Dünya var oldukça, senin adın da var olacak; adını tüm dünya duyacak" diye yorumlamıştır (Aras, 2004: 23-24).

Dengbêjlik geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Evdalê Zeynikê, anlatılara konu olan efsanevi bir şahsiyettir. Güçlü dili, akıcı üslubu ve canlı tasvirleriyle Evdalê Zeynikê, dengbêjlik ve şairliğiyle sözlü Kürt edebiyatına damgasını vurmuştur. Dengbêjlik geleneğinin bütün özelliklerini sanatında yansıtan ve sanatını toplumsal işlevleriyle aktaran Evdalê Zeynikê, adeta bir

¹⁵ Bkz; Saklıyan, Meral (2019). Yaşar Kemal, **Çukurova'dan Dünyaya**, İstanbul: Gerekli kitaplar.

ekol oluşturarak kendisinden sonra gelen birçok dengbêje de esin kaynağı olmuştur. Onun kamları birçok dengbêj tarafından seslendirilerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Kürt sözlü geleneğinin en önemli dengbêji Evdalê Zeynikê olsa da tek dengbêj o değildir. “Evdale Zeynike’nin dışında, 17. yy’da yaşamış olduğu sanılan, Hizan Beyi Mir Şeref’in dengbeji olarak bilinen Selim Silemani; Kikan aşireti lideri Reşid Bey’in dengbeji olan, Kürt entellektüellerinden ve Mir Bedirhan’ın torunu Celadet Ali Bedirhan tarafından Suriye’ye kaçırılan ve sürgünde ölen Ehmede Fermane Kini, Filite Quto beyliğine dengbejlik yapan ve yakın zamanda ölen, Evdale Zeynike ekolünün son temsilcisi Batman, Bileyder (Binatlı) köyü doğumlu Karapete Xaco sayılabilir” (Cebe, 2012: 1158). Ancak 20. yüzyılda yaşamış Meryem Xan ve Eyşe Şan, erkek alanı olarak görülen bir alanda kadın olarak var olabilmış önemli dengbejlerdir” (Cebe, 2012: 1157).

Yukarıda anılan kadın dengbêjler dışında Dengbêj Gulê, Dengbêj Aslika Kadir, Dengbêj Bedewê, Dengbêj Pero, Dengbêj Mukaddes Altın, Dengbêj Gazin gibi isimler öne çıkan diğer kadın dengbêjler olarak görülmektedir.

Dünya topluluklarını meydana getiren kültürlerin var olma gerekçesinin başında genellikle güçlü bir edebiyatlarının olması ve farklı kültürleri korumak ve tanınır duruma gelinceye kadar yaşatmak olmuştur. Birbirlerine göre farklı yer ve zamanlarda ortaya çıkan kültürlerin benzer tarafları olsa da çoğu zaman farklılıklarıyla serpilip yayılırlar. Her kültür, özgün olmak ve başka kültürlerle beraber zenginleşmelerine imkân veren farklılıkları muhafaza etmek için kendi kendine sadık kalmak zorundadır; bunun da bedeli, farklı değerlere sahip kalmak, tamamen ya da kısmen duyarsız olmaktır (Strauss, 2011: 101).

19. ve 20. yy’da Selim Silêman, Kawis Axa, İsa Berwarî gibi isimler haklarında yazılı olarak bilgi aldığımız ilk Kürt dengbêjleridir. 19. yy’da yaşamış olan Evdalê Zeynikê, 1900 ile 1960 yılları arasında Kürt müziği siyasi gelişmelerin etkisiyle parlak/karanlık dönemler geçirmiştir. Kürt müziğini bilinir-tanınır kılınmasında önemli bir kaynak olan Zeynikê, Duyduğu ya da şahit olduğu her durum ve olayı kendi zihinsel süzgecinden geçirerek kendi yeteneği ve güçlü hafızası sayesinde, belli bir makam etrafında anlatılan olayın kendisinde yarattığı etkiye göre hikâye, destan, efsane gibi edebi türlerin teknikleriyle tamamen irticalen aktaran sesi güçlü bir Kürt müzisyen olarak tanımlanmaktadır.

Geleneksel Kürt müziğinin en temel özelliğinin yazılı kültürün gelişmemesinden ötürü *sistemsizlik* olduğu biliniyor. Eserleri analiz ederken her şeyden önce buna dikkat etmek gerekiyor. Geleneksel Kürt müziğinde içten gelen duygu ve sevgilere çok önem verilir, aktarımda bu doğrultuda irticalen bir seslendirme yapılır. *Sistemsizlik* temel özelliği olarak günümüze kadar gelmiş

olsa da kendi içinde bir ritmi ve ezgisi de vardır. Dengbêj müziği ses eksensiz olarak devam eden, *sistemsizliğin* içinde bir sistem barındıran, resitatif başlayıp ritimle noktalanın, içgüdüsel ve doğal bir müziktir. *Sistemsiz* olan bu aktarımın bir faydası çeşitlemelere yol açmak ise diğeriye *varyantlaşmaların* çoğalmasına neden olmasıdır. Bu varyantlaşmalar aynı zamanda farklı müzik türlerinin doğması ve farklı dinleyici kitlesi zevkine uygun duruma da getirilebilmektedir.

Bugün Kürt müziğinde en çok modern (pop-rock-cazz-folk, etno vb.), geleneksel ve modernize edilmiş Kürt Halk Müziği ve Dengbêjlik türlerinde eserler verilmektedir. Kürtler; Şakiro, Mehemed Şêxo, Tehsin Taha, Qarabete Xaço, Seid Yusuf ve Seid Hesên gibi müzisyenlerle bugüne ulaşan müzikal üretimlerini, modern bir alt yapıya evirmeyi başarmış bulunmaktadır¹⁶. Farklı coğrafyalarda fakat aynı kültüre mensup bu sanatkarlar arasında anlatı tekniğinin çok fazla değişmediği, anlatının bölge coğrafik özelliğine uygun bir formda aktarıldığı görülmektedir.

Kürt halk müziğinde “lawje”, belirgin bir ezgiye ve temaya sahip, serbest formda okunan ve genelde inisi seyir özelliği gösteren kısa eserlere verilen isimdir. Bu durumda Dengbêj, anlatı sanatına çok uyan bir forma sahip değildir. Çünkü Dengbêj anlatımında hikâyeye müzikten önemlidir. Hatta ezgi ve ritim, anlatıların geçişlerini sağlayan sadece araçlardır. Fakat bu araçlar sayesinde Dengbêj hafızasını güçlendirip, olaylar arasındaki gerilimi sağlayarak dinleyici üzerinde dinamik etkiyi güçlendirir. Kullandıkları makamlar ise genellikle; hüseyini, uşşak ve hicazdır (hicazda kullanılan ikinci ve üçüncü derecenin arası daha açıktır, yani ikinci ses bugün kullanılan hicaza göre daha pes, üçüncü ses ise daha tizdir). Bir başka düzlemde, coğrafi uzaklığı artıran zihinsel uzaklığa rağmen çözümlenmeye ve anlamaya çalıştığımız, kökleri bireylerin ve toplulukların bilinçaltının en derinlerine kadar uzanan bu olgulardır (Strauss, 2011: 25). Kültürler arasındaki geleneksel farklar pek çok bakımdan, fiziksel deneylerin sonuçlarını betimlemek için kullanılabilir çeşitli eşdeğerli usullere benzer (Strauss, 2011: 27). Bu usullerin farklılığıyla kültürler varlıklarını devam ettirir ve varlıklarını teyit ederler. Dengbêjler sözlü anlatıları toplumsal belleğin süzgecinden geçirerek gelenekselleşen bir kültürün sürekliliğine destek olmuşlardır. Burada geleneği yeniden icat etmek varsayıldığı üzere, geçmişe referansla belirginlik kazanan, özünde bir fantaziden kurtularak formelleştirme ve rutinleştirme sürecidir (Hobsbawm, 2006: 5).

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz; Berkant Coşkun (2019). Kürt Müziği Üzerine, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, (Uluslararası Sempozyum Bildirileri), Şırnak Üniversitesi Yayınları, No: 23

2. Enstrümanlı Dengbêjlik

Enstrümanlı dengbêjliğe gelirse, bu konuda denilebilir ki; Kürtler'in dengbêjliği bölge ve inançlara göre farklılıklar gösterir. Biliniyor ki başta Serhad ve Botan olmak üzere çoğu bölgede Dengbêjler stran ve klamlarını enstrümansız söylerler. Fakat Fırat'ın batısında Dengbêjlerin stran söylemelerinde enstrüman vardır ve başta gelen enstrüman üç telli Kürt sazı (tembûr) dır. Üç telli saz ki adını anın-zamanın haykırışı, seslendirilmesinden (borandına demê) alıyor, Kürdi bir enstrümandır ve Kürtlerin kutsal bir sazıdır. Bilindiği gibi Ezda ve Alevi mezheplerinde dini ayin ve ritüeller gülbang ve enstrümani stranlarla gerçekleştiriliyor. Ezdayi mezhebinde dini ritüeller kaval ve erbane (hêdefk)'nin müziği eşliğinde icra edilir. Önceleri Ezdayi geleneğinde "Dewrêşanan"adlı bir kurum vardı. O Ezdi dervişleri halk içinde kutsal bir kişiliğe sahiplerdi ve her zaman arbaneleri ellerinde, heybeleri omuzlarında il, il, köy, köy gezip dini ilahi ve kasideler söylerlerdi. Dervişlerin stranlarında da birçok özel makam vardı ki bugün modern Kürt müziğine zemin ve temel teşkil etmişlerdir (Taş, 2015, Yavuz, 2021).

Alevilik mezhebinde ayin yani "dem" üç telli sazın gulbang eşliğiyle yapılır. Önceleri "dem" de şarkı ile gulbanglar Kürtçe idi, Alevi pirleri gülbanglarını Kürtçe söylerlerdi, bu şarkıların makamları da bölgesel farklılıklar taşırdı. Bu makamlardan biri "Dema Kawa" idi. Bu makamda çok değerli şarkılar vardır. Bu makamda bir dörtlük şöyledir;

Girê Eldaxê çihkî pan e,
Bi paniya heft qelman e,
Giyayî dorê giş derman e,
Hû, hû demê hû...
Aladağ geniş bir yer
Genişliğiyle yedi (qelman) dir
Etrafindaki otlar hep ilaçtır
Hu hu zaman hu...

Lakin ne yazık ki bu değerli şarkılar kayda geçmedi ve Osmanlı devletinin son dönemleriyle Cumhuriyet döneminin Aleviler üzerindeki olumsuz etkisi yüzünden "Pîr" lik kurumu da zayıfladı, yok oldu ve yeni Pîr'ler ve Kalıklar-Dedeler de yetişmedi. Alevilerin "dem"leri "cem"e, gülbangları da "deyiş" ve "nefes" olarak değişti. Her ne kadar Alevilerin demlerinin renk ve sesi değişmişse de hala bölgede birçok Dengbêj vardır ve Komagennelilerin dönemindeki dengbêjlik geleneğini sürdürüyorlar. Üç telli sazlarıyla üç gün üç gece hiç dinlenmeden, yemeden içmeden, ara vermeden şarkı ve klamlarını

söyleyebilirler. Ne bir sözcüğü şaşırırlar ne de bir yanlış nota sazlarının tellerinden çıkar¹⁷.

Bugün bölgede birçok namlı Dengbêj yaşıyor. Bölgede yaşayan *Hem Sorê*, *Seydiyê Kor*, *Êma Hecxelîlî* ve bunlar gibilerini örnek gösterebiliriz. Birçok destan ve klam vardır ki bu Dengbêjler sesleriyle bu anlatıları meşhur etmişlerdir. “Kerrê Kawî, Eyşena Îwê, Mihemedê Enawî, Dewreşê Evdî, Hemê Mûsekê, Ta(h)r û Za(h)r, Delalê Baranokê, Delalê Keçikan” ile bunlar gibi klamlar, destanlar vardır¹⁸. Van/Çatak ilçesi Dengbêjlik geleneğinde anlatılar, bölge kültürünün kapalı yapısı dikkate alınarak kurgulanır ve ezgisel yapının anlatıya eşliği daha sakin ve içten gerçekleşir. Govendbêjlik geleneğinde ise ses başta olmak üzere saz olarak davul, zurna ve def ağırlıklı olarak söze eşlik amaçlı kullanılır.

3- Dengbêj/dengbêji/govendbej

Kürt müziğinin diğer yönünün, dansla güçlü bir ilişkisi vardır. Özellikle Dengbêjliğin Govendbejlikle ilgili yanı hala tüm Kürt düğünlerinde yaygın olarak görülmektedir.

Dengbêjler toplumlarının dil, gelenek ve ekonomik şartlarını iyi bildiklerinden, onlar tarafından yaratılan eserler çoğunlukla yaşanmış, gerçekçi olaylardan oluşurlar. O eserler çok sade ve güçlerini toplumun ruh ve doğasından aldıkları için akıcı, estetik bir anlatıma sahiptirler.

Dengbêjlik kurumu bağımsız bir kurum olduğundan yol ve yöntemleri de irticalendir. Seslerini zekice kullanabilen ve hafızaları güçlü olan bu kişiler, usta dengbêjlerin yanında bu sanatın bazı inceliklerini, kimi özelliklerini öğrenirler. Her ne kadar bu konuda bilimsel bir sınıflandırma yoksa da biliniyor ki üç çeşit dengbêji vardır: Birincisi halk dengbêjleridir. İkincisi mir ve beylerin dengbêjleridir. Üçüncüsü ise gezici mırıblardır (romanlar) ki dengbêjlik yaparlar. Bunlardan bazıları yaratıcı eserler ortaya çıkarırlar, bazıları da diğer dengbêjlerin eserlerini okurlar. Fakat her dengbêj kendi uslubuna göre bu eserleri yorumlar. KK-1 Gezici mırıblar ile ilgili şunları dile getirmiştir: Çatak bölgesine mırıb (roman-gezici müzisyen) geldiğinde düğünlerimiz şenlenirdi. Onlardan söylemeyi govend şarkılarını öğrendik, mırıblar köyümüze geldiğinde en az üç gün üç gece çalıp söylerlerdi. Bazen davul, zurna, bazen tembur ve def eşliğinde bu hikayeleri anlatır, hem gece sohbet meclislerimizi iyi geçirirdik hem de govend (halay) türküsü ile düğünlerimiz daha keyifli geçirdi. Bunun dışında sadece sesiyle hikâye ve destan aktaran Dengbêjler de gelirdi.

¹⁷ Bkz; <https://www.indytrk.com/node/307681/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/cumhuriyetin-bitmeyen-alevi-hak-ihlalleri> Erişim Tarihi: 26.09.2023

¹⁸ Azad, Zal (2011). Antolojiya dengbêjan I, s. 47-48-49, İstanbul: Reklam Yayın.

Biz ülkede olup bitenleri başta kendilerine sorar onlardan bilgi alır öğrenirdik. Daha sonra stran ve klamlarını bize maharetleri ölçüsünde aktarırlardı.

Dengbej KK1, düğün klamı mı yoksa oturma klamı mı istersiniz diye bize sordu, en iyi hangi dengbejiyi icra ediyorsanız onu söyleyin dedik ve elini kulağına bırakarak *hay hayiiii* diyerek ses aldıktan sonra oturma klamı olan bir aşk destanı söylemeye başladı. Trajik bir dengbeji seslendirdikten sonra KK-2 ile birlikte Govendbeji (düğün klamı) düet olarak seslendirdiler.

Dengbêjler yalnızca tarihsel olayların üzerinde durmazlardı, aynı zamanda bir bölgenin olaylarını diğer bölgeye de aktarırlardı. Dengbêjler dönemlerinin gezgini olduklarından; bir dönem Cebel-el Ekrad (Kürt Dağı) dolaylarında dolaşırlardı, bir dönem Serhad'da eşirbaşlarının, mir ve beylerin yanlarındaydılar ve divanhanelerinde onurlu bir yerleri vardı. KK-2 bu konuda bir hikâyeyi şu şekilde ezgisel ve ritimsel aktarmıştır: Mir veya ağa dedikleri itibar sahibi kişilerin marabaları, çobanları vardır. Köyde varlıklı bir ağanın yanında çobanlık yapan bir genç, bir gün amansız bir derde tutulur. Bu dert söylenmekle artacağı için kimseye söyleyemez. Bu genç ağanın kızına âşık olur ve bu durumu birilerinin duyması bile onun o diyardan gitmesine sebep olacağı için kız dahi hiç kimseye bu aşkı anlatamaz, yataklara düşer, yakın arkadaşı duyar. Ailesi haberdar olur ve bu kara sevdaya tutulmuş delikanlının aşkı kızın kulağına gider. Hikâyenin geri kalanı birçok anlatılarla benzerlik taşımakla birlikte, bu aktarımda olay örgüsü sesin formu ve seslendirme, makamına göre şekil alarak süslenmiş olmasındadır. Olayda kahramanın korunmak istendiği kısımlarda makamın daha duygusal geçkilerle ifade edildiği. Ağanın gaddar olduğu yerlerde ise makamsal yapının daha sert ve duygusuz bir ifadeyi yansıtan geçkilerden oluştuğu ve sesteki ritmin sert vuruşlarıyla hissettirildiği görülmüştür.

Dengbêj kişiler, sözlerini tesbih taneleri gibi dizerlerdi ve etrafındakilerini kendilerine hayran bırakırlardı. Tatlı dillerinden ve sanatlarından dolayı her zaman herkes onları beklemekteydi, çünkü onları dinlemek büyük bir bahtiyarlık ve büyük bir onurdu. Dengbêjlerin torbası paha biçilmez bir hazineydi, bir bölgeye gittiklerinde ne kadar stran, klam ve lawjeleri varsa tümünü söylerlerdi ve ordan öğrendikleri ezgileri ve klamları da torbalarına atarlardı, böylece gittikleri diğer yerlerdeki yeni insanlara yeni bir biçimle sunarlardı.

Dengbêjler arasında okur-yazarlığı olanlar azdı. KK-4 dedesi tarafından söylenen hikayeleri aklında tutup söyleyerek bu işi meslek edindiğini belirtmiştir. Okuma-yazması olmayan kaynak kişi; aşk üzerine, çatışmalar üzerine, düğün ve eğlenceler üzerine çeşitli aktarımlarının olduğunu belirtmiştir. *Ah hey heyyyy* diye ses alarak ayrılık ile ilgili klamına başlamıştır.

Etrafındaki diğer erkekler de dem vermiş ve klam bitinceye kadar seyirciyle birlikte hikâye aktarımı kesintisiz devam ettirmiştir. Arada ses bulmak için *vah vahiiiiii, ah hey heyy* nidaları kullanılarak hikâyeden önce hazırlık yapılmış, devamında da dikkatleri yoğunlaştırmak için bu nidalar kullanılmış ve seyirci üzerinde etkili bir yoğunlaşma, yani diyaloji sağlanmıştır. Bitiş ise *vahiiiiii* diye bir nida ile bitirilmiştir. Ezgisiyle beraber hatırlanan klam, öykü ve stranları ezber yöntemiyle hafızada tutarlar. Hafızanın güçlü olması batı seyyahlarının da dikkatinden kaçmamış, folklorik eserleri ezberden söyleme yeteneklerine hayran kalmışlardır. Söylencenin ezgiyle beraber hatırlanması, hatta ezginin önce hatırlanıp mırıldanarak söyleneceye geçilmesi onların temel karakteristik özelliklerindedir. KK-5 hikâye aktarımının ezgi ve ritm hatırlanmadığında unutulabilceğini belirtmiş ve o anki heyecanla Mem ile Zin üzerine bir klam bildiğini söylemiş fakat unuttuğunu söyleyerek aktaramamıştır. Diğer kلامlarında kameraya karşı olumsuz bir yaklaşımı olduğundan kamera kapatılmış, sadece ses kaydı alınmıştır. İyi bir aktarıcı olmasına rağmen popüler kültürde yer almak istemediği ve kendi sofalarında söylemek istediği anlaşılıyordu. Dalgınlığımızdan faydalanarak klama aniden ve ses almadan girmiş ve yayladaki bir insanın doğanın sesini taklit ederek konuşması gibi klamı seslendirmiş, Karadeniz gırtlığında bir seslendirme tipi olduğu görülmüştür. Ses tonunda sabit, değişmeyen bir aktarım olmuştur. Ses alma gereği duymayan Dengbêj, sesiyle ortamın dikkatini üzerine çok fazla toplama gereği duymadan, fakat sesini kontrol ederek aktarımı gerçekleştirmiştir.

Önceleri Kürtlerin yaşamında divan ile divanhaneler vardı. Bunlar kâh yüksek yaylalarda on iki direkli çadırlarda, kâh mir ve beylerin köşklerinde, kâh köy odalarında kurulurdu (Zal, 2011: 46-48). Dengbêjler aşiretlerin, toplulukların övücü, kurulan meclislerin sesi, nefesiydi. Beyler, mirler, aşiret reisleri dengbêjleriyle gurur, onur duyar, onları başka bey ve aşiret reislerinin dengbêjleriyle söyleşerek kapışmak üzere karşı karşıya getirirdi. Herkes dengbêjin zararsız olduğunu, işinin kılam ve öykü söylemek olduğunu, dengbêjin neredeyse dokunulmaz olduğunu bilirdi. Tüm kapılar dengbêje açıktı, dengbêj ağırlanır, kelamı dinlenir, sözüne kulak verilir. Dengbêj birbirine düşman aileler, aşiretler, köy ve yöreler arasında bile rahatlıkla dolaşır, kimse dengbêjden korkmaz, ona dokunmazdı. Elektriğin, telefonun ve benzeri modern iletişim araçlarının olmadığı, yakın bir kasabanın bile bir başka ülke gibi algılandığı o zamanlar, bereketli bir ses, kelam, söz, öykü, anlatı ve dengbêji zamanıydı (Uzun, 2014:30). Tek olumsuz tarafı kan davalarını kلامlarında aktardıkları için kan davalarının bu yüzden unutulmaması, bitmemesi hatta körüklenmesi olarak gösterilebilir. Kan davası sonucu öldürülen genç bir delikanlıya veya haksız yere iftira sonucu öldürülen bir genç kız ise, dengbejler

klamlarında öldürülen gençleri metheder, haksızlığa kurban gittiğini her klamda dile getirerek topluluğu çok duygulandırır ve dinleyenler arasında öldürülen gençlerin yakınları varsa bu durumdan olumsuz etkilenir, topluluk içine uzun süre çıkamazdı. Kardeşlerini/yakınlarını öldüren kişi yakalanmış, hapse atılmış olsa bile diğer kardeşlerinden birini öldürerek kanın yerde kalmasına izin vermezlerdi. Bu defa da dengbejler haksız öldürülen gençlerin yakınları tarafından nasıl intikam aldığına değinerek karşılıklı bir düşmanlığı pekiştirirlerdi.

O soğuk uzun geceler, dengbêjlerin stranlarıyla renklenir, gam ile kasvet, yaşamın zahmet, dert ile illetleri, coşkuya, yürek şenliğine dönüştüğü söylenir. Bu konularla o geceler gece sohbetlerine yani “şevbuhêrk”lere dönüştürdü.

Fotograf 1-2-3¹⁹; Soldan sağa, Van/Çatak ailesi, Van/Çatak, (Bilge köyü) govendbej ve dengbej

4- Gece Sohbetleri (Şevbêrk/Şevbuhêrk)

“Şevbêrk” ya da “şevbuhêrk” sözcüğü bileşik bir sözcüktür. Bu sözcük “şev-gece” ile “borandin-geçirmek” sözcüklerinden oluşur, yani geceyi hoş geçirmek-gece sohbetleri” anlamını içeriyor. Dengbejler, bu gecelerde belli bir mekânda toplanan dinleyicilere hikâyeler anlatmak üzere gelirdi. Bu gece aynı zamanda gelen konukların sosyalleşme zamanlarını da oluşturduğundan hem geçmiş hem de günümüze dair kazanımların yoğun gerçekleştiği günlerdi.

¹⁹ Fotoğraflar, Dr. Songül Çakmak kişisel arşivine aittir.

Yaradılış mitlerinden, toplumsal olaylara, diğer yandan erotik hikâyelere kadar her konu ve klam bu gecede anlatılır, uzun kış geceleri bu anlatılarla kısalırdı. Etnik bağlantıların olduğu bu söylencelerde öne çıkarılmak istenen motifler; cesaret, kahramanlık ve onur üzerinedir. Hitabet sanatını çok etkileyici kullanan Dengbêj, toplumsal bağları kuvvetlendirecek deyiş ve atasözleriyle olaylardaki mesajları pekiştirerek toplum sözcüsü görevini de üstlenirdi. Walter Ong bu durumu, sözlü kültürün, “mesafeli olmak yerine duygudaş ve katılımcı” olma özelliğinden kaynaklandığını belirtir (Ong, 1993: 62). Gece sohbetlerinin çeşitleri ve konuları çok değişiktir. Mir ve beylerin köşklerinde ve büyük çadırlarda gerçekleşenlerde halk, el ve eşirlerin öncülerini misafir ediyorlardı. Bu gece sohbetleri sayesinde el ve eşirlerin yöneticileri toplanır ve bir araya gelirlerdi. Bu sohbetlerin ev sahipleri ile misafirleri mir ve beylerin kendileriydi. Çoğunlukla el ve eşirlerinin kahramanlıklarını içeren konuşmalar dinlenir ya da Mem ile Zîn, Zaloğlu Rüstem, Tahir ile Zühre, Evdi'nin Dewrêş'i, Siyabend ile Xacê, Cembelî ile Binewş gibi halka mal olan ulusal destanlar anlatılır ve seslendirilirdi.

Divanda; mir ile bey kesimi yukarı tarafta otururlardı, onurlandırılmış, onurlu misafirler sağ tarafta; dengbêj ile mir ve beylerin danışmanları sol tarafta yerlerini alırlardı. Bir yandan yeme-içme diğer yandan sohbet ile dengbêjlerin stran ve lawikleri geceye ses ve renk verirdi.

Gece sohbetleri yalnızca mir ve beylerin divanlarında kurulmazdı, toplumun değer ve ekonomik gücüne göre başka yerlerde de kurulurdu. Bunlardan birisi de köy odalarıydı. Fakat yine de eşirbaşları, ağa ve varlık sahipleri bu gece sohbetlerinin dengbêj ve hikayecileri mir ve beylerinki kadar namlı olmazlardı. Fakat bunlar da halk tarafından büyük saygı görür ve övgülere mahzar olurlardı ve geçimleri halk tarafından karşılandığından o yönde sıkıntıları olmazdı. Bunun üzerine diyebiliriz ki geçmişin süzgecinden geçen bu özgün ve namlı Kürt Şevbuhêrikleri ki çoğu zaman aşiretlerin meclis ve büyük danışma merkezleri görevlerini yürütürken teknolojik gelişmeler neticesinde özgünlüklerini ve özelliklerini yitirdiler, kökleri üzerine devrildiler ve şehir/kasabalarda sıra, eyvan, oturak, velime gibi gecelere ve farklı niteliklere dönüştüler.

Sonuç ve Öneriler

Kürt sözlü kültürünün önemli bir geleneği olan dengbêjlik, Anadolu topraklarında asırlardır varlığını sürdürmektedir. Dengbêjlik geleneği, sözlü kültürün gelecek nesillere aktarılmasını sağladığı gibi canlı ve dinamik yapısıyla toplumsal hafızaya da kaynaklık etmektedir. Yazılı kültürden ziyade sözlü kültürün yaygın olduğu Kürt coğrafyasında dengbêjlik geleneği; dilin,

sanatın, tarihin ve bir bütün olarak kültürün yaratılması ve aktarılması sürecinde büyük rol oynamıştır. Bu anlamda dengbêjler; müzisyen, akil insan, anlatıcı olduğu gibi mensubu oldukları toplumun aydını olarak da tanımlanabilir. Günümüzde her ne kadar eskisi gibi etkili olmadıkları düşünülse de toplumun hafızası olmaya devam ettikleri görülmüş ve onların kaydettikleri kasetler aracılığıyla Kürt halkı geçmişiyile bağına sahip çıkmıştır. Dengbêjler bugün, eskiden olduğu gibi divanhanelerde, Şevbuhêrk mekanlarında sanatlarını yüz yüze icra etme olanağı bulamasalar da teknolojik aygıtlar sayesinde Kürt toplumunun hafızasının tazelenmesinde ve bu geleneğin sonraki nesillere aktarılmasına belli mekânlarda aktarıma devam etmektedirler. Bu bağlamda dengbêjlik geleneğinin toplumsal hayatla bütünleşik bir kültür oluşturduğunu söylemek mümkündür. Modern müzik, Kürt toplumunun tüm alanlarına yayılırken batı müziği her alanda kendini göstermeye başladı. Bu süreç içerisinde dengbêjlik sekteye uğrayıp farklı müzik dalları ortaya çıktı. 1980'lere kadar süregelen bağlamındaki dengbêjlik erimeye başlayıp yerini modern Kürt halk müziğine bıraktı.

Dengbêjlik/dengbeji, Kürt sözlü tarihinin düşünleri govend kasetlerinde ve güncel teknolojinin yaygınlaştırmayı kolaylaştırdığı YouTube gibi mecralarda dolaşımında olması, anlatı geleneğinin oluşumunu ve sözlü kültürün incelenmesini kolaylaştırmıştır. Sanıldığı gibi teknoloji kültürünün sözlü kültür ürünlerini yok ettiği doğru değildir. Tam tersine hala sözlü kültür kapsamında görülen Kürt müziği, sosyal medya aracılığıyla daha fazla ilgili kişilere ulaşmaktadır. Bu hızlı dolaşım, bilginin ve kültürün değerinin anlaşılmasını ve karşılaştırmayı kolaylaştırdığı için yeni kuşak, öncelikle kimlik meselesine yoğunlaşmakta ve kendi kimliğini anlamak ve öğrenmek üzerine bir öğrenim bilgisine daha hızlı yönelebilmektedir.

Dengbêjlerin sosyal bilimlerin her disiplinine yönelik bir aktarım tekniği ve modeli vardır. Kayıtlardan usta edinip kendini yetiştiren gençler olduğu gibi bu alanda farklı bilgi birikime ulaşan çok fazla araştırmacı da yetişmiştir. Doğal bir dışavurum olan bu aktarımların altında kültürü yaşatma ve sürdürme gereksinimi ile kimliği gelecek kuşaklara aktarma ve yaşatma duygusunun olduğu görülmektedir.

Elektronik kültürün avantajlarından faydalanan günümüzdeki dengbêjler, resmi tarih anlamında tarihlerini aktarmasalar da Kürt gençlerinin ilgisini sıcak tutmak açısından görünür kılınmada etkin bir işlevleri olduğunu söylemek mümkündür. Ataerki toplumun olumsuz tezahürü ve dini baskı nedeniyle kadınların anlatılarının erkek tarafından aktarıldığı geçmişte yine elektronik kültür ve modern yaşamın getirdiği yaşam paydaşlığı nedeniyle başta sanik, çirok (masal) ve lorî (ninni), ağıt (şîn) olmak üzere pek çok sözlü anlatım

ürününde onların (kadınların) ciddi bir emeği olduğu görünür olmalarında elektronik kültür etkin bir işleve sahip olmuştur.

Oğuz (2009), *Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği* adlı makalesinde; UNESCO'nun *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi* sözleşmeleri, küresel karşısında savunmasız kalmış yerelin ve ulusalın kendi bağlamlarında korunması ve kültürel ifade çeşitliliği için önemli bir kaynak olarak kullanılmasının hedeflendiğini belirtmektedir (Oğuz, 2009: 12). Hedeflenenler arasına Türkiye coğrafyasında önemli bir yer edinen Kürt kültür aktarıcısı Dengbêjler, kadim bir geleneğin taşıyıcısı ve anlatılarının edebi değeri yüksek olması dolayısıyla bu koruma sözleşmelerine dahil edilmeyi hak eden kültürel bir malzemeye sahip olduğu görünmektedir. Kürt sözlü kültürünün günümüzde Dengbêj adındaki anlatıcılarla hala sözlü olarak yaşatılması bunun somut delilidir.

Türkiye sözlü kültürünün bir parçası olan Kürt sözlü kültürüne ait Dengbêjlik/govendbêjlik geleneğinin daha uzun yıllar bu toplumun bir zenginliği olarak yaşatılabilmesi için devlet desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaçların başında genç kuşakların eğitim-öğretimlerinde özellikle anadilde öğrenim görmesini sağlayacak çalışmaların ve icraatların gerçekleştirilmesidir. Akademinin ilgili fakültelerinde bu dile ilgi duyan veya bu dilin aktarıcısı gençlere bu yönde kapılar aralanarak, kültürlerini başka mecralarda da tanıtma ve araştırma olanağının verilmesi gerekmektedir. Sözlü kültür aktarıcısı olarak kalan Dengbêjlerin, uygun koşullarda ve gerekli olanakların sağlanmasıyla hafızasına yardımcı olacak yer ve mekânlarda söyleme imkânının devlet desteğiyle sağlanması, dengbejliğin TRT dışında kurumsal bir kimliğe sahip olması, bu geleneğin uzun yıllar korunacağını ve sürdürülebileceğini göstermektedir.

Sözlü Kaynaklar:

KK-1: Mahir Hayta, Van-Çatak 1957, okuma-yazma yok, çalışmıyor. (Görüşme: 26.02.2022)

KK-2: Hüseyin Biçer, Van-Çatak 1948, okuma-yazma yok, emekli (Görüşme: 26.02.2022)

KK-3: Xemê (Halime) Okan, Van-Çatak 1951, okuma-yazma yok, ev hanımı (Görüşme: 27.02.2022)

KK-4: Peyam Belge, Van- Çatak (Bilgi Köyü- Üçyüzler Mezrası) 1957, okuma-yazma yok, emekli (27.02.2022)

KK-5: Mehmet Yabaş, Van-Çatak 1947, okuma-yazma yok, çalışmıyor (Görüşme: 12.01.2023)

KK-6: Nazife Sayyigit, Van/Merkez 1965, ilkokul mezunu, (Görüşme: 20.01.2023)

Not: Fotoğraflar; Öğretim Görevlisi Dr. Songül Çakmak kişisel arşivinden alınmıştır.

Kaynakça

- Aras, A. (2004). *Efsanevi Kürt Şairi Evdalê Zeynikê*. Evrensel Basım Yayın.
- Aras, A. (2018). *Evdalê Zeynikê*. Nûbihar Yayınları.
- Bulmuş, S. (2018). Müzik ve Politika. *Uluslararası Etnomüzikoloji Sempozyumu, Sempozyum Bildiri Kitabı, (Editör: Özlem Doğuş Varlı)*.
- Cebe, R. (2012). *Dengbejlik ve Melizma Tekniği. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, C. 1, S. 1, s. 1153-1160*.
- Connerton, P. (1992). *Toplumlar Nasıl Anımsar. (Çev. Alâeddin Şenel). Ayrıntı Yayınları*.
- Çakmak, S. (2022). *Sözlü Kültürün Sürekliliği Bağlamında Van İlinde Aşıklar Festivali. sanat ve insan dergisi, s.13-24*
- Eminoğlu N. ve Çoban, E. G. (2020). Bulanık'ta Dengbêjlik Edebiyatı ve Temsilcileri. *Kürd Araştırmaları Dergisi, S. 4, s. 81-93*.
- Hobsbawm, E. (2006). *Geleneğin İcadı*. Agora Kitaplığı.
- Kızıлтаş, Şule Nermin (2021). Dengbejler ve Anlatıları Bağlamında Uluslaşma. *Issues In Turkish Cultural History- Dönem Ödevi 5117, yayınlanmamış dönem ödevi*.
- Milliyet Sanat Dergisi, Sayı: 504, 15 Mayıs 2001
- Mutlu, E. (1996). *Kürt Müziği Üzerine*. Avesta Yayınları.
- Nezan, K. (2002). *Kürt Müziği, Dansları ve Şarkılar*. Cilt 1, (Haz. Mehmet Bayrak), Özge Yayınları.
- Ong, W. (1993-2013). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojilemesi*. Metis Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1997). *Halk Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi. C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*.
- Oğuz, Ö. (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği. *Millî Folklor, 2009, Yıl 21, Sayı 82*.
- Öncü, M. (2007-2014). *Antolojiya Dengbêjan I, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yayınları*.
- Parıltı, A. (2006). *Dengbêjler, Sözüün Yazgısı*. İthaki Yayınevi.
- Serfiraz, M. (2017). Kurtedîroka Berhevkirina Stranên Kurdî/Kürd Müziğinin Kaydedilişinin Kısa Tarihi, *Nûbihar Dergisi, S:141*.
- Sezer, S. (2007). *Dilsiz Dengbêj*. Evrensel Basım Yayın.
- Strauss, C. L. (2011). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*. Metis Yayınları.
- Taş, F. (2016). Bir Sözlü Gelenek Olarak Dengbêjlik ve Tarih Anlatımı. *Kürt Tarihi, S. 27, s. 34-41*.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Uygar, Y. (2009). *Kültürel Bellek ve Dengbejlik: Doğu Anadolu'daki 'Dengbejlik' Geleneğinde Bellek Üretimi*. (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uzun, M. (1999). *Kürd Edebiyatına Giriş*, Belge Yayınları.
- Uzun, M. (2006-2014). *Dengbejlerim*, İthaki Yayınları.
- Taş, Fırat (2015). *Dengbêlik Geleneği ve Dönüşümler*, (Yükseklisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkbilim Anabilim Dalı). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Turabi, A.H. (2005). İbn Câmi'(Ö. 808) Kureyşli Meşhur Muğannî ve Bestekâr, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt IX / 1 s. 168*.
- Yavuz, Z. (2021). *Ruha Üflenen Nefes, Etnomüzikolojik Açıdan Ezidi İnanç Kültürü*. Ürün Yayınları.
- Zal, Azad (Ed.), (2011). *Antolojiya dengbêjan I*, Reklam Yayın.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı; verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Bölüm 42

CARİ AÇIĞIN BELİRLEYİCİ FAKTÖRLERİ ÜZERİNDE TAHMİN ÇALIŞMALARI: BİR ALAN YAZIN TARAMASI

Süleyman ŞAHİN¹

GİRİŞ

Bir ülkenin cari işlemler hesabı o ülkenin ödemeler bilançosunun temel kalemlerinin birini oluşturmaktadır. Ödemeler bilançosu ülkenin ekonomik performansına göre cari işlemler hesabı fazla vererek olumlu ya da cari açık göstererek olumsuz yönde değişebilir. Cari açığının sürdürülebilir olup olmadığını incelemek büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda literatürde cari açığın belirleyici faktörlerini onların etkileri ile aralarındaki ilişkileri irdelemeye yönelik çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma sözü edilen araştırmalarda kullanılan tahmin yöntemleri ve bu yöntemlerle elde edilen bulguları içeren çalışmaları inceleyen bir alan yazın taramasıdır.

CARİ İŞLEMLER HESABI

Cari işlemler hesabı, belirli bir dönemde ülkeler arasındaki ekonomik ve finansal ilişkileri dikkate alan ödemeler dengesindeki ilk ana hesap grubudur. Bir ülkenin mal ve hizmet ticareti ile transfer ödemeleri cari hesaba yansıtılır (Ağır vdğ, 2020:58).

Tarakçı (2021:1)'ya göre ülkelerin gelir ve giderlerinin kaydedildiği cari işlemler hesabı, ülke ekonomilerinin verimliliğini gösteren son derece önemli bir makroekonomik kriterdir. Giderlerin gelirlerden daha fazla olması durumunda cari işlemler hesabı açık vermekteyken, gelirlerin giderlerden daha büyük olması durumunda ise cari işlemler hesabı fazla vermektedir.

Diğer bir ifadeyle, bir ülkenin cari işlemlerden elde ettiği gelir, cari işlemlerden elde ettiği giderden büyükse, cari işlemler dengesi fazladır; daha düşükse, cari açık ile sonuçlanır. Mal ve hizmet ticaretinin miktarından ve net transferlerden elde edilen gelir bu hesaptaki ödemeleri karşılayamadığında cari açık oluşur. Cari açığı olan bir ülke, ülkeye giren paradan daha fazlasını ülke dışına gönderiyor demektir. Ülke, sözü edilen bu açığı yurt dışından borçlanarak veya iç varlıklarını satarak kapatabilecektir (Ercan ve Küçükoğlu (2020:55).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / İİBF /İşletme Bölümü, suleymansahin@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9621-430X

Cari işlemler, ülkenin makroekonomik durumun en güvenilir göstergelerinden biri olurken, cari işlemlerdeki dengesizlikler ise, ülkelerin tasarruf ve yatırım konumlarını, borç düzeylerini ve diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini yansıtmaları açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilebilmektedir (Balmumcu ve Bozkurt, 2020: 293).

Cari işlemler dengesi dört bileşenden oluşmaktadır (Barbaros vdğ., 2020:24). Bunlar:

- Dış ticaret dengesi,
- Hizmetler dengesi,
- Birincil gelir dengesi ve
- İkincil gelir (karşılıksız transferler) dengesidir.

DIŞ TİCARET DENGESİ (MAL DENGESİ) HESABI

Dış Ticaret Dengesi Hesabı; genel itibariyle ülkelerin mal ithalatına ve ihracatına ilişkin bilgilerin yer aldığı cari işlemler hesabını alt kalemidir. Aynı zamanda birçok ülkede ödemeler dengesi içindeki en büyük paya sahiptir (Aydın, 2019: 10).

Mal ihracatı, ülkeye döviz getiren başlıca ticari işlemlerden biridir. İhracat ithalatı aşarsa, dış ticaret fazlası ortaya çıkar. İthalatın ihracattan büyük gerçekleşmesi durumunda, mal ticareti hesabı bir açık gösterir ve bu açığa *Dış Ticaret Açığı* denir. İhracat ve ithalat değerleri birbirine yakın ise dış ticaret dengesi sağlanmış sayılır (Yiğit, 2018:11).

HİZMETLER DENGESİ HESABI

Hizmetler dengesi hesabı, bir ülkenin hizmet ihraç ve ithaline ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği cari işlemlerin ikinci alt kalemidir (Aydın, 2019: 10). Hizmetler hesabının kapsamını, bir ülkenin, yurt dışına sağladığı navlun da dâhil taşımacılık, turizm gelir ve giderleri, iletişim hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta ve danışmanlık hizmetleri, finansal hizmetler, bilgi ve teknoloji hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, ticari ve ticaret bağlantılı diğer hizmetler, kiralama hizmetleri, teknik hizmetler, kişisel, kültürel, eğlence, eğitim hizmetleri ve resmi hizmetlerden elde ettiği döviz gelirleri ile yurt dışından sağladığı benzer hizmetlere karşılık ödediği döviz giderleri oluşturmaktadır (TCMB, 2021:7; Yiğit, 2018:12).

BİRİNCİL GELİR DENGESİ HESABI

Birincil gelir hesabı, işgücü, mali veya doğal kaynakların sağlanması karşılığında kazanan geliri ve ödenen tutarları gösterir. Doğrudan yatırım, portföy yatırımı, çalışanların ücretlerini ve diğer yatırımlarla ilgili yatırım gelir ve giderlerini kapsamaktadır. Bu kalem doğrudan yatırımlar ile ilgili olarak sermaye

ve yatırım fonu payı gelir ve giderlerini (kâr payları ve yeniden yatırıma dönüştürülen kârlar) ile doğrudan yatırım şirketleri arasındaki diğer yatırımlardan (kredi, ticari kredi ve mevduat) doğan faiz gelir ve giderlerini içermektedir. Portföy yatırımlarında da hisse senetleri ve borçlanma senetleri ile ilgili gelir ve giderler (sırasıyla kâr payları ve faiz) kapsamaktadır. Diğer yatırımlarda ise diğer finansal varlık ve yükümlülüklerle ilgili faiz gelir ve giderleri kaydedilmektedir (TCMB, 2021:8).

İKİNCİL GELİR DENGESİ HESABI

İkincil Gelir, Altıncı El Kitabı'nda yurt içinde (yurt dışında) yerleşik bir birim tarafından yurt dışında (yurt içinde) yerleşik bir birime karşılıksız olarak mal ya da hizmet gibi reel bir kaynak ya da finansal bir varlık sağlanması şeklinde tanımlanan transferleri içermektedir (TCMB, 2021:8).

Karşılığında herhangi bir ödeme yapılmasına ihtiyaç duyulmadığı için bu tür işlemler karşılıksız veya tek yönlü transferler olarak adlandırılır (Yiğit, 2018:14). Genel devlet, şahsi transferler, işçi gelirleri İkincil gelir dengesi hesabında takip edilir. Örneğin; yurt dışında çalışan bir ülke vatandaşının kendi ülkesine yapmış olduğu parasal transferler işçi gelir hesabına işlenir. Ayrıca bir ülkenin başka bir ülkeye yaptığı bağış ve hibeler de İkincil gelir dengesi hesabında takip edilmektedir (Aydın, 2019:12). Örneğin, hibe şeklinde nakdi yardımlar, gıda, ilaç vb. şeklinde yardımlar ile eğitim, sağlık, kültür gibi ticaret dışında hareket eden uluslararası kuruluşların bütçelerine yapılan devlet katkıları bu kapsamdadır (Fettahoğlu, 2014: 114). Bağış ve yardımlar parayla veya mal veya hizmet şeklinde de yapılabilir.

CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE BELİRLEYİCİLERİ

Başta küreselleşme olmak üzere 1980'li yıllardan sonra ülkelerin sermaye akımlarının serbestleşmesi ile ilgili politikaları çerçevesinde ortaya çıkan yüksek sermaye girişleri, ülkelerin borçlanmasını kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda birçok ülkede meydana gelen cari açık sorunu bir süreklilik kazanmaya başlamıştır. Buna üstelik bu ülkelerin dışa bağımlılığı nedeniyle ithalatın sürekli artması da kalıcı cari açık oluşmasına neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren giderek artan ve kalıcı hale gelen cari açık, politikacıların ve ekonomistlerin ilgisini çekmiş ve cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir (Tarakçı, 2021:2; Erdinç ve Aydınbaş, 2020:1706).

Cari açıkların sürdürülebilir olmadığı ülkelerde, döviz kuru krizlerinin gerçekleşmesi, büyük bir olasılık haline gelmiştir. Uslu (2020:42) özellikle 1994 Meksika Peso krizi, 1997 Doğu Asya Mali Krizi ve 2008 yılında yaşanan küresel krizin dünya genelinde yaşanan cari dengesizliklerle yakından ilişkili olduğu,

yüksek cari işlemler açığı, finans ve döviz krizleri için en önemli öncü gösterge olduğu birçok iktisatçı tarafından (Dornbusch ve Fischer, 1990; Labonte, 2005) benimsenen bir görüş olduğunu belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle yüksek miktarlardaki cari işlemler açığı, ülkelerde ekonomik krize yol açabilir.

Aynı dönemde dünya ekonomisinin dış dengesizliğinin göstergelerinden biri olan cari açığın belirleyicilerinin araştırılması bilim adamlarının da ilgisini çekmeye başlamıştır (Erdoğan ve Aydınbaş, 2020:1708).

Cari işlemler açıklarının ülkeler için risk düzeyi incelenirken genellikle cari açığın milli gelire oranı dikkate alınır. Dornbusch ve Fischer (1990), bu oranın %4'ü geçmesini ülkeler için bir kriz sinyali olarak kabul ederken, Freund (2000), bu oranın %5'i geçmesini tehlikeli olarak kabul etmiştir (Uslu, 2020:43).

Global piyasada sermaye hareketliliğinin serbestleşmesi ile artan ve süreklilik hale gelen cari açık ekonomik büyümeyi ve sürdürülebilir istikrarı etkileyen önemli faktörlerin biridir. O yüzden, cari açığın azaltılması ve kontrolü büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, cari açığı belirleyicilerin tespit edilmesine, etkilerin ve ilişkilerin tahmin edilmesine ihtiyaç duyulmuştur (Erdoğan ve Aydınbaş, 2020:1708; Turan ve Afsal, 2020:218). Dolayısıyla, cari açığın belirleyicileri detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığını ve belirleyicilerini tespit etmek için literatürde yaygın olarak kullanılan kriterlerin yatırım/tasarruf oranı, cari açık/GSYİH oranı, ihracat/ GSYİH oranı, dış borç/GSYİH oranı, reel döviz kurunun değerlendirilmesi, sermaye girişlerinin büyüklüğü ve bileşimi, brüt içsel rezervler/ borç stoku, iktisadi büyüme, finansal yapı, döviz rezervleri ve borç yükü olduğu görülmektedir (Ayla ve Küçükale, 2018:56).

TAHMİN YÖNTEMLERİ

Tahmin bilinen parametreler kullanılarak bilinmeyen bir parametrenin değerinin gelecekteki durumunun tahminidir (Aygördü, 2015:33).

Tahmin, geçmiş dönemlerde meydana gelen olayların sonuçlarının analiz edilerek gelecek dönemlerde meydana gelebilecek olayların sonuçlarının gözlemlenebilmesi olarak ifade edilebilir (Ergün ve Şahin, 2017:471).

Filiz (2010:3) ise çalışmasında İngilizce “forecasting” kavramını kestirim diye çevirerek, gelecekteki olayların tarihi ve bugünkü verilerden yararlanarak belli bir olasılık düzeyinde öngörülebilmesi olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle, tahmin, mevcut ve geçmiş değerleri inceleme üzerinden ileride meydana gelebilecek en yakın değeri belirlemektir.

Alan yazına bakıldığında tahmin yöntemlerinin genel olarak kalitatif (nitel) ve kantitatif (nicel) olarak iki ana grupta incelenebilmesi görülmektedir. Nitel yöntemlerin çoğunlukla kişisel, genel olarak üst düzey yöneticilerin ve uzmanların,

görüşlerine dayanıldığından bahsedilirken, nicel yöntemlerin matematiksel modellere dayanıldığı ve geleceği temsil edebilecek özelliğe sahip olarak kabul edilen sayısal verinin yeterli seviyede olduğu durumlarda kullanıldığı belirtilmektedir (Ergün ve Şahin, 2017:474; Aygördü, 2015:34; Filiz, 2010:4).

Çalışmadan da görüleceği gibi cari işlemler dengesi belirleyicilerinin tespit edilmesinde kullanılan nedensellik modelleri, regresyon analizleri, zaman serisi modelleri ve ekonometrik modeller kantitatif yöntem grubu kapsamındadır (Aygördü, 2015:34; Filiz, 2010:4).

Bununla birlikte cari dengesizliğini açıklayan unsurları tahmin etmeye yönelik yapılan çalışmalarda Panel veri analiz yöntemi, ARDL Sınır testi, Johansen Eşbütünlük testi, VAR (Vektör Otoregresif) modeli ve Granger Nedensellik testi (Granger Causality), ve Toda Yamamoto nedensellik analizleri kullanıldığı görülmektedir.

ALAN YAZIN TARAMASI

Erdoğan ve Aydınbaş (2020) tarafından 19 ülke seçerek, bu ülkelerde meydana gelen cari işlemler açığı belirleyicileri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Cari açığının nedenleri olarak ele alınan 2000-2018 dönemine ait kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH), portföy yatırımları, brüt sabit sermaye oluşumu, brüt tasarruflar ve ticaret (%GSYH) serileri panel veri analiz yöntemi kullanılarak Rassal (Tesadüfi) Etkiler, Sabit Etkiler ve Arrellano&Bond (1991) tarafından geliştirilen dinamik GMM (Genelleştirilmiş Momentler Metodu) ile Robust (dirençli hata tahmincileri) modelleri ile tahmin edilmeye tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre bağımlı değişken olarak değerlendirilen cari açık analizde kullanılan diğer bağımsız değişkenler tarafından %65 civarında bir düzeyde açıklandığını belirtmişler. Özetle, Sabit Etki, Rassal Etki modelleri kullanılarak cari açık ile GSYH arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmişken, cari açık ile portföy yatırımları arasında bunun tersine istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamışlar. Brüt sabit sermaye yatırımları, ticaret (%GSYH) ile cari açık arasında anlamlı ancak negatif yönlü bir ilişki tespit edilmişken, cari açık ile brüt tasarruf arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

Balmumcu ve Bozkurt (2020) bir panel veri analizi ile 22 gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki bağlantıyı 1980-2016 dönemine ait veriler ile tahmin etmeye çalışmışlardır. Ulaşılan sonuçlara göre ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında eş-bütünlük bağlantısının bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan analiz bulguları gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme cari açığı arttırdığını göstermiştir.

Turan ve Afsal (2020) ise 1975-2018 döneminde Türkiye’de cari işlemler dengesinin belirleyici faktörlerini açıklamak amacıyla ARDL Sınır testi

uygulayarak ampirik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmalarında geliştirilen model tahminleri sonucunda bağımlı değişken olarak ele alınan cari işlemler dengesi ile bağımsız değişkenler büyüme oranı, finans hesabı, bütçe dengesi, petrol fiyatları, yatırımlar ve reel döviz kurunun arasında güçlü bir eşbütünlük ilişkisi olduğu saptanmıştır. Analiz sonucunda ekonomik büyümenin cari işlemler dengesi üzerindeki olumsuz etkisini azaltmaya ve cari açığın ekonomik bir kırılma kaynağı yaratmasını engellemeye hedeflenen bir politika çerçevesinin oluşturulması ve katma değeri yüksek sektörler için yatırımın teşvik edilmesi önem arz ettiğini belirtmişlerdir.

Ülgen ve Özer (2020) Türkiye’de iktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile cari açık arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada 2000-2018 yılları arası verilerini Fourier Şin eşbütünlük testi kullanarak analiz etmişler. Uzun dönemli katsayıların tahmininde kullanılan Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi değişkenler arasında ters yönlü ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre Okun’un iktisadi hoşnutsuzluk endeksinde ve Barro-Hanke’ın iktisadi hoşnutsuzluk endeksinde yer alan bir birimlik artış cari açığa sırasıyla 0.13 ve 0.06 birimlik azalmaya yol açmıştır. Çalışmada Türkiye’de iktisadi hoşnutsuzluk endeksinde azalış sağlayacak bir para ve maliye politikasının geliştirilmesi önerilmektedir.

Altunöz (2021) çalışmasında Türkiye’de düşük faizli kredilerin cari açığı etkileyip etkilemediğini ARDL Sınır testi ile tespit etmeyi ele almıştır. Çalışma sonucunda kredi genişlemesi ile cari işlemler açığı arasında, eş butunleşme ve nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Analizde yer alan uzun dönemli tahminlere göre kredi hacminde meydana gelen %1 birimlik artış cari açığı %0.061 birim artırmaktadır. Çalışmanın önerileri ise, ithalatı azaltmayla birlikte yatırımları katma değeri yüksek çeşitli ürünler üretimine yönlendirmek ve ihracata odaklanmaktır.

Beşer ve Uğurlu (2019) 1974-2017 dönemine ait verileri kullanarak Zaman serisi analizi ile imalat ve sanayi sektörlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini incelemeye çalışmışlardır. Analiz sürecinde ADF birim kök testi ve Johansen Eşbütünlük testi modelleri yardımıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulgulara göre imalat ile cari işlemler dengesi arasında tek yönlü ve sanayi ile cari işlemler dengesi arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışma çerçevesinde yapılan regresyon analizine göre imalat ve sanayinin cari işlemler dengesini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Çalışmaya göre cari açığın azaltılması amacıyla sabit yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi önem arz etmektedir.

Karabıyık ve Çetinoğlu (2020) Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1996-2019 dönemi için cari işlemler dengesi sürdürülebilirliğini araştırmışlardır. Cari işlemler

dengesi/GSYH (%) değişkenin duręanlıęı Pesaran (2007) tarafından geliştirilen birim kök testi ile analize tabi tutulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, çalışmada seçilen Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğine ülke ve panel bazında bakıldığında, cari işlemler dengesi/GSYH (%) değişkeni için birim kök hipotezi reddedilememiştir, dolayısıyla, cari açığın sürdürülebilirliğii sorunu ortaya konulmuştur.

Uslu (2020) Türkiye’de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini ekonometrik analiz ile tespit etmeye çalışmıştır. Serilerin durağanlık derecelerini incelemek için Ng-Perron (2001) yöntemi, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi için Pesaran, Shin ve Smith (2001)’in Sınır Testi yöntemi ve seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerini tespit etmek amacıyla ARDL yönteminden yararlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre uzun dönem bazında turizm gelirlerinin 1 milyar dolara artması cari açığında 2.26 milyar dolar azalmaya yol açtığı tespit edilmişken, döviz kurundaki 1 TL’lik (veya 1 birimlik) artışın Türkiye’nin cari açığını yaklaşık 2.50 milyar dolar azalttığı gözlemlenmiştir.

Baltacı ve Hayaloğlu (2021) Kırılgan Beşli ekonomiler olarak ele alınan gelişmekte olan 8 ülkelerin savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkileri inceleme amacıyla 2000-2017 yılları verilerinden yararlanmışlardır. Dinamik Panel Veri analizi yardımıyla elde edilen sonuçlar şu şekilde belirtilmiştir; birinde askeri harcama (1. model) diğerinde cari işlemler dengesi (2. model) bağımlı değişken olarak iki model geliştirilmiştir. 1. Model sonuçlarına göre askeri harcamalar ile ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmışken, 2. Modelde ise askeri harcamalar/GSYH ile cari işlemler arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Das (2016) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin 1980-2011 dönemi için cari işlemler dengesizliği belirleyicilerinin ampirik bir araştırmasını sunmuştur. Dinamik Panel GMM teknikleri ile yapılan tahminlere göre gelişmiş ülkeler için cari işlemler dengesinin net dış varlıklar, dış ticarete açıklık ve döviz kuru istikrarı ile pozitif, emtia fiyatı, reel GSYİH büyümesi ve reel efektif döviz kuru ile negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için ise emtia fiyatları, reel GSYİH büyümesi, ticari açıklık ve sermaye açıklığı net dış varlık ile pozitif ilişkide olduğu saptanmışken, döviz kuru istikrar endeksi ile cari işlemler dengesi arasında negatif yönlü ilişki bulunduğu belirtilmiştir. Bu bulgular, cari açık belirleyicilerinin farklı ülke grupları açısından farklı özellikleri açıkladığını göstermektedir.

Cuestas ve Monfort (2021) özellikle, yapısal kırılmalara ve Büyük Durgunluğa dikkat ederek, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için 2000-2019 döneminde cari işlemler hesabın dinamiklerini ve zaman serisi özelliklerini ADF (Dickey and

Fuller 1979) ve Ng ve Perron (2001) testleri ile analize tabi tutarak cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini Bai ve Perron (2003) yöntemi ile tahmin etmeye çalışmışlardır. Çalışmada ele alınan komünizmden serbest piyasa ekonomilerine geçen ve AB'nin geri kalanıyla yüksek derecede ekonomik entegrasyon sağlamayı başaran Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu cari hesaplarını dengelemeyi başardığı gözlemlenmiştir, ancak bazılarının ortalamaya dönüş hızı düşük olduğu ve trendin 0 altı kalıcı bir sapmanın mümkün olabileceğini gösterdiği için bu cari hesaplara dikkat etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Ariyani vdğ. (2018) Endonezya, Singapur, Tayland, Malezya, Filipinler ve Vietnam gibi ASEAN bölgesi ülkelerinde 2001-2016 yılları arasında ihracat faaliyetini etkileyen faktörleri Panel Vektör Hata Korelasyon Modeli (PVECM) yardımıyla yıllık veriler kullanarak analiz etmeyi amaçlamışlardır. Cari işlemler dengesini etkileyen faktörler olarak gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), faiz oranı, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve döviz kuru ele alınmıştır. 6 ASEAN ülkelerinde gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), faiz oranı, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve döviz kurunun cari işlemler dengesine etkisini belirlemek için otoregresif vektör paneli yöntemi kullanılarak yapılan testlerin sonuçlarına dayanarak, nihai sonucu şu şekilde ifade etmişlerdir: ekonomi büyümesinin göstergeleri olan GSYİH ve doğrudan yabancı yatırım (DYY), ve diğer değişken ise faiz oranı cari işlemler dengesi üzerinde uzun vadede negatif yönlü ve istatistiksel anlamlı bir etkiye sahiptirler.

Shevchuk vdğ. (2019) 2000-2017 dönemi için üç aylık veriler kullanılarak, Ukrayna'nın maliye ve para politikasının reel döviz kuru, cari işlemler hesabı ve GSYİH üzerindeki etkisini yapısal VAR (SVAR) modeli ile tahmin etmeye çalışmışlar. Bütçe fazlasının cari dengeyi ve konjonktürel GSYİH büyümesini iyileştirmede belirleyici bir faktör olarak olumlu özelliklerinin ortaya çıkması, mali disiplinin bir istikrar politika aracı olarak tanınmasını sağlamıştır.

Unger (2017) çalışmasında yurtiçi kredi gelişmeleri ile cari işlemler dengesi arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Panel hata düzeltme spesifikasyonu kullanan tahmin sonuçlarına göre, kredi çekme ve kredi itme faktörleri arasında ayırım yapılarak, kredi çekme faktörü, banka kredilerinin finansal olmayan özel sektöre akışlarının göstergesi olarak, cari hesabın önemli bir belirleyicisi olduğunu ve bunların, rekabet gücündeki değişikliklerle birlikte, cari açık veren ülkelerdeki cari işlemler dengesizliklerini tetikleyen en önemli faktörü oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, özel sektörde aşırı borçlanmanın engellenmesi, sürdürülemez cari açık dengesizliklerinin oluşumunu azaltmak için umut verici bir yol gibi gösterilmiştir. Kredi itme faktörü ise, yerel bankaların diğer euro bölgesi ülkelerindeki borçlulardan alacaklarının akışını göstermiştir. Bu akışlardaki bir

artışın, yurtdışındaki finansal tasarrufları ülkeye kanalize ederek cari hesaptaki bir iyileşme ile ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir.

Durmuş (2018) Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ticarete ihracat-ithalat karşılama oranının (DTH) Türkiye'nin cari açığı üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemeye çalışmıştır. 1996 Ocak-2017 Eylül dönemine ait aylık veriler kullanılarak yapılan analizde değişkenler arasındaki ilişki VAR (Vektör Otoregresif) modeli ve Granger Nedensellik testi (Granger Causality) ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sonuçlar, cari açık ile dış ticaret hadleri arasında tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Ganiev ve Baigonushova (2018) Kırgızistan'daki dış açık sorununu ile cari açığın nedenlerini 2000- 2016 dönem verileri ile araştırmışlardır. Veriler Johansen eşbütünleşme yöntemiyle VAR analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, ihracat-ithalat karşılama oranı yaklaşık %40 olan Kırgız ekonomisi için cari açık sürdürülemez durumda olduğu tespit edilmiştir. Kısa vadede büyük sorun yaratmayan yurtdışındaki işçilerin gelirleri, dış borç ve doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili bugünün kalıcı cari açıkları, uzun vadede sürdürülebilirlik açısından ülke ekonomisi için ciddi bir sorun haline gelebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun önüne geçebilmek için ülkenin ihracata yönelik reel sektörlerini destekleyecek etkin bir politika geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Acet ve Ashurov (2020) Tacikistanda cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme (GSYH) arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla 2005-2019 yıllarını kapsayan dönemin çeyrek verilerini kullanarak ARDL sınır testi ile bir araştırma yapmışlar. Analizde Kovaryans testi, Korelogram, Histogram normallik testi ve ARCH gibi testlerin de uygulandığı belirtilmiştir. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmışken, aynı zamanda uzun bir dönemi içeren bir ilişkinin olduğu da tespit edilmiştir.

Sayar ve Bayar (2019) Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde ikiz açıklar hipotezinin geçerliliğini Zaman serisi ve Panel veri analizleri ile tahmin etmeye çalışmışlardır. 1996-2017 dönemi veri seti yıllık bazda esas alınarak E-views 9 ve Gauss-10 paket programı ile analiz edildiği belirtilmiştir. Engle-Granger testi Türkiye'de bütçe açığı ve cari açık arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını gösterirken, Granger Nedensellik testinin sonucu da değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin tespit edilemediğini göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye için cari işlemler açığı ile bütçe açığı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını iddia eden Ricardo Denklik Hipotezinin geçerli olduğu belirtilmiştir. Avrupa Birliği'nin 23 ülkesi için iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki Durbin-H eşbütünleşme testi ile tahmin edilmişken, Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi kullanılarak söz konusu değişkenler arasında çift yönlü nedensel bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Akin ve Peker (2018) Türkiye Cumhuriyeti'nde tasarrufların cari açığı etkileyip etkilemediğini 1975-2016 yılları arası verileri üzerinde Johansen eşbütünleşme yöntemi ile tespit etmeye çalışmışlar. Tahmine faiz ve yatırım verileri de dâhil edilmiştir. Serilerin durağanlığı Kapetanios (2005) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ile, onların arasındaki nedensellik ilişkisi ise Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi yöntemiyle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları tasarruflar ile cari açık arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Üstelik birlikte hareket eden seriler arasındaki kısa dönemli sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığı ve değer açısından uzun dönemli denge değerlerine yaklaştığı tespit edilmiştir. Bu sonuç seriler arasındaki nedensel ilişkinin hem doğru olduğunu hem analizin doğru yapıldığını göstermiştir.

Ersin (2018) ihracata dayalı büyüme hipotezini MİNT (Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye) ülkelerinde sınamaya çalışmıştır. 1960-2016 dönemini kapsayan yıllık veriler seti ve ihracat ve büyüme değişkenleri Toda Yamamoto nedensellik analizi ile tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular hipotezin Meksika'da %1 anlamlılık düzeyinde, Türkiye'de ise %10 anlamlılık düzeyinde kabul edildiği, Endonezya ve Nijerya ülkelerinde ise hipotezin reddedildiğini göstermiştir. Çalışma önerisi olarak Endonezya, Nijerya ve Türkiye'nin de ihracat politikalarının gözden geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yılmaz vdğ. (2021) OECD ülkelerinde KOBİ'lerin ihracatta aldıkları pay artışının cari dengeye etkisi Panel eşik değer regresyon analizi (threshold regression), dönüştürülmüş en küçük kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS), dinamik en küçük kareler (Dynamic Ordinary Least Squares-DOLS) ve sabit etkili panel veri yöntemleri ile analiz edilmiştir. Tüm testlerden elde edilen tahmin sonuçları KOBİ'lerin ihracatındaki artış ile cari denge arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptandığını göstermiştir. Çalışmanın bulguları sonucunda küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracatları katma değeri yüksek ürün ihracatına yönlendirilirse cari açığı kapatma sürecine büyük katkı sağlayacakları ifade edilmiştir. Bu kapsamda, cari açığı azaltmaya yönelik politikalar geliştirilirken, KOBİ'lerin ihracata odaklanmasını teşvik edecek şekilde geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada çoğu ülkelerin, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, küreselleşme, dışa açık politika izlenmesi ve sermaye hareketliğinin serbestleşmesi ile karşı karşıya kalan cari işlemler hesabındaki dengesizlik sorunlarının nedenleri ve belirleyici faktörleri üzerine yapılan, yabancı çalışmalar dahil, araştırmaları inceleyemeye çalışılmıştır.

Çalışmadan görüldüğü gibi ülkelerdeki cari açıkların belirleyici faktörleri ve onların cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri ve arasındaki ilişkiler literatüründe mevcut Panel Veri Analiz Yöntemi, Rassal (Tesadüfi) Etkiler, Sabit Etkiler ve Arrellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Dinamik GMM (Genelleştirilmiş Momentler Metodu) ile Robust (Dirençli Hata Tahmincileri) Modelleri, ARDL Sınır Testi, Fourier Shin Eşbütünleşme Testi, Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi, Zaman Serileri Analizi, ADF Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi, Pesaran Birim Kök Testi (2007), VAR (Vektör Otoregresif) Modeli ve Granger Nedensellik Testi (Granger Causality), Toda Yamamoto Nedensellik Analizi vb. gibi çeşitli tahmin yöntemleri ile tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Cari işlemler dengesinin ülkenin ekonomik performansının bir göstergesi olduğu dikkate alındığında, cari dengesizliğin belirleyici faktörlerinin ve onların etki düzeylerinin incelenmesi, bununla birlikte onların olumsuz etkilerinin azaltılmasına ve cari işlemler dengesinin iyileştirilmesine yönelik önerilerin bulunması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Acet, H. ve Ashurov, E. (2020). "Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Tacikistan Cumhuriyeti Örneği". *Journal of Academic Value Studies*, 6(3) 266-279.
- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). "Türkiye’de Cari İşlemler Dengesinin Dinamikleri: VAR Analizi". *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 57-66
- Akin, T. ve Peker, O. (2018). "Türkiye’de Tasarruf ve Cari Açık İlişkisi". *Maliye Dergisi*, 174, 72-91.
- Altunöz, U. (2021). "Türkiye’nin Cari Açık Sorunu, Nedenleri ve Kredi Genişlemesinin Cari Açık Sorununa Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı". *Sayıştay Dergisi*, 32 (122), 125-156.
- Ariyani, N., Prianto, F.W. ve Yuliati, L. (2018). "Current account determinants in ASEAN six countries". *Journal of Economics, Business, and Accountancy Ventura*, 21(2), 169 - 176
- Aydın, E. (2019). *Cari İşlemler Açığını Azaltmaya Yönelik Yapısal Reformlarda Devletin Rolü: Türkiye Enerji Piyasası Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aygördü, S. (2015). *Kantitatif Tahmin Yöntemleri İle Türkiye Aylık Elektrik Talebinin Tahmini*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekât Araştırması Ana Bilim Dalı.
- Ayla, D. ve Küçükkale, Y. (2018). "Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Literatür Taraması". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 55-80.
- Balmumcu, Ö. ve Bozkurt, K. (2020). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi Üzerine Bir Panel Veri Analizi". *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 87-92.
- Baltacı, N. ve Hayaloğlu, P. (2021). "Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Kırılgan Ülkeler Örneği". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi UİİİD-IJEAS*, 31,157-172.
- Barbaros, M., Kalaycı, S.ve Bakır, D. (2020). "Türkiye’de Sıcak Para Girişleri ve Cari Açık Arasındaki İlişki". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2462-2477
- Beşer, N. Ö. ve Uğurlu, S. (2019) "Türkiye’de İmalat Ve Sanayi Sektörünün Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkileri (1974-2017)". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(35),77-90.
- Cuestas, J. C. & Monfort, M. (2020). "Current account sustainability in Central and Eastern Europe: Structural Change and Crisis. *Empirica* 48, 141–153 (2021). <https://doi.org/10.1007/s10663-020-09473-7>

- Das, D. K. (2016). “Determinants of Current Account Imbalances in the Global Economy: A Dynamic Panel Analysis”, *Das Economic Structures* (2016) 5:8 DOI 10.1186/s400008-016- 0039-6.
- Demircioğlu Karabıyık, E. ve etinoğlu, H. (2020). “Orta ve Doğu Avrupa lkelerinde Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliğinin Ampirik Analizi”. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 103-118
- Durmuş, S. (2018). “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir alışma”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2575-2584.
- Ercan, H. ve Küçükoğlu, M. (2020). “Ekonomik Büyüme, Cari Açık ve Bte Açığı İlişkisi”. *Sakarya İktisat Dergisi* 100. Yil Milli Egemenlik zel Sayısı, 52-65.
- Erdinç, Z. ve Aydınbaş, G. (2020). "Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri zerine Bir Araştırma: Panel Veri Analizi". *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(36), 1704-1717.
- Ergün, S. ve şahin, S. (2017). “İşletme Talep Tahmini zerine Literatür Araştırması”. *Ulakbilge*, 5(10), 469-487
- Ersin, İ. (2018). “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Test Edilmesi: MINT lkeleri rneği”. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-38.
- Fettahoğlu, A. (2014). *İşletmelerde Uluslararası Finans Yönetimi*. 1. Baskı. Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Filiz, C. (2010). *Kestirim Yöntemleri ve Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ganiev, J. ve Baigonushova, D. (2018). “Kırgızistan’da Dış Açık Sorunu”. *Reforma*, Cilt 1(77), 18 – 26.
- Sayar, G. ve Bayar, İ. (2019). “Türkiye ve Avrupa Birliği lkelerinde İkiiz Açık Hipotezinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi (1996-2017)”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 35-48.
- Shevchuk V. O., Synchak V. , Zaverbnyj A. S. ve Baranetska O. V. (2019). “Determinants of the current account balance and output in Ukraine”. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3(30), 186-195.
- Tarakçı, D. (2021). “Dünyada Cari Dengesizliklerin Son 40 Yili: Krizlerin Ve Dış Ticaret Hesabının Rolü”. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-20.
- Turan, T. ve Afsal, M. ř. (2020). “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (651), 217-236.

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Veri Yönetişimi ve İstatistik Genel Müdürlüğü [TCMB] (2021). “*Metaveri: Ödemeler Dengesi İstatistikleri*”ne İlişkin Yöntemsel Açıklama.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+IstatistiklerErişim> Tarihi: 18.12.2023
- Unger, R. (2017). “Asymmetric credit growth and current account imbalances in the euro area”. *Journal of International Money and Finance* 73 (2017), 435–451,
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261560617300372?via%3Dihub>
- Uslu, H. (2020). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: Ardl Sinir Testi Yaklaşımı”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 38-67
- Ülgen, G. ve Özer, M. O. (2020). “İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi İle Cari Açık Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 83-112.
- Yiğit, H. (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, E. G., Doğan, E. ve Özdemir, O. (2021). “Cari Açık Sorununa Kobi’lerin Dış Ticaretten Aldıkları Payı Artırma Stratejisi Etkin Bir Çözüm Olabilir Mi?” *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 697-723.

Bölüm 43

SURİYELİ SIĞINMACI GENÇLERİ BAĞIMLILIĞA SÜRÜKLEYEN NEDENLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ THE REASONS THAT DRIVE SYRIAN REFUGEE YOUTH TO ADDICTION AND SUGGESTIONS FOR SOLUTIONS

Ummühani USLU¹

Öz

Ülkemiz son yıllarda yoğun bir göç dalgası etkisi altında kalmıştır. Özellikle Suriye’de iç karışıklıklar ve devlet baskısından kaçıp ülkemize sığınan Suriye sığınmacılarının sayısı 4 milyona yaklaşmıştır. Ülkemize yerleşmiş olan Suriyeli göçmenler ekonomik, psikolojik, kültürel, sosyo-demografik ve siyasal açıdan birçok problem yaşamaktadırlar. Bu çalışmada özellikle Suriyeli genç sığınmacıların eğitim, iş ve sosyal hayatta karşılaştıkları uyum problemleri ve bağımlılık konuları üzerine odaklanılacaktır. Suriyeli genç sığınmacıları hâlihazırda bağımlılığa iten etmenler, bağımlılık konusunda etkili olabilecek değişkenler ve bağımlılığın artışına karşı nasıl önleyici politikalar oluşturulabileceği konuları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli sığınmacılar, bağımlılık, madde kullanımı, genç

Abstract

Our country has been under the influence of an intense wave of immigration in recent years. Especially in Syria, the number of Syrian refugees who escaped from internal turmoil and state oppression and took refuge in our country has approached 4 million. Syrian immigrants who have settled in our country experience many problems in terms of economic, psychological, cultural, socio-demographic and political aspects. In this study, the focus will be on the adaptation problems and addiction issues that young Syrian refugees face in education, work and social life. The factors that push young Syrian refugees to addiction, the variables that can be effective in addiction and how to create preventive policies against the increase of addiction will be discussed.

Keywords: Syrian Asylum Seekers, substance use, addiction, youth

¹ Öğr.Gör., Alanya Alâeddin Keykubat Üniversitesi Altso Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü, ummuhan_uslu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4907-0435

Giriş

Suriye’de 2011 yılında çıkan iç karışıklıklardan sonra Türkiye’ye ve diğer komşu ülkelere yoğun bir Suriyeli nüfus zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmıştır. İç karışıklıkların büyümesi ve çatışmaların sivillerin yaşadığı yerleşim yerlerine ulaşmasıyla birlikte göç dalgası süreklilik göstermeye başlamıştır. Türkiye, göçler karşısında uyguladığı açık kapı politikası ve Suriye ile olan geniş sınırı sebebiyle en kalabalık Suriyeli göçmen nüfusuna sahip olan ülkedir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün yayınladığı 16 Eylül 2021 verilerine göre Türkiye’de bulunan Suriyeli sayısı toplam 3 milyon 710 bin 497 kişi olmuştur. Sayılar artmaya devam ederken gelen göçmenler için oluşturulacak politikalar da önemini arttırmıştır. Kentlerde ve sığınmacı kamplarında Suriyeli sığınmacılar için birçok adım atılmasında rağmen yaşam hala zordur.

Göç olgusu sadece yer değiştirmenin ötesinde göç eden kişileri psikolojik ve sosyal olarak da etkileyen karmaşık bir süreçtir. Göçmenlerin göç olgusuna yükledikleri anlamlar ve zihnen göçe hazır olmaları ya da olmamaları gittikleri ülkeler de yeni toplumlara uyum sağlama durumlarını etkilemektedir. Göç olgusunu zihnen anlamlandırmanın yanında toplumsal uyum süreçleri göç eden bireylerin kişilik yapıları, neden göç etmek durumunda oldukları ve göç ettikleri toplumlarda nasıl karşılandıklarına göre de kolaylaşmakta ya da zorlaşmaktadır (Pekcan, 2015:241-244). Göç öncesi psikolojik olarak göçmenleri olumsuz etkileyen durumlar; bilişsel ve duyuşsal olarak hazır hissetmeme, göç edilen toplumların dilini bilmeme, göç edilen topluma uyum sağlamada yaşanan zorluklar, kültürel farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıklar vb. şeklindedir (Virupaksha vd, 2014: 233-239). Göç esnasında bireyler çok çeşitli stres oluşturabilecek durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durumlarla başa çıkma mekanizmalarının güçlü olmaması ve stresin sağlık üzerinde ki yıpratıcı etkisiyle birlikte psikolojik ve fizyolojik birçok sağlık sorunu ortaya çıkabilmektedir. Göç ederken meydana gelen psikolojik, cinsel, fiziksel istismar, göç edilen ülkeye gittiklerinde kadın, çocuk, yaşlı ve engelli olan ve toplumda zaten dezavantajlı durumda olan bireylerin dayanıklılık düzeylerinin daha da düşmesine sebep olmaktadır. Göç sonrasında ise gidilen ülkelerde ki kültürlere uyum sağlama sırasında yaşanan stres, bireylerde madde bağımlılığı, suçluluk, depresyon, korku ve kaygı, sosyalleşme problemleri, travma sonrası stres bozukluğu, akıl ve ruh sağlığı sorunları gibi problemler görülmesine sebep olabilir (Adıgüzel, 2017: 26-43).

Yapılan araştırmalar alkol ve madde bağımlılığı için risk altındaki toplumsal gruplardan birinin yerinden edilmiş göçmen gençler olduğunu ortaya koymaktadırlar. Sosyal dışlanmadan daha çabuk etkilenen ve toplumsal uyum sorunları sonucunda güvenlik riski oluşturan göçmen gençlere yönelik politikalar

bu noktada daha da önem arz etmektedir. Çünkü gençler ülkelerin ekonomik üretim sürecinde en etkin yaş grubunu oluştururlar doğurganlık hızı, doğum oranı, evlilik gibi göstergeleriyle sosyal yapıyı direkt etkilerler (Dama, 2019:199).

Göçmenlerin bağımlılık düzeylerini inceleyen araştırmaların sayısı ülkemizde oldukça azdır. Bu nedenle göçmenlerin bağımlılık düzeylerine odaklanan araştırmalara ihtiyaç vardır. Bulgular ve araştırmalara dayalı güvenli ve geçerli sonuçlar ortaya koyulmadan, göçmenlerin bağımlılık durumları ile ilgili politikalar belirlemek de zordur. Suriyeli göçmenlerle yapılan çalışma bulgularına ya da gerçek verilere dayanmadan oluşturulan politikalar, göçmenlerin sorunlarına çare olmaktan çok durumlarına daha da karmaşık hale getirecektir. Bu çalışmanın amacı Suriyeli sığınmacı gençleri bağımlılığa sürükleyen nedenleri belirlemek ve bu konuda oluşturulabilecek politikalara dikkat çekmektir.

1.Suriyeli Sığınmacıların Genel Durumu

Suriye’de 2011 yılında çıkan iç karışıklıklardan sonra Türkiye’ye ve yakın komşu ülkelere kalabalık bir Suriyeli nüfus zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmıştır. Göçün ilk dönemlerinde Suriye’den ülkemize sürekli devam eden göçlere çok sürmeyecek bir durum gibi bakan Türkiye, Suriye’deki iç karışıklıkların iç savaşa dönmesiyle birlikte bu göçlerin kalıcı olduğunu kabul etmiş ve politikalarını bu duruma göre düzenlemeye başlamıştır. İlk zamanlar misafir olarak tanımlanan Suriyeli sığınmacılar için bu yeni politikalarla birlikte bir yasal zemin aranmaya başlanmıştır. Bu arayışın sonucunda 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunda Suriyeli göçmenler mülteci olarak kabul edilmemekte, fakat “geçici koruma altındaki kimseler” olarak adlandırılmaktadır (Karasu, 2018: 56). Türkiye 1951 Cenevre sözleşmesine coğrafi çekince koyarak imzaladığı için Suriye’den gelen göçmenlere mülteci statüsü verememektedir. Bu yüzden göçmenlerin hukuki durumunda ki belirsizliğin giderilmesi zaman almıştır.

Türkiye’ye yığınlar halinde gelmiş ve artık burada yaşamaya başlayan Suriyeliler için, göçün başından beri “misafir” tanımı kullanılmıştır. Misafir tanımlaması ve anlayışı, toplum içerisinde Suriyelilerin, Suriye’deki istikrarın sağlanıp sağlanmadığına bakılmaksızın, geri dönecekleri algısını oluşturmuştur. Diğer taraftan yine bu durum Suriyeli sığınmacıların milletlerarası hukuk bağlamında statüsüz bir konumda kalmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle, Suriyelilerin Türkiye’de var olan durumları daha da sıkıntı bir hal almıştır. Türkiye’nin göçmenlerle ilgili çıkardığı birinci yasal düzenleme 11 Nisan 2013 tarihli 28615 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanarak yürürlüğe giren “Yabancılar

ve Uluslararası Koruma Kanunu” dur. Suriyeli sığınmacıların geçici koruma statüleri de bu kanunun 91. Maddesinde düzenlenmiştir. Türkiye geçici korumanın üç temel ilkesini yerine getirerek göçmenlere koruma sağlamaktadır. Bu ilkeler; geri göndermeme ilkesi, açık sınır politikası ile ülke topraklarına kabul, gelen kişilerin temel ve acil ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (siviltoplumdestek.org, 21.10.2021).

İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün yayınladığı 16 Eylül 2021 verilerine göre kentlerde yaşayan Suriyeli sayısı 3 milyon 658 bin kişi, kamplarda kalan Suriyelilerin sayısı 52 bin 497 kişi olarak açıklanmıştır. Suriyelilerin %98,6’u şehirlerde, %1,4’ü kamplarda yaşamaktadır (goc.gov.tr , 18.10.2021).

Ülkemizde yaşayan sığınmacıların Geçici Koruma yönetmeliği ile birlikte sağlık hizmetlerinden yararlanma, eğitim, istihdam, barınma gibi esas haklara ulaşımı sağlanmıştır. Fakat Suriyeli sığınmacıların bu haklardan yararlanabilmeleri için önce kaldıkları şehirlerdeki yetkililere, yani Göç İdaresi birimlerine ya da Yabancılar Polisine, kaydolmaları ve geçici koruma belgelerini edinmeleri gerekmektedir. Geçici koruma kimlik belgelerini almayan Suriyeliler yukarı da sayılan hizmetlerden yararlanamamaktadır. Suriyeli sığınmacıların kayıt işlemlerini yaptır (a)mamalarının sebepleri (siviltoplumdestek.org, 21.10.2021);

- Kayıtların Yabancılar Şube ve Göç İdaresi birimlerinde randevu usulü ile yapılması ve randevuların daha ileri tarihlerde verilmesi,
- Suriyeli sığınmacıların geçici koruma belgesini aldıklarında ya da kayıt işlemlerini gerçekleştirdiklerinde üçüncü ülkeye yerleştirilme prosedürlerinin zora gireceğini düşünmeleri,
- Kayıt sırasında görevlilerle ile paylaştıkları bilgilerinin Suriye rejiminin eline geçmesi ve Suriye’ye geri gönderilme korkusu

Kentlerde yaşayan Suriyeliler için bir takım politikalar geliştirilmiştir (Karasu, 2018) ;

➤ Türkiye’ ye göç etmiş ve eğitim imkanına erişmekte zorluk yaşayan Suriyeli öğrencilerin eğitime elektronik sistem üzerinden kayıt olmasını sağlayan Yabancı Öğrenci Bilgi İşletim Sistemi (YÖBİS) kurulmuştur. Geçici barınma merkezlerinde yaşayan Suriyeli öğrenciler kamplarda yer alan okullarda eğitimine devam etmektedir. Bu yüzden kamplarda yaşayan Suriyeli öğrencilerin okula gitme oranları daha fazladır. Bu oran kamplarda %92 iken, şehirlerde %56’dır.

➤ Suriyelilerin işgücüne dahil olmaları için çalışmalar planlanmıştır. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelikle bu konuda yasal zemin oluşturulmuştur. Bu yasal düzenlemeye göre sığınmacılar

geçici korumaya başvurularını yapmalarının üzerinden 6 ay geçince çalışma izni içinde başvuru yapabileceklerdir. İşyerlerinde çalışan sığınmacı sayısı Türk çalışanlarının %10'unu geçmeyecektir. Suriyeli sığınmacıların çalışma izinleri kayıtlı oldukları ve kaldıkları şehirlerle sınırlıdır. Şehirlerde çalışan yabancılar için Valilik gerekli görürse kota koyabilmektedir. Bütün bunlara ek olarak göçmenlere ödenecek ücretler en az asgari ücret kadar olmalıdır.

➤ Şehirlerde hayatlarına devam eden sığınmacılar, AFAD' ın (Afet ve Acil Yardım Genel Müdürlüğü) 18.01.2013 tarih ve 2013/1 sayılı genelgesine göre, sağlık kuruluşlarından gidip buralar da ücret ödemedi sağlık hizmetlerinden yararlanabilirler. Temel sağlık hizmetlerini içine alan tıbbi tedavi masrafları AFAD tarafından ödenmektedir.09.10.2015 tarihinde çıkarılan ek bir genelgeyle AFAD 81 ilde Suriyeli sığınmacıların sağlık hizmetlerinden yararlanmalarının sağlanması için talimat vermiştir.

Geçici barınma merkezlerinde (kamplarda) yaşam kent yaşamına göre farklılıklar göstermektedir. Suriyeli göçmenler Türkiye'ye geldiklerinde AFAD' a (T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'na) kayıtlarını yaptırıp kimlik kartlarını alırlar ve kamplara yerleştirilirler. Sığınmacıların kamplarda sağlık hizmetleri, barınma, yemek, sosyal aktiviteler, dini hizmetler, güvenlik, tercüman hizmeti ve iletişim gibi en temel ihtiyaçları sağlanmaktadır (unhcr.org , 8.10.2021).

Kamplarda mültecilere sağlanan sağlık hizmetleri genel olarak yeterli görülmektedir. Bütün kamplar da yaptıkları gözlemler sonucu Suriye Amerikan Tıp Birliği de sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Ancak buna rağmen devlet tercüman hizmeti sağlasa da bazen tercümanların Arapçayı yeterince bilmemeleri ve iletişim kurmakta zorlanmaları sağlık hizmetlerinin sunumunu ve doktor-hasta görüşmelerini zora sokmaktadır. Kamplarda gözlemlenen en büyük sorunlardan biri de eğitim eksikliği sorunudur. Suriye 2014 yılında dünyadaki en düşük ilköğretim kayıt sayısına sahip ülke olarak açıklanmıştır. Bu sebeple sığınmacı çocuklar zaten var olan eğitim problemleri ile kamplara gelmektedirler. Türkiye'de Suriyeli sığınmacı çocuklara okullara ücretsiz kayıt hakkı tanınmasına rağmen okul çağındaki çocukların sadece %30'u okula devam etmektedir. Eğitimin yanında göçmenler beraberlerinde strese yol açabilecek birçok zorlukları da yanlarında getirmektedirler. Bunlar istihdam sorunu, aile üyelerinin kaybı veya şiddetin farklı türleri olarak sayılabilir. Tüm var olan bu sorunlara ek olarak kamp yaşamında güçlükler bulunmaktadır. Göç edilen toplumun dilini bilmeme, yeni bir kültüre uyum sağlamakta zorluk çekme ve ayrımcılığa maruz kalma bu güçlüklerden bir kaçıdır (Ghumman vd., 2016:246). Bütün bu stres faktörleri psikolojik problemlere sebep olabilir. Kamplarda yaşamın zorluklarının ve belirli sosyo-demografik özelliklerin

psikolojik sorunlara sebep olduğu gibi madde kullanımı üzerinde de bazı etkileri olabileceği beklenmektedir (İlhan vd., 2020).

2.Bağımlılık ve Göç

Devlet Denetleme Kurulu'nun 30.01.2014/2 sayılı Madde ve Diğer Bağımlılıklarla Mücadele kapasitesinin Değerlendirilmesi Raporunda madde bağımlılığı, “kişinin kullandığı maddeyi bırakmak istemesi ve bu amaçla çeşitli çabalara girmesine karşın bırakamaması; bırakma çabaları sırasında yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması ya da zararlarını bilmesine karşın, madde kullanmaya devam etmesi ve kullanmak gereksinimini hissettiği maddenin dozunu devamlı artırmak zorunda kalması” olarak tanımlanmaktadır (Balcı, 2017: 3).

Buna göre madde bağımlılığında üç ana unsur bulunmaktadır (Balcı, 2017: 3);

- Her durum ve koşulda maddenin alınması için engellenemeyen bir arzu ve isteğin bulunması,

- Devamlı olarak kullanılan dozun artırılması zorunluluğu duyulması (tolerans),

- Kullanılan maddeye ve onun etkilerine karşı psikolojik ve fizyolojik gereksinimin hissedilmesi (yoksunluk) .

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise madde bağımlılığını; “kullanılan bir psikoaktif maddeye, kişinin daha önceden değer verdiği diğer uğraşlardan ve nesnelere belirgin olarak daha yüksek bir öncelik tanıma davranışı olarak tanımlamıştır (yesilay.org., 11.11.2021).

Halk sağlığı açısından görülme sıklığı en çok olan, en çok ölüme sebep olan, işgücü kaybını en fazla oluşturan ve en sık sakatlıklara sebep olan hastalıklar önemli toplum sağlığı problemleri olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında madde ve alkol bağımlılığı da toplum sağlığını tehdit eden önemli bir hastalık olarak görülmelidir. Madde ve alkol bağımlılığı, evrensel hastalık yükünün nerdeyse %6,5'ini oluşturmakta ve yılda 5 milyon insanın hayatını kaybetmesine yol açmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde ergenlik çağı ve genç yetişkin yaş gruplarında alkol ve madde bağımlılığı önde gelen sağlık problemlerindedir (Taşdemir vd. ,2020).

OECD ve Avrupa Komisyonu tarafından 19 Kasım 2020 tarihinde yayımlanan AB'de Sağlık Durumu başlıklı Bir Bakışta Sağlık: Avrupa 2020 raporuna göre; ergenlik dönemindeki gençlerde esrar kullanımı çok sık görülmektedir. Ergenlik döneminde yaygın olarak görülen esrar kullanımı; uzun vadede bağımlılık durumunu artırmak, hafıza kaybına yol açmak, bilişsel işlev sorunları yaratmak ve dikkat eksikliği gibi problemlere neden olmaktadır (ec.europa.eu, 28.11.2021).

Gençlik çağında ve özellikle de ergenlik döneminde bağımlılığın daha çok görülmesinin sebebi bu dönemde gençlerin ebeveynlerinin koyduğu kuralları ve kısıtlamaları kişilik gelişimleri üzerinde bir baskı aracı olarak görmeleri ve bu dönemde risk almaya daha meyilli olmalarıdır. Bağımlılık yapan maddelerin ticaretini yapan suç örgütleri gençlerin ergenlik dönemindeki hassasiyetlerini bilmekte ve çok iyi kullanmaktadırlar (Balcı, 2017: 4).

Ergenlik döneminde ki göçmenler de risk altında olan grup içerisinde. Göç esnasında çok farklı problemlerle karşılaşan bu çocuklar, göç sonrasında da yeni bir topluma uyum sağlama noktasında birçok sorun yaşamaktadırlar. Ayrımcılığa maruz kalma, yetersiz beslenme, hijyen sorunları, psikolojik rahatsızlıklar, fiziksel ve bilişsel gelişim geriliği, tehlikeli ortamlarda bulunma, suça karışma, madde bağımlılığı ve çocuk işçiliği bu sorunlardan yalnızca bir kısmıdır (Baş vd., 2017). Dünyadaki çocuk işçiliğinin tüm sebebini göç olayları olmasa da büyük çoğunluğuna göç sebep olmaktadır. Birçok Suriyeli göçmen çocuğun sokaklarda çalıştığı bilinmektedir. Sokağa itilen çalışmak ve eve para getirmek zorunda olan göçmen çocuklar uygun olmayan işlerde çalışmakta bu da beraberinde birçok sorun getirmektedir. İlaveten bu çocukların sokaklarda madde bağımlılığı gibi kötü alışkanlıklara bulaşma riskleri de fazladır (Çolak ve Kahriman, 2018).

Göç olgusunu zihnen anlamlandırmanın yanında toplumsal uyum süreçleri göç eden bireylerin kişilik yapıları, neden göç etmek durumunda oldukları ve göç ettikleri toplumlarda nasıl karşılandıklarına göre de kolaylaşmakta ya da zorlaşmaktadır (Pekcan, 2015: 241-244). Göç öncesi psikolojik olarak göçmenleri olumsuz etkileyen durumlar; bilişsel ve duyuşsal olarak hazır hissetmeme, göç edilen toplumların dilini bilmeme, göç edilen topluma uyum sağlamada yaşanan zorluklar, kültürel farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıklar vb. şeklindedir (Virupaksha vd, 2014: 233-239). Göç esnasında bireyler çok çeşitli stres oluşturabilecek durumlarla karşılaşmaktadır. Bu durumlarla başa çıkma mekanizmalarının güçlü olmaması ve stresin sağlık üzerinde ki yıpratıcı etkisiyle birlikte psikolojik ve fizyolojik birçok sağlık sorunu ortaya çıkabilmektedir. Göç ederken meydana gelen psikolojik, cinsel, fiziksel istismar, göç edilen ülkeye gittiklerinde kadın, çocuk, yaşlı ve engelli olan ve toplumda zaten dezavantajlı durumda olan bireylerin dayanıklılık düzeylerinin daha da düşmesine sebep olmaktadır. Göç sonrasında ise gidilen ülkelerde ki kültürlere uyum sağlama sırasında yaşanan stres, bireylerde madde bağımlılığı, suçluluk, depresyon, korku ve kaygı, sosyalleşme problemleri, travma sonrası stres bozukluğu, akıl ve ruh sağlığı sorunları gibi problemler görülmesine sebep olabilir (Adıgüzel, 2017: 26-43). Yapılan araştırmalar alkol ve madde bağımlılığı için risk altındaki toplumsal gruplardan birinin yerinden edilmiş göçmen gençler olduğunu ortaya koymaktadırlar. Sosyal dışlanmadan daha çabuk etkilenen ve

toplumsal uyum sorunları sonucunda güvenlik riski oluşturan göçmen gençlere yönelik politikalar bu noktada daha da önem arz etmektedir. Çünkü gençler ülkelerin ekonomik üretim sürecinde en etkin yaş grubunu oluştururlar doğurganlık hızı, doğum oranı, evlilik gibi göstergeleriyle sosyal yapıyı direkt etkilerler (Dama, 2019:199).

Yeşilay'ın katkılarıyla 2018 -2019 tarihleri arasında Türkiye'deki beş şehirde yaşayan Suriyeli göçmenlerle (Ankara, İstanbul, Gaziantep, Hatay ve Mardin) gerçekleştirilen araştırmaya göre (Taşdemir vd.,2020);

- Suriyeli göçmenlerde alkol ve madde bağımlılığı ile ilgili yapılan çalışmaya göre bu grupta alkol kullanımı %4-36, alkol bağımlılığı %1-%42, madde kullanımı %1-%20 arasında değişiklik göstermektedir. Suriyeli sığınmacıların kaldıkları kamplarda zararlı alkol kullanımı %17-%36 arasında değişmektedir.

- Alkol bağımlılığı ve ilacı kötüye kullanım için orta yaş grubu, madde bağımlılığı için çocuk ve genç yaş grubu ön plandadır

- Yapılan çalışmada bağımlıların eğitim düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

- Yine bağımlılık düzeyleri yüksek çıkan bireylerin gününbirlik işlerde düşük ücretlerle çalıştıkları, iş ortamlarında uzun saatler kaldıkları ve ağır şartlarla çalıştıkları belirtilmiştir.

Araştırma sonucu incelenerek Suriyeli sığınmacıları madde kullanımına iten faktörler bireysel, çevresel ve politika boyutunda sıralanmıştır (Taşdemir vd.,2020);

Bireysel açıdan bakıldığında, ergenlik çağında olmak, bekar, eğitim düzeyi düşük, okula gitmeyen, işsiz, travma öyküsü olan, ailesinden uzakta olan veya sosyoekonomik düzeyi düşük göçmenler alkol ve madde bağımlılığı için risk grubu olarak görülmektedir.

Çevresel açıdan, yasadışı madde kaçakçılığı, zorlu çalışma koşulları, riskli iş sektörleri, çocuk işçiliği, sigortasız istihdam, sosyal destek ve rehberlik eksikliği ve sosyal dışlanma, alkol ve madde bağımlılığı için başlıca hazırlayıcı faktörler olarak görünmektedir.

Politika boyutunda, hizmetlerde çok sektörlü yaklaşımın olmaması ve kurumlar arası entegrasyon; mültecilerde bağımlılıkların yetersiz izlenmesi, gerekli ve yeterli sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere erişememe; mültecilerin sınırlı kişisel hakları, mülteci topluluğu içinde eğitilmiş sağlık iş gücünün yetersiz kullanımı ve makro düzeyde uyuşturucu kaçakçılığı risk faktörleri arasındadır.

3.Madde Bağımlılığına Sürükleyen Nedenler

Eğitim

Suriyelilerle yapılan çalışmalarda bağımlı olan bireylerin eğitim düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyini artırmak özellikle gençler için önemli bir koruyucu faktördür.

Türkiye’de Suriyeli sığınmacıların okula devam etme oranları genelde düşüktür. Türkiye’deki Genç Mültecilere Yönelik Destek Mekanizmalarının Geliştirilmesi İçin Durum ve İhtiyaç Analizi Çalışması Raporu’na göre Suriyelilerin okula devam etmeme nedenleri;

- Çalışmak zorunda olmak,
- Gelir yetersizliği,
- Eğitim sistemine nasıl dahil olacağını bilmemek,
- Dil bilmemek,
- Belgelerin yetersiz olması,
- Ailelerin çocukların eğitimine devam etmesine izin vermemesi olarak sıralanıyor.

İstihdam

Düşük ücretlerle gününbirlik çalışan Suriyeli sığınmacılar madde bağımlılığı açısından risk altındadır. İş yerlerinde ise zor şartlarda ve uzun saatler çalışmaktadırlar. Buna rağmen gelirleri yalnızca asgari ücretin yarısına denk gelmektedir. Ücret dağılımındaki adaletsizlik göçmenleri yoğun stres ve tükenmişlik yaşamaya, para kazanmanın daha kolay yollarını aramaya yönlendirmektedir. Bu arayış ise uyuşturucu ticaretine ve yanı sıra madde kullanımına neden olabilmektedir. Özellikle üretim için en verimli dönemde olan genç sığınmacılar istihdam piyasasına dahil edilemedikleri için çareyi başka yollarda aramakta ve kötü alışkanlıklar kazanabilmektedirler.

Toplumsal Uyum

Göç sonrasında göç edilen toplumun kültürüne uyum sağlama sırasında yaşanan stres, bireyleri madde bağımlılığına iten etmenler arasındadır.

Göç ettikleri ülkede kayıt altına alınmama, savaş ve şiddet ortamının neden olduğu travma, barınma, göç ettikleri toplumun dilini bilmeme, düşük eğitim düzeyi, hakları konusunda ve sunulan hizmetler konusunda bilgi eksikliği, toplumdan dışlanma, istihdam Suriyeli sığınmacıların topluma uyum sağlamada yaşadıkları başlıca sorunlardandır.

Göç ettikleri toplumun dilini bilmedikleri için insanlarla iletişim kuramayan sığınmacılar sosyalleşmekten çekinmekte ve kendilerini toplumdan soyutlamaktadırlar. Bu durum Suriyeli sığınmacıların yoğun bir güvensizlik hali içinde olmasına sebep olmaktadır (Karasu, 2018: 56-57). Toplumda Suriyeli sığınmacıların ülke vatandaşlarının işini elinden aldığı, çalışma ücretlerinin azalmasına sebep oldukları yönünde bir algı oluşmuştur. Buna karşın Suriyelilerin daha çok yerel halkın tercih etmediği ve çalışmak istemediği iş sektörlerinde çalıştığı, üstelik bazı iş alanlarında sağladığı ucuz işgücü sebebiyle krizde olan sektörlerin krizi atlatmasına yardım ettiğini ortaya koyan çalışmalar vardır (Dedeoğlu ve Bayraktar, 2017). Sığınmacıların şehirlerde yerli halk ile birlikte yaşamaya başlaması ile birlikte de bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Şehirlerde denetimsiz bir şekilde dağılmış olan, sayıları her geçen gün artan Suriyelilerin çoğunluğu vasıfsız ve eğitimsizdir. Toplumun büyük çoğunluğu Suriyeli sığınmacıların ülkeye alınmalarını doğru bulurken, bu insanların şehirlere dağılmasından rahatsızdır (Acar ,2015).

İlk başlarda misafir olarak kabul edilen ensar-muhacir anlayışı ve İslam kardeşliği ile birlikte Türk misafirperverliği ile kabul edilen, toplumdaki ihtiyaçlarının giderilmesi için adlarına yardım kampanyaları düzenlenen sığınmacılar misafirlik süresinin uzaması üzerine değerlerini kaybetmeye başlamışlardır. Suriyeli sığınmacıların sebep olduğu sosyal ve kültürel uyumsuzluk, işgücü rekabeti, çalışma ücretlerinde yaşanan azalmalar, nefret suçları, toplumsal ön yargılar Suriyeli sığınmacılara karşı bakış açısında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu durumlar toplumdaki toplumsal uyum sorununu görünür hale getirmiştir (Karasu,2018:57).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma da Suriyeli sığınmacıları özellikle de sosyal ve ekonomik alanda en aktif yaş grubu olan genç sığınmacıları bağımlılığa sürükleyen nedenler belirlenmiştir. Çalışma boyunca Suriyeli sığınmacılar ile ilgili birçok kaynak incelenmiştir. Suriyeli genç sığınmacıları bağımlılığa sürükleyen en temel faktörler eğitim sorunu, istihdam ve toplumsal uyum problemleri olarak belirlenmiştir.

Türkiye Suriye ile olan geniş sınırı sebebiyle en çok göç alan ülke durumundadır. Ülkemize kitleler halinde devam eden bu göçler sonucunda artan sığınmacı sayısı vatandaşlar arasında sosyal hayat, ekonomi ve güvenliğe dair endişeler yaratmaktadır. Bu durum toplumsal uyum ve kabul süreçlerini zorlaştırmaktadır. Bu endişeleri ortadan kaldırmak için Suriyeli sığınmacılar üretici ve topluma yararlı bireyler haline getirilmeli, sürekli olarak devam eden yardımlar yerine istihdam piyasasına dahil edilmeliler. Bunun için öncelikle dil

bilmeme problemleri aşılmalı, yeteneklerine ve işgücü piyasasında var olan ihtiyaçlara göre uygun iş sektörlerine yönlendirilmelidirler.

Suriyeli sığınmacı çocukları ve gençleri sokağa sürüklenmelerini engellemek, suça karışma, madde ticaretine bulaşma ve yanı sıra madde bağımlılığından korumak için en etkili faktör eğitim sistemine dahil edilmeleri olacaktır. Bunun için Suriyeli sığınmacı öğrenciler eğitim sistemi içinde özel bir mekanizma ile izlenmeli ve okulu bırakan öğrenciler devamlılık konusunda teşvik edilmelidir. Bu noktada göç sebebiyle gelen Suriyeli sığınmacı çocukların okula uyum sağlamalarını engelleyen etkenler belirlenmeli, bu etkenler çözülmeli, önleyici ve koruyucu çalışmalar yapılmalıdır.

Suriyeli sığınmacı gençler ve çocukların eğitim sorununu ortadan kaldırmak için yapılabilecekler konusunda öneriler (hrw.org, 12.11.2021);

➤ Suriyeli öğrencilerin eğitimde karşılaştıkları en büyük problemlerden bir tanesi dil bilmeme problemidir. Öğrencilerin bu problemi aşabilmeleri için devlet okullarında Türkçe dil eğitimi veren programlar oluşturulması gerekmektedir,

➤ Suriyeli çocukları eğitim sistemine dahil eden yasal mevzuata tüm il ve ilçelerde uyulması ve eğitim de birlik sağlanması gerekmektedir,

➤ Suriyeli öğrenciler için izleme mekanizmaları kurulmalı, okulu bırakanlar izlenmeli ve öğrenciler okula devam etme konusunda teşvik edilmelidir.

➤ Dil bilmeyen sığınmacı nüfusun eğitiminde karşılaşılan güçlükler göz önüne alınarak, özellikle öğretmenler ve okul personelleri için özel eğitim programları düzenlenmesi için kaynak sağlanması gerekmektedir,

➤ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNİCEF) ve gibi uygulayıcı ortaklarla iş birliği yaparak, ulaşmanın daha zor olduğu yerlerdeki de dahil olmak üzere tüm Suriyeli sığınmacılara, okula kayıt yaptırmak gerekli olan şartlar hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir,

➤ Suriyeli sığınmacı aileler arasındaki yüksek çocuk işçiliği oranının azaltılması ve çocukların eğitimlerine devam edebilmeleri için sığınmacılara çalışma izni almaları konusunda yardım edilmeli, zor durumda olan ailelere çalışma hayatında güvence sağlanmalı, düzenli olarak en az asgari ücret fırsatı sunulmalıdır.

Suriyelilerin Türkiye’de ki istihdama uyum sağlaması için yapılması gerekenler (Kocadaş, 2018):

➤ Öncelikle Suriyeli sığınmacılar için dil kursları açılmalı, Türkçe öğrenmeleri sağlanmalıdır. Daha sonra mesleki eğitimler verilmelidir. Bu eğitimler sığınmacıların topluma kabulleri için temel koşul sayılmalıdır.

➤ Sığınmacıların istihdam sorunları azaltabilmek için gündemi takip eden sektörel ve bölgesel işgücü incelemesi yapılması ve bununla birlikte Suriyelilerin eğitim durumları ve mesleki yeterliliklerini belirlemek için var olan kayıtların detaylı analizlerle yeniden ortaya çıkarılması gerekmektedir.

➤ Vasıflı iş gücünden yararlanmak için nitelikli sığınmacıların yeterliliklerinin belgelendirilmesi konusunda çalışmalar yapılmalı, nitelikleri ve eğitim düzeyleri düşük olanlar konusunda ise mesleki eğitim olanakları sağlanmalıdır.

➤ Kayıt dışı çalışan Suriyeli sığınmacılar için yeni çalışma alanları oluşturulmalı ve kayıtlı olarak çalıştırılmaları için gerekli önlemler alınmalıdır.

➤ Çekici şartlar ve fırsatlar sağlayarak nitelikli sığınmacı işgücünün ülke ekonomisine kazandırılması sağlanmalıdır.

➤ Suriyelilerin mevcut koşullarda istihdam edilebilmeleri için gerekli incelemeler yapılmalı ve çalışma haklarındaki yasal belirsizlikler ortadan kaldırılmalıdır.

Suriyeli Sığınmacıların toplumsal uyumunu arttırmak için yapılması gerekenler (Yıldırımalp vd., 2017);

➤ Suriyeli sığınmacıların ekonomik ve toplumsal etkilerinin bireysel ve toplumsal açıdan fırsat ve tehdit boyutuyla detaylı bir şekilde incelenmesi kabul ve uyum süreci için önem arz etmektedir.

➤ Toplum üyeleri ve sığınmacıların birbirleriyle uyumlarını sağlayabilmek ve sürdürebilmek için çok boyutlu ve dinamik politikalar geliştirilmelidir.

➤ Suriyeli sığınmacılara devlet tarafından birçok sosyal yardım sunulmaktadır ancak toplumsal uyumu artırabilmek için sığınmacıların ekonomik özgürlüklerini kazanmaları gerekmektedir. Bunun için öncelikle dil bilmeme problemleri aşılmalı, yeteneklerine ve işgücü piyasasında var olan ihtiyaçlara göre uygun iş sektörlerine yönlendirilmeliler. Suriyeli sığınmacı çocukların temel hakları sayılan eğitim hakkından yeterince yararlanabilmeleri sağlanmalı ve bu çocukların tamamının eğitim alabilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

➤ Medya kuruluşları tarafından yapılan haberlerde Suriyeli sığınmacılar ile ilgili haberlerde kullanılan üslup ve dile dikkat edilmeli ve bu haberlerin nefret söylemleri içermemesi gerekmektedir.

➤ Suriyeli sığınmacılarla sunulan hizmetlerde insan hakları temel alınmalı, yerli halkın da izni alınarak hizmetler yardım olarak değil hak olarak sunulmalıdır. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarına da önemli görevler düşmektedir. Yapacakları etkinliklerle birlikte yaşam kültürünün gelişimine katkı sağlamalıdır. İlâveten toplumsal uyum ve kabul süreci için birbirini tamamlayan ve destekleyen politikalar oluşturulmalıdır. Bu politikalar

oluşturulurken Suriyelilere de kendi kaderlerini tayin edebilme hakkı tanınmalı ve düşüncelerinin alınacağı ve karar alma süreçlerine dahil olabilecekleri platformlar oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Acar, C. (2015). *İstanbul'da Yaşayan Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler*. İstanbul: Bezm-i Âlem Vakfı Üniversitesi Yayını.
- Adıgüzel, Y. (2017). Göç ve Göç Sonrası Türkiye'deki Mevcut Durum. M. Baloğlu, E. Göv & T. Bağrıaçık (Ed.). *Geçici Koruma Statüsündeki Bireylere Yönelik Rehberlik Hizmetleri Kılavuz Kitabı* İçinde (s. 26-43). Ankara: Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Balcı, M. (2017). *Bağımlılaştırma-insanlık suçu ilişkisi:genç hukukçular hukuk okumaları* <https://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/211.pdf> (Erişim Tarihi:23.10.2021).
- Baş, M., Molu, B., Tuna, İ., & Baş, İ. (2017). Göç eden ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik değişiminin kadın ve çocuk yaşamına etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1680-1693.
- Çolak, B., & Kahrıman, İ. (2018). The reflection of the results of the migration on children to statistics and the place of the literature. *Route Educational And Social Science Journal* ,5(14).
- Dama, N. (2019). Türkiye'deki suriyeli gençlerin sosyo-ekonomik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 3(2), 199-215.
- Dedeoğlu, S., & Bayraktar, S.S. (2017). Türkiye'de Suriyeli Tarım İşçileri. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 75, 39-46.
- Devlet Denetleme Kurulu (2014). *Madde ve diğer bağımlılıklarla mücadele kapasitesinin değerlendirilmesi raporu*. <http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/370.pdf> (Erişim Tarihi:23.10.21).
- European. (2021). *Organisation for economic co-operation and development (OECD) 2020. Health at a glance: europe*. https://ec.europa.eu/health/state/glance_en (Erişim Tarihi:28.11.2021).
- Ghumman, U., McCord, C. E., & Chang, J. E. (2016). Posttraumatic stress disorder in syrian refugees: a review. *Canadian Psychology/psychologie canadienne*. 57(4), 246. <https://doi.org/10.1037/cap0000069>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2021). *Geçici koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim tarihi:18.10.2021).
- Human Rights Watch. (2021). *Türkiye'deki suriyeli mülteci çocukların eğitime erişiminin önündeki engeller*. <https://www.hrw.org/tr/report/2015/11/09/282910> (Erişim Tarihi:12.11.2021).
- İlhan, M. N., Ertek, İ. E., Gözükar, M. G., Akıl, Ö., Ursu, P., Ergüder, T., Polat, S., Şimşek, M. Y., Aktaş, M., Gazanfer Ö. B., İlhan, S. Ö., & Kaptan, H. (2020). Göçmen kamplarında ve yerli nüfusta uyuşturucu kullanımı: şanlıurfa örnekleme. *Arch Neuropsychiatry*, 2021(58), 121-127.

Karasu, M. A. (2018). Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların kentlerde neden oldukları güvenlik riskleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(2), 51-74.

Kocadaş, B. (2018). Suriyeli sığınmacılar ve çalışma hayatı: sorunlar, tespitler ve öneriler. *Sosyolojik Düşün*, 3(1-2), 1-13.

Özerim, G., Telli, M.B., & Karaca L. (2020). Türkiye’deki genç mültecilere yönelik destek mekanizmalarının geliştirilmesi için durum ve ihtiyaç analizi çalışması. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/turkiyedeki-genc-multecilere-yonelik-destek-mekanizmalarinin-gelistirilmesi-icin-durum-ve-ihhtiyac-analizi-calismasi-raporu.pdf> (Erişim Tarihi:28.11.2021)

Pekcan, B. (2015). Sosyal ve psikolojik açıdan göç. *TESAM Akademi Dergisi*,2(2),241– 244.

Sivil Toplum İçin Destek Vakfı. (2021). *Suriyelilerin Türkiye’de yaşadıkları sorunlara genel bir bakış*. <https://siviltoplumdestek.org/uzman-gorusu/suriyelilerin-turkiyede-yasadiklari-sorunlara-genel-bir-bakis/> (Erişim tarihi:21.10.2021).

Taşdemir, M., Küçükali, H., Uçar, A. & Sur, H. (2020). Exploring alcohol and substance addiction among Syrian migrants in Turkey: A qualitative study integrating perspectives of addicts, their relatives, local and national institutions. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 7(4), 253-276.

UNHCR. (2021). *Evaluation of UNHCR’s Emergency Response to the influx of Syrian Refugees into Turkey*. <https://www.unhcr.org/research/evalreports/58a6bbca7/evaluation-unhcrs-emergency-response-influx-syrian-refugees-turkey> (Erişim tarihi:18.10.2021).

Virupaksha, H. G., Kumar, A., & Nirmala, B. P. (2014). Migration and mental health: an interface. *Journal Of Natural Science, Biology, And Medicine*, 5(2), 233-239.

Yeşilay. (2021). *Madde bağımlılığı nedir*. <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/madde-bagimliligi> (Erişim Tarihi:11.11.2021).

Yıldırım alp, S., İyem C. & İslamoğlu E. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-126.

Bölüm 44

GÜZELLİK ALGISININ KADIN BEDENİ ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Merve BOZKURT¹
Yelda SEVİM²

GİRİŞ

Bu çalışmada güzellik olgusunun tarihsel süreç içerisinde çeşitli unsurlarla şekillenerek kadın bedenine yansımaları ele alınmıştır. Beden kavramı incelenerek beden üzerinden sunulan güzellik standartlarının bireysel ve toplumsal etkileri üzerinde durulmuştur. Kadın bedeninin güzellik olgusuyla ilişkilendirilmesinin kadın üzerinde yarattığı etkiler sosyolojik olarak incelenmiştir. Toplumsal değişimlerle paralel olarak değişen güzellik ve kriterlerinin kadın bedeni üzerinden sürdürülmesi ve kadın üzerinde adeta bir dayatma haline dönüşmesi, yüzyıllar boyunca toplumda ikincil konumunda görülen kadını belirlenen güzellik kriterlerini taşımak zorunda bırakılması ele alınmıştır.

Modernizmin birlikte özgürlük alanı olarak sunduğu güzellik kriterlerinin eril ideolojinin sürdürülmesinin bir yolu olarak tasarlanması kadını yeni bir yönetim mekanizmasının içine hapsedmiştir. Moda, medya ve reklamlar aracılığıyla sürekli sunumu yapılan güzellik idealleri kadınlara kaçamayacakları bir sorumluluk yüklemiştir. Bu bağlamda tarihsel süreçte kadın üzerinden gerçekleştirilen müdahaleler, toplumsal beklentiler ve dayatmalar ele alınarak kadının bu dayatmalar karşısında yaşadığı sosyal ve psikolojik olumsuzlukları belirtmek ve güzellik söylemleriyle kadının nasıl tüketim nesnesine dönüştüğünü ortaya koymak amaçlanmıştır.

İnsanın görünme aracı olan beden, insanın toplumsal iletişim kurmasını dolayısıyla da toplumda var olmasını sağlamaktadır. Geçmişten günümüze kadar beden değişik şekillerde algılanmış, toplumsal değişimler ve ideolojiler beden ve bedeninin algılanması üzerinde etkili olmuştur. Günümüz toplumunda bireylerin beden ölçüleri ve güzellik anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesi,

¹ Fırat üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

merve.b_87@hotmail.com ORCID No: 0000-0002-1380-3094

² Dr. Öğr. Üyesi ; Fırat üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

yeldasevim07@gmail.com ORCID No: 0000-0002-1690-3015

fiziksel cazibeyi bireyin toplumdaki yerini belirlemede önemli bir ölçüt haline getirmiştir. Beden ve güzellik kavramı, bireyin algılanışı, toplumsal statüsü, cinsiyet kavramı, bireyin kabul edilirliliği gibi birçok konunun anlaşılmasında etkili olurken, bedenin algılanışında günümüzde gelinen noktanın açıklanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Beden algısının oluşumunda cinsiyet faktörü önemli oranda rol oynamakta ve genellikle sosyal dayatmalara daha fazla maruz kalan kadınları etkilemektedir. Kadın bedenine dair ifadelerin yoğunluğu göze çarpmakla birlikte, toplumsal alanda beden ifadesi çoğunlukla kadın çağrışımı yapmaktadır.

Sosyoloji bilimi içerisinde incelenmesi yakın tarihli olan beden kavramı sosyal ve beşeri bilimler tarafından değişik modellerle ele alınmıştır. Beden kavramı üzerine geliştirilen farklı fikirler ve yorumlar varlık, bilgi, etik disiplinleri üzerinde yeni tartışma sahaları oluşturmuştur. Bu tartışmalar, genellikle klasik felsefenin akıl üzerinden betimlenen özne nosyonuna karşı çıkış mahiyetinde olmuştur. Bu dönemde 'bedenleme' ve 'bedenleşme' kavramlarıyla, akıl-beden karşıtlığı düşüncesinin aksine bedene gereken önem verilmiştir (Aydın, 2020: 78). Bedenleme kavramı "insanların dünyayı pratik olarak kavrayıp eyleme geçmelerini sağlayan bir süreç" olarak tanımlanmıştır (Abercrombie, Hill ve Turner, 2006: 128). Bir bakıma bedenleme, bedeni hayat tecrübelerinin ve sosyal iletişimin merkezine alarak beden sorunsalını gündeme getirmiştir (Öztürk, 2012: 32). Düşünürler tarafından birçok yönden ele alınan beden, tüm toplumlarda ilk olarak fiziksel bir organizma şeklinde adlandırılmıştır.

Güzellik de tıpkı beden gibi tarih boyunca değişen ve dönüşen bir yapıya sahip olmuştur. Yüzyıllar boyunca, çeşitli açılardan değerlendirilen güzellik üzerine farklı tanımlamalar yapılmış ve genellikle beğenileri ifade etmek için kullanılmıştır. Neyin güzel olduğu kişiye, döneme ve kültüre göre değişiklik gösterse de bu algıyı yalnızca estetik ölçütler değil, siyasal ve toplumsal ölçütler de belirlemektedir (Eco, 2015: 12).

Antik Yunan döneminden modern çağa kadar doğanın, dinin, kişisel duyguların ve sosyal yapının etkisiyle değişim gösteren güzellik algısı özellikle Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi gibi büyük toplumsal olayların etkileriyle değişime uğramıştır (Güzel, 2013: 36). Her toplumda önemli bir yere sahip olan güzellik olgusunun sunumu sıklıkla sosyal bir olgu olan beden üzerinden gerçekleşmekte ve beden üzerinde tanımlanan ideal ölçüler ve güzellik kriterleri toplumsal yapıda bir statü göstergesi haline dönüşmüştür.

Güzellik idealleri her dönemde ve her toplumda çeşitli açılardan var olmakla birlikte günümüzde çok daha fazla önemsenen bir olgu olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Gugufzer'in güzellik ılgnlığı olarak ifade ettiği bu durum bireyin ideal güzelliğe kavuşma arzusuyla kendini harap etmesi haline dönüşmüştür. Bu noktada güzellik her türlü anlamda var olmanın yolu olarak görülmüştür (Timurturkan, 2019: 107).

Geçmiş zamanlardan itibaren problemlili beden olarak adlandırılan ve ikincil planda tutulan kadın bedeni sosyal dışlanmaya maruz kalmış ve kontrol edilmesi gereken bir varlık olarak görülmüştür. Toplumların yaşattığı bir kavram olan güzellik günümüzde evrensel, eşit ve objektif olarak sunulmuş özellikle kadın bedeninin dişil yapısı güzellik ve çekicilikle bağdaştırılarak ön plana çıkarılmıştır. Kadın bedeni seyirlik bir unsur olarak şekillendirilmek üzere güzellik denilen alana hapsedilmiştir (nder, 2017: 66).

Güzellik olgusu modernizmle birlikte her ne kadar kadının özgürlük alanı olarak ifade edilse de sosyal, kültürel, ve ekonomik etkenler doğrultusunda sağlık, gençlik, güzellik gibi kavramlarla kontrol edilen ve şekillendirilen bedenleri ortaya çıkarılmış ve özellikle kadın bedeni ön plana çıkarılarak denetim merkezi haline getirilmiştir. Güzellik söylemlerine sürekli maruz kalan kadınların yaşadığı yetersizlik, estetik kaygısı, ideal ölçülere ulaşma zorunluluğu gibi psikolojik etkiler tüketen kadın bedenini ortaya çıkarılmıştır.

Özellikle güzelliğin bedenle ilişkilendirildiği günümüzde, bedenler güzellik ideallerinin tutsağı haline dönüşmüştür. Güzellik söylemlerinin merkezinde bulunan kadın bedeni ise tüketim çağında da hedef haline gelmiştir. Bu sebeple kadın bedeni, popüler söylemin ve medyanın devamlı kitlelere ulaştırdığı uyarıcılarla standartlaşmış dar bir güzellik çerçevesinde sıkışıp kalmıştır. Dayatılan güzellik idealleri, kadınlar tarafından olması gereken idealler olarak kodlanmış ve kabul edilmiştir. Bu bağlamda, kadınların ideal beden algılarının şekillenmesinde güzellik söylemlerinin ve güzellik sunumunun etkisinin sosyolojik olarak araştırılması kadın çalışmaları noktasında önem arz etmektedir.

Beden Algısının Tarihsel Değişimi

Sözlük anlamı olarak canlıların maddi bölümü, vücut (TDK) olarak geçen beden kavramı insan tekelinde değerlendirildiğinde fiziksel ve ussal özellikleri itibariyle diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsan toplum sahnesinde varoluşunu sağlayan bedeni ile iletişim kurma, kendini ifade edebilme, ihtiyaçlarını karşılayabilme gibi faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Bireylerin varlığının en temel göstergesi ve biyolojik bir başlangıcın temsili olan beden sosyal ve tarihsel süreçte her daim var olmuş, tüm toplumlarda farklı anlayışlarla ele alınarak tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Zira beden sosyolojisinin de beden ile ilgili onayladığı ilk gerçek bireylerin bedenleri

aracılığıyla toplumda var olduklarıdır. Bu sebeple de sosyal hayat içerisinde insan bedensel özellikleri ve eylemleri ile varlığını ortaya koymuştur.

Güzel görünme, etki bırakma, beğenilme isteği içinde olan insan bu doğrultuda dış görünüşü temsil eden bedene çeşitli anlamlar yüklemiş ve her dönemde beden üzerinde müdahalelerde bulunmuştur. Beden kültürel ve dönemsel özelliklere göre şekillenirken bireylerin beden algıları da bu doğrultuda oluşmuştur. 1920'de Paul Schilder tarafından psikolojik ve sosyolojik açıdan ilk kez ele alınan beden algısı bilinçle birlikte sosyal ilişkilerin ve tavırların yansıması olarak ele alınmıştır (Söyler, 2014: 32).

Davranışsal sürekliliği olan bedenin algısal değişimini anlayabilmek için tarihsel çözümlemesi önem taşımaktadır. Bu noktada beden kronolojik olarak incelendiğinde Antik Yunan döneminden günümüze kadar geniş bir perspektiften değerlendirilir.

Antik Yunan döneminde beden yine bir varlık olarak tanımlanırken vücut algısal parçalara bölünmeden ele alınmıştır. Bütünsel olarak değerlendirilen beden üzerinde katı bir cinsiyet ayrımı yapılmamakla birlikte erkek bedeni merkezi konumda tutularak sıcak, güçlü, girişken özelliklere sahip olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu dönemde kutsal olan beden üzerinde çeşitli kalıplar ve sayısal oranlamalar oluşturulmuş ve bu oranlar Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür. Antik Yunan felsefesinde ise bedene "ruhun hapisanesi" tanımlaması yapılarak beden ruh ayrımı kuvvetlendirilmiş ve beden ötekileştirilmiştir (Öztürk, 2012: 11). Bu dönemin felsefecisi olan Platon'a göre sonsuz olan ruh idealar dünyasında bedenle kavuşur ancak ruh her daim düşünce dünyasının merkezi konumundadır. Beden ise bu konumu sağlamlaştırmaktadır (Timurturkan, 2008: 3).

Ortaçağ'da beden ile ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte bir yandan günah kaynağı öteki taraftan ulvi olarak tanımlanan iki ana düşünce hakim olmuştur. Ruh- beden ilişkisinde Hristiyanlığın etkisiyle beden güçlü bir şekilde değersiz görülürken Tanrıyla olan bağı nedeniyle de ulviliği reddedilmemiştir (Şişman,2013: 25). Bu iki görüş içerisinde ilgiyi ruha yönlendirme çabası görülürken bedeni disiplin altında tutma düşüncesi hakimdir. İnsanın kişisel özellikleri geri plana atılarak insanın tanrı için var olması ve çalışması gerekliliği ifade edilmektedir. Bedenin maneviyattan uzak bir 'Et parçası' olarak tanımlandığı bu dönemde bedensel istekler yok sayılarak, beden yalnızca ölümlü bir nesne olarak görülmüştür (Öztürk, 2012: 12).

Aydınlanma çağında bedenin tanımlanması önceki dönemin etkilerini taşısa da bu dönemde insan bedeni üzerinde yeni bakış açıları oluşturulmuş ve beden adeta yeniden keşfedilmiştir. Özellikle önceki dönemlerden farklı olarak kadın bedeni üzerinde yoğunlaşmıştır (Sunay, 2019: 44). Geleneklerin ve dinin

etkisinden uzaklaşan beden, Descartes'in Kartezyen görüşü doğrultusunda ruhtan ayrı kabul edilerek "makine" olarak ifade edilmiştir. Ruh- beden ilişkisi bir bütünü temsil etmek yerine birbirinden ayrı ancak birbirini etkileyen iki şey olarak tanımlanmıştır.

1970'li yıllardan itibaren sanayileşmeyle birlikte işgücü hizmet sektörüne kaymaya başlamış ve beyaz yakalılarının sayısı artmıştır. Daha çok erkek bedenini etkileyen bu değişim bireylerin fiziksel görünümüne daha fazla özen göstermelerine neden olmuştur. Kadın bedeni ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında kadınların mesleki gelişimlere bağlı olarak ön plana çıkarken modacıların podyumlarda 'ideal kadın bedeni' vurgusu yapmaları toplumda güzel bedene sahip olma algısının oluşmasına neden olmuştur.

19. yüzyılın başlarında iri kemikli ve dolgun kadın bedeni ideali temsil ederken dönem sonlarına doğru zayıf beden algısı ön plana çıkmıştır. Toplumda görünür olmanın yollarından biri haline gelen beden algısı bireylerde bu arzuyu beslerken bedenin tüketim nesnesi haline dönüşmesine de zemin hazırlamıştır (Sunay,2019:48).

20. yüzyıl önceki dönemlerde bedenle ilgili dayatılan fikirlerin etkisinin yok olduğu belirsiz bir dönem olmuştur. Bu dönemde "beden her şeydir" görüşü ortaya çıkmıştır (Terzioğlu, 2018: 802). Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan bireyci beden algısı beden üzerindeki görüşlerin bu doğrultuda biçimlenmesine neden olmuştur (Öztürk, 2012: 16). Bununla birlikte kapitalist sistemin bir yansıması olan tüketim düzeninin nesnesi beden olarak görülmüştür.

21. yüzyılda daha fazla öne çıkarılan beden bir projeye dönüştürülerek üretim ve tüketim faaliyetlerinin devamının sağlandığı bir yatırım olarak görülmüştür. Güzellik anlayışı çerçevesinde ele alınan ideal beden statü göstergesi haline dönüşmekle birlikte toplumda görünür olmanın yolu olarak konumlandırılmıştır (Sunay,2019:50). Haliyle ideal bedene ulaşma baskısı taşıyan bireyler güzellik merkezleri, estetik cerrahiler, kozmetik uygulamalar gibi tasarlanan hizmetlere rağbet etmektedirler. Tüketim kültürünün sürekliliğini sağlayan bu durum genç, kusursuz, sağlıklı beden söylemleriyle beden üzerinde denetim oluşturmaktadır (Kurt, 2016: 1303).

Postmodern dönem ise tüketim kültürünün tam anlamıyla bedenle bütünleştiği dönem olarak ifade edilebilir. Bireylerin mutluluğunun bedenleri aracılığıyla mümkün olabileceği doğrultusunda toplumsal bir algı söz konusudur. Modern dönemde, bireyin ahlaki güdülerle kalıplara sokulan değerlerinin yerini haz duygusu almıştır. Bu duyguya bağlı olarak tüketim sürekli hale gelirken tüketmeye meyilli bireylerin sayısı giderek artmıştır. Modern toplumun hazcı anlayışında beden nesneleştirilmiştir. Bedenin güzelliği, belirlenen kriterlere yakın olması ve sağlığı tüketim toplumunda bir

hedef haline dönüşmüştür. Oluşan tüketim toplumunda insan güzel bir bedene sahip olarak bedeninin ölümlü yanını görmezden gelmiş ve mükemmel bedenlerle büyülenmeyi seçmiştir.

Güzellik İdealinin Sunumu

Güzellik tüm toplumlarda farklı şekillerde tanımlanmış ve bu tanımlamalar, içinde bulunulan koşullar güzelliğin standartlarının belirlenmesinde temel oluşturmuştur. Özellikle modernizmle birlikte güzelliğin olgusunda farklı bakış açıları geliştirilerek güzelliğin farklı boyutlarda değerlendirilmiş adeta bireyin kişisel özelliklerini geride bırakarak toplum içinde ayırt edici bir faktör haline gelmiştir. Her dönemde varlığını sürdüren ve toplumları etkisi altına alan güzelliğin ideali tüketim üzerine konumlanmış ekonomik bir sistem olan kapitalist sistemle birlikte “üreten birey tüketir” anlayışıyla sunulurken, iletişim araçlarının da etkisiyle sağlıklı ve güzel görünmenin hazzı bir mal olarak pazarlanmıştır. Bireyin hedefini koruması ve güzelleştirmesi tüketici yaşam tarzının bir parçası haline getirilmiştir.

Featherstone göre tüketim toplumunda “iç ve dış beden bir araya gelir” iç bedeninin korunması, dış bedeninin güzelliğin hedefini taşımaktadır (Akt. Işık, 1998:161).

Kitle iletişim araçlarıyla özellikle de reklamlar aracılığıyla cinsiyet rollerini tanımlamaları yapılırken topluma sistemin hedeflediği mesajlar aktarılmakta ve bu mesajlar gerçeği yansıtmasa da belirli bir güzelliğin ideali ortaya çıkararak toplumun bu idealler çerçevesinde şekillenmesine etki etmektedir.

Gerçek dünyadan imgeler kullanılarak oluşturulan kurgular gerçekliği yansıtmıyormuş izlenimi uyandırmaktadır (Kula Demir, 2006: 290). Sistemin devamlılığı için önemli bir araç olarak kullanılan reklamlar bedeninin, özellikle de kadın bedeninin metalaşması ve öne çıkarılması çabasıdadır. Bu duru bedeninin tüketim nesnesi olmasını sağladığı gibi güzelliğin arzulan ve tüketerek ulaşılabilir olduğunu ifade eder.

“Tüket mutlu ol” anlayışıyla ilerleyen kapitalist sistem “zayıfsan güzelsin” algısını topluma yansıtarak, ünlülerin vücutları, uzman görüşler ve reklamlar aracılığıyla düşüncüyü güçlendirerek topluma yansıtmaktadır. Genç, esnek, sıkı, ince bir beden, pürüzsüz bir cilt ifadeleriyle desteklenen günümüz ideal güzelliğin algısı, bireylerin bedensel görünümünü güzelliğin algısı tanımlamalarına uygun hale getirmeleri çabasını doğurmuştur. Her geçen gün bir yenisi eklenen güzelliğin kriterleriyle bireyler üzerindeki baskı da giderek artmıştır. Bireyler sahip olmadıkları imajlara ulaşma isteği taşıdıkları gibi bu imajlara sahip olabilmenin tek yolunun tüketim olduğu düşüncesiyle hareket etmektedir.

Merih TAŞKAYA'nın RTÜK arşivlerinden elde ettiği 2000-2001 yılları arasında yayınlanmış olan reklam filmlerini inceleme çalışmasında incelediği 44 reklam filmi analizinde kişinin mutluluğunun karşı cinsin onu beğenmesiyle bağdaştırılarak, bu beğenin tanıtılan ürünlerin kullanılmasıyla mümkün olacağı algısı yaratıldığı, bununla beraber reklamlarda modern, bakımlı, cinsel çekicilik imajlarının oluşturulmaya çalışıldığını ortaya koymuştur(Taşkaya, 2009: 126-129).

Güzellik ve çirkinlik kavramlarının belirli ölçülere dayandırılarak sunulduğu bu dönemde daha çok kadına atfedilen güzellik olgusu erkek bedeni üzerinde de etkili olmuştur (Ozansoy, 2012: 16-20). Güzellik toplumda görünür olma beğenilme, saygınlık, özgüven, statü gibi birçok kavramın karşılayıcısı konumunda sunulmakla birlikte bireyler üzerindeki etkisinin devamlığı için sürekli gündemde tutularak, cazip örneklerle topluma sunulmaktadır.

Toplumsal ve teknolojik gelişmeler, medyanın kullanım ağını yaygınlaştırması, kitle iletişim araçlarının ulaşılabilirliğinin artması tüketim endüstrisinin beklentilerini daha rahat karşılamalarına neden olurken, yaratılan kusursuzluk imajı çerçevesinde toplumun mükemmellik algısı ideal kriterlerle donatılarak küresel güzellik algısı oluşturulmaktadır. Tm bunların toplum üzerinde yarattığı baskıya bağlı olarak bireyler üzerinde oluşan fiziksel ve ruhsal baskılar özellikle son zamanlarda bireylerin tek tip görünme ve yaşama modeline karşı çıkmasına neden olmuştur. “Bedeni olumlu hareketi” olarak karşımıza çıkan bu tepki medyanın tutsağı olma durumuna bir başkaldırı olsa da kapitalist sistemin beden üzerindeki gücünü sürdürdüğü bir gerçektir.

Toplumsal Yapıda Kadın Bedeni

Somut olan bedenin akıl karşıtı bir konumda olması sosyal teoride ötelenmesine neden olurken, toplumsal yapıda da ten rengi, cinsiyet gibi bedensel farklılıklarla beden olumlu yada olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Özellikle kadın bedenine tarih boyunca ikincil ve olumsuz bakış açısıyla yaklaşmıştır. Geleneksel toplumlarda kadın bedenine olan bakış açısı ataerkil toplum anlayışının kurallarına göre şekillenirken kadının biyolojik bedeni referans alınarak kadına temel roller verilmiştir (Bilgin, 2016:222).

Kadın ve bedeni, erkeğin cinsel partneri, soyun devamının sağlayıcısı, çocukların ihtiyaçlarını karşılayan tanımlamalarla anlamlandırılmıştır. Antik Yunan kültüründen beri var olan patriarşinin temellerine bakıldığında kadın bedenine ait rollerin sosyo-ekonomik ve sosyokültürel bir yapının etkisiyle şekillendiği ortaya çıkmaktadır(Nazlı, 2015: 36).

Kadın bedeni üzerinden var olan bir diğer adlandırmada “namuslu kadın bedeni” dir. Bir yandan kadın namusunun korunması gerekliliği düşüncesi

hakimken diğery yandan kadın bedeninin eril güç tarafından kontrol edilmesi gerektiğı kabul edilmektedir (Bilgin, 2016: 222). Bu düşünce çerçevesinde namus kavramıyla kadın kimliğı ikinci plana itilmiş ve kadının kendi bedeni hakkında söz sahibi olması engellenmiştir.

Biyolojik farklılıkların dışında kurgulanmış farklara dayanan kadın erkek ayrımları ve bu ayrımlar üzerine konumlanmış denge ve değerler sosyokültürel bir tasarımdan ibaret olsa da cinsiyete ilişkin biçilen roller toplumsal cinsiyet rollerini kalıplaştırmıştır (Pakdemirli, 2015: 131-133).

Geleneksel bakış açısının cinsiyet normları içerisinde kadın olmak tarafsız bir olgudan oldukça uzaktır. Varlığı bedeniyle tasvir edilen kadın eril beklentileri, istekleri ve yargıları arasında kaybolmuş bir varlık haline gelmiştir. Belirlenmiş toplumsal roller karşısında yalnızca psikolojik olarak değil fiziksel olarak da baskı altında kalmış kadınlar, farklı toplumlarda değişik beklentiler doğrultusunda bedenlerini şekillendirmişlerdir. Çin kaynaklarında geçen “küçük ayak işkencesi” batı toplumlarında ince bel zorunluluğuna dayanan sıkı korseler, Afrika’da kadınların boynuna takılan halkalar gibi birçok acı veren zaman zaman ölümle sonuçlanan yöntemler eril beklentilerinin sonucu olarak uygulanmıştır.

Modernizmle toplumsal açıdan yaşanan köklü değişimler gelenekselde ötekileştirilmiş kadın cinsiyeti üzerinde de yeni anlamlandırmalara imkân sağlamıştır. Geleneksel değerlerin değişmeye başlaması kadını, kadının toplumsal rolü ve statüsünü çağdaş kurallar çerçevesinde yeniden oluşturmuştur. Modern dönemle birlikte bedeni özgür kılma düşüncesi gündeme gelmiş, beden üzerinde iyileştirme ve dönüştürme düşüncesi hakim olmuştur. Bu yeni kurguda beden benlik algısı ve kimlik oluşturmanın merkezi haline gelmiştir. Özellikle kadın bedenine olan bakış açısı farklılaşmış ancak eril ideolojinin baskısından tam olarak kurtulamamıştır. Geleneksel yapıda biyolojik temelli ve eril hakimiyetindeki kadın bedeni yerini modernizmle birlikte özgür kadın imgesine bıraksa da temelde karşı cinsi etkileyen, mükemmel, cazibeli, olması gereken bir tipolojiyi resmetmektedir. Bedeni hakkında söz sahibi olan, ancak kusurluluk ideolojisini kabullenmiş ve sürekli mükemmel olma arzusunda olan kadın bedeni tüketim malzemesine dönüştürülmüştür. Ekonomik yapının sanayi devrimiyle birlikte değişime uğraması cinsiyet rollerinde etkili olmuştur. Modern ekonomi cinsiyetsiz bir ekonomik yapı üzerine temellense de kadın ve erkek ayrıştırması değiştirilememiştir (Bilgin, 2016: 227). Bu dönemde güzellik ideallerinin, zihin faaliyetlerinden ayrılmasındaki başlıca sebep, geleneksel toplumlarda olumsuz etiketlerle donatılmış kadına yeni bir imaj sağlamak olmuştur ancak kadınlara kazandırılan bu yeni imajla amaçlanan şey, esasen kadını tamamen özgür

kılmak olmamıştır. Bunun yerine, kadın bedeni üzerindeki toplumsal kontrolü sağlayarak onu tüketimin nesnesi haline dönüştürmek, eril gücün devamını gizil olarak devam ettirmek ve kadını denetim altında tutabilmek gibi amaçlar daha fazla öne çıkmıştır. Kadının yeni konumu geleneksele göre farklılıklar olsa da ataeril yapının bir şekilde varlığını sürdürmesi, kadının hem evde hem ev dışında çalışmasına neden olurken, zaten sömürülen kadının bu kez de çifte sömürüye maruz kalması sorununu ortaya çıkarmıştır (Kızılkaya, 2005: 111).

Dış denetim ve gözetimin nesnesi olan modern kadının bedeni, birçok açıdan yeniden keşfedilip radikal olarak değiştirilirken, tüketim kültürünün bir parçası olarak da dönüştürülmüştür. Modern toplumda kadının güzellik algısı ise geleneksel güzellik anlayışının tam tersine zayıf olmayı idealleştirmiştir. Fiziksel görünümü ön planda tutarak kadına zayıflık yönünde yapılan dayatmalar, modern kadını kalıplara hapsederek bu yönde sürekli tüketmeye maruz bırakmıştır.

Toptan tüketim toplumu ve cinsiyet ilişkisinde, kadınların tüketici kılınması ve kadın bedenini tüketim nesnesine dönüştürülmesi pratiklerinin birbiriyle iç içe olan iki birleşen olduğunu ifade etmiştir (Akt. Çakır, 2020: 265).

Kapitalist sistemde de erilin düşüncesi ve arzularıyla inşa edilen kadın bedeni, oluşturulan güzellik mitiyle, eril iktidara ve cinsiyetçi yaklaşıma hizmet eder hale gelmiştir. Kadının toplumda kabul görebilmesi, tanımlanan güzelliğe sahip olmasıyla bağdaştırılarak bu güzelliğe sahip olabilmeleri için kapitalist ekonomik döngünün yaratmış olduğu tüm yöntemleri kullanmaya yönlendirilmiştir. Bu algı, kadın bedenini belli güzellik idealleri dâhilinde üretilen ve tüketilen nesnelere dönüştürmüştür (Kaylı, 2015:146).

Kapitalizmin tüketimci piyasasının ideolojik dayatmalarıyla oluşan ve bu kültürlemlenmeyle yetişen haz temelli birey anlayışı ve sosyokültürel yapı, kadının içinde bulunduğu veya yaşadığı problemlerden daha çok ekonomik beklentiler doğrultusunda onun hareketini, bedenini, cinselliğini, cinsiyetini kendini meşrulaştırma söylemlerini gündeme getirmektedir. Çoğu zaman tüketim kültürünün oluşturduğu bu tuzaklardan kadın hareketlerinin ve hatta kadınların kendilerinin bile farkında olmadıkları söylenebilir (Bilgin, 2016: 239). Zaman ve koşulların değişimi kadının varlığını, anlamını, statüsünü değiştirmiş gibi görünse de asıl problem gözden kaçmakta/kaçırılmakta, zira eril gücün baskısı ve otoritesi bir şekilde yerini korumaktadır. Bu nedenle geçmişten günümüze devam eden kadın sorununun çözümü, ancak toplumsal yapıda ki değerlerin eşitlik, adalet ve insan hakları temelinde yeniden oluşturulmasıyla mümkün olacaktır.

Kadın Bedeninin Medyada Sunumu

Bilginin kitlelere ulaşmasını sağlayan kitle iletişim araçlarının tümü medyayı oluşturmaktadır. Medyanın insanlar üzerinde birçok işlevi olmakla birlikte küresel ekonominin kapitalist pazarını destekleyen veriler sunarak kitleleri yönlendirmektedir (Akyol, 2010: 180).

Kültürlerin üretilmesi ve yayılmasının asıl kaynağı olan medyanın kitleler üzerindeki değiştirici ve dönüştürücü etkisi, tartışılmaz bir gerçektir. Toplumsal, politik ve kültürel konuların sunulması, tartışılması ve incelenmesi için alan oluşturan medya hangi konuların hangi sıklıkla ve hangi açılardan ele alınacağını da belirlemektedir. Bu noktada cinsiyet rolleri medyanın en çok işlediği konulardan olmakla birlikte, bu konuda bireylerin nasıl düşünceleri gerektiği de medya tarafından sunulmaktadır (Can ve Koz, 2018: 359-382).

Medyada kadın üzerine yapılan sunumlarda kadınların zihinsel performanslarından ziyade bedenleri ve fiziksel görünümüne yer verilmektedir. Bu sebeple özellikle reklamlarda daha çok genç ve güzel imajı kullanılmıştır. Ataerkil yapı ve kapitalizmin ortak ideolojilerinin bir araya getirilerek medya aracılığıyla sunulması kadın bedeninin nesneleştirilmesinde önemli bir etken olmuştur (Güzel, 2013: 64). Medya kadını bedene indirgeyerek ele alarak dar kalıplar içinde topluma sunmaktadır. Medyada kadın imajı geleneksel değerleri yansıtan mükemmel eş, iyi anne ve çekici kadın olarak sunulurken daha sonra bu özelliklere ince ve güzel tanımları da eklenerek "mükemmel kadın" imajı yaratılmıştır (Tosun, 2004: 128-129).

Tüketenin de tüketenin de kadın olduğu medya ortamında reklam söylemleri güzel ve formda olma üzerine kuruludur. Bu noktada reklam filmlerinin hedef kitlesi yine kadınlardır. Kadın bedenini kullanarak hedef kitlesi olarak gördükleri kadınları etkileme ikna etme amacıyla hareket etmektedirler. Güzel, çekici, genç olarak sunulan kadınlar genellikle erkeğin ilgisini çeken, hemcinslerine ideal olanı yansıtan, marka ile özdeşleştirilen, seyirlik bir nesne olarak lanse edilmektedir (Dumanlı, 2011: 134). Diğer taraftan televizyonda, reklamlarda, haberlerde, dizilerde, dergilerde sergilenen güzel yüzlü, ince, zarif kadınlar dişi özellikleriyle ön plana çıkarılırken ideal güzellik kalıplarının mesajları da verilmektedir. Bu kalıpların dışında kalanların ise bu ideale ulaşmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Suiçmez, 2018: 72). Tüketim kültüründe tüketilen bir nesne halini alan ve sürekli ulaşmak için arzulanan "öteki" beden, kadınların kendi bedenlerinden daha zayıf, narin bir bedeni temsil etmektedir. Medya aracılığıyla kadınlara, gerçek benlikleri yabancılaştırılarak, bedenlerinin yetersiz ve idealden uzak olduğu noktasında mesajlar verilmektedir. Tüketim toplumunda reklamlar aracılığıyla yaratılmış ideal kadın tipi, kadınların sahip olduğu bedenin dışında zayıf ve genç olarak tek tip halinde sunulmaktadır. Beden ve tüketim ilişkisi, belirlenen imajla

sağlanmaktadır. Tüketim kültürünün sürekliliği için beden görünümünün idealleştirilmesi ve arzulan bir şey olarak, medya aracılığıyla sunulması istenmektedir. Kadın, “ideal” ve uygun standartlarda değilse, reklamlarla birlikte, tüketiciye bu formun ulaşılabilir olduğu mesajı verilmektedir. Bu bağlamda modern kadın, medyada sunulan kadın bedenine ulaşabilmek için mücadele etmektedir. İdeolojik olarak kadınların kendi bedenleri üzerindeki hâkimiyetlerine ve özgürlüklerine vurgu yapıyor gibi gözükse de bu reklamlar aslında kadınları araçsallaştırmakta, metalaştırmakta ve tüketime bağımlı olmalarına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da sürekli tüketen ve tüketilen kadın kimliği ortaya çıkmaktadır (Hasekioglu, 2008: 58-59).

Yeni medya olarak hayatımıza giren sosyal medya kullanımında da kadın bedenine yüklenen mesajlar ve kadın bedeninden beklenen idealler değişmemiştir. Güzel ve zayıf bedenleriyle var olmaya çalışan kadınlar, Dayatılan toplumsal rolleri yerine getirmedeki başarılarını sosyal medya aracılığıyla sergilemektedirler. Sosyal medyanın hızlı ve kolay olması, etkileşime açık olması ve sunduğu teknolojik olanaklarla bedeni sanal ortamda görsel olarak şekillendirme imkânı sunması, sosyal medya platformlarının bireylerin özellikle de gençlerin yaşamlarının merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Tüketimin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte, hem geleneksel medyada hem de yeni medya olarak adlandırılan sosyal medyada bireylerin, özellikle de erkeklerin ilgisini çekmek için kadınların ve kadın bedenlerinin medyada kullanımı giderek artmakta, hatta normalleşmektedir (Büyükbaykal, 2007: 21). Medyada konu edinilen kadın kimliği, toplumsal ve siyasal bakıştan ayrı olmadığı gibi birbirlerini sürekli etkileyen ve besleyen özelliğe sahiptir (Fidan, 2000: 123). Tarih boyunca çeşitli nedenlerle bastırılmışlık ve sindirilmişlik hisleriyle mücadele eden kadınlar için özgürlük fırsatı olan kitle iletişim araçları aynı zamanda bu baskıyı yeniden üreterek kadının beden tekeline metalaştırılmasına zemin hazırlamaktadır. Medyada sunulan kadın temsilleri incelendiğinde karar verebilen aktif bireylerden çok, onların tüketen pasif bireyler olarak yansıtıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla kadın bağımsız olmaktan ziyade başkası üzerinden var olmaktadır (Can ve Koz, 2018: 359-382).

Kadının bedeniyle ön plana çıkarıldığı ve bir tüketim metası olarak sunulduğu medyada kadın unsuru özveriyle anne ve eş olan ev kadını olarak da karşımıza çıkmaktadır, yani bir başkasının üzerinden kimikleştirilerek, bir erkeğin eşi, annesi ya da evladı olarak var olmaktadır. Bu rollerin dışında kalan kadınlar ise kurban, mağdur ya da cinsel obje gibi olumsuz tanımlamalarla bağdaştırılmaktadır. İş hayatındaki kadınlar ise mesleklerinin haricinde evdeki geleneksel rollerini de yerine getirmekteyse “başarılı” olarak görülmektedirler.

Kadınlar, bedene indirgenmelerinin yanı sıra, belirli sıfatlar çerçevesinde sunuldukları için de kimliksizleşmektedirler (Saktanber, 2010: 200). Medyada var olan bu geleneksel ve ataerkil kimliksizleştirme yaklaşımının amacı ise kadını daima istenen kalıpta tutarak eril ideolojinin devamını sağlayabilmektir (Özerkan, 2004: 27).

SONUÇ

Varlığın biyolojik başlangıcı olarak kabul edilen beden, tarih sahnesinde utanç kaynağı, gurur kaynağı, üstünlük göstergesi, statü, haz odağı gibi birçok kavramın karşılayıcısı olmuştur. İdeolojilerin ve kültürel farklılıkların etkisiyle beden algısında sürekli bir değişim meydana gelmiştir. Ruh-beden ayrımının hakim olduğu Antik Çağ döneminde, ruh ulvi olarak görülürken beden ötelenmiş ve değersizleştirilmiştir. Beden algısının tarihsel gelişimi incelendiğinde ilk dönemlerde değersizleştirilen beden zamanla bireyin gerçekliği olarak ön plana çıkmıştır. Günümüzde ise beden algısı, güzellik ideali çerçevesinde tanımlanarak belirli standartlara hapsedilmiştir. Özellikle kapitalist sistem araçları bireye sahip olamayacağı beden algısını sunarken öte yandan sunulan beden algısının ulaşılabilir olduğu duygusunu aktarmaktadır. Bu durum bireyleri ihtiyaçlarına yönelik değil, duygusal açlığını tatmin etmeye yönelik bir tüketime yöneltmektedir. Tüketim merkezli oluşturulan yeni standartların bir sonucu olarak ortaya çıkan beden algısı, bireylerin tüm hayatını etkilemektedir.

Moda ve medya, kapitalist sistemin tüketim kültürünü oluşturmasında önemli roller üstlenmiş, topluma sunulan ideal güzellik ve ideal beden algısının kitlelere ulaşmasında imkân sağlamıştır. Modanın giyimle sunulduğu dönemlerden itibaren kıyafet seçimleri, giyim tarzları bireylerin statülerinde ve toplumsal varlıkları üzerinde etkili olmuştur. Medya, kitle iletişim araçları ve reklamlar yoluyla bireyler üzerinde tüketim ihtiyacı algısı oluştururken, idealize edilmiş ölçülerin toplumsal kabulünü kolaylaştırmıştır. Var oluşu ve toplumsal kabulü güzellik ideali çerçevesinde konumlandırılan sistem, çocukluk döneminden itibaren bireylerde ideal beden algısı oluşturmakta ve idealize edilmiş beden güzelliğine ulaşma, kusursuzlaşma isteğini arttırmaktadır. Bu doğrultuda hazırlanmış estetik ve kozmetik işlemler, beslenme düzenleri, spor merkezleri bireyin bilinçli veya bilinçsiz kullanımını zorunlu hale getirmiştir.

Bedensel güzelliğin yüzyıllarca önemini arttırarak koruduğu toplum sahnesinde gelenekselden moderne kadar tüm toplumlarda beden ve güzellik müdahaleleri kadınlar üzerinden gerçekleştirilirken, idealize edilen ve kitle iletişimiyle sürekli gündemde tutulan güzellik söylemleri kadın temelli oluşturulmuştur. Bu kültürel müdahaleler bir yandan eril gücün belirlediği

geleneksel güzellik kriterlerine bağlı gerçekleştirilirken diğer yandan kadın bedeninin ikincil, gnahkr, aşağı görülmesine bağlı olarak Şekil kazanmıştır. Bu bağlamda kadın ve bedeninin toplumsal konumu sosyal kuramcılar tarafından farklı yönleriyle ele alınarak sosyal teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle Feminist Kuramda, kadının ikincil konumuna dikkat çekilerek, kadının özgürlük mücadelesi desteklenmiştir.

Genel hatlarıyla beden probleminin, bedene yüklenen anlamların, güzellik anlayışı ve toplumsal güzellik kriterlerinin incelendiği bu çalışmada beden ve güzellik olgularının kadın üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Güzellik ideallerinin kadın bedeni üzerinde gerçekleştirildiği ve bu söylemin, iktidarın kadın üzerinde g gösterisi olduğu gerçeği sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca beden, güzellik ve kadın ayrı ayrı incelenerek güzellik söylemleriyle kadın bedeninin metalaştırılması bir sorun olarak irdelenmiştir.

Araştırma alanı, geniş kapsamlı olan beden sorunsalı sosyolojik düzlemde tartışılan, anlamlandırılmaya çalışılan ve çözüm aranan bir konudur. Bu sebeple çalışmada beden problemi, birçok bileşenin etkisiyle geçirdiği değişimlere dikkat çekilerek, kadın özeline incelenmiştir.

Kadının biyolojik özellikleri doğrultusunda toplumsal olarak konumlandırılması kadının algılanış biçimini belirlemektedir. Kadın ve beden sorunu bağlamında ayırt edici bir parametre olan güzellik, farklı sorunsallara kapı açmıştır. Güzellik bağlamında kadının nesneleştirilmesi, Őekillendirilmesi ve bedenleri üzerinde geleneksel ve modern müdahaleler uygulanması kadın sorunsalının bu çalışmadaki önemli noktalarındandır.

Kadın ve bedeni üzerinde tanımlanan kültürel kodların geleneksel ve modern dönemde benzeşen ve ayrışan noktalarına dikkat çekilirken, her dönemde kadının etkin gücün baskısına maruz kalması detaylı olarak ele alınmıştır.

Günümüzde toplumsal bir zorunluluk olarak karşımıza çıkan güzellik; kadın ve beden ilişkisini birleştiren tarihsel bir olgu olmasına rağmen bu konuda yapılan akademik çalışmalarda daha çok güzelliğin toplumsal algılanışı üzerinde durulmuştur. Bu çalışmayla güzellik kapsamlı olarak ele alınarak beden ve kadın üzerinden incelenmiştir.

Çalışmadan elde edilen temel sonuç, güzelliğin kadın ve bedeninin tarihsel konumu, toplumla olan ilişkisi ve sosyal kabulü noktalarında ayrıştırıcı bir unsur olarak işlev gördüğü ve kadının kendini algılayış biçiminin idealleştirilmiş güzellik ölçüleri çevresinde olduğudur. Bunların yanı sıra özellikle toplumsal cinsiyet bağlamında önemli bir sosyolojik olgu olan "güzellik"; evrensellik ve kadın bedeni sorunsalı kapsamında önemli sonuçlar içermektedir. Güzelliğin hem geleneksel hem modern toplumlarda kadın bedenine has bir olgu olarak grlmesi, çeşitli müdahalelerle Şekillendirilmeye

çalışılması, kadının fiziksel görünüşüyle ön plana çıkarılıp akıldan uzak görülmesi bu sonuçlardan bazılarıdır.

Eril ideolojinin varlığını ve gücünü sürdürmesine yönelik kadın bedenine yüklenen güzellik idealleri, modern toplumda görünür olma çabası içinde olan kadına özgürlük vaadiyle dayatılması ve kitle iletişim araçlarıyla bu söylemlerin güçlendirilerek topluma aktarılması, kadın üzerinde geri dönüşü olmayan psikolojik etkilere neden olduğu, bu çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç olmuştur.

Güzellik söylemleri örnek modeller aracılığıyla topluma sunulurken medyanın bu noktada sürekli iletildiği mesajlar kadınlara güzellik ideallerini benimsetmekle birlikte bu ideallerin toplumsal norm haline gelmesine neden olmaktadır. Güzellik idealleri toplumsal kabul noktasında bir kriter haline dönüştüğünden kadın üzerinde baskı oluşturmaktadır. Kadınlar zaman zaman güzellik söylemlerinden rahatsızlık duyduklarını ve bu söylemlerin üstlerinde oluşturduğu baskının farkında olduklarını ifade etseler de bir şekilde içinde yaşadıkları toplumun etkisiyle güzelliği bir gereklilik olarak kabul etmektedirler. Güzellik söylemlerinin etkisiyle çocukluk döneminden itibaren başlayan olumsuz beden algısı ilerleyen dönemlerde özgüven eksikliği, depresyon, sosyal fobi, yeme bozuklukları, çarpık beden algısı gibi birçok psikolojik problemi ortaya çıkarmaktadır

Çalışmanın temelini oluşturan kadın ve güzellik ilişkisi değerlendirildiğinde hangi toplumsal düzen içinde olursa olsun birçok sebeple baskıya maruz kalan kadın güzellik söylemleriyle de bir şekilde baskıya, yönlendirmeye, kontrol edilmeye ve şekillendirilmeye maruz kalmaktadır. Farklı zamanlarda ve şartlarda kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal birçok etkenin etkisiyle çeşitli güzellik standartları belirlenerek bu standartlar kadın üzerinden topluma kabul ettirilmiştir. Geçmişten günümüze kadar belirlenmiş tüm güzellik ölçütleri ve güzellik uygulamalarının daha çok kadın üzerinden gerçekleştirildiği aşikâr olmakla birlikte kadın üzerinde yarattığı fiziksel ve ruhsal etkiler göz önüne alındığında güzellik estetik bir zevkten ziyade kadının taşımak zorunda bırakıldığı bir yük halini almıştır.

Günümüzde uzun ve gür saçlar, belirgin elmacık kemikleri, sivri burun ve yüz hatları, badem şeklinde gözler, iri dudaklar, düzgün dizilmiş beyaz dişler, pürüzsüz ten, uzun bacaklar, ince bel, fit vücut ve belirgin hatlar güzellik standartları olarak belirlenmiş ve toplum tarafından kabul edilmiştir. Güzellik standartlarına uyanların kabul gördüğü ve takdir edildiği, uymayanların ise ötekileştirildiği ve bir şekilde cezalandırıldığı bu sistem kadının sosyal ve ekonomik hayata daha fazla karıştığı modern dönemde daha sessiz ancak daha keskin bir şekilde sürdürülmekte ve baskısını her geçen gün daha fazla

hissettirmektedir. Sosyal medyanın da etkisiyle küreselleşen güzellik standartları yaşamın her alanında kendini gösterirken kadınlar için mecburi bir üniformaya dönüşmüştür. Zira her geçen gün aynı makineden çıkmış oyuncak bebekler gibi birbirine benzeyen kadınların sayılarının artması, sürekli sunumu yapılan ve rağbet gören kozmetik ürünler ve cerrahi işlemler, standart ölçülerle başarının tanımlandığı reklamlar kadın bedeninin tüketim nesnesine dönüştürülmesinin ve güzelliğin belirli amaçların taşıyıcısı olduğunun en görünür kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N., Hill, S. ve Turner, B. S. (2006). Dictionary of Sociology. (7th edition). England: Penguin Reference Books.
- Aydin, A. (2020). Merleau-Ponty’Nin Bedenlenme Fenomenolojisi Bilinç ve Beden Bütünlüğü. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 77-90
- Bilgin, R. (2016). Geleneksel Ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 219-244.
- Can S. ve K. A. Koz, (2018). Medya ve Kadın, İletişim Sosyolojisi (ed. Bünyamin Ayhan), 359-382, Literatürk: Konya
- Çakır, H. (2020). Sosyal Medyada Bedensel Dış Görünüm Söyleminin Kadın Bedenini İnşası: Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 261-272.
- Dumanlı, D. (2011). Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı Ve Kadın İmgesinin Kullanımı; Bir İçerik Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2).
- Eco, U. (2012). Güzelliğin Tarihi. Çev., Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul: Doğan Kitap.
- Güzel, E. (2013). Güzellik Dayatması Altında Tüketim Nesnesine Dönüşen Kadın. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4(7).
- Hasekioğlu, S. (2008). *Reklam Ve Ideoloji: Yazılı Basında Yer Alan Reklamlara Göstergebilimsel Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Büyükbaykal, A. C. (2007). Medyada Kadın Olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2007(28), 19-30
- Kızılkaya, H. (2005). *Anasoyluluktan Günümüze Kadın*, İzmir: İlya Yayınları.
- Kula Demir, Nesrin (2006). Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol-Modellerine Yansıması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, (1): 285-304*
- Kurt, A. (2016). Tüketim Toplumunda Kusursuzlaş (tır) ma Ayinlerinin Kurbanı Olarak Beden/Body as the Victim of the Perfection (ing) Rituals in the Consumption Society. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1301-1319.
- Nazlı, A. (2015). Kadın Bedeni Ve Toplumsal İzdüşümleri: Sosyolojik Bir Bakış, F. Z. Fidan & D. Alptekin (Ed.), *Kadın Bedeni Ve İstismarı İçinde* (ss. 33-55), İstanbul, Opsiyon Yayınları.
- Ozansoy, N. (2012). *Tüketim toplumunda güzellik imajının üretimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi SBE.

- Önder, B. K. (2017). *Türk medyasının haber başlıklarında fobik temsiller üzerinden ötekileştirme pratikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimlere Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı.
- Özerkan, Ş. A. (2004). *Bir toplumsallaştırma aracı olarak medyanın kadın imajına yaklaşımı Kadın çalışmalarında disiplinlerarası buluşma*, 2, Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul.
- Öztürk, N. (2012). Bir beden sosyolojisi problemi olarak namus kavramı ve kadın bedeni Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Pakdemirli M. Nur. (2015). Kadın sömürsünün temelleri: gelenek, din ve eğitim bağlamında bir değerlendirme, *içinde Kadın Bedeni ve İstismarı*, Editörler: Fatma Zehra Fidan & Duygu Alptekin, 1. Baskı, İstanbul: Kolektif Opsiyon Yayınları.
- Saktanber, A. (2010). *1980'ler Türkiyesinde kadın bakış açısından kadınlar*, Der. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Suiçmez, M. (2018). Medyada kadın bedeninin ötekileştirilmesi: Victoria's Secret modeli. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 3(2), 67-84.
- Sunay, C. (2019). *Kapitalizm Ve değişen tüketim tarzları: Ideal beden miti* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey).
- Kaylı, D. (2015). Medyanın toplumsal cinsiyetle ilişkisi: tempo dergisinde beden temsilleri, içinde: kadın bedeni ve istismarı, (Ed. F. Z. Fidan ve D. Alptekin). *İstanbul: Opsiyon Yayınları İstanbul: Opsiyon Yayınları*.
- Şişman, N. (2013) *Emanetten mülke-kadın-beden-siyaset*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Taşkaya, Merih (2009). Kitle iletişim araçlarında kadın bedeninin nesneleştirilmesi: Ürün ve marka fetişizminde cinsellik kullanımı, *Toplumbilim Dergisi: Beden Sosyolojisi Özel Sayısı, Cilt: 24, (1): 121-132*
- Terzioğlu, H. (2018). Emanetten mülke-kadın-beden-siyaset. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 789-792.
- TDK. Güzel. 9 Aralık 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Timurturkan, M. G. (2008). Felsefi bedenden sosyolojik bedene. *ETHOS*, 1, 4.
- Söyler, D. (2014). *Kadınlarda beden algısının spor yapmaya etkisi (Elazığ İli Örneği)* (Master's thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

BÖLÜM 45

“DİŞİL EMNİYET SÜBAB”I OLMANIN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ: MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ- BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ KARŞILAŞTIRMASI

Yonca ALTINDAL¹

GİRİŞ

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet olgularının sosyal bilim paradigması etrafında tartışılması 68 yeni toplumsal hareketlerin etkili olmaya başlamasıyla birlikte görünürlük kazanmıştır. Teorik zeminde başlayan sorgulamalar zamanla metodolojik alanda da kendisini göstererek gündelik yaşam içerisindeki toplumsal, kültürel ve politik düzlemlerde çalışmalar yapılmasını gerekli kılmıştır. Cinsiyetin biyolojik bağının toplumsala taşınması bu çalışmaların yelpazesinin genişliğine yol açmıştır. Sosyoloji disiplini de toplumsal cinsiyet olgusunun içerimlerini holistik pencereden bakan araştırmalar yapmaya yönelmiştir. Araştırmaların toplumsal izleklerle olan ilintisi bu noktada önem taşımaktadır.

¹ Doç. Dr.; Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji ABD.
E-mail: yoncaaltindal@balikesir.edu.tr, yoncaaltindal@yahoo.com.tr, yoncaaltindal35@gmail.com. ORCID
Numarası: 0000-0002-1240-127X

² **Teşekkür:** Bu çalışma Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Birimi Koordinatörlüğü (BAP) tarafından kabul edilen BAP 2017/131 No'lu bilimsel projenin bir ürünü olarak üretilmiştir. Araştırmanın gerçekleşmesinde verilen destek için Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Birimi Koordinatörlüğüne (BAP) çok teşekkür ederim. Bu çalışmanın gerçekleşmesi için hazırlanan araştırma deseni etrafında nitel yöntemin bir tekniği olarak derinlemesine mülakat tekniği uygun görülmüştür. 50 kadın ile bu görüşmeler gerçekleşmiştir. Görüşmelerin 6 tanesini gerçekleştiren araştırmada araştırmacı göreviyle yer alan Araştırma Görevlisi Ayşegül MESTER YILMAZ'a katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca son olarak araştırmannın gerçekleşmesi için tesadüfi kartopu yöntemiyle seçilen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ve Balıkesir Üniversitesinde görev yapan gönüllü bir şekilde araştırmannın gerçekleşmesini sağlayan kadın idari personellere katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Toplumsal cinsiyetin eşitlik ile olan dostluğu ya düşmanlığı iki farklı perspektif ekseninde ele alınmaktadır. Kadın ve erkeğin yaşamlarına ilişkin “ideal erkeklik” ve “ideal kadınlık” rollerinin sunulmasına eşitliğin nasıl’lığının eleştirisi bulunmaktadır. Bu rol dağılımının, egemen olmak ile bağımlı olmak arasında seçenek bırakmadığı ile bunun aksine fitrat gereği kadın ile erkeğin farklı olduğunun savunusuyla “erkek işi”-“kadın işi” ayrımını yeniden üreten cinsiyetçi ve gelenekçi yapıyı benimseyen görüşler söz konusudur. Birbirinden bütünüyle ayrı bu iki görüşün temeli toplumsal cinsiyetin biyolojik olarak tanımlanan cinsiyetten ayrık yölerini norm, değerler ve davranış örüntüleri temelindeki erkek egemen yapının kapsam alanından kaynaklanmaktadır. Eğitim, çalışma hayatı, siyaset gibi kamusal alan ile ev içinin rol dağılımının gündelik yaşamın izdüşümlerini sorgulayabilmek adına özel alanın toplumsal dinamiklerini irdelemek gerekmektedir. Kadınlar ile erkeklere atfedilen roller, değerler ve sorumlulukların eşitlik temelinde ele alınması toplumsal cinsiyet olgusunun cinsiyetten farklı olduğunu açıkça göstermektedir. Öyle ki olgunun yaşayan yapısı ve içerimleri nedeniyle tek bir bakış açısı etrafında değerlendirmelerin yapılmasının sığ olma tehlikesini karşımıza çıkaracaktır. Holistik perspektifle yapılacak irdeleme toplumsal cinsiyetin kapsamlı olarak ele alınmasının zaruriyetini de gün yüzüne çıkarmaktadır.

Ülkelerin kalkınmışlık göstergeleri bakımından da özellikle eğitim alanında yapılan politikalardaki toplumsal cinsiyet eşitliğinin düzlemi yadsınmamalıdır. Karma eğitimin yaygınlaşması, kız çocuklarının okullaşma oranlarının artırılması, “erkek işi”- “kadın işi” ayrımının ortadan kaldırılması, istihdam alanlarının bu yönde olumlaştırılması, kadınlar adına pozitif ayrımcılığın gerçekleştirilmesi, toplumsal yapıdaki nicelik ve nitelik açısından eşitsizliklerinin kapanması anlamına gelmektedir.

Bu çalışma ile Yükseköğretim Kurumunun 28.05.2015 tarihli kararıyla “Üniversitelerin Yöneticilerine İdari ve Akademik Personeline Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Farkındalığının Kazandırılmasının Zorunlu Hale Gelmesi” ilkesinden yola çıkılarak, kadın idari personelin; öğrenci, akademisyen yöneticiler arasındaki sosyal ilişkilerdeki kilit rolü sebebiyle, toplumsal cinsiyet farkındalığı edinmesi ve bunun kalıcılığının sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca bu araştırmanın bir diğer amacı da, Yükseköğretim Kurumu ile Aile ve Sosyal

Politikalar Bakanlığının (Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile) hazırladığı ilgili protokol göz önüne alınarak, Sürdürülebilir Kalkınma İlkeleri açısından önemli bir gereklilik olan toplumsal cinsiyet farkındalığını oluşturmak ve geliştirmek olmuştur.

Bu çalışmanın temel konusunu, üniversitelerde kadrolu olarak istihdam edilen kadın idari görevlilerin toplumsal cinsiyet farkındalığının mevcut düzeyi oluşturmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir ögesi olan toplumsal cinsiyet farkındalığını ortaya koyabilmek açısından;

A. Toplumsal Cinsiyet Olgusu, Toplumsal Roller, Dünyada ve Türkiye’de Kadın Olmak

B. Eğitim, Kız Çocuklarının Eğitimi ve Kadınların Yasal Hakları

C. Dünyada ve Türkiye’de Kadın ve Aile Politikalarının Farklı Dinamikleri

D. Şiddet Türleri, Aile İçi Şiddet ve Kadına Yönelik Şiddet, Çocuk İstismarı ve Yasal

Mevzuatlar

E. İşgücü Piyasalarında Kadınların İstihdam Koşulları ve Kadın Emegi

F. Kitle İletişim Araçlarında Toplumsal Cinsiyet

Konularının kapsamlı bir şekilde sosyolojik perspektif etrafında yorumlanması temel alınmıştır. Bunun için araştırma, derinlemesine mülakatlar aracılığıyla amacına uygun olarak tasarlanmıştır. Bu noktadan bakıldığında, araştırmanın konusu olan idari personelin kadın olarak seçilmesi ve kamusal hayatta kadrolu güvenceli istihdam olanağına sahip olması bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışma ile kadın idari personelin gündelik ve iş hayatlarındaki toplumsal cinsiyet farkındalıklarının belirlenmesi ve bu yöndeki çalışmalara katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Karda Siyah Zırh Kuşanmak: Kadın Emeginin Çırpınışından Güçlenmesine

Cinsiyet, biyolojik olarak kadın ve erkek olmaya gönderme yaparken, toplumsal cinsiyet olgusu ise, farklı cinsiyetler arasındaki hiyerarşik güç ilişkilerini ve tahakküm biçimlerini içermektedir. Toplumsal işbölümü uyarınca oluşturulan, ideal “kadınlık” ve “ideal erkeklik” kurgusu tarafından toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik bağlamlarda ele alınarak, kadına ve erkeğe temeli

eşitsizliğe dayalı roller atfedilmektedir (Oakley, 1972). Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ataerkil toplumsal ilişkilere, yapı ve mekanizmalara karşı farkındalığın artırılması hedeflenmektedir.

Cinsiyete ilişkin bakış açısı; aile içi rollerinin eşitsiz dağılımının yanı sıra toplumsal alana katılım ilişkilerinin yönünü de belirlemektedir. Hiyerarşik güç ilişkilerinin gündelik yaşama yansımaları cinsiyetçiliğin boyutunu görünür kılmaktadır. Özellikle eğitim kurumlarını ve çalışma yaşamını da etkileyerek toplumsal alana yayılmaktadır (Hartmann, 1992; 1994; Gök, 1995). Ataerkil yapı ve cinsiyet rejimi kadınlar için belirli meslek gruplarını teşvik etmekte buna karşın erkek cinsiyeti için ise böyle bir kısıtlama söz konusu olmamaktadır. Kaldı ki eril yapı güç ve zekâ temelli oluşumlar kadınlar için öncelikli olarak “uygun görülmediği” için kamusal alanın dinamikleri erkek odaklı olarak yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda kadınların erkek ayak izleriyle yüklü alanlarda aktif özne anlamında var olabilmeleri için pek çok engeli aşmaları gerekmektedir. Özellikle eğitim hayatı boyunca ataerkil yapı ve cinsiyetçi ideoloji nedeniyle kadınlara sunulan alanların sınırlılığı egemen olmakta, güçlenme ve özgürleşme pratikleri gerçek anlamda görünür kılınmamaktadır.

İstihdamın kadın yüzü de iki temel üzerine şekillenmiştir. İlki, erkek egemen yapının taşıdığı cinsiyetçi ideoloji ve bu ideoloji ile biçimlenen cinsiyet rejiminin derin etkisinin varlığıdır. Diğer olgu ise özellikle girmiş olduğu kriz dönemlerinden çıkarken emek sömürsüne uğrattığı kapitalist emek piyasasıdır. Kapitalizm kadın emeğinin görünmeyen ve önemsenmeyen yönünü kullanarak ucuz emek haline getirmektedir. İstihdam artışlarının alt metninde yatan aslında bu sömürü ilişkileri gelmektedir. Bu bakımdan özellikle Sanayi Devrimi'nin başlangıcından itibaren kadınlar, işgücüne yüksek oranda katılmaya başlamaları her daim aktör konumuna yükseldikleri anlamına gelmemektedir.

Geçicilik ve entegre edilmek ile karar verici aktif özne olmaları ön planda tutulmamakta kadın emeği hem ilk piyasaya çekilen hem de ilk gözden çıkarılan konumsuzluklarda işgücünde yer almaktadırlar. Kadın emeğinin erkek alanındaki potansiyeli istenmemekte ve güçlenmesi eril tedirgin duygular ve stratejiler nedeniyle arzu edilmemektedir. Dolayısıyla tanınan izinlerin dışına çıkmayan, söz dinleyen usulaştırılmış küçük kız çocuğu imiş gibi kadın profili

çizilerek emeğin cinsiyetçi içerimleri rengini açıkça belli etmektedir. Bu renk siyahın asaleti temsil eden sembolünden ziyade kadınları dışlayan ayrımcı politika ve uygulamalarla dolu kapkaranlık resimleridir. Aydınlığa ulaşmak için ışığın görünmesi ise ancak kadın emeğinin gösterdiği başarılarla ve güçlenme öyküleriyle mümkün olabilmektedir.

Hartmann'ın da belirttiği gibi, erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetimleri, kadınların temel öneme sahip üretken kaynaklara (örneğin, kapitalist toplumda geçimi sağlayacak kadar ücret getiren işler) ulaşmalarını önemli ölçüde önlemektedir (1992:142-145). Ancak bilinmelidir ki Walby'nin de ifade ettiği gibi, işgücüne katılmanın, kadınları özgürleştirebildiği tarihsel dönemler, kadınların yurttaşlık hakları için mücadele ettikleri ve politik haklarını kazandıkları dönemler olmuş ve çalışma onlar için ancak bu tür dönemlerde külfet olmaktan çıkmıştır (1996:27-28). Kadın emeği, ücretli emek içinde farklı bir kategori olarak ele alınmakta ve iş bölümü dinamikleriyle açıklanmaktadır. Bu kategorinin oluşumu, sosyal formasyon içinde kadınların toplumsal yerinin en önemli belirleyicilerinden biri olan cinsiyetçi iş bölümünden kaynaklanmaktadır.

Emeğin feminizasyonuna bakıldığında kadınsız istihdam kırılğan bir grup olarak doğrudan etkilenmiştir. Ücretlerdeki cinsiyet eşitsizliği, çalışma koşullarının kadınların aleyhine işleyen yapısı söz konusudur. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin emeğe yansıyan görünümü bu noktada sadece ekonomik değil toplumsal, kültürel, siyasal ve hukuksal anlamda kadınların ikincilliğini ve pasifize edilen durumunu yeniden üretmektedir. Ataerki yapı ve bu yapıyla şekillenmiş eşitlikten uzak zihinsel repertuar kadını değişimin ve dönüşümün öncü rolünü üstlenen aktör olmaktan çok dublör ya da figüran olmaya itmektedir. Bu göstergeler kadın-erkek eşitliğinden uzak olarak kurgulanmış ataerkilliğin uygulamada da yankı bulduğunun zayıf notlarla dolu karnesinin toplumsal izlekleridir.

İşlerin niteliğine göre cinsiyetçi açıdan pek çok sınıflandırmaların da yapıldığı 1920'li yıllar boyunca yapılan işlerin kategorizasyonu belirlenirken cinsiyetçi değerler etkili olmuştur. Bu nedenle bakım emeği, narinlik ve ayrıntılı olmayı gerektiren işler kadınlara; güç, kas ve zekâ gerektiren işler erkeklere atfedilmiştir. Böylelikle işler bugün de literatürde sıkça karşılaşılan “kadınsı iş”

ve “erkeksi iş” ayrımcılığı etrafında konumsuzlaştırılmıştır (Humphries, 2001:3). Bu konumsuzlaştırılma kimi zaman farklı formlarda kendisini değişime uğratmış gibi görünse de gelenekçi ataerkil zihniyet etrafınca kurgulanan alan ve sınırların dışına çıkılamamıştır. Öyle ki özellikle 1914-1918 yılları arasında kamusal alanda istihdama dâhil edilen kadınların artan sayıları ilk başta olumlu bir değişim gibi kabul edilse de savaşın bitmesi sonrasında kadınlar, evlerine dönmüş ve emek piyasasından alıkonulmuşlardır (Makal, 2001; Kocacık ve Gökkaya, 2005; Çotuk, 2014). Nitekim kadın emeğinin filizlenen sesi kısılmaya başlamıştır. Böylelikle kadın işgücünün gerek ekonomik gerekse toplumsal alanlarda güç kaybetmesine yol açmıştır. Güçlenmenin özgürleşmekle olan derin bağlantısı bu noktada kesintiye uğramış, kadınlar bağımsız etken, karar verici olmaktan uzak geleneksel eril kalıpların içerisinde sıkıştırılmışlardır.

“Dişil beceri”ye dayalı özel alanın kamusal alandaki görünümü olan meslekler ise ki bunlar çoğunlukla bakım emeği yönelimli şekilde tasarlanmıştır. Öğretmenlik ve hemşirelik gibi “pembe yakalı meslekleri kadınlara ait olarak kurgulayan patriarka, bu alanlara dâhil olan erkekleri ya ekarte etmekte ya da yeteri kadar güç ve zekâ gerektirmediği yöndeki cinsiyetçi anlayışı nedeniyle kabul etmemektedir. Özellikle kutsanan bu meslekler bir çeşit anneliğin yüceltilmesi anlamına da gelmektedir. Aile odaklı politikaların geçerli olduğu ve neo-liberal politikalarla güç kazandığı ülkelerin yapısına bakıldığında kadınların naif ve kırılğan varlıklar olduğu, ailenin vazgeçilmez üyesi olarak çocuğun bakımından sorumlu tutulması yönündeki toplumsal iş bölümü uyarınca sorumluluklar yüklenilmektedir. Bu sorumluluk atfedilişte karar verici olan daima erkek buna karşın verilen kararlara uyan ise kadın olmaktadır. Böylelikle ortada etken olan ile bağımlı olarak pasifize edilen iki farklı cinsiyetin varlığı söz konusudur. Eşitlikten uzak bu yapılanma özel alanın işleyişinin altında yatan anlayış ile kamusal alanın eğitim ve çalışma hayatının hemen her kesiminde ve aşamasında karşımıza tüm çıplaklığı ile çıkmaktadır. Kamusal alandaki işleyişin erkek egemen yapısına rağmen kadınların dâhil edilmesiyle yönü ve niteliği itibariyle de değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Kadın idari personel de bu açıdan bu değişim ve dönüşümde önemli bir aktör konumundadır.

Buğulanmış Aynanın Öznesiz Öznesi: Türkiye’de İstihdamda Kadın Olmak

Kadınların tarım dışı kesimlerde ve ücretli olarak çalışmaları Cumhuriyet döneminde hızlanarak artmış, 1930 sonrasındaki dönemde izlenen devletçi iktisat politikaları ve kadının toplumsal statüsüne ilişkin değişimler, kadın istihdamının artışında önemli rol oynamıştır. Türkiye’nin ilk iş istatistiklerine göre; 1937 yılında İş Kanunu’na tabi işyerlerinde çalışan kadın işçi oranı %18,89 sayısı 50.131 iken; 1943 yılında bu oran %20,70’e, sayı ise 56.937’ye yükselmiştir. Kadın istihdamında artış yaşanmasına rağmen cinsiyete dayalı ücret farklılıkları Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür (BIGM, 1948). 1923-1950 döneminde kadınların çalışma oranı tarım sektöründe yüksek olmasına karşın, ailenin elde ettiği gelir üzerindeki tasarruf yetkisi erkeğe ait olmaktadır. Genel olarak bu dönemde erkekler hem evde hem de çalışma yaşamında baskın durumdadır. Kadınlar erkeğe bağımlı sosyal güvenceden ve mülkiyet hakkından yoksun olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Eyüboğlu vd., 2000:8-9). 1950 öncesi dönemde kentlerde erkek emeğinin kıt olması, kadın emeğinden yararlanmayı gerektirmiştir. Kemalist ideoloji, 1950 öncesi dönemde kadınların erkekler gibi eğitilmesi ve tarım dışı üretime de katılmasını teşvik etmiştir (Balcı İzgi ve Akdeniz, 2011:10). Özellikle II. Dünya Savaşı, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çalışma yaşamındaki kadın sayısının artmasına neden olmuş, Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte gerçekleştirilen hukuksal düzenlemeler, kadının gerek toplum içinde gerekse çalışma yaşamında hak ettiği yeri alması konusunda ciddi atılımların gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Altındal, 2016:89-90). 1950’li yıllara gelindiğinde kentleşmenin de etkisiyle birlikte kadınlar, çalışma yaşamında daha aktif olarak rol almaya başlamıştır. 1950’li ve 1960’lı yıllarda ise kadınlar tarafından kentlerdeki hizmet işleri, sanayi işlerine göre daha öncelikli olmuş, zorunlu kalınmadıkça sanayi işleri tercih edilmemiştir. Bu dönemde hızla gelişen hizmet sektöründe kadınların iş olanakları genişlemiştir (Ecevit, 1995:117-128).

Türkiye’de kadınlar, gerçek anlamda 1950’lerden sonra kırdan kente yönelik göçün beraberinde getirdiği kentleşme sürecinde işgücü piyasası içinde yer almaya başlamışlardır. Zaman içinde kadınların işgücü piyasasındaki konumları ve çalışma biçimleri de değişime uğramıştır (Berber ve Eser, 2008:2). Bu göç

süreciyle birlikte Türkiye'nin demografik yapısında da pek çok değişim yaşanmıştır. Demografik yapıdaki bu değişim kadın istihdamının yönünü ve şeklini de etkilemiş, daha önce tarımda ücretli ya da ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınların, kente göçmeleri ile beraber tarım istihdamından çekilmelerine neden olmuştur. Sahip oldukları yetersiz eğitim ve becerilerle yeni dahil oldukları kent yaşamında istihdam olanağı bulamayan kadınlar, ya iş piyasasının onlara sunduğu ikincil iş piyasasındaki düşük ücretli, çoğunlukla güvencesiz ve enformel işlerde istihdam edilmişler, ya da çocuk bakım hizmetlerinin maliyetinin çok yüksek olması ve elde ettikleri gelirin düşük olması nedeniyle ev kadını olmak zorunda kalmışlardır (Toksöz, 2011; Dedeoğlu, 2012; İlkaracan, 2012).

1980'lerle birlikte ise kadınların görünürlüğü yine beklenen düzeye erişememiştir. 1980'li yıllarda kadın istihdamı %31,6 iken, 1988 yılında %31,8 olmuştur. İstihdamda yer alan kadınların yaklaşık %76,8'i tarımda istihdam edilmiş ve %70,2'si hiçbir ücret almadan aile işinde ücretsiz ev işçisi olarak çalışmıştır. Neo-liberal ekonomik politikalar esnek, güvencesiz ve kayıt dışı işleri yaygınlaştırmış ve bu durum özellikle kadınların düzensiz ve yetersiz gelir getiren, geçici ve kayıt dışı işler aracılığıyla ekonomik güçlenmelerini engelleyen ve sermaye ile patriarka arasındaki uzlaşmayı sürdürme bakımından 'işlevsel' bir özellik taşımıştır (Sallan Gül, 2005; Toksöz, 2011:225).

Kadınlar, kamusal alanda memur statüsünde de çalışmaya başlamıştır. Güvenceli iş kolu olarak kabul edilen devlet dairelerinde memur olma, mesai saatlerinin belirgin, hafta sonları tatillerinin iki gün olması, çalışma saatlerinin gün içinde olması, yıllık izin haklarının 10 yıla kadar 20 gün, 10 yıldan sonra 30 gün olması söz konusudur. Ayrıca kademe ve kıdem ilerleyişi gibi olumlu etkenler, kadınların da memur olarak çalışma konusunda tercih oranlarını arttırmıştır. Geleneksel muhafazakâr aile yapılarının "izin verdiği" bu konumda, kadınlar, yarım gün ya da belirli ders saatleri ve uzun sömestr tatili olan öğretmenlik gibi avantajlı çalışma alanı da bulunmaktadır.

Bu devlet kurumlarından özellikle de oldukça saygın bir kurum olarak kabul edilen üniversitelerde çalışma hakkına erişmiş kadın idari personelin sayısı yıllar itibarıyla artış göstermektedir. Çalışmaya konu olan Balıkesir Üniversitesi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde görev yapan kadın idari personelin;

kadın ve erkek olmaya ilişkin tespitleri, kadın idari personelin iş ve aile yaşamına ilişkin yaşamış oldukları zorluklar, eğitim ve çalışma hayatında karşılaştığı olumsuz durumlara dair ifadeleri ele alınmıştır. Ayrıca dünya geneli ve Türkiye özelindeki görünümüne ilişkin farkındalık, kadına yönelik şiddet olgusunun yansımalarına dair sorularla farkındalık düzeyleri öğrenilmeye çalışılmıştır. 1992 yılında kurulan araştırma konusu iki farklı üniversitenin karşılaştırmasını ele alan bu çalışmanın, literatürde bu meslek grubu ile ilgili olarak bu iki üniversite bünyesinde daha önce karşılaştırma temelli herhangi bir çalışma ile değerlendirme yapılmadığı göz önüne alındığında literatüre önemli derece katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Araştırmanın Metodolojisi

Kamusal alanda önemli bir istihdam alanı olan üniversitelerde çalışan kadın idari personelin toplumsal cinsiyet farkındalığını irdelemeyi planlayan bu çalışmada tesadüfi örneklem tekniği ile derinlemesine mülakat tekniği uygulanmıştır. Böylece bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için araştırmaya katılan kadınların bizzat kendi yaşam deneyimleri, elde edilen bulgular çerçevesinde nitel bir araştırmayla belirlenmiştir. Araştırma sahasına inmeden önce belirlenen kategoriler etrafında araştırma soruları hazırlanmıştır. Sosyoloji, kadın araştırmaları ve toplumsal cinsiyet disiplinleri açısından literatüre katkıda bulunması umulan bu çalışmada Balıkesir Üniversitesi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi örneklem olarak seçilmiştir. Bu araştırmanın Balıkesir ve Muğla kentleri olarak seçilmelerinin temel sebebi ise, bu iki kentin Güney Marmara ve Güney Ege Bölgelerinde var olan üniversitelerdeki kadın idari personelin önemli bir istihdam kapasitesine sahip olmalarıdır. Aynı zamanda bu iki üniversitenin 1992 yılında kurulmuş olması ve kadın idari personelin bu yıllarla birlikte üniversitelerde istihdam edilmelerinde artış göstermeye başlamasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın evreni; Balıkesir ve Muğla kentlerindeki çalışan kadın idari personel, örnekleme ise Balıkesir Üniversitesi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde idari personel olarak istihdam edilen kadınlardan oluşmaktadır. Bu çalışma ile kadın idari personelin kendilerini araştırmacıya daha rahat olarak aktarması amaçlandığı için ilişki zemininin güvene dayalı bir şekilde

sağlanması hedeflenmiştir. Nitel görüşme tekniği ile kadın idari personelin çalışma koşulları, aile döngüleri, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet ilişkileri, eğitim politikalarına ilişkin algıları gibi toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretip üretmedikleri ve konularındaki ilgi noktaları onların ifadeleriyle tespit edilmiştir. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesindeki farklı birimlerde görev yapan 25 kadın idari personel ve araştırmaya eşit katılımın sağlanması bakımından Balıkesir Üniversitesi'nden de 25 kadın idari personel alınarak toplam 50 personelle derinlemesine mülakat yapılmıştır.

Araştırmanın saha kısmı çalışanların iş tempolarının çok yoğun olması, öğrenciler ve akademik personel ile ilgili dengeleyici bir kurum olan önemli kent sosyologlarından Mübeccel Belik Kıray'ın da tanımlaması ile "tampon mekanizma" olarak değerlendirilecek olan bir konumunda çalışmaları nedeniyle görüşmeler 2018-2019 yılları arasında katılımcıların uygun oldukları zaman aralıklarında ve ortalama 1.5-3.5 saat gibi farklı sürelerde gerçekleşmiştir. Katılımcılara demografik soruların yanı sıra kadın ve erkek olmak ile ilgili sorular, çalışma hayatına katılım ve çalışmanın zorlukları, kadın idari personel olmanın farklılığı ve bu konuya ilişkin farkındalık ile iş ve aile yaşamının dengelenmesi konularına ilişkin bilinçli olup olmadıkları, eğitim hayatındaki görünüm ve uygulamalar yanında kadına yönelik şiddet olgusuna ilişkin sorular yöneltilmiştir. Görüşmeler sohbet havasında gerçekleşmiş, görüşmeyi kabul etmeyen hiçbir katılımcıyla görüşme yapılmamış, görüşme tamamıyla gönüllülük esasıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilere soruları anlamaları için ön bilgi verilmiş, kavramlar ve olgular konusunda aktarım ve açıklamalarda bulunulmuştur. Buna karşın hiçbir şekilde görüşmecilere ifadeleri hususunda zorlama ve herhangi bir ideolojik yönlendirilme yapılmamıştır. Araştırma; görüşmelerde politik tutum ve göstergeler üzerinden değil, bilimsel ilke ve etik kurallar çerçevesince gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bir araştırmadan beklenen ve olması gereken şekilde taraflı davranılmamıştır.

Görüşmelerde derinlemesine mülakat tekniği temel alınmıştır. Görüşmecilere yarı yapılandırılmış görüşme formu etrafında sorular iletilmiştir. Verilerin kaybolmaması için de görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar kayıt cihazı, ya da ses kaydı görüşmesini istemeyenler için elle not alınma şeklinde ve soruları

cevaplandırma sırasındaki ifadelerle hiçbir şekilde müdahale etmeksizin bulgular aktarılmıştır. Yapılan görüşmelerde nitel görüşme tekniği ile kadınların kamusal alandaki eğitim, çalışma hayatı ve kadına yönelik şiddet olguları ile iş ve aile yaşamın dengeleştirilmesi konusundaki farkındalık düzeyleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Görüşme sürecinde araştırmacı ile araştırılan kişi arasındaki hiyerarşik güç ilişkileri ortadan kaldırılarak, deneyimlerine ilişkin ifadeleri herhangi bir müdahale olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda kadın idari personeller farklı dönemlerde ziyaret edilmiştir. Böylelikle görüşmecilerin deneyimleri öğrenilmeye çalışılmış ve bilgi alışverişinin devamı sağlanmıştır. Bu doğrultuda Harding (1983; 1996), Mies (1983; 1995) ve Smith (1987)'in de çalışmalarında özellikle dikkat çektikleri üzere görüşmecilerin yaşam dünyaları anlaşılmaya, sosyo-demografik özellikleri ve kadın olmaya ilişkin bilgileri öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kadın dayanışmasına, dünya genelinde ve Türkiye özelinde kadın olmaya dair kadınlık deneyimleri, gündelik hayat pratikleri göz önüne alınarak katılımcıların aktarımları sosyolojik bakış etrafında analiz edilmeye çalışılmıştır. Nicel yöntem olan anket tekniği kadın bakış açısının yeterince ifade edilemeyeceği noktasından yola çıkılarak, katılımcıların kendilerini daha rahat ve daha iyi ifade edebilecekleri, kendilerini anketin sınırlı cevap kısıtlılığında öte özgürce ifade edebilecekleri teknik olan nitel yöntemin bir tekniği olan derinlemesine mülakat tekniği özellikle tercih edilmiştir.

Nitel çalışmanın kırılğan grupları doğrudan ilgilendiren çalışma alanları adına tercih edilmesi de bu bakımdan önem taşımaktadır. Öncelikli olarak tercih edilmesi gereken kaç kadına ne kadar soru sorulduğu ve oranlara boğulan katı bir pozitivizmin ötesinde kadınların anlam dünyasına inilebildiği kadın deneyimlerinin dile getirilmesidir. Bu bakımdan farklı iki kentte kurumsal yapılar da görev yapan kadın idari personelin çalışma koşulları ve aile yapılarına yönelik yaşadıklarının kentsel yapılanma ve dinamikleriyle ilintisi ile kadın olmanın zorlukları ve bu zorluklara karşı geliştirilen stratejilerin sosyolojik olgular etrafında açıklanması elzemdir. Aynı zamanda araştırılanların yaşam dünyalarına girmek, anlamak üzerine kurulu ifadelerin, deneyimlerin aktarılması ile araştırmanın pür istatistiklerin yer verilmesinin ötesine taşınması hedeflenmiştir. Kadın bakış açısının çalışma boyunca etkin bir şekilde

kullanılması ile farklı düzlemlerde yöneltilen soruların; bulgular, gözlemler ve deneyimler ile gündelik hayatın pratiklerinde cevaplanabilmesi sağlanarak öğrenilmesi amaçlanmıştır. Bunun için de görüşmelerden elde edilen bulgular; araştırmanın yürütücüsü tarafından yorumlanması ve analiz edilme sürecinde nitel çalışmanın kapsamının zenginleşmesi tasarlanmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulgular kısmında katılımcıların, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat sorularına verdikleri cevapların sadece sosyo-demografik bilgilerinin tablolaştırılmış ve tabloların analiz edildiği kısma yer verilmiştir. Araştırmanın nitel kısmının oldukça geniş katılımcıya ulaşması söz konusu olmuştur. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ve Balıkesir Üniversitesi kadın idari personelin farkındalık düzeylerini ölçmeye çalışan bu çalışmada, nitel yöntem tarafından uygulanan derinlemesine mülakat ve katılımlı gözlemler etrafında oluşan çok yüklü bir veri oluşmuştur. 50 kadın idari personel katılımcının sosyo-demografik bilgileri sosyolojik perspektif etrafında değerlendirilmiştir. Kadın idari personelin her iki üniversite açısından değerlendirildiğinde ise anne olmanın kadın olmanın ön plana geçtiği, yaşanan her iki kentin de kadınlar için sorunlu kentler olmaması, katılımcıların eğitim seviyelerinin yüksek olması sebebiyle çalışmalarının ihtiyaçtan öte bir özgürleşme ve güçlenme göstergeleri olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Kadın İdari Personelin Sosyo-Demografik Özellikleri

	Yaş	Eğitim	Doğum Yeri	En Çok Yaşanılan Yer	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
KATILIM CI 1	39	LİSANS	YATAĞAN/MUĞLA	MUĞLA	EVLİ	2
KATILIM CI 2	50	LİSANS	MUĞLA	MUĞLA	BEKÂR	3
KATILIM CI 3	28	LİSANS	ANTAKYA	ANTAKYA	BEKÂR	-
KATILIM CI 4	43	LİSANS	MUĞLA	MUĞLA	EVLİ	2
KATILIM CI 5	33	LİSANS	İSTANBUL	MUĞLA	BEKÂR	-
KATILIM CI 6	41	LİSANSÜSTÜ (YL)	MUĞLA	YATAĞAN/MUĞLA	EVLİ	3
KATILIM CI 7	41	LİSE	MUĞLA	MUĞLA	BEKÂR	-
KATILIM CI 8	33	LİSANSÜSTÜ (YL)	ESKİŞEHİR	MUĞLA	EVLİ	-
KATILIM CI 9	35	LİSANSÜSTÜ (YL)	ANKARA	ANKARA	EVLİ	1
KATILIM CI10	47	LİSANS	DATÇA	MUĞLA	BEKÂR	-
KATILIM CI11	26	ÖNLİSANS	DENİZLİ	DENİZLİ	EVLİ	1
KATILIM CI12	36	LİSANS	FETHİYE	MUĞLA	EVLİ	1
KATILIM CI13	42	LİSANS	FETHİYE	MUĞLA	EVLİ	2
KATILIM CI14	34	LİSANS	ANKARA	ANKARA	BEKÂR	-
KATILIM CI15	47	LİSANS	YATAĞAN/MUĞLA	MUĞLA	EVLİ	2
KATILIM CI16	48	LİSE	İZMİR	MUĞLA	EVLİ	2

KATILIM CI17	31	LİSANS	ESKİŞEHİR	MUĞLA	BEKÂR	-
KATILIM CI18	44	LİSANS	MUĞLA	MUĞLA	EVLİ	2
KATILIM CI19	35	ÖNLİSAN S	İZMİR	MUĞLA	BEKÂR	-
KATILIM CI20	44	LİSANS	MUĞLA	MUĞLA	EVLİ	1
KATILIM CI21	37	LİSANSÜ STÜ (YL)	AYDIN	AYDIN	EVLİ	-
KATILIM CI22	30	LİSANS	ANKARA	ANKARA	BEKÂR	-
KATILIM CI23	36	LİSANSÜ STÜ (YL)	MUĞLA	MUĞLA	BEKÂR	-
KATILIM CI24	34	LİSANS	MUĞLA	MUĞLA	EVLİ	-
KATILIM CI25	41	LİSE	YATAĞAN/MU ĞLA	MUĞLA	BEKÂR	-

Katılımcıların yaş durumu 26-50 arasında değişkenlik göstermektedir. En büyük yaş ağırlığı diğer pek çok sektörde de görüldüğü gibi 30 yaş civarlarında görülmektedir. Bu yaş durumu kadınların kamusal alandaki genel görünümüne benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların eğitim düzeyi çok yüksektir. 25 kadın idari personelin 1 lise ve 2 ön lisans eğitim durumunun dışında tüm katılımcılar lisans mezunlardır. Hatta 5 kadın idari personel yüksek lisans derecesini almış, lisansüstü eğitim seviyesine sahiptirler. Bu görünüm kadın idari personelin Muğla kenti özelinde oldukça önemli bir tablo çizildiğini gözler önüne sermektedir. Öyle ki kadın idari personelin aynen akademik personel gibi üst düzey eğitim seviyesinde olması, öğrenciler ve akademik personel arasında kilit noktada bulunmasında var olan sorunlara çözüm aranması, bürokrasinin düzgün planlı ve programlı ilerleyebilmesi adına olumlu bir görünüm çizmektedir.

Kadın idari personelin doğum yerleri ve yaşadıkları kent olarak Muğla kenti ağırlıkta yer almaktadır. Katılımcılar gerek üniversitelerinden gerekse Muğla kentinde olmaktan dolayı mutlu oldukları gibi, kentin huzurlu çalışma

ortamlarına sahip olmasından dolayı bu kenti tercih etmektedirler. Muğla kentinin kadınlar açısından rahat ve özgür bir kent olduğu her katılımcı tarafından dillendirilmiş, bu nedenle gerek üniversite gibi üst düzey bir kurumda çalışmaları, gerekse kentin verdiği olanaklar, onların Muğla'yı kadın olarak yaşanılabilir kent anlamında kabul etmelerini sağlamaktadır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin ve Muğla kentinin kadın idari personeli kadın olarak dışlamadığı, aksine kadın olarak çok daha fazla güçlü ve özgür olarak çalışmalarına uygun ortam sağladığını ifade etmeleri önemli görülmektedir. Kadın idari personelin bu ifadelerinden, kente ilişkin olarak kadın bakış açısındaki mevcut düzeyin eğitim ve yaşanan kentin toplumsal yapısına ilişkin farkındalık ilişkisiyle doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi kadın idari personelin medeni durumu incelendiğinde kadın katılımcıların 14'ünün evli, 11'inin bekâr olduğu bilgisine erişilmiştir. Yarı yarıya bekâr kadın katılımcının (11) olması, evlilik kurumunun zorunlu olmasına ilişkin geleneksel muhafazakâr yargıdan farklı bir durumu göstermekle birlikte, kadınlar bekâr olmaktan dolayı sıkıntı duymadıklarını ve çalışma hayatında var olmalarının evli olmaktan çok daha önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi kadın idari personelin evli kadınların çocuk sayılarına bakıldığında ise, 2 çocuk en fazla sahip olunan çocuk sayısı olarak görülmekle birlikte, tablo incelendiğinde 1 çocuk sayısının da 2 çocuk sayısına yakın olduğu, 3 çocuk sayısının ise sadece 2 kadın katılımcı tarafından belirtildiği göz önüne alındığında, kadın idari personelin yarıya yakınının bekar, evli olanların ise çok çocuk doğurmak yönünde bir tavır sergilemedikleri, bunun nedeni sorulduğunda ise çalışma hayatlarının onlar için öncelikli olduğu, 1 veya en fazla 2 çocuğun çalışan bir kadın olarak yeterli olduğu, bakımın zor olduğu, önemli olanın çok çocuk dünyaya getirmek değil, bilinçli ve eğitilmiş çocuk yetiştirmek olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 2: Balıkesir Üniversitesi Kadın İdari Personelin Sosyo-Demografik Özellikleri

	Yaş	Eğitim	Doğum Yeri	En Çok Yaşanılan Kent	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
KATILIMC I 1	36	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I 2	32	LİSANS	BEŞİKTAŞ/İSTANBUL	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I 3	42	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	1
KATILIMC I 4	51	LİSANS	ARDAHAN	BALIKE SİR	EVLİ	1
KATILIMC I 5	48	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	BEKAR	1
KATILIMC I 6	49	LİSE	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I 7	31	LİSANS	İZMİR	İZMİR	EVLİ	1
KATILIMC I 8	37	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I 9	54	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I 10	45	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	1
KATILIMC I 11	33	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	1
KATILIMC I 12	53	ÖNLİSANS	AMASYA	İSTANBUL	EŞİNİ KAYBETMİŞ	3
KATILIMC I 13	46	LİSANS	SİVAS	SİVAS	BEKAR	2
KATILIMC I 14	31	LİSANS	KÜTAHYA	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I 15	46	LİSANS	ALMANYA	BALIKE SİR	EVLİ	1
KATILIMC I	37	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE	EVLİ	2

I16				SİR		
KATILIMC I17	32	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	1
KATILIMC I18	50	LİSANS	AMASYA	BALIKE SİR	EVLİ	1
KATILIMC I19	48	LİSANS	ANKARA	ANKAR A	EVLİ	2
KATILIMC I20	30	LİSANSÜSTÜ(YL)	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	-
KATILIMC I21	33	LİSANSÜSTÜ(YL)	ALMANYA	KARAM AN	EVLİ	1
KATILIMC I22	45	LİSANS	EDİRNE	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I23	45	LİSANS	BALIKESİR	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I24	33	LİSANS	EDİRNE	BALIKE SİR	EVLİ	2
KATILIMC I25	42	LİSANS	ERZURUM	BALIKE SİR	EVLİ	1

Katılımcıların yaş durumu 30-54 arasında değişkenlik göstermektedir. En büyük yaş ağırlığı 30 yaş dolayındadır. Bu yaş durumu kadınların kamusal alandaki genel görünümüne bakıldığında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi kadın idari personelin yaş durumuyla benzerlik göstermektedir. Kadın çalışanlar için çalışma düzeyleri lisans eğitimi düzeyinden sonra gerçekleşmesi nedeniyle 30 yaş civarlarında bir tablo ile karşılanması doğal olarak kabul edilebilir.

Katılımcıların eğitim düzeyi çok yüksektir. 25 kadın idari personelin Sadecel'nin lise ve 1'nin ön lisans eğitimi dışında tüm katılımcılar lisans mezunlardır. 2 kadın idari personel yüksek lisans derecesini almış, lisansüstü eğitim seviyesine sahiptirler. Bu görünüm kadın idari personelin Balıkesir kentinde aynen Muğla kentinde olduğu gibi eğitime kadın olarak erkekler gibi katılabildikleri, ayrımcılığa uğramadıkları bilgisinin edinilmesini sağlamıştır. Kadın idari personelin yüksek eğitim seviyesinde olması ve kadınların çalışma hayatında aktif özne olarak rol almalarının memur statüsünde olumlu bir tablo sunmakta olduğunu ifade etmek mümkündür. Güney Marmara Bölgesinde yer alan Balıkesir kenti ile Güney Ege Bölgesinde yer alan Muğla

kentindeki devlet üniversitelerinde yer alan birer *emniyet sübabı* olan, yani dengeleyici kurum pozisyonunda çalışan kadın idari personelin eğitim seviyelerinin yüksek olması kadın farkındalığı konusunda olumlu bir göstereyi ifade eder niteliktedir. Çünkü eğitim ve çalışma hayatına katılma arasında doğrudan bir bağlantı söz konusudur. Kadının kamu bürokrasisinde en alt seviyede çalışsa dahi yükselme imkânlarının bulunması yanında, üniversite gibi üst düzey kurumlarda çalışma imkânının bulunması kadınların statüleri ve yaşam tarzlarının yükselmesi açısından çok önemlidir.

Kadın idari personelin doğum yerleri ve yaşadıkları kent olarak Balıkesir ağırlıkta yer almaktadır. Katılımcılar gerek üniversitelerinden gerekse Balıkesir kentinde olmaktan dolayı mutlu oldukları ve huzurlu çalışma ortamları olmalarından ve ayrıca memleketleri olmalarından dolayı bu kenti tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Balıkesir kentinin büyük çoğunluğunun Marmara bölgesinde yer alması, üniversite ortamında akademik personel yani akademisyenler ile çalışmanın başka kurumlarda farklı pozisyonlarda çalışan kişilerle çalışmaktan çok daha olumlu olduğunu belirtmeleri bunun göstergesidir. İşlerin aşırı yoğun olması bile kadın idari personelin kurum bünyesinde eğitilmiş kişilerin olması, sorunlara çözüm bulunmasında ve işlerin akışındaki süreçte daha etkin olunması ile ilişkilendirilmiştir.

Balıkesir Üniversitesi kadın idari personelin medeni durumu incelendiğinde kadın katılımcıların 2'sinin bekâr, 1'nin eşini kaybetmiş olmasının dışında 22 katılımcının evli olduğu görülmektedir. Tesadüfi kartopu örneklem yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada kadınların medeni durum konusunda Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesindeki görüşmeyi kabul eden 25 kadın idari personelin verileri ile oldukça büyük farklılık bulunmaktadır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde bekâr kadın idari personelin sayısı yarıya yakındır. Kadınların evliliği tercih etmemeleri özgür iradeleriyle gerçekleşmiştir. Ancak Balıkesir Üniversitesi ve kentinin Muğla kenti ile kıyaslandığında daha muhafazakâr yapıya sahip olmasının, bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

Balıkesir Üniversitesi kadın idari personelin evli kadınların çocuk sayılarına bakıldığında ise, 1 ve 2 çocuk sayısı birbirine çok yakın sayıda sonucu ortaya çıkmıştır. 1 kadın katılımcının çocuğu bulunmamakta, sadece 1 kadın

katılımcının 3 çocuğu bulunmaktadır. Bu oranların Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde sosyo-demografik veriler açısından benzerlik göstermekte olduğu sonucuna ulaşılabılır.

Kadınlar gerek iş hayatının yoğunluğu gerek iş ve aile dengesinin kurulmasının güçlüğü, gerekse özgür iradeleriyle çok çocuk dünyaya getirme yönünde tavır izlemedikleri bilgisine ulaşılmıştır. Kadın çalışanların çocuk, yuva, gündüz bakımevi gibi sosyal destek mekanizmalarından yeterince yararlanamamaları, çocukların kadınların sorumluluğunda görölmesi, yoğun çalışma hayatında memur statüsünde olmalarından dolayı hafta sonları dışında çocuklarına çok vakit ayıramamaları gibi sebepler nedeniyle kadın idari personel açısından da kadınların 1 veya en fazla 2 çocuk sahibi olmayı tercih ettiklerini belirtmek olanaklıdır.

Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen “Kadın İdari Personelin Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı: Balıkesir Üniversitesi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Karşılaştırması” proje başlığı ile 2 yıl süre zarfında gerçekleştirilen bu araştırma uygulamalı bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Çalışma temel olarak kadınların istihdama dâhil edilmesi temelinde ve kadınların kamusal alanda yer verildiği çalışma pozisyonlarının içerisinde daha önce dâhil edilmediği bir alanı konu edinmektedir.

Balıkesir Üniversitesi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi bünyesine çalışan her iki üniversiteden de kartopu örneklem tekniği temel alınarak 25’er olmak üzere toplam 50 kadın idari personelin gönüllü olarak çalışmaya dahil olmaları ile birlikte çalışma gerçekleştirilmiştir. Kadınların kendilerini daha iyi, net ve özgürce ve güven temelinde ifade edebilmeleri için araştırmalarda sıkça kullanılan 5’li ya da 7’li likert ölçeğini kullanmak ve uygulamak yerine, kadın bakış açısının gerçekleşebilmesi, araştırmacının yürütücüsü (44 görüşme) ve araştırmacısı (6 görüşme) ile araştırmacının gerçekleşmesini sağlayan kadın katılımcılar arasında herhangi bir hiyerarşik güç ilişkisinin kurulmaması esas alındığından derinlemesine mülakat tekniğinin nitel bir yöntem olarak uygulanması uygun görölmüştür.

Araştırmada kadın idari personelin sosyo-demografik özellikleri bakımından değerlendirildiğinde; eğitim ve yaş durumlarının benzer oldukları ortaya

çıkıştır. Eğitim durumları oldukça yüksek oranda yani lisans düzeyindedir. Yaş durumları ağırlıklı olarak 30'lu yaşlar civarındadır. Doğum yeri ve yaşanılan yerler her iki kent açısından da çalıştıkları kent ile eş durumdadır. Sahip oldukları çocuk sayıları da çoğunlukla 1 ve 2 olup, yine her iki üniversitede çalışan kadın idari personelin verilerinde benzerlik söz konusudur. Ancak sosyo demografik bilgilerde en önemli farklılık medeni durum ve kenti algılayış durumunda görülmektedir.

Kent Farkındalığının Ayrık Yönleri

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde görev yapan kadın idari personelin medeni durumu bekâr ve evliler birbiriyle yakın sayılarda iken Balıkesir Üniversitesinde çalışan kadın idari personelin ise evli olma sayısı çok yüksektir. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde görev yapan kadın idari personelin özgürlük ve eşitlik kavramlarını çok daha fazla dillendirilmelerine rağmen, Balıkesir Üniversitesinde çalışan kadın idari personelin ifadelerinde bu konuya fazla yer verilmemiştir. Ancak kadın ve erkek olmaya ilişkin farkındalık düzeyleri, çalışma zorlukları ve aile ve aile yaşamının uyumu konusunda Balıkesir üniversitesinde görev yapan kadın idari personelin Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde görev yapan kadın idari personel ile kıyaslandığında çok daha bilinçli oldukları görülmektedir.

Örneğin 33 yaşında lisansüstü eğitime sahip Balıkesir Üniversitesinde görev yapan bir kadın idari personelin:

“Toplum içerisinde varlığını kabul ettirmiş kadınların herhangi bir dezavantajı bulunmamaktadır. Ancak kültürel yapı olarak ataerkil bir yapıya sahip olduğumuz için kadınlar çoğunlukla ikinci sınıf vatandaş olarak değerlendirilmektedir”.

Şeklindeki ifadesi kadınların eğitim konusunda olumsuz konumda olmadıklarını, ancak toplumun genel değer yapısı tarafından erkeklere oranlara geride kaldıklarını belirtmesi oldukça önemli bir durumu vurgulamaktadır. Katılımcının eğitimin yüksek ve genç olması nedeniyle kadın bakış açısının eşitlik temelli olarak ele alınışını açıkça ifade etmesi farkındalık sahibi olması bakımından çok değerlidir.

Yine benzer olarak Balıkesir Üniversitesinde farklı bir birimde görev yapan 53 yaşında ve lisans mezunu bir başka kadın idari personelin kadın olmanın dezavantajlı durumuna ilişkin değerlendirmesini yapmasının istendiği soruya:

“Ben kendim hiç böyle dezavantaj oluşturacak bir şeye maruz kalmadım. Ama tabii şu haberlerde son zamanlarda duyduğumuz şeylerde evet, kadın olmanın daha zor olduğu Türkiye’de. Kadın daha zor yaşıyor herhalde. Mesela belli bir saatte kadının gezmesi çok şeyli bakılmaz herhalde. Erkek gezer de kadın o saatte gezdi mi farklı algılanır. Ama tabii daha büyük şehirlerde öyle bir şey yok. Küçük şehirlerde çok iyi bakılmıyor.”

Şeklinde gerek mekânsal eşitsizliği gerekse cinsiyet eşitsizliği olgularını açıkça ifade etmesi, bu konuya ilişkin farkındalık düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Kadın Olmak: İmkânlar Silsilesi mi? İmkânsızlıklar Yumağı mı?

Türkiye’de kadın olmanın dinamikleri ataerkil rol ve örüntülerin egemen olması sebebiyle eril engellerin aşılmasını gerekli hale getirmektedir. Bu engellerin gerek görünümüleri gerekse içerimleri açısından bakıldığında; kadınları dışlayıcı ve ayrımcı pratiklerle yorulmuş olması sebebiyle sosyal politikaların toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı olarak tasarlanması ve uygulamaya konulması önem taşımaktadır. Öyle ki kalkınmanın toplumsal bağlamı olarak ele alınması ile birlikte kadın-erkek eşitliğinin olmazsa olmaz ilkeleri belirlenmiştir. Eğitimdeki fırsat eşitliğinden çalışma yaşamındaki eşit işe eşit ücret konusuna, istihdam alanının etkin özneleri olmaya yönelik kapıların ardına kadar açılabilmesine yönelik pek çok konunun eşitlik ilkeleriyle ve hak temelli olarak planlanarak temel alınması esastır.

Yaklaşık iki sene boyunca belirli aralıklarla sahada geçirilen süreler boyunca gerek gerçekleştirilen katılımlı gözlemler gerekse görüşmeler boyunca elde edilen bulgular ise kadın-erkek eşitliğinin ülkemiz açısından yeterli olmadığına ilişkindir. Çalışmada her iki kentte de görev yapan kadınların bu konuya ilişkin pesimist görüşleri söz konusudur.

28 yaşında lisans mezunu Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde idari personel olarak görev yapan bir görüşmecinin ifadesi bu pesimistliği kanıtlar düzeydedir:

“Türkiye’de kadın olmak namuslu olmak zorunluluğu, anne figürü olma zorunluluğu, sosyal ve kamusal alanda geri planda durmak ve kadın emeğinin sömürülmesi veya görmezden gelinmesi olarak görüyorum”.

Yine benzer doğrultuda aynı üniversitede çalışan 41 yaşındaki yüksek lisans mezunu görüşmeciye göre:

“Türkiye’de kadın iseniz zayıfsınız. Mevkinizin ve makamınızın bir önemi yoktur. Dünyada ise tam tersi bir durum olduğunu düşünüyorum. Erkek egemen bir toplumda yaşamaya çalışıyoruz”

İfadesini kullanmıştır.

Görüşmecinin ülkemizde yaşam süren kadınların niteliğine ve eşitliğine ilişkin değerlendirmesi çok önemlidir. Ancak görüşmecinin dünyayı kastettiğinde sosyal devlet ülkelerini kastetmiş olacağı varsayılmaktadır. Görüşmeciye “Dünya derken hangi ülkeleri ele alıyorsunuz?” diye yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer almayan yeni bir soru yöneltilerek görüşmecinin görüşünün netliğe kavuşturulması amaçlanmıştır. Görüşmecinin gelişmiş ülkeler ve Avrupa ülkelerini güçlü kadınların olduğuna ilişkin değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Görüşmecinin eğitim seviyesinin de yüksek oluşu sebebiyle son ifadesinde de görüldüğü gibi farkındalık sahibi olduğunu belirtmek açıkça mümkündür. Türkiye’de kadın olmanın zorluğunu ataerkil yapıya sahip bir toplum olmasından kaynaklandığının işaret etmesi çok değerlidir.

Balıkesir Üniversitesinde görev yapan 32 yaşındaki lisans mezunu görüşmecinin de dikkat çektiği diğer görüşmeciler ile özellikle son aktarılan görüşmeciyle nerdeyse birebir aynı olduğunu gözler önüne sermektedir. Görüşmeci açısından:

“Türkiye’de kadın olmanın avantajının olduğunu düşünmüyorum. Ama dezavantajı olduğunu var. Kadın çalışamaz, kadın okutulmaz, bazı hakları erkeklerden kısıtlıdır. Dünya kadınları genel olarak bazı ülkeler hariç daha özgür, daha rahattır. Maalesef Türkiye’de özgürlük bile kısıtlıdır”.

Bu ifadeyle kadın olmanın Türkiye’de sıkıntılı olduğuna değinen görüşmeciyi destekler nitelikte lisans mezunu 45 yaşındaki görüşmeci de:

“Genel olarak kadın olmak dünyada zor. Türkiye’de kadın olmanın dezavantajı istediğim gibi rahat davranmamam özgürlüğün kısıtlanması” olarak belirtmiştir.

Görüldüğü üzere 50 kadın görüşmeci ile yapılan saha çalışmasında seçilen dört görüşmecinin ifadelerine dikkat edildiğinde tamamiyle aynı yönden düşündükleri ortaya çıkmıştır. Temel sorunun Türkiye’de özgürlüğün yeterince olmamasına değinilmesi ve bu nedenle erkek egemen toplumda kadınların yaşamasının diğer ülkelerdeki örneklerinden farklı olarak zor olduğu dillendirilmiştir. Bu noktada üzerine dikkatle durulması gereken iki durum söz konusudur. İlki, görüşmecilerin kadın olmanın Türkiye özelindeki zorlu süreçleri içermesine ilişkin oldukça yoğun bir şekilde toplumsal cinsiyet eşitliği yönüne farkındalık düzeylerinin olduğunun altı kırmızı kalemle çizilmesinin zaruriyetidir. Çünkü bu farkındalık düzeyine sahip olmak özellikle Sürdürülebilir Kalkınma olgusunun küresel hedeflerini içeren 17 maddenin içerisinde yer alan 5. ilkeyi oluşturan toplumsal cinsiyet eşitliğine dair sorgulama aşamasına hâkim olduğunun ayrıca yorumlayarak ve değerlendirme yaparak güçlenmeye doğru yol alındığının en önemli göstergeleridir. Üzerine durulması gereken diğer durum ise; iki farklı kentte yaşanılmasına karşın kadın olma noktasında birleşme söz konusu olmaktadır. Daha açık ifadeyle açıklanırsa kadın olmanın zorluğunu Türkiye özelinde irdelenmesi farklı kentsel dinamiklere ve gelişme düzeylerine karşın ortak noktada bulunduğu gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır. Bu doğrultuluda Türkiye’de kadın olmanın imkânlar taşımakla birlikte imkânsızlıklarla dolu eril yaşamaya ilişkin pratiklerin varlığına değinmek mümkün görünmektedir.

Tahterevallinin Dengeyi Tutturma ile Sınavı: İş ve Aile Yaşamında Kadın

Ücretli bir işte çalışan kadın olmanın ataerkil yapı, kurum ve mekanizmalar nedeniyle karşılamış olduğu zorlukların en büyük fotoğraf karelerinin başında özel ve kamusal alan ayırımının mekânsal düzlemdeki olmayan karşılığında yatmaktadır. Değişim değerine dönüşmeyen kullanım değeriyle yükümlü

cinsiyetin muhatabı olarak konumsuzlaştırılan kadınların emek piyasasındaki sönümlenmesi kamusal alanda var olmak için mücadele etmekte yaşamış oldukları çifte yük nedeniyle psikolojik ve toplumsal sorunlarla baş etmek zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Ev içi alanında sorumlulukların erkek ve kadına yönelik olarak eşit rol paylaşımına dayanmadığı cinsiyetçi toplumlarda ve daha özeline bakıldığında ailelerde kadınlar için bitmeyen mesailerin üstesinden gelmek hiç de kolay değildir. Destek mekanizmaların yakın kadın akraba ya da yardımcılarından gelen rahatlatıcı bir yönü olmakla birlikte zihinsel repertuarın yıpranması kadınlarda fazlasıyla görülmektedir. Kaldı ki yardımcıların da yine başka kadınların olması bile özel alanın sorumluluğunun bütünüyle kadınlara ait görülmesi bakım emeğinin değer yitimi ile var olan doğasını görünür kılmaktadır. En “harika eş”lerin yardımcı pozisyonlarda yüceltilmesi ve kutsanması ile içselleştirilen erkek egemen davranış örüntülerinin varlığındaki eşitsizliğin yansımalarıdır. Bu doğrultuda kadınların yeterince güçlenmesinin mümkün olduğunu ifade etmek pek de olanaklı görülmektedir. Erkek egemen toplum yapısı, kadınları erkeklerden farklı ve ikincil bir pozisyonda konumlandırır. Bu konumlandırma, kendisini en çok sorumluluk alınan ev içi alanında göstermektedir.

26 yaşında bir çocuk annesi ön lisans mezunu Muğla Üniversitesinde görev yapan bir kadın idari personel:

“Denge yok. Bazen flu takılıyorum. Mutlaka biri eksik yapıyor”

İfadesinden de anlaşılacağı üzere kadınların toplumsal iş bölümünden kaynaklanan sorumlulukları söz konusudur. Görüşmeci açıkça bu eşitsizliği doğrudan dile getirmiştir. Her şeye yetişmenin mümkün olmaması kadın çalışanlar için iş ve aile yaşamında karşılaşılan dengelemede sorunların varlığının göstergesidir.

36 yaşında iki çocuk annesi lisans mezunu Muğla Üniversitesinde görev yapan bir kadın idari personel de zor olmakla birlikte eş desteğinin olduğuna değinmiştir. Ancak yine de ifadesinden de görüleceği üzere sorumlulukların büyük çoğunluğu anne olmaktan ve hâlâ çocuk/ların temel sorumluluğunun kadında olmasına dayalı geleneksel anlayış söz konusudur.

“Evdeki önceliğim ailem. İşte de işim oluyor. Eşimde ev ve çocuğumuzun sorumluluklarını genel olarak paylaşıyoruz. Her ne

kadar sorumluluğun büyük kısmı bende olsa da iş ve aile yaşamını kolaylaştırıyor”.

İfadesi bile rahatlamakla birlikte genel bir kabulleniş olduğunu göstermektedir.

Yine aynı üniversitede görev yapan 33 yaşında yüksek lisans eğitimine devam eden evli ve çocuk sahibi olmayan bir görüşmecinin ifadesi ise oldukça duruma ilişkin kadınların zorluklarla baş etmek için duygu durumlarını ve geliştirdikleri stratejileri göstermektedir.

“Sürekli sabretmek, yapıcı çözüm önerisi aramak ve uygulamak zorunda kalıyorum.”

Bu ifade ile görüşmeci çalışan kadın olmanın yanı sıra ev içi sorumluluklarda yaşanan sıkıntılarda kendisinin öncü role sahip olduğunu, bunu bir anlamda evdeki erkek üye yapmadığı için zorunda kaldığını ifade etmektedir. Sürekli sabretmek zorunda olduğunu söylemesi ise mutsuzluğunun ve denge kurmak için kendisinin fazlasıyla çaba göstermek zorunda olduğunun bir zaman sonra bu şekilde devam ederse ya tükenmişlik sendromunu yaşaması ya da iş mi ev mi öncelikli olmalı sorularının çözümü için fazlasıyla yıpranacağını söylemek ne yazık ki mümkündür.

Yukarıdaki ifadelerden kısmen farklı olmakla birlikte gelenekçi yapıyı yeniden üreten bir dil ve anlayışla aktarımda ise:

53 yaşında ön lisans mezunu üç çocuk annesi Balıkesir Üniversitesinde görev yapan kadın idari personel için:

“Çalışırken daha o düzeni kuruyorsunuz. Şu kadar zamanda giyineceğim. Yürüyerek işe geliyorum. İşimi yapıyorum. Yol boyunca düşünüyorum, hemen şu yemeği yapacağım. Alacağımı alıyorum hemen. O yemeği uyguluyorum. Zaten hafta sonu temizlik oluyor, hafta içi temizlik çok zor çalışan kadın için. Küçük çocuklarım zaten hepsi büyüdüler. Küçükken hepsi belli bir düzende oturuyor. İzindeyken o dengeyi kaybediyorsunuz. Biraz daha uyuyayım, temizlik işini şu saatte yapsam da olur... Ama çalışınca daha düzenli... Daha oturtturuyorsun, daha planlı oluyorsun, kafanda kuruyorsun, şöyle şöyle olacak. Onu uyguluyorsun.”.

Kadınlar için iş ve aile yaşamı arasında denge kurmanın kanıksandığı, her daim düzenli olmak zorunda olunduğunu, böylelikle işlerin sorunsuz bir şekilde süreceğini belirtmektedir. Her daim programlı olmak zaman açısından kadınlara dair atfettiği toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önemli bir göstergesidir. Yapılacak her işin zamanlanması yapmak, düşünmek, tasarlamak ve uygulamak öncelikle zihinsel anlamda ardından fiziksel olarak da çok büyük bir yorgunluğa yol açmaktadır. Görüşmecinin hatta “... çok zor çalışan kadın için...” ifadesi dahi iş ve aile yaşamındaki bitmeyen rollerin varlığına ilişkin net bir tespittir. Çocuklarının şu an için büyümesi bir anlamda kolaylaştırıcı olarak görülmeyle birlikte küçükken çekilen sorunlar nedeniyle ücretli bir işte çalışan kadın olmak ya kreş, bakımevi, bakıcı ya da yakın aile (anne, kız kardeş, kayınvalide, görümce) üyelerden ki daima kadınlardan oluşan aslında kız kardeşlik ruhu ve kadın dayanışması ile üstesinden gelinebilmektedir. Ancak yine de kadınların ev ve bakım işleri kadınlara atfedildiği erkeklerin en fazla yardımcı oldukları, olduklarında da “süper eş” ve “süper baba” olarak lanse edildiği eril toplum yapısının yerine eşitlikçi ve ortak sorumluluk alanına ilişkin farkındalığın benimsenmesi gerekmektedir.

31 yaşındaki lisans mezunu iki çocuk annesi Balıkesir Üniversitesinde görev yapan kadın idari personel için iş ve aile yaşamı arasındaki dengenin kurulması oldukça zordur.

“Şu anda bayağı bir zorlanıyorum. Çalışmak çok güzel ama şu anda evde olmayı yeğlerim. Şu anda bayağı zorlanıyorum küçük bebeklerim olduğu için. Evde olmayı da çok seviyorum ama kadının kendi parasını kazanması güzel bir şey. O yüzden çalışmak çok güzel ama evde olmayı da seviyorum. Zor oluyor, sabah buraya geliyorsunuz, akşama kadar çocuklardan ayrı kalıyorsunuz, eve gidiyorsunuz, evde tekrardan bir mesai başlıyor. Bizde gece mesaisi de devam ediyor, küçük oldukları için. Çok zor yani. Fedakârlık yapan yine kadın oluyor. Uykusuz kalıyorum. Belki bir erkek bunu yapamaz. Yarın işe gideceğim, sen bak çocuklara diyebilir. Ya da işte işe gidince ben çok yoruldu, dinleneceğim diyebilir. Ama siz yapamıyorsunuz. Yemek yapmanız, çocuklarla ilgilenmeniz gerekiyor. Bilmiyorum. Vücut iflas etmez inşallah bir süre sonra.”

Bu dengenin kurulmasında kadın ve erkeğin farklı sorumluluk alanlarının olduğunu ve bu durumda kadınların daha çok yıprandığını yukarıdaki değerlendirmeyi destekler nitelikte ifadesi ile belirtmiştir. Erkekler için evin çoğunlukla rahatlama alanı olması kadınlar için ise başka bir çeşit görünmeyen emeğin yeniden üretildiği ücretsiz emek işçiliğinin olması bu ifadelerle de ortaya konmuştur.

Görüldüğü üzere kadınlar için atfedilen rol tanımlaması geleneksel iş bölümü uyarınca evin temizlenmesi, çocukların bakımı, yemeklerin yapılması ve diğer ev işlerinin organize edilmesini içermektedir. Erkekler için ise ev tanımlanan bu işlerin ötelendiği, esas sorumluluk alanının ev dışı alanda gerçekleştiği, bu anlamda kamusal alanın işlerlik kazandığı kendisini var edebileceği etkinlik alanına tekabül etmektedir. Bu rol dağılımı görüldüğü üzere eşitsiz bir güç dağılımı içermektedir. Kadınlar üzerinde kurgulanan roller, ataerkil toplumda bir anlamda kadınların güçlerinin perdelenmesine yol açmaktadır. Öyle ki kadınların özel alan olarak tanımlanan ev içi alan içerisinde yaptığı işler bir anlamda görünmez olarak kabul edildiği için değersizdirler.

Ücretli bir işte çalışarak ekonomik anlamda güçlenildiği yönündeki olumlayıcı yorumlamalar her zaman gerçeği görünür kılmamaktadır. Ayrıca iş ve özel yaşamına ilişkin orta yolu bulmak, sorunsuz yaşam sürülmesini sağlamak anlayışını benimsemek eril dayatmalara boyun eğmek anlamına gelecektir. Kadınların bu bitmeyen koşturmalarının ve iş çözme yeteneklerinin sonunun gelmeyişi nedeniyle ya çalışılan işte mutsuzluk ya işi bırakma ya da terfileri kabul etmeme ki büyük ölçüde kadınların eş ve anne olma rollerinden dolayı “uygun görülmemen” anlayışlarının hâkim olması söz konusudur. Vicdan sosyolojisi içerisine kadın olarak kendilerini bulmaları hatta daha doğru bir ifadeyle aktarılabilecek olunursa kendilerini evleri, eşleri ve çocukları için sınırsız bir fedakârlıkla kaybetmeleri çokça rastlanılan durumlardır. İşyerinde hata yapmamak için her işi düzenli ve titiz yapmaya çalışmak, ardından eve gelindiğinde bekleyen sorumlulukları üstlenmek ve bunları koşulsuz yapmak kadınların çalışma ve aile hayatlarında karşılaştıkları en temel sorununun başında gelmektedir. Bryson’un da dikkat çektiği gibi “kadının dünyaya çocuk getirmesi, çocuğun her türlü bakımını üstlenmesi, evinin her türlü işini yapması ise kadın olmanın zorunlu bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Literatürde

“çifte yük (double burden)” olarak tanımlanan bu durum (1992) kadın istihdamını olumsuz etkilemekte, bu nedenle geçmişte olduğu gibi bugün de kadınlar gerek cam tavan engeli gerekse bu ikili işgücü ayrışmasından dolayı emek piyasasında etkin olarak yer alamamaktadırlar.

Tam da bu doğrultuda görüşme bulgularının en çarpıcı kısımlarını iş ve aile yaşamı arasında denge kurulmakta yaşanan zorlukta görülmektedir. Kadınlar çocuklarını sıkıntılar içerisinde büyütmiş olsalar da bunu açıkça söylemek yerine, cümle aralarında dile getirmekle yetindikleri ifadelerinin genel değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. İlk başta zorluk yaşamadıklarının belirtmelerinin ardından görüşmenin sonuna doğru, denge kurulmasında bakıcı, kreş, yuva alanlarının azlığını, pahalılığını, kayınvalide, anne gibi birinci derece kadın ailevi destek üyeleri olmadan çocuk büyütmenin çok da mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda kadın idari personelin kendilerini ataerkil norm ve değerlerin kuşatılmışlığı etrafında ‘iyi anne’ olmamak ile karşı karşıya getiren ikilemde gördüklerini duygusal ve kendilerini bir bakıma suçlayıcı ifadelerle dile getirmişlerdir.

Lâl Bedenlerden Senfonilere Ses Vermek

Türkiye’de kadın haklarının tarihsel var oluşu 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyete geçiş ile birlikte gerçekleşmiştir. Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk kadınına verilen haklar pek çok Avrupa ülkesinde o gün dahi tanınmayan özellik ve içerimlerle yüklenmiştir. Kadın olmanın eşit vatandaş olabileme ile olan doğrudan ilintisi söz konusudur. Demokrasi yönetimin bir gerekliliği de olması bakımından kadınlara kamusal alanda vatandaşlık hakları görünür kılmıştır. Böylelikle birey olarak kabul edilen Türk kadını hem ulus bilincine sahip hem de erkeklerle eşit konumlarda yer alabilmeye doğru evrilen bir toplumsal yapıda var olabilmektedir. Eğitimde okullaşma oranlarının artışı, nitelikli yapılanmaya geçilmesi ile birlikte kız çocuklarının fırsat eşitliğine ulaşması en temel devrimlerden birisidir. Karma eğitimle kız-erkek ayrımının ortada kalkması beraberinde çalışma hayatına hazırlayan çok önemli adımlardır. Güçlenebilme ve özgürleşebilmeye doğru Türk kadın görünürlüğünün gerçekleştirilmeye çalışılması sadece oluşturulan politikalarla değil uygulamalarla da tüm dünyaya kanıtlanmıştır. Dolayısıyla

kadınlar adına özellikle altın tepside sunulan hakların Türkiye örneğinin yüceltilmesi gereklidir. Aksini iddia etmek cumhuriyetin çağdaş, laik ve aydınlanmacı çizgilerle donatılmış ilkelerini görmezden geldiğinin ve sosyolojik okumayı layıkıyla yapılmadığının göstergeleri olacaktır. Seçme ve seçilme haklarının ülkemizde kadınlara sunulmasının günümüze kadar yeterince aktif rol üstlenmede cılız sesi olmakla birlikte çok önemli olduğunu söylemek ve hakkını vermek gerekmektedir. Bu yönde çalışmaya katılan görüşmecilerin de ifadeleri bu güçlenmeyi savunmuş ve aynı zamanda mevcut duruma ilişkin eleştirel bir dille yorum yapmışlardır.

Balıkesir Üniversitesinde görev yapan 50 yaşındaki lisans mezunu kadın idari personelin:

“Tabii ki çok çok güzel bir şey. Hakların uygulanması konusunda kime sorsan eşitlikten yana ama uygulama da halen ataerkillik devam ediyor bence. Daha iyi olabilir. Bunun için kadınlarımızın da kendini yetiştirip, bilinçlendirmesi, birinin eşyası ya da malı olmadığını bir birey olduğunu hissettirmesi gerek.”

İfadesi yukarıdaki hak tanınmasını ve kalkınmanın en önemli ilkelerinden olan toplumsal cinsiyet eşitliğini yıllar önce Atatürk tarafından verilerek insan hakkına erişmek olarak ele alınması söz konusudur. Kalkınma temelde, insanların hayatlarında ekonomik anlamda ilerlemenin ve gelişmenin yanı sıra yaşam standartlarının da iyileştirilmesi anlamına gelmektedir (Toksöz, 2012). 1970’lerle beraber bütünüyle ekonomik boyutunun da dışına taşarak yeni kalkınmacı anlayışların egemen olmaya başlamıştır (Altındal, 2016:41). Sürdürülebilir Kalkınma İlkelerinin toplumsalın farklı alanlarındaki özellikle kırılgan gruplara ilişkin farkındalık oluşturulması ve yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Cinsiyetler arası kutuplaşmanın ve ayrımcılığın yerine eşitliğin oluşturulması bugün dahi yaşanan sorunların oluşmaması için girişimde bulunulduğunu ve kadın olmanın erkekle eşit adımlarla yan yana yürümesi gerektiğine yönelik ilerici düşüncenin ürünü olduğunu ifade etmek açıkça mümkündür.

Bu noktada tam da Atatürk’ün Türk kadınına birey olma hakkını tanımasını övünçle ifade eden 48 yaşında lisans mezunu Balıkesir Üniversitesinde görev yapan kadın idari personelin aktarımı şu şekildedir:

“Atatürk sayesinde bu haklara sahip olmanın gururuyla çalışıyoruz. Şu an ise her şey geriye gidiyor olan haklar da kısıtlanıyor”.

Bu ifadeden hem hakların Türk kadınlarına çalışabilmesinin yollarını açması adına ne kadar önemli olduğu duyarsayarak belirtildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ifadeden aynen diğer ifadede de görüldüğü gibi yaşanan dönemde kadınların ilerlemesinin önünde engeller bulunduğu dikkat çekilmiştir. Özgürlüğün tam anlamıyla Türk kadını açısından gerçekleşmediğine değinilmekte, çalışan kadın olarak hissetmiş olduğu onurun yerini sınırlamaların aldığı vurgulanmıştır.

Bu ifadelerin bir diğer benzeri Muğla Üniversitesinde çalışan 35 yaşında yüksek lisans mezunu kadın idari personel tarafından dile getirilmiştir.

“Pek çok Avrupa ülkesinden önce Türkiye kadınlara yasal hakların tanınmış olması aslında ülkemizde kadınlara değer ve önem verildiğinin göstergesi olmakla birlikte uygulanabilirlik açısından bu hakların tam anlamıyla uygulanmaması ülkemizin Avrupa ülkesinden daha geri kalmasına neden olmuştur.”

İfadesi ile Avrupa ülkelerinden önce tanınan hakların uygulanmasının günümüzde sekteye uğratıldığı ortaya konulmuştur.

36 yaşında lisans mezunu Muğla Üniversitesinde çalışan kadın idari personelin de nerdeyse aynı olan ifadesi de kadın haklarının serüveninde başlangıçta hızlı ve emin adımlarla ilerleyen politikaların şu an için olumsuz yöne gittiğine dairdir.

“Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ulu önderimiz Türk kadını

Yüceltmıştır. Dünyadaki pek çok ülkeden önce bu yasal haklara sahip olmamızı Mustafa Kemal Atatürk’e borçluyuz. Ancak günümüzde bu anlayışın sadece yasalarda kaldığını düşünüyorum. Uygulamada maalesef dünyadaki pek çok ülkeden oldukça gerideyiz”.

İfadesi görüşülen tüm kadın görüşmecilerin yaş, medeni durumu, eğitim durumu, çocuk sahibi, yaşanan kent ve üniversite fark etmeksizin ortak görüşü oluşturmaktadır. Bu konuya ilişkin tüm görüşmecilerin hem fikir oldukları

nokta Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte döneminde Avrupa ülkelerinin çoğunda kadınlara tanınmayan hakların hiçbir karşılık beklenilmeksizin verilmesidir. İnsan hakkı olmasının bir gereği olarak kadın-erkek eşitliğinin savunulması ve yaşama geçirilmesi söz konusu olmuştur. Ancak görüşmecilerin de belirttikleri üzere uygulamada hala kız çocuklarının eğitim olanaklarının erkeklerle eşit oranda olmayışı, kadınların kamusal alanda aktif özneler olarak çalışma hayatına dâhil edilmeyişleri ile istihdam oranlarının düşük olması söz konusudur.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Cinsiyet rolü teorisinin praksisteki en büyük örneklerinden olan azgelişmiş ve bir anlamda periferi olan Türkiye örneğinde de derin olarak hissedilen *eril ipotekler* kadınların önlerine tel çitler örmektedir. Kadınların çalışma hayatında güçlenebilmeleri için ise, ataerkil rol, kabul, süreç ve mekanizmalarının ortadan kaldırılabilmesinin gerçekleşebilmesi için de pek çok dinamiğe gereksinim duyulmaktadır. Ancak emek piyasasının eşitsiz, cinsiyetçi ve muhafazakâr kodlarla iş birliği içerisinde olan yapısına karşı direnebilmelerinin, onların bireysel, ekonomik, toplumsal ve kolektif olarak güçlenmeleri ile gerçekleşebileceği söylenebilir.

Ecevit'in de dikkat çektiği gibi, emek piyasasında kadınların becerileri ve insan sermayeleri erkeklerden daha az değerli görülmesi yanında, erkeklerin ailelerini geçindirmek zorunda oldukları için de ücretlerinin yüksek olmasının gerekli olduğu anlayışından kaynaklanmakta ve bundan dolayı da kadınların erkeklere göre daha az ücretle yetinebilecekleri savunulmaktadır (2011:34). Kadınların kapitalist piyasadaki emek sürecinde ikincil konumda bulunmalarının onların yeniden şekillenen üretici rollerinin, ataerkil ideolojinin varlığı ve sermayenin zorunlu koşullarının bir bileşkesi olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Ecevit, 1998:284).

Literatürde çalışılmamış bir konu olan üniversitelerde kadın idari personelin çalışma pozisyonlarını, çalışma koşullarını, aile ve iş yapmalarını kadın ve erkek olma, toplum tarafından kadınlara atfedilen davranış örüntüleri, kalıpları, norm ve değerler etrafında nasıl içselleştirdikleri, farkındalık düzeylerini analiz edebilmek amacıyla çalışma; sosyolojik bir bakış etrafında gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın uygulamalı bir şekilde gerçekleştirilmesinden sonra ise Yükseköğretim Kurumu tarafından Toplumsal Cinsiyet Tutum Belgesi feshedilmiştir. Kadın Sorunları Araştırma Merkez müdürlerinin çalışmaları ailenin güçlenmesi yönünde değişime uğramıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 5. İlkesi olan “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” ilkesinin yerine “Toplumsal Cinsiyet Adaleti” ilkesi görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın uygulamalı olarak tasarlanması ve gerçekleştirilmesinde elde edilen bulgulardan en çok görünür kılınanlar şu şekilde belirtilebilir. Kadın idari personellerin bir yandan; ücretli bir işte çalışmalarından dolayı kendilerini ücretli bir işte çalışmayan kadınlara göre hem psikolojik, ekonomik ve toplumsal olarak güçlü görmekte; ancak öte yandan yeterince çocuklarıyla ilgilenemedikleri için psikolojik olarak kötü hissetmekte olduklarıdır. Ancak *gendermainstreaming* adı verilen anaakımlaştırma politikaları gereğince kurumlara kreş, gündüz bakım evi ve yuva gibi sosyal destek mekanizmalarının olması halinde kadınların çocuklarını yetiştirirken bu olumsuz psikolojiden kurtarabilmeleri mümkün olacaktır. Yine kadın-erkek eşitliğinin ev ve çalışma hayatındaki temel görünümleri olarak, kadınların da erkekler gibi özgür bireyler olarak kamusal alanda çalışmaları yanında, çocukların ortak sorumluluk alanı olarak görülmesi anlayışı büyük önem taşımaktadır. Kampüs içerisinde ücretsiz ya da çok düşük ücretle sosyal destek merkezlerinin kurulması ve aktif şekilde çalışması gerek kadınların üretkenliği gerekse ekonomik olarak çalışma hayatından uzaklaşmalarını önleyici bir rol üstleneceğini söylemek mümkündür.

Akademik personel ile öğrenciler arasında kilit rol oynayan, bürokrasinin ve yazışmaların gerçekleşmesi için oldukça dikkatli olunmasının gerektiği noktasında bir statüde görev yapan idari personel sosyolojik anlamda *emniyet sübabı* ya da *tampon mekanizma* olarak değerlendirilmelidir. Dengeleyici rolde bulunan bu meslek grubunda kadın sayısının fazla olması ise, titizlik, dikkat ve planlama yeteneğinin ayrıca iletişim becerisinin kadınlara özgü nitelikler olarak sunulan cinsiyetçi izlekler etrafında yoğunlaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca güvenilir iş kolu olması, emeklilik hakkının devlet garantisinde olması, eşler ve babalar tarafından ‘tehlikeli’ olarak kabul edilmemesi, mesai saatlerinin net olması, toplumda kabul edilen bir meslek

grubu olması, cam tavanların pek çok meslek gurubuna göre daha az görülüyor olması idari personel olmayı cazip hale getirmektedir.

Sonuç itibariyle, her iki üniversitede de çalışan kadınların; başka kurumları tercih etmekle ilgili olumsuz ifadelerle bulunmaları, kadın olmanın bilincinde olmaları, yaşadıkları kentlerin Güney Ege ve Güney Marmara Bölgelerinde bulunmaları, yüksek eğitim seviyesine sahip olmaları, eşlerinin anlayışlı olmaları, çalıştıkları kurumun itibarlı olması, çalışma alanlarında akademisyenlerin bulunması gibi nedenlerle iş yoğunlukları fazla olduğunda dahi yine üniversitede çalışmanın kendilerini daha değerli, daha mutlu, daha güçlü ve daha iyi hissettikleri bilgilerine ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Altındal, Y. (2016). Türkiye’de Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliğinin Gelişiminin İncelenmesi: Batı Akdeniz Bölgesi-Güney Ege Bölgesi Karşılaştırması (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Balcı İzgi, B., Akdeniz, Ş., (2011), “Kadın İstihdamı Sorunsalı Nereden Doğuyor? Anadolu International Conference in Economics II June 15-17, 2011, Eskişehir, Paper Presented at Econanadolu 2011, Turkey.
- Berber, M. ve B. Yılmaz Eser (2008) “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”, İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, Nisan 2008, ISSN: 1303-2860, S.1-16.
- BIGM (1948), *Memurlar İstatistikleri*, 31 Ocak 1946 (İstanbul).
- Bryson, V., (1992), *Feminist Political Theory*, London, Mcmillan Press.
- Çotuk, M., (2014), “Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizliklerin Giderilmesinde Kurulan Kalkınma Ajansları ve Kadın İstihdamının Rolü”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dedeoğlu, S., (2012), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ecevit, Y., (1995), *Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri, 1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Şirin Tekeli (Der.) İletişim Yayınları, 3.Baskı, ss.117-128.
- Ecevit, Y., (1998). “Türkiye’de Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi” İçinde Ayşe B. Mirzalıoğlu (Eds.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, ss. 267- 284).
- Ecevit, Y., (2011). “Türkiye’de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi” İçinde Serpil Sancar ve Pelin Özer (Ed.). Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Prof Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, ss. 121-165).

- Eyüpoğlu, D. vd., (2000). *Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Ve Sorunları Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Gök, F. (1995). Türkiye'de Eğitim Ve Kadınlar, Ş. Tekeli, (Der.), 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar İçinde (Ss.181-197) İstanbul, İletişim Yayınları. 3. Baskı.
- Harding, S. Merrill B. Hintikka., (1983). *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*.
- Harding, S., (1996). “*Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var Mı?*”, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Yayına Hazırlayanlar: Serpil Çakır, Necla Akgökçe, İstanbul, Sel Yayınları.
- Hartmann, H. (1994). “The Family as The Locus of Gender, Class And Political Struggle: The Example of House Work”. *Theorizing Feminism*. A. C. Herrmann ve A. J. Stewart, (Der.), Westwiev Press, Oxford.
- Humphries, B. (2011). “Kadın ve Kapitalizm”, <http://www.marksist.com>. Erişme Tarihi: 01.12.2011.
- İlkkaracan, İ., (2012). “Why So Few Women in The Labor Market in Turkey: A Multi-Dimensional Analysis” (Türkiye'deki Emek Piyasasında Neden Bu Kadar Az Kadın Var?: Çok Boyutlu Bir Analiz), *Feminist Economics*, 18 (1), ss. 1-36.
- İzgi, B.B. ve Akdeniz, S. (2011). Kadın İstihdamı Sorunsalı Nereden Doğuyor?, Paper Presented At Econ Anadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II, 10.
- Kocacık, F ve Gökçaya, V.B., (2005). “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, ss.195-201.
- Makal, A., (2001). “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emegine İlişkin Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran, ss. 117-155.
- Mies, M., (1983). *Towards A Methodology For Feminist Research In Gloria*, Bowles & Renate Duelli Klein (Eds.), *Theories Of Women’s Studies*. Routledge And Kegan Paul, London, Pp. 117-140.

- Mies, M., (1995). “Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru”. (ev. Ayşe Durakbaşa), Ed. Aynur İlyasoğlu, Serpil ., Ve Necla A., Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem, İstanbul, Sel Yayıncılık, Ss. 48-67
- Oakley, A. (1972). *Gender And Society*, London: Temple Smith.
- Sallan Gül, S. (2005), “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması”, (2005) Amme İdaresi Dergisi, Cilt 38, Sayı 1, Mart 2005, ss. 25-43
- Smith, D.A., (1987). *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, USA, Northeastern University Press.
- Toksöz, G., (2011). “Women’s Employment in Turkey in The Light of Different Trajectories in Development-Different Patterns in Women’s Employment”, *Fe Dergi*, Sayı 2, ss. 19-32.
- Toksöz, G., (2012). *Kalkınmada Kadın Emeği*, İstanbul, Varlık Yayınları.
- Walby, S., (1996). *Key Concepts İn Feminist Theory*, Department of History, International and Social Studies, Aalborg University. FREIA’s Tekstserie No. 33 <https://Doi.Org/10.5278/Freia.14136354>

EKLER:

Yarı Yapılandırılmış Mülakat Soruları:

1. Yaşınız?
2. Eğitim Durumunuz?
3. Doğum yeriniz?
4. En çok yaşadığınız yer neresidir?
5. Medeni durumunuz?
6. Çocuğunuz var mı? Varsa kaç çocuğunuz var?
7. Sizce cinsiyet nedir?
8. Sizce kadın ve erkek olma koşulu neye göre belirlenir?
9. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin birbirinden ayrışan noktaları nelerdir?
10. Türkiye’de kadın olmanın avantajları ve dezavantajları nelerdir? Dünya ile kıyaslandığında Türkiye’de kadın olmayı nasıl görüyorsunuz?

11. Kız ve erkek öğrencilerin eğitimdeki profili hakkında ne düşünüyorsunuz? Hangi dersleri ve bölümleri kız öğrenciler, hangi dersleri ve bölümleri erkek öğrenciler tercih etmekte ve başarılı olmaktadır?
12. Kız çocuklarının eğitim hakları ile ilgili mevcut durumu nasıl değerlendiriyorsunuz? Yapılan kampanyaları yeterli buluyor musunuz? Neden? Açıklayınız.
13. Pek çok Avrupa ülkesinden önce Türkiye’de kadınlara yasal hakların tanınmış olması hakkında ne düşünüyorsunuz? Şu anda hakların uygulamada görünürlüğü üzerine nelerden bahsedebilirsiniz?
14. Aile ve kadın kavramları hakkında ne düşünüyorsunuz?
15. Kadınların aile kurumu içerisinde yeri, rolleri ve sorumlulukları hakkında ne düşünüyorsunuz?
16. Dünyada ve Türkiye’de ailede kadının rolüne ilişkin farklılıklar var mıdır? Varsa nelerdir?
18. Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlığının isminin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak değişmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
19. Sızma şiddet nedir? Son 10 yılda kadına yönelik şiddetin % 1400 oranında artmasına ilişkin ne düşünüyorsunuz?
20. Türkiye’de sığınma evleri sayısı hakkında bilginiz var mı? Sığınma evlerinin olması kadına yönelik şiddeti önlemek için önemli midir, yeterli midir?
21. Kadın cinayetleri ve çocuk istismarının sayısının her geçen gün artmasını neye bağlıyorsunuz? Kadın cinayetleri ve çocuk istismarının sayısının medyada görünür olmasını olumlu mu olumsuz mu olarak değerlendiriyorsunuz?
22. Size göre hangi meslekler kadın mesleği hangi meslekler erkek mesleği olarak kabul edilmektedir?
23. Kadınların çalışma hayatına katılmaları kadınları güçlendiriyor mu? Nasıl?
24. Kadınların çalışma hayatında karşılaştığı sorunlar nelerdir? Erkekler bu sorunlarla karşılaşılıyorlar mı? Sorunlarla baş etme stratejileri nelerdir?

- 25.Siz aile, iş ve yaşam dengenizi nasıl kuruyorsunuz? Zorluklarla karşılaştınız mı? Sorunları nasıl çözdünüz?
- 26.Çocuklarınızı büyütürken anne, kayınvalide, kız kardeş, görümce gibi yakın kadın akraba ya da bakıcı ve/veya kreş/yuva gibi sosyal destek mekanizmalarından yararlandınız mı?
- 27.Eşiniz çalışma hayatında olmanızı destekledi mi? Çocukların sorumluluğunu ortak üstlendiniz mi?
- 28.İş çıkışı ev içi sorumluluklar kimin üzerinedir? Eşiniz ev içi sorumlulukları sizinle paylaşır mı?
- 29.İdari personel olarak çalışmanın zorlukları nelerdir?
- 30.İş yaşamınızdan memnun musunuz?
- 31.Kadın idari personel ve erkek idari personel olmak arasında farklılıklar var mıdır? Ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz?
- 32.Sizce, hizmet verdiğiniz diğer idari ve akademik personel ile öğrencilerin size karşı tutum ve davranışları ve/veya talep ettikleri hizmete ilişkin beklentileri cinsiyetlerine göre değişmekte midir? Nasıl?
- 33.Dizi, film ve TV haberlerinde kadınlar nasıl resmediliyor?
- 34.Medyada kadına yönelik betimlemeler hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 35.Medyada size göre en önemli kadın ve erkek figürü kimdir?
- 36.Güçlü ve zayıf olma kavramları hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 37.Sizce ne zaman “kadın”, ne zaman “erkek gibi” olunur?

Bölüm 46

GEMİ KAPTANININ İŞVEREN VEKİLİ VE GEMİ ADAMI OLARAK HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Dr. Yunus ALHAN¹

ÖZET

Başta TTK ve diğer kanunlarda önemli bir statüye sahip olan kaptanın İş Hukuku açısından hukuki statüsünün belirlenmesi gerekmektedir. Genel olarak Donatanı/deniz işverenini gemide temsil eden kişi olması sebebiyle kaptanın işveren vekili olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır. Bu durum kaptanın gemi adamı olduğu gerçeğini değiştirmez. Kaptan iş hukukunun gemi adamlarına/işçilere tanıdığı haklardan yararlanacak ve yükümlülüklere tabi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ticaret Kanunu, İş Kanunu, Deniz İş Kanunu, Kaptan, Donatan, Temsil, İşçi, İşveren, İşveren Vekili.

ABSTRACT

Featuring an important position according to Turkish Trade Law and other relevant laws, the master's legal status should also be clearly pointed out in respect of Labor Law. In general, master should be considered as the representative of the employer since he is the person representing the shipper/owner on board. This doesn't change the fact that the master is a seaman. The master shall benefit from the rights that the labor law entitles the seamen/workers and shall be subject to the obligations thereof.

Keywords: Turkish Commercial Code, Labor Code, Maritime Labor Code, Ship Master, Freight, Representation, Labor, Employer, Representative Of The Employer.

*Bu çalışma yazarın 2016 yılındaki Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı'nda Dr.Öğr.Üyesi İlknur Uluğ Cicim danışmanlığındaki "Gemi Kaptanının İşveren Vekilliği" yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Deniz Hukuku Anabilim Dalı, myunusalhan@gmail.com, ORCID ID: 000-0002-6145-2591.

GİRİŞ

Deniz İş Kanunu kaptanı bir hizmet akdiyle gemide çalışan kişi olarak tanımlamıştır. Kaptanın işveren vekilliği durumu Türk kanunları ve diğer ülke düzenlemeleri de göz önüne alındığında (İngiltere, Almanya) gemideki sefer esnasında işverene çok yakın yetkilere sahip olan kaptanı, iş yerinin yönetim ve organizasyonunda önemli kararlar alma yetkisine sahip olmayan, sadece işverenin talimatlarını yerine getiren işçi statüsünde kabul etmek isabetsiz bir yaklaşım olacaktır. Zira kaptanın işveren vekili sayılması onun işçi statüsüne bir etki etmeyecektir. İşveren vekili çifte görünümlü kişidir. Gemide yer alan diğer işçilere karşı işverenin vekili statüsünde hareket ederek kanunun ve işverenin çizdiği sınırlar çerçevesinde işvereni/donatani temsil eder. İşverene karşı da tıpkı diğer işçiler gibi hizmet sözleşmesinin gereği olarak görev ve sorumluluklarını yerine getirecektir.

1.1. İşveren Vekili Olarak Kaptan

Deniz İş Kanunu m. 2/1’de yapılan tanımlamadan yola çıkılması durumunda, kaptanın işveren vekilliği niteliği tartışmasızdır. Çünkü söz konusu düzenlemede işveren vekili şu şekilde tanımlanmıştır: “*Kaptan veya işveren adına ve hesabına harekete yetkili olan kimseye işveren vekili denir.*” (DİK m. 2/1 Ç) Bu tanım, işveren vekilliğinin unsurları açısından değerlendirildiğinde, kaptanın hem işvereni temsil yetkisinin olduğu, hem de işyerinin yönetiminde görev aldığı görülmektedir (DİK m.2/1-c) (Sevimli, 1999: 84; Laçiner, 1998: 32). Kaptanın bu niteliğine sahip olması, şüphesiz ki; diğer gemi adamlarından farklı olarak beraberinde birtakım hak ve yükümlülükler getirecektir. Söz konusu başlık altında, bu hak ve yükümlülükler incelenmiştir.

1.1.1. İşvereni Temsil Yetkisi Bakımından

Kaptan donatan tarafından gemiyi sevk ve idare etmesi için çalıştırılır. Kaptanın temsil yetkisinin çeşitli görünüşleri vardır. Bu görünüşler; donatani temsil, taşıyanı temsil ve yükü ilgili teslim olarak sınıflandırılır (Tekil, 1986: 191-192). Kaptan işverenin hem akdi dem de kanuni temsilcisidir.

Kaptanın temsil yetkisi bağlama limanında olup olmamasına göre farklılık arz etmektedir. Gemi bağlama limandayken kaptanın donatani temsil yetkisi oldukça sınırlıdır. Ancak Türk Ticaret Kanunu’nda bu noktaya “Gemi henüz bağlama limanında bulunduğu sırada kaptanın yapmış olduğu hukuki işlemler donatani bağlamaz.” (TTK m. 1103/1) hükmü getirilmiştir. Ancak daha sonra bu duruma iki istisna getirilmiştir. Bunlardan ilki; kaptanın kendisine ayrıca verilmiş özel bir yetkiye dayanarak hareket etmiş olmasıdır. Bir diğeri ise borcun, diğer bir özel borçlandırıcı sebepten doğmuş olması halidir. Burada özel borçlandırıcı sebep

olarak, sebepsiz zenginleşmeden veya vekâletsiz iş görmeden doğan borç örnek olarak verilebilir (Tekil: 191).

Kaptana tanınan bir diğer istisna ise, kaptanın gemi bağlama limanında dahi olsa tayfa tutmaya yetkili olmasıdır (TTK m.1103/2). Bu hüküm lâfzî olarak yorumlandığında kaptanın sadece tayfa niteliğinde olan gemi adamlarını tutmaya yetkili olduğu sonucu çıkar. Oysa tayfa, gemi adamlarının sadece bir bölümünü ifade eder. Gemi adamları yönetmeliği uyarınca gemi adamı; kaptan, zabıt, yardımcı gemi zabiti ve yardımcı hizmet personeli olarak tanımlanmaktadır (GA Yönetmeliği m. 4). Lâfzî yorum üzerinden kanun hükmü sert bir şekilde yorumlandığında, kaptanın örneğin yardımcı personeli tutabilmesi için özel olarak yetkilendirilmesi veya donatanın sonradan izin tutulan personele icazet etmesi gerekmektedir (İzveren, Franko ve Çalık, 1994: 101; Okay, 1970: 350; Sevimli: 85).

Kanaatimizce söz konusu hükmü dar yorumlamamak gerekir. Başka bir ifadeyle kaptanın bağlama limanı dışarısında var olan tayfa tutma yetkisi aynı zamanda diğer gemi adamı personelini de kapsamaktadır. Çünkü Deniz İş Kanunu m. 5'te gemi adamı ile hizmet akdi yapma yetkisini sadece işverene değil, aynı zamanda işveren vekiline de tanımaktadır. Bu bakımdan denilebilir ki; *“hizmet akdi işveren veya işveren vekili ile gemi adamı arasında yapılır.”* şeklindeki Deniz İş Kanunu m. 5 hükmü gereğince, gai yorum yapılarak “tayfa” kavramı geniş bir şekilde yani tüm gemi adamlarını kapsayacak şekilde yorumlanmalıdır. Ancak işveren vekilinin üçüncü kişilerle hizmet sözleşmesi yapma sınırı, işverenin rızasının aksine işyerinin yönetiminde görev alacak kimse ile hizmet akdi yapmasıdır (Sevimli: 89).

Kaptan bağlama limanında gemi adamı tutma, gemi adamlarına emir ve talimat verme, disiplin cezası verme veya işlerine son verme gibi işlemler yapılabilir (Bedük, 2012: 27; Kar, 2014: 115). Bu işlemleri işveren adına ve kendisine tanınan temsil yetkisi sınırları içerisinde yapılabilir. TTK m. 1103/2 hükmü gereği, kaptanın bağlama limanında gemi adamı tutabilmesinin birtakım sonuçları olacaktır. Bu kapsamda denilebilir ki; kendisine gemi adamı tutma yetkisi verilen kaptana, hizmet sözleşmesine ilişkin adam çalıştırmanın doğal sonucu niteliğindeki birtakım işlemleri yapma yetkisi de tanınmalıdır. Örneğin kaptan gemi adamlarına ücret ödeyebilecektir ve gerektiğinde bu kişilerin hizmet akitlerini feshedebilecektir. Ayrıca kaptanın sözü edilen türden yetkileri Deniz İş Kanunu bağlamında, işveren vekilliği statüsü dolayısıyla zaten vardır. Deniz İş Kanunu'nun “*Ücret*” başlıklı 29. maddesi, ödemenin işveren vekili tarafından da yapılabileceğini belirtmekten öte, bu işlemi bir ödev olarak işverenin yanı sıra işveren vekiline de yükler niteliktedir. (DİK m.29/1). Yine aynı kanunun 14, 15, ve 16. maddeleri incelendiğinde işveren vekillerinin de gemi adamlarının hizmet

akitlerini feshetmeye yetkili kılındıkları görülecektir (DİK m.14-16) (Sevimli: 87-88).

Kaptanın bu yetkileri, donatan/işveren tarafından, sınırlanabilir. Uygulamada da özellikle gemi adamları ile hizmet akitleri yapma görev ve yetkisi donatanın karadaki temsilcileri ve iş alma büroları tarafından kullanılmaktadır. Ancak sınırlama yetkisi de sınırsız değildir. Söz konusu sınırı; geminin ve yolculuğun güvenliği, teknik konular ve kaptanın kamu düzeninden kaynaklanan yetkileri oluşturur (Okay: 348; Sevimli: 87).

1.1.2. Yönetim ve Yetki Bakımından

İşveren vekilinin, işyerinin yönetiminde görev alması unsuru açısından bakıldığında, kaptanın bu yetkisinin karadaki işveren vekillerine oranla oldukça geniş olduğu görülecektir. Bunun nedeni, kaptanın Deniz İş Hukukundaki işveren vekili statüsünden kaynaklanan emir ve talimat verme yetkisinin yanı sıra, kamu hukuku kaynaklı yetkilerinin de bulunmasıdır.

Kaptanın, gemideki en yüksek disiplin amiri olduğu mülga TTK'da belirtilmesine rağmen 6102 sayılı TTK' da böyle bir düzenleme yapılmamıştır. Mülga TTK m.1467/1'e göre, gemideki en yüksek emir mercii konumundaki kaptanın emirlerine gemideki herkes uymak zorundadır. Gerçekten de, mülga TTK m.1468 uyarınca *“Gemi adamları, kaptan, tarafından verilen hizmet emirlerini hiçbir itiraz ileri sürmeksizin ve harfiyen yerine getirmek... mecburiyetindedirler.”*

Gemi adamının itaatsizlik etmesi halinde, hizmet akdinin işveren veya işveren vekili tarafından derhal ve tazminatsız olarak feshedilmesi hakkı doğar. Hakkı sebeple fesih sebebi olarak kaptanın verdiği emirlere uymama durumu DİK m. 14/1-ç'de düzenlenmiştir. Kaptanın verdiği emirlere uymamanın, DİK m. 14/1-ç'de düzenlenen ve işveren veya işveren vekiline/kaptana hizmet akdini derhal fesih hakkı tanıyan, gemi adamının işveren veya işveren vekiline karşı denizcilik kural ve teamüllerine aykırı davranışı durumunu oluşturacaktır (Ergin, 1991: 573).

1.2. Deniz İş Hukukunda Kaptanın İşveren Vekili Olarak Yükümlülükleri ve Sorumlulukları

Kaptana ilişkin Türk Ticaret Kanunu'nda kanuna aykırı şekilde bayrak çekme (TTK m. 947), tasdikname veya şahadetname almadan ve gemide bulundurmada bayrak çekme (TTK m. 948), harp gemileri ile istihkâmlar önünde ve limanda bayrak çekmemek (TTK m. 949) ve gemi adının ve bağlama limanın adının yazılması (TK m. 950) suçları düzenlenmiştir. Ancak kaptanın bu suçlardan dolayı ceza alabilmesi için bu suçları kasten işlemesi gerekir.

Bir diğerk cezai düzenleme, 4922 sayılı Denizde Can ve Mal Koruma Hakkında Kanun m. 20’de; a) Yolculuğuna izin verilmemiş, b) Denize elverişlilik belgesi almamış, c) Denize elverişlilik belgesi idare tarafından iptal edilmiş d) Belgesinin süresi geçmiş ve idarece uzatılmamış olmasına rağmen sefere çıkan ticaret gemisinin donatanına ve kaptanına idari para cezaları düzenlenmiştir.

Son olarak ise, Deniz İş Kanununda bu yönde hüküm bulunmamakla birlikte, İş Kanununda, işveren vekilinin cezai sorumluluğu hakkında yer alan (İş. K. m. 2/5), “*bu kanunda işveren için öngörülen her çeşit sorumluluk ve zorluklar işveren vekilleri hakkında da uygulanır*” hükmü ile işveren vekili olan kaptanın cezaî sorumluluğu doğar. Doktrinde, Deniz İş Kanunu’nda böyle bir hükmün bulunmamasının, Deniz İş Hukukunda işveren vekilinin cezai sorumluluğunun olmadığı anlamına gelmediği, çünkü Deniz İş Kanununun ceza hükümlerinde (DİK m.50-m.53) tüm cezaların işveren veya işveren vekili için öngörüldüğü ileri sürülmüştür (Sevimli: 91).

Aşağıda Deniz İş Kanunu kapsamında işveren niteliği haiz kaptanın yükümlü olduğu işlemler ve cezai yaptırımlarından bahsedilmiştir.

1.2.1. Hizmet Akdi Yapma Yükümlülüğü

Deniz İş Kanunu m. 5’e göre, “*hizmet akdi işveren veya işveren vekiliyle gemi adamı arasında yazılı olarak iki nüsha yapılır ve taraflardan her birine birer nüsha verilir.*” Buna göre, gemi adamı ile işveren veya işveren vekili sıfatıyla kaptanın yapacağı hizmet sözleşmesi için yazılı şekil getirilmiştir. Ayrıca Deniz İş Kanunu m. 6’da, sözleşmenin sadece yazılı olarak yapılması ile yetinilmemiş, birtakım ek unsurlar getirilmiştir. Bu sebeple, Deniz İş Hukukunda gemi adamı ile işveren veya işveren vekili arasındaki hizmet sözleşmesi açısından mevsuf yazılı şekil şartının olduğunu söylemek gerekir. Tarafların aralarından yapmış oldukları adi yazılı şekilde ve Deniz İş Kanunu m. 6’da yer alan şartları içermeyen sözleşme geçersizdir. Çünkü söz konusu şartlar emredici niteliktedir.

Deniz İş Kanunda öngörülen yazılı akit yapma yükümlüğünün hukuki sonuçları dışında, bu yükümlülüğe aykırı davranışın DİK m. 50/a’da cezai sorumluluğu da düzenlenmiştir. Yazılı akit usulüne aykırı gemi adamı ile uygun şekilde yapılmadığı takdirde, işveren vekili veya kaptanı hakkında idari para cezasına hükmedilir.

1.2.2. Çalışma Belgesi Verme Yükümlülüğü

Deniz İş Kanunu m. 12’de işinden ayrılan gemi adamına işveren veya işveren vekili tarafından işinin çeşidinin ne olduğunu ve süresini gösteren bir belge verme yükümlülüğü düzenlenmiştir. Ayrıca bu belgeye gemi adamı isterse, kendisinin durumu ve davranışlarıyla, çalışmasının ne yolda olduğu da yazılır.

İşveren veya işveren vekilinin belgedeki imzası, gemi adamı dilerse bağlama limanındaki liman reisliği tarafından onaylanır. Kamu hizmeti gören idarelere yahut kamu yararına yardımcı derneklere bağlı gemilerden çıkan gemi adamının aldığı belgeler hakkında liman reisliği tarafından onay hükmü uygulanmaz.

İşveren veya işveren vekili, gemi adamının istediği belgeyi vermemekte direnirse veyahut belgeye gemi adamı için doğru olmayan yazılar yazarsa, gemi adamının yahut yeni işine girdiği işverenin isteği üzerine, bağlama limanındaki liman reisliğince yapılacak inceleme sonucunu gösteren bir belge gemi adamına veya yeni işverene verilir. Liman reisliği tarafından yapılacak inceleme bir haftada bitirilir. Kamu hizmeti gören idarelere bağlı gemilerden çıkan gemi adamına belge verilmek istenmez veyahut belgeye doğru olmayan yazılar yazılırsa, gerekli incelemenin yapılması için bu gemilerin bağlı oldukları makamlara başvurulur. Belgenin vaktinde verilmemesi veyahut belgede doğru olmayan yazılar bulunmasından zarar gören gemi adamı veyahut gemi adamını işe alan yeni işveren eski işverenden tazminat isteyebilir. Bu belgeler her türlü resim ve harçtan muaftır.

DİK m. 12 uyarınca, işinden ayrılan gemi adamına çalışma belgesi vermeyen, beş işçiye kadar (beş işçi dahil) işçi çalıştıran işveren veya vekili bin beş yüz Türk Lirası, daha fazla işçi çalıştıranlara üç bin Türk Lirası idarî para cezası verilir (DİK m. 50/ c).

1.2.3. Engelli ve Eski Hükümlü Gemi Adamı Çalıştırma Yükümlülüğü

Deniz İş Kanunu kapsamına giren işveren veya işveren vekilleri, işyerlerinde İş Kanununun ve bununla ilgili tüzüğün bu konuda koyduğu hükümler, esaslar, ölçüler ve şartlara göre engelli ve eski hükümlü gemi adamı çalıştırmak zorundadır (DİK m.13).

DİK m. 13 gereğince, engelli ve eski hükümlü gemi adamı çalıştırma ile ilgili kanun ve tüzük hükümlerine uymayan işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her engelli veya eski hükümlü ve çalıştırmadığı her ay için iki bin Türk Lirası idarî para cezası verilir (DİK. m.50/ç).

1.2.4. Gemi Adamının Hizmet Akdinin Feshine İlişkin Yükümlülükler

Deniz İş Kanunu m. 14'te belirli şartların oluşması halinde, gemi adamının belirli veya belirsiz ya da sefer üzerine yapılan hizmet akdi önelsiz bir şekilde işveren veya işveren vekili tarafından feshedilebilir. Haklı sebeple fesih hakkı dürüstlük kuralı gereği tarafların artık sözleşmeyi devam ettirmelerinin beklenemeyeceği durumlarda sözleşmeyi tek tarafı olarak sona erdirmeye yetkisi veren bozucu yenilik doğuran haktır (Süzek, 2012: 687). DİK m. 14'te düzenlenen işveren veya işveren vekili tarafından önelsiz fesih şartları şunlardır:

a) Gemi adamının herhangi bir limanda geminin hareketinden önce gemiye dönerek hizmete girmemesi veya gemiye hiç dönmemesi (Akyiğit: 341) b) Gemi adamının gemide hizmet görmesinin tutukluluk, hapis veya gemide çalışmaktan menolunması gibi sebeplerle imkânsız bir hal alması (Akyiğit: 342; Bedük: 273). c) Gemi adamının işveren veya işveren vekiline karşı, kanuna, hizmet akitlerine sair iş ve çalışma şartlarına aykırı hareket etmesi (Kar: 219) ç) Gemi adamının işveren veya işveren vekiline karşı denizcilik kural ve teamüllerine veya ahlak ve adaba aykırı hareket etmesi (Kar: 221). Deniz iş ilişkilerinde hizmet akdinin feshi sebepleri deniz iş teamülleri ve uygulamaları gereği oldukça çeşitlidir. DİK m. 14'te sadece işveren veya işveren vekili için sayılan sebepler ile sadece işçi açısından sayılan sebepler sınırlı nitelikte (tahdidi) niteliktedir (Kar: 216).

DİK m. 14'te hem işverene (veya işveren vekiline) hem de gemi adamına tanınan (yani çift taraflı) önelsiz fesih hakkı söz konusudur. Bunlar; geminin herhangi bir sebeple 30 günden fazla bir süre seferden kaldırılması veya gemi adamının herhangi bir sebeple sürekli olarak gemide çalışmasına engel bir hastalığa yakalanması veya engelli hâle gelmesi halleridir. Her iki taraf için sayılan önelsiz haklı sebepler tahdidi nitelikte değildir (Kar: 216). Ancak işveren, işveren vekili veya gemi adamına tanınan akdi feshetmek yetkisi, iki taraftan birinin bu çeşit davranışlarda bulunduğunu öbür tarafın öğrendiği günden başlayarak altı iş günü geçtikten ve herhalde fiilin vukuundan itibaren bir sene sonra kullanılamaz. Burada nispi süre altı gün, mutlak süre ise bir yıldır. Altı aylık süre oldukça kısa bir süredir. Bu süreler hak düşürücü nitelikte olup, hakim tarafından resen dikkate alınır (Kar: 214). Sürenin başlangıcında olay günü ve hafta tatili dikkate alınmaz.

İşveren vekili olan kaptanın bir diğer yükümlülüğü de, gemi adamının hizmet akdinin feshine ilişkin DİK m. 18 hükmüdür. Bu hükme göre, hizmet sözleşmesinin feshinin (gerek önelli gerekse önelsiz) nedenleri ile birlikte gemi adamına yazılı olarak bildirilmesi gerekir (Moral ve Kişi, 2010: 24).

1.2.5 Gemi Adamlarının Ücretlerine İlişkin Yükümlülükler

İşveren veya işveren vekili, DİK m. 20 gereğince gemi adamının kıdem tazminatını, DİK m. 28 gereğince gemi adamının fazla çalışma ücretini, DİK m. 29 gereğince gemi adamının ücretini zamanında ve tam olarak ödememesi, DİK m. 33'te sözü geçen iâşe veya nakden ödeme zorunluluğuna uymaması, DİK m. 37'de sözü geçen asgari ücretten aşağı ücret ödemesi gibi hallerde cezai olarak sorumlu olur. Bu durumda olan işveren veya vekili niteliğindeki kaptan, her gemi adamına karşılık, ödemediği meblağ veya temin ile mükellef olduğu işenin tekabül ettiği bedelin, bin Türk Lirasından aşağı olmamak üzere iki katı tutarında idarî para cezası verilir. Ancak gemi adamının iade zorunluluğuna uymayan ve

iş sürelerine uymayan, işveren veya işveren vekili hakkında bin Türk Lirası idarî para cezası verilir. Gemi adamının ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakını zorunlu tutulduğu halde özel olarak açılan banka hesabına yatırmayan işveren, işveren vekili hakkında, bu durumda olan her gemi adamı için bin iki yüz Türk Lirası idari para cezası verilir. Ayrıca işveren veya işveren vekili niteliğindeki kaptan için hapis cezası da öngörülmüştür. Deniz İş Kanunundan doğan suçlara müteallik davalar, geminin bağlama limanındaki, sulh ceza mahkemelerinde görülür.

2.1. Gemi Adamı Olarak Kaptan

2.1.1. Kaptanın Hizmet Sözleşmesi

Kaptan ile işveren arasındaki hizmet sözleşmesi tıpkı diğer gemi adamları ile yapılacak olan hizmet sözleşmeleri gibidir. Daha önce de ifade edildiği gibi kaptanın hizmet sözleşmesi yazılı olmak (DİK m.5) ve diğer zorunlu şartları içermek zorundadır (DİK m.6). Yine kaptan için de diğer gemi adamları gibi DİK m.10'da düzenlenen şartlara uygun olmak üzere deneme süresi kararlaştırılabilir.

Kaptan, hizmet sözleşmesi kapsamında çalışmakla birlikte gemideki en yüksek disiplin amiri niteliğindedir ve ayrıca donatanın, taşıyanın ve yükle ilgililerin kanuni temsilcisi ve işveren vekilidir. Kaptan ile hizmet sözleşmesi yapan yani sözleşmenin karşı tarafı işveren, işveren vekili olabileceği gibi, donatma iştirakinin olduğu durumlarda gemi müdürü de olabilir.

Kaptan ile Deniz İş Kanunu kapsamında hizmet sözleşmesi üç türlü yapılabilir. Bunlar belirli süreli, belirsiz süreli veya sefer içindir (Özbek:32). Deniz İş Kanunundaki belirli süre için hizmet sözleşmesini, Türk Borçlar Kanunu ve İş Kanunu'nda düzenlenen belirli süreli hizmet akdinden farklı kılan nokta, akdin süresinin gemi seyir halinde iken sona ermesi durumunda, geminin ilk limana varmasına ve güvenlik altına alınmasına kadar akdin devam edeceği hükmüdür (DİK m.7/1) (Bedük: 128; Sevimli: 98; Koyuncu, 2003: 80).

Hizmet sözleşmesi sonucunda kaptana belirli bir ücret ödenir. Ücretsiz hizmet sözleşmesi olmaz (Süzek: 357). Ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkak gemi adamına işi karşılığında işveren veya işveren vekili tarafından ödenen bir meblağdır². Çalıştırılan gemi adamına ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakın özel olarak açılan banka hesabına yatırılmak suretiyle ödenmesi hususunda; tabi olduğu vergi mükellefiyeti türü, işletme

² Yargıtay 7. HD, E. 2013/6693, K. 2013/14476, T. 12.9.2013 kararında, "Deniz İş Kanunu'nun 5. maddesinde hizmet akdinin işveren veya işveren vekiliyle gemiadamı arasında yazılı olarak yapılacağı, aynı kanunun 6. Maddesinde ise taraflar arasında kararlaştırılan ücret esası ile miktarının yapılacak yazılı akitlerde bulunması gerektiği bildirilmiştir".

büyüklüğü, çalıştırdığı gemi adamı sayısı, işyerinin bulunduğu il ve benzeri gibi unsurları dikkate alarak işverenleri veya işveren vekillerini zorunlu tutmaya, banka hesabına yatırılacak ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakın, brüt ya da kanuni kesintiler düşüldükten sonra kalan net miktar üzerinden olup olmayacağını belirlemeye Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığı'ndan sorumlu Devlet Bakanlığı müştereken yetkilidir.

Çalıştırdığı gemi adamlarının ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakını özel olarak açılan banka hesapları vasıtasıyla ödeme zorunluluğuna tabi tutulan işverenler veya işveren vekilleri, gemi adamlarının ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakını özel olarak açılan banka hesapları dışında ödeyemezler. Gemi adamlarının ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakının özel olarak açılan banka hesaplarına yatırılmak suretiyle ödenmesine ilişkin diğer usûl ve esaslar anılan bakanlıklarca müştereken çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir. Ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakın, gemi adamına hizmet akdinde gösterilen yer ve devrelerde tam olarak ödenmesi, işverenler ile işveren vekillerinin birinci fıkra uyarınca zorunlu tutulduğu durumlarda ise özel olarak açılan banka hesabına yatırılması mecburidir. Ücret ödeme devresi bir aydan fazla olamaz. Hizmet akdinin sona ermesi veya bozulması halinde işveren veya işveren vekili gemi adamının ücretini derhal ve tam olarak ödemek zorundadır. Hakkı bir sebep olmaksızın işini yapmayan gemi adamı, keyfiyet gemi jurnalına kaydedilmek ve journali yoksa bir tutanakla belgelenmek şartıyla bu müddete ait ücretten mahrum edilir. Bu yüzden uğradığı zararın telafisi için işverenin tazminat istemek hakkı saklıdır.

2.1.2 Kaptanın Çalışma Süresi ve Fazla Çalışma

2.1.2.1. Kaptanın Deniz İş Kanunda Düzenlenen Çalışma Sürelerine Tabi Olmaması

Deniz İş Kanunu m. 26'ya göre, genel bakımdan iş süresi, günde sekiz ve haftada kırk sekiz saattir (Bedük: 169). Bu süre haftanın iş günlerine eşit olarak bölünmek suretiyle uygulanır. İş süresi, gemi adamının işbaşında çalıştığı veya vardiya tuttuğu süredir. İşveren veya işveren vekili, gemi adamının vardiyalarını yemek ve dinlenme zamanlarını bir çizelge ile belirtmek ve bu çizelgeyi gemi adamlarının görebilecekleri bir yere asmak zorundadır. Ancak DİK m. 27'e göre, birden fazla kaptanın bulunduğu gemilerde birinci kaptan veya kendisine vekâlet eden kimse (kılavuz kaptanlar dâhil) birden fazla makinistin bulunduğu gemilerde baş makinist, doktor ve sağlık memurları, hemşire ve hastabakıcılar, asli görevleri can, mal ve gemi kurtarma olan kurtarma gemilerinde çalışan gemi

adamları, gemide kendi nam ve hesabına çalışanlar çalışma süreleri hakkındaki bu esaslara tabi değildirlir.

Yukarda bahsedilen bilgiler ışığında, kaptana diğer gemi adamlarının çalışma sürelerine ilişkin hükümler uygulanmayacaktır. DİK m. 27’de sayılan istisnalardan olan süvari, birinci kaptan hakkında Deniz İş Kanununda düzenlenen çalışma sürelerine ilişkin hükümler uygulanmaz. Bunun sebebi, kaptanın diğer gemi adamlarından daha geniş görev ve sorumluluk üstlenmesidir. Çünkü kaptan vardiya tutmamakta ve çalışması daha çok astlarının, geminin sevk ve idaresi konusunda denetlenmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Sevimli: 100).

2.1.2.2. Fazla Çalışma ve Kaptan

Deniz İş Kanunu m. 28/1 gereğince, belirlenen iş sürelerinin aşılması suretiyle yapılan çalışmalar, fazla saatlerde çalışma sayılır. Ayrıca DİK m. 28/2’e göre, yapılacak fazla çalışmanın her saatine ödenecek ücret normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarı %25 oranında arttırılmak suretiyle bulunacak miktardan az olamaz.

Ancak fazla çalışma hükümlerinden, iş sürelerine tabi olmayanların (DİK m.27) yararlanıp, yararlanmayacakları tartışmalıdır. Bir görüşe göre, iş sürelerine tabi olmadan çalışanları, yaptıkları işler de göz önünde bulundurularak, günlük iş süreleri saptanmalı ve bunun üzerinde yapılan çalışma fazla çalışma olarak değerlendirilmelidir. Bu konuda Yargıtay, kurtarma gemilerinde yapılan fazla çalışma ile ilgili verdiği bir kararda bu gemilerde çalışan gemi adamlarına fazla çalışma ücreti ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak aynı konuda başmaknist hakkında verilen bir diğer kararda ise, baş makinistin temsilci sıfatı nedeniyle ve yerine getirmekte olduğu görevin özelliği itibariyle belirli olan ücreti yanında fazla çalışma parası talep edemeyeceği hüküm altına alınmıştır (Sevimli: 97).

Özellikle kaptan ve başmaknist için fazla çalışma ücretinden bahsedilmesi zordur. Her şeyden önce bu kişiler gemide amir niteliğindeki kişilerdirler; vardiya ve nöbet tutmazlar ve çalışmaları aslen denetleme yapmak şeklinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle yasa koyucunun, bazı istisnai durumlarda fazla çalışma yapan bu kişileri ayrıca ücretlendirmeyerek, denge kurmaya yöneldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kaldı ki, kaptan ve başmaknistin istisnai olarak fazla çalışma yaptığı durumlar, fazla çalışma hükümlerine tabi olanlar için dahi fazla çalışma olarak değerlendirilmeyen geminin, gemideki şahısların veya gemi hamulesinin selameti için veya gümrük, karantina ve sair sıhhi formaliteler dolayısıyla yerine getirilmesinde zorunluluk bulunan işler ve gemi seyir halinde veya limanda iken gemide yaptırılan (yangın, gemiyi terk etme, denizde çatışma, denizden adam kurtarma ve savunma) talimleri (DİK.m.28/III) türünde işlerde söz konusu olacaktır.

3.1. Kaptanın Hizmet Akdinden Kaynaklanan Diğer Hakları

3.1.1. İaşe ve İkametgâh

Deniz İş Kanunu m. 33 uyarınca, kaptanın gemi adamı niteliğinden dolayı gemilerde kurulacak iaşe servisinden yararlanacaktır. Ayrıca kaptana, işe giriş gününden başlayarak işten çıkış gününe kadar rütbesine uygun olarak ve yalnız kendisi eşyalarına ait olmak üzere gemi içinde ikamet yeri bedelsiz olarak sağlanacaktır (DİK m.34).

3.1.2. Hafta Tatili ve Genel Tatil

DİK m.41 uyarınca, liman hizmeti ve şehir hattı gemilerinde gemi adamlarının haftada altı günden fazla çalıştırılması yasaktır. Bunlardan hafta tatili günü çalıştırılanlara, haftanın diğer bir gününde nöbetleşe izin verilir. Ayrıca, Deniz İş Kanunu'nun uygulandığı gemilerde, haftanın tatilden önceki günlerinde sürekli olarak çalışmış bulunan gemi adamlarına çalışılmayan hafta tatili günü için işveren veya işveren vekili tarafından bir iş karşılığı olmaksızın ve ücret ödeme şekline bakılmaksızın bir gündelik tutarında ücret ödenir (DİK m.42/I). Bundan başka, kısa, yakın ve uzak sefer yapan gemilerde çalışan gemi adamlarına işveren veya işveren vekili tarafından geminin seferde bulunduğu müddete rastlayan hafta tatili günleri için yukarıdaki şartlar aranmaksızın ve bir iş karşılığı olmaksızın ayrıca bir gündelik tutarında hafta tatili ücreti ödenir (DİK m.42/V).

Görüleceği üzere sefer sırasında hafta tatili ücretinin hak edilmesi haftanın tatilden önceki günlerinde sürekli olarak çalışmış bulunma şartı aranmamaktadır, geminin seferde bulunmadığı durumlarda ise liman hizmeti ve şehir hattı gemilerinde çalışan gemi adamları için öngörülen kurala tabi olmaları gerekecektir.

Deniz İş Kanunu kapsamına giren gemilerde çalışan gemi adamlarına, ulusal bayram ve genel tatil günlerinde, bir iş karşılığı olmaksızın bir günlük ücreti tutarında tatil ücreti, ücret ödeme şekline bakılmaksızın ayrıca ödenecektir (DİK m.43).

Kaptanın bu haklardan yararlanması konusunda iş sürelerine tabi olmayan statüsünün duraksamaya yol açmaması gerekir. Kaptan da hafta tatili ve genel tatil haklarından yararlanacaktır (Koyuncu: 82).

3.1.3. Yıllık Ücretli İzin

Aynı işveren emrinde veya aynı gemide bir takvim yılı içinde bir veya birkaç hizmet akdine dayanarak en az altı ay çalışmış olan gemi adamı, yıllık ücretli izne hak kazanır (DİK m.40/I). İzin süresi, altı aydan bir yıla kadar hizmeti olan gemi

adamları için 15 günden; bir yıl ve daha fazla hizmeti olanlar için yılda bir aydan az olamaz (DİK m.40/II).

Kaptanın, yıllık ücretli izin hakkı da bu esaslar çerçevesinde belirlenecektir. Kaptanın, hizmet akdinin belirli veya belirsiz süreli ya da sefer üzerine yapılmış olması yıllık ücretli izin hakkının kazanılmasında bir değişiklik yaratmayacaktır.

Ayrıca belirtilmesi gereken nokta, DİK m.40 uyarınca gemi adamının/kaptanın hak ettiği yıllık ücretli izni kullanmadan hizmet akdi 14'üncü maddenin II, III ve IV üncü bentlerine göre derhal bozulursa, işveren veya işveren vekili izin süresine ait ücreti, gemi adamına ödemek zorunda olduğudur (DİK m.40/VII). Bu hüküm uyarınca hizmet akdi işveren tarafından haklı nedenle feshedilen gemi adamının/kaptanın, yıllık ücretli izin parası isteme hakkı bulunmamaktadır (Karşılaştırınız İş K.m.56/I). Kaptanın, hizmet akdinin bildirimli fesihle sona erdiği durumlarda da yıllık ücretli izin parası talep etme hakkının olduğu konusunda doktrinde görüş birliği bulunmaktadır.

4.1. Kaptanın Hizmet Akdinin Sona Ermesi ve Sonuçları

Kaptan ile işveren arasındaki hizmet sözleşmesi, aralarındaki ilişkinin niteliğinden dolayı diğer hizmet sözleşmesinden farklılık arz etmektedir (Koyuncu: 79). Bu sebeple, kaptanın hizmet sözleşmesinin sona erme sebepleri de diğer hizmet sözleşmelerinden belirli ölçüde farklıdır. Gemi adamlarının hizmet sözleşmesinin sona erme sebepleri, Deniz İş Kanununda ve Türk Ticaret Kanununda düzenlemiştir. Ancak Türk Ticaret Kanunda hizmet sözleşmesinin sona erme sebepleri düzenlenmediği için tamamlayıcı parçası niteliğinde olan Türk Borçlar Kanunu'nun hizmet sözleşmesine ilişkin hükümleri uygulanır (Bedük: 240; Kar: 206). Buna göre, hizmet sözleşmesini genel olarak sona erdiren sebepler, tarafların anlaşması (ikale), ölüm, sürenin sona ermesi, önelli veya önelsiz fesih, ifaya engel hastalığın ortaya çıkmasıdır (Tekil: 194). Ancak bunun dışında deniz hukukuna özgü seferin sona ermesi, Deniz İş Kanunu m. 14/IV'de sayılan haller gibi sona erme sebepleri de vardır.

4.1.1. Tarafların Anlaşması

Sözleşme özgürlüğünün doğal sonucu olarak herkes yapmış oldukları sözleşmeyi anlaşarak sona erdirebilirler. Bunun sonucunda hizmet sözleşmesinin tarafları, aralarında anlaşarak sözleşmeyi her zaman sona erdirebilirler. Bu kapsamda kaptanın hizmet sözleşmesinin belirli ya da belirsiz süreli yapılmış olması önemli değildir. Anlaşma yolu ile hizmet sözleşmesinin sona ermesi halinde kural olarak hizmet sözleşmesi derhal sona erer (Koyuncu: 83). Dolayısıyla, ihbar önelli veya ihbar tazminatı ya da kıdem tazminatı bu durumda söz konusu olmayacaktır (Sevimli: 104).

4.1.2. Ölüm

Gemi kaptanın ölümü hizmet sözleşmesini kendiliğinden sona erdirir. Bu konuda Deniz İş Kanununda hüküm yoktur. Ancak TBK m. 440'ta hizmet sözleşmesine ilişkin genel bir hüküm vardır. Bu hüküm kıyas yolu ile kaptana da uygulanır. TBK m. 440 gereğince, hizmet sözleşmesi, işçinin ölümüyle kendiliğinden sona erer. Ancak işverenin ölümü durumunda kaptanın hizmet akdinin devam edeceğinin kabulü gerekir. İşverenin ölümü halinde ise sözleşme, işverenin şahsı göz önünde tutularak yapıldığı durumlarda sona erme nedenidir (Sevimli: 104). Kaptan ile işvereni arasında bu tür bir ilişki bulunması olanağı ise yok denecek kadar azdır (Koyuncu: 84).

Kaptanın ölümü durumunda, işe başladığı tarihten hizmet akdinin devamı süresince her geçen tam yıl için işverence kanuni mirasçılara 30 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödenir (DİK m.20).

TTK'da kaptanın ölümüyle ilgili özel hüküm ihdas edilmiştir. Kaptanın ölümü durumunda donatan, kaptanın hizmete alındıktan öldüğü güne kadar olan ücretini ve kararlaştırılmış diğer bütün menfaatlerini ödemekle sorumlu tutulmuştur (E-TTK m.1014/I). Kaptanın çalıştığı süre ile ilgili alamadığı ücret hakkı saklı olduğu için zaten bu miktar terekeye dahil olacaktır. Başka bir ifade ile bu hüküm bulunmasa bile donatan/işveren ölen kaptanın ücretini, ödemekle yükümlüdür. Bundan başka, kaptan, yolculuk başladıktan sonra ölürse, donatan cenaze masraflarını da ödeyecektir (E-TTK m.1014/I). Cenaze masrafı için yapılacak bu ödemenin, Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından verilecek olan meblağ (SSK m.65/bent:c) ile karşılanamayan bölüm ile ilgili olduğunun kabulü yerinde olacaktır. Kaptan, gemiyi müdafaa ederken ölürse, donatan münasip bir ikramiye vermekle de yükümlüdür (TTK m.1014/II, m.1015/II, m.1193/I).

4.1.3. Kendiliğinden Sona Erme (İnfisah)

Deniz İş Kanunu m. 14'te düzenlenen sona erme sebepleri Deniz Hukukuna özgü sebeplerdir. Buna göre, Deniz İş Kanunu uygulama alanındaki hizmet akitleri bazı durumlarda kendiliğinden sona erecektir. DİK.m. 14/IV gereğince,

- “Geminin kayba uğraması,
- *Terk edilmesi*
- *veya harp ganimeti ilan edilmesi veyahut*
- *Türk Bayrağından ayrılması hallerinde ... hizmet akdi kendiliğinden bozulur”*

Bu şekilde geminin/işyerinin işverenin elinden çıktığı durumlarda kaptanın hizmet akdinin de kendiliğinden sona ereceği konusunda şüphe olmaması gerekir. Söz konusu düzenlemede sayılan haller tahdidi niteliktedir. Bu hallere geminin özel mülkiyet niteliğini kaybettiği, devletçe müsadere edilmesi ile tamir

edilemez gemi ve tamire değmez gemi hallerini de eklemek gerekir(Okay: 332). Bunun sonucu olarak, bu sebepler haricinde, başka sebepler kaptan ile işveren arasındaki ilişkiyi kendiliğinden sona erdirmez.

Hizmet akdi, bu şekilde sona eren kaptana, işe başladığı tarihten hizmet akdinin devamı süresince her geçen tam yıl için işverence 30 günlük ücreti tutarında kıdem tazminatı ödenir (Dem İş K.m.20/II) (Koyuncu: 85).

Söz konusu sebeplerin ortaya çıkması halinde, hizmet sözleşmesi kendiliğinden sona erdiği için ayrıca fesih bildiriminde bulunmaya gerek yoktur (Özbek, 1984: 45). Hizmet akdinin kendiliğinden sona ermesi durumunda işveren, hizmet akdinde başka hüküm yoksa, kaptanı geminin bağlama limanına iade etmek ve iadeye ilişkin ve duruma uygun yol, iaşe ve sair zaruri masraflarını karşılamak veya ödemek durumundadır (DİK m.21/I, m.23/I). Hizmet akdinde iade yeri olarak bağlama limanı dışında bir yer kararlaştırılabilir. Kaptanın bu haktan yararlanabilmesi, yurt dışındaki fesihlerde deniz işi ile ilgili olsun olmasın başka bir işverenle hizmet akdi yapmamış olmasına (DİK m.25/I) ve tüm durumlarda hizmet akdinin feshedilmesinden itibaren bir hafta içinde yurda iadesini talep etmesi şartına bağlıdır.

4.1.4. Hizmet Sözleşmesinin Süresinin Bitmesi

Genellikle deniz işletmelerinin hizmet sözleşmelerini belirli olarak yaptıkları görülmektedir (Moral ve Kişi: 27). Kaptanın hizmet akdi belirli süre için yapıldığı durumlarda, bu sürenin bitimi ile akit sona erecektir. Ancak süre bitim tarihi geminin seyir halinde olduğu bir zamana denk gelir ise, akit geminin ilk limana varmasına ve güvenlik altına alınmasına kadar devam edecektir (DİK m.7/I).

DİK m.8/I uyarınca, kaptan ile işveren arasındaki belirli süreli sözleşmede Borçlar Kanunu'ndaki düzenlemeye (TBK m. 430) benzer şekilde süre sonunda gemi adamı/kaptan, işverenin veya işveren vekilinin muvafakati ile işe devam ederse, hizmet, aynı süre için uzatılmış sayılır.

4.1.5. Sefer Sona Ermesi

Her gemi adamı gibi, kaptanın hizmet akdi de belirli bir sefer için yapılabilir (DİK m.7/I). Bu durumda hizmet akdi geminin sefer sonunda vardığı limanda yükünü boşaltması ile sona erecektir (DİK m.7/ II). Belirli süre için akittekine benzer şekilde, belirli bir sefer için yapılmış olan akdin sonunda işveren veya işveren vekilinin muvafakati ile kaptan işe devam eder ve gemi de yeni bir sefere çıkarsa akit, bu sefer süresince uzatılmış sayılacaktır (DİK m.8/II).

4.1.6 Fesih

Hizmet sözleşmesi fesih bildirimini ile sona erdirilebilir. Fesih bildirimini, belirsiz süreli bir hizmet sözleşmesini belirli bir sürenin sonunda ortadan kaldıran, işçi veya işverenin karşı tarafa yöneltmesi zorunlu olan ve diğer tarafın kabulüne de ihtiyaç göstermeyen tek taraflı irade beyanıdır (Songu, 2004: 844).

Gemi adamı ya da işveren fesih bildirimini hakkını kullanmak suretiyle belirsiz süreli hizmet sözleşmesini sona erdirebilir. Kural olarak gemi adamı ile işveren veya işveren vekili arasında yapılan hizmet sözleşmesi gemi adamının işe alınmasından itibaren altı ay geçmedikçe feshedilemez. Bu durum sözleşmenin her iki tarafı açısından geçerlidir. Önemli olan husus; sözleşmenin haklı nedenle feshedilmesi halinde gemi adamının altı ay çalışması şartının aranmamasıdır (Songu: 846).

Süresi belirsiz hizmet sözleşmelerinde kanunda belirtilmiş feshi ihbar süreleri özellikle gemi adamları açısından önemli bir teminat sağlayacak mahiyettedir (Moral ve Kişi: 30).

Hizmet sözleşmesi; işi altı ay sürmüş olan gemi adamı açısından bildirimden diğer tarafa yapılmasından başlayarak iki hafta sonra; işi altı aydan bir buçuk yıla kadar sürmüş olan gemi adamları için bildirimden diğer tarafa yapılmasından başlayarak dört hafta sonra; işi bir buçuk yıldan üç yıla kadar sürmüş olan gemi adamı için, bildirimden diğer tarafa yapılmasından başlayarak altı hafta sonra; işi üç yıldan fazla sürmüş olan gemi adamı için bildirimden diğer tarafa yapılmasından başlayarak sekiz hafta sonra bozulmuş olur (DİK m. 16).

Hizmet sözleşmesinin feshinde; fesih keyfiyeti, gemi seyir halinde ise, kararlaştırılmış limanda ve kararlaştırılmış liman değiştirildiği takdirde ilk uğrayacağı limanda geminin emniyet altına alınmasına kadar uzatılmış sayılır. Böylelikle, bildirim süreleri geminin kararlaştırılan limana ya da bu liman değiştirilmişse ilk uğranılan limana varıştan sonra işlemeye başlamayacak, söz konusu süreler bildirimden itibaren işleyecek; fakat geminin söz konusu limanlardan birisine varmasına kadar gemi adamı gemide çalışmaya devam edecek ve fesih hükmü sonuçlarını ancak limana varışla doğuracaktır (Songu: 848).

Kaptanın hizmet sözleşmesinin sona ermesi ile ilgili önemli bir düzenleme TTK'da yer almaktadır. Hükme göre; aksi kararlaştırılmış olursa bile donatan kaptana her zaman yol verebilir. Bu maddenin konuluş amacı kaptanla donatan arasındaki ilişkinin güven ilişkisine dayanmasıdır. Ayrıca Deniz İş Kanununa tabi olan bir gemide çalışan kaptanın belli bir hukuki hadiseden doğan hakları, Deniz İş Kanunuyla Türk Ticaret Kanunu'nun hangisinin hükümleri kaptanın daha lehine ise, kaptana o hüküm uygulanır. Böyle bir durumda iki kanunun

kaptanla ilgili düzenlemeleri ihtiva eden maddeleri karşılaştırılıp lehe olan hüküm tespit edilmelidir (Moral ve Kişi: 31).

Bildirim süresi işlediği sırada hizmet sözleşmesinin durumunu bildirim süresine ait ücretin peşin ödenmesi ve yeni bir iş arayabilmek için izin verilmesi yönünden incelemekte fayda vardır.

4.1.6.1. Bildirim Süresine İlişkin Ücretin Peşin Ödenmesi

Deniz İş Kanunu'nda yer bulması gereken önemli bir kurum olan “*Peşin ödeme*” müessesine kanunda yer verilmediği görülmektedir. Eğer gemi limana yanaştıktan sonra gemi adamının sözleşmesi feshi ihbar yoluyla feshedilirse ve verilen ihbar süresi yeni seferin başlamasından önce bitmezse, gemi adamının bu yeni sefere götürülmesi zorunluluğu ortaya çıkacaktır (Songu: 850). Böyle bir durumda işverenden geminin seferini, gemi adamının ihbar önelinin bitimine kadar durdurmasını beklemek olanaksız olduğu gibi, aralarındaki hizmet sözleşmesinin kısa bir süre sonra sona ereceğini bilen gemi adamının uzun süreli bir sefere çıkmasını beklemek de pek mümkün değildir. Bu nedenlerden ötürü, Deniz İş Kanunu'nda hem işveren hem de gemi adamına yönelik olarak peşin ödeme imkanı tanınması oldukça yararlı olacaktır (Moral ve Kişi: 32).

4.1.6.2. Yeni İş Arayabilmek İçin İzin Verilmesi

854 sayılı Deniz İş Kanunu'nda yeni iş arama iznine ilişkin bir hüküm mevcut olmasa bile, TBK hükümlerinden yararlanılarak gemi adamının işverenden yeni iş arama izni talep etmesi mümkündür. Gemide gerçekleşen bir iş olduğu için gemi adamının zaman, yer ve şekil açısından iş arama imkanı fazla değildir; bu nedenle, birbirine yakın limanlar arasında yapılan seferler söz konusu ise gemi adamına izin vermek onun açısından yararlı olacaktır (Songu: 851).

4.1.6.3. Bildirim Süresine Uyulmaması Ve Hukuki Sonuçları

Deniz İş Kanunu'nun 16. maddesinin birinci fıkrasının D bendinde, bildirim şartlarına uymayan tarafın, gemi adamının çalışma süresi için öngörülmüş ihbar önelerini karşılayan ücret tutarında ihbar tazminatı ödeyeceği hüküm altına alınmıştır. İşveren, bazı sebepler dolayısıyla gemi adamına bildirimde bulunmaksızın hizmet sözleşmesini sonlandırabilir.

4.1.6.4. İşveren veya İşveren Vekili Tarafından Hizmet Sözleşmesinin Feshedilebileceği Durumlar (DİK m. 14/1)

İşveren veya işveren vekili tarafından işçinin (gemi adamının) hizmet sözleşmesini bildirimden önce feshedilebileceği durumlar:

Gemi adamının herhangi bir limanda geminin hareketinden önce gemiye dönerek hizmete girmemesi veya gemiye hiç dönmemesi, gemi adamının gemide hizmet görmesinin tutukluluk, hapis veya gemide çalışmaktan men olması gibi sebeplerle imkansız bir hal alması, gemi adamının işveren veya işveren vekiline karşı, kanuna, hizmet akitlerine, sair iş ve çalışma şartlarına aykırı hareket etmesi, gemi adamının işveren veya işveren vekiline karşı denizcilik kural ve teamüllerine veya ahlak ve adaba aykırı hareket etmesidir (Moral ve Kişi: 33).

4.1.6.5. Gemi Adamı Tarafından Hizmet Sözleşmesinin Feshedilebileceği Durumlar (DİK m. 14/2)

Gemi adamı tarafından hizmet sözleşmesinin bildirimsiz olarak feshedilebileceği durumlar: Ücretin kanun hükümleri veya hizmet akdi gereğince ödenmemesi, işveren veya işveren vekilinin gemi adamına karşı kanuna, hizmet akitlerine veya sair iş şartlarına aykırı hareket etmesi, işveren veya işveren vekilinin gemi adamına karşı denizcilik kural ve teamüllerine veya ahlak ve adaba aykırı hareket etmesidir (Moral ve Kişi: 33).

4.1.6.6. İşveren, İşveren Vekili ve Gemi Adamı Tarafından Hizmet Sözleşmesinin Feshedilebileceği Durumlar

(DİK m. 14/3) İşveren, işveren vekili ve gemi adamı tarafından sözleşmenin bildirimsiz feshedilebileceği durumlar ise; geminin herhangi bir sebeple otuz günden fazla bir süre seferden kaldırılması, gemi adamının herhangi bir sebeple sürekli olarak gemide çalışmasına engel bir hastalığa veya sakatlığa uğramasıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi; geminin kayba uğraması, terk edilmesi veya harp ganimeti ilan edilmesi veyahut Türk Bayrağından ayrılması hallerinde hizmet sözleşmesi kendiliğinden bozulur (infisah) (Songu: 852).

KAYNAKÇA

- Akyiğit, E. (2007). *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi*. Ankara.
- Aydemir, M. ve Aydın, İ. (2001). *Türk İş Hukukunda İşyeri ve İşletme Kavramları*. Ankara.
- Baştuğ, A. (2004). İşveren Vekilinin İşvereni Dolaylı Temsili ve İş Hukuku Açısından Sonuçları. *Kamu İş Dergisi*, 7 (3).
- Bedük, M. N. (2012). *Deniz İş Sözleşmesi*. İstanbul.
- Centel, T. (1992). *Bireysel İş Hukuku C. 1*. İstanbul.
- Çağa, T. (1995). *Deniz Ticareti Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Çenberci, M. (1986). *İş Kanunu Şerhi*. Ankara.
- ÇSGB (2012). *İş Kanunları ve Türk Borçlar Kanununa Göre Sözleşme Türleri*. Ankara.
- Dündar, E. (2000). *Uluslararası Düzenlemeler ve Avrupa Birliği Çerçevesinde Deniz İş Hukukunda Gemi Adamlarının Çalışma Süreleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Ekonomi, M. (1987). *İş Hukuku, 1. Cilt, Ferdî İş Hukuku*. İstanbul.
- Ergin, B. (1991). Deniz İş Hukukunda Gemi Adamının Hizmet Akdini Haklı Nedenle Feshi Sebepleri. *İş Hukuku Dergisi*. 1(14).
- Ersözlü, C.M. (2000). *Kaptanın Özel Hukuktan Kaynaklanan Görev ve Yetkileri ile Hukuki Sorumluluğu*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Esener, T. (1975). *İş Hukuku*. Ankara.
- Göknıl, M. N. (1935). *Deniz Ticareti Hukuku*. Ankara: Ulus Matbaası.
- Göktaş, S. (2009). İşveren Vekilinin İş Güvencesi. *Çalışma Ve Toplum Dergisi*, 1.
- Kar, B. (2014). *Deniz İş Hukuku Ders Kitabı*. Ankara.
- Koyuncu, İ. S. (2003). Deniz İş Kanununa Göre Hizmet Sözleşmesini Sona Erdiren Haller. *Deniz Hukuku Dergisi*. (1-4).
- Laçiner, V. (1998). *Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda İşveren Vekili*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Mollamahmutoğlu, H. ve Astarlı, M. (2011). *İş Hukuku*. Ankara.
- Moral, D. ve Kişi, H., (2010). Deniz Hizmet Sözleşmelerinin Sona Ermesi, *Denizcilik Fakültesi Dergisi*. 2.
- Özbek, O. (1984). *Deniz İş Kanunu Yorum ve Uygulaması*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Özdemir, B. E. (2009). *Deniz İş Hukukunda Sözleşmenin Sona Ermesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Sevimli, K. A. (1999). *İş Hukukunda Kaptan*.
- Songu, S. (2004). Deniz İş Hukukunda İş Sözleşmesinin Sona Ermesi ve Sonuçları. *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*. 1 (3)
- Sözer, B. (2014). *Deniz Ticareti Hukuku Ders Kitabı Cilt 1*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Sümer, H. H. (2008). *İş Hukuku*. Konya: Mimoza Yayınları.
- Süzek, S. (2012). *İş Hukuku Yenilenmiş 8. B.* İstanbul.
- Süzel, C. (2009). Deniz İş Kanunu Kapsamında Kaptan ve Kaptanın İş Sözleşmesi, *Prof. Dr. Saim Üstündağ'a Armağan*, Ankara.
- Tekil F. (1986). *Deniz Hukuku*. İstanbul: Alkim Yayınları.
- Toremar, M. (2000). *The Legal Position of The Ship Master*. Göteborg University.
- Tuncay, A. C. (1977). İş Hukukunda İşveren Vekili Kavramı. *Temsil ve Vekâlete İlişkin Sorunlar Sempozyumu*. İstanbul.
- Tunçomağ, K. (1984). *İş Hukuku C. 1*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Ulucan, D. (1986). *Deniz İş Hukukuna İlişkin Temel Bilgiler (Sendikal Eğitim El Kitabı)*. İstanbul.
- Uşan, F. (2006). *İş Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yazıcıoğlu, E. (2014). *Deniz Ticareti Hukuku Temel Bilgiler Cilt 1*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Yılmaz, H. (2012). *Türk İş Hukukunda Bireysel İş İlişkileri Açısından İşveren Vekilliği*. Ankara.

Bölüm 47

YAPAY ZEKANIN İKTİSADİ-İDARİ DEĞİŞİMLERDEKİ ROLÜ: KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Yunus Emre Topcu¹

GİRİŞ

“Düşünüyorum, öyleyse varım.” Bu kavram, felsefe derslerinde insanın varlığıyla ilgili tartışmaları teşvik ettiği gibi, artık bir düşünceye sahip olmanın ne anlama geldiğinin araştırılması için de geçerli olabilmektedir. Bilgisayar bilimci Alan Turing 1950 yılında yazdığı “Computing Machinery and Intelligence” adlı makalede bir makinenin düşünme yeteneğine sahip olup olmadığını test etmiştir. Turing’e göre eğer bir bilgisayar kendisinin insan olduğuna karşısındakini ikna edebilirse düşünme yeteneğine yani bir zekaya sahiptir demektir. Günümüzde yapay zekâ olarak adlandırılan zeka, insan zekası ile karşılaştırılmaktadır. Yapay zekanın amacı, bir insanın düşünme sürecinin benzerini taklit eden ya da daha iyisini yapan bir nesnenin yaratılması mıdır? Öyleyse, Batı filozof Descartes’in ünlü ifadesi; var olma ve düşünme yeteneği ile şüphe etme veya bir şeyin belirsiz olduğunu yorumlama kabiliyeti anlamında yepyeni bir anlam kazanmaktadır.

Felsefenin ötesinde, görünüşte basit olan yapay zeka kavramı, günümüzde analitik ve makine öğrenimindeki yapabileceklerimize uygulanabilir. Fakat bu doğrudan bir soruya yol açar: yapay zeka insanoğlunun düşünce sistematigi taklit edebilir mi? Veya en azından bir makine bir insan sahip olduğu mantıkla ortaya çıkabilir mi? Ve eğer öyleyse, o zaman bir düşünce ögesi olarak sınıflandırılabilir mi? Ve sonuçta, gerçekten bu karşılaştırmayı yapmamız gerekiyor mu? Yoksa sadece bir düşünce veya karardan kaynaklanan sonuçları çoğaltmak veya etkilemek için herhangi bir yol mu aranmaktadır soruları gündeme gelmektedir (Abellera ve Bulusu, 2018).

Günümüzde yapay zeka , önemli bir bilimsel gelişme olmakla birlikte işletmeleri yönlendiren bir paradigma değişikliğini temsil etmektedir. Yapay motorların teknik özelliklerini değerlendirebilmek için yoğun bir alan bilgisinin gerekliliği göz önüne alındığında yapay zekanın yapabileceği

¹ Arş. Gör.; Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü. ytopcu@bartin.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4324-1376

şeyler genellikle yanlış anlaşılmaktadır. Genel kitle yapay zekanın gelişiminden etkilenmekte ve bu alandaki çeşitli filmlerin kötü senaryolarından korkmaktadırlar. Yatırımcılar ise bu teknoloji için büyük miktarda sermayeyi harekete geçirmekteler, ancak şirketleri ve ürünleri karakterize eden rekabetçi itici güçlerin net bir resmine sahip olamamışlardır. Yöneticiler, üretkenliklerini ve gelirlerini ve nihayetinde primlerini arttırabilecekleri en son yazılıma el koymak için acele etmektedirler (Muller and Bostrom 2016).

Günümüzde zeka ve analitik beceriler köklü değişimlerden geçmektedir. Yeni teknolojiler ve ardından yeni araçlarla birlikte yeni beceriler ortaya çıkmıştır. Yapay zeka etrafımızda bariz bir şekilde uygulamaya geçmiştir. Yüz tanıma, konuşma metni tanıma, telefona komut verme, gelen kutusundaki spam filtreleri, çevrimiçi alışveriş, kredi kartı sahtekarlığı tespiti ve çok daha fazlası arkasındaki teknoloji yapay zeka örneğidir. Araştırmacılar, daha karmaşık bilgi işlem gücü kullanarak daha karmaşık sorunları daha verimli çözebilecek algoritmalar oluşturmak için istatistik ve bilgisayar bilimlerini birleştirilmektedirler. Tıbbi tanıdan sosyal medyaya kadar yapay zekanın dünyamızı dönüştürme potansiyelinin çok yüksek olduğu düşünülmektedir.

Son yirmi yılda dünya, yapay zekâ ile ilgili büyük ilerlemelere şahit olmuştur. Gelecekteki ilerlemenin daha da muhteşem olması beklenmekte ve birçok otorite bu teknolojilerin dünya çapında her alanda dönüşümlere neden olacağını öngörmektedir.

Yapay zekanın iktisadi-idari alanlarda önemi günümüzde giderek artan bir şekilde belirginleşmektedir. İş dünyasında, yapay zeka uygulamaları, veri analitiği, otomatizasyon ve makine öğrenimi gibi özellikleri kullanarak iş süreçlerini optimize etme, verimliliği artırma ve maliyetleri düşürme potansiyeli sunmaktadır. Bu, şirketlerin rekabet avantajını elde etmelerine ve sürdürmelerine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda, yapay zeka, büyük veri setlerinden anlamlı bilgiler çıkarabilme yeteneği sayesinde daha bilinçli kararlar alınmasına ve stratejik planlamalara önemli bir katkı sağlamaktadır.

İktisadi açıdan, yapay zeka, endüstri 4.0 ve dijital dönüşüm süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu teknolojik gelişmeler, iş dünyasında yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına ve iş süreçlerinin daha etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, yapay zeka uygulamalarının kullanılması, işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye olumlu bir katkı sağlamaktadır. İdari açıdan ise, yapay zeka, bürokratik işlemlerin otomatizasyonu, veri yönetimi ve analizi gibi alanlarda kullanılarak yönetim süreçlerini daha etkin hale getirebilir. Bu da daha hızlı

kararlar alınmasına ve daha etkili bir yönetim yapısının oluşturulmasına olanak tanır. Sonuç olarak, yapay zeka, iktisadi ve idari bağlamda bir dönüşümü temsil ederek, iş dünyası ve yönetim pratiklerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın amacı yapay zekayı kavramsal olarak incelemek ve ekonomik büyüme, uluslararası ticaret, işgücü yönetim-liderlik ile yapay zekanın ilişkisini incelemektir.

1. Yapay Zeka

Bu bölümde yapay zeka ile ilgili temel kavramlar, yapay zekanın geçmişi ve yapay zekanın bugünü konularından bahsedilecektir.

1.1. Temel Kavramlar

Bostrom'a (2014) göre, günümüzde yapay zeka, üç farklı şekilde algılanmaktadır: tüm sorularınızı artan bir doğruluk derecesiyle cevaplayabilmektedir; yapması gereken herhangi bir şeyi yapabilmektedir ya da belirli bir uzun vadeli hedefi sürdürmek için özerk bir şekilde hareket edebilmektedir. Ancak yapay zekanın ne yapıp ne yapamayacağından ziyade daha geniş bir anlamı bulunmaktadır. Yapay bir zeka, öğrenmeyi öğrenebilecek bir sistemdir, başka bir deyişle, bilgisayarlara açıkça programlanmadan kendi algoritmalarını yazmalarını sağlayan bir talimatlar dizisi manasına gelmektedir.

Zeka, genellikle belirli hedeflere ulaşma yeteneğimizin hesaplamalı bir parçası olarak görülmektedir. Ancak zeka bundan daha fazlası olarak değişen bir ortamda yeni problemleri öğrenme ve çözme kapasitesidir. İlkel bir dünyada, sadece hayatta kalmayı ve üretmeyi teşvik etme durumu söz konusu olmaktadır. O zaman, dünyayı kendisi için en iyisini sağladığı bir yere dönüştürebiliyorsa, yaşayan bir varlık zeki olarak tanımlanmaktadır (Lo 2012, 2013; Brennan ve Lo 2011, 2012).

Zeka kavramını ne kadar doğru tanımlamış olursak olalım, günümüzde yapay zekaya sahip makinelerinin seviyesinin, her insanın ortalama seviyesinden oldukça uzak olduğunu söyleyebiliriz. İnsanın eylemleri fiziksel dünyayı gözlemlemek ve doğal olaylardaki sebep-sonuç arasında bağlantı kuran altta yatan ilişkileri üretmekle ilerlerken, yapay bir zeka tamamen verilerle ilerlemekte ve bu veriler arasındaki ilişkinin doğası hakkında önceden hiçbir bilgisi bulunmamaktadır. O zaman “yapay” dır, çünkü fiziksel yasadan değil, saf verilerden kaynaklanmaktadır.

Yapay zekanın ne olduğunu ve insan için ne anlama geldiğini tanımladık. Buna ek olarak, yapay zekaya girişin bir parçası olarak ele alınması gereken

iki çeşit kavram daha bulunmaktadır. Bunların birincisi büyük veriler, makine öğrenmesi, vb. gibi kavramlardır. İkincisi ise, bir sistemin akıllı olarak tanımlanabilmesi için sahip olması gereken özelliklerdir.

Yapay zeka; doğal dil işleme, bilgisayarlı görme, nesnelere interneti ve robotik in yanı sıra, çeşitli alanları kapsayan ve gerektiren disiplinlerarası bir alan olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla, yapay zeka farklı yönleri ve çıkarımları olan bir terimdir. Yapay zekayı tamamen işlevsel bir canlıya benzetmek ve yapay zekanın diğer alt alanları arasındaki ilişkinin derecesini bulmak için karşılaştırmalar yapabiliriz. Eğer yapay zeka ve insan vücudu birbirine benziyorsa, çeşitli görevleri yerine getiren ve dil (NLP), görme (bilgisayar görme) vb. gibi özel işlevlerden sorumlu bir beyne sahip olması gerekmektedir. Vücudun, kemikler ve kaslardan oluştuğu gibi, bir robot da devrelerden ve metallere oluşmaktadır. Makine öğrenmesi belirli hareketler, eylemler veya düşünceler olarak görülebilmektedir. Nesnelere İnterneti, etrafımızdaki dünyayı algılayış biçimimiz olan insan duyularına karşılık gelmektedir. Son olarak, büyük veriler yediğimiz yiyeceğin ve soluduğumuz havanın yerine geçebileceği duyularımız tarafından yakalanan dış dünyadan aldığımız her girdiyle eşdeğer olmaktadır. Bu oldukça kaba taslak bir karşılaştırmadır, ancak tüm terimlerin birbiriyle nasıl ilişkili olduğuna dair basit bir yol göstermektedir.

Her ne kadar başka birçok karşılaştırma yapılabilse de ve çoğu aynı anda doğru olsa da, bir sistemin uygun bir yapay zeka olması için ne tür özelliklere sahip olması gerektiği hala tartışmalıdır. Corea'ya (2017) göre sistem; bir öğrenme yapısı, etkileşimli bir iletişim arayüzü ve duyuşsal bir kavrama sistemine sahip olmalıdır. Ancak, bu fikir bilimsel bir bakış açısına göre uygun değildir, çünkü dikkate alınması gereken bir dizi etik, psikolojik ve felsefi düşünceleri içerecektir.

Bir yapay zeka bilimsel olarak kabul göre üç yolla sınıflandırılmaktadır. Bunlardan ilgi basit yapay zekadır. Basit yapay zeka, belirli bir etki alanı uygulamasından veya daha fazla veri olarak daha iyi hale gelen ve çıktı hatasını nasıl azaltacağını "öğrenen" bir etki alanı uygulaması veya görevinden başka bir şey değildir. Basit yapay zekaya bir örnek satranç oynayabilen bilgisayar olan DeepBlue'dur. Ancak daha genel olarak bu grup belirli bir amaca hizmet eden tüm fonksiyonel teknolojileri içermektedir. Bu sistemler genellikle kontrol edilebilir çünkü belirli görevlerle sınırlıdır. Diğer bir yapay zeka türü ise genel yapay zekadır. Bir program belirli bir görevi tamamlamak için programlanmadığında, ancak sonuçta bir uygulamadan öğrenip aynı bilgi birikimini farklı ortamlara uygulayabiliyorsa, buna genel yapay zeka denmektedir. Bu, basit yapay zekada olduğu gibi bir hizmet

olarak teknoloji değil, bir ürün olarak teknoloji manasına gelmektedir. Bu gruba en iyi örnek, her açıdan gerçek bir genel yapay zeka olmamasına rağmen, öğrenen bir yapay sinir ağı olan Google DeepMind'dir. Henüz tam manasıyla gerçek değil çünkü DeepMind entelektüel bir görevi bir insan gibi yapamamaktadır. Oraya ulaşmak için, beyin yapısının işleyişinde, beyin işlemlerinde optimizasyon ve taşınabilir bilgisayar güç gelişimi konusunda çok daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Birileri bir genel yapay zekanın birçok basit yapay zekayı bir araya getirerek kolayca elde edilebileceğini düşünebilir, ancak gerçekte, bu pek mümkün değildir. Bu bir programın devam edebileceği bir takım özel beceriler değil, tüm bu yetenekler arasındaki entegrasyonun sağlamasıdır. Bu tür bir zeka, basit yapay zekada olduğu gibi, çalışmak veya ayarlanmak için bir uzman gerektirmez, ancak çok büyük bir sınırlaması var: mevcut durumda, motora sonsuz miktarda veri akışı sürekli olarak aktarılarak ulaşılabilmektedir.

Son aşama olan yapay zekaya süper akıllı zeka denmektedir. Bu zeka büyük ölçüde insan olanı aşar ve bilimsel ve yaratıcı düşünmeyi başarmaktadır. Genel ortak bir bilgelik ile karakterizedir, sosyal becerileri ve belki de duygusal bir zekası bulunmaktadır. Her ne kadar bu zekanın tek bir süper bilgisayar olduğunu varsaysak da, bir ağ tarafından veya birkaç zekâ sürüsü tarafından yaratılması daha olası görülmektedir.

Farklı aşamalara nasıl ulaşacağımız hala tartışmalı olsa da, birçok düşünce okulu bulunmaktadır. Sembolik yaklaşım, tüm bilgilerin sembolik olduğunu ve temsil alanının sınırlı olduğunu iddia eder, bu yüzden her şey resmi matematik dilinde belirtilmelidir. Bu yaklaşım, tarihsel olarak gerçek dünyanın karmaşıklığını analiz etmekte ve aynı zamanda ticari sorunların yanı sıra, bilginin kendisinin kaynağını anlamada da çaba göstermektedir. İstatistiksel yapay zekâ ise, gerçek dünyadaki belirsizliği yönetmeye odaklanmaktadır(Domingos ve ark. 2006).

Öyleyse, bir yandan, insan beyninin ne dereceye kadar örnek olarak alınması gerektiği henüz belli değildir. Diğer bir yandan biyolojik sinir ağı, yapay zeka gelişimi için özellikle bilgiyi işlemek için mükemmel bir altyapı sağlamaktadır.

1.2. Yapay Zekanın Tarihsel Gelişimi

Mevcut düşüncenin aksine, yapay zeka yeni bir çalışma alanı değildir. Eski Yunan'dan Hobbes, Leibniz ve Pascal'a giden saf felsefi akıl yürütme yolu bir yana bırakılırsa, yapay zeka, 1956'da resmi olarak kurulmuş en ünlü uzmanların zeka simülasyonu üzerine beyin fırtınası yapmak için toplandıkları Dartmouth Koleji'nde kurulmuştur. Bu, Asimov'un kendi

robotik yasalarını belirlemesinden birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir. Ancak, Turing (1950) tarafından yayınlanan ünlü makalede, ilk kez bir düşünme makinesi fikri ortaya atılmış ve bu makinenin aslında herhangi bir zeka gösterip göstermediğini değerlendirmek için Turing testi önerilmiştir. Dartmouth'daki araştırma grubu, bu yaz toplantısından çıkan içeriği ve fikirleri halka açık bir şekilde yayınladığında, insan olmayan bir zeka yaratma çalışması için bir hükümet fonu ayrılmıştır.

O sırada, yapay zeka kolayca erişilebilir görünüyordu, ancak durum böyle olmamıştır. Altmışlı yılların sonunda, araştırmacılar yapay zekanın gerçekten yönetilmesi zor bir alan olduğunu ve fonu getiren ilk kıvılcımın dağılmaya başladığını fark etmişlerdir. Bütün tarih boyunca yapay zekayı karakterize eden bu fenomen, genellikle “yapay zeka etkisi” olarak bilinmektedir ve iki bölümden oluşur: birincisi, önümüzdeki on yıl içinde gelecek olan gerçek bir yapay zekanın sürekli bir vaadinin bulunması; ve ikincisi, yapay zeka davranışının belirli bir problemi çözdükten sonra ne anlama geldiğini sürekli olarak yeniden tanımlanmasıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, DARPA'nın (Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı) yapay zeka araştırmalarını finanse etmiştir. Bunun nedeni esas olarak mükemmel bir makine tercümanı yaratma fikrinden kaynaklanmaktadır. Ancak art arda iki olay, bu destekleri bozmuştur. Otomatik Dil İşleme Danışma Komitesi (ALPAC) raporu 1966'da, ardından “Lighthill raporu”, (1973), mevcut gelişmeler ışığında yapay zekanın uygulanabilirliğini değerlendirmiş ve öğrenebilecek ya da akıllı olarak düşünülebilecek bir makine yaratma olasılığı konusunda olumsuz sonuçlara varmıştır. Bu iki rapor, algoritmaları beslemek için mevcut sınırlı verilerle birlikte ve aynı zamanda bu döneme ait motorların sınırlı hesaplama gücü ile birlikte, alanın çökmesine neden oldu ve yapay zeka çalışmaları on yıl boyunca utanç verici hale gelmiştir.

Bununla birlikte, seksenlerde, İngiltere ve Japonya'da yeni bir finansman dalgası, temelde yukarıda tanımlandığı gibi basit yapay zeka örnekleri olan “uzman sistemler” in başlatılmasıyla desteklenmiştir. Bu programlar aslında, belirli alanlarda insan uzmanlarının becerilerini taklit edebilmiştir. Ancak bu yeni fonlama eğilimini teşvik etmek için yeterli olmuştur. Bu yıllar boyunca en aktif oyuncu Japon hükümeti olmuş ve dolaylı olarak ABD ve İngiltere'yi yapay zekaya yönelik araştırma fonlarını yeniden kurmaya zorlamıştır.

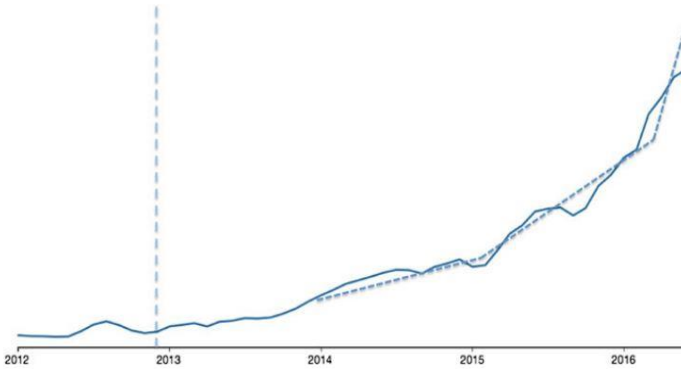
Bu altın çağ uzun sürmemiş, finansman hedeflerine ulaşılmadığında yeni bir kriz başlamıştır. 1987'de, kişisel bilgisayarlar yapay zekada yıllarca süren araştırmaların ürünü olan Lisp Machine'den daha güçlü hale geldi. Bu, ikinci

olumsuz yapay zeka dalgası olmuştur. DARPA açıkça yapay zekaya daha fazla fon sağlamayacağını açıklamıştır.

Bu dönem 1993 yılında MIT Cog projesinin bir insanı robot inşa etmesiyle sona ermiştir. 1997'de DeepBlue, Kasparov'u satrançta yendiğinde, yapay zeka algısı en tepeye çıkmıştır.

Son yirmi yılda, yapay zekayla ilgili akademik çalışmalar oldukça fazladır. Ancak yapay zeka henüz çok yeni bir paradigma değişimi olarak kabul edilmiştir. Elbette, bugünlerde neden yapay zekaya bu kadar çok yatırım yapıldığını anlamamıza neden olabilecek bir dizi neden bulunmaktadır. Fakat son beş yıllık eğilimden yola çıkarak temel bir neden üzerinde durulmaktadır. Şekil 1.1'e bakarsak, elde edilen tüm gelişmelere bakılmaksızın, yapay zekanın 2012 sonuna kadar yaygın bir şekilde tanınmadığını fark edilmektedir. Bu rakamlar aslında temel olarak belirli kelimeler veya temalar için eğilimleri gösteren bir yapay zeka olan "CBInsights Trends" kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 1.1. Yapay Zeka Trendi (2012-2016)

Peki neden 2012'den itibaren yapay zekanın insanların arasında daha fazla konuşulmasının nedeni ne olmuştur? 4 Aralık 2012 Salı günü bir grup araştırmacı Nöral Bilgi İşleme Sistemlerinde (NIPS) birkaç hafta önce ImageNet Sınıflandırma yarışmasında birinci sırayı alan evrişimli sinir ağları hakkında ayrıntılı bir sunum yapmıştır (Krizhevsky vd., 2012). Çalışmalarında sınıflandırma algoritmasını % 72'den % 85'e çıkarmışlardır ve sinir ağlarının kullanımını yapay zeka için temel olarak belirlenmiştir. İki yıldan az bir sürede, alandaki ilerlemeler devam etmiş ve ImageNet yarışmasında sınıflandırmayı insanlıktan (yaklaşık% 95) biraz daha yüksek olan% 96 doğruluğa ulaştırmıştır. Şekilde ayrıca üç önemli olayla özetlenen

yapay zeka gelişiminde üç önemli büyüme eğilimi gösterilmektedir. 3 yaşındaki DeepMind, Ocak 2014'te Google tarafından satın alınmıştır. Sonrasında 8.000'den fazla kişi tarafından Yaşamın Geleceği Enstitüsü'nün açık mektubu imzalanmış ve Deepmind tarafından Şubat 2015'te takviye öğrenimi üzerine çalışma yayınlanmıştır (Mnih vd. 2015). Ve son olarak yapay zeka üzerinde artan trendi 2016 yılındaki gelişmeler takip etmiştir. DeepMind bilim adamları tarafından sinir ağları üzerine Ocak 2016'da Nature'da bir makale yayınlanmıştır (Silver vd. 2016). Bununla birlikte 2016 Mart ayında GO adlı bir oyunda DeepMind tarafından geliştirilen yapay zeka temelli AlphaGo'nun önemli bir GO oyuncusu Lee Sedol'u etkileyici bir şekilde mağlup etmesi yapay zeka üzerindeki dikkatlerin artmasına neden olan diğer bir gelişmedir (<https://deepmind.com/alphago-korea>, Erişim tarihi: 15.12.2022).

1.3. Yapay Zekanın Bugünü

Yapay zekanın günümüzde daha fazla ilgi çekmesinin nedenleri arasında olası potansiyeli yüksek uygulamalar, medya ve genel kamuoyunun yoğun ilgisi ve yatırımcıların sağladığı yüksek miktarlarda fon olanakları sayılabilir.

Yalnızca düşük bilgi düzeyinde geçerli olmasına rağmen makine öğrenimi hızla metalaştırılmaktadır ve daha derin bir şekilde zekanın demokratikleşmesini teşvik etmektedir. Bir yandan geniş bir hizmetler ve araçlar grubu artık son kullanıcılar tarafından kullanılabilir olsa da, diğer yandan, yapay zekayı daha yüksek bir seviyeye çıkarmak için veri kullanılabilirliği ve hesaplama kaynaklarına sahip olan az sayıda üst görevliler gerçek gücü ellerinde bulunduracaklardır.

Bu teknolojik kutuplaşmanın yanı sıra, sektörün yaşadığı temel sorun iki bölüme ayrılabilir. Birincisi, kısa vadeli iş uygulamaları için uzun vadeli genel yapay zeka araştırmasının yanlış yürütülmesi ve yapay zekanın insanların düşündükleri veya varsaydıkları şeylere karşı gerçekte yapabileceklerinin gözden kaçırılmasıdır. Her iki konu da bunu anlamak için esasen gerekli olan yüksek teknik bilgiden kaynaklanmaktadır, ancak yapay zeka çevresinde çeşitli yanlış algılar bulunmaktadır. Bunların bir kısmında haklılık payı bulunmaktadır, çünkü yapay bir dereceye kadar alan uzmanlığı gereksinimi nedeniyle tarihsel olarak otomatikleştirilmesi zor olan süreçlerde yararlı olmuştur.

İkincisi, makine ve insanlar arasındaki sıkı ilişki ve birbirleriyle nasıl etkileştikleri konusudur. Son birkaç yılda insanlar muazzam bir kültürel değişime tanıklık etmektedir. İnsan aslında oyunu kuran ve sorumlu

konumda bulunan bir canlıyken, makine istenmeyen senaryolar için bir güvenlik cihazı olarak yer almaktaydı. Bununla birlikte, günümüzde roller tersine çevrilmiştir. İnsanlar basitçe gözlem yaparken, makineler ise genellikle sonuçlardan sorumludur. Daha da önemlisi, bu ilişki kendi varlığımızı değiştirmektedir: genelde insanlar bilgisayarlarla aynı şeyleri yapmaya çalışırken makinelerin insanları kendilerine daha benzer hale getirdiğine inanmaktadırlar. Ancak bu çapraz ilişkiyi insanlar için daha fazla insan olma yolu olarak değerlendiren düşünürler de vardır (Floridi, 2014). Yapay zeka benimseme döngüsünü kısaltmak için, sezgimize her zaman güvenmemeyi öğrenmeli ve makinenin bizi daha insani veya daha mekanik bir şekilde değiştirmesine izin vermeliyiz.

Herkesin sorduğu soru, makineler insanlarla kıyaslandığında hangi aşamadır? Gerçek şu ki, “Tekillik” olarak adlandırılan süper zekanın insan zekasını aşacağı bir durumdan çok uzakta bulunmaktayız (Vinge 1993). Ünlü fütürist Raymond Kurzweil, 1999’da çiplerin düşen maliyetleri ve artan hesaplama kapasiteleri nedeniyle üstel bir teknolojik değişim oranı öngören “Hızlandırılmış Kazanımlar Yasası” fikrini önermiştir. Onun görüşüne göre, insanın ilerlemesi “S” şeklindedir. En yararlı teknolojik gelişmelere karşılık gelen bükülme noktaları bulunmaktadır ve insan, düzgün ve tekdüze bir ilerleme yerine atlamalar ile ilerlemektedir. Kurzweil ayrıca, tekilliliğin kesin yılını doğru bir şekilde tahmin etmek için Moore yasasından yararlanmışır. Moore yasasına göre beynimiz saniyede 1016 hesaplama (cps) ve 1013 bit bellek kapasitesine sahiptir. Bu yasanın geçerli olduğunu varsayarsak, Kurzweil bu yeteneklerle 2030’da genel yapay zekaya ve 2045’de süper yapay zekaya (Tekillik) ulaşacağımızı hesaplamıştır.

Bu oldukça iyimser bir görüştür. Çünkü günümüzde makinelerin sağladığı zeka hala çok kısıtlıdır. Çin odası argümanına göre makineler herhangi bir sağduyuya sahip değildirler, bir nesnenin ne olduğu hakkında hiçbir fikirleri yoktur, başarısız girişimlerin daha önceki bir anısına sahip değildirler ve bilinçli değildirler. Örneğin bir yapay zeka Çince-İngilizce çevirisini iki yönlü de mükemmel bir şekilde başarabilse bile konuşmanın içeriğini gerçekten anlamamaktadır. Öte yandan, sorunları yapısal düşünme yoluyla çözmektedirler. Daha fazla depolama ve güvenilir hafızaya ve ham hesaplama gücüne sahiptirler. Bunun yerine insanlar ise daha verimli olmaya ve ilgili olabilecek (bazı önemli bilgileri kaybetme riski altında) eski verileri seçmeye çalışmaktadırlar. Yaratıcı, yenilikçi ve temel bilgileri sadece birkaç örnekte daha iyi ve daha hızlı bir şekilde ortaya koymakta ve bu bilgiyi bilinmeyen vakalara aktarabilmekte ve uygulayabilmektedirler. İnsanlar daha iyi genelleme yapar ve gözetimsiz bir öğrenme ortamında daha iyi

çalışırlar. Sayı yoğun faaliyetler bir makine için özellikle kolaydır ancak bilgisayarlar için neredeyse imkansız bazı görevler vardır. Çaba sarf etmeden gerçekleştirilen, hayatta kalma için gerekli olan hesaplamalar, makineler için değil insan için daha kolaydır. Moravec'in paradoksu bunu açıklamaktadır. Paradoksa göre yüksek düzeyli akıl yürütme çok az hesaplama gerektirir ve bir makine için de bu mümkündür. Ancak sadece insanları yapabildiği çok basit ve düşük düzeyli sensori-motor becerileri aslında devasa bir hesaplama çabası gerektirmektedir.

Bir yapay zeka motoru oluştururken dikkate alınması gereken önemli tasarım unsurları bulunmaktadır. Buna ek olarak, genel yapay zekaya doğru bir ilerleme kaydetmek için sağlamlık, güvenlik ve hibritleşme olmak üzere üç temel özellik ortaya çıkmıştır. Russell vd. (2015) yaptıkları çalışmada bahsedildiği gibi, bir yapay zeka doğrulanmalıdır (resmi kısıtlamalar altında hareket etmeli ve resmi spesifikasyonlara uymamalıdır); onaylanmış olmalıdır (önceki kısıtlamalar altında istenmeyen davranışların peşinde olmamalıdır); güvenli olmalıdır (dışarıdan veya içeriden üçüncü tarafların kasıtlı manipülasyonunu önlemelidir); ve kontrollü olmalıdır (insanların gerekirse kontrolü yeniden tesis etmek için çeşitli yolları olmalıdır). Igor Markov'un görüşüne göre ise yapay zeka güvenli olmalıdır. Bu güveni sağlamak için bir yapay zeka üç önemli zayıflığa sahip olmalıdır. Birincisi yazılım ve donanımın kendi kendini kopyalaması sınırlı olmalıdır. İkincisi kendi kendini onarma ve kendini geliştirme sınırlı olmalıdır. Ve üçüncüsü ise, enerjiye erişim sınırlı olmalıdır. Son temel özellik olarak, yapay zeka bir hibrit zeka paradigmasıyla oluşturulmalıdır ve bu iki farklı yoldan sonra uygulanabilmektedir. İlk olarak bilgisayarın işi yapmasına izin verilir sonrasında ya belirsiz durumlar için insanlar çağırılır ya da son noktayı koymak için sistem bir insana ihtiyaç duyar. İlk durumun, makineleri karar vermekten sorumlu hale getirmekte ve insanları geri bildirim olarak kullanmaktadır. Bu daha hızlı bir yoldur ancak yüksek veri doğruluğu gerektirmektedir.

Bu bölümün sonucunda yapay zeka ile ilgili genel durum şöyle özetlenebilir. Öngörülen en kısa sürede olmasa da yapay zekanın hayatımıza daha fazla ve hızlı girmesi beklenmektedir. Yapay zeka, bir dizi nedenden ötürü döngünün önceki aşamalarından farklı gibi görünmektedir. Ve bizi iyimser senaryoya sürükleyecek bir yapay zeka oluşturmak için yoğun bir çaba göstermeli ve kaynakları doğru kullanmamız gerekmektedir.

2. İktisadi ve İdari Alanlarda Yapay Zeka

Son yirmi yılda yapay zeka ve robotikte büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Gelecekteki ilerlemenin daha da çarpıcı olması beklenmekte ve birçok araştırmacı bu teknolojilerin dünya çapında iktisadi ve idari alanları önemli ölçüde dönüştüreceğini tahmin etmektedir (Brynjolfsson ve McAfee, 2014; Ford, 2016; Boston Consulting Group, 2015; McKinsey Global Institute, 2017).

Yapay zeka özellikle işletme ekonomisi disiplinleri çalışan akademisyenler için yeni bir çalışma alanı haline gelmiştir. Ve çeşitli konuları ve yönleri kapsayan birçok çalışma yapılmıştır.

Yapay zekanın ekonomik büyümeye, işgücüne, uluslararası ticarete, yönetim-liderliğe ve inovasyona etkilerine bu bölümde devam edilecektir.

2.1. Yapay Zeka ve Ekonomik Büyüme

Yapay zekanın tanımlarına bakıldığında aslında doğrudan temel ekonomik meseleleri çağrıştırdığı görülmektedir. Yapay zeka insan emeği tarafından gerçekleştirilen ve giderek artan sayıda görevlerin otomatikleştirilmesine, yani makineler tarafından gerçekleştirilmesine izin vermektedir. Böyle bir teknolojinin büyüme oranları ve gelir payları üzerinde potansiyel etkileri olması kaçınılmazdır. Bununla beraber yapay zeka yeni fikirlerin üretim hızını da değiştirmektedir. Kısa vadede de yapay zeka karmaşık problemlerin çözülmesine ve hesaplama süresinden tasarruf edilmesine yardımcı olmaktadır. Yapay zeka aynı zamanda firmalar, sektörler ve faaliyetler arasında teknolojilerin öğrenilmesini ve taklit edilmesini kolaylaştırmaktadır, böylece bilgi dışsallıklarıyla beraber iş hırsızlığının kapsamını da artırma potansiyeli bulunmaktadır. Yapay zeka yeni ürün serileri geliştirme yeteneğini de artırmaktadır.

Sonunda, belki de yapay zeka en yetenekli araştırmacıların bile yerini alan yeni fikirler ve yeni teknolojiler icat etme konusunda insan yaratma yeteneğini aşacaktır. İleri sürümlerinde yapay zeka hızlı bir şekilde kendi kendini geliştirebilir ve sınırlı zamanda sınırsız makine zekası ve / veya sınırsız ekonomik büyüme gösteren “tekillikler” üretebilir (Good, 1965; Vinge, 1993; Kurzweil, 2005). Nordhaus (2015), ekonomi açısından tekillik beklentilerinin ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmesini ve tartışılmasını sağlamıştır.

Zeira (1988), otomasyonun en azından sanayi devriminden beri devam ettiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, büyüme oranlarının ve sermaye paylarının otomasyonla artması gerektiği yönündeki güçlü tahminleri, Kaldor'a (1961) göre büyüme oranları ve sermaye paylarının zaman içinde görece istikrarlı olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Özellikle, bu istikrar 20.

yüzyılın büyük bölümü için ABD ekonomisinin iyi bir karakterizasyonudur; örneğin, bkz. Jones (2016). Ancak Zeira çerçevesinin tarihsel kanıtlarla tutarlı olması için geliştirilmesi gerekmektedir.

Acemoğlu ve Restrepo (2016) bu sorunun çözümü için bir yaklaşım sunmaktadır. CES (Constant elasticity of substitution production function) üretimine izin vermekte ve görev sayısını endojenize etmektedirler. Özellikle, araştırmancın iki farklı yön alabileceğini varsaymaktadırlar: mevcut bir görevin nasıl otomatikleştirileceği veya üretimde kullanılabilir yeni görevlerin keşfi. Zeira'nın ampirik eksikliğine olası bir çözüm getirmektedirler. Belki de eski görevleri otomatikleştirdiğimiz kadar hızlı bir şekilde yeni görevler icat etmekteyiz. Dolayısıyla, otomatikleştirilen görevlerin oranı sabittir ve istikrarlı bir sermaye payına ve istikrarlı bir büyüme oranına yol açmaktadır.

Hızla genişleyen bu literatürde başka önemli katkılar da bulunmaktadır. Peretto ve Seater (2013), firmaların Cobb-Douglas üretim işlevindeki üssü değiştirmelerine olanak tanıyan bir araştırma teknolojisini açıkça değerlendirmektedir. Zeira modeline olan bağlantıyı vurgulamasa da, bu otomasyon yaklaşımında bağlantılar oldukça farklıdır. Hemous ve Olsen'in (2016) modeli Cobb-Douglas yerine CES üretimine odaklanmaktadır, yüksek vasıflı ve düşük vasıflı işçiler arasındaki ücret eşitsizliği çerçevelerinin sonuçlarını vurgulamaktadırlar. Agrawal, McHale ve Oettl (2017) yapay zekayı göstermek için Weitzman'ın inovasyon temelli bir büyüme modeline kullanmıştır. Yapay zeka geçiş yolu boyunca büyümeyi hızlandırabilmektedir.

Baumol'un (1967) "maliyet hastalığı" adlı teorisine göre, imalat veya tarım otomatik hale getirildikten sonra sektöre ilişkin GSYH payının düşmesine neden olur, ancak bu, zaman içinde otomatikleştirilen ekonominin artan kısmı ile dengelenmektedir. İşçi payı, Baumol'un iç görüleri nedeniyle önemli olmaya devam etmektedir. Büyüme, hangi konuda iyi olduğumuzla değil, gerekli olan ve iyileştirilmesi zor olan şeyle belirlenmektedir.

Yapay zeka tam olarak nasıl uygulandığına bağlı olarak büyümeyi geçici veya kalıcı olarak artırabilmektedir. Devam eden otomasyonun, yapay zeka olarak üstel büyüme, üretimde nüfus artışının rolünü ortadan kaldırabilmesi mümkün olmaktadır. Fikir üretmede ise giderek daha fazla insanların yerini almaktadır. Ancak yapay zeka taklitleri hızlandırarak dengeleyici etkilere sahip olabilir ve gelecekteki yenilikleri engelleyebilir (Aghion vd., 2017). Yani insan zekasının yaratıcılığından uzak olarak yapay zekanın yarattığı

taklitler sürekli tekrarlanmaya başlayabilir. Bu ise ekonomik büyüme önündeki en büyük engel olacaktır.

2.2. Yapay Zeka ve İşgücü

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, otomasyon ve diğer teknolojik eğilimlerle ilgili yüksek düzeyde endişe yaratmakta ve bunların etkileriyle ilgili yaygın endişeleri vurgulamaktadır (Pew Research Center, 2017).

Bu beklentiler ve kaygılar bir yana, genel olarak otomasyonun ve özellikle yapay zeka ve robotiklerin işgücü piyasasını ve üretkenliği nasıl etkilediğine dair tatmin edici bir anlayıştan çok uzaktayız. Daha da kötüsü, hem popüler basındaki hem de akademik çevrelerdeki tartışmaların çoğu yanlış bir ikilik üzerine yoğunlaşmaktadır. Bir tarafta yapay zeka ve robot biliminde devam eden ilerlemelerin insanlar tarafından işlerinin sona ermesine dair uyarıcı argümanlar bulunurken, diğer tarafta birçok ekonomist, geçmişte teknolojik atılımların nihayetinde emek ve ücret talebini artırdığı iddia etmekte, bu zamanın koşullarının içinde bulunduğumuz zamandan farklı olacağından endiőelenmenize gerek olmadığını savunmaktadır.

Çerçevemizin merkezinde bulunan otomasyon ve dolayısıyla yapay zekanın, daha önce gerçekleştirdikleri görevlerde işçilerin yerini alması ve bu kanal aracılığıyla güçlü bir yer değiştirme etkisi yarattığı fikri bulunmaktadır. Üretkenliği artıran teknolojilerin her zaman toplam işgücü talebini artırdığını iddia eden makroekonomi ve işgücü ekonomisinin çoğundaki varsayımların aksine, işgücünün yerinden edilme etkisi, ücretler ve istihdam talebinin azalmasına neden olabilir. Dahası, yer değiştirme etkisi, otomasyondan kaynaklanan işçi başına üretimdeki artışların, emek talebinin oransal bir genişlemesine yol açmayacağını ima etmektedir. Yerinden olma etkisi, işçi başına ücretlerin ve üretimin ayrılmasına ve emeğin milli gelir içindeki payında düşüşe neden olmaktadır (Acemoğlu ve Restrepo, 2017)

2.3. Yapay Zeka ve Uluslararası Ticaret

Yapay zekanın uluslararası ticarete sağladığı faydalar arasında en önemlilerinden biri, süreçlerdeki verimliliği artırarak maliyetleri düşürmesidir. Yapay zeka, üretimden lojistiğe kadar birçok alanda otomatizasyon sağlayarak iş süreçlerini optimize eder ve hataları minimuma indirmektedir. Ayrıca, büyük veri analizi ve öğrenme algoritmaları sayesinde gelecekteki trendleri tahmin edebilme yeteneği, şirketlere stratejik kararlar konusunda daha bilinçli ve etkili bir şekilde hareket etme imkanı sunar. Bu da uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlar, pazar taleplerine daha hızlı ve doğru bir şekilde cevap verme kapasitesini artırmaktadır (Jones, 2023).

Ayrıca, yapay zeka, uluslararası ticaretin karşılaştığı karmaşık regüasyonları ve bürokratik süreçleri daha etkili bir şekilde yönetebilme

potansiyeli taşımaktadır. Gümrük işlemlerinden finansal yönetimlere kadar birçok alanda kullanılabilen yapay zeka uygulamaları, büyük miktardaki veriyi hızla işleyebilir ve karmaşık düzenlemelere uyumu artırabilmektedir. Bu da uluslararası ticaretin güvenilirliğini ve düzenlenmesini kolaylaştırarak, iş süreçlerini daha şeffaf ve güvenilir hale getirmektedir. Yapay zeka ayrıca, küresel pazarlarda rekabet avantajını sürdürmek isteyen şirketler için sürdürülebilirlik ve uyumluluk konularında da önemli bir rol oynayabilmektedir (Achar, 2019).

Şu anda bazı ülkeler, egemen hükümetler, Kuzey Amerika Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) gibi örgütlerde yapay zekayı düzenleme yeteneğini sınırlandıracak uluslararası anlaşmaları müzakere etmektedirler. Aynı şekilde dünyadaki hükümetler Toronto'daki Vektör Enstitüsü ve Pekin çevresindeki Tsinghua-Baidu derin öğrenme laboratuvarı da dahil olmak üzere uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğü kendi tercih edilen bölgelerine kaydırmak için tasarlanmış yeni yapay zeka kümeleri için kamu fonlarını özgürce harcamaktadırlar. Yapay zeka yeniliklerinin ve politikalarının uluslararası boyutları yeterince çalışılmamıştır.

Yapay zekanın uluslararası ticarete getireceği bazı yenilikler bulunmaktadır. Birincisi, teknolojinin doğası ölçek ve kapsam ekonomilerinin daha önemli olacağını düşündürmektedir. Ayrıca, bilgiyoğun bir endüstride, bilgi dışsallıkları önemli olabilir. Diğer endüstrilerle ilgili önceki literatür, bu tür dışsallıkların genellikle yerel olduğunu, ancak daha fazla kanıtın gerekli olduğunu göstermektedir.

İkincisi, yapay zekanın etkisini anlamada en yararlı olabilecek ticaret modelleri, özellikle ölçeği, bilgi yaratmayı ve bilgi dağılımının coğrafyası gibi noktaları açıklayanlardır. Bu modeller yapay zeka odaklı ticaret politikalarının (ya da yapay zeka odaklı kümelenme yatırımlarının) optimal olup olmadığının büyük ölçüde ölçeğin varlığına ve hızlı uluslararası bilgi dağılımının olup olmamasına bağlı olacağını göstermektedir.

Üçüncüsü, düzenlemenin yerli sanayiye desteklemek için kullanılıp kullanılmayacağı ve nasıl kullanılacağı konusundaki tartışmalardır. Tüketicinin korunmasını hedefleyen gizlilik politikasının, diğerlerine göre, hatta yabancılara göre daha fazla iç piyasalara zarar verebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla, ticaret tartışmalarını gizlilik politikasının ticarete gizlenmiş bir kısıtlama olarak nasıl kullanılabileceğine odaklanmak yerine, düzenleyici uyumlaştırma vurgulanmalıdır. Buna karşılık, veri yerelleştirme kuralları, devlet verilerine sınırlı erişim, drone kullanımı gibi endüstri düzenlemeleri ve kaynak koduna zorla erişim dahil olmak üzere,

yerel ilkeleri tercih etmek için başka politikalar da kullanılabilir (Goldfarb ve Treffer, 2017).

Yapay zekanın kullanımı arttıkça, yapay zeka teknolojisinin ve onun yerleşik olduğu dijital ekosistemin uluslararası sınırların ötesinde sorunsuz bir şekilde çalışması gerekmektedir. Örneğin küresel bir lojistik şirketi, tedarik zincirlerini optimize etmek ve depolarını ve nakliye filosunu yönetmek için yapay zekaya güvenebilir. Yurt dışında üretilmiş bir akıllı hoparlör satın alan bir tüketici, bunun güvenlik ve gizlilik standartlarını karşıladığını ve yapay zeka yazılımının düzenli olarak güncelleneceğini bilmek isteyecektir (Jones, 2023).

Sınır ötesi politika koordinasyonu ve işbirliği, yapay zeka ile ilgili fırsatların değerlendirilmesi ve sorunların azaltılması açısından hayati önem taşımaktadır. Yapay zeka çok önemli bir teknoloji olduğundan, dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, yapay zekanın geliştirilmesini ve kullanımını yönetecek politika ve düzenlemeleri hızla geliştiriyor: 2019'da 18 ülkenin yapay zeka stratejileri varken, bu sayı 2021 itibarıyla 49'a yükselmiştir (ITU, 2021).

Yapay zeka, ticaret araştırması ve politikası için heyecan verici yeni bir alandır. Uluslararası ticaretteki dönümleri daha kapsamlı bir şekilde görmek için daha fazla bilginin ortaya çıkmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

2.4. Yapay Zeka ve Yönetim Liderlik

Teknolojilerdeki gelişmelerle birlikte örgütsel ve yönetsel bazda büyük değişimler ortaya çıkması beklenmektedir. Bu bölümde amaç yapay zekanın liderlik ve yönetim açısından iş dünyasının geleceğini nasıl etkileyebileceğini tartışmaktır.

Yapay zeka teknolojisinin mevcut başarıları, akademisyenlere yönetimin geleceğini düşünme konusunda ilham vermektedir. Yapay zeka düşüncesi araştırmacıları insan davranışlarını araştırmaya ve anlamaya yönlendirmektedir (Brette vd., 2017), Yapay zeka konusunda liderlik çalışmaları, yönetsel davranışları ayırt edici bir şekilde araştırmaktadır. Yapay zeka liderlik tartışması, insanın yöneticilerini ve yapay zekayı karşılaştırarak günümüzün yönetim uygulamalarına eleştirel bir şekilde ışık tutma şansı vermektedir. Yönetim pozisyonları ve onlardan beklentiler sorgulanabilmektedir. Belki yapay zeka sistemleri hakkında endişe duyabileceği ya da beklendiği gibi çalışmayabileceği vurgulanmalıdır ancak insan yöneticiler de genel olarak o kadar mükemmel değildir. İnsanın çeşitli özellikleri, özellikle ego temelli sorunlar olmak üzere örgütsel hedeflere ulaşmada başarısızlığa neden olabilir (Hougaard ve Carter, 2018).

Yapay zeka liderlerinin bazı özellikleri şunlardır (Canbek, 2019):

- Yapay zeka liderleri diğer çalışanlara karşı yıldırıcı davranışlar kullanmaya çalışmazlar,
- Yapay zeka liderleri, kuruluştaki ayrıcalıklı konumunun gücünü kötüye kullanarak diğer çalışanları aşağılamaya veya aşağılamaya çalışmazlar,
- Yapay zeka liderleri çalışanlar hakkında hemen her şeyi öğrenebilecekler, ancak edinilen kişisel bilgileri sadece çalışanlar üzerinde baskı uygulamak için kullanmayacaklar,
- Yapay liderleri daha yüksek bir pozisyon almak veya mevcut pozisyonu korumak için bir yarışmada yer almayacaklar. Bu bağlamda, yapay zeka yöneticileri tarafından gerçekleştirilen etik dışı davranışları görmek mümkün olmayacak,
- Çalışanlar kendilerini bir çatışmada bulduğunda, yapay zeka liderleri çalışanlar arasında adil, nesnel ve tarafsız kararlar alacak,
- Yapay zeka yöneticileri çalışanlar arasında cinsiyetleri, uyrukları, dini inançları vb. ile ilgili ayrımcılığından söz edemeyecektir.

Sonuç

Yapay zeka içinde yaşadığımız dünyada devrim yapacaktır. Yapay zeka günümüzde insan deneyimlerini giderek artırmaktayken bugünden çok uzak olmayan bir gelecekte insan zekasını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Yapay bir zeka; daha hızlı, daha kesin, daha büyük bir hafıza ile daha yüksek performansa sahip, daha az eskimiş ve daha yüksek bir kolektif kabiliyete sahiptir. Yapay zeka artık sadece problem çözmede değil, problemleri ve ihtiyaçları tespit edeceği için problem bulmada da kullanılacaktır. Bu sınırlı bilgi alanımız nedeniyle insan zekasının asla yakalamayacağı bir seviyedir.

Yapay zeka hayatlarımızı değiştirebilse de, bazı sorumluluklarla da geliyor. Bir yapay zeka motorunun belirli amaçlar için nasıl doğru bir şekilde tasarlanacağını ve nasıl kontrol edileceğini (ve gerekirse kapatmayı) düşünmeye başlamamız gerekmektedir. Ve her şeyden önce, teknolojimize ve etkili ve akıllı bir karara varma yeteneğine güvenmeye başlamamız gerekiyor. Ayrıca ekonomide sağlayacağı dönüşümlere de şimdiden hazır olmamız gerekiyor.

Kaynakça

- Acemoglu D. ve Restrepo P. Artificial Intelligence, Automation, and Work
- Achar, S. (2019). Early Consequences Regarding the Impact of Artificial Intelligence on International Trade. *American Journal of Trade and Policy*, 6(3), 119-126.
- Aghion, Philippe, Benjamin F. Jones, and Charles I. Jones. 2017. "Artificial Intelligence and Economic Growth." NBER Working Paper no. 23928, Cambridge, MA
- Ajay Agrawal, John McHale, and Alexander Oettl Finding Needles in Haystacks: Artificial Intelligence and Recombinant Growth
- Arthur, B. W. (1994). Inductive reasoning and bounded rationality. *American Economic Review*, 84(2), 406–411.
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford: OUP Oxford.
- Brennan, T. J., & Lo, A. W. (2011). The origin of behavior. *Quarterly Journal of Finance*, 7, 1043–1050.
- Brennan, T. J., & Lo, A. W. (2012). An evolutionary model of bounded rationality and intelligence. *PLoS ONE*, 7(11), e50310.
- Brette, O., Lazaric, N., & Vieira da Silva, V. (2017). Habit, Decision-Making, and Rationality: Comparing Thorstein Veblen and Early Herbert Simon. *Journal of Economic Issues*, 51(3), 567–587
- Canbek M. (2019), *Artificial Intelligence Leadership: Imitating Mintzberg's Managerial Roles*
- Dhar, V. (2016). The future of artificial intelligence. *Big Data*, 4(1), 5–9.
- Domingos, P., Kok, S., Poon, H., Richardson, M., & Singla, P. (2006). Unifying logical and statistical AI. In *Proceeding of the 21st National Conference on Artificial Intelligence* (Vol. 1, pp. 2–7).
- Floridi, L. (2014). *The fourth revolution: How the infosphere is reshaping human reality*. Oxford: OUP Oxford.
- Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. E. (2012). Imagenet classification with deep convolutional neural networks. In *Advances in neural information processing systems* (pp. 1097–1105).
- Goldfarb A. and Trefler D. *Artificial Intelligence and International Trade* 463
- Hans Moravec, et al. (1988). *Zihin Çocukları*. ISBN: 9780674576186. Yayın Evi: Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Hougaard, R., & Carter, J. (2018, November 6). Ego Is the Enemy of Good Leadership. *Harvard Business Review*. Retrieved December 12, 2018, from <https://hbr.org/2018/11/ego-is-the-enemy-of-good-leadership>

- ITU (2021), 'Artificial Intelligence for Good', June, International Telecommunication Union
- Jones, E. (2023). Digital disruption: artificial intelligence and international trade policy. *Oxford Review of Economic Policy*, 39(1), 70-84.
- Kurzweil, R. (1999). *The age of spiritual machines: When computers exceed human intelligence*. London: Penguin Books.
- Lighthill, J. (1973). Artificial intelligence: A general survey. In *Artificial intelligence: A paper symposium*, Science Research Council.
- Lo, A. W. (2012). Adaptive markets and the new world order. *Financial Analysts Journal*, 68(2), 18–29.
- Lo, A. W. (2013). The origin of bounded rationality and intelligence. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 157(3), 269–280.
- Mnih, V., et al. (2015). Human-level control through deep reinforcement learning. *Nature*, 518, 529–533.
- Müller, V. C., & Bostrom, N. (2016). Future progress in artificial intelligence: A survey of expert opinion. In V. C. Müller (ed.) *Fundamental issues of artificial intelligence* (pp. 553–571). Berlin: Springer.
- Pew Research Center. 2017. "Automation in Everyday Life." Online Report. <http://www.pewinternet.org/2017/10/04/automation-in-everyday-life/>.
- Russell, S., Dewey, D., & Tegmark, M. (2015). Research priorities for robust and beneficial artificial intelligence. *AI Magazine*, 36(4), 105–114.
- Silver, D., et al. (2016). Mastering the game of go with deep neural networks and tree search. *Nature*, 529, 484–489.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 49, 433–460.
- Vinge, V. (1993). The coming technological singularity: How to survive in the post-human era. In NASA. *Lewis Research Center, Vision 21: Interdisciplinary Science and Engineering in the Era of Cyberspace* (pp. 11–22).
- Zeira, Joseph. 1998. "Workers, Machines, and Economic Growth." *Quarterly Journal of Economics* 113 (4): 1091–117.
<https://www.bmc.com/blogs/democratization-of-ai/>
<https://evrimagaci.org/yapay-zekada-moravec-paradoksu-yuksekkilissel-fonksiyonlar-basit-kas-hareketlerine-karsi-7805>
<https://medium.com/@oguzkircicek/reinforcement-learning-574418938cf3>

Bölüm 48

KÖLELİKTE VALİLİĞE BİR OSMANLI PAŞASI: İSMAİL PAŞA

Kader DEMİR KIRAYIT¹

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin idari yapılanması eyaletlere bölünerek şekillenmiş ve bu idari yapının başında valiler yer almıştır (Kılıç, 2002: 1645; Akdağ, 2019:82). Valilik, Türk-İslam devletlerinde de görülmekte olup “emir-i ulus, emirü'l ümera ve beylerbeyi” ismi ile anılmıştır. Osmanlı Devleti'nde valilik unvanı 17. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmış, 19. yüzyıldan itibaren ise resmileşmiştir. 17. yüzyıla kadar valiler için “beylerbeyi” unvanı kullanılmıştır (İpşirli, 1992:69). Görev süreleri 16. yüzyılın ortalarına kadar uzun olmasına rağmen daha sonra bu sürenin 1 yıla kadar kısaldığı görülmüştür (Demir Kırayit, 2023:59).

Vali ünvanı ilk zamanlarda “geniş askeri yetkilere sahip kumandanlar için” kullanılmış ancak bu ünvan, Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi üzerine eyalet adı verilen idari yapının amirine de verilmiştir (İpşirli, 1992:69). Valiler “Paşa Sancağı” adı verilen eyaletin merkezinde ikâmet etmiştir. Valilerin; sefere gitme, vergi taksimi, tımar tevcihi, divanda halkın tüm istek ve şikayetlerini dinlemek ve ahali ile sancakbeyi arasında meydana gelen sorunları çözmek gibi görevleri bulunmaktadır (Akdağ, 2019:82-83, Özkaya, 2020:189-190; Demir Kırayit, 2023:59; Solak, 2012:80-81). Ancak 18. yüzyılda valilerin eyaletteki durumlarına bakıldığında, üzerlerine yüklenen görev ve sorumlulukların dışında hareket ettikleri görülmüştür. Bu dönemde valiler, görev sürelerini uzatabilmek veya başka bir yere atanabilmek amacıyla merkezde bulunan üst düzey görevlilere rüşvet vermişlerdir (Özkaya, 2020:189-190). Ayrıca görev sürelerinin kısa olması sebebi ile ceplerini doldurmak için usulsüz vergi toplama yoluna giderek halka zulüm ve eziyet etmişlerdir. Bir süre sonra valilik unvanı talebi artmış ve vezirlik rütbesi çok fazla dağıtılmaya başlanmıştır. Bu durum da valilerin gelirlerinin azalmasına ve haksız kazanca yönelmelerine sebebiyet vermiştir.

Çalışmaya konu olan İsmail Paşa önceleri bir köle iken daha sonra vezirlik rütbesini alarak valiliğe kadar yükselmiştir. İsmail Paşa, 1789 yılında elde ettiği

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Yakınçağ Tarihi, kaderdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3573-7147.

valilik rütbesi ile ilk olarak Mısır'da görev yapmış ve orada bulunduğu süre zarfında, tüccarlardan ve Mısır beylerinden vefat eden kişilerin ve devletin mallarına el koymuştur. Aynı dönemde Mısır Memlûk beyleri İbrahim Bey ile Murat Bey arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmaktaydı. Onlara göre Kahire'de belli bir nüfuzu ele geçiren kişi Mısır hâkimiyetini de ele geçirmiş olacaktı (Güner, 2015:230-231). Bu sebeple Kahire'nin Memlûk beylerinden olan İbrahim Bey ve Murat Bey tarafından işgal edildiği de görülmüştür (BOA. C. ML. 20/903). Bahsi geçen dönemde Mısır'da yaşanan bu asayişsizlik ve sorunlardan dolayı Vali İsmail bulunduğu yerden daha iyi bir yere geçmek istemiş ve daha sonra kendisine Mora valiliği tevdi edilmiştir. Ancak Mora valiliği yaptığı süre zarfında, halka ve bölgedeki diğer yöneticilere çeşitli eziyet ve zulümlerde bulunduğu dair merkeze şikâyetler gitmiş ve bu sebeple görevden azledilerek Anabolu Kalesi'ne hapsedilmiştir. Fakat paşa, bu kaleden kaçmış ve daha sonra firari olarak aranmıştır.

Bu çalışmanın amacı, firari olarak aranan ve valilik görevinde bulunan İsmail Paşa'nın nezdinde; valilik makamında yaşanan sorunları, usulsüzlükleri, görevin nasıl elde edildiği ve hangi amaca hizmet ettiğini açıklamaktır. Bu sebeple firari olarak aranan ve çeşitli hizmetlere getirilen İsmail Paşa'nın kim olduğu, vezaret unvanını alarak nasıl vali olduğu ve tayin olduğu yerlerdeki hal ve hareketleri incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde, yönetici sınıfın elde ettikleri unvanlara nasıl sahip oldukları ve taşrada buldukları görev süreleri boyunca devlete ne derece hizmet ettikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde yaşanan yolsuzluklar ile halkın sosyal ve ekonomik hayatında yaşanan sarsıntıların sebepleri ve idari yapıda yaşanan çöküntülerin temelini neye dayandığı da açıklanmaya çalışılmıştır.

1. İsmail Paşa Kimdir?

İsmail Paşa, bir köle olup Trablusgarp'ta yaşamış ve kendini geliştirerek "cesur bir dayı" olmuştur. Paşa, ilk olarak Cezayirli Hasan Paşa'nın kethüdalığını yapmıştır. Mısır'da yaşanan sorunlar sebebi ile oraya memur olarak atanan Cezayirli Hasan Paşa ile Mısır'a gitmiştir. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Cezayirli Hasan Paşa İstanbul'a dönmek zorunda kalınca İsmail Paşa'yı Mısır'da bırakmıştı. İsmail Paşa, Aralık 1788 yılında Mısır'da bulunduğu süre zarfında vezirlik rütbesini alarak Mısır valisi olmuştur. Daha sonra Müderris Meşalecizade Esad Efendi'nin kızı ile izdivac yapmış ve Ali adında bir oğlu olmuştur. Mayıs 1791 tarihinde Mora'da vali olmuş ancak orada halka yapmış olduğu eziyet ve zorbalıklarından dolayı valilikten alınmış ve kalabend edilmiştir. Mal varlığını Tunus'a ve başka memleketlere göndermiş ve bir müddet sonra kalabend olduğu yerden firar

etmiştir. Daha sonra Toskana'ya gitmiş ve Avusturya'nın dahi araya girmesine rağmen vezirlik rütbesi verilmemiştir (Süreyya, 1996:829). Fakat incelenen arşiv kayıtları neticesinde ise İsmail Paşa'nın affedilerek tekrar Mısır'da ikâmetine izin verildiği, hatta bir süre sonra Mısır valisi ve Ariş muhafızı olduğu görülmektedir (BOA. C. DH. 57/2818). İsmail Paşa, Mısır valiliği ve Ariş muhafızı olarak görev yaparken eceliyle vefat etmiştir. Ölüm tarihi hakkında net bir tarih bulunmamakla birlikte, 11 Mart 1801 tarihinde muhallefatinin tespit edilmesine dair bir emir çıktığı görülmektedir. Bu sebeple ölüm yılı 1801 senesi olsa da ölüm günü ve ayı tam olarak tespit edilememiştir (BOA. C. ML. 41/1861).

2. İsmail Paşa'nın Mısır Valiliği

İsmail Paşa, Mısır valisi olmadan evvel Cezayirli Hasan Paşa'nın kethüdalığını yapmaktaydı. Cezayirli Hasan Paşa, Mısır'a nizam vermekle görevlendirildiği zaman İsmail Ağa onunla birlikte Mısır'a gitmiş, ancak Hasan Paşa tam Mısır'dan ayrılacağı esnada Mısır ileri gelenleri yanına giderek kethüdası İsmail Paşa'nın Mısır'da kalmasını istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca o zaman diliminde mîri malın tahsilat zamanının geldiği hususunu da göz önüne alan Cezayirli Hasan Paşa, İsmail Paşa'yı Mısır'da bırakmıştır. Mısır halkı, İsmail Paşa'nın orada kaldığı süre boyunca hal ve hareketlerinden memnun kalmıştır. O dönemde ulema, Şeyhülbeled², tüccarlar ve Mısır halkı, valileri olan Abdi Paşa'nın zulüm, zorbalık ve kanun dışı hareketlerinden dolayı ilam ve mahzarlar göndererek valilik rütbesinin ve Mısır'ın idaresinin kapıcı başı İsmail Paşa'ya verilmesini istemişlerdir. Ayrıca İsmail Paşa'nın Mısır'daki asi beyler üzerine asker gönderdiği ve başarılı olduğu, her türlü zor işin üstesinden gelebildiği, kethüdalığı hizmetinde de bütün işleri hakkıyla yapabildiği ifade edilmiştir (BOA. HAT. 1379/54360). Aynı şekilde Mısır Şeyhülbeledi İbrahim Bey de, İsmail Paşa'nın akıllı ve idari işleri bilen birisi olduğunu ifade ederek vezirlik rütbesi ile Mısır valiliğine atanması talebini kaime ile sadrazama bildirmiştir (BOA. HAT. 1383/54719). Bu durum ile ilgili sadrazam Yusuf Paşa'nın da kaymakama tahrirat ile birtakım düşüncelerini ifade ettiği görülmüştür. Nitekim Yusuf Paşa, Mısır asilerinin halleri ve durumları ile ilgili Abdi Paşa'nın göndermiş olduğu tahriratta asiler için asker, zahire ve para talebinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durum üzerine Abdi Paşa için Diyarbakır civarından çok miktarda asker yazılmış, hatta istenen asker, zahire ve paranın ne zaman gitmesi gerektiği ile ilgili merkezin bilgilendirilmesi istenmiştir. Ancak Abdi Paşa'nın kanun dışı harekette

² Şeyhülbeled, "Kahire'de şehir idaresinden sorumlu Memlük beylerinin unvanı" olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Rafet Ganımı eş-Şeyh, "Şeyhülbeled" mad., TDVİA., C.39, İstanbul 2010, s.89.

bulunduğu herkes tarafından bilindiği ifade edilmiş, Mısır Eyaleti'nin valiliğine İsmail Paşa'nın getirilmesi için Kaptan Paşa ile görüşülmesi istenmiştir (BOA. HAT. 87/3581). Bu durum üzerine 1789 yılında Mısır Valisi Abdi Paşa, Anadolu sürücülüğüne tayin edilmiş ve Cezayirli Hasan Paşa'nın kethüdası İsmail Paşa ise Mısır valiliğine getirilmiştir. Ayrıca İsmail Paşa'nın kapı kethüdasına hilat giydirilmiştir (BOA. HAT. 1379/54280; Çınar, 1999:90-91).

İsmail Paşa, Mısır valisi olduktan sonra bazı makamlara hediye, caize ve caize bohçası gibi birtakım masraflar yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde caize, yüksek makama getirilen kişinin nakdî veya aynî olarak verdiği hediyeler için kullanılmıştır (Shaw, 1962:333). Caize eskiden beri süregelen bir usul olup kişinin görevlendirilmesinde etkin olan kişilere rütbelerine göre verilmiştir. Padişahın aldığı caizeye “tuğ-ı hümayun caizesi” adı verilmiştir (Uzun, 1993:29). Görevlendirilen kişi, rütbe haricinde bir de mansıp alırsa bu defa hem görev caizesi hem de mansıp caizesi ödemek zorunda kalmıştır. Caize alan devlet görevlilerine bakıldığında, padişah başta olmak üzere sadrazam, sadaret kethüdası, reisülküttap, kethüda ve reis gibi görevliler olduğu belirtilmiştir (Doğan, 2002:52).

Caize, merkezde memur olarak atanan görevlilerden, vilayet ve sancağa vezir rütbesi ile atanan kişilerden alınmıştır. Verilen caizenin miktarı sadaret kethüdasının hazırlamış olduğu bir liste ile belirlenmiş ve kişiye mektup ile iletilmiştir. Hazırlanan liste ise önceki yıllarda alınan caize kayıtlarına bakılarak belirlenmekte olup bu kayıtlar için kethüda katibinin defterlerine ve teşrifat defterlerine başvurulmuştur (Doğan, 2002:55). Belli bir rütbe olarak atanan devlet görevlilerden alınan caizeler, görevliler ile halk arasında birtakım sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Caize adı ile yaptıkları masrafı çıkarmak isteyen beyler, yolsuzluk, halka salmalar salma, rüşvet ve zorbalık gibi olumsuz davranışlar sergilemiştir (Doğan, 2002:45, 60). Caize alımının bir diğer olumsuz etkisi de şüphesiz *tayin ve tevcih* yetkisine sahip olan veziriazam ve saray yöneticilerin ceplerini doldurmak için bu yetkiyi kötüye kullanmaları olmuştur (Doğan, 2002:45). Caize zaman zaman rüşvet olarak görülmüş, halkın ve görevlilerin düştüğü zor durum göz önüne alınarak bazı dönemlerde birtakım kısıtlamalara ve yasaklamalara gidilmiştir. Yapılan kısıtlamalar ve yasaklara rağmen bazı araştırmacılar tarafından caize alımının 1830 yılına kadar devam ettiği ve gerçek anlamda 1830 yılında kaldırıldığı bildirilmiştir (Doğan, 2002:48, 51). Neticede İsmail Paşa'nın hem vezirlik rütbesi hem de mansıp aldığı görülmüştür. Yukarıda verilmiş olan bilgilerden İsmail Paşa'nın tayin edildikten sonra hem vezirlik caizesi hem de mansıp caizesi ödemesi gerektiği belirlenmiştir. Bu konu ile ilgili masraf kaydı aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir (BOA. TS. MA. d. 9441).

Tablo 1: Vezirlik Makamına Getirildiği için İsmail Paşa'nın Verdiği Ubudiyet, Caize ve Mısır Mansubının Caizesi Masrafları

Verilen Kişi/Kurum Adı	Meblağ (Kuruş)
Bezirgân başı tarafından Darphane-i Amire'ye teslim edilen miktar	150.000
Kaptan-ı Derya'ya verilen	75.000
Efendinin emir buyurdıkları yere bezirgân başı eliyle	7.500
Yine Efendi'nin emir buyurdıkları diğer bir yere bezirgân başı eliyle	5.000
Efendinin emir buyurdıkları diğer bir yere teslim edilmesi gereken	15.000
Yine Efendinin emir buyurdıkları diğer bir yere teslim edilmesi gereken	10.000
Devletli Efendi dairesine ve bazı gerekli olan yerlere	5.500
Devletli Kaymakam hazretlerine bezirgân başı tarafından	10.445
İstanbul'da vezir kethüdasına, reis vekili efendiye ve çavuş başı vekiline	15.000
Toplam	293.445

Tablo 2: Ordu-yı Hümayun'da Vezirlik Makamı Masrafı

Kişi Adı	Meblağ (Kuruş)
Sadrazam için verilen hediye bedeli	50.000
Sadrazam kethüdası için verilen hediye bedeli	5.000
Ordu-yı Hümayun'daki vekil Mektubî Efendi'ye verilen	5.000
Sadrazam emriyle Ordu-yı Hümayun mübaşirliğine verilen	10.000
Toplam	70.000

Tablo 3: Tuğ-ı Hümayun için Verilen Caize Masrafı

Kişi veya Kurum Adı	Meblağ (Kuruş)
Sadrazama verilen	30.000
Sadrazama verilen gayr-i ez caize bohça bahası	5.000
Sadrazamın Kethüdasına verilen caize	10.000
Sadrazamın Kethüdasına verilen bohça bahası	3.500
Reis Efendiye verilen caize	3.000
Çavuş Başı Ağa'ya verilen	2.000
Tevki'-i Hümayun devletli Efendi hazretlerine verilen	2.000
Miraleme verilen	1.500
Birinci ve İkinci Tezkirecilere, Sadrazam Mektupçusu ve Kâtip Efendi'ye verilen caize	2.000
Sadrazam Efendi Hazretlerinin Hazine Katipleri, Mühürdar ve Miftah Ağaları Hazretlerine	500
Sadrazamın Hazinesine	500
Teşrifatî Efendi, Baş Halife Efendi ve gerekli olan mahallelere teşrifat doğrultusunda verilen	4.250
Toplam	64.250
Toplam Hediye Baha	+ 70.000
Toplam Vezaret Caizesi	+ 64.250
Genel Toplam	134.250
Yukarıda bahsi geçen ubudiyet ve caize defteri Ordu-yıHümayun'dan gönderilmiş ve Padişah bu durumu görüp öğrenmiş yukarıda belirtilen meblağın yarısı emir ile İsmail Paşa ve bezirgân başı eliyle Darphane-i Amire'ye teslim edilmiştir.	-67.125
Geriye Kalan Toplam	67.125

Tablodan anlaşıldığı üzere Tuğ-ı Hümayuna caize masrafı olarak verilen 134.250 kuruşun yarısı Darphane-i Amire'ye, kalan 67.125 kuruşun ise sadrazama ve tabloda isimleri geçen kişilere teslim edildiği görülmüştür.

Tablo 4: Mısır Mansıbı Caizesi

Kişi veya Kurum Adı	Meblağ (Kuruş)
Sadrazam Caizesi	36.666,5
Kethüda Caizesi	3.333,5
Tebşir-i Mektubi Hizmeti	1.000
Mektubi Efendi, Birinci ve İkinci Tezkireci ve Kâtip Efendiye verilen	2.000
Reis Efendiye verilen	1.000
Çavuş başı Ağaya ve Hazinedar Sadrazama verilen	1.500
Teşrifatçı, Baş Halife, Kesedar vesaire verilen	1.000
Toplam	46.500

Tablo 5: Mısır'da Ortaya Çıkan Diğer Masraflar

Kişi veya Kurum Adı	Meblağ (Kuruş)
Sarrafa, Akçe Keseri, Dükkân Kirası, Kantariye ve Hammaliye önceden dağıtılan	630
Azadlar Kethüdasına ve Yiğit Başına	135
Simsariye	100
Toplam	865
Berber başı Ahmet Ağa'dan alınan kahvenin 5'er pare fazlası ve dara fazlası	591 kuruş 30 pare
Silahdar Ağa'dan alınan 18 ferde kahve yek 78 kıyye dara fazlası	195
Tahsile memur Çukadar Ağa'ya verilen	350
Toplam	2.001 kuruş 30 pare
Tercüman kullarına hediyeşik şal akçesi	100
Elden satılan kahve masrafları	25
Harce? Markos'tan alınan 9600 kıyye kahvenin 19 pare masrafı	4.560
Önceki dağıtımda alınıp satılmış olan kahvenin 10'ar pare noksanı	7.169
Toplam	13.855 kuruş 30 pare
Ketencilerden alınan kahvenin 5'er pare noksanı	148 kuruş 10 pare
Hacı Memiş Ağa, Hasan Ağa ve Hacı Tevfî?, Süleyman Ağa, Şerbetçi ve Acı Yorgi'den alınan kahvenin noksanı	6.778 kuruş 32 pare
İkinci dağıtımda alınan kahvenin noksanı	5.175
Mezkûr tevzinin kantariye ve simsariye ve akçe keseri ve hammaliye masrafı	283
Toplam	22.240 kuruş 32 pare
Arif Kapudan'dan alınan kahvenin 2'şer pare fazlası	183 kuruş 39 pare
Poliçe almasından tertip eden zarar	2.500
Toplam	24.923 kuruş 31 pare

Tablo 6: İsmail Paşa'nın Yapmış Olduğu Masrafların Genel Toplamı

Genel Tabloların Toplamı	Kuruş
Asitane-i Saadet'te verilen hediye bahası	293.445
Ordu-yı Hümayun'da verilen hediye bahası	70.000
Ordu-yı Hümayun'da vezirlik caizesi	63.250
Mısır Caizesi	46.500
Toplam	474.190
Yukarıda tek tek açıklanmış olan kahve ve elmas noksanları ve diğer masraflar	+24.923
Toplam	499.118
Mehmet Ağa eliyle gelen poliçelerden ve zer-i mahbûbdan (altın sikke) makbuz	-37.612
Genel Toplam	461.506

Tablolarda görüldüğü üzere vezirlik rütbesi alarak Mısır valiliğine atanan İsmail Paşa'nın tayin edildikten sonra üzerine düşen masraflar; caize, Mısır mansıbı caizesi, Tuğ-ı Hümayun caizesi, hediye gibi birtakım ödemelerden meydana gelmektedir. Masraf kaydında en fazla ödemenin 294.445 kuruş ile Asitane-i Saadet'e verilen hediye bahası olduğu görülmektedir. Ayrıca İsmail Paşa, Mısır valiliğine yeniden atanmasından dolayı Silahdar Şehriyari Abdullah Ağa'ya bir at hediye etmiştir (BOA. TS. MA. e. 158/42). Valiler için belirlenen caize miktarlarının ödenme koşulları da bir hayli zor ve meşakkatli idi. Öncelikle valinin ödeyeceği caize miktarı hakkında bir liste oluşturulduğu ve bunun mektup ile valiye bildirildiği yukarıda ifade edilmişti. Daha sonra valinin merkezde bulunan kapı kethüdasına bir pusula verilerek listede belirtilen caize miktarının ödenmesi istenmekteydi. Böylece ödemenin valinin merkezdeki kapı kethüdası aracılığıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Kapı kethüdası istenen miktarı ya vali tarafından kendine yollanan miktar içinden ya da kendi kesesinden karşılamaktaydı. Fakat kethüda da istenen miktar mevcut değil ise işte o zaman ya tahvil verilerek bir sonraki yıl tahsil edilmekte ya da kethüdanın İstanbul'daki sarraflardan aldığı faizli borç ile karşılanmaktaydı. Ancak sarrafların alınan borçların faizi üzerinde yaptıkları yüksek artışlar borcun geri ödenmesi hususunu hayli güçlendirmekteydi. Bu durum ise memurların gittikleri yerlerde rüşvet, yolsuzluk, zulüm ve zorbalık gibi davranışlarda bulunmalarına sebebiyet vermekteydi. Ayrıca borçlarını ödeyemeden vezirlerin vefat ettikleri de olmuştur (Doğan, 2002:53, 55-56, 59-60). Görüldüğü üzere kişi vezirlik rütbesi ile bir yerde valilik memuriyetine getirildiği ilk anda bu rütbe ve vazife ile birlikte bir dizi masraf ve borç silsilesi altına girmektedir. Bu

durum karşısında kalan görevli zararını, borcunu veya masraflarını çıkarabilmek amacıyla ise birtakım kanun dışı işlere bulaşmaktaydı.

İsmail Paşa da göreve başladığı zaman birtakım masraflar yapmak durumunda kalmış ve bu yüzden borçlanmıştır. Mısır valisi İsmail Paşa'nın, Divan-ı Hümayun'da olan kapı kethüdası Mehmet Emin Efendi ve Mısır sarrafı ve bezirgân Artin'e borcu olduğu tespit edilmiştir. İsmail Paşa'nın, Artin'e olan borcunun 88.570 kuruş olduğu belirtilmektedir (BOA. HAT. 212/11551). İsmail Paşa'nın kapı kethüdası Mehmet Emin Efendi'ye olan borcu hakkındaki detaylı bilgi aşağıdaki tablolarda açıklanmıştır (BOA. TS. MA. d. 6555; TS. MA. d. 2866; TS. MA. e. 549/13).

Tablo 7: Mısır Valisi İsmail Paşa'nın Eski Kapı kethüdası Mehmet Emin Efendiye Göndermiş Olduğu Nakit ve Poliçelerin Toplamı

Kişi veya Kurum Adı	Kuruş
Harce? Markos'tan poliçe	15.200
Hacı Fevzi bezirgândan poliçe	5.062
Muğlalı Şerif Mehmed Ağa'dan poliçe	2.278,5
Silahdar İsmail Ağa'dan ve Berber başı çırağı Molla Ahmet'ten poliçe	27.000
Neccar el-hac Halil Ağa'dan poliçe	16.185
Derviş Paşa serdari el-hac Memiş Ağa'dan poliçe	19.395
Şerbetçi başı Hassa Veli Ağa'dan poliçe	7.700
Çukadar el-hac Süleyman Ağa'dan poliçe	1.450
Donanma kadısı İsmail Efendi'den poliçe	2.458
Neccar Hacı Tayas'dan? elmas bahası poliçe	12.500
El-hac Abdurrahman Ağa'dan poliçe	12.850
Yeğen-zade el-hac Mehmed Ağa'dan poliçe	7.000
Müşarün-ileyhin silahdarı Mehmed Ağa eliyle nakden ve poliçe ile gelen	37.610
Sabık Enderun çukadarı ve hâlâ hâzin-i Süleyman Ağa eliyle nakden gelen	300.000
Sabık kapı kethüdası Emin Efendi'nin çukadarı Süleyman eliyle gelen	50.000
Def'a sabık kapı kethüdası muma ileyhin çukadarı Mahmut ile kahve bahası olarak gelen	50.000
Tevliyyet-i Mısır ibkasında caize ve sair masraflar bu tarafta mübayaa ve fûruht olunan ve Mısır'a poliçe olunan kahve bahası	53.118
Toplam	= 619.806,5

Tabloda belirtilen hesaplar Mısır Valisi İsmail Paşa'nın, kethüdası Mehmet Emin Efendi'ye azar azar gönderdiği nakit para ve poliçelerin hesabını göstermektedir. Bu miktar İsmail Paşa'nın, kapı kethüdasına yapmış olduğu ödemeler olup bu doğrultuda 619.806,5 kuruş ödeme yapılmıştır. Ödemelere bakıldığında kayıtlar başka isimler altında yapılmış bu da alacağı meblağları kethüdasına yönlendirdiğini bu şekilde ödeme yaptığını göstermektedir. İsmail Paşa'nın borcu için bkz. tablo 8.

Tablo 8: Mısır Valisi İsmail Paşa'nın, Eski Kapı Kethüdası Mehmet Emin Efendi Üzerinden Yapmış Olduğu Borç

Yapılan Borç Kaydı	Kuruş
Darphane-i Amire'ye teslim eylediği	150.000
Kalyoncu murahhası Serkis'e verdiği	50.000
Kaymakam-ı sadr-ı esbak Mustafa Paşa hazretlerine verdiği	10.445
Silahdar İsmail Ağa'ya müşarün-ileyhin emri ile verdiği	7.500
Divan Kâtibi Ahmed Efendi'ye müşarün-ileyhin emri ile verdiği	5.000
Ordu-yı Hümayunda kapı kethüdası vekili olan sabık Rikab-ı Hümayun kaymakamı kethüdası İbrahim Efendi'ye verdiği	5.000
Devletlü veliyyün-na'im efendinin talebi	75.000
Def'a müşarün-ileyh veliyyün-na'im efendiye fazla geçen	3.208
Vezeret rütbesi caizesi teşrifat doğrultusunda	64.250
Mısır tevcihi için devlet verilen caize teşrifat doğrultusunda	46.500
Darphane-i Amire'ye teslim olunan mebalîğ merkûme için Asitane tarafında mübayaa olunup fûruht olunan kahvenin ziyani	24.923,5
Bezîrgân başı marifetiyle bazı mahallere verilen	14.000
Ber-muceb-i defter-i müfredat tanzim ve mübayaa olunan esna-yı takım malzeme-i vezaret bahaları	91.609,5
Ber-muceb-i defter-i müfredat bazı mesarifat-ı müteferrika-i malzeme-i müşarün-ileyh	20.702
Sabık Mısır Valisi Abdi Paşa kapı kethüdası Hasan Ağa'ya ibtida-i top hesabıyla 1 Zilkade 1202 senesinden 29 Cemaziyelahir 1203'e kadar verilen kahve bahası	10.500
15 Zilhicce 1205 tarihine kadar verdiği güzeşte hesabı Mısır sarrafı tarafından çukadar Süleyman vüruduna gelince	13.358
Mısır için Ramazan-ı şerifte ber-vech-i mutad verdiği rikâbiye	5.000
Mısır için Ramazan-ı şerifte ber-vech-i mutad sadr-ı ali tarafına verdiği boğça bahası	3.000
Teşrifat doğrultusunda canib-i kaymakamiyye verdiği boğça bahası	1.850
Bezîrgân başı yediyle harem-i müşarün-ileyhe ve mahdumlarına 'ırydiye (bayram bahışı) ve sayfiye tanzim eylediği esvab (elbise) bahası	3.750
Mahdum müşarün-ileyh Ali Bey'in lalasına yelek	60

Mısır ibkasına dair veliyyün-na'mi tarafından vürüt eden tatarla verdiği harcırah	125
İbka-i merkûmeye dair Ramazan-ı şerifte Bab-ı Ali'den irsal olunan çukadara verdiği harcırah	200
Def'a ibka-i merkûme için ordu-yı hümayuna gönderilen çukadara verdiği harcırah	150
Bazı mahallere verilen hediye ve boğça baha	3.445
1204 senesi Mısır cizyesi boğçası hizmeti ve harç-ı aklam cizye-i evrak-ı merkûme için verdiği	5.700
'İyd-ı fıtrda ve 'İyd-ı ashabda? verilen aidat-ı mehteran-ı tabl-ı alem	96
Bezîrgân başı marifetiyle canib-i Mısır'a irsal olunan üç nefer tatarlara verdiği harcırah	300
Ba-ferman-ı ali mefruşat-ı bab-ı ali	6.000
Canib-i Mısır'dan ber-vech-i hediye vürüt eden pirinç ve peksimed hamulesiyle müste'men sefinesine ba-ferman-ı ali verdiği nevl-i sefine	850
Müşarün-ileyhin mühürdarı Hafız Efendi'ye verdiği	3.000
Bezîrgân başı marifetiyle canib-i müşarün-ileyhden olarak taraf-ı veliyyün-na'miye ve hazinedar ağaya ve kethüda ve silahdar ağaya tariklerine verdiği asiya bahası	1.985
Canib-i Mısır'a irsal olunan mahdumları Ali Bey'e eylediği mesarifat be-marifet-i Bezîrgân başı	3.497,5
Canib-i Mısır'a irsal olunan iki nefer tatarlara verdiği harcırah	210
Mühürdar muma ileyh marifetiyle Mısır'a gönderilen İsmail tatarla verdiği harcırah	200
1203 senesi Cemaziyelahirinden 1204 senesi Saferül-hayr gayetine kadar Enderun-ı Hümayuna verdiği kahve ve şeker bahaları / şehr 9	13.500
Vezir müşarün-ileyhin haremüne verdiği iplikha? / 1 Cemaziyelevvel sene 1203 ila gaye-i Safer sene 1204 eş-şehr 10	4.660
Canib-i Mısır'dan hediye gelen aşıyan? için eylediği mesarifat	580
Havariye (yardımcı) verdiği harcırah	100
Tevliyet-i Mısır ibkasında ber-muceb-i defter-i cevaiz ve aidat ve fûruht olunan kahvenin noksanı	53.193,5
15 Zilhicce 1203'ten 29 Rebiülahir 1204'e kadar verdiği hesab-ı güzeşte	5.300
Enderun çukadarı sabık muma ileyh Süleyman Ağa ile gelen ... ve der-mahub ve yaldız altınından tertip eden noksanı	8.763,5
Müşarün-ileyhin mahdumlarını getiren müstemmen sefinesinden hastalık zuhur ve derununda olan neccar çıkmakla hilal-i rahda ziyade verilen	300
Vezir müşarün-ileyhin kayın pederleri Es'ad Molla Bey hazretlerine bazı mahallere verilmek için bezîrgân başı marifetiyle verdiği	9.882,5
Mahmud çukadar ile gelen 100 keselik kahve bu tarafta fûruht olundukta tertip eden noksanı ve gümrüğü	10.350
Toplam	= 738.044

İncelenen tabloda yukarıda da belirtildiği gibi İsmail Paşa'nın kapı kethüdası Mehmet Efendi üzerinden yapmış olduğu borçların hesapları görülmektedir. Borçlar hesaplandığında toplam 738.044 kuruş olduğu ve bu doğrultuda İsmail Paşa'nın borcuna karşılık ödediği miktar ile alacak-verecek hesabı yapıldığında geriye 118.237,5 kuruş borcu kaldığı görülmektedir. Tablo 9 ve 10'da yapılan hesaplar gösterilmiştir.

Tablo 9: İsmail Paşa ile Kapı Kethüdası Mehmet Emin Efendi Arasındaki Alacak-Verecek Hesabı

	Kuruş
İsmail Paşa'nın Borcu	= 738.044
İsmail Paşa'nın kethüdası Mehmet Emin Efendiye nakit veya poliçe olarak yaptığı ödemeler	- 619.806,5
Kalan Borç	= 118.237,5

Tablo 10: İsmail Paşa ile Kapı Kethüdası Mehmet Emin Efendi'nin Asıl Alacağı

	Kuruş
Teslimatı fûrunhadesinden sonra kusur	133.842,5
Hesaplanmayı iki tarafın rızaları ile tenzil edilen miktar	- 15.605
Toplam	= 118.237,5

Tablolara göre İsmail Paşa'nın, kapı kethüdası Mehmet Emin Efendi üzerinden yapmış olduğu borçlar göz önüne alındığında bazı borçlarının vezirlik rütbesi ve Mısır mansıbı almasına karşılık vermiş olduğu caize meblağları olduğu görülmektedir. Caize masraflarının paşanın kapı kethüdası tarafından yapılmıştır.

Caize ödemelerinin yapılma şekline bakıldığında, valinin İstanbul'da bulunan kapı kethüdası tarafından gönderdiği meblağ üzerinden yapıldığı ifade edilmektedir. Ancak vali üzerinde caize için gerekli meblağ bulunmadığı takdirde kapı kethüdası kendi hesabından yapmakta onda da yoksa tahvil kağıdına başvurulduğu belirtilmiştir. (Doğan, 2002:58-59)

Borç hesapları ile ilgili bir başka kayıta İsmail Paşa; bezirgân başı Artin ile eski kapı kethüdası Mehmet Emin Efendi'nin hesaplamalarda çok miktarda yanlışlık yaptıklarını ve 300-400 kese akçesini yediklerini ifade eden tahrirat yazmış ve merkeze göndermiştir. Ayrıca hesaplarının tekrar görülmesini istediğini ifade etmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda İsmail Paşa'nın, Mehmet Emin Efendi'ye 118.237,5 kuruş borcu olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu

süreçte kapı kethüdası Mehmet Emin Efendi'nin vefat ettiği de kayda yansımıştır (BOA. C. DH. 272/13592). Ayrıca İsmail Paşa'nın kalan borcu ile ilgili bir başka kayıta, 118.037,5 kuruş borcunun 50.000 kuruşunu peşin olarak vermesini kalan 68.037,5 kuruşunu ise 2 taksitle 1205 senesinin sonuna kadar vermesi emredilmiştir (BOA. C. ML. 63/2884).

İsmail Paşa'nın Mısır'a tayin olduğu zaman uğraştığı bir diğer sorun ise Mısır beylerinden kaynaklı asayiş problemleridir. Mısır'da olan asi beyler Kahire'yi ele geçirerek Mısır hakimiyetine sahip olmak maksadı ile uzun süredir mücadele etmekteydiler. Bu iki bey Mısır halkına da ağır vergiler ve zorbalıklarda bulunuyorlardı. Memlûk beyleri kendilerinin hakimiyetinde olan bir Mısır istedikleri için Osmanlı Devleti ile ters düşmüş bu sebeple de Rusya ile yakınlaşmaya başlamışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin tepkisine yol açmış ve bu iki beyin bertaraf edilmesi için Cezayirli Gazi Hasan Paşa 1786 yılında Mısır'a yollanmıştır (Güner, 2015:230-232). Hasan Paşa Mısır'a gittiğinde Murat Bey, Mısır'ın Memlûk yöneticisidir. Ancak Hasan Paşa onunla girdiği mücadeleyi kazanmış ve köle ticaretinin yapılmasını engellemiştir (Özer, 2007:76). Hasan Paşa, 1787 yılında bu beyleri ağır bir şekilde yenilgiye uğratmış ancak bu sırada 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı başlayınca iki bey son kez affedilerek İbrahim Bey'in Said tarafına Murat Bey'in ise İsmail Paşa taraflarında oturmasına karar verilmiştir (Cezzar, 1971:2632-2633). Ancak bahsi geçen bu süreçte İsmail Paşa'nın, Cezayirli Hasan Paşa'nın kethüdası olduğu görülmektedir. Fakat Hasan Paşa bu sorunu 1787 yılında çözdükten sonra Osmanlı-Rus Savaşı sebebi ile İstanbul'a dönmüş İsmail Paşa ise Mısır'da kalmış ve 1789 yılında valiliğe getirilmiştir.

Mısır'daki asi bey sorunu İsmail Paşa'nın valiliğinden önceki dönemlerde olduğu gibi onun döneminde de devam etmiştir. Nitekim Cezayirli Hasan Paşa bu beyleri kesin yendikten sonra taraftarlarından iki kişiyi rehin olarak yanında götürmüştür. Ancak bu kişilerin olumsuzlukları görülüp asi beyler ile iletişim içerisinde oldukları fark edilince Limni Adası'na sürgün edilmişler, bir süre sonra da affedilmişlerdir (Cezzar, 1971:2702). Bu durum arşiv kayıtlarına da yansımış ve Mısır'daki asi beylerin, Eylül 1789 tarihli bir kayıta firari oldukları bilgisi verilmiştir. Kayda göre Mısır valisi İsmail Paşa, firari olan Murat ve İbrahim Bey'in Mısır'a ayak basmamaları ve Mısır'ın nizamının muhafaza edilmesine dair gönderilen emirlerin beldenin ileri gelenleri arasında görüşüldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca asi beylerin hal ve hareketlerine dair ve savunma amacıyla Mısır tarafına 1.000-2.000 asker gönderilmesini istediklerini belirtmiştir. İsmail Paşa, asi beylerin kendisine Arapça bir mektup gönderdiklerini ve eski suçlarından temize çekilerek affedilmek istediklerini, merkeze bildirmiştir. Yine İsmail Paşa'nın göndermiş olduğu bir başka

tahriratta, firar eden Murat ve İbrahim Bey'in taraftarlarından olup Limni Adası'na sürgün edilen kişilerin serbest bırakıldığına Mısır'da duyulduğu ve bu sebeple ihtilal çıktığı ifade edilmiştir. İsmail Paşa, bahsi geçen kişilerin serbest bırakılmış ise tekrar sürgün olmalarını talep etmiştir. Ayrıca Murat Bey ve İbrahim Bey'in Şam'dan Salih adında bir kişi ile İstanbul'a tahrirat yollayacaklarını bildirerek Salih'in dahi cezasının verilmesini talep etmiştir. Bu durum üzerine İstanbul'da oturan Abdurrahman Bey, Osman Bey, Süleyman Kâşif ve Salih adlı kişilerin Akdeniz adalarında birine sürgün edilmelerine karar verilmiş ve bu haberin İsmail Paşa'ya ve Mısırlılara bildirilmesine dair emir çıkmıştır (BOA. HAT. 16/718). Cezzar'ın, İstanbul'dan Limni'ye sürüldüklerini ve daha sonra affedildiklerini ifade ettiği taraftarların bu kayıttaki kişiler olduğu görülmektedir. Yine bu konu ile ilgili bir diğer kayıta; Vali İsmail Paşa, İbrahim Bey ve Murat Bey'in 2 ay içerisinde Moskov ile birlikte Mısır'a hücum edecekleri bilgisini vermiştir. Ayrıca bu kişilerin Limni Adası'nda sürgün olan taraftarları ve Salih adlı kişinin serbest bırakılmamaları, bırakılmış iseler dahi tekrar yakalanmaları gerektiğini bildirmiştir (BOA. HAT. 1415/57839). Eylül 1789 tarihli bir başka arşiv kaydında ise İbrahim ve Murat Bey'in Mısır'a girmelerine izin verilmemesi için Mısır yöneticilerinin, ileri gelenlerin ve halkın uyarıldığı, ittifak etmeleri için telkinlerde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Kahire-i Mısır'a önceden verilmiş olan nizamın devam etmesi de istenmiştir (BOA. AE. SSLM. III. 236/13711). İncelenen arşiv kayıtlarında, Mısır ümeralarından İbrahim Bey ve Murat Bey'in Mısır'da çok fazla asayiş problemlerine sebep oldukları görülmektedir. Merkez tarafından Mısır nizamının her ne kadar sağlanması istense de asilerin ve taraftarların hal ve hareketlerinin bu durumu engellediği aşikârdır. İsmail Paşa'nın ise Mısır'a vali olarak atanması sonrasında bu sorun ile çok fazla uğraştığı görülmektedir. Nitekim İsmail Paşa'nın merkez ile olan yazışmalarında merkezden, asi beylerin Mısır'a girmelerinin engellenmesi, bu kişilerin yerlerinde durmazlar ise sert bir şekilde muamele göreceğinin kişilere bildirilerek uyarılmaları, kişiler ile ilgili birtakım tedbirler alınması ve yerel yöneticiler ve halk ile ittifak edilmesi hakkında birçok kez emir gönderdiği görülmektedir (BOA. C. DH. 144/7164, C. DH. 323/16135). Kasım 1789 tarihinde İbrahim Bey ve Murat Bey'in Kahire'yi işgal etmeleri üzerine İsmail Paşa'nın, asi beylerin hakkından gelebilmek için 3.650 kese akçe borç aldığı ayrıca top ve yuvarlak gibi birtakım teçhizat talebinde bulunduğu da görülmüştür (BOA. C. ML. 20/903; C. ML. 620/25544). Aralık 1789 tarihinde asilerin Mısır'a hücum edecekleri bilgisi üzerine 3 kıta on çapında top ile 500 yuvarlak gönderilmiştir (BOA. C. AS. 957/41619). Ancak 1790 yılında bu beylerin kötü hal ve hareketler sergilemeye devam ettikleri görülmektedir (BOA. HAT. 1396/55991). İsmail Paşa, İbrahim

Bey ve Murat Bey ile meydan savaşı yapacak cesarete olmadığından Cize, Tara ve Mukaysere diye bilinen yerlere hendekler kazmış ve büyük metrisler yaptırarak savunma tedbirleri almıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1972a:946).

İsmail Paşa, Mart 1791 tarihinde merkeze göndermiş olduğu tahriratında, Mısır'da valilik görevinin nasıl olduğunu ve beylerin valiler üzerindeki etkileri hakkında bilgiler vererek durumun vahametini açıklamıştır. Tahrirata göre Mısır fatihi Sultan Selim'in, Mısır kanunlarını oluşturduğu tarihten 40 sene sonrasına kadar Mısır'daki işler vezirler tarafından idare edilmiştir. Ancak 40 seneden sonraki süreçte Mısır ve Hameyn işlerini Mısır beyleri kendilerine ayırmıştır. Bu sebeple Mısır'da bulunan vezirler diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi görevlerini yerine getirememiştir. Ayrıca valiler kale içinde mahpus gibi oturmak durumunda kalmış bir sorun ile ilgili Mısır beylerine danışmaları gerektiğinde ise "görülüyor ve olacaktır" gibi cevaplarla geçitirildiklerini ifade etmiştir. Yine Mısır beylerinin yanlarında soru sormanın ayıp olarak kabul edildiğini bildirmiştir. Aynı tahriratın bir diğer maddesinde İsmail Paşa, Mısır işlerinin kendi elinde olmadığını, eğer elinde olsaydı Mısır'dan istenen bütün mürettebatı göndereceğini ayrıca devlete canını dahi feda edebileceğini söylemiştir. Fakat Mısır nizamının eski halinde olmadığını karışık, düzensiz durumda olduğunu ve eşkıyaların eskisinden daha kötü olduğunu yine Osmanlı Devleti'nin sefer ile meşgul olması sebebi ile Mısır tarafında bir karışıklık olmaması için elinden geleni yaptığını vurgulamıştır (BOA. C. DH. 41/2040). Zinkeisen da çalışmasında Mısır valilerinin; Mısır'da çok zayıf olduklarını ve Kahire Kalesi'nde esir gibi kaldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Mısır beylerinin valiyi beğenmediği takdirde görevden aldıklarını, sürgün ettiklerini veya kovduklarını belirtmektedir (Zinkeisen, 2011:40). İsmail Paşa'nın Mısır'daki hal ve hareketleri ile ilgili Edip Tarihi'nde; hulvan akçesi ve diğer alacakları kendi zimmetine geçirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca İsmail Paşa, Kahire-i Mısır'da kaldığı sürede veba hastalığı çıkmış ve bu hastalık ile vefat eden tüccar ve diğer kişilerin mal ve eşyalarını dahi kendi zimmetine geçirmiştir (Çınar, 1999:280-281).

Şubat 1791 tarihinde Mora'nın önem kazanması sebebi ile İsmail Paşa'nın Mora'ya nakledilmesi gerekli görülmüştür (BOA. C. DH. 33/1607). Ağustos 1791 yılına gelindiğinde İsmail Paşa'nın Mısır valiliğinden istifa ettiği görülmektedir (BOA. HAT. 1413/57596). Ancak yine aynı tarihte Şam valisi seçimi ile ilgili yapılan müzakerelerde İsmail Paşa'nın ismi geçmişti. Şeyhülislamın konağında pazartesi günü saat 5'te Nakübüleşraf Reisül-ulema Tevfik Efendi, Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi, Sadr-ı Anadolu Sabık Veli Efendi-zade Emin Efendi, Sadr-ı Anadolu Salih-zade, Fetva Emmini sabık Efendiler daileri, Kethüda-yı Çakeri Ağa, Defterdar Efendi, Reisülküttab

Efendi, Lalelili Mustafa Efendi, Ruznamçe İsmail Efendi ve Darphane-i Amire Nazırı Ağa kulları toplanarak Şam valiliği üzerine müzakerede bulunmuşlardır. Halihazırdaki Şam valisinin Araplar ve diğerleri ile aralarının kötü olduğu, zulüm ve zorbalıklarda bulunduğu dair hareketleri ve hacıları götüremeyeceği sebebi ile kişinin azil edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Bu durum üzerine müzakerede Mısır valisi İsmail Paşa, Sayda valisi Cezzar Paşa ve Azimzadelerden Abdullah Paşa olmak üzere Şam valiliği için üç isim belirlenmiş ve bu kişilerin isimleri gizli kalmak şartı ile merkeze sunulmuştur. Merkezden gelen bilgi üzerine bu görev için münasip olan kişinin seçilmesi ve seçilen kişinin arz ile bildirilmesi istenmiştir (BOA. HAT. 214/11710). Bu durum üzerine İsmail Paşa'nın Mora valiliği ile ilgili görüşmelerin yapıldığı görülmektedir.

3. İsmail Paşa'nın Mora Valiliği

İsmail Paşa, Mısır valiliğinden Ağustos 1791 tarihinde istifa etmiştir. Aynı tarihlerde Şam ve Mora valiliği ile ilgili yapılan görüşmelerde İsmail Paşa'nın da adı geçmekte ve merkeze sunulan isimler arasında olduğu görülmektedir. Nitekim İsmail Paşa Mısır valiliğine tayin olduktan sonra, orada bulunan ümera, ocaklı ve diğer Mısır'ın tanınmış kişiler ile iyi geçinmiş ve Mısır nizamının yürütülmesinde merkez ile birlikte hareket etmiştir. Bu sebeple İsmail Paşa'nın bir süre daha Mısır'da görev yapması istenmiş ancak Mora'da da işini bilen kabiliyetli bu tarz bir vezire ihtiyaç duyulduğu ileri sürülerek İsmail Paşa'nın, Mora'ya vali tayin edilmesinin gerekliliği bildirilmiştir (BOA. C. DH. 33/1607). Daha sonra ise Mısır valiliği ve Mora valiliğine getirilecek kişilerin uygun olup olmadıkları hakkında fikirler öne sürülmüştür (BOA. HAT. 202/10452; HAT. 201/10323; HAT. 201/10317). 1791 yılında Mısır'a İzzet Mehmet Paşa, Mora'ya ise İsmail Paşa tayin olmuştur. Ancak İsmail Paşa'nın, tayin olduğu yere gidebilmesi için Mısır'daki hesaplarının görülmesi ve kapatılması gerekmektedir. Bu sebeple hesaplaşmanın görülebilmesi için yerine vekil tayin edilmesi ve İsmail Paşa'nın Mısır'dan bir an önce çıkararak Mora'daki memuriyetine gelmesi istenmiştir (BOA. C. DH. 227/11310). İsmail Paşa'nın Mora'ya vali olarak tayin edilmesi üzerine, eski Mora valisi Seyyit Ahmet Paşa Karadeniz Boğazı ve sahillerinin muhafazasına atanmıştır (BOA. HAT. 1399/56302; HAT. 198/9994).

İsmail Paşa Mora'ya gittikten sonra Mora'da halka zulüm ve eziyet ettiğine dair şikâyet ve haberler gelmeye başlamıştır. Nitekim 1791 tarihli bir kayıтта Mora valisi İsmail Paşa'nın fukara halkın canlarına tak edecek zulüm ve zorbalıklarda bulunduğu ifade edilmiştir. Trablıçe'de yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halk arz ve mahzarlar ile; İsmail Paşa'nın istediği vergileri

ödeyemediklerini, yaptığı zulüm ve zorbalıklara ise dayanacak takatlerinin kalmadığını bu sebeple de Anabolu Kalesi'ne firar etmeye mecbur olduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca çektikleri ıstırapları anlatmak için ahali ve reayadan adamlar göndermek üzere olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak kaydın üzerine düşülen derkenarda bunun gibi zulümlerde emsalinin yaşanmaması ve örnek olması amacıyla kişilerin cezalandırıldığını ancak Mora'ya giden bütün valilerin zalim olduğu ve böyle bir duruma bir ilam ve birkaç inha ile itibar edileceği ifade edilerek araştırılması istenmiştir (BOA. HAT. 1411/57384). İsmail Paşa Mora'ya atandıktan sonra Mısır ile ilgili hesabı görülmüş ve zimmetinde çok fazla devlet malı olduğu ortaya çıkmıştır (BOA. HAT. 1410/57352). Yine bir diğer kayıta Mora valisi İsmail Paşa hakkında çıkan şikayetlerin ulaştığı ancak Mora'da önceden de birkaç vezirin zulüm ettikleri beyanıyla görevden alındıklarını, bunlardan kimsenin ibret almadığı bildirilmiştir. İsmail Paşa'nın ise devleti bilmediği söylenerek azledilmesi gerektiği ancak Mısır'da Enderun-ı Hümayun hazinesine 200 keseden fazla, Darphaneye 100.000 kuruş borcu olduğu ve Mısır maddesinden yanında külliyetli alacağı olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple memalike³ el konulup Anabolu Kalesi'ne hapsedilmesi istenmiştir. Ancak İsmail Paşa'nın firar edeceği düşüncesi ile dikkatli davranılması ve Mora'ya vali olabilecek kişinin kim olabileceği ile ilgili arz gönderilmesi ve gizliliğe dikkat edilmesi istenmiştir (BOA. HAT. 187/8877; HAT. 188/8984).

Mora'da yaşanan asayiş problemleri ve vali tarafından yapılan zulümler hakkındaki şikâyetler Beyhan Sultan'a dahi sirayet etmiştir. Mora'da olan emlak-ı hümayun reayası tarafında Beyhan Sultan'a Rumi yazı ile iki mektup gönderilmiş ve mektupta; Mora ayanı, defter kethüdası, Mora tercümanı ve diğer bozguncuların fesatlık ve tahriki ile Mora valisi İsmail Paşa'nın adamlarının Hatt-ı Hümayun ile yasaklanmış olan "hediye baha, saray tamiri, mefruşat akçesi" ve saire talep ederek ahaliyi zulüm ve rencide ettikleri belirtilmiştir. Bu mektupların Hatice Sultan'a dahi ulaştığı gelen bilgiler arasındadır (BOA. HAT. 188/8914). Bu doğrultuda 1792 yılında Meşta-yı Ordu-yı Hümayun'a yapılan arzuhalde bu durumu destekler niteliktedir. Nitekim Mora Adası'nda Ayapetros Kazası ahali, reaya ve kocabaşlarının üzerlerine düşen hazariye hisselerini Mora valilerine ve diğer vergileri de emir ve defter doğrultusunda belirtildiği şekilde memura ödediklerini bildirmişlerdir. Bu durum sebebi ile rencide edilmemeleri gerektiği halde defter kethüdası

³ Memalik sözlükte "mutlak sahip olunan, mutlak bir mülke sahip olunan; köle, tasarruf olunan, birinin mülk ve malı olan" anlamlarına gelmektedir. Bkz. Sir James W. (1987), Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Beyrut: Librairie du Liban, s. 1981; Şemseddin Sâmî, (1978), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, s.

Numan, arkadaşı Hasan ve Mora tercümanı Dodoş adlı kişilerin birlikte hareket ederek ulufe, mübaşiriye hizmeti ve başka bahaneler ile kendileri için çok fazla miktar yazdıklarını ve istediklerini iletmişlerdir. Ayrıca Mora valileri ve mütesellimlerinin ise “*devr*” bahanesi ve başka sebepler ile delillerini, tüfekçi başlarını ve çok fazla miktarda süvariye kazalarına götürerek ikamet ettirdiklerini ve üzerlerinden yiyip içtiklerini ve “yemeklik ve kudumiye (ayakbastı) adı ile 4.050’şer kuruşlarını aldıklarını bildirmişlerdir. Bu durumun halk üzerinden zulüm ve işkenceye dönüşmesi durumun merkeze bildirilmesine sebep olmuş ve kişilerin zulümlerine son verilmesi ve Mora halkının emniyet ve asayişinin sağlanması için emir çıkmıştır (BOA. A. DVNSŞKT. d. 198: 226/706; A. DVNSŞKT. d. 198: 226/707).

Halkın Mora’da görmüş olduğu zulüm ve eziyetler onları yerini yurdunu terk etmeye kadar götürmüştür. Nitekim Mora Adası’nda olan Emlak-ı Hümayun taraflarından gizlice merkeze ulaşan iki adet Rumî ibareli evrakta; Mora ayanlarından defter kethüdası, Mora tercümanı Dodoş, Sütri ve Kavaya adlı kişilerin 15 nefer delil ile hazariye bahanesi ile köylere gönderildiği bildirmiştir. Adı geçen kişiler birkaç gün geçtikten sonra, Gönüllüler Ağası Seyyit Mehmet Ağa’yı 25 delil ile göndererek halktan, Hatt-ı Hümayun ile yasaklanmış olan “hediye baha, mefruşat ve saray tamiri” adı altında 2.250 kuruş talep etmişlerdir. Bu durum üzerine ahali, bahsi geçen Hatt-ı Hümayun’u isimleri zikredilen kişilere göstermiş ve bu hat Vali İsmail Paşa’ya gönderilmiştir. İsmail Paşa ise “bu maddelerden benim haberim yoktur, defter kethüdası ve tercümana varsunlar” cevabını vermiştir. Köy halkı, tercümana adam yolladığında, yollanan kişi başından darp edilmiştir. Sonrasında ise ya istenen paranın verilmesini ya da işe yarar kocabaşılardan 3-4 kocabaşının oraya gönderileceği bilgisini alan halk firar etmiştir. Bunun üzerine deliller evlere girerek eşyaları yağmalamış ve reyadan birkaç kişiyi yakalayarak baş aşığı asmıştır (BOA. HAT. 188/8984-A).

İsmail Paşa sadece Mora’daki halka zulüm etmemiş ayrıca bölgenin ayan ve kocabaşlarına da birtakım yaptırımlar uygulamıştır. Mora’daki dört kazanın kocabaşları ve Mora tercümanının imzalı mahzarı ve Rumî ibareli arzuhalde; İsmail Paşa’nın Anabolu Değirmenleri tabir edilen yere gittiğinde memleketin halini ve durumunu sormadan ilk emrinde gerek Müslümanlardan olan ağaları gerekse reyadan kocabaşları ve tercümanlarından kimini katl kimini salb⁴ ederim diyerek herkesi korkutup, azarladığı ifade edilmiştir. Daha sonra ise İsmail Paşa’nın, Trapoliçe’ye ulaştığında, kendi hazinesi için 500 kese akçe istediği ve verilmez ise herkesi katl ve idam edeceğini söylediği beyan

⁴ Salb kelimesi, sözlükte “*asmak, asarak idam etmek*” anlamlarına gelmektedir. Bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 830.

edilmiştir. Ancak İsmail Paşa'nın günden güne zulmünün artması sebebi ile halk onu teskin etmek için *kâğıd-ı hediye* bahası adıyla 30.000 kuruşluk bir defter düzenleyerek tahsil etmesi için kendisine teslim etmiştir. Ancak paşa, bu deftere 26.000 kuruş daha ilave ederek defterin tamamını 56.000 kuruşa çıkarmıştır. Halk canlarını kurtarmak için oldukça ağır olan bu ödemeyi kabul ettiklerini ifade etmelerine rağmen İsmail Paşa, 2 gün içinde kişileri huzuruna çağırarak bu kişilerin katlini emretmiş, onları üç defa idam yerine gönderip korkutmuştur. Ayrıca 2 gün içerisinde 300 kese akçe tedarik edilerek hazinesine teslim etmelerini istemiş bu miktarı vermedikleri takdirde yalnızca ağalardan 4 kişiyi ve tercümanı öldürmekle yetinmeyeceğini bunun yanı sıra çocuklarını ve eşlerini dahi esir olarak Tunus'a göndereceğini beyan etmiştir. Bahsi geçen kişiler bu duruma karşı çıkmadığı halde bu defa da kazalardan 500 kese akçe tahsil etmelerinin istendiği ve tahsili için paşanın ruhsat verdiğini bildirmişlerdir. İsmail Paşa'nın, kethüdasının ve hazinedarının zulmüne karşı halkın da kendilerinin de takatlerini kalmadığını ifade eden ağalar, kocabaşılar ve tercüman canlarını kurtarmak için Anadolu Kalesi'ne sığınmışlardır. Durumu merkeze şikâyet eden ağalar ve kocabaşılar İsmail Paşa'nın zulmüne son verilmesini istemişlerdir (BOA. HAT. 188/8984-G). Yine bu konu ile ilgili bir diğer kayıta; İsmail Paşa'nın Anadolu, Ayapetros ve Trapoliçe'ye teşrif ettiğinde, Hatt-ı Hümayun'a aykırı vergi alarak zulüm ve zorbalıklar yaptığı, Mora Adası'nın ayanlardan ileri gelenler ve Gayrimüslimlerin vekili olan kocabaşılar tarafından ilam ve mahzarlar ile merkeze bildirilmiştir. Ayrıca İsmail Paşa'nın Anadolu Sahrası'nda olan Değirmenlik adlı yerde sebepsiz yere 13 gün kalarak Müslüman ve Gayrimüslim halka zulüm ve zorbalıkta bulunduğundan dolayı halkın bu duruma dayanamayarak Anadolu Kalesi'ne sığındığı, Anadolu kadısı Yusuf Efendi merkeze bildirmiştir (BOA. HAT. 188/8984-E). Belgelerden görüldüğü üzere İsmail Paşa'nın yaptığı zulümlerden bir diğeri de ağalara, ayanlara ve kocabaşılara zorla kazalardan para tahsil ettirmektir. Bu usulsüz görevi yaptırırken kişileri öldürmekle veya ailelerini esir olarak başka bir yere göndermekle tehdit etmiştir. Ancak bu durum karşısında kazalara tahsil için giden görevliler olduğu kadar usulsüz vergiler ile kapısı çalınan kaza halkı da şikâyetçi ve muzdarip olmuştur. Bu durumla karşılaşan bölge halkı şikâyet ederken durumu muhatap olduğu kişileri işaret ederek yapmaktadır. Böylece İsmail Paşa'nın hem hazinesini doldurduğu hem de bu usulsüzlükleri başkasının üzerine yıkmaya çalıştığı görülmektedir. İsmail Paşa, mukataaların yapacağı ödemelere el koyarak da yöneticilere zulüm etmiştir. Nitekim Mora Adası'nda sadrazama ait olan mukataaların H. 1204/1205 (1789-1791) senelerine ait kalemiye akçelerini tahsil eden kapı kethüdasının adamı Halil'in hastalanması üzerine sadrazama ait 5.230 kuruş 5 pare ve defterdar

efendiye ait olan 2.568,5 kuruş 30 pare İsmail Paşa'nın adamları tarafından zapt edilmiştir. Bu meblağın İsmail Paşa'dan tahsil edilmesi istenmiş ancak herhangi bir ödeme yapılmamıştır (BOA. C. AS. 544/22809).

İsmail Paşa'nın Mora'ya atanması ile beraber bölge halkına ve yerel yöneticilere yapmış olduğu zulüm ve zorbalıklar, halkın ve bölgedeki memurların yaptıkları şikâyetler neticesinde her defasında ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak Mora'da halkın ve memurların yaşamış olduğu sorunlar her geçen gün artarak devam etmiş ve durum kişilerin yaşadıkları yerlerden firar etmelerine kadar ilerlemiştir. Bu durum neticesinde İsmail Paşa'nın cezalandırılması gerektiği konusunda herkes hemfikir olsa da üzerinde devlete ait malların ve birtakım borçların olduğu gerekçesi ile dikkatli bir çözüm yolu bulma yoluna gidilmiş ve çoğu kez bu konu ile ilgili müzakere yolu tercih edilmiştir. Neticede Mora halkının içinde bulunduğu durumu kaldırabilecek takati kalmadığı ve bölgenin önemli olması sebebi ile de bir an evvel emniyet ve asayişinin sağlanması için birtakım tedbirler alınması gerektiği bildirilmiştir. Nitekim Mora Adası'nda halkın voyvodalar ve valiler tarafından zulme uğradığına dair yapılan şikâyetler neticesinde ahali ile birlikte ittifak edilerek zulüm ortadan kaldırılmış ve Mora'ya verilen nizam mazbataya kaydedilerek bir sureti merkeze gönderilmiştir (BOA. HAT. 97/3908-A).

İsmail Paşa'nın Mora'da emniyet ve asayiş tehdit eden hal ve hareketler ve halka yaptığı zulümler hakkında tahkikat yapılmış bu durum sonucunda şikâyetler ile bildirilen suçların işlendiği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine İsmail Paşa'nın tutuklanması ve üzerinde devlete ait olan borcu ödemesi için Anabolu Kalesi'ne hapsedilmesi istenmiştir. Ayrıca bu konu ile tedbir alınması ve her şeyin gizli bir şekilde yürütülmesinin gerektiği bildirilmiştir. Aksi takdirde İsmail Paşa bu durumu öğrenirse ya Anabolu veya Gördüs iskelelerinin birinden firar edebilir, ya da valilere mahsus olan 1.000-2.000 kadar adamını müdafaa maksadı ile kullanabilirdi. Bu sebeplerle her şeyin gizli olmasına ve mallarına da el konulmasına karar verilmiştir. Bu karardan sonra İsmail Paşa'nın 1791 yılında vezirliği iptal edilmiş, yakalanarak Anabolu Kalesi'nde kalabend edilmiş ve mallarına el konulmuştur (BOA. HAT. 104/4091; Ahmet Cevdet Paşa, 1972b:1371-1372). Bu doğrultuda İsmail Paşa'nın gizlice yakalanması ve Anabolu Kalesi'ne kalabend edilmesi için Anabolu Muhafızı Mir-i Miran İsmail Paşa'ya ve gidecek mübaşire hitaben ve el konulacak malları için o tarafta olan kapıcı başı Telhisci Ali Ağa'ya, Trapoliçe'nin hâkim ve zabitanına ayrıca firar etme ihtimaline karşı ise Anabolu ve Gördüs iskelelerine ayrı ayrı 4 adet emir gönderilmiştir (BOA. HAT. 187/8825). Bu emirler neticesinde İsmail Paşa, yakalanarak Anabolu'ya götürülmüş ve kalabend ettirilmiştir. Ayrıca İsmail Paşa'nın bütün mallarına el konulup deftere

kaydedilmesi ve zimmetinde olan borçlarının dahi bu deftere yazılarak gönderilmesi istenmiştir (BOA. HAT. 1401/56569). Ancak İsmail Paşa, Anabolu İç Kalesi'nden bir fırsatını bularak pazartesi gecesi 3 nefer kölesi ile firar etmiştir. Bu durum Anabolu Kalesi dizdarı tarafından halihazırda Mora valisi olan Mustafa Paşa'ya ihbar edilmiştir. Ayrıca konunun araştırılması için etraftaki adalara adamlar gönderilmiş ve İsmail Paşa'nın Anabolu Kalesi dizdarı Bekir görevdeyken onun gevşekliği sebebi ile firar ettiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı Bekir dizdarlık görevinden alınarak başka bir yere sürgün edilmiştir. Ayrıca İsmail Paşa'nın firar etmesinde, Anabolu ağalarından Turnacılık iddiasında olan Abdurrahman ve kardeşi İsmail'in parmağı olduğu bildirilerek bu kişilerin de uzak bir yere sürgün edilmeleri emredilmiştir. Kaydın üzerine düşen derkenarda, İsmail Paşa'nın firar etmesine sebep olan kişilerin kalabend edilmesi ve görevlerinin başkalarına verilmesi ve paşanın oğlu ile adamlarının tutuklanması istenmiştir. İsmail Paşa'nın ise Tunus'a gittiği doğrulanır ise kişinin iadesi istenmiştir (BOA. HAT. 256/14648; C. DH. 54/2655. İsmail Paşa'nın firarına sebep olan kişiler hakkında çıkan emirde; zabıtlıklarının ve turnacılıklarının kaldırıldığı, Magosa Kalesi'ne sürgün ve kalebend edildikleri bildirilmiştir (BOA. C. DH. 111/5540). Ancak Magosa Kalesi'ne sürgün ve kalebend edilen Anabolu Kalesi dizdarı Bekir vefat etmiştir. Bu durum üzerine Bekir ile birlikte kaleye sürgün ve kalebend edilen Abdurrahman ve kardeşi İsmail'in ailelerinin perişan durumda olduğu Anabolu ve Arhos kadıları ilamları ile ahalinin mahzarları ile affedilerek ve serbest bırakılmaları istenmiştir (BOA. C. AS. 564/23670).

İsmail Paşa'nın akıbeti hakkında ulaşılan bir diğer kayıta ise paşanın firar ettikten sonra Aliforta? tarafına gittiği, Avusturya elçisi tarafından bildirilerek af edilmesi istendiğine dair kayıttır. Bu durum üzerine paşanın bazı hesaplarının görülmesi için hapsedildiği ve başka bir sorunun olmadığı ifade edilmiştir. Bu sebeple İsmail Paşa'nın dönmesi ve sahilde veya Cezayir-i Bahr-i Sefid'den istediği bir yerde ikâmet edebileceği ve ona karışılmayacağı Avusturya elçisine bildirilmiştir. Ancak İsmail Paşa, Avusturya elçisi aracılığı ile kaimesini göndererek kendisine sunulmuş olan teklifin emniyetli ve güvenilir gelmediğini ve bu sebeple bu konu ile ilgili Hatt-ı Hümayun çıkarılmasını istediğini beyan etmiştir. Fakat Hatt-ı Hümayun'un çıkmasının mümkün olmadığı, korkusunun tamamen ortadan kalkması ve daha yakın bir yere gelmesi için paşaya daha önceden gönderilen kaimede anlatılanları içeren tuğralı emir çıkması istenmiş ve emir çıkmıştır (BOA. İE. DH. 35/3086). Yine bu konu ile ilgili başka bir kayıta İsmail Paşa'nın suçlarının affedilerek Kudüs'te ikâmet etmesine izin verildiği ve maddi sıkıntılarının olduğu tespit edilmesi üzerine 17 Nisan 1798 tarihinde Trablusşam Eyaleti mukataaları malından kendisine aylık 500'er kuruş maaş bağlandığı görülmektedir.

Mayıs/Haziran 1800 tarihinde ise İsmail Paşa'ya tekrar vezirlik rütbesi verilmiştir (BOA. C. DH. 57/2818). Mayıs/Haziran 1800 tarihinde İsmail Paşa, Mısır'da valilik görevine devam etmiş, hatta vezirliği uzatılarak kürk giydirildiği görülmüştür (BOA. AE. SSLM. III. 82/4928). İsmail Paşa'nın tekrar vezirlik rütbesinin iadesi ile Mısır'da valilik görevine getirildiği bu süreçte Osmanlı Devleti'nin durumuna bakıldığında Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşı, Yaş ve Zıştovi Anlaşması ile son bulmuş⁵ olsa da Mısır'da Fransa ile olan mücadele devam etmekteydi. 19 Mayıs 1798 yılında Tulon'dan Fransız filolarının denize açılması ile birlikte ilk olarak Malta ele geçirilmiş ve ardından İskenderiye'ye doğru ilerleyiş başlamıştır. Temmuz aylarında İskenderiye taraflarında başlayan mücadele kısa sürede şehrin teslim edilmesi ile sonuçlanmış ve Kahire'ye doğru ilerleyiş devam etmiştir. Kahire'de yapılan muharebe sonrası şehir düşmüş ve kölemenler Suriye ve Yukarı Mısır'a kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Fransız ordusunun Suriye ve Aşağı Mısır'da Memlûk Beyleri ile girmiş olduğu mücadele, Memlûk Beyleri için ağır bir şekilde sonuçlanmış ve Nil Nehri'nin arkalarına kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak Ağustos'un 1'inde İngiliz filosu, Ebukır Limanı önlerine demirleyerek Fransız ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu durum üzerine Suriye seraskeri olarak tayin edilen Cezzar Ahmed Paşa ve Şam Valisi Abdullah Paşa, ordularını toplayarak sınırda konuşlanmışlardır. Ancak Bonapart önderliğindeki askerler El-Ariş, Gazze ve Yafa'yı ele geçirmiştir. Akka taraflarında Bonapart ve Cezzar Ahmet arasındaki mücadele devam ederken ortaya çıkan veba salgını sebebi ile Akka kuşatması iki ay sonraya ertelenmiştir. Haziran ayında Kahire'ye gelen Fransız ordusunun karşısına İngiltere ile ittifak yapmış olan Osmanlı Devleti çıkınca Bonapart, 22 Ağustos'ta yenilgi ile geri dönmek zorunda kalmıştır. Mısır'da Fransa ile yapılan mücadele Mayıs 1802 tarihinde Paris Anlaşması'nın imzalandığı tarihe kadar devam etmiş, anlaşmanın imzalanması ile son bulmuş ve Mısır Osmanlı Devleti'nde kalmıştır (Zinkeisen, 2011:611-623). Bu süreçte İsmail Paşa Mısır valisi ve Ariş muhafızı olarak görev yapmış ve bu görevde iken eceliyle vefat etmiştir. İsmail Paşa'nın ölüm tarihi hakkında net bir bilgi bulunmasa da 1801 tarihli bir kayıta, paşanın öldüğü belirtildikten sonra muhalefatının tespit edilmesi emredilmiştir (BOA. C. ML. 41/1861).

⁵ Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. J. Wilhelm Zinkeisen, a.g.e. s. 435-524.; Ahmet Aksın, "Osmanlı Rus Ticari Münasebetleri (1787-1830), XIV. *Türk Tarih Kongresi*, C. II, II. Kısım, Ankara 2002, s. 1027-1042; Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Anlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, İzmir 2017, s. 459-490; Zülfiye Koçak "Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıştovi Anlaşması", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 2, Ankara 2018, s. 261-289.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde valilik görevi, vezirlik rütbesine sahip olan kişilere verilmiş ve bu kişiler ilk zamanlarda geniş yetkilere sahip iken daha sonra eyaletlerin idari ve askeri amiri olarak görevlendirilmişlerdir. 18. yüzyılda parlak ve nizamlı günleri sona ermiş olan Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumu zayıflamaya başlamış, bu durum devletin kurumları içerisinde de etkisini hissettirmiş ve dolayısı ile halkı da olumsuz yönde etkilemiştir. Rüşvet, iltimas, yolsuzluk, eşkıyalık, zulüm ve zorbalık gibi sorunlar artmaya başlamış bu sorunların çözüm odağında olan yöneticiler ise bu kervanda yerini almıştır. Dağılma dönemi olarak nitelendirilmiş olan 18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı kurumlarının zayıfladığı, denetlenemez bir duruma geldiği ve yöneticilerin vasıfsız kişiler arasından seçilmesinin de bu süreci hızlandırdığı da söylenebilir. İdari yapılanması eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak şekillenmiş olan Osmanlı Devleti'nde eyalet en büyük ve en önemli idari birim olurken vali ise bu idari yapının en yetkili amiri görevini üstlenmekteydi. Dolayısıyla bu idari yapının sorunsuz bir şekilde yönetilmesi için valilerin seçilmesi ve görevlendirilmesi hususu da mühim bir konudur. Ancak bir süre sonra vezirlik rütbesi dolayısı ile valilik görevinin de belirli miktarda ödenen rüşvetler karşılığında verildiği görülmüştür. Bu durum vezir unvanına sahip valilerin sayılarının artmasına sebep olmuştur.

Bu çalışma İsmail Paşa özelinde yapılmış olup valilik makamının elde edilme biçimini ve kurumun ne derece dejenere olduğunu gösterdiğinden dolayı konu açısından kıymetli bir örnektir. İsmail Paşa köle olarak yaşadığı Trablusgarp'ta ilk olarak Cezayirli Hasan Paşa'nın dikkatini çekmiş ve kapı kethüdası olmuştur. Daha sonra ise bir şekilde hal ve hareketleri, akıllı ve iş bilir birisi olduğu ileri sürülerek vezirlik rütbesini almış Mısır'da valilik görevine getirilmiştir. İlk olarak her ne kadar anlaşılmasa da vezirlik rütbesini alıp Mısır'a vali olarak atandıktan hemen sonra caize, hediye ve hediye baha adı ile yöneticilere yapmış olduğu masraflar göz önüne alındığında, valilik rütbesinin bu kişiye satılmış olduğu en güçlü ihtimal olarak ortaya çıkacaktır. Nitekim paşanın Mısır mansıbı caizesi olarak sadrazama, 36.666,5 kuruş; kethüda, reis efendi, çavuş başı, sadrazam hazine-darı, tebşir-i mektubi hizmeti, teşrifatçı, baş halife, kesedar vs. görevlilere verilmek üzere toplamda 46.500 kuruş ödeme yaptığı görülmektedir. Bu kişiler arasında en fazla ödemenin sadrazama yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Tuğ-ı Hümayun için ödenen miktarın da 67.125 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Tuğ-ı Hümayun içerisinde en yüksek masrafın yine 30.000 kuruş ile sadrazama yapıldığı görülmektedir. Vezirlik makamına getirildiği için ubdiyyet, caize ve Mısır mansıbı caizesi masrafları olarak yine 293.445 kuruş harcama yapılmıştır. Bu harcama

arasından ise en fazla giderin 150.000 kuruş ile Darphaneyi Amire'ye ve daha sonra ise 75.000 kuruş ile Kaptan-Derya Efendi'ye yapıldığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen dönemde Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa'dır ve İsmail Paşa ise vali olmadan evvel onun kapı kethüdasıdır. Dolayısıyla valilik görevini elde etmede yaptığı bunca harcamaların nasıl etki ettiği aşikârdır. İsmail Paşa'nın Mısır valiliğini elde ettiği zaman caize, hediye, Mısır mansıbı caizesi olarak yapmış olduğu masrafların toplamı 461.506 kuruştur. Köle olarak hayatına başlayan daha sonra kapı kethüdası olan ve nihayetinde vezirlik unvanını alarak valilik görevine getirilen bir kişinin yaptığı bu masrafları nasıl karşıladığı akla gelen ilk sorudur. Bu doğrultuda yapılan araştırma İsmail Paşa'nın kethüdasına ve sarrafa olan borçlarını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim caize ödemeleri hususunda yapılan araştırmalarda da bu masrafların peşin olarak en kısa sürede yapılmasının istendiği görülmektedir. Ödemenin ise öncelikle validen alındığı, onda yok ise kapı kethüdası veyahut bezirgânı vasıtası ile yapıldığı bilgisi mevcuttur. Bu bilgi doğrultusunda da İsmail Paşa'nın ödemeyi kethüdasına ve bezirgânı sarrafa yaptırdığı da kayıtlara yansımıştır. Ancak bu kişilerin yaptığı harcamaların ödenmesi hususunda da birçok sorun çıktığı tespit edilmiştir. İsmail Paşa'nın Mısır'da yaptığı diğer nizama aykırı hal ve hareketler arasında bölgede yaşanan salgın hastalık sebebi ile vefat eden tüccar ve beylerin mal varlıklarına ve devlet mallarını kendi üzerine geçirmesi sayılabilir. Nitekim daha sonra İsmail Paşa, Mısır valiliğinden istifa etmiş ve Mora valiliğine getirilmiştir. Ancak İsmail Paşa'nın Mora valiliğine tayini sonrasında Mısır valiliği zamanındaki hesabının kapatılması gündeme gelmiş ve bu durum sonucunda İsmail Paşa'nın zimmetinde, Enderun-ı Hümayun hazinesine 200 keseden fazla, Darphaneye 100.000 kuruş ve devletin, Mısır maddesinden yanında külliyyetli alacağı olduğu ortaya çıkmıştır. İsmail Paşa zimmetine geçirdiği bu mallara rağmen Mora'ya gittiği zaman halkı ağır vergiler ile zorlamaya devam etmiş ayrıca yerel yöneticilerin de tehdit ve zorbalıkla belli miktarda paralarına el koymuştur. Yapmış olduğu zulüm ve zorbalıkların şikâyetlerle merkeze bildirilmesi sonucunda İsmail Paşa'nın vezirliği elinden alınarak Anadolu Kalesi'ne kalebend edilmiş ve mal varlığına da el konulmuştur. Ancak kalebend edildikten kısa bir süre sonra firar etmiştir. Bu esnada Avusturya elçisi araya girerek İsmail Paşa'nın affedilmesi ve vezirliğinin iadesi istenmiştir. İlk aşamada bu kabul edilmemiş ancak daha sonra İsmail Paşa'nın Kudüs'te yaşamasına izin verilmiştir. Fakat bir süre sonra tekrar vezirliği getirilen İsmail Paşa'ya yine Mısır valiliği tevdi edilmiştir. Bunun yanı sıra İsmail Paşa, aynı tarihlerde Ariş muhafızlığına da getirilmiştir. İsmail Paşa bu görevleri sürdürürken 1801 senesinde ise eceliyle vefat etmiştir.

REFERANSLAR

1. Arşiv Kayıtları

- BOA. A. DVNSŞKT. d. 198: 226/706, H. Evail-i C. 1206.
BOA. A. DVNSŞKT. d. 198: 226/707, H. Evail-i C. 1206.
BOA. AE. SSLM. III. 82/4928, H. 29.12.1215.
BOA. AE. SSLM. III. 236/13711. H. 30.09.1203
BOA. C. AS. 544/22809, H. 15.09.1206.
BOA. C. AS. 564/23670, H. 12.03.1208.
BOA. C. AS. 957/41619, H. 17.03.1204.
BOA. C. DH. 111/5540, H. 29.02.1207.
BOA. C. DH. 144/7164, H. 29.12.1203.
BOA. C. DH. 227/11310, H. 29.11.1205.
BOA. C. DH. 272/13592, H. 13.10.1204.
BOA. C. DH. 323/16135, H. 29.01.1204.
BOA. C. DH. 33/1607, H. 20.06.1205.
BOA. C. DH. 41/2040, H. 28.06.1205.
BOA. C. DH. 54/2655, H. 03.02.1207.
BOA. C. DH. 57/2818, H. 02.03.1215.
BOA. C. ML. 20/903, H. 20.02.1204.
BOA. C. ML. 41/1861, H. 25.10.1215.
BOA. C. ML. 620/25544, H. 15.03.1204.
BOA. C. ML. 63/2884, H. 07.11.1205.
BOA. HAT. 16/718, 29.12.1203.
BOA. HAT. 87/3581, H. 13.03.1203.
BOA. HAT. 97/3908-A, H. 07.02.1207.
BOA. HAT. 104/4091, H. 25.04.1206.
BOA. HAT. 187/8825, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 187/8877, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 188/8914, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 188/8984, H. 29.12.1206
BOA. HAT. 188/8984-A, H. 29.12.1206.
BOA. HAT. 188/8984-E, H. 21.01.1206.
BOA. HAT. 188/8984-G, H. 10.02.1206.
BOA. HAT. 188/8984, H. 29.12.1206.
BOA. HAT. 198/9994, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 201/10317, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 201/10323, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 202/10452, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 212/11551, H. 29.12.1204.

BOA. HAT. 214/11710, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 256/14648, H. 29.12.1207.
BOA. HAT. 1379/54280, H. 29.12.1203.
BOA. HAT. 1379/54360, H. 29.12.1203.
BOA. HAT. 1383/54719, H. 25.07.1202.
BOA. HAT. 1396/55991, H. 29.12.1204.
BOA. HAT. 1399/56302, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 1401/56569, H. 29.12.1206.
BOA. HAT. 1410/57352, H. 15.09.1206.
BOA. HAT. 1411/57384, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 1413/57596, H. 29.12.1205.
BOA. HAT. 1415/57839, H. 29.12.1204.
BOA. İE. DH. 35/3086, H. 29.12.1210.
BOA. TS. MA. d. 2866, H. 13.05.1204.
BOA. TS. MA. d. 6555, H. 13.05.1204.
BOA. TS. MA. d. 9441, H. 21.05.1203.
BOA. TS. MA. e. 158/42, H. 13.03.1204.
BOA. TS. MA. e. 549/13, H. 15.05.1204.

2. Tetkik Eserler

- Ahmet Cevdet Paşa. (1972a). *Tarihi Cevdet (Osmanlı Tarihi)*, C. 2. İstanbul: Hikmet Neşriyat Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa, (1972b). *Tarihi Cevdet (Osmanlı Tarihi)*, C. 3, İstanbul: Hikmet Neşriyat Yayınları.
- Akdağ, M. (2019). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aksın, A. (2002). Osmanlı Rus Ticari Münasebetleri (1787-1830). *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C. II, II. Kısım, ss. 1027-1042. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Cezzar, A. (1971). *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 5, İstanbul: Güven Basımevi.
- Çınar, A. O. (1999). *Mehmet Emin Edip Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Demir Kırayit, K. (2023). *Arzuhallerin Söyledikleri: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Savaş Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1788-1810)*. İstanbul: İdeal Yayınevi.
- Doğan, M. (2002). Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. (7), 35-74.
- Ganımı eş-Şeyh, R. (2010). Şeyhülbeled. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 39, İstanbul, 89-90.

- Güner, S. (2015). Mısır'ın Son Memlûk Beyleri (1801-1806). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 22, 227-266.
- İpşirli, M. (1992). Beylerbeyi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6, (69-74). İstanbul.
- Kılıç, O. (2002). Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799). *Türkler Ansiklopedisi*, 9, 1644-1664. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koçak, Z. (2017). 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Anlaşması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII(2), 459-490.
- Koçak, Z. (2018). Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıstovi Anlaşması. *Gazi Akademik Bakış*, 11(2). 261-289.
- Özer, S. (2007). 19. Yüzyılda Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*. V(1), 65-84.
- Özkaya, Y. (2020). 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sâmi, Ş. (1978). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Shaw, S. J. (1962). *Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sir James, W. R. (1987). *A Turkish and English Lexicon*. Beyrut: Librairie du Liban.
- Solak, İ. (2012). Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı. *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 77-111.
- Süreyya, M. (1996). *Sicil-i Osmani*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uzun, M. İ. (1993). Caize. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7, (28-29). İstanbul.
- Zinkeisen J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)*. C. 6, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Bölüm 49

SİYASİ PARTİ PROGRAMLARINDA SİVİL TOPLUMA İLİŞKİN HEDEFLER

Mesut KOÇ¹

GİRİŞ

Temsili demokrasinin ana unsurlarından birisi olarak kabul edilen siyasi partiler, seçimler yoluyla halkın yönetime katılmasını ve kendilerini yönetecek kadroları belirlemesini sağlar. Siyasi partiler halkın karşısına çıkarken hangi ilkelerle hangi hedefleri gerçekleştirmeye çalışacaklarını partilerinin programlarıyla ortaya koyarlar. Türkiye’de siyasi partiler kuruluş aşamasında ortaya koydukları parti programları aracılığıyla, iktidara geldiklerinde izleyecekleri yol ve takip edecekleri politikaların temel başlıklarını kamuoyuna ilan ederler. Partilerin iktidara geldiklerinde parti programlarına sıkı sıkıya bağlı kalacaklarına dair hukuki bir zorunluluk bulunmamakla birlikte seçmenlerin önüne konularak oy talebinde bulunulan temel bir metin olma özelliği taşır.

Tunaya (1982:354) siyasi partileri, belli bir program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirmek amacını güderek kurmuş oldukları topluluk olarak tanımlarken, İba (2021:26), siyasi parti tanımlamalarında zorunlu olarak bulunması gereken özelliklerden birisi olarak partilerin belirli bir programa sahip olmalarını göstermektedir.

Sivil toplum kuruluşları kamu ve özel sektör dışında, insanların belirli idealler, değerler, istekler, hedefler ve menfaatleri için bir araya gelerek oluşturdukları yapılardır. Sivil toplum kuruluşlarının tam olarak tanımını yapabilmek için, sivil toplum kuruluşlarına ilişkin yasal düzenlemelere, işlevlerine, mali kaynaklarına ve yapısal özelliklerine bakılmaktadır. Birçok hukuki metinde sivil toplum kuruluşlarına atıf vardır. Belirli alanlarda hizmet sunma, hak arama, öncülük etme, değerleri koruma ve savunuculuk gibi farklı işlevlere sahip olan sivil toplum kuruluşları önceliği kâr amacı elde etmek olmadan kendi kendini yönetebilen ve gönüllü katkı ve katılımın olduğu yapılardır (Dulkadiroğlu, 2022:131). Oldukça çeşitli ve kapsamlı alana hitap edebilecek sivil toplum kuruluşlarının kapasiteleri yapılan mevzuat düzenlemeleriyle zaman zaman daraltılmakta veya genişletilmektedir. İktidara gelen siyasi partilerin sivil topluma ilişkin uygulamaları kadar iktidara gelmek için çaba gösteren muhalefet partilerinin bu alandaki bakış açısı ve hedefleri önem arz etmektedir. Siyasi partilerin sivil topluma ilişkin

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Gölhisar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
mesutkoc@mehmetakif.edu.tr ORCID No: 0000-0002-0231-747X

görüşleri çoğunlukla parti programlarında yer bulmakta ancak görüş ve hedefler açısından farklılık gösterebilmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerini etkin olarak kullanabilmeleri ve yönetsel işleyişlere katılımlarının sağlanması öncelikle yasal ve kurumsal bazı düzenlemeleri gerektirmektedir. Temsili demokrasinin uygulandığı yönetim modellerine yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapma erki önemli düzeyde siyasi partilerin sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik algılama düzeyleri ve yaklaşımları önem kazanmaktadır (Öner ve Tan, 2000:155). Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının hareket alanını genişletecek, toplumsal hayatın içerisinde etkinliklerini arttıracak adımların atılması uzun vadede siyasi partilerin de işini kolaylaştıracaktır.

Bu çalışmada, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarına ilişkin hedefler, muhalefette bulunan siyasi partilerin parti programları açısından incelenmiştir. Türkiye’de en son yapılan genel seçimler öncesi Millet İttifakı içerisinde yer alan ve seçim sonrası TBMM’de yeniden ittifak kuran iki muhalefet partisi seçilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmış ve içerik analizi yapılmıştır. 2023 yılı mayıs ayında yapılan 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonrasında, TBMM’de bir grup kurulabilmesi için iş birliği yapan Saadet Partisi ve Gelecek Partisi 2023 yılı temmuz ayında ittifak yaparak TBMM’de “Saadet Partisi” olarak bir grup kurmuştur. Türk siyasi hayatında Millî Görüş geleneğinden gelen Saadet Partisi ile yeni kurulmuş bir parti olarak siyasette yer alan Gelecek Partisi’nin programları sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarına ilişkin hedefleri bağlamında analiz edilmiştir.

Siyasi Partiler ve Parti Programları

Doğrudan demokrasinin uygulanmasının hızlı nüfus artışı gibi sebepler başta olmak üzere fiilen mümkün olmaması sonucu, temsili demokrasi zorunlu bir biçimde ortaya çıkmış ve siyasi partiler, demokratik rejimlerde önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Günümüzde siyasi partiler siyasi iradenin oluşumuna ve gelişimine yön veren başlıca unsurlardır. İşte bu nedenle demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsuru olarak ifade edilen siyasi partiler, günümüzde siyasal katılım, karar alma sürecini etkileme ve siyasi iktidarı kullanmada vazgeçilmez bir rol ve ağırlığa sahip olmuşlardır (Erdoğan, 2016:59).

Siyasi partilerin tanımı 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununun 3. maddesinde yapılmıştır Buna göre; "siyasi partiler Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden

ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır” denilmiştir (Siyasi Partiler Kanunu, 1983). Tüzel kişiliğe sahip siyasi partiler tüzüklerinde belirtildiği üzere örgütlenerek, ilgili mevzuat doğrultusunda, merkezi yönetimde söz sahibi olmak için Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimlerine, yerel yönetimlerde de belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclisi üyeliği için seçimlere katılır.

Siyasi partilerin kendilerinden beklenen fonksiyonlarını nasıl ve hangi perspektif ile yerine getirecekleri hususu partilerin tüzük ve programlarında yer almaktadır. Siyasi parti programı, belirli değerler sistemlerine sıkı sıkıya bağlı ve kendi içinde tutarlı bir siyasal programı ifade etmektedir. Programın siyasi partilerdeki önemine ilişkin iki görüş bilinmektedir. Bunlardan birisi programın partilerin varlık sebebi olduğunu savunan görüştür. Buna göre, partiler programlarını gerçekleştirmek için seçim kazanmaya çalışırlar. Dolayısıyla bu görüşe göre iktidar; siyasi partinin temel amacı değil, parti programını gerçekleştirmek için araçtır. Parti programlarını önemsiz kabul eden diğer görüşe göre ise seçmenler, parti programlarının uygulanmasına yönelik teknik konuları değil programın temel noktalarına göre oy vermektedirler. Dolayısıyla bir siyasi partinin seçimde elde ettiği çoğunluk, parti programının halkın çoğunluğu tarafından teker teker onaylandığı anlamına gelmez. Bu ancak partinin ortaya koyduğu programın genel doğrultusunda halktan bir vekâlet aldığına göstergesidir. Hangi görüş olursa olsun parti programları, toplumun geniş kesimini partiye çekecek en etkin yoldur. Programlar, doğrudan maddi kazanç olmadan seçmenlerin partiye üye olmasını ve seçimleri kazanması için gayret göstermesini sağlar (Söğütü, 2006: 66-67).

Siyasi partiler, politikaları belirleme görevlerini, toplumun değişik kesimlerinin, birbirinden farklı isteklerini toplayıp, kadrolarının tutumları ile beraber siyasi sisteme aktararak gerçekleştirirler. Toplum yapısının karmaşıklığı, toplumu meydana getirenlerin amaç ve isteklerin çatışması, bu faaliyeti zorlaştırmaktadır. Sonuçta parti, yapılacak işleri tayin etmek, kamuoyuna sunmak, ikna etmek ve uygulamaya geçirmek zorunda kalmaktadır. Ülkenin bazı sorunlarına öncelik tanınması, iktisadi kalkınmada belirli bir toplum modeli benimsemesi, toplumsal ya da kültürel alanda belirli sorunlara öncelik tanınması ya da tanınmaması, ülkenin uluslararası ilişkilerde şahsiyetli bir politika yürütebilmesi için bir felsefe oluşturması; ülkenin olanaklarıyla parti görüşü arasında uyum sağlaması programının ve bu programının uygulanmasının temelini oluşturur. Program yapmak, programı gerçekleştirmek, günlük politikaların ötesinde iktidar, toplum ilişkilerinin belirlenmesi ve ülkenin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel yapısının uzun dönemde değişmesinde vazgeçilmez izler bırakmaktadır. İktidar mücadelesinin odak noktasını program oluşturmaktadır. İktidar partisi, programı

çerçevesinde çalışmalar yapar, bu programına sahip çıkmak, geliştirmek ve uygulamak iktidarın tercihidir (Tatar, 2022:7; Çam, 1999:416).

Siyasi partilerin politikaları belirleme işlevi vardır. Partiler, toplumun değişik kesimlerinin istek ve tercihlerini derleyerek siyasal sisteme aktarmaktadır. Toplumun söz konusu talepleri kendi içinde oldukça dağınık bir görünüm arz etmektedir. Bu taleplerin uygulamaya geçirilmesi için belirli bir biçimde formüle edilmeleri, yani politikalara dönüştürülmeleri gerekmektedir. Siyasal partiler, amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli plan ve programı oluşturarak siyasal sistem içinde dolaşıma sokarlar. Bunlar aynı zamanda siyasal partinin iktidara geldiği zaman uygulamayı taahhüt ettiği programı oluşturmaktadır (Dinçer, 2006:6).

Siyasi partilerin programları, partilerin kuruluşuna kaynaklık eden, parti işleyişini ve partinin fikri yapısını açıkça ortaya koyan belgelerdir. Özellikle neo-liberal, kapitalist işleyişin hâkim olduğu ülkelerde, sistemin izin verdiği ölçüde kendisini var edebilen ve liberalizasyona uyumlu partilerin sistem içinde varlıkları sistemin izin verdiği ölçüde gerçekleşmektedir (Büyükekmekçi, 2019 :98). Türkiye'de siyasi partiler büyük oranda parti programına önem atfetmektedir. Bir başka ifadeyle Türkiye'de programsız bir partiden söz edebilmek pek mümkün değildir (Akbulut, 2010:105). Siyasi partilerin programları zaman içerisinde değişiklikler gösterebilmektedir. Özellikle siyasi partilerin lider ve üst kademe yöneticilerinin değişimi, küresel ve bölgesel ölçekte ortaya çıkan gelişmeler ve koşulların etkisiyle parti programları güncellenmekte ve yeni vizyon olarak toplumun önüne konulmaktadır. Zaman zaman partinin kuruluş felsefesi ve misyonuna aykırı olduğu iddialarıyla eksen kayması yaşandığına dair tartışmalar yapılmaktadır.

Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum tanımlanması zor kabul edilen kavramlardan bir tanesidir. Sivil toplum, merkezi ve yerel kamu yönetimi yapılanmasının dışında, bireylerin özgürce ve bağımsız olarak hareket edebildikleri, gönüllü ve ortak kabule dayalı ilişkilerin çoğunlukta olduğu toplum olarak tanımlanır. Sivil toplumun en temel unsurları sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum kuruluşları ortak bir ideal doğrultusunda, ortak bir amaca hizmet eden bir hedef doğrultusunda bir araya gelmiş insanların, gönüllülük esasına dayalı olarak oluşturdukları yarı resmi yapılanmalar olarak tanımlanabilir.

Sivil toplum etkinliklerinin en belirgin özelliği devlet karşısında, devlete bağımlı olmayan ve tamamen gönüllü ilişkilere dayanan bir özelliğe sahip olmasıdır. Ancak sivil toplumun devlete bağımlı olmadan hareket edebilme serbestisinin olması, devletin her tür etkinliği kontrol etmesini engelleyici bir

durum meydana getirmekle birlikte, sivil toplum örgütleriyle ilgili hukuki düzenleme yapılamaması ya da sivil toplum örgütlerinin hukuku ihlal edebileceği anlamında değildir. Sivil toplum kuruluşları da tıpkı bireyler gibi hukuka uygun davranmak zorundadırlar. Fakat devlet, hukuki düzenlemelerle sivil toplum örgütlerinin iç ilişkilerine müdahale etmemeli veya sivil toplum örgütlerini kendi istediği gibi yönlendirmeye çalışmamalıdır (Atar, 1997:98). Sivil toplum kuruluşlarının hukuki düzenlemeler kadar iktidarların somut uygulamaları ile etkinliklerinin artabileceği veya azabileceği de açıktır.

Sivil toplumun gelişmesi için sivil toplum kuruluşlarının devlet karşısında otonom bir statüye sahip olmaları, şiddetten uzak, hukuk kuralları çerçevesinde demokratik bir baskı mekanizması oluşturmaları gerekir. Sivil toplum kuruluşlarının devlet müdahalesine maruz kalmaksızın, devlete bağımlı olmaksızın kendi varlık ve kimliklerini geliştirmeleri ve kuruluş amaçları doğrultusunda baskı grubu niteliği göstermeleri gerekir. Bunun sağlanması da ancak sivil toplumun finansal, işlevsel ve yasal açıdan devletten özerk olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla devlet ödeneklerine ya da yardımlarına bağımlı, devlet tarafından yetki verilmiş veya oluşturulmuş örgütler bu tanımın dışında kalacaklardır (Akbal, 2017:90). Devlet ile sivil toplum ilişkisinde devletin neden olduğu pek çok sorun bulunduğu dikkat çeken Gümüş (2014:547), söz konusu sorunların en önemlileri olarak; devletin, sivil topluma bakış açısından, sivil toplumu baskı altına almaya ya da yandaştırmaya çalışmasından, kendi yapısından, belli bir ideolojiye sahip olmasından, sahip olduğu hak ve özgürlük anlayışından veya yasal alt yapıdan kaynaklanan sorunlar olarak sıralamaktadır.

Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşu denilince dernekler, vakıflar, bazı birlikler sendikalar (federasyon ve konfederasyonlar dahil) ve bir yönüyle kamu yararına çalışan meslek kuruluşları ilk akla gelen örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmeler içerisinde derneklerin ağırlığı fazladır.

Muhalefette Bulunan Siyasi Partiler ve Programları

Türkiye’de 14 Mayıs 2023 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçiminin birinci turu ile birlikte 28. Dönem için Milletvekili Genel Seçimleri yapılmıştır. Çalışmaya konu edilen Saadet Partisi ve Gelecek Partisi seçimlere Millet İttifakı altında katılmıştır. Millet İttifakı, 5 Mayıs 2018’de, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Saadet Partisi (SAADET), Demokrat Parti (DP), Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) ve Gelecek Partisi arasında kurulmuştur. Seçimler sonucunda, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Büyük Birlik Partisi (Büyük Birlik) ve Yeniden Refah Partisi (Yeniden Refah) arasında kurulan Cumhur İttifakı başarılı olmuş ve iktidarda kalmıştır. TBMM’de tablo 1’de verilen altı siyasi parti grup kurarak parti ve meclis çalışmalarına devam etmektedir.

Tablo 1: TBMM 28. Dönem Siyasi Parti Grupları

Parti Adı	Kısa Adı	Üye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	AK PARTİ	263
Cumhuriyet Halk Partisi	CHP	130
Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi	Yeşil Sol Parti	57
Milliyetçi Hareket Partisi	MHP	50
İyi Parti	İYİ Parti	44
Saadet Partisi	SAADET	20

Kaynak: TBMM Resmî Sitesi, <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>, 7 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.

Siyasi partiler iktidar olmak ve vadettikleri hedefleri gerçekleştirmek için faaliyet gösterirler. Çalışmaya kapsamında incelenen Saadet Partisi ve Gelecek Partisi Millet İttifakı altında girdikleri seçimlerde 10’ar milletvekili çıkarmış ve TBMM’de grup kurabilecek çoğunluğu elde edememişlerdir. Bu iki siyasi partinin mecliste grup kurmak amacıyla bir ittifak oluşturmaları ve faaliyetlerine etkin bir şekilde devam etme çabaları araştırılmaya değer bir konu olarak öne çıkmaktadır. Partilerin programlarının, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları açısından içerdiği tespit ve hedefler bu çalışmada analize tabi tutularak değerlendirilecektir.

Saadet Partisi Programı

Saadet Partisi, Fazilet Partisi'nin kapatılmasının ardından 20 Temmuz 2001’de Millî Görüş Hareketi’nin beşinci partisi olarak siyasi partiler arasında yerini almıştır (Yalanız ve Zabun, 2021: 768). Saadet Partisi’nin bu çalışma kapsamında 3 Kasım 2019 tarihli en son ilan edilen güncel parti programı incelenmiştir (Saadet Partisi Programı, 2019). Saadet Partisi programında sosyal politikalar başlığı altında 43. sayfada sivil topluma ilişkin olarak ayrı bir başlık açılmıştır. Bu bölümde; “gelecek nesillerin refah ve mutluluğunu artıracak bir kalkınma yaklaşımı, ekonomik sosyal ve çevresel unsurların uyumunu sağlamayı hedefler. Böylelikle büyümenin getirileri, sosyal yapının güçlendirilmesine ve sürdürülebilir çevreye katkı sunar. Bu kapsamda şehir ve tüketici bilincinin geliştirilmesine yönelik politikaların planlanması ve uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi sivil toplum çalışmalarına bağlıdır” denilerek dört hedefe yer verilmiştir.

• Güçlü, çeşitli, çoğulcu, sürdürülebilir bir sivil toplum için uygun ortamın oluşturularak sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerine toplumun tüm kesimlerinin daha etkin katılımı sağlanacaktır.

• Her alanda ilgili kuruluşlar arasında koordinasyon, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği artırılacaktır.

• Bilgi ve iletişim teknolojilerinin getirdiği fırsatları azami ölçüde kullanan, karar alma ve uygulama süreçlerinde esnek, katılımcı, şeffaf ve yeterli kurumsal kapasiteye sahip güçlü bir sivil toplumun varlığı öncelikli olacaktır.

• Dernek, vakıf, sendika ve tüm STK'ların kalkınma sürecine daha fazla katkı yapabilmeleri amacıyla gerçek ve tüzel kişilerin yapacakları mali desteklere yönelik vergisel teşvikler gözden geçirilecek ve geliştirilecektir.

Saadet Partisi programının “yönetim anlayışımız” başlıklı bölümünde doğru politikaları uygulamak ve meseleleri ortak akılla çözmek için toplumun farklı kesimlerini temsil eden sivil toplum kuruluşlarıyla istişare yapılacağı ifade edilmiştir. Programın ekonomi ve kalkınma bölümünde üretim ve yatırım politikaları başlığı altında, özel sektörün ve sivil toplumun katılımı teşvik edilerek kalkınma iş birliği faaliyetlerinde kamu-özel sektör-sivil toplum iş birliği artırılacağı yer almaktadır. Yine, tedavi edici sağlık hizmetleri başlığı altında, evde sağlık hizmetlerinin sivil toplum kuruluşlarıyla koordineli yapılacağına yer verilmiştir. Çevre başlığı altında yer alan hedeflerde, “çevre konusunda toplumsal hassasiyetlerin gözlenebilmesi için kamuoyu ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliğine gidilecek, çevreye duyarlı politikaların oluşturulmasına ve uygulanmasına sivil kamuoyunun etkin olarak katılımı sağlanacaktır” denilmiştir.

Programın kültür ve sanata ilişkin bölümünde yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının ortak bir zeminde varlık gösterebileceği ve kültürel değerlerden eşit derecede sorumlu olabileceği kurumsal standartların oluşturulacağına yer verilmiştir. Çocuk başlıklı bölümde, “sokakta yaşayan veya kimsesiz olan çocuklara devletin bakım ve koruması yeterli düzeyde yapılacaktır. Bu amaçla özel hizmet birimleri oluşturulacak; bu konuda sunulacak hizmetlere yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının da katkı vermeleri sağlanacaktır” ifadelerine yer verilmiştir. Programın iç güvenlik başlıklı bölümünde suçlarla mücadelede sosyo ekonomik politikalar üreten ve stratejiler geliştiren farklı disiplinleri de içinde barındıran sivil toplum kuruluşlarının destekleneceği ifade edilmiştir.

Saadet Partisi programında “sivil toplum” ifadesi toplam 16 kez kullanılmıştır.

Gelecek Partisi Programı

2019 yılında kurulan Gelecek Partisi kuruluşu ile birlikte programını ilan etmiştir (Gelecek Partisi Programı, 2019). Gelecek Partisi programında sivil toplum 6. başlık olarak ana başlıklar arasında yer almaktadır. Bu bölüm “Demokratik Düzenin Organik Yapılanması” ifadesiyle iki alt başlığa ayrılmıştır. Birinci başlık altında “Siyasi Partiler ve Seçim Sistemi: Siyasetin Yapılandırılması” ifadesiyle siyasi partilere ilişkin ilke ve hedeflere yer verilmiştir.

İkinci başlık altında “Sivil Toplum: Katılımcı Demokrasinin Öznesi” ifadesi ile sivil toplumun önemine dikkat çekilerek başlanmıştır. Bir buçuk sayfa ayrılan bölümde; “dünya genelinde, özellikle de demokratikleşme sürecindeki ülkelerde büyük rol oynayan sivil toplumun ülkemizde de gerek siyasal alanın denetlenmesinde gerekse karar alıcılara ve kurumlara yol göstermede benzer bir görevi üstlenebilmesi için her türlü destek verilecektir. Sivil toplumun özellikle niteliksel gelişimi için ihtiyaç duyduğu hususlar yerine getirilecektir. Sivil toplum alanındaki mevzuat demokratik değerler ve evrensel hukuk standartlarına uygun bir biçimde düzenlenecektir. Sivil toplumun karar alıcılar ve kamu kurumları ile yakın ve sürekli iş birliği içinde olması sağlanacaktır” denilmiştir.

Sivil topluma katılımı engelleyen güvenlik eksenli yaklaşıma son verileceğine yer verilen Gelecek Partisi programında; “şeffaflık ilkesi çerçevesinde, sivil toplum örgütlerinin ulusal ve yerel düzeyde kamu kurumlarının çalışmalarına katılımı ve katkı vermesi sağlanacaktır. Sivil toplumun örgütlenebilmesi, kapasitelerini geliştirebilmesi ve çalışmalarını daha etkin bir biçimde sürdürebilmesi için her türlü teşvik sağlanacaktır. Gerek vakıflar gerekse dernekler açısından ‘kamu yararı’ statüsü yeniden ele alınarak bu haktan yararlanabilecek sivil toplum örgütlerinin kapsamı genişletilecektir” ifadeleri yer almaktadır.

Parti programının bu bölümünde, sivil toplumla ilgili önemli bir sorun alanı olarak kamu ve devletle geçişken ilişkilere sahip kurumların oturduğu düzlem gösterilerek, farklı formlardaki odalar ve meslek birlikleri olmak üzere, sendikalar, federasyonlar ve benzeri örgütlenmelerin demokrasi işleyişi, ekonomik ve toplumsal hayattaki tamamlayıcı rolleri açısından oldukça önemli bir vazife ifa ettiklerine dikkat çekilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının, demokrasinin en fazla yerleşik olması gereken kurumsal yapılar olduğuna vurgu yapılarak “yıllardır güç temerküzünün merkezleri haline gelmişlerdir. Bu kurumların demokratik katılımı öncelikle kendi bünyelerinde hayata geçirmeleri gerektiğini düşünüyoruz. Büyük bir çoğunluğu doğrudan kamu ile mesai harcayan bu kurumlarda seçimlerin en şeffaf demokratik standartları yakalaması gerektiğine inanıyoruz” denilmiştir. Bu bölümün sonunda, sivil toplum kuruluşlarının kamu imkanlarının sağladığı yollarla kaynaklarını oluşturduklarından dolayı seçimle bu kurumların başına gelme süresinin sınırlanması gerektiğine inanıldığı ifade edilmiştir.

Gelecek Partisi programında ekonomi başlığı altında, siyaset, bürokrasi ve işletmelerle birlikte sivil toplum kuruluşlarında;

- Kamu gücü veya kaynağı kullanan ve kamu imtiyazlarından yararlanan her kişinin ve kurumun bütün paydaşlara adaletle davranmasının,
- Eylemlerinde ve işlemlerinde şeffaf olmasının,
- Hesap vermekle yükümlü olmasının,

• Çevreye ve topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesinin yasal zorunluluk haline getirileceğine yer verilmiştir.

Gelecek Partisi programında “sivil toplum” ifadesi toplam 25 kez kullanılmıştır.

SONUÇ

Ana işlevi temsil olan siyasi partiler genel olarak iktidara talip oldukları için bu doğrultuda faaliyet gösterirler (İba, 2021: 19). Parti programları da bu anlamda fikir, ideoloji ve düşünce yapılarının temsili açısından önemli yer tutar. Her siyasi partinin iktidara geldiğinde uygulayacağını vaat ettiği bir parti programı vardır. Bu program daha çok kavramsal düzeyde ve temel hususlara yer verilecek şekilde hazırlanarak partinin kuruluşu ile birlikte kamuoyuna ilan edilir. Siyasi partilere oy vererek onları iktidara taşıyacak olanlar seçmenler açısından parti programları özellikle bilinçli seçmenler açısından oldukça önemlidir.

Siyasi partiler parti programlarını hazırlarken aslında bir bakıma kendi kimliklerini ortaya koymaktadırlar. Bu bakımdan partiler seçim sonuçları üzerinde daha etkili ve başarılı olabilmek için parti programlarını daha ciddiyetle ele almaları gerekmektedir. Parti programlarında ülkenin eğitim, sağlık, ekonomi, kültürel hayat, kentleşme sorunları, anayasa, hak, hukuk, adalet, özgürlük, laiklik, iş, işsizlik sorunları, gençlik, istihdam, bilim, teknoloji, vb. konulara önem veren siyasi partilerin önemsendiği açıktır. Siyasi partilerin parti programlarında kullanılan dil daha sade, açık, anlaşılır, etkili ve ikna edici olmalıdır. Ayrıca partiler siyasi, sosyal, ekonomi ve dış politikalarını belirlerken ülke çıkarına ve çağın gereklerine uygun olmasına özen göstermelidirler (Sarıçoban, 2021:385).

Çalışmada incelenen her iki siyasi partinin programında da sivil toplum başlığı altında sivil topluma ilişkin bakış açısı ve öngörülen hedeflere yer verilmiş ve politikaların belirlenmesinde iş birliği yapılacağı vurgulanmıştır. Saadet Partisi, şehir ve tüketici bilincinin geliştirilmesine yönelik politikaların planlanması ve uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesinin sivil toplum çalışmalarına bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Siyasi partilerin yapılanmasına da sivil toplum başlığı altında yer veren Gelecek Partisi sivil toplumu katılımcı demokrasinin öznesi olarak değerlendirmiştir. Her iki parti de güçlü, çeşitli, çoğulcu, sürdürülebilir bir sivil toplum için uygun ortamın oluşturulması hedefi koymuş sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerine toplumun tüm kesimlerinin daha etkin katılımına vurgu yapmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının her alanda karar alıcılar ve kamu kurumları ile koordinasyon ve iş birliği yapacağını hedeflediği partilerin programlarında yer almıştır.

Sonuç olarak, siyasi partilerin sivil topluma ilişkin hedeflerinin programlarında açık olarak ortaya konulması anlamlıdır. Ancak sadece Türkiye’de değil diğer ülkelerde de siyasi parti ve hükümetlerin programlarıyla ortaya koydukları icraatlar

çeşitli nedenlerle uyuşmayabilmektedir. Bir diğer ifade ile hükümetlerin ve siyasi partilerin bu konudaki değerlendirmelerini söyledikleri ile değil yaptıklarıyla değerlendirmek daha doğru olacaktır (Esen ve Çetin, 2012:72). İktidara gelen siyasi partilerin parti programlarında yer alan hedeflerinin gerçekleştirilmesini sağlayacak kalıcı mekanizmaların oluşturulması yine güçlü sivil toplum örgütlerinin varlığı ve etkinliği ile mümkün olacaktır.

REFERANSLAR

- Akbal, İ. (2017). *Sivil toplum*. Çizgi Kitabevi, Ankara.
- Akbulut, T. Z. (2010). Siyasi parti programlarında temel hak ve hürriyetler meselesi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Atar, Y. (1997). Demokratik sistemde sivil toplumun fonksiyonları ve sivil toplum devlet düalizmi, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, 98-102.
- Büyükekmekçi, B. (2019), Siyasal parti programlarında insan hakları: 26. Dönem TBMM Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aydın.
- Çam, E. (1999). *Siyaset bilimine giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Dulkadiroğlu, H. (2022). *Sivil toplum, bir kavramın anatomisi*, TİAV, Ankara
- Diñçer, E. H. (2006). Türkiye’de siyasal parti ideolojileri: demokrasi ve ekonomi temel kategorileri ekseninde parti programları üzerine bir içerik analizi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Erdoğan, D. (2016). Siyasi partilerin temsili demokrasi üzerindeki etkileri. Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 2 Sayı: 3, 59-74.
- Esen Ş., ve Çetin, S. (2012). Siyasi parti programlarında girişimcilik ve inovasyon. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34, 71-82.
- Gelecek Partisi Resmi İnternet Sitesi. (2019). *Saadet Partisi Programı*, <https://gelecekkpartisi.org.tr/partimiz/program> adresinden 13 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Gümüş, A. T. (2014). Demokrasilerde sivil toplum ve devlet-sivil toplum ilişkisinde karşılaşılabilecek sorunlar. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVIII, 3-4.
- İba, Ş. (2021). *Siyasi partiler ve seçim hukuku*, Seçkin, Ankara.
- Öner, Ş. ve Tan M. (2000). Türkiye’de siyasi partilerin sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarına kavramsal-kurumsal yaklaşımları, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (1), 155-171.
- Saadet Partisi Resmi İnternet Sitesi. (2019). *Saadet Partisi Programı*, <https://saadet.org.tr/parti-programi> adresinden 13 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sarıçoban, G. (2021). Siyasi parti programlarının seçim sonuçları ile ilişkisi: 2002 genel seçimleri. Çukurova Araştırmaları, 7(3), 371-386.
- Söğütü, M. Y. (2006). Siyasi parti özgürlüğü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk Anabilim Dalı, İzmir.
- Siyasi Partiler Kanunu. (1983). Resmî Gazete, Tarih:24.04.1983, Sayı:18027.

- Tatar, H., (2022). *Siyasi parti programlarında demokrasi temel hak ve özgürlükler (1950-1980)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- TBMM Resmi İnternet Sitesi. (2023). *28. Dönem Milletvekili Sandalye Dağılımı*. <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> adresinden 2 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tunaya, T. Z. (1982). *Siyasi kurumlar ve Anayasa hukuku*, İstanbul.
- Yalanız, Y. ve Zabun B. (2021). *Millî Görüş Partilerinin Eğitim ve Kültür Programlarının Değerlendirilmesi*, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 33, 750-778.

Bölüm 50

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI KALE SAVUNMALARINDA TOPLARIN YERİ VE ÖNEMİ (BALYEMEZ, ŞAYKA VE ŞAHİ TOPLARI)

Serhat KUZUCU¹

Giriş

İnsanoğlu binlerce yıl boyunca barınmak ve yaşam alanlarını korumak adına yapılar inşa etmişlerdi. Bu yapılardan en önemlisi hiç şüphesiz kalelerdi. Kaleler, tarih boyunca birçok farklı amaç için inşa edilmiş yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaleler, genellikle stratejik olarak önemli bölgelere inşa edilirdi. Bu, düşman saldırılarına karşı daha avantajlı bir konum sağladığı gibi daha kolay kolayca savunulabilmekteydi. Dağ yamaçları, dar geçitler veya deniz kıyıları gibi doğal engeller, kalelerin coğrafi konumunu daha güçlü kılardı. Kaleler, diğer yapılara göre daha yüksek duvarlara sahipti. Bu yüksek duvarlar, düşman saldırılarına karşı daha etkili bir savunma sağlamak için tasarlanmıştı. Duvarlar genellikle kalın taş, büyük kayalar veya tuğlalarla inşa edilirdi.

Türklerin tarihinde kalelerin önemli bir yeri vardır. Türklerde ilk kale örnekleri ilk ata yurtları olan Orta Asya'da Hunlar ve Göktürk dönemine görülmüştür. Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan Türk akınları sonucunda, Türkler birçok farklı bölgeyi ele geçirdiler ve bu bölgelerdeki eski kaleleri kontrol altına aldılar. Bu fetihler sırasında, Türklerin yönetimindeki kaleler hem askeri üsler olarak kullanıldı hem de yerleşim alanları olarak hizmet verdiler. Anadolu'nun fethi, Selçuklu Türkleri ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük Türk medeniyetlerinin tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır ve bu dönemde birçok tarihi kale inşa edildi ya da restore edildi (Boran, 2002:879-881).

Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu Beyliklerinin ardından Anadolu'ya hükmetti. İmparatorluk, fetih hareketlerine devam ederek topraklarını genişletti. Fetihler sonucunda hızla genişleyen topraklarını korumak için Osmanlılar da kaleleri kullanmaya devam etti. Özellikle sınır bölgelerindeki kaleler, imparatorluğun sınırlarını ve topraklarını korumak için kritik öneme sahipti.

¹ Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, kuzucu@kilis.edu.tr. ORCID No: 0000-0003-2234-9038

Osmanlı Devleti, Anadolu'daki fetih hareketlerini Selçuklu ve Beylikler döneminden miras aldı ve bu fetihlerin ardından kazandığı toprakları korumak amacıyla kaleleri stratejik bir öneme sahip araçlar olarak kullanmaya devam etti. Bu kalelerin özellikle sınır bölgelerinde bulunanları, iç bölgelerdeki kalelerden daha büyük bir stratejik öneme sahipti, çünkü sınır bölgelerindeki kaleler, düşman saldırılarına karşı savunma hattının ilk önemli noktalarını oluşturuyordu. Özellikle Karlofça Antlaşması (1699) sonrası Osmanlıların batıda ilerleyişi durmuş ve geri çekilme başlamıştı. Osmanlılar bu süreçte mevcut topraklarını korumak adına sınır kalelerine daha fazla ehemmiyet gösterdi (Kuzucu, 2023:191).

KALE SAVUNMALARINDA TOPLARIN YERİ ve ÖNEMİ

Kale savunma silahları içerisinde en önemlisi ve etkilisi hiç kuşkusuz toplardır. Toplar silah olarak kullanılmaya başlandıkları ilk dönemlerde, genelde küçük boyutta ve çapta, dövme demirden veya taşların etrafı yontularak imal edilmekte idi. İlk top mekanizmaları taş gülleri fırlatacak şekilde ağız geniş ve arkaya doğru daralan bir kova biçiminde imal edilirdi. Yükseklik vermek için kundak üzerinde bazı düzenekler de yer alırdı. Toplar, barut mermisinin gerisinden konulurdu. Namlu gerisindeki, içinde fitil bulunan küçük bir delik vasıtasıyla da ateşleme yapılırdı. Daha sonraki yüzyıllarda bu tip toplar geliştirilerek daha büyük ebatla top mekanizmaları ve güllerle üretilmiştir.

Osmanlı ordularında ilk defa topların ne zaman kullanıldığı noktasında çeşitli görüşler olmasına karşın en erken Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u kuşatması esnasında (1392-1402) kullanılmış olduğu ağırlıklı olarak benimsenmiştir (Emecen, 2010:31). Osmanlı ordularından en gelişmiş büyük toplar ise Sultan II. Mehmet'in İstanbul'u fethi sırasında kullanılmıştır.

Osmanlı Devletinde topların dökümünden, kullanımında nakliyesine kadar tüm işlerden topçu ocağı sorumlu idi. Kapıkulu ocaklarının piyade yani yaya birliklerinden olan topçu ocağı, yeniçeri ocağından sonra kuruldu. Bu ocağın personeli ise acemi ocağından daha sonra ise kuloğlu denilen topçu ocağı askerinin oğullarından sağlanmaktaydı. Bu ocağın Osmanlı ordusunda ilk olarak I. Murat döneminde I. Kosova Savaşında kullanılan topların imal edilmesi ve bu silahların savaşta kullanılması gibi fonksiyonları vardı. Bunların kışmaları ve top üretim atölyeleri İstanbul'da halen Tophane olarak bilinen semte yer almaktaydı. Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu topların üretimi için ilk tophane kurulmuştu. Topçu ocağının kumandanı topçubaşı idi. Fakat tophanelerde top dökülmesinden yani üretilmesinde sorumlu kişi ise dökümcübaşı idi. Bunun

emri altında top yapımının çeşitli alanlarında uzman ustalar yer almaktaydı(Özcan, 2002:111-112).

Top imalathaneleri sadece İstanbul'da bulunmamaktaydı. Top namlularının yapımı dışında top dökümleri için Belgrad ve Semendire sancaklarında, Arnavutluk'a bağlı İşkodra'da, Makedonya'da yer alan Pravişte'de, Sırbistan bölgesinde yer alan Novaberda'da ve Anadolu bölgesinde bulunan Bilecik, Van Kiğı'da top imalathaneleri mevcuttu. Top dökümhaneleri özellikle böyle maden yataklarına yakın yerlerde kurulurdu (Cezar, 2011:1490).

Savaşlarda cebecilerin önünde savaşa katılan topçu ocağı, kendi içinde Yeniçeriler gibi orta ve bölüklerden oluşmakta idi. Bu ocakta görev alan asker sayıları hakkında ilk dönemlere ait net bilgiler bulunmamakla birlikte 1574 yılında Koçi Bey risâlesine göre bu ocağın asker sayısının 1.100 civarında olduğu görülmektedir. Sultan I. Ahmet döneminde 1609 yılında bu ocağın asker sayısının 1.552 kişi olduğu tespit edilmekle birlikte 1670 yılında ise bu rakam 2.793'tü (İnalçık, 2014:122) .

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu ocak sayesinde Osmanlı topçuluğu bu yüzyılın sonunda en mükemmel dereceye ulaştı. Fakat bu yüzyıldan sonra bir duraklama devrine girildi ve zamanla Avrupa topçuluğu Osmanlı topçuluğunu geride bıraktı. Özellikle Padişah III. Mustafa döneminde topçu ocağında önemli değişiklikler yapıldı. Fransa'dan Baron de Tott gibi uzman topçular getirilerek "sürat topçuları" adıyla topçu sınıfı geliştirildi. Padişah III. Mustafa'nın ölümü ile bu ocak lağvedilmişse de 1768-1774 Rus Savaşı'nda alınan ağır mağlubiyet sonrası Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın, gayretleriyle 1782 yılında iki bin askerle yeniden kuruldu (Uzunçarşılı, 1988:67-68).

Osmanlılar ilk dönemlerde kütle ağırlığı fazla, taş gülleler atan toplar yapmışlardı. Bunların hareket kabiliyetinin sınırlı olması ve savaş esnasında yaşanan nakliye sorunları yüzünden daha küçük taşınması kolay hedef ayarı yapılabilen topların yapımına başlanmıştı. Topların daha rahat taşınabilmesi için topun ağırlık merkezine tekerlek eklenilmesi ile birlikte topların savaş meydanlarındaki etkinliği daha da artmıştı. Top yapımında bu alanda iyi yetişmiş top ustalarına görev verilir. Bunlar padişahın emri ve isteği doğrultusunda top dökümü yapar ve her topun üzerine mutlaka padişahın ismi ile kendi adlarını yazarlardı. Padişahların isimleri namlunun bulunduğu kısma yakın bir yerde kartuş içerisine "*Es-Sultan İbn'üs-Sultan Selim bin Bayezid Han*" (Sultanlar Sultanı Bayezid oğlu Selim) şeklinde yazılırdı. Kuyruk kısmına yakın bir yere ise küçük bir kartuş içine "*Amel-i Ahmed Ser Topciyan*" (Topçu Başı Ahmed dökümü) şeklinde bu topu yapan ustanın adı yazılırdı. Hemen altına da tarih ve topa ait kısa bilgiler yazılırdı (Eralp, 1993:119).

Topların yapımında ülkenin çeşitli bölgelerinden tedarik edilen bakır, kalay ve demir gibi madenler kullanılmaktaydı. Bu madenler bazen de dışarıdan ithal edilmekteydi. Sefer kararını müteakip gerek ordu için gerekse sınır boylarında bulunan kalelere konuşlandırılacak topların yapımına hız verildi. Lakin top döküme başlanmadan önce sefer için ne kadar top döküleceğinin tespiti için bir fizibilite çalışması yapıldı. Bu çalışma ağalar ve onlara bağlı alt birim yöneticileri tarafından yapılarak bir rapor hazırlanırdı(Öztürk, 2009:139). Topların dökümü için ihtiyaç duyulan bakır büyük ölçüde Gümüşhane ve Ergani madenlerinden, demir ise Samako gibi büyük maden ocaklarından temin edilerek tophaneye nakledilmeye başlanırdı. Özellikle tophanede dökülecek toplar için külliyyetli miktarda bakıra ihtiyaç olduğundan bu maddenin başka yerlere gönderilmesi de yasaklanırdı(Kuzucu, 2013:147-14).

Yine top ve diğer ateşli silahların kullanımı için ihtiyaç duyulan barutun tedariki de savaşlarda önemli bir yere sahipti. Bu dönemde Osmanlı sınırları içerisinde barut üretimi yapılan başlıca baruthaneler İstanbul, Selanik ve Gelibolu'da yer almaktaydı.

Savaş dönemlerinde kalelerin önemi artardı. Hatta tüm devletler için sınırlarının savunulmasında en önemli unsuru kalelerdi(Stein, 2007:27). Osmanlı Devletinde sınır bölgelerinde ve şehirlerinin birçoğunda inşa edilmiş kaleler bulunmaktaydı. Bu kaleler buldukları coğrafi konum, siyasî, sosyal ve ekonomik durumuna göre koruma veya iskân amaçlı hizmet vermekteydi. Fakat sınır bölgelerindeki kalelerin büyük çoğunluğu düşman askerlerine karşı savunma ve korunma amaçlı idi. Bu kalelerde iç bölgelerde bulunan kaleler oranla daha fazla asker ve mühimmat bulundurulmaktaydı. Örneğin 1768 tarihinde Antep kalesine konuşlandırılan top sayısı yirmi dokuz iken(BOA, AŞS, No:123:124), sınır bölgesinde yer alan Hotin Kalesinde aynı dönemde konuşlandırılan top sayısı yüz doksan dördtü (BOA, BŞM. TPH. D. No: 18731).

Osmanlı ordusunda genel olarak havan, obüs, şahî ve sürat topu gibi çok çeşitli toplar kullanılmaktaydı. Otuz bir ila yetmiş dört kilo arasında gülle atan balyemez ve şayka gibi büyük topların yanı sıra, daha küçük gülleler atan anti-personel topu olarak da bilinen şakalozlar da yer almaktaydı (Agoston,2006:39). Fakat Kale muhafazasında ise genelde büyük balyemez toplar, şayka ve şahî toplar kullanılırdı. Özellikle sınır boylarında bulunan kalelere genelde bu tip toplar konuşlandırılırdı (BOA, BŞM.TPH. D. No: 18731).

Balyemez, kale savunularının vaz geçilmez topları arasında yer alırdı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girmesi ile birlikte bu

topların sınır kalelerine konuşlandırılmasının artığı görülmektedir. Bunların gülle ağırlıkları kaynaklarda dönemsel olarak farklılık gösterse de 31 kg dan 74 kg kadar olanları vardı. Bunlardan 60 okkalık yani yaklaşık 74 kg olan en büyük balyemez toplarının ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nde sadece dört adet bulunduğu bilinmektedir. Bu topların ikisinin ise Rusya sınırında bulunan Akirman Kalesi'nin kapı kısmında yer aldığı kaynaklarda geçmektedir(Agoston,2006:112).

Osmanlı Devleti sefer dönemlerinde cephe hattına yakın sınır kalelerine, buralarda bulunan mevcut toplara ek olarak mutlaka fazladan balyemez gibi önemli topları gönderirdi. Bunların edat ve ağırlıklarının çok fazla olması kara yoluyla sevkiyatlarında çeşitli sorunlara en önemlisi ise zaman kaydına sebep olmaktadır. Eğer ilgili kaleye deniz yoluyla ulaşmak mümkünse gemiler ile İstanbul'dan sevk ederdi. Şayet kale iç kesimlerde ise ilgili kaleye en yakın bölgelerden manda(çamış) gibi yük hayvanları ile gönderilirdi. Örneğin 1768-1774 Rus savaşında Şamnu Kalesi'ne Varna'da 5 adet balyemez top sevk edilmiş ve bu topların sevkinde yüzün üzerinde manda kullanılmıştır(BOA, C.AS. No: 539 – 22597).

Tablo 1. XVIII. yüzyılda Hotin Kalesinde Bulunan Balyemez Toplar
(BOA, BŞM. TPH. D. No: 18731)

Topun Adı	Adet	Okkalık
Büyük Balyemez	3	16
Büyük Balyemez	1	14
Büyük Balyemez	4	11
Büyük Balyemez	4	9
Büyük Balyemez	5	7
Büyük Balyemez	18	5
Büyük Balyemez	28	3

Kale savunmalarında kullanılan bir diğer önemli top ise şaykalardı. İsminin Macarca “Şajka” kelimesinden geldiği bilinmektedir. Özellikle tunçtan ve tek parça halinde yapılan bu topların demirden ve iki parça halinde olanları da vardır(Aydüz, 2006: 143). Bu toplar Osmanlı Devleti'nin genişleme dönemlerinde kale kuşatmalarında sık kullanılan toplar arasında yer alırdı. Bunlar büyük çaplı güle atabilen toplardı. Büyük, orta ve küçük şeklinde büyüklüğüne göre üç kısma ayrılmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988:50). Bu topların Osmanlı kalelerinde XVI. yüzyıldan itibaren yer aldığı görülmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde Kemah Kalesi'nde 5 adet,

Rodos Kalesi'nde 12 adet yine Rodos'a bağı Ayamavra Kalesi'nde 2 ve Eğriboz'da ise 4 adet şayka topunun konuşlandırıldığı görülmektedir(Aydüz, 2006: 349). Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesiyle birlikte özellikle XVIII. yüzyılda kalelerde Şayka toplarının kale top envanterlerinde sürekli yer almıştır.

Kalelerde Balyemez ve Şayka toplarının yanı sıra Şahi toplarda kullanılmaktaydı. Şahiler, Osmanlı kaynaklarında bir topun daha büyük modeli için kullanılmakla beraber, hafif ve daha küçük toplar içinde kullanıldığı görülmektedir. Bu toplar XVII. yüzyılın ikinci yarısında 242 ile 330 cm uzunluğunda oldukları görülmektedir. O dönemde 1.5 kg ağırlığında gülle atabilen şahi toplar, daha sonraki dönemlerde 4 ile 6 kg ağırlığında gülle atabilen büyük toplara dönüşmüşlerdir (Agoston, 2006:122). İlk başta sahra savaşlarında kullanılan şahi toplar XVIII. yüzyıldan itibaren kale savunmalarının vaz geçilmez topları haline gelmiştir. Örneğin 1740 yılında, Erzurum Kalesi'nde 5 adet 5 kıyye, 30 adet 0,5 kıyye gülle atar şahi topu bulunmakta iken (Demlikoğlu,2019:114), Faş Kalesi'nde 1784-1787 yıllarında şahi top adeti ise 20'dir (BOA, BŞM. CBH. D. No: 18492).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan kısa bir süre sonra hızla genişleyerek üç kıtada topraklar elde etmişti. Bu fetihler sonrasında, bu toprakları korumak için askeri lojistik merkezlerine büyük önem vermişti. Osmanlı Devleti, özellikle sınır kalelerine odaklanmış, bu kalelerin bakım, onarım ve asker bulundurma konularına titizlikle dikkat göstermişti. Ancak XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu, eski gücünü kaybetmiş ve artık yeni fetihler peşinde koşmak yerine mevcut toprakları koruma stratejileri üzerinde odaklanmıştı. Bu nedenle sınır bölgelerinde bulunan kalelerin önemi daha da artmıştı. Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren topları kullandıkları bilinmektedir. Fakat bu dönemde kullanılan toplar daha ziyade küçük ebatlı ve meydan savaşlarında kullanılan sahra toplarıydı. Fatih Sultan Mehmet dönemine ise İstanbul'un fethi esnasında yaptırılan büyük toplar Osmanlı top teknolojisi açısından önemli bir adım olmuştur.

Osmanlı Devleti, kalelerinde çeşitli edatlarda farklı toplar konuşlandırıldığı görülmektedir. Fakat bu toplar arasında büyük balyemez toplar, şayka ve şahi toplar daha ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle sınır boylarında bulunan kalelere genelde bu tip toplar konuşlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, BŞM. TPH. D. No: 18731.

BOA, AŞS, No:123.

BOA, C.AS. No: 539-22597.

Tetkik Eserler

Agoston, G. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü Ve Silah Sanayisi (Barut, Top Ve Tüfek)*. (Çev. Tanju Akad). İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.

Aydüz, S. (2006). *Tophane-İ Amire Ve Top Döküm Teknolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Boran, A. (2002). "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 7, (Pp. 878 -892) . Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Cezar, M. (2011), *Muffasal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, Iıı, Ankara: Türk Tarih Kurumu

İnalçık, H. (2014). *Devlet-İ Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-Iı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Demlikoğlu, U. (2019). 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi'nde Bulunan Toplar Ve Malzemeleri. *Otam*, 46 /Güz, 119-131.

Emecen, F. M. (2010). *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Eralp, T. N. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı Ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kuzucu, S. (2013). *Kırım Hanlığı Ve Osmanlı-Rus Savaşları*. İstanbul: Selenge Yayınları,

Kuzucu, S. (2023). 1806-1812 Osmanlı –Rus Savaşında Faş Kalesi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 22(1), 189-200.

Özcan, A. (2010), "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt: 10. (Pp.107-121), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Öztürk, T. (2009). Yeniçağda Sefere Giden Osmanlı Ordusunda Top Sevkiyatı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 181/Ağustos, 135-152.

Stein, M. L.(2007). *Osmanlı Kaleleri Avrupa Hudut Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988).*Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kupukulu Ocakları*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BÖLÜM 51

KARS VE SARIKAMIŞ'IN KURTARILMASI SÜRECİNDE İNGİLİZLERİN HALİD PAŞA İLE İLGİLİ İSTEKLERİ*

Ferhat ACAR¹

GİRİŞ

Elviye-i Selase olarak tabir edilen Kars, Ardahan ve Batum sancakları 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından bir dizi antlaşmanın ardından savaş tazminatı olarak Ruslara bırakılacaktı. Rusların Balkanlarda Çatalca'yı geçmiş olmaları Osmanlı Devleti'nin endişelerini arttırmış ve neticede 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Ayastefanos Anlaşması ile Kars, Ardahan (Oltu dahil), Batum (Artvin dahil) ve Doğubayazıt'ın (Şimdiki Ağrı ili) Rusya'ya bırakılması kararlaştırılmış (Kırzioğlu, 1964:186-Burçak,1946:34-40) fakat İngiltere Rusya'nın bölgede güçlenmesini istemediğinden dolayı konuyu Berlin'de yapılacak bir kongrede görüşülmesi gerektiğini bildirmişti. Berlin'de yapılan kongrede Eleşkirt Ovası'nın Osmanlı Devleti'ne verilmesi karşılığında Kars, Ardahan ve Batum'un (Elviye-i Selase) Ruslara bırakılması kararlaştırılmıştı (Erdaş, 1994:4). Konferans sonrasında Kars, Ardahan ve Batum'u (Elviye-i Selase) savaş tazminatı karşılığı Rusya'ya bırakan Bayezid ve Eleşkirt'in Osmanlı Devleti'ne iadesini öngören Berlin Antlaşması imzalanmıştır (Mutlu, 2007:35).

1878'den beri işgal altında bulunan Kars, Ardahan ve Batum'un kurtarılmasına için Mart 1918'de askeri hazırlıklar yapılmış ve 5 Nisan 1918'de 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın hücum emriyle Sarıkamış kurtarılmıştır. Bu sırada Halid Paşa Batum'u kurtarmak amacıyla Yakup Şevki Paşa'nın kontrolü altında bulunan 9. Ordunun 3. Kafkas Tümeni komutanlığına atanmıştı. Bu sırada Ardahan ve Ahıska'da mücadele veren Osman Servet (Atabek) Bey'le irtibat içinde olmuştur. Halid Bey ve Osman Servet Bey birlikte Ardahan, Posof ve Ahıska'ya girmişlerdi. 13 Nisan 1918 tarihinde Halid Paşa 3. Tümen ile Batum'u kuşatmıştır. Batum 14 Nisan 1918'de 10. Tümen'inde yardımıyla alınmıştır.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa 23 Nisan'da Kars müstahkem mevkillerinin alınması yönünde emir vermiştir. Bu sırada Kazım Paşa Ermeni Kuvvetleri Kumandanına Brest-Litovsk Antlaşması gereğince Kars'ın Osmanlı

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Meslek Yüksekokulu Mülkiye Koruma ve Güvenlik Bölümü. acarf3333@gmail.com ORCID:0000-0001-8067-6382

Devleti'ne ait olduğu, buraları teslim ederlerse kimsenin can ve malına birşey olmayacağını açıklamıştır. 24 Nisan tarihinde sabah saat 05.00'te Türk ileri hareketi başlamıştır. Bu sırada Kâzım Karabekir Paşa Sarıkamış'tan Benliahmet'e gelmiştir. Novo Estonskoe (Karacaören), Aleksandrofka (Komasor) ve Viladi Kars'ın dört kilometre kadar kuzeyindeki tepeler alındı (Karabekir, 1995:157). Ermeniler bu sırada Kâzım Paşa'yı pusuya düşürmek için çekilmenin şartlarını görüşmek üzere Kars'a çağırmıştır. Kars'a doğru giden Kâzım Karabekir'in otomobile ateş açılmış Kazım Paşa, Vilad-i Kars'a dönmüştür. Daha öncede Kâzım Karabekir'le görüşmeye gelen Ermeni heyetinde yer alan Morel'e komutanına bildirilmek üzere Arpaçay ve Kars topraklarının derhal boşaltılması istenmiştir. Ermeni birliklerine boşaltma konusunda 25 Nisan sabahına kadar süre verildi. 24 Nisan akşamı saat 21.00 civarlarında Morel'in başkanlık ettiği heyet tekrar Kazım Karabekir Paşa ile görüşmüş ve ertesi gün şehri boşaltacaklarını açıklamıştır (Karabekir, 1995:159,166). 25 Nisan'da Kars'ın batısındaki tabyalar 9. ve 11. Fırkalar tarafından, doğudaki tabyalar 9. Fırka tarafından alınmıştır. Akşamüstü saat sekizde 29. Alay Kanlı Tabyayı, saat dokuzda Kâzım Karabekir Paşa'nın Birinci Avcı Taburu Kars'a girmiş, içkale ve tabyalara Türk Bayrağı çekilmiş, Kars Ermenilerden geri alınarak düşman istilası son bulmuştur (Karabekir, 1995:183).

Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesindeki "Kafkaslar ve İran'da bulunan Osmanlı kuvvetleri, işgal ettikleri yerlerden geri çekilecekler" ibaresinden dolayı Elviye-i Selase'nin tahliye edilmesi gerekmektedir. 9 Aralık'ta Elviye-i Selase'nin tahliyesi ile dengeler değişecekti. İngilizler verdikleri notayla Türklerin bölgeye yerleşmemesini, ahalinin korunmasız ve teşkilatsız hale düşmesini hedefleyerek, Ermenistan'ı doğu-batı yönünde genişletme amacı gütmüşlerdir. Buna paralel olarak da Ermeni teşkilatları aynı günlerde "Büyük Ermenistan" projesini daha fazla dile getirmeye başlamışlardı. 13 Ocak 1919'da Kars ve Ardahan boşaltıldığında İngilizlerin Kars'a kadar gelmeleri bölgeyi askeri olduğu kadar siyasi yönden de güçlü olmaya sevk ediyordu (Ural, 60-61). Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinin ardından Osmanlı Hükümeti Ermenilere karşı önlemler almıştır. Örneğin Elazığ ve Dersim'de Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi gereği Ermeni ve Kürtlerin çıkarabileceği olaylara karşı askeri tedbirler alınmıştır (BOA, DH. ŞFR. K-604/G-46.)

9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Elviye-i Selase'den çekilmeyi geciktirerek, boşalan yerlerde halka teşkilatlanma ve silahlanma konusunda zaman kazandırmak istemiştir. Yakup Şevki Paşa, halkın zor durumda kalabileceğini önceden kestirerek bölgede idari teşkilatların kurulması ve polis görevlendirilmesi gerektiğini Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne bildirmiştir. Ancak

anlaşma şartlarına aykırı olarak İngilizler erken çekilmelerini istemiş, bu durumda da Harbiye Nezareti'nin 27 Ekim 1918 tarihli emri ile 450.000 liraya ek olarak Yüzbaşı Osman Efendi vasıtasıyla 250.000 lira, halkın teşkilatlanması için gönderilmiştir (Yılmaz, 2006:50-51).

Mondros Mütarekesi imzalanmasının ardından bölgede bulunan 9. Ordunun ismi 5 Nisan'da Kâzım Karabekir Paşa'nın gayretleri sonucu 15. Kolordu ismini almıştır. Mondros'un hükmü gereği Yakup Şevki Paşa'nın komutasındaki 9. Ordu lağvedilmiştir. Mondros Mütarekesinden sonra kurulmuş olan 15. Kolordunun lağvedilmesi söz konusu değildir. Harbiye Nezareti Erzurum'da yeni kurulmuş olan 15. Kolordunun başına Kâzım Karabekir Paşa'yı atamıştır. Bu yeni kurulmuş Kolordunun sorumluluk alanı çok genişti. Hemen hemen Doğu Karadeniz'in tamamı ve Doğu Anadolu Kolordunun sorumluluk alanındaydı. Kazım Karabekir Paşa atanmış olduğu Kolordusunun başına geçmek amacıyla 12 Nisan 1919 tarihinde İstanbul'dan önce Trabzon üzerine oradan da Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. 19 Nisan günü Trabzon'a varan Kâzım Karabekir Paşa burada Yakup Şevki Paşa ile görüşmüş ve Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a geleceğini duyan Halid Paşa, Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'a girmeden onunla görüşecek ve onun gerçek niyetini (bölgeyi savunmak mı boşaltmak mı) anlamaya çalışacaktır. Çünkü Halid Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın Milli Mücadele hususunda nasıl bir tavır takınacağını bilmiyordu. Bu görüşmede eğer Kâzım Karabekir Paşa olumsuz bir tavır içinde olursa, İstanbul'a geri dönmesi istenecekti (Solmaz, 1996:44). Bu sırada İngilizler Osmanlı Ordusu'nun Mondros Mütarekesi'ni Kafkaslar'da uygulayıp uygulamadıklarını incelemek için Erzurum'a İngiliz Yarbay Rawlinson'u bir heyetle beraber 22 Nisan 1919'da göndermiştir. Rawlinson bölgeye gelir gelmez isteklerde bulunmaya başlamıştır. 3 Mayıs 1919'da Kâzım Karabekir Paşa daha Erzurum'a ulaşmamış iken (aynı gün varacak) Rawlinson 15. Kolordu Komutan Vekilliğine bakan Miralay Rüştü Bey'den 3. Tümen Komutanı Yarbay Halid Bey'in Elviye-i Selase'de halkı Gürcülere karşı kıskırtmak suçundan, tutuklanarak Trabzon'a gönderilmesini istemiştir. Rüştü Bey'in tutuklamayı gerçekleştirmesi için, olurda Halid Paşa firar ederse onun yerine kendisinin yargılanıp cezalandırılacağı bildirilmiştir (Kırzioğlu, 1960:61). Aynı gün Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'a gelince Rawlinson'un istekleri Rüştü Bey tarafından kendisine açıklanmıştır.

Sarıkamış'ın Kurtarılması ve Halid Paşa

Osmanlı Ordusu'nun Elviye-i Selase'den çekilmesiyle başlayan Ermeni mezalimleri Kars, Sarıkamış, Akbaba, Çıldır, Göle, Arpaçay, Oltu, Kağızman, Iğdır ve buralara bağlı köylerde devam ediyordu. Ermeni mezalimleri karşısında

Kâzım Karabekir Paşa, Mayıs 1920'den itibaren bir kısım tedbirler almaya başlamıştır. Bu sırada Erzurum'da bulunan İngiliz Temsilcisi Rawlinson, 5 Mayıs 1919 tarihinde Kâzım Karabekir'den Kolordu emrinde bulunan birliklerin durumları, birliklerin ilerideki vaziyetleri ve alay numaralarıyla alayların bulunduğu mevkiiler hakkında bilgi istemişti. Ayrıca Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Halid Bey hakkında Harbiye Nezareti'nden nasıl bir emir alındığını (ATASE Arşivi, Kutu No 90, Kls 115, Dos 118, Fih 50), Hudut ile Sarıkamış arasındaki trenlerle silah ve mühimmat sevki için aşağı yukarı hangi tarihte istifade edilebileceği konularını telgrafla kendisine açıklamasını istemiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 63, Dos 152, Fih 60).

Kâzım Karabekir Paşa sırasıyla konulara şu şekilde açıklama getirmiştir; 3. Fırka karargâhı Tortum'dan Trabzon'a gidecektir. 7. Alay Kötek, Zıvın ve Horasan bölgesindedir. 8. Alay Tortum bölgesinden Gümüşhane ve Trabzon bölgesine, 11. Alay Arhavi Hopa bölgesine gidecektir. 3. Alay Tortum mıntkasında, 9. Fırka karargâhı ve 17. Alay Erzurum'da 28. Alay Hasankale'dir. 29. Alay'ın ikamet yeri Hasankale civarında Tortum mıntkasındaki köydür. 9. Alay, topçudur ve Hasankale Erzurum civarındadır. 11. Fırka karargâhı Van'da, 18. Alay Bayezid'de, 33. Alay Ernis, 34. Alay, Van ve kuzeyinde, 11. Topçu Alayı'nın bir taburu Van taburu yakınlarındadır. 12. Fırka karargâhı Ilıca Kerek'de, 34. Alay Aram nehriyle Yeni yol arasında, 35. Alay Pasin Karakilise bölgesinden, 36. Alay Horasan civarında bulunan Eleşkird Karakilisesi mıntkasına gitmek üzere dir. 12. Topçu Alayı, Tuthan-Kum-Umur köylerindedir (ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 63, Dos 152, Fih 60). 3. Fırka Kumandanı Kaymakam Halid Bey'in talimatla İstanbul'a gönderilmesi hakkında Harbiye Nezareti'nden emir alınmış, fakat Halid Paşa ve birliği Trabzon'a gitmek üzere olduğundan birlik karargâhının Trabzon'a gelişinden İstanbul'a hareketi hakkında kendisine bilgi verileceği açıklanmıştır (ATASE Arşivi, Kutu No 90, Kls 115, Dos 118, Fih 50). Huduttan Sarıkamış'a doğru devam eden keşif treni Yeniköy'e kadar gitmiş ise de bu köy civarındaki yollar yıkık ve kapalı olduğundan daha ileri gidememiş, askerlere su verecek kaynaklar ve depolar bozulmuş olduğundan tren geri dönmek zorunda kalmıştır (ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 63, Dos 152, Fih 60-1). Soğanlı Dağı hattının hemen doğusundaki Pirevakti İstasyonu ile Sarıkamış arasında büyük rayların kaldırılmış olduğu haberi alınmış, trenlerin gidişine mâni olan bu engelin tamirinin ne kadar işçi ile ne kadar zamanda yapılabileceği konusunda araştırmaların sürdüğü ile ilgili telgraf Rawlinson'a gönderilmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 90, Kls 115, Dos 118, Fih 50-1).

Rawlinson, Halid Bey'in etkinliğinin farkında olduğundan dolayı derhal bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini düşünmekteydi. Bunun üzerine Kâzım

Karabekir Paşa üzerine baskılar kurmaya çalışmıştır. General Milne aracılığıyla Halid Paşa bölgeden gönderilmeye çalışılmıştır. İstanbul'a gönderilme sebebi olarak ise General Milne'nin şu talepleri gösterilmiştir; 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Halid Bey'den Kafkasya'da yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgi vermesi için İstanbul'a gönderilmesi hakkında Erzurum tarafında bulunan İngiliz temsilcisi Kaymakam Rawlinson kolorduya müracaatı üzerine Halid Bey'e izin verilmesi hususu kolorduya bildirilmişti. Bunun üzerine derhal işlemlerin yapılması istenmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 35, Dos 154, Fih 62). İşlemlerin Kâzım Karabekir tarafından geçirilmesi üzerine General Milne, Halid Beyin tutuklanarak Batum'a gönderilmesini burada mahkemelerce tetkik edilerek hüküm verilmesini Erkan-ı Harbiye telgrafla bildirmişti (ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 35, Dos 154, Fih 62). Bunun üzerine 10 Mayıs'ta Erkan-ı Harbiye, Kâzım Karabekir Paşa'ya acilen Halid Bey'in İstanbul'a gönderilmesi hakkında telgraf çekmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 60, Dos 152, Fih 57). Telgraf üzerine Kâzım Karabekir Paşa, Erkan-ı Harbiye'ye Erzurum bölgesinin yükünü hafifletmesi için Halid Paşa'nın kontrolü altındaki 3. Fırka'dan bir piyade alayının Hopa ve Arhavi bölgesine, bir alayın da Trabzon ve Gümüşhane'ye, fırka karargâhının da Trabzon'a gitmesini ve 3. Kolordudan Trabzon civarında bulunan birliklerin kolorduya dâhil edilerek oradan kara yolu ile Samsun'a hareket etmesini emrettiğini belirtmiştir. Bölgede o an için Halid Paşa'dan başka 3. Fırka Kumandanlık görevi verilecek uygun biri olmadığından 3. Fırka karargâhının Trabzon ile birleştirildiği gibi orada bulunan Kaymakam Abdi Bey'e bu görevin verileceği ve Halid Bey'in görevinden ayrılarak İstanbul'a gitmesi hakkındaki emrin de o zaman kendisine tebliğini uygun gördüğünü açıklamıştır (ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 60, Dos 152, Fih 57). Kâzım Karabekir Paşa'nın Halid Bey'i İstanbul'a göndermek istememesinin nedeni Halid Paşa'nın askeri kişiliğinin yanında, bölge halkının ve tümenlerin ona çok bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Kâzım Karabekir Paşa eğer Halid Paşa İstanbul'a sevk edilirse tümenlerin Halid Paşa tutuklanmasın diye ayaklanma çıkarabileceğini düşünmekteydi (Karabekir, 1988:97). Kâzım Karabekir Paşa, Halid Paşa hakkında tutuklanma kararı olduğu dönemde onu Erzurum'dan uzak tutmaya çalışmış, Paşayı Trabzon ve çevresindeki Pontus faaliyetlerini engellemekle görevlendirmiştir. Bu görev için Halid Bey'in 3. Tümeni Trabzon'a taşınmıştır.

Kâzım Karabekir Paşa birliklerin durumunu bahane ederek Rawlinson ile yaptığı görüşmeyi, Rawlinson'un isteklerini ve Halid Paşa'nın durumunu Hükümete şu şekilde bildirmiştir:

- 1- Görüşmenin büyük kısmı gönderilmesi gereken sürgü kolu ve top kamalarının Erzurum ve Sarıkamış demir yoluyla naklinin teminine ve bu

hat üzerinde Erzurum'dan Sarıkamış'a haftada en fazla kaç tren seferinin yapılabileceğinin kararlaştırılması üzerinde görüşüldüğü, hududun doğusunda bu demir yolunun bozuk olan kısmı Ermenilere azami bir hafta zarfında tamir ettireceklerini söylüyorlar.

- 2- Görüşme esnasında Rawlinson İstanbul'a gelmekte olan Kaymakam Halid Bey'in tutuklanıp, Batum'a sevk edileceği hakkında emir geldi mi dedi ve Halid Beyin nerede bulunduğunu sordu. Erzurum ile Trabzon arasında yolda olduğunu ve tutuklama hususunda bir emir almadığımı söyledim (ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 38, Dos 154, Fih 46).
- 3- İzmir'in geleceğinin her tarafta yaptığı etkiden ve Kaymakam Abdi Bey'in üçüncü Fırkayı özellikle yemek ve geçindirmek hususunda idare edememesinden dolayı iki Fırka Kumandanının tayini ve bunların tayinine kadar Kaymakam Halid Bey'in görevlendirilmesinden göz ardı edilmesi mümkün ise bunun yapılmasını istemekteyim ve Halid Bey'e de bu hususta emir gelinceye kadar Bayburt'ta beklemesini bildirdim.
- 4- Halid Bey bu emri 2 Haziran 1919 tarihinde Trabzon'da almış ve tekrar Bayburt'a dönmüştür. İngilizlerin arzusu gereğince bir fırka kumandanının bu bölgede tutuklanması ve Batum'a sevki halk ve asker üzerine pek derin etki meydana getireceğini düşündüğümünden Halid Bey'in Batum'a gönderilmesine hükümetçe onay verildiği takdirde öncelikle nakil veya daha önce olduğu gibi görevlendirme suretiyle bu bölgeden ayrılmasının daha uygun olacağı kanaatine vardım (ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 38, Dos 154, Fih 45).

Bu sırada Ermeni faaliyetleri artınca Kâzım Karabekir Paşa Trabzon'da bulunan Halid Paşa'yı Trabzon'dan Erzurum'a çağırmıştır. Halid Bey'in Kumandanı olduğu 9. Tümen'in 29. Alayı ile Erzurum'a hareket etmişti. Diğer taraftan Karabekir Paşa Ermeni mezalimlerine karşı koymak amacıyla Büyük Millet Meclisi'ne yazılar yazmış, Meclis'ten de Ermenilere karşı 6 Haziran'da harekât emri çıkmışsa da karar 23 Haziran'da geri çekilmiştir. Bu durum karşısında Kâzım Karabekir, Ermeni hareketlerine karşı Bardız-Oltu mıntikasındaki bazı yerleri 9. ve 3. Tümen'in 8. Alayı ile ele geçirmiştir (Solmaz, 1996:84-85).

Halid Paşa, Ermenilerin Aras ve Çıldır bölgesine uyguladıkları saldırı ve katliamlardan sonra Bardız ve Oltu bölgelerine saldıracaklarını tahmin ediyor, bu saldırıların daha fazla ilerlemeden milis kuvvetler oluşturup, bunlara silah ve cephane yardımında bulunuyordu. Karabekir Paşa'nın da katkılarıyla Oltu ve Narman'da milis alayı, Tortum'da da milis taburu oluşturulmuş, bunlara da "Oltu Müfrezesi" adı verilmişti. Bu müfrezenin oluşturulmasında Halid Paşa,

bir bölük kumandan subayı, bir makineli tüfek subayı ve dört makineli tüfek, 300 tüfek, 66 sandık cephane, 52 piyade ve 16 makineli tüfek eri, bir tüfekçi subayı ve bir hekimi Oltu Milli Şura Hükümeti Başkanı Yusuf Ziya Bey'in emrine göndermişti (Özkan, 2016:216-217).

Halid Paşa'nın derhal yakalanması için İstanbul Hükümeti de emir çıkarınca, Kâzım Karabekir Paşa saklanması için Halid Bey'i Torul'a oradan da Bayburt'a göndermiştir. Halid Paşa hakkında yakalanma emri olmasına rağmen Bayburt'ta gençlerin teşkilatlanmasına yardımcı olmuş ve Bayburt gençlerine savaş eğitimi vermiştir. Genelkurmay Başkanlığı sık sık Halid Paşa'nın durumu ile ilgili olarak Kâzım Karabekir Paşa'ya telgraf gönderiyor, Halid Paşa meselesinin uygun şekilde hâl edilememiş olması birçok yazışmalara neden olduğu, bu durumun hükümet için arzu edilmeyecek sonuçları doğuracağını bunun için derhâl mahkemece tetkik edilmekte olan bu meselenin bir neticeye bağlanması istenmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 38, Dos 154, Fih 45). Kâzım Karabekir Paşa bunun üzerine 14 Haziran 1919'da Genelkurmay Başkanlığına şu karşı telgrafi göndermiştir:

1- Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Halid Bey, Harbiye Nezareti'nin emriyle İstanbul'a gitmekte idi. Buradaki İngiliz temsilcisinin Halid Beyin tutuklanıp Batum'a sevk edileceğinden bahsedildiği için Bayburt'ta alikonulmasını emretmiştim. Şahıs halen Bayburt'tadır (ATASE Arşivi, Kutu No 191, Kls 84, Dos 14, Fih 185).

2- İngilizlerin Halid Bey'in hükümetin taahhütleri muhalefesinde Kars Harp Dairesi ile ilişkide olduğu hakkındaki iddiaları ve Halid Bey hakkında Ermeni ve Gürcülerin İngilizleri tahrik etmelerinden başka bir şey olmadığı ve Halid Bey hiçbir zaman kendi görev hududunu aşmadığını araştırıp tayin ettim. Bu iddiaların sebebi ile Halid Bey'in Gürcülere karşı daha öncesinde büyük başarılarla mücadele etmiş olmasından dolayı bu iddialar ile iftira atılmasından kaynaklanmaktadır.

3- Kafkas Cephesi'nde İstirdat Harbi'nde tanıdığım Halid Bey'in son zamanlarda icra eylediğim tahkikatında bütün harp seneleri boyunca bu muntıkada pek büyük fedakârlıklar gösterdiği ve bu bölgede büyük bir şöhret kazandığını anladım. Halid Bey gibi kıymetli bir kumandanın Ermeni fesatçıları tarafından yapılan iftiralarla, gelmemesinin arzu edildiği kanaatinde bulunduğumu arz ederim (ATASE Arşivi, Kutu No 91, Kls 39, Dos 118, Fih 93).

Ermenilerin Türklere yaptığı saldırı ve katliamlar 28 Eylül 1920'de başlatılan II. Doğu Harekâtı'na kadar devam etmiştir. Gerek 9. Ordu Komutanlığı, gerekse de yerine kurulan 15. Kolordu Kumandanlığı, Harbiye

Nezareti'ne gönderdiği telgraflarda Ermeni katliamlarının durdurulması için siyasi girişimlerde bulunulmasını istemiştir (Ural vd, 2011:629).

Halid Paşa Bayburt'ta bulunduğu sırada Kâzım Karabekir Paşa tarafından kendisine şifreli telgraf gönderilmişti. Telgrafta Üçüncü Fırka mıntıkasında bir tecavüz olursa kaymakam Halid Bey'in beklemeden derhal fırkasının kumandasının başına geçmesi gerektiği açıklanmıştı (ATASE Arşivi, Kutu No 346, Kls 127, Dos 60, Fih 40).

Katliamlar artınca Halid Bey'in saklanmasının manası kalmamış ve Kâzım Karabekir'in isteği üzerine Erzurum'a gelmiştir. Bu sırada harekât amacıyla planlar yapılmıştır. Harekât planına göre Karabekir, esas darbeyi Sarıkamış istikametinde 9. ve 12. Tümenlerle vuracak, kendisi de bunu idare edecekti. İki tümen arasında Zivin-Sarıkamış Hattı 12. Tümen'de kalacak şekilde ayarlanmıştı. Bütün 9. Tümen Cambar Dağı da dâhil olmak üzere o cepheyi müdafaaya tahsis edilmişti. 12. Tümen Sarıkamış'a karşı cepheden, Allahuekber Dağı üzerinden de 9. Tümen ilerleyecekti. Buradaki kesin sonuç Halid Bey kumandasındaki 9. Tümen'den bekleniyordu. Bu tümen Kars-Sarıkamış yolunu keserek, Ermenileri saracak, 12. Tümen de Sarıkamış yönünde ilerleyecekti (Solmaz, 1996:88).

28 Haziran'da 9. Tümen'in bulunduğu yer ile Bardız arasındaki boşluğa süvari alayı yerleştirilmiş, bu alay da Halid Paşa'nın emrine verilmişti. Bu haliyle Halid Paşa'nın 9. Tümeni yedi tabur ve bir süvari alayından meydana geliyordu. 28-29 Haziran'da 9. Tümen'e Bardız Cephesi'nin önemli bölgesi Yukarı Hamas da eklenmiş, Tümen Karargâhının da burada olması kararlaştırılmıştı.

30 Haziran günü Kâzım Karabekir Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta Halid Bey'in Kafkas savaşında büyük hizmet ve fedakârlıklar göstermiş bir asker, halkın sevgi ve takdirlerini kazanmış cesur bir kumandan olduğuna değinilmişti. Ayrıca savaş sırasında Çoruh birliği kumandanlığındaki hizmetlerinin Rusların bile takdirini kazandığını ve Rus gazetelerinin Halid Bey'den övgüyle bahsettiğini ifade ederek, bu fedakârlığına mükâfat olarak kaymakamlığa ve fırka kumandanlık makamlarına yükseltilmiş ve kendisine altın imtiyaz madalyası takdim edildiğini belirtmiştir. Halid Bey'in İstanbul'a gönderilmesi emrine rağmen Trabzon'da kalması ve kendisinin başka bir yere tayin edilmeden 3. Fırka'ya başka bir kumandanın görevlendirilmiş olması sebebiyle Halid Bey ne olacağını anlamıştı. Kazım Karabekir Paşa, Halid Bey'in İstanbul'a çekilmesinin daha uygun olacağı üzerinde durmuştu. Çünkü Halid Bey gibi yüksek mevkilerde görev yapmış bir kumandanın tutuklanarak Trabzon veya Batum'a gönderilmesi ve hapishaneye atılması, kendisini sevmiş olan bölge halkının üzerinde büyük etkilere neden olabilirdi.

Bu konuyla ilgili Kâzım Karabekir Paşa'nın iki düşüncesi vardı. Birisi var olan durumu Halid Paşa'ya açıkça ifade ederek bölgeyi terk etmesini istemek, diğeri ise Bayburt'tan korunaklı bir şekilde Trabzon'a gitmesini sağlamaktı (ATASE Arşivi, Kutu No 191, Kls 295, Dos 14, Fih 400). Genelkurmay Başkanlığı ile yapılan yazışmalar üzerine Üçüncü Kafkas Fırkası Kumandanı Halid Bey'in Batum'a gönderilmesi şartından vazgeçildiği ve Halid Bey'in mümkün olduğu kadar kısa bir sürede Osmanlı Devleti askerlerinin muhafazası altında İstanbul'a getirilmesinin Karadeniz İngiliz Ordusu Kumandanı General Milne tarafından kabul edildiği bilgisi Kâzım Karabekir Paşa'ya iletilmişti (ATASE Arşivi, Kutu No 195, Kls 238, Dos 16, Fih 53).

5 Temmuz ve 14 Temmuz 1919 tarihlerinde Genelkurmay Başkanlığından Kâzım Karabekir'e Üçüncü Fırka Kumandanı Halid Bey'in yerine vekâletten birinin bakması (ATASE Arşivi, Kutu No 188, Kls 81, Dos 11, Fih 23), Halid Paşa'nın acilen İstanbul'a gelmesi yönünde iki telgraf gönderilmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 188, Kls 129, Dos 11, Fih 72). Kâzım Karabekir Paşa, Halid Paşa'nın üstündeki tutuklanma baskısını bir nebze azaltmak için 2 Ağustos 1919'da İstanbul Hükümeti'ne Halid Paşa'ya inandığını Halid Paşa'nın İngilizlerin belirttiği gibi keyfi değil, Gürcü ve Ermenilere karşı Müslüman ahaliyi koruduğunu açıklamıştır (ATASE Arşivi, Kutu No 50, Kls 118, Dos 130, Fih 19).

11 Ağustos 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'ndan Kâzım Karabekir Paşa'ya gelen telgrafta, İngilizler tarafından kendilerine 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Halid Bey'in Erzurum'dan Trabzon'a gitmekte olduğu haberi verildiği, Halid Bey'in Trabzon'da hiçbir yere gitmemesi, orada gözaltına alınması ve yanındakilerle beraber hükümetin talimatlarına uymadığı ve Kars Harp dairesiyle ilişki kurduğu iddialarının da araştırılıp rapor edilmesi istenmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 190, Kls 132, Dos 13, Fih 44). Her fırsatta Kâzım Karabekir Paşa Hükümet'e ve Genelkurmay Başkanlığı'na Halid Paşa'nın haklılığını savunan telgraflar çekmiştir. İngilizlerin baskısı altında kalan Hükümet, İngilizlerin Halid Beyi sorguya çekmek için talepte bulduklarını bu işin gerçekleşmesine şu anlık imkân vermediklerini belirtip, Halid Paşa'nın her durumda güvenli şekilde Trabzon'a gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 346, Kls 124, Dos 60, Fih 38). Eğer İngilizler Halid Paşa'yı sorgulama konusunda kararlılık gösterirse, Halid Paşa'nın Batum'a gönderilmeyerek Trabzon'da sorguya çekilmesi, İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkumandanlığından istenmiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 190, Kls 166, Dos 13, Fih 78).

13 Eylül'e gelindiğinde ise Bardız-Oltu Cephesi'ne taarruz gerçekleştirilmiş, aynı tarihte Karabekir, 9. Tümen Komutanı Halid Bey'e Ermenilerin

saldırılarına karşılık vermesini emretmiştir. Emri alan Halid Bey, Bardız Cephesi'nden 29. Alayı alarak, 8. Alayla birlikte Oltu'daki Ermenilerin 1. Alayına taarruz etmiştir. Düşman Bancarut'tan geri çekilmiş, cephedeki 8 top, 1 kamyon, 2 makineli zapt edilmiş, Ermenilere 200 can kaybı verdirilmiştir (Solmaz, 1996:89).

Halid Paşa'nın komutasındaki 9. Tümen'in bu başarısı üzerine Doğu Cephesi Komutanlığı, Tümen Komutanlığı'na takdirname göndererek şu ifadelere yer vermiştir:

“Halka karşı Taşnak zalimlerinin tahammül dışına çıkan zulüm ve düşmanlıklarına iyi bir ahlak ve insaniyet dersi vermek için başta komutanları olduğu halde tümenimizin cesur albay ve askerleri tarafından bugüne kadar kazanılan başarı dolayısıyla hepinizin gözlerinden öperek tebrik ve takdir ederim” (Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi, 1965:225)

Genelkurmay Başkanlığı yabancıların itirazına meydan bırakmamak için sınır civarındaki 11. Fırkaya Miralay Rüşdü Bey'i (ATASE Arşivi, Kutu No 198, Kls 152, Dos 26, Fih 63) ve onun yerine 9. Fırkaya da Halid Bey'in getirilmesi yönünde düşünceleri olduğunu Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdi (ATASE Arşivi, Kutu No 197, Kls 103, Dos 27, Fih 106). Kâzım Karabekir Paşa bu istek karşısında 12 Ekim'de Genelkurmay'a şu cevabı vermiştir; 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Halid Bey İngilizlerin hükümete olan müracaatları üzerine Savunma Bakanlığı tarafından İstanbul'a istenilmişti. O zamanın görevi gereği Halid Bey bu görevlendirmeyi istememişti. Bu hususta Savunma Bakanlığı'nda ayrıntılı bir dosya mevcuttur. 3. Fırka halen kumandansız ve subaysızdır. 3. Kafkas Fırkası'nın kumandanlığı görevine tekrardan Halid Bey'in getirilmesi gerekmektedir (ATASE Arşivi, Kutu No 199, Kls 240, Dos 22, Fih 53). Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle Halid Bey 9. Fırka kumandanlığı görevine getirilmiştir. Halid Bey bu göreve getirildikten sonra bir vedaname² yazmıştır (ATASE Arşivi, Kutu No 347, Kls 160, Dos 63-1, Fih 23-2). Bu vedanamede “...İngiliz siyaseti neticesi olarak gelen ikinci bir

² Birkaç gün önce aldığım habere göre 6-12-35'da gelen ikinci bir menhus (uğursuz) emir İngiliz siyaseti neticesi olarak 9. Fırka kumandanı Rüştü Bey'le görev yeri değişikliğimin yapıldığı ve görevime başlanmam talep ediliyor. Gerçi bu vazife-i cedideme mübaşretimi bildiriyor gerçi bu değişiklik resmi olmayan görevimi resmi hale getiriyor ve beni fiilen birliği kumanda etmemi sağlıyorsa da beni mutlu ve samimi yuvamdan ayırıyor. Bundan başka unutulmaz hatıralar ve pek büyük hislerle bağlı bulunduğum ey genç fikirli vatanperver fırka. Ey yüce fırkanın ahlaken becerikli, düzen getirici muhterem heyetin askerleri sizi terk etmeye sizden ayrılmaya amacı ve idealleri belli olmayan bir birliğin başına gitmeye mecbur ediliyor evet sizden ayrılıyorum fakat bu iftiraların pek kötü ve pek gönül kıran hissiyatını ruhumun derinliklerinde hissediyorum. Bana bunu hissettiren ve bu hale getiren İden Necib arkadaşlarında yüksek hatıralarını muhafaza ederek uzaklaşıyorum bu münasebetle efrad ve zabitanın gözlerinden öper ve arz-ı veda eylerim.

uğursuz emir (emr-i menhus) neticesinde 9. Fırka Kumandanı Rüşdü Bey’le görev değişikliği emredildi” (ATASE Arşivi, Kutu No 203, Kls 159, Dos 35, Fih 55). Daha sonra emr-i menhus kelimesinden dolayı Kâzım Karabekir Paşa’ya Genelkurmay tarafından telgraf çekilecek, Kâzım Karabekir Paşa bu kelimenin bu görev için kullanılmadığını (ATASE Arşivi, Kutu No 347, Kls 160, Dos 13-1, Fih 23), İngiliz siyaseti için bu kavramın kullanıldığını Genelkurmay Başkanlığına açıklayacaktır (ATASE Arşivi, Kutu No 203, Kls 159, Dos 35, Fih 55). Kâzım Paşa, Halid Bey’in vedanamesinin kimin tarafından izinsiz olarak Genelkurmay’a gönderildiğinin soruşturulmasını isteyerek, yapılan işlem hakkındaki bilginin Halid Bey’e iletilmesinin uygun olmadığını açıklamıştır (ATASE Arşivi, Kutu No 347, Kls 160, Dos 69-1, Fih 23-1). Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa 9. Fırka Kumandanı olan Rüşdü Bey’in kolorduya dışarıdan atanmasının katiyen uygun olmadığını, o bölgeye dışarıdan kimselerin gönderilmesinin fayda yerine zarar verebileceğini belirtmiştir. Eğer Genelkurmay Başkanlığınca bir sıkıntı yok ise Halid Bey’in yine 3. Fırka kumandanlığında görevlendirilmesini istemiştir (ATASE Arşivi, Kutu No 205, Kls 232, Dos 23, Fih 56).

Ermenilerin saldırılarına karşılık kendilerine 7 Temmuz 1920’de ultiatom verilmiş, ancak Ermeniler taarruz hareketlerine devam etmişlerdir. Ermeniler 24 Eylül 1920 sabahı Bardız cephesinden baskın şeklinde genel bir taarruza kalkışmış bu harekâta Türk ordusu muvaffak olmuş, bunun üzerine Türk ordusu 28 Eylül sabahı ileri harekâta geçmiştir. Ordunun bu harekâtı neticesinde 29 Eylül günü Sarıkamış ve civardaki köyler alınmıştır (Atatürk, 1982:487).

Sarıkamış’ın alınması üzerine Kâzım Karabekir Paşa Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne telgrafla durum hakkında bilgi vermiştir. Karabekir Paşa telgrafta; Ermenilere yaptıkları barış teklifinin kabul edilmediğini, bilakis Türk ve Müslüman halka saldırıları daha da arttırdıklarını ve Türk askerine karşı da saldırılarda bulduklarından bahsetmiştir. Bunun üzerine kıtaatın sabahın erken saatlerinde Ermenilere karşı harekete geçtiklerini, yaptıkları baskında 2 top ve bir makineli tüfek, sonrasında o güne kadar Ermenilerden 2 top ve 500 makineli tüfek alınarak başarı sağladıklarını bildirmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1920:422).

Kars’ın Kurtarılması (30 Ekim 1920) ve Halid Paşa

Sarıkamış’ın kurtuluşundan sonra birliklerini bir süre dinlendiren Halid Paşa, harekâta devam ederek süvari bölüğü ile 30 Eylül’de Selim’i kurtarmıştır. Selim’in de kurtuluşundan sonra Ermeniler kuvvetlerini Kars’ta toplayarak buranın savunması için hazırlıklara başlamışlardır. 1-13 Ekim tarihleri arasında Halid Paşa’nın birliklerine saldırılarda bulunmuşlar, her defasında

çok sayıda ölü ve yaralı bırakarak çekilmek zorunda kalmışlardır. 14 Ekim tarihinde de Ermeniler Halid Paşa'nın birlikleri üzerine tekrar taarruza geçerek Sarıkamış'ı geri almayı amaçlamışlardır. Bu harekâta Türk ordusu 9 şehit ve 36 yaralı, Ermeniler ise 118 ölü ve 300 yaralı vermişlerdir (Özkan, 2016:229). 14 Ekim günü gerçekleşen bu harekâttan sonra Genelkurmay Başkanlığı Kars Harekâtı'nın gerekliliği konusunda şu ifadelere yer vermiştir:

“Kars Harekâtının askeri bakımdan Ermeni ordusunun Kars'ta direnmesi halinde büyük kısmını yok etmek, buranın işgaliyle askeri durumu esaslı olarak düzeltmek ve Gürcülerin ileri harekâta geçmelerini önlemek, siyasi bakımdan da Ermenilerle aramızdaki düşmanlığın barış yolu ile halledilmesi imkânını sağlayacağı...” 21 Ekim 1920 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı Doğu Cephesi Komutanlığı'na kesin harekâtın derhal yapılması için gerekli yetkiyi bildirdi (Yılmaz, 2001:55-56).

Kâzım Karabekir Paşa da Kars'a taarruz emrini 24 Ekim 1920'de vermiştir. Halid Paşa birlikleri ile Kars'ı doğudan kuşatmıştır. 30 Ekim'de Karabekir Paşa'nın Üçler Tepesi'ndeki gözetleme yerinden idare ettiği bir taarruzla Ermeni ordusu üç saat içinde bitik düşmüş ve aynı gün Karabekir Paşa saat 15.30'da karargâhını Kars'a taşımıştır. Kars'a girildiğinin haberini telgrafla şu şekildedir vermiştir;

*“Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetine
Karakale'den 30 Ekim 1920*

30 Teşrinievvel sabahı Kars aleyhine yapılan taarruzda Vezin Köyü şimali garbisi Azadi Köyü şimalinde düşman kuvvetleri tarafımızdan iki gruba parçalanarak Vezin Köyü şimalindeki Ermeni grubu şimal-i şarkiye doğru ricat ve Azadi Köyü şimalindeki Ermeni grubu da Far'a doğru firar etmiştir. 11.30 saat evvelde kıtaatımızın Kars tabyalarına girdikleri görülmüştür” (Yılmaz, 2001:56).

Kars'ın geri alınması Ankara'da büyük sevinçle karşılanmış, okullar ve devlet daireleri bir gün tatil edilmiştir. Türk Ordusu Kars'a girdikten sonra hiçbir şekilde katliamda bulunmamış, ayrıca burada bulunan yabancılara da çok iyi davranmışlardır. Kars'ın alınması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Kâzım Karabekir'e gönderilen telgraf şu şekildedir:

“Şark cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa hazretlerine Kahraman kıtaatımızın Kars tabyalarına girdiklerini tebşir eden 30 teşrinievvel 336 tarihli harp raporu Büyük Millet Meclisine arz olundu. Büyük Millet Meclisi fevkalâde bir heyecan içinde zatı âlilerini ve Şark cephemiz kıtaatını takdir ve tebrik etmiş ve ordularımızın halâs ve istiklâl yolundaki fedakârlıkları sayesinde milletimizin hukuku hayatiyesi cihanı insaniyet tarafından tasdik ve teslim edileceğine emin bulunduğunu izhar eylemiştir. Büyük Millet Meclisinin hissiyatı şükran ve takdirini Heyeti Umumiye kararıyla zatı devletlerine ve umum şark cephemiz kumandanları ve askerlerine kemali fahr ile tebliğ ederim.”
30 Teşrinievvel 336. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal (Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Belge 357; Hakimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1920)

Kars’ın alınması sırasında Halid Paşa’nın 9. Tümen’inde sadece 1 şehit ve 17 yaralı mevcutken, diğer birliklerimizde 8 şehit ve 30 yaralı mevcuttu. Kars’ı Ermeni işgalinden kurtarıırken Türk birliklerinde toplamda 9 şehit ve 47 yaralı bulunmaktaydı. Ermenilerde ise yaralıların sayısı bilinmemekle birlikte toplamda 1.110 ölü mevcuttu. Ayrıca Ermenilerden 1.193 kişi esir alınmıştı. Bu esirler içinde rütbeli sayısına bakıldığında 3 general (Başkomutanlık Kurmay Başkanı General Vekilof, Cephe ve Kars Müstahkem Mevki Komutanı General Primof, Ordu Topçu Komutanı General Araratof), 2 yarbay, 16 yüzbaşı, 51 teğmen ve üsteğmen, 16 astsubay şeklindeydi (Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi, 1965:199).

Kars’ın kurtarılmasının ardından Kâzım Karabekir Paşa Korgeneralliğe (Ferik), Halid Paşa ise Albaylığa (Miralay) terfi etmiştir. Kars ve çevresinde gösterdiği başarılarından dolayı 1934 yılında soyadı kanunu çıkarılınca Halid Paşa’ya bu zafere atıfen Karsıalan soyadı verilecektir. Kars’ın kurtarılmasının ardından Türk birlikleri ileri harekâtına devam etmiş, Gümrü’ye kadar olan bütün vatan topraklarını işgalden kurtarmışlardır. Türkler ile Ermeniler arasındaki bu çarpışmalardan sonra iki taraf arasında barış görüşmeleri Gümrü’de gerçekleşmiştir. Barış görüşmeleri için gelen Ermeni delegeleri 22 Kasım’da Gümrü’ye varmış, 26 Kasım’da görüşmeler başlamıştır. Görüşmeler gerçekleştirilirken Sovyet Rusya tarafından arabulucu olması için gönderilen Budu Mdivani³ 28 Kasım’da Gümrü’ye gelmiş, Kâzım Karabekir’le görüşmesi esnasında aslında durumun arabuluculuğa gerek olmadığını, Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi bakımından orada olduğunu kendisine bildirmiştir. Ermenilerle

³ Budu Mdivani, Ekim ayında Sovyet Rusya tarafından Ankara Elçisi olarak tayin edilmiştir.

gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Anlaşması imzalanmıştır (Sarı, 2010:544).

Yapılan bu antlaşma ile Kars ve çevresi son olarak Türk topraklarına dâhil edilmiş, ayrıca Aras Nehri'nin güneyinde bulunan ve halkının çoğu Türk olup 1918 Kars Milli Şurası'na katılan İğdır ili ile Tuzluca ve Aralık ilçeleri de Türklere bırakılmıştır. Gümrü Anlaşması'nın maddelerine bakılacak olunursa; 2. maddede, Türkiye ile Ermenistan sınırı Karasu mansıbından Aras nehri kuzeyine kadar, Arpaçay Karahan Deresi–Tiknis Şarkı, Kemli Şarkı-Kızıldaş-Büyük Akbaba Dağı hattından oluşuyordu. Sınır hattının tayini ise iki komisyon tarafından belirlenecekti.

3. maddede ise Ermenistan, çizilen sınırla birlikte Türkiye toprakları içerisinde bulunan hiçbir yerde Ermeni çoğunluğunun olmadığını kabul ediyordu. Ayrıca Ermenistan Cumhuriyeti istediği takdirde bölgede yaşayan ve savaş sırasında Ermenistan'a göç etmek durumunda kalan bölge halkının geri dönebilmesi için antlaşmanın onayından 3 yıl sonra halk oylamasına gidilmesi, TBMM tarafından kabul etmiş olunuyordu. 4. maddeyle ise Ermenistan'da zorunlu askerliğin kaldırılması ve iç güvenliği sağlayacak ücretle tutulacak 1.500 askerden daha fazla bir askeri kuruluşun oluşmamasını kabul ediyordu. Antlaşmanın 8. maddesine göre ise Ermenistan'ın ekonomik durumu dikkate alınarak savaş tazminatı talep edilmemiştir. 9. madde ile TBMM, Ermenistan'a 2. maddede belirtilen sınırlar dâhilinde egemenliğini güçlendirmesi için yardımda bulunacağı vaadini veriyordu. 10. madde ise Erivan Hükümeti, TBMM'nin reddettiği Sevr Anlaşması'nı hükümsüz sayıyordu (Yılmaz, 2001:108-109).

Gümrü Anlaşması, Ermenistan tarafından onaylanmasa da kurulacak yeni Türk Devleti'nin ilk siyasi anlaşması olmuştur. Anlaşmanın 2. maddesine göre Kars, İğdır, Sarıkamış ve Kağızman Türk topraklarına katılmış oluyordu. Anlaşmanın 18. maddesi gereğince metnin iki hükümet arasında onaylanması gerekiyordu. Ancak imzalardan bir gün sonra Erivan Sovyet Ermeni Hükümeti kurularak Taşnak idaresine son verilmiş, Ermenistan da Kızıldordu işgaline girmiş olduğundan Gümrü Anlaşması onaylanamamıştır (Tekir, 2010:58-59).

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Kafkas Cephesi'nde Rus-Gürcü-Ermeni birliklerine karşı Doğu Karadeniz Bölgesinde etkin bir teşkilatçı yapının içine girişmiş olan Halid Paşa kısa sürede bölge halkı tarafından saygı duyulan bir komutan olmuştu. Artvin, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum ve Kars'ta etkin şekilde mücadele içinde olan Halid Paşa, Brest-Litovsk Antlaşması'yla Rusya'nın bölgeyi boşaltmasıyla Ermenilerin bölgede başlayan katliamlarını

önlemek ve vatan topraklarını Ermeni işgalinden kurtarmak için mücadele etmiş ve kısa sürede Ermeni katliamlarına son vererek Müslüm topraklarının kurtarılmasını sağlamıştır. Uzun süre düşman işgali altında kalmış olan bu topraklar Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla tekrardan düşman işgaline açık hale gelmişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bölgedeki Türk askerlerin ve orduların geri çekilmesi kararlaştırılmış olup bölgedeki kırımlara daha önceden şahit olmuş olan Halid Paşa ve komutanlar halkın savunmasız kalmasına mani olmak için gayri resmi şekilde halkı silahlandırıp bölgede Milli Teşkilatların kurulmasına öncülük etmişlerdir.

İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi'ni uygulamaya koyulmalarının ardından Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Ermeni saldırılarının artması sonucunda Milli Mücadele'nin ilk cephesini burada açmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'ndan Doğu'da Ermenilere karşı yapılacak harekât için izin verilmesi istenmiştir.

Halid Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ile sürekli irtibat halinde olmuş ve Doğu Cephesi'nde Erzincan, Bayburt, Maçka, Ardahan ve Kars'ın kurtarılmasında rol almıştır. Halid Paşa'nın Doğu Cephesi'nde etkin olduğunun farkına varan İngiliz yetkilileri iftiralarla Paşa'nın yakalanmasını talep etmişler fakat Kâzım Karabekir Paşa hiçbir surette emri altında bulunan Halid Paşa'yı teslim etmemiş ve komutanını korumuştur.

REFERANSLAR

ATASE Arşivi, Kutu No 188, Kls 129, Dos 11, Fih 72
ATASE Arşivi, Kutu No 188, Kls 81, Dos 11, Fih 23
ATASE Arşivi, Kutu No 190, Kls 132, Dos 13, Fih 44
ATASE Arşivi, Kutu No 190, Kls 166, Dos 13, Fih 78
ATASE Arşivi, Kutu No 191, Kls 295, Dos 14, Fih 400
ATASE Arşivi, Kutu No 191, Kls 84, Dos 14, Fih 185
ATASE Arşivi, Kutu No 195, Kls 238, Dos 16, Fih 53
ATASE Arşivi, Kutu No 197, Kls 103, Dos 27, Fih 106
ATASE Arşivi, Kutu No 198, Kls 152, Dos 26, Fih 63
ATASE Arşivi, Kutu No 199, Kls 240, Dos 22, Fih 53
ATASE Arşivi, Kutu No 203, Kls 159, Dos 35, Fih 55
ATASE Arşivi, Kutu No 205, Kls 232, Dos 23, Fih 56
ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 60, Dos 152, Fih 57
ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 63, Dos 152, Fih 60
ATASE Arşivi, Kutu No 32, Kls 63, Dos 152, Fih 60-1
ATASE Arşivi, Kutu No 346, Kls 124, Dos 60, Fih 38
ATASE Arşivi, Kutu No 346, Kls 127, Dos 60, Fih 40
ATASE Arşivi, Kutu No 347, Kls 160, Dos 13-1, Fih 23
ATASE Arşivi, Kutu No 347, Kls 160, Dos 63-1, Fih 23-2
ATASE Arşivi, Kutu No 347, Kls 160, Dos 69-1, Fih 23-1
ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 35, Dos 154, Fih 62
ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 38, Dos 154, Fih 45
ATASE Arşivi, Kutu No 46, Kls 38, Dos 154, Fih 46
ATASE Arşivi, Kutu No 50, Kls 118, Dos 130, Fih 19
ATASE Arşivi, Kutu No 90, Kls 115, Dos 118, Fih 50
ATASE Arşivi, Kutu No 90, Kls 115, Dos 118, Fih 50-1
ATASE Arşivi, Kutu No 91, Kls 39, Dos 118, Fih 93
BOA, DH. ŞFR. K-604/G-46

Atatürk, M. K. (1982). Nutuk. Cilt: II (1920-1927), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Belge 357

Burçak, R. S. (1946). Türk-Rus-İngiliz İlişkileri. İstanbul: Ayyıldız Matbaası

Erdaş, N. (1994). Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyeti İle İlişkiler (1917-1921). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Hakimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1920.

Karabekir, K. (1988). İstiklal Harbimiz. Ankara: Merk Yayıncılık.

- Karabekir, K. (1995) Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik-Sarıkamış, Kars ve Ötesi. Cilt 4, İstanbul: Emre Yayınları.
- Kırzioğlu, M. F. (1960). Milli Mücadele’de Kars. İstanbul:Hamle Matbaası
- Kırzioğlu, M. F. (1964). “Karsı Kıbrıs Gibi Olmaktan Kurtaran Fetva”. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 22
- Mutlu, N. Y. (2007). Misak-ı Milli’den İlk Kazanç ve İlk Kayıp: Kars, Ardahan ve Batum. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, İ. (2016). Unutulan Yıllar Unutturulan Kahraman Deli Halid Paşa. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sarı, M. (2010). “Türkiye – Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya
- Solmaz, G. (1996). Deli Halid Paşa. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Kütüphane Basımevi.
- Tekir, S. (2010). “1921 – 1927 Ardahan’da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kars
- Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921). (1965). Cilt III, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 1, İçtima 75, 29.09.1920.
- Ural, S. (2012) “Milli Mücadelenin Başlarında Doğu’da Milli Teşkilatlanma ve Hususiyetleri”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi Cilt 13, Sayı 13.
- Ural, S. vd.(2011). Geçmişten Cumhuriyete Kars Tarihi. Kars: T.C. Kafkas Üniversitesi Yayınları,
- Yılmaz, İ. (2001). Gümrü Anlaşması. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, Y. (2006). “Mondros Mütarekesi’nden Kurtuluşa Kars ve Civarında Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918 – 30 Ekim 1920)”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kars

BÖLÜM 52

TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER SEKTÖRÜNDE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET: G-8 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE İÇİN GRUBEL-LLOYD ENDEKSİ İLE ANALİZ (2002-2021)¹

Hacer Esra BÜLBÜL²
Yavuz YILDIRIM³

ÖZET

Bu çalışma, G-8 ülkeleri ve Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründeki rekabet gücünü incelemektedir. Analiz için FAO'nun TCL kayıtları altındaki bitkisel ve hayvansal ürün gruplarından bazılarının 2002-2021 ihracat ve ithalat değerleri kullanılmıştır. Grubel-Lloyd Endeksi'yle hem ithalat hem ihracat yapan ülkelerin endüstri içi ticaretini ölçmekte, Türkiye'nin endeks değerlerinin çoğunlukla 0,5 altında olduğu, fakat 2019 ve 2020'de artış gösterdiği belirtilmiştir. Bu durum, Türkiye'deki ekonomik ve ticari politikalarındaki olumlu gelişmeleri yansıtmakta ve diğer G-8 ülkelerinin endekslerinde de benzer değişkenlikler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Bitkiler Sektörü, Aromatik Bitkiler Sektörü, Rekabet Gücü, İhracat ve İthalat, Grubel- Lloyd Endeksi

ABSTRACT

This study assesses the competitiveness of G-8 countries and Turkey in the medicinal and aromatic plants sector, using export and import values from FAO's TCL records for 2002-2021. The Grubel-Lloyd Index, which measures intra-industry trade, indicates that Turkey's index values were generally below 0.5, but showed an increase in 2019 and 2020, reflecting positive changes in Turkey's economic structure and trade policies. Similar variability was observed in the intra-industry trade indices of the other G-8 countries.

Keywords: Medicinal Plants Sector, Aromatic Plants Sector, Competitive Strength, Exports and Imports, Grubel-Lloyd Index

¹ Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans öğrencisi Hacer Esra BÜLBÜLÜN, Dr. Öğr. Üyesi Yavuz YILDIRIM danışmanlığında yazılan “Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektöründe Türkiye'nin Rekabet Gücünün Belirlenmesi” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Enstitüsü, İktisat Politikası Anabilim Dalı. mivan_8@hotmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, yyildirim@comu.edu.tr, (orcid. org/0000-0003-2451-106X)

GİRİŞ

Tıbbi ve aromatik bitkiler, geleneksel, alternatif ve modern tıpta hastalıkların önlenmesi, sağlığın korunması ve tedavi edilmesi, besin takviyeleri, bitkisel çaylar ve yemeklerde tat ve aroma katmak amacıyla beslenmede kullanılmaktadır. Ayrıca kozmetik ve parfüm endüstrisinde kullanıldığı gibi, ilaç sanayi, içecek endüstrisi, boya ve mürekkep sanayi, biyoyakıt sanayi ve böcek ilaçları gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu bitkilerin kurutulmuş ve özenle hazırlanmış, çiçek, sürgün, tüber (yumru), ana gövde, periderm (kabuk), foliage (yaprak), rizom (kök), tohum (semen), herba, pomum (meyve) ve bitki özü gibi kısımlarından yararlanır.

İnsanlık tarihi boyunca, tıbbi ve aromatik bitkiler deneme yanılma yöntemleriyle veya zaman zaman profesyonel tıbbın da yardımıyla insanlar, hayvanlar ve hatta bitkilerin sağlığı için kullanılmaktadır. Biyolojik, kültürel ve endüstriyel açılardan geniş bir kullanım alanına sahiptir. Son yıllarda bu kaynaklara olan talep önemli ölçüde artmıştır. Bugün, alternatif tıp olarak adlandırılan bazı yöntemler, farmasötik, medikal ve biyomoleküler araştırmacılar tarafından bilimsel temellere dayalı olarak kanıtlanmış ve yetkili otoriteler tarafından onaylanmıştır. Bu süreç neticesinde, bu yöntemler insanların günlük yaşamında yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Tıp ve sağlık sektörlerinde, sentetik olarak üretilen aktif bileşenlere alternatif olarak bu bitkilerin sunduğu çok yönlü etkiler, bu değer artışının başlıca nedenlerindedir (Adıyaman Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Raporu, 2016).

Türkiye'nin coğrafi konumu, zengin bitki çeşitliliği, iklim ve ekolojik yapısı, tıbbi ve aromatik bitkiler ticaretinde öncü bir ülke olmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin geniş yüzölçümü, farklı iklim bölgeleri ve bitki örtüsü çeşitliliği sayesinde, ülkede birçok tıbbi ve aromatik bitki yaygın şekilde bulunmaktadır.

Türkiye'nin zengin florası, tıbbi ve aromatik bitkiler açısından büyük bir potansiyel taşımakta ve bu bitkiler, özellikle gelişmiş ülkelerde sürekli artan bir taleple karşı karşıya kalmaktadır. Bu bitkisel kaynaklar, parfümeri ve kozmetik endüstrileri, gıda katkı maddeleri ve bitkisel ilaçlar için önemli bir hammadde kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin biyoçeşitliliğinin, ilgili endüstrilerdeki kullanım potansiyelini ve stratejik önemini ortaya koymaktadır. Ülkenin zengin bitki çeşitliliği, doğada bulunan çeşitli türlerin yanı sıra tarımsal faaliyetlerle de desteklenmektedir. Bu çerçevede, anason, kişniş, çay, haşhaş, kekik, çörekotu ve kimyon gibi birçok bitkinin yetiştirilmesi için tarım arazileri bulunmaktadır. Bu tarımsal uygulamalar, hem yerel biyoçeşitliliği korumakta hem de ekonomik değer yaratmakta önemli bir role sahiptir. Türkiye, tıbbi bitki ihracatı konusunda da aktif bir rol oynamaktadır. Yaklaşık 100 ülkeye tıbbi bitki ihracatı gerçekleştirilmektedir (Boztaş vd. 2021: 30).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, dünyada tıbbi amaçlarla kullanılan 21.000'den fazla bitki türü olduğu belirtilmiştir (2005). Bu

bitki türlerinden 4.000-6.000 arasında yaygın olarak kullanılan bitkisel droglar mevcuttur. Ticareti yapılan bitki sayısı ise yaklaşık 3.000'dir. En güncel çalışmalar ışığında dünya genelinde tıbbi kullanım amaçlı 28.187 tıbbi bitki kaydedilmiştir. Bunlardan yalnızca 4.478 tanesi bitkisel bazlı ilaçlarda adı geçmektedir. Modern farmasötik ilaçların üretimin yaklaşık %25'i tıbbi bitkiler kullanılarak yapılır. Ek olarak, FAO'nun raporlarına göre, küresel çapta piyasaya sürülen ilaçların yaklaşık yüzde 30'u bitkisel materyallerden türetilen bileşenler içermektedir (Boztaş vd. 2021: 27).

Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Çin, Hollanda, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkeler, dünya genelinde tıbbi ve aromatik bitkilerin hem ithalatını hem de ihracatını yapan önemli ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'de iç ve uluslararası piyasalarda ticareti yapılan tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde, çeşitleriyle birlikte toplamda 347 farklı bitki türü bulunmakta ve bu bitkilerden 139 tanesi ihracat amacıyla kullanılmaktadır (Boztaş vd. 2021: 28).

Bu araştırmada, G-8 ülkeleri ile Türkiye'deki, ticari anlamda değer taşıyan çeşitli tıbbi ve aromatik bitkilerin sektörüne yönelik son yirmi yılın istatistiksel verileri analiz edilmiştir. Ayrıca, bu ülkelerin sektördeki karşılaştırmalı rekabet güçleri değerlendirilmiştir. Çalışma, hem Türkiye'deki hem de dünya genelindeki tıbbi ve aromatik bitki sektörünün mevcut durumunu değerlendirip, bu alanda atılması gereken adımları tartışarak önerilerde bulunmaktadır. Bu çalışma, tıbbi ve aromatik bitkilerin yanı sıra diğer tarım ürünlerinin global ticaretteki yerini ve önemini değerlendirmekte ve bu ürünlerin ulusal ekonomilere katkısını analiz etmektedir. Sonuçlar, politika yapımcılar ve sektör profesyonelleri için değerli bilgiler sağlayarak, bu ürünlerin ticaret stratejilerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir.

TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLERİN EKONOMİK VE EKOLOJİK ROLÜ

Tıbbi ve aromatik bitkiler, hem ulusal ekonomiye sağladıkları katkılar hem de yerel topluluklara sundukları ek gelir imkânları açısından, tarımsal ürünler içerisinde önemli bir konuma sahiptirler. Türkiye, sürdürülebilir çeşitliliği ve zengin bitki türleri sayesinde dünya üzerinde öne çıkan ülkeler arasında yer alır. Bu çeşitlilik, ülkenin pek çok bitki türü için bir gen merkezi olarak kabul edilmesine katkıda bulunur. Türkiye'nin tıbbi bitkiler alanındaki bu zenginliği, hem ihracat hem de iç tüketim açısından önemli bir kaynak oluşturur ve genellikle doğal habitatlarda yetişen tıbbi bitkilerden kaynaklanır (Karik ve Öztürk, 2009: 21).

Bu bitkiler, ulusal ekonomi içerisinde değerli bir sektör olarak kabul edilir ve özellikle ihracat pazarında Türkiye'nin rekabet gücünü artırır. Aynı zamanda, yerel halkın ekonomik refahına katkı sağlayarak kırsal kalkınmada önemli bir rol oynar. Tıbbi ve aromatik bitkilerin sürdürülebilir üretimi, biyolojik çeşitliliğin korunması

ve ekolojik dengeye saygılı tarım uygulamalarının teşviki, bu sektörün uzun vadede sürdürülebilirliği için hayati öneme sahiptir. Ayrıca, bu sektörün gelişimi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelik yatırımları ve bilimsel çalışmaları da beraberinde getirmekte, bu sayede hem bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunmakta hem de ekonomik değer yaratmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler sektörü, hem ekonomik hem de ekolojik açıdan stratejik bir öneme sahiptir.

G-8 Ülkelerinin Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Dış Ticareti

G8 ülkeleri (Fransa, Almanya, İtalya, Kanada, Rusya, İngiltere, Japonya ve ABD) ekonomik olarak gelişmiş ve birbirleriyle güçlü ticaret ilişkileri olan ülkelerdir. Bu ülkeler arasında büyük ölçüde mal ve hizmet ticareti gerçekleşmektedir.

G8 ülkeleri genellikle ihracata dayalı ekonomilere sahip olmaktadır ve birçok farklı sektörde rekabetçi ürünler üretmektedir. Ana ticaret ortakları arasında AB ülkeleri, Çin, İngiltere, Kanada ve Japonya yer almaktadır.

Bu ülkelerin dış ticaret faaliyetleri genellikle büyük hacimli ve çeşitli ürünleri kapsamaktadır. İmalat ürünleri, otomotiv endüstrisi, teknoloji ürünleri, kimyasallar, gıda ve tarım ürünleri, enerji kaynakları ve hizmetler gibi alanlarda ticaret yoğunudur. Tarım ürünleri içerisinde yer alan tıbbi ve aromatik bitkilerin dış ticarete ülke ekonomisine önemli katkı payı sağladıkları görülmektedir.

Mikroorganizmaları öldürme potansiyeline sahip ve insan sağlığı açısından değerli özellikleri olan bitkiler, 1926'dan beri laboratuvarlarda araştırılmaktadır. Son on yıl içerisinde, dünya çapında geleneksel tıp kullanımına duyulan alaka ve merak önemli ölçüde hareketlenmiş durumdadır. Örneğin, Çin'de, sağlık hizmetlerinin yaklaşık olarak yüzde 40'ı geleneksel tıp yöntemleri tarafından sağlanmaktadır. Şili'de, nüfusun yüzde 71'i, Kolombiya'da ise nüfusun yüzde 40'ı benzer tıbbi uygulamalara başvurmaktadır. Ayrıca, Hindistan'ın kırsal bölgelerinde yaşayan nüfusun yüzde 65'i temel sağlık ihtiyaçlarını geleneksel tıp metotları ile gidermektedir (Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektörü, 2013).

Dünya genelinde, yaklaşık 60.000 tıbbi ve aromatik bitki türü bulunmakta ve bu türlerden yaklaşık 1.280 tanesi, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES) eklerinde listelenmiştir. Tıbbi ve aromatik bitkilerin yetiştirilmesi ve hasadı, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan hane halkları için değerli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır ve marjinalleşmiş nüfuslar için geçim kaynaklarını çeşitlendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Bununla birlikte, bu faaliyetler, kaynak ülkelerin yerel ekonomileri için önemli bir faktör haline gelmiştir. Örneğin, 2012 yılında geleneksel Çin tıbbi sektöründen elde edilen küresel gelir 83 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Kore

Cumhuriyeti'nde 2009 yılında geleneksel tıp sektörüne yapılan yıllık harcamalar 7.4 milyar dolar, Amerika Birleşik Devletleri'nde 2008 yılında doğal ürünler için yapılan özel harcamalar ise 14.8 milyar dolar civarındadır. Avrupa'daki bitkisel takviye ve ilaç pazarının yıllık değeri yaklaşık 7.4 milyar doları olarak tahmin edilmektedir. 2001 ile 2014 yılları arasında, tıbbi bitki materyallerinin ihracat hacminde yıllık ortalama %2.4, ihracat değerinde ise %9.2'lik bir büyüme gözlemlenmiştir(KAYNAK). Diğer bir ifadeyle, 1999'dan günümüze küresel tıbbi ve aromatik bitki ticaretinde üç katlık bir artışa işaret etmektedir.

CITES ticaret veritabanına göre, 2006 ile 2015 yılları arasında 54 milyon kg tıbbi bitki ürünü ihracatı kaydedilmiş, bu ihracatın yaklaşık %47'si doğal ortamdan toplanmış ürünlerden oluşmaktadır. Ancak, birçok tıbbi ve aromatik bitki türü, aşırı hasat, habitat kaybı, iklim değişikliği ve düzensiz veya yasa dışı uluslararası ticaret nedeniyle yok olma riski altındadır. CITES listesinde yer alan tıbbi ve aromatik bitkilerin ticari önemi, ele geçirme raporlarındaki oranlarla daha da belirginleşmektedir. Örneğin, 2017 yılında Avrupa Birliği üye devletleri tarafından rapor edilen CITES ile ilgili ele geçirme vakalarının %27'si tıbbi ürünlerle ilgilidir. Bu nedenle, tıbbi bitkilerin sürdürülebilir kullanımını sağlamak için sürdürülebilir hasat yöntemleri ve yasal, iyi düzenlenmiş ticaret uygulamaları hayati önem taşımaktadır (CITES, 2023).

Tıbbi ve aromatik bitkilerin ticaretinde ise çok çeşitli bitki türleri kullanılmakta ve bu bitkilerden elde edilen etken maddelerin miktarı da oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle, ticaret istatistiklerinde tek bir gruplandırma yapmak mümkün olmamaktadır. Geçtiğimiz 2008-2012 yılları arasında, global düzeyde bitkisel drog ticareti, ortalama olarak 16,8 milyar dolarlık dış satım ve 18,6 milyar dolarlık dış alım sayısal değerlerle belgelenmiştir. Üretim kapasitesi bakımından yumru ve soğan bitkileri, kahve, çay olarak tüketilen bitkiler, çeşniler, baharat ve kök bitkileri gibi çeşitli bitki grupları üretim açısından büyük bir önem arz etmektedir (Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektörü, 2013).

Tıbbi ve aromatik bitkilerin dış ticareti, G-8 ülkeleri için multidisipliner bir ekonomik sektör olarak ön plana çıkmaktadır. Bu ülkeler, global pazarın ihtiyaçlarını karşılamak ve yerel üreticilerini desteklemek adına hem ihracat hem de ithalat faaliyetlerinde bulunmaktadır. Tıbbi ve aromatik bitkiler alanında gerçekleştirilen ticaret, farmasötik, nutrasötik, kozmetik ve gıda endüstrilerindeki inovasyonlarla yakından ilişkilidir ve bu alandaki ticaret hacmi, tüketici taleplerindeki değişimlere paralel olarak artmaktadır.

G-8 ülkelerindeki tıbbi ve aromatik bitkilerle ilgili dış ticaret politikaları, aynı zamanda biyoteknolojik araştırmalara ve bu bitkilerin ticari potansiyelini artıracak inovasyonlara yönelik yatırımları da içermektedir. İhracatın teşviki, tarımsal biyoçeşitliliğin yanı sıra yerel ekonomilerin canlandırılmasını hedeflemektedir.

İthalat politikaları ise, sürdürülebilir kaynak kullanımı ve adil ticaret prensiplerini öne çıkarmaktadır.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin ticareti, aynı zamanda G-8 ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin güçlendirilmesi ve ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu ticaretin düzenlenmesi, ulusal düzeyde uygulanan sağlık ve güvenlik standartları, kalite kontrol mekanizmaları ve etiketleme yönetmelikleri gibi faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Bunun yanında, bu bitkilerin ticareti sırasında karşılaşılan lojistik ve nakliye meseleleri, uluslararası ticaret anlaşmaları ve yerel yasal düzenlemeler, sektörün gelişimini etkileyen diğer faktörler arasındadır.

Her yıl dünya genelinde gerçekleştirilen Ar-Ge yatırımlarının önemli bir kısmı ilaç endüstrisine ayrılmaktadır. Bu durum tıbbi ve aromatik bitkilerin vazgeçilmezliğini vurgulamaktadır. Sentetik kimyasalların sağlık üzerinde olumsuz etkileri göz önüne alındığında, tıbbi ve aromatik bitkilerin hayati önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. WHO'da dünya genelindeki nüfus verilerine göre %70-80'i geleneksel tıp yöntemlerine başvurulmaktadır. Bu çerçevede, dünya genelinde yaklaşık olarak 20.000 farklı bitki tıbbi amaçlar için kullanılmaktadır. Türkiye'de ise bu sayı 500'ü bulmaktadır. Bu bitkiler çeşitli sektörlerde özellikle ilaç, kozmetik, gıda ve kimya sektörlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Türkiye'de bulunan 3000'den fazla endemik bitki türünün yaklaşık üçte biri, baharat ve ilaç üretiminde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu bitkilerin üretimi, işlenmesi ve ticareti ile ilgili kesin bir envanterin olmadığı bilinmektedir (Ortadoğu Kalkınma Ajansı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Raporu, 2015).

Sonuç olarak, G-8 ülkelerinin tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründeki dış ticaret faaliyetleri, yerel ve global ölçekte birçok ekonomik ve sosyal dinamiği şekillendirmekte ve bu alanda yapılan ticaretin yönetimi, uluslararası iş birliği ve düzenlemelerin önemini vurgulamaktadır.

Türkiye'de Tıbbi Aromatik Bitkiler Dış Ticareti

Anadolu, Asya ve Avrupa arasında köprü olmasından dolayı yüzyıllardır bitkisel ilaç ve baharat ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Antik çağlardan beri Anadolu'da kullanılan tıbbi bitkilerin ilaç etken maddesi olarak ticareti yapılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'da yetişen bitkilerin yanı sıra imparatorluk sınırları içinden gelen drogların da ihracatı gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet dönemine ait drog ticareti üzerine yapılan yayınlarda, Türkiye'nin yaklaşık 70 bitki türünü ihraç ettiği ifade edilmektedir. 1991 yılı itibarıyla, Türkiye'den tıbbi ve endüstriyel kullanım amacıyla yüz civarında farklı bitkisel drogun ihracatı gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Bayramoğlu vd., 2009: 92).

Türkiye'de tıbbi ve aromatik bitkilerin dış ticareti, ülkenin tarım sektöründe ve küresel pazarda önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu bitkilerin üretimi

ve ticareti hem yerel ekonomiye katkı sağlar hem de dünya genelinde sağlık, kozmetik ve gıda sektörlerine hammadde tedariki sağlamaktadır.

Türkiye, tıbbi ve aromatik bitkilerin ihracatında dünya genelinde geniş bir pazar ağına sahip olup, yaklaşık 100 farklı ülkeye ihracat gerçekleştirmektedir. İhracatın önemli bir bölümü, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Uzak Doğu, Avrupa Birliği ve Kuzey Afrika gibi bölgelere yöneliktir. İhracatta öne çıkan ülkeler arasında Hollanda, Almanya, ABD, Brezilya, Vietnam, Kanada, Yunanistan, İtalya, Polonya, Fransa, Belçika ve Japonya bulunmaktadır. 2000 yılı istatistiklerine göre, Türkiye'den yapılan tıbbi ve aromatik bitkilerin ihracatı 62 bin ton iken, ithalatı 44 bin ton seviyesindedir. Ekonomik açıdan, Türkiye'nin 91 milyon dolarlık ihracat ve buna karşı 48 milyon dolarlık ithalat yapıldığı anlaşılmaktadır. 2000 yılı itibarıyla, tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründe ihracatın ithalatı karşılama oranı %189 olarak belirlenmiştir (Yücer ve Altıntaş, 2012: 56).

Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler dış ticaretindeki başlıca ürünler arasında kekik, adaçayı, lavanta, anason, rezene gibi esansiyel yağlar zengin içerikler ve bunların ham maddeleri yer almaktadır. Bu bitkilerin ihracatında, kalite standartları ve sürdürülebilirlik kriterleri giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Türkiye'nin bitki çeşitliliği, ülkenin biyolojik ve ekolojik farklılıklarının bir yansımasıdır ve bu, geniş bir tıbbi ve aromatik bitki yelpazesinin ticaretini mümkün kılmaktadır.

Türk dış ticaret politikaları, tıbbi ve aromatik bitkilerin sürdürülebilir kullanımını destekleyecek şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda, biyoteknolojik araştırmalar ve yerel bilginin ticarileştirilmesi gibi konularda da girişimler bulunmaktadır. Bununla birlikte, biyoprospeksiyon faaliyetleri, yani potansiyel olarak ticari değere sahip endemik bitki türlerinin araştırılması ve geliştirilmesi konusunda da Türkiye, önemli bir potansiyele sahiptir.

Uluslararası ticarete biyopiratlıkla mücadele, Türkiye için de önemli bir konudur. Türkiye'nin biyolojik kaynaklarının ve geleneksel bilgisinin korunması ve adil ticaret prensipleri çerçevesinde kullanılması, dış ticaret politikalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye, CITES (Nesli Tehlike Altındaki Yaban Hayatı Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme) ve CBD (Biyçeşitlilik Sözleşmesi) gibi uluslararası sözleşmelere taraf olarak, biyolojik kaynakların ve bunlarla ilişkili geleneksel bilgilerin sürdürülebilir ve adil kullanımını destekleyen düzenlemelere uymaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler dış ticareti, hem ekonomik büyüme hem de sürdürülebilir kalkınma açısından stratejik bir sektör olarak önemini korumaktadır. Bu alandaki ticaret, gelişmiş üretim teknikleri, uluslararası standartlara uyum ve katma değerli ürünlerin geliştirilmesi ile daha da büyüme potansiyeline sahiptir.

LİTERATÜR TARAMASI

Kırıcı (2015) yaptığı bir çalışmada, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler konusundaki zengin biyoçeşitliliğini ve bu alandaki tarihsel ve çağdaş kullanımını ele alır. Çalışma, Türkiye'nin 174 familya ve 12.000'den fazla bitki türüne ev sahipliği yaptığını, bu çeşitliliğin ülkenin çeşitli iklim ve ekolojik koşullarından kaynaklandığını vurgular. Tıbbi ve aromatik bitkilerin, geleneksel tıp ve alternatif tıp uygulamalarında önemli bir yer tuttuğu belirtilir. Ülkede tıbbi bitkilerin bir kısmının tarım yoluyla, bir kısmının ise doğadan toplanarak elde edildiği ifade edilir. Türkiye'nin kekik üretimi ve ihracatında dünya lideri olduğu, ancak tıbbi ve aromatik bitkilerin ticaretindeki global pazarın büyümesine rağmen, ülkenin bu alanda daha fazla potansiyelini değerlendirmesi gerektiği vurgulanır. Çalışma, sürdürülebilir üretim ve kaliteli ürün elde etmek için gerekli adımların atılması gerektiğini önermektedir.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin (TAB) kullanımı, gıda, kozmetik, kimya ve ilaç sektörlerinde artan bir yaygınlık kazanmaktadır. Bu bitkiler, doğal ürünlerin tüketimindeki artışla birlikte, özellikle ilaç sanayinde, hammadde olarak önemli bir yere sahiptir. Dünya çapında yaklaşık 270.000 bitki çeşidi bulunurken, bunların sadece 70.000 kadarı çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır. Türkiye, bu bitkilerin üretimi ve ihracatı açısından önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen, mevcut ihracat düzeyi henüz istenen seviyelere ulaşmamıştır. Adıyaman özelinde incelendiğinde, ilin bitki çeşitliliği ve ekosistemlerin korunması açısından büyük bir potansiyel barındırdığı, ancak bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilmediği görülmektedir. Adıyaman'da yürütülen bir araştırma, bölgede ekonomik değer taşıyan tıbbi ve aromatik bitkilerin envanterini ve üretim planlamasını içermekte ve bu bitkilerin ekonomiye entegrasyonu için bir temel oluşturmaktadır. Bu rapor, Adıyaman ve genel olarak Türkiye'de TAB sektörünün gelişimi için stratejik planlama ve sürdürülebilir kullanımın önemine dikkat çekmektedir (Adıyaman Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Raporu, 2016).

Boztaş vd. (2021) tarafından yapılan araştırma, dünya genelinde ve Türkiye'de tıbbi ve aromatik bitkilerin ticaretine ilişkin son beş yıllık verileri incelemekte ve bu bitkilerin ekonomik önemini vurgulamaktadır. 2001 yılında dünya çapında 48.7 milyar dolar olan tıbbi ve aromatik bitkilerin ihracat değeri, 2019 yılında 207.5 milyar dolara yükselmiştir. Araştırmaya göre, 2001 yılında 48.9 milyar dolar olan global ithalat değeri, 2019 yılına gelindiğinde yaklaşık dört katına çıkarak 205.9 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'de de bu dönemde benzer bir yükseliş trendi gözlenmiş olup, 2001 yılındaki 143.6 milyon dolarlık ihracat değeri, 2019 yılında 1.02 milyar dolara; ithalat değeri de 282.7 milyon dolardan 1.36 milyar dolara yükselmiştir. Özellikle parfümeri ve kozmetik ürünleri kategorisinde, uçucu yağlar ve rezinoitler gibi ürünlerde en büyük artış görülmüştür. Bu ürün kategorisinin

ihracat değerleri 2001 ile 2019 yılları arasında 83.6 milyon dolardan 829.4 milyon dolara çıkmıştır.

Türkiye'nin Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, tıbbi ve aromatik bitkiler alanında büyük bir potansiyel barındırmakta, fakat bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilmesi henüz gerçekleşmemiştir. Dünya çapında yaklaşık 20.000 bitki türü tıbbi amaçlar için kullanılırken, Türkiye'de bu alandaki ticarete 350 civarında tür işlenmektedir. Bölgedeki sorunlar arasında etkin pazarlama stratejilerinin eksikliği, uluslararası ticarete yer alma zorlukları ve bölgesel ürünlerin yetersiz tanıtımı bulunmaktadır. Çözüm önerileri arasında, bitkisel üretim planlaması, yerel ve uluslararası pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi, ve bitkilerin kültüre alınması ve ıslahı yer almaktadır. Ayrıca, sektörel veri toplama ve veri tabanı oluşturma ihtiyacı vurgulanmaktadır. Bölgenin biyolojik çeşitliliğinden tam olarak faydalanılması için bu önerilerin hayata geçirilmesi gerekmektedir (Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektörü, 2013).

Bayramoğlud. (2009) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'deki tıbbi bitki ticaretinin durumunu ve bu alanda yapılan ticaretin ekonomik etkilerini ele almaktadır. Sentetik ve kimyasal ilaçların yan etkilerinin artmasıyla birlikte, tıbbi bitkilerin kullanımında bir artış gözlemlenmiş ve bu durum, ilaç sanayi, kozmetik, meşrubat, şekerleme, baharat, sabun, parfümgibi birçok alanda tıbbi bitkilere olan talebi artırmıştır. Dünya genelinde bitkisel drog ticaretinin yıllık değeri 800 milyon dolar civarında olup, bu alanda Çin, Hindistan ve Almanya önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye, 1999-2003 yılları arasında ortalama yıllık 44.390 ton tıbbi bitki ihraç ederek yaklaşık 66.434.000 dolar döviz kazanmıştır. Türkiye aynı zamanda bazı bitki türlerini de ithal etmektedir. Makale, Türkiye'nin tıbbi bitkilerden daha verimli yararlanılabilmesi için çeşitli öneriler sunmaktadır. Bu kapsamda, bitki türlerinin kapsamlı bir listesinin oluşturulması, sürdürülebilir kullanım ilkelerinin benimsenmesi ve ekonomik olarak değerli bitki türlerinin kültüre edilerek doğal tarım yöntemlerine entegre edilmesi ön plana çıkmaktadır.

Yücer ve Altıntaş (2012)'ın araştırması, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründeki dış ticaret durumunu ve bu alandaki gelişmeleri inceler. Bu çalışma, Türkiye'nin geniş toprakları, coğrafi konumu, iklim çeşitliliği ve zengin bitki florası sayesinde bu alanda dünyanın öncü ülkelerinden biri olduğunu belirtmektedir. Türkiye, özellikle gelişmiş ülkelerin bitkisel ilaç, gıda ve kozmetik sanayilerinde kullanılan hammaddelerin önemli bir tedarikçisidir. Dünya çapında yaklaşık 100 farklı ülkeye tıbbi ve aromatik bitkilerin ihracatı gerçekleştirilmektedir. 2000 yılı itibarıyla, bu bitkilerin ihracatının ithalatı karşılayabilme oranı %189 olarak kaydedilmişken, 2011 yılında bu oran %67'ye gerilemiştir. İhracatın büyük bir kısmını çay, haşhaş tohumu, defne yaprağı, kekik ve kimyon oluştururken, bu beş ürün toplam ihracatın %78'ini temsil etmektedir. İthalatta, 2000 ile 2011 yılları

arasında 44 bin tondan 148 bin tona çıkan bir artış gözlemlenmiştir. Çalışma, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkilerin üretimi ve ticaretindeki potansiyelini daha etkin değerlendirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Karik ve Öztürk (2009) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye'nin zengin bitki çeşitliliği ve farklı iklim koşullarının tıbbi ve aromatik bitkiler üzerindeki etkisini ele almakta ve bu bitkilerin ekonomik değerini vurgulamaktadır. Çalışmada Türkiye'nin bu alanda yıllık yaklaşık 90 milyon dolarlık bir ihracat hacmine sahip olduğunu, önemli ihracat ürünleri arasında kekik, defne yaprağı ve kimyonun yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin kimyon ihracatında dünya piyasasında önemli bir yere sahip olduğu ve en fazla kimyon ihraç ettiği ülkeler arasında ABD, Almanya ve Brezilya'nın bulunduğu ifade edilmektedir. Makale, Türkiye'nin bu sektördeki potansiyelini daha iyi kullanabilmesi için üretim ve ihracat alanlarında gelişim göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Karik ve Tunçtürk (2019) yaptığı çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 1990 yılında başlattığı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Ulusal Araştırma Projesi üzerine odaklanmaktadır. Bu proje, tıbbi ve aromatik bitkilerin kültüründe karşılaşılan sorunların çözülmesi ve bu alandaki araştırmaların düzenlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Projenin temel hedefi, çeşitli endüstriler tarafından talep edilen ortalama ve üstün kalitede hammadde tedariki sağlanması için yeni bitki türlerinin yetiştirilmesi ve resmi olarak kayıt edilmiş çeşitlerin oluşturulmasıdır.

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bulunan araştırma enstitülerinin, yerel ekosistemlere uyumlu tarım bitkilerinin seçimi ve geliştirilmesi üzerine odaklanan ıslah ve çeşitlendirme çalışmaları yürüttükleri görülmüştür. 2018 yılında, yaklaşık 100.000 hektarlık alanda gerçekleştirilen tıbbi ve aromatik bitki üretimi 300.000 tonu bulmuş, bu üretimin 50.000 tonluk kısmı ihracat yoluyla pazarlanarak 265 milyon ABD doları gelir elde edilmiştir. Gelecek planlar, bu çeşitlerin üretim ve kullanım alanlarını genişletmek, işlenmiş ürün ihracatını artırmak ve dünya bitkisel ilaç pazarında daha büyük bir pay elde etmeyi hedeflemektedir.

Kurt ve İmren (2018) yaptıkları bir araştırmaya göre, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler alanındaki uluslararası ticaret koşulları ve Endüstri İçi Ticareti (EİT), 2007-2017 dönemine ait veriler kullanılarak incelenmekte ve bu inceleme, Grubel-Lloyd (GL) endeksi ile statik ve Brülhart'ın A ve B endeksleri ile dinamik analizler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Türkiye, ıhlamur, çöven, kişniş ve kebere gibi bazı ürünlerde iki yönlü ticaret yaparken rezene, sumak, nane, mahlep, kekik ve defne gibi diğer ürünlerde daha çok ihracatçı; çörekotu ve zencefil gibi ürünlerde ise ağırlıklı olarak ithalatçı konumdadır. Araştırma, 2012 küresel krizi öncesi ve sonrasında Türkiye'nin dış ticaret yönünün ürün gruplarına bağlı olarak

değiştirdiğini ve G8 ülkeleri ile olan endüstri içi ticaretin düşük olduğunu belirtmektedir.

Roosta vd. (2017) tarafından kaleme alınan çalışma, 2000-2014 yılları arasında tıbbi ve aromatik bitkilerin ithalatını yapan ülkelerin önemsenmesini ve bu ürünlerin küresel ithalat piyasasının yapısını incelemektedir. Araştırma, geleneksel tıbbi ihtiyaçları karşılamada tıbbi ve aromatik bitkilerin önemini vurgulamakta ve bu bitkilerin dünya pazarında artan talebe sahip olduğunu belirtmektedir. Araştırmada, Birleşmiş Milletler Ticaret İstatistikleri Veritabanı (UN Comtrade) kullanılarak, tıbbi ve aromatik bitkiler ithalatı yapan ülkelerin dolar değeri üzerinden analizi gerçekleştirilmiştir. Ana bulgular, Singapur, Japonya, Almanya, Malezya ve ABD'nin en yüksek ithalat avantajına sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, tıbbi bitkiler ithalat piyasasının yapısı Herfindahl-Hirschman endeksi kullanılarak incelenmiş ve piyasanın çoğunlukla rekabetçi bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Çalışma, daha yüksek ithalat avantajına sahip pazarlara ihracatı teşvik etmek amacıyla tasarlanmış stratejilerin, tıbbi ve aromatik bitkiler üretimine yönelik ihracat stratejileri izleyen ülkeler tarafından benimsenmesini önermektedir.

VERİ VE YÖNTEM

FAO'nun 1970'li yıllarda gerçekleştirdiği araştırmalar, dünyada yaklaşık 21.000 tıbbi bitki türünün varlığını belirtmiştir. 2000 yılından itibaren yapılan araştırmalar ise, dünya çapında bulunan 422.000 bitki türünden yaklaşık %12,5'i, yani 52.885 tanesinin tıbbi amaçlar için kullanılabilir türler olduğunu göstermektedir. Tıbbi bitkilerin yoğun olarak toplandığı ve yetiştirildiği başlıca ülkeler arasında Çin ve Hindistan bulunmaktadır, bu bitkilerin büyük bir bölümü doğal ortamlardan toplanarak elde edilmektedir (Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Politika Belgesi 2020-2024).

Bu çalışmada kullanılan veriler Food and Agriculture Organization (FAO) veri tabanından alınmıştır. G-8 ülkeleri ve Türkiye'de uluslararası ticareti gerçekleştirilen bazı tıbbi ve aromatik bitkilerin (elma, pomelo ve greylift, keten, zencefil, pamuk tohumu, çilek, ayvalar, kuru üzüm, şeftali ve nektarin, çay yaprakları) ihracat ve ithalat verileri, 2002-2021 yılları arası, 1000 dolar bazında yıllık toplam değerleri kullanılarak her ülke için yıllık ve ortalama endüstri içi ticaretin boyutunu ölçen Grubel-Lloyd (1975) Endeksi hesaplanmıştır.

Bu endeks, bir ülkenin belirli bir mal ya da mal grubunda eşzamanlı olarak hem ihracat hem de ithalat yapma oranını değerlendirmek için geliştirilmiştir. Bu endeks, endüstri içi ticaretin varlığını ve büyüklüğünü ölçmekte kullanılır. Endüstri içi ticaret, geleneksel uluslararası ticaret teorilerinden farklılaşarak, özellikle ekonomik olarak benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında yaygındır. Bu ticaret türünde, ülkeler belirli sanayi sektörlerinde tam anlamıyla uzmanlaşmaktan ziyade,

aynı sektöre ait ürünlerin hem ihracatını hem de ithalatını gerçekleştirirler. Grubel-Lloyd Endeksi, endüstri içi ticaretin kapsamını ve derecesini analiz etmek amacıyla kullanılan önemli bir araçtır.

1960'ların ortalarında, uluslararası ticaret alanında önemli bir dönüşüm meydana gelmiştir. Geleneksel kuramsal varsayımların tersine, yapısal olarak farklılaşan ülkeler arasında değil, benzer ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler arasında artan bir ticaret yoğunluğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde, ülkeler tek bir mal veya mal grubuna odaklanmak yerine, aynı malın hem ihracatını hem de ithalatını gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. Bu ticaret modeli, "endüstri içi ticaret" veya "iki yönlü ticaret" olarak tanımlanmıştır.

Grubel-Lloyd Endeksi, akademik bir perspektiften, endüstri içi ticaretin bir ülkenin toplam ticaretindeki payını ölçen bir göstergedir. Bu endeks, bir ülkenin belirli bir mal veya mal grubundaki ihracat ve ithalat arasındaki farkın, bu iki akışın toplamına bölünmesi ile hesaplanır. Formül şu şekilde ifade edilir:

$$T = 1 - \frac{|X - M|}{X + M}$$

Bu formülde, 'X' belı bir ürün grubunun ihracat miktarını, 'M' ise aynı mal grubunun ithalat miktarını temsil etmektedir. İndeksin değerleri 0 ile 1 arasında değişen değerler alabilir. Bir ülke eğer spesifik bir malı yalnızca ithal ediyor veya yalnızca ihraç ediyorsa ve endüstri içi ticaret söz konusu değilse, bu durumda indeks değeri sıfır (0) olarak belirlenir. Öte yandan, eğer aynı malın ithalat ve ihracat değerleri birbirine denk ise, indeks değeri bir (1) olur; bu da endüstri içi ticaretin en üst düzeyde olduğunu gösterir. Genel olarak, indeks değeri 1'e yaklaştıkça endüstri içi ticaret artarken, 0'a yaklaştıkça azalmaktadır.

Bu çalışmada, 2002 ile 2021 yılları arasında G-8 ülkeleri ve Türkiye'nin seçilen tıbbi ve aromatik bitkilerle ilgili dış ticaret verileri ele alınmıştır. Bu bitkilerin uluslararası ve endüstri içi ticaretine ilişkin yıllık toplam ihracat ve ithalat değerleri, 1000 dolar bazında incelenerek Grubel ve Lloyd endeksi temelinde bir analiz yapılmıştır.

BULGULAR

Bu çalışma, G8 ülkeleri ve Türkiye'nin 2002-2021 yılları arasındaki bazı tıbbi ve aromatik bitkilerin endüstri içi ticaret endekslerini incelemekte ve bu endekslerin zaman içinde nasıl değiştiğini analiz etmektedir.

Grubel Lloyd endeksi kullanılarak yapılan analiz, belirlenen dönemde tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründeki dış ticaret performansını, ülkemiz ve G8 ülkeleri bağlamında ele almıştır. Bu analiz sürecinde, ülkemizin bu sektörde önemli bir

konumda olduğu varsayımıyla, 0,5'in üzerindeki endeks değerleri özellikle incelenmiştir. Her yıla ait endeks değerleri bu ölçütler dikkate alınarak hesaplanmıştır.

2002-2021 yılları arasında seçilen tıbbi ve aromatik bitkiler (elma, pomelo, greyluft, keten, zencefil, pamuk tohumu, çilek, ayva, kuru üzüm, şeftali, nektarin ve çay yaprakları) için yıllık toplam ihracat ve ithalat değerleri esas alınarak GL endekslerinin hesaplandığı sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. içermektedir. Bu veriler, söz konusu bitkilerin uluslararası ticaretteki ekonomik ağırlığını ve zaman içindeki değişimini yansıtmaktadır.

Tablo: 1 G8 Ülkeleri ve Türkiye'nin Endüstri İçi Ticaret Endeksleri

Yıl	Türkiye	Kanada	Fransa	Almanya	İtalya	Japonya	Rusya	UK	ABD
2002	0,25	0,45	0,42	0,52	0,50	0,32	0,53	0,36	0,60
2003	0,42	0,48	0,43	0,55	0,57	0,26	0,53	0,32	0,59
2004	0,19	0,50	0,51	0,78	0,51	0,29	0,50	0,32	0,58
2005	0,24	0,45	0,51	0,56	0,47	0,29	0,48	0,31	0,54
2006	0,23	0,45	0,47	0,59	0,46	0,34	0,44	0,36	0,54
2007	0,27	0,49	0,46	0,62	0,40	0,30	0,44	0,31	0,59
2008	0,22	0,49	0,41	0,61	0,44	0,31	0,41	0,32	0,53
2009	0,28	0,44	0,43	0,57	0,43	0,32	0,39	0,36	0,56
2010	0,25	0,46	0,40	0,60	0,37	0,33	0,35	0,38	0,54
2011	0,27	0,49	0,36	0,60	0,36	0,33	0,32	0,42	0,49
2012	0,28	0,49	0,43	0,62	0,31	0,33	0,32	0,43	0,47
2013	0,28	0,51	0,50	0,58	0,38	0,35	0,32	0,46	0,54
2014	0,33	0,45	0,37	0,57	0,29	0,35	0,36	0,41	0,51
2015	0,39	0,43	0,40	0,62	0,29	0,35	0,53	0,44	0,53
2016	0,20	0,48	0,39	0,58	0,30	0,37	0,52	0,43	0,57
2017	0,14	0,47	0,41	0,55	0,29	0,41	0,48	0,49	0,52
2018	0,12	0,49	0,39	0,54	0,35	0,41	0,40	0,52	0,53
2019	0,57	0,53	0,39	0,55	0,25	0,42	0,40	0,49	0,48
2020	0,51	0,47	0,36	0,54	0,21	0,42	0,38	0,51	0,47
2021	0,50	0,50	0,44	0,53	0,23	0,44	0,39	0,37	0,49

Kaynak: FAO ve yazarların hesaplamaları

Tablo 1’de yer alan değerlere göre, 2002-2021 döneminde Türkiye'nin endüstri içi ticaret endeksleri, genellikle 0,5’in altında kalmıştır, bu da sürekli bir endüstri içi ticaret eksikliğini gösterir. Ancak, 2019 ve 2020 yıllarında endeks değerleri sırasıyla 0,5735 ve 0,5122'ye yükselmiş, bu kısa süreli artış Türkiye'nin ekonomik yapısında ve ticaret politikalarında belirli dönemlerde yaşanan olumlu değişiklikleri yansıtır. Türkiye'nin ekonomik yapısal dönüşümleri ve global ticaretteki konumu, bu dalgalanmaların temel nedenleri arasında yer alabilir.

Kanada'nın endeks değerleri, incelenen dönem boyunca genellikle 0,5’in altında kalmıştır, ancak 2013, 2019 ve 2021 yıllarında bu eşige yaklaşmış veya geçmiştir. Bu durum, Kanada'nın endüstri içi ticaret yapısının zaman içinde değişkenlik gösterdiğini ve bazı dönemlerde bu tür ticaretin artış gösterdiğini işaret eder. Kanada ekonomisinin çeşitliliği ve dış ticaret politikaları, bu endeks değerlerindeki dalgalanmalarda etkili olmuştur.

Fransa için 2002-2021 döneminde endeks değerleri genellikle 0,5’in altında kalmış, 2004 ve 2005 yıllarında ise bu eşigi aşmıştır. Fransa'nın endeks değerlerindeki bu dalgalanmalar, ulusal ekonominin dönemsel değişimlerini ve endüstri içi ticaretin zaman zaman arttığını gösterir. Fransa'nın güçlü endüstriyel kapasitesi ve dış ticaret ilişkileri, endeks değerlerindeki bu değişimleri etkileyen önemli faktörlerdir.

Almanya, sürekli olarak 0,5’in üzerinde endeks değerleri sergileyerek, endüstri içi ticaretin sürekli bir varlığını göstermiştir. Bu durum, Alman ekonomisinin ihracat odaklı yapısını ve üretim kapasitesinin gücünü yansıtır. Almanya'nın ekonomik yapısı ve ticaret politikaları, endüstri içi ticareti destekleyici niteliktedir ve bu, sürekli yüksek endeks değerlerinde açıkça görülmektedir.

İtalya'nın endeks değerleri, 2002 ve 2003 yıllarında 0,5’in üzerindeyken, sonraki yıllarda genellikle bu değer altına düşmüştür. Bu, İtalya'da endüstri içi ticaretin zaman içinde azaldığını gösterir. İtalyan ekonomisinin yapısal değişimleri ve dış ticaretteki konumu, endeks değerlerindeki bu düşüşü etkileyen faktörler arasındadır.

Japonya için incelenen dönemde endeks değerleri sürekli olarak 0,5’in altında kalmıştır. Bu, Japonya'nın sürekli bir endüstri içi ticaret eksikliğini gösterir. Japonya'nın dışa açık ekonomik yapısı ve çeşitlendirilmiş ticaret politikaları, bu düşük endeks değerlerinin temel nedenlerinden biri olabilir.

Rusya, başlangıçta 0,5’in üzerinde endeks değerleri sergilemiş, ancak 2006'dan sonra bu değerler genellikle 0,5’in altına düşmüştür. Bu, Rusya'nın başlangıçta güçlü bir endüstri içi ticarete sahipken, zamanla bu durumun azaldığını gösterir. Rusya'nın ekonomisinin enerji ve doğal kaynaklara ağırlıklı olması ve global enerji piyasalarındaki dalgalanmalar, endeks değerlerindeki bu değişimi etkileyen önemli faktörler arasında yer alır.

Birleşik Krallık için endeks değerleri genellikle 0,5'in altında kalmıştır. Ancak, 2018 ve 2020 yıllarında bu eşiğin üzerine çıkmıştır. Bu, Birleşik Krallıkta endüstri içi ticaretin zaman zaman var olduğunu, ancak genellikle eksik olduğunu gösterir. Birleşik Krallık'ın ekonomik döngüleri ve büyük politik olayları (örneğin Brexit) bu dalgalanmaların arkasındaki olası nedenler arasında yer alır.

Amerika'nın endeks değerleri, analiz edilen dönem boyunca çoğunlukla 0,5'in üzerinde kalmıştır, bu da sürekli bir endüstri içi ticaret varlığını gösterir. Ancak, 2011, 2012, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında bu eşiğin altına düşmüştür, bu da bazı dönemlerde endüstri içi ticaretin azaldığını gösterir. Amerika'nın ekonomik yapısı ve küresel ticaretteki baskın konumu, bu sürekli yüksek endeks değerlerinin arkasındaki temel faktörlerdir. Ekonomik döngüler, politik değişimler ve uluslararası ticaret savaşları gibi faktörler Amerika'nın endeks değerlerindeki dalgalanmaları etkilemiştir.

Aşağıda verilen Tablo 2'de, 2021 yılında Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler ticaretinde yer alan bazı ürünlerin ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve dış ticaretin genel ekonomiye olan katkısını gösteren GL Endeksi yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin 2021 Yılı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Dış Ticareti ve GL Endeksleri

Bitkiler	İhracat \$	İthalat \$	Dış Ticaret Dengesi	GL Endeksi
Elma	178.718	465	178.253	0,0052
Pomelo ve Greyfurt	81.584	522	81.062	0,0127
Keten	14	0	14	0,0000
Zencefil	1.152	5.492	-4.340	0,3468
Pamuk tohumu	9.132	6.917	2.215	0,8620
Çilek	46.148	15	46.133	0,0006
Ayvalar	17.150	25	17.125	0,0029
Kuru Üzümler	478.751	45.769	432.982	0,1745
Şeftali ve Nektarin	168.996	422	168.574	0,0050
Çay yaprakları	21.689	41.531	-19.842	0,6861
Toplam	1.003.334	101.158	902.176	0,1832

Kaynak: FAO ve yazarların hesaplamaları

2021 yılında, elma ihracatı 178.718 bin dolar olarak gerçekleşmiş ve bunun karşın sadece 465 bin dolar ithalat yapılmıştır. İhracatın ithalatı aşması neticesinde oluşan dış ticaret fazlasını göstermektedir. Bu durum, ülkenin elma için uluslararası

ticaretinde net bir ihracatçı konumunda olduğunu işaret etmektedir. Elde edilen toplam dış ticaret hacmi ise 178,253 bin dolar olarak kaydedilmiştir. GL Endeksi 0,0052 ile endüstri içi ticaretin olmadığını gösterse de yüksek ihracat miktarı Türkiye'nin bu üründe dış pazarlarda güçlü bir konuma sahip olduğunu işaret etmektedir. İthalatın düşük olması Türkiye'nin iç tüketim için yeterli üretime sahip olduğunu ve dış ticaret fazlası verdiğini göstermektedir.

Pomelo ve Greyluft ihracat miktarı 2021 yılında toplam 81.584 dolar iken ithalat miktarı 465 bin dolardır. Dış ticaret dengesi ise 81.062 bin dolar olarak kaydedilmiştir. Bu da dış ticaret fazlası verdiğini, GL endeksi 0,0127 olarak hesaplanırsa da yüksek ihracat miktarı bu ürünlerin Türkiye dış ticaretinde var olduğunun bir kanıtıdır.

Keten için ise 2021 yılında 14 bin dolar ihracat yapılmıştır ancak ithalat gerçekleşmemiştir. Dış ticaret dengesi 14'tür ve GL endeksinin sıfır değer alması endüstri içi ticaretinin olmadığını göstermektedir.

Zencefil bitkisinin 2021 yılı itibarıyla ithalat değeri ihracat değerini aşmıştır. Bu durum Türkiye için dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Dış ticaret dengesi -4.340 olduğundan dış ticaret açığının var olduğunu göstermektedir. GL endeksi ise 0,3468 olduğu için endüstri içi ticaretin düşük olduğunu gösterir.

Pamuk tohumunun ihracatı ithalatından fazladır. Türkiye'nin doğusunda karasal iklimin varlığı pamuğun kırsal kesimde çiftçiler tarafından yetiştirilmesi ve geçim kaynağı olarak maddi destek sağlamasından dolayı dış ticareti yapılmaktadır. Endüstri içi ticaret değeri 0,8620 hesaplanmıştır. Diğer ürünlere kıyasla endüstri içi ticaretin en yüksek oranda gerçekleştiği üründür. Bununla birlikte, dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

Çilek ihracatı 46.148 bin dolar, ithalat ise çok düşük bir miktar olan 15 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret dengesi 46.133 bin dolar ve GL Endeksi 0,0006'dır. Çilekte de Türkiye'nin ihracat yaparak dış ticaret fazlası sağladığı ve endüstri içi ticaretin olmadığı görülür.

İhracat 17.150 bin dolar, ithalat 25 bin dolar olan ayvaların GL Endeksi 0,0029'dur. Ayvalar için de Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği ve endüstri içi ticaretin olmadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin özellikle Ege Bölgesi'nde yetiştirilen kuru üzüm sektöründe 478.751 bin dolarlık etkileyici bir ihracat hacmine ulaştığı görülmektedir, buna karşılık olarak ise yalnızca 45.769 bin dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. Bu verilerden elde edilen dış ticaret dengesi 432.982 bin dolar olarak hesaplanmıştır. Buda Türkiye'nin kuru üzüm ihracatında net bir fazla verdiğini göstermektedir. Ayrıca, GL Endeksi'nin 0,1745 olarak belirlenmesi bu ürün kategorisinde endüstriler arası ticaretin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, kuru üzüm için Türkiye'nin

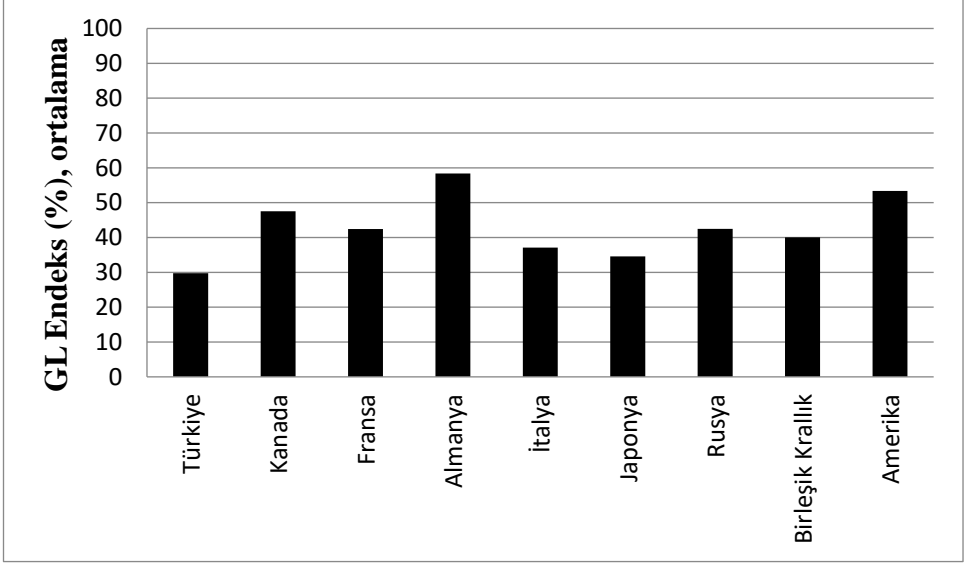
uluslararası pazarlarda rekabet gücüne sahip olduğunu ve tercih edilen bir ürün olduğunu göstermektedir.

2021 yılı itibarıyla, Türkiye'nin şeftali ve nektarin sektörüne ilişkin ticaret verileri, ihracatta 168.996 bin dolarlık bir performans sergilediğini, buna mukabil ithalatta ise sadece 422 bin dolarlık bir hacim gerçekleştiğini göstermektedir. Bu veriler ışığında, elde edilen dış ticaret dengesi 168.574 bin dolar olarak hesaplanmıştır. Bu rakam, Türkiye'nin şeftali ve nektarin ihracatında önemli bir fazla verdiğini ve bu ürünlerde net ihracatçı konumunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca, GL Endeksi'nin 0,0050 olarak belirlenmesi, şeftali ve nektarin ticaretinde endüstri içi ticaretin oldukça düşük olduğunu ve bu alanda uluslararası ticaretin daha çok tek yönlü bir akış sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu veriler, Türkiye'nin şeftali ve nektarin üretiminde kendi ihtiyaçlarını fazlasıyla karşıladığını ve bu fazla üretimi başarılı bir şekilde dış pazarlara sürdürdüğünü göstermektedir.

Türkiye'nin, özellikle Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen çay yapraklarına ilişkin dış ticaret verileri incelendiğinde, ithalatın ihracatı aştığı görülmektedir. Bu durum, ülkenin çay yaprakları ticaretinde net bir dış ticaret açığına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dış ticaret açığı, Türkiye'nin çay yaprakları üretiminde iç talebi karşılamakta yetersiz kaldığını veya belirli kalite veya çeşitlerdeki çay yapraklarını yurt dışından temin etme gereksinimini gösterir. Ayrıca, GL Endeksi düşük bir değer sergilemektedir, bu da çay yaprakları ticaretinde endüstri içi ticaretin zayıf olduğunu gösteren bir işarettir. GL Endeksi 0,6861 olarak hesaplanmış, ve bu ürün için orta düzeyde endüstri içi ticaret gerçekleştirdiği söylenebilir.

Aşağıda ki grafik 1, Türkiye ve G8 ülkelerini (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) kapsayan ve bu ülkelerin tıbbi ve aromatik bitkiler endüstrisi içi ticaret endeks değerlerinin 2002-2021 yılları arasında ortalamasını yüzde olarak karşılaştırmaktadır.

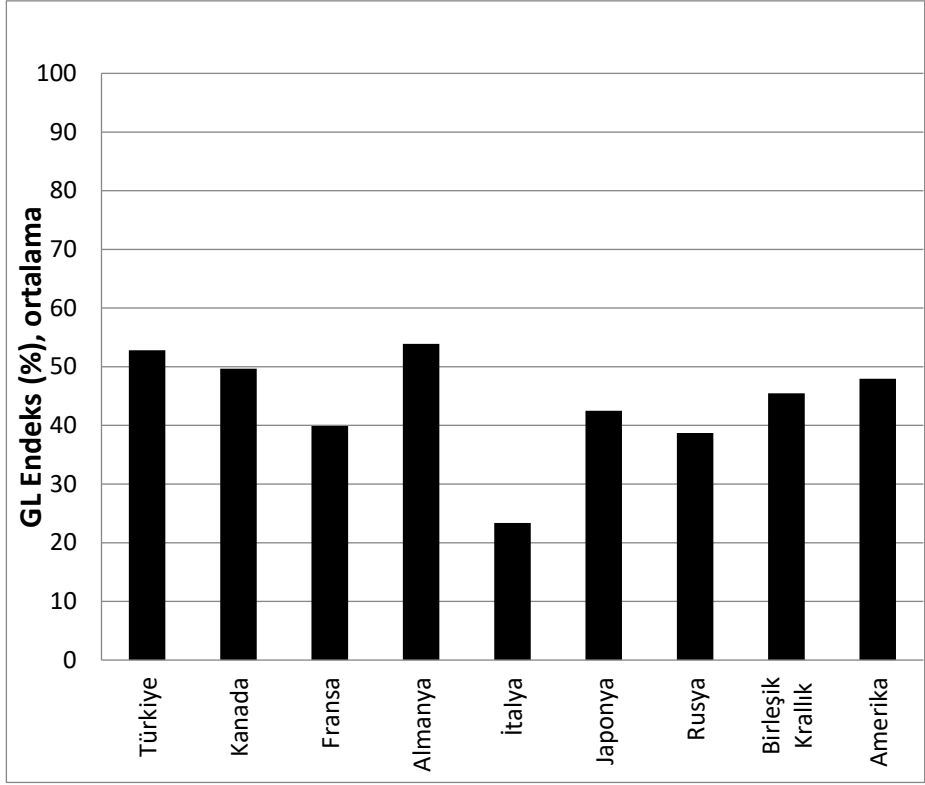
Grafik 1: Türkiye ve G8 Ülkeleri Bazı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Endüstri İçi Ticaret Endeksleri

Türkiye'nin endeksi %40 civarında bir değer gösterirken, Kanada ve Fransa'nın endeksleri bu değerden biraz üzerindedir. Almanya ve İtalya'nın endeksleri %50'ye yakinken, Japonya ve Rusya daha düşük bir oran sergilemektedir. Birleşik Krallık, ortalamadan biraz altında bir endekse sahipken, Amerika Birleşik Devletleri en yüksek endekse, %80'e yakın bir oranla sahiptir.

Grafikteki veriler, tıbbi ve aromatik bitkiler endüstrisinin G8 ülkeleri arasında nasıl dağıldığını göstermektedir ve bu da politika yapıcılar, araştırmacılar ve endüstri uzmanları için önemli bir kaynak olabilir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin yüksek oranı, ülkenin bu endüstriye verdiği önemi ve bu sektördeki ticari faaliyetlerin genişliğini yansıtmaktadır. Türkiye'nin daha düşük bir endekse sahip olması, bu alanda geliştirilebilecek potansiyel stratejiler için fırsatlar sunduğunu gösterebilir.

Grafik 2: Türkiye ve G8 Ülkeleri Bazı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler 2019, 2020 ve 2021 Yılları Endüstri İçi Ticaret Endeksleri

Grafik 2'de, Türkiye ve G8 ülkelerinin 2019-2020 ve 2021 yıllarında endüstri içi ticaret endekslerindeki değişiklikler görülmektedir. Bu grafik, pandemi sürecinin etkilerini ve farklı ülkelerin bu süreçteki ekonomik adaptasyonlarını yansıtır. Örneğin, Türkiye'nin endeksi zaman içinde artarken, İtalya'nın endeksi büyük bir düşüş göstermiştir. Diğer G8 ülkeleri, çeşitli değişiklikler yaşamıştır; bazıları kararlı bir performans sergilerken, bazıları dalgalanmalar göstermiştir. Bu, her ülkenin ekonomik yapılarındaki ve dış ticaret politikalarındaki farklılıkları gösterir.

Endüstri içi ticaret endeksleri (Grubel ve Lloyd Endeksi), tıbbi ve aromatik bitkilerin ticaretindeki eğilimleri ve pazar dinamiklerini anlamak için kullanışlı bir araç olabilir. Bu endeksler, ülkelerin bu bitkilerin hem ithalatını hem de ihracatını ne kadar gerçekleştirdiğini gösterir. Yüksek bir endeks, ülkenin hem ithalat hem de ihracatta aktif olduğunu ve bu alanda daha büyük bir ticaret dengesi olduğunu gösterir. Bu, tıbbi ve aromatik bitkilerin üretim, işleme ve pazarlamasında ulusal düzeyde bir uzmanlık veya rekabet avantajı olduğunu işaret edebilir. Öte yandan, düşük bir endeks, belirli bitkilerin yalnızca ithal edildiğini veya yalnızca ihraç

edildiğini, bu da daha az dengeli bir ticaret yapılanmasını gösterebilir. Bu durum, ülkenin bu bitkilerle ilgili belirli bir ihtiyaca veya üretim kapasitesine işaret eder. Bu bilgiler, tıbbi ve aromatik bitkilerin uluslararası ticaretindeki trendleri ve potansiyel fırsatları belirlemek için önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

2002-2021 yılları arasında Türkiye ve G8 ülkelerinin tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründe endüstri içi ticaret endekslerinin evrimini ele alan analizimiz, ulusal ekonomilerin küresel ticaret dinamikleri içerisinde nasıl konumlandığını detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye'nin sürekli olarak 0,5'in altında kalan endüstri içi ticaret endeksleri, ekonomik yapısında ve ticaret politikalarında zaman içinde yaşanan değişikliklerin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle 2019 ve 2020 yıllarında endeks değerlerinde görülen artış, bu değişimlerin somut bir yansımasıdır.

Diğer yandan, G8 ülkelerinin endeks değerlerinde gözlemlenen dalgalanmalar, bu ülkelerin ekonomik döngüleri, politik olayları ve dış ticaret politikalarının karmaşık etkileşimini yansıtmaktadır. Almanya'nın sürekli olarak 0,5'in üzerindeki endeks değerleri, ihracat odaklı ekonomisinin gücünü ve endüstri içi ticaretin sürekliliğini gösterirken, İtalya, Japonya ve Rusya gibi ülkelerin düşük endeks değerleri, bu ülkelerin ekonomik yapılarının ve ticaret stratejilerinin zaman içinde nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, her ülkenin endüstri içi ticaret endekslerindeki değişimlerin, ulusal ekonomilerin küresel ekonomik koşullara ve iç politikalara nasıl tepki verdiğini, ayrıca endüstriyel yapının ve dış ticaret politikalarının bu endeks değerlerindeki değişimleri nasıl etkilediğini göstermektedir. Her ülkenin ekonomik yapısı ve ticaret dinamiklerinin bu denli farklı oluşu, küresel ekonominin karmaşık ve dinamik yapısını vurgulamakta ve tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründe endüstri içi ticaretin uluslararası ekonomik ilişkiler içerisindeki önemini belirgin bir şekilde göstermektedir.

Türkiye'nin iklim ve toprak çeşitliliği, tıbbi ve aromatik bitkiler için geniş bir potansiyel sunmaktadır. Bu potansiyeli değerlendirmek için, bu bitkilerin yetiştirilmesi, hasat edilmesi ve işlenmesi konusunda Ar-Ge çalışmalarına yatırım yapılması gerekmektedir. Üniversiteler, araştırma enstitüleri ve özel sektör işbirlikleri bu alanda önemli rol oynayabilir.

2021 yılında Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler kategorisinde sınıflandırılan on bitkinin toplam ihracat kazancı, 1.003.334 bin dolar olarak belirlenmiştir. Bu veri, ihracatın ithalatı önemli ölçüde aşmasıyla oluşan bir dış ticaret fazlasını göstermektedir. Elde edilen toplam dış ticaret dengesi 902.176 bin dolar olarak hesaplanmıştır, bu da söz konusu ürünlerin Türkiye ekonomisine önemli bir katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, GL Endeksinin düşük değerleri, bazı

ürünlerde endüstri içi ticaretin zayıf olduğunu işaret etmektedir. Bu durum, sektörde endüstri içi ticaretin artırılmasına yönelik stratejik çalışmalar yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylelikle, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler sektöründe hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda daha rekabetçi ve entegre bir yapıya kavuşması hedeflenmelidir. Bu çerçevede, sektörel çeşitliliği ve ticari entegrasyonu geliştirecek politikaların benimsenmesi, ülkenin bu alandaki ticaret potansiyelini daha da güçlendirecektir.

Çiftçiler ve girişimciler için tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği konusunda eğitim programları düzenlenmeli ve bu konuda farkındalık yaratılmalıdır. Bu programlar, sürdürülebilir tarım teknikleri, organik tarım uygulamaları ve pazarlama stratejileri gibi konuları kapsamalıdır.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin kalitesini korumak ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmak için sertifikasyon sistemleri ve kalite kontrol mekanizmaları oluşturulmalıdır. Organik tarım ve iyi tarım uygulamaları sertifikaları bu alanda önemlidir.

Hükümet tarafından tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği yapan çiftçilere ve işletmelere mali destek ve teşvikler sağlanmalıdır. Bu destekler, tohum, gübre, sulama sistemleri ve işleme tesisleri için kullanılabilir.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin iç ve dış pazarlarda tanıtımı ve pazarlanması için etkili stratejiler geliştirilmelidir. İhracatı teşvik etmek için vergi indirimleri, ihracat kredileri ve pazar araştırma desteği sağlanabilir.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin yetiştirilmesinde sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi önemlidir. Bu, toprak sağlığının korunması, biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesi ve çevresel etkilerin azaltılması anlamına gelir.

Bu politikaların uygulanması, Türkiye'nin tıbbi ve aromatik bitkiler alanında uluslararası düzeyde rekabet edebilirliğini artıracak ve bu sektörün sürdürülebilir bir şekilde gelişmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıyaman Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Raporu (2016). <https://www.ika.org.tr/adresinden> 24 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Bayramoğlu, M. M., Toksoy, D., Şen, G. (2009). "Türkiye'de Tıbbi Bitki Ticareti". *II. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi*, 19-21 Şubat 2009, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. 89-98.
- Boztaş, G., Avcı, A. B., Arabacı, O., Bayram, E. (2021). "Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Dünyadaki ve Türkiye'deki Ekonomik Durumu". *Teorik ve Uygulamalı Ormancılık Dergisi*, 1, 27-33.
- Çakal, M. A. (2013). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektörü. T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Araştırma ve Planlama Birimi, TRA1. Erişim: 5 Aralık 2023, <https://kudaka.ka.gov.tr>.
- Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. <https://cites.org/eng/prog/medplants/adresinden> 5 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/TCL> adresinden 5 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Geziç, H., Hasdemir, M. (2021). "Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Politika Belgesi 2020-2024". Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Ankara. <https://www.tarimorman.gov.tr/adresinden> 5 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Grubel, H. G. Ve Lloyd, (1975). Lloyd. *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*. New York: John Wiley and Sons.
- Karik, Ü., Öztürk, M. (2009). "Türkiye Dış Ticaretinde Tıbbi ve Aromatik Bitkiler". *Bahçe Dergisi*, 38 (2), 21-31.
- Karik, Ü., Tunçtürk, M. (2019). "Production, Trade and Future Perspective of Medicinal and Aromatic Plants in Turkey". *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 29 (2), 154-163. DOI: 10.18615/anadolu.660316.
- Kırııcı, S. (2015). "Türkiye'de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Genel Durumu". *Türktob, Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, 15, 4-11.
- Kurt, R., İmren, E. (2018). "Türkiye'deki Önemli Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Endüstri İçi Ticaret Göstergeleri İle Statik ve Dinamik Analizi". *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 20 (3), 548-557.
- Ortadoğu Kalkınma Ajansı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Raporu (2015). Kayseri. <https://www.oran.org.tr/adresinden> 5 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

- Roostaa, R. A., Moghaddasib, R., Hosseinic, S. S. (2017). "Export Target Markets of Medicinal and Aromatic Plants". *Journal of Applied Research on Medicinal and Aromatic Plants*, 7, 84-88.
- Yücer, A., Altıntaş, G. (2012). "Türkiye'nin Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Dış Ticareti". *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu*, 13-15 Eylül 2012, Tokat. 55-63.

BÖLÜM 53

EBEVEYNLERİN EBEVEYN EĞİTİMİNDEN BEKLENTİLERİ

Burcu GEZER ŞEN*

GİRİŞ

Ailenin, özellikle de ebeveynlerin, çocukların eğitim ve gelişiminde oynadığı temel rol hakkında çok eski zamanlardan beri hiçbir şüphe yoktur. Ancak bu rol, insanda doğuştan olmayan ve bazı ailelerde çoğu zaman neredeyse hiç geçerli olmayan bir dizi ebeveynlik becerisi gerektirir. Aile, birçok davranış ve tutuma model oluşturarak, öğrenme ve sosyal gelişim süreçlerinde kritik bir sosyalleşme rolü üstlenmektedir. Ebeveynlik eğitimi basit bir görev değildir. Özellikle asıl amaç önleme ve aynı zamanda iyileştirme olduğunda, ebeveynlerin yanında müdahale etmek için çeşitli alanlardaki uzmanların harekete geçirilmesini gerektirir. Ebeveynlik eğitim programlarının etkililiği bir yönüyle ebeveynlere erişimi olan nitelikli kolaylaştırıcıların varlığına bağlıdır. Ebeveyn eğitiminin etkililiğini artıran bir diğer boyut da ebeveynlerin eğitim beklentilerinin dikkate alınmasıdır (Santos vd., 2020).

Ebeveynlik eğitimi, ebeveynleri desteklemek ve çocukların refahını artırmak için umut verici bir kaynak olarak ortaya çıkmıştır. Ebeveynlik eğitim programları, ebeveynlere, çocuklarının kısa ve uzun vadeli gelişimsel sonuçlarını iyileştirebilecek beceri ve uygulamalar hakkında önemli bilgiler sağlayabilmektedir (Finders vd., 2016).

Ebeveynlik konusu uluslararası aile politikası gündemlerinde giderek daha önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Pek çok ülkede ebeveynlik eğitimi ve desteğine artan ilgi ve bunlara yapılan yatırımlar, çocuklar için sonuçların önemli ölçüde iyileştirileceği umuduyla ebeveynlere etkili yardım sağlamayı amaçlayan bir dizi hükümet girişimine yol açmıştır. Ebeveynlik desteğinin ailelere ölçülebilir faydalar sağlayabildiği sıkça vurgulanmaktadır. Ancak, çocuklar ve ebeveynler için fayda sağlayan stratejilerin daha geniş kapsamlı sorunlara yanıt veren politika çerçevelerine yerleştirilmesini sağlamak için hem (program) mikro düzeyde hem de (politika) makro düzeyde yapılması gereken çok iş olduğu belirtilmektedir (Shulruf, O'Loughlin & Tolley, 2009).

Yapılan araştırmalar, ebeveynlik programlarının, üç yaşın altındaki çocukların ve üç ila on yaş arasındaki davranış ve davranış sorunları olan çocukların duygusal ve

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, burcugezersen@firat.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-3782-2377

davranışsal uyumunu iyileştirebileceğini göstermektedir. Genç ebeveynlere odaklanan çalışmalar, ebeveynlik programlarının ebeveynin çocuğa karşı duyarlılığını ve ebeveyn-çocuk etkileşimini geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Niteliksel kanıtlara ilişkin incelemeler, diğer ebeveynlerle birlikte bir grupta yer almanın çeşitli yararlarına işaret etmektedir (Barlow vd., 2012).

1.1. Ebeveyn Olmak

Ebeveynler çocukların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerine yapılan araştırmalar neredeyse her zaman ebeveynliğin sıcaklık, şefkat ve katılımı içeren destekleyici bir bileşen ve limit belirleme, izleme ve denetlemeyi içeren kontrol edici bir bileşen olmak üzere iki temel bileşenine işaret etmektedir. Çocuklar ve ergenler, ebeveynler onları desteklediğinde, onlarla kaliteli zaman geçirdiğinde, sert cezalardan kaçındığında ve iletişime önem verdiğinde en iyisini yaparlar. Destek, kontrol, yetiştirme ve rehberlik ebeveynliğin önemli boyutlarıdır. Genel olarak, daha yüksek düzeyde ebeveyn desteğinin veya eğitiminin, daha yüksek düzeyde davranışsal kontrol veya rehberlikle birleştirilmesinin çocuklar ve aileler için daha olumlu sonuçlarla ilişkili olduğuna dair çok sayıda kanıt vardır (Stolz & Sizemore, 2011).

Ebeveynlik yeterliliği, ebeveynlerin rollerine uyum sağlamalarına ve çocuk yetiştirme sorunlarını çözmelerine yardımcı olabilecek önemli bir bilişsel unsurdur. Özellikle ebeveynlik yeterliliği yüksek olan ebeveynler, çocuklarının davranışlarını daha iyi anlamakta ve daha yüksek düzeyde olumlu ve duyarlı ebeveynlik davranışları sergilemektedir. Yapılan çalışmalar, ebeveynlik eğitim programlarının etkilerinden biri olarak ebeveynlik yeterliliğinde bir iyileşme olduğunu göstermektedir (Doh vd., 2016).

Genel olarak aile ve ebeveyn katılımının, günümüzde eğitimdeki birçok başarının yanı sıra birçok sorunun da sorumlusu olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. Ebeveyn katılımı ve tutumu ebeveynlik tarzı, ebeveyn beklentileri ve istekleri, ev kuralları ve ebeveyn denetimi, ebeveynler ve çocuklar arasındaki iletişim, çocukların ev aktiviteleri, ebeveynlerin okula karşı tutumu, öğretmenlerle iletişim ve ebeveynlerin çocukların okul faaliyetlerine katılımını içermektedir (Porumbu & Necsoi, 2013).

Bilinçli olsun ya da olmasın, ebeveynlerin genellikle çocukları için istekleri vardır. Ortak anlayış, ebeveynlerin isteklerinin çocukların akademik sonuçları üzerinde olumlu etkileri olduğu yönündedir. Daha yüksek ebeveyn arzusu genellikle daha güçlü ebeveyn katılımı ve desteğiyle ilişkilendirilir ve bu da öğrencilerin okulda daha fazla başarılı olmasına yardımcı olur. Daha yüksek hedefleri olan ebeveynler çocuklarının eğitimine finansal olarak yatırım yapar ve destekler ve alternatif olarak ailenin sosyoekonomik statüsü de yaşam fırsatlarını ve sonuçlarını engelleyebilir. Ebeveynlerin çocukları için daha fazlasını hedeflemeleri pratik bir

sonuçtur. Yüksek ebeveyn arzuları, çocukların daha yüksek sonuçlara ulaşma motivasyonunu etkiler, ancak bu istekler aynı zamanda ebeveynlerinin kendileri için arzularına ulaşamayacaklarını fark eden çocuklar için gereksiz baskı ve strese de dönüşebilir (Trinidad, 2019).

Araştırmalar ebeveyn eğitiminin çocukların akademik performansında olumlu bir rol oynadığını göstermektedir. Sonuçlar, daha eğitilmiş ebeveynlerin çocuklarına yönelik eğitim beklentilerinin daha yüksek olduğunu ve çocuklarının günlük yaşamlarını daha sıkı yönettiklerini göstermektedir. Çocukları ayrıca boş zamanlarında akademik faaliyetlere daha sık katılmaktadır. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynler daha güçlü aile ilişkileri kurabilmektedir (Wang vd., 2020).

Ebeveynlik davranışlarının iki yönünün çocukların bilişsel gelişimiyle olumlu bir şekilde ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Bunlardan ilki ebeveynlerin çocuklarıyla olan etkileşimlerinin sıcaklığı ve duyarlılıktır. Bir diğeri ise bu etkileşimlerin sağladığı bilişsel uyarım miktarıdır. Tutarlı tepki veren ve çocukların iletişimsel eylemlerine uygun yanıtlar sağlayanlar etkileşimler erken çocukluk döneminde çocuğun gelişimi desteklemektedir (Grindal vd., 2016).

Birlikte ebeveynlik, ebeveynlerin ebeveynlik rollerinde eşleriyle ne ölçüde işbirliği yaptığını ifade eder. Çocuk yetiştirme için uygun yöntemleri hakkında sürekli olarak konuşan ve çocuklarını nasıl yetiştirecekleri konusunda fikir birliğine varan ebeveynler, psikolojik ve davranışsal gelişim için önemli bir yapı taşı olan güvenlik duygusunu oluşturarak çocukları üzerinde olumlu bir etki yaratabilirler. Ebeveynlikteki uyum düzeyi özellikle okul öncesi dönemdeki çocukların sergilediği problemleri davranışlarla ilişkilidir. Birbirleriyle daha az aynı fikirde olan ve ebeveynlik konusunda daha fazla çatışma yaşayan ebeveynlerin çocuklarının, hiperaktivite ve saldırganlık gibi dışsallaştırıcı davranışsal sorunlar sergileme olasılıkları daha yüksektir. Çiftlere yönelik eğitim, annelere ve babalara yönelik bireysel eğitimden daha etkili olabilmektedir (Doh vd., 2016).

Ebeveynlik üzerine yapılan çoğu araştırmada temel varsayım, ebeveynlik tarzlarının çocukların uyumunu etkilediği yönünde olmuştur. Ancak çocukların ve onların uyumlarının ebeveynlerinin çocuk yetiştirme kalıplarını da etkileyebileceği ileri sürülmektedir. Ebeveyn çocuk ilişkisinde karşılıklı bir etkileşimin olduğunun dikkate alınması bu noktada önem taşıyor (Aunola & Nurmi, 2005).

1.2. Ebeveyn Eğitimi

Ebeveyn eğitimi ve katılımı ebeveynlik, iletişim, gönüllülük, evde öğrenme, karar alma ve toplumla işbirliği olmak üzere çeşitli işlevlere sahiptir. Bu işlevlerden biri olan ebeveynlik, yetenekli öğrenciler haline gelen mutlu, sağlıklı çocuklar yetiştirmek için ebeveynlerin katıldığı tüm etkinlikleri içerir. Bu tür katılımı destekleyen faaliyetler, ebeveynlere çocuklarının gelişimi, sağlığı, güvenliği veya

öğrencinin öğrenmesini destekleyebilecek ev koşulları hakkında bilgi sağlar. Bu etkinlikler ebeveyn eğitimi ve ebeveynlere yönelik diğer kurslar veya eğitimler, ailelere sağlık, beslenme ve diğer hizmetlerde yardımcı olacak aile destek programları, ilk, orta ve orta okula geçiş noktalarında ev ziyaretlerini kapsamaktadır (Đurišić & Bunijevac, 2017).

Ebeveyn eğitim programları davranışsal, bilişsel-davranışsal, aile sistemleri yaklaşımı başta olmak üzere bir dizi teorik yaklaşımla desteklenir. Bu yaklaşımların sunumunda tartışma, rol oynama, video kısa hikayeleri izleme ve ev ödevi gibi çeşitli tekniklerin kullanımını içerebilmektedir. Davranışsal ebeveynlik programları, sosyal öğrenme ilkelerine dayanır ve ebeveynlere, çocukların davranışlarını yönetmek için bir dizi temel davranış stratejisini nasıl kullanacaklarını öğretir ve bu programlardan bazıları video kaset modellemenin kullanımını içerir. Bilişsel ebeveynlik programları, ebeveynlerin davranışlarını etkileyebilecek çarpık inanç veya düşünce kalıplarını belirlemelerine ve değiştirmelerine yardımcı olmayı amaçlar ve bilişsel-davranışsal programlar, her iki strateji türünün unsurlarını birleştirir. Diğer program türleri sıklıkla bu stratejilerin bazılarını birleştirir (Barlow vd., 2012).

Erken çocukluk eğitimi kapsamındaki ebeveyn eğitim programları çocuklarda davranış sorunları için ebeveynlik becerilerinin aktif olarak edinilmesini içeren programlar olarak tanımlanabilmektedir. Eğitimlerle ilgili yapılan değerlendirmeler ebeveynlik ölçümlerini (bilgi, öz yeterlilik, tutum/değerler ve davranışlar/becerileri), çocuk ölçümlerini (dışsallaştırma ve içselleştirme davranışları, eğitimsel/bilişsel sonuçlar ve sosyal beceriler) ve ebeveyn-çocuk etkileşimini içermektedir. Eğitim programının amacı, olumlu ebeveynliği geliştirmek ve teşvik etmekten, saldırganlık, kaygı ve hiperaktivite gibi çocuk problem davranışlarının önlenmesi ve/veya tedavisine ve arzu edilen tutum ve becerilerin teşvik edilmesine kadar çeşitlilik göstermektedir (Kaminski vd., 2008).

Ebeveynlik eğitimi, ebeveynlere çocukların gelişimini desteklemeye yardımcı olacak belirli bilgi ve çocuk yetiştirme becerileri sağlayan programlar olarak tanımlanır. Ebeveynlik eğitim programına katılım, ebeveyn stresinin azalması, ebeveynlik öz yeterliliğinin artması, sert disiplin kullanımının azalması, çocukların davranışlarını ele almada daha az zorluk ve çocukların problem davranışlarında iyileşme ile ilişkilendirilmiştir. Ebeveyn-çocuk etkileşimini güçlendirerek ve olumlu ebeveynlik uygulamalarını teşvik ederek, ebeveynlik eğitimi sağlıklı beyin gelişimini destekler ve bunun sonucunda çocukların bilişsel ve sosyal becerileri gelişir (Finders vd., 2016).

Ebeveynlik eğitimi, anne-baba ve çocuk ilişkisine ilişkin anlayış, tutum ve davranışları geliştirecek bilgi ve becerilerin kazandırılmasını amaçlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu eğitim programları ebeveynlere çocukların büyüme ve gelişimi, normal ve anormal durumları, bebek bakımı, sorunlarla baş etme, bebeğin beklentilerine yönelik doğru ebeveynlik tutum ve davranışları, bebekleriyle kaliteli zaman geçirme vb.

konularda bilgi sağlar. Bu sayede ilişkiler gelişir. Çocuğun sakin ve kendine güvenen, ebeveynlik öz-yeterliği yüksek, yetkin ebeveynlere sahip olması bu programlarla desteklenmektedir. Bu, ebeveynlerin çocuklarıyla ilişkilerini güçlendirir ve onlara bağlanma duygularını geliştirir (Manav, Gozuyesil & Tar, 2021).

Ebeveynliğe geçiş ebeveynler için stresli ve zor bir dönemdir. Ebeveyn eğitimi hem ebeveynlerin hem de çocuklarının gelişimi ve aralarındaki ilişkiler hakkında içgörü, anlayış ve tutumların genişletilmesini ve bilgi ve becerilerin kazanılmasını içeren bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ebeveyn eğitim programları, artan bilginin ebeveyn stresini azaltacağı, sağlıklı ebeveynlik davranışları ve faaliyetlerine ilişkin bilgi ve farkındalığı geliştireceği ve sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkilerini geliştireceği inancıyla uygulanmaktadır. Bu eğitimin nihai amacı çocukların gelişimsel sonuçlarını iyileştirmektir. Ebeveyn eğitimi bu nedenle çocuğun fiziksel, psikolojik ve sosyal büyümesini ve gelişmesini teşvik edecek özel öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmış bir dizi etkinliği tanımlanmaktadır (Gilmer vd., 2016).

Ebeveynlik eğitim programlarının temel zorluklarından biri, yetişkin davranışlarını ve zaman içinde gelişen alışılmış etkileşim kalıplarını şekillendirmeye çalışmalarıdır. Yetişkin davranışları üzerine yapılan araştırmalar, ebeveynleri çocuklarla sağlıklı etkileşimler uygulama ve modelleme fırsatları aracılığıyla aktif öğrenmeye dahil eden programların, ebeveynlere sadece bilgi vermekten ziyade davranışları değiştirmede daha etkili olabileceğini öne sürmektedir (Grindal vd., 2016).

1.3. Ebeveynlerin Ebeveyn Eğitiminden Beklentileri

Ebeveynler sıklıkla kendilerine ne yapmaları gerektiğini ve çocuklarında ortaya çıkan farklı durumlarla nasıl başa çıkacaklarını sorarlar. Ebeveyn eğitim programları bu sorulara yanıt bulmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, çocukların yetiştirilmesi ve ebeveynliği ile ilgili olarak ebeveynlerin eğitimi ve sosyo-egitimsel ihtiyaçlarının güncellenmiş bir değerlendirmesinin yapılması önem taşımaktadır (Rubio Hernandez, Jiménez Fernández & Trillo Miravalles, 2021).

Genel olarak, ebeveynlik eğitim hizmetleri ya evrensel olabilir ve genel uyumlu ebeveynliği ve aile işleyişini destekleyebilir ya da belirli çocuk davranışlarını hedefleyebilir. Dahası, ebeveynlik eğitimi ailelere ortalama olarak terapötik müdahaleden çok daha uygun maliyetli destek sunar. Ebeveynlerin çoğu ebeveynlik hakkında bilgi bulmak için internet tabanlı hizmetleri ve sosyal medyayı sosyal destek kaynağı olarak kullanmaktadır. Ayrıca ebeveynlerin çoğu sosyal medyayı genel olarak yararlı bilgiler almak için yararlı bir yer olarak görmekte ve sosyal medya aracılığıyla ebeveynliğe ilişkin değerli bilgiler aldığını belirtmektedir. Aile bilimi alanı, ebeveynlik desteği ve bilgi arayan daha fazla sayıda aileyle bağlantı kurmanın bir yolu olarak teknolojiye dayalı hizmet sunumu seçeneklerine yönelmek için iyi bir konumdadır. Bilgisayar destekli ebeveynlik eğitim programlarına ilişkin mevcut

literatür, bu programların genel popülasyondaki uygulanabilirliğini desteklemektedir (Russell vd., 2016).

Ebeveynlerin farkındalık düzeylerinin yüksek olması, eğitime önem vermeleri, eğitim ihtiyaçları doğrultusunda taleplerini dile getirmeleri ve sunulan eğitim hizmetlerine etkin bir biçimde katılmaları ebeveyn duyarlılığının bir göstergesidir. Duyarlı ebeveynliğe onlarca yıldır gösterilen ilgi, kısmen çocukların sosyal-duygusal, bilişsel ve dilsel sonuçlarını geliştirmede oynadığı düşünülen kritik öneme dayanmaktadır. Duyarlılık, küçük çocukların bağlanma, sosyokültürel ve sosyalleşmesini içeren çeşitli teori ve araştırma çerçevelerinde atıfta bulunulan destekleyici ebeveynliğin bir yönüdür (Landry, Smith & Swank, 2006).

Ebeveynliğe geçiş sürecinde ebeveyn adaylarının ve yeni ebeveynlerin ihtiyaçlarının tam olarak ne olduğunu görmek pek çok açıdan oldukça faydalıdır. İlk kez bebek bekleyenler ve yeni ebeveynler, doğum öncesi ve doğum sonrası süreçlere yönelik eğitimlere yoğun şekilde ihtiyaç duymaktadır. Ebeveynler, ebeveynlik becerileri konusunda erken ve gerçekçi bilgi sahibi olmayı, özellikle doğum sonrası erken dönemde ihtiyaç duyulduğunda sağlık profesyonellerinden destek ve yardım alma fırsatına sahip olmayı talep etmektedir. Ebeveynler ayrıca hem akranlardan hem de diğer yeni ebeveynlerden bir şeyler öğrenme ihtiyacına sahiptir. Ebeveynler evlilik ilişkilerindeki olası değişiklikler ve bununla ilgili başa çıkma stratejileri hakkında önceden bilgi sahibi olmayı da talep etmektedir (Entsieh & Hallström, 2016).

Ebeveyn eğitimi özel gereksinimli bir çocuğu olan ebeveynler için önemli bir destektir. Özel gereksinimli bir çocuğu yetiştirmek ebeveynler için oldukça zorlu bir görevdir. İlerleyen yıllarda çocuğun bağımsız bir yetişkin olarak yaşamını sürdürmesi pek mümkün değildir. Özel gereksinimli bir çocuğun ebeveyni olmak, ebeveynlerin hayat boyu sürecek bir misyonu gibi görünmektedir. Çeşitli çalışmalar, özel gereksinimli bir çocuğa ebeveynlik yapmanın yüksek duygusal, finansal ve ailevi maliyetlere yol açtığını göstermiştir. Özel gereksinimli çocuklara ebeveynlik yapmak, genellikle ebeveynleri, ev ortamının ve programın ayarlanması, daha az iş fırsatı, sürekli zaman baskısı, çeşitli uzmanlar ve terapistler için finansman harcamaları vb. gibi çok sayıda pratik taleple uğraşmaya zorlar. Bu talepler zorlayıcıdır ve sıklıkla aile yaşamının ve kişinin kendi yaşamının her yönünü etkiler (Heiman, 2021).

Ebeveynlik programları birçok ülkede çok çeşitli çocuk ve ebeveyn gruplarına sunulmaktadır. Ebeveyn eğitimi ve katılımı çocuğun, ebeveynlerin ve ailenin toplumsal hayata uyumunun kolaylaştırılması temelinde ihtiyaçların çeşitliliği dikkate alınarak geniş kapsamlı çalışmalar şeklinde yürütülmektedir. Yapılan araştırmalar, ebeveynlik programlarının, çocuk davranışının iyileştirilmesi, ebeveynlerin öz saygısının ve ilişki uyumunun artması, ebeveyn-çocuk etkileşiminin ve bilgisinin gelişmesi ve ebeveyn depresyonunun ve stresinin azalması dahil olmak üzere bir dizi sonuç üzerinde olumlu etkiye sahip olabileceğini göstermektedir. Bu programların uzun vadeli etkilerinin daha

fazla değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmasına rağmen, ön kanıtlar bu olumlu sonuçların zaman içinde korunduğunu ve grup temelli, davranış odaklı programların daha etkili olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu programların etkililiği temel bir araştırma konusudur. Programların etkililiğine ilişkin çalışmalarda ebeveynlerin eğitim ihtiyaçlarına yönelik analizler doğrultusunda eğitim programlarının oluşturulmasının gerekliliği öne çıkmaktadır (Bunting, 2004).

SONUÇ

Erken çocukluk dönemindeki olumlu ebeveyn-çocuk ilişkileri, yaşam boyu olumlu gelişim için gereklidir. Bunun tersine, ebeveynleriyle olumsuz ilişkileri olan çocuklar genellikle düşük akademik başarı, olumsuz sosyal ilişkiler ve suç işleme gibi çeşitli sorunlar geliştirir. Araştırmalar, olumsuz ebeveyn-çocuk ilişkileri ile erken çocukluk ve ergenlik dönemindeki sorunlu davranışların görülme sıklığı arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermiş ve ebeveynlerin küçük çocuklarının davranış sorunlarını hem önlemede hem de tedavi etmede önemli bir rol üstlendiğini kanıtlamıştır. Küçük çocukların ebeveynlerine yönelik erken müdahale programları olumlu akademik, sosyal ve duygusal gelişimi teşvik etmede oldukça önemlidir (Doh vd., 2016).

Okulun ilk yılı, okula yeni başlayan çocuğun okul, öğrenme ve öğretmen kavramlarını nasıl algılayacağını belirlemesi ve bu algının etkilerinin gelecekteki okul başarısını etkileyebilmesi açısından kritik süreçleri içeren önemli bir başlangıçtır. Bu yeni başlangıç hem çocukların hem de ebeveynlerin stres düzeylerini artırabilir. Okula başlamak, ebeveynlerin eğitimci rolünü tamamen öğretmene devrettiği anlamına gelmez. Bunun yerine eğitim evde ve okulda ortaklaşa ele alınmalıdır. Bunun için ebeveynlerin de eğitilmesi gerekmektedir. Böyle bir eğitim ebeveynlerin farkındalık düzeyini artıracak gibi kaygı düzeylerini de azaltabilir (Ramazan, Kılıç & Arkan, 2010).

Ebeveynlik programları ebeveynlerin bilgi, beceri ve anlayışlarını geliştirmek; ebeveyn stresini azaltmak; ebeveynlik uygulamalarının iyileştirilmesi ve böylece çocukların duygusal ve davranışsal sonuçlarının iyileştirilmesi olarak ifade edilebilecek pek çok işlevi yerine getirmeyi hedef edinmektedir. Ebeveyn eğitimlerinin işlevselliğinin artırılmasında ebeveynlerin eğitime yönelik beklentilerinin ve ihtiyaçlarının analiz edilmesi önem taşımaktadır. Ebeveynlik uygulamaları çocuklar için önemli sonuçları öngörür ve ebeveynlik programları, ebeveynleri çocuklar için en iyi sonuçları sağlama konusunda desteklemenin potansiyel olarak etkili araçlarıdır (Barlow & Coren, 2018).

KAYNAKÇA

- Aunola, K., & Nurmi, J. E. (2005). The role of parenting styles in children's problem behavior. *Child development, 76*(6), 1144-1159.
- Barlow, J., & Coren, E. (2018). The effectiveness of parenting programs: A review of Campbell reviews. *Research on Social Work Practice, 28*(1), 99-102.
- Barlow, J., Smailagic, N., Huband, N., Roloff, V. ve Bennett, C. (2012). Ebeveyn psikososyal sağlığını iyileştirmeye yönelik grup temelli ebeveyn eğitim programları. *Campbell Sistematik İncelemeler* , 8 (1), 1-197.
- Bunting, L. (2004). Parenting programmes: The best available evidence. *Child Care in Practice, 10*(4), 327-343.
- Doh, H. S., Kim, M. J., Shin, N., Song, S. M., Lee, W. K., & Kim, S. (2016). The effectiveness of a parenting education program based on respected parents & respected children for mothers of preschool-aged children. *Children and Youth Services Review, 68*, 115-124.
- Đuriřić, M., & Bunijevac, M. (2017). Parental involvement as a important factor for successful education. *Center for Educational Policy Studies Journal, 7*(3), 137-153.
- Entsieh, A. A., & Hallström, I. K. (2016). First-time parents' prenatal needs for early parenthood preparation-A systematic review and meta-synthesis of qualitative literature. *Midwifery, 39*, 1-11.
- Finders, J. K., Díaz, G., Geldhof, G. J., Sektnan, M., & Rennekamp, D. (2016). The impact of parenting education on parent and child behaviors: Moderators by income and ethnicity. *Children and youth services review, 71*, 199-209.
- Gilmer, C., Buchan, J. L., Letourneau, N., Bennett, C. T., Shanker, S. G., Fenwick, A., & Smith-Chant, B. (2016). Parent education interventions designed to support the transition to parenthood: A realist review. *International journal of nursing studies, 59*, 118-133.
- Grindal, T., Bowne, J. B., Yoshikawa, H., Schindler, H. S., Duncan, G. J., Magnuson, K., & Shonkoff, J. P. (2016). The added impact of parenting education in early childhood education programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review, 70*, 238-249.
- Heiman, T. (2021). Parents' voice: Parents' emotional and practical coping with a child with special needs. *Psychology, 12*(5), 675-691.
- Kaminski, J. W., Valle, L. A., Filene, J. H., & Boyle, C. L. (2008). A meta-analytic review of components associated with parent training program effectiveness. *Journal of abnormal child psychology, 36*, 567-589.
- Landry, S. H., Smith, K. E., & Swank, P. R. (2006). Responsive parenting: establishing early foundations for social, communication, and independent problem-solving skills. *Developmental psychology, 42*(4), 627.

- Manav, A. I., Gozuyesil, E., & Tar, E. (2021). The effects of the parenting education performed through WhatsApp on the level of maternal-paternal and infant attachment in Turkey. *Journal of pediatric nursing*, *61*, e57-e64.
- Porumbu, D., & Necşoi, D. V. (2013). Relationship between parental involvement/attitude and children's school achievements. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *76*, 706-710.
- Ramazan, O., Kılıç, F., & Arkan, K. (2010). The effects of parent education program on the state anxiety levels of parents of first graders. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *2*(2), 1219-1222.
- Rubio Hernandez, F. J., Jiménez Fernández, C., & Trillo Miravalles, M. P. (2021). Upbringing and parenting. Detection of socio-educational and training needs in parents. *Revista Española de Pedagogía*, *79*(279), 249-267.
- Russell, B. S., Maksut, J. L., Lincoln, C. R., & Leland, A. J. (2016). Computer-mediated parenting education: Digital family service provision. *Children and Youth Services Review*, *62*, 1-8.
- Santos, A., Martins, E., Magalhães, C., Mendes, F., & Fernandes, R. (2020). Effects of a parenting education program on parenting skills, parenting stress, and mindfulness skills. *Acta Paulista de Enfermagem*, *33*.
- Shulruf, B., O'Loughlin, C., & Tolley, H. (2009). Parenting education and support policies and their consequences in selected OECD countries. *Children and Youth Services Review*, *31*(5), 526-532.
- Stolz, H. E., & Sizemore, K. M. (2011). Parenting education. *book: Family life education: Principles and practices for effective outreach*, Edition: 2nd, Chapter: Parenting Education, Publisher: Sage, Editors: Stephen Duncan, Wallace Goddard, 191-210.
- Trinidad, J. E. (2019). Understanding when parental aspirations negatively affect student outcomes: The case of aspiration-expectation inconsistency. *Studies in Educational Evaluation*, *60*, 179-188.
- Wang, W., Dong, Y., Liu, X., Bai, Y., & Zhang, L. (2020). The effect of parents' education on the academic and non-cognitive outcomes of their children: Evidence from China. *Children and Youth Services Review*, *117*, 105307.